TÜBA TÜRK-İSLÂM BİLİM KÜLTÜR MİRASI DİZİSİ: 38

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI
Himayelerinde

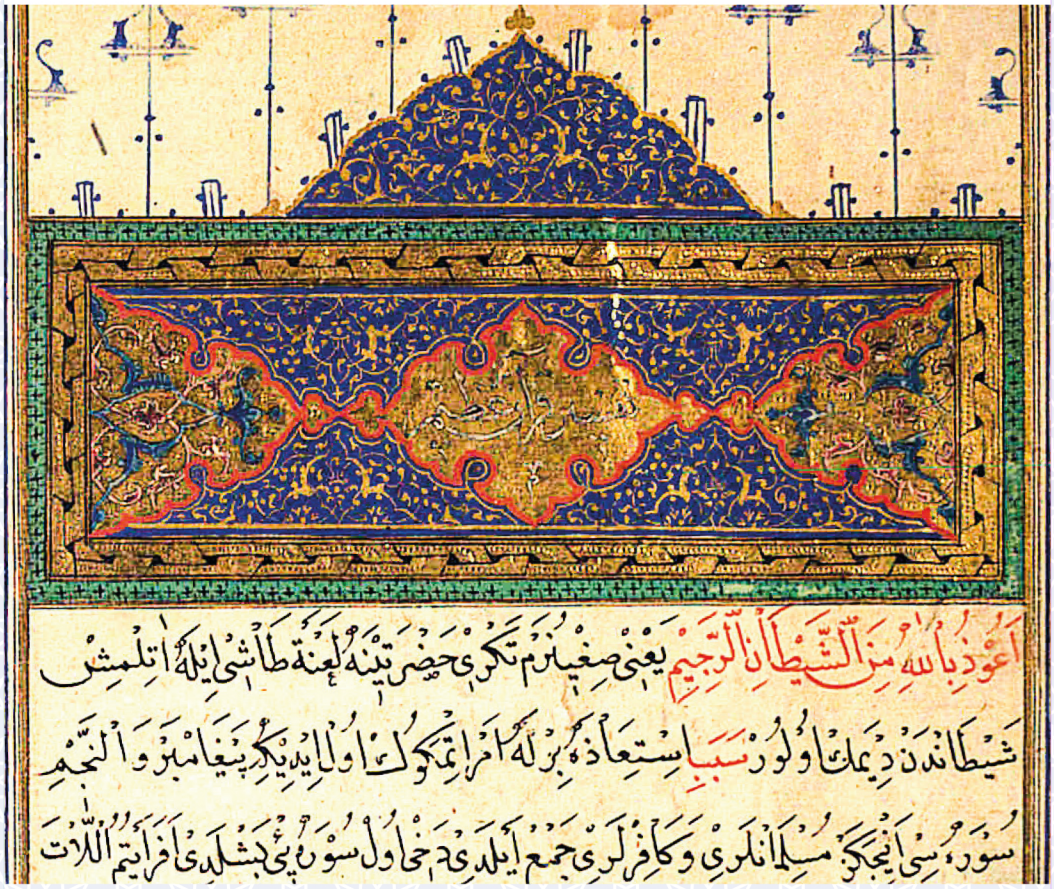

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi

Aynü'l-Hayât

Fî Tefsîri Kelâmi Hâlıkı'l-Beriyyât bi-Îrâdi Ahseni'l-İ'tirâzât

CİLT: I

İLYÂS B. MUHAMMED B. ALİ

HAZIRLAYAN: MEHMET AKİF ALPAYDIN

Aynü'l-Hayât

İlyâs b. Muhammed b. Ali

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

Aynü'l-Hayât
İlyâs b. Muhammed b. Ali

Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi: 38

Hazırlayan
Mehmet Akif Alpaydın (Dr.)

Editör
Musa Duman (Prof. Dr.)

ISBN: 978-605-2249-69-7 | 978-605-2249-68-0 (Takım)
Ankara, 2021

Tasarım ve Uygulama
Murat Acar

TÜBA Başkanı
Muzaffer Şeker (Prof. Dr.)

Proje Yayın Kurulu
Atilla Bir (Prof. Dr.)
Erhan Afyoncu (Prof. Dr.)
Hüseyin Sarıoğlu (Prof. Dr.)
M. Fatih Andı (Prof. Dr., Proje Yürütücüsü)
Muhittin Macit (Prof. Dr.)
Mustafa Çiçekler (Prof. Dr., Proje Yürütücüsü)
Mustafa Kaçar (Prof. Dr.)

Proje Yayın Koordinatörleri ve Danışmanları
Turgay Anar (Doç. Dr.)

Proje İdari İşler Sorumlusu
Duygu Erol

Baskı
Ankara Basım Yayın
Başak Mah. 1704 Sok. No: 2/9
Mamak / Ankara

© Türkiye Bilimler Akademisi 2021
Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Yayıncının izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz.

Kullanılan görsellerin yayın izinleri ile ilgili
maddi-manevi sorumluluklar eseri hazırlayanlara aittir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Vedat Dalokay Cad. No: 112 Çankaya 06670 ANKARA
bilimklasikleri@tuba.gov.tr
0 312 442 29 03
www.tuba.gov.tr

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI
Himayelerinde

Aynü'l-Hayât

Fî Tefsîri Kelâmi Hâlıkı'l-Beriyyât bi-Îrâdi Ahseni'l-İ'tirâzât

İlyâs b. Muhammed b. Ali

Hazırlayan
Mehmet Akif Alpaydın

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Büyük gelecekler, büyük geçmişlerin bilgi ve birikimi üzerine inşa edilir.

Türkiye, ihtişamlı bir medeniyetin ve zengin bir tarihin meydana getirmiş olduğu büyük bir birikimin varisidir. Kökleri bilime, bilgiye, hikmete ve irfana dayanan bu birikim, ülkemizin geleceğinin inşası gayretlerinde de en önemli referansımız olmalıdır. Bu büyük birikimden yararlanmadığımız takdirde, geçmişimizi "müzelik bir emtia"ya dönüştürürüz, sağlıklı bir gelecek inşa edemeyiz.

Zira tarih, sadece geçmişte olup biten değil, aynı zamanda bugüne kalan, yarına da aktarılacak olandır. Milletler tarihte yalnızca geçmişlerini değil, geleceklerini de ararlar. Geçmişiyle barışamayan, tarihini yorumlayamayan, ecdadına yabancılaşan milletler, sağlıklı bir gelecek inşa edemezler.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Çağımıza ve geleceğe yapacağımız etki bakımından, sahip olduğumuz zengin mirası yeniden ve daha güçlü biçimde harekete geçirmemiz gerekiyor. Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yürütülen "Türk-İslâm Bilim ve Kültür Mirası Projesi"ni, işte bu amaca yönelik bir çalışma olarak değerlendiriyorum.

Proje kapsamında, sosyal bilimler, İslâmî ilimler, Türkiyat, sağlık ve tabiat bilimleri ve teknik bilimler alanlarında hazırlanan eserlerin, bilim ve kültür hayatımıza kazandırılmasını takdirle karşılıyorum.

Bu vesileyle, eserlerin müelliflerini rahmet ve şükrânla yâd ediyor, projenin hayata geçirilmesinde görev alan bilim adamlarımız ile TÜBA mensuplarını kutluyorum.

Recep Tayyip Erdoğan
T.C. Cumhurbaşkanı

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Takdim

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Sürdürülebilir kalkınma; "güçlü makroekonomik politikalar" ile "rekabeti odağına alan yapısal reformların" bir arada uygulanması ile mümkündür. Rekabette söz sahibi olabilmek ise; bilimsel ve teknolojik gelişmelerden en iyi şekilde faydalanmak, bu gelişmeleri içselleştirmek ve bir sonraki adımı da tasarlamakla mümkün oluyor. Bunu başarabilen ülkeler gelişmişlik konusunda rakiplerini geride bırakıyor ve küresel ekonomide daha fazla söz sahibi olmaya başlıyor.

Bilimsel ve teknolojik gelişme "yeni", "daha iyi" ve "keşfedilmemiş" olanı arama çabasıdır. Fakat bu çaba, geçmişten asla kopuk değildir. Geçmiş mirasın çok daha iyi anlaşılması, geleceğin daha sağlam inşası için bir zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor. Türkiye tam da bu noktada, bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu eşsiz tarihi ve kültürel birikimiyle ciddi bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Türk-İslâm medeniyetinin kadim bir üyesi olarak; insanlığın bilimsel, teknik ve kültürel gelişimine çok somut katkıları olan bir medeniyetin mirasçısıyız.

Türk-İslâm medeniyetine ait eserlerin gün ışığına çıkarılması; yeni kuşakların geçmişten feyz alarak daha güçlü bir motivasyonla yola devam etmesine katkı sağlayacaktır. Bu eserler ayrıca, bilim, Ar-Ge ve yenilikçilik konusundaki politikalarımız için de girdi sunarak, farklı bakış açılarından faydalanma imkanı verecektir. Bu kapsamda, Sayın Cumhurbaşkanımızın himayelerinde, Türkiye

Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yürütülen "Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi"ni çok değerli ve benzersiz bir adım olarak görüyorum. Proje; matematik, astronomi, tarih, coğrafya, edebiyat ve felsefe gibi alanlarda saygıdeğer İslâm âlimleri tarafından hazırlanan eserleri bilim dünyasına kazandırmayı amaçlıyor.

Yüksek himayeleri için Sayın Cumhurbaşkanımıza şükranlarımızı arz ediyorum. Başta TÜBA çalışanları olmak üzere, bu çok kıymetli proje için emeği geçen herkesi içtenlikle tebrik ediyorum. Eserlerin yazarlarını rahmet ve hayırla yâd ediyor, Projenin Milletimizin bilimsel ve topyekün kalkınması için yararlı olmasını diliyorum.

Mustafa Varank
T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanı

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Sunuş

Ülkelerin bilimsel ilerlemesi ve yenilikçilik performansı, topyekûn kalkınma ile uluslararası rekabette üstünlük sağlama bakımından stratejik öneme sahiptir. Toplumların geleceğinin güvenle inşası ve refahın toplumun tüm katmanlarına yayılması bilimin, bilimsel düşünce ve yaklaşımların önemsenmesi ve yaygınlaştırılması, gençlerin bilim ve araştırma alanına yönlendirilmesi, bilimsel çalışma ve başarıların teşvik edilmesi ile mümkündür. Bu konular, dünyadaki bilim akademilerinde olduğu gibi milli akademimiz Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) amaç ve görevleri arasında yer almaktadır. Belirlenen hedeflere ulaşmak için sahip olduğumuz medeniyet birikimini iyi anlamak zorundayız.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Millet olarak, önemli bir bölümü gün ışığına çıkarılmayı ve değerlendirilmeyi bekleyen zengin bir bilim ve kültür mirasına sahip bulunuyoruz. Bu mirasın daha görünür ve yararlanılır kılınması, bugünkü ve gelecekteki bilimsel performansımız ve ulusal hedeflerimize ulaşmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Tarihsel birikim ve mirasın ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi, diğer yararları yanında, bilimsel ilerleme ve yenilikçi çalışmalar için gerekli cesaret, özgüven ve motivasyona yapacağı katkı bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik ve kalkınma yarışında son iki yüzyıldır devam eden göreli konumumuz ile geleceğe yönelik yüksek amaçlarımız dikkate alındığında, bireysel ve toplumsal düzeyde sağlıklı bir benlik/kimlik ve özgüven inşası ile güçlü bir ekosistem ve kültürün oluşturulmasına gerek olduğu ve bu konuda her Türk kurumunun katkı ve destek sağlamasının ulusal bir görev olduğu açıktır.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi, ülkemizin millî bilimler akademisi olma sorumluluğu ile Kalkınma Bakanlığı'nın mali desteğiyle 2014 yılında başlatılmıştır. Proje kapsamında Türk-İslâm medeniyeti havzasında, fen, mühendislik, Türkiyat, sosyal bilimler, dinî ilimler gibi alanlarda eski-farklı Türk lehçeleri ile diğer dillerde üretilmiş, uzman bilim insanlarımızca seçilen 100 eserin, imkân ve ihtiyaca göre transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi yapılarak yayımlanması yoluyla bilim ve kültür âleminin ve gelecek kuşakların istifadesine sunulması hedefi doğrultusunda yayınlarımız devam etmektedir.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projemiz, çok sayıda paydaşın doğrudan ve dolaylı katkı ve desteklerinin eseridir. Projemizin başlangıçtan beri Sayın Cumhurbaşkanımızca desteklenmesi ve 2018 yılı başından itibaren resmen Cumhurbaşkanlığı himayelerine alınmış olması, Akademimiz açısından büyük bir onur ve teşvik kaynağı olmuştur. Bilime ve projemize verdikleri çok değerli destek ve yüksek himayeleri için Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'a kalbî şükranlarımızı arz ediyorum.

Bugüne kıyasla oldukça kısıtlı koşullarda bilimsel mirasımızı oluşturan eserleri kaleme alan bilim ve kültür tarihimizin kahramanlarını rahmet ve şükranla yad ediyorum. Bu eserlerin çoğaltılması, saklanması ve bugüne ulaşmasında rol alan isimsiz kahramanları da saygıyla anıyorum.

Eserlerin transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi ve tahlilini yaparak günümüzün ve geleceğin okuyucu ve araştırmacılarına ulaşmasını sağlayan bilim insanlarımıza müteşekkiriz. Yayına hazırlık ve basım sürecinde rol alan Akademi üyelerimiz, bilim insanlarımız ve çalışanlarımız ile projeye katkı sağlayan tüm paydaşlarımıza da teşekkür ediyorum. Ayrıca, Türk-İslam Bilim Kültür Mirası Projesi'nin hayata geçirilmesinde katkılarından ötürü Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar'a minnettarız.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi kapsamında yayımlanan eserlerin milletimizin bilimsel ilerlemesi ve topyekûn kalkınması ile medeniyet ihyası/inşası süreci bakımından yararlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Muzaffer Şeker
TÜBA Başkanı

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

İçindekiler

Takdimler ve Sunuş

Önsöz 13

Giriş 17

Türkçe Tefsirin Tarihçesi 17

Türkçe Kur'ân Tercümeleri 17

Anadolu Sahasında Telif Edilmiş Türkçe Tefsir Eserleri 25

'Aynü'l-Hayât Tefsiri 43

Tefsire Dair Genel Bilgiler 43

Tefsirin Nüshaları 48

Metin 57

I. CİLT 61

1. Fâtiha Sûresi 67
2. Bakara Sûresi 71
3. Âl-i 'İmrân Sûresi 151
4. Nisâ Sûresi 189
5. Mâ'ide Sûresi 235
6. En'âm Sûresi 271
7. A'râf Sûresi 311
8. Enfâl Sûresi 365
9. Tevbe Sûresi 383

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Önsöz

İslam'la tanışmadan önce de güçlü devletler kuran Türkler, İslam'la birlikte daha üst bir noktaya evrilmişler, büyük medeniyetler tesis etmişler, Kur'ân'dan aldıkları ilhamla hakimiyetlerinin ulaştığı coğrafyaları maddeten ve manen imar etmişlerdir. Birçok sahada parlak inkişaflar gerçekleştiren Türk devletlerinin üzerinde yükseldiği en önemli muharriklerden birisi de ilmî sahadaki üretkenlikleri olmuştur. Oluşturulan eğitim müesseselerinde tabii ve dinî ilimlerin tedrisine büyük ihtimam gösterilmiş, tabiri caizse tabiat ayetleri ve Kur'ân ayetleri birlikte okunmuştur.

Anadolu coğrafyası bin yıl ötesinden günümüze değin irili ufaklı birçok Türk devletinin anayurdu olmuştur. Anadolu'nun bağrında büyüyüp gelişen Türk devletleri asırlar geçtikçe kültür ve medeniyet bağlamında büyük gelişmeler kaydetmişlerdir. Türk dili de bu değişim, dönüşüm ve gelişim serüveninden payına düşeni almıştır.

Müslüman Türklerin Mâverâünnehir bölgesinde güçlü temeller üzerine bina edip inşasını sürdüregeldiği ilmî canlılık, yüzyıllar boyunca İslam'ın temel referans metinlerinin dili olan Arapça üzerinden gerçekleşmiştir. Türklerin son büyük devletlerine merkez olmuş Anadolu coğrafyası söz konusu bu paradigmanın değişimine bir merkez olmuştur. XII. asır ve öncesinde daha ziyade

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

şifâhî iletişimin bir vasıtası olan Türk dili, takip eden yüzyıllarda ilmî faaliyetlerde de bir vasıta olarak kullanılmaya başlamıştır. Özellikle Anadolu Selçukluları'nın dağılması sonrasında bu coğrafyada neşet eden beyliklerin Türk dilinin ilmî sahada kullanılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Bu durum daha sonra Osmanlılar'ın himayesinde devamlılık arzetmiştir. Netice olarak bu dönemde, yani XIV. ve XV. asırlarda, telif ve tercüme olmak üzere birçok kıymetli Türkçe eserin kaleme alındığını görmekteyiz.

Anadolu sahasında ortaya çıkan, bahsettiğimiz Türkçe tercüme ve telif hareketinin çok önemli bir ürünü olarak değerlendirilmesi gereken *'Aynü'l-Hayât* isimli Kur'ân tefsiri, muhtevası ve metodolojisi açısından dikkat çekici özelliklere sahiptir. Türkçe tefsir yazma geleneği, ilk örneklerine XII. ve XIII. asırlarda rastladığımız satır arası Kur'ân tercümeleri formunda başlamıştır. Elbette bu eserler daha ziyade Kur'ân'ın Arapça lafızlarının Türkçe karşılıklarını vermek üzere kaleme alınmışlardı ve istisnaları olmakla beraber meal dışı unsurları ihtiva etmiyorlardı. XIV. asra gelindiğinde ise Kur'ân'ın bazı sureleri özelinde daha fazla tafsilat içeren tefsir eserlerinin telif edildiğini görmekteyiz. Kur'ân'ın dirayet ve rivayet unsurlarına yer verilerek baştan sona tefsir edildiği ilk eserler ise XV. asırda karşımıza çıkmaktadır. *'Aynü'l-Hayât* bu asırda kaleme alınmış Türkçe tefsir eserleri arasında kanaatimize göre en kıymetli olanıdır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Bu dönemde telif edilmiş olan eserlerin büyük çoğunluğu akademi camiasında ve yayıncılık platformunda değerlendirilmişken, *'Aynü'l-Hayât* gibi kıymetli bir eserin neredeyse varlığından bile haberdar olunmaması üzücü bir durum idi. Doktora çalışmamız sürecinde tespit ettiğimiz ve farklı kütüphanelere dağılmış ciltlerini bir araya getirme lütfuna mazhar olduğumuz bu eserin neşrinin, Türk-İslam medeniyetinin ilmî faaliyetlerinin intişarına yönelik çalışmalara hatırı sayılır bir katkı sunmasını ümit etmekteyiz. Bu vesile ile Türk-İslam bilim ve kültür mirasının gün

yüzüne çıkarılması noktasında önemli hizmetleri olan TÜBA'ya *'Aynü'l-Hayât*'ın elinizdeki neşrini gerçekleştirmesinden dolayı öncelikle teşekkürlerimi arzederim. Bu çalışma esnasında görüş ve önerileriyle bizleri yönlendiren muhterem hocalarım Prof. Dr. Musa Duman'a, Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e, Prof. Dr. Hanifi Vural'a ve Prof. Dr. Ömer Çelik'e teşekkür ederim. Metin içerisinde yer alan Farsça manzum ibarelerin tercümesinde desteğini esirgemeyen dostum Abdulah Okal'a, Arapça manzum ibarelerdeki desteği sebebiyle dostum Abdullah Dilek'e teşekkür ederim. Son olarak maddeten ve manen daima beni destekleyen anneme, babama, eşime ve çocuklarıma teşekkür ederim.

Mehmet Akif Alpaydın
İstanbul 2021

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Giriş
TÜRKÇE TEFSİRİN TARİHÇESİ

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Türkçe Kur'ân Tercümeleri

Kur'ân-ı Kerim, bizzat kendisinin de ifade ettiği gibi Arap dili üzere nazil olmuş bir kitaptır.[1] Allah, hikmeti gereği peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği mesajları ilk muhatap topluluğun dili üzere göndermiştir.[2] Örneğin, Kur'ân'dan önce vahyedilen Tevrat İbranice, İncil ise Aramice nazil olmuştur. Tabi ki bundan daha doğal bir durum olamaz. Çünkü bu mesajlar anlaşılsın diye gönderilmişlerdir. Bunun aksini düşünmek mümkün görünmemektedir. Nitekim Kur'ân'ın bizzat kendisi, böyle bir durumun toplum üzerinde menfi etkiler yaratabileceğini şu şekilde beyan eder: "Eğer biz onu başka dilde bir Kur'ân yapsaydık onlar mutlaka, 'Onun ayetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber, öyle mi? derlerdi.' De ki: 'Bu, inananlara doğruluk rehberi ve gönüllerine şifadır.' İnanmayanların kulaklarında ağırlık vardır ve onlara kapalıdır; sanki bunlara uzak bir mesafeden sesleniliyor da anlamıyorlar."[3]

Kur'ân-ı Kerim'in mesajının muhatapları elbette sadece Arap kavmi değildir. Kur'ân, kıyamete dek hükümleri geçerli olan cihanşümul bir kitaptır ve dolayısıyla bütün insanlığa hitap eder.[4] İşte tam bu noktada bir problem baş

1 Yûsuf 12/2; Şuarâ 26/195; Zümer 39/28; Şûrâ 42/7; Zuhruf 43/3; Ahkâf 46/12.

2 İbrâhim 14/4.

3 Fussilet 41/44.

4 Sebe 34/28.

göstermektedir. Bu ise "Kur'ân mesajının Arapça bilmeyen milletlere nasıl aktarılacağı?" mevzuudur.

Henüz Hz. Peygamber hayatta iken İslâm mesajı Arap yarımadası dışına taşmış, örneğin Mukavkıs'a, Herakliyus'a, Kisrâ'ya tebliğ mektupları gönderilmiş[5] ve ilk Müslümanların olağanüstü gayretleriyle Arap olmayan unsurlar da bu mesajdan haberdar olmuşlardır. Arapça bilmeyen bu insanların kendi dillerinde olmayan Kur'ân'ı nasıl anlayacağı sorunsalıyla da bu süreçte karşılaşıldığını ifade edebiliriz. Bu duruma Selmân-ı Fârisî ile alakalı rivayeti örnek olarak vermek mümkündür. Müslüman olan bir grup İranlı, namazda okumak üzere Selmân-ı Fârisî'den Besmele'yi ve Fâtiha suresini tercüme etmesini talep etmişlerdir. Selmân da onların namazda, tilavet noktasındaki bu sıkıntılarını gidermek için Fâtiha suresini tercüme etmiştir.[6] Selmân'ın bu tercümeyi Hz. Peygamber'den onay alarak gerçekleştirdiği de kaynaklarda nakledilmektedir.[7] Bu ve benzeri örnekler sadedinde netice olarak Kur'ân'ın tercümesi serüveninin henüz Hz. Peygamber hayatta iken başladığı söylenilebilir.

Konu ile alakalı kaynakları mütalaa ettiğimizde, Kur'ân'ın muhtelif dillere birçok defa tercüme edildiğini müşahede etmekteyiz.[8] Fakat bu bölümde bizim ele alacağımız tercümeler, Kur'ân'ın Türkçe tercüme ve tefsirlerinin ilk nüveleri olduğu kabul edilen "Doğu Dillerine Yapılan Kur'ân Tercümeleri" olacaktır.

Kur'ân'ın Türkçe tercümeleri üzerine yapılmış çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmaların genelinde, ilk Türkçe tercümenin ne zaman ve kim tarafından yapıldığına dair kesin bir bilgi verilmediği görülmektedir. Fakat ilk tercümenin muhtemel tarihinin, Türklerin İslâm'la tanıştığı dönem olan mîlâdî X. yüzyıl olabileceği iddia edilmektedir.[9] Bu alanda yaptığı çalışmalarıyla öne

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

5 Bu mektuplarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamberin Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, (çev. Mehmet Yazgan) Beyan Yayınları, İstanbul, 1990.

6 Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed es-Serahsi, *el-Mebsut*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1983, 1/37.

7 Muhammed Hamidullah, *a.g.e*, s. 30.

8 Hidâyet Aydar, *Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, Kur'ân Okulu Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 89-92.

9 Halil İbrahim Usta, *Orta Asya Kur'ân Tefsiri (Metin-Tıpkıbasım)*, Türk Dilinin Tarihi Kaynakları, Ankara, 2011, s. 10. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Velidi Togan, *Kur'ân ve Türkler*, Kayı Yayınları, İstanbul, 1971, s. 17-24.

çıkan Abdülkadir İnan, ilk Türkçe tercümenin ne zaman yapılmış olacağına dair kanaatini şöyle belirtmektedir:

> "X. yüzyılın ortalarına kadar Kur'ân-ı Kerim başka bir dile tercüme edilmiş değildi. Bu devirde Araplar'dan başka iki büyük Müslüman ulus vardı: Farslar ve Türkler. Horasan ve Mâverâünnehr'de hâkimiyetin, yerli sülale olan Samanoğulları'nın eline geçmesi Türklerin İslâm dini ve kültürü çevresine girmelerini sağlamış oldu (840-998). Samanoğulları'nın ordusu Türklerden kurulmuş ve Türk kumandanları idaresinde bulunuyordu. Samanoğullarından Mansur b. Nuh (961-976) devrinde Mâverâünnehr ve Horasan ordusunun kumandanı Türk Âmidü'l-Mülk Fâik idi. Gazneliler sülalesini kuran Sebüktigin de bu Türk kumandanlardan biridir. İşte bu sıralarda Emir Mansur b. Nuh, Kur'ân-ı Kerim'in Farsça'ya tercemesini resmen, hükümet işi olarak ele almıştır. Dikkate değer ki bu terceme teşebbüsü Türk ulusunun baştanbaşa Müslüman olduğu ve Müslüman Türk devletlerinin kurulduğu devre tesadüf ediyor. Emir Mansur b. Nuh Kur'ân'ın Farsça'ya tercemesinin caiz olup olmadığı hakkında Horasan ve Mâverâünnehr bilginlerinden fetva istemiştir. Farsça'ya terceme edilecek tefsir kitabı Muhammed b. Cerir-i Taberî'nin tefsiri idi. Maveraünnehr alimleri İbrahim 14/4 ayetine[10] istinaden tercemenin cevâzına fetva vermişlerdir. Bu olaydan 20 yıl sonra bütün Maveraünnehr'de hâkimiyet Türklerin eline geçti. Mansur b. Nuh'un terceme için fetva istediği bilginler ve terceme komisyonuna dâhil mütercimler arasında Türkler'in kalabalık bulundukları Asficab, Fergana, Semerkand ve Buhara şehirlerinden bilginler bulunuyordu. Emir Mansur'un bu teşebbüsünden 16 yıl sonra Buhara Karahanlılar tarafından alındı. Karahanlılar'ın Müslüman oldukları tarihten Buhara'yı aldıkları tarihe kadar ancak yetmiş yıl kadar bir zaman geçmiş bulunuyordu. Bu müddet zarfında İslâm dinine ait Türkçe bir eserin yazıldığı hakkında malûmâtımız yoktur. Buhara'nın Karahanlılar tarafından alındığından yetmiş yıl sonra Doğu Türkistan'da, Kaşgar'da, İslâmi bir eserin ahlaki-felsefi didaktik bir manzume olan Kutadgu Bilig'in telif edildiğini biliyoruz. Her halde Kur'ân'ı Kerim'in Türkçeye tercemesi de bu devirde yapılmış olsa gerektir. Bize vasıl olan eski Kur'ân tercemelerinin asılları XI. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu kabul edilmektedir."[11]

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tubaga.gov.tr

[10] "وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاء وَيَهْدِي مَن يَشَاء وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ" *Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik. Allah dilediğini saptırır ve dilediğini de doğru yola eriştirir; güçlü olan, Hakîm olan O'dur.* İbrâhîm 14/4.

[11] Abdülkadir İnan, *Kur'ân'ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerine Bir İnceleme*, DİB Yayınları, Ankara, 1961, s. 7-8.

Zeki Velidi Togan da Taberî tefsirinin tercümesi için görevlendirilen komisyonda bulunan Türk üyeleri delil göstererek, aynı komisyonun Kur'ân'ın Farsça tercümesi yanında Türkçe tercümesini de gerçekleştirdiğini iddia eder.[12] Fakat ne yazık ki elimizde bu tarihlerde yapılmış olan bir tercüme, henüz bulunmamaktadır. Doğu Türkçesine yapılmış tercümelerden elimizde bulunan en erken tarihli nüshalar şunlardır:

Leningrad Müzesi Kütüphanesi, Cod. Mus. As 332 co-Wabiadow 1914, nr. 2475

Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan bu nüsha "Orta Asya Tefsiri" veya "Anonim Tefsir" adıyla bilinmektedir.[13] 1914 senesinde Zeki Velidi Togan tarafından Buhârâ Emâreti'nin Karşı kentinde bulunmuştur. Satır arası diğer nüshalardan farkı, sure ile alakalı tefsirî bilgilere ve kıssalara da yer verilmesidir. Bu nüsha Abdülkadir İnan'a göre, Harezm'de Zemahşerî'nin bulunduğu ekole mensup birisi tarafından istinsah edilmiştir.[14] Fuat Köprülü ise bu nüshanın IV/XI. asrın sonu V/XII. asrın başları gibi yazıldığını tahmin etmiştir.[15]

Kehf suresinin 18. ayetiyle başlayan tercüme Hacc suresinin 14. ayetine kadar devam etmektedir. Bu noktadan sonra 25 surenin tefsiri yoktur. Tercüme Feth suresinden tekrar başlayıp Kur'ân'ın sonuna kadar devam etmektedir. Nüsha üzerine yapılan tetkik sonucu tercümelerin dışında kalan kıssa ve hikayeler gibi malumatın dilinin, tercümelerin üslubundan farklı olduğu ve muhtemelen müstensih tarafından eklenmiş olabileceği kanaatine varılmıştır.[16]

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

12 Zeki Velidi Togan, "Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III*, İstanbul, 1959-1960, s. 135.

13 Aysu Ata, *Türkçe İlk Kur'ân Tercümesi (Rylands Nüshası)*, TDK yayınları, Ankara, 2004, s. XI.

14 Abdülkadir İnan, "Eski Türkçe Üç Kur'ân Tercümesi", *Türk Dili*, Nisan 1952, I/6, s. 12-15.

15 Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Millî Matbaa, İstanbul, 1926, s. 190-193.

16 Abdülkadir İnan, *Kur'ân'ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerine Bir İnceleme.*, s. 10.

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Yazmaları, nr. 73

Bu nüsha Muhammed b. el-Hac Devletşah eş-Şîrâzî tarafından 734/1333 tarihinde istinsah edilmiştir.[17] Nüshanın Şîrâz'da istinsahının yapılmış olabileceği iddia edilmiştir.[18] Satır arası kelime karşılıklarından başka, kıssa, hikaye veya menkıbe gibi herhangi bir unsur yoktur. Bu nüsha hakkında ilk bilgi Abdülkadir Erdoğan tarafından verilmiştir.[19] Abdülkadir İnan da bu nüsha ile Leningrad nüshasını karşılaştırarak kaynaklarının aynı olduğu sonucuna varmıştır.

Nüsha baştan sona tam bir tercümedir. 902 sayfadan oluşur ve her sayfasından 9 satır bulunmaktadır. Tercümede çok az Arapça ve Farsça kelime kullanılmıştır.[20] Eckmann, bu nüshanın on iki on üçüncü yüzyıllar Orta Asya İslâmî Türk yazı dilinin durumunu aksettirdiğini söylemiştir.[21] Eser üzerinde Suat Ünlü[22] ve Abdullah Kök[23] doktora çalışması yapmışlardır.

Özbekistan İlimler Akademisi, Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 2008

Bu eseri ilim dünyasına ilk tanıtan A.A. Semenov'dur. A.A. Semenov, Özbekistan İlimler Akademisi bünyesinde bulunan El-Birûnî adındaki Şarkşinaslık Enstitüsü'nün yazma eserlerinin kataloğunu hazırlamıştır. Semenov kataloğun dördüncü cildinde bu Kur'ân tercümesini tavsif etmektedir.[24]

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[17] Ahmet Topaloğlu, *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'ân Tercümesi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.

[18] Abdülkadir İnan *Kur'ân'ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 10.

[19] Abdülkadir Erdoğan, "Kur'ân Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1938, I/47-51.

[20] Mustafa Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'ân Tercümeleri", *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*, (editör: Bilal Gökkır ve diğerleri), İYV Kur'ân ve Tefsir Akademisi Araştırmaları, İstanbul, 2010, s. 520.

[21] Aysu Ata, *a.g.e.*, s. XII.

[22] Suat Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'ân Tercümesi (Giriş-Metin-İnceleme-Dizin)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004.

[23] Abdullah Kök, *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'ân Tercümesi (Giriş-Metin-İnceleme-Dizin)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004.

[24] A.A. Semenov, "*Sobranie Vostoçnıh Rukopisey, Akademi Nauuk Uzbekskoy*", SSSR, IV, Taşkent, 1957, s. 45-46; Emek Üşenmez, "Eski Bir Kur'ân Tercümesinin (Özbekistan Nüshası) 15. Yüzyıla Ait Bir Osmanlı Dönemi Kur'ân Tercümesiyle Karşılaştırılması" *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*,

Nüsha eksik bir tercüme olup 273 varaktan ibarettir. Her sayfasında 5 satır bulunmaktadır. Yazmanın esas sayfaları karışmış, 1-3 ve 19-22 sayfalar sonradan koyulmuş ve onlarda sadece Arapça metinler verilmiştir. Tercümenin baş tarafından Fâtiha suresi eksiktir. Kur'ân tercümesinin birinci yaprağı (1a-6 satır) sonradan ilave edilmiştir. Nüsha Bakara suresinden En'âm suresine kadardır. Fakat Bakara, Mâ'ide ve En'âm suresi tercümelerinde eksiklikler bulunmaktadır. Nüshada tefsirî mahiyette herhangi bir malumat yoktur. Türkçe'nin yanında Farsça tercümeler de bulunmaktadır.[25] Ayetler kalın, tercümeler ise ince sülüs hatla yazılmışlardır.[26] Nüshada çiçek süslemeleri ve altın yaldız kullanılmıştır. Emek Üşenmez[27] bu nüsha üzerine doktora çalışması yapmıştır.

İngiltere John Rylands Kütüphanesi, Arapça Yazmaları, nr. 25-38

Yine satır arası bir tercüme olan bu nüshada da bir önceki nüshada olduğu gibi Türkçe tercümenin yanı sıra Farsça tercümeler yer almaktadır. Ayetler sülüs, tercümeler ise ince nesihle yazılmıştır.[28] Abdülkadir İnan bu nüshadaki bazı kelimelerden yola çıkarak, tercümenin XI. yüzyıl Türkçesiyle yazıldığını iddia etmiştir.[29]

14 cilt ve 1145 varaktan müteşekkil olan bu nüsha eksiktir. Bu tercümenin Mansur b. Nuh döneminde yapılan Farsça tercümeyi de içerdiği ifade edilmiştir. Ciltlerin cüz esasına göre tasnif edildiği anlaşılan tercümenin aslının 30 cilt olması gerektiği tahmin edilmektedir. Dublin, Chester Beatty Kütüphanesi nr. 54 (MS1600) ve 55 (MS1630)'te kayıtlı olan iki varaklık yazmanın da bu

(editör: Bilal Gökkır ve diğerleri), İYV Kur'ân ve Tefsir Akademisi Araştırmaları, İstanbul, 2010, s. 369.

25 Aysu Ata, *a.g.e.,* s. XII.

26 Mustafa Özkan, "*a.g.e*", s. 521.

27 Emek Üşenmez, *Eski Kur'ân Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010. Bu çalışma 2013 senesinde neşredilmiştir: Emek Üşenmez, *Türkçe İlk Kur'ân Tercümelerinden Özbekistan Nüshası*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2013.

28 Aysu Ata, *a.g.e.,* s. XII.

29 Abdülkadir İnan, *Kur'ân'ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 12.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences

nüshanın kayıp varaklarından olduğu tespit edilmiştir.[30] Janos Eckman Türkçe, Farsça ve İngilizce karşılıklarıyla birlikte bu tercümenin bir sözlüğünü hazırlamıştır.[31] Aysu Ata da söz konusu tercüme üzerinde çalışmış ve eseri giriş, metin, notlar ve dizin halinde yayımlamıştır.[32]

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, nr. 3966

Eserden ilk defa Nuri Yüce bahsetmiştir.[33] Bundan sonra Nuri Yüce'nin yönetiminde Osman Toker, yazmanın 109b-144a yaprakları üzerinde yüksek lisans çalışması yapmıştır.[34] Eserin kalan bölümlerini Nuri yüce, 2005–2007 yıllarında dört öğrencisine yüksek lisans tez çalışması olarak taksim etmiş ve böylece yazmanın tamamı çalışılmıştır.[35] Farklı dil özellikleri taşıyan bu nüshanın tarihi ve müstensihi belli değildir.[36] XIII. veya XIV. yüzyıllar arasında kaleme alındığı tahmin edilen nüsha ile alakalı şu bilgiler verilmektedir:

"222 yapraktan oluşan yazmanın başında Fetih suresiyle ilgili olduğu anlaşılan bir hikâye vardır. Baş kısmı eksik olan bu hikâyenin ardından Hucurât suresi

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

30 Aysu Ata, *a.g.e.,* s. XIII.

31 Janos Eckmann, *Middle Turkic Glossess of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Akademia Kiado, Budapest 1976.

32 Mustafa Özkan, "*a.g.e.*", s. 522.

33 Mustafa Özkan, "*a.g.e.*", s. 523; Nuri Yüce**,** "Eine neu endeckte Handschrift des Mitteltürkischen"—Sprach-und Kulturkontakte der türkischen Völker. (Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz Rauischholzhausen, 13.-16. Juli 1990, herausgegeben von Jens Peter Laut und Klaus Röhrborn. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 37) s. 221-227.

34 Osman Toker, *Karışık Dilli Kur'ân Tercümesi (Varak no: 109b-144a)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.

35 Cengiz Müfettişoğlu, *Karışık Dilli Bir Kur'ân Çeviri Yazmanın 037a-072a Yaprakları Üzerinde Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006; Aslı Uygun, *Karışık Dilli Bir Kur'ân Çeviri Yazmanın 114b-183a Yaprakları Üzerinde Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007; Recep Yılmaz, *Karışık Dilli Kur'ân Tercümesi (Varak no: 1839b-222a)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007; Ayşe Uyansoy Hillhouse, *Karışık Dilli Kur'ân Çevirisi (1a-37a)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006. Bkz. Emek Üşenmez, "*a.g.e*", s.12.

36 Mustafa Özkan, "*a.g.e.*", s. 523.

gelmektedir. Yazma, Tebbet suresinin üçüncü ayetinin sonunda bitmektedir. Eserin sayfa ebadı yaklaşık 17,5x26 cm'dir. Sayfalardaki satır sayısı altı ile on altı arasında değişmektedir. Arapça metin, koyu ve büyük harflerle yazılmıştır. Türkçe çeviriler ise Arapça metnin satır aralarına daha küçük ve yukarıdan aşağıya doğru eğimli bir yazıyla yazılmıştır. Çeviri, kelime kelime yapılmakla birlikte bazen Arapça kelimelerin hacimli bir açıklamayla karşılandığı da görülür. Arapça kelimelerin anlamlarının kendinden önceki veya sonraki kelimelerin altına yazıldığı da olmuştur. Eserde çeviriler yanında tercüme edilen ayetlerle ilgili hadis, hikaye ve tefsirler de bulunmaktadır. Eserin bazı sayfalarının kenarlarında farklı bir kalemle yazılmış, özet mahiyetinde notlar vardır."[37]

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 2

Bu nüsha Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa 951 numarada muhafaza edilmekteydi. Hekimoğlu koleksiyonun Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesine taşınmasının ardından nüsha Hekimoğlu Koleksiyonu, 2 numaraya nakledilmiştir. Harezm Türkçesi kullanılarak yazılmış satır arası bir Kur'ân tercümesi olan eserin her sayfasında 9 satır bulunmaktadır. Yazma 583 yapraktan ibaret olup baştan sona tam bir tercümedir.[38] Nüshanın Leningrad ve Türk İslâm Eserleri Müzesi nüshalarıyla mukayesesini yapan Abdülkadir İnan, dil bakımından biraz daha yeni olsa da, imla bakımından kaynaklarının aynı olduğu sonucuna varmıştır.[39] Bu nüsha üzerine doktora yapan Gülden Sağol nüshanın istinsah tarihinin 764/1363 olduğunu ifade etmektedir.[40]

Buraya kadar sıraladığımız Kur'ân tercümelerine ek olarak, -kronoloji göz önünde bulundurularak- muahhar tarihli başka tercümelerin de zikredilmesi mümkündür. Fakat mezkur örneklerle iktifa edeceğiz.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

37 Cengiz Müfettişoğlu, *a.g.e*, s. 5-6; Mustafa Özkan, "*a.g.e.*", s. 523.

38 Mustafa Özkan, "*a.g.e.*", s. 522.

39 Abdülkadir İnan, *Kur'ân'ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 11.

40 Gülden Sağol, *Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'ân Tercümesi, Giriş-Metin-Sözlük*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s. 1/9.

Anadolu Sahasında Telif Edilmiş Türkçe Tefsir Eserleri

Türklerin İslâmiyet'i kabulünden Beylikler öncesi döneme gelinceye kadar, yukarıda sıraladığımız örneklerin ve mahdut sayıdaki bazı benzerlerinin dışında Kur'ân'ın tefsiri bağlamında, Türkçe müstakil herhangi bir çalışmanın yapıldığına dair bilgimiz bulunmamaktadır. Bu durumun sosyal ve siyasal bir takım gerekçeleri olabilir. Türklerin anayurdu olan Orta Asya'nın bazı bölgelerinde ve özellikle Mâveraünnehr bölgesinde fikrî ve ilmî hareketliliğin gâyet canlı olmasına nazaran, buradaki üretkenliğin Türkçe üzerinden gerçekleşmediği görülmektedir. Muhtemelen, bölgede hakim unsurun Farslılar oluşu ve İslâm dininin referans metinlerinin de Arapça oluşu bu bölgedeki ilmî hareketin daha ziyade bu iki dil üzerinden gerçekleşmesi sonucunu doğurmuştur.[41]

Selçuklular dönemine gelindiğinde Türkler, her ne kadar belirli müfredat üzere işleyen sistematik medreseler tesis etmiş olsalar da burada verilen eğitimin hâkim dili benzer gerekçelerle yine Türkçe olamamıştır.[42] Selçuklu hükümdarlarının Fars diline vakıf oluşu ve bu dile değer vermeleri Türkçe'nin ilim dili olarak tebârüz etmesini geciktirmiştir. Bu realiteye karşı, Anadolu'da beylikler kuran Türk beyleri, Arap ve Fars kültürünü onlar kadar tanımıyorlardı. Anadolu beyleri bu bakımdan Arap ve Fars kültüründen ziyade kendi millî dillerine daha fazla ihtimam göstermişlerdir.[43] İşte bu sebeple Türkçe'nin ilmî eserlerde etkinliğini göstermesi Anadolu'ya göçlerini takip eden asırlarda, beylikler döneminde gerçekleşmiştir. Hilmi Ziya Ülken bu durumla alakalı şu tespiti yapar:

> "Moğol istilasından sonra kuvvetle kendisini gösteren Harzem, Horasan tesirleri, dilde ve düşüncede Fârisî yerine Türkçeyi koymakta idi. Anadolu Selçukîleri'nin edebiyat ve ilim dili Fârisî olduğu halde, Anadolu derebeyliklerinde daha ziyade artık Türkçe eserler yazılıyor ve bilhassa İslâm medeniyetinin klasikleri Türkçe'ye tercüme ediliyordu. Anadolu'da başlayan bu uyanış hareketine tam bir merkez göstermek kabil değildir. Fakat aynı zamanlarda Konya, Kastamonu,

41 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 239.

42 Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 389-393, Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014; Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 345-367.

43 Mustafa Özkan, "*a.g.e.*", s. 529.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

> Sinop, Kırşehir, Bursa, İznik bu uyanış hareketine merkez vazifesi görüyordu. Anadolu Selçukîleri zamanında mahdut bir-iki merkeze bağlı ve aristokratik kalan ilim hareketi şimdi bütün memlekete yayılmaya başlamıştı. Sivas'ta Kadı Burhaneddin, Kastamonu'da Candaroğulları, Sinop'ta Kızıl Ahmedîler, Konya'da Karamanoğulları, Manisa'da Aydınoğulları, Bursa ve İznik'te Osmanlılar bu yeni uyanış hareketini himaye ediyorlardı."[44]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise benzer ifadelerle, beylikler dönemine dair şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> "Anadolu beyleri ya bizzat ilmi ve edebi cereyanların başlarında bulunmak suretiyle bu cereyanı teşvik etmişler veya ilim adamlarını himaye ederek irfan âlemine karşı vazifelerini yapmışlardır. Çoğu Türkçeden başka lisan bilmeyen beyler, yazılan eserlerin daha ziyade Türkçe olmasına itina etmek suretiyle hem kendilerinin hem de tebâlarının istifâdelerini göz önünde bulundurmuşlar ve milli lisanın inkişafına hizmet etmişlerdi. İşte bundan dolayıdır ki ilmi eserlerden başka tefsir, hadis, ahlak, tasavvuf, kelam, fıkıh, hey'et, riyaziye, tıp, tarih, siyaset, şiir ve edebiyat gibi muhtelif ilim şubelerine ait eserlerin, bir asır evvelkine nispetle daha güzel ve daha vâkıfane Türkçe'ye çevrildikleri ve yine bir asır evvelki cereyana nazaran riyaziye, tıp ve hey'ete dair olan eserlerin daha mebzul olduğu görülmektedir."[45]

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Yaptığımız kaynak ve kütüphane taramaları yukarıda zikrettiğimiz değerlendirmeleri doğrulamaktadır. Örneklerini verdiğimiz Türkçe Kur'ân çevirilerinin dışında, Beylikler dönemine gelene kadar herhangi bir Türkçe tefsir eseriyle karşılaşmadık. Beylikler döneminde tespit edebildiğimiz Türkçe tefsir eserlerine göz gezdirdiğimizde ise bir ismin öne çıktığını gördük. Bu isim Muslihiddîn[46]

---

44 Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercemenin Rolü*, Vakit Matbaası, İstanbul 1935, s. 203.

45 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973, s. 90.

46 Bu lakabı müellifin kendisine ait Mülk suresi tefsirini manzum hale getiren Hatiboğlu Muhammed'in *Letâyifnâme* adlı eserinden öğrenmekteyiz. Lakabının Muslihuddin olduğunu öğrendiğimiz bu eserde Hatîboğlu, başka bir yerde rastlayamadığımız önemli bir ayrıntı daha vererek, müellifin yaşadığı asırda Denizli'de kâdı'l-kudât olduğuna işaret eder ve onu "Kâdı'l-kudât-ı şehr-i Lâziki" diye tanıtır. Aşağıda metin içinde görüleceği gibi İbn Battûta'da Mustafa b. Muhammed'den bu lakabıyla bahseder. Hatiboğlu Muhammed, *Letâyifnâme,* Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 3326, vr. 6a.

Mustafa b. Muhammed'dir. Müellif hakkında kaynaklarda neredeyse hiç bilgi yoktur. Ancak yazdığı eserler üzerinden yola çıkarak bir takım çıkarımlar yapılabilmektedir.

Mustafa b. Muhammed, yazdığı muhtelif sure tefsirlerini döneminin bazı idarecilerine ithaf etmiştir. Bu kişiler Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa (v. 759/1358), İnançoğulları'ndan İshak Bey b. Murad Arslan (v. 763/1362'den sonra) ve Hızır b. Gölbeyi'dir (v. 765/1364). Süleyman Paşa'ya sunulan 1331[47] tarihli Mülk suresi tefsirinden hareketle[48] Mustafa b. Muhammed'in XIV. asrın başlarında veya XIII. yüzyılın sonlarında doğduğu iddia edilebilir. Yine Mülk suresi tefsiri nüshalarından birisinde tefsirin İshak Bey b. Murad Arslan'a sunulduğuna dair bir kayıt[49] bulunmaktadır. Buradan hareketle müellifin 1362'de hayatta olma ihtimalini düşünebiliriz. Çünkü İshak bin Murad Arslan'ın 763/1362 tarihinde kendi adına bastırdığı sikkeden bu tarihte hayatta olduğu bilinmektedir.[50] Yine kendisine ait olan Yâsîn suresi tefsirinde Hızır Bey'den "Hacı" olarak bahsetmesi[51] ve Hızır Beyin de 1364 yılında hacca gittiğini nakleden rivayetler[52] doğrultusunda, Mustafa b. Muhammed'in 765/1364 senesinden sonra vefat ettiğini söyleyebiliriz.

Müellifin kişiliğine ve ilim hayatına dair derli toplu diyebileceğimiz bazı nadir bilgiler ilginç bir şekilde İbn Battûta'nın (v. 770/1368) seyâhatnâmesinde karşımıza çıkar. 733/1333 senesinde Eğridir'i ziyaret eden ve Ulu Camii

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

47 Muslihiddîn Mustafa b. Muhammed, *Tefsîr-i Sûre-i Mülk*, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 7.

48 Ali Öztürk, bu tarihin eserin Süleyman Paşa'ya takdim tarihi değil, telif tarihi olduğunu iddia eder. Gerekçe olarak ise Oruç Bey'in Süleyman Paşa'nın doğum tarihini 716/1316 olarak vermesini ve 15 yaşlarındaki genç Süleyman'a böyle bir takdimin yapılmasının pek mümkün görünmediğini belirtir. Ali Öztürk, "Eğirdir'de Yaşamış Bir Türk Alimi: Muslihuddin Mustafa bin Muhammed ve Eserleri", *Sosyal, Kültürel, Ekonomik Yönleri ile Eğirdir, I. Eğirdir Sempozyumu*, 31 Ağustos-01 Eylül 2001, s. 735.

49 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Seminer Kütüphanesi, nr. 3779, vr. 1b.

50 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, 1/50.

51 Muslihiddîn Mustafa b. Muhammed, *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Şer'iyye, nr. 58 vr. 3a.

52 M. Esad Coşan, "XIV. Asır Türk Yazarlarından Muslihuddin, Hamidoğulları ve Hızır Bey", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1981, XIII/101.

yakınlarında bulunan medresede misafir olan İbn Battûta medresenin müderrisi olan ve kendisine de ikramlarda bulunan Fakîh Muslihiddin isminde birisinden bahseder. Onun alim, hacı ve fazıl bir kişilik olduğunu, Mısır ve Şam'da eğitim aldığını, bir süre Şam bölgesinde ikamet ettiğini ve zamanın en gözde alimlerinden olduğunu nakleder. İbn Battûta, fasih lisanlı ve hoş üsluplu olarak tarif ettiği Muslihiddin Fakîh'in, her gün ikindi namazından sonra hafızlardan Fetih, Mülk ve Amme sureleri dinlemeyi adet edinen İshak Bey'in huzurundaki itibarlı konumuna şahit oluşunu anlatır.[53] İbn Battûta'nın naklettiği bu bilgiler üzerine yapılan mülâhazalar bu kişinin Eğirdir bölgesinde yaşamış olan Mustafa b. Muhammed olduğunu ortaya koymaktadır.[54] Şimdi dönemin tefsir eserlerini değerlendirmeye Muslihiddin Mustafa b. Muhammed'in telif ettiği sure tefsirlerinden başlayacağız.

Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha

Bu tefsirin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü Seminer Kütüphanesi, 3779 numara ile kayıtlı olan nüshanın içinde bulunmaktadır. 249 varak olan bu nüshanın içinde sırasıyla Yâsîn suresi, Tebâreke cüzü, Amme cüzü ve Fâtiha suresi tefsiri bulunmaktadır. Her ne kadar nüshada müellif ismi zikredilmemiş olsa da, bu nüsha üzerine çalışan Özcan Tabaklar, mezkur tefsirin dil ve üslup bakımından Muslihiddin Mustafa b. Muhammed'in diğer sure tefsirlerine çok benzediğini ifade etmektedir.[55]

Eser, Mirac esnasında Hz. Peygamber'in yaşadığı bir hadisenin rivayetiyle başlar. Ardından bu olay namazın önemine dair nasihatlere bağlanır ve bu insicâm üzerine surenin tefsirine geçilir. Anlaşılır ve akıcı bir dili vardır. Ayetlerin tefsiri esnasında hikayelere ve menkıbelere yer verilir. Tefsirin son kısmında,

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

[53] İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, Matbaatü't-Tekaddüm, Kahire, 1323, 1/183.

[54] Ayrıntılı değerlendirme için bkz. M. Esad Coşan, "XIV. Asır Türk Yazarlarından Muslihuddin, Hamidoğulları ve Hızır Bey", s. 101-111; *Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri*, Server İletişim, İstanbul, 2008, 66 vd; Ali Öztürk, *Hızır b. Gölbeği Adına Yazılmış Bir Mülk Suresi Tefsiri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996, s. 30-38.

[55] Özcan Tabaklar, "Anadolu Sahasında Yazılmış Bir Sure Tefsiri", *İlmi Araştırmalar*, İstanbul, 2003, sayı:16, s. 98.

surenin isimleri ve bu isimlerin neye delalet ettikleri izah edilmiştir. En son olarak ise ayetlerin harf sayıları belirtilmiş, bu sayılardan yola çıkarak surenin faziletine dair beyanlarda bulunulmuştur.

Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn

Eserin dibacesinden, Mustafa b. Muhammed'in bu eserini Hızır b. Gölbeyi'ne sunduğu anlaşılmaktadır. Tefsiri telif etmesini de Hızır Bey'in talebi doğrultusunda gerçekleştiğini ifade etmektedir.[56] Ayrıca tefsirin Murad Arslan Bey'e sunulduğu da belirtilmiştir.[57]

Müellif tefsirine sure ile alakalı bilgiler vererek başlar. Ayet, kelime ve harf sayıları belirtilir ve surenin faziletine dair nakiller yapılır. Tefsirde ayetlerin sebeb-i nüzûlüne yer verildiği görülmektedir. Ayrıca ayetler tefsir edilirken, yeri geldiğince başka ayetlerden de istifade edilmiştir. Tefsirin diğer bir unsuru ise hadislerdir. Ayetlerin lügavî izahatına nadiren değinilmiştir. Fâtiha tefsirinde olduğu gibi bazı hikayelerin ve menkıbelerin anlatıldığı görülmektedir. Bu bağlamda İsrâilî nakillerde de bulunulmuştur. Sade bir dille yazılan tefsirin muhtelif kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır.

Bundan önce tanıttığımız Fâtiha suresi tefsirinin de bulunduğu nüsha olan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü İhtisas Kitaplığının 3779 numaradaki Yâsîn suresi tefsirinin bir kısmı üzerine, Almazbek Jarkynbaev bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.[58] Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi 13391 numaralı nüsha üzerinde Nadide Gürbüz yüksek lisans çalışması yapmıştır.[59] Ayrıca tefsirin Milli Kütüphane, 692/2 numaralı nüshası

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

56 "Dahı mahdûm-i mu'azzam, sâhibu's-seyfi ve'l-kalem el-Hâcî Hızır Bey Çelebî bu du'âcı za'îfden iltimâs kıldı ki bunı Türkî'ye terceme ideyim ki fâ'idesi 'âmm ola, işidenler bu sureyi okumağa rağbet ideler. Bu za'îf du'âcı dahı ol mahdûmun emrine muvâfakat kılıp, Hakk celle ve 'alâ hazretinden isti'ânet dileyüp, bu surenin tahrîrine sebeb olana ve te'lîf kılana ve okuyanlara ve işitenlere rahmet eyleye. Bi-mennihî ve fazlihî ve keremihî." Muslihiddîn Mustafa b. Muhammed, *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn,* Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kemankeş nr. 36, vr. 4a.

57 Mustafa Özkan, "a.g.e.", s. 531.

58 Almazbek Jarkynbaev, *XIV. Yüzyılda Yazılmış Bir Sure Tefsiri Üzerine Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

59 Nadide Gürbüz, *Mustafa İbni Muhammed Ankaravî Yâsîn Suresi Tefsiri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986.

üzerine Mehmet Kara,[60] yine Milli Kütüphane 703/1 numaralı nüshası üzerine ise Funda Sezgin[61] yüksek lisans çalışması yapmıştır.[62]

Tefsîr-i Sûre-i Mülk

Döneme ait diğer bir sure tefsiri olan Mülk suresi tefsiridir. Tefsirin farklı nüshaları mütalaa edildiğinde Mustafa b. Muhammed'in bu eserini dört farklı kişiye takdim ettiği görülmektedir.[63] Bu kişiler Hızır b. Gölbeyi[64], İshak b. Murad Arslan[65], Süleyman b. Orhan[66] ve Murad b. Orhan[67] isimli idarecilerdir.

60 Mehmet Kara, *Yâsîn Suresi Tefsiri (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkabasım)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988.

61 Funda Sezgin, *14. Yüzyıla Ait Bir Yâsîn Suresi Tefsiri Üzerinde Sentaks Çalışması*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 1997.

62 Mustafa Özkan, "*a.g.e.*", s. 539. Eser üzerine Ayşe Hümeyra Aslantürk'ün de bir çalışma yaptığı görülmektedir. Bkz. *Hızır Bey Çelebi ve Yâsîn-i Şerif Tefsiri*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007. Fakat bu çalışmada eser Fatih devri idarecilerinden olan Hızır Bey'e (v. 863/1459) nispet edilmiştir ki bu bilgi hatalıdır. Tefsirin müellifi Mustafa b. Muhammed'dir.

63 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Öztürk, "Eğirdir'de Yaşamış Bir Türk Alimi: Muslihuddin Mustafa bin Muhammed ve Eserleri", *Sosyal, Kültürel, Ekonomik Yönleri ile Eğirdir, I. Eğirdir Sempozyumu, 31 Ağustos-01 Eylül 2001, Eğirdir*, s. 733-734.

64 "…sâhibü's-seyfi ve't-takrîr, vezîr ibnü'l-vezîr, Hızır b. Gölbeyi ahsenAllahu 'avâkıbehû ve zâde 'uluvvehû, bu za'îf du'cısından Tebâreke tefsirini Türkî'ce kılmak diledi kim, anun müstakîm zihnine hoş gele, anun me'ânîsi şerbetiyle gıdâ vire ve ümiddür kim okıyub anunla yol vara ve tamudan kurtulmağa sebep ola." Muslihiddîn Mustafa b. Muhammed, *Tefsîr-i Sûre-i Mülk*, Ankara Adnan Ötüken Kütüphanesi, nr. 329, vr. 1b.

65 "…Çelebi Celâlü'd-devleti ve'd-dîn İshak b. Murad Arslan el-mahsûs bi-'inâyeti rabbi'l-'âlemîn ebbedAllahu devletehumâ, bu za'îf du'cısından Tebâreke tefsirin Türkçe kılmak diledi ki bir nice kişilerin zihnine müstakîm ola ve ümiddür okıyanlarun kurtulmağına sebep ola…" Bkz. Muslihiddîn Mustafa b. Muhammed, *Tefsîr-i Sûre-i Mülk*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 99, vr. 2b.

66 "… emmâ bu duâcılar kemteri, yazuklular bedteri rahman Tanrı'dan rahmet umuci, el-vâsıku bi's-Samed Mustafa b. Muhammed ğafarAllahu lehû velivadeyye ve ecri'l-hayri alâ yedeyhi diledi ki, kadîm muhabbetin ve dostluk maddesin hüdâvendigar için ve hüdâvende melikü'r-rikâbi'l-ümem menbai'l-cûdi ve'l-kerem ve sâhibü's-seyfi ve'l-kalem … Süleyman Bey b. Orhan bin Osman … hazretine arz eyleye ve ol hazretin sevdüğin bildüre … Tebâreke tefsirin Türkîce eyledi …" Bkz. Muslihiddîn Mustafa b. Muhammed, *Tefsîr-i Sûre-i Mülk*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 7, vr. 1b-2a.

67 "…emmâ bu du'âcılar kemteri, yazuklular bedteri Rahmân Tanrı'dan rahmet umuci, el-vâsıku bi's-Samed Mustafa b. Muhammed ğafarAllahu lehû ve li-vâdeyhi ve ecri'l-hayri 'alâ yedeyhi diledi ki kadîm muhabbetin ve dostluk maddesin hüdâvendigar için ve hüdâvende melikü'r-rikâbi'l-ümem menba'i'l-cûdi ve'l-kerem ve sâhibü's-seyfi ve'l-kalem…" Muslihiddîn Mustafa b. Muhammed, *Tefsîr-i Sûre-i Mülk*, İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi nr. 13392, vr. 30b-31a.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Müellif tefsirini telif ederken *Garâibü'l-Kur'ân, Hakâiku's-Sülemî, Tefsîru'n-Nesefî (Necmeddin), Tefsîru's-Semerkandî, Tefsîru'l-Kuşeyrî, Tefsîru's-Sa'lebî* gibi meşhur tefsir eserlerinin yanısıra tasavvufa dair muhtelif birçok eserden istifade etmiştir.[68] Bu bağlamda bu tefsirin de diğer sure tefsirleri gibi işârî özellikte olduğunu anlaşılmaktadır. Eserin başlangıcında telif sebebi belirtildikten sonra surenin faziletine dair rivayetlerde bulunulmuştur. Esbâb-ı nüzûl bilgileri müellifin naklettiği rivayetler arasındadır. Ayetlerin tefsiri esnasında *mucize*, *fezâil*, *nükte*, *hikâyet*, *beşâret*, *mev'ize*, *beyt* ve *rubâî* gibi ara başlıklar kullanılmıştır. İbn Abbâs (v. 68/687), Mücâhid (v. 103/721), Katâde (v. 118/736), Hasan-ı Basrî (v. 110/728) gibi sahabe, tabiun ve daha sonraki dönemlerde yaşamış alimlerden nakiller yapılmıştır. Yer yer de isim verilmeden rivayetlerde bulunulmuştur. Müellifin bu tefsiri Hatiboğlu Muhammed (v. 838/1435'ten sonra) tarafından *Letâyifnâme* ismiyle manzum hale getirilmiştir.[69]

Bu tefsirle alakalı ilk tezi Kayahan Erimer[70] yapmıştır. Daha sonra Ali Özcan,[71] Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi 13392 numara üzerine, Ali Öztürk,[72] Ankara Adnan Ötüken Kütüphanesi, 329 numara üzerine, Ulaş Yıldız,[73] İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı 3794 numara üzerine, Feryal Korkmaz[74] ve Gamze Sönmez,[75] İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kütüphanesi,

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

68 Müellifin istifade ettiği eserlerle alakalı bilgi için bkz. Ali Öztürk, *Hızır b. Gölbeği Adına Yazılmış Bir Mülk Suresi Tefsiri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996, s. 22-24.

69 Ayrıntılı bilgi için bkz. Esad Coşan, *Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri*, s. 55-81.

70 Kayahan Erimer, *Tebâreke Tefsiri: Metin, İnceleme, Dizin*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara, 1976.

71 Ali Özcan, *Tebâreke Tefsiri (Metin-Gramer Notları-Sözlük)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.

72 Ali Öztürk, *Hızır b. Gölbeği Adına Yazılmış Bir Mülk Suresi Tefsiri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

73 Ulaş Yıldız, *Muhammet Oğlu Mustafa'nın XIV. Yüzyılda Yazdığı Çağdaş Tefsirin Dil Yorumu*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.

74 Feryal Korkmaz, *Mülk Suresi Tefsiri (1b-31a) Giriş- Gramer- Metin- Dizin*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.

75 Gamze Sönmez, *XIV. Yüzyılda Yazılmış Mülk Suresi Çevirisi Üzerine Dil İncelemesi (varak no: 31b-61a)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

3779 üzerine, Hasan Şimşek,[76] Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi,99 numara üzerine yüksek lisans çalışması yapmışlardır. Ayrıca Mustafa Özel, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hafid Efendi 479 numaralı nüshanın transkripsiyonunu, giriş ve sözlük eklemek suretiyle yayınlamıştır.[77]

Tefsîr-i Cüz'-i Amme

Mustafa b. Muhammed bu eserini Süleyman b. Orhan'a sunmuştur.[78] Müellif bu tefsirinde de diğer tefsirlerinde olduğu gibi sade ve akıcı bir dil kullanmıştır. Surelerin tefsirine başlarken önce ayet, kelime ve harf sayıları belirtilmiş, sebeb-i nüzûlleri nakledilmiş ve ardından faziletlerine dair bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler verildikten sonra ayetlerin tefsirine geçilmiş, mev'izeler ve hikayeler anlatılmış, muhtelif kaynaklardan nakillerde bulunulmuştur. Bu tefsirde de isrâiliyâtın yer aldığı görülmektedir.

Amme cüzü tefsirinin çeşitli nüshalarının olduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı 3779 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha üzerinde Özcan Tabaklar[79] ve Ulya Nisar[80] yüksek lisans çalışması yapmışlardır. Diğer bir Amme cüzü tefsiri nüshası ise Yapı Kredi Sermet Çiftler Araştırma Kütüphanesi 873 numaralı nüshadır. Fakat bu nüsha üzerine çalışma yapan Hatice Tören bu iki nüshanın farklı tefsirler olduğunu söylemiştir.[81]

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

76 Hasan Şimşek, *Tefsîru Sureti'l-Mülk (İnceleme-Metin-Dizin)*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2006.

77 Mustafa Özel, *Tefsîr-i Sûre-i Mülk*, Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2005.

78 Musta Özkan, "*a.g.e.*", s. 549.

79 Özcan Tabaklar, *Mustafa bin Muhammed, Amme Cüz'ü Tefsiri (vr. 111b-121a ile 143a-154b)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1987.

80 Ulya Nisar, *Mustafa bin Muhammed, Amme Cüz'ü Tefsiri (vr. 121b-143a)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1987.

81 Mustafa Özkan, "*a.g.e.*", s. 521.

Tefsîr-i Sûre-i İhlâs

Eser Çelebi Murad Arslan b. İnanç Bey'in isteği üzerine yazılmış ve kendisine sunulmuştur.[82] Eserin ayrıca Hızır Bey'e sunulduğu da bilinmektedir.[83] Müellifin tefsirleri arasında en geniş kapsamlı olanıdır. Üslup olarak diğer sure tefsirlerine benzerdir. Akıcı ve sade bir dili vardır. Ayetlerin tefsiri yapılırken hikayeler, nükteler, latifeler, tasavvufî kaynaklardan alınmış nakiller ve beyitler metnin içine serpiştirilmiştir.

Tefsîrin Ankara Milli Kütüphane B 272 numaralı nüshası üzerine Ahsen Esatoğlu[84] bir yüksek lisans çalışması yapmıştır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 471 numaralı nüsha üzerine de Yusuf Akçay yüksek lisans çalışması yapmıştır.[85]

Tefsîr-i Sûre-i Vâkı'a

Bu bölümde zikredilen, beylikler dönemi sure tefsirlerinin toplu halde yazıldığı nüshaların bir kısmında Vâkı'a suresi tefsirinin de yer aldığı görülmektedir. Bu tefsirin de dil ve üslup açısından büyük oranda diğer sure tefsirlerine benzediği görülmektedir. Eserin müellifine ve herhangi bir kişiye ithafen telif edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.[86]

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

82 "Çün Hüzâvend-i 'âlemiyân, püşt-i penâh-i İslâmiyân, hüsrev-i kâmkâr-ı dîn, perver-i Hüzâ'dan menba'i'l-cûdi ve'l-fazli ve'l-ihsân, Bedrü'l-İslâm, nûru'l-milleti ve'l-îmân, melce'-i zu'afâ'i ehl-i îmân Çelebi Murâd Arslân b. İnanç Bey harremAllahu memleketehû 'an nevâzili'l-hadesân ve kahhara a'dâehû fî küllî hînin ve zemân bi-hakkı Tâha ve sureti Rahmân bu za'îf du'âcılarına işâret eylediler ki tefsirde Türkî dilince bir risâle yazıla ve anun mütâla'ası birle gönüller düzile ve anun ameli birle şeytân boynı üzile…" bu ifade metin içinde değil sayfanın kenarında yazmaktadır. Muslihiddîn Mustafa b. Muhammed, *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs,* Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi nr. 427 vr. 12b.

83 "Melikü'l-ümerâi ve'l-ekâbir, kehfü'l-küberâi ve'l-efâhir nâsirü'l-'adl, bâsitu'l-fazl, muğîsü'l-halâyık, münîrü'l-hakâyık şerîfü'l-elhâb, mefhari ulü'l-elbâb, bedrü'd-devleti ve'd-dîn, cemâlü'l-İslâmi ve'l-müslimîn Hızır Beg b. İshak Beg'e e'azzAllahu ensârehû ve kahhara a'dâehû ve şeraha sadrahû ve eyyedehû bi-Rûhi'l-kudüs. Pes diledüm ki, emira'l-ümerâ Hızır Beg hazretine bir kitâb iledem." Muslihiddîn Mustafa b. Muhammed, *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs,* İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 471, vr. 156b.

84 Ahsen Esatoğlu, *İhlâs Suresi Metni, Dil Özellikleri ve Sözlük*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.

85 Yusuf Akçay, *Mustafa bin Muhammed'in İhlâs Suresi Tefsiri, Giriş-İnceleme-Metin- Ekler Dizini- Sözlük-Tıpkıbasım*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2005.

86 Müellifine dair herhangi bir bilgi bulunmayan bu tefsirin de -üslubu göz önünde bulundurulduğunda- Mustafa b. Muhammed'e ait olma ihtimali bulunmaktadır.

Tefsir surenin faziletine dair uzun bir rivayetle başlar. Ayetler tefsir edilirken yine ayetlerden, hadislerden, esbâb-ı nüzûl rivayetlerinden, sahabe ve tabiun kavillerinden ve bazı menkıbelerden istifade edilmiştir. Özellikle ilk ayetlerin tefsirinde bazı isrâilî rivayetlerin nakledildiği görülmektedir. Müellif, Hasan-ı Basrî, Ebubekir Verrâk, Nesefî ve Serâbâdi gibi mutasavvıfların ve müfessirlerin görüşlerine müracaat etmiştir. Tefsirin yazma eser kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunmaktadır.[87]

Enfesü'l-Cevâhir[88]

Eserin müellifi Ebu'l-Fazl Musa b. Hacı Hüseyin el-İznîkî er-Rûmî el-Hanefi'dir.[89] Müellif hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bursalı Mehmed Tahir, ondan "Dînî ve ahlâkî en mühim âsâr-i İslâmiyyeden birkaç tanesini Osmanlı lisânına nakl ve tercümeye bezl-i himmetinden dolayı, mensûb olduğu Osmanlı kavmi ve lisânına büyük hizmet eden fazıl ve mütefekkir bir zat" şeklinde bahsetmiştir.[90] Musa İznîkî erken dönem Türkçe tercüme ve telif hareketinin en önemli isimleri arasında yer alır. Vefat tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Vefatına dair, Bursalı 833/1429 tarihini,[91] Bağdatlı İsmail Paşa 838/1434 tarihini vermiştir.[92] *Tefsîru'l-Lübâb* adlı eserinin müellif hattı sayılan nüshasının, 838/1434 yılında telif edilmiş olmasından[93] yola çıkarak

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

87 Bazı nüshalar için bkz. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 400/13; Hacı Mahmud Efendi, nr. 238/1; M. Arif- M.Murad, nr. 157/8; Ankara Milli Kütüphane, nr. A 1947; nr. 2403/1; Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 3431.

88 Eserden bahseden araştırmacıların neredeyse tamamı eserin ismini ف harfinin fethiyle "اَنْفَس" şeklinde okumuşlardır. Fakat biz mütalaa ettiğimiz nüshaların bir kısmında bu kelimedeki ف harfinin "اَنْفُس" şeklinde dammeli yazıldığını gördük. Dolayısıyla eserin adının "*Enfüsü'l-Cevâhir*" şeklinde de okunabileceğini söyleyebiliriz.

89 Ebu'l-Fazl Musa b. Hacı Hüseyin el-İznîkî, *Terceme-i Kısas-ı Enbiyâ*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi, nr. 126, vr. 2a; amlf, *Zâdu'l-İbâd*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 635, vr. 2a; İsmail Taş, *15. Yüzyıla Ait 'Enfesü'l-Cevâhir' Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 85-89.

90 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1333, II/13.

91 Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II/13.

92 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951, II/480.

93 Ebu'l-Fazl Musa b. Hacı Hüseyin el-İznîkî, *Tefsîru'l-Lübâb,* Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulu Cami Koleksiyonu, nr. 435, vr. 381b.

vefat tarihinin en erken 838/1434 olabileceği kabul edilebilir. Musa İznîkî'nin telif ve tercüme eserleri bulunmaktadır.[94]

Enfesü'l-Cevâhir, Ebu'l-Leys es-Semekandî'nin (v. 373/983) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim* isimli Arapça tefsirini merkeze alarak telif ettiği eseridir.[95] Tefsirin yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır. Musa İznîkî eserini Timurtaş Paşa'nın (v. 806/1404) oğlu Umur Bey'e (v. 865/1461) ithâfen yazmıştır.[96]

Eser geniş bir istiâze ve besmele tefsiri ile başlamaktadır. Ebu'l-Leys tefsirinin işârî ağırlıklı bir tefsir olması İznîkî'nin eserine de yansımıştır. İstiâze ve

94 Hayatı ve eserleri için bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e*, II/480; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, II/13-14; a.mlf, "Tarih ve Asar-ı Atika: Musa Bin Hacı Hüseyin İzniki", *Türk Yurdu*, Ankara, 1914, VI-10/23-29; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973, II/548; Hikmet Özdemir, *Musa b. Hacı Hüseyin el-İznîkî, Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara, 1980, s. 1-45; Abdülhamit Birışık, "Osmanlı'nın Genişleme Döneminde İznik Yöresinde Tefsir Çalışmaları ve Mûsâ İzniki", *Uluslararası İznik Sempozyumu*, Bursa, 2005, s. 420-423; Ziya Demir, *XII.-VI. yy Arası Osmanlı Müfessirleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 472-474; Kamil Yaşaroğlu, "Musa İzniki", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI/218-219; İsmail Taş, *a.g.e*, s. 85-89.

95 *Enfesü'l-Cevâhir*'in hangi eserin tercümesi olduğu ve Ebu'l-Leys tefsirini kimlerin tercüme ettiği noktalarında bazı karışıklıkların olduğu görülmektedir. *Enfesü'l-Cevâhir*'in Ebu'l-Leys tefsirinin tercümesi olduğunu iddia edenler olduğu gibi (Hüsnü, "İbn Arabşâh", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1935, III/181; Hikmet Özdemir, *a.g.e*, s. 74-75; Abdülbaki Çetin, "Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Konya, Haziran, 2007, s. 63) Hâzin el-Bağdâdî'nin *el-Lübâb fi Maânî't-Tenzîl* isimli eserinin tercümesi olduğunu iddia edenlerde olmuştur. (Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II/480; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, II/13; İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri VII, Ahmed-i Dâî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1952, s. 140-141; Ziya Demir, *a.g.e*, s. 473;). Konuyla ilgili eserlerin büyük çoğunluğunda ise Ebu'l-Leys tefsirinin Ahmed-i Dâi, İbn Arabşah ve Musa İzniki tarafından farklı üç tercümesinin yapıldığı zikredilmiştir. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi koleksiyonlarında bu üç isme ait olduğu belirtilen nüshalar arasında yaptığımız mukayese sonucu farklı olduğu iddia edilen bu tercümelerin birbirinin aynısı olduğunu fark ettik. (Örnek için bkz. Ahmed-i Dâî, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye nr. 173; İbn Arabşah, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih nr. 160, Musa İznîkî, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Saliha Hatun nr. 41. Bu örnekleri fazlasıyla çoğaltmak mümkündür.) *Enfesü'l-Cevâhir* üzerine yüksek lisans çalışması yapan İsmail Taş da birçok nüshayı tetkik etmesi sonucu bu kanaate vardığını belirtmiştir. Sonuç olarak söylemek gerekirse Ebu'l-Leys es-Semerkandi'nin tefsirinin mütercimi Musa İznîkî'dir ve bu tercümenin ismi *Enfesü'l-Cevâhir*'dir. (*Enfesü'l-Cevâhir*'in hangi eser olduğu ve Ebu'l-Leys tefsirinin mütercimin kim olduğu ile alakalı telakkiler, yanılgılar ve genel değerlendirme için bkz. İsmail Taş, "15. Yüzyılda Yazılmış Olan "Enfesü'l-Cevâhir" Adlı Kur'ân Tercümesinin Müellifi Meselesine Dair Tespitler", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II, (editör: Bilal Gökkır ve diğerleri), İYV Kur'ân ve Tefsir Akademisi Araştırmaları*, İstanbul, 2013, s. 91-144).

96 Ebu'l-Fazl Musa b. Hacı Hüseyin el-İznîkî, *Enfesü'l-Cevâhir*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, nr. 631, vr. 5b.

besmelenin faziletine dair yapılan işârî içerikli izahattan sonra Fâtiha suresi tefsirine geçilir. Ayetlerin tefsiri esnasında hadislere yer verildiği, esbâb-ı nüzûl nakillerinin yer aldığı görülmektedir. Fakat verilen rivayetlerde senetler hazf edilmiştir. Müteşâbihâtın tefsirinde de seleften gelen rivayetlere yer verildiği görülmektedir. İznîkî, neshin varlığını kabulü ile alakalı izahatını Bakara suresi 106. ayetin tefsirinde serdetmiştir. Tefsirde dirayet ve rivayet metodunun dengeli bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Eserde menkıbeler ve israîlî bilgiler de nakledilmektedir. Eserin telifinde gayet anlaşılır ve sade bir dil kullanılmıştır. Bu tefsir üzerine birçok akademik çalışma yapılmıştır.[97]

Tefsîru'l-Lübâb

Bu eser Musa İznîkî'nin telif ettiği diğer tefsiridir. *Tefsîru'l-Lübâb*'ın, İznîkî'nin Ebu'l-Leys tefsirini esas alarak telif ettiği *Enfesü'l-Cevâhir*'le karıştırıldığı görülmektedir.[98] Belki de Musa İznîkî'nin, *Enfesü'l-Cevâhir* isimli tefsirinin, Hâzin el-Bağdâdî'nin *Lübâbü't-Tevîl fî Meâni't-Tenzîl* isimli tefsirinin tercümesi olduğu şeklindeki yanlış telakkînin de sebebi bu eserdir. Muhtemelen, tefsirin isminde "Lübâb" kelimesinin yer almasından ve müellifin tercümeleriyle meşhur olmasından hareketle, eserin Hâzin tefsirinin tercümesi olduğu gibi bir yanılgıya düşülmüştür. Fakat *Lübâbü't-Te'vîl* ile *Tefsîru'l-Lübâb* mukayese edildiğinde bu iki eserin aynı eserler olmadığı anlaşılmaktadır.[99]

Tefsîru'l-Lübâb'ın mahiyetinin ne olduğuna dair, eserin varlığından haberdar olduğumuz iki cildinin[100] zahriye ve hatime sayfalarında bazı ipuçları bu-

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

97 Bu çalışmalar için bkz. İsmail Taş, *a.g.e*, s. 142-144.

98 Eserin Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulu Cami 435 numarada kayıtlı ikinci cildi "*Enfesü'l-Cevâhir*" ismiyle, Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları, K. 561 numarada kayıtlı üçüncü cildi ise "*Tefsîr-i Ebu'l-Leys Tercümesi*" ismiyle kaydedilmiştir. Fakat bu iki nüshada da "*Tefsîru'l-Lübâb*" ifadesi sarâhaten yer almaktadır.

99 Hidâyet Aydar da eserin Bursa nüshasını değerlendirdiği bir makalesinde bu iki tefsirin mukayesesini yapmış ve aralarında bir irtibat olmadığı sonucuna varmıştır. Aydar, *Tefsîru'l-Lübâb*'ı, tercümesi olması muhtemel diğer başka tefsirlerle de karşılaştırmış ve onlarla da aralarında herhangi bir bağ olmadığı sonucuna varmıştır. Değerlendirme için bkz. Hidâyet Aydar, "Osmanlı Tefsir Kültürü Açısından Mühim Bir Eser; Bursa Ulucami 435 Numaralı Tefsir Nüshası", *Turkish Studies*, Ankara, 2012, VII/3, s. 307-327.

100 Eserin ikinci cildi olan, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulu Cami Koleksiyonu, 435 numaralı nüshası, Ali İmran suresinin 92. ayetinden Yusuf suresine kadar, üçüncü cildi olan, Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları, K. 561 numaralı nüshası ise Yusuf suresinden Hacc suresinin sonuna kadardır.

lunmaktadır. Eserin Ulu Cami nüshasının ferağ kaydında Musa İznîkî'nin eserin hem müellifi hem mütercimi olduğu zikredilmiş,[101] Topkapı nüshasının zahriyesinde ise eserin Musa İznîkî tarafından telif edildiğine ve tercüme edildiğine işaret edilmiştir.[102] Bu veriler doğrultusunda hâsıl olan kanaatimize göre, *Tefsîru'l-Lübâb*'ın, Musa İznîkî'nin önce Arapça olarak telif ettiği sonra da istifadesinin daha genel olması ümidiyle Türkçe'ye tercüme ettiği tefsiri olduğunu söyleyebiliriz.[103]

Dönemin Türkçe tefsir eserleri göz önünde bulundurulduğunda, *Tefsîru'l-Lübâb*'ın en tafsilâtlı olanlarından birisi olduğu müşahede edilmektedir. Müellif ayetleri tefsir ederken, konu ile irtibatı olan başka ayetlere atıflar yapmış, esbâb-ı nüzûl rivayetlerini nakletmiş, hadislere, sahabe ve tabiun kavillerine mürâcaat etmiştir. Eserde, ayetlerin fıkıh ve kelâma taalluk eden yönleri değerlendirilmiş, ulûmu'l-Kur'ân'la irtibatlı meselelerde fikir beyanında bulunulmuştur. Tefsirde lafızların dil ve belâgat açısından tahliline ise pek fazla yer verilmemiştir. Müellif istifade ettiği kaynaklarına dair de pek fazla ayrıntı vermemiştir. İkinci cildinin sonunda, 838/1434 senesinde tamamlandığı belirtilen eserin[104] henüz tam bir nüshasına rastlanmamıştır.[105]

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[101] Eserin Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edildiği şu ifadelerle belirtilmiştir. "Kad veka'a'l-ferâgu min tercemeti hâze'l-kitâb el-müsemmâ **et-Tefsîru'l-Lübâb, min lisâni'l-'Arab 'alâ lisâni't-Türkî** 'alâ yedi'l-**mütercimi'l-müellifi**'l-lezi hüve efkaru'l-ibâd … Ebû'l-Fadl Mûsâ b. Hâcî Hüseyn b. İsâ el-İznîkî." el-İznîkî, *Tefsîru'l-Lübâb,* Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulu Cami Koleksiyonu, nr. 435, vr. 381b.

[102] "el-Cüz'ü's-sâlis min **Tefsiri'l-Lübâb**, **ellefehû ve tercemehû mine'l-'Arabî** Ebû'l-Fadl Mûsâ bin Hâcî Hüseyn el-İznîkî.." el-İznîkî, *Tefsîru'l-Lübâb,* Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları, nr. K. 561, vr. 1a.

[103] Bu mülahazalar, eserin bilinen iki cildi paralelinde yapılmıştır. Şâyet eserin ilk cildi elimizde mevcut olsa idi belki daha kesin sonuçları elde etmek mümkün olabilirdi. Eserin tamamlanıp tamamlanamadığına dair bir bilgimiz de bulunmamaktadır. Üçüncü cildin ferağ kaydında eserin dördüncü cildinin Mü'minûn suresi tefsiriyle başlayacağı yazmaktadır. Bkz. Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları, nr. K. 561, vr. 305b. Şâyet eser tamamlandı ise, mevcut nüshaların münderecatı ve hacmi göz önünde bulundurularak eserin en az beş cilt olduğunu söyleyebiliriz.

[104] "Kad vaka'a'l-ferâgu min tercemeti hâze'l-kitâb el-müsemmâ et-Tefsîru'l-Lübâb … fi evâhiri şehr-i rebî'ü'l-âhir bi-fadlihi'l-kâdir fi yevmi'l-ehad vakti'd-duhâ 'inde vusûli tarîhi'l-hicriyyi ilâ semânin ve selâsîne ve semâni mi'etin…" el-İznîkî, *Tefsîru'l-Lübâb,* Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulu Cami Koleksiyonu, nr. 435, vr. 381b.

[105] Eser üzerine, İsmail Taş doktora çalışması yapmıştır. Bkz. İsmail Taş, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden Tefsîru'l-Lübâb Tercümesi Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2016.

Cevâhiru'l-Esdâf

Tefsirin müellifi ve telif tarihi tam olarak belli değildir.[106] Bu eser Candaroğulları Beyliği beylerinden İsfendiyâr b. Bâyezîd'in (v. 843/1439) emriyle oğlu İbrahim Çelebi (v. 847/1443) için telif edilmiştir.[107] Dolayısıyla bu tefsirin en geç XV. yüzyılın ilk yarısı içinde bir tarihte telif edildiğini söyleyebiliriz. Müellif, İbrahim Çelebi'nin, okuyup istifade etmesi, onunla amel ederek dünya ve ahiret saadetine kavuşması için, birçok letâyif ve garâibin üzerindeki peçeyi kaldırarak eserini telif ettiğini ve tefsirin adını da *Cevâhiru'l-Esdâf* koyduğunu beyan etmiştir.[108]

Eser istiâze ve besmele tefsiriyle başlar. Henüz tefsirin başında istiâze tefsiri yapılırken isrâilî bir rivayetin nakledildiği görülmektedir.[109] Tefsirin ilerleyen kısımlarında da bazı isrâilî rivayetler yer almaktadır. Tefsirin genelinde ayetlere toplu mana verilmemiş, parça parça, kelime kelime izahat yapılmıştır. Ayetlerin esbâb-ı nüzûl rivayetleri ve meselelerle irtibatlı bazı hadisler nadiren de olsa zikredilmiştir. Yine çok yoğun olmamakla birlikte bazı menkıbelerin ve şiirlerin nakledildiği görülmektedir. Tefsirde lafızların gramatik tahlillerine yer verilmemiştir. Elimizde mevcut bulunan Türkçe tefsirler arasında, Kur'ân'ın başından sonuna kadar tefsir edildiği en eski eserlerden olması hasebiyle önemli bir eserdir. Üzerine muhtelif çalışmalar yapılan tefsirin,[110] yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır.[111]

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

106 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, MEB, İstanbul, 1971, I/612; Bursalı Mehmed Tahir, *Delîlü't-Tefâsîr*, Necm-i Istikbal Matbaası, İstanbul, 1325, s. 48.

107 "…Çün Sultân-ı a'zam ve pâdişâh-ı mu'azzam mâlikü rikâbi'l-ümem, mevlâ mülûki'l-'Arabi ve'l-'Acem, mevle'l-eyâdî ve'n-ni'am, Sultân b. Sultân es-Sultan Ebu'l-Feth İsfendiyâr b. Bâyezîd Hân halledehullâhu sultânehû ve evdaha 'ale'l-'âlemîne burhânehû işâret kıldılar, sultânzâde-yi a'zam sâhibü's-seyfi ve'l-kalem, hulvu'l-vefâ-i fî aktâri'l-'âlem, tacü'd-devle ve'd-dîn İbrâhîm Bey Çelebî için halledAllahu devletehû ve ebbede se'âdetehû …" *Cevâhiru'l-Esdâf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Şer'iyye, nr. 60, vr. 1b.

108 *Cevâhiru'l-Esdâf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Şer'iyye, nr. 60, vr. 2a.

109 Burada, şeytanın vahye müdahele ettiği zikredilen Garânîk kıssası, herhangi bir tenkide tabi tutulmaksızın rivayet edilmiştir. *Cevâhiru'l-Esdâf,* vr. 2a-b.

110 Ananiasz Zajaczkowski, *Etudes sur la langue vieille-osmanlie, ll. Chapitres choisis de la traduction turque-anatolienne du Qoran*, Krakow, 1937; Ahmet Topaloğlu, *Cevâhiru'l-Asdâf (Giriş-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doçentlik Tezi, İstanbul, 1982; Sevinç Ahundova, *Eski Anadolu Türkçesi Alanında Yapılmış Olan Kur'ân Tercümesi Cevâhiru'l Asdaf Üzerine Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

111 Bazı nüshalar için bkz. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertevniyal 78; Yozgat, 34; Ayasofya, 191; Hacı Mahmud Efendi 57; Şehid Ali Paşa 106. Nüshalarla alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Topaloğlu, *Cevâhiru'l-Asdâf*, s. 15-26; Sevinç Ahundova, *a.g.e*, s. 19-22.

Letâyifnâme

Eserin müellifi Hatiboğlu Muhammed'dir.[112] Germiyanoğlulları Beyliğinin himayesindeki Denizli'nin Honaz kasabasında doğmuştur.[113] Eğitim süreci ve vazifelerine dair pek fazla malumat bulunmamaktadır. Eserlerinin ithafatından yola çıkarak Hatiboğlu Muhammed'in muhtelif zamanlarda Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunduğu söylenebilir. 812/1409 senesinde telif ettiği *Bahru'l-Hakâyik*'i Dulkadiroğlu Nâsırüddin Mehmed Bey'e, 829/1426 senesinde telif ettiği *Ferahnâme*'yi ise muhtelif tarihlerde, Karamanoğlu İbrâhim Bey'e ve Candaroğlu İsfendiyâr Bey'e sunmuştur. Hatiboğlu Muhammed'in vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir.[114]

Hatiboğlu Muhammed, *Letâyifnâme*'nin başında Muslihiddin Mustafa b. Muhammed'e ait olan Mülk suresi tefsirinin manzum hale getirdiğini kendisi ifade etmektedir.[115] Eser tevhid, na't-ı rasûl, na't-ı çehâr yâr-ı güzîn, sebeb-i telif, münâcât, mu'cize-i nebî gibi manzum fasıllarla başlar. Ardından surenin tefsirine geçilir. Eserde ayetler, Arapça metinleri verildikten sonra manzum olarak tefsir edilmiştir. Mustafa b. Muhammed'in ayetleri tefsirinde kullandığı dirayet ve rivayet unsularının *Letayifnâme*'de de manzum olarak yer aldığı görülmektedir.

Eserin bir nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 3326 numarada kayıtlıdır. 124 varak olan bu nüsha 1245/1829 senesinde istinsah edilmiştir. Eser üzerine yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır.[116]

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[112] Hatiboğlu Muhammed, *Letâyifnâme*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 3326, vr. 6b.

[113] Doğum tarihinin 777/1375 olması muhtemeldir. Bu bilgi 817/1414 senesinde telif ettiği *Letâyifnâme*'de geçen şu ifadeye dayanmaktadır. "Gaflet uykusuna verdin gözünü ki harab ettin sakın gündüzünü, Geçti kırk yıl işde ömründen hisâb, gitmedi bir kez gözünden işbu hâb." Müellifin ömründen kırk yıl geçtiğini mecazen de söylemiş olma ihtimali de bulunmaktadır.

[114] Hatiboğlu, *Ferahnâme*'nin bir nüshasını 838/1435 senesinde Candaroğlu İsfendiyâr Bey'e sunduğuna göre vefatı da bu tarihten sonra olmalıdır. Hayatı ve eserleri için bkz. M. Esad Coşan, *Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri*, s. 127-163; Birgül Özel, *Letayif-name,* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s. V-VII; Mustafa Erkan, "Hatiboğlu", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/461-462; Veysi Sevinçli, *Letâyifnâme, İnceleme-Metin-Sözlük Tıpkıbasım*, Töre Yayın Grubu, İstanbul, 2007, s. 15-24.

[115] Hatiboğlu Muhammed, *Letâyifnâme* Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 3326, vr. 6a.

[116] Birgül Özel, *Letayif-Name*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995; Veysi Sevinçli, *Letayifname (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)* İstanbul Üniversitesi, Sosyal

Vesîletü'l-Mülûk li-Ehli's-Sülûk

Eserin müellifi[117] ve telif tarihi[118] kesin olarak belli değildir. Bilinen tek tam nüshası,[119] Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi 11847 numarada kayıtlı olan eser bir Ayetü'l-Kürsî tefsiridir. Müellifin eserini bir idareciye ithâfen telif ettiği anlaşılsa da, eserde herhangi bir isim zikredilmemektedir.[120]

Müellif tefsirinde Kur'ân ayetlerini, hadisleri ve sahabeden gelen yorumları güzel bir biçimde kompoze etmiştir. Yer yer soru cevap üslubunun kullanıldığı görülmektedir. Hikayelere, menkıbelere ve kelam-ı kibara sıklıkla mürâcaat edilmiştir. Dolayısıyla döneme ait diğer tefsir eserleri gibi bu eserinde işârî metotla telif edildiğini söyleyebiliriz. Müellif tefsirinde Arapça ve Farsça şiirleri de yine sıklıkla kullanmıştır. Eserde bazı meselelerin daha anlaşılır olması için geometrik çizimlere bile yer verilmiştir.[121] Eserde Ayetü'l-Kürsî tefsiriyle birlikte, bu

Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1996; Hanifi Vural, *Letayif-Name (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Gramatikal Dizin)* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 1999.

117 Eserin Ahmed-i Dâî'ye ait olduğu iddia edilmektedir. (Bkz: İsmail Hikmet Ertaylan, *a.g.e*, s. 188-191; Günay Kut, "Ahmed-i Dâî" *DİA*, İstanbul, 1989, II/57; Mustafa Özkan, "a.g.e.", s. 553) Fakat bu iddiayı doğrulayacak yeterli delil bulunmamaktadır. Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi 11847 numarada kayıtlı nüshada, eserin Ahmed-i Dâî'ye ait olduğuna delil olarak gösterilen "Ben dâ'î dahi diledüm ki 'ilm bâbında bazı ümerâya armagân iletmek için bir muhtasar kitâb… " (5a) ve "Dahı nâzırînden iltimâs ve … mütemennâ olunan oldur ki 'ayn-ı rızâyla nazar idüp Dâ'î fakîri ma'zûr tutalar" (6b) ifadeleri içindeki "dâ'î" kelimesi birçok müellifin kullandığı bir tevazu ifadesidir. Dolayısıyla yalnızca bu kelime, eserin Ahmed-i Dâî'ye aidiyetini ispat için yeterli değildir.

118 Mezkur nüshanın başında "te'lîf hicri 817" şeklinde bir not görülmektedir. Fakat bu notun daha sonradan başka kişiler tarafından nüshaya yazıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla miladi 1414'e denk düşen bu tarihin sıhhati de şüphelidir. Fakat ayetlerin tefsir üslubu ve ifadelerin kelime yapısı açısından eserin bu tarihlere yakın bir tarihte telif edildiği iddia edilebilir.

119 Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nafiz Paşa 60 numarada, *Tefsîr-i Vesîleti'l-Mülûk* ismiyle kayıtlı bir nüsha bulunmaktadır. 195 varaktan müteşekkil bu nüshanın baş tarafında, *Enfesü'l-Cevâhir*'den Amme cüzü tefsiri, bazı namaz duaları, kıyamet ahvaline dair bir risale bulunmaktadır. *Vesiletü'l-Mülûk* ise 170a varağından başlayıp eserin sonuna kadar gitmektedir. Asıl nüsha ile mukayese edildiğinde bu nüsha, İzzet Koyunoğlu nüshasının bir müntehabı gibi görünmektedir. Nüshada müellif adı, telif ve istinsah tarihleri yer almamaktadır.

120 "…tefsîr ve ma'nâ-yı hadîs terceme edip nakl itmekde şol manâlar ki okuyanlar ve dinleyenler anlayup ve fehm idecek kadarı nakl ettim ki nitekim bazı ehâdîsde mezkûrdur, "كلموا الناس على قدر عقولهم" zirâ makŝud fehmdir. Bu kitâba Vesîletü'l-Mülûk diyü ad virdüm, tâ armağân ileden kişinün ümerâ katında vesîle olduğiyçün. Maksûduna ümerâya vesâyir nazar idenlere Hakk te'âlâ teveccüh itmeğe sebeb vesîle olduğiyçün …" *Vesîletü'l-Mülûk li-Ehli's-Sülûk*, Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi nr. 11847, vr. 5a.

121 *Vesîletü'l-Mülûk*, Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi nr. 11847, vr. 106a, 106b.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ayet içinde zikredilmeyen, Esmâü'l-Hüsnâ'nın geri kalan kısmı da muhtasaran tefsir edilmiştir.[122] Eser üzerine iki yüksek lisans çalışması yapılmıştır.[123]

Tefsîr-i Cüz'-i Nebe'

Eserin müellifi Üveys b. Hoca Osmân b. Emîr İlyâs b. Evliyâ'dır.[124] Tefsirin ne zaman telif edildiği tam olarak bilinmemektedir. Fakat eserin dil ve üslup özellikleri göz önünde bulundurulduğunda XV. yüzyıla ait olduğu iddia edilebilir. Ayetlerle alakalı yaptığı izahatın münderecatına bakarak mufassal bir tefsir olduğunu söyleyebiliriz.

Müellif, hayır dua ile anılmasına vesile olacak bir eser bırakma niyetiyle eserini telif ettiğini ifade ederek tefsirine başlamış[125] ve ardından besmele tefsirine geçmiştir. Tefsirin işârî üslupla yazıldığı ilk etapta göze çarpmaktadır. Surelerin tefsirine, söz konusu surenin kelime ve harf sayıları verildikten sonra başlanmaktadır. Ayetlerin tefsirinde ise meselelerle ilgili rivayetlerin nakline ihtimam gösterilmiştir. Bu bağlamda hadisler, esbâb-ı nüzûl bilgileri, sahabe ve tabiundan gelen tefsiri rivayetler zikredilmiştir. Bu nakiller dışında bazen uzun da sayılabilecek hikayelere ve menkıbelere yer verilmiştir. Tefsirde yer yer soru cevap üslubunun da kullanıldığı görülmektedir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

[122] "Ve Ayetü'l-Kürsî dahi a'lâ-yı Kur'ân'dır. Ve cemî' mü'minler dilinde mütedâvildir ve revândır. Nitekim beyân-ı fazîleti gele inşâallâhu Te'âlâ. Bu sebebden Ayetü'l-Kürsî tefsirin Türkî diline getirip terceme ettim. Ve bazı münâsebetle Esmâ-i Hüsnâ ma'nâsın yazıp ve dahî bervechile ihtisâr edip terceme itdüm." *Vesîletü'l-Mülûk,* Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi nr. 11847, vr. 5b.

[123] Orhan Pekçetin, *Ahmed-i Dâî'nin Vesîletü'l-Mülûk Adlı Eseri (1b-58b) (Metin-İnceleme-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010; Serap Gasci, *Ahmed-i Dâî'nin Vesîletü'l-Mülûk Adlı Eseri (60a-115b) (Metin-Kelime Grupları İncelemesi)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

[124] Üveys b. Hoca Osmân b. Emîr İlyâs b. Evliyâ, *Tefsîr-i Cüz-i Nebe'*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, nr. 283-2, vr. 62b. Yaptığımız kaynak taramaları sonucu müellife dair bir bilgiye rastlayamadık.

[125] "Ve bundan sonra bu za'îf nahîf günâhlu kul kim Üveys b. Hâce Osman b. Emir İlyâs b. Evliyâ'dır, gördüm ki mütekaddimler her biri bir yadigâr komışlar; ânın sebebi ile dâ'im anılurlar. Bu za'îf dahi bu Türkî 'Amme tefsirin düzem ki cândeğer ola. Ve okuyanlara ve dinleyenlere fâyide-i 'azîm sevâb hâsıl ola. Ve bu kitâbı düzeni ve yazanı du'âdan unutmayalar kim ânın mutâla'asından hidâyet ve kerâmet bulalar inşâallâhu Te'âlâ." Üveys b. Hoca Osmân, *a.g.e*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, nr. 283-2, vr. 62b.

Tefsîrin, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih koleksiyonu, 283 numarada bir nüshası bulunmaktadır. Üzerinde iki yüksek lisans çalışması[126] yapılan nüsha 963/1556 senesinde istinsah edilmiştir. Ayrıca Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 827 numarada, Konya'da Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2270 numarada ve Edebiyat Fakültesi Genel Kitaplığı Nadir Eserler Bölümü N 2495-188 numaralarında birer nüshası bulunmaktadır.[127]

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

[126] Funda Şan, *Üveys b. Hoca Osmân b. Emîr İlyâs b. Evliyâ'nın Amme Cüzü Üzerinde Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011; Kübra Yıldırım, *Üveys bin Hoca Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâ'nın Amme Cüzü Tefsiri Üzerine Dil İncelemesi (vr. 202b-268b)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

[127] Funda Şan, *a.g.e*, s. 2-4; Kübra Yıldırım, *a.g.e*, s. 15-16. Ayrıca eserle alakalı bir değerlendirme için bkz. Mustafa Özkan, "Eski Anadolu Türkçesinde Yapılan Sure Tefsirleri ve Üveys b. Hoca Osmân b. Emîr İlyâs b. Evliyâ'nın Amme Cüzü Tefsiri", *Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 323-364.

‘AYNÜ’L-HAYÂT TEFSİRİ

Tefsire Dair Genel Bilgiler

Eserin tam adı *‘Aynü’l-Hayât fî Tefsîri Kelâmi Hâlıkı’l-Beriyyât bi-İrâdi Ahseni’l-İ‘tirâzât*’dır.[128] Tefsir sahasına dair yapılmış literatür çalışmalarında varlığından herhangi bir şekilde bahsedilmeyen ve Osmanlı dönemi Türkçe tefsirleri üzerine yaptığımız doktora çalışmamız vesilesiyle tespit ettiğimiz *‘Aynü’l-Hayât* isimli bu eser; Kur’ân’ın tamamının tefsirini içeren ve noksansız bir şekilde günümüze kadar ulaşan, bu hacimde kaleme alınmış bilinen en eski tarihli Türkçe tefsirdir. Eser sadece bu yönüyle bile büyük önemi haizdir. Eserin Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi’nde bulunan üçüncü cildinin hatimesinde yer alan manzum metinde, tefsirin telifinin İstanbul’un fethinden on yıl önce 847/1443 senesinde tamamlandığını gösteren ebced kaydı bulunmaktadır.[129] Fakat eserin bu tarihten daha önceki bir tarihte tamamlanmış olması gerekmektedir. Çünkü *‘Aynü’l-Hayât* XV. asrın ilk yarısında Anadolu sahasında hüküm sürmüş iki önemli hükümdara ithaf edilmiştir. Bunlardan birisi Osmanlı Sultanı II.

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

128 وَسَمَّيْتُهُ عَيْنَ الْحَيٰوةِ فِی تَفْسِيرِ كَلِاَم خَالِقِ الْبَرِيَّات بِإِيرَادِ اَحْسَنِ الْإِعْتِرَاضَاتْ أَسْأَلُ اللهَ حُسْنَ التَّمَامِ وَلُطْفَ الْإِخْتِتَامِ وَمَا تَوْفِيقِی إِلَّا بِاللهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبْ” Bkz.‘Aynü’l-Hayât, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 172/1, vr. 2a.

129 تَجَاوَزَ عَنْهُمُو تَارِيخُ بِخَطٍّ ... بزمض فَكُنْ كَمَا فِی الْعُنْفُوَانِ

Eserin manzum hatimesinin son satırındaki bu metnin içinde yer alan زمض ifâdesinin ebced değeri 847 tarihini bize vermektedir. Bu hicri tarih miladi 1443 senesinde tekabül etmektedir. Bkz. İlyas b. Muhammed b. Ali, *‘Aynü’l-Hayât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr. 33, vr. 455b. Fakat eserin bu tarihten daha eski bir tarihte tamamlanmış olma ihtimali bulunmaktadır.

Murad (v. 855/1451),[130] diğeri de İsfendiyâr b. Bâyezîd'dir.[131] İsfendiyâr b. Bâyezîd'in vefat tarihi 843/1440 senesidir. Eserin ithafına dair mukaddimede zikredilen bu bilgi, tefsirin 843/1440 senesinden önceki bir tarihte kaleme alınmış olabileceğine de işaret etmektedir.[132] Eserin, telif ve tercüme eserler yazdırmakla Anadolu sahasında Türk dilinin gelişmesinde önemli hizmetleri bulunan bu iki önemli hükümdara sunulmuş olması tefsirin kıymetine işaret eden diğer bir unsurdur.

Üç cilt olduğunu tespit ettiğimiz eserin baştan sonra tam metnini içeren nüshası, farklı kütüphanelere ve farklı koleksiyonlarına dağılmış ve farklı isimlerle kaydedilmiştir. Bu nüshaların bir parçanın bütünü olduğunu tespit edebilmemiz -Allah'ın lütfuyla- binlerce nüshanın taranması sonucu gerçekleşebilmiştir.

Eserin birinci cildi, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan Mehmed Arif-Mehmed Murad koleksiyonu, 171 numarada *Tefsîr-i Şerîf Tercemesi* adıyla; ikinci cildi yine Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan Serez koleksiyonu, 182 numarada *Aynü'l-Hayât* adıyla kayıtlı bulunmaktadır. Eserin üçüncü cildi ise Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde 124 numarada *Aynü'l-Hayât Tercemesi* adıyla kayıtlı bulunmaktadır. Fakat üç ciltlik bu takımın her cildinde ayrı ayrı bulunan vakıf kayıtları, tefsirin el-Hâc Ahmed Ağa tarafından Serez'de bulunan Mustafa Paşa Cami'ne, -camide okunmak şartıyla- vakfedildiğini göstermektedir.

Tefsirin üç cildinde de Harameyn-i Şerîfeyn Evkâfı muhâsibi Ahmed b. Mehmed'e ait temellük kaydı bulunmaktadır. Bu bilgi de bu nüshaların vakti zamanında bir yerde birlikte bulunan bir takımın parçaları olduğunu göstermektedir.[133] Söz konusu bütün bu kayıtlar nüshaların evvelinde yer almaktadır. Fakat Mehmed Arif-Mehmed Murad koleksiyonunda yer alan birinci ciltteki kaydın,

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

[130] *Aynü'l-Hayât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr. 33, vr. 455b.

[131] *Aynü'l-Hayât*, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 172/1, vr. 2a.

[132] Müellifin eserini İsfendiyâr b. Bâyezîd'e ithaf etmek üzere telif etmeye başladığı fakat İsfendiyâr b. Bâyezîd'in vefatı üzere eserini Sultan II. Murâd'a ithaf ettiği gibi bir senaryo da ihtimal dahilindedir.

[133] Tefsirin birinci cildinin temellük tarihi Şa'bân 1027/ Ağustos 1618, ikinci cildinin temellük tarihi Cemâziyelâhir 1027/Haziran 1618 ve üçüncü cildinin temellük tarihi ise Cemâziyelevvel 1028/ Mayıs 1619'dur.

üzerine kağıt yapıştırılarak kapatılmaya çalışıldığı görülmektedir.[134] Eserin birinci cildi Fâtiha suresinin başından Tevbe suresinin 95. ayetine kadar olan kısmın tefsirini, ikinci cildi Tevbe suresinin 95. ayetinden ʿAnkebût suresinin 45. ayetine kadar olan kısmın tefsirini, üçüncü cildi ise ʿAnkebût suresinin 46. ayetinden Nâs suresinin sonuna kadar olan kısmın tefsirini içermektedir.

ʿAynü'l-Hayât İlyâs b. Muhammed b. Ali isimli bir alim tarafından telif edilmiştir.[135] Söz konusu dönemde yaşayan alimlere dair bilgileri ihtivâ eden tabakat kitaplarında yaptığımız bütün taramalara rağmen müfessirimiz hakkında herhangi bir bilgiye ulaşmamız mümkün olmadı. Fakat eserin muhtevasından İlyâs b. Muhammed'in İslâmî ilimlerde vukufiyet sahibi, Arapça'ya ve Farsça'ya hâkim bir ilim adamı olduğunu anlamaktayız. Mezheb ihtilaflarına dair malumat verirken Hanefî mezhebinin görüşünü "Ashâbumuz katında" ifadesiyle zikretmesi[136] de kendisinin Hanefî olduğunu göstermektedir. Tefsirdeki işârî

[134] Nüshanın ilk varağında yer alan kayıtlar, üzeri kağıtla kapatılarak gizlenmiştir. İlk varak -arkasına bir ışık kaynağı tutarak- ayrıntılı olarak incelendiğinde bu kayıtların ayrıntıları görülebilmektedir. *ʿAynü'l-Hayât*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Arif-Mehmed Murad, nr. 171, vr. 1a.

[135] Eserin müellifinin kim olduğunun kesinliği noktasında bir miktar bulanıklık söz konusudur. Bunun sebebi eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüdai Efendi, nr. 105'te bulunan bir cildinin ketebe kaydındaki bilgidir. Bu bilgi de şu şekildedir:

تَمَّ جِلْدُ الثَّالِث مِنْ كِتَابِ عَيْنُ الْحَيٰوةِ فِی تَفْسِيرِ كَلَامِ رَبِّ الْبَرِيَّاتِ الَّذِی نَزَلَ بِهِ الرُّوحَ الْأَمِين بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ عَلَى قَلْبِ مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْعَالَمِين عَلَيْهِ صَلَوَاتُ اللهِ وَعَلَى اٰلِهِ وَاَصْحَابِهِ اَجْمَعِينَ وَقْتُ الظُّهْرِ يَوْمُ الثُّلَثَاءِ فِی شَهْرِ صَفَر خَتَمَ اللهُ بَالْخَيْرِ وَالظَّفَرِ مِنْ شُهُورِ سَنَةِ سِتّ وَاَرْبَعِينَ وَثَمَانِمِائَةَ الْهِجْرِيَّةِ الْمُصْطَفَوِيَّةِ عَلَى يَدِ الْعَبْدِ الضَّعِيفِ النَّحِيفِ مُحَمَّد بِنْ عَلِی حَسَن اَلْحَنَفِی عَفَا اللهُ عَنْهُمَا بِإِمْلَائِهِ وَالْكِتَابَة بِيَدِ الْمُلْتَجِی عَلَى كَرَمِهِ إِلْيَاس إِبْنُهُ وَفَّقَهُ الله

Dört ciltten müteşekkil olması gereken bir takımın üçüncü cildi olan bu nüsha ferağ kaydında, nüshanın Muhammed b. Ali tarafından tamamlandığı, imlasının ve kitabetinin ise oğlu İlyâs tarafından 846 senesinde gerçekleştirildiği yazmaktadır. Fakat Diyanet İşleri Başkanlığı Yazmaları, nr. 755'te bulunan ve üç ciltlik takımın son cildi olan nüshanın manzum ferağ kaydı ise şu şekildedir:

لَقَدْ فَرَغَتْ يَدَا إِلْيَاس مِنْهَا ... ضَعِيفٌ يَسْتَعِينُ بِمُسْتَعَانِ
هُوَ ابْنُ مُحَمَّد هُوَ مِنْ عَلِی ... إِلَى حَسَن هُمَا مَعَ الْإِكْتِنَانِ
تَجَاوَزَ عَنْهُمُو تَارِيخُ بِخَطٍّ ... بزمض فَكُنْ كَمَا فِی الْعُنْفُوَانِ

Bu kayıtta eseri tamamlayan kişi Muhammed b. Ali'nin oğlu olan İlyâs olarak "بِإِمْلَائِهِ وَالْكِتَابَة بِيَدِ الْمُلْتَجِی عَلَى كَرَمِهِ إِلْيَاس إِبْنُهُ" yazılmıştır. Yani eseri tamamlayan, baba Muhammed değil, oğlu İlyâs olarak zikredilmiştir. İşte bu iki nüshanın ferağ kaydında zikredilen bilgiler müellifin kesin olarak tespitini zorlaştırmaktadır. Biz nüshanın son cildinde yer alan kayıttaki beyanı esas alarak eserin müellifinin oğul İlyâs olduğunu tercih etme cihetine gittik. Fakat eserin baba-oğul birlikte telif edildiği ihtimali veya baba Muhammed'in tefsiri yazmaya başladığı -bababın vefatı gibi bir sebeple- aynı üslup üzere oğul İlyas tarafından tefsirin tamamlandığı ihtimali de bir kenarda durmaktadır.

[136] Örnek için bkz. *ʿAynü'l-Hayât*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Serez, nr. 182, vr. 234a; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr. 124, vr. 28b, 32b, 34b.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

vurgular ise -özellikle İhlâs suresi tefsir ediş tarzı- müellifin sûfî bir kişiliğe sahip olduğunu da işaret etmektedir. Eserin telif tarihi göz önünde bulundurarak İlyâs b. Muhammed'in 847/1443 senesinden sonraki bir tarihte vefat ettiğini söyleyebiliriz.

Tefsîri kıymetli kılan diğer bir husus ise **Osmanlı Sultanı II. Murad**'a ithâfen[137] edilmiş olmasıdır. II. Murad'ın Türk dilinin gelişmesine yönelik birçok hizmeti olan bir hükümdar olduğu bilinmektedir. Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan noksan bir *'Aynü'l-Hayât* nüshasının mukaddime kısmında ise, tefsirin aynen II. Murad gibi Anadolu sahasında Türkçe telif ve tercüme hareketine önemli hizmetleri bulunan Candaroğlu beyi **İsfendiyâr b. Bâyezîd**'e ithafen telif edildiğini gösteren bir bilgi bulunmaktadır.[138]

'*Aynü'l-Hayât*'ı Türkçe tefsir geleneği içerisinde mümtaz kılan diğer bir yön ise Müşkilâtü'l-Kur'ân bağlamında yapılan incelikli açıklamalardır. Müellifin eserine verdiği isimde tefsirin bu yönüne atıf vardır: *'Aynü'l-Hayât fî Tefsîri Kelâmi Hâlıkı'l-Beriyyât bi-İrâdi Ahseni'l-İ'tirâzât*. Bu eser adı "*Ölümsüzlük Pınarı: İtirazların En Güzelleri Bağlamında Mahlûkâtın Yaratıcısının Sözlerinin Tefsiri*" şeklinde çevrilebilir. Müellif ayetleri tefsir ederken, Kur'ân'ın muhataplarının aklına gelebilecek muhtemel sorulara veya ayetlerin anlaşılmasında işkâle sebebiyet vermesi muhtemel olan yönlere açıklık getirmektedir. Müellif bu açıklamaları hem ayetleri ana hatlarıyla tefsir ederken hem de genel tefsir sonrasında yer verdiği "Su'âl" ve "Cevâb" başlıklarını açarak yapmaktadır.

Müelilfin Su'âl" ve "Cevâb" başlıkları altındaki tahlillerinde dirayet tefsirlerinin en mühimleri arasında zikredilen ve **Cârullâh ez-Zemahşerî** (ö.

[137] Eserin manzum hatimesinde yer alan aşağıdaki bu ifadeler, tefsirin Çelebi Mehmed'in oğlu olan II. Murad'a ithaf edildiğine işaret etmektedir. Bkz. *'Aynü'l-Hayât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr. 33, vr. 455b.

يَكُونُ مُرَفَّعًا بِالْفَتْحِ يَعْلُو ... عَلَى شَرْقٍ وَغَرْبٍ بِالْأَمَانِى
مُرَاد الْمَلِكِ سُلْطَانٌ بِسَعْدٍ ... سَلِيلُ مُحَمَّدٍ مُرَخَى الْعِنَانِ
لَهُ السُّلْطَانُ خَلِّدْ يَا اِلَهِى ... وَاَيِّدْ فِى الْوِهَادِ وَفِى الرِّعَانِ

[138] "وَذَلِكَ فِى اَيَّامِ الْمَلِكِ الْاَعْظَمِ مَلْجَا سَلاَطِينِ الْعَالَمْ مَوْلَى مُلُوكِ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ كَهْفُ الثَّقَلَيْنِ ظِلُّ اللهِ فِى الْخَافِقَيْنِ سُلْطَانْ بِنْ سُلْطَانْ سُلْطَانْ اَبِى الْفَتْحِ إِسْفَنْدِيَارْ بِنْ بَايَزِيدْ خَانْ خَلَّدَ اللهُ سُلْطَانَهُ وَأَوْضَحَ عَلَى الْعَالَمِينَ بُرْهَانَهُ"

Bu bilgi Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan noksan bir 'Aynü'l-Hayât cildinin mukaddime kısmında yer almaktadır. Bkz. *'Aynü'l-Hayât*, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 172/1, vr. 2a.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

538/1144) tarafından yazılan *Keşşâf* tefsirinden etkilendiği göze çarpmaktadır. *'Aynü'l-Hayât*'taki "Su'âl" ve "Cevâb" kısımları, *Keşşâf*'taki "فإن قلت" ve "قلت" ifadeleriyle yapılan izahatla büyük oranda örtüşmektedir. Söz konusu duruma Âl-i 'İmrân suresinin tefsirinden şu iki örneği zikredebiliriz:

Keşşâf: فإن قلت: لم قيل ﴿نَزَّلَ الْكِتَابَ﴾، ﴿وَأَنْزَلَ التَّوْرَيةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾؟ قلت: لأن القرأن نزل منجما، ونزل الكتابان جملة[139]

'Aynü'l-Hayât: "Su'âl: Kur'ân'a *nezzele* dedi, Tevrât'a ve İncîl'e *enzele* dedi, nazar nedur? Cevâb: Ol yirmi üç yılda indi, teksîr ona layıktır. Bu ikisi bir def'ada indi."[140]

Keşşâf: فأن قلت: فهلا كان القرأن كله محكما؟ قلت: لو كان كله محكما لتعلق الناس به لسهولة مأخذه، ولأعرضوا عما يحتاجون فيه الى الفحص والتأمل من النظر والأستدلال[141]

'Aynü'l-Hayât: "Su'âl: Ne ma'nâdan Kur'ân'ın küllîsi muhkem olmadı? Cevâb: Eğer küllîsi muhkem olsa halk ona yapışırlar idi, te'emmül ve istidlâlden fâriğ olurlar idi..."[142]

Müellif, *Keşşâf*'ta "فإن قلت" ve "قلت" ifadeleriyle zikredilen bu soru ve cevapların tamamını almamış, kendi meslek ve meşrebine uygun bir seçki yapma yoluna gitmiştir. Yer yer *Keşşâf*'tan yaptığı istifadeler üzerinde tasarruflarda bulunmuştur. Ayrıca aynı üslup üzere, *Keşşaf*'ta olmayan bazı soru ve cevapların, müellif tarafından tefsire dercedildiği görülmüştür. Eserde, sıklıkla başvurulan söz konusu soru cevap üslubuyla, ayetlerin yorumuna genişlik kazandırılmıştır.

'Aynü'l-Hayât'ı daha ziyade avâm için yönelik yazılan erken dönem muhtasar Türkçe tefsir eserlerinden ayıran en önemli yönü gerek "Su'âl" ve "Cevâb" başlıkları altında, gerekse bu başlıklar haricinde yaptığı ilmî izahatdır. Satırarası

[139] Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrût 1407, I/338.

[140] '*Aynü'l-Hayât,* Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Arif-Mehmed Murad, nr. 171, vr. 53a.

[141] ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* I/528.

[142] '*Aynü'l-Hayât,* Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Arif-Mehmed Murad, nr. 171, vr. 53a-b.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Kur'ân tercümeleri formunda neşet eden ve daha sonra müstakil metinler olarak telif edilen erken dönem muhtasar Türkçe tefsirleri, günümüzdeki meal formatına daha yakın durmaktadırlar. Fakat *'Aynü'l-Hâyat* bu muhtasarlığı aşmış ve daha mufassal bir yapıda kaleme alınmıştır. Mü'ellif ayetleri tefsir ederken **kelâmî inceliklere** ve **filolojik tahlillere** yer vermiştir. Ayetlerin ahkâma taalluk eden kısımlarını **Hanefî** perspektifiyle ele almıştır. Ayrıca **kırâat farklılıkları** ve bu farklılıkların manaya olan etkileri de tefsirde kendine yer bulabilmiştir. '*Aynü'l-Hayât*'ta ayetlerin yer yer **işârî** olarak yorumlandığı da görülmüştür. İlyâs b. Muhammed başta Müşkilâtü'l-Kur'ân olmak üzere, yine yeri geldiğince i'râb, nâsih-mensûh, müteşâbihât, i'câz, münâsebât, sebeb-i nüzûl, fezâ'ilü'l-Kur'ân gibi 'Ulûmu'l-Kur'ân'ın şubelerine taalluk eden meselelerde kıymetli bilgileri tefsirinde kompoze etmiştir.

Tefsirin Nüshaları

Çalışmada Esas Alınan Nüshalar

1. Cilt: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Arif-Mehmed Murad, nr. 171

Nüshada, Fâtiha suresinin başından Tevbe suresinin 93. ayetine kadar olan kısmın tefsiri bulunmaktadır.

Katalog kaydındaki adı: **Tefsir-i Şerif Tercümesi**

Varak ve satır sayısı: 218 vr., 17 st.

Ölçüler: 325x230-220x135 mm.

Yazı türü: Nesih

Müstensih: - / İstinsah tarihi: -

Nüshada, Harameyn-i Şerîfeyn Evkâfı muhâsibi Ahmed b. Mehmed'e ait, Şa'bân 1027 (Ağustos 1618) tarihli temellük kaydı vardır.

Nüsha, el-Hâc Ahmed Ağa tarafından, Serez'de bulunan Mustafa Paşa Cami'ne vakfedilmiş. (Vakıf kaydı ve temellük kaydı üzerine kağıt yapıştırılarak gizlenmiş.)

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

2. Cilt: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Serez, nr. 182

Nüshada, Tevbe suresinin 94. ayetinden 'Ankebût sûresinin 45. ayetine kadar olan kısmın tefsiri bulunmaktadır.

Katalog kaydındaki adı: **Aynü'l-Hayat**

Varak ve satır sayısı: 313 vr., 17 st.

Ölçüler: 327x235-220x140 mm.

Yazı türü: Nesih

Müstensih: Hasan b. Mustafa / İstinsah tarihi: -

Nüshada, Harameyn-i Şerîfeyn Evkâfı muhâsibi Ahmed b. Mehmed'e ait, Cemâziyelâhir 1027 (Haziran 1618) tarihli temellük kaydı vardır.

Nüsha, el-Hâc Ahmed Ağa tarafından, Serez'de bulunan Mustafa Paşa Cami'ne vakfedilmiştir.

3. Cilt: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazmaları, nr. 124

Nüshada, 'Ankebût sûresinin 46. âyetinden Kur'ân'ın sonuna kadar olan kısmın tefsiri bulunmaktadır.

Katalog kaydındaki adı: **Tefsîr-i Ayne'l-Hayât**

Varak ve satır sayısı: 431 yk., 17 st.

Ölçüler: 300x220-220x135 mm.

Yazı türü: Nesih

Müstensih:- / İstinsah tarih: -

Nüshada, Harameyn-i Şerîfeyn Evkâfı muhâsibi Ahmed b. Mehmed'e ait, Cemâziyelevvel 1028'de (Mayıs 1619) tarihli temellük kaydı vardır.

Nüsha, el-Hâc Ahmed Ağa tarafından, Serez'de bulunan Mustafa Paşa Cami'ne vakfedilmiştir.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

Esere Ait Diğer Nüshalar

1. Ciltten bir parça: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 172/1

Nüshada, Fâtiha, En'âm ve A'râf surelerinin tefsiri bulunmaktadır.

Katalog kaydındaki adı: **Terceme-i Ayne'l-Hayat**

Varak ve satır sayısı: 63 yk.; 21 st.

Ölçüler: 257x175-205x110 mm.

Yazı türü: Nesih

Müstensih: - / İstinsah tarihi: Rebîulevvel 925 (Mart 1519)

Çalışmamızın başında yer verdiğimiz manzum mukaddime sadece bu nüshada mevcuttur.

1. Cilt: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, nr. 9286

Nüshada, Fâtiha suresinden başından Kehf suresinin 74. ayetine kadar olan kısmın tefsiri bulunmaktadır.

Katalog kaydındaki adı: **Tefsir-i Aynü'l-Hayat**

Varak ve satır sayısı: 299 yk.; 17 st.

Yazı türü: Nesih

Müstensih: Eyüpsultan Camii İmamı Abdülkadir b. Muhammed / İstinsah tarihi: Ramazan 970 (Nisan 1563)

Baş tarafından, mukaddimenin olduğu kısımdan bir varak noksandır. Dolayısıyla mukaddimenin yarısı eksiktir.

2. Cilt: Mektebetü'l-Harem el-Mekkî, Mahtûtâtü'l-Gayri'l-Arabiyye, nr. 77 (Mekke)

Nüshada, Enfâl suresinin başından Kehf suresinin 74. ayetine kadar olan kısmın tefsiri bulunmaktadır.

Katalog kaydındaki adı: **Aynü'l-Hayât fî Tefsîri Kelâmi Rabbi'l-Âlemîn**

Varak ve satır sayısı: 414 vr.; 9 st.

Yazı türü: Nesih

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

Müstensih: - / İstinsah tarihi: Ramazan 970 (Şubat 1538) / İstinsah yeri: Kostantiniyye

3. Cilt: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüdai Efendi, nr. 105

Nüshada, Kehf sûresinin 76. ayetinden Fâtır suresinin sonuna kadar olan kısmın tefsiri bulunmaktadır.

Katalog kaydındaki adı: **Tefsir-i Aynü'l-Hayat**

Varak ve satır sayısı: 450 yk.; 9 st.

Ölçüler: 280x172-190x117 mm.

Yazı türü: Nesih

Müstensih: İlyâs b. Muhammed b. Ali / İstinsah tarihi: Safer 846 (Haziran 1442).

3. Cilt: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazmaları, nr. 33

Nüshada, Sebe' suresinin 7. ayetinden Kur'ân'ın sonuna kadar olan kısmın tefsiri bulunmaktadır.

Katalog kaydındaki adı: **Tefsîr-i Ayne'l-Hayât**

Varak ve satır sayısı: 457 yk., 17 st.

Ölçüler: 263x180-185x110 mm.

Yazı türü: Nesih

Müstensih:- / İstinsah tarihi: -

Manzum hâtime ve telif tarihi sadece bu nüshada mevcuttur. Telif tarihi ebced hesabı ile 847 olarak düşürülmüştür.

4. Cilt: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Şer'iyye Koleksiyonu, nr. 56

Nüshada, Yâsîn suresinin başından Kur'ân'ın sonuna kadar olan kısmın tefsiri bulunmaktadır.

Katalog kaydındaki adı: **Tefsir-ü Ayni'l-Hayat**

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Varak ve satır sayısı: 269 yk.; 21 st.

Ölçüler: 245x175-205x122 mm.

Yazı türü: Nesih

Müstensih: Hacı Murteza / İstinsah tarihi: Şevvâl 1145 (Mart 1733)

Eserin Çevirisinde Dikkat Edilen Hususlar

1. '*Aynü'l-Hayât* "hafifletilmiş transkripsiyon" olarak da ifade edilen usûl üzerine çevrilmiştir. Bu bağlamda kelimelerdeki med harfleri olan ا, ى, و harfleri â, î, û harfleri ile gösterilmiştir. أ ve ع harflerindeki benzerlik ise (') ve (ʿ) işaretleri kullanılarak tefrik edilmiştir.

2. Eser harekeli nesih yazı ile istinsah edilmiştir. Bu sebeple nüshalarda yer alan harekeleme ve imlâya -birkaç istisna dışında- hassasiyetle uyulmaya çalışılmıştır. Sadece وَقْتِى كه, مَعْنِى, تَوْرِيتْ gibi kelimelerdeki ى harfleri, elif-i maksûre olarak kabul edilmiş ve esre ile harekelenmiş olmasına rağmen *vaktâ ki*, *maʿnâ* ve *Tevrât* şeklinde çevrilmiştir.

3. Fiillerin sonrasında gelen *-durur* ve *-dürür* bildirme ekleri, bu eklerin sonraki dönemlerde kullanılmaya başlanan bitişik formu olan *-dur* ve *-dür* ekleri gibi fiillere bitişik olarak yazılmıştır.

4. Ayet metinleri ﴿﴾ süslü parantez işaretleri arasında, diğer Arap harfli metinler ise (hadisler, lügavî tahliller, Arapça ve Farsça şiirler vb.) herhangi bir işaret kullanılmaksızın yazılmıştır.

5. Nüshanın aslında bulunan farklı renklendirmeye aynen riayet edilmiştir. Bu bağlamda tefsir edilen ayetler, "Su'âl" ve "Cevâb" başlıkları, Arapça ve Farsça şiirlerin çoğu, metinde yer verilen ara başlıklar (hikmet, fâide, nükte, hikâye vb.) kırmızı olarak yazılmıştır. Tefsir edilen ana ayetlere, tefsir esnasında tekrar dönüş yapıldığı yerlerde, ayetler paranteze alınmakla birlikte siyah olarak yazılmıştır. **Örnek**:

﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ﴾ Şunlar ki kâfirler oldılar, "Niçün Muhammed'ün üzerine bir âyet inmedi ki anun râstlığına delâlet ideyidi" dirler.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ﴾ "Bedürüstî Tanrı azdırur şunı ki diler, dahı hakka kulağızlar şunı ki kendiye döndi" di yâ Muhammed.

Su'âl: ﴿لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ﴾ didiğine ﴿قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ﴾ nice münâsib düşer? **Cevâb:** Bu cârîdür ta'accüb mecrâsına. Zîrâ Muhammed'e inen âyât kime indi, hâssaten Kur'ân? Bundan ﴿إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ﴾ didüğine vech zâhir oldı. (27)[143]

6. Metin içerisinde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri bağlamında atıf yapılan diğer ayetlerin sure ve ayet numaraları tespit edilmiş ve mealleri dipnotta zikredilmiştir. Şayet bu ayetlere yapılan atıflar, muhteva eksenli değil de sadece şekil açısından, yani yapılan gramatik tahlili örneklendirme açısından ise söz konusu ayetin sure ve ayet numarası verilmiş, meali zikredilmemiştir. **Örnek**:

﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ﴾ Bedürüstî insân Tanrı'nun ni'metine zulm idicidür, şedîdü'l-küfrândur. (34) ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki İbrâhîm, "Hudâvendâ bu şehri emîn kıl" didi.

Su'âl: Bakara'da [144]﴿بَلَدًا آمِنًا﴾ didi, bunda ﴿الْبَلَدَ آمِنًا﴾ didi, nazar ne? **Cevâb:** Evvelde diledi ki bu şehri emîn olan beledlerden kıla. Bu arada bu şehri havfdan emînliğe ilede. Ya ﴿هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا﴾ didiği cüzzâmdan ve barasdan ve cünûndan emîn olduğını dilemekdür. Ya cebbârlardan emîn it didi, Deccâl gibi ve gayrısı gibi.[145]

7. Ayetin ayetle tefsiri bağlamında, müfessirin atıf yaptığı ayet metinlerinin dipnotta meallendirilmesinde dikkat ettiğimiz iki noktayı zikretmemiz gerekir. Müfessirimiz ayet atıflarını -kahir ekseriyetle- ayetin tamamını zikrederek değil, ayetin ilgili parçasını zikrederek yapmıştır. Bu gibi durumlarda şayet ilgili kısmın mealini zikretmek kifayet ediyorsa sadece ilgili kısmın meali dipnotta zikredilmiştir. Ayetin bütünün mealini vermenin daha uygun düştüğü kısımlarda ise ayetin mealinin tamamı dipnotta verilmiş, fakat metin içinde müfessirin zikrettiği ilgili kısmın meali dipnottaki bütün meal içinde koyu siyah yapılarak belirgin hale getirilmiştir. **Örnek**:

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

[143] '*Aynü'l-Hayât*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Serez koleksiyonu, nr. 182, vr. 91b.

[144] Bakara 2/126.

[145] '*Aynü'l-Hayât*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Serez koleksiyonu, nr. 182, vr. 100a.

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ﴾ Tahkîk yâ Muhammed sana Fâtiha'yı virdük, dahı ulu Kur'ân virdük ki yedi süb'dür. Ya yedi uzun sûredür, altı Enfâl'e değin Enfâl'ile Berâ'et yedincisi. Ya *yedi*den murâd yedi حم'dür. ﴿مِن﴾ burada teb'îziçün, ya beyâniçündür.

Su'âl: Kur'ân'ı 'atf itdi Fâtiha üzerine. 'Atf-ı şey' 'alâ nefsihî olur. **[109b]**
Cevâb: Lâzım gelmez. Bu kavil [146]﴿وَمَلآئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ﴾ gibidür, murâd ta'zîmdür. (87)[147]

8. Müfessirin -manasının açık olduğunu düşünerek- ayetlerin bitişlerinde çokça tekrarlanan bazı lafızları, kimi yerlerde ise ayetin tamamını tefsir etmeksizin, hatta Türkçe çevirisini yapmaksızın geçtiği görülmüştür. Bu gibi durumlarda, müfessirin sadece Arapça lafızlarını zikredip geçtiği söz konusu ayetlerin mealleri de dipnotta verilmiştir. **Örnek**:

﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ﴾ Tanrı kerem issidür halkun üzerine. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ﴾ [148]﴿لَا يَشْكُرُونَ﴾ (243) ﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun yolında kılıç urun. ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ [149](244)[150]

[151]﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ Âyetin ma'nâsı rûşendür. (218) ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ﴾ Yâ Muhammed su'âl iderler sana hamrdan, dahı kımârdan.[152]

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

[146] Her kim Allah'a, **meleklerine, peygâmberlerine, Cebrâîl'e ve Mîkâil'e** düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır. Bakara 2/98.

[147] '*Aynü'l-Hayât*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Serez koleksiyonu, nr. 182, vr. 109a.

[148] Allah insanlara bol nimet verir, fakat insanların çoğu şükretmezler.

[149] Bilin ki Allah işiten ve bilendir.

[150] '*Aynü'l-Hayât*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Arif-Mehmed Murad koleksiyonu, nr. 171, vr. 43b.

[151] İnananlar, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler Allah'ın rahmetini umarlar. Allah bağışlar ve merhamet eder.

[152] '*Aynü'l-Hayât*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Arif-Mehmed Murad koleksiyonu, nr. 171, vr. 37b.

﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾[153] ve ﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾[154] gibi bir sure bağlamında devamlı tekrarlanan ayetler ise bu durumun istisnası kabul edilmiştir.

9. Metin içerisinde farklı vesileler ile zikri geçen ayet dışı Arapça ve Farsça ibarelerin (sahabe ve taibun kavilleri, İslam tarihine dair rivayetler, filolojik tahliller, istişhad için zikredilen manzum ifadeler, dua metinleri vb.) tercümeleri dipnotta zikredilmiştir.

10. Müfessirin Kur'ân'ın hadisle tefsiri bağlamında Arapça metniyle birlikte atıf yaptığı hadislerin tercümesi de dipnotta zikredilmiş, -tespit edilebildiği kadarıyla- tahriclerinin yapılmasına gayret gösterilmiştir.

11. Varak numaraları köşeli parantez içinde koyu siyah olarak verilmiş, ayet numaraları ise normal parantez içinde verilmiştir. Ayet numaraları, "Su'âl" ve "Cevâb" başlığı altında o ayete dair tahlilin bitiminde zikredilmiştir. **Örnek**:

﴿وَأَنِ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ﴾ Dahı bana tapun işbu doğru yola yüriyüp ki sizi uçmağa iledür dimedüm mi diye.

Su'âl: Şeytâna hergiz kimesne tapmadı ﴿أَنْ لَا تَعْبُدُوا﴾ didüğinde nazar nedürür? **Cevâb:** 'İbâdetden murâd bu arada **[62a]** itâ'atdurur. Ya'nî أَنْ لَا تُطِيعُوا[155] dimek olur. (61)[156]

12. Nadiren de olsa metinde yer almayan fakat metnin itmamı veya bütünlük arzetmesi için gerekli bazı ibareleri yine köşeli parantez içine alarak ifade ettik. **Örnek**:

Fâtiha Sûresi

[سُورَةُ الْفَاتِحَةِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ سَبْعُ آيَاتٍ][157]

[بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ]

153 Rahmân 55/13.

154 Mürselât 77/15.

155 İtâat etmeyin.

156 '*Aynü'l-Hayât,* Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazmaları, nr: 124, vr. 61b-62a.

157 Fâtiha sûresi; Mekke'de nâzil olmuştur, 7 âyettir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

[2a] ﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ﴾ Ya'nî başlaram Tanrı'nun adı ile ki Rahmân u Rahîm'dür. (1)[158]

Bu örnekte görüldüğü üzere nüshada, sureye dair bilgilendirme metni ve besmele olmadığı için, bu iki metin tarafımızdan eklenmiş ve köşeli parantezle belirtilmiştir. Bununla beraber metinde olmamasına rağmen okuyucuya kolaylık sağlaması için her sure başında zikrettiğimiz sure isimlerini ise bu durumun istinası olarak tuttuk ve köşeli paranteze almadık.

13. Yine çok fazla olmamakla birlikte, esas aldığımız nüshada herhangi bir noksan olması durumunda metnin tamamlanması için esere ait tespit edebildiğimiz diğer nüshalara müracaat ettik. Bu tür durumlarda metni itmam ettiğimiz farklı nüshayı dipnotta zikrettik.

14. Malum olduğu üzere yazma eserler genellikle bir cetvel içinde yekpare bir satır-sütun nizamı üzere istinsah edilirler. Çeviri esnasında okuyucunun metinden daha kolay istifade edebilmesi adına çeviriyazıda paragraflama cihetine gidilmiştir. Bu paragraflama mümkün olduğunca pasaj bütünlükleri göze alınarak yapılmıştır. Bunun dışında bütün "Su'âl" ve "Cevâb" başlıkları da müstakil bir paragrafa alınarak okuyucunun metinden istifadesine kolaylık kazandırmak hedeflenmiştir.

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

158 *'Aynü'l-Hayât,* Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Arif-Mehmed Murad koleksiyonu, nr. 171, vr. 2a.

Metin

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

ʻAynü'l-Hayât

Fî Tefsîri Kelâmi Hâlıkı'l-Beriyyât
bi-Îrâdi Ahseni'l-İʻtirâzât

عَيْنُ الْحَيٰوةِ

فِي تَفْسِيرِ كَلَامِ خَالِقِ الْبَرِيَاتِ
بِإِيرَادِ أَحْسَنِ الْإِعْتِرَاضَاتِ

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tubag.gov.tr

İlyâs b. Muhammed b. Ali
إلياس بن محمد بن علي

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

I. CİLT

عَينُ الْحَيٰوةِ فِي تفْسِيرِ كَلَامِ خَالِقِ الْبَرِيات بِإِيرَادِ أَحْسَنِ الْإِعْتِرَاضَاتِ

‘Aynü’l-Hayât fî Tefsîri Kelâmi Hâlıkı’l-Beriyyât bi-Îrâdi Ahseni’l-İ‘tirâzât

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

عَينُ الْحَيٰوةِ فِي تفْسِيرِ كَلَامِ خَالِقِ الْبَرِيَاتِ بِإِيرَادِ أَحْسَنِ الْإِعْتِرَاضَاتِ

‘Aynü’l-Hayât fî Tefsîri Kelâmi Hâlıkı’l-Beriyyât bi-Îrâdi Ahseni’l-İ‘tirâzât

[اَلْجِلَدُ الأول مِنْ تفْسِيرِ عَين الْحَيٰوةِ] [1]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[ب١] مَحَامِدِى رَفَعَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... مَدَامِعِى سَفَحَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... هُوَ الْغَفُورُ وَسَتَّارُ الْعُيُوبِ مَحَى [2]

جَرِيمَا سَلَفَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... مُهَيْمِنٌ مَلِكٌ ذُو الْجَلَالِ دَلَّ إِلَى ... مَحَجَّةٍ شرعت لَا إِلٰهَ إِلَّا الله [3]

مُصَوِّرٌ صَمَدٌ ذَارِئُ الْأَنَامِ فَقُلْ ... بِلِسَانِهِمْ ارجت لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... لَهُ الْجَلَالِ تعَالَى لَهُ الْكَمَالِ عَلَا [4]

مِنَ الْكَمَالِ حَلَّتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... مُقَدِّرٌ حَكَمٌ مَسْتَعَانُنَا فَرقى ... بِهَا الْوَرَى شَهِدَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله [5]

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

---

1 Nüshanın ilk varağında yer alan kayıtlar, üzeri kağıtla kapatılarak gizlenmiştir. İlk varak -arkasına bir ışık kaynağı tutarak- ayrıntılı olarak incelendiğinde bu kayıtların ayrıntıları görülebilmektedir. Nüshada, 2. ve 3. ciltlerde de gördüğümüz gibi Harameyn-i Şerîfeyn Evkâfı muhâsibi Ahmed b. Mehmed’e ait temellük kaydı bulunmaktadır. Bu nüshadaki temellük kaydının tarihi Şa‘bân 1027/ Ağustos 1618’dir. Nüsha 2. ve 3. ciltler gibi aynı şekilde, el-Hâc Ahmed Ağa tarafından, Serez’de bulunan Mustafa Paşa Cami’ne -orada okunması şartıyla- vakfedilmiştir.

2 Medhim yükseldi, lâ ilâhe illallâh…Gözyaşım aktı, lâ ilâhe illallâh…Gafûr olan ve ayıpları örten O’dur.

3 Günahı deldi geçti, lâ ilâhe illallâh… Egemendir, Celâl sahibi Melik O’dur…Sırât-ı müstakîme iletti, o yolu kıldı, lâ ilâhe illallâh.

4 Şekil veren O’dur, Samed olan O…Mahlûkâtın yaratıcısı O…Sen de Söyle… Cümle mahlûkât gibi dilini Lâ ilâhe illallâh ile süsle… Azameti pek yüce, kemâli yüksektir.

5 O’nun kemalinden hulûl etti, lâ ilâhe illallâh…Takdir eden O, hükmeden O, biricik yardımcımız O… Şehâdet etmekle yükseldi beşer, lâ ilâhe illallâh.

هُوَ الرَّقِيبُ قُرِيبٌ بِذِكْرِهِ طَرِبُوا ... فَعِنْدَهُ عَظَمَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... هُوَ الْكَرِيمُ رَحِيمُ الْعُصَاةِ ذُو مِنَنٍ[6]

ذُنُوبُهُمْ صَفَحَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... عَفَا الْجَنَاحُ الْمُنِيبِ تَوْبَتُهُ ... بِاَوْبَةٍ مَصَحَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله[7]

ذَرَى الْبَرِيَّة سُبْحَانًا فَطَهَّرَهُمْ ... بِهَا لَقَدْ حَكَمَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... بِبَابِهِ قَطَنَ الْعَابِدُونَ قَاطِبَةً[8]

لِاَيَةٍ نَطَقَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ زِنَادَ هَوَى ... أُولِى النهى قَدَحَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله[9]

فَلَسْعُهَا رَجَحَتْ فَالْعُيُونَ قَدْ جَرَحَتْ ... عُيُوبُهَا وَمَحَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... مُنَزَّهٌ مُتَعَالٍ عَنِ الشَّرِيكِ اَمَا[10]

لِوَحْدَةٍ شُهِرَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... كَذَاكَ اَشْهَدُ اَنَّ الْجَلِيلَ طَهَّرَنَا ... بِمَنْ بِهِ ظَهَرَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله[11]

مُحَمَّدٍ سَنَدِى سَيِّدِى بِشَزَرَتِهِ ... لَظَاهُ قَدْ خَمِدَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... حَبِيبُ حَضْرَةِ مَوْلَاىَ وَالْحَوَاسِدِ قَدْ[12]

لِجَاهِهِ قَهَرَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... بَشِيرُنَا وَنَذِيرٌ وَظَهْرَ مَنْ خُلِقُوا ... بِشَرْعِهِ قَطَعَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله[13]

سِرَاجُ مَنْ بُعِثُوا يُوسُف كَشَامَتِهِ ... اَرَى الظبى فَمَصَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... عَلَيْهِ صَلِّ اِلٰهِى وهب شَفَاعَتَهُ[14]

لِأُمَّةٍ اَلِفَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله ... عَلَى الصَّحَابَةِ وَالْأٰلِ مَا انْجَلَا وَجَلَا ... ذَكَا وَمَا ذُكِرَتْ لَا إِلٰهَ إِلَّا الله[15]

اَمَّا بَعْدُ فَقَدْ هَجَمَ عَلَىَّ عَسَاكِرُ الْأَيَّامِ وَاللَّيَالِى وَعَرْمَرَم السَّاعَاتِ بِالتَّوَالِى فَقَدْ عَايَنْتُ اَنَّ عِرَاصَ الْاَعَالِى عَوَالِى وَإِنْ كَانَ مِنَ الذُّهُولِ طلب الْمَعَالِى وَاَذَّتْنِى بِشَدَائِدِ الْمَلَالِ وَاَدْنتْنِى إِلَى وَرَطَاتِ الْإِضْمِهْلَالِ فَاسْتَقَرَّت الْهُمُومِ بِاَصْنَافِ الْاَوْجَالِ عَلَى الْجَوَانِحِ وَالْبَالِ فَلَمْ تَزَلْ تَرْمِينِى بِسِهَامِ

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

6 Görüp gözeten, yanıbaşımızda duran O'dur. O'nu anmakla sarsılıp titrer (kulları)…O'nun katından yükselir, lâ ilâhe illallâh… İhsânı ile âsî kullarını affeden Kerîm O'dur.

7 O âsîlerin günahı bağışlandı, lâ ilâhe illallâh… Pişmanlığı ile dönüp tevbe edenin günahını giderdi, lâ ilâhe illallâh…

8 Sübhânımız yeryüzünü elekten geçirip arındırdı… Verdi hükmünü, lâ ilâhe illallâh… Kapısını mesken tuttu kulları.

9 "Yuhibbuhum ve yuhibbuneh [Allah onları, onlar da Allah'ı sever]" ayetini tetikte, kaşları çatık beklerler, lâ ilâhe illallâh…Akıl sahipleri tefekkür etti, lâ ilâhe illallâh.

10 Yarası ağırlaştı, nazar gözlerini yara bere içinde bıraktı… Ta ki hepsi şifa buldu, lâ ilâhe illallâh… Berîdir, uzaktır bir ortağı olmaktan.

11 Biricikliği ile bilindi, lâ ilâhe illallâh… İşte ben de şahidim ki; Celîl olan Allah bizleri Lâ ilâhe illallâh (hakikatini) ortaya çıkaran kişi (Rasûlullah) ile arındırdı.

12 Muhammed dayanağımdır, efendimdir… O'nun (Rasûlullah'ın) öfkeli bakışının alevini söndürdü, lâ ilâhe illallâh… Hazreti Mevlâ'mın sevgilisidir (Rasûlullah).

13 Bu can dostu (Rasûlullah) ile kahroldu kıskançlar, lâ ilâhe illallâh…Kim O'nun getirdiği şeriat ile ahlaklandı, arkasında müjdecimiz (Muhammed) durdu. Yolunu böylece kat etti, lâ ilâhe illallâh…

14 Rasûller içinde (yalnız) Yûsuf'a bahşedilen eşsiz tendeki aydınlık O'dur (Muhammed)… O'ndaki Araplık damgasını giderdi, lâ ilâhe illallâh…

15 Allah'ım, O'na ve ashabına salât eyle… Şefaatini lâ ilâhe illallâh ile ülfet eden ümmete nasip eyle… Lâ ilâhe illallâh zikri ile arınan ve arındıran sahâbe ve Ehl-i Beyt'ine salât u selâm eyle.

الْاِغْتِرَاب [٢أ] وتطير مِنْ شِمْالِى الْغُرَاب وَاضَحَتْ لِى خَيَالَاتُ الشَّرَاب مِثْلَ السَّرَاب وَقَدْ اَلَمَّ بِى ضَيْفُ الْمَشِيبِ بِارْتِحَالِ الشَّبَاب وَاَقْعَدْتَنِى فِى الْمَلَامِ بَيْنَ الْمَلَا وَاَرَتْنِى الْاَقْرَانَ عَلَى الْعُلَا وَتَرَدَّدَ الْجَدِيدَانِ اِلَىَّ فَالْقَلْبُ مِنْهُ مَاخْتَلَا عَلَى مَا قِيلَ اِنَّ الْجَدِيدَيْنِ اِذَا مَااسْتَوْلَيَا عَلَى جَدِيدٍ ادينَاهُ لِلْبَلَا فَتَضَعْضَعِ الْاَسَاس وَكل الإِحْسَاس وَضَعْفَ الْإِحْسَاس بِذِهَابِ الْاَنْفَاس فَتَقَوَّسَ الْبَانِ مِنْ تَوَارُدِ الْاَحْزَانِ وَارْتَعَشَ الْيَدَانِ وَعَزَمَ عَلَى الْإِنْتِقَامِ اَيْدِى الْاَزْمَان فَاسْتَخَرْتُ الْكَرِيمَ الْمُسْتَعَان لِاَجْعَلَ تَذْكِرَةً لَلْإِخْوَان فَجَمَعْتُ كِتَابًا فِى عِلْمِ التَّفْسِير بِأَحْسَنِ التَّقْرِير وَالتَّحْرِير وَهُوَ بَيْنَ سَائِرِ الْكُتُبِ عَلَى الْوَجَنَاتِ كَالْخَفْرِ وَفِى الْمُقْلِ كَالْحَوْر وَفِى الثُّغُورِ كَاللَعْسِ وَفِى الْمَصَابِيحِ كَالْقَبَسِ اِذْ هُوَ بَيْنَهَا اَسْبَقُ فَرْعًا وَاَسْرَعُ رَفْعًا وَاَحْلَى جَنًا وَاَجْلَى سَنًا وَاَعْذَبُ وِرْدًا وَاَغْرَبُ وَرْدًا لِأَنَّهُ سَهْلُ الْمَأْخَذِ لِكَوْنِ كَلَامِ اللهِ مُتَرْجِمًا بِلِسَانِ أَبْنَاءِ زَمَانِنَا وَذَلِكَ فِى اَيَّامِ الْمَلِكِ الْأَعْظَمِ مَلْجَإِ سَلَاطِينِ الْعَالَمْ مَوْلَى مُلُوكِ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ كَهْفُ الثَّقَلَيْنِ ظِلُّ اللهِ فِى الْخَافِقَيْنِ سُلْطَانْ بِنْ سُلْطَانْ سُلْطَانْ اَبِى الْفَتْحِ إِسْفَنْدِيَارْ بِنْ بَايَزِيدْ خَانْ خَلَّدَ اللهُ سُلْطَانَهُ وَأَوْضَحَ عَلَى الْعَالَمِينَ بُرْهَانَهُ وَسَمَّيْتُهُ عَيْنَ الْحَيٰوةِ فِى تَفْسِيرِ كَلَامِ خَالِقِ الْبَرِيَّات بِإِيرَادِ اَحْسَنِ الْإِعْتِرَاضَاتْ أَسْأَلُ اللهَ حُسْنَ التَّمَامِ وَلُطْفَ الْإِخْتِتَامِ وَمَا تَوْفِيقِى إِلَّا بِاللهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبْ[16]

[16] Bundan sonra; günlerin şiddetli aydınlığı ile gecelerin zifiri karanlığı, ardı ardına gelen sık saatler bana hücum etti. Öyle ki, yücelerdeki bulutların yüksek olduğunu gördüm (bu istek karşısında tefsiri yazmaya karar verdim). Her ne kadar bu yüce istek şaşırtıcıysa da, adeta (bunun ağırlığından) şiddetli acılarla eziyet görüyordum. Bu istek, (ona hakkını verememe endişesiyle) beni mahv olma korkusuyla sıkıntıya sokuyordu. Sonunda zihnimde (*bâl*) ve göğsümde çeşitli korkulardan oluşan bu dert ve elem sükun buldu. Neticede bu istek karga misali gurbetin oklarıyla rahatsız edip beni müessir kıldı. Öyle ki, içeceklerin hayali bana serap gibi ayan beyan oldu. Oysaki gençliğimin göçüp gitmesiyle saçımı sakalımı ağartan yaşlılığa misafir oldum. Bu yaşlılık kınanmış olarak beni sahrada bıraktı. Akranlarıma beni yükseklerde (tecrübeli) gösterdi. Gece ve gündüz (*el-cedîdân*) defalarca bana uğradı. Bundan dolayı da değişmek ve dönüşmekten hali olunmaz. Nitekim şöyle denilmiştir: "Gece ve gündüz yeryüzünü istila ettiğinde ondan mihnet eksik olmaz." Böylece benlik ve tüm duygular zayıfladı. Nefeslerin azalmasıyla hisler de zayıfladı. Hüzünlerin birbiri ardınca gelmesinden dolayı sorkun (*bân*) ağacı yay gibi eğilip bükülür. Öyle ki, iki el titreyerek zamanın ellerinden intikam almaya azmetti.

İşte tam bu haldeyken; Kerîm Allah'a istihare ederek, ondan yardım istedim. Böylece kardeşler(im) e bir hatır(latm)a olsun diye tefsir ilminde, en güzel takrîr ve tahrîr ile bir kitap topladım/yazdım. Bu eser diğer kitaplar arasında yanaktan okunan haya duygusu gibi hassastır. Bu kitabın devası (*mukl*) söğüt ağacı (*havr*) gibi bereketlidir. Dudaklar arasından görülen dişler mesabesinde parlaktır. Adeta lambadaki şule gibidir. Zira bu kitap diğer tefsirlere nispetle daha ayrıntılıdır. Rivayetleri daha sağlamdır. Gizli bıraktıkları daha tatlıdır. Parıltısı keskindir. Virdi güzeldir. Yaban gülü gibidir. Çünkü bu kitap istifadesi kolay bir kaynaktır. Bununla Kelâmullah zamanımızın evlatlarının diline tercüme edilmektedir.

Yüce melik, alemin sultanlarının sığınağı, Arap ve Acem meliklerinin mevlası, ins u cinnin kehfi, maşrık ve mağribde Allah'ın gölgesi, Sultan b. Sultan, Sultan Ebu'l-Feth İsfendiyâr b. Bâyezîd Hân'ın günlerinde -Allah onun saltanatını daim kılsın, âlemler üzerine burhanını aşikar kılsın- bu kitabın yazımı tamamlandı. Ben de buna *'Aynü'l-Hayât fî Tefsir-i Kelâm-i Hâlıkı'l-Beriyyât bi-İrâdi*

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tba.gov.tr

تفسير قرأن عظيم[17]

[1b] ﴿أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ Ya'nî sığınuram Tanrı hazretine la'net taşı ile atılmış şeytandan dimek olur. **Sebeb-i** isti'âze birle emr itmeğün ol idi ki Peygâmber ve'n-Necm sûresi iniceğiz Müslimânları ve kâfirleri cem' eyledi, dahı ol sûreyi başladı. [18]﴿أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى﴾ deyicek nefes almak içün tevakkuf itdi. Nâgâh şeytân-ı 'aleyhi'l-la'ne تِلْكَ الغَرَانِيقُ العُلَا وَإِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجَى[19] didi. Eyle olsa anlar cümle işittiler, evet Peygâmber işitmedi. Kâfirler şâd olub mü'minler gamgîn olub gitdiler. Bir zamândan Peygâmber ol kazıyyeyi işidüben melûl oldı ise [20]﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ âyeti indi.

Su'âl: Tanrı'dan yine Tanrı'ya sığınmak revâ mıdur? **Cevâb:** Revâdur. Zîrâ Peygâmber [21]اَعُوذُ بِكَ مِنْكَ didi. Ya'nî senden sana sığınuram dimek olur.

Su'âl: İsti'âze ile emr itmeğün vechi nedür Kur'ân okumak deminde? **Cevâb:** Oldur ki Tanrı'nun zikrini işidicek şeytân yüreğinde anun yiyici başlar çıkardubdur Peygâmber 'aleyhi's-selâm.

Su'âl: اَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ dimek kırâ'at deminde farz mı yâ vâcib mi yâ sünnet midür? **Cevâb:** Sünnetdür ba'zılar katında, vâcibdür ba'zılar katında, farzdur ba'zılar katında didiler.

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
www.tuba.gov.tr

Ahseni'l-İ'tirâzât adını verdim. Allah'tan dileğim bu tefsiri güzel bir şekilde ikmal etmeyi lütûf buyurmasıdır. Muvaffakiyetim ancak Allah'ın yardımı iledir. O'na güvendim, dönüşüm ancak O'nadır.

Besmeleden buraya kadar olan bu mukaddime Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, 172/1 numarada bulunan noksan bir *Aynü'l-Hayât* nüshasından alınmıştır.

17 Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Arif-Mehmed Murad Koleksiyonu, nr. 171.

18 Lât ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz? Necm, 53/19-20.

19 Bunlar yüce kuğu kuşlarıdır (tanrıçalardır) ve elbette onların şefaatleri umulur.

20 Kur'an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın. Nahl, 16/98.

21 Nesâî, *Kıyâmü'l-leyl*, 51.

I. FÂTİHA SÛRESİ

[سُورَةُ الْفَاتِحَةِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ سَبْعُ آيَاتٍ][22]

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ]

[2a] ﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ﴾ Ya‘nî başlaram Tanrı’nun adı ile ki Rahmân u Rahîm’dür. (1) **Sebeb-i** nüzûli anun oldur ki Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm ilerülerde kâtibine buyurur idi ki بِاسْمِكَ اللّٰهُمَّ yazar idi. Vaktâ ki ﴿بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا﴾[23] indi, buyurdı ki بِسْمِ اللّٰهِ yaza. Vaktâ ki ﴿قُلِ ادْعُواْ اللّٰهَ أَوِ ادْعُواْ الرَّحْمَنَ﴾[24] indi buyurdı ki بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ yaza. Vaktâ ki ﴿إِنَّهُ مِن سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾[25] indi, buyurdı بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ müstemir yazıldı.

Su’âl: بِسْمِ اللهِ ne ma‘nâdan bu sûretde yazıldı? **Cevâb:** Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm kâtibine devâta lika bırak, kalemi muharref eyle, با’yı yücelt, شين’i seç, ميم’i kör eyleme, جلاله’yi görklü eyle الرَّحْمٰن’ı çek, الرَّحِيم’i eyü yaz didi. Bilgil ki بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ Mâlik katında âyetdür her sûreden. Şâfi‘î katında

[22] Fâtiha sûresi; Mekke’de nâzil olmuştur, 7 âyettir.

[23] (Nûh), “Binin ona. **Onun yüzüp gitmesi** de durması da **Allah’ın adıyladır**. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” dedi. Hûd, 11/41.

[24] **De ki: “(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın**. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O’nundur.” namâzında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut. İsrâ, 17/110.

[25] O (Mektup) Süleyman’dandır ve Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla (başlamakta)dır. Neml, 27/30.

âyetdür Fâtiha'dan hemân. Mücâhid katında âyetdür, sûreleri fasl itmek içün indi. Bizim ashâbumuz dahı buna meyl itdiler.

﴿الْحَمْدُ للّهِ﴾ Ya'nî senâ Tanrı içündür ﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ ki âlemlerin mâlikidür. (2) ﴿الرَّحْمنِ﴾ Ki dünyâda ve âhiretde rahmet idicidür ﴿الرَّحِيمِ﴾ bu sıfat er-Rahmân'a tetimme gibidür. (3) ﴿مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ Kıyâmet güninün pâdişâhı oldur. (4) ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ Sana 'ibâdet iderüz hemân ﴿وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ dahı mededi senden dilerüz hemân. (5) ﴿اهدِنَا الصِّرَاطَ المُستَقِيمَ﴾ Hudâvend bizi doğri yola kulağızlagıl. (6) ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ﴾ Şunların yolına ki ﴿أَنعَمتَ عَلَيهِمْ﴾ in'âm itdün anların üzerine hidâyet ile ki anları Hakk yola kulağızladun. Murâd anlardan enbiyâdur ve sâlihlerdür ve şehîdlerdür ﴿غَيرِ المَغضُوبِ عَلَيهِمْ﴾ ki anlarun üzerine gazab olunmadı. Murâd bunda mağdûblardan Yahûdîdür **[2b]** bildiler hakkı, 'inâd itdiler ve gazaba müstahık oldılar. ﴿وَلاَ الضَّالِّينَ﴾ Dahı anlar azıcılar değüller ve hak yolı yitürüci değüller. Bu dallâl gürûhdan murâd Nasârâdur. (7) امين Ma'nâsı bunun استجب dimek olur. Ya'nî senün keremüne nice lâyık ise bize şöyle işle dimek olur. Bunı medd ile ve kasr ile okumak revâdur.

Yine bir tarîk ile dahı takrîr idelüm anı. ﴿بِسْمِ اللّهِ﴾ işâretdür hakîkat-i kâmileye, zîrâ ezelde ve ebedde dahı ilâhdur, andan sonra halkı rahmetiyle yaratdı ve rahmetiyle anlarun 'uyûbunı örtdi. Pes ﴿الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ didi. Eyle olsa bunun gibi şükr eylemeklik vâcibdür. (1) ﴿الْحَمْدُ للّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ didi. Andan sonra bendelerini yaradısardur ve anlara rızk viriserdür. (2) Ol ma'nâdan ﴿الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ﴾ didi. Bundan ma'lûm oldı ki ol ma'bûdınca ki dünya meliki idi âhiret meliki dahı olmış. (3) Ol ma'nâdan ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ didi. Vaktâ ki evvelde pâdişâh ol ola ve âhiretde dahı pâdişâh ol ola, andan ayruğa yine 'ibâdete lâyık değüldür. (4) Ol ma'nâdan ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ didi. Vaktâ ki 'ibâdet andan gayrıya lâyık olmadı ise bunun gibi 'ibâdet andan isti'âne ile olur. Ol ma'nâdan ﴿وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ didi. Bunun gibi 'ibâdet idene ve ol hazretden isti'âne idene vâcibdür ki yollardan eyüsini taleb ideler. (5) Ol ma'nâdan ﴿اهدِنَا الصِّرَاطَ المُستَقِيمَ﴾ didi. Vaktâ ki anın gibi yola yüriyeler dahı ol yol gâyetde ırak ola anlara yoldaş istemek vâcibdür ki muvâfik olalar. (6) Ol ma'nâdan [26]﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ﴾ vaktâ ki yoldaşlar

[26] (ميم) mahv eyle varlığını benüm müşâhedem içün dimek olur. Bu ifade bu nüshada yer almakla birlikte hem mana olarak uymamasından hem de surenin tefsirinin bu ifade ile eksik olarak bitmesinden dolayı, Fâtiha suresinin sonuna kadar olan kısım, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 172/1 numarada yer alan nüshasının 3b sayfasından alınmıştır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

muvafiklar olalar ve yol râst ola, heman kuttâ‘-ı tarîkden ihtiyât itmek kaldı. Ol ma‘nâdan ﴿غَيرِ المَغضُوبِ عَلَيهِمْ﴾ didi. Vaktâ ki harâmîden emîn olalar heman yol azmak ihtiyât kaldı. Ol ma‘nâdan ﴿وَلاَ الضَّالّينَ﴾ didi. (7)

Su’âl: Besmeleyi okumak cünübe revâdur, dahı anunla namâz revâ değüldür ve bir kişi ana Kur’ân değüldür dise kâfir olmaz, pes Kur’ân olmaya? **Cevâb:** Cünübe okumak revâ olduğı teberrükiçündür. Namâz revâ olduğı tamâm âyet olmadığıçündür. Ana inkâr eden kâfir olmadığı Kur’âniyetde ihtilâf vâki‘ olduğiçün.

Su’âl: Neml-i Tâ Sîn’deki besmeleyle namâz revâ midür ya değül mi? **Cevâb:** Revâ değüldür ittifâkan zîrâ tamâm âyet değüldür.

Su’âl: Bendenün hamdinden ve ‘ibâdetinden ve isti‘ânetinden ma‘lûm oldı ki hidâyet üzerinedür, pes ne ma‘nâdan اهدنا didi? **Cevâb:** Murâd bundan hidâyetün üzerine sebât taleb itmekdür ya geleside hidâyet taleb itmeklikdür.

Su’âl: Ne ma‘nâdan mü’minleri bir fırka andı kâfirleri iki fırka andı? **Cevâb:** Zîrâ mü’minlerün yolı Tanrı’dan yana hemân birdür, keferenün yolları çoklukdur.

Su’âl: Ne ma‘nâdan Fâtiha okumak her rek‘atda vâcib oldı, özge sûrelerün tekrârı mekrûh oldı? **Cevâb:** Fâtiha’nın tekrârı ol ma‘nâdan vâcib oldı ki iki kerret indi ol ma‘nâdan inâyet ana masrûf oldı nice ki görürsin.

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

2. BAKARA SÛRESİ

سُورَةُ الْبَقَرَةِ مِائَتَان وَسِتَّ وَثَمَانُونَ اٰيَةً مَدَنِيَّةً[27]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿الم﴾ **[3a]** Rivâyet vardur ki الف Allâh'a işâretdür, لام Cibrîl'e işâretdür, ميم Muhammed'e işâretdür. Ya'nî Allâh Cibrîl ile Muhammed'e kitâb gönderdi dimek olur.

Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences

Su'âl: الم ve kalan mukatta'ât âyet midür ya değül mi? **Cevâb:** الم âyetdür nirde olur ise. المص da nirde olur ise âyetdür. المر ve الر âyetler değül. طسم âyetdür. طه ve يس iki âyetdür. طس âyet değül. حم âyetdür. عسق ،حم iki âyetdür. كهيعص bir âyetdür. Müfredât hiç âyet değüldür. (1)

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ﴾ Ol Cibrîl getürdiği işbu kitâbdur.

Su'âl: ﴿ذَلِكَ﴾ ile ba'îde işâret olur, bu hod bilesincedür. Pes ne ma'nâdan ﴿ذَلِكَ﴾ didi? **Cevâb:** Mertebede bu'd varına işâret olundı, yâ Levhu'l-Mahfûz'daki mektûba işâret olundı.

﴿لاَ رَيْبَ فِيهِ﴾ Aslâ anun hak olduğunda gümân yokdur.

Su'âl: Anda aslâ gümân yokdur didi, hâlbuki gümân idiciler igen çokdur, bel ki münkirler dahı çokdur. **Cevâb:** Ma'nâ oldur ki eyle gerekmezdür bir âferîdeye

[27] Bakara Sûresi; 286 âyettir, Medîne'de nâzil olmuştur.

ki anda gümân ide, zîrâ hak oldığı anun güneşden rûşendür. Yâ ma'nâsı oldur ki ﴿لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ Ya'nî aslâ gümân yokdur müttakîler içün râhnümâ olmaklığında bu kitâb.

Su'âl: Kur'ân müttakîlere râhnümâdur didi, hâlbuki râhnümâ ol bir Ma'bûddur. **Cevâb:** Tanrı te'âlâ Hâdî'dür, Kur'ân sebebdür hidâyete.

Su'âl: Burada müttakîlere hüdâdur didi, bir yirde dahı [28]﴿هُدًى لِلنَّاسِ﴾ didi. **Cevâb:** Müttakîler içün hüdâdur 'ale'l-husûs, nâs içün hüdâdur 'ale'l-'umûm. (2)

﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ Müttakîler şunlardur ki gayba îmân getürürler. Ya'nî Tanrı birdür, Peygâmber hakdur dirler [3b] görmediler, dahı kıyâmet hakdur ve mîzân hakdur ve sırât hakdur dirler, görmediler. Îmân ulu 'atâdur, şu'beleri çokdur, nice ki Peygâmber 'aleyhi's-selâm [29] الايمان بضع وسبعون شعبة didi. ﴿وَيُقِيمُونَ الصَّلوةَ﴾ Dahı namâzı turguralar. Ya'nî kıyâmını ve rukû'ını ve sucûdını ve kalan erkânını yerine getüreler andan, anı hudû' ile ve huşû' ile bezeyeler. Şurûtını ve vâcibâtını ve sünnetlerini ve müstahabbâtını ri'âyet ideler. ﴿وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾ Dahı biz anlara rûzî kılduğumuzdan îsâr ideler. Ya'nî mâllarınun zekâtını vireler, akçeden ve altundan, uvak davardan ve iri davardan ve 'urûzdan. (3)

﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ﴾ Dahı müttakîler şunlardur ki îmân getürürler ﴿بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ﴾ şuna ki sana indürüldi Tanrı'nun âyât-ı 'izâmından ﴿وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ﴾ dahı îmân getürürler şuna ki senden öndünki peygâmberlere indürüldi İncîl gibi, Zebûr gibi, Tevrât gibi, bunlardan gayrı kütüb gibi ki yüz ondur. Zîrâ Ebu'l-Beşer'e on suhuf indi, Şît'e elli indi, İdrîs'e otuz indi, Halîl'e on indi, Mûsâ'ya dokuz indi, biri ihtilâfîdür. ﴿وَبِالآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾ Dahı âhirete inanurlar anlar. (4) ﴿أُوْلَئِكَ عَلَى هُدًى﴾ Ki ol tâyifenün vasfı takrîr olundı, sa'âdet üzerinedürler ﴿مِّن رَّبِّهِمْ﴾ anları yaradandan. ﴿وَأُوْلَئِكَ﴾ Dahı ol tâyife ﴿هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ anlardurlar ki sa'âdet-mendlerdür.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

[28] Ramazan ayı, **insanlara yol gösterici**, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır… Bakara 2/185.

[29] İman yetmiş küsür şubedir. Buhârî, *Îmân*, 3.

Su’âl: هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ didi, ya‘nî müttakîlere râhnümâdur didi, hâlbuki müttakîler muhtedîlerdür? **Cevâb:** Bu şol senün kavlün mesâkına sevk olur ki niteki bir ‘azîz kişiye اَعَزَّكَ اللهُ dirsin.

Su’âl: Ne ma‘nâdan [30]هُدًى لِلضَّالِّينَ dimedi? **Cevâb:** Zîrâ ehl-i dalâl iki bölükdür, ba‘zısına hidâyete çâre yokdur, **[4a]** ba‘zısına hidâyete çâre vardur. Eğer هُدًى لِلضَّالِّينَ dise idi ol bir tâyife dahı hüdâ olmak anlanur idi.

Su’âl: ﴿بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ﴾ didi, ya‘nî şuna ki sana indi didi, zîrâ mâzî lafzıdur. Şu an ki henüz incekdür, ana îmân getürdükleri anlanmaz. **Cevâb:** Murâd bundan bir uğurdan münzeldür, evet mevcûdı ma‘lûmun üzerine tağlîb itdi. Bir dahı ﴿يُؤْمِنُونَ﴾’de işâret vardur henüz inceğe îmân getürceklerine.

Su’âl: ﴿أُوْلَئِكَ عَلَى هُدًى﴾ didi. Ya‘nî بِالْهُدَي dimedi, yâ بِهُدَي dimedi. **Cevâb:** عَلَي lafzı ile getürdi, hidâyet üzerine mütemekkin olduklarına işâret itmek içün هُدًى didüği ile işâret itdi, ana ki anlarun hüdâları şol hüdâdur ki vasfa gelmez. (5)

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Bedürüstî şunlar ki kâfir oldılar, ya‘nî küfr ile matbû‘ oldılar, ﴿سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ﴾ berâberdür anlarun üzerine ﴿أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ﴾ anları senün korkutmağun, dahı korkutmamağun, ﴿لاَ يُؤْمِنُونَ﴾ anlar îmân getürmezler.

Sû’al: Ne ma‘nâdan kâfirlerün kıssasını kat‘ eyledi mü’minlerin kıssasından, ya‘nî ‘atf itmedi? **Cevâb:** Bu kıssanun ara yerinde çokluk muhâlefet vardur, ol ma‘nâdan ‘atf itmedi.

Su’âl: Fi‘il mübtedâ vâki‘ olmak revâ değüldür. Bunda mübtedâ vâki‘ oldı, zîrâ ﴿سَوَاءٌ﴾ haberdür ﴿أَأَنذَرْتَهُمْ﴾ mübtedâdur. **Cevâb:** Bunda i‘tibâr cânib-i ma‘nâyadur, cânib-i lafza değüldür.

Su’âl: Çün ma‘lûm idi ki îmân getürmezler idi, ne ma‘nâdan anlarun peygâmber ile da‘vet itdi? **Cevâb:** Murâd bundan ilzâm-ı hüccetdür anlarun üzerine.

Su’âl: Îmân getürmezler didi, halbuki bu âyet indükden sonra niceler îmân getürdiler? **Cevâb:** Murâd bundan anlardur ki bünyâdları küfr ile uruldı yâ

[30] Sapıtmışlar için hidâyet.

İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿لاَ يُؤْمِنُونَ﴾ didüği, **[4b]** senün inzârun ile îmân getürmezler benüm hidâyetüm olmayınca dimek olur. (6)

﴿خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾ Tanrı mühr urdı anlarun gönülleri üzerine ﴿وَعَلَى سَمْعِهِمْ﴾ dahı anlarun kulakları üzerine mühr urdı ﴿وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ﴾ dahı anlarun gözleri üzerinde perde vardur. Rivâyetdür ki kaçan bir kişi günâh ide yüreğinde bir karaca nokta düşer. Tevbe kılsa zâyil olur. Eğer bir günâh dahı itse bir nokta dahı düşer. Bir günâh dahı işlese bir nokta dahı ziyâde olur, vararak gönül kara olur.[31]

Su'âl: Vaktâ ki Tanrı mühr ura, pes nice îmân getireler? Eyle îmân ile emr itdi ki teklîf-i mâ lâ yutâk ola. **Cevâb:** Bu su'âle on yedi vechile cevâb virüpdürler. Evceh budur ki du'âun 'aleyh mesâkında sevk olupdur diyeyüz. Ya'nî Tanrı anlarun üzerine mühr ursun diyevüz.

Su'âl: *Kulûb* ve *ebsâr*ı cem' eyledi ve *sem*'i ne ma'nâdan müfred eyledi? **Cevâb:** وَعَلَي حَوَاسِّ سَمْعِهِمْ[32] dimek olur. ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ Dahı anların içün ulu azâb vardur kıyâmet gününde. (7)

﴿وَمِنَ النَّاسِ﴾ Halkta vardur ﴿مَنْ يَقُولُ﴾ şol kim eydür ﴿آمَنَّا بِاللَّهِ﴾ îmân getürdük Tanrı'nun birliğine ﴿وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ dahı kıyâmet günine dirler ﴿وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾ hâlbuki anlar mü'minler değüller.

Su'âl: Bu tâife nice ol geçen kâfirlerün bazı olur? Münâfiklar ol gönüllerine mühr urulanlardan değüller. **Cevâb:** Küfr bu iki bölüğü cem' itdüğinden bunı anlardan ba'z kıldı.

Su'âl: Ne ma'nâdan ﴿آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ didi? **Cevâb:** Murâd bunlarun habâsetini rûşen itmekdür. Zîrâ bunlar ﴿عُزَيْرٌ ابْنُ اللّهِ﴾[33] diyenlerdendür. Kıyâmet dahı îmân getürdükleri **[5a]** vâkı'a muhâlifdür. (8)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

31 Tirmîzî, *Tefsîr*, 83.

32 İşitme duyularına mühür vurdu.

33 Yahûdiler **Üzeyir Allah'ın oğludur** dediler… et-Tevbe, 9/30.

﴿يُخَادِعُونَ اللَّهَ﴾ Tanrı'yı anlar aldarlar ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾ dahı aldarlar şunları ki îmân getirdiler. ﴿وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ﴾ evet aldatmazlar illâ nefslerini ﴿وَمَا يَشْعُرُونَ﴾ evet anlamazlar.

Su'âl: ﴿يُخَادِعُونَ اللَّهَ﴾ didi, hâlbuki Tanrı aldanmaz. **Cevâb:** ﴿يُخَادِعُونَ اللَّهَ﴾ didüği يُخَالِفُونَ اللهَ[34] dimek olur.

Su'âl: Aldamazlar illâ kendü nefislerini didi. Kişi kendü kendini nice aldar? **Cevâb:** Hud'alarınun zararı ulaşmaz illâ kendü nefislerine dimek olur. (9)

﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ﴾ Anlarun gönlünde nifâk marazı vardur ﴿فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾ Tanrı anlarun hastalığını artırsun ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ dahı anlarun içün acıdıcı azâb vardur ﴿بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾ ol sebeb ile ki yalan söylerler.

Su'âl: Bunlarun marazları nedür, ol maraz artduğı nedür? **Cevâb:** Marazları hod nifâkdur. Artan marazları oldur ki nice ki Peygâmbere vahy iner idi, anlarun inkârları dahı artar idi. (10)

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ﴾ Kaçan ki anlara dine ﴿لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ﴾ yir yüzinde fesâd itmen dinile ﴿قَالُوا﴾ eydürler ﴿إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ﴾ Biz değülüz illâ muslihleriüz, fesâd bizden gelmez. (11) ﴿أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ﴾ Âgâh ol yâ Muhammed ki bedürüstî, anlar ifsâd üzerine maksûrlardur, ya'ni işlemezler illâ fesâdı. ﴿وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ Lâkin anlamazlar kendüler müfsidler idüğini. (12) ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ﴾ Kaçan ki anlara dine ﴿آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ﴾ îmân getirün şunun gibi ki halk îmân getirdi dinile ﴿قَالُوا﴾ dirler ﴿أَنُؤْمِنُ﴾ Îmân mı getürürüz? ﴿كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ﴾ şuncılayın ki delüler îmân getirdi dinile. ﴿أَلَا﴾ Âgâh ol yâ Muhammed ﴿إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ﴾ bedürüstî anlar değüller illâ delüler. ﴿وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ lâkin serencâm-ı hâli bilmezler.

Su'âl: Ne ma'nâdan yukaru âyetde 'adem-i şu'ûra nisbet olundılar, aşağı **[5b]** âyetde 'adem-i 'ilme nisbet olundılar? **Cevâb:** Aşağıda nazar diyânetdedür. Dahı mü'minler hak üzerinedür, kâfirler bâtıl üzerinedür. İmdi bu muhtâcdur kesbe ve tahkîke ve ma'rifete. Yukaruda nazar nifâkda ve adâvettedür ki cehâlete mebnîdür. Bunlar mahsûs gibidür ki meşâ'ir ile ma'lûm olur. Bu arada şu'ûr münâsibdür. (13)

[34] Allah'a muhâlefet ederler.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ Kaçan ki uğrıyalar münâfıklar şunlara îmân getürdiler. ﴿قَالُوا آمَنَّا﴾ Îmân getürdük dirler. ﴿وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ﴾ Kaçan ki nökerlerine gelip halvet olalar. ﴿قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ﴾ Biz sizün ileyüz, anları masharalığa tutar idük dirler. Nice ki ol kazıyyeyi ﴿إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ﴾ kavli tahkîk ider.

Su'âl: Ne ma'nâdan keleciler mü'minler ile olıcağaz cümle-i fi'liyye ile oldı, şeytânlar ile olıcağaz cümle-i ismiyye ile إنَّ ile sevk olundı? **Cevâb:** Mü'minler ile itdükleri keleci avurt yeli [?] idi, ana fi'liyye münâsib idi. Şeytânlar ile itdükleri kelecide sâbitler idiler, ana ismiyye münâsib idi. (14)

﴿اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ﴾ Tanrı te'âlâ anları istihzâ ider.

Su'âl: Tanrı istihzâdan münezzehdür. Ne ma'nâdan ana istihzâ nisbet olundı? **Cevâb:** Murâd istihzâdan anlara hakâret irgürmekdür.

Su'âl: Ne ma'nâdan anlarda ﴿مُسْتَهْزِئُونَ﴾ didi ism-i ibâret ile, bu arada didi fi'l-i muzâri' i'tibârı ile? **Cevâb:** Zîrâ ﴿يَسْتَهْزِئُ﴾ ibâreti ifâde ider hakâret vakten ba'de vaktın ve hînen ba'de hînin Tanrı'nun dahı anlara hışmı bu resmedür.

﴿وَيَمُدُّهُمْ﴾ Dahı anları uzadur ﴿فِي طُغْيَانِهِمْ﴾ azgunlıklarında ﴿يَعْمَهُونَ﴾ mütehayyir oluban anlar.

Su'âl: Ne ma'nâdan anları tuğyânlarında uzadur didi? Bu Kerîm hazrete lâyık değüldür. **Cevâb:** Bundan murâd oldur ki anlarun dalâllerinden Tanrı lutfını men' eyledi. Dahı ﴿وَيَمُدُّهُمْ﴾ ile sevk olundı. (15)

﴿أُولَئِكَ﴾ **[6a]** Ol tâife ﴿الَّذِينَ﴾ şunlardur ki ﴿اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ﴾ azgunluğı satun aldılar ﴿بِالْهُدَى﴾ hüdâ ile ﴿فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ﴾ dahı anlar bâzirgânlıklarında assı itmediler ﴿وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾ dahı anlar sa'âdet sâhibleri değüller.

Su'âl: Anlarda îmân yok idi, ne ma'nâdan anun ile küfr satun aldılar didi? **Cevâb:** Anlar hidâyete mütemekkin olduklarını ellerinde kıldılar.

Su'âl: Hidâyet ile dalâlet satun aldukları neden ma'lûm oldı idi ki bâzirgânlıkları assı itmez idi, ne ma'nâdan ﴿فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ﴾ didi? **Cevâb:** Murâd bundan terşîhdür, sözi münâsibi ile ârâste itmekdür. (16)

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

﴿مَثَلُهُمْ﴾ Anlarun meseli ﴿كَمَثَلِ الَّذِي﴾ şunlarun meseli gibidür ki ﴿اسْتَوْقَدَ نَارًا﴾ od yakdı, ﴿فَلَمَّا أَضَاءَتْ﴾ vaktâ ki şu'le virdi ﴿مَا حَوْلَهُ﴾ çevre yanına ﴿ذَهَبَ اللَّهُ﴾ ﴿بِنُورِهِمْ﴾ Tanrı anlarun nûrunı giderdi ﴿وَتَرَكَهُمْ﴾ dahı anları bırakdı ﴿فِي ظُلُمَاتٍ﴾ karanuluklarda ﴿لَا يُبْصِرُونَ﴾ görmezler.

Su'âl: Ne ma'nâdan cemâ'at birle temsîl olundı? **Cevâb:** اَلَّذِي, اَلَّذِينَ yerine vaz' olundı nice ki [35]﴿وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا﴾ didi.

Su'âl: لَمَّا'nın cevâbı kanı? **Cevâb** ana خَمِدَتْ'dür. Ya'nî söyündi dimek olur. ﴿ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ﴾ cümle-i müste'nefedür.

Su'âl: ﴿ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ﴾ didi. Münâsib ana ذَهَبَ اللَّهُ بِضَوْئِهِمْ dimek idi. **Cevâb:** ذَهَبَ اللَّهُ بِضَوْئِهِمْ dise idi birâz nûr kalmak anlanur idi. Hâlbuki aslâ nûr kalmadı idi.

Su'âl: Münâfiklarda şu'le nirde idi ki ﴿فَلَمَّا أَضَاءَتْ﴾ didi? **Cevâb:** Murâd أَضَاءَتْ'den anlar dilleri ile kelime-i tevhîdün şu'lesi ile şu'lelenürler idi ki kılıç-dan kurtuldılar ve gayrıdan dahı. (17)

﴿صُمٌّ﴾ Anlar sağırlardur ﴿بُكْمٌ﴾ dilsizlerdür ﴿عُمْيٌ﴾ körlerdür ﴿فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾ ki anlar hayrânlar gibi olupdurlar Hakk'a dönmezler.

Su'âl: [6b] Anlar çün işidmezler ve söylemezler ve görmezler. Ne ma'nâdan îmân getürün didi? **Cevâb:** Kendülerini anlar sağırlığa ve dilsizliğe ururlar dimek olur. (18)

﴿أَوْ كَصَيِّبٍ﴾ Yâ katı buğanık gibidür ﴿مِنَ السَّمَاءِ﴾ ki gökden indi ﴿فِيهِ﴾ ol buğa-nıkda ﴿ظُلُمَاتٌ﴾ karanulıklar vardur ﴿وَرَعْدٌ﴾ dahı gürlemek vardur. ﴿وَبَرْقٌ﴾ dahı yıldırım vardur. ﴿يَجْعَلُونَ﴾ kılurlar anlar ﴿أَصَابِعَهُمْ﴾ parmaklarını ﴿فِي آذَانِهِمْ﴾ kulaklarında ﴿مِنَ الصَّوَاعِقِ﴾ yıldırım inmekden ﴿حَذَرَ الْمَوْتِ﴾ ölüm korkusı içün ﴿وَاللَّهُ مُحِيطٌ﴾ Tanrı'nun kudreti ihâta idicidür ﴿بِالْكَافِرِينَ﴾ kâfirlerün cümlesi anun kabzasındadur. Evvel temsîlde münâfiklar teşbîh olundılar od yakıcıya. Anlar îmân ızhâr itdüği ol od şu'le virdüğine teşbîh olundı. Îmânlarınun men-fa'ati munkatı' olduğu od söyündüğüne teşbîh olundı.

[35] …ve onların daldığı gibi, siz de (dünya zevkine) daldınız… et-Tevbe, 9/69.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Bu âyetde temsîl ne vecihledür? **Cevâb:** Münâfiklarun İslâm'ı buğanıka teşbîh olundı. Ol kâfirlerün gümânları zulumâta teşbîh olundı. Her ne ki var va'dden ve va'îdden ra'de ve berka teşbîh olundı. Ol nesne ki anlara erişür belâlardan savâ'ika teşbîh olundı. Ma'nâ [36]كَمَثَلِ ذَوِي صَيب dimek olur. (19)

﴿يَكَادُ الْبَرْقُ﴾ Berk yakın olur ki ﴿يَخْطَفُ﴾ kapa ﴿أَبْصَارَهُمْ﴾ anlarun gözlerinün nûrlarını ﴿كُلَّمَا﴾ her bâr ki ﴿أَضَاءَ لَهُمْ﴾ şu'le virür idi anlarun içün ﴿مَشَوْا فِيهِ﴾ yürürler idi anun şavkı düşdüği yirde ﴿وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ﴾ kaçan ki anlarun üzerine karanuluk ide ﴿قَامُوا﴾ dururlar mütehayyir olup. ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ﴾ Eğer Tanrı dilese idi ﴿لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ﴾ Anlarun işitmeğini giderür anun gürlemeği ﴿وَأَبْصَارِهِمْ﴾ dahı gözlerinün nûrını giderür anun balkımağı. ﴿إِنَّ اللَّهَ﴾ Bedürüstî Tanrı te'âlâ ﴿عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ her nesnenün **[7a]** üzerine tüvânâdur.

Su'âl: Tanrı her nesnenün üzerine tüvânâdur didün. Hâlbuki muhâl yaratmaz, kendü sıfatını yaratmaz. **Cevâb:** Murâd bundan oldur ki ana makdûr olmaya lâyık ola. Eyle olsa su'âl vârid olmaz. **Fâyide:** الم'deki evsâf mü'minleründür. Andan sonrağı iki âyet kâfirler hakkındadır. Andan sonrağı âyetler işbu araya değin münâfiklar hakkındadır. (20)

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ﴾ Ey nâs. Her yirde ki يَا أَيُّهَا النَّاسُ gele Mekkî'dür. Ve her yirde ki يَا أَيُّهَا الَّذِين اٰمَنُوا gele Medenî'dür. ﴿اعْبُدُوا﴾ Tapun ﴿رَبَّكُمُ﴾ sizi yaradana ﴿الَّذِي خَلَقَكُمْ﴾ ki ol sizi 'ademden vücûda getürüpdür ﴿وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ dahı şunları vücûda getürüpdür ki sizden öndin idi ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ sizün takvânuz dilemek içün.

Su'âl: ﴿رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ﴾ didi. Ya'nî şol sıfatlu Tanrı'nuza ki sizi yokdan var eyledi didi. Bunun gibi kayıdda nükte nedür? **Cevâb:** Müşrikler i'tikâd iderler idi Tanrı'nun rubûbiyyetine, dahı putların rubûbiyyetine. Bu âyetde işâret itdi ki rubûbiyyet Tanrı'nundur hemân.

Su'âl: ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ didi. Hâzır mü'minlere hitâb itdi, hâlbuki takvâ ilerü geçenlerde de dahı matlûb idi. **Cevâb:** Murâd bunda tağlîbdür hâzırlar gâyibler üzerine. (21)

[36] Sağanak yağmura tutulan kimsenin durumu gibi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿الَّذِي﴾ Ol ma‘bûd şol sıfatlu ma‘bûddur ki ﴿جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ﴾ yiri sizün içün kıldı ﴿فِرَاشًا﴾ döşek kıldı ﴿وَالسَّمَاءَ بِنَاءً﴾ dahı göği sâyebân kıldı ﴿وَأَنْزَلَ﴾ dahı indirdi ﴿مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾ bulutdan yağmurı ﴿فَأَخْرَجَ بِهِ﴾ dahı çıkardı anun ile ﴿مِنَ الثَّمَرَاتِ﴾ meyvelerden ﴿رِزْقًا لَكُمْ﴾ rızkı sizün içün ﴿فَلَا تَجْعَلُوا﴾ pes kılman ﴿لِلَّهِ﴾ Tanrı için ﴿أَنْدَادًا﴾ şerîk kılman ﴿وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ hâlbuki ol şerîkden münezzeh idüğini bilürsiz.

Su’âl: Semerâtı yağmur ile çıkardı didi. Hâlbuki Tanrı’dur **[7b]** çıkaran. **Cevâb:** بِهِ’nün ب’sı bâ-i sebebiyyedür.

Su’âl: Çıkan semerât çokdur. Pes ne içün cem‘-i kıllet getürdi? **Cevâb:** Çıkan semerât çıkmayana nisbet sehldür. من teb‘îz içün olduğı sana delîldür.

Su’âl: ﴿فَلَا تَجْعَلُوا﴾ neye müte‘allikdür. **Cevâb:** Üç vechiledür. Evceh budur ki ﴿اعْبُدُوا رَبَّكُمُ﴾’e müte‘allik ola. (22)

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ﴾ Eğer gümânda olursanuz ﴿مِمَّا﴾ şunda ki ﴿نَزَّلْنَا﴾ indürdük anı ﴿عَلَى عَبْدِنَا﴾ bendemizün üzerine ﴿فَأْتُوا﴾ gelün ﴿بِسُورَةٍ﴾ bir sûre ile ﴿مِنْ مِثْلِهِ﴾ anun gibiden ﴿وَادْعُوا﴾ dahı okun ﴿شُهَدَاءَكُمْ﴾ sizün yardımcılarunuzı ﴿مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Tanrı’dan gayrıdan ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ Eğer siz gerçeklersenüz bu dedüğünüz da‘vâda.

Su’âl: ﴿مِمَّا نَزَّلْنَا﴾ didi, مِمَّا اَنْزَلْنَا dimedi? **Cevâb:** Murâd bundan nüzûldür. Ber-sebîl-i tedrîc hem ma‘şûk ile ‘âşıka bu lâyıkdur.

Su’âl: Anun mislinden bir sûre getürün didi, ol ne misldür? **Cevâb:** مِنْ ﴿مِثْلِهِ﴾’nün zamîri yâ Muhammed’e gider, yâ Kur’ân’a gider. Eğer Muhammed’e gitse ﴿فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ﴾ dimek olur. Eğer Kur’ân’a gitse فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِ القراٰن dimek olur. Ya‘nî o getürdükleri garâbetde Kur’ân gibi ola. (23)

﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا﴾ Eğer getürmezsenüz anun gibi kelâm ﴿وَلَنْ تَفْعَلُوا﴾ Elbette hod getürmezsiz ﴿فَاتَّقُوا﴾ korkun ﴿النَّارَ الَّتِي﴾ şol oddan ki ﴿وَقُودُهَا النَّاسُ﴾ anun yakacağı âdem oğlanlarıdur ﴿وَالْحِجَارَةُ﴾ dahı kibrît taşlarıdur ﴿أُعِدَّتْ﴾ ki yaraklanmışdur ﴿لِلْكَافِرِينَ﴾ kâfirler için.

Su’âl: Ol misillü sûre getürmezseniz tamu odından sakınun dimekde münâsebet ne resmedür? **Cevâb:** Eğer bu misillü sûre getürmekden âciz olursanız inâdı terk idün dimek olur ki inâd ile cehennem odı vâcib olur. **[8a]**

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Mevsûlün sılasınun kıssası ma'lûm gerek muhâtab eyle olsa bu arada ol od âdem ile ve taş ile yanduğı neden ma'lûm oldı? **Cevâb:** Tahrîm'deki[37] evvel inmiş idi. Bunda mu'arrefen ana işâret olundı.

Su'âl: Kamu odlar tamuda bu resme midür, ya değül mi? **Cevâb:** Birden dürlü dürlü olur. Ve bir dürlüsi bu resme olur.

Su'âl: *Hicâra* ne ma'nâdan *nâs* ilen koşuldı? **Cevâb:** Oldur ki dünyâda dahı bile idiler. Zîrâ sanem idinüben taparlar idi. (24)

﴿وَبَشِّرِ الَّذِينَ﴾ Beşâret eyle şunlara ki ﴿آمَنُوا﴾ îmân getürdiler ﴿وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ dahı eyü 'ameller itdiler ﴿أَنَّ لَهُمْ﴾ anun ile ki Tanrı'dan bedürüstî anlarun içün ﴿جَنَّاتٍ﴾ uçmaklar vardur ﴿تَجْرِي﴾ ki akar ﴿مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾ anlarun altından ırmaklar.

Su'âl: Bu âyetde muhâtab kimdür? **Cevâb:** Revâdur ki Muhammed ola yâ mü'minler ola. Nice ki Peygâmber aleyhi's-selâm بَشِّرِ الْمَشَّائِينَ إِلَى الْمَسَاجِدِ فِي الظُّلَمِ بِالنُّورِ التَّامِّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ[38] didi.

Su'âl: Uçmağun ırmakları altlarından ne resme akar? **Cevâb:** Dünyâda ağaçlar arasından ırmaklar nice akarsa anlar dahı ol resme akarlar. Evet uhdûdları olmaz, ya'nî ağaçları anlarun havada olısar ırmakları dahı bu resme akısar.

﴿كُلَّمَا رُزِقُوا﴾ Her bâr ki yidirüller ﴿مِنْهَا﴾ ol cennâtdan ﴿مِنْ ثَمَرَةٍ﴾ meyvesinden anun ﴿رِزْقًا﴾ yidirülmeklik ﴿قَالُوا﴾ eydürler ﴿هَذَا﴾ bu yediğimüz ﴿الَّذِي﴾ şoldur ki ﴿رُزِقْنَا﴾ virildük ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ bu şimdi gelenden öndin ﴿وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا﴾ dahı virildiler **[8b]** mü'minlere. Ya'nî mütena''im oldılar ol rızk ile. Şöyle ki bir birine benzer idi levnde, evet lezzette değül. Zîrâ her birinde yetmiş dürlü lezzet bulalar.

Su'âl: بِهِ'nün zamîri nireye râci'dür? **Cevâb:** إِلَى الَّذِي رُزِقُوا'ya. Ya'nî şuna ki dünyâda ve âhiretde virildiler.

• • • • • • • • • • •

37 Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır. et-Tahrîm, 6/66.

38 Karanlık gecelerde mescidlere yürüyerek giden kimselere, kıyamet gününde tam bir nura kavuşacaklarını müjdele. Ebû Dâvûd, *Salât*, 50; Tirmîzî, *Salât*, 166.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Ne ma'nâdan müteşâbih ola, ne içün muhâlif olmaya? **Cevâb:** Benî âdemün tab'ı gördiğine artuk meyl ider, görmediğinden nefret ider.

﴿وَلَهُمْ﴾ Dahı anlarun içün ﴿فِيهَا﴾ uçmaklarda ﴿أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ﴾ hâtunlar vardur ki pâklardur hayzdan ve istihâzadan ve kalan şenî' nesnelerden ﴿وَهُمْ﴾ dahı anlar ﴿فِيهَا﴾ uçmaklarda ﴿خَالِدُونَ﴾ ebedîlerdür. (25) ﴿إِنَّ اللَّهَ﴾ Bedürüstî Tanrı ﴿لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا﴾ utanmaz mesel ile hikmetini bildürmekden ﴿مَا بَعُوضَةً﴾ peşşe ilen ﴿فَمَا فَوْقَهَا﴾ dahı yukaru ilen.

Su'âl: İstihyâ Tanrı'ya nice revâdur? Zîrâ anda tegayyür olmayınca olmaz. Tanrı hod bundan münezzehdür. **Cevâb:** Bu kâfirlerün sözüne redd gibidür. Zîrâ anlar didiler Muhammed'ün Tanrı'sı utanur zübâb ilen ve 'ankebût ilen mesel urmakdan didiler. Anun mukâbelesinde bu âyeti gönderdi.

Su'âl: ﴿فَمَا فَوْقَهَا﴾ didüğü ne ma'nâyadur. **Cevâb:** Bundan iki ma'nâ vardur. Biri oldur ki fevk ola kiberde. Ba'ûda gibi, 'ankebût gibi. Yâ fevk ola sığarda zerre gibi. Zîrâ Rasûl aleyhi's-selâm mesel urdı dünyâya ol bir cânverdür ki peşşeden dahı kiçicekdür. Ve peşşenün kanadından dahı kicicekdür. Anun meskeni gâliben eski kitâblar arasında olur.

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ Ammâ anlar ki îmân getürdiler ﴿فَيَعْلَمُونَ﴾ bilürler ﴿أَنَّهُ الْحَقُّ﴾ bedürüstî ol ba'ûda ile mesel urmak hakdur ﴿مِنْ رَبِّهِمْ﴾ anları yaradandan ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Ve ammâ anlar ki kâfir oldılar ﴿فَيَقُولُونَ﴾ dirler **[9a]** ﴿مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ﴾ Tanrı ne diledi ﴿بِهَذَا﴾ bunun ile ﴿مَثَلًا﴾ mesel yöninden. Ya'nî ba'ûda ile mesel urmakda nazar nedür diyüp inkâr iderler. ﴿يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا﴾ Azdurur ol mesel birle çoklarını, cehâletden anun hikmetini anlayamazlar ﴿وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا﴾ dahı onarur anun ile çokları ki akıl nûrı ile bakarlar. Dahı andan dürlü hikmet anlarlar. ﴿وَمَا يُضِلُّ بِهِ﴾ Azdurmaz anun ile ﴿إِلَّا الْفَاسِقِينَ﴾ illâ doğru yoldan çıkanları. (26) ﴿الَّذِينَ﴾ Ki anlar ﴿يَنْقُضُونَ﴾ bozarlar ﴿عَهْدَ اللَّهِ﴾ Tanrı'nın ahdini ﴿مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ﴾ ol ahdi berkitdikden sonra.

Su'âl: Murâd ﴿عَهْدَ اللَّهِ﴾'dan ne nesnedür? **Cevâb:** Murâd ﴿عَهْدَ اللَّهِ﴾'dan üç dürlüdür. Biri elest âleminde olan ahddür. Biri enbiyâdan aldığı mîsâkdür. Biri ulemâdan aldığı mîsâkdür. Nice ki [39]﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ﴾ didi.

[39] **Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden**, "Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye **sağlam söz almıştı**… Âl-i 'İmrân 3/187.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَيَقْطَعُونَ﴾ Dahı keserler ﴿مَا﴾ şunı ki ﴿أَمَرَ اللَّهُ﴾ Tanrı buyurdı ﴿بِهِ﴾ anun ile ﴿أَنْ﴾ ﴿يُوصَلَ﴾ ki ulaşdırıla. Ya'nî Tanrı buyurdı sıla-i erhâm ile, bunlar kat' iderler. Ve dahı mü'minleri dost tutmak ile anlar buğz iderler. ﴿وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ﴾ Dahı yir yüzünde fesâd iderler ﴿أُولَئِكَ﴾ ol tâyife ﴿هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ ziyân idiciliğe mahsûrlardur. Ya'nî işlerini viricilerdür ziyâna. Murâd bundan Yahûdun ahbârıdır. (27) ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ﴾ Nice kâfir olursız? ﴿بِاللَّهِ﴾ Tanrı'nun birliğine ﴿وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا﴾ halbuki siz şehvet idinüz atalarınuzun bilinde. ﴿فَأَحْيَاكُمْ﴾ sizi diriltti can atâ kılup ﴿ثُمَّ يُمِيتُكُمْ﴾ andan sonra sizi öldüriser ﴿ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾ andan sonra dirgiriserdür ﴿ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ andan sonra andan yana dönderilürsiz.

Su'âl: ﴿وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا﴾ hâldür. Mâzî hâl olıcağaz قد gerek yâ zâhir yâ muzmer. Bunda ol yok. **Cevâb:** Bu قد mahalli değüldür. Zîrâ sûretde mâzî ise hakîkatde cümle-i ismiyyedür. Zîrâ takdîr-i kelâm **[9b]** كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وقِصَّتُكُم هٰذِهِ dimek olur. Zîrâ kelâm ﴿تُرْجَعُونَ﴾'ye kadar gider.

Su'âl: ﴿وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا﴾ وَكُنْتُمْ شَهْوَةً dimek olur didi. Şehvet hod cemâdâtdan ana nice emvât dine? **Cevâb:** Emvât diyü hayâtı olmayana dirler. Nice ki Tanrı[40] ﴿وَآيَةٌ لَّهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا﴾ didi.

Su'âl: İkinci ihyâdan murâd nedür? **Cevâb:** Murâd kabirde olan hayâtdur ﴿إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾'dan. Ol hayâtdur ki hisâb içün olur didiler. (28)

﴿هُوَ الَّذِي﴾ Tanrı ol Tanrı'dur ki ﴿خَلَقَ لَكُمْ﴾ yaratdı sizün içün ﴿مَا﴾ şunı ki ﴿فِي الْأَرْضِ﴾ yirdedür ﴿جَمِيعًا﴾ bir uğurda dürlü lezzâtdan ve kalan mesâlihden. ﴿ثُمَّ اسْتَوَى﴾ Andan sonra kasd itdi ﴿إِلَى السَّمَاءِ﴾ gökleri yaratmağa ﴿فَسَوَّاهُنَّ﴾ dahı ârâste itdi ﴿سَبْعَ سَمَوَاتٍ﴾ yedi feleği ﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ hâlbuki ol Tanrı her nesneye dânâdur ki irâdeti ile anlara nizâm bağışladı.

Su'âl: Bu âyet muhâlifdür ol âyete ki[41] ﴿وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَاهَا﴾ didi. Tevfîk nedür? **Cevâb:** Tanrı evvel yirün cirmini yaratdı bir top gibi, Kuds'ün yirinde. Dahı anı dütün ile bürüdi. Andan sonra ol dütünden felekleri yarattı. Andan sonra yiri döşedi.

[40] **Ölü toprak onlar için bir delildir.** Biz, onu diriltir ve ondan taneler çıkarırız da onlardan yerler. Yâsîn 36/33.

[41] **Ardından yeri düzenleyip döşedi**. Nâzi'ât 79/30.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Su'âl: ثُمَّ terâhî içündür, ف ta'kîb içündür. Bu ikisinün ortasında muhâlefet vardur. **Cevâb:** ثُمَّ burada yirleri mübtezel yaradıp gökleri azametlü yaratdığına işâret itmek içündür. Terâhî içün değüldür. (29)

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki senün Tanrı'n didi ﴿لِلْمَلَائِكَةِ﴾ ferişte̊lere ﴿إِنِّي جَاعِلٌ﴾ bedürüstî ben kılıcıyam ﴿فِي الْأَرْضِ﴾ yir yüzinde ﴿خَلِيفَةً﴾ halîfe kılıcıyam didi.

Su'âl: Ne ma'nâdan haber virdi halîfe yaradacağını anlara? **Cevâb:** Oldur ki haber virdi anlar su'âl ideler dahı cevâb işideler ol istihlâfda hikmet ne imiş bileler.

﴿قَالُوا﴾ Ol ferişteler didiler ﴿أَتَجْعَلُ﴾ kılur mısın ﴿فِيهَا﴾ yir yüzinde ﴿مَنْ﴾ şunı ki **[10a]** ﴿يُفْسِدُ فِيهَا﴾ fesâd ider anda ﴿وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ﴾ dahı kanlar döker ﴿وَنَحْنُ﴾ ﴿نُسَبِّحُ﴾ hâlbuki biz seni tenzîh iderüz ﴿بِحَمْدِكَ﴾ senün hamdin ile ﴿وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾ dahı takdîs iderüz senün içün seni arı bilürüz.

Su'âl: Bunlar henüz yaradılacak halîfe bu resme olduğını neden bildiler? **Cevâb:** İsrâfîl'den bildiler, yâ levhde bakdılar gördiler yâ kendülerden öndin yir yüzündeki cin tâifesinden zu'm idüp bildiler.

﴿قَالَ﴾ Tanrı eyitdi ﴿إِنِّي أَعْلَمُ﴾ bedürüstî ben bilürem ﴿مَا﴾ şunı ki ﴿لَا تَعْلَمُونَ﴾ siz bilmezsiz. (30)

﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ﴾ Âdem'e isimleri öğretdi. ﴿كُلَّهَا﴾ bir uğurda. Ya'nî müsemmeyâtın esmâsını öğretdi.

Su'âl: Ne ma'nâya öğretdi? **Cevâb:** Âdem cinsleri bir uğurda arz eyledi. Dahı buna at dirler, buna sığır dirler diyü adlarını ve hâllerini ve menfa'atlerini bildürdi.

﴿ثُمَّ عَرَضَهُمْ﴾ Ol müsemmeyâtı andan sonra arz itdi ﴿عَلَى الْمَلَائِكَةِ﴾ ferişteler üzerine ﴿فَقَالَ﴾ dahı Tanrı didi ﴿أَنْبِئُونِي﴾ haber virün bana ﴿بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ﴾ bunların adlarını ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ eğer gerçeklerseniz ol didüğünüz da'vâda didi, murâd ilzâm idi. (31)

Su'âl: Ne söylediler ki anda kizb töhmeti var idi ki ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ didi? **Cevâb:** Eğer sâdık iseniz anda ki biz Âdem'den efdalüz didünüz idi ki, yâ 'ibâdetün şerefi 'ilim şerefinden artukdur didiler idi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿قَالُوا﴾ Melâ'ike didiler ﴿سُبْحَانَكَ﴾ seni münezzeh bilürüz. Ya'nî senün tenzîhini yâd iderüz hemân ﴿لَا عِلْمَ لَنَا﴾ hergiz bize 'ilim yokdur ﴿إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا﴾ meğer şunı ki sen bize öğretdin. ﴿إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾ bedürüstî sen 'Alîm Hakîm sultânsın didiler. (32) ﴿قَالَ يَا آدَمُ﴾ Tanrı yâ Âdem didi ﴿أَنْبِئْهُمْ﴾ haber vir melâ'ikeye ﴿بِأَسْمَائِهِمْ﴾ ol müsemmeyâtın adlarını. ﴿فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ﴾ Vaktâ ki haber virdi anlara ﴿بِأَسْمَائِهِمْ﴾ adları ile anlarun ﴿قَالَ﴾ Tanrı eyitdi ﴿أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ﴾ ben size dimedüm mi ki ﴿إِنِّي أَعْلَمُ﴾ bedürüstî **[10b]** ben bilürem ﴿غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ göklerün ve yirlerün nihânını ve esrârını ﴿وَأَعْلَمُ﴾ dahı bilürüm ﴿مَا تُبْدُونَ﴾ şunı ki siz âşikâre idersiz ﴿وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾ ve şunı ki siz gizler idünüz didi. (33)

﴿وَإِذْ قُلْنَا﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki biz didük ﴿لِلْمَلَائِكَةِ﴾ ferişte lere ﴿اسْجُدُوا﴾ ﴿لِآدَمَ﴾ secde idün Âdem'e didük. ﴿فَسَجَدُوا﴾ Ol dem secde itdiler. ﴿إِلَّا إِبْلِيسَ﴾ Meğer iblîs secde itmedi ﴿أَبَى﴾ ki serkeşlik itdi ﴿وَاسْتَكْبَرَ﴾ dahı andan i'râz eyledi ﴿وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾ dahı cinnün kâfirlerinden oldı. (34)

Su'âl: Ne ma'nâdan Âdem'e secde kıldılar, hâlbuki Tanrı'dan gayrıya revâ değüldür? **Cevâb:** Tanrı'dan gayrıya secde-i 'ibâdet revâ değüldür, evet secde-i tekrîme revâdur.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَقُلْنَا﴾ Biz dahı eyitdük ﴿يَا آدَمُ﴾ iy Âdem ﴿اسْكُنْ أَنْتَ﴾ sen sâkin ol ﴿وَزَوْجُكَ﴾ ﴿الْجَنَّةَ﴾ dahı avratun Havvâ sâkin olsun uçmakda. ﴿وَكُلَا مِنْهَا﴾ Dahı ikinüz yiyin andan ﴿رَغَدًا﴾ bol ﴿حَيْثُ شِئْتُمَا﴾ ne yirden dilersenüz anun ta'âmlarından ﴿وَلَا﴾ ﴿تَقْرَبَا﴾ evet yaklaşman ﴿هَذِهِ الشَّجَرَةَ﴾ işbu ağaca. Murâd bundan buğda ağacıdur, İbn-i Abbâs katında, üzüm ağacıdur İbn-i Mes'ûd katında, incir ağacıdur Mücâhid katında. ﴿فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ Eğer yaklaşırsanız zâlimlerden olursız. (35)

﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ﴾ Şeytân anları tayındurdı ﴿عَنْهَا﴾ uçmak yemeklerinden ol şecerden yana iledüp. Yâ عن burada با ma'nâsınadur. ﴿فَأَخْرَجَهُمَا﴾ Çıkardı ol ikisini ﴿مِمَّا كَانَا فِيهِ﴾ ol safâlardan ki anda idiler.

Su'âl: Ol vaktın ki secde kılmadı uçmakdan sürüldi idi. Yâ nice uçmakda iğvâ eyledi? **Cevâb:** Yılanı aldayup ağzına girdi, dahı ol sebeb ile anlara yol buldı.

﴿وَقُلْنَا اهْبِطُوا﴾ Dahı uçmakdan düşün didük. Hitâb Âdem'e ve Havvâ'ya ve iblîse ve yılanadur. ﴿بَعْضُكُمْ﴾ Sizün ba'zınuz ﴿لِبَعْضٍ﴾ ba'zınıza **[11a]** ﴿عَدُوٌّ﴾ düşmândur. ﴿وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ﴾ Dahı sizün içün yirde karâr tutacak makâm

vardur ﴿وَمَتَاعٌ﴾ dahı dirilmek vardur ﴿إِلَى حِينٍ﴾ kıyâmet gününe değin. Vaktâ ki Âdem ve Havvâ andan yediler Tanrı buyurdı çıkdılar. İki yüz yıl hasret ile gezdiler, Tanrı yine esirgedi anları. (36) ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ﴾ Âdem karşuladı ﴿مِنْ رَبِّهِ﴾ ma'bûdından ﴿كَلِمَاتٍ﴾ kelimeleri ﴿فَتَابَ عَلَيْهِ﴾ dahı Tanrı anun üzerine rahmet ile döndi ve kabûl eyledi ﴿إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ bedürüstî ol ma'bûd dönicidür bendelerine ve esirgeyicidür anları. (37)

﴿قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا﴾ Biz uçmakdan aşağa inün didük ﴿جَمِيعًا﴾ bir uğurda ﴿فَإِمَّا﴾ ﴿يَأْتِيَنَّكُمْ﴾ eğer size gelse ﴿مِنِّي﴾ benden ﴿هُدًى﴾ kitâb ve rasûl ﴿فَمَنْ تَبِعَ﴾ her kim ki uya ﴿هُدَايَ﴾ benim kulağızcıma ﴿فَلَا خَوْفٌ﴾ korku yokdur ﴿عَلَيْهِمْ﴾ anlarun üzerlerine ﴿وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ dahı anlar kaygu yimezler sonlarına kalan içün.

Su'âl: Ne ma'nâdan اهْبِطُوا hitâbı mükerrer oldı? **Cevâb:** Te'kîd içün mükerrer oldı.

Su'âl: Evvel şartun cezâsı nedür? **Cevâb:** ﴿فَلَا خَوْفٌ﴾ ikinci şartın cezâsıdur. İkinci şart cezâsı ile evvel şartın cezâsıdur. (38)

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Şunlar ki kâfir oldılar. Ya'nî ana inanmadılar ve ana inen kitâba inanmadılar ﴿وَكَذَّبُوا﴾ dahı yalanladılar ﴿بِآيَاتِنَا﴾ bizüm birliğümüzün nişâneleri-ni ﴿أُولَئِكَ﴾ ol tâyife ﴿أَصْحَابُ النَّارِ﴾ cehennem ehlidür ﴿هُمْ﴾ anlar ﴿فِيهَا﴾ tamuda ﴿خَالِدُونَ﴾ ebedîlerdürler. (39) ﴿يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Â Ya'kûb oğlanları ﴿اذْكُرُوا﴾ anun ﴿نِعْمَتِيَ الَّتِي﴾ benüm şol ni'metimi ki ﴿أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ﴾ üzerinize in'âm eyledüm. Murâd bundan deniz yarmakdur. Ve dahı Fir'avn'ı gark itmekdür.

Su'âl: Bu keremleri Tanrı anlarun dedeleri ile kıldı. Eyle olsa اذْكُرُوا hitâbın-da nükte ne? **Cevâb:** Dedeleri ile kılduğı kerem oğlanlarınadur. **[11b]** Zîrâ Fir'avn anları kırsa nirden gelür idi.

﴿وَأَوْفُوا بِعَهْدِي﴾ Benüm ahdüme vefâ kılun. Ya'nî benüm habîbime îmân getürün ﴿أُوفِ بِعَهْدِكُمْ﴾ ki ben vefâ kılam şuna ki size ahd itdüm idi dürlü keremlerden ﴿وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ﴾ dahı benüm ahdüm bozmakdan korkun korkun. (40)

﴿وَآمِنُوا﴾ Îmân getürün ﴿بِمَا﴾ şuna ki ﴿أَنْزَلْتُ﴾ indürdüm ﴿مُصَدِّقًا﴾ şu hâlde ki ger-çekleyicidür ﴿لِمَا مَعَكُمْ﴾ şunı ki sizün ile biledür. Murâd evvelkiden Kur'ân'dur, bunda Tevrât'dur. ﴿وَلَا تَكُونُوا﴾ Dahı olman ﴿أَوَّلَ كَافِرٍ﴾ evvel inkâr idici ﴿بِهِ﴾ Kur'ân'a yâ Muhammed'e ﴿وَلَا تَشْتَرُوا﴾ dahı satun alman ﴿بِآيَاتِي﴾ benüm

Kur'ân'um ile ﴿ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ az 'ivaz dünyâ metâ'ından. Ya'nî benüm kelâmım ile dünyâ hutâmını alman ﴿وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ﴾ dahı benden korkun gereğince (41) ﴿وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ﴾ dahı hakkı karışdırman ﴿بِالْبَاطِلِ﴾ bâtıl ile. Ya'nî Tevrât'da olmayan nesneyi Tevrât'da yazman. ﴿وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ﴾ Dahı hakkı gizlemen ﴿وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ hâlbuki bunı siz bilürsiz nice oldığını.

Su'âl: Lebs-i hak ve kitmân-ı hak ikisi birdür. Pes vav-ı sırf ile cem' itmen didüğinde nükte ne? **Cevâb:** İkisinün farkı vardur. Zîrâ lebs-i hakdan murâd Tevrât'da olmayan nesneyi yazmakdur. Kitmân-ı hakdan murâd Tevrât'da Muhammed'ün sıfâtını bulmazuz didükleridür. (42)

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾ Namâzı Müslimânlar ile namâz gibi kılun ﴿وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾ dahı Müslimânlara zekâtı zekât gibi virün ﴿وَارْكَعُوا﴾ dahı rukû' eylen ﴿مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾ anlardan rukû' idiciler ile.

Su'âl: ﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾ didüğünden ﴿وَارْكَعُوا﴾ anlandı idi, yâ ne ma'nâdan tekrâr itdi? **Cevâb:** Murâd bundan oldur ki namâzı anlar cemâ'at olup kılarlar. Dahı ol namâzı rukû' ile kılarlar. Zîrâ Yahûdda rukû' yokdur. (43) ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ﴾ Halka buyurur mısız ﴿بِالْبِرِّ﴾ ihsân itmek ile. Ya'nî halka hayr idün dirsiz **[12a]** ﴿وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾ dahı nefislerinüzi unudursız, ya'nî işlemezsiz ﴿وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ﴾ hâlbuki siz Tevrât okursuz, içinde Muhammed'ün na'tını bulursız, dahı hıyânet itmeğün vebâlını bilürsiz ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ anlayamaz mısız işledüğünüzün kubhını. (44) ﴿وَاسْتَعِينُوا﴾ Meded dilen Tanrı'dan ana niyâz itmek ile ﴿بِالصَّبْرِ﴾ oruç tutmak ile yâ tahammül itmek ile ﴿وَالصَّلَاةِ﴾ dahı namâz ile huzûr-ı kalb ile. ﴿وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ﴾ Bedürüstî ol namâz, yâ isti'ânet meşakkatlüdür ﴿إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ meğer Tanrı'dan korkanlar üzerine. (45) ﴿الَّذِينَ يَظُنُّونَ﴾ Ol hâşi'ler tama' iderler ki ﴿أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ﴾ bedürüstî anlar kendülerini yaradana ulaşıcılardur ﴿وَأَنَّهُمْ﴾ dahı bedürüstî ﴿إِلَيْهِ﴾ ol ma'bûddan yana ﴿رَاجِعُونَ﴾ dönücilerdür. Bu âyet ﴿أَتَأْمُرُونَ﴾'den berü Yahûdun ahbârları hakkındadur.

Su'âl: ﴿وَأَنَّهُمْ﴾ mükerrer olduğında nükte nedür? **Cevâb:** Evvelde ﴿وَأَنَّهُمْ﴾ mevtden haber virür, ikinci ﴿وَأَنَّهُمْ﴾ likâdan haber virür. (46)

﴿يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ İy Ya'kûb oğlanları ﴿اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ﴾ yâd idün ol ni'metlerümi ki 'atâ kıldum size. ﴿وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ﴾ Dahı ben sizi ululadım ﴿عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ zamânenizin âlimleri üzerine.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Bu âyeti tekrâr itdüğünde nükte ne? **Cevâb:** Evvel âyetden murâd ni'met-i dünyâdur. İkinciden murâd ni'met-i dîndür dimişler. (47)

﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا﴾ Dahı korkun ol günün azâbından ki ﴿لَا تَجْزِي نَفْسٌ﴾ bir nefis ödiyemez ﴿عَنْ نَفْسٍ﴾ bir nefisden ﴿شَيْئًا﴾ bir nesneyi dünyâ haklarından anda ﴿وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ﴾ dahı anda şefâ'at kabûl olmaz. ﴿وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ﴾ Dahı andan **[12b]** fidye ve rişvet alınmaz ﴿وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ﴾ ne hod anlar yardımcı bulubanı ne azâbdan kurtılırlar. (48) ﴿وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ﴾ Anun Benî İsrâîl ol vakti ki biz sizi kurtardık ﴿مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ﴾ Fir'avn kavminden ﴿يَسُومُونَكُمْ﴾ ki size taddırmak isterler idi ﴿سُوءَ الْعَذَابِ﴾ azâbın katısını ﴿يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ﴾ oğlancıklarınuzı boğazladırlar ﴿وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ﴾ dahı avratlarınuzı diri korlar ﴿وَفِي ذَلِكُمْ﴾ ol size azâb itmek istedüklerinde ﴿بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾ ulu şiddet ve zahmet vardur, sizi yaradandan. (49)

﴿وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ﴾ Anun ol vakti ki deryâyı sizün ile on iki pâre kılduk. ﴿فَأَنْجَيْنَاكُمْ﴾ Dahı sizi kurtardık ﴿وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ﴾ dahı Fir'avn'un kavmini gark eyledük Fir'avn ile ﴿وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾ hâlbuki siz bakayordunuz.

Su'âl: Sizün ile gark itdük didi, hâlbuki Tanrı gark itdi. **Cevâb:** لام بِكُمْ'ün bâ'sı ma'nâsınadur. Ya'nî sizün içün ayırduk deryâyı, dahı anları gark itdük dimek olur. (50)

﴿وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَى﴾ Anun ol vakti ki Mûsâ ile va'de idişdük. Zîrâ Tanrı va'de itdi ki Mûsâ'ya vahy ide. Dahı va'de itdi ki tûra gele. ﴿أَرْبَعِينَ لَيْلَةً﴾ Kırk giceyi ki ol zi'l-ka'dedür ve zi'l-hiccenün onıdur. Bu Fir'avn'un helâk olduğından sonra idi. ﴿ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ﴾ andan sonra buzağuyı tapmak içün tutdınuz ﴿مِنْ بَعْدِهِ﴾ Mûsâ'nun ardınca ﴿وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾ siz zulm idicilersiz Tanrı'ya şirk getürmeniz ile. (51) ﴿ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ﴾ Andan sonra afv itdük sizden vaktâ ki tevbe kıldunuz ﴿مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾ ol günâhdan sonra ﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ sizden afv itdüğümüz ni'mete şükrünüz diledüğümüz içündür. (52) ﴿وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى﴾ Anun ol vakti ki Mûsâ'ya virdük ﴿الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ﴾ Tevrât'ı dahı hak ile bâtılın arasını ayırıcı virdük ﴿لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ hidâyetinizi diledüğümüz **[13a]** içün. (53)

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى﴾ An ol vakti ki Mûsâ didi ﴿لِقَوْمِهِ﴾ kavmine ﴿يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ﴾ iy benim kavmüm, nefslerünüze bedürüstî zulm itdünüz. ﴿بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ﴾ bızağuya tapduğunuz ile ﴿فَتُوبُوا﴾ imdi tevbe kılun ya'nî dönün ﴿إِلَى

﴿بَارِئِكُمْ﴾ sizi tefâvütsüz yaradıcıya. Şöyle ki birbirinize benzemezsiz. ﴿فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾ Nefslerinüzi öldürün ﴿ذَلِكُمْ﴾ ol nefslerinüzi öldürmeklik ﴿خَيْرٌ لَكُمْ﴾ yiğrekdür sizün içün ﴿عِنْدَ بَارِئِكُمْ﴾ sizi yaradanın katında. Dahı anlar birbirini kırdılar, tâ yetmiş bine irişdi. ﴿فَتَابَ عَلَيْكُمْ﴾ Dahı sizün üzerinüze tevbe kıldı ﴿إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ bedürüstî ol ma'bûd kullarınun tevbelerini kabûl idicidür, dahı bendelerini esirgeyicidür.

Su'âl: Bu üç فا ne فا'dür? **Cevâb:** Evvel tesbîb içündür. Zîrâ günâh sebebdür tevbeye. İkinci فا ta'kîb içündür. Üçüncüsi müte'allikdür mahzûfa. Nice ki işâret olundı. (54)

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى﴾ Anun ol vakti ki didinüz yâ Mûsâ ﴿لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ﴾ elbette biz sana îmân getürmezüz ﴿حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً﴾ tâ Tanrı'yı 'ayânen görevüz didinüz ﴿فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ﴾ dahı sizi sâ'ika aldı, ya'nî azâb aldı ﴿وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾ hâlbuki siz bakayorırdunuz. (55)

﴿ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ﴾ Andan sonra sizi dirgirdük ﴿مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ﴾ öldüğünüzden sonra ﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ sizün şükrünüz dilediğümüz içün. (56) ﴿وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ﴾ Biz buludı sizün üzerinize gölge ider kılduk. Kırk yıl Tîh yazusında gündüzün gölge ider idi, gice ilen nûrdan bir direk iner idi. Anun şu'lesinde yürürler idi. ﴿وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ﴾ Dahı indürdük üzerinize ﴿الْمَنَّ﴾ kezbîyi ki kar gibi yağar idi, tulû'-i fecrden, tulû'-i şemsden ﴿وَالسَّلْوَى﴾ dahı bıldırcın **[13b]** indürdük. ﴿كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾ Anlara yin arılarından şunı ki size rûzî kıldık dinildi, anların küfri arttı. ﴿وَمَا ظَلَمُونَا﴾ Bize zulm itmediler anun şükrini kılmamak ile ﴿وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ lâkin anlar nefslerine zulm iderler idi. (57) ﴿وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki biz anlara işbu köye girün didük. Andan murâd Felestîn, yâ Kuds'dür, yâ Erîhâ'dur. ﴿فَكُلُوا مِنْهَا﴾ Dahı ekl idün andan ﴿حَيْثُ شِئْتُمْ﴾ her neden dilersenüz ﴿رَغَدًا﴾ bol ﴿وَادْخُلُوا الْبَابَ﴾ dahı girün anun kapusına ﴿سُجَّدًا﴾ başınızı eğinün ﴿وَقُولُوا حِطَّةٌ﴾ dahı حُطَّ عَنَّا ذُنُوبَنَا[42] din, yâ lâ ilâhe illallâh din ﴿نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ﴾ ki yarlığayavuz sizün içün günâhlarunuzı ﴿وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ﴾ dahı bu kelimeyi diyenleri kerem yöninden artıravuz. (58)

• • • • • • • • • • •

42 Günahlarımızı affet.

﴿فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ Dönderdiler şunlar ki zulm itdiler ﴿مِنْهُمْ﴾ anlardan ﴿قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ﴾ bir kavle ki anlara dinenlerün gayrısı idi. Ya‘nî ﴿حِطَّا سُمقاثًا﴾ didiler, kızıl buğday dimek olur. ﴿فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ Dahı endirdik ol demde şunların üzerine ki zulm itdiler ﴿رِجْزًا﴾ azâb indürdük ﴿مِنَ السَّمَاءِ﴾ gökden ﴿بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ ol sebeb ile ki hak yoldan çıkarlar idi. Ol esnâda tâ‘ûn ile yetmiş bin kişi telef oldı. (59) ﴿وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki Mûsâ kavmi içün su taleb eyledi Tanrı’dan. ﴿فَقُلْنَا﴾ Dahı eyittik ﴿اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ﴾ vur ‘asân ile taşı didük. Ol taş on arşun idi, mermer idi. Adı Nebika idi dahı urdı. ﴿فَانْفَجَرَتْ﴾ Dahı akdı ﴿مِنْهُ﴾ ol taşdan ﴿اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا﴾ on iki pınar akdı. Anlar dahı on iki bölük idi. ﴿قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ﴾ Tahkîk her sıbt bildi ﴿مَشْرَبَهُمْ﴾ pınarını ki andan içerdi anlar. ﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ﴾ Anlara yeyin **[14a]** ve içün Tanrı’nun rızkından dindi. ﴿وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾ Dahı uzanman fesâdda yir yüzinde fesâdınız hâlinde dindi.

Su’âl: عثي fesâda dirler, مُفْسِدِينَ dimek ile yine fesâda işâret eyler. Tekrârda nükte ne? **Cevâb:** ﴿وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ﴾ ای, [43] بِالْكُفْرِ وَاَنْتُمْ مُفْسِدُونَ بِسَائِرِ الْمَعَاصِي dimek olur. (60)

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى﴾ Anun ol vakti ki didünüz, iy Mûsâ ﴿لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ﴾ elbette sabr itmezüz bir ta‘âmun üzerine. ﴿فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ﴾ Niyâz it bizüm içün ma‘bûduna ﴿يُخْرِجْ لَنَا﴾ ki çıkara bizüm içün ﴿مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ﴾ şundan ki yir bitürür ﴿مِنْ بَقْلِهَا﴾ baklından na‘nâ‘gibi, kerefs gibi, kendene gibi. ﴿وَقِثَّائِهَا﴾ Dahı hıyarından ﴿وَفُومِهَا﴾ dahı sarmusagından ﴿وَعَدَسِهَا﴾ dahı mercimeğinden ﴿وَبَصَلِهَا﴾ dahı soğanından.

Su’âl: ﴿عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ﴾ didi, hâlbuki ta‘âm iki geçdi? **Cevâb:** Murâd bundan nefy-i tebeddüldür. Zîrâ dâyim anı yirler idi.

﴿قَالَ﴾ Mûsâ eyitdi ﴿أَتَسْتَبْدِلُونَ﴾ değişdürür misiz ﴿الَّذِي هُوَ أَدْنَى﴾ şunı ki sehl mikdârludur ﴿بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ﴾ şunun ile ki ol yeğrekdür. Ya‘nî eyüyi hakîr ile değişür misiz? ﴿اهْبِطُوا مِصْرًا﴾ Şehre inün ﴿فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ﴾ zîrâ bedürüstî sizün içündür şol ki diledünüz. Ya‘nî bunlar mısrda bulınur. ﴿وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ﴾ ‘İnâdları ucından zelîllik üzerlerine kubbe gibi uruldı. ﴿وَالْمَسْكَنَةُ﴾ Dahı hakîrlik uruldı

[43] Sâir günahlarınız sebebiyle müfsidlersiniz, bir de küfr işleyerek aşırıya gitmeyin.

﴿وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ﴾ dahı Tanrı'dan gazab ile döndiler. Ya'nî anun gazabına lâyık oldılar. ﴿ذَلِكَ﴾ Ol horluk ﴿بِأَنَّهُمْ﴾ bedürüstî ol sebeb ile idi ki anlar ﴿كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun âyât-ı 'izâmına inkâr iderler idi. ﴿وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾ Dahı peygâmberleri haksız yire öldürürler idi.

Su'âl: Enbiyânun katli hod haksız yire idüği ma'lûm idi. Anun zikrinde nükte nedür? **Cevâb:** **[14b]** Anları öldürdükleri kendüler zu'mınca da haksuzdur ana sebeb bulmazlar.

﴿ذَلِكَ﴾ Ol kötilük ﴿بِمَا عَصَوْا﴾ 'isyânları sebebiyledür ol ﴿وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾ dahı hadden geçerler idi. (61)

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ Bedürüstî şunlar ki îmân getürdiler ﴿وَالَّذِينَ هَادُوا﴾ dahı şunlar ki Yahûd dînini dinlendiler ﴿وَالنَّصَارَى﴾ dahı anlar ki Nasârâ dînini dinlendiler ﴿وَالصَّابِئِينَ﴾ dahı şunlar ki ferişte̊lere tapdılar. ﴿مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ﴾ Her kim ki îmân getüre Tanrı'nun birliğine ﴿وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ dahı kıyâmet gününe ﴿فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ anlarun içün vardur sevâbları anları yaradan Allâh katında ﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ dahı anlarun üzerine önlerinde korku yokdur, ne hod anlar sonlarında koyup gitdüklerine kaygu ururlar. (62) ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ﴾ Anun ol vakti ki sizden 'ahd alduk Tevrât'un mûcebince 'amel itmek üzerine ﴿وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ﴾ dahı üzerinüze Tûr'ı kaldurduk. Ya'nî anlar elvâhun hükminden serkeşlik itdiler. Cibrîl'e emr itdi ki Tûr dağını kopardı ki kabûl itmeseler üzerlerine bıraka idi. ﴿خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ﴾ Kabûl idün şunı ki size virdük şerî'atden ﴿بِقُوَّةٍ﴾ cidd ile ﴿وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ﴾ dahı anun şunı ki anun içindedür didik ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ takvânuzı dilemek içün. (63)

﴿ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ﴾ Andan sonra yüz çevirdinüz ol 'ahdden ﴿مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾ ol Tûr yerine koduğumuzdan sonra ﴿فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾ eğer Tanrı'nun keremi olmayaydı üzerinüze ﴿وَرَحْمَتُهُ﴾ dahı anun esirgemeği ﴿لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ ziyân idicilerden olurdınız. (64) ﴿وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ﴾ Tahkîk bildünüz ﴿الَّذِينَ﴾ serencâmını şunlarun ki ﴿اعْتَدَوْا﴾ hadden geçdiler ﴿مِنْكُمْ﴾ sizden ﴿فِي السَّبْتِ﴾ sebtde ki ol gün balık avlamak harâm idi dahı anlar bürke kazdılar sebt güni bürkelere girürler idi. Dahı **[15a]** yolun tutup yekşenbih güni avlarlar idi. ﴿فَقُلْنَا لَهُمْ﴾ Dahı anlara didük ﴿كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾ maymunlığı ve horlığı kabûl idici olun didük. (65) ﴿فَجَعَلْنَاهَا﴾ Dahı kılduk anları ﴿نَكَالًا﴾ 'ibret kılduk ﴿لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا﴾ kendülerden

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

öndin geçenler için ﴿وَمَا خَلْفَهَا﴾ dahı kendülerden sonra gelenler için ﴿وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ﴾ dahı anları müttakîlere nasîhat kılduk. (66)

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki Mûsâ kavmine didi. Bu ‘Âmîl kazıyyesindedür. ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ﴾ Bedürüstî Tanrı size emr ider ki ﴿أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً﴾ ki bir sığır buğazlayasız didi. ﴿قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا﴾ Anlar yâ Mûsâ bizi masharalığa mı tutarsın didi. ﴿قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ Mûsâ e‘ûzü billâh ki ben nâdânlardan olam didi. (67) ﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ﴾ Yâ Mûsâ bizüm içün ma‘bûduna niyâz it ki ﴿يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ﴾ beyân eyleye bizüm içün ki ol bakar ne sıfatlu bakardur didiler. Zîrâ ta‘accüb itdiler ki ol sığır buğazlanup bir pâresi ile ‘Âmîl urulup ne resme dirilür didiler. ﴿قَالَ﴾ Mûsâ eyitdi ﴿إِنَّهُ يَقُولُ﴾ bedürüstî ol Tanrı eydür ﴿إِنَّهَا بَقَرَةٌ﴾ bedürüstî ol sığırdur ki ﴿لَا فَارِضٌ﴾ yaşlu değüldür ﴿وَلَا بِكْرٌ﴾ yiğit dahı değüldür ﴿عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ﴾ ol ikinün arasındadur. ﴿فَافْعَلُوا﴾ İşlen ﴿مَا تُؤْمَرُونَ﴾ şunı ki buyurulursız anun ile didi. (68) ﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا﴾ Du‘â eyle bizüm için ma‘bûduna beyân ide ﴿مَا لَوْنُهَا﴾ ki anun levni nicedür? ﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ﴾ Mûsâ anlara eydür, ol Tanrı size eydür ki bir sığırdur ki ﴿صَفْرَاءُ فَاقِعٌ﴾ gâyetde sarudur ﴿لَوْنُهَا﴾ anun levni ﴿تَسُرُّ النَّاظِرِينَ﴾ bakanlara ferah bağışlar didi.

Su’âl: بَيْنَ iki nesneyi iktizâ eyler, ذَلِكَ’de ne resme ma‘nâ var? **Cevâb:** Bu ذَلِكَ iki nesnenün ma‘nâsındadır.

Su’âl: Nice revâdur ki ذَلِكَ ile iki mü’ennese **[15b]** işâret ola, gerek ki bire ola, ol dahı müzekker ola? **Cevâb:** Revâdur ol bi-te’vîli’l-mezkûr.

Su’âl: فَاقِعٌ sıfatıdur صَفْرَاءُ’nun. Evceh oldur ki te’kîddür, yâ niden فَاقِعَةٌ dimedi? **Cevâb:** فَاقِعٌ, لَوْنُهَا’ya müsned oldı. Eyle olsa sûâl vârid olmaz. (69)

﴿فَاقِعٌ لَوْنُهَا﴾ Bunun ma‘nâsı takrîr olundı. ﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ﴾ ﴿إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا﴾ Bedürüstî ol vasf olan sığır üzerimize müteşâbih oldı, bilmezüz ki kangısı boğazlanur didiler. ﴿وَإِنَّا﴾ Bedürüstî biz ﴿إِنْ شَاءَ اللَّهُ﴾ Tanrı dilerse ﴿لَمُهْتَدُونَ﴾ onıcıyuz, ya‘nî ol resme sığırı bulısaruz didiler. (70) ﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ﴾ Ma‘nâsı takrîr olupdur. ﴿لَا ذَلُولٌ﴾ Âlûde değüldür ﴿تُثِيرُ الْأَرْضَ﴾ ki yir süre ﴿وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ﴾ dullâba dahı koşılmış değüldür ﴿مُسَلَّمَةٌ﴾ hergiz ‘aybı yokdur ﴿لَا شِيَةَ فِيهَا﴾ anda özge levn dahı yokdur. ﴿قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ﴾ Yâ Mûsâ şimdi hakkıla geldin, ayruk bizüm şüphemüz yokdur didiler. ﴿فَذَبَحُوهَا﴾ Ol sıfatlu sığırı

buldılar, dahı boğazladılar ﴿وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ﴾ işlemeye yakın olmadılar idi. Ya'nî yakın oldı idi ki işlemeyeler idi. Yâ fesâhatden korkup ya'nî anun bahasını çok sindiler. (71) ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا﴾ Anun ol vakti ki 'Âmîl'i öldürdinüz ﴿فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا﴾ dahı birbirünüze yiteledünüz. Dahı Tanrı ol gizledüğünüzi âşikâre kıldı nice nice ki takrîr olınısar. ﴿وَاللَّهُ مُخْرِجٌ﴾ Tanrı çıkarıcıdur ﴿مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾ şunı ki siz gizler idinüz. Murâd bunda yine işâret itmekdür Muhammed'ün na'tını âşikâre kılacağına ki anlar gizlerler idi anı. (72)

﴿فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا﴾ Eyle olsa ol 'Âmîl'i anun bir pâresi ile urun didük. Anlar urdılar revân dirildi. Dahı beni kardaşımın oğlu öldürdi didi, ol dem yine düşüp öldi. ﴿كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى﴾ **[16a]** Ancılayın Tanrı ölüleri dirildür.

Su'âl: 'Âmîl ol sığır pâresi ile uruldu, dahı dirildi. Mahşer güninde diriltdüğini buna nice teşbîh itdi? **Cevâb:** Murâd beyân-ı hikmetdür. Teşbîh-i beyân değüldür.

﴿وَيُرِيكُمْ﴾ Dahı size gösterür ﴿آيَاتِهِ﴾ birliğinün nişânelerini ﴿لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ sizün akl ile nazar itmekliğiniz dileyüp. (73) ﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ Andan sonra sizün gönlünüz katı oldı ﴿مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾ bu hikmeti gördükden sonra ﴿فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ﴾ ol gönüller taş gibidür, yâ gönlünüz taş gibidür ﴿أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً﴾ yâ taşdan dahı katırakdur. ﴿وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ﴾ Bedürüstî taş cinsinden ﴿لَمَا﴾ şol vardur ki ﴿يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ﴾ andan ırmaklar açılur ve akar ﴿وَإِنَّ مِنْهَا﴾ dahı bedürüstî ol taşlardan ﴿لَمَا يَشَّقَّقُ﴾ şol vardur ki yarılur ﴿فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ﴾ dahı andan çeşmeler kaynar ﴿وَإِنَّ مِنْهَا﴾ dahı bedürüstî ﴿لَمَا يَهْبِطُ﴾ şol vardur ki yuvalanur ﴿مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾ ol kâdir ma'bûdun korkusundan. Bunlarun gönülleri ma'lûm oldı ki ol taşdan dahı katırakdur. ﴿وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ Tanrı gâfil değüldür andan ki siz işlersiz. (74)

﴿أَفَتَطْمَعُونَ﴾ Yâ Muhammed ve iy mü'minler umar mısız? ﴿أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ﴾ ki siz anları da'vet itdiğünüz içün îmân getürürler. Bu âyet Yahûd hakkında inüpdür. ﴿وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ﴾ Tahkîk anlardan bir gürûh var idi ki ﴿يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun kelâmını işidürler idi Tevrât okuyup ﴿ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ﴾ andan sonra anı tebdîl iderler idi, Muhammed'ün na'tını ve âyât-ı recmi andan giderürler idi. ﴿مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ﴾ Anı anladıklarından sonra ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ hâlbuki anlar yalân idüklerin bilürler idi. (75) ﴿وَإِذَا لَقُوا﴾ Vaktâ ki uğraşsa Yahûd ﴿الَّذِينَ آمَنُوا﴾ şunlara

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ki îmân getürdiler ﴿قَالُوا آمَنَّا﴾ anlarun münâfıkları **[16b]** inanduk Muhammed hak peygâmber dirler. ﴿وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ﴾ Kaçan ki münâfıklar olmayanlarun ba'zı varlar ﴿إِلَى بَعْضٍ﴾ ba'zılara ki münâfık oldılar idi ﴿قَالُوا﴾ eydürler 'itâb idüp anlara ﴿أَتُحَدِّثُونَهُمْ﴾ haber mi virürsiz anlara ﴿بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ﴾ şunı ki size beyân eyledi Muhammed sıfatından dirler ﴿لِيُحَاجُّوكُمْ﴾ tâ sizün üzerinüze hüccet eyleyeler ﴿بِهِ﴾ ol haber virdiğünüz ﴿عِنْدَ رَبِّكُمْ﴾ ma'bûdunuz katında ﴿أَفَلَا﴾ ﴿تَعْقِلُونَ﴾ anlamaz mısız dirler. (76)

﴿أَوَلَا يَعْلَمُونَ﴾ Yâ Muhammed anlar bilmezler mi ki ﴿أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ﴾ bedürüstî Tanrı bilür ﴿مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾ şunı ki gizlerler ve şunı ki âşikâre iderler. (77) ﴿وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ﴾ Anlardan ba'zı ümmîlerdür, yazmak bilmezler. Ya'nî ﴿لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ﴾ Tevrât bilmezler ﴿إِلَّا أَمَانِيَّ﴾ meğer hoşâmedî kelecileri bilürler ki Tanrı 'afv ider ve anlarun peygâmber dedeleri anlara şefi' olısarlar dirler idi ahbârları. ﴿وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾ Değül anlar illâ zan idiciler, bu cihetden işi fesâda virürler. (78) ﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ﴾ Veyl azâbı şunlarun içündür ki ﴿يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ﴾ muharref Tevrât yazarlar ﴿بِأَيْدِيهِمْ﴾ elleri ile.

Su'âl: Kitâbet olmaz illâ el ile. Yâ ne ma'nâdan ﴿بِأَيْدِيهِمْ﴾ didi? **Cevâb:** Murâd bundan ikâmet-i hüccetdür. Nice ki bir kişiye bu senün elin hattı değül midür?

﴿ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ Andan sonra bu muharref itdükleri Tanrı katındandur dirler ﴿لِيَشْتَرُوا بِهِ﴾ tâ anun ile alalar ﴿ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ dünyâ metâ'ından az nesneyi. ﴿فَوَيْلٌ لَهُمْ﴾ Veyl azâbı anlarun içündür ﴿مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ﴾ şundan ki elleri anı yazdı ﴿وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ﴾ dahı veyl azâbı anlarun içündür şundan ki anı kazanurlar rişvet almaklardan ve gayrıdan. (79)

﴿وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ﴾ Yahûd od bizi elbette tutmaz ﴿إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً﴾ meğer bızağuya tapduğumuz kadarca tutar didiler ki ol kırk gündür, yâ yedi gündür. **[17a]** ﴿قُلْ﴾ Eyit yâ Muhammed ﴿أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا﴾ Tanrı hazretinden 'ahd mi aldınuz idi? Eğer aldınuz ise ﴿فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ﴾ Tanrı elbette 'ahde muhâlefet itmez. ﴿أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ﴾ Yâ Tanrı'nun üzerine eydür misiz ﴿مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ şunı ki bilmezsiz. (80) ﴿بَلَى﴾ Ya'nî tamu odı tutısar ﴿مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً﴾ şunı ki günâh kazandı ﴿وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ﴾ dahı anun şomlığı anı kapladı ﴿فَأُولَئِكَ﴾ ol tâyife ﴿أَصْحَابُ النَّارِ﴾ tamu ehlüdür ﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ ki anlar tamu içinde ebedîlerdür. (81) ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ Şunlar ki îmân getürdiler de 'amel-i

sâlih işlediler.[44] ﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (82) ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا﴾ Anun ol vakti ki alduk ﴿مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Ya'kûb oğlanlarınun 'ahdini ki ﴿لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا﴾ ﴿اللَّهَ﴾ ki tapmayalar illâ Tanrı'ya, tapman illâ Tanrı'ya didük. ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾ Dahı ihsân idün ataya ve anaya ihsân itmeklik ﴿وَذِي الْقُرْبَى﴾ dahı kavme ve yakınlara ﴿وَالْيَتَامَى﴾ dahı yetîmlere ﴿وَالْمَسَاكِينِ﴾ dahı miskînlere ihsân idün didük ﴿وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا﴾ dahı halka eyü söylen ﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾ dahı namâzı kılun ve zekâtı virün. ﴿ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ﴾ Andan sonra ol 'ahtden yüz çevirdinüz ﴿إِلَّا﴾ ﴿قَلِيلًا مِنْكُمْ﴾ meğer sizden az tâyife yüz çevirmedi, meğer 'Abdullâh b. Selâm ve anun ashâbı gibi ﴿وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ﴾ siz bir tâyifesiz ki 'âdetinüz olan 'ahtden yüz çevirmekdür. (83)

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ﴾ Anun ol vakti ki 'ahdünüzi alduk ﴿لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ﴾ ki birbirünüzün kanlarını dökmeyesiz ﴿وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ﴾ dahı birbirünüzi evlerinden çıkarmayasız didük ﴿ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ﴾ andan sonra ol ahde ikrâr eyledinüz. Bu mezkûr anlarun dedeleri hakkındadur. ﴿وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ﴾ Siz tahkîk tanukluk virürsiz ki ol takrîr olan resmedür. (84) ﴿ثُمَّ أَنْتُمْ﴾ **[17b]** Andan sonra ﴿هَؤُلَاءِ﴾ anlar gibi ﴿تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ﴾ birbirinüzi öldürürsiz ﴿وَتُخْرِجُونَ﴾ dahı çıkarursız ﴿فَرِيقًا مِنْكُمْ﴾ sizden bir bölüği ﴿مِنْ دِيَارِهِمْ﴾ evlerinden. ﴿تَظَاهَرُونَ﴾ Yardımlaşırsız ﴿عَلَيْهِمْ﴾ anlarun üzerine ﴿بِالْإِثْمِ﴾ günâh ile ﴿وَالْعُدْوَانِ﴾ dahı zulm ile. ﴿وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى﴾ Eğer size gelseler esîrler ﴿تُفَادُوهُمْ﴾ anları kurtarırsız, ya'nî esîrlerinüz ile anları değişdirürsiz. ﴿وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ﴾ Şân oldur ki anları evlerinden çıkarmaklık üzerinüze harâmdur. ﴿أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ﴾ Ya'nî Tevrât'un ba'zına îmân mı getürürsiz? Fidye ile esîr kurtarmak Tevrât'un hükmi idi. ﴿وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ﴾ Dahı ol Tevrât'un ba'zı hükmine inkâr mı idersiz? Ol inkâr itdükleri birbirini kırdıkları idi ve anlarun evlerini harâb itdükleri idi. ﴿فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ﴾ Sizden anı işleyenün cezâsı değül ﴿إِلَّا خِزْيٌ﴾ meğer hor olmaklık ﴿فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ az dirlikde, ya'nî dünyâ sarâyında. ﴿وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ Kıyâmet gününde ﴿يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ﴾ 'azâbun katırağına dönderiliserler. ﴿وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ Tanrı gâfil değüldür andan ki siz işlersiz. (85)

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ﴾ Ol tâyife şunlardur ki ﴿اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ dünyâ sarâyını satun aldılar ﴿بِالْآخِرَةِ﴾ âhiret sarâyı ile. ﴿فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ﴾ Azalmaz anlardan

[44] İşte onlar cennet ashâbıdır, onlar cennette ebediyyen kalırlar.

dünyâ ‘azâbı ki cizye virmekdür ﴿وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ﴾ ne hod anlar bir âferîdeden yardım bulısarlardur. (86) ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ﴾ Tahkîk biz Mûsâ’ya Tevrât virdük ﴿وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ﴾ dahı gönderdik anun ardınca çokları rusülden. Bir rivâyetde ‘Îsâ ile Mûsâ arasında yetmiş bin peygâmber var idi ki anlar Tevrât ile ‘amel iderler idi. ﴿وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ﴾ Dahı ‘Îsâ b. Meryem’e virdük ﴿الْبَيِّنَاتِ﴾ rûşen mu‘cizeler. Ölü diriltmek, ekmeh ve abras **[18a]** onultmak gibi ve gaybdan haber virmek gibi. ﴿وَأَيَّدْنَاهُ﴾ Dahı anı kuvvetlendürdük ﴿بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾ İsm-i A‘zam ile yâ Cibrîl ile. ﴿أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ﴾ Şöyle midür her bâr ki size peygâmber gele ﴿بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمُ﴾ şunun ile ki nefslerinüz anı sevmeye ﴿اسْتَكْبَرْتُمْ﴾ baş çekesiz. ﴿فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ﴾ Nice tâyifeyi yalanladınuz ‘Îsâ gibi Muhammed gibi ﴿وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ﴾ nice tâyifeyi dahı öldürürsiz Şa‘yâ ve Zekeriyyâ ve Yahyâ gibi.

Su’âl: Ne ma‘nâdan وَفَرِيقًا قَتَلْتُمْ dimedi? Murâd oldur ki ol kabîh nesnenün hayâli gözlerinden gitmedüğine işâret idüp تَقْتُلُونَ didi. Yâ anlar Muhammed’i ki sırr-ı enbiyâdur, öldürmek fikrinde idiler. (87)

﴿وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ﴾ Anlar bizüm gönüllerimüz perdelüdür didiler. Yâ gönlümüz dopdolu ‘ilmdür, senün sözün içine giremez didiler. ﴿بَلْ﴾ Ya‘nî iş anlarun didüği gibi değüldür. Zîrâ cümle kulûb fıtrat üzerine yaradılıpdur. ﴿لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ﴾ Tanrı anları küfürleri sebebi ile la‘net itsün ﴿فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ﴾ az îmân getürürler. Zîrâ müşriklerden mü’minler, Yahûd mü’minlerinden çoklukdur. (88) ﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ﴾ Vaktâ ki anlara geldi ﴿كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ Kur’ân, Tanrı hazretinden ﴿مُصَدِّقٌ﴾ ki gerçekleyicidür ﴿لِمَا مَعَهُمْ﴾ şunı ki anlarun ile biledür. Murâd bundan Tevrât’dur. ﴿وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ﴾ Anlar Muhammed gelmezden öndin muzaffer olmak isterler idi ﴿عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ şunlarun üzerine ki kâfir oldılar. Ya‘nî ilerü اللّٰهُمَّ انْصُرْنَا عَلَي اَعْدَائِنَا بِالنَّبِيِّ الْمَبْعُوثِ فِي آخِرِ الزَّمَان[45] dirler idi. ﴿فَلَمَّا جَاءَهُمْ﴾ Vaktâ ki anlara geldi ﴿مَا عَرَفُوا﴾ şol nesneyi ki bildiler hakdan ki ol Muhammed’dür ﴿كَفَرُوا بِهِ﴾ ana inkâr itdiler hased yöninden. ﴿فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ Allâh’un la‘neti kâfirlerün üzerine olsun. (89)

﴿بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ﴾ Ne yaman nesnedür **[18b]** ol ki nefislerini satdılar ﴿أَنْ يَكْفُرُوا﴾ ki ol küfürdür ﴿بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾ şol Kur’ân’a ki Tanrı anı indürdi ﴿بَغْيًا﴾

[45] Allah’ım, âhir zamanın nebîsi ile bize düşmanlarımıza karşı yardım et!

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

zulm içün ve fesâd içün ﴿أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ﴾ şunun üzerine ki Tanrı anı indürdi ﴿مِنْ فَضْلِهِ﴾ kendü fazlından ki nübüvvetdür, yâ Kur'ân'dur. ﴿عَلَى مَنْ يَشَاءُ﴾ Şunun üzerine ki Tanrı anı diler ﴿مِنْ عِبَادِهِ﴾ kendü bendelerinden ki Muhammed'dür. ﴿فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ﴾ Gazab ile döndiler, ya'nî gazabun üzerine lâyık oldılar, gazabdan sonra Muhammed'e inkâr itdükleri içün. ﴿وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾ Kâfirler içün kıyâmet güninde hor idici 'azâb vardur. (90) ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا﴾ Kaçan ki anlara îmân getürün dinile ﴿بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾ şuna ki Tanrı indürdi, ya'nî her kitâbdan ﴿قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا﴾ îmân getürürüz şuna ki bizüm üzerimize endi dirler. Murâd bundan Tevrât'dur. ﴿وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ﴾ Hâlbuki andan gayrıya inkâr iderler ﴿وَهُوَ الْحَقُّ﴾ hâlbuki ol hakdur ﴿مُصَدِّقًا﴾ gerçekleyicidür ﴿لِمَا مَعَهُمْ﴾ şunı ki anlarun ile biledür ki Tevrât'dur. ﴿قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ﴾ Eyit yâ Muhammed yâ ne içün Tanrı'nun peygâmberlerini öldürürsiz? Ya'nî neden râzı olursız atalarınuzun peygâmberler öldürdüklerine ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ sizden öndin? ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ eğer îmân getürmiş idinüz, ol işe rızâ virmez idinüz. Zîrâ Tevrât'da katl-i enbiyâ revâ değüldür. (91)

﴿وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ﴾ Tahkîk Mûsâ geldi size mu'cizeler ile ﴿ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ﴾ andan sonra siz bızağuya 'ibâdet itmeyi kabûl itdinüz ﴿مِنْ بَعْدِهِ﴾ Mûsâ'nun mu'cizâtı ile geldüğinden sonra ﴿وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾ hâlbuki siz de 'ibâdeti gayrı mevzi'inde koyanlarsız. (92) [46] ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ﴾ Âyetün ma'nâsı geçdi. ﴿وَاسْمَعُوا﴾ İşidün şol nesneyi ki Tevrât'da **[19a]** Tanrı anı size buyurdı. ﴿قَالُوا سَمِعْنَا﴾ Yahûd, kavlini işitdik yâ Mûsâ dediler ﴿وَعَصَيْنَا﴾ dahı emrine 'âsî olduk dediler ﴿وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ﴾ dahı anlarun gönüllerine bızağuya 'ibâdet itmeğün muhabbeti şöyle ki girür ﴿بِكُفْرِهِمْ﴾ anlarun küfürleri sebebiyle. ﴿قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ﴾ Eyit yâ Muhammed ne yaman nesnedür ol ki anunla emr ider size Tevrât'a îmân getürdüğünüz ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ eğer mü'min olsanuz bunın gibi kabâyih sizden gelmez idi. Dahı uçmağa Yahûddan özge kimesne girmez dimezdiniz. (93)

﴿قُلْ﴾ Eyit yâ Muhammed ﴿إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ﴾ eğer sonrağı ev, ya'nî âhiret sarâyı sizün olsa ﴿عِنْدَ اللَّهِ﴾ Tanrı katında ﴿خَالِصَةً﴾ şu halde ki sizden özge anda kimesne olmaya ﴿فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ﴾ de imdi ölüm dilen ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

[46] Sizden kesin söz almış ve Tur'u tepenize dikmiştik, "Size verdiğimize kuvvetle sarılın" demiştik.

eğer da‘vânuzda girçeklerseniz. (94) ﴿وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا﴾ Elbette anlar ölüm arzu itmezler ﴿بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ﴾ ol günâhlar sebebiyle ki kılup dururlar anı. ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾ Hakk te‘âlâ zâlim bendelerini bilür.

Su’âl: Temennâ gönül ‘amelidür, buna Tanrı’dan artık kimesne muttali‘ olmaz. Pes neden bilindi ki anlar temennâ itmediler? **Cevâb:** Lâ nüsellim ki temennâ a‘mâl-i kulûbdan ola, zîrâ dilile olur.

Su’âl: Biz ki Müslimânlarız âhiret sarâyı yalınız bizümdürür dirüz, evet ölüm temennâ kılmazuz? **Cevâb:** Müslimânlar temennâ kıldılar nice ki Emîru’l-mü’minîn Ali, Hasan’a “Oğul baban kaygırmaz gerekse ölüm anun üzerine düşsün gerekse ol ölüm üzerine düşsün” dedi. Niceler dahı evliyâdan temennâ kıldılar. (95)

﴿وَلَتَجِدَنَّهُمْ﴾ Tahkîk anları yâ Muhammed bulırsın ﴿أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ﴾ hayât üzerine halkun harîsrağını bulursun ﴿وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ müşriklerden dahı harîsrak bulursun anları.

Su’âl: ﴿أَحْرَصَ النَّاسِ﴾ dediğinden müşrikler dahı ma‘lûm oldıydı. ﴿وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ dediğinde nükte ne? **Cevâb:** Belâ ma‘lûm oldı idi, lâkin zikr itdi **[19b]** zîrâ müşriklerin hırsı dahı katırakdur. Bir rivâyetde müşriklerden murâd mecûsdur. Zîrâ anlar pâdişâhlarına عِشْ أَلْفَ نَيْرُوزٍ وَأَلْفَ مِهْرِجَانٍ[47] derler idi.

﴿يَوَدُّ أَحَدُهُمْ﴾ Ol Yahûdun birisi sever ﴿لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ﴾ bin yıl yaşamağı temennî kılmağı ﴿وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ﴾ ol bin yıl yaşamağı anı ‘azâbdan ırak idici değüldür. ﴿وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ﴾ Tanrı te‘âlâ göricidür şunı ki anlar işlerler. (96) ﴿قُلْ﴾ Eyit yâ Muhammed ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ﴾ her kim ki Cibrîl’e düşmân ola ko hased ile olsun ﴿فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ﴾ Zîrâ ol Cibrîl bedürüstî Kur’ân’u indirdi senün gönlin üzerine ﴿مُصَدِّقًا﴾ şu hâlde ki Tevrât’ı gerçekleyicidür ﴿وَهُدًى﴾ dahı hidâyetdür ﴿وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı mü’minlere beşâretdür.

Su’âl: Evceh oldı ki ﴿قُلْ مَنْ, ﴿فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ﴾ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِي[48] diyeydi. **Cevâb:** ’den ayrudur. Zîrâ cevâb mahzûfdur. (97) ﴿كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ﴾

47 Bin yıl, bin şenlik yaşa!

48 Onu kalbime indirdi.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ﴾ Her kim ki Tanrı'ya düşmân ola dahı anun feriştelerine ve rusuline ve Cibrîl'e ve Mîkâ'îl'e, Tanrı dahı ana düşmân olur. Nice ki [49]﴿فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ ana işâret eyler. (98) ﴿وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ﴾ Tahkîk indürdük sana yâ Muhammed ﴿آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾ rûşen nişâneler bizüm vahdâniyyetimize ﴿وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ﴾ inkâr itmez bizüm âyâtımıza meğer fâsıklar. (99) ﴿أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا﴾ Ya'nî [50]أَكَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا وَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا bizüm âyâtımıza inkâr mı iderler, dahı her bâr ki 'ahd eylerler ﴿نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ﴾ anlardan bir gürûh ol ahdi bozarlar ﴿بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ bel ki ekseri anlarun Tevrât'a îmân getürmezler. (100) ﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ﴾ Vaktâ ki anlara peygâmber endi ﴿مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ Tanrı hazretinden ﴿مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ﴾ ki ol peygâmber ki gerçekleyicidür şol kitâbı ki anlarunla biledür ﴿نَبَذَ فَرِيقٌ﴾ **[20a]** bir bölük bırakdı ﴿مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ﴾ şunlardan ki Tevrât virildiler ﴿كِتَابَ اللَّهِ﴾ Tanrı kitâbını ki Tevrât'dur yâ Kur'ân'dur ﴿وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ﴾ artlarına, ya'nî 'amel itmediler anunla ﴿كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ gûyâ ki anlar bilmezler 'ilimden bir nesneyi. (101)

﴿وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ﴾ Dahı uydılar şuna ki anı şeyâtîn okırlar ﴿عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾ Süleymân'ın milkinin 'ahdi üzerine. Murâd bundan sihir kitâblarıdur ki şeyâtîn anun tahtı altında gömerler idi. ﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ﴾ Süleymân sihir kitâblarına i'tikâd eyledi, kâfir olmadı ﴿وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا﴾ lâkin şeyâtîn sihre i'tikâd idüb kâfir oldılar ﴿يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ﴾ ki halka sihir öğredirler idi ﴿وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ﴾ dahı şol nesneyi öğredirler idi ki Bâbil mülkinde ol iki meleğün üzerine endiydi ﴿هَارُوتَ وَمَارُوتَ﴾ Hârût ve Mârût'un üzerine endiydi.

Su'âl: Sihir ne resmedür ve nicedür? **Cevâb:** Sihir üç kısımdur. Birisi küfürdür, ikisi değüldür. Evvelki el yüğrikliliğiyle gösterirler, hokkabazlar gibi. Mesele ol harâm değüldür. Ve biri dahı havâss-ı eşyâyı öğrenüp anunla 'amel eylemeklikdür. Ol dahı harâm değüldür. Ve biri dahı dîvle mu'âmele itmekdür. Buna i'tikâd itmek küfürdür.

﴿وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ﴾ Ol iki melek öğretmezler bir ehadı ﴿حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ﴾ tâ ana yedi kez biz fitneyiz dirler ﴿فَلَا تَكْفُرْ﴾ kâfir olma dirler. ﴿فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا﴾

[49] Şüphesiz ki Allah kafirlerin düşmanıdır.

[50] Âyetlerimizi inkâr mı ediyorlar ve her ne zaman bir sözleşme yapmışlarsa...

Ol ısrâr idenler de öğrenirler ol ikisinden ﴿مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ﴾ şunı ki ayırırlar anun ile ﴿بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ﴾ eriyle ‘avradın ara yerini ﴿وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ﴾ anlar ziyân idiciler değüller ol sihirle biregüye ﴿إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ meğer Tanrı destûri ile. ﴿وَيَتَعَلَّمُونَ﴾ Dahı öğrenirler ﴿مَا يَضُرُّهُمْ﴾ şunı ki anlara ziyân ider ﴿وَلَا يَنْفَعُهُمْ﴾ **[20b]** dahı assı itmez.

Su’âl: ﴿مَا يَضُرُّهُمْ﴾’dan ﴿وَلَا يَنْفَعُهُمْ﴾ anlandı idi, zikr itmeğinde nükte ne? **Cevâb:** Ma‘nâ مَا يَضُرُّهُمْ فِي الْأَخِرَةِ وَلَا يَنْفَعُهُمْ فِي الدُّنْيا[51] dimek olur. ﴿وَلَقَدْ عَلِمُوا﴾ Tahkîk bildiler ﴿لَمَنِ اشْتَرَاهُ﴾ her kimse ki ihtiyâr itdi sihri ﴿مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ﴾ anun içün nasîb yokdur âhiretde ﴿وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ﴾ ne yaman nesnedür ol ki sihre satdılar nefislerini ﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ eğer bilselerdi ol assı itmez, bazarı itmezler idi.

Su’âl: Tahkîk bildiler *ve eğer bilseler idi* dediğinde nükte ne? **Cevâb:** Tahkîk bildiler dediğinde söz yok ve eğer bilseler idi dimek ‘ilimleri mûcibinde ‘amelleri olsaydı dimek olur. (102)

﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا﴾ Eğer tahkîk ol Yahûd îmân getürseler ﴿وَاتَّقَوْا﴾ dahı sihirden ırak olsalar, sa‘âdet-mend olurlar idi. ﴿لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ﴾ Tahkîk sevâbı ki Tanrı hazretinden olur, yeğrekdür ﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ eğer bilürler ise, yâ bilseler idi. (103) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ İy anlar ki îmân getürdiler ﴿لَا تَقُولُوا رَاعِنَا﴾ peygâmbere *râ‘inâ* demen. Ma‘nâsı[52] تَأَنَّ بِنَا demek olur evet ‘İbrân dilince, yâ Süryân dilince sövmek olur. ﴿وَقُولُوا انْظُرْنَا﴾ *Unzurnâ* din, ya‘nî bize muntazır ol ve mühlet vir dimek olur ﴿وَاسْمَعُوا﴾ dahı işidün din. ﴿وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ Yahûd çün ki peygâmbere mesebbe kelecisini dilerler, ‘azâb-ı elîm vardurur. (104)

﴿مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Sevmez şunlar ki kâfir oldılar ﴿مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ Ehl-i Kitâb’dan ﴿وَلَا الْمُشْرِكِينَ﴾ müşriklerden dahı sevmezler ﴿أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ﴾ ki üzerinize endirile ﴿مِنْ خَيْرٍ﴾ vahyden ﴿مِنْ رَبِّكُمْ﴾ ki ol ma‘bûdınızdandur. ﴿وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ﴾ Tanrı ihtiyâr ider nübüvvetle ﴿مَنْ يَشَاءُ﴾ şunı ki diler ﴿وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾ Tanrı te‘âlâ ol fazlın issidür. (105) ﴿مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ﴾ Her ne ki nesh iderüz âyetden **[21a]** ﴿أَوْ نُنْسِهَا﴾ yâ anı sana unıtdururuz ﴿نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا﴾ andan dahı yeğ âyet getürürüz

51 Âhirette zarar vermez, dünyada fayda vermez.

52 Bize te’ennî ile davran.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

sevâb yöninden ﴿أَوْ مِثْلِهَا﴾ yâ anun gibi getürürüz ki hikmetini biz bilürüz. ﴿أَلَمْ تَعْلَمْ﴾ Bilmedin mi yâ Muhammed ﴿أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ bedürüstî ki Tanrı her nesnenün üzerine tüvânâdurur. (106) ﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ﴾ Bilmedin mi yâ Muhammed bedürüstî Tanrı ﴿لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ anuniçündürür göklerin ve yirlerin pâdişâhlığı. ﴿وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Yokdur sizüniçün Tanrı'dan gayrı ﴿مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾ sâhibden ve yardımcıdan ki anlar sizi 'azâbdan kurtaralar. (107)

﴿أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ﴾ Diler misiz ki peygâmberinize sorasız bir nesneyi ki ana eyü gelmez ﴿كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ﴾ şunın gibi ki Mûsâ sorıldı ki anlar ﴿أَرِنَا اللهَ جَهْرَةً﴾[53] dediler. ﴿وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ﴾ Her kim ki îmânıyla küfri değişdire ﴿فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ﴾ tahkîk doğru yolı azmış olur. (108) ﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ Çoklar temennâ kıldılar Ehl-i Kitâb'dan ﴿لَوْ يَرُدُّونَكُمْ﴾ kâşki ki sizi döndereler ﴿مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ﴾ sizün îmânınızdan sonra ﴿كُفَّارًا﴾ ya'nî küfre ﴿حَسَدًا﴾ hased ecli içün ﴿مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ﴾ ki kendü nefisleri katındandur ﴿مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ﴾ andan sonra ki hak kendülere rûşen oldı. ﴿فَاعْفُوا﴾ 'Afv idün ﴿وَاصْفَحُوا﴾ dahı anlarun cehâletine kalman ﴿حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ﴾ şuna değin ki Tanrı buyurdığına getüre ki ol Benî Kurayza'nın katlidür ve Beni'n-Nadîr'un iclâsıdur. Dahı anlarun üzerlerine harâc kesmekdür.[54] ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (109) ﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ﴾ Her ne ki ilerü tutasız nefisleriniz içün hayırdan, zekât gibi ve sadaka gibi ﴿تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ anun sevâbını Tanrı katında bulursız. ﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ **[21b]** Bedürüstî Tanrı bînâdur şuna ki siz işlersiz. (110)

﴿وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ﴾ Eyitdiler Hûd dahı Nasârâ uçmağa girmez ﴿إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى﴾ meğer şol ki Hûd olalar, yâ Nasârâ olalar dediler ﴿تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ﴾ ol anlarun arzularıdur.

Su'âl: Hûd cem'dür كَانُوا ensebidi. **Cevâb:** كَانَ dedi مَنْ kelimesine nazar itdi.

Su'âl: أَمَانِيُّهُمْ dedi, أُمْنِية yerinde. **Cevâb:** Yahûd, yâ Nasârâ bu ma'nâyı arzuladılar idi, bu ma'nâdan cem' eyledi.

• • • • • • • • • • •

53 … Bize Allah'ı açıkça göster… Nisâ 4/153.

54 Şüphesiz ki Allah her şeye kadirdir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ﴾ Burhânınızı getürün di yâ Muhammed ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ eğer gerçeklerseniz. (111) ﴿بَلَى﴾ Uçmağa girür ﴿مَنْ أَسْلَمَ﴾ şol kimesne ki doğrı ide ﴿وَجْهَهُ﴾ ‘ibâdetini ﴿لِلَّهِ﴾ Tanrı için ﴿وَهُوَ مُحْسِنٌ﴾ hâlbuki ol kendüyle ma‘bûdınun arasını eyü etmiş ola. Yâ *men*, *men-i şartıyye* ola, ya‘nî her kim ki doğrı ide demek olur. ﴿فَلَهُ أَجْرُهُ﴾ Anuniçün olur sevâbı ﴿عِنْدَ رَبِّهِ﴾ anı yaradan katında. ﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾[55] (112)

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ﴾ Yahûd, Nasârâ nesne üzerine değül dediler ﴿وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ﴾ Nasârâ dahı Yahûd nesne üzerine değül dediler ﴿وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ﴾ hâlbuki ol iki bölük de kitâb okırlar, Tevrât gibi ve İncîl gibi. ﴿كَذَلِكَ﴾ Ancılayın ﴿قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ eydür şunlar ki bilmezler ﴿مِثْلَ قَوْلِهِمْ﴾ anlarun kavli gibi ki ya‘nî Yahûdun ‘avâmıyla ‘Arabın müşrikleri, Muhammed dahı ashâb nesne üzerine değül derler. ﴿فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ Tanrı hükm ider aralarında kıyâmet güni ﴿فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾ şunda ki anlar ihtilâf iderler idi.

Su’âl: Bu arada Yahûd dahı râst söylediler, Nasârâ dahı râst söylediler, yâ ne ma‘nâdan melâmete müstahıkk oldılar? **Cevâb:** Da‘vâ kıldılar, evet burhân getürmediler, melâmete müstahıkk oldılar. (113)

[22a] ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ﴾ Kim zâlimrakdur andan ki Tanrı’nun beyt-i mukaddesini men‘ itdi ﴿أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ﴾ andan anun adı yâd olmakdan ﴿وَسَعَى فِي خَرَابِهَا﴾ dahı anun harâbında sa‘y itdi. Murâd bundan Tatyânûs b. İsbibyânûs’dur.

Su’âl: Harâb olan bir mesciddür, ne ma‘nâdan mesâcid dedi? **Cevâb:** Ta‘zîm yöninden cem‘ itdi, murâd yir yüzinin mescidleridir.

﴿أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ﴾ Ol men‘ idenler ki Nasârâdur eyle gerekmez anlara ﴿أَنْ يَدْخُلُوهَا﴾ ki gireler anlara ﴿إِلَّا خَائِفِينَ﴾ meğer havf hâliyle, tâ şöyle ki eğer bilinseler depeleneler. ﴿لَهُمْ فِي الدُّنْيَا﴾ Anlaruniçün dünyâ sarâyında ﴿خِزْيٌ﴾ horlık vardur ﴿وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ dahı anlaruniçün âhiretde ulu ‘azâb vardur. (114) ﴿وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾ Tanrı içündür maşrıkun ve mağribun velâyeti

[55] Onların üzerine korku yoktur, onlar üzülmezler de.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا﴾ her kangı yirde ki yüzinizi kıbleden yana dönderseniz ﴿فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun rızâsı andadur ﴿إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ bedürüstî Tanrı vâsi'u'l-'atâdur, dahı bendelerinün maslahatlarına dânâdur. Rivâyet vardur ki bu âyet kıblesin yenileyenler hakkında inübdür. (115)

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا﴾ Tanrı veled ihtiyâr itdi dediler. Nice ki Nasârâ[56] مَسِيح اِبْنُ الله dediler ve Yahûd[57] ﴿عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ﴾ dediler. ﴿سُبْحَانَهُ﴾ Tenzîhdür ana veled ihtiyâr itmekden ﴿بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ bel ki anuniçündürür ol ki göklerde ve yerlerde vardur. ﴿كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ﴾ Her ne ki anlarda vardur, ana mutî'lerdür ve anın vahdâniyyetine ikrâr idicilerdir. (116) ﴿بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Semâvâtı bedî'dür, dahı yerleri bedî'dür, yâ gökleri ve yerleri yaradıcıdur. ﴿وَإِذَا قَضَى أَمْرًا﴾ Kaçan ki bir nesneyi muhkem etmek isteye ﴿فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ﴾ bedürüstî **[22b]** ana vücûda gel der ﴿فَيَكُونُ﴾ ol dahı vücûda gelir. (117) ﴿وَقَالَ الَّذِينَ﴾ Eyitdi şunlar ki ﴿لَا يَعْلَمُونَ﴾ hakkı bilmezler, murâd müşriklerdür ﴿لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ﴾ ne içün Tanrı bize söylemez nice ki ferişteler söyle, dahı Mûsâ'ya söyledi dediler. ﴿أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ﴾ Yâ bize ne içün bir âyet gelmez ki andan senün hak peygâmberdiğini bilevüz dediler. Murâd anlarun 'inâdıdur. ﴿كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ﴾ Eyitdi ancılayın şunlar ki ﴿مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ anlardan öndin giçerdür ﴿مِثْلَ قَوْلِهِمْ﴾ anlarun dediği gibi ﴿تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ gönülleri biri birine benzemişdür körlikde. ﴿قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ﴾ Tahkîk nişâneleri biz rûşen idüb dururuz ﴿لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾ şol tâyife içün ki insâf iderler de Hakk'a boyun sunarlar. (118)

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ﴾ Bedürüstî biz seni gönderdik ﴿بِالْحَقِّ﴾ Kur'ân'la ﴿بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾ şu hâlde ki beşâret idicisin bizüm dostlarımıza ve korkıdıcısın düşmenlerimizi ﴿وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ﴾ sen sorılısar değülsin tamu ehlinden. (119) ﴿وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ﴾ Elbette senden Yahûd râzı olmazlar ﴿وَلَا النَّصَارَى﴾ ne hod, Nasârâ râzı olurlar, ne kadar mübâlağa itsen rızâlarında ﴿حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ﴾ hattâ anlarun dinlerine uysan. ﴿قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ﴾ Eyit yâ Muhammed bedürüstî Tanrı'nun hüdâsı ki İslâm'dur ﴿هُوَ الْهُدَى﴾ oldur hüdâ hemân ﴿وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ﴾ eğer anların sözlerine uyarsan ﴿بَعْدَ الَّذِي﴾ şundan sonra ki ﴿جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ﴾ geldi sana hak dinden ﴿مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾ olmaz senüniçün Tanrı'dan ne dost

56 Mesîh Allah'ın oğludur.

57 Yahûdiler **Üzeyir Allah'ın oğludur** dediler… et-Tevbe, 9/30.

ne yardımcı. (120) ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾ Şunlar ki biz anlara Tevrât ve İncîl virdük ﴿يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾ okırlar anı gereği gibi dahı, andan peygâmberun na'tını gidermezler ﴿أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ﴾ ol tâyife îmân getürürler kitâba yâ peygâmbere. ﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ﴾ Her kim ki inkâr ide ana **[23a]** ﴿فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ ol tâyife ziyân idicilerdürür. (121)

﴿وَاتَّقُوا (122) ﴿يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ﴾ Tefsîri bunlarun yâd olındı. (123) ﴿وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki İbrâhîm'i mübtelâ kıldı, ya'nî sınadı anı ma'bûdı ﴿بِكَلِمَاتٍ﴾ nice kelimeler ile ﴿فَأَتَمَّهُنَّ﴾ İbrâhîm dahı anlarun ile 'amel itmeği kabûl itdi. Murâd bu kelimâtdan ef'âl-i haccdurur ve şerâyi'-i İslâm'durur. ﴿قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾ Tanrı eyitdi bedürüstî ben seni halka imâm kılıcıyam ki halk sana iktidâ eyleyeler dedi. ﴿قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي﴾ İbrâhîm benim evlâdımdan ba'zını dahı imâm kıl dedi ﴿قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ Tanrı benim 'ahdim zâlimlere yetişmez dedi. Murâd bundan müşriklerdür. (124) ﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki Ka'be'yi biz 'âlem halkına dönecek yir kıldık ﴿وَأَمْنًا﴾ dahı makâm-ı emn kıldık. ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ Dahı makâm-ı İbrâhîm'i namâz içün ihtiyâr idün. ﴿وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ﴾ Dahı 'ahd itdik İbrâhîm ve İsmâ'îl'e ﴿أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ﴾ bununla ki yapın evim tahâret üzerine ve tevhîd üzerine ve putlardan pâk tutın ﴿لِلطَّائِفِينَ﴾ anı tavâf idenler içün ﴿وَالْعَاكِفِينَ﴾ dahı andan mücâvir olanlar içün ﴿وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾ dahı râki'ler içün sâcidler içün. (125)

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki İbrâhîm eyitdi ﴿رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا﴾ Hudâvendâ, kıl bu şehri emn şehri. Ya'nî bunı emn makâmı kıl. ﴿وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ﴾ Dahı anun ehline rûzî kıl miyvelerden. Ana değin hâlî yerdi anun du'âsı berekâtıyla ârâste oldı. ﴿مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ Ya'nî anlardan Tanrı'ya **[23b]** ve kıyâmet gününe îmân getürenlere rûzî kıl dedi. ﴿قَالَ وَمَنْ كَفَرَ﴾ Tanrı eyitdi, kâfirlere dahı rûzî kıldeğil dedi ﴿فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا﴾ zîrâ ben ehl-i küfri az mütemetti' kılarum, hemân lezzetleri dünyâ sarâyındadur ﴿ثُمَّ أَضْطَرُّهُ﴾ andan sonra ben anı üleşdürürem ﴿إِلَى عَذَابِ النَّارِ﴾ tamu 'azâbına ﴿وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ ol tamu ne yaman yirdür.

Su'âl: İbrâhîm mü'minler içün du'â kılıcak Tanrı te'âlâ kâfirler içün du'â kıl dediğinde nükte nedür? **Cevâb:** İbrâhîm yukaruda ﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِي﴾ deyiceğez

Tanrı ﴿قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ demiş idi. Bu arada anları yâd itmedi, ol ma'nâdan Tanrı "Yâ İbrâhîm ol buna benzemez, zîrâ ol makâm-ı hilâfetdür" dedi. Bu arada فَأَضْطَرُّهُ dahı okındı. (126)

﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki kaldurur İbrâhîm esâsı Ka'be'den, dahı İsmâ'îl ﴿رَبَّنَا﴾ şu hâlde ki niyâz itdiler iy Hudâvendâ ﴿تَقَبَّلْ مِنَّا﴾ kâbûl it bizden ﴿إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ zîrâ bedürüstî sen işidicisin du'âmızı ve bilicisin gönlümüzdekini dediler. (127) ﴿رَبَّنَا﴾ İy Hudâvendâ ﴿وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ﴾ dahı bizi râst yüzlerini senden yana tutmuşlardan kılgıl dediler ﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ﴾ dahı bizüm zürriyyetimizden bir gürûh yüzlerini râst sana tutanlardan kılgıl dediler ﴿وَأَرِنَا﴾ dahı bize göster ﴿مَنَاسِكَنَا﴾ kurbân ideceğimiz yerleri ﴿وَتُبْ عَلَيْنَا﴾ dahı bizim tevbemizi kabûl kılgıl ﴿إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ zîrâ sen bedürüstî bendelerün tevbesini kabûl kılub anları esirgeyici ma'bûdsın dediler.

Su'âl: İbrâhîm ﴿وَتُبْ عَلَيْنَا﴾ dedi. Tevbe günâhkâr içün olur. Bu hod ma'sûmdur. **Cevâb:** ﴿وَتُبْ عَلَيْنَا﴾ dimek وَعُدْ عَلَيْنَا بِبَعْضِ ذٰلِكَ[58] dimek olur. (128)

﴿رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ﴾ İy Hudâvendâ gönder anlara yâ kıl anlara ﴿رَسُولًا مِنْهُمْ﴾ peygâmberi anlardan dediler. Ol dem İbrâhîm'e **[24a]** nidâ geldi, "Du'ânı kabûl itdük, âhir zamânda Muhammed'i, gönderiseriz" dendi. ﴿يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ﴾ Okıya anların üzerine senün âyâtını ﴿وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ﴾ dahı anlara Kur'ân öğrede ﴿وَالْحِكْمَةَ﴾ dahı şerî'at öğrede ﴿وَيُزَكِّيهِمْ﴾ dahı anları şirkden pâk ide ﴿إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ zîrâ sen bedürüstî 'Azîz, Hakîm sultânsın. (129)

﴿وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ﴾ Dönmeye İbrâhîm'in şerî'atinden ﴿إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ﴾ meğer şol ki anın nefsinde cehâlet ola. ﴿وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا﴾ Biz anı ihtiyâr eyledük dünyâda vahiyle ﴿وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾ bedürüstî ol âhiretde sâlih bendelerimizdendir.

Su'âl: Salâh mertebesinden nübüvvet mertebesi a'zamdur, ﴿لَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾ dediğinde nükte ne? **Cevâb:** ﴿لَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾ dediği beni Muhammed'in ümmetinden kıl dimek olur. Halîl düşinde uçmakları gördi ki anun dîvârları lâ ilâhe

[58] Bir kısmını bize döndür.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tubaweb.gov.tr

illallâh ve küngüreleri Muhammedün rasûlullâh idi. Ol dem beni Ümmet-i Muhammed'den kıl dedi. (130) ﴿إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ﴾ Ol vaktde ki ana ma'bûdı, İslâm üzerine sâbit ol, yâ işlerini bana ısmarla dedi. ﴿قَالَ أَسْلَمْتُ﴾ Umûrımı ısmarladım ﴿لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ âlemler meliğine dedi. (131) ﴿وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ﴾ Ol milletle İbrâhîm vasiyyet eyledi ﴿بَنِيهِ﴾ sekiz oğlına ki anlar İsmâ'îl ve İshâk ve Medyen ve Medâyin ve Zümrân ve Yakşân ve Yaşîk ve Şûh'ıdı. ﴿وَيَعْقُوبُ﴾ Dahı Ya'kûb vasiyyet eyledi on iki oğlına ﴿يَا بَنِيَّ﴾ iy benüm oğlanlarım ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ﴾ bedürüstî Tanrı sizüniçün İslâm dînini güzîde kıldı ﴿فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ elbette ölmen meğer ol hâlile ki muvahhidler olasız dedi.

Su'âl: Ölüm âdeme fermânıla olmaz. Pes ne ma'nâdan ﴿فَلَا تَمُوتُنَّ﴾ dedi? **Cevâb:** İslâm üzerine sâbit olın ki ölüm sizi anın ile bulsun dimek olur. (132)

﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ﴾ Sizi hâzır mıydınız ﴿إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾ ol vaktde Ya'kûb'a ölüm ki **[24b]** hâzır oldı? Hitâb Yahûdadur ki anlar, Ya'kûb ölür çağda Yahûd dîni üzerine oldı dediler. ﴿إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي﴾ Ol vaktde ki kendü oğlanlarına, benden sonra neye taparsız dedi. ﴿قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ﴾ Senün Tanrı'na taparız dediler ﴿وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ﴾ dahı İbrâhîm'in ve İsmâ'îl'in ve İshâk'ın babalarının Tanrı'sına taparız dediler. ﴿إِلَهًا وَاحِدًا﴾ Bunın ile bir Tanrı dileriz dediler ﴿وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ şu hâlde ki biz ana yüzimizi doğru tutıcılarız dediler.

Su'âl: İsmâ'îl'i atalardan 'add itdi, hâlbuki 'ammisidür. **Cevâb:** *Amm*a Arab'da ata dirler idi. (133)

﴿تِلْكَ أُمَّةٌ﴾ Ol geçenler o ümmetdürür ﴿قَدْ خَلَتْ﴾ ki geçti ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ﴾ anuniçündür şol ki kazandılar a'mâlden ﴿وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ﴾ dahı sizüniçündür şol ki kazandınız ﴿وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ dahı anlar işlediği âmelden siz sorılmazsız. (134)

﴿وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا﴾ Yahûd ve Nasârâ biri birine, Yahûd olun ve Nasârâ olun, tâ onasız dediler.

Su'âl: Bu arada Yahûd Nasârâya ve Nasârâ Yahûda mı dedi, yâ iki gürûh dahı Müslimânlara mı dediler? **Cevâb:** Esahh oldur ki iki gürûh dahı Müslimânlara dediler.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾ Eyit yâ Muhammed bel ki İbrâhîm milleti oluruz di, şu hâlde ki her bâtıl dînden yüz dönderibdürür ﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ ol İbrâhîm müşriklerden olmadı. (135) ﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ﴾ Îmân getürdük Tanrı'ya din ﴿وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا﴾ dahı bize inene îmân getürdük din ki Kur'ân'dur ﴿وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ﴾ dahı İbrâhîm'e inen on suhufa imân getürdük din ﴿وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ﴾ dahı İsmâ'îl ve İshâk ve Ya'kûb ve esbâta inen kitâblara îmân getürdük din ﴿وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى﴾ **[25a]** dahı Tevrât ve İncîl'e îmân getürdük din ﴿وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ﴾ dahı peygâmberlere inen kitâblara ki anlarun ma'bûdından inübdür, îmân getürdük din. ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ﴾ Ayırmazız anlardan birisinün ara yerini nübüvvetde din ﴿وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ hâlbuki biz ol hazretiçün müteveccihlerüz. (136)

﴿فَإِنْ آمَنُوا﴾ Eğer anlara îmân getürseler ﴿بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ﴾ şuna ki siz îmân getürdiniz. Ya'nî Tanrı'ya, yâ Kur'ân'a, yâ Muhammed'e ﴿فَقَدِ اهْتَدَوْا﴾ tahkîk onarlar. ﴿وَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ Eğer yüz döndürürlerse îmândan ﴿فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ﴾ bedürüstî anlar 'adâvet içindedürürler ﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ﴾ lâ büd Tanrı anlarun şerrini senden def' idiser yâ Muhammed ﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ ol Tanrı işidicidür anlarun akvâlini ve senün niyâzını bînâdurur, anlarun ahvâlini ve senün murâdını bilür. (137) ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ Tanrı boyasını elden koman. Ya'nî Dîn-i İslâm'ı elden koman, ma'mûdiyye suyuna nazar eylemen. ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً﴾ Tanrı'dan kim eyürekdür sıbğa yöninden ﴿وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ﴾ dahı biz ana tapucularuz. (138) ﴿قُلْ﴾ Eyit yâ Muhammed ﴿أَتُحَاجُّونَنَا﴾ cedel mi idersiz bizümile ﴿فِي اللَّهِ﴾ Tanrı'nın fermânında ﴿وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ﴾ hâlbuki ol sizün ma'bûdınız, bizüm dahı ma'bûdımızdur. ﴿وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ﴾ Bizüm içündür bizim 'amellerimiz, dahı sizün içündür sizün 'amelleriniz cezâ yöninden ﴿وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ﴾ hâlbuki biz anuniçün 'amel eri kılıcılaruz. (139)

﴿أَمْ تَقُولُونَ﴾ Ya eydürler mi ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ﴾ ya'nî bu va'd olan peygâmberler ﴿كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى﴾ Yahûd idi, yâ Nasârâ idi dirler mi? ﴿قُلْ﴾ Eyit yâ Muhammed ﴿أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ﴾ siz mi yeğrek bilürsiz, yâ Tanrı mı yeğrek bilürdi? Hâlbuki Tanrı anlarun İslâm'ı içün **[25b]** tanıklık virdi ﴿مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا﴾[59] diyüben ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ﴾ kim zâlimrakdur ﴿مِمَّنْ كَتَمَ﴾

[59] **İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hıristiyan**. Fakat o, hanif bir Müslümândı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi. Âl-i 'İmrân 3/167.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

şundan ki gizledi ﴿شَهَادَةً عِنْدَهُ﴾ şehâdeti ki kendü katındadur ﴿مِنَ اللَّهِ﴾ Tanrı'dan ﴿وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ Tanrı gâfil değül andan ki siz işlersiz. (140) ﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ Âyetün ma'nâsı takrîr olındı. (141) ﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ﴾ Eydiserler delüler, ya'nî câhil halkdan ﴿مَا وَلَّاهُمْ﴾ ne dönderdi anları ﴿عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا﴾ kıblelerinden ki anın üzerineyidi deyiserler.

Su'âl: Fâyide ne idi vâkı' olmadın haber virmekde? **Cevâb:** Murâd oldur ki nefsün ızdırâbı sehl ola.

﴿قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾ Maşrık vilâyeti ve mağrib vilâyeti Tanrı içündürür yâ Muhammed. ﴿يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾ Kulağızlar kimi diler ise ﴿إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ râst yola ki bir zamân Kuds'i kıble kılur ve bir zamân Mekke'yi kıble kılur. (142)

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ﴾ Kıblenizi kıble yeğreği kıldığımız gibi kıldık sizi dahı ﴿أُمَّةً وَسَطًا﴾ eyü ümmet kıldık. Ya'nî ümmetler yeğreği kıldık. ﴿لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾ Tâ geçen ümmetler üzerine tanık olasız ﴿وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾ dahı Muhammed sizün üzerinize tanık ola.

Su'âl: Şehâdet evvelde على ile oldığı zâhir, sonrada على ile oldığına vech nedür? **Cevâb:** شَهِيدًا, رَقِيبًا ma'nâsınadur. رَقِيب hod على ile ta'diye ider. Yâ dünyâda bunların şehâdetiyle hak rûşen olur idi, âhiretde şehâdetleri dahı ol mesâka sevk olındı.

﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي﴾ Kılmadık ol kıbleyi ki ﴿كُنْتَ عَلَيْهَا﴾ anun üzerine oldık ﴿إِلَّا لِنَعْلَمَ﴾ illâ şununiçün ki bilevüz ﴿مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ﴾ şunı ki peygâmbere uyar. Ya'nî seçevüz anları ﴿مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ﴾ şunlardan ki peygâmberden yüz dönderirler. **[26a]**

Su'âl: Tanrı hod 'âlimdür, yâ ne ma'nâdan ﴿إِلَّا لِنَعْلَمَ﴾ dedi? **Cevâb:** لِنَعْلَمَ didüği لِنُمَيِّزَ dimek olur, yâ murâd Muhammed bile dimek olur.

﴿وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً﴾ Eğerçi ol kıble Kuds'den Ka'be'ye döndiği katırak gelir ﴿إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ﴾ meğer şunların üzerine ki Tanrı anlara hidâyet virübdür. Ol dem ki kıble Ka'be'ye döndi, Müslimânlar "Yâ Rasûlallâh kıble Kuds'iken ölenlerin hâli niçe oldı?" dediler ise ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ endi. Ya'nî Tanrı sizün îmânınızı zâyi' ider değildür dimek olur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Ne ma'nâdan لِيُضِيعَ صَلٰوتَكُمْ[60] dimedi? **Cevâb:** ﴿لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ dediği لِيُضِيعَ صَلٰوتَكُمْ dimek olur. ﴿إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ Bedürüstî Tanrı bendelerine mihribândurur ve anları esirgeyicidürür. (143)

﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾ Tahkîk çok görürüz yüzüni gökden yana dönderdiğini yâ Muhammed ﴿فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾ elbette seni dönderürüz ol kıbleye ki sen anı seversin.

Su'âl: ﴿تَرْضَاهَا﴾ dedi. Bundan anlandı ki Kuds'e teveccüh itdüğine rızâsı yok imiş. **Cevâb:** Rızâ iki dürlüdür. Biri muhabbet rızâsıdur, biri teslîm rızâsıdur. Kuds'e teveccüh teslîm rızâsıyıdı Ka'be'ye teveccüh muhabbet rızâsıdurur.

﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ De-imdî yüzini Mescid-i Harâm'ın berâberine dönder ﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ﴾ her kande olasız iy mü'minler ﴿فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾ yüzlerinizi anun berâberine dönderin. ﴿وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ﴾ Bedürüstî şunlar ki Tevrât virildiler ve İncîl virildiler ﴿لَيَعْلَمُونَ﴾ tahkîk bilürler ﴿أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ﴾ ki ol kıble Kuds'den Ka'be'ye döndiği hakdur, anların ma'bûdındandurur. Zîrâ anların peygâmberleri "Gelecek peygâmber kıbleteyne namâz kılacakdur" demişidi.[61] ﴿وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾ (144)

﴿وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ﴾ Eğer gelsen yâ Muhammed Ehl-i Kitâb'a ﴿بِكُلِّ آيَةٍ﴾ dürlü mu'cize ile **[26b]** ﴿مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ﴾ senün kıblene uymazlar. ﴿وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ﴾ Sen dahı anların kıblelerine tapucı değilsin ﴿وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ﴾ anlarun ba'zı dahı ba'zılarınun kıblesine tâbi' olıcılar değüller. ﴿وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ﴾ Eğer sen anlarun fâsid kelecilerine tâbi' olursan ﴿إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾ ol vaktın bedürüstî sen zâlimlerden olursın.

Su'âl: ﴿قِبْلَتَهُمْ﴾ dedi hâlbuki Yahûdun kıblesi Kuds'dürür ve Nasârânın matla'-ı şemsdür. **Cevâb:** Bâtıllıkda ikisi dahı birdür. Ol ma'nâdan ﴿قِبْلَتَهُمْ﴾ dedi. (145)

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾ Şunlar ki biz anlara Tevrât virdük ﴿يَعْرِفُونَهُ﴾ Muhammed'i bilürler ﴿كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾ şunun gibi ki oğlanlarını bilürler, bel ki oğlanlarında gümân iderler, andan gümân itmezler. Âyet Abdullâh b. Selâm hakkında

60 Namazını zâyi eder değildir.

61 Allah onların yaptıklarından gafil değildir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

inibdür bir rivâyetde. ﴿وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ﴾ Bedürüstî bir gürûh Ehl-i Kitâb'dan ﴿لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ﴾ tahkîk hakkı gizlerler ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ hâlbuki anlar bilürler. (146)

﴿الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾ Ol nesne ki sen anun üzerinesin hakdur, senün ma'bûdundandur ﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴾ sen gümân idicilerden olmagıl yâ Muhammed. (147) ﴿وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ﴾ Her gürûh içün bir kıble vardurur ﴿هُوَ مُوَلِّيهَا﴾ ki ol kıbleye dönicidür, yâ Tanrı ol kıbleye döndiricidür ﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾ de-imdî hayır bulmakda gayrıdan ilerü geçin, yâ her bir cihetden kıbleye teveccüh itmeyi elden koman. ﴿أَيْنَ مَا تَكُونُوا﴾ Her kande olarsanız ﴿يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا﴾ Tanrı namâzınızı bir cihete kılınmış gibi ider. ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (148) ﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ﴾ Kangı aradan çıksan sefer içün. ﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ ﴿وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾ ol nesne ki anun ile buyurıldın tahkîk hakdır **[27a]** ki senün ma'bûdundandur. ﴿وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ (149)

﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾ Ya'nî yüzlerinizi andan yana tutun gâlib zannınız üzerine. Bu tekrârlarda nükte oldur ki mü'min bendenin yüzi Mescid-i Harâm'dan yana ola, eğer ikâmetde ve eğer seferde. ﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾ İşledik bunı tâ kâfirlerun sizün üzerinize hücceti olmaya ﴿إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ﴾ meğer şunlaruniçün ola ki mu'ânidlerdür ki 'inâdıla "Muhammed enbiyâ kıblesini terk itmedi Ka'be'yi ihtiyâr idüb, illâ kavmi dînine meyl idüb ve şehrini sevüb etdi" dediler. Yâ istisnâ عَلَيْكُمْ kelimesinün zamîrindendür. Ya'nî zâlimler üzerine ola, sizün üzerinize olmaya dimek olur. ﴿فَلَا تَخْشَوْهُمْ﴾ Korkman anlar sizün kıblenüze ta'n itdiklerinden ﴿وَاخْشَوْنِي﴾ benden korkın ﴿وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ﴾ tâ tevfîk virem size, dahı ni'metimi üzerinize tamâm idem ﴿وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ dahı sizi hak yola kulağızlayam, tâ âhiretinizi ma'mûr ola. (150)

﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ﴾ Şuncılayın ki gönderdik size Rasûl yine sizden ﴿يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا﴾ okırlar üzerinize âyât-ı 'izâmumızı ﴿وَيُزَكِّيكُمْ﴾ dahı sizi pâk ider me'âsîden ﴿وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ﴾ dahı size Kur'ân öğredür ﴿وَالْحِكْمَةَ﴾ dahı anun esrârını beyân ider ﴿وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾ dahı öğredir size şunı ki siz bilmez idiniz. (151) ﴿فَاذْكُرُونِي﴾ Anun beni tâ'atile ﴿أَذْكُرْكُمْ﴾ tâ ben anam tevbe ile ﴿وَاشْكُرُوا لِي﴾ dahı şükr idün bana ni'metlerüm içün ﴿وَلَا تَكْفُرُونِ﴾ dahı benim ni'metime inkâr eylemen.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Şükr emr itmekden 'adem-i küfrân anlanır idi ﴿وَلَا تَكْفُرُونِ﴾ dimekde nükte ne? **Cevâb:** Murâd te'kîddür. Ya'nî وَاشْكُرُوا لِيَ واشْكُرُوا لِي dimek olur. (152)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ İy anlar ki îmân getürdiler ﴿اسْتَعِينُوا﴾ meded isten Tanrı'dan ﴿بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ﴾ oruç ile **[27b]** ve namâz ile ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ zîrâ Tanrı'nun 'inâyeti sâbir bendeler iledür. (153) ﴿وَلَا تَقُولُوا﴾ Dahı dimen ﴿لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ şunlaruniçün ki Tanrı yolında şehîd olurlar ﴿أَمْوَاتٌ﴾ anlara ölülerdür dimen ﴿بَلْ أَحْيَاءٌ﴾ bel ki diridürürler ﴿وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ﴾ lâkin siz anlayamazsız ki hâl nicedürürdik. (154)

﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ﴾ Tahkîk biz sizün ile sınayıcı mu'âmelesini ideriz ﴿بِشَيْءٍ﴾ bir nesnecükile ﴿مِنَ الْخَوْفِ﴾ korkudan ﴿وَالْجُوعِ﴾ dahı açlıkdan ﴿وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ﴾ ya'nî mâllardan nesne eksimekle ﴿وَالْأَنْفُسِ﴾ dahı nefislerden nesne eksimekle ﴿وَالثَّمَرَاتِ﴾ dahı miyvelerden eksimekle ﴿وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ﴾ beşâret et sâbirlere yâ Muhammed. (155) ﴿الَّذِينَ﴾ Şol sıfatlu sâbirler ki ﴿إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ﴾ kaçan ki anlara musîbet erişe ﴿قَالُوا﴾ eydirler ﴿إِنَّا لِلَّهِ﴾ bedürüstî biz Tanrı içünüz ﴿وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ dahı bedürüstî biz andan yana dönicilerüz. (156) ﴿أُولَئِكَ﴾ Ol tâyife ﴿عَلَيْهِمْ﴾ anlarun üzerinedür ﴿صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ﴾ nâmütenâhî şefkatler, dahı esirgemekler anları yaradandan ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ﴾ dahı ol tâyife râst yola yönelicilerdürürler. (157)

﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ﴾ Bedürüstî Safâ dahı Merve ﴿مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾ Tanrı sevdüği dînin 'alâmetindendür ﴿فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ﴾ her kim ki hacc kasd ide ﴿أَوِ اعْتَمَرَ﴾ yâ 'umre kasd ide ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ﴾ günâh olmaz anın üzerine ﴿أَنْ يَطَّوَّفَ﴾ ki tavâf ide sa'y itmekle ﴿بِهِمَا﴾ Safâ ile Merve'yi. ﴿وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا﴾ Her kim ki ziyâde tavâf eylese ﴿فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾ bedürüstî Tanrı anun hayrını ziyâde idicidür, dahı anun niyâzını bilicidür.

Su'âl: Şe'â'irullâhda günâh olmaz, yâ ne ma'nâdan ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ﴾ dedi? **Cevâb:** Safâ'nın üzerinde Âsâf adlu bir sanem var idi. Merve'nin üzerinde Nâyile adlu bir sanem var idi. Ehl-i câhiliyye sa'y idicek ol ikisini öperler idi. Vaktâ ki İslâm geldi, Müslimânlar ol ikinün arasını **[28a]** tavâf itmeği kerih gördiler, tâ anlara cünâh olmaya. Ol ma'nâdan ﴿فَلَا جُنَاحَ﴾ dedi, zîrâ ol vaktın anları dahı sımışlar. (158)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ﴾ Bedürüstî şunlar ki gizlerler Yahûd haberlerinden ﴿مَا أَنْزَلْنَا﴾ şunı ki indürdük Tevrât'da ﴿مِنَ الْبَيِّنَاتِ﴾ rûşen delâyilden ﴿وَالْهُدَى﴾ dahı hidâyetden ﴿مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ﴾ anı beyân itdiğimizden sonra ﴿لِلنَّاسِ﴾ halka ﴿فِي الْكِتَابِ﴾ Tevrât'da anda müşkil komayuban. ﴿أُولَئِكَ﴾ Ol tâyife ﴿يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ﴾ Tanrı anlara la'net ider ﴿وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾ dahı anlara la'net idiciler la'net iderler sekaleynün mü'minlerinden. (159) ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾ Meğer şunlar ki tevbe kıldılar ﴿وَأَصْلَحُوا﴾ dahı eyü etdiler ﴿وَبَيَّنُوا﴾ dahı rûşen itdiler şunı ki Allâh beyân itdi idi kitâbında. ﴿فَأُولَئِكَ﴾ Ol tâyife ﴿أَتُوبُ عَلَيْهِمْ﴾ tevbelerini kabûl iderem ﴿وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ benim ki Tevvâbım, dahı bendelerimi esirgeyiciyem. (160) ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Bedürüstî şunlar ki kâfir oldılar ﴿وَمَاتُوا﴾ dahı öldiler ﴿وَهُمْ كُفَّارٌ﴾ hâlbuki anlar kâfirler idi ﴿أُولَئِكَ﴾ ol tâyife ﴿عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ﴾ anlarun üzerinedür Tanrı'nın la'neti ﴿وَالْمَلَائِكَةِ﴾ dahı melâ'ikenün la'neti ﴿وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ dahı halkun la'neti vardur bir uğırda. (161) ﴿خَالِدِينَ﴾ Şu hâlde ki ebedîlerdürürler ﴿فِيهَا﴾ la'netde yâ odda ﴿لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ﴾ 'azâb anlardan tahfîf olmaz ﴿وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ﴾ ne hod anlara mühlet virürler. (162)

﴿وَإِلَهُكُمْ﴾ Sizün ma'bûdınız ﴿إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ bir ma'bûddur ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ ilâh değül illâ ol ki Rahmânu'r-Rahîm'dürür. (163) ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Bedürüstî göklerin ve yerlerin yaradılmağında ﴿وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾ dahı gicenün ve gündüzün gelmeğinde ve gitmeğinde ﴿وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ﴾ dahı gemiler ki yürür deryâda ﴿بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ﴾ şunınla ki halka menfa'at eyler ﴿وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾ dahı şol **[28b]** nesnede ki Tanrı anı endirdi ﴿مِنَ السَّمَاءِ﴾ gökden ﴿مِنْ مَاءٍ﴾ yağmurdan olıbanun ﴿فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ﴾ dahı dirgürdi anun ile yiri ﴿وَبَثَّ فِيهَا﴾ dahı dağıtdı anda ﴿مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ﴾ her cânverden ﴿وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ﴾ dahı yilleri döndürmekde ki sabâ ve debûr ve cenûb ve şimâldur ﴿وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ﴾ dahı anun emrine fermân olan bulutda ﴿بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ ki gökile ve yerun arasındadur ﴿لَآيَاتٍ﴾ birliğimize nişâneler vardur ﴿لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ şol tâyife içün ki akıl göziyle nazar iderler. (164)

﴿وَمِنَ النَّاسِ﴾ Halkdan vardur ﴿مَنْ﴾ şol kim ﴿يَتَّخِذُ﴾ tutarlar ﴿مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Tanrı'dan gayrıdan ﴿أَنْدَادًا﴾ misiller, putlardan ﴿يُحِبُّونَهُمْ﴾ ki severler anları ﴿كَحُبِّ اللَّهِ﴾ Tanrı sevildiği gibi ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾ şunlar ki îmân getürdiler ﴿أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ﴾ kuvvetlurakdururlar Tanrı'ya muhabbet yöninden. ﴿وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ Eğer görse Muhammed şunları ki şirk getürdiler ﴿إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ﴾ 'azâbı gördikleri

vaktde gözleri ile kıyâmetde ﴿أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾ ulu nesne görürler ki bedürüstî tüvânâ ol sultânmış, hemân kendilerinin putları değül imiş ﴿وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ﴾ dahı bedürüstî ol Cebbâr Tanrı şedîdü'l-'azâb imiş. ﴿الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ yarar ki ﴿يَرَى﴾'nın fâ'ili ola. (165) ﴿إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا﴾ Görseler zâlimler ol vakti ki teberrâ kıldılar metbû' olanlar ﴿مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا﴾ şunlardan ki tâbi' oldılar, ol 'azâb görecek çağda ﴿وَرَأَوُا الْعَذَابَ﴾ dahı 'azâbı gördiler ﴿وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ﴾ dahı anlardan esbâb munkatı' oldığı vaktde. (166)

﴿وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا﴾ Eyitdi şunlar ki tâbi' oldılar ﴿لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً﴾ iy kâşki ki dünyâda bir dahı gelmek olaydı ﴿فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ﴾ biz dahı anlardan teberrâ kılayıdık ﴿كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا﴾ nice ki bizden teberrâ kıldılar. ﴿كَذَلِكَ﴾ Ol heybetlü **[29a]** nesneyi gördükleri gibi ﴿يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ﴾ Tanrı anlara 'amellerini haserât gösterir, ya'nî nedâmet gösterir ﴿وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ﴾ anlar hod oddan çıkıcılar değüller. (167) ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ﴾ İy halâyık ﴿كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا﴾ yin şundan ki yir yüzinde vardur helâlını her şebheden pâk ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا﴾ tâbi' olman ﴿خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ﴾ ya'nî şeytân yüridiği yire yürimen ﴿إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾ ki bedürüstî ol sizüniçün rûşen düşmendür. (168) ﴿إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ﴾ Bedürüstî emr eylemez sizi illâ kabîh nesneye ve kabîhden kabîh nesneye ﴿وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ dahı buyurur şuna ki siz diyesiz Tanrı hazretinün üzerine şunı ki bilmezsiz. Ya'nî hille ve hürmete fetvâ viresiz bilmedüğünüz ile.

Su'âl: ﴿إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ﴾ muhâlifdür[62] ﴿لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ﴾ âyetine. **Cevâb:** Anun şerri bezediği, teşbîh olındı âmirin emrine. (169)

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾ Kaçan ki anlara uyun şuna ki Tanrı endirdi denile ﴿قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا﴾ anlar bel ki uyaruz şuna ki atalarumuzı anun üzerine bulduk dirler. ﴿أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ﴾ Uyar mısız anlara hâlbuki ataları ﴿لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا﴾ nesne anlamazlar idi dinden ﴿وَلَا يَهْتَدُونَ﴾ dahı savâba uymazlar idi anlar. (170) ﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Meseli şunlarun ki kâfir oldılar ﴿كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ﴾ şol çobana benzer ki avâz ider ﴿بِمَا﴾ şuna ki ﴿لَا يَسْمَعُ﴾ işitmez ﴿إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً﴾ meğer du'âyı ve nidâyı işidür. Ya'nî avâz işidür ve ne didüğini fehm itmez.

[62] Doğrusu Benim mü'min **kullarım üzerinde senin bir hakimiyetin olamaz**. Rabbin vekil olarak yeter. İsrâ 17/65.

Su’âl: Kâfirler putlarına çağırdığını çoban koyununa çağırdığına temsîl itdi. Hâlbuki çoban çağırdığını koyun işidür, putlar hiç işitmezler. **Cevâb:** Oldurur ki senün meselin yâ Muhammed küffârıla şol çobana benzer koyunıla. Nice ki **[29b]** koyun işidür nesne fehm itmez, sen dahı nasîhat idersin küffâr dahı fehm itmez. [63]﴿صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾ (171)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾ Yeyin size rûzî kıldığımızın eyülerinden ﴿وَاشْكُرُوا لِلَّهِ﴾ dahı şükr eylen Tanrı’ya ﴿إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ anuniçün ki taparsız. إِنْ bunda إِذْ ma‘nâsınadur. (172) ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ﴾ Sizün üzerinize harâm itdi murdâr yimeği ﴿وَالدَّمَ﴾ dahı kan yimeği ﴿وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ﴾ dahı hınzîr etini yimeklik ﴿وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ﴾ dahı putlar adıyla boğazlananı yimeklik. ﴿فَمَنِ اضْطُرَّ﴾ Her kim ki nâçâr olsa ﴿غَيْرَ بَاغٍ﴾ şu hâlde ki sedd-i ramakdan artuk yimese ﴿وَلَا عَادٍ﴾ dahı sedd-i ramakdan eksik yimese ﴿فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ anun üzerine günâh olmaz. [64]﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

Su’âl: Meytete iki nesne vardur ki helâldur, cerâd ve balık gibi. Yine kanda iki nesne vardur ki helâldur, bağır gibi ve dalak gibi. Nice ki peygâmber aleyhi’s-selâm[65] أُحِلَّتْ لَنَا مَيْتَتَانِ وَدَمَانِ dedi? **Cevâb:** Oldur ki ‘âdete mebnîdür. Zîrâ bir kişi meyte yedi diseler fehm balığa varmaz.

Su’âl: Lahm-ı hınzîr dedi, şahmını dimedi. **Cevâb:** Lahmı harâm olıcak şahmı dahı harâm olur. Zîrâ andan mütevellid olur.

Su’âl: Nâçâr olana ekl-i meyte mübâhdur. Pes ﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ dindüğinde nükte ne? **Cevâb:** ‘Âdetden tecâvüz eylese yimekde Hakk tebârake ve te‘âlâ Gafûrun Rahîmdür. (173)

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ﴾ Bedürüstî şunlar ki gizlerler ﴿مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ﴾ şunı ki Tanrı gökden indürdi kitâbdan, dahı anda Muhammed’ün sıfâtını beyân eyledi ﴿وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ dahı anun ile dünyâ metâ‘ını satun alub yirler. ﴿أُولَئِكَ﴾ Ol tâyife ﴿مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ﴾ sokmazlar karınlarına, illâ od ﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ﴾ dahı Tanrı anlara rızâyıla söylemez ﴿وَلَا يُزَكِّيهِمْ﴾ dahı anları

63 Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, bu yüzden akledemezler.

64 Şüphesiz Allah bağışlayandır, merhamet edendir.

65 İki meyte ve iki kan bize helâl kılındı. İbn Mâce, *Et‘ime*, 31.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

pâk itmez günâhdan.[66] ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى﴾ (174) ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ ﴿وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ﴾ **[30a]** Dahı 'azâb satun aldılar mağfiret ile ﴿فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾ ne 'aceb sabırları vardur anların od üzerine, yâ ne nesne sabr itdürdi anları od üzerine, yâ anları sabr itdürmez od üzerine. (175) ﴿ذَلِكَ﴾ Ol 'azâb ﴿بِأَنَّ اللَّهَ﴾ bu sebebiledür ki Tanrı ﴿نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ﴾ kitâbları hakla indürdi ﴿وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ﴾ bedürüstî şunlar ki kitâblarda ihtilâf eylediler, ya'nî bu hakdur ol değül dediler ﴿لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ﴾ hılâf içindedürürler ki hidâyetden yırakdururlar. (176)

﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ﴾ Hayır ol değildir ki yüzlerünizi dönderesiz ﴿قِبَلَ الْمَشْرِقِ﴾ maşrıkdan yana nice ki Nasârâ iderler ﴿وَالْمَغْرِبِ﴾ dahı mağribden yana Yahûd iderler ﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ﴾ lâkin hayır ﴿مَنْ آمَنَ﴾ hayırdur şu ki îmân getürdi ﴿بِاللَّهِ﴾ Tanrı'nun birliğine ﴿وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ dahı kıyâmet gününe ﴿وَالْمَلَائِكَةِ﴾ dahı ferişteler hakkıdığına ﴿وَالْكِتَابِ﴾ dahı kütüb-i semâvî hakkıdığına ﴿وَالنَّبِيِّينَ﴾ dahı peygâmberler hakkıdığına ﴿وَآتَى الْمَالَ﴾ dahı mâlı virdi ﴿عَلَى حُبِّهِ﴾ Tanrı sevdiği üzerine, yâ fakîre, yâ mâl-ı sevdiği üzerine ﴿ذَوِي الْقُرْبَى﴾ kavimlerine ﴿وَالْيَتَامَى﴾ dahı yetîmlere ﴿وَالْمَسَاكِينَ﴾ dahı miskînlere ﴿وَابْنَ السَّبِيلِ﴾ dahı yoldaşdan kalmış müsâfire ﴿وَالسَّائِلِينَ﴾ dahı dilencilere ﴿وَفِي الرِّقَابِ﴾ dahı mükâteblere meded itmeye vire ﴿وَأَقَامَ الصَّلَاةَ﴾ dahı namâz kıla ﴿وَآتَى الزَّكَاةَ﴾ dahı zekât vire.

Su'âl: ﴿وَآتَى الْمَالَ﴾ didüği kifâyet itmez mi idi ki ﴿وَآتَى الزَّكَاةَ﴾ dedi? **Cevâb:** Evvelkisi sadaka bâbındadur, sonrakisi hod zâhir.

﴿وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا﴾ Dahı 'ahde vefâ idicilerdür, kaçan Tanrı ile 'ahd berkidirler ﴿وَالصَّابِرِينَ﴾ hâs sâbirlerdür ﴿فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ﴾ marazda ve zemânetde ve fakrda ve darlıkda ﴿وَحِينَ الْبَأْسِ﴾ dahı cenkde ve harbde **[30b]** ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا﴾ ol tâyife anlardur ki sâdıklar oldılar ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ dahı anlardur ki dîn içinde râstlar oldılar. (177)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ﴾ Kısâs yazıldı üzerinize ﴿فِي الْقَتْلَى﴾ ölenlerde ﴿الْحُرُّ بِالْحُرِّ﴾ hür öldürmek ile hür öldürüle ﴿وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ﴾ dahı kulla kul öldürüle ﴿وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى﴾ dahı dişi öldürmek ile dişi öldürile.

[66] Onlar için elem verici azap vardır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: 'Abdile hür öldürürler, zekerile yine ünsâ öldürürler, hâlbuki âyet buna muhâlifdür? **Cevâb:** Bu âyet mensûhdur, nâsih [67]﴿أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ﴾ âyetidür.

﴿فَمَنْ﴾ Her kimse ki ﴿عُفِيَ لَهُ﴾ 'afv olına anuniçün ﴿مِنْ أَخِيهِ﴾ kardeşinden ﴿شَيْءٌ﴾ bir nesne. ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ﴾ dediğiyle murâd kâtildür. ﴿مِنْ أَخِيهِ﴾ iy [68]مِنْ جِهَةِ أَخِيهِ bundan murâd veliyy-i maktûldürür. ﴿شَيْءٌ﴾ mef'ûl-i mutlakdur. Zîrâ عَفَا lâzımdur.

Su'âl: عَفَي, عَنْ'la ta'diye eyler. Bunda lâmıla ta'diye itdi. Nükte nedir? **Cevâb:** عَفَي, عَنْ'la ta'diye eyler. عَنْ'la cinâyet idene nice [69]عَفَوْتُ عَنْ فُلَانٍ dirler. Ve لام'la dahı ta'diye eyler nice ki [70]عَفَوْتُ لِفُلَانٍ عَمَّا جَنَي dirler.

Su'âl: عُفِي, تُرِكَ ile niçün tefsîr olunmadı, tâ شَيْءٌ mef'ûlün bih ola? **Cevâb:** عُفِي, تُرِكَ ma'nâsına gelmez, evet اَعْفَي gelür. Bu hod اَعْفَي değül.

Su'âl: عَفَي, مَحَي ma'nâsına niçün gelmez? **Cevâb:** عَفَي, مَحَي ma'nâsına geldiğini kabûl itmemişlerdürür.

Su'âl: Niçün شَيْءٌ dedi, ya'nî bir nesnecik dimek olur? **Cevâb:** Bu işâretdür ana ki dört beş veresenün biri 'afv itse kısâs sâkıt olur.

﴿فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ﴾ Ma'rûfila ittibâ' olsun, ya'nî veliyy-i maktûl kâtili eyü tutsun ﴿وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ﴾ kâtil dahı kan bahasını eğlemesün. ﴿ذَلِكَ﴾ Ol hükm-i mezkûr 'afvdan ve diyetden ﴿تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ﴾ tahfîfdürür senün ma'bûdından dahı rahmetdür. Zîrâ Tevrât ehlinde elbette kısâs idi, 'afv ve diyet **[31a]** harâmıdı. Ehl-i İncîl'e 'afv idi kısâs ve diyet harâmıdı. Bu ümmet muhayyerdür kısâsıla ve 'afvile ve diyetile. ﴿فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ﴾ Her ki hadden tecâvüz ide, ol tahfîfden sonra. [71]﴿فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (178)

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾ Sizüniçün kısâsda hayât vardur illâ ne hayât ﴿يَا أُولِي الْأَلْبَابِ﴾ iy akıl eyeleri. Zîrâ anunıla katilden i'râz eylerler ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ tâ ehl-i

---

67 Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: **Cana can**, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş… Mâ'ide 5/45.

68 Kardeşi tarafından.

69 Falancayı affettim.

70 Falancanın işlediği suçu affettim.

71 Onun için elem verici azap vardır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

takvâ 'amelini idesiz. (179) ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ﴾ Farz olundı üzerinize ﴿إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ﴾ ﴿الْمَوْتُ﴾ vaktâ ki sizün birinize ölüm hâzır ola ﴿إِنْ تَرَكَ خَيْرًا﴾ eğer mâl terk iderse ﴿الْوَصِيَّةُ﴾ vasiyyet itmek yazıldı. ﴿لِلْوَالِدَيْنِ﴾ Ataya ve anaya ﴿وَالْأَقْرَبِينَ﴾ dahı yakınlara ﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ 'adlile ki sülüsden artık olmaya ﴿حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾ hak oldı bu hak olmaklık müttakîler üzerine. (180) ﴿فَمَنْ بَدَّلَهُ﴾ Her kim ki ol îsâyı tağyîr ide ﴿بَعْدَمَا سَمِعَهُ﴾ anı işitdikden sonra ﴿فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ﴾ olmaz anun ismi illâ anı tağyîr idenün üzerine.[72] ﴿إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (181) ﴿فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا﴾ Her ki vasiyyet idiciden hayf anlaya hatâ vechiyle ﴿أَوْ إِثْمًا﴾ yâ hayf anlasa 'amd vechiyle ﴿فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ﴾ dahı ıslâh eylese anlarun aralarını şer' emri ile ﴿فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ anun üzerine günâh olmaz.

Su'âl: ﴿فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ dedi, muslihe nice ism olur? **Cevâb:** Yukarıda ﴿فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ﴾[73] demiş idi, ol vehm içün ﴿فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ dedi. ﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (182)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ Oruç sizün üzerinize yazıldı şunın gibi ki sizden öndin olanlara yazılmışdı.

Su'âl: Teşbîh nededir? **Cevâb:** Teşbîh yarar ki farziyyetde ola. Ya'nî nice ki anlara farzdı, bize dahı şöylece farz oldı. Yâ kemiyyetdedür, ya'nî anlara otuz yazıldı, bize dahı otuz yazıldı. Yâ keyfiyyetdedürür, **[31b]** yatsudan sonra anlara yimek harâm idi, bize dahı harâm idi. Lâkin[74] ﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ﴾ âyetiyle nesh oldı.

﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ sizün takvânuzı diledüğümüz içün. (183) ﴿أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ﴾ Sıyâm ki yazıldı sizün üzerinize bir nice gündür ﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا﴾ her kim ki sizlerden hasta ola ﴿أَوْ عَلَى سَفَرٍ﴾ yâ sefere üzerine ola, dahı orucını yiye ﴿فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾ anun üzerine yedüği kadarca kalan günlerden oruç tutmak vardur.

Su'âl: Eğer hasta oruç tutsa yâ müsâfir, ana nesne lâzım olmaz. Pes ne ma'nâdan ﴿فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾ dedi? **Cevâb:** Bunda فَأَفْطَرَ mahzûftur.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES Arşiv kopyası

72 Şüphesiz Allah işiten ve bilendir.

73 Allah şüphesiz bağışlayan ve merhamet edendir.

74 Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı… Bakara 2/187.

﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ﴾ Şunlarun üzerlerine ki oruca tâkat getürürler ﴿فِدْيَةٌ طَعَامُ﴾ ﴿مِسْكِينٍ﴾ her güniçün bir miskînün ta‘âmınun fidyesidur ki ol yarım sâ‘ bürdür yâ bir sâ‘ şa‘îrdür. Bu ibtidâ-i İslâm’da idi. Sonra mensûh oldı, yâ bu şüyûh-ı ‘acâyiz hakkındadur. ﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا﴾ Her ki fidye mikdârından artık var ise ﴿فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ﴾ ol ana yeğrekdür ﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ﴾ evet siz oruç tutmağınuz yeğrekdür size ﴿إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ eğer bilürseniz. (184)

﴿شَهْرُ رَمَضَانَ﴾ Ramazan ayı ﴿الَّذِي﴾ şoldur ki ﴿أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ﴾ Kur’ân anda indi dünyâ göğine, ramazânun yirmi dördiyidi. Tevrât evvel gicesinde endi, esahh oldur ki altıncı gicesinde endi. Suhuf-i İbrâhîm evvel gicesinde endi. Zebûr on yedisinde endi, İncîl on üçünde endi. ﴿هُدًى لِلنَّاسِ﴾ Şu hâlde ki hidâyetdür halkiçün ﴿وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى﴾ dahı rûşen idicidür hak yolı ﴿وَالْفُرْقَانِ﴾ dahı fark idicidür hakkı bâtıldan.

Su’âl: ﴿هُدًى لِلنَّاسِ﴾ didüğinden sonra ﴿وَبَيِّنَاتٍ﴾ dediğinde nükte ne? **Cevâb:** ﴿هُدًى لِلنَّاسِ﴾ dediği râhnümâdur ve ﴿وَبَيِّنَاتٍ﴾ dediği güneş gibi râhnümâdur dimek olur.

[32a] ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾ Sizden her ki aya hâzır ola tutsun orucı ﴿وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾[75] ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ﴾ Tanrı size genezliği diler ﴿وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ size çetinliği dilemez. Ol cihetden hasta olıcak ya sefere gidicek ruhsat buyurdı. ﴿وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ﴾ Dahı şunıniçün ki sağışı tamâm idesiz ﴿وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ﴾ dahı şunınıçün ki Tanrı’ya tekbîr idesiz ﴿وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ dahı sizün şükrünizi irâde itmeğiçün.

Su’âl: ﴿وَلِتُكْمِلُوا﴾ nereye ma‘tûfdur. **Cevâb:** لِتَعْلَمُوا مَا تَعْمَلُون üzerine ma‘tûfdur. Ya‘nî tâ işlediğinizi bilesiz, dahı sağışı tamâm idesiz.

Su’âl: Murâd ﴿وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ﴾ dediğinde nedür? **Cevâb:** Murâd ta‘zîmullâhdur, yâ tekbîrât-ı fıtırdur, yâ ‘îdün hilâlini göricek itdükleri tekbîrdür. (185)

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي﴾ Yâ Muhammed kaçan sana sorarlar benim bendelerim benden ﴿فَإِنِّي قَرِيبٌ﴾ eyit anlara ki yakınım ﴿أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ﴾ Niyâz idenin du‘âsını kabûl iderim ﴿إِذَا دَعَانِ﴾ kaçan ki bana du‘â ide. ﴿فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي﴾ Benim

[75] Kim hasta veya yolculukta ise, tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde tutsun.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

îmâna da'vet itdüğimi kabûl itsünler ﴿وَلْيُؤْمِنُوا بِي﴾ dahı benim birliğime îmân getürsünler ﴿لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾ le'allî ki onalar. (186) ﴿أُحِلَّ لَكُمْ﴾ Helâl oldı sizüniçün ﴿لَيْلَةَ الصِّيَامِ﴾ oruç gicesinde ﴿الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ﴾ 'avratlarınıza yakınlık itmek.

Su'âl: Ne ma'nâdan kat' itdi ﴿هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ﴾ âyetini? Ma'nâsı anlar sizüniçün kaftânlardur ve siz anlaruniçün kaftânlarsız dimek olur. **Cevâb:** Bu istînâfdür. Ramazân gicesinden mücâma'a helâl olmağun sebebini beyân itmeğiçün.

﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ﴾ Tanrı bildi ki bedürüstî siz ﴿كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ﴾ nefislerinizi yenemezdiniz ﴿فَتَابَ عَلَيْكُمْ﴾ tevbenizi kabûl itdi vaktâ ki tevbe kıldınız ﴿وَعَفَا عَنْكُمْ﴾ dahı sizden **[32b]** 'afv itdi. ﴿فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ﴾ Şimdiden girü mübâşeret eylen anlarunıla ﴿وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ﴾ dahı taleb eylen şunı ki Tanrı sizüniçün yazdı evlâddan, maksûd kazâ-i şehvet olmasun. ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا﴾ Dahı yin ve için ﴿حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ﴾ şuna değin ki ak iplik seçile ﴿مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ﴾ kara iplikden ﴿مِنَ الْفَجْرِ﴾ fecrden.

Su'âl: Bu isti'âre midür, yâ teşbîh midür? **Cevâb:** Teşbîhdür, zîrâ ﴿مِنَ الْفَجْرِ﴾ deyicek isti'ârelikden çıkdı.

Su'âl: Ne ma'nâdan ﴿مِنَ الْفَجْرِ﴾ dedi ki teşbîh oldı? Hâlbuki isti'ârede fesâhat artuğıdı. **Cevâb:** ﴿مِنَ الْفَجْرِ﴾ dimeseydi isti'âre olmaz idi. Zîrâ müste'ârın şartı oldur ki hâl anun üzerine delâlet eyleye.

Su'âl: Ne ma'nâdan 'Adiyy b. Hâtim ak ip ile kara ipi yasduğı altında kordı, dahı anunıla sabâhı bilür idi? **Cevâb:** 'Adiyy ﴿مِنَ الْفَجْرِ﴾ indüğinden gâfil idi.

﴿ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ﴾ Andan sonra orucı tamâm idün giceye değin ﴿وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ﴾ hâtunlara mücâma'a itmen siz mesâcidde mu'tekifiken. Zîrâ i'tikâf fâsid olur. Niye fâsid olur? Kaçan ki yapışa ya öpe dahı inzâl ola. ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾ Ol giçen hükümler Tanrı'nun hadleridür ﴿فَلَا تَقْرَبُوهَا﴾ ana yaklaşman.

Su'âl: Burada ﴿فَلَا تَقْرَبُوهَا﴾ dedi. Bir âyetde dahı [76]﴿فَلَا تَعْتَدُوهَا﴾ tevfîk nedür?

[76] … **Sakın onları aşmayın**. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir. Bakara 2/229.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Cevâb: Her ki tâ'atullâhda ola hak içinde olur, ol vaktın nehy oldılar te'âddîden. Burada nehy itdi Tanrı kırbândan. ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ﴾ Ancılayın beyân ider Tanrı âyâtını halka ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾ anlarun takvâsını dilediğiçün. (187)

﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ﴾ Yimesün ba'zınız ba'zınızın mâlını bâtılile. Ya'nî ol vechile ki Tanrı buyurmamışdur. ﴿وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ﴾ Bırakman kardaşlarınızın emvâlini zâlimlere ﴿لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا﴾ **[33a]** yimekiçün bir niceyi ﴿مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ﴾ halkun emvâlinden ﴿بِالْإِثْمِ﴾ zulmile yâ yalan andile ﴿وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ hâlbuki mubtıldığünizi bilürsiz. (188) ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ﴾ Sana sorarlar yâ Muhammed ehilleden ki evvelden neden incecükdür, sonra vara vara yoğunlanılırdırlar? ﴿قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ﴾ Eyit ki ol halkun vaktlerini beyân itmekiçündür ﴿وَالْحَجِّ﴾ dahı haccın vaktini beyân itmekdür.

Su'âl: Burada nice sûret bağlar ki bunlar ayın ince ve yoğun olduğından su'âl etdiler, peygâmber mevâkîtdür dedi? **Cevâb:** Peygâmber anlara bu resme su'âl müvecceh değül, bunda hikmet neyidüğünden su'âl eylemek müveccehidi.

﴿وَلَيْسَ الْبِرُّ﴾ İhsân ol değül ki ﴿بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ﴾ evlere gelesiz ﴿مِنْ ظُهُورِهَا﴾ arkalarından ﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى﴾ lâkin kerem şunın keremidür ki Tanrı harâm itdüğinden perhîz itdi. ﴿وَأْتُوا الْبُيُوتَ﴾ Evlere gelün ﴿مِنْ أَبْوَابِهَا﴾ kapularından ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ dahı korkın Tanrı'dan ﴿لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ sa'âdetmendliğünizi dilemekiçün. (189)

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Dahı cenk idün Allâh yolında ﴿الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ﴾ şunlarunıla ki sizünile cenk iderler ﴿وَلَا تَعْتَدُوا﴾ dahı hadden geçmen ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ bedürüstî Allâh hadden geçenleri sevmez. Murâd bundan budur ki 'avratlar ile ve kocalar ile ve oğlancıklar ile ve mu'âhidler ile cenk itmeyeler. (190) ﴿وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ﴾ Öldürün o harbîleri nirede bulırsanız ﴿وَأَخْرِجُوهُمْ﴾ dahı çıkarın anları ﴿مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ﴾ şol aradan ki sizi çıkardılar. Nice ki Peygâmber 'aleyhi's-selâm çıkardı Mekke'yi feth idicek kendüye îmân getürmeyenleri. ﴿وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ﴾ Ya'nî anları vatanlarından çıkarmak a'zamdur anları öldürmekden ﴿وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ cenk eylemen anlarunıla Mescid-i Harâm katında **[33b]** ﴿حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ﴾ şuna değin ki sizünile andan cenk iderler. ﴿فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ﴾ Eğer sizünile cenk itseler siz dahı anları öldürün ﴿كَذَلِكَ جَزَاءُ

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿الْكَافِرِينَ﴾ ancılayındur kâfirlerun cezâsı. (191) ﴿فَإِنِ انْتَهَوْا﴾ Eğer şirkden ve kıtâlden i'râz itseler [77] ﴿فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (192)

﴿وَقَاتِلُوهُمْ﴾ Cenk idün anlarunıla ﴿حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ﴾ tâ fitne olmaya, ya'nî şirk gide ﴿وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ﴾ dahı dîn Tanrı içün ola 'ale'l-hulûs. ﴿فَإِنِ انْتَهَوْا﴾ Eğer şirkden yığılınsalar ﴿فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ Allâh'un düşmenliği yokdur, meğer zâlimler üzerine. (193) ﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ﴾ Şehr-i harâm şehr-i harâmadur. Ya'nî şehr-i harâmın hürmetini bozasız anlarun üzerine, nice ki anlar bozdılar sizün üzerinize. Ya'nî evvel yılda peygâmberi anlar men' itdiler idi Mekke'den ol zi'l-ka'de ayında idi, siz dahı anlardan intikâm idün şehr-i harâmda dimek olur. ﴿وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ﴾ Hurumât kısâsdur. Ya'nî şehr-i harâmda anlarunıla cenk itmeklik vardur nice ki anlar şehr-i harâmda sizünile cenk itdiler. ﴿فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾ Her ki te'addî eyledi sizin üzerinize ﴿فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ﴾ siz dahı anun üzerine te'âddî idin ﴿بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾ evet size te'addî itdükleri kadarca hemân. ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ Dahı korkın Tanrı'dan ﴿وَاعْلَمُوا﴾ dahı bilün ﴿أَنَّ اللَّهَ﴾ ki bedürüstî Tanrı i'tidâdan sakınanlar iledür. (194) ﴿وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Dahı Tanrı'nun yolında sadaka idün, isrâfdan sakınıb ﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ dahı nefislerünizi ellerünüz ile tehlükeye salman. ﴿وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ [78] (195) ﴿وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ﴾ Hacc ve 'umreyi tamâm idün Tanrı içün, menâsikleri ve şerâyıtları, nafakayı helâldan idüben.

Su'âl: 'Umre vâcib oldığına delîl var mıdur bu âyetde? **Cevâb:** Delîl yokdur. Bir nazarda evet وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ **[34a]** dahı okındı. Hacc vâcib oldığında söz yokdur evet nazımda kırân hükümde kırânı vâcib eyler.

﴿فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ﴾ Eğer men' olsanız bir nesne ile maraz gibi yâ havf gibi hacc itmekden ﴿فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾ helâllanın neyile müyesser olursa kurbândan deve gibi yâ sığır gibi yâ koyun gibi.

Su'âl: Ne vakt boğazlaya ve ne arada boğazlaya. **Cevâb:** Eğer haccise Ebû Hanîfe katında Harem'de boğazlaya ne vakt diler ise. İmâmeyn mezhebinde eyyâm-ı nahrda boğazlaya. Eğer mu'temir ise Harem'de boğazlaya ne vaktde olur ise ittifâkan.

[77] Allah şüphesiz bağışlayandır, merhamet edendir.

[78] İyi iş yapın, şüphesiz Allah iyi iş yapanları sever.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ﴾ Başlarınızı yolıtman, ya‘nî helâllanman ﴿حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ﴾ ﴿مَحِلَّهُ﴾ şuna değin ki kurbân yerine erişe.

Su’âl: Peygâmber hedyini boğazladı muhsar oldığı yirde. Pes ﴿حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ﴾ ﴿مَحِلَّهُ﴾ didüğinde nükte ne? **Cevâb:** Peygâmber muhsar oldığı yir Hudeybiye tarafında idi. Ol Harem’dendir.

﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا﴾ Sizlerden her kimesne ki marîz olsa ki halka anı muhtâc itse ﴿أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ﴾ yâ anun zahmeti olsa başından bit gibi yâ cerâhat gibi ﴿فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ﴾ anun üzerine fidye vardur, üç gün oruçdan ﴿أَوْ صَدَقَةٍ﴾ yâ sadakadan altı miskîne yarım sâ‘dan ﴿أَوْ نُسُكٍ﴾ yâ kurbândan ki ol koyundur ﴿فَإِذَا أَمِنْتُمْ﴾ kaçan ki ıhsârdan emân bulsanız. ﴿فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ﴾ Her ki metâ‘lana ‘umre ile ﴿إِلَى الْحَجِّ﴾ hacc vaktine değin ﴿فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾ her ne ki müyesser olsa kurbândan itsün, anun etinden ana yimek revâdur bizüm katımızda. ﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ﴾ Her ki kurbân bulmasa ﴿فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ﴾ anun üzerine üç gün oruç vardur ﴿فِي الْحَجِّ﴾ hacc vaktinden eşhur-i haccda. Efdal oldur ki bu üç gün bayramdan öndinki günler ola. ﴿وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ﴾ Yedi gün dahı tutasız vaktâ ki fâriğ olasız ef‘âl-i haccdan ﴿تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ﴾ ol üçile ol yedi **[34b]** tamâm on olur.

Su’âl: Fezlekede nükte ne? **Cevâb:** İbâhat vechini def‘ itmek içündür, dahı te’kîd içündür.

﴿ذَلِكَ﴾ Ol temettu‘ ﴿لِمَنْ﴾ şunıniçündür ki ﴿لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ anun vatanı Mescid-i Harâm sınurunda olmaya. Zîrâ anun serhaddinde olana temettu‘ ve kırân itmek yokdur.[79] ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (196)

﴿الْحَجُّ﴾ Haccun vakti ﴿أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ﴾ ma‘lûm aylardur ki anlar şevvâl ve zü’l-ka‘denün onıdur bizüm katımızda. İmâm Şâfi‘î katında zü’l-hiccenün dokızı ve nahr gicesidür. Mâlik mezhebinde zü’l-hiccenün tamâmıdur.

Su’âl: Haccı bu aylar ile tevkît itmekde fâyide ne? **Cevâb:** Fâyide oldur ki ef‘âl-i haccdan bir nesne revâ olmaz, meğer ol aylarda. Şâfi‘î katında ihrâm dahı revâ olmaz. İmâm katında revâ olur, evet mekrûhdur.

[79] Allah’tan sakının ve Allah’ın cezasının şiddetli olacağını bilin.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Remy-i cimâr ef'âl-i haccdandur. Hâlbuki 'aşrdan sonradur? **Cevâb:** Murâd ef'âl-i haccdan erkânıdur, cimâr erkândan değüldür. **Ve Fîhi Nazar:** Vech-i nazar, tavâf-ı ziyâreti te'hîr itmek eyyâm-ı teşrîfin sânîsine kerâhetsiz revâdur, hâlbuki erkândandur.

Su'âl: İki ay ve zü'l-hiccenün onına eşhur didüğünde nükte nedür? **Cevâb:** İsm-i cem'de vâhidden mâverâsı müşterek olur, [80]﴿فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا﴾ gibi.

﴿فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ﴾ Her ki nefsine bu aylarda hacc lâzım eylese telbiye ile yâ kurbân sürmek ile ﴿فَلَا رَفَثَ﴾ ana cimâ' itmek yokdur ﴿وَلَا فُسُوقَ﴾ dahı fisk eylemek yokdur ve söğişmek yokdur ﴿وَلَا جِدَالَ﴾ dahı kimesne ile mu'âraza itmek yokdur ﴿فِي الْحَجِّ﴾ haccda. ﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ Her ne ki hayırdan idesiz ﴿يَعْلَمْهُ اللَّهُ﴾ Tanrı anı bilür ﴿وَتَزَوَّدُوا﴾ zâd hâsıl idün halkdan dilemeği terk idün ﴿فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى﴾ zâd yeğreği hod takvâdur ﴿وَاتَّقُونِ﴾ dahı benden korkın ﴿يَا أُولِي الْأَلْبَابِ﴾ **[35a]** iy akıl eyeleri. (197)

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ﴾ Yokdur sizün üzerinize günâh ﴿أَنْ تَبْتَغُوا﴾ taleb itmekde ﴿فَضْلًا﴾ rızkı ki ticâret öciyledür ﴿مِنْ رَبِّكُمْ﴾ ma'bûdınızdan. ﴿فَإِذَا أَفَضْتُمْ﴾ Vaktâ ki göç idesiz ﴿مِنْ عَرَفَاتٍ﴾ 'Arafât'dan ﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ﴾ zikr idün Tanrı'yı telbiyeyile tehliyeyile Meş'ar-i Harâm katında ki ol Kuzah'dur. Kuzah ol depedür ki îmân anun üzerinde durur ilerüde. Anun üzerinde kâfirler od yakarlar idi. ﴿وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ﴾ Anun Tanrı'yu eyülik ile sizün eyü hidâyetiniz gibi ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ﴾ ki bedürüstî siz hidâyetden ilerü câhillerden idinüz. (198) ﴿ثُمَّ أَفِيضُوا﴾ Andan sonra göç idün ﴿مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾ ol yirden ki halk göç itdiler [81]﴿وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (199) ﴿فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ﴾ Kaçan ki fâriğ olasız 'ibâdetlerünüzden dahı cemre-yi 'akabeden sonra kurbânlarınızı idesiz. ﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ﴾ Anun Tanrı'yı tekbîrle ﴿كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ﴾ atalarunuzun fahrlerini yâd itdüğünüz gibi ﴿أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا﴾ yâ dahı katırak atalarunuzun mefâhirini yâd itdüğünüzden.

﴿فَمِنَ النَّاسِ﴾ Halkun ba'zından ﴿مَنْ يَقُولُ﴾ şol kimesne vardur ki eydür ﴿رَبَّنَا﴾ iy Hudâvendâ ﴿آتِنَا﴾ vir bize ﴿فِي الدُّنْيَا﴾ dünyâ sarâyında ﴿وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ﴾

[80] Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz, (yerinde olur). **Çünkü kalpleriniz sapmıştı**… Tahrîm 66/4.

[81] Allah'tan mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder.

anunıçün âhiret sarâyında nasîb yokdur. (200) ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ﴾ Anlarun ba'zından şol vardur ki eydür ﴿رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً﴾ sa'âdet vir, yâ zevce-yi sâliha vir dünyâda ﴿وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً﴾ dahı âhiretde hûri vir ﴿وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ dahı bizi od 'azâbından sakla. (201) ﴿أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا﴾ Ol tâyife nasîb vardur anlaruniçün kesb itdüklerinden ﴿وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ Tanrı tiz hesâbludur. (202) **[35b]** ﴿وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ﴾ Anun Tanrı'yı eyyâm-ı ma'dûdâtda ki eyyâm-ı teşrîkdür, tekbîr ile namâzdan fâriğ olıcak dahı cemerât atdukda. ﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ﴾ Her kim ki tizleye göçmeği ﴿فِي يَوْمَيْنِ﴾ iki günde ki nahr güninden sonradur ﴿فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ anun üzerine günâh olmaz. ﴿وَمَنْ تَأَخَّرَ﴾ Her kim ki geç tutsa, ya'nî teşrîkun üçüncüsünde cemereyi atsa andan göçse ﴿فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ anun üzerine günâh olmaz.

Su'âl: Ta'cîlile te'hîrun ortasında fark var mıdur? **Cevâb:** Ta'cîl hasendür, te'hîr ahsendür.

﴿لِمَنِ اتَّقَى﴾ Perhîzkâr içün ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ dahı korkın Tanrı'dan ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾ dahı bedürüstî bilün ki andan yana haşr olısarsız. (203)

﴿وَمِنَ النَّاسِ﴾ Halkda vardur ﴿مَنْ﴾ şol kimesne ki ﴿يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ﴾ seni 'acebe götürür anun kavli, murâd bundan Ahnes'dür. ﴿فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ Dünyâ sarâyında ﴿وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ﴾ dahı Tanrı'yı tanık getürür gönlindekine. Ya'nî yâ Muhammed seni severem dir ﴿وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ﴾ hâlbuki ol eşeddür husûmetde. (204) ﴿وَإِذَا تَوَلَّى﴾ Kaçan ki senden gide ﴿سَعَى فِي الْأَرْضِ﴾ yir yüzinde sa'y ider ﴿لِيُفْسِدَ فِيهَا﴾ tâ fesâd eyleye ﴿وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ﴾ ekini ve davarı helâk ider. Nice ki Sakîf'le anun arasında 'adâvet var idi. Bir gice seherin vardı ekinlerini odladı ve davarlarını kırdı. [82] ﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ﴾ (205) ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ﴾ Kaçan ki ana Tanrı'dan kork dinse ﴿أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ﴾ 'âr anı isme da'vet ider ki vâ'izin kavlini redd ider ﴿فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ﴾ tamu ana yiter ﴿وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ﴾ dahı ne yaman yirdür. (206) ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ﴾ Halkdan şol kimesne vardur ki nefsini satar Tanrı'nun rızâsını taleb itmek içün ﴿وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾ Hakk te'âlâ bendelerine şefkatlüdür ki teklîf itdi anları cihâd ile. (207)

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[82] Allah bozgunculuğu sevmez.

[36a] ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً﴾ İslâm dînine girün bir uğırda ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾ şeytân yüridiği yola yürimen, zîrâ ol size rûşen düşmendürür. (208) ﴿فَإِنْ زَلَلْتُمْ﴾ Eğer meyl itseniz İslâm'dan ﴿مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾ size hüccetler geldüğinden sonra ﴿فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ bilün ki Tanrı tüvânâdur intikâm üzerine intikâm itmez illâ hakkıla. (209) ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ﴾ Nazar itmezler yâ muntazır olmazlar ﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ﴾ illâ şuna ki Tanrı'nun 'azâbı gele anlara ﴿فِي ظُلَلٍ﴾ bulıtlar içinde ﴿مِنَ الْغَمَامِ﴾ gamâmdan ya'nî gamâmda ki karanulık ola ﴿وَالْمَلَائِكَةُ﴾ dahı melekler gele anlarun ervâhını kabz itmek içün ﴿وَقُضِيَ الْأَمْرُ﴾ dahı iş biter ki uçmak ehli uçmağa girür ve tamu ehli tamuya girür ﴿وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ﴾ dahı Tanrı'ya rucû' ider her nesne.

Su'âl: 'Azâb anlara gamâmda indüğinde nükte ne? **Cevâb:** Gamâmda rahmet umılır. Vaktâ ki andan 'azâb ine mağbûnlık gâyetde olur. (210)

﴿سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Su'âl it yâ Muhammed Benî İsrâîl'e ya'nî anlara rûşen âyetlerden nice geldi diye. Nice ki anı ﴿كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ﴾ beyân ider. Yâ ma'nâsı nice âyetden kütüblerde şehâdet ider İslâm dîninün sıhhati üzerine. ﴿وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ﴾ Her kimesne ki tebdîl eyleye Tanrı'nun ni'metini ﴿مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ﴾ ana geldikden sonra [83] ﴿فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾

Su'âl: Mes'ûlün 'anhâ kimler idi? **Cevâb:** Murâd 'Abdullâh b. Selâm'dur ve Buhayrâ-i Râhib'dür ki anlar hakka mukırrıdılar. (211)

﴿زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا﴾ Bezendi dünyâ sarâyı şunların içün ki kâfir oldılar ﴿وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ hor bakarlar mü'minlere ﴿وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ şunlar ki takvâyı şi'âr idindiler yukarudururlar kıyâmet güninde **[36b]** zîrâ anlar 'illiyyîndedürürler. Ol hor bakanlar siccîndedürürler. Murâd bundan İbn-i Mes'ûd ve 'Ammâr ve Suheyb ve eşbâhıdur. [84] ﴿وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾

Su'âl: ﴿مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ dedi idi, ﴿وَالَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ dediğinde nükte nedür? **Cevâb:** Murâd mü'minlere gereklü olanı bileler ki takvâyımış. (212)

• • • • • • • • • • •

83 Allah'ın cezası şüphesiz şiddetlidir.

84 Allah dilediğini hesabsız şekilde rızıklandırır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾ Halk bir tâyife idi. Ya‘nî İslâm dinünün üzerine müttefikler idi, dahı ihtilâf itdiler. ﴿فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ﴾ Eyle olsa Tanrı anlara peygâmberler gönderdi şu hâlde ki beşâretcidürürler, dahı korkıdıcıdururlar.

Su’âl: Ne vaktın hak üzerine müttefikler idi? **Cevâb:** Âdem ile Nûh arasında bin iki yüz yıl geçdi, on karnıdı, kamu hak üzerine idiler.

﴿وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ﴾ Dahı anlarun ile kitâb gönderdi ﴿بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ﴾ hakkıla tâ hükm eyleye kitâb ﴿بَيْنَ النَّاسِ﴾ halkun ara yerinde ﴿فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ﴾ şundaki ihtilâf itdiler anda. ﴿وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ﴾ İhtilâf itmedi anda ﴿إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ﴾ illâ şunlar ki kitâb virildiler ol ihtilâfı gidermek içün ﴿مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾ andan sonra anlara dürlü burhân geldi mu‘cizelerden ﴿بَغْيًا بَيْنَهُمْ﴾ aralarında hased yöninden ki enbiyâ ne ma‘nâdan Benî İsrâ’îl’den gelmedi ‘Arab’dan geldi. ﴿فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ Dahı Tanrı kulağızladı râst yola şunları ki îmân getürdiler ﴿لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ﴾ şunın içün ki ihtilâf itdiler anda ﴿مِنَ الْحَقِّ﴾ hakdan ﴿بِإِذْنِهِ﴾ şu hâlde ki Tanrı’nun izniyle ve irâdetiyle idi. ﴿وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ Tanrı râst yola kulağızlar şunı ki diler. (213)

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ﴾ Sandunız mı? ﴿أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ﴾ ki uçmağa giresiz ﴿وَلَمَّا يَأْتِكُمْ﴾ dahı size gelmedi ﴿مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا﴾ meseli şunların ki geçdiler ﴿مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ sizden öndin **[37a]** ümmetlerden ﴿وَزُلْزِلُوا﴾ dahı çalkandılar dürlü belâyıla ﴿حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ﴾ tâ şuna değin ki peygâmber anlara derdi ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾ dahı derdi şunlara ki îmân getürdiler ﴿مَعَهُ﴾ Rasûl ile ﴿مَتَى نَصْرُ اللَّهِ﴾ ne vaktdur Tanrı’nun yardımı bize ki va‘d olındığıdı anunıla. Dahı cevâb virildi ﴿أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾ diyü. Ya‘nî âgâh olun ki tahkîk Tanrı’nun nasrı yakındur dendi. Ya‘nî her râhata zahmetsiz erişilmez. (214) ﴿يَسْأَلُونَكَ﴾ Yâ Muhammed sana sorarlar ﴿مَاذَا يُنْفِقُونَ﴾ ki ne nesneyi nafaka ideler. ﴿قُلْ﴾ Eyit yâ Muhammed ﴿مَا أَنْفَقْتُمْ﴾ her neyi ki nafaka idesiz ﴿مِنْ خَيْرٍ﴾ hayırdan ya‘nî helâldan ﴿فَلِلْوَالِدَيْنِ﴾ dahı vâlideyniniz içün olsun ﴿وَالْأَقْرَبِينَ﴾ dahı yakınlarınuz içün olsun ﴿وَالْمَسَاكِينِ﴾ dahı miskînler içün ﴿وَابْنِ السَّبِيلِ﴾ dahı yoldan üzilenler içün olsun. ﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ Her neki işleyesiz hayırdan ﴿فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾ bedürüstî Tanrı yeğ bilür anı. Âyet tatavvu‘ sadakadadur, yâ mensûhdur âyet-i zekât ile. (215)

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ﴾ Yazıldı sizün üzerinize kıtâl ﴿وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ﴾ hâlbuki ol size eyü gelmez ﴿وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا﴾ şâyed ol nesne ki siz anı sevmezsiz ﴿وَهُوَ خَيْرٌ﴾

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿لَكُمْ﴾ ol size yeğrekrekdür. Zîrâ anda ganîmet vardur eğer gâlib olsanız, şehâdet vardur eğer mağlûb olsanız. ﴿وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا﴾ Dahı yakındur ol nesne ki siz anı seversiz ﴿وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ﴾ ol size yaramazrakdur ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ﴾ Allâh bilür size eyü olan nesneyi ﴿وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ siz anı bilmezsiz.

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ﴾ Su'âl iderler sana yâ Muhammed şehr-i harâmdan ﴿قِتَالٍ فِيهِ﴾ andan cenk itmekden ﴿قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ﴾ eyit yâ Muhammed anda cenk eylemek ulu günâhdur ﴿وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ dahı **[37b]** Tanrı'nun yolından men' itmeklikdür ﴿وَكُفْرٌ بِهِ﴾ dahı Tanrı'nun birliğine inkâr itmeklikdürür ﴿وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ dahı Mescid-i Harâm'dan men' itmekdür ﴿وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ﴾ dahı Mescid-i Harâm'ın ehlini çıkarmaklık ﴿مِنْهُ﴾ Mescid-i Harâm'dan ﴿أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ ulurakdur Tanrı'nun katında. ﴿وَالْفِتْنَةُ﴾ Mescid-i Harâm'ın ehlini çıkarmak, yâ şirk getürmek ﴿أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ﴾ ulurakdurur katlden. Peygâmber 'aleyhi's-selâm cemâziye'l-uhrânın âhirinde diyü 'Abdullâh'ı saldı. Meğer ol recebin evvel güniydi, vardı Kureyş'den üç kişi tutdı. Birini öldürdi, ikisini esîr itdi, dahı develerini aldı. Dahı Kureyş "'Acebidi Muhammed'den ki şehr-i harâmı helâl gördi" dedilerse bu âyet endi. Yarar ki su'âl iden Müslimânlar olalar. **İ'tirâz:** Âyet mensûhdur deyübdür. Bu hod emkineye 'âmmdur, ezmineye 'âmm değüldür. Eyle olsa bunun ile [85]﴿اقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُمُوهُمْ﴾ âyeti arasında muhâlefet olmaz. ﴿وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ﴾ Anlar sizünile cenk itmekden zâyil olmazlar ﴿حَتَّى﴾ ﴿يَرُدُّوكُمْ﴾ tâ sizi döndereler ﴿عَنْ دِينِكُمْ﴾ sizün hak dîninizden ﴿إِنِ اسْتَطَاعُوا﴾ eğer döndermek ellerinden gelse. ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ﴾ Her kim dîninden dönse sizlerden ﴿فَيَمُتْ﴾ dahı ölse ﴿وَهُوَ كَافِرٌ﴾ hâlbuki ol küfr üzerinedür ﴿فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ﴾ ﴿أَعْمَالُهُمْ﴾ ol tâyife 'amellerini nâbedîd itdiler. ﴿فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ﴾ [86]﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ Bu âyet Şâfi'î'ye hüccetdür ki âdem ki mürted ola küfr üzerine ölmeyince 'ameli bozılmaz, evet ashâbumuz [87]﴿وَمَن يَكْفُرْ بِالإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ﴾ âyetiyle 'amel itdiler (217)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[85] Haram aylar çıkınca bu **Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün**, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. … Tevbe 9/5.

[86] Bunların işleri dünya ve ahirette boşa gitmiş olur. İşte cehennemlikler onlardır, onlar orada kalıcılardır.

[87] … **Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir**. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır. Mâide 5/5.

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[88] Âyetin ma'nâsı rûşendür. (218) ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ﴾ Yâ Muhammed su'âl iderler sana hamrdan, dahı kımârdan. **[38a]** Hamrın sebeb-i tahrîmi zâhirdür. Meysirun sıfatı, on kadehleri var idi. Anlar Fez ve Tev'em ve Rakîb ve Halis ve Nâfis ve Müsbil ve Mu'allâ ve Menîh ve Sekîh ve Vağd dirler idi. Kurbânı on bölük iderler idi. Bir nasîb Fezz'ün, iki nasîb Tev'em'in artarak Mu'allâ'nun yedi, Menîh'un, Sefîh'un, Vağd'un nesnesi yok idi, Tanrı harâm itdi. Nerd ve şatranc dahı kımârdandur 'Alî rivâyetinde. ﴿قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ﴾ Eyit yâ Muhammed ol ikiye meşgûl olmaklıkda günâh vardur ﴿وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾ dahı halka menfa'at vardur. ﴿وَإِثْمُهُمَا﴾ Anlarun ile hâsıl olan günâhın 'ikâbı ﴿أَكْبَرُ مِنْ﴾ anlarun menfa'atinden ulurakdur. ﴿وَيَسْأَلُونَكَ﴾ Dahı sana sorarlar ﴿مَاذَا﴾ ﴿يُنْفِقُونَ﴾ ne nesneyi nafaka ideler ﴿قُلِ الْعَفْوَ﴾ eyit yâ Muhammed, külfetinden artanı îsâr idelerdi. Zîrâ rivâyetdür ki ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ﴾ [89] إِنَّمَا الصَّدَقَةُ عَنْ ظَهْرِ غِنًى ﴿الْآيَاتِ﴾ Ancılayın Tanrı sizün içün vahdâniyyetinün nişânelerini beyân eyler ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾ tâ fikr idesiz eyü olan nesneleri. (219)

﴿فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى﴾ Dahı yetîmler muhâlatasından sana su'âl iderler ﴿قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ﴾ eyit yâ Muhammed anlarunıla virmek almak eyüliğile eyürekdür. ﴿وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ﴾ Eğer anları size çekseniz ﴿فَإِخْوَانُكُمْ﴾ anlar sizün kardâşlarunuzdur dinde ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ﴾ ya'nî Tanrı'nun üzerine nesne pûşîde olmaz anlarun bâbında. ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ﴾ Eğer Tanrı dileseydi meşakkatinizi size mübâh itmezdi anlarunıla muhâlatayı ﴿إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ bedürüstî Tanrı 'Azîz ve Hakîmdür. Yetimlere eyülik ideni ve yamanlık ideni bilür. (220)

﴿وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ﴾ Müşrikleri evlenmen ﴿حَتَّى يُؤْمِنَّ﴾ tâ anlar îmân getüreler. Rivâyetdür ki Peygâmber 'aleyhi's-selâm **[38b]** Mersed-i Ganevî'yi Mekke'ye gönderdi ki tâ andan İslâm'a gelenleri çıkara. Câhiliyyetde ol bir 'avrat severdi, ana 'Anâk dirler idi. Anda Mersed katına geldi, diledi ki anun ile halvet ola. Mersed "İslâm aramuzı ayırdı" dedi. 'Anâk "Beni evlen" dedi. Mersed "Peygâmbere

88 İnananlar, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler Allah'ın rahmetini umarlar. Allah bağışlar ve merhamet eder.

89 … Sadakanın hayırlısı, ihtiyaç fazlası mâldan verilendir... Buhârî, *Zekât*, 18; Müslim, *Zekât*, 94-97.

tanayım" dediyse bu âyet endi. ﴿وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ﴾ İmra'e-yi mü'mine ﴿خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ﴾ müşrike hâtundan yeğrekrekdür ﴿وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ﴾ velev eğer sizi 'acebe getürse ve anı sevseniz. ﴿وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ﴾ Müşriklere mü'mine hâtûnları virmen ﴿حَتَّى﴾ ﴿يُؤْمِنُوا﴾ tâ îmân getüreler ﴿وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ﴾ tahkîk mü'min bende eğer hür, eğer 'abd müşrikden yeğrekdür. ﴿وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ﴾ Zîrâ anlar nâr ehlinin 'amellerine da'vet iderler ﴿وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ﴾ Tanrı ehli uçmağa ve mağfirete da'vet iderler ﴿بِإِذْنِهِ﴾ Tanrı'nun irâdetiyle ﴿وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ﴾ ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ Tanrı âyâtını halka beyân ider tâ nasîhat alalar.

Su'âl: Âyetden ma'lûm oldı ki revâ değüldür Mü'min, Tersâyı almak. Hâlbuki Müslimânlar, Yahûdiyyeyi ve Nasrâniyyeyi evlenmek revâdur. **Cevâb:** Yahûdiyyeyi ve Nasrâniyyeyi nikâh itmek revâ oldığı ﴿وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ﴾[90] âyetiyle sâbit oldı.

Su'âl: Müşriğe mü'mine hâtunı virmeklik revâ değüldür. Pes zikrinde fâyide nedür? **Cevâb:** İbtidâ-i İslâm'da revâ idi, bu âyetile mensûh oldı.

Su'âl: Yahûdiyyeyi ve Nasrâniyyeyi evlenmek revâdur dedik. ﴿أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ﴾ âyetine ne dirüz? **Cevâb:**[91] ﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ﴾ (221)

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ﴾ Yâ Muhammed sana hâyızaya kırbân itmekden su'âl iderler ﴿قُلْ هُوَ أَذًى﴾ eyit ki ol bir nesnedür, nefs andan ditsinür ﴿فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي﴾ ﴿الْمَحِيضِ﴾ hâtûnlarun mücâma'atından yırak olun **[39a]** eyyâm-ı hayzında ﴿وَلَا﴾ ﴿تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ﴾ yaklaşman anlara, tâ zâhir olalar kanın inkıtâ'ıyla, yâ gusliyle. ﴿فَإِذَا تَطَهَّرْنَ﴾ Vaktâ ki pâk olalar ﴿فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ﴾ ya'nî mücâma'a eylen Allâh buyurdığı yirden ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ﴾ bedürüstî Tanrı günâhdan rucû' idicileri sever ﴿وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾ dahı pâk olıcıları sever, seyyi'âtdansa tevbeyle necâsetdense suyıla.

Su'âl: ﴿فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ﴾ dedi. Hâlbuki öpmek ve kuçmak revâdur. **Cevâb:** Mahîzdan murâd kan yeridür, ana yaklaşmak hod harâmdur.

• • • • • • • • • • •

90 Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, **daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da,** mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Mâide 5/5.

91 Erkekler, kadınlarının koruyucu kollayıcılarıdırlar… Nisâ 4/34.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿فَأْتُوهُنَّ﴾ dedi, hâlbuki mücâma‘a farz değül. **Cevâb:** Bundağı emr ﴿وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُواْ﴾[92] emri gibidür.

Su’âl: ﴿فَاعْتَزِلُوا﴾ dedi, ﴿وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ﴾ dediğinde nükte ne? **Cevâb:** Takdîm bunda haber-i kulûbiçündür. (222)

﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ﴾ ‘Avratlarunuz tohum saçacak yirlerünüzdür ﴿فَأْتُوا حَرْثَكُمْ﴾ gelün yirlerünüze ﴿أَنَّى شِئْتُمْ﴾ nite dilerseniz tek me’tî bir olsun ﴿وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ﴾ nefislerünüz içün yarar nesneleri takdîm eylen taleb-i veled gibi ve besmele gibi. ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ Korkun Tanrı’dan seyyi’âta cür’et itmen ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ﴾ dahı bilün ki bedürüstî siz Tanrı hazretine kavuşıcılarsız. İmdi şermesârlıkdan utanın ﴿وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ yâ Muhammed biz dediğimiz nesnelere inanıcılara beşâret it.

Su’âl: ﴿يَسْأَلُونَكَ﴾ üç kerret evvel anıldı vavsız, üçde dahı vavıla anıldı, nükte ne? **Cevâb:** Evvel üç vaktde su’âl olındı sonrağılar bir vaktde su’âl olındı. (223) ﴿وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ﴾ Tanrı’nun ismini hicâb kılman şuna ki üzerine and içersiz ﴿أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا﴾ ya‘nî mâni‘ kılman and içmeği birreden ve takvâdan ve ıslâhdan ﴿بَيْنَ النَّاسِ﴾ halk arasında. Yâ ﴿أَنْ تَبَرُّوا﴾’da **[39b]** lâm elif mahzufdur.[93] ﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ Bu âyet ‘Abdullâh b. Rebâh hakkındadur. (224)

﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ﴾ Tanrı size ‘ikâb eylemez lağv sebebiyle ﴿فِي أَيْمَانِكُمْ﴾ şu hâlde ki emânınızda ola, yâ Tanrı küffâra lâzım itmez yemîn-i lağv sebebiyle. Yemîn-i lağv oldur ki dil ana sebkat ide yemîn kasd itmeden, İmâm Şâfi‘î katında. İmâm Ebû Hanîfe katında oldur ki bir nesne üzerine and içe kendü gerçek sanıb, sonra hılâfı zâhir olub biline, anda keffâret ve günâh olmaz. ﴿وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ Lâkin mu’âhaze ider şunınla ki gönliniz anı kasd itdi.

Su’âl: Gönül kasd itmek sebebiyle kalan a‘zâ mu‘azzeb olmağın vechi nedür? **Cevâb:** Gönül âmir, a‘zâ me’mûrlardururlar. Pes ‘azâbda anunıla şerîk olsalar revâ görilür. ﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾ Tanrı yarlığayıcıdur yalan and içüb keffâret virenleri, Halîmdür bendelerinün suçına kalmaz. (225)

92 … İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın … Mâide 5/2.

93 Allah işiten ve bilendir.

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ﴾ ﴿لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ﴾ Şunlaruniçün ki îlâ okışdılar 'avratlarından ﴿أَشْهُرٍ﴾ dört ay intizâr vardur. Îlâ oldur ki and içe ki 'avradına dört ay, yâ dahı artık yakınlık itmeye. Eğer müddetden öndin vaty iderse keffâret vardur ya'nî keffâret vire, eğer dört ay giçse bâyin talâk vâkı' olur. ﴿فَإِنْ فَاءُوا﴾ Eğer dönseler yemînden ol dört ayda [94] ﴿فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (226) ﴿وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ﴾ Eğer talâk 'azm itseler [95] ﴿فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (227)

﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ﴾ Boşananlar ﴿يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ﴾ muntazır olalar 'iddetiçün nefsleri ile ﴿ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ üç hayız.

Su'âl: Yukaruda ﴿فَإِنْ فَاءُوا﴾ dedi. فا ta'kîbiçündür. Kable intihâi'l-müdde nice sûret verir? **Cevâb:** Bu فا, ﴿فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ فا'sı gibi.

Su'âl: 'Azm-i talâk kalbile olur ﴿فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ nice sûret bağlar? **Cevâb:** Hakk te'âlâ dil söylediğini dilden işidür. Gönül söylediğini gönülden işidür **[40a]** eyle olsa su'âl vârid olmaz.

Su'âl: ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ﴾'dan medhûlün bihâyı kasd itmek nice revâdur 'âmmiken? **Cevâb:** Sâhib-i Keşşâf'dan oldur ki lafz-ı mutlakdur. Ya'nî 'âmm değüldür. Pes müşterek gibi oldı, evet kâ'ideye muhâlifdür.

Su'âl: ﴿بِأَنْفُسِهِنَّ﴾ kasdında nazar nedür? **Cevâb:** Zikrinde teheyyüc tahrîs vardurur. Zîrâ nisâ revâgıbdur ricâle, pes nefsi kam' itmeye muhtâclardururlar.

Su'âl: Âyet müsâ'ade ider ki ﴿قُرُوءٍ﴾'dan ethâr ola, hem hayızda dahı talâk virmek bid'atdur. **Cevâb:** Talâk ki tuhurda ola takdîr [96] وَالْمُطَلَّقَاتُ مُسْتَقْبَلَاتٌ لِعِدَّتِهِنَّ olur ki قُرُوء'la hisâblanur.

Su'âl: ﴿ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾'nın intisâbı neyiledür? **Cevâb:** Mef'ûlün bihîdür. Ya'nî mutallakât üç kurû' gözlesünler dimek olur. Yarar ki mef'ûlün fîh ola.

Su'âl: Mümeyyiz cem'-i kesret geldi, cem'-i kıllet gelmedi, nükte nedür? **Cevâb:** Revâdur ki birini birinün yerinde isti'mâl ideler. Nice ki ﴿بِأَنْفُسِهِنَّ﴾'dedür.

94 Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

95 Allah işiten ve bilendir.

96 Boşananlar iddetlerini karşılayarak.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ﴾ Helâl değül anlara ki gizleyeler şunı ki Tanrı yaratdı anlarun erhâmlarında veledden yâ dem-i hayzdan ﴿إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ eğer Tanrı'ya dahı kıyâmete îmân getürürler ise.

Su'âl: ﴿إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ﴾ dedi, vaktâ ki zevce kitâbiyye ola nice sûret bağlar? **Cevâb:** Murâd tağlîzdür ve tehvîldür.

﴿وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ﴾ Anlarun erenleri ahakdur anları kendüye döndermeğe ﴿فِي ذَلِكَ﴾ 'iddet eyyâmında.

Su'âl: ﴿وَبُعُولَتُهُنَّ﴾'deki تا ne تا'dur? **Cevâb:** Yarar ki cem' تا'sı ola, yarar ki masdar تا'sı ola. Takdîri وَأَهْلُ بُعُولَتِهِنَّ olur.

Su'âl: ﴿أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ﴾'den anlandı ki 'avratın dahı hakkı vardur. **Cevâb:** Er vaktâ ki rüc'at dileye dahı 'avrat kaça, erin kavlini ihtiyâr itmek vâcibdür, anun kavli üzerine.

﴿إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا﴾ Eğer rüc'atile **[40b]** ıslâh dilerler ise aralarında ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ 'avratlar içün hakk vardur erenler üzerinde, erenler içün hak oldığı gibi. 'Avratlar üzerinde bir vechile ki şerî'atda ve 'âdât-ı nâsda müstenker olmaya. ﴿وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ﴾ Erenler içün dahı 'avratlarun üzerinde mertebe.

Su'âl: ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي﴾ dediğinden erenlerün derecesi ma'lûm oldıyıdı, ﴿وَلِلرِّجَالِ﴾ dediğinde nükte ne? **Cevâb:** Murâd bundan beyân-ı hukûk değildür, bel ki beyân-ı mertebedür.[97] ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (228)

﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ﴾ Talâk ki kâbil-i rüc'at ola ikidür ﴿فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ﴾ bunın 'akabinde yâ imsâkdür eyülükle ﴿أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾ yâ lutfila salıvirmekdür. ﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ﴾ Helâl olmaz size ﴿أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا﴾ ki alasız bir nesneyi anlara virdiğünüzden hul' kasd itdüğinde

Su'âl: Hitâb kimedür ﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا﴾ kavlinde? Erenlere dirsek ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾ buna müsâ'ade itmez. Eğer hâkimlere dersek bunlar hod nesne virmediler ve almadılar. **Cevâb:** Revâdur hitâb evvelde ezvâca ola,

[97] Allah yücedir, hikmet sahibidir.

İSTANBUL TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ikincide hukkâma ola. Yarar ki iki hitâb dahı hukkâma ola. Zîrâ erenlerün almağı virmeği anlarun hükmi ile olur.

﴿إِلَّا أَنْ يَخَافَا﴾ Meğer, er 'avrat korka ﴿أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾ ki Tanrı'nun emirlerini yerine getürmeyeler ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ﴾ eğer korksanız iy hâkimler ﴿أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾ ki er 'avrat Tanrı şer'ini yerine getürmeyeler ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾ günâh olmaz ol ikisinin üzerine ﴿فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾ şunda ki anunla nefsini halâs itdi 'avrat hul' okuşub. ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾ Bu zikr olan Tanrı'nun hadleridür ﴿فَلَا تَعْتَدُوهَا﴾ tecâvüz itmen anı ﴿وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ﴾ her kim ki Tanrı'nun hükminden tecâvüz ide ﴿فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ anlar zâlimlerdürürler. (229)

[41a] ﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا﴾ Eğer ana üçünci talâk virse ﴿فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ﴾ andan sonra ana helâl olmaz ﴿حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾ tâ andan gayrı bir eri dahı evlene ve duhûl ide, evet Sa'îd b. el-Müseyyeb mezhebinde duhûl hâcet değül. ﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا﴾ Eğer zevc-i sânî talâk virse ana ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾ günâh olmaz ol ikisine ﴿أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾ eğer hukûk-ı zevciyyeti yerine getürevüz dirler ise. ﴿وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾ Ol Tanrı hadleridür ﴿يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ beyân ider anları şol kavmiçün ki bilürler. (230)

﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ﴾ Vaktâ ki 'avratlara talâk viresiz ﴿فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ﴾ dahı 'iddetlerinün âhirine erişeler, rüc'at edicek anları ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾ eyülikle eğlen anları ﴿أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾ yâ eyülikle salıvirün ﴿وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا﴾ tutman anları mazarratiçün ﴿لِتَعْتَدُوا﴾ tâ anlara zulm idesiz, yâ mâlını almağa muhtâc idesiz. ﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ﴾ Her kim anı işleye ﴿فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾ tahkîk nefsine zulm itmiş olur. ﴿وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا﴾ Tanrı'nun âyât-ı 'izâmını sehl tutman ﴿وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾ dahı yâd idün şunı ki Tanrı ni'metini üzerinize îmânıla ve Muhammed'ün nübüvvetiyle ﴿وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ﴾ dahı yâd idün şunı ki Tanrı endirdi üzerinize Kur'ân'dan ve Sünnet'den ﴿يَعِظُكُمْ بِهِ﴾ şu hâlde ki Tanrı anunla nasîhat ider size[98] ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ (231) ﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ﴾ Gücürkmen anları ﴿أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ﴾ diledikleri eri almakdan ﴿إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ﴾ kaçan ki iç ara barışalar ﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ eyülikle kifâ'etile ve mürüvvetile ve mehrile. ﴿ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ﴾ Ol giçen

98 Allah'tan sakının, Allah'ın her şeyi bildiğini bilin.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tubaarsiv.gov.tr

şoldur ki nasîhat olınur anunıla ﴿مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ her kimesne ki îmân getürür oldı, Tanrı'ya dahı kıyâmet gününe.

Su'âl: [41b] ﴿ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ﴾ dediğinde hitâb kimedür? **Cevâb:** Rasûl'dür, yâ her ehaddür.

﴿ذَلِكُمْ أَزْكَى لَكُمْ﴾ Ol iy bendeler yeğrekdür size ﴿وَأَطْهَرُ﴾ dahı pâkırakdur ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ﴾ Tanrı bilür şunı ki andan vardurur zekyden ve tahâretden ﴿وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ evet siz bilmezsiz.

Su'âl: Evvel âyetde ﴿فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ﴾ dedi, sonra ﴿فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ﴾ dedi, nazar nedür? **Cevâb:** Murâd evvelde âhir 'iddetdür. Sonrağıda ba'de'l-'idde-dür.

Su'âl: ﴿أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ﴾ dedi, nikâhsız nice zevc olur? **Cevâb:** Mecâzdur, olasıya olmış dedi. (232)

﴿وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ﴾ Analar oğılları emzürsinler ﴿حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ﴾ tamâm iki yıl.

Su'âl: Radâ' iki yıl müddet kıldı, hâlbuki artık dahı olur. **Cevâb:** Âyet müdde-tin vâcibini beyân ider, artuğı müstahabdurur. ﴿لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ﴾ Bu zikr olan hüküm şunıniçündür ki radâ'ı tamâm ide.

Su'âl: Vâlidât ne ma'nâdan emr olındı radâ'la? **Cevâb:** Nedb sûreti bağlar. Yâ vücûbiçündür kaçan ki dâye bulınmaya ata istîcârdan 'âciz ola, yâ radî' ana memesinden artık memeyi kabûl itmeye.

﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ﴾ Dahı ata üzerinedür anlarun nafakaları ve kisvetleri ﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ tarîk-i şer'le ki anın hâline göre ola ﴿لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا﴾ hiç nefs teklîf olmaz meğer kendiye genez olan nesneye. ﴿لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا﴾ Ana oğul sebebiyle ziyân görmeye, elinden çekib almağıla emzirmeğe râzı oldıkdan sonra ﴿وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ﴾ ata dahı oğul sebebiyle incinmeye. Ya'nî anayıla ülfet tutdukdan sonra ata üzerine bırağılmaya. ﴿وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ﴾ Dahı ananın nafakası ve kisvesi atanın vârisi üzerinedür, nice ki ata üzerine idi. ﴿فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا﴾ Ata ana südden kesmeyi dileseler havleynden öndin ﴿عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ﴾ ikisinden rızâyıla [42a] dahı 'ulemâdan meşveretile ki fitâm ziyân itmez diyeler. ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا﴾ Eğer dileseniz ki

﴿أَوْلَادَكُمْ﴾ oğlanlarınızı emzürdesiz bir merdı'aya ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ﴾ kaçan ki anlara teslîm idesiz ﴿مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ﴾ şunı ki tesmiye itdünüz tıyb-i nefsile ve sürûrile [99] ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ (233)

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ﴾ Hâtûnları şunların ki ölüm şarâbını içeler ﴿وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا﴾ dahı hâtûnları koyalar ﴿يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ﴾ nefislerini yenip 'iddet çekeler ﴿أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾ dört ay on gün ﴿فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ﴾ kaçan ki 'iddet yite ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ﴾ günâh olmaz üzerinize iy anlara velî olanlar ﴿فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ﴾ şunda ki işlediler nefislerinde huttâba ta'arruz itmekden ve bezenmekden ﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ ma'rûf ile, ya'nî bir vechile ki şer' ana inkâr itmeye ﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ Tanrı habîrdür şuna ki siz işlersiz.

Su'âl: Bu âyet muhâlifdür ol âyete ki [100] ﴿مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ﴾ dedi. **Cevâb:** Bu âyet ol âyeti nesh ider bu resmile 'iddet hürrenündür, emenün 'iddeti iki ay beş gündür. (234)

﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ﴾ Şunda ki ta'rîz itdünüz ﴿مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ﴾ 'avratları dilemekden ki 'avrada, hûbsın, yâ sâlihasın, yâ senün müşterilerün çokdur diye. Yâ er, benim garazım oldur ki bir sâliha alam bana âhirete yoldâşlık ide diye, nikâh tasrîh itmeye. ﴿أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ﴾ Yâ nefislerünüzde gizlediniz, ya'nî dile gelmediniz.

Su'âl: Kinâyetile ta'rîzin ortasında fark nedür? **Cevâb:** Kinâyet oldur ki bir şey zikr ideler, evet mevzû'un lehûsı lafzıyla olmaya, nice ki [101] طَوِيلُ النَّجَادِ diye. Ta'rîz oldur ki bir şey zikr ide dahı zikr olınmamışı dileye, nice ki fakîrem kerîm kişiye geldim ki devletlü cemâlinizi görem diye garazı tevakku' ola.

﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ﴾ Tanrı bilür siz anları zikr idesersiz anlara elbette **[42b]** ﴿وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا﴾ lâkin anlara ara yirde vâkı' olacak nesneyi yâd eylemen ﴿إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾ meğer ki eyü sözi yâd idesiz ki ta'rîzdür, evet velâkin فَاذْكُرُوهُنَّ'den istidrâkdur. ﴿وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ﴾ Nikâh 'akdine 'azm itmen ﴿حَتَّى

99 Allah'tan sakının, Allah'ın yaptıklarınızı gördüğünü bilin.

100 İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın **bir yıla kadar geçim**lerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Bakara 2/240.

101 Kılıç bağı uzun. (Uzun boylu olduğunu kast etmek için)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ﴾ tâ şuna değin ki kitâb eceline erişe. Murâd bundan ‘iddet tamâm olmakdur. ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ﴾ Tanrı bilür şunı ki gönüllerinizdedür ki ‘iddet intizâr itmeyesiz ﴿فَاحْذَرُوهُ﴾ ol ‘azmden hazer idün ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾ Halîmdür, ‘ukûbetinizi tizlemez. (235)

﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ﴾ Mâdâm ki anlara el urmayasız ﴿أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾ yâ anlara mehir tesmiye eylemeyesiz anlara talâk virmekde günâh olmaz, evet nesnecik virmek gerek nice ki ana ﴿وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ﴾ işâret ider, ya‘nî baya kadrince ve dervîşe kadrince. Ya‘nî bir kimesne ki talâk vire, dahı ana mehir tesmiye itmiş ola, ana nısf-ı mehir lâzım olur. Eğer mehir tesmiye itmese mut‘a lâzım olur ‘alâ hasebi’l-hâl. Mut‘a bir gönlekdür ve bir baş örtisi ve bir derincekdür meğer ki mehr-i misil bundan dahı az ola. el-Hâsıl biş akçadan az olmaz. Zîrâ ekall-i mehir on akçadur. Bu mutallakaya mut‘a vâcibdür. Kalan mutallakâta mut‘a müstahabdurur. ﴿مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ﴾[102] ﴿مَتَاعًا﴾, ﴿مَتِّعُوهُنَّ﴾’ye te’kiddür. ﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ ya‘nî بِالْوَجْهِ الْمُسْتَحْسَنِ في الشَّرْعِ وَالْمُرُوَّةِ[103] dimek olur. ﴿حَقًّا﴾ dediği mut‘aya işâretdür. (236)

﴿وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ﴾ Eğer anlara talâk virseniz el urmazdan öndin ﴿وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾ hâlbuki anlara mehir tesmiye itmiş olsanız ﴿فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ﴾ nısf-ı mehr lâzım olur nice ki işâret olındı. Eğer el urdığından sonra talâk virse yâ ere yâ mevt girse tamâm-ı mehir lâzım olur. ﴿إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ﴾ Meğer ki mutallakât ‘afv ideler **[43a]** anlardan nısf-ı mehir dilemeyeler ﴿أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ﴾ yâ ‘afv ide şol ki anun elindedur ‘akd-i nikâh ki velîdür, yâ er ‘afv ide tamâm-ı mehrin virmekle ﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى﴾ evet ‘afv itdüğünüz akrabdır takvâ ecli içün ﴿وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ﴾ fazlı aranızda unutman. Bu dahı yukaruya te’kîd gibidür. ﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾[104] (237) ﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾[105] Âyetün ma‘nâsı zâhirdür. Salât-ı vüstâ fecirdür, Şâfi‘î ile Mâlik katında. Bir rivâyetde zuhurdur. İmâm Ebû Hanîfe katında ‘asrdur, Kabîsa b. Züveyb katında mağribdür. Ba‘zılar katında ‘işâdur. ﴿قَانِتِينَ﴾

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

102 Uygun bir şekilde faydalandırın. Bu iyi davrananların şanına yakışır bir haktır.

103 Şerî‘at ve insanlık yönünden güzel olan vecihle.

104 Allah şüphesiz işlediklerinizi görür.

105 Namazlara ve orta namaza devam edin; gönülden boyun eğerek Allah için namaza durun.

dimek خَائِفِين[106] yâ ذَاكِرِين[107] dimek olur. Yâ dünyâ kelecisini söylemeğinden nehydür. (238)

﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾ Eğer düşmenden korkub yâ gayrı düşmenden korkubdurursanız, durıb kılun yâ at üzerinde kılun, evet îmâyıla ﴿فَإِذَا أَمِنتُمْ﴾ kaçan ki emîn olsanız havf gitmekle ﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ﴾ ya'nî beş vakt namâzınuzı kılun ﴿كَمَا عَلَّمَكُمْ﴾ size Tanrı öğretdiği gibi ﴿مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾ şunı ki siz anı bilmez idünüz.

Su'âl: Hâl-i havfda ruhsat virdi piyâde ve süvâr namâz kılmaklığa îmâyıla, hâlet-i emnde dahı revâ mıdur îmâyıla? **Cevâb:** Bu denen farîzadadur hemân, yâ murâd îmâyıla terk-i kırâ'etdür. Emnde terk-i kırâ'et revâ değüldür. (239)

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا﴾ Şunlar ki ölüm şarâbını içerler dahı 'avratlar koyarlar ﴿وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ﴾ vasiyyet ideler 'avratlar için vasiyyet itmeklik ﴿مَتَاعًا﴾ ﴿إِلَى الْحَوْلِ﴾ bir yıla değin yiyeceğini ﴿غَيْرَ إِخْرَاجٍ﴾ bir yıla değin çıkmayacağını. İlerü bu vâcib idi sonra mensûh oldı. Nafaka mîrâs yimekle, yıl 'iddet, dört ay on gün ile mensûh oldı. ﴿فَإِنْ خَرَجْنَ﴾ Eğer çıksalar iy anların evliyâsı ﴿فَلَا﴾ ﴿جُنَاحَ عَلَيْكُمْ﴾ sizün üzerinize günâh olmaz ﴿فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ﴾ **[43b]** şunda ki nefislerinde işlediler bezenmekden dileyenler için ﴿مِنْ مَعْرُوفٍ﴾ şer'an revâ olandan ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾[108] (240)

﴿وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾[109] (241) ﴿كَذَلِكَ﴾ Ancılayın ﴿يُبَيِّنُ اللَّهُ﴾ ﴿لَكُمْ﴾ Tanrı rûşen ider sizün için ﴿آيَاتِهِ﴾ birliğünün nişânelerini ﴿لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ tâ hakkı anlayasız (242) ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ﴾ Göz urmadın mı şunlara ki evlerinden çıkdılar. Ya'nî sen haber virilmedin mi? ﴿وَهُمْ أُلُوفٌ﴾ Hâlbuki anlar bin idi, kimi on bin idi, kimi otuz bin idi, kimi yetmiş bin idi didiler. Bunlar dâverdân ehliydi, tâ'ûndan kaçdılar. Yâ Benî İsrâ'îl kavminden idi, gazâya da'vet olındılar idi, ölümden kaçdılar, nice ki Tanrı[110] ﴿حَذَرَ الْمَوْتِ﴾ didi. ﴿فَقَالَ﴾

106 Korkarak.

107 Zikrederek.

108 Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.

109 Boşanan kadınları, haksızlıktan sakınanlara bir borç olmak üzere, uygun bir surette faydalandırma vardır.

110 Ölüm korkusuyla (kaçtılar)

﴿لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا﴾ Tanrı anlara ölün didi öldiler, sekiz gün kaldılar ﴿ثُمَّ أَحْيَاهُمْ﴾ andan sonra Tanrı dirgürdi Hizkîl peygâmberün du'âsıyla.

Su'âl: Teklîf-i mâ lâ yutâk revâ değüldür. Ne ma'nâdan ﴿مُوتُوا﴾ didi? **Cevâb:** ﴿مُوتُوا﴾ bu arada فَأَمَاتَهُم اللهُ[111] ma'nâsınadur. Yâ Hakk te'âlânun tüvânâlığına işâretdür ki hitâb ile yetmiş bin bir uğırda can virdiler.

﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ﴾ Tanrı kerem issidür halkun üzerine. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾[112] (243) ﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun yolında kılıç urun. ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾[113] (244) ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ Kimdür ol ki Tanrı'ya karz-ı hasen vire helâldan ﴿فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً﴾ dahı Tanrı ana karz içün çoklık nesne vire, birine yedi yüz vire yâ nâmütenâhî vire.

Su'âl: Ribâyı bendelerine harâm itdi, birine yetmiş bin virmek nice sûre bağlar? **Cevâb:** Murâd bunda 'ivaz virmekdür. Bu revâdur, hâssan ki Mu'tî u Kerîmdür.

﴿وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ﴾ Tanrı bendelerinün kimine kıt virür ve kimine bol virür ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ yine andan yana dönderisersiz, cezâyı ol idiserdür a'mâlünüze. (245)

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Göz urmadın mı ki kıssasına Benî İsrâ'îl'den ol bölük ki **[44a]** ﴿مِنْ بَعْدِ مُوسَى﴾ Mûsâ'dan sonra idiler ﴿إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا﴾ ol vaktde ki kendülere peygâmber olana ki Yûşa', yâ Şem'ûn, yâ İşmûyil'dür, bize bey gönder ki ﴿نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ ki anı arka idinüb Tanrı yolında kılıç uravuz didiler. ﴿قَالَ﴾ Anlarun peygâmberi eyitdi ﴿هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا﴾ ben tevakku' itdüğüm gibi misiz ki üzerünüze cenk itmek yazılsa cenk istmeyesiz? ﴿قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Ne oldı bize ki cenk itmeyevüz Tanrı yolında ﴿وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا﴾ hâlbuki tahkîk çıkarıldık ﴿وَمِنْ دِيَارِنَا﴾ evlerümüzden, dahı oğlanlarumuzdan ayrıldık didiler. ﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ﴾ Vaktâ ki anlarun üzerine kıtâl yazıldı ﴿تَوَلَّوْا﴾ yüz çevirdiler ﴿إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ﴾

[111] Allah onları öldürdü.

[112] Allah insanlara bol nimet verir, fakat insanların çoğu şükretmezler.

[113] Bilin ki Allah işiten ve bilendir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

meğer az yüz döndermedi ki anlar yüz on üç kişi idi, cenk itdiler. ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾[114] (246)

﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ﴾ Anlara peygâmber olan anlara didi ﴿إِنَّ اللَّهَ﴾ bedürüstî Tanrı ﴿قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا﴾ Tâlût'ı size pâdişâh gönderdi didi. ﴿قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا﴾ Bizüm üzerimize Tâlût pâdişâhlık itmek kanden didiler ﴿وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ﴾ hâlbuki biz evlâyız mülke andan ﴿وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ﴾ hâlbuki ol el ginliği virilmedi mâldan didiler ﴿قَالَ﴾ anlarun peygâmberi eyitdi ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ﴾ bedürüstî Tanrı güzîde kıldı anı üzerinize ﴿وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾ dahı anı arturdı kemâl cihetinden 'ilimde ve cisimde. Cenk işini eyü bilürdi ve cemî' halkdan yüce idi. ﴿وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ﴾ Tanrı pâdişâhlığı virür diledüği kişiye ﴿وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ Tanrı'nun 'atâsı boldur, dahı mülke kim lâyıkdur anı bilür. Eyle olsa anlar ol pâdişâh olduğına nişâne istediler. (247) ﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ﴾ Dahı anlara nebî olan didi ﴿إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ﴾ bedürüstî anun pâdişâhlığınun **[44b]** nişânesi ﴿أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ﴾ oldur ki Tevrât'un sanduğı gele size ﴿فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ ki anda sekîne vardur ma'bûdunuzdan. Ol zebercetden bir sûret idi, başı ve kuyruğı kediye benzer idi. İki kanadı var idi, avâz ider idi. Dahı tâbût ilerü yürür idi, anlar dahı bile yürürler idi. Epsem olsa epsem olurlar idi, o resmile gâlib olurlar idi. ﴿وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ﴾ Dahı bakıyye var idi ki ol elvâh pâreleri idi. Ve Mûsâ'nın 'asâsı ve donları ve birkaç kağıd idi Tevrât'dan. Mûsâ'dan sonra ref' olındı idi. Ol esnâda melâ'ike götürüb indürdiler nice ki ﴿تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ﴾ anı beyân ider. ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ Bedürüstî bunda nişâne vardur birliğine sizün içün, eğer inanıcı olursanız.

Su'âl: Âlu Mûsâ ve Âlu Hârûn kimlerdür? **Cevâb:** Ya'kûb oğlanlarıdur. Zîrâ 'İmrân b. Kâhis b. Lâvî b. Ya'kûb'dur. Evlâ budur ki *Âl* kelimesi sıladur. (248)

﴿فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ﴾ Vaktâ ki Tâlût şehirden leşker ile ayırtlandı ki Heştâd bey idi. ﴿قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ﴾ Bedürüstî Tanrı sizi sınayıcıdur nehrile didi. Zîrâ gâyetde ıssı idi 'atş gâlib oldı, dahı Tâlût Tanrı'dan nehr diledi. ﴿فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي﴾ Her kim ki içe andan benden değüldür didi Tâlût ﴿وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي﴾ her kim ki içmese bendendurur didi ﴿إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ﴾ meğer

[114] Allah zalimleri bilir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

şol kişi ki avucı ile çele içe didi. ﴿فَشَرِبُوا مِنْهُ﴾ Dahı andan içdiler ﴿إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ﴾ meğer azı içmediler andan, el-hâsıl içen yüz dönderdi. ﴿فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾ ﴿مَعَهُ﴾ Vaktâ ki Tâlût ol nehri içmeyenler ile ve avucı ile içenler ile geçdi. ﴿قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾ Ol yatup içenler "Tâkatimiz yokdur bugün Câlût dahı leşkerine" didiler. ﴿قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ﴾ **[45a]** Şunlar ki yakîn itdiler ki şehîd olub Tanrı'ya kavuşacaklar idi didi ﴿كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ iy nice az leşker çok leşkere gâlib oldılar Tanrı irâdetiyle didi ﴿وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ Tanrı sâbir bendeler iledur didi. (249)

﴿وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾ Vaktâ ki Câlût dahı leşkerine karıldılar ﴿قَالُوا﴾ didiler ﴿رَبَّنَا﴾ Hudâvendâ ﴿أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا﴾ ya'nî bizi sabr donı ile büri ﴿وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا﴾ dahı bizüm kademümizi sâbit it ﴿وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾ dahı bizi gâlib itgil kâfir tâyifesinün üzerine didiler. Anlar üç yüz bin idi, bunlar üç yüz on üç kişi idi. (250) ﴿فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ Sıdılar kâfirleri Tanrı'nun irâdetiyle ﴿وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ﴾ dahı Dâvûd Câlût'ı öldürdi ﴿وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ﴾ dahı Tanrı Dâvûd'a mülk ve nübüvvet virdi ﴿وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ﴾ dahı öğretdi ana şundan ki diler zerdiyye san'atını ve kuşlar ve câneverler dilini. ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ﴾ Eğer Tanrı halkı def' itdüği olmaya idi ﴿بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ﴾ ba'zını ba'zı ile ﴿لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ﴾ yir ehli fesâda gider idi ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ lâkin Tanrı kerem ehlidür 'âlemlerün üzerine. (251) ﴿تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ﴾ Ol giçenler ki Heştâd bey ölüb yine dirilmek ve Tâlût'un kıssası ve tâbût gökden indüği ve Câlût gibi cebbâr bir oğlan elinde öldüği Tanrı'nun birliğinün nişâneleridür ﴿نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ﴾ anı senün üzerine hakkıla okıruz ﴿وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ bedürüstî sen mürsellerdensin ki haber virürsin anlardan yazmadın ve okımadın. (252)

﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾ Ol peygâmberler ki 'ilim sâbit olubdurur rasûl katında ba'zını ba'zının üzerine tafdîl eyledük ﴿مِنْهُمْ﴾ anlardan kimini ﴿مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ﴾ oldur ki Tanrı ana söyledi ﴿وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ﴾ dahı ba'zını **[45b]** merâtib yöninden yüceltdi Muhammed gibi ﴿وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ﴾ dahı 'Îsâ b. Meryem'e dürlü mu'cizeler virdük ﴿وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾ dahı kuvvetlendürdük Cibrîl ile ki nefhdan oldı.

Su'âl: Mûsâ'yı ve 'Îsâ'yı yâd itdüğinde nükte nedür? **Cevâb:** Mu'cizeleri ulu mu'cize olduğı içün yâd itdi anları.

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI
TURKISH LANGUAGE ASSOCIATION PUBLICATIONS
www.tdk.gov.tr

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ﴾ Eğer Tanrı dileseydi ﴿مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ﴾ cenk itmeye idi şunlar ki ﴿مِنْ بَعْدِهِمْ﴾ ol peygâmberlerden sonra kalıbdururlar ﴿مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾ andan sonra ki anlara dürlü mu'cize geldi ﴿وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا﴾ lâkin ihtilâf itdiler ﴿فَمِنْهُمْ﴾ anlardan ba'zı ﴿مَنْ آمَنَ﴾ şoldur ki îmân getürdi ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ﴾ ba'zı dahı şoldur ki kâfir oldı ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا﴾ eğer Tanrı dileseydi cenk itmezler idi ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ﴾ lâkin Tanrı işler şunı ki diler. (253) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ﴾ Sadaka idün bir nesneyi şundan ki size rûzî eyledük ﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ﴾ ol gün gelmezden öndin ki ﴿لَا بَيْعٌ فِيهِ﴾ anda alım ve satım yokdur ﴿وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ﴾ dahı ne dostluk var ve ne şefâ'at kabûl olur.

Su'âl: Nefy-i şefâ'at itdi, hâlbuki peygâmber şefâ'at idiser. **Cevâb:** Murâd nefy-i şefâ'atdür kâfirler hakkında evet. ﴿وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ Kâfirlerdür zâlimler ancak.

Su'âl: Zaleme kâfirlerden gayrı çokdur. Pes ﴿هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ didüğinde nükte nedür? **Cevâb:** Küfür bir nesneyi yerine komamağa eydürler. Kâfirler dahı gönüllerine îmân yirine küfr kodılar. (254)

﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ Tanrı ol ma'bûddur ki andan gayrı ma'bûd yokdur ﴿الْحَيُّ﴾ bâkîdür ki fenâsı yok ﴿الْقَيُّومُ﴾ dâyimdür tedbîri çok ﴿لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ﴾ anı uyuklamak almaz ki başdan koyar, uyku dahı almaz ki yürekden koyar. ﴿لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ Anun içündür ki her ne ki göklerde ve yerlerde **[46a]** vardur ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ﴾ kimdür ol ki anun hazretinde şefâ'at ide ﴿إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ meğer anun destûri ile. ﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ﴾ Bilür şunı ki göklerde ve yerlerde olanlardan ilerüyi ve dahı sonrayı ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ﴾ deryâft idemezler bir nesneyi anun 'ilminden ﴿إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾ meğer şunı ki ol diledi. 'İlimden murâd ma'lûmâtdur. ﴿وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾ Anun kürsîsi yedi kat yirden ve yedi kat gökden gin oldı. Zîrâ anlar kürsî katında bir halka gibidür yir yüzinde. ﴿وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا﴾ Ol ikisini saklamak ana çetin gelmez, yâ هما didüği kürsîye ve 'arşa râci'dür. ﴿وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾ Ol Tanrı müte'âlîdür vâsıfın vasfından, dahı 'azametlüdür. Rivâyetdür ki Peygâmber 'aleyhi's-selâm buyurdı: Her kişi ki Âyetü'l-Kürsî'yi okıya, otuz gün ana şeytân yaklaşmaya, dahı sihir ana kâr kılmaya. Her kim anı okıya uçmakdan anı

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

hiçbir nesne men‘ itmeye. Ve dahı her kim ki döşeğe giricek okıya, Tanrı anı âfâtdan emîn ide.[115] (255)

﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ Dînde yokdur ikrâh aslâ ﴿قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾ îmân küfürden seçildi dürlü hüccetler ile ﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ﴾ her kim ki şeytâna inkâr ide ve esnâma, dahı Tanrı’yı birleye ﴿فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى﴾ tahkîk berk kulpa yapışur ﴿لَا انْفِصَامَ لَهَا﴾ ki ana üzilmeye çâre yokdur. ﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾[116] (256) ﴿اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ Tanrı yardımcısıdur şunların ki îmân getürdiler ﴿يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ﴾ anları çıkarur küfr karanulığından ﴿إِلَى النُّورِ﴾ îmân nûrına. Zulumât cem‘ itdüğine sebeb envâ‘ çok oldığıdur, îmân hemân birdür. ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Şunlar ki kâfir oldılar ﴿أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ﴾ anlarun yardımcıları tâğûtdur, Kâ‘bü’l-Eşref ve ashâbı gibi ﴿يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ﴾ **[46b]** anları nûrdan zulumâta çıkarur ki Muhammed’e îmân getürmezler, peygâmber idüğini bilübeni.[117] ﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (257)

Andan sonra peygâmberini ta‘cîb itdi ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ﴾ diyübeni ﴿فِي رَبِّهِ﴾ anun ma‘bûdında. Ya‘nî haber virilmedin mi şunın ile ki İbrâhîm’ile hüccetleşdi? Murâd bundan Nemrûd’dur. ﴿أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ﴾ Tanrı ana pâdişâhlık virdüği içün yâ Tanrı ana nübüvvet virdüği içün ﴿إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾ ol vaktde ki İbrâhîm benim ma‘bûdum oldur ki dirüldür ve öldürür didi. Anda Nemrûd ﴿قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ﴾ ben dahı öldürürüm ve dirüldürüm didi. Dahı iki kişinün birini öldürdi birini salıvirdi. Ol dem İbrâhîm ﴿قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ﴾ bedürüstî Tanrı güneşi maşrıkdan getürür, sen anı mağribden getür didi ﴿فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ﴾ Nemrûd mütehayyir oldı.

Su’âl: İbrâhîm mebhasden intikâl itdüğinde nazar ne? **Cevâb:** İntikâl itdi gâyetde rûşen oldığı içün.

• • • • • • • • • • •

[115] Rivâyet için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *Şu‘abü’l-Îmân*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1410, II/458. Ayrıca bkz. Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrût 1407, I/302-303.

[116] Allah işiten ve bilendir.

[117] İşte onlar cehennemliklerdir, onlar orada temelli kalacaklardır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Ne ma'nâdan maşrıkdan ben getürdüm dimedi? **Cevâb:** Zîrâ kizbi tiz zâhir olur idi. ﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ Tanrı zâlimleri onmaz hiç. (258)

﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ﴾ Yâ anun gibi ki geçdi bir köyün üzerine. Murâd bundan Kuds'dür. ﴿وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا﴾ Hâlbuki anun dîvârları çökmüşidi, sakfleri üzerine.

Su'âl: Bu teşbîhde nice nazar vardur? **Cevâb:** Burada takdîr vardur. Ya'nî أَرَأَيْتَ مِثْلُ الَّذِي أَوْرَأَيْتَ[118]'dür. Hazf oldı ﴿أَلَمْ تَرَ﴾ delâlet itdüğiçün, yâ takdîr أَوْ كَالَّذِي مَرّ veyâ كَالَّذِي حَاجَّ[119]'dur, yâ كَافْ sılasıyladur. Giçen, bir rivâyetde 'Uzeyr'dur yâ Hızır'dur.

﴿قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾ Bu köyün ehlini Tanrı nite dirildür öldüğünden sonra didi. ﴿فَأَمَاتَهُ اللَّهُ﴾ Tanrı anı öldürdi ﴿مِئَةَ عَامٍ﴾ yüz yıl.

Su'âl: اِمَاتَة bir lahzalıkdur ﴿مِئَةَ عَامٍ﴾ nice **[47a]** ana zarf olabilür? **Cevâb:** Bunda لَبِثَ mahzûfdur. Takdîri فَلَبِثَ مِئَةَ عَامٍ[120]'dür.

﴿ثُمَّ بَعَثَهُ﴾ Andan sonra Tanrı anı dirgürdi ﴿قَالَ كَمْ لَبِثْتَ﴾ bir melek ana, ne kadar eğlendin didi ﴿قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾ bir gün ya yarım gün eğlendim didi.

Su'âl: Peygâmbere ﴿أَنَّى﴾ kelimesi ile istib'âd nice revâdur? **Cevâb:** ﴿أَنَّى﴾ diyende iki rivâyet vardur. Eğer kâfir dise su'âl gelmez. Eğer peygâmber dise zillete mahmûldür.

﴿قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِئَةَ عَامٍ﴾ Ol melek "Bel ki yüz yıl yatdın" didi ﴿فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ﴾ evet nazar it ta'âmuna ki 'ineb ve tîndi, dahı şarâbuna nazar it ﴿لَمْ يَتَسَنَّهْ﴾ ki mütegayyir olmadı. ﴿وَانْظُرْ إِلَى حِمَارِكَ﴾ Dahı eşeğüne bak ki perâkende sünükiken nice hayât buldı. Rivâyetdür yine ki yüz yıl eşeği bağladuğı gibi ölmedi kaldı. ﴿وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ﴾ İşledük bunları kudretümüz ızhâr itmek içün, dahı 'Uzeyr'i halka 'ibret itmek içün. ﴿وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ﴾ Dahı sünüklere nazar it ﴿كَيْفَ نُنْشِزُهَا﴾ ki nice anları cem' iderüz, yâ depredürüz ﴿ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا﴾ andan sonra ana et giydürürüz dahı kalkar.

118 Veya şunun meselini görmedin mi?

119 Çekişen kişiyi görmedin mi?

120 Yüz yıl kaldı.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Giçen kâfir olur ise Tanrı anun ile nice söyleşdi? **Cevâb:** Kelâm anun ile ba'de'l-ba's idi, ol vaktın kâfir değül idi.

﴿قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ﴾ Vaktâ ki ana bu şerh olan rûşen oldı ﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ﴾ ﴿قَدِيرٌ (259)﴾[121] ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki İbrâhîm, Hudâvendâ bana göstergil ölüleri nice dirüldürsin didi. ﴿قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ﴾ Tanrı, yâ İbrâhîm inanmaz mısın didi? ﴿قَالَ بَلَى﴾ İbrâhîm belâ inanuram didi ﴿وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي﴾ lâkin gönlüm mutma'in olsun diyü dilerem didi.

Su'âl: Mutma'in olmayıcak *belâ* nice didi? **Cevâb:** لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي عِيانًا كَمَا اِطْمَأَنَّ بُرْهَانًا[122] dimek olur.

﴿قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ﴾ **[47b]** Dört kuş al yâ İbrâhîm didi ﴿فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ﴾ dahı anları sana zamm it ﴿ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا﴾ andan sonra pâre pâre idüb toplar eyle, dahı depeler üzerinde ko, evet başları elinde olsun. ﴿ثُمَّ ادْعُهُنَّ﴾ Andan sonra okı anları ﴿يَأْتِينَكَ سَعْيًا﴾ sana yüriyügeleler didi ﴿وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (260)﴾[123]

﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Meseli şunlarun ki nafaka iderler mâllarını Tanrı yolında ﴿كَمَثَلِ حَبَّةٍ﴾ habbe meseli gibidür ki ﴿أَنْبَتَتْ﴾ bitürdi. Ol habbe isnâdı isnâd-ı mecâzîdür. ﴿سَبْعَ سَنَابِلَ﴾ Yedi sünbüleyi ﴿فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِئَةُ حَبَّةٍ﴾ her sünbülede yüz dâne vardur.

Su'âl: ﴿سَبْعَ سَنَابِلَ﴾ didi, سُنْبُلَات dimedi kıllet makâmıyken. **Cevâb:** Bunda ol nafakanun sevâbınun kesretine işâret itdi ki biri yedi yüzedür.

Su'âl: Nafaka habbeye benzerse olur, evet münfik habbe gibi nice olur? **Cevâb:** Takdîri مَثَلُ نَفَقَةِ الْمُنْفِقِين[124]'dür.

﴿وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ Tanrı nafakanun sevâbını arturur şuna ki diler ﴿وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (261)﴾[125] ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لاَ يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا﴾ Andan

[121] "Şüphesiz Allah'ın her şeye Kadir olduğunu bildim" dedi.

[122] Delille mutmain olduğum gibi kalbim de açıkça mutmain olsun diye.

[123] İyi bil ki Allah güçlü ve hikmet sahibidir.

[124] İnfâk edenin nafakasının meseli.

[125] Allah'ın lütfü geniştir, O her şeyi bilendir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

sonra ol nafaka itdüklerine tâbi' itmeyeler ﴿مَنًّا﴾ minnet ﴿وَلَا أَذًى﴾ dahı incitmeyi ﴿لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ anlaruniçün sevâbları anları yaradan katındadur ﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (262)﴾[126] ﴿قَوْلٌ مَعْرُوفٌ﴾ Sâyili eyü sözile döndermek ﴿وَمَغْفِرَةٌ﴾ dahı sâyilin suçından geçmek ﴿خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ﴾ yeğrekdür ol sadakadan ki ﴿يَتْبَعُهَا أَذًى﴾ anun ardınca yaramaz söz ola ﴿وَاللَّهُ غَنِيٌّ﴾ Tanrı Ganîdür ol münfikden ki minnet ve ezâ ide ﴿حَلِيمٌ﴾ Halîmdür 'ukûbeti ta'cîl itmez (263)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ﴾ Sadakalarınızı hiç eylemen ﴿بِالْمَنِّ وَالْأَذَى﴾ minnet ve ezâ ile ﴿كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ﴾ şol münâfik mâlını hiçe virdüği gibi ki ﴿رِئَاءَ النَّاسِ﴾ halkun riyâsı içün virür anı **[48a]** ﴿وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ dahı Tanrı'ya ve âhir güne îmân getürmez. Zîrâ matlûb Tanrı rızâsı ve âhiret sevâbı değüldür ﴿فَمَثَلُهُ﴾ anun meseli ﴿كَمَثَلِ صَفْوَانٍ﴾ şol sırıncak taş meseli gibidür ki ﴿عَلَيْهِ تُرَابٌ﴾ anun üzerinde toprak vardur ﴿فَأَصَابَهُ وَابِلٌ﴾ dahı ana buğanuk yağmur tokındı ﴿فَتَرَكَهُ صَلْدًا﴾ dahı sıplak kodı ﴿لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا﴾ kesb itdüklerinde bir nesnenün üzerine mâlik olmazlar. ﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾ Tanrı te'âlâ kâfir kavimi kulağızlamaz hakka.

Su'âl: ﴿لَا يَقْدِرُونَ﴾ didüği ﴿كَالَّذِي﴾ didüğine nice münâsibdür? **Cevâb:** الَّذِي'den cins murâddur, yâ مَنْ ma'nâsınadur. (264)

﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun rızâsını taleb itmek içün ﴿وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ﴾ dahı nefislerini tok tutmağıçün infâk üzerine.

Su'âl: ﴿مِنْ﴾ ne مِنْ'dür? **Cevâb:** Teb'îze yarar ve ibtidâya yarar. Ya'nî her ki mâlını hak yolına îsâr ide nefsinün ba'zını karâr itdürmiş olur. Eğer canını dahı îsâr itse nefsinün küllisini karâr itdürmiş olur.

﴿كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ﴾ Şol bostân gibidür ki ﴿أَصَابَهَا وَابِلٌ﴾ ana ulu yağmur erişdi ﴿فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ﴾ dahı meyvesini bir yılda iki yılda vireceğince virdi ﴿فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ﴾ eğer ulu yağmur erişmese ﴿فَطَلٌّ﴾ zayıf yağmur dahı kifâyet ider. ﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (265)﴾[127] ﴿أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ﴾ Sizden birinüz sever mi? ﴿أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ﴾ ki anun bağçesi ola ﴿مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ﴾ hurmadan ve üzümden ki şerîflerdür ﴿تَجْرِي

[126] Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

[127] Allah işlediklerinizi görendir.

﴿مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾ dahı arasında ırmaklar aka ﴿لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ﴾ anuniçün ol bağçede her miyveden oldı ﴿وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ﴾ hâlbuki ana dervîşlik irişdi ﴿وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ﴾ dahı anun uvacık oğlancıkları ola. **[48b]** ﴿فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ﴾ Ol esnâda ana kasırga irişdi ﴿فَاحْتَرَقَتْ﴾ dahı yandı ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾ ancılayın Tanrı âyât-ı ‘izâmını beyân ider siz ‘avâkıbınızı fikr itmekiçün. (266)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ﴾ Harc idün Tanrı yolında kesb itdüklerünüzün eyülerinden ﴿وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ﴾ dahı şundan ki anı çıkarduk yirden sizün içün ﴿وَمِمَّا أَخْرَجْنَا﴾, ﴿مِنْ طَيِّبَاتِ﴾’ye ma‘tûfdur. ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ﴾ Ya‘nî yaramaz nesneden Tanrı yolında sadaka itmen ﴿وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ﴾ hâlbuki siz anı alıcılar değülsiz ﴿إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ﴾ meğer ki andan göz yumasız. Ya‘nî el ucıyla alursız. ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾ Bilün ki Tanrı Ganîdür sadakanuzdan, dahı Hamîddür yine andan umarsız. (267) ﴿الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ﴾ Şeytân size “Sadaka itmen dervîş olursız” dir. ﴿وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ﴾ Dahı sizi buhle kındurur ﴿وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ﴾ Tanrı size va‘de ider sadakanuz içün ﴿وَفَضْلًا﴾ halef dahı va‘de ider [128] ﴿وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ (268) ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ﴾ Hikmet virür şuna ki diler ﴿وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ﴾ her kimse ki ana hikmet virile ﴿فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ ana çok nesne virilmiş olur. Murâd hikmetden ‘ilim ve ‘ameldür. ﴿وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ Anlamaz anları meğer akıl eyeleri. (269)

﴿وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ﴾ Niye ki viresiz Tanrı yolında, yâ şeytân yolında ﴿أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ﴾ yâ vireyim diyesiz nezirlerden tâ‘âtde yâ ma‘siyetde ﴿فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ﴾ Tanrı anı bilür ﴿وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ﴾ zâlimlere ki mâlı me‘âsîde harc ideler, anlara yardımcılar olmaz. (270) ﴿إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ﴾ Eğer sadakaları âşikâre virürseniz ihlâs ile ﴿فَنِعِمَّا هِيَ﴾ ne eyüdürür ol ﴿وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ﴾ eğer anı gizleyüb dahı dervîşlere virürseniz ﴿فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ **[49a]** ol yeğrekdür size. Murâd bundan tatavvu‘ sadakadur. Ve zekâtı âşikâre virmek efdaldür. ﴿وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾ Dahı ‘afv iderirüz sizden seyyi’âtınızdan. Ve ﴿مِنْ﴾ sıla olmağa dahı yarar. [129] ﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ (271) ﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ﴾ Anlarun onmakları, üzerine vâcib değül yâ Muhammed ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾ lâkin Tanrı kulağızlar râst yola şunı ki diler.

• • • • • • • • • •

[128] Allah’ın lütfü bol ve her şeyi bilendir.

[129] Allah işlediklerinizden haberdardır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Bu arada ﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ﴾ didi. Bir yirde dahı [130]﴿وَإِنَّكَ لَتَهْدِي﴾ didi, tenâkuzdur? **Cevâb:** Murâd bu arada hidâyetdür, ol arada da'vetdür, tenâkuz olmaz.

﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنْفُسِكُمْ﴾ Her ne sadaka idesiz mâldan sizün içündür, minnetden ve ezâdan sakınun ﴿وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ﴾ nafaka itmezsiz meğer Allâh rızâsı içün. ﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ Her neyi ki nafaka idesiz hayırdan ﴿يُوَفَّ﴾ size vardur sevâbı anun ﴿وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ﴾ siz zulm olınmazsız. Murâd tatavvu'dur bundan, Müslimâna ve Tersâya dahı revâdur, evet zekât hemân Müslimâna revâdur. Ve sadaka-i fıtr Ebû Hanîfe katında ehl-i zimmete dahı revâdurur. (272)

﴿لِلْفُقَرَاءِ﴾ Kılun sadakanuzı dervîşler içün ﴿الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ şunlarun içün ki gazâda kaldılar ﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ﴾ yir yüzinde nesne kazanmazlar ﴿يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ﴾ anlarun hâlini bilmeyen anları bay sanur ﴿مِنَ التَّعَفُّفِ﴾ halka el sunmadıklarından ﴿تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ﴾ anları yüzleri sarulığından anlarsın ﴿لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾ halkdan aslâ nesne dilemezler ﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾ her niye ki sadaka idesiz helâldan bedürüstî Tanrı anı bilür. (273) ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ [131] (274) Uğrın ve âşikâre

﴿الَّذِينَ﴾ Şunlar ki ﴿يَأْكُلُونَ الرِّبَا﴾ ribâ mâlın yirler ﴿لَا يَقُومُونَ﴾ durmazlar kabirlerinden **[49b]** ﴿إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي﴾ meğer şunın durmağı gibi ﴿يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ﴾ şeytân urur anı ﴿مِنَ الْمَسِّ﴾ cünûndan. Ya'nî ba's için durmazlar, illâ delü durduğı gibi. ﴿مِنَ الْمَسِّ﴾, ﴿لَا يَقُومُونَ﴾'ye müte'allikdür. ﴿ذَلِكَ﴾ O resmile 'ikâb ﴿بِأَنَّهُمْ﴾ bunımladur ki ﴿قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا﴾ bey' bedürüstî ribâ gibidür didiler.

Su'âl: Asıl بَيْعٌ idi, pes [132]إِنَّمَا الرِّبَا مِثْلُ الْبَيْعِ dimek gerek idi. **Cevâb:** Maksûd mübâlağadur. Anlarun i'tikâdında ribânın hilline.

﴿وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا﴾ Tanrı bey'i helâl itdi, ribâyı harâm itdi ﴿فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ﴾ her kim ki ana nasîhat gele Tanrı'dan anın hürmetine ﴿فَانْتَهَى﴾ dahı

[130] …Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin. Şûrâ 42/52.

[131] Mükafatları Rab'leri katındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

[132] Muhakkak fâiz alışveriş gibidir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

kendüyi men‘ ide ribâdan ﴿فَلَهُ مَا سَلَفَ﴾ anun içündür giçen. Ya‘nî mu’âhaze olunmaz dünyâda. ﴿وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ﴾ Emri anun Tanrı’yadur ﴿وَمَنْ عَادَ﴾ her kim harâm idüğini bile dahı yine işleye [133]﴿فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (275)

﴿يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا﴾ Tanrı ribânın bereketini giderür ﴿وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ﴾ dahı sadakaları artırur ﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ﴾ Tanrı her şer‘ örteni ve günâh ideni sevmez. Bunda işâret itdi ki ribâ yimek kâfirler ‘alâmetindendür. (276) ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾[134] (277) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا﴾ Korkun Tanrı’dan dahı terk idün şunı ki ribâ mâlından kaldı ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ eğer mü’minler oldunuz ise. Yarar ki ﴿إِذْ﴾ ﴿إِنْ﴾ ma‘nâsına ola. Ya‘nî anun içün ki mü’min oldunuz. (278) ﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا﴾ Eğer terkmeyesiz ﴿فَأْذَنُوا﴾ dahı bilün ﴿بِحَرْبٍ﴾ cengi ki ﴿مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ Tanrı’dandur dahı anun Rasûlündendür. ﴿وَإِنْ تُبْتُمْ﴾ Eğer tevbe iderseniz ribâdan ﴿فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ﴾ size ra’s-i mâllarunuz vardur hemân. ﴿لَا تَظْلِمُونَ﴾ Zulm itmeyesiz medyûnlara ﴿وَلَا تُظْلَمُونَ﴾ siz dahı mazlûm olmayasız mâllarunuzı eksik alıp.

Su’âl: [50a] Tevbe idenin hükmini yâd itdi hemân tevbe itmeyenin hükmini beyân nicedür? **Cevâb:** Mâlı anlarun fey’ olur Müslimânlara. (279)

﴿وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ﴾ Eğer garîminiz yoksul bulınsa ﴿فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ﴾ ana mühlet itmek gerek bay olınca ﴿وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ﴾ ra’s-i mâllarunuzı ol mu‘sirlere sadaka itmeğünüz yeğrekdürür ﴿إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ eğer bilürseniz ki ol yiğrekdür. (280) ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا﴾ Korkun ol günden ki ﴿تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ﴾ ki anda Tanrı’ya dönderilisersiz ﴿ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ andan sonra her nefs şunı ki kazandı idi ödiniser, hâlbuki anlar mazlûm olmayalar. (281)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ﴾ Kaçan ki bir kişi ile mu‘âmele idesiz deynile ﴿إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ bellü ecele değin ﴿فَاكْتُبُوهُ﴾ yazun ol deyni.

Su’âl: ﴿بِدَيْنٍ﴾ didüğinde nükte nedür? [135]إِذَا تَدَايَنْتُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى kifâyet ider idi. **Cevâb:** Zikr itdi, tâ ﴿فَاكْتُبُوهُ﴾’nun zamîri ana ‘âyid ola.

[133] İşte onlar cehennemliklerdir, onlar orada ebediyyen kalıcıdırlar.

[134] İnanıp yararlı işler işleyenlerin, namaz kılıp, zekat verenlerin Rab’leri katında ecirleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

[135] Belirli bir tarihe kadar borçlandığınız zaman.

Su'âl: ﴿مُسَمًّى﴾ didüğinde nükte ne? **Cevâb:** Ecel ma'lûm olmayıcak mu'âmele fâsid olur.

﴿وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ﴾ Yazsun anı bir kâtib ki emîn ola ﴿وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ﴾ yazıcı i'râz eylemesün yazmakdan ﴿كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ﴾ Tanrı ana öğretdüği gibi ﴿فَلْيَكْتُبْ﴾ ol yazsun ﴿وَلْيُمْلِلِ﴾ eydivirsün ﴿الَّذِي﴾ şol ki ﴿عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾ anun üzerinde hak vardur ﴿وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ﴾ Tanrı'sından korksun ﴿وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا﴾ dahı ol hakdan kâtibe nesneyi eksük itmesün. ﴿فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾ Eğer olsa şol kişi ki anun üzerinde hak vardur ﴿سَفِيهًا﴾ delü olsa ﴿أَوْ ضَعِيفًا﴾ yâ oğlancık yâ fertût pîr olsa ﴿أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ﴾ yâ kendü imlâ itmeye güci yitmese ﴿فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ﴾ anun velîsi imlâ eylesün râstlık ile. ﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ﴾ Dahı erenlerünüzden iki kişiyi tanık tutun ﴿فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ﴾ eğer iki er olmasa **[50b]** ﴿فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ﴾ bir er iki 'avrat tanık tutun ﴿مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ﴾ şunlardan ki râzı olursız tanık itmeye ehl-i diyânetden ﴿أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا﴾ ikisinden birisi yanılıp ﴿فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى﴾ dahı birisi andurmak içün. ﴿وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا﴾ Tanık olanlar i'râz itmesünler, kaçan ki tanıklığa okınalar ﴿وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ﴾ kâhillik itmen ol borcı yazdurmağa ﴿صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا﴾ hak ne hâl ile gerek ise olsun ﴿إِلَى أَجَلِهِ﴾ müddet tamâm olıncaya değin. ﴿ذَلِكُمْ﴾ Anı yazdurmağınız ﴿أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ eyürekdür Tanrı katında ﴿وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ﴾ tanıklar tutmağa dahı ol eyürekdür ﴿وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا﴾ gümân olmamağa ol evlâdur ﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ﴾ meğer ki mebî' ve semen hâzır ola ki anı değzindüresiz aranızda ﴿فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا﴾ ya'nî üzerinize günâh olmaz eğer anı yazdurmazsanız ﴿وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ﴾ tanık tutun kaçan ki alu satu idesiz. ﴿وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ﴾ Kâtibe ve tanığa zahmet virilmeye. Eğer kazıyye ma'lûm ise, yâ dahı tanık var ise, yâ kâtib ve şâhid serkeşlik itmeyeler, tâ hak zâyi' olmaya. ﴿وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ﴾ Eğer sizi nehy itdüğümüzden bir nesneyi işlerseniz ol günâhlardur size ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ korkun Tanrı'dan ﴿وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ﴾ korkıcak Tanrı sizi öğredür [136] ﴿وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ (282)

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ﴾ Eğer sefer üzerine olsanız ﴿وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا﴾ dahı yazıcı bulmasanız ﴿فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ﴾ tarîk muhkem tutu almakdur ﴿فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا﴾ eğer ba'zınız ba'zınıza emîn olsa ﴿فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ﴾ virsün şol ki emîn

[136] Allah her şeyi bilendir.

anlandı medyûndur emânetini ki deyndür ﴿وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ﴾ dahı ma'bûdından korksun ﴿وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ﴾ dahı şehâdeti gizlemen. ﴿وَمَنْ يَكْتُمْهَا﴾ Her kimse **[51a]** şehâdeti gizleye ﴿فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ﴾ anun gönli günâh itmiş olur.

Su'âl: Kalbi âsimdür didüği ne sûretdür? **Cevâb:** Şehâdeti gizlemekde mutasarrıf olan kalbdür hemân.

Su'âl: Rehini sefere tahsîs itdi. Hâlbuki hazarda Peygâmber 'aleyhi's-selâm dir'ini tutukodı. **Cevâb:** Tahsîs sefer vaktâ ki mazınne oldı yazmak tanık tutmak bulınamamağına tensîs itdi 'alâ sebîli'l-irşâd.[137] ﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾ (283)

﴿لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ﴾ Eğer âşikâre iderseniz şunı ki nefislerünüzde vardur ﴿أَوْ تُخْفُوهُ﴾ yâ anı gizlerseniz yaramazlıkda ﴿يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ﴾ Tanrı anun ile size hisâb ider. Âyetde nesh vardur. ﴿فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ﴾ yarlığar şunı ki diler dahı 'azâb ider şunı ki diler ﴿وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[138] (284) ﴿آمَنَ الرَّسُولُ﴾ Peygâmber îmân getürdi ﴿بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ﴾ şuna ki kendüye endirildi. ﴿مِنْ رَبِّهِ﴾ Ma'bûdından ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ mü'minler dahı îmân getürdiler. ﴿كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ﴾ Rasûl dahı mü'minler îmân getürdiler Tanrı'ya ﴿وَمَلَائِكَتِهِ﴾ dahı anun ferişte lerine ﴿وَكُتُبِهِ﴾ ve anun kitâblarına ﴿وَرُسُلِهِ﴾ ve anun peygâmberlerine yâ mü'minler îmân getürdiler.

Su'âl: Peygâmber îmân ile medh itdi, risâlet ile ve nübüvvet ile medh itmedi, nazar nedür? **Cevâb:** Bu ol arada idi ki mi'râc gicesi Tanrı'nun dürlü 'acâyibini gördi, ana îmân getürdüği ile medh itdi.

﴿لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ﴾ Mü'minler, "Seçmezüz anun peygâmberlerinün arasını" dirler ﴿وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا﴾ dahı kabûl itdük ve ana mutî' olduk didiler. Ol gice Cibrîl "Yâ Muhammed Tanrı sana ve ümmetine senâ itdi, sen dahı dile dileğüni" didi ise ﴿غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾ didi. Ya'nî Hudâvendâ senün **[51b]** mağfiretüni dilerüz zîrâ senden yana gidilür didi. (285)

﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ Tanrı teklîf itmez bir nefsi meğer tâkati yitdüğine ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ﴾ nefs içün şol nesne vardur ki kesb itdi hayırdan ﴿وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ dahı anun üzerine şol nesne vardur ki kesb itdi şerden.

---

137 Allah işlediklerinizi bilendir.

138 Allah her şeye gücü yetendir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Hayırda ﴿كَسَبَتْ﴾ didi şerde ﴿اكْتَسَبَتْ﴾ didi, nükte ne? **Cevâb:** اكتساب, افتعال bâbındandur. افتعال bâb-ı tekellüf içün gelür. Fâsık fiska can ile yiltenür, hayra süst olur. Ol ma'nâdan ﴿كَسَبَتْ﴾ didi.

﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا﴾ Hudâvendâ bizi mu'âhaze eylemegil ﴿إِنْ نَسِينَا﴾ eğer unıtsavuz ﴿أَوْ أَخْطَأْنَا﴾ yâ hatâ ile hadden giçsevüz didiler.

Su'âl: Nisyân ve hatâ hod merfû'dur. Nâz u niyâzda bu resm ile nükte ne? **Cevâb:** Murâd Tanrı hazretinden bu resm ile kereme istidâme tevakku' itmekdürür.

﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا﴾ Hudâvendâ bizüm üzerimize meşakkatlü yüki yükletme ﴿كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا﴾ şunun gibi ki bizden öndinlere yükletdin idi didiler. Tevbe ölmek ile ve necâset kesilmek ile olur idi. ﴿رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾ Hudâvendâ, yükletme bize şunı ki ana tâkatimiz yokdur didiler. Murâd tekrârdan te'kîddür. ﴿وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا﴾ 'Afv it bizden dahı yarlığa bizi ve rahmet iti bize. Zîrâ bizüm sen seyyidimizsin didiler.

Su'âl: 'Afv ile mağfiretün arasında fark nedür? **Cevâb:** 'Afv belürsüz itmekdür, mağfiret örtmekdür, rahmet esirgemekdür.

﴿فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾ Bizi muntasır it kâfir kavmin üzerine didiler. Rivâyetdür her ki ﴿آمَنَ الرَّسُولُ﴾'den sûrenin âhirine değin okıya dün namâzını sabâha değin kılmışca sevâb vire.[139] (286)

[139] Rivayet için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/333.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

3. ÂL-İ ‘İMRÂN SÛRESİ

سُورَةُ اٰلِ عِمْرَانٍ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ مِائَتَا أٰيَةٍ[140]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

[52a] ﴿الم﴾[141] اَنَا اللهُ اَعْلَمُ dimek olur. (1) ﴿اللَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ Tanrı şol ma‘bûddur ki andan gayrı ma‘bûd yokdur. Şoldur ki anun fenâsı yokdur, dahı dâyimdür. (2) ﴿نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ﴾ Kur’ân endirdi senün üzerine şu hâlde ki sıdkladur ﴿مُصَدِّقًا﴾ şu hâlde ki gerçekleyicidür. ﴿لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ﴾ andan ilerü giçenleri kütüb-i semâviyyeden ﴿وَأَنْزَلَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾ dahı Tevrât ve İncîl’i indürdi.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
www.tuba.gov.tr

Su’âl: Kur’ân’a نَزَّلَ didi Tevrât’a ve İncîl’e اَنْزَلَ didi, nazar nedür? **Cevâb:** Ol yirmi üç yılda indi, teksîr ana lâyıkdur, bu ikisi bir def‘ada indi. (3)

﴿مِنْ قَبْلُ﴾ Kur’ân’dan öndin ﴿هُدًى لِلنَّاسِ﴾ şu hâlde ki râhnümâdur Mûsâ’ya ve ‘Îsâ’ya ve etbâ‘larına, yâ cemî‘ halka hüdâdur. ﴿وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ﴾ dahı Zebûr’ı indürdi, yâ kütüb-i semâviyyeyi ki fark iderler hakkı ve bâtılı, anları indürdi. ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Bedürüstî şunlar ki kâfir oldılar ﴿بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ Tanrı’nun âyâtına kütüb-i münzelesinden ﴿لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ﴾ anlarun içün katı ‘azâb vardur ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ﴾ Tanrı gâlib pâdişâhdur, dahı intikâm issidür. Ya‘nî kimesnenün

[140] Âl-i ‘İmrân Sûresi; Medîne’de nâzil olmuştur, 200 âyettir.

[141] Ben Allah’ım, bilirim.

hakkını kimesneye komaya. (4) ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ﴾ Tanrı bedürüstî ol ma'bûddur ki üzerine nesne pûşîde olmaz yirlerde ve göklerde.

Su'âl: Yirlerde ve göklerde didüğinde nükte ne? **Cevâb:** Anlardan murâd 'âlemdür. (5)

﴿هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ﴾ Tanrı oldur ki size sûret bağışlar ﴿فِي الْأَرْحَامِ﴾ analar rahminde ﴿كَيْفَ يَشَاءُ﴾ nite diler ise ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ andan hayrı ma'bûd yokdur, illâ ol 'Azîz ve Hakîmdür. (6) ﴿هُوَ الَّذِي﴾ Tanrı şoldur ki ﴿أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ﴾ indürdi senün üzerine Kur'ân'ı yâ Muhammed ﴿مِنْهُ﴾ andan ba'zı ﴿آيَاتٌ﴾ âyetlerdür ki ﴿مُحْكَمَاتٌ﴾ muhkemlerdür ki andan iştibâh olmaz ﴿هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ﴾ ki anlar kitâbın aslıdur ﴿وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ﴾ bir nicesi müteşâbihlerdür.

Su'âl: Ne ma'nâdan **[52b]** Kur'ân'ın küllisi muhkem olmadı. **Cevâb:** Eğer küllisi muhkem olsa halk ana yapışırlar idi, te'emmülden ve istidlâlden fârig olurlar idi. Bir dahı müteşâbihde ibtilâ var idi.

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ﴾ Ammâ anlar ki gönüllerinde hakdan meyl itmek vardur ﴿فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ﴾ andan müteşâbih olana tâbi' olurlar ﴿ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ﴾ kendilere ve câhillere fitne taleb itmek içün ﴿وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ﴾ dahı anın te'vîlini taleb itmek içün ﴿وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ﴾ te'vîlini müteşâbihin bilmez meğer Tanrı ﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ﴾ 'ilimde mütemekkin olanlar ﴿يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ﴾ müteşâbihe îmân getürdük dirler ﴿كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا﴾ her birisi muhkemden ve müteşâbihden ma'bûdumuz katındadurlar dirler ﴿وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ anlamaz anı meğer akıl eyeleri. (7)

Dirler, ﴿رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا﴾ Hudâvendâ bizüm gönüllerimizi hakdan meyl itdürme ﴿بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا﴾ bizi savâba kulağızladıkdan sonra dirler. ﴿وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً﴾ Dahı bize senün hazretünden rahmet bağışla dirler ﴿إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ﴾ zîrâ sen bahşâyende pâdişâhsın dirler. (8) ﴿رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ﴾ Hudâvendâ bedürüstî sen halkı cem' idicisin ﴿لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ ol günün kazâsı içün ki anda gümân yokdur hergiz ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ﴾ bedürüstî Tanrı va'deye hılâf itmez. (9) ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Bedürüstî şunlar ki kâfir oldılar ﴿لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا﴾ def' itmez anlardan mâlları ve veledleri Tanrı 'azâbından bir nesneyi ﴿وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ﴾ anlar şunlardur ki cehennem tutruklarıdur. (10) ﴿كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ﴾ Anlarun hâlleri âl-i Fir'avn hâlleri gibidür ﴿وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ andan öndin

geçen kâfirler hâli gibidür ﴿كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ ki bizüm birliğimiz nişânelerini tekzîb itdiler ﴿فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ﴾ **[53a]**[142] Tanrı anları günâhlarıyla dutdı ﴿وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ Tanrı şedîdü'l-ʻikâbdurur. (11) ﴿قُلْ﴾ Eyit yâ Muhammed ﴿لِلَّذِينَ كَفَرُوا﴾ şunlara ki kâfir oldılar. Anlar Mekke müşrikleridürür ﴿سَتُغْلَبُونَ﴾ mağlûb olısarsız. Yaʻnî Bedir gazâsında ﴿وَتُحْشَرُونَ﴾ dahı varısarsız ﴿إِلَى جَهَنَّمَ﴾ tamuya ﴿وَبِئْسَ الْمِهَادُ﴾ ne yaman yirdürür ol. (12)

﴿قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ﴾ Hitâb Kureyş müşriklerinedürür. Yaʻnî size âyet vardur ﴿فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا﴾ şol iki bölükde ki uğraşdılar Bedir gazâsında ﴿فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ bir bölük Tanrı yolında cenk iderler ﴿وَأُخْرَى كَافِرَةٌ﴾ bir bölüğü dahı kâfirlerdürür ﴿يَرَوْنَهُمْ﴾ ki görürler ol Müslimân bölüğini ﴿مِثْلَيْهِمْ﴾ kendülerce iki. Yâ bin, iki bin görindi, yâ üç yüz on üç, altı yüz yirmi altı göründi. ﴿رَأْيَ الْعَيْنِ﴾ Gözle görmek ki anda şübhe olmaz.

Su'âl: Bu âyet Enfâl'dagı âyete ki[143] ﴿وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ﴾'durur, yaʻnî sizi az göründürür anların gözlerine ne dimek olur? **Cevâb:** Evvel az gösterdi, tâ cür'et ideler. Kaçan ki ulaşdılar iki kendilerce görindi, tâ kâfirler şikeste olalar. ﴿وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ﴾ Tanrı kuvvetlendürür yardım itmeğiyle şunı ki diler ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ﴾ Bedürüstî anda ʻibret vardur nazar ehline. (13) ﴿زُيِّنَ لِلنَّاسِ﴾ Bezendi halkıçün yedi nesne ﴿حُبُّ الشَّهَوَاتِ﴾ biri nefs arzuladuğı ﴿مِنَ النِّسَاءِ﴾ hâtûnlardan ﴿وَالْبَنِينَ﴾ biri dahı oğullardan ﴿وَالْقَنَاطِيرِ﴾ dahı kıntârlardan ki ﴿الْمُقَنْطَرَةِ﴾ ki dartılmışdur ﴿مِنَ الذَّهَبِ﴾ biri altundan ﴿وَالْفِضَّةِ﴾ biri dahı gümişden ﴿وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ﴾ biri dahı ʻalâmetlü atlardan ﴿وَالْأَنْعَامِ﴾ bir dahı yarar davarlardan ﴿وَالْحَرْثِ﴾ biri dahı ekinden ﴿ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ ol geçenler sehl-i dünyânın metâʻıdur ﴿وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ﴾ Tanrı hazretindedürür eyü merciʻler.

• • • • • • • • • • •

142 Bu noktadan itibaren, yani sûrenin 11. âyeti ile 25. âyetinin tefsirini kapsayan 53a ve 53b varakları bizim esas aldığımız Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, M. Arif – M. Murad koleksiyonu, 171 numaralı nüshada bulunmamaktadır. Eksik olan bu varaklar İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, 9286 numaralı nüshanın 45a ve 47a numaralı varaklarına mürâcaatla tamamlanmıştır.

143 Hani karşılaştığınız zaman onları **gözlerinize az gösteriyor**, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu ki Allah, olacak bir işi gerçekleştirsin. Bütün işler Allah'a döndürülür. Enfâl 8/44.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Hubb ve şehevât ikisi birdürür, izâfetinde nazar nedür? **Cevâb:** Murâd müştehiyyâtdur. (14)

﴿قُلْ﴾ Eyit yâ Muhammed ﴿أَؤُنَبِّئُكُمْ﴾ ben size haber vireyim mi? ﴿بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكُمْ﴾ bu geçenlerden yeğ ﴿لِلَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ şunlaruniçün ki Tanrı'dan korkdılar ﴿عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ anların Tanrı'sı katında ﴿جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا﴾ işbu geçen vasıflu uçmaklar ﴿وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ﴾ dahı pâk hâtûnlar ﴿وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ﴾ dahı Tanrı'dan ulu rızâ vardur ﴿وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ﴾ Tanrı bendelerine bînâdurur, nice lâyıksa şöylece ider. (15)

﴿الَّذِينَ﴾ Şunlar ki, ya'nî medh itdük şunları ki ﴿يَقُولُونَ﴾ eydürler ﴿رَبَّنَا﴾ iy ma'bûdumuz ﴿إِنَّنَا﴾ bedürüstî biz ﴿آمَنَّا﴾ îmân getürdük ﴿فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا﴾ bize günâhlarımızı yarlığa ﴿وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ bizi dahı od 'azâbından sakla. (16) ﴿الصَّابِرِينَ﴾ Medh olanlardandılar sâbirler ﴿وَالصَّادِقِينَ﴾ dahı gerçekleri ﴿وَالْقَانِتِينَ﴾ dahı Tanrı'dan korkanları[144] ﴿وَالْمُنْفِقِينَ﴾ dahı sadaka idenleri ﴿وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ﴾ dahı seherlerde günâhlardan dileyenleri diler. (17) ﴿شَهِدَ اللَّهُ﴾ Tanrı hazreti tanıklık virür ki ﴿أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ ki ol ma'bûddan gayrı ma'bûd yokdur ﴿وَالْمَلَائِكَةُ﴾ ferişteler dahı tanıklık virür ﴿وَأُولُو الْعِلْمِ﴾ dahı 'ilim eyeleri tanıklık virür ﴿قَائِمًا بِالْقِسْطِ﴾ şu hâlde ki 'adli durgurcıdurur. Dahı halkı tedbîr itmeği ve anlara rızk virmeği. [145] ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

Su'âl: Hâli müfred getürdi, nükte ne? **Cevâb:** Bu [146] ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً﴾ gibidür.

Su'âl: ﴿قَائِمًا بِالْقِسْطِ﴾ şu hâlde menfiye sıfat olmağa yarar mı? **Cevâb:** Yarar, takdîri [147] لَا إِلٰهَ قَائِمًا بِالْقِسْطِ إِلَّا هُوَ ola. Yarar ki hâl ola إِلَّا هُوَ'dan.

Su'âl: ﴿شَهِدَ اللَّهُ﴾ ne ma'nâyadurur? **Cevâb:** [148] بَيَّنَ ma'nâsınadurur.

---

144 *Kânit* kelimesi, "İtâat eden" manasına geldiği halde müellif tarafından "Tanrı'dan korkan" şeklinde çevrilmiştir.

145 O'ndan başka ilah yoktur, O güçlüdür, hikmet sahibidir.

146 **Ona İshak'ı ve ayrıca da Yakub'u bağışladık** ve her birini salih kimseler yaptık. Enbiya 21/73.

147 Adâleti ayakta tutan O'ndan başka bir ilah yoktur.

148 Allah açıkladı.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Su’âl: ﴿وَأُولُو الْعِلْمِ﴾’den murâd kimlerdürür? **Cevâb:** Enbiyâdurur ve muvahhid mü’minlerdürür. (18)

﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ Bedürüstî dîn Tanrı katında İslâm dînidürür.

Su’âl: شُهَدَاءَ لِلَّهِ okundı ve شُهَدَاءُ لِلَّهِ okundı, nasbile ve ref‘ile. Bu kırâ’etce ﴿وَالْمَلَائِكَةُ﴾ nireye ma‘tûf olur? **Cevâb:** شُهَدَاءَ’nin içindeki zamîre ma‘tûfdurur.

Su’âl: Ne ma‘nâdan ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ tekrâr olındı? **Cevâb:** Evvel zikr olındı, beyân-ı vahdâniyyetiçün, ikinci zikrolundı imtisâliçün.

﴿وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ﴾ İhtilâf itmedi Ehl-i Kitâb Yahûddan ve Nasârâdan ﴿إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ﴾ illâ şundan sonra ki anlara ‘ilim hâsıl oldı, Muhammed hak peygâmberdığında ﴿بَغْيًا بَيْنَهُمْ﴾ illâ hased yöninden ki anların aralarındadurur dünyâda riyâset yöninden ﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ her ki inkâr ide Tanrı’nun birliğünün nişânelerine ﴿فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ bedürüstî Tanrı hisâbı tizdürür ve ‘azâbı katıdurur. (19) ﴿فَإِنْ حَاجُّوكَ﴾ Eğer dînde cedel itseler senünle ﴿فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ﴾ eyit yâ Muhammed ben yüzüm dönderdüm Tanrı’dan yana ve cevârihimi ﴿وَمَنِ اتَّبَعَنِ﴾ bana tâbi‘ olanlar dahı yüzlerini Tanrı’ya dönderdiler ﴿وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ﴾ eyit yâ Muhammed şunlara ki kitâb virildiler ﴿وَالْأُمِّيِّينَ﴾ dahı şunlara ki kitâbları yokdur, ‘Arab müşrikleri gibi ﴿أَأَسْلَمْتُمْ﴾ “Müslimân oldınız mı?” di ﴿فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا﴾ eğer Müslimân oldılarsa tahkîk hakka kulağızlandılar ﴿وَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ eğer yüz çevirirlerse ﴿فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ﴾ bedürüstî senün üzerine teblîğ-i risâletdür hemân [149] ﴿وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ﴾ (20)

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ Bedürüstî şunlar ki inkâr iderler Tanrı’nun âyât-ı ‘izâmına ﴿وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ﴾ dahı peygâmberleri haksız yire öldürürler ﴿وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ﴾ dahı öldürürler şunları ki ﴿يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ﴾ emr iderler ‘adlile ve ‘âdâletle ﴿مِنَ النَّاسِ﴾ halkdan ﴿فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ Anlara ‘azâb-ı elîmle beşâret it yâ Muhammed.

Su’âl: ﴿وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ﴾ didi. Ol ‘asırda hod Muhammed’den artık peygâmber yoğidi. **Cevâb:** Bunlar peygâmber öldürmek kasdındayıdılar ki sırr-ı enbiyâdurur. ﴿وَيَقْتُلُونَ﴾, وَيقَاتِلُونَ ma‘nâsına dahı gelir. Eyle olsa su’âl vârid olmaz.

149 Allah kulları görendir.

Su'âl: ﴿وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ﴾ didi, haklu yire hod peygâmber olmaz. **Cevâb:** Murâd bunlara teşnî'dürür bu kabâhatle. (21)

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ Anlar şunlardur ki 'amelleri yıkıldı anların dünyâ ve âhiretde ﴿وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ﴾ dahı anlaruniçün yardımcılardan bir kimesne olmaz. (22) ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ﴾ Nazar itmedin mi ki ulu nasîb virildiler Tevrât'dan ﴿يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ﴾ da'vet olunurlar Tanrı'nun kitâbına ki Tevrât'durur ﴿لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ﴾ tâ aralarında anların hükm ide ol kitâb. Bu şol vaktıdı ki peygâmber anların midrâslarına girdi. Dahı da'vet itdi Nu'aym ve Hâris. Ana "Yâ Muhammed ne dîn üzerinesin sen" didi. Peygâmber "İbrâhîm milleti üzerineyim" didi. Anlar "İbrâhîm Yahûdîyidi" didiler. Peygâmber anlara "Sizünile bizüm aramızda Tevrât hakemdürür" didi. Anlar kaçdılar, nice ki anı ﴿ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ﴾ beyân ider. Andan sonra yüz çevürür anlardan bir bölük. Hâlbuki anların 'âdeti hakdan yüz çevirmekdür. (23)

﴿ذَلِكَ﴾ Ol tevellâ ve i'râz ﴿بِأَنَّهُمْ﴾ bedürüstî bununıladır ki anlar ﴿قَالُوا﴾ dirler ﴿لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ﴾ od bizi yakmaz bir nice gün dirler. ﴿وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾ Dahı mağrûr itdi anları dinlerinde yalan söylemekleri ki "Biz peygâmberzâdelerüz, bize anlar şefi' olısardurlardı." (24) ﴿فَكَيْفَ﴾ Nice olısar anların hâlleri ﴿إِذَا جَمَعْنَاهُمْ﴾ **[54a]**[150] vaktâ ki anları cem' idevüz ﴿لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ bir güç içün ki anda gümân yokdur ﴿وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ dahı her nefse ödendi şunı ki kazandı. Dahı anlar mazlûm olmayısarlar. (25) ﴿قُلِ﴾ Eyit yâ Muhammed ﴿اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ﴾ yâ Allâh yâ Mâlike'l-Mülk ﴿تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ﴾ mülk virürsin şuna ki, dilersin ﴿وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ﴾ dahı mülki alursın şundan ki dilersin ﴿وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ﴾ dahı 'azîz idersin şunı ki dilersin ﴿وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ﴾ dahı cevr idersin şunı ki dilersin ﴿بِيَدِكَ الْخَيْرُ﴾ hayır elindedür ﴿إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[151]

Su'âl: Hayrı yâd itdi hemân nükte nedür? **Cevâb:** Hayrı yâd itdüği ile iktifâ itdi, zîrâ ikisi dahı Tanrı'dan oldığı ma'lûmdur. (26)

• • • • • • • • • • •

[150] 53a ve 53b varakları arası bizim esas aldığımız Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, M. Arif – M. Murad koleksiyonu, 171 numaralı nüshada bulunmamaktadır. Eksik olan bu varaklar İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, 9286 numaralı nüshanın 45a ve 47a numaralı varaklarına mürâcaatla tamamlanmıştır.

[151] Şüphesiz sen her şeye gücü yetensin.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ﴾ Giceyi gündüz içiden kivirür, sâʻatini on beş itmek ile ﴿وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ﴾ dahı gündüzi gice içine sokarsın, sâʻatini on beş itmek ile ﴿وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ﴾ dahı diriyi ölüden çıkarursın nice ki hayvânı nutfeden ve tayrı beyzadan ve mü'mini kâfirden çıkarur ﴿وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ﴾ dahı meyyiti hayydan çıkarursın giçenlerün ʻaksince ﴿وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ dahı rızık virürsin kime dilersen hisâbsız. (27)

﴿لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ﴾ Mü'minler olan kâfirler dostlar tutmasunlar ﴿مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ mü'minlerden gayrı. Mü'minler dostlığı hemân anlara yiter. ﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ﴾ her kim dost tuta kefereyi ﴿فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ﴾ ol Tanrı'nun himâyetinde olmaz ﴿إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ﴾ meğer ki anlardan korkasız ﴿تُقَاةً﴾ bir emr içün ki ittikâsı vâcibdür ﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ﴾ Tanrı sizi tahzîr ider kendü hışmından ﴿وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ﴾ dahı andan yanadur dönmek (28) ﴿قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ﴾ Eyit yâ Muhammed eğer gizlerseniz şunı ki gönlünüzdedür ﴿أَوْ تُبْدُوهُ﴾ **[54b]** yâ âşikâre iderseniz anı ﴿يَعْلَمْهُ اللَّهُ﴾ Tanrı anı bilür ﴿وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (29) ﴿يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا﴾[152] Ol günde ki her nefs şunı ki işledi hayırdan ve şerden muhzar bulur, yâ اُذْكُرْ birle ﴿يَوْمَ تَجِدُ﴾ mansûbdur ﴿وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ﴾ dahı şunı ki yamanlıkdan işledi ﴿تَوَدُّ﴾ temennî ider ﴿لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا﴾ ki nefsi ile ol işlediğinün ara yerinde çokluk mesâfe ola. Bu kıyâmet güninde olacakdur. ﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾ Tanrı bendelerine mihribândur.

﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ﴾ Eyit yâ Muhammed eğer Tanrı'yı severseniz ﴿فَاتَّبِعُونِي﴾ bana tâbiʻ olun ﴿يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ﴾ ki Tanrı sizi seve ﴿وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ﴾ dahı günâhlarunuzı yarlığaya[153] ﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (31) ﴿قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ﴾ Eyit yâ Muhammed Tanrı'ya mutîʻ olun dahı rasûle ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ eğer itâʻatden yüz çevirürler ise[154] ﴿فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ﴾ (32) ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا﴾ Bedürüstî Tanrı güzîde kıldı Âdem'i, dahı Nûh'ı ﴿وَآلَ إِبْرَاهِيمَ﴾ dahı İbrâhîm âlini güzîde kıldı ki İsmâʻîl ve İshâk ve anlarun evlâdıdur ﴿وَآلَ عِمْرَانَ﴾ Âl-i ʻİmrân'ı dahı güzîde kıldı ki Mûsâ ve Hârûn'dur ki ʻİmrân b. Yeshar'un oğlanlarıdur. Bir rivâyetde

[152] Göklerde olanları da, yerde olanları da bilir. Allah her şeye gücü yetendir.

[153] Allah bağışlayandır, merhamet edendir.

[154] Şüphesiz ki Allah kafirleri sevmez.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

'Îsâ ve Meryem, 'İmrân-ı Me'sân'dandur. İki 'İmrân'un arası bin sekiz yüz yıldır. ﴿عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ Zamânlarınun 'âlemleri üzerine (33) ﴿ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ﴾ Güzîde kıldı zürriyyeti ki ba'zı ba'zındandur. Mûsâ ve Hârûn 'İmrân'dan, 'İmrân Yeshar'dan, Yeshar Kâhis'den, Kâhis Lâvî'den, Lâvî Ya'kûb'dan, Ya'kûb İshâk'dan'dur. 'Îsâ b. Meryem 'İmrân-ı Me'sân'dan, Me'sân Süleymân'dan, Süleymân Dâvûd'dan, Dâvûd Îşâ'dan, Îşâ Yahûdâ'dan, Yahûdâ Ya'kûb'dan, Ya'kûb İshâk'dandur. [155]﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (34)

[55a] ﴿إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki 'İmrân hâtûnı ki Hanne binti Fâkûd'dur, didi ﴿رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ﴾ Hudâvendâ bedürüstî ben nezr itdüm senün içün ﴿مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا﴾ şunı ki karnımdadur, hizmetkâr nezr itdüm Beytü'l-Mukaddes'e ﴿فَتَقَبَّلْ مِنِّي﴾ sen anı benden kabûl it ﴿إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ (35) [156]﴿فَلَمَّا وَضَعَتْهَا﴾ Vaktâ ki karnındağını vaz' itdi ﴿قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى﴾ Hudâvendâ bedürüstî ben anı doğurdum şu hâlde ki ünsâdur didi.

Su'âl: Muhassal-ı kelâm إِنِّي وَضَعْتُ الأُنْثَى أُنْثَى olur. Nice sûret bağlar? **Cevâb:** Asl-ı kelâm وَضَعْتُهُ'dur. Hâl mü'ennes oldığı içün zamîri te'nîs itdi.

Su'âl: Kelâm إِنَّ ile sevk itdi, arada münkir yok. **Cevâb:** Murâd tehassürüni ızhâr itmekdür.

﴿وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ﴾ Tanrı bilür ki ney vaz' itdi ﴿وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى﴾ dilediği erkek vaz' itdüği ünsâ gibi değildür ﴿وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ﴾ bedürüstî ben ana Meryem ad kodum. Meryem dimek 'âbide dimek olur. ﴿وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ﴾ Bedürüstî ben anı sana sığındururam ﴿وَذُرِّيَّتَهَا﴾ dahı andan doğanı sana sığındururam ﴿مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ didi ol vaktın ki 'Îsâ doğdı, şeytân ana el yukamak itdi ise şeytânı urdılar. (36)

﴿فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ﴾ Tanrı anı kabûl itdi. Şöyle ki girek idi ﴿وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا﴾ dahı anı terbiyet itdi. Şöyle ki girek idi ﴿وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾ Tanrı anı Zekeriyyâ'ya ısmarladı ki anı göre ve gözede ﴿كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ﴾ her bâr ki Meryem'in üzerine girür idi, Zekeriyyâ mihrâba ﴿وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا﴾ anun katında 'âdete muhâlif rızık bulur idi. Kış ise yaz miyvelerini, yaz ise kış meyvelerini.

[155] Allah işitendir, bilendir.

[156] Şüphesiz sen işitensin, bilensin.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿قَالَ يَا مَرْيَمُ﴾ Zekeriyyâ iy Meryem ﴿أَنَّى لَكِ هَذَا﴾ bu sana nirden didi, ʻâdete muhâlif kapular yapılmış didi ﴿قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ Meryem bu Tanrı hazretindendür didi. **[55b]** [157]﴿إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (37)

﴿هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ﴾ Ol yirde ki Zekeriyyâ Meryem katında otururdı, Zekeriyyâ Tanrı'sına niyâz itdi ﴿قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً﴾ eyitdi, "Hudâvendâ bana hazretinden pâk ve eyü oğul vir ﴿إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ﴾ sen bedürüstî niyâzlar işidicisin" didi (38) ﴿فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ﴾ Ol esnâda ana nidâ itdi melâ'ike ﴿وَهُوَ قَائِمٌ﴾ ﴿أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى﴾ ol mihrâbda namâz kılıyor idi ﴿يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ﴾ bedürüstî Tanrı sana beşâret ider Yahyâ ile ﴿مُصَدِّقًا﴾ şu hâlde ki gerçekleyicidür ﴿بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ﴾ Tanrı'dan kelimeyi ki 'Îsâ'dur ﴿وَسَيِّدًا﴾ dahı şu hâlde ki kavminde serverdur ﴿وَحَصُورًا﴾ dahı şehvet arzusı yokdur ﴿وَنَبِيًّا﴾ dahı peygâmberdur ﴿مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ ki sâlihlerden kopupdur. (39) ﴿قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ﴾ Zekeriyyâ, "Hudâvendâ bana oğul kandan ﴿وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ﴾ takhîk bana pîrlik irişibdür" ki doksan dokuz yaşında idi ﴿وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ﴾ 'avratım dahı karıdur didi. Ol dahı Zekeriyyâ'dan bir yaş eksik idi ﴿قَالَ كَذَلِكَ﴾ Tanrı Zekeriyyâ'ya "Eyledür" didi ﴿اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ﴾ Tanrı işler şunı ki diler. (40) ﴿قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً﴾ Zekeriyyâ "Yâ ilâhî, benüm içün bir nişâne kıl ki anun ile bana kerem itdüğini bilem" didi ﴿قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا﴾ Tanrı "Yâ Zekeriyyâ, sana nişâne oldur ki söyleyemeyesin halka üç gün, meğer remz yöninden" didi ﴿وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ﴾ dahı namâz kıl zevâlden sehere değin.

Su'âl: ﴿أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ﴾ didi, hâlbuki mübeşşer Tanrı'dan? **Cevâb:** Murâd oldur ki Tanrı'nun beşâretini yine işide idi.

Su'âl: Çün ﴿اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ﴾ didi, nişâne diledüğinde nükte ne? **Cevâb:** Murâd ol idi ki habli bilüp anın şükrine meşgûl **[56a]** ola idi.

Su'âl: Dili kelâm-ı nâsdan ne içün habs oldı? **Cevâb:** Murâd ol idi ki ehl-i fenânın sözinden, Tanrı sözinden yana gide idi.

Su'âl: Remz kelâm değüldür, ne içün ﴿إِلَّا رَمْزًا﴾ didi? **Cevâb:** Vaktâ ki kelâm fâyidesi andan anlanur idi, istisnâ eyledi. (41)

[157] Şüphesiz Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki melâ'ike iy Meryem ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ﴾ bedürüstî Tanrı seni güzîde kıldı ﴿وَطَهَّرَكِ﴾ dahı seni pâk kıldı her yaramazdan, tâ töhmetlerden ﴿وَاصْطَفَاكِ﴾ dahı seni pâk kıldı, ya'nî pâk kıldı evvelde ve âhirde ﴿عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ﴾ 'âlemler 'avratlarınun üzerine. (42) ﴿يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي﴾ İy Meryem Tanrı içün namâz kıl tûl kıyâm ile, dahı secde eyle ﴿وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾ dahı rukû' it rukû' idiciler ile. Ya'nî namâz kıl cemâ'at ile. Meryem namâzda şol kadar durur idi ki ayakları şişer idi, dahı cerâhat akar idi. (43) ﴿ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ﴾ Ol giçenler, ya'nî Zekeriyyâ ve Yahyâ ve Meryem ve 'Îsâ haberleri gayb haberlerindendür ﴿نُوحِيهِ إِلَيْكَ﴾ anı sana vahy iderüz ﴿وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ﴾ sen anlarun katlarında değül idün ﴿إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ﴾ vaktâ ki kalemlerini suya bırağurlar idi, bakarlar idi ﴿أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ﴾ kangısı anlarun Meryem'e hizmet itmeye çıkar ﴿وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ﴾ dahı katlarında değül idün yâ Muhammed sen ol vakt ki Meryem'ün kefâletinde cenk iderler idi. Ol esnâda Tevrât yazdukları kalemlerini suya bırakdılar. Cümlenün kalemi su uğrına akdı, Zekeriyyâ kalemi su geldüği yirden yana akdı, hak anun oldı. (44)

﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ﴾ Bedürüstî Tanrı sana beşâret ider ﴿بِكَلِمَةٍ مِنْهُ﴾ kelime ile ki andandur ﴿اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ﴾ adı anun Mesîh'dür, beyânı 'Îsâ'dur ki Meryem oğlıdur ﴿وَجِيهًا﴾ şu hâlde menzilet issidür ﴿فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ﴾ **[56b]** dahı mukarreblerdendür. (45) ﴿وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا﴾ Dahı söyler halka bişikde ve kuhûletde ﴿وَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾ dahı sâlihlerdendür.

Su'âl: Meryem'i ne ma'nâdan tasrîh itdi kerrât ile? **Cevâb:** Murâd bundan Tersâlara reddür ki Meryem'i ana hâtûndur didiler. Eğer gerçek imişse idi pûşîde ola idi.

Su'âl: Bişikde söyledüği 'acebdür, kuhûletde söyledüğinün 'acebi niden? **Cevâb:** Kuhûletde söyledüği gökden indüğindedür. Hem ﴿وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ﴾ didüği 'âlem-i melekûta çıkduğına işâret idi. Ya'nî oğlanlığında ve kuhûletinde sözi bir tavra idi dimek olur. (46)

﴿قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ﴾ Hâlbuki beni beşer mess itmedi didi ﴿قَالَ كَذَلِكِ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَى أَمْرًا﴾ kaçan ki bir nesneyi dileye ﴿فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ﴾ bedürüstî ana ol dir ﴿فَيَكُونُ﴾ ol dahı olur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su’âl: Ma‘dûma hitâb nice olur ki لَهُ didi? **Cevâb:** لَهُ li-eclihî ma‘nâsınadur. Yine emrden murâd hâdisedür, emrullâh değül. (47)

﴿وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ﴾ Dahı ana kitâb öğredür ﴿وَالْحِكْمَةَ﴾ dahı dürlü esrâr öğredür, ‘ilm-i ledünnîden ﴿وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾ (48) ﴿وَرَسُولًا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Dahı anı peygâmber gönderür Benî İsrâ’îl’e tâ eydür ﴿أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ dir, ya‘nî ben size mu‘cize ile geldüm ma‘bûdunuzdan ﴿أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ﴾ bedürüstî ben teşkîl iderim sizün içün başçıkdan kuş hey’eti gibi ﴿فَأَنْفُخُ فِيهِ﴾ dahı üfürürüm ol şekle ﴿فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ kuş olur Tanrı destûri ile. Murâd yarasadur. ﴿وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ﴾ Dahı andan gözsüz doğanları onuldurum ﴿وَالْأَبْرَصَ﴾ dahı abrası evet îmân şartı ile. Rivâyetdür ki bir günde elli bini onultdı ﴿وَأُحْيِي الْمَوْتَى﴾ dahı ölü dirildürem ﴿بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ evet Tanrı destûri ile ﴿وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ﴾ **[57a]** dahı haber virürem size yidüğünüzi dahı şunı ki saklarsız. Bi-iznillâh didi iki kez lâhûtiye vehmini def‘ itmek içün. ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ Didi bedürüstî anda sizün içün âyet vardurur vahdâniyyete eğer gerçek mü’minlerseniz. (49) ﴿وَمُصَدِّقًا﴾ Dahı girçekleyici geldim ﴿لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ﴾ benden öndin kitâbı Tevrât’dan ﴿وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ﴾ dahı helâl görmek içün geldim size ba‘zını şunın ki harâm oldı idi üzerinize. Murâd iç yağıdur ve deve eti ve balıkdur. ﴿وَجِئْتُكُمْ﴾ Dahı size geldüm ﴿بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ birlik nişânesi ile ma‘bûdunuzdan. [158] ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ﴾ (50)

﴿إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ﴾ Evvel giçen cümle-yi mu‘terizadur, evet nükte gerekdür. Tapun ana ki ol buyurulan râst yoldur. (51) ﴿فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ﴾ Vaktâ ki ‘Îsâ anlardan küfr anladı ﴿قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾ kimdür benüm yardımcılarum şu hâlde ki Tanrı’dan yana gide didi ﴿قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ﴾ İç yârenler bizüz Tanrı’nun dîninde yardım idiciler didiler ﴿آمَنَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾ îmân getürdük Tanrı’ya dahı tanık ol ki biz Müslimânlaruz didiler. (52) ﴿رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ﴾ Döndiler, Hudâvendâ îmân getürdük şuna ki sen indürdün. Dahı peygâmberine tâbi‘ olduk. Bizi vahdâniyyetüne tanık olanlar ile bile yaz didiler. (53) ﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ﴾ Dahı anlar ‘Îsâ’yı öldürmeğe kasd itdiler ki Heradus’ı ana havâle itdiler. Tanrı dahı anları mekr ile mukâbele itdi ki ‘Îsâ’nun şeklini anun üzerine bırakdı.

[158] Allah’tan korkun ve bana itaat edin.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Dahı anı öldürdiler, 'Îsâ'yı ref' itdi. ﴿وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ Dahı Tanrı intikâm idicilerün yeğreğidür. (54)

﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى إِنِّي مُتَوَفِّيكَ﴾ Ol **[57b]** vakitde ki Tanrı didi, yâ 'Îsâ ben saklayıcıyam seni ﴿وَرَافِعُكَ إِلَيَّ﴾ dahı seni benden yana kaldırıcıyam melâ'ike civârına ﴿وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ dahı seni pâk kılıcıyam şunlardan ki kâfi oldılar ﴿وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ﴾ dahı kılıcıyam şunları ki sana tâbi' oldılar ﴿فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ üzerine şunlarun ki kâfir oldılar. Evceh oldur ki hitâb Muhammed'e ola zîrâ ﴿إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ ana karînedür. ﴿ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ﴾ Andan sonra benden yanadur dönişiniz ﴿فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾ dahı hükm iderem aranuzda şunda ki ihtilâf ider idiniz. (55) ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ﴾ Ammâ şunlar ki kâfir oldılar ben anlara 'azâb idiserem 'azâbı ki katıdur dünyâda ve âhiretde. Dahı anlara yardımcıdan çâre yokdur (56) ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ﴾ Dahı anlarun sevâblarını tamâm ider[159] ﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾ (57) ﴿ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ﴾ Ol ki 'Îsâ haberini okuruz üzerine ﴿مِنَ الْآيَاتِ﴾ bizüm birliğimiz nişânelerindendür, yâ hâldür ﴿وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ﴾ dahı muhkem zikirdendür. (58)

﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ﴾ Vaktâ ki Nasârâ "Yâ Muhammed sen bizüm 'Îsâ'ya bende ve rasûldür didün. Atasız hiç oğul olur mu?" didilerse bu âyet indi. Ya'nî 'Îsâ'nun meseli Âdem meseli gibidür ki ﴿خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ﴾ anı toprakdan yaratdı ﴿ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ﴾ andan sonra 'Îsâ'ya Âdem'e كُنْ didi ﴿فَيَكُونُ﴾ ol dahı vücûd buldı. (59) ﴿الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾ Bu hakdur ki senün ma'bûdundandur ﴿فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴾ gümân idicilerden olma yâ Muhammed. Murâd tesmî'dür. (60) ﴿فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ﴾ Her kim ki 'Îsâ'da senün ile hüccetleşe Nasârâdan sana 'ilim hâsıl oldukdan sonra **[58a]** ﴿فَقُلْ﴾ eyit ﴿تَعَالَوْا﴾ gelün ﴿نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ﴾ okıyalum bizüm oğlanlarumızı ki Hasen ve Hüseyn'dür, dahı sizün oğlanlarunuzı ﴿وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ﴾ dahı bizüm hâtûnları dahı sizün 'avratlarunuzı ﴿وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ﴾ ve bizleri ve sizleri ﴿ثُمَّ نَبْتَهِلْ﴾ andan sonra mübâhele idelüm ﴿فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ﴾ dahı Tanrı'nun la'netini yalancılarun üzerine kılalum didi. Anlar 'Âkıb katına geldiler, "Yâ 'Abde'l-mesîh ne buyurursun?" didiler. "Hâ zinhâr" didi 'Âkıb "Bir kez du'a ider ise dünyâda ayruk Nasârâ

159 Allah zalimleri sevmez.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

kalmaz” didi. Anlar yine peygâmbere geldiler, “Mübâhele itmezüz” didiler. Peygâmber “îmâna gelün” didi, râzı olmadılar ve mâla boyun sundılar. Ve dahı otuz zerdiyyeye ve iki bin hülleye boyun sundılar. Bunlar Necrân’dan idi. (61)

﴿إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ﴾ Bedürüstî ol kıssa olındı senün üzerine ʻÎsâ haberinden hak haberdürür ﴿وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ﴾ hiçbir maʻbûd yokdur meğer Allâh ﴿وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾[160] (62) ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ﴾ Eğer yüz çevirseler tevhîdden Tanrı müfsidleri bilür. (63) ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ﴾ Eyit yâ Muhammed iy Ehl-i Kitâb ﴿تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ﴾ gelün ol kelimeye ki ﴿سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ﴾ berâberdür sizün dahı bizüm aramızda, hiç kitâbın anda ihtilâfı yokdur ﴿أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ﴾ ki tapmayavüz meğer Tanrı’ya ﴿وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا﴾ dahı nesneyi ana şerîk itmeyavüz ﴿وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا﴾ dahı baʻzımız baʻzımızı Tanrılar tutmayalar ki ﴿عُزَيْرٌ﴾ didiler idi ﴿مَسِيحُ ابْنُ اللهِ﴾[162] ve ﴿ابْنُ اللّٰهِ﴾[161] ﴿مِن دُونِ اللّٰهِ﴾ Tanrı’dan gayrı ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ eğer tevhîdden yüz çevirürler ise ﴿فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾ tanık olun ki tahkîk biz Müslimânlaruz diyin. (64)

[58b] ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ﴾ Ne içün cedel idersiz İbrâhîm de bizdendür deyü ﴿وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرَاةُ وَالْإِنْجِيلُ﴾ Tevrât ve İncîl inmedi ﴿إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ﴾ illâ andan sonra. Zîrâ Mûsâ bin yıl andan sonra geldi ve ʻÎsâ iki bin yıldan sonra geldi. ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ Anlamaz mısız? (65) ﴿هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ﴾ Hâ âgâh olun siz şunlarsız ki ﴿حَاجَجْتُمْ﴾ cedel itdinüz ﴿فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ﴾ şunda ki anda sizün ʻilminiz var idi, Tevrât ve İncîl gibi ﴿فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ﴾ ne içün cedel idersiz şunda ki ana ʻilminiz yokdur ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ Tanrı bilür anı ki anda cedel itdünüz ki İbrâhîm’dür, hâlbuki siz anı bilmezsiz. (66) ﴿مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا﴾ İbrâhîm Yahûdî olmadı, dahı Nasrânî olmadı ﴿وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا﴾ lâkin İslâm dîninden gayrı dînden teberrâ kıldı. Dahı İslâm ile muttasıf idi. ﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ Dahı müşriklerden değül idi. (67) ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ﴾ Tahkîk halkun yakınrağı İbrâhîm’e ﴿لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ﴾ şunlardur ki ana uydılar ﴿وَهَذَا النَّبِيُّ﴾ husûsan bu peygâmber ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Tanrı mü’minlerun velîsidur. (68)

• • • • • • • • • • •

[160] Şüphesiz Allah güçlüdür, Hakim’dir.

[161] Yahûdiler **Üzeyir Allah’ın oğludur** dediler… et-Tevbe, 9/30.

[162] Hristiyanlar **Mesîh Allah’ın oğludur** dediler… et-Tevbe, 9/30.

﴿وَدَّتْ طَائِفَةٌ﴾ Bir gürûh sevdi ﴿مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ Ehl-i Kitâb'dan ki Huzeyfe'yi ve 'Ammâr'ı ve Mu'âz'ı Yahûdîliğe da'vet itdiler ﴿لَوْ يُضِلُّونَكُمْ﴾ ki azdururlar idi sizi ﴿وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ﴾ anlarun azdurmaklarınun vebâli dönmez illâ kendülere ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ (69) ﴿وَمَا يَشْعُرُونَ﴾ evet anlamazlar. الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾[163] (71) ﴿وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ Ehl-i Kitâb'dan bir gürûh eyitdi ﴿آمِنُوا﴾ îmân getürün ﴿بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا﴾ şol Kur'ân'a ki gönderüldi mü'minlerün üzerine ﴿وَجْهَ النَّهَارِ﴾ günün evvelinde **[59a]** ﴿وَاكْفُرُوا آخِرَهُ﴾ dahı gündüzün âhirinde ana kâfir olun ﴿لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ le'allî ki Müslimânlar gümân idip dînlerinden döneler idi. (72) ﴿وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ﴾ Bu resme îmân âşikâre itmen meğer şuna ki dîninize tâbi' ola didiler ﴿قُلْ إِنَّ الْهُدَى هُدَى اللَّهِ﴾ eyit yâ Muhammed bedürüstî hidâyet Tanrı hidâyetidur. Ya'nî râst yol Tanrı'nundur ﴿أَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ﴾ Ya'nî بِأَنْ يُؤْتَى, أَنْ يُؤْتَى takdîrinedur bunı ki bir ehad virilesiz, virildüğünüz kitâb gibi ki mü'minlerdür, tâ mü'minler tâmi' olmayalar ve müşrikler süst olmayalar. ﴿أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ﴾ Yâ hüccetleşe sizün ile ma'bûdunuz katında ﴿قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾[164] (73)

﴿يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ﴾ Allâhu te'âlâ mahsûs eyler nübüvvet ile şunı ki diler ﴿وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾[165] (74) ﴿وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ Ehl-i Kitâb'dan ﴿مَنْ﴾ şol vardur ki ﴿إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ﴾ eğer ana bir kıntâr nesne inansan ﴿يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ﴾ anı sana öder. Murâd Abdullâh b. Selâm'dur ki bir kişi ana bin iki yüz altın emânet virdi, yine issine teslîm itdi. ﴿وَمِنْهُمْ﴾ Anlardan ﴿مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ﴾ şol vardur ki ana bir altun inansan ﴿لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ﴾ anı sana ödemez. Murâd Finhâs'dur. ﴿إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا﴾ Meğer ki üzerine sen durasın, gözin açdurmayasız anun ﴿ذَلِكَ﴾ ol ödemedikleri ﴿بِأَنَّهُمْ﴾ anun iledur ki anlar ﴿قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ﴾ bizüm üzerimize 'Arab'ın mâlını almakda günâh yokdur, kitâbımızda dahı şöyledür didiler. ﴿وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ﴾ dahı Tanrı'nun üzerine yalan söylerler ki kitâbımızda vardur dirler ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ hâlbudur ki anlar yalan idüklerini bilirler. (75) ﴿بَلَى﴾ İsbâtdur nefy itdüklerine. Ya'nî günâh vardur. **[59b]** ﴿مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ وَاتَّقَى﴾ Her kim vefâ ide Tanrı'nun 'ahdine, dahı andan korka ﴿فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ﴾ bedürüstî Tanrı müttakî bendeleri sever.

• • • • • • • • • • •

163 Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batıla karıştırıyor ve bile bile hakkı gizliyorsunuz?

164 De ki: "Doğrusu bol nimet Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah'ın fazlı her şeyi kaplar, O her şeyi bilir."

165 Allah büyük nimet sahibidir.

Su’âl: Cerden ﴿مَنْ أَوْفَى﴾’ya zamîr kanı? **Cevâb:** ‘Umûm مُتَّقِينَ kâyimdür makâm-ı zamîre. (76)

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ﴾ Bedürüstî şunlar ki satun alurlar ﴿بِعَهْدِ اللَّهِ﴾ sûretâ îmân getürmek ile ﴿وَأَيْمَانِهِمْ﴾ dahı yalan andlar ile ﴿ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ az bahayı ki dünyâ metâ‘ıdur ﴿أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ﴾ anlara nasîb yokdur âhiretde aslâ ﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ﴾ dahı Tanrı anlara söylemez ﴿وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ dahı anlara nazar itmez kıyâmet güninde ﴿وَلَا يُزَكِّيهِمْ﴾ dahı anları günâhlarından pâk itmez ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾[166] (77) ﴿وَإِنَّ مِنْهُمْ﴾ Dahı bedürüstî anlardan ﴿لَفَرِيقًا﴾ bölük vardur Ka‘b b. el-Eşref ve Mâlik b. ed-Dayf ve Yahyâ b. Ahtab gibi ﴿يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ﴾ dillerin eğerler sahîhden muharrefe ﴿لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ﴾ tâ anı Tevrât’dan sanasız ﴿وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ﴾ ol hod Tevrât’dan değül. ﴿لِتَحْسَبُوهُ﴾’nun zamîri ol tahrîf itdüklerine ‘âyiddür. ﴿وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ Dahı ol Tanrı katındandur dirler ﴿وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ ol hod Tanrı katından değül. ﴿وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ﴾[167] ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ (78)

﴿مَا كَانَ لِبَشَرٍ﴾ Yokdur bir beşere ki ﴿أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ﴾ ana Tanrı kitâb vire İncîl gibi ve hikmet vire ‘ilm-i ledünnî gibi ve peygâmberlik vire ﴿ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ﴾ andan sonra halka diye ﴿كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ bana bendeler olun, Tanrı’yı diye ﴿وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ﴾ lâkin ulemâ olun diye ﴿بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ﴾ âlimler olduğunuz sebebi ile ﴿وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ﴾ dahı ‘ilm ile ders itdüğünüz sebebi ile (79) ﴿وَلَا يَأْمُرَكُمْ﴾ Dahı buyurmaz size ﴿أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا﴾ ki ferişteleri ve peygâmberleri Tanrılar idün diyü buyurmaz ﴿أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ﴾ size küfr ile emr ider mi? ﴿بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ **[60a]** Siz Müslimân olduğunuz vaktden sonra. Bu reddür Yahûda ki ﴿عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ﴾ didiler ve Nasârâya ki ﴿مَسِيحُ ابْنُ الله﴾ didiler.

Su’âl: Bu iki redd ma‘lûm oldı ve ﴿الْمَلَائِكَةَ﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** ﴿الْمَلَائِكَةَ﴾ didüği Kureyş’i reddür ve sâbi’îleri reddür. (80)

﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki Tanrı peygâmberlerden ‘ahd aldı ve ümmetlerine ﴿لَمَا آتَيْتُكُمْ﴾ şunun içün ki virdüm anı size ﴿مِنْ كِتَابٍ﴾

166 Onlar için elem verici azap vardır.

167 Bile bile Allah’a karşı yalan söylerler.

﴿وَحِكْمَةٍ﴾ kitâbdan ve hikmetden ﴿ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ﴾ andan sonra geldi size bir peygâmber ki gerçekleyicidür şunı ki sizün ile biledür 'ilimden ﴿لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ﴾ tâ ana îmân getüresiz ﴿وَلَتَنْصُرُنَّهُ﴾ dahı ana yardım idesiz

Su'âl: Ne ma'nâdan peygâmberlerden evvel 'ahd aldı ki yardım ideler Muhammed'e ol vaktın hod peygâmberler yok idi? **Cevâb:** Murâd bu 'ahdden oldur ki her peygâmber ümmetine Muhammed'un na'tını diye idi. Nice ki 'Îsâ ﴿وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِن بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ﴾[168] didi.

﴿قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ﴾ Tanrı 'ahd aldukdan sonra anlara ikrâr itdünüz mi? ﴿وَأَخَذْتُمْ﴾ Dahı kabûl itdinüz mi? ﴿عَلَى ذَلِكُمْ﴾ Ol size takrîr olanun üzerine ﴿إِصْرِي﴾ 'ahdimi? ﴿قَالُوا أَقْرَرْنَا﴾ İkrâr itdük didiler ﴿قَالَ فَاشْهَدُوا﴾ Tanrı, "Tanık olun nefislerinüz üzerine ve ümmetlerünüz üzerine" didi. Yâ ﴿فَاشْهَدُوا﴾ didüği melâ'ikeye hitâbdur. ﴿وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ﴾ Ben dahı sizün ile tanıklardanam üzerinize ve ümmetler üzerine dahı. (81)

﴿فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ﴾ Her ki ol mîsâkdan sonra yüz çevire ﴿فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ anlardur ki fâsıklardururlar. Eğer ol peygâmberler Muhammed'in 'asrına irişeler idi vâcib idi anlarun üzerine ki anun içün kılıç ururlar idi. (82) ﴿أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ﴾ Yüz mi döndürürler ki Tanrı dîninden gayrıyı taleb **[60b]** iderler ﴿وَلَهُ أَسْلَمَ﴾ anun içün boyun sundı ﴿مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ şu ki göklerde ve yirlerdedür ﴿طَوْعًا وَكَرْهًا﴾ i'râzsız insâf ile ve kerh ile kılıç korkusından ﴿وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾ dahı andan yana dönersiz.

Su'âl: ﴿مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ didi. Nice Tersâlar insândan ve cinden vardur. **Cevâb:** ﴿أَسْلَمَ﴾, اِسْتَسْلَمَ ma'nâsınadur. (83)

﴿قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾[169] Bu âyet Bakara'da takrîr olunubdur ﴿أُنْزِلَ إِلَيْنَا﴾ didi, bu arada ﴿عَلَيْنَا﴾ didi. Bir yirde dahı

[168] Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve **benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygâmberi de müjdeleyici olarak geldim**, demişti… Saff 61/6.

[169] "Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene, Rableri tarafından Musa, İsa ve peygamberlere verilene inandık, onları birbirinden ayırt etmeyiz, biz O'na teslim olanlarız" de.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ikisi ile ta‘diye ider. (84) ﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا﴾ Her ki İslâm’dan gayrı dîn taleb ide ﴿فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾ andan elbette kabûl olmaz ﴿وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ ol âhiretde ziyân idicilerdendür. (85)

﴿كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا﴾ Tanrı nice hidâyet virür bir kavme ki kâfir oldılar ﴿بَعْدَ إِيمَانِهِمْ﴾ îmânlarından sonra ﴿وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ﴾ hâlbuki tahkîk tanıklık virdiler ki rasûl hakdur ﴿وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾ dahı anlara dürlü mu‘cize geldi ﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ Tanrı zâlim olanları doğrı yola kulağızlamaz. (86) ﴿أُولَئِكَ﴾ Ol tâyife ki Tanrı anlara lutf itmek fâyide itmez ﴿جَزَاؤُهُمْ﴾ anlarun cezâsı ﴿أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ bedürüstî anlarun üzerine Tanrı’nun la‘neti vardur dahı feriştelerün, dahı halkun bir uğırda. (87) ﴿خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ﴾[170] Bu âyetün ma‘nâsı Bakara’da geçdi. (88) ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾ Meğer şunlar ki tevbe itdiler ﴿مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾ ol irtidâddan sonra ﴿وَأَصْلَحُوا﴾ dahı ıslâh itdiler fesâda virdüklerini ﴿فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ tahkîk Allâhu te‘âlâ Gafûrun Rahîm’dür. (89) **[61a]** Bu âyet Hâris b. Süveyd’e inübdür ki mürted oldı. Dahı peşîmân yiyüb sonra îmâna geldi.

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ﴾ Bedürüstî şunlar ki kâfir oldılar îmânlarından sonra Yahûd gibi, Mûsâ’ya ve Tevrât’a îmân getürdükden sonra ‘İsâ’ya ve İncîl’e inkâr itdiler. ﴿ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا﴾ Andan sonra ziyâde oldılar küfr yöninden ki Muhammed’e ve Kur’ân’a kâfir oldılar ﴿لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ﴾ anlarun tevbeleri elbette kabûl olmaz ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ﴾ dahı anlardur ki azgunlardururlar.

Su’âl: Küfr ziyâde olur, îmân ne içün ziyâde olmaz? **Cevâb:** Küfrün esbâbı çokdur, îmân hemân ikrârdur ve tasdîkdür, ziyâde olmaz. (90)

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ﴾ Tahkîk şunlar ki kâfir oldılar, dahı küfr üzerine öldiler ﴿فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا﴾ anlarun birinden yir dolusı altun kabûl olmaz ﴿وَلَوِ افْتَدَى بِهِ﴾ eğer anun ile nefsini kurtarsa. Yâ takdîr-i kelâm anlarun birinden fidye kabûl olmaz, eğer yir dolusu altun fidâ iderler ise dahı. ﴿أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ Ol tâyife içündür ‘azâb-ı şedîd ﴿وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ﴾ dahı anlarun içün hiç yardımcı olmaz.

• • • • • • • • • • •

[170] Orada kalıcılardır; onlardan azab hafifletilmez; onların azabı geciktirilmez.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ﴾ didi, hâlbuki tevbe kabûl olur. **Cevâb:** ﴿لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ﴾ didüği 'ibâretdür küfr üzerine ölmekden. (91)

﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾ Eyülüğe irişmezsiz tâ sevdiğünüzden Tanrı yolına virmeyince ﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ﴾ her ne ki nafaka idesiz neden, girek ise olsun eğer tayyib eğer habîs ﴿فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾ tahkîk Tanrı bilicidür. (92) ﴿كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Her ta'âm helâl idi Benî İsrâ'îl'e ﴿إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ﴾ meğer şol ki Ya'kûb kendü nefsine harâm eyledi ki ol deve eti ve deve südidür. Ayağı ağırur idi, **[61b]** nezr eyledi ki şifâ bulıcak anı harâm ide. Şifâ buldı anı harâm kıldı. ﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ﴾ Tevrât inmezden öndin, evet Yahûd zulm itdiler ol sebebden Tanrı harâm itdi tayyibâtı üzerlerine. Nice ki [171] ﴿فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا﴾ âyeti ana işâret itdi. Dahı anlar "Bunlar bize harâmdur Nuh 'asrından berü" didiler. Tanrı anları tekzîb itmek içün ﴿قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ eyit yâ Muhammed Tevrât'ı getürün dahı anı okun gerçek iseniz didi. (93) ﴿فَمَنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ﴾ Her ki Tanrı'nun üzerine yalan çıkara ﴿مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾ hüccet-i bâhireden sonra ﴿فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ anlardur ki zâlimlerdür, insâf itmezler. (94)

﴿قُلْ صَدَقَ اللَّهُ﴾ Tanrı gerçek söyler idi yâ Muhammed ﴿فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾ uyun İbrâhîm'in milletine ki ol râstdur, dahı ol Muhammed dînidür ﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ dahı müşriklerden değül. (95) ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ﴾ Bedürüstî evvel ev ki halka kıble içün kondı ﴿لَلَّذِي بِبَكَّةَ﴾ şol evdür ki ﴿بِبَكَّةَ﴾ Mekke'dedür. Bir rivâyetde Mekke şehr adıdur, Bekke mescidün yiri adıdur. ﴿مُبَارَكًا﴾ şu hâlde ki mübârekdür ﴿وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ﴾ dahı âlemlere râhnümâdur, yâ kıbledür. (96) ﴿فِيهِ آيَاتٌ﴾ Şu hâlde ki mübârekdür ﴿بَيِّنَاتٌ﴾ ki rûşenlerdür ﴿مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ﴾ ol âyât makâm-ı İbrâhîm'dür ﴿وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾ her kim ki ana girse emîn olur. Ol ma'nâdan Ebû Hanîfe ana gireni andan kısâs itmez.

Su'âl: Âyâtı vâhid ile beyân itmek nice sahîh olur? **Cevâb:** Makâm-ı İbrâhîm eğerçe bir âyetdür, lâkin âyât yirinedür. Nice ki İbrâhîm bir kişidür, lâkin tamâm ümmetcedür. Nice ki [172] ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً﴾ didi.

[171] **Yahûdilerin yaptıkları zulümlerden**, çok kimseyi Allah yolundan çevirmelerinden **dolayı** kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara **yasakladık**. Nisâ 4/160.

[172] Şüphesiz İbrahim, Allah'a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi. Allah'a ortak koşanlardan değildi. Nahl 16/120.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾ didi. Hâlbuki Hâlid b. el-Velîd nice adamlar öldürdü ve Haccâc b. Yûsuf nice adamlar **[62a]** öldürdi, tâ ʻAbdullâh b. ez-Zübeyr’i öldürdi. **Cevâb:** Hâlid b. el-Velîd Mekke fethinde öldürdi, ol gün helâl idi.

﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ﴾ Tanrı içün halkun üzerine Ka‘be’yi tavâf itmek vardur ﴿مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ şunın üzerine ki ana güç yiter varmak yöninden. Murâd oldur ki zâda ve râhile kâdire kâdir ola, zehâben ve iyâben ve evinün nafakasını dahı koyubile. ﴿وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ Her kim ki hacc itmeye inkâr yöninden bedürüstî Tanrı ganîdür âlemlerden. (97)

﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ Ne içün kâfir olursız Tanrı’nun âyâtına ki Muhammed hak peygâmber idüğine delâlet ider ﴿وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَى مَا تَعْمَلُونَ﴾ hâlbuki Tanrı tanıkdur şunun üzerine ki işlersiz. (98) ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ﴾ İy şol kimesneler ki Ehl-i Kitâb’sız ﴿لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ ne içün men‘ idersiz Tanrı’nun hak yolından ﴿مَنْ آمَنَ﴾ şunı ki îmân getürdi Muhammed’ün sıfatını tağyîr itdüğünüz sebebile ﴿تَبْغُونَهَا عِوَجًا﴾ şu hâlde ki ol hak yolı dilersiz ki anıyla ﴿وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ﴾ hâlbuki siz tanıklarsız [173] ﴿وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ (99) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ﴾ Eğer mutî‘ olursanız bir bölüğe ki şunlardan ki kitâb virildiler ﴿يَرُدُّوكُمْ﴾ dönderürler sizi ﴿بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ﴾ îmânınızdan sonra küfre. Şâs b. Kays Yahûdî bir gün Evs’ün ve Hazrec’ün üzerinden geçdi. Hasedden Buğâs günini andı. Anlar el kılıca urdılar ise peygâmbere haber oldı, revân anları def‘ itdi. (100) ﴿وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ﴾ Nice kâfir olursız ﴿وَأَنْتُمْ تُتْلَى عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ﴾ hâlbuki üzerinize âyâtullâh okınur ﴿وَفِيكُمْ رَسُولُهُ﴾ dahı içinizde anun peygâmberi vardur ﴿وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ﴾ her kim ki Tanrı’nun dîni ile temessük ide ﴿فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ tahkîk râst yola **[62b]** kulağızlanur.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ﴾ Tanrı’dan korkun gireği gibi ﴿وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ dahı ölmen, illâ siz İslâm üzerinesiz. (102) ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا﴾ Yapışın Tanrı’nun ipine ki Kur’ân’dur bir uğırda ﴿وَلَا تَفَرَّقُوا﴾ dahı perâkende olman ﴿وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾ anun Tanrı’nın ni‘meti üzerine ki İslâm’dur. ﴿إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً﴾ Anun içün ki siz düşmenler idinüz, câhiliyyetde ﴿فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ﴾ Tanrı gönlünüzi birbire çatdı ﴿فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا﴾ dahı anun ni‘meti

[173] Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

TÜRK DİL VE EDEBİYATI ENSTİTÜSÜ TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ile kardaşlar oldınız ﴿وَكُنتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ﴾ ve tamu çukurınun kırânına geldiniz idi ﴿فَأَنقَذَكُمْ مِنْهَا﴾ İslâm sebebi ile kurtardı sizi ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ﴾ ﴿لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ sizün hidâyetinizi dileyüb. (103) ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ﴾ Sizden ümmet olsun ﴿يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ﴾ ki hayra da'vet ideler ﴿وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ﴾ dahı ma'rûf ile emr iderler ﴿وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ dahı yaramaz nesneden nehy ideler ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ dahı anlar anlardur ki sa'âdetmendlerdür.

Su'âl: ﴿يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ﴾ nice didi, tekrârdur? **Cevâb:** Hayra da'vet itmek 'âmdur, fi'lde ve terkde bulınur. Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker hâsdur, hâs 'âmm üzerine 'atf eyledi. (104)

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا﴾ Olman şunlar gibi ki başları dağıldı ﴿وَاخْتَلَفُوا﴾ dahı ayrıldılar. Murâd Yahûd ve Nasârâdur. ﴿مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾ Andan sonra ki anlara delîl-i kâtu' geldi. Murâd kelime-i tevhîddür. ﴿وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ Anlarun 'azâb-ı 'azîm vardur. (105) ﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ﴾ Ol günde kimi yüzi ak kimi yüzi kara olur ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ﴾ ammâ şunlar ki yüzleri kara oldı ﴿أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ﴾ îmânınızdan sonra kâfir mi oldınız dine. Murâd anlara peygâmber gelmeden, peygâmberi hakdur diyüb sonra inkâr **[63a]** itdükleridür. ﴿فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ﴾ Tadın 'azâbı kâfir olduğunuz sebebile. (106) ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ﴾ Ammâ şunlar ki yüzleri ak oldı ﴿فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun rahmetindedururlar ﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ anlar cennetde ebedîlerdürürler.

Su'âl: ﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾'nin mevkı'i ﴿فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ﴾'ye nicedür? **Cevâb:** İstînâf mevkı'indedür. (107)

﴿تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ﴾ Kur'ân Tanrı'nun âyât-ı 'izâmıdur ﴿نَتْلُوهَا عَلَيْكَ﴾ anı senün üzerüne okuruz yâ Muhammed ﴿بِالْحَقِّ﴾ şu hâldeki mültebisdür hakkıla ﴿وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ﴾ Tanrı âlemlere zulm dilemez. (108)

﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ﴾[174] (109) ﴿كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ﴾ Eyü ümmet oldunuz ﴿أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ﴾ zuhûr buldunuz halk içün ﴿تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ﴾ eyü nesneler ile buyurursız ﴿وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ dahı yaramazlıkdan nehy idersiz ﴿وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾ dahı Tanrı'ya îmân getürürsüz. ﴿وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ﴾ Eğer Ehl-i

[174] Göklerde olanlar da, yerde olanlar da Allah'ındır. İşler Allah'a varacaktır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Kitâb îmân getüreler idi ﴿لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ﴾ îmân anlara yiğ olur idi ﴿مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ﴾ evet anlardan baʻzı îmân getürdiler ʻAbdullâh b. Selâm gibi ﴿وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ çoğı anlarun mütemerridlerdür küfürde. (110) ﴿لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى﴾ Ziyân itmezler size meğer dil ile infiʻâl yöninden ﴿وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ﴾ eğer cenk itseler sizün ile arka dönderürler size, şu hâlde ki kaçarlar ﴿ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ﴾ andan sonra muntasır olmazlar.

Su'âl: ﴿ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ﴾ ne içün meczûm olmadı? **Cevâb:** ʻUdûl olındı hükm-i cezâdan hükm-i ihbâra, [175] ثُمَّ أُخْبِرَكُمْ أَنَّهُمْ لَا يُنْصَرُونَ ma'nâsına oldı.

Su'âl: Merfûʻ oldığı ile meczûm olduğında fark nedür? **Cevâb:** Cezmde nefy-i nusret mukayyeddür, refʻde mutlakdur. (111)

﴿ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ﴾ Horluk üzerlerine kubbe gibi uruldı ﴿أَيْنَ مَا ثُقِفُوا﴾ nirde ki bulındılar **[63b]** ﴿إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ﴾ meğer Tanrı ipine yapışmış olalar, yâ mü'minler ipine ki tevhîddür ﴿وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ﴾ dahı Tanrı'dan gazab ile döndiler ﴿وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ﴾ dahı kötilik üzerlerine kubbe gibi uruldı. Bu Yahûd hakkındadur. ﴿ذَلِكَ﴾ Ol giçenler ﴿بِأَنَّهُمْ﴾ bunun iledür ki anlar ﴿كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun âyât-ı ʻizâmına kâfir olurlar idi ﴿وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ﴾ dahı peygâmberleri öldürürler idi haksız yire ﴿ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا﴾ ol dinenler anlarun ʻâsîlikleri sebebi iledür ﴿وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾ dahı hadden giçerler idi. Vaktâ ki ʻAbdullâh b. Selâm îmâna geldi, bizüm yaramazımız îmâna geldi didiler ise (112) ﴿لَيْسُوا سَوَاءً﴾ indi. Yaʻnî Ehl-i Kitâb berâber değüller ﴿مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ﴾ Ehl-i Kitâb'dan ümmet var ﴿يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ﴾ Tanrı'nun âyâtını okurlar dün uzunı ﴿وَهُمْ يَسْجُدُونَ﴾ hâlbuki dün namâzın kılurlar. (113) ﴿يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ﴾ Dahı eyü nesneleri işlemekde iverler ﴿وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ anlar sâlihlerdendürürler. (114) ﴿وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ﴾ Her ne ki işleyesiz hayırdan andan nesne eksilmezsiz.[176]

Su'âl: كَفَرَ ve شَكَرَ birer mefʻûle taʻdiye iderler. Bunda ikiye taʻdiye itdi, nazar ne? **Cevâb:** ﴿فَلَنْ يُكْفَرُوهُ﴾, [177] فَلَنْ يُحْرَمُوهُ ma'nâsınadur.

• • • • • • • • • • •

[175] Sonra size onlara yardım edilmeyeceğini haber veriyorum.

[176] Burada âyette gâib sîga kullanılmasına rağmen, müellif mana vermeyi muhâtap sîgaya göre yapmıştır.

[177] Asla ondan mahrum edilmezler.

﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ﴾ Allâhu te'âlâ doğruları 'Alîm'dür. (115) ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ﴾ Tahkîk şunlar ki kâfir oldılar, def' itmezler anlardan mâlları ne hod oğlanları ﴿مِنَ اللَّهِ شَيْئًا﴾ Tanrı'dan bir nesne **[64a]** ﴿وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ anlar ashâb-ı nârdururlar ve ol nârda ebedîdürürler. (116) ﴿مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ Meseli şunun ki nafaka itdiler bu dünyâ sarâyında ﴿كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ﴾ şol yel gibidür ki anda yâ soğuk, yâ gâyet ıssı vardur ﴿أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ﴾ ki dokındı bir tâyifenün ekinine nefislerine zulm itdiler ﴿فَأَهْلَكَتْهُ﴾ dahı ol yel anı helâk itdi ﴿وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ﴾ Tanrı anlara hayf itmedi ﴿وَلَكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ lâkin nefislerine zulm iderler (117)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ﴾ Ebnâ-i cinsinizden gayrı iç dostı tutman ﴿لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا﴾ taksîr itmezler yaramazlıkda, fesâd yöninden ﴿وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ﴾ sizün riyânuz[178] severler ﴿قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ﴾ ağızlarından sevmedükleri âşikâre oldı ﴿وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ﴾ anı ki gönülleri gizler, dahı uludur ﴿قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ﴾ 'alâmâtı sizün içün rûşen itdik, eğer anlarsanız. (118) ﴿هَا أَنْتُمْ أُولَاءِ﴾ Âgâh olun siz şunlarsız ki işlerini çürütdüler münâfıkları dost dutmak ile Ehl-i Kitâb'dan ﴿تُحِبُّونَهُمْ﴾ siz anları seversiz ﴿وَلَا يُحِبُّونَكُمْ﴾ anlar sizi sevmezler ﴿وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ﴾ dahı îmân getürürsiz cümle kitâblara ﴿وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا﴾ vaktâ ki size uğrayalar îmân getürdük dirler ﴿وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ﴾ kaçan ki halvet kalalar barmaklarını ısırurlar üzerünüze kakımakdan ﴿قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ﴾ eyit yâ Muhammed, hasedinüz ile ölün di ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾ Tanrı bilür şunı ki münâfıklarun gönlindedür. (119) ﴿إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ﴾ Eğer size iyilik erişse anlara hoş gelmez ﴿وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ﴾ eğer size **[64b]** melâlet erişse ﴿يَفْرَحُوا بِهَا﴾ şâd olurlar anun ile ﴿وَإِنْ تَصْبِرُوا﴾ eğer sabr itseniz anlarun 'adâvetine ﴿وَتَتَّقُوا﴾ dahı sakınsanız anları dost idinmekden ﴿لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا﴾ anlarun mekri size nesne ziyân itmez ﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ﴾ tahkîk Tanrı siz işlediğinizi ve anlara intikâm itmeği bilür.[179] (120)

[178] Burada müellif ayet metninde geçmemesine rağmen ﴿مَا عَنِتُّمْ﴾ lafzını "Riyâ" olarak çevirmiştir. Bu lafzın karşılığı "Sıkıntıya düşmeniz" olarak verilebilir.

[179] Ayette müellifin yer verdiği "Sizin işlediğiniz" ve "Onlara intikam etmek" çevirilerine denk düşecek lafızlar bulunmamaktadır. Ayetin çevirisi "Allah onların işlediklerini her yönden kuşatmıştır" şeklinde yapılabilir.

﴿وَإِذْ غَدَوْتَ﴾ An ol vakti ki çıkdun Medîne'den ﴿مِنْ أَهْلِكَ﴾ ehlini anda koyup ﴿تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ mü'minlere yir düzer idün ﴿مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ﴾ cenk içün oturacak yirleri, ya'nî anlara "Siz şunda durun" didik. ﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ Allâhu te'âlâ işidicidür ve bilicidür. (121) ﴿إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ﴾ Ol vakt iki tâyife kasd itdiler ki ﴿أَنْ تَفْشَلَا﴾ za'f sûretini göstereler. Anlar iki kol idi, biri Hazrec'den, biri Evs'den. Peygâmber 'aleyhi's-selâm bin kişi idi, müşrikler üç bin idi. ﴿وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا﴾ Tanrı ol iki tâyifenün issidur ki anları sakladı za'fdan. Dahı anlar Rasûl ile bile gitdiler. Kıssa-i Uhud'dur. ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ Dahı Tanrı'nun üzerine mü'minler tevekkül itsünler.

Su'âl: Nedür ma'nâsı şunın ki ol iki tâyife bizden ol kasd gelmedi didiler? Hâlbuki âyet şehâdet itdi kasdlarına. **Cevâb:** Ol anlarun gâyet-i istibşârlarından idi, hem temennîleri gönüllerinün hayâli ile oldı ki Tanrı anları muâhaza itmeye. (122)

﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ﴾ Tanrı size yardım eyledi Bedir gazâsında ﴿وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ﴾ hâlbuki siz az idünüz ve yarağımız dahı az idi. Zîrâ develere artlaşub gitdiler. Bir rivâyetde bir at var idi hemân.[180] ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (123)

﴿إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ Vaktâ ki mü'minlere didük ﴿أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ﴾ size yitmez mi ki **[65a]** ﴿أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ﴾ size sizün ma'bûdınız meded ide ﴿بِثَلَاثَةِ آلَافٍ﴾ üç bin ile ﴿مِنَ الْمَلَائِكَةِ﴾ ferişte lerden ﴿مُنْزَلِينَ﴾ şu hâlde ki gönderilübdürürler nasr içün. (124) ﴿بَلَى﴾ Yiter ﴿إِنْ تَصْبِرُوا﴾ eğer sabr iderseniz ﴿وَتَتَّقُوا﴾ dahı korksanız Tanrı'dan ﴿وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هَذَا﴾ dahı gelür ise size müşrikler gazablarından ki göriniyurur ﴿يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ﴾ Tanrı'nız size meded ider ﴿بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ﴾ melâyikeden beş bin ile ﴿مُسَوِّمِينَ﴾ şu hâlde ki 'alâmetlenmişlerdür. Dülbendleri saruyıdı, atları alaca idi.

Su'âl: Melâyike Bedir güninde indi, Uhud güninde ne içün inmedi? **Cevâb:** Bu andan bedeldür, na'am, evet melâyike inmedüği, anda 'adem-i sabr ve 'adem-i takvâdan idi. Bunda sabır ve takvâ olduğı içün melâyike indi. (125)

﴿وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى لَكُمْ﴾ Kılmadı ol imdâdı melâyike ilen illâ size beşâret kıldı ki gâlib olursız ﴿وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ﴾ dahı anun ile gönlünüz karâr itmek

[180] Allah'tan sakının, umulur ki şükredersiniz.

için ﴿وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ﴾ yardım değül illâ Tanrı katında ki 'Azîzdür Hakîmdür. (126) ﴿لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Kâfirlerden bir bölüğü helâk itmek için ki yetmiş serveri öldürdiler ve yetmişi esîr itdiler ﴿أَوْ يَكْبِتَهُمْ﴾ yâ hor ide anları ﴿فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ﴾ dahı hor olub döneler. (127) ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ﴾ Emrden elinde nesne yokdur. Ya'nî irâde benimdir dimek olur ﴿أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ﴾ yâ tevbelerini kabûl ide, eğer İslâm'a gelürler ise ﴿أَوْ يُعَذِّبَهُمْ﴾ yâ anlara 'azâb ide, eğer ısrâr iderler ise ﴿فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ﴾ bedürüstî anlar zâlimlerdürürler.

Su'âl: ﴿أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ﴾ neden mansûbdur? **Cevâb:** أَوْ, إِلَّا ma'nâsıdur لَأُلْزِمَنَّكَ حَقِّي اَوْ تُعْطِينِي[181] gibi. ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ﴾ cümle-i mu'terizadur. Ol günde 'Utbe b. Ebî Vakkâs peygâmberün **[65b]** rebâ'iyyesini sıdı, sahîh anun mübârek yüzinden kan yürüdi. (128) ﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[182] (129)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً﴾[183] Yimen ribâyı. Karşı üzerine koyup ribâ iderler idi, ecel yetişicek üzerine kor idi. Mâl issi bu resmile medyûnun mâlını kaplar idi. ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ tâ sa'âdetmend olasız. (130) ﴿وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾ Korkun ol oddan ki kâfirler için yaraklanubdur. (131) ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ Mutî' olun Tanrı'ya, dahı rasûle tâ esirgenmişler olasız. (132) ﴿وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ İvin mağfirete sizün ma'bûdınızdan ﴿وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾ dahı ivişin ol uçmağa ki anun ini yirlerce ve göklercedür.

Su'âl: 'Arzını yâd itdi, tûlini yâd itmedüğine nazar nedür? **Cevâb:** 'Arz bu resme olıcak tûlini buna göre kıyâs eyle.

Su'âl: Haberde gelübdür ki bir mü'mine uçmakda makâm vire ki iki bin kez yirce ve gökce ola. Eyle olıcak âyete ne cevâb virelüm? **Cevâb:** Murâd bundan temsîldür. Zîrâ ki Tanrı günâhkârları yaradıcak göklere تَوَسُّعِي didi. ﴿أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾ perhizkârlar için yaraklanubdur. (133)

[181] Hakkımı vermezsen (yakana) yapışırım.

[182] Göklerde olanlar da, yerde olanlar da Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Allah bağışlayandır, merhamet edendir.

[183] Ey İnananlar! Faizi kat kat alarak yemeyin. Allah'tan sakının ki başarıya erişesiniz.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ﴾ Anlar şunlardur ki mâllarını îsâr iderler ginlikde ve darlıkda ﴿وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ﴾ dahı kakıduğın yudanlar içün yaraklandı ﴿وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ﴾ dahı halkdan ʻafv idenler içün yaraklandı ﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ Tanrı muhabbet ider muhsinlere. (134) ﴿وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ﴾ Dahı şunlarun içün yaraklandı ki **[66a]** vaktâ ki yaramaz işleyeler yâ nefislerine zulm eyleyeler Tanrı'yı yâd ideler ﴿فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ﴾ dahı estağfirullâh dideler günâhlar içün ﴿وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ﴾ yarlığamaz günâhı meğer Tanrı ﴿وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا﴾ dahı ısrâr eylediler itdükleri günâhın üzerine ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ hâlbuki günâha ısrâr idenlerün hâlini bilürler. Hadîsdür Peygâmber'den âleyhi's-selâm [184] مَا أَصَرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ وَإِنْ عَادَ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً didi. (135) ﴿أُولَئِكَ﴾ Ol mü'minler ki evsâfı zikr olındı ﴿جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ﴾ cezâsı anlarun mağfiretdür anları yaradandan ﴿وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾ ve uçmaklardur ki akar aralarından ırmaklar ﴿خَالِدِينَ فِيهَا﴾ şu hâlde ki anlar dâyimlerdürürler anda ﴿وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ﴾ ʻamel idenlerün ecri ne eyü ecirdür. (136) ﴿قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ﴾ Sizden öndin giçenlerün mâcerâsı nice idi geçdi ﴿فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ﴾ seyr idün yir yüzinde ﴿فَانْظُرُوا﴾ dahı görün ﴿كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ﴾ ki yalancılarun serencâmı nice oldı. (137)

﴿هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ﴾ Bu dinen beyân itmekdürür hakkı halka ﴿وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ﴾ dahı râhnümâdurur ve ve nasîhat müttakîleriçün. (138) ﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا﴾ Süst olman, dahı melûl olman. Bu tesellîdür Tanrı'dan rasûline mü'minlere şundan ki anlara erişdiyidi Uhud gazvesinde. ﴿وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ﴾ Hâlbuki siz gâliblersiz ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ eğer gerçek mü'minlerseniz. (139) ﴿إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ﴾ Eğer size cerâhat ve şikestlik irişdiyse Uhud güninde ﴿فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ﴾ ancılayın cerâhatler ve şikestlikler Bedir güninde anlara erişdi.

Su'âl: Mümâselet nice olur, hâlbuki Bedir'de yetmiş kişi öldi ve yetmiş esîr oldi, Uhud güninde yetmiş öldi hemân. **Cevâb:** **[66b]** Mümâselet şikestelikde ve mağlûblıkdadurur hemân.

﴿وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ﴾ Ol günler ki târaten gâlib olmak ve târaten mağlûb olmakdur, değzindürürüz anı halkun ara yirinde ﴿وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ yaʻnî

[184] İstiğfar eden kimse günde yetmiş kere de tevbesinden dönse günâhta musır sayılmaz. Ebû Dâvûd, *İstiğfâr*, 26; Tirmîzî, *Daʻavât*, 107.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.turkbav.tr

işlendi ol tâ Tanrı bile şunları ki îmân getürdiler, yâ îmân üzerine sâbit olanlar biline ﴿وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ﴾ dahı sizün kimünüze ikrâm ide şühedâ mertebesiyle ﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾ Tanrı muhabbet eylemez zâlimlere. (140)

﴿وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ Dahı Tanrı pâk ide şunları ki îmân getürdiler ﴿وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ﴾ dahı kâfirleri nâbedîd ide. İsnâd bu arada hakîkîdürür. (141) ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ﴾ Sandınız mı? ﴿أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ﴾ ki cennete giresiz ﴿وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ﴾ dahı Tanrı sizden cihâd idenleri bilmez. Bu ma'nâya ki siz cihâd itmezsiz. وَلَمَّا يَعْلَمَ dahı kırâ'etdürür, feth-i mîm ile. Aslı يَعْلَمَنِ idi, hazf olındı *nûn*, يَعْلَم kaldı. ﴿وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ﴾ Ya'nî sabr dahı idemedinüz.[185] وَيَعْلَمَ'nün *vâv*ı, *vâv-ı cem*'dür. (142) ﴿وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ﴾ Tahkîk ölümü temennî iderdinüz ﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ﴾ ol harbi görmedin ﴿فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ﴾ tahkîk anı gördünüz ﴿وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾ hâlbuki bakayururdunuz esbâb-ı mevte. Ölüm temennî eylemek şehâdet arzu itmekdür.

Su'âl: Şehâdet arzu itmekde galebe-i küffâr vardur. Nice revâ olur? **Cevâb:** Maksûdı şehâdet temennî idenin ol şühedâ mertebesine irmekdür. Nasrânîden şerbet içmek gibi, şifâ bulur, evet Nasrânîye ihsân olmaklığa fikr varmaz. (143)

﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ﴾ Muhammed değül, illâ mürsel ﴿قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ﴾ andan öndinki mürseller geçdiler, Muhammed dahı öliser ﴿أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ﴾ şöyle değül mi ki eğer döşek ölümin ölse yâ cenkde ölse ﴿انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾ küfre dönerdiniz ﴿وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ﴾ her kim ki dîninden rucû' itse ﴿فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ﴾ ﴿شَيْئًا﴾ **[67a]** ziyân itmeyiser, illâ kendü nefsine.[186] ﴿وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ﴾ Tanrı dîn üzerine sâbit olanlara dürlü 'ivaz viriser.

Su'âl: Peygâmber 'aleyhi's-selâm cenk ile ölmediği ma'lûm idi, ﴿أَوْ قُتِلَ﴾ ne ma'nâdan didi? **Cevâb:** Muhâtablar katında revâ idi.

[185] Buradaki müellifin çevirisi, ayet lafzının yanlış anlaşılmasına müsaittir. Ayetin tamamının çevirisi şöyle yapılabilir: Yoksa Allah, içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan siz cennete gireceğinizi mi sandınız?

[186] Yani yukarıda zikri geçen fiili kim işlerse sadece kendine zarar vermiş olur, bu fiiliyle Allah'a zarar veremez.

Su’âl: Muhâtablar katında nice revâ idi ki [187]﴿وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ﴾ inmiş idi? **Cevâb:** Bu dinen ʻulemâya mahsûs idi. Ve li-hâzâ peygâmber öldü diyü kaçdılar. (144)

﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ﴾ Yokdur bir nefse ki öle ﴿إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ meğer Tanrı destûri ile ﴿كِتَابًا مُؤَجَّلًا﴾ yazıldı bir yazılmak ki mü’ecceldürür ﴿وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا﴾ her kim ki dünyâ sevâbını dileye ﴿نُؤْتِهِ مِنْهَا﴾ ol dünyâ sevâbından ana viririz ﴿وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا﴾ dahı her kim ki âhiret sevâbını dileye andan ol âhiret sevâbından ana viririz. [188]﴿وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ﴾ (145)

﴿وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ﴾ İy nice peygâmberlerden ﴿قَاتَلَ مَعَهُ﴾ ki cenk itdi ana yardım eyleyip ﴿رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ﴾ çokluk rabbânîler. Yaʻnî Tanrı kişileri ﴿فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Tanrı yolında anlara irişen zahmet içün süst olmadılar ﴿وَمَا ضَعُفُوا﴾ dahı cihâddan girü kalmadılar ﴿وَمَا اسْتَكَانُوا﴾ alçaklık göstermediler nice ki anlar gösterdiler ki ʻAbdullâh b. Übeyy’e ki Ebû Süfyân’dan anlara emân ala, Peygâmberin öldüği haberini işidicek ﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ﴾ Tanrı teʻâlâ sâbirlere muhabbet ider. (146) ﴿وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا﴾ Olmadı anların kavilleri meğer işbu ki didiler.

Su’âl: ﴿وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا﴾ maʻnâda olmadı anlarun kavilleri meğer kavilleri dimek olur, nice sûret bağlar? **Cevâb:** Menfî olan mutlakdur, yaʻnî işbu ki ﴿رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا﴾ Hudâvendâ yarlığa bizi esirgeyip günâhlarumızı ﴿وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا﴾ dahı işlerümüzde israfumızı ﴿وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا﴾ dahı bizim ayaklarımızı tuktatugıl ﴿وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾ dahı bize nusret **[67b]** vir kâfir kavminin üzerine. (147) ﴿فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا﴾ Dahı Tanrı anlara dünyâ sevâblarını virdi ganîmetden ve eyü addan ﴿وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ﴾ dahı âhiret sarâyında eyü tutmağı virdi ﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ Tanrı muhabbet ider muhsin olanlara. (148) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Eğer mutîʻ olursanız kâfirlere ﴿يَرُدُّوكُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ [189]فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ﴾ dahı işi ziyâna virirsiz. (149)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

[187] Ey Peygâmber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği peygâmberlik görevini yerine getirmemiş olursun. **Allah, seni insanlardan korur**. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir. Mâ’ide 5/67.

[188] Şükredenlerin mükafaatını vereceğiz.

[189] Sizi topuklarınız üzere geri döndürürler.

﴿بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ﴾ Bel ki Tanrı'nıza mutî' olun[190] ﴿وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ﴾ ol yardım idicilerün yeğreğidür. (150)

﴿سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ﴾ Tiz ola ki bıragavuz korkıyı kâfirlerün gönüllerine ﴿بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ﴾ Tanrı'ya şirk getürdikleri sebebiyle ﴿مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا﴾ ya'nî anlara kitâb indürmedi ki anda özür ola ve hüccet ola ve anlarun içün şirk revâ olmağına.

Su'âl: Anda hüccet var mıdur ki Tanrı anı indire? **Cevâb:** Murâd nefy-i hüccetdür hemân.

﴿وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ﴾ Dahı anlarım makâmları cehennemdürür ﴿وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ﴾ ne yaramazdır zâlimlerin makâmları. (151) ﴿وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ﴾ Tahkîk Tanrı size gerçek söyledi nusret va'de itdüğinde ﴿إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ﴾ ol vaktde ki kılıç urur idiniz anun irâdeti ile ﴿حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ﴾ şu vakte değin korkucakdınız ki okcılar yirlerin terk itdüği ile ﴿وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ dahı peygâmberin buyurdığında ihtilâf itdiniz. Kiminiz gâlib olduk gidelim didünüz, kiminiz muhâlefet itmeyelüm duralım didiniz. ﴿وَعَصَيْتُمْ﴾ dahı peygâmbere 'âsî oldunuz ﴿مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ﴾ andan sonra ki Tanrı size sevdiğünüzü gösterdi ki kâfiri basmağunız idi ﴿مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا﴾ kiminiz dünyâ diler idi, kâfirlerün mâlını almağa tâmi' oldılar ﴿وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ﴾ sizden kiminiz âhiret diler idi ki merkezden irilmedi. Tanrı nusreti men' itdi, yel sabâyıken debûr oldı, dahı basıldınız ana ﴿ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ﴾ işâret itdi, ya'nî andan sonra Tanrı sizi dönderdi anlardan sizi mübtelâ itmek içün **[68a]** ﴿وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ﴾ tahkîk sizden yine 'afv eyledi nedâmetünüz sebebiyle ﴿وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾ Tanrı kerem issidürür mü'minlerün üzerine 'afv ile. (152)

﴿إِذْ تُصْعِدُونَ﴾ Anun ol vakti ki kaçardınız ﴿وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ﴾ dahı ba'zınıza muntazır olmaz idiniz ﴿وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ﴾ peygâmber sizi da'vet ider idi ardınızda إِلَيَّ عِبَادُ الله اَنَا رَسُولُ الله مَنْ يكرّ فَلَهُ الْجَنَّة[191] diyüb ﴿فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ﴾ dahı Tanrı size ikiledi kayguyı peygâmber kaygu kazanduğunuz ile ﴿لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ﴾ tâ melûl olmayasız ayruk aklınız dirmek ile sizden fevt olanın

190 "Oysa sizin mevlânız Allah'tır." Yani Allah sizin mevlanızdır, kâfirlere uymayın Allah'a itaat edin.

191 Ey Allah'ın kulları bana gelin, ben Allah'ın Rasûlüyüm. Kim tekrar savaşa dönerse, cennete girer.

üzerine ki kâfire gâlib olmak idi. ﴿وَلَا مَا أَصَابَكُمْ﴾ Dahı şunın üzerine ki iriş-di size musîbetden ﴿وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ Tanrı habîrdür şunı ki siz işlersiz. (153) ﴿ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ﴾ Andan sonra endirdi üzerinize ﴿مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ﴾ kaygudan sonra ﴿أَمَنَةً نُعَاسًا﴾ emn uykusı, yâ uykuyı şu hâlde ki nü‘âsdurur ﴿يَغْشَى﴾ bü-rür ﴿طَائِفَةً مِنْكُمْ﴾ sizden bir tâyifeyi şöyle ki ellerinden kılıç düşerdi alurlar idi, yine düşer idi alurlar idi yine düşer idi ﴿وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ﴾ bir tâyife ki nefisleri kaygusı düşmiş idi anlara ki anlar münâfıklar idi. Dahı bu kazıyye idi Uhud’da ﴿يَظُنُّونَ بِاللَّهِ﴾ zan iderler idi Tanrı’ya ﴿غَيْرَ الْحَقِّ﴾ şu hâlde ki hakdan değül idi ﴿ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ﴾ câhiliyye zannı gibi ki ol “Muhammed öldi” didükleri idi ﴿يَقُولُونَ﴾ eydürler idi peygâmbere ﴿هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ﴾ “Bize nusretden bir nesne olur mı?” didiler. ﴿قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ﴾ Eyit yâ Muhammed tahkîk emr bir uğırda **[68b]** Tanrı’nundur ﴿يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ﴾ gizlerler nefislerinde şunı ki sana âşikâre itmezler ﴿لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ﴾ eğer işden bir nesne bizüm elimizde olaydı ki bizi bize koya idi ﴿مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا﴾ bunda ölmez idük dirler idi ﴿قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ﴾ eğer evinizde olsanız ﴿لَبَرَزَ الَّذِينَ﴾ çıkardı şunlar ki ﴿كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ﴾ yazıldı ölüm anlarun üzerine ﴿إِلَى مَضَاجِعِهِمْ﴾ ol yire ki anlar helâk oldılar ﴿وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ﴾ Tanrı takdîr itdi bu giçenleri, tâ sınaya şunı ki ol sudûrınızdadur ﴿وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ﴾ tâ âşikâre ide şunı ki gönüllerinizdedür, yâ pâk ide ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾ Tanrı yeğrek bilür şunı ki gönüllerdedür di yâ Muhammed.

Su’âl: Fark nedür *ibtilâ* ile *temhîs*in ara yerinde? **Cevâb:** *İbtilâ* sınamak ve *temhîs* pâk itmekdür, yâ ihlâs ve nifâk, sabr ve cez‘ belürmekdür. (154)

﴿يَوْمَ الْتَقَى﴾ Bedürüstî şunlar ki yüz çevirdiler sizden kaçıp ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ﴾ ol günde ki iki leşker uğraşdı peygâmberin ve Ebû Süfyân’ın ﴿الْجَمْعَانِ﴾ ﴿إِنَّمَا﴾ tahkîk şeytân tayındırdı anları ﴿اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ﴾ ol kesb itdükle-rinün ba‘zı sebebi ile ki merkezi terk itdiler ﴿بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا﴾ tahkîk Tanrı ‘afv itdi anları anlardan tevbeleri içün ve i‘tizârları içün ﴿وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ﴾[192] ﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾ (155) Olman şunların gibi ki kâfir oldılar ﴿وَقَالُوا﴾ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا﴾ dahı eyitdiler kardaşlar içün ﴿لِإِخْوَانِهِمْ﴾ ﴿إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ﴾ vaktâ ki yir yüzinde sefer ideler ﴿أَوْ كَانُوا غُزًّى﴾ yâ gazâya varalar ﴿لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا﴾ Eğer

[192] Allah bağışlayıcıdır, hilm sahibidir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

bizüm katımızda olalar idi döşek ölümini ölmezler idi ve dahı kılıç **[69a]** ölümüni ölmezler idi didiler ﴿لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ﴾ Tanrı anı gönüllerinde hasret kılmak içün didiler ﴿وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾ Allâh'dur ki öldürür ve dirildür. Ya'nî müsâfiri ve gâzîyi dirildür ve mukîm ve evinde oturanı öldürür ﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾[193] (156) ﴿وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Eğer depelenseniz Tanrı yolında ﴿أَوْ مُتُّمْ﴾ yâ döşek ölümüni ölsenüz ﴿لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ﴾ yarlığamak Tanrı'dan, dahı esirgemek ﴿خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾ yeğrekdür şundan ki siz anı cem' idersiz. (157) ﴿وَلَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ﴾ Eğer döşek ölümüni ölseniz yâ kılıç ölümüni ölseniz ﴿لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ﴾ ol rahmeti bol pâdişâh varursız. (158)

﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ﴾ Allâh'dan rahmet sebebi ile anlara gönül virüp yumuşandın yâ Muhammed ﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا﴾ eğer hulk-ı yaramaz olsan ﴿غَلِيظَ الْقَلْبِ﴾ gönli katı olsan ﴿لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾ yörenden dağılırlar idi ﴿فَاعْفُ عَنْهُمْ﴾ pes 'afv it anlardan şunı ki sana mahsûsdur ﴿وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ﴾ anlarun içün istiğfâr it şol suçda ki sana mahsûsdur ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ dahı anlarun ile meşveretleş cenk işinde.

Su'âl: Muhâlifler ile meşveretleşmeklikde nükte nedür? **Cevâb:** Hikmet anların gönüllerini ele getürmeklikdedür. ﴿فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ﴾ Kaçan ki şûrâdan sonra şuru' itmek diledin, Tanrı'ya tevekkül itgil.

Su'âl: Tevekkül kula her hâlde gerekdür ﴿فَإِذَا عَزَمْتَ﴾ didüğinde nükte nedür? **Cevâb:** Tevekkül bâb-ı rızıkda mutlakdur ve tedbîr mesâlihde mukayyeddür.

﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ﴾ Tahkîk Allâhu te'âlâ tevekkül idicileri sever. (159) ﴿إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ﴾ Eğer Tanrı size yardım itse ﴿فَلَا غَالِبَ لَكُمْ﴾ size kimesne gâlib olmaz, nice ki Bedir gazâsında ﴿وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ﴾ eğer size yardım itmese, nice ki Uhud'da **[69b]** ﴿فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ﴾ kimdür size yardım iden hızlândan sonra ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ dahı Tanrı'nun üzerine mü'minler tevekkül itsünler. (160)

﴿وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ﴾ Yokdur bir peygâmber ki uğruluk ide ﴿وَمَنْ يَغْلُلْ﴾ her kim ki uğruluk itse ﴿يَأْتِ بِمَا غَلَّ﴾ uğruladığını getürür ﴿يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ kıyâmet güninde. ﴿ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾[194]

---

[193] Allah yaptıklarınızı görendir.

[194] Sonra her nefse kazandığı tastamam verilir ve onlar zulm edilmezler.

Su'âl: Enbiyâya gulûl revâ değüldür. Pes ﴿وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Rivâyetdür ki Bedir güninde bir katîfe uğrulandı. Münâfiklar le'âllî ki peygâmber uğruladı didiler ise bu âyet indi.

Su'âl: Bu âyet ile [195]﴿وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى﴾ âyetinün arasında tevfîk nedür? **Cevâb:** Kişi kendü mâlından hiç nesne getürmeye, evet uğruluk eyledüğini getüre. (161)

﴿أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ﴾ Şol ki Tanrı'nun buyurduğına uydı ﴿كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ﴾ şunın gibidür ki Tanrı'nun hışmı ile döndi ﴿وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ hâlbuki makâmı anların cehennemdür, ne yaman yirdür ol. (162) (هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ) anlar derecâtdurur Tanrı hazretinde ﴿وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ﴾ Allâhu te'âlâ basîrdür şunı ki işlersiz.

Su'âl: ﴿هُمْ دَرَجَاتٌ﴾ didi, hâlbuki anlarda derekât ehilleri dahı vardur. **Cevâb:** Buna bedî'de sanâ'at-i iktifâ dirler. (163)

﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾ Tanrı te'âlâ minnet itdi mü'minler üzerine. Mü'minleri tahsîs itdi, zîrâ anın ba'sı ile anlar sa'âdetlendiler. ﴿إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ﴾ Anun içün anlara gönderdi peygâmberi kendü cinslerinden, 'Arab'ı İsmâ'îl oğlanlarından.

Su'âl: Kendü cinslerinden olmak ile minnet itdüğinde nükte nedür? **Cevâb:** Cinsin cinse meyli ve muhabbeti atrığırak olur. Eğer melekmişse peygâmber olana nefret iderler idi.

﴿يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ﴾ **[70a]** Okur anlarun üzerine Tanrı'nun kelâmını ﴿وَيُزَكِّيهِمْ﴾ dahı pâk ider anları küfürden ﴿وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ dahı anlara Kur'ân ve sünnet ile 'amel itmek öğredür ﴿وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ eğerçe anlar peygâmber gelmedin ulu dalâletde idiler. (164) ﴿أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ﴾ Ol vaktın ki musîbet irişdi size, ya'nî Uhud gazâsında ﴿قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا﴾ iki ol kadar siz anlardan aldınız. Zîrâ Uhud'da yetmiş kişi Müslimânlardan helâk olmış idi. Bedir'de yetmiş server öldi, yetmiş dahı tutuldı.

Su'âl: ﴿أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ﴾ nireye ma'tûfdur? **Cevâb:** [196]﴿وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ﴾'ya ma'tûfdur.

[195] Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi **teker teker bize geldiniz**… En'âm 6/94.

[196] Âl-i 'İmrân 3/152.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿قُلْتُمْ﴾ Eyitdünüz ta'accüb idüb ﴿أَنَّى هَذَا﴾ bu şikestelik bize neden, hâlbuki biz mü'minlerdenüz? ﴿قُلْ﴾ Eyit yâ Muhammed ﴿هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ﴾ ol hızlân size sizdendür ki Medîne'den çıkdunuz, dahı merkezi terk itdünüz ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ tahkîk Allâhu te'âlâ her şeyin üzerine kâdirdür. (165)

﴿وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ﴾ Ol nesne size ki irişdi Uhud günü iki çeri kavuşduğı günde Tanrı irâdeti iledürür ﴿وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ ﴿وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ﴾ (166) ﴿نَافَقُوا﴾ Ya'nî hikmet oldı ki mü'minler münâfıklardan seçile idi ﴿وَقِيلَ لَهُمْ﴾ dahı didiler anlara ﴿تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ dindi İbn-i Übeyy'e ve anın cem'ine "Gelün cenk idün Tanrı yolında" ﴿أَوِ ادْفَعُوا﴾ yâ def' idün ehlinizden yâ Müslimânların sevâdını çoğaldın dindi ﴿قَالُوا﴾ ol vaktde didiler ﴿لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ﴾ eğer uruş idibilse idük uyar idük didiler ﴿هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ﴾ anlar küfre ol gün yakınrağidi îmândanise **[70b]** ﴿يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ﴾ eydürler ağızları ile şunı ki gönüllerinde yokdur ﴿وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ﴾ Tanrı bilür anı ki gizlerler nifâkdan ve mü'minleri zem itmekden. (167) ﴿الَّذِينَ قَالُوا﴾ Anlar şunlardur ki didiler ﴿لِإِخْوَانِهِمْ﴾ kardeşleri içün nifâk ile ölenlerden Uhud güninde ﴿وَقَعَدُوا﴾ hâlbuki oturdılar cenk itmekden ﴿لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا﴾ eğer bize mutî'olsalar, Muhammed'den yüz dönderip, ölmezler idi didiler. ﴿قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ Eyit yâ Muhammed gerçekseniz nefsinizden döşek ölümüni def' idün di. (168) ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا﴾ Sanma şunları ki öldiler ﴿فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Tanrı yolında ﴿أَمْوَاتًا﴾ ölmüşler sanma yâ Muhammed ﴿بَلْ أَحْيَاءٌ﴾ bel ki dirilerdür ﴿عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ anları yaradan katında mukarreblerdürür ﴿يُرْزَقُونَ﴾ rûz virilirler. (169) ﴿فَرِحِينَ﴾ Şâdlardur ﴿بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ şunun ile ki Tanrı anlara virdi şehîdlikden ﴿وَيَسْتَبْشِرُونَ﴾ dahı muştılarlar ﴿بِالَّذِينَ﴾ şol gâzî kardeşlere ki ﴿لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ﴾ ölmediler tâ anlara ulaşalar ﴿مِنْ خَلْفِهِمْ﴾ ardlarından ﴿أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾[197] أَلاَّ خَوْفٌ bedeldür, evet bedel-i iştimâl. (170) ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Muştılarlar ni'met ile ve kerem ile ﴿يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ﴾ dahı bunun ile ki bedürüstî Tanrı zâyi' eylemez mü'minlerin ecrini. (171)

﴿الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ﴾ Şunun gibi ki mü'minler kabûl eylediler Tanrı'nun fermânını ﴿وَالرَّسُولِ﴾ dahı peygâmberin ﴿مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ﴾ anlara cerâhat erişdikden sonra ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ﴾ şunların içün ki ihsân itdiler anlardan ﴿وَاتَّقَوْا﴾ dahı

197 Onlara korku yoktur, onlar üzülmezler de.

takvâ yolını vardılar ﴿أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾ **[71a]** ulu ecir vardur. (172) ﴿الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ
﴿النَّاسُ﴾ şol sıfatlu mü'minler ki anlara halk eyitdi. Murâd Nu'aym'durur ﴿إِنَّ
﴿النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ﴾ Ebû Süfyân ve ashâbı cem' itdi sizün içün ﴿فَاخْشَوْهُمْ﴾
korkun anlardan didi ﴿فَزَادَهُمْ إِيمَانًا﴾ dahı yakîn yöninden arturdı. Ebû Süfyân
Uhud'dan döniceğiz "Yâ Muhammed mev'idümüz gelesi yıl Bedir mevsimidür-
rür" didi. Peygâmber de "Eyle olsun inşâallâh" didi. (173) ﴿فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ﴾
Bedir'den dahı döndiler ni'met ile selâmetlik ile ki Tanrı'dandurur. ﴿وَفَضْلٍ﴾
Dahı ticâretde assı ile ﴿لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ﴾ anlara yaman nesne mess eylemedi
düşmen mekrinden ﴿وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ﴾ dahı Tanrı'nun hoşnûdluğına boyun
sundılar ﴿وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ﴾ Tanrı ulu fazl eyesidür mü'minlere. (174)

﴿إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ﴾ Bedürüstî ol Nu'aym şeytân elçisidürür ﴿يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ﴾
Tanrı'nun dostlarını korkıdur ﴿فَلَا تَخَافُوهُمْ﴾ korkman anlardan iy mü'minler
﴿وَخَافُونِ﴾ benden korkun ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ eğer mü'minlerseniz. (175) ﴿وَلَا
﴿يَحْزُنْكَ الَّذِينَ﴾ Melûl eylemesün seni yâ Muhammed şunlar ki ﴿يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ﴾
küfre girmeye iverler. Murâd münâfiklardır.

Su'âl: ﴿وَلَا يَحْزُنْكَ﴾ Ya'nî seni melûl itmesün didi. Peygâmber olan münâfığın nifâkına melûl olsa gerek? **Cevâb:** Murâd oldur ki anlardan zarar irişe diyü melûl olman dimek olur.

﴿إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا﴾ Ki tahkîk anlar bir nesne ziyân idemezler meğer ken-
dilere ﴿يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ﴾ Tanrı **[71b]** diler ki anlarun içün
âhiretde nasîb kılmaya [198] ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ (176) ﴿إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ﴾
Bedürüstî şunlar ki îmân ile küfri satun aldılar ﴿لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا﴾ Tanrı'ya nes-
ne ziyân idemezler [199] ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (177)

﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Sanmasun şunlar ki kâfir oldılar ﴿أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ
﴿لِأَنْفُسِهِمْ﴾ anları kendüliğine koduğumuz anlara yeğrek ola ﴿إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ﴾ bedü-
rüstî anlara mühlet virürüz ﴿لِيَزْدَادُوا إِثْمًا﴾ tâ artalar günâh yöninden.

Su'âl: Evvel ﴿أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ﴾ didi, sonrağı ﴿أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ﴾ didüğinde nazar nedür?

198 Onlara büyük azap vardır.

199 Onlara elem verici azap vardır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Cevâb: Sonrağı cümle evvelki cümleye ta'lîldürür, gûyâ ki anlara sığınmasunlar dindi. İşbu vechden ki imlâ anlara ziyâde ism içün olur. [200]﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾ (178)

﴿مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Tanrı mü'minleri terk ider değül ﴿عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ﴾ şunun üzerine ki siz anın üzerinesiz iy müşrikler ﴿حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾ tâ habîs ki münâfiklardurur, mü'minlerden ki pâklardurur seçe. Yarar ki أَنْتُمْ didüği mü'minler ola ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ﴾ Tanrı sizden birünizi gayba muttali' ider değüldürür. Pes peygâmber haber viricek vahiyle haber virür nice ki ana ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ﴾ işâret ider. Ya'nî Tanrı ivürtler mürsellerinden şunı ki diler ﴿فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ﴾ pes îmân getürün Tanrı'ya dahı anın peygâmberlerine ﴿وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا﴾ eğer îmân getürseniz dahı takvâ iderseniz. [201]﴿فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾ (179)

﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ﴾ Sağınma şunları ki ﴿يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ﴾ bahîllik iderler şuna ki Tanrı anlara virdi ﴿مِنْ فَضْلِهِ﴾ 'atâsından ﴿هُوَ خَيْرًا لَهُمْ﴾ anlara hayır olur sanma ﴿بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ﴾ bel ki anlara ol yaman nesnedür ﴿سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ **[72a]** tiz ola ki tavklanalar zekâtını çıkarmadukları mâl ile kıyâmet güninde. Yarar ki س te'kîd ola. ﴿وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ Tanrı içündürür göklerün ve yirlerün mîrâsı. Zîrâ anlardağı olıceğez Tanrı لِلَّهِ [202]﴿الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ diyiser. (180) ﴿لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا﴾ Tahkîk Tanrı işitdi kavlini şunların ki didiler ﴿إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ﴾ bedürüstî Tanrı dervîşdürür, biz baylaruz didiler. Bu şol vaktın idi ki Tanrı [203]﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ âyetini indirdi. ﴿سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا﴾ Tiz ola ki yazaruz şunı ki didiler.

Su'âl: ﴿لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ﴾ didi, yine ﴿سَنَكْتُبُ﴾ didi, وَلَقَدْ كَتَبْنَا dimedi. **Cevâb:** İhtilâf-ı fi'leyn va'îdün te'kîdi içündürür.

﴿وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ﴾ Dahı haksız yire peygâmberler öldürdüklerini yazısaruz ﴿وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾ dahı anlara kıyâmet güninde cehennemin 'âzâbını tadun diyeserüz. (181)

• • • • • • • • • • •

200 Onlara alçaltıcı azap vardır.

201 Sizin için büyük mükafaat vardır.

202 ... Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? **Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır**. Mü'min 16/40.

203 **Kim Allah'a güzel bir borç verecek** ki, Allah da onu kendisine kat kat ödesin. Ona çok değerli bir mükâfat da vardır. Hadîd 57/11.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ﴾ Ol ʻikâb ellerünüz ile kazanduğunuz ʻisyân sebebi iledürür. ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ bedürüstî Tanrı bendelerine zulm ider değüldürür.

Su'âl: Tanrı zallâm olmadığından asl-ı zulm menfî olmak lâzım gelmez. **Cevâb:** فَعَّال birle kesret dilenmez, yâ mukâbildürür cem'e, yâ çok zulmün nefyinden ki fâyidesi çok olur. Asl-ı zulmün nefyi lâzım gelür. Yâ ظَلَّام, عَطَّار, بَزَّاز gibidürür. (182)

﴿الَّذِينَ قَالُوا﴾ Şunlar ki didiler ﴿إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا﴾ bedürüstî Tanrı bize ʻahd itdi ki ﴿أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ﴾ peygâmbere îmân getürmeyevüz ﴿حَتَّىٰ يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ﴾ tâ bize kurbân ile gele ﴿تَأْكُلُهُ النَّارُ﴾ ki anı gökden ak od ine dahı yaka ﴿قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ﴾ eyit yâ Muhammed size tahkîk peygâmberler benden öndin dürlü **[72b]** mu'cize ile geldi ﴿وَبِالَّذِي قُلْتُمْ﴾ dahı ol mu'cize ile ki siz didünüz ﴿فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ﴾ ne içün öldürdünüz anları[204] ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (183) ﴿فَإِنْ كَذَّبُوكَ﴾ Eğer yalanlasalar yâ Muhammed ﴿فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ﴾ melûl olma ki tahkîk senden öndin gelen mürseller tekzîb olındılar ﴿جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ﴾ ki geldiler dürlü burhânlar ile ﴿وَالزُّبُرِ﴾ dahı suhuf ile ﴿وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ﴾ dahı aydın virir kitâblar ile Tevrât ve İncîl ve Zebûr gibi. (184)

﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ Her nefis ölüm şarâbını tadıcıdurur ﴿وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ bedürüstî siz ödenirsiz işlediğünüzün sevâbını kıyâmet güninde ﴿فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ﴾ her kim ki cehennemden yıraklana ﴿وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ﴾ dahı uçmağa girüle ﴿فَقَدْ فَازَ﴾ tahkîk ol hatardan kurtılmış olur.

Su'âl: ﴿وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ﴾ nice muttasıl olur evveline? **Cevâb:** Külliniz ölisersiz, evet ʻivaz tâʻate ve maʻsiyete kıyâmet güni olur.

Su'âl: إِنَّ الْقَبْرَ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ اَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النِّيرَانِ[205] nice sûret bağlar? **Cevâb:** Tekmîl-i ucûr kıyâmet güninde olısar, her ne ki andan evvel olur. Ol baʻzı ucûrdurur.

﴿وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾ Değildür hayât-ı dünyâ illâ gurûr-ı metâʻ (185) ﴿لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ﴾ Elbette sınanırsız mâllarunuzda hak yolında virmek ile yâ

[204] Eğer sadıklar iseniz.

[205] Kabir cennet bahçelerinden bir bahçedir veya ateş çukurlarından bir çukurdur. Tirmîzî, *Sıfatü'l-Kıyâme*, 26.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ana zahmet irişmek ile ﴿وَأَنْفُسِكُمْ﴾ dahı nefislerünüzde ölmek ile ve esîr olmak ile ﴿وَلَتَسْمَعُنَّ﴾ dahı elbette işidürsiz ﴿مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ şunlardan ki kitâb virildiler sizden öndinden ﴿وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ dahı şunlardan ki şirk getürdiler ﴿أَذًى كَثِيرًا﴾ çokluk zahmet. Ya'nî işidirsiz İslâm dînine ta'n itmekden *ve mâ eşbehe zâlik.* ﴿وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا﴾ Eğer döyerseniz, dahı Tanrı'dan **[73a]** korkarsanız ﴿فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ bedürüstî ol sabır takvâ şundandurur ki anun üzerine 'azm itmek vâcibdürür. (186)

﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ﴾ Yâ Muhammed an ol vakti ki Tanrı aldı ﴿مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ﴾ 'ahdini şunlarun ki kitâb virildiler ﴿لَتُبَيِّنُنَّهُ﴾ ki elbette beyân idesiz ol kitâbı ﴿لِلنَّاسِ﴾ halka ﴿وَلَا تَكْتُمُونَهُ﴾ dahı anı gizlemeyesiz. Yarar ki zamîr Muhammed'e gide ikisinde dahı ﴿فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ﴾ dahı ol 'ahd ardlarına atdılar ﴿وَاشْتَرَوْا بِهِ﴾ dahı anun ile az nesne satun aldılar ﴿ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ ne yaman nesne satun aldılar. (187) ﴿لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ﴾ sağınma yâ Muhammed şunları ki şâd olurlar ﴿بِمَا أَتَوْا﴾ şunın ile ki virildiler yâ işlediler ﴿وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا﴾ dahı severler ki öğüleler işledikleri ile ﴿فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ﴾ anları kurtılır sanma ﴿مِنَ الْعَذَابِ﴾ 'azâbdan ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (188) ﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[206] (189)

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Bedürüstî yirlerün ve göklerün yaradılmağında ﴿وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾ dahı gicenün ve gündüzün gelip gitmeğinde ﴿لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ dürlü delîllller vardurur Tanrı'nun vahdâniyyetine, akıl eyeleri içün. (190) ﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا﴾ Anlar şunlardur ki anarlar Tanrı'yı şu hâlde ki dururlar, dahı şu hâlde ki otururlar ﴿وَعَلَى جُنُوبِهِمْ﴾ dahı şu hâlde ki çalık koyına yaturlar ﴿وَيَتَفَكَّرُونَ﴾ dahı fikr iderler ﴿فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ yirlerün ve göklerün yaradılmağında ﴿رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا﴾ Hudâvendâ bunı 'abes yaratmadın dirler ﴿سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ münezzehsin 'abes yaratmakdan, bizi tamu odından sakla dirler.

Su'âl: هَذَا neye işâretdür? **Cevâb:** Halka işâretdür. Halk, mahlûk ma'nâsınadur. (191)

• • • • • • • • • • •

206 Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah'ın her şeye gücü yeter.

﴿رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ﴾ **[73b]** Hudâvendâ bedürüstî sen her kimi ki oda soksan ﴿فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ﴾ tahkîk anı hor itmiş olursın ﴿وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ﴾ dahı zâlimler için yardımcı, yâ çâre yokdur. (192) ﴿رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا﴾ Hudâvendâ bedürüstî biz işitdük ki münâdîyi ﴿يُنَادِي لِلْإِيمَانِ﴾ îmâna da‘vet iderdi halkı ﴿أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ﴾ sizi yaradana îmân getürün diyü ﴿فَآمَنَّا﴾ biz dahı îmân getürdük dirler.

Su’âl: مُنَادِي ile يُنَادِي’yi cem‘ itdüğinde fâyide nedürür? **Cevâb:** Nidâyı evvel mutlak sonra mukayyed yâd itdi, îmânı ta‘zîm itmek için.

﴿رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا﴾ Hudâvendâ yarlığa bizüm için ﴿وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا﴾ dahı bizden olan günâhları ört ﴿وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ﴾ dahı bizi kabz eyle ve kopar peygâmberler cümlesi ile ve sâlihler cümlesi ile. (193) ﴿رَبَّنَا﴾ Hudâvendâ ﴿وَآتِنَا﴾ dahı bize vir ﴿مَا وَعَدْتَنَا﴾ şunı ki va‘de kıldun bize ﴿عَلَى رُسُلِكَ﴾ peygâmberlerün dilleri üzerine ﴿وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ dahı bizi hor itme kıyâmet güninde ﴿إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ﴾ zîrâ bedürüstî sen va‘de hılâf itmez sultânsın.

Su’âl: Tanrı va‘dine hılâf itmez, ﴿رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدتَّنَا﴾ didüğinde nükte ne? **Cevâb:** Murâd tevfîkdürür Tanrı’dan tâ incâz-ı va‘de lâyık ola. (194)

﴿فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ﴾ ‘Akabinde anlarun Tanrı’sı anlarun niyâzını kabûl itdi ﴿أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ﴾ bedürüstî ben zâyi‘ itmezem ‘amel idenin ‘amelini sizden diyüben ﴿مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى﴾ erkekden ve dişiden ﴿بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ﴾ ba‘zınız ba‘zınızdandurur ﴿فَالَّذِينَ هَاجَرُوا﴾ şunlar ki Mekke’den Medîne’ye gitdiler ﴿وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ﴾ dahı evlerinden çıkarıldılar ﴿وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي﴾ dahı yolumda incidildiler ﴿وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا﴾ dahı cenk itdiler ve şehîd oldılar ﴿لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ﴾ **[74a]** örterem anlardan günâhlarını ve giderürem ﴿وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾ dahı anları sokaram uçmaklara ki altlarından ırmaklar akar ﴿ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ ‘ivaz olmak için Tanrı hazretinden ﴿وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ﴾ Tanrı hazretindedür ‘ivazun yeğreği. (195) ﴿لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Mağrûr eylemesün seni yâ Muhammed kâfirlerün virmekleri ve almakları ﴿فِي الْبِلَادِ﴾ şehirlerde. (196) ﴿مَتَاعٌ قَلِيلٌ﴾ Ol sehlce nesnedürür ﴿ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ﴾ andan sonra anlarun yirleri cehennemdürür ﴿وَبِئْسَ الْمِهَادُ﴾ ne yaramaz yirdür ol ki kendiler için kazandılar. (197)

Su’âl: Gurûr ashâbdan idi, ne ma‘nâdan Muhammed’e ﴿لَا يَغُرَّنَّكَ﴾ didi? **Cevâb:** Bundan murâd tesmî‘dürür, yarar ki tesbît ola.

﴿لَكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ﴾ Lâkin şunlar ki kendüleri yaradandan korkdılar ﴿لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ şu hâlde ki Tanrı hazretinden anlara evvel konukluk ola ﴿وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ﴾ şu ki Tanrı hazretindendürür, Tanrı 'âşıklarına ol yeğrekdürür. (198) ﴿وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ Bedürüstî Ehl-i Kitâb'dan ﴿لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ﴾ şol vardurur ki îmân getürür Tanrı'nun birliğine, 'Abdullâh b. Selâm gibi ve kırk kişi gibi ehl-i Necrân'dan ve otuz kişi gibi ki Habeşe'den ﴿وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ﴾ dahı îmân getürür size inene, Kur'ân gibi ﴿وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ﴾ dahı getürürler şuna ki anlara indi Tevrât ve İncîl gibi ﴿خَاشِعِينَ لِلَّهِ﴾ şu hâlde ki korkıcılardur Tanrı içün ﴿لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ Tanrı'nun âyât-ı 'izâmı ile satun almazlar az nesneyi ki dünyâ hoşlıcağıdurur ﴿أُولَئِكَ﴾ ol tâyife ﴿لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ anlarun içündürür anlarun 'ivazı, anları yaradan katında ﴿إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ bedürüstî Tanrı tiz **[74b]** hisâbludur.

Su'âl: ﴿إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ didi, سَرِيعُ الثَّوَابِ makâmı idi. **Cevâb:** Tanrı 'ivazı çok virür ve anun hisâbını tiz alur dimek olur. (199)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا﴾ Sabr idün Tanrı yolında olan zahmetlere ﴿وَصَابِرُوا﴾ dahı bir birinizi sabra da'vet idün ﴿وَرَابِطُوا﴾ dahı sâbit olun cenkde ve gazâ atlarını beslen ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ dahı korkun Tanrı'dan ﴿لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ tâ sa'adet-mend olasız ve tamu odından necât bulasız. (200)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

4. NİSÂ SÛRESİ

سُورَةُ النِّسَاءِ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ مِائَة وَخَمْسٌ وَسَبْعُونَ أَيَةً[207]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ﴾ İy âdem oğlanları, korkun sizi yaradandan ki ma'bûdınızdur ﴿الَّذِي﴾ şol sıfatlu ma'bûd ki ﴿خَلَقَكُمْ﴾ sizi yaratdı ﴿مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾ bir nefisden ki Ebu'l-Beşer'dürür. ﴿وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾ Dahı andan 'avradını yaratdı ki Havvâ'durur ﴿وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً﴾ dahı ol ikisinden yaratdı çokluk erenler ve çokluk 'avratlar.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿اتَّقُوا رَبَّكُمُ﴾ didi, ana lâyık bu idi ki takvâ iy mûcib olanı yâd ide idi, ﴿خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾ didüği nice sûret bağlar? **Cevâb:** Hakk te'âlâ kendinin kemâl-i kudretine delîl olanı yâd itdi ki takvâ anun içün vâcibdür.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ﴾ Korkun ol Tanrı'dan ki anun ile dilersiz ve erhâm ile dilersiz. Ya'nî بِاللهِ وَبِالرَّحِمِ اَفْعَلُ كَذَا[208] dirsiz.

Su'âl: ﴿وَالْأَرْحَامَ﴾ nireye ma'tûfdur? **Cevâb:** ﴿وَالْأَرْحَامَ﴾'da üç vecih câyizdür. Nasba vech oldur ki celâleye ma'tûf ola, cerre vech oldur ki بِهِ'nin mahalline ma'tûf ola, ref'e vech oldur ki mübtedâ ola haberi mahzûf. Ma'nâ وَالْأَرْحَامَ

---

207 Nisâ Sûresi; Medîne'de nâzil olmuştur, 175 âyettir.

208 Rahm ve Allah hakkı için şöyle yaparım.

كَذٰلِكَ'durur. ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ Bedürüstî Tanrı **[75a]** sizün üzerinize bînâ oldı ve nâzır oldı. (1)

﴿وَآتُوا الْيَتَامَى أَمْوَالَهُمْ﴾ Virün yetîmlere mâllarını. يَتَامَى, يَتْمَي'in cem'idür, يَتِيم'in değül. ﴿وَآتُوا الْيَتَامَى﴾ didüğinde eger sağîrler ise murâd oldur ki vasîler ve velîler mâllarına anlarun tama' itmeyeler. Eger büyükler ise mâllarını teslîm itmekde sehl tutmayalar. ﴿وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ﴾ Dahı helâlı alman harâm ile. Ya'nî yetîmin eyücesini alıp ana yaramazı virmen. ﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ﴾ Anların mâllarını sizün mâlınıza katup yimen ﴿إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا﴾ ki ol tarza yimek ulu günâhdurur. İlerüde kişinün eli altında on yetîm, yâ sekiz yetîm olur idi. Vaktâ ki bu âyet indi, anlardan el çekdiler ise (2) ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ﴾ indi. Eger korksanız yetâmâda 'adl idemeyüz diyü, evlenin şunı ki size yaradı 'avratlardan ikişer ikişer ve üçer üçer ve dörder dörder.

Su'âl: وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا okınsa fethile nice sûret bağlar. **Cevâb:** Ya'nî اَنْ لَا تَجُورُوا[209] olur, لا'yı sıla tutmak gerek, tâ hak zâhir ola.

Su'âl: ﴿مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ﴾ didüği nice sûret bağlar? **Cevâb:** Hitâb cemî' halkadurur. Bu şuna benzer ki "İşbu bini ikişer ikişer ve üçer üçer ve dörder dörder üleşin" dine. اَوْ ile 'atf itmedi, zîrâ ma'nâ râst gelmez idi. ﴿مَا طَابَ﴾ didi, zîrâ akıl bunlarda kıt olur, yâ mâ مَنْ ma'nâsınadurur.

﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا﴾ Eger 'adl idemeyüz diyü korksanız ﴿فَوَاحِدَةً﴾ biri ihtiyâr idün ﴿أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾ yâ mâllarunuz ile alduğunuzı ihtiyâr idün. Zîrâ bunlarda külfet **[75b]** az olur. ﴿ذَلِكَ﴾ Ol bir almak, yâ karavaşlar çekmek ﴿أَدْنَى أَلَّا تَعُولُوا﴾ yakınrakdur 'ayl itmemekden. Ya'nî cevrden yırak olursız, Tanrı farz itdüğinden tecâvüz itmezsiz, yâ 'iyâl külfeti az olur.

Su'âl: Birde 'iyâl az ola, karavaşlar çekicek nice 'iyâl az olur? **Cevâb:** Karavaşlarda 'azl revâ olıcak su'âl vârid olmaz. (3)

﴿وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ﴾ Avratlara mihirlerini virin ﴿نِحْلَةً﴾ 'atâ yöninden ki nefsden doğar tayb-i hâtır ile. ﴿فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ﴾ Eger bağışlasalar size gebinlerinden

209 Cevr etmeyin.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ﴾ bir nesne ol mihirden ﴿نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا﴾ nefis yöninden, yin anı bir yimek ki siner yimek ola ve andan zahmet doğmaz yimek ola. (4) ﴿وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ﴾ Mâllarunuzı isrâf ehline virmen yâ aklı azlara virmen ﴿الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا﴾ şol sıfatlu mâl ki Tanrı anı sizün ma'îşetinize sebeb kıldı ﴿وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا﴾ dahı anı sizün rızkınıza yir kılun ki arturasız anı ticâret ile ﴿وَاكْسُوهُمْ﴾ dahı anlara kisvet idün andan mâllarunızı didi. Murâd delüler ve yetîmler mâllarıdür ki vasîler ve velîler elindedür. Dahı bunlarun elleri gâlibdür. Ya'nî anlara nafakayı ve kisveyi ifrât ile itmen. ﴿وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾ Dahı anlara eyü söylen, "İnşâallâh aklunuz tamâm olıcak ve resîde olıcak mâlınızı size teslîm iderüz" din. (5)

﴿وَابْتَلُوا الْيَتَامَى﴾ Dahı yetîmleri sınan ﴿حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ﴾ şol deme değin ki evlenmek çağına irişirler ﴿فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا﴾ eğer anlardan maslahatlarını kifâyet itmek anlasanız ﴿فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ﴾ anlara mâllarını tapışdırın.

Su'âl: Eğer rüşd anlanmasa hüküm nicedürür? **Cevâb:** Ebû Hanîfe katında yiğirmi beş yıldan sonra tapışdıra. Ashâb katında **[76a]** rüşd anlanmayınca tapışdurmaya.

Su'âl: Rüşdi nekre getürdüğinde nükte ne? **Cevâb:** Nev'un mine'r-rüşd kifâyet ider. Hattâ tamâm-ı rüşde intizâr itmeye.

﴿وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا﴾ Ya'nî anlarun mâllarını haksız yire yimen ﴿وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا﴾ dahı anlar büyiyip mâllarını elimizden ala diyüp yimen ﴿وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ﴾ her kim bay ola el çeksün anlarun mâlından ﴿وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ﴾ her kim ki fakîr olsa eyülikle yisün. Eğer eli yitse yine ödeye. ﴿فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ﴾ Vaktâ ki anlara mâllarını def' idesiz ﴿فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ﴾ anlarun üzerlerine tanık tutun ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا﴾ Tanrı yiter üzerinize tanık olmağa. (6) ﴿لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ﴾ Erkekler içün nasîb vardurur şundan ki ata ve ana ve kavimler terk itdiler ﴿وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ﴾ dişiler içün yine hemçünân ﴿مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ﴾ şundan ki az ola, yâ andan çok ola ﴿نَصِيبًا مَفْرُوضًا﴾ şu hâlde ki maktû'un bîhi nasîbdürür. (7)

﴿وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ﴾ Ol vakitde ki hâzır ola tereke kısmetine ﴿أُولُو الْقُرْبَى﴾ karâbet ehilleri ki anlara mîrâs değmez ﴿وَالْيَتَامَى﴾ dahı yetîmler ﴿وَالْمَسَاكِينُ﴾ dahı miskînler hâzır olsalar ﴿فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ﴾ *mâ terake*den anlara dahı yedirün ﴿وَقُولُوا لَهُمْ

﴿قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾ dahı anlara eyü söylen. Ya'nî lutf idün minnet itmen. (8) ﴿وَلْيَخْشَ﴾ ﴿الَّذِينَ﴾ Korksın şunlar ki ﴿لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ﴾ eğer terk terk itseler ardlarında ﴿ذُرِّيَّةً ضِعَافًا﴾ za'îf zürriyetler ﴿خَافُوا عَلَيْهِمْ﴾ korkarlar idi anlarun üzerine ﴿فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾ korksunlar Tanrı'dan dahı eyü söz söylesünler. Bunda hayli nazar vardur. Azhar anlar şunlardur ki hastayı sorıcak **[76b]** oğul kız sana ne fâyide ider canını hoşca gör diyüp anın mâlını can bahşı ideler. Ya'nî ana diler ki sülüsden azını vasiyyet ide yetîmlerini esirgeyip anın yetîmlerini kendiden sonra kalanlara kıyâs ide. (9) ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا﴾ Bedürüstî şunlar ki yetîmlerün mâllarını yirler zulüm vechiyle ﴿إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا﴾ bedürüstî karınları dolu od yirler ﴿وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا﴾ tiz ola ki sa'îr tamusına gireler. (10)

﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ﴾ Tanrı emr ider size ﴿فِي أَوْلَادِكُمْ﴾ oğlanlarınız mîrâsında ﴿لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ﴾ bir erkeğe iki dişi nasîb kadarıdurur.

Su'âl: لِلْأُنْثَيَيْنِ مِثْلُ حَظِّ الذَّكَرِ[210] yâ لِلْأُنْثَى نِصْفُ حَظِّ الذَّكَرِ[211] dimedi, nazar ne? **Cevâb:** Şerefine i'tibâr itdi.

Su'âl: *Ünseyeyn*ün nasîbi *sülüsân*dürür. Pes لِلذَّكَرِ الثُّلُثَانِ dimiş olur. **Cevâb:** Murâd hâl-i ictimâ'dur, hâl-i infirâd değül.

﴿فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا﴾ ﴿فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ﴾ Eğer kızlar kalsa yâ iki, yâ ikiden yukaru ﴿تَرَكَ﴾ *mâ terake*den iki bölükden bir bölüği vardur ﴿وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً﴾ eğer kız bir olsa ﴿فَلَهَا النِّصْفُ﴾ anun içün nısf vardur.

Su'âl: Ünseyeynün hakkını beyân itmeden ﴿فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً﴾ didi. **Cevâb:** Hazz-ı zeker ma'lûm olıcak ünseyeynün hâli ma'lûm oldı idi.

﴿وَلِأَبَوَيْهِ﴾ Meyyitün atası ve anası içün ﴿لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ﴾ her birisi içün bir südüs vardur ﴿مِمَّا تَرَكَ﴾ şundan ki meyyit terk itdi ﴿إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ﴾ eğer veledi olur ise anun. ﴿فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ﴾ Eğer veledi olmaz ise anun ﴿وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ﴾ atası ve anası anı mîrâs yise ﴿فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ﴾ anaya sülüs vardur. ﴿فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ﴾ Eğer kardaşları olsa meyyitün, yâ iki yâ dahı ziyâde ﴿فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ﴾ anası içün südüs

210 İki erkeğe bir erkek payı kadar.

211 Bir kadına erkeğin payının yarısı kadar.

vardur ﴿مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ﴾ **[77a]** vasiyyetden sonra ki anı ısmarlar, yâ borcdan sonra. Deyn vasiyyetden mukaddemdür icmâ‘ ile, اَوْ ibâha içündür.

Su’âl: Ne içün vasiyyeti mukaddem itdi deynden, deyn mukaddem iken? **Cevâb:** Vasiyyet vaktâ ki mîrâs benzedi ki anda ‘ivaz olmaz. anı çıkarmak vereseye gücirek olur. Mukaddem itdi anı tâ müsâra‘at ideler çıkarmağa.

﴿آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا﴾ Atalarunuz ve oğlanlarınız bilmezsiz ki kangıları yakınrakdurur size nef‘ yöninden. Ya‘nî şunlar ki vasiyyet ideler, yâ şunlar ki vasiyyet itmeyeler, kangı yakınrakdurur. Rivâyetdür ki âhiretde oğul derecesi artık olsa Tanrı’dan diler ki atasını kendü katında getüre. Atası derecesi artık olsa yine hemçünân. ﴿مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ﴾ yukaruya müte‘allikdür. ﴿آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ﴾, ﴿نَفْعًا﴾ kelimesine değin cümle-i mu‘terizadurur. ﴿فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ﴾ ﴿فَرِيضَةً﴾, mef‘ûl-i mutlakdur. Ya‘nî فُرِضَ ذٰلِكَ فَرْضًا كَائِنًا مِن اللهِ[212] takdîrindedür. ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ Bedürüstî Tanrı ‘Alîmdür halkun mesâlihine, Hakîmdür şunda ki farz idti ve kısmet itdi. (11)

﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ﴾ Sizün içündür yarusı şunun ki hâtûnlarunuz terk itdi ﴿إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ﴾ eğer anlarun evlâdı kalmaz ise ﴿فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ﴾ eğer anlarun veledi kalsa yâ öglü yâ ögey ﴿مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ﴾ anlarun için rubu‘ vardur sizün terekenizden ﴿إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ﴾ eğer sizün velediniz olmaz ise ﴿فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ﴾ eğer sizün velediniz olur ise anlara sümün vardur **[77b]** sizün terekenüzden ﴿مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً﴾ eğer ol kişi ki andan mîrâs yinür ﴿كَلَالَةً﴾ kelâle olsa. Kelâle üç ma‘nâya ıtlâk olunur. Biri oldur ki ne oğlu ne atası kala. Biri ol kavimlikdurur ki ata cihetinden ve oğul cihetinden olmaya. Biri oldurur ki kendine oğul ola ve ne ata ola. ﴿أَوِ امْرَأَةٌ﴾ Yâ ‘avradı olsa ﴿وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ﴾ dahı anın kardeşi yâ kız kardeşi olsa ﴿فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ﴾ her birisi içün südüs vardur. Murâd bundan ana birlerdür. ﴿أَوِ امْرَأَةٌ﴾ didüği yine kelâle olandur. Kelâle bu arada oldurur ki ne oğlı ola ve ne kızı ola ne atası ola. ﴿وَلَهُ﴾ didi, hâlbuki kelâle ikidürür. Racül tarafını ri‘âyet itdi. ﴿فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ﴾ Eğer ana birler birden artık olsalar ﴿فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ﴾ anlar sülüs mâlda şerîklerdürürler ﴿مِنْ

212 Allah tarafından farz kılınmış bir farz.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ www.tuba.gov.tr

﴿بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ﴾ şu hâlde ki ol kelâle veresenin ziyânını kasd idici olmaya sülüsden ziyâde, yâ sülüsi vasiyyet ide vereseye kakıb, yâ borcum var diye borcı olmaya. ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ﴾ Tanrı dânâdurur şuna ki cevr ide yâ 'adl ide vasiyyetinde ﴿حَلِيمٌ﴾ dahı Halîmdür, cevr idene tizce 'ikâb itmez. (12)

﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾ Ol giçenler Tanrı fermânıdurur ﴿وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾ her ki Tanrı'ya mutî' ola dahı anın peygâmberine mutî' ola ﴿يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾[213] ol zikr olan ulu sa'âdetdürür.

Su'âl: Ferâyizi yâd idicek Muhammed yâd olunmadı, itâ'at yâd idicek Muhammed yâd olındı. Nazar nedür? **[78a] Cevâb:** Takdîr وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ فِي الْأَوَامِرِ وَالنَّوَاهِي وَرَسُولَهُ فِي الْبَيَانِ[214] dimek olur. Yâ Tanrı'dan farz olana Muhammed'den imtisâldür ve ana boyun sunmakdur. (13)

﴿وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ﴾ Dahı ol buyurdığı hadlerden tecâvüz ide ﴿يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾[215] (14)

﴿وَاللَّاتِي﴾ Şunlar ki ﴿يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ﴾ fâhişe getüreler. Murâd zinâdur ﴿مِنْ نِسَائِكُمْ﴾ hâtunlarınuzdan ﴿فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ﴾ taleb idün anlarun üzerine ﴿أَرْبَعَةً مِنْكُمْ﴾ dört kişi ki sizlerden tanıklık vireler ﴿فَإِنْ شَهِدُوا﴾ eğer tanıklık virseler ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ﴾ evlerünüzde anı tutun ﴿فِي الْبُيُوتِ﴾ tâ anlara ölüm gele ﴿حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ﴾ yâ Tanrı anlara yol vire. ﴿أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا﴾

Su'âl: Vaktâ ki dört tanık tanıklık vire ana recm gerek. Muhsana ise celd gerek. Bikr ise ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ﴾ nice münâsibdür? **Cevâb:** Bu âyet mensûhdur.

Su'âl: Tanrı nice yol kılar anlara? **Cevâb:** Yoldan murâd tarîk-i nikâhdur. (15)

﴿وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ﴾ Şol iki ki fâhişe getürürler sizden. Murâd bundan lûtîlerdür. ﴿فَآذُوهُمَا﴾ İncidün ol ikisini söğmek ile ve 'ârlandurmak ile. Rivâyetdür ki ileriki âyet sihâkâtdedür. ﴿فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا﴾ Eğer tevbe kılsalar dahı râst olsalar ﴿فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا﴾ anlardan serzenişi kesin ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا﴾ bedürüstî Tanrı mü'minler tevbesini kabûl idici oldı ve anları esirgeyici oldı. (16)

213 Bunlar, Allah'ın (koyduğu) sınırlardır. Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse Allah onu, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır; orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kurtuluş budur.

214 Kim emir ve nehiylerde Allah'a, beyânda da Rasûlüne itâat ederse.

215 Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır.

﴿لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ﴾ Bedürüstî tevbeyi kabûl itmek Tanrı üzerinedür ﴿إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ﴾ şunlarun içün kim günâh işlerler şu hâlde ki câhillerdürürler ﴿السُّوءَ بِجَهَالَةٍ﴾ andan sonra ölümden berürekden **[78b]** tevbe iderler. ﴿ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ﴾

Su'âl: ﴿مِنْ قَرِيبٍ﴾ didüğinde nükte ne? **Cevâb:** Murâd cân çıkacak demdür. Evceh oldur ki Kureyş'den bir kişi esîrdi. "Dahi Lât ve 'Uzzâ hakkıçün haşr yokdur" didi. Ayılıcak haber virdiler, rucû' itdi ise bu âyet indi. ﴿مِنْ قَرِيبٍ﴾ didüği ma'siyet sâdır olduğından sonrarak dimek olur.

﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا﴾ Tanrı anlarun üzerine tevbeyi kabûl ider ﴿فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ﴾ ﴿حَكِيمًا﴾ (17) ﴿وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ﴾ Tevbe değüldür ﴿لِلَّذِينَ﴾ şunlarun içün ki ﴿يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ﴾ günâhları işlerler ﴿حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ﴾ şol vakte değin ki ölüm hâzır olur anlardan birine ﴿قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ﴾ ben şimdi tevbe itdüm dir. Azhar budur ki bu ehl-i nifâkdadur ﴿وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ﴾ dahı tevbe yokdur şunlarun içün ki öldüler ﴿وَهُمْ كُفَّارٌ﴾ hâlbuki anlar kâfirlerdür ﴿أُولَئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ bedürüstî ol tâyife içün 'azâb-ı elîm yarakladık. (18)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا﴾ Helâl değül size ki 'avratları mîrâs alasız kerhilen. İlerüde bir kişinin yakını ölse atadan yâ kardeşden yâ dostdan anun 'avradı kalsa donını getürirdi üzerine bırağur idi, "Benim oldı bu" dirdi. Tanrı bu âyeti gönderdi. ﴿وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ﴾ Dahı anlara zahmet virmen incidip ﴿لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ﴾ tâ gidesiz anlara virdüğünüzün ba'zı ile ﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ﴾ meğer ki anlardan zinâ gele, yâ kaçalar, yâ yaramaz diller vireler. Ol vaktın revâdur ki mâllarına hul' eyleyesiz.

Su'âl: ﴿لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ﴾ didi, hâlbuki hul' külli mâla dahı revâdurur. **Cevâb:** Binâ'en 'ale'l-gâlib sevk olındı.

[79a] Su'âl: ﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ﴾ didi. Hâlbuki zinâ gelmese dahı hul' revâdur. **Cevâb:** Bu إِلَّا ahz-i mâldan istisnâ değüldür, bel ki ﴿وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ﴾'dendür.

﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ dahı anlarun ile eyilik ile dirlik sürün, sözde ve nafakada ve mebîtde ﴿فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ﴾ eğer dilemezseniz anları ﴿فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا﴾ yakın olur ki bir nesneyi anlardan sevmeyesiz ﴿وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ Tanrı anda sizün içün hayır kıla devletlü ağullar gibi. (19)

﴿وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ﴾ Eğer dilerseniz ki 'avradınızın yirine bir 'avrat getüresiz ﴿وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا﴾ dahı anlara çokluk mâl virmiş olsanız ﴿فَلَا تَأْخُذُوا

﴿مِنْهُ شَيْئًا﴾ andan nesne alman ﴿أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا﴾ alur mısız anlardan anı bühtân idüb ve günâh kazanub ki rûşendür.

Su'âl: ﴿بُهْتَانًا﴾ didi, bühtân hod yokdur. **Cevâb:** Bu mâl ki andan alur, yalanı ana vesîle idüb alur. (20)

﴿وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ﴾ Nice alursız anı? ﴿وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ﴾ hâlbuki ba'zınız ba'zınıza râz virdi ve râz aldı ﴿وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا﴾ dahı anlar sizden ulu 'ahd aldılar. (21) ﴿وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ﴾ Evlenmen şunı ki atalarunuz evlendi hâtûnlardan.

Su'âl: Bu âyetde hakîkat ile mecâzı cem' itdi. Zîrâ nikâh mecâzdur 'akdde hakîkatdedür ve hakîkatdürür vatyde. Oğula atanun menkûhasınun 'akdi dahı ve vatyi dahı harâmdur. **Cevâb:** Maksûd âyetden 'akdi harâm olmakdur. 'Akdi harâm olıcağaz ve dahı vatyi bi't-tarîki'l-evlâ harâm olur.

﴿إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾ Lâkin şol **[79b]** nesne ki geçdi ilerüde ki anı işlerler idi, ol 'afv olınur. Lâkin atanun mezniyesinde ihtilâf vardur. ﴿إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا﴾ Bedürüstî ol zinâdurur ki kabîhdür şerî'atde. Dahı dilenmemişdür mürüvvetde dahı yaman yola yürimekdür. (22)

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ﴾ Harâm oldı üzerinize analarunuz ﴿وَبَنَاتُكُمْ﴾ dahı kızlarınız ﴿وَأَخَوَاتُكُمْ﴾ dahı hemşîrelerünüz ﴿وَعَمَّاتُكُمْ﴾ dahı 'ammetelerünüz ﴿وَخَالَاتُكُمْ﴾ dahı deyizelerinüz ﴿وَبَنَاتُ الْأَخِ﴾ dahı er kardeş kızları ﴿وَبَنَاتُ الْأُخْتِ﴾ dahı kız kardeş kızları ﴿وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ﴾ dahı ol analarunuz kim sizi emzürdi ﴿وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ﴾ dahı razâ'dan kız kardeşlerünüz ﴿وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ﴾ dahı 'avratlarunuzun anaları ﴿وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي﴾ dahı şol üvey kızlarınız ki ﴿فِي حُجُورِكُمْ﴾ evlerünüzdedür ﴿مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ﴾ dahı şol hâtûnlarunuzdan ki anlara duhûl itdünüz ﴿فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ﴾ eğer anlara duhûl itmediniz ise ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ﴾ sizün üzerinize günâh olmaz anlarun kızlarınun nikâhında ﴿وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ﴾ dahı şol oğlanlarunuzun hâtûnları ki ﴿مِنْ أَصْلَابِكُمْ﴾ bellerünüzdendür ﴿وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ﴾ dahı iki kardeşin arasını cem' eylemek harâm oldı ﴿إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾ meğer şunlar ki ileri cem' itdiler idi. ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ Bedürüstî Tanrı Gafûrun Rahîmdür.

Su'âl: ﴿فِي حُجُورِكُمْ﴾ didi, pes evinde olmayan üveyi almak revâ ola. **Cevâb:**

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Ba‘zı hucûrında olmayanun nikâhını revâ görübdürürler. Azhar oldur ki rebâyib mutlaka harârmdur. (23)

﴿وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ﴾ Dahı erlü ‘avratlardan **[80a]** harâmdur ﴿إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾ meğer şunlar ki eliniz mâlik oldı anlara. Erleri var iken anları almak helâldur. ﴿كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾ Ya‘nî Tanrı yazdı ol giçenleri sizün üzerinize ki harâmdur ﴿وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ﴾ anlardan gayrını sizün içün helâl itdi. Eğer mechûl okınursa ﴿حُرِّمَتْ﴾ lafzına ma‘tûf olur. ﴿أَن تَبْتَغُواْ﴾ Siz taleb itmek içün ﴿بِأَمْوَالِكُم﴾ mâllarunuz ile şunlar ki size helâldur ﴿مُحْصِنِينَ﴾ şu hâldeki evlenici olursız ﴿غَيْرَ مُسَافِحِينَ﴾ şu hâlde ki şehvetünüzi harâm yire dökmeyicilersiz ﴿فَمَا اسْتَمْتَعْتُم بِهِ مِنْهُنَّ﴾ her ne ki evlenesiz, yâ şunı ki evlenesiz anlardan. بِهِ didüği مَا’ya râci‘ olur. ﴿فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ Anlara gebinlerini virün ﴿فَرِيضَةً﴾ şu hâlde ki hak olupdurur anlara ﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ﴾ sizün üzerinize günâh olmaz hergiz ﴿فِيمَا تَرَاضَيْتُم بِهِ﴾ şunda ki ana râzılaşdınız ﴿مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ﴾ mehir karâr itdüğinden sonra. Ya‘nî ‘avrat mehrinden nesne bağışlasa yâ küllini bağışlasa yâ er mehri üzerine dahı artık kosa günâh olmaz. Yarar ki bu işâret ola nikâh-ı mut‘aya.[216] ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ (24)

﴿وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ﴾ Her kim ki sizden güci yitmese ﴿طَوْلًا﴾ artık nesneye ﴿أَنْ﴾ ﴿فَمِنْ مَا﴾ ﴿يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ﴾ evlenmeğe muhsanaları ki mü’minler olalar ﴿مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ﴾ şundan alun ki eliniz mâlik oldı ﴿مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾ mü’mine karavaşlarunuzdan. Bundan murâd vücûb değüldür. Zîrâ kitâbiyyelerün dahı nikâhı revâdur.

Su’âl: Emenün nikâhı ne içün münhat oldı? **Cevâb:** Emede mevlâ hakkı vardur. Dahı mevlânın hizmeti vardur. Biri dahı mübtezeledür.

﴿وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ﴾ Tanrı **[80b]** yeğrek bilir sizün îmânınızı. Ya‘nî tefâvütüni îmânınızın Tanrı yeğ bilir. Eme ola ki îmânda hürreden yeğ ola, hâtûn ola ki îmânda erden yeğ ola. ﴿بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ﴾ Ba‘zınız ba‘zınızdandur, eğer hürre ola eğer refîk ola ﴿فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ﴾ evlenin anları mevlâlarının destûrı ile. Revâdur anlar ki ‘akdde mübâşeret ideler. ﴿وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ virün anlara mehirlerini ﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ eyülik ile. Ya‘nî eğlemeden ve dilemeye muhtâc itmeden.

[216] Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahibidir.

Su'âl: Mehirleri anlarun mevlânındur, ne ma'nâdan ﴿وَآتُوهُنَّ﴾ didi. **Cevâb:** Anlara edâ mevlâya edâdur.

﴿مُحْصَنَاتٍ﴾ Şu hâlde ki 'afîfeler olalar ﴿غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ﴾ zevânîler olmayalar ﴿وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ﴾ dahı uğrın dost dutıcılar olmayalar ﴿فَإِذَا أُحْصِنَّ﴾ vaktâ ki evlenmek ile 'iffet hâsıl ideler ﴿فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ﴾ eğer zinâ ile gelseler ﴿فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ﴾ anun anlarun üzerine yarusıdurur. Şunun gibi ki bikrlerin üzerinedür. ﴿مِنَ الْعَذَابِ﴾ Hadden ki elli ağaçdur, evet recm olmaz. ﴿ذَلِكَ﴾ Emenün nikâhı ﴿لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ﴾ şunın içündür ki günâhdan korkdı ki sizlerden sâdır oldı ﴿وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ﴾ emelerün nikâhından sabr itmek eyürekdür size. [217]﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (25)

﴿يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ﴾ Tanrı diler ki beyân ide sizün içün pûşîde olanı ﴿وَيَهْدِيَكُمْ﴾ dahı sizi kulağızlaya ﴿سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ yollarına şunlarun ki sizden ilerüyidi enbiyâdan ve sulehâdan ﴿وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ﴾ dahı sizün tevbenizi kabûl ide ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (26) [218]﴿وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ﴾ Tanrı diler ki tevbenüzi kabûl ide, eğer sizden taksîr olur ise ﴿وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ﴾ dahı diler şunlar ki nefs-i emmâreye uyalar ﴿أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا﴾ ki hak yoldan **[81a]** çıkalar, ulu çıkış. Murâd zânîler ve Yahûd ve Nasârâ ve mecûsdur. (27) ﴿يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ﴾ Tanrı diler ki sizden tahfîf ide eme nikâhını size helâl itmek ile ﴿وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا﴾ insân za'îf yaradıldı, şehevâtdan sabr itmez, tâ'ât meşakkatine döymez. (28) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ﴾ Yimen mâllarunızı aranuzda bâtıl ile, sirka ve gasb ve kımâr ve ribâ gibi ﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ﴾ meğer ki bâzırgânlık ola ki rızâdan ola ki sizdendür ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾ dahı nefislerinizi öldürmen, yâ öldürüb kısâsa mürtekib olman ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾ bedürüstî Tanrı sizi esirgeyici oldı tevbenüzi Mûsâ kavmi gibi itmeden kabûl ider. (29) ﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ﴾ Her kim ki nefs öldüre ﴿عُدْوَانًا وَظُلْمًا﴾ düşmenlik cihetinden hatâdan ve ihtisâsdan olmaya ﴿فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا﴾ tizde anı cehenneme irişdürürüz ﴿وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا﴾ Tanrı üzerine ol âsân oldı. (30)

﴿إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ﴾ Eğer yığlınursanız me'âsînin büyüklerinden ki andan nehy olısarsız ﴿نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾ giderürüz sizden günâhlarunuzı

[217] Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

[218] Allah bilendir, hikmet sahibidir.

﴿وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا﴾ dahı sizi eyü yire sokarız. (31) ﴿وَلَا تَتَمَنَّوْا﴾ Temennî kılman ﴿مَا﴾ şunı ki ﴿فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ﴾ Tanrı artukçıladı anun ile ﴿بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾ ba'zınızı ba'zınızun üzerine mâldan ve câhdan ﴿لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا﴾ erenler içün nasîb vardur şundan ki kesb itdiler ﴿وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ﴾ dahı hâtûnlar içün nasîb vardur şundan ki kesb itdiler ﴿وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ﴾ Tanrı hazretinden Tanrı'nın fazlından dilen kimesnenin nasîbini **[81b]** temennî kılman [219]﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا﴾ (32) ﴿وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ﴾ Her mâl içün biz eyelar kılduk. Ya'nî vârisler kılduk ﴿مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ﴾ şundan ki ata ve ana ve dahı kavimler terk itdiler mâldan ﴿وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾ şunlar ki ellerünüz anları kazandı, 'ahd itmek ile. İlerü bir kişiye kanın kanımdur, harbin harbimdür, silmin silmimdür, sen beni mîrâs yi, ben seni mîrâs yiyem dir idi, dahı ana südüs virürler idi. Sonra mensûh oldı [220]﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ﴾ birle. Mâlı yirler idi nice ki ﴿فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ﴾ ana işâret itdi, yâ murâd bundan mevlâyı müvâlâtdur [221]﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا﴾ (33)

﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ﴾ Erenler hâtûnlarun üzerine hükm idicilerdürür, nice ki beğler ra'iyyetler üzerine ﴿بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾ şunın ile ki Tanrı anlarun ba'zını ba'zının üzerine artıkladı akılda ve kuvvetde ve atmakda ve nübüvvetde ve 'ilimde ve dahı ne ki anlara benzer var ise ﴿وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ﴾ dahı ol sebeb ile ki harc itdiler hâtûnlarun nikâhında mâllarından mehr ve nafaka gibi. ﴿فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ﴾ Sâliha hâtûnlar muti'alardur erenlerine ﴿حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ﴾ saklayıcılardur erlerinin hakkını, erleri gâib iken ﴿بِمَا حَفِظَ اللَّهُ﴾ şunın ile ki Tanrı sakladı anları ki ısmarladı erenlerine anları eyü tutmak ile ﴿وَاللَّاتِي تَخَافُونَ﴾ şol hâtûnlar ki korkarsız ﴿نُشُوزَهُنَّ﴾ anların kaçmağını ﴿فَعِظُوهُنَّ﴾ nasîhat idin anlara ﴿وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ﴾ dahı döşeklerünüzi ayırın ﴿وَاضْرِبُوهُنَّ﴾ dahı döğün anları ﴿فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ﴾ eğer muti' olsalar size ﴿فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا﴾ anlarun üzerine yol kesmen. Ya'nî incitmen **[82a]** [222]﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا﴾ (34)

• • • • • • • • • • •

219 Şüphesiz Allah her şeyi bilendir.

220 Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince, işte onlar da sizdendir. Allah'ın kitabınca, **kan akrabaları birbirlerine** (**varis olmaya**) **daha lâyıktırlar**. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. En'âm 8/75.

221 Şüphesiz Allah her şeye şahittir.

222 Şüphesiz Allah yücedir, büyüktür.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

﴿وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا﴾ Eğer er ile avradın aralarında muhâlefet düşe diyü korksanız ﴿فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ﴾ bir hakem ki iç er ehlindendür, gönderin ﴿وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا﴾ dahı bir hakem 'avrat ehlinden gönderin ﴿إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا﴾ eğer er yâ 'avrat, yâ iki hakem ıslâh dilerler ﴿يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا﴾ Tanrı ikisinün arasına ıslâh bıragur.[223] ﴿وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ (35) ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا﴾ ﴿إِحْسَانًا﴾ Dahı atanuza ve ananuza ihsân idün gereğince ﴿وَبِذِي الْقُرْبَى﴾ dahı şuna ki sizün ile anun arasında karâbet var kardeşden yâ 'ammiden ﴿وَالْيَتَامَى﴾ dahı şuna ki konşılığı yakındur ﴿وَالْجَارِ الْجُنُبِ﴾ dahı şuna ki konşılığı ırak ola ﴿وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ﴾ dahı şol kişiye ki musâhibindür, yâ yoldaşlıkda, yâ 'ilim okımakda, yâ murâd hâtûnlardur ﴿وَابْنِ السَّبِيلِ﴾ dahı şol müsâfir ki yoldan kesilibdür, yâ konığa ﴿وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾ dahı şunlar ki elleriniz mâlik oldı kuldan ve karavaşdan. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا﴾ Bedürüstî Tanrı sevmez şunı ki mütekebbir ve kendüyi beğenir ola. (36)

﴿الَّذِينَ يَبْخَلُونَ﴾ Şunlardur ki bahîllik iderler ﴿وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ﴾ dahı bahîle emr ideler ﴿وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ dahı saklaya şunı ki Tanrı anlara ni'metden viripdür ﴿وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا﴾ kâfirler içün ihânet idici 'azâb yarakladık. (37) ﴿وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ﴾ Halka riyâ idip ﴿وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾ dahı îmân getürmeyeler Tanrı'ya ve kıyâmet gününe ﴿وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ ﴿وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا﴾ kime ki şeytân koşulu ola ﴿فَسَاءَ قَرِينًا﴾ ne yaman nesnedür ol koşu cihetinden. (38) ﴿وَمَاذَا عَلَيْهِمْ﴾ Ne olur anlarun üzerine ﴿لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ﴾ eğer **[82b]** îmân getürseler Tanrı'ya ﴿وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ dahı kıyâmet gününe ﴿وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ﴾ dahı nafaka itseler şundan ki Tanrı anlara rûzî kıldı. Ya'nî ne ziyân ideler ﴿وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا﴾ (39) ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ﴾ Bedürüstî Tanrı zerre kadar kimesneye zulm eylemez ﴿وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً﴾ eğer ol zerre kadar işlenen eyilik olsa ﴿يُضَاعِفْهَا﴾ Tanrı anı arturur bin bin kadar ﴿وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ﴾ kendü hazretinden ﴿أَجْرًا عَظِيمًا﴾ ulu ecr istihkâksız. (40)

﴿فَكَيْفَ﴾ Ya'nî nice idiserler ﴿إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ﴾ kaçan ki getürevüz her ümmetden bir tanık ki peygâmberdür, anlarun dahı itdüklerine tanıklık vire anlarun ﴿وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا﴾ dahı ol yalancıların üzerine seni tanık getürevüz yâ Muhammed. (41) ﴿يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Ol günde temennâ ideler

[223] Şüphesiz Allah bilendir, haberdar olandır.

şunlar ki kâfir oldılar ﴿وَعَصَوُا الرَّسُولَ﴾ dahı peygâmbere ‘âsî oldılar ﴿لَوْ تُسَوَّى﴾ kâşki ki yir anlarun ile berâber olaydı ﴿بِهِمُ الْأَرْضُ﴾ dahı Tanrı’dan nesne gizleyemeyeler. Zîrâ a‘zâları tanıklık viriser. (42) ﴿وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا﴾ Namâza yaklaşman serhoş olduğunuz hâlde ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى﴾ şuna değin ki ne didüğünüzi bilesiz, yâ ma‘nâ ﴿حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ﴾ لَا تَقْرَبُوا مَوَاضِعَ الصَّلَوٰة[224]’dür. Bu hamr mübâhiken idi, sonra harâm oldı. ﴿وَلَا جُنُبًا﴾ Dahı mevâzı‘-ı salâta cünüb olduğunuz vaktde yaklaşman ﴿إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ﴾ meğer ki yolunuz uğraya, yâ su mescidde ola ﴿حَتَّى تَغْتَسِلُوا﴾ şuna değin ki gusl idesiz.

Su’âl: ﴿حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ﴾ didi, مَا تَقْرَأُونَ dimedi, nazar ne ola? **Cevâb:** Örf-i sözi ne tarîkiye diyeceğini biliceğez, okımağı dahı nice itmek gerek bilür. Hem edeb bâbından مَا تَقْرَأُونَ dimedi.

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى﴾ Eğer hastalar **[83a]** olsanuz ﴿أَوْ عَلَى سَفَرٍ﴾ yâ sefer üzerine olsanız ﴿أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ﴾ yâ sizden biriniz müsterâhdan gelse ﴿أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ﴾ yâ hâtûnlar ile yatmış olsanız ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً﴾ dahı su bulmazsanız ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ arı toprağı taleb idün teyemmüm içün ﴿فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ﴾ mesh idün toprağıla yüzlerünüzi ve ellerünüzi. Eğer toprak bulmazsa sırlan kayayla dahı teyemmüm olur.

Su’âl: Mâyide’de [225]﴿فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾’dur. Nazar nedür ki sırlek kayada bu râst gelmez? **Cevâb:** مِنْ ibtidâ-i gâyet içündür, eyle olsa su’âl kalmaz. ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا﴾ Bedürüstî Tanrı ‘afv idici ve yarlığayıcı oldı.

Su’âl: Bu dört fırka nice nazm olındı bir silkde? Hâlbuki maraz ve sefer sebeblerdür ruhsata, hades sebebdür vücûb-i vuzûya, cenâbet sebebdür vücûb-i gusle. **Cevâb:** Evvel iki mukaddemdürürler ruhsatun beyânınun istihkâkından. (43)

﴿أَلَمْ تَرَ﴾ Gönül urmaz mısın ﴿إِلَى الَّذِينَ﴾ şunlara ki ﴿أُوتُوا نَصِيبًا﴾ nasîb virildiler ﴿مِنَ الْكِتَابِ﴾ Tevrât’dan ﴿يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ﴾ dalâlet satun alurlar Muhammed’ün nübüvvet nişâneleri rûşen olmış iken ﴿وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ﴾ dahı dilerler ki hak yolı yanılasız. (44) ﴿وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ﴾ Tanrı eyürek bilür sizden

---

224 Namaz yerlerine yaklaşmayın.

225 Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman **yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi**, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı **yıkayın**. Mâ’ide 5/6.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

düşmenlerünüzi ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا﴾ Tanrı yiter eye olmaklıkdan size ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا﴾ dahı yiter yardımcı olmaklıkda size. (45) ﴿مِنَ الَّذِينَ هَادُوا﴾ Şunlardan ki Yahûd oldılar ﴿يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ﴾ kelecileri eğerler ﴿عَنْ مَوَاضِعِهِ﴾ yirlerinden.

Su'âl: Bu arada ﴿عَنْ مَوَاضِعِهِ﴾ didi. Mâyide'de [226]﴿مِن بَعْدِ مَوَاضِعِهِ﴾ didi, nice sûret bağlar? **Cevâb:** ﴿عَنْ مَوَاضِعِهِ﴾ didüğinün vechi takrîr olındı, ﴿مِن بَعْدِ مَوَاضِعِهِ﴾ didüğinde ma'nâ oldur ki **[83b]** ol *kelim*ün yirleri var idi ki lâyık idi ana. Vaktâ ki tahrîf itdiler yirlerinden garîb gibi kaldılar.

Su'âl: ﴿عَنْ مَوَاضِعِهَا﴾ dimedi, hâlbuki كَلِم cem'dür. **Cevâb:** Murâd cins-i *kelim*dür.

﴿وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا﴾ Dahı işitdük ve 'âsî olduk dirler ﴿وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ﴾ dahı işit şu hâlde ki müsme' değülsün. Bunda zemm sûreti ve medh sûreti dahı var. Zemm sûreti oldur ki işit bizden şu hâlde ki üzerine بِلَا سَمِعْتَ diyü kargınasın. Medh sûreti oldur ki işit şu hâlde ki mekrûh işitmeyesin. ﴿وَرَاعِنَا﴾ Dahı وَرَاعِنَا dirler bunın da iki sûreti vardur. Biri söyleyelüm bize muntazır ol dimek olur. Biri dahı وَرَاعِنَا lafzı رُعُونَة'dendür ki yuğunluğa dirler. ﴿لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ﴾ Şu hâlde ki dillerini eğerlerse istihzâ içün ﴿وَطَعْنًا فِي الدِّينِ﴾ dahı ta'n itmek içün dînde.

Su'âl: ﴿سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا﴾ didiler iki sûretlü söze ne gerek idi? **Cevâb:** Cemî' kefere küfr ile ve 'isyân ile peygâmbere yavuz yavuz söylediler idi, evet âşikâre sebeb itmezler idi. Ol ma'nâdan îhâm tarafını dutdılar.

﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ﴾ Eğer anlar ﴿قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا﴾ işitdük ve mutî' olduk ve işit bizi ve bize nazar it diseler ﴿لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ﴾ yeğrek olur idi anlara ﴿وَأَقْوَمَ﴾ dahı râstrak olur idi ﴿وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ﴾ lâkin Tanrı ba'îd itdi anları lutfından küfürleri sebebi ile ﴿فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ îmân getürmezler anlardan illâ az. 'Abdullâh b. Selâm gibi, yâ az îmân getürürler ve kötice îmân getürürler. (46)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا﴾ Îmân getürün şuna ki indürdük ﴿مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ﴾ şu hâlde ki gerçekleyicidür şunı ki sizün ile biledür ﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا﴾ **[84a]** şundan öndin ki yüzleri bozavuz. Şöyle ki deve tabanı gibi ola ﴿فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا﴾ dahı dönderevüz ol yüzleri ardına, tâ kafaları gibi ola ﴿أَوْ نَلْعَنَهُمْ﴾ yâ anlara la'net idevüz meshle ﴿كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ﴾ nice ki ashâb-ı sebti la'net eyledük meshıle.

• • • • • • • • • • •

[226] … Onlar sözleri **yerlerinden** değiştirirler… Mâ'ide 5/13.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tubav.gov.tr

Su'âl: Ol mesh dinen ne içün vâkı' olmadı? **Cevâb:** Kelâm أَوْ birle sevk olındı. Bunlara yine mesh-i kulûb oldı, yâ kıyâmet geliceğez andan öndinrekde Tanrı Yahûdun sûretini mesh idiser.

﴿وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا﴾ Tanrı'nun fermânı lâ cerem işlenmişdür. (47) ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ﴾ Bedürüstî Tanrı yarlığamaz ana şirk getürmeyi ﴿وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ﴾ şirkden gayrıyı yarlığar ﴿لِمَنْ يَشَاءُ﴾ şuna ki diler. Ya'nî şirki tevbesiz kabûl idüb yarlığamaz. Kalanını tevbesiz yarlığar, yâ tevbe ile ikisini bile yarlığar. ﴿وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ﴾ Her ki Tanrı'ya şirk getüre ﴿فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا﴾ ulu günâha mürtekib olmış olur. (48) ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ﴾ Gönül gözi ile nazar itmedin mi şunlara ki ﴿يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ﴾ nefislerini tezkiye iderler eyü görüb. Dahı ﴿نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ﴾[227] dirler.

Su'âl: Peygâmber 'aleyhi's-selâm وَاللهِ إِنِّي لَأَمِينٌ فِي السَّمَاءِ وَأَمِينٌ فِي الْأَرْضِ[228] diyüb nefsini tezkiye itdüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Peygâmber bunı münâfiklara didi. Vaktâ ki ana kısmetde 'âdl it didiler, anları yalanlamak içün.

﴿بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ﴾ Bel ki Tanrı tezkiye ider şunı ki diler ﴿وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا﴾ zerrece kimesneye zulm olunmaz. (49) ﴿انْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ﴾ Yâ Muhammed nazar eyle ki nice Tanrınun üzerine yalan çıkarurlar ﴿وَكَفَى﴾ yiter ﴿بِهِ﴾ iftirâ ile yâ yalan ile ﴿إِثْمًا مُبِينًا﴾ rûşen günâh olmağa. (50) ﴿أَلَمْ تَرَ﴾ Gönül göziyle yâ Muhammed nazar itmedin mi? ﴿إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ﴾ **[84b]** Sanemlere ve şeytâna îmân getürürler. Vaktâ ki Huyey ve Ka'b b. el-Eşref ki Yahûdiler idi, Kureyş ile ittifâk itmek dilediler idi ki peygâmber ile cenk ideler. Anlar sanemümize secde idin ki inanavuz didiler ise secde itdiler. ﴿وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا﴾ Eydür şunlar ki kâfir oldılar anlar ya'nî müşrikler, eyüreğidür şunlardan ki îmân getürdiler râst yola varmak cihetinden. (51) ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ﴾ Ol tâyife anlardur ki Tanrı anlara la'net itdi ﴿وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ﴾ her kime ki Tanrı la'net ide ﴿فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا﴾ sen ana yardımcı bulımazsın. (52)

---

227 Yahûdiler ve hristiyanlar "Biz Allah'ın çocuklarıyız ve onun sevgili kullarıyız" dediler … Mâ'ide 5/18.

228 Allah'a yemîn olsun ki ben gökte de emînim yerde de emînim. Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Musul 1983, I/331.

﴿أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ﴾ Yâ Yahûd içün nasîb mi olur mülkden, ya'nî olmaz ﴿فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا﴾ eğer nasîb olsa anlara nakîr virmezler. Ol vaktın *nakîr* hurma çekirdeği üzerindeki zara eydürler idi. *Fetîl* çekirdeğün yivi içindeki fetîleciğe eydürler. (53) ﴿أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ﴾ Yahûd hased mi iderler mü'minlere ve peygâmbere ﴿عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ şunın üzerine ki Tanrı anlara virdi İslâm'dan ve nübüvvetden ﴿عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ şunın üzerine ki Tanrı anlara virdi İslâm'dan ve nübüvvetden ﴿فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ tahkîk virdük Âl-i İbrâhîm'e, murâd Dâvûd ve Süleymân'dur, kitâb virdük ve nübüvvet virdük ﴿وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا﴾ dahı anlara ulu mülk virdük. Vaktâ ki anlar hased itdiler anı ve 'avratları, "Ne içün dokuz ola" didiler ise ilzâm içün bu âyet indi. Zîrâ Dâvûd'un yüz hâtûnı var idi. Süleymân'ın üç yüz hâtûnı var idi. Yedi yüz dahı süriyye var idi. (54) ﴿فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ﴾ Yahûddan şol vardur ki îmân getürdi ana ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ﴾ anlardan ba'zı oldı ki ana inkâr itdiler ﴿وَكَفَى بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا﴾ cehennem yiter ana inkâr idenleri yakmağa. (55)

[85a] ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا﴾ Murâd âyetden Muhammed ve Kur'ân'dur ﴿سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا﴾ anları oda sokısaruz ﴿كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ﴾ her bâr ki anlarun derileri yana ﴿بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا﴾ anlarun içün ol derilerden gayrı deriler yenilerüz ﴿لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ﴾ tâ 'azâbı tadalar. [229] ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾

Su'âl: 'Âsî olmayan derileri ta'zîb itmekde nükte ne? **Cevâb:** 'Azâb cümle-i hassâseyedür ki deri altındadur, cilde değül. Bu cevâbda nazar vardur. (56)

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا﴾ [230] Dahı anları givüriseriz gölgeye ki aslâ anda güneş girmeğe delük olmaya. (57) ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا﴾ Bedürüstî Tanrı buyurur size ki emânetleri eyelerine redd idesiz. Âyet 'Osmân b. Talha hakkında indi. Ka'be'nin hizmetkârı idi, kapuyı kilidledi, dahı dama çıkdı. Peygâmber kilid dileyiceğez, "Hak peygâmber misin senden men' itmez idim" didi ise 'Alî kolını burub kilid dilini aldı, açdı kapuyı. Peygâmber girdi

[229] Şüphesiz Allah yücedir, hikmet sahibidir.

[230] İnanıp; iyi işler yapanları da, içinde ebediyen kalmak üzere girecekleri, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır ve onları koyu (tatlı) bir gölgeye koyarız.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

iki rek‘at namâz kıldı. Çıkcak ‘Abbâs miftâh diledi ise bu âyet indi. ﴿وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ﴾ Vaktâ ki halk arasında hüküm idesiz ﴿أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ﴾ buyurur ki ‘adl ile hükm idesiz ﴿إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ﴾ bedürüstî Tanrı ne eyü nesnedür ki ol anun ile size nasîhat ider.[231] ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾ (58)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ Murâd *ulü’l-emr*den ümerâ-yı hakdur. Ümerâ-yı cevrden Tanrı ve Muhammed berîlerdür. Ba‘zılar murâd *ulü’l-emr*den dindâr **[85b]** ‘âlimlerdür didiler. ﴿فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ﴾ Eğer bir nesnede ihtilâf itseniz siz ve ulü’l-emr ﴿فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ﴾ anı Tanrı’nun kitâbına redd eylen ﴿وَالرَّسُولِ﴾ dahı peygâmberin sünnetine redd eylen ﴿إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ eğer Tanrı’ya ve kıyâmet gününe îmân getürürseniz. ﴿ذَلِكَ﴾ Kitâba ve sünnete redd eylemek ﴿خَيْرٌ﴾ eyürekdür ﴿وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ dahı görklürekdür serencâm yöninden.

Su’âl: Eğer kitâbda ve sünnetde cevâb rûşen olmaya nice idevüz? Hâlbuki icmâ‘ ve kıyâs dahı vardur. **Cevâb:** İcmâ‘a ve kıyâsa varsalar yine kitâba ve sünnete varmış olurlar. Zîrâ ikisinün dahı senedi kitâb ve sünnetdür. (59)

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ﴾ Nazar itmedin mi yâ Muhammed şunlara ki zu‘m iderler ki anlar bedürüstî îmân getürdiler şuna ki sana gönderildi, dahı şuna ki senden öndin gönderildi ﴿يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ﴾ dilerler ki tâğût kazıyyelerini ‘arz ideler. Murâd Ka‘b b. el-Eşref’dür. Âyet Bişr münâfik hakkındadur. ﴿وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ﴾ Hâlbuki buyrıldı ki tâğûtı inkâr ideler ﴿وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ﴾ şeytân diler ki ﴿أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾ ki azdura anları bir azdurmaklık ki nihâyeti yokdur anun. (60) ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا﴾ Kaçan ki anlara gelün dine ﴿إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾ şuna ki Tanrı indirdi ﴿وَإِلَى الرَّسُولِ﴾ dahı rasûle gelün dine ﴿رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ﴾ yâ Muhammed münâfikları görirsin ﴿يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا﴾ i‘râz iderler senden i‘râz itmeklik. (61) ﴿فَكَيْفَ﴾ Nite olur hâlleri anların ﴿إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ﴾ vaktâ ki anlara musîbet irişe, **[86a]** ‘Ömer kılıcıyla boynını urdığı gibi ﴿بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ﴾ şunınile ki anlarun elleri takdîm itdi idi senden gayrıya kazıyye ‘arz itdüklerinden, seni müttehem bilüb ﴿ثُمَّ جَاءُوكَ﴾ ansan sonra sana geldiler ‘özr dileyüb ﴿يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ﴾ Tanrı’ya and içerler ﴿إِنْ أَرَدْنَا﴾ dilemedik senden gayrıya kazıyye ‘arz itmek ile ﴿إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا﴾ illâ eyilik ve

[231] Şüphesiz Allah işitendir, görendir.

iki hasmun arasını eyilik ile barışdırmak diledük dirler. Ve sana muhâlefet değil idi garazımız dirler. (62)

﴿أُولَئِكَ﴾ Ol tâyife ﴿الَّذِينَ﴾ şunlardur ki ﴿يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ﴾ Tanrı bilür anlarun gönüllerindekini ﴿فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ﴾ i'râz it anlardan yâ Muhammed ﴿وَعِظْهُمْ﴾ dahı nasîhat it anlara halk arasında ﴿وَقُلْ لَهُمْ﴾ dahı di anlara ﴿فِي أَنْفُسِهِمْ﴾ halvetlerinde ﴿قَوْلًا بَلِيغًا﴾ muhkem kavil. Yaramazlık itmen ve illâ gönlünüz kese kırarım dimek ile.

Su'âl: İ'râz it didüği ﴿وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ﴾ didüğine muhâlefetdür. **Cevâb:** ﴿فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ﴾ didüğinde murâd terk-i mükâfâtdür. (63)

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ﴾ Göndermedik bir peygâmber ﴿إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ illâ şunın içün ki ana mutî' olalar Tanrı irâdeti ile ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ﴾ eğer bedürüstî anlar ﴿إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ﴾ vaktâ ki nefislerine zulm itdiler ﴿جَاءُوكَ﴾ sana geleler ﴿فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ﴾ dahı Tanrı'dan taleb-i mağfiret ideler ﴿وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ﴾ dahı Rasûl anlarun içün istiğfâr ide ﴿لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا﴾ Tanrı'yı anların tevbelerini kabûl idici ve esirgeyici bulalar. (64) ﴿فَلَا وَرَبِّكَ﴾ Senün ma'bûdun 'izzeti hakkıçün yâ Muhammed ﴿لَا يُؤْمِنُونَ﴾ inanmazlar ﴿حَتَّى يُحَكِّمُوكَ﴾ tâ seni hakem ideler ﴿فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ﴾ şunda ki aralarında geçdi anlarun ihtilâfları ile **[86b]** ﴿ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ﴾ andan sonra nefislerinde bulmayalar ﴿حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ﴾ sen hüküm itdüğünden darlığanmağı ﴿وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ dahı münkâd olalar senün hükmüne gereği gibi.

Su'âl: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ﴾'nün *lâm*ı ne ma'nâyadur. **Cevâb:** Yarar ki sıla ola, te'kîd-i kasem içün. Yarar ki te'kîd-i nefy içün ola فَوَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ma'nâsına ola. Yarar ki lâm-ı nefy ola mahzûfa. Takdîri فَلَا يَفْعَلُونَ ola. Ba'zılar *lâm-elif*de vakfı revâ gördiler. Kazıyye ol idi ki Zübeyr ile bir kişinün arasında husûmet var idi. Peygâmbere 'aleyhi's-selâm 'arz idicek Zübeyr'e hükm itdi. Ol kişi "'Ammesi oğlı oldığı içün ana hükm itdi" didi ise bu âyet indi. (65)

﴿وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ﴾ Eğer yazsavuz anlarun üzerine ﴿أَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾ tevbe içün nefislerünüzi öldürün diyü, nice ki Benî İsrâ'îl'e buyurduğıdı ﴿أَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ﴾ yâ evlerünüzden göç idün disevüz ﴿مَا فَعَلُوهُ﴾ işlemezler idi anı ﴿إِلَّا قَلِيلٌ﴾ meğer az ﴿مِنْهُمْ﴾ anlardan 'Ömer gibi ve 'Ammâr b. Yâsir ve 'Abdullâh b. Mes'ûd ve Sâbit b. Kays gibi ki vallâhi eğer Muhammed bize "Nefislerünüzi

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

tevbenüz içün öldürün" dise öldürür idük didiler. ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا﴾ An anları işleseler şunı ki ﴿يُوعَظُونَ بِهِ﴾ nasîhat olınurlar anun ile tâ'atden ve rızâ bi'l-hükümden ﴿لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ﴾ yiğrek olur idi anlara ﴿وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا﴾ dahı sebât yöninden muhkemrek olur idi. (66) ﴿وَإِذًا﴾ *İzen* cevâbdur, su'âl-i mukaddere. Dahı ma'tûfdur mâ kabline. Takdîr [232]﴿لَآتَيْنَاهُمْ مِنْ مَاذَا يَكُونُ لَهُمْ بَعْدَ التَّثَبُّتِ فَقِيلَ وَلَوْ تَثَبَّتُوا إِذَنْ﴾ Ya'nî hazretümüzden anlara ulu ecir virür idük. (67) ﴿وَلَهَدَيْنَاهُمْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا﴾ dahı anları **[87a]** râst yola kulağızlar idük dimek olur. (68)

﴿وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ﴾ Anlar ﴿مَعَ الَّذِينَ﴾ şunlarun ile olurlar ki ﴿أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ﴾ Tanrı anlarun üzerine in'âm itdi ﴿مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ﴾ peygâmberlerden dahı gerçeklerden, dahı şehîdlerden dahı sâlihlerden ﴿وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا﴾ ne eyülerdür anlar nökerlikler yöninden.

Su'âl: رَفِيق müfreddür أُولَئِكَ cem'dür nice münâsib olur. **Cevâb:** أُولَئِكَ كُلِّ وَاحِدٍ takdîrinedür. Yâ رَفِيق, فَعِيل'dür bunda tesniye cem' müfred birdür. (69)

﴿ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ﴾ Ol resme fazl Tanrı'dandur ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ عَلِيمًا﴾ Tanrı yiter bendelerini bilmek cihetinden. (70) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ﴾ Hizrinizi alun, ya'nî ihtirâz idün ﴿فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ﴾ alay alay göçün ﴿أَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا﴾ yâ bir uğrıda top olup göçün. (71) ﴿وَإِنَّ مِنْكُمْ﴾ Bedürüstî sizlerden ﴿لَمَنْ﴾ tahkîk şol vardur ki ﴿لَيُبَطِّئَنَّ﴾ and içer ki eğleye canını gazâ itmekden ﴿فَإِنْ أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ﴾ eğer size şikestlik erişse ﴿قَالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ﴾ tahkîk Tanrı benüm üzerume in'âm eyledi ﴿إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا﴾ ki ben anlarun ile bile ölmedim der. (73) ﴿وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ﴾ Eğer size Tanrı'dan 'inâyet irişse fethden ve ganîmetden ﴿لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ﴾ tahkîk eydür ﴿يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ﴾ şöyle ki sizün ile anlarun arasında yok idi ﴿فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ kâşki ki ben anlarun ilen bile olaydım tahkîk ulu sa'âdet bulaydım. Murâd bundan 'Abdullâh b. Übeyy'dür ki halkı gazâdan eğler idi.

Su'âl: Bu âyet [233]﴿وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُواْ كَآفَّةً﴾ muhâlifdürür. **Cevâb:** **[87b]**

[232] "Bu sebatlarından sonra onlara ne olur?" (diye sorulunca) şöyle denildi: Eğer sebat ederlerse (onlara katımızdan büyük bir ecir veririz.)

[233] **İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır.** Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler. Tevbe 9/122.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Muhâlefet yok, zîrâ bu âyet leşker göçi hakkındadur. Ol âyet 'ilim okıyanlar göçi hakkındadur. (73)

﴿فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Cenk itsün Tanrı yolında ﴿الَّذِينَ﴾ şunlar ki ﴿يَشْرُونَ﴾ satun alurlar ﴿الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ dünyâ sarâyını ﴿بِالْآخِرَةِ﴾ âhiret ile. Ma'nâ budur ki eğer münâfıklar hakkında olur ise يَشْرُونَ, يَشْتَرُونَ ma'nâsınadur. Mü'minler hakkında olur ise يَشْرُونَ, يَبِيعُونَ ma'nâsınadur. Ya'nî ihtiyâr iderler âhireti dünyâ üzerine dimek olur. ﴿وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ her kim ki hak yolında cenk ide ﴿فَيُقْتَلْ﴾ dahı şehîd ola ﴿أَوْ يَغْلِبْ﴾ yâ düşmenine zafer bula ﴿فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ âhiretde ulu sevâb virisesüz ana. (74) ﴿وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Ne olur ki cenk eylemeyesiz Allâh yolında ﴿وَالْمُسْتَضْعَفِينَ﴾ dahı za'îf düşenleri halâs itmeklikde cenk idün ﴿مِنَ الرِّجَالِ﴾ erenlerden ﴿وَالنِّسَاءِ﴾ dahı hâtûnlardan ﴿وَالْوِلْدَانِ﴾ dahı nâ-resîdelerden ﴿الَّذِينَ﴾ ki anlar ﴿يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا﴾ Hudâvendâ çıkar bu köyden bizi ki ehli zâlimdürürler ﴿وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا﴾ dahı kıl bizüm içün eye ve sâhib dirler ﴿وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا﴾ dahı bizüm içün hazretindne yardımcı kıl dirler. Anlar şunlardur ki Mekke'de İslâm'a geldiler, dahı müşrikler anları hicretden men' itdiler.

Su'âl: Nâz u niyâz ricâlden ve nisâdan ma'kûldürür, vildândan nice mütesavver olur? **Cevâb:** Erenler ve 'avratlar şol vakt ki niyâz iderler idi, kiçiciklerini bile getürüp niyâzda şerîk iderler idi. الظَّالِمِ tezkîr olundı, zâhirine müsned oldığı içün. (75)

﴿الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Şunlar ki îmân getürdiler, Allâh yolında cenk iderler ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ﴾ şunlar ki kâfir oldılar şeytân **[88a]** yolında cenk iderler ﴿فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ﴾ cenk idin şeytânı zahr idinenler ile ﴿إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا﴾ bedürüstî şeytân mekri za'îfca mekrdür. Şeytânın keydi ez'afdur Tanrı keydi katında, hâtûnlarun keydi a'zamdur erenler keydi katında. (76) ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ﴾ Yâ Muhammed nazar itmezmisin şunlara ki ﴿قِيلَ لَهُمْ﴾ dindi anlara ﴿كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ﴾ çekün ellerünüzi cenk itmekden ﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾ dahı namâz kılun ve zekât virün dindi anlara Mekke'de iken ﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ﴾ vaktâ ki anlara kıtâl farz oldı Medîne'ye gelicek ﴿إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ﴾ nâgâh bir bölük anlardan ﴿يَخْشَوْنَ النَّاسَ﴾ halkdan korkarlar. Ya'nî müşriklerden ﴿كَخَشْيَةِ اللَّهِ﴾ anlar Tanrı'dan korkdığı gibi ﴿أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً﴾ bel ki dahı artık ﴿وَقَالُوا رَبَّنَا﴾ dahı eyitdiler "Hudâvendâ" hatardan nefret itmek için şekk için değil ﴿لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ﴾ ne için bizim üzerimize cengi farz eyledin

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ﴾ ne içün te'hîr itmedin bizi ölümümüze değin didiler. Bunı diyenler münâfıklar değildür. Ol cenge güci yitmeyenlerdür. ﴿قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ﴾ Eyit yâ Muhammed dünyânın menfa'ati sehldür ﴿وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى﴾ âhiret yeğrekdür Tanrı'dan korkanlar içün ﴿وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا﴾ az nesne anlarun sevâbından eksilmez. (77)

﴿أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ﴾ Her nerede olursanız ölüm erişir size ﴿وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ﴾ eğer muhkem kal'alarda dahı olsanız ﴿وَإِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ﴾ eğer münâfıklara feth u zafer irişse ﴿يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ bu Tanrı katındadur dirler ﴿وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ﴾ eğer anlara şikestelik irişse ﴿يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ﴾ bu senün katundandur yâ Muhammed dirler ﴿قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ eyit yâ Muhammed her nesne anun hazretindendür. Zîrâ **[88b]** kâbız da bâsıt da oldur. ﴿فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ﴾ ne oldı bu kavme ﴿لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا﴾ ki sözi anlayamazlar Kur'ân'ın ma'nâsını fehm idemezler. (78) ﴿مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ﴾ Her ne ki sana erişse eyilikden iy bende Tanrı'dandur ﴿وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ﴾ her ne ki sana erişse dünyâ zahmetinden senün nefsindendür. Ya'nî senün günâhın sebebi iledür ﴿وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا﴾ seni halka peygâmber gönderdik ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾ Tanrı yiter tanık olmak cihetinden ki üzerlerine şehâdet ide. (79)

﴿مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ﴾ Her kim ki peygâmbere mutî' ola tahkîk Tanrı'ya mutî' olmış olur ﴿وَمَنْ تَوَلَّى﴾ her kim ki i'râz ide anun tâ'atinden ﴿فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا﴾ seni anlarun üzerine bekci göndermedik hemân senün teblîğdür. (80) ﴿وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ﴾ Bizim işimiz sana mutî' olmakdur dirler ﴿فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ﴾ kaçan ki senin katından çıkalar ﴿بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ﴾ tebdîl ider bir tâyife anlardan ﴿غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ﴾ gayrıyı şunın ki sana dirler. اَي الْمُنَافِقُونَ يظْهِرُونَ فِي حُضُورِكَ خِلَافَ ﴿وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ﴾ Tanrı yazar anı ki tezvîr iderler ﴿فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ﴾ مَا يضْمَرُونَ[234] i'râz it anlardan yâ Muhammed ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ﴾ dahı tevekkül it Tanrı hazretine ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾ Tanrı kifâet ider vekîl olmağa.

Su'âl: ﴿مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ﴾ ilâ âhirih muhâlifdür yukarığı âyete ki ﴿وَإِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ﴾ didi ilâ âhirih. **Cevâb:** ﴿مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ﴾ ilâ âhirih münâfıklara nisbet olındı. Ma'nâsı فَمَا لِهَؤُلاء الْقَوْمِ لاَ يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا حَتَّي يقُولَ مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ

234 Yani münafıklar senin huzurunda içlerinde gizlediklerinin aksini açıklıyorlar.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

يا مَنْ يقُولُ اِذَا اَصَابَتْهُ حَسَنَةٌ هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللهِ وَاِذَا اَصَابَتْهُ سَيِّئَةٌ يقُولُ هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ مُحَمَّدٍ لَيسَ كَمَا ظَنَنْتُ بَلْ مَا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللهِ وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَبِشُومِ [٨٩أ] فِعْلِكَ لَا بِسَبَبِ مُحَمَّدٍ وَيا مُحَمَّد لَايضِيقُ قَلْبُكَ بِقَوْلِهِمْ فَقَدْ مَا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ كَالْخَصْبِ وَالْعَافِيةِ فَمِن dimek olur. **Âhar:** اَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا[236] dimek olur. **Âhar:** اللهِ وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ يعْنِي مِنْ غِلَاءٍ وَبَلَاءٍ فَمِنْ نَفْسِكَ اَي نَكْفُرُ بِهِ مَا كَسَبَتْ[237] olur. (81)

﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ﴾ Endişe itmezler mi bu Kur'ân'da ki hakdan idüğini bileler ﴿وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ﴾ eğer gayrullâhdan olsa idi ﴿لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا﴾ anda çokluk muhâlefet bulurlar idi.

Su'âl: Kur'ân'daki muhâlefetlere ne dirsin[238] ﴿لَّا يُسْأَلُ عَن ذَنبِهِ إِنسٌ وَلَا جَانٌّ﴾ âyetine[239] ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ﴾ muhâlifdür.[240] ﴿إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ âyetine ﴿لَّا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾[241] muhâlifdür. **Cevâb:** Eğer im'ân-ı nazar itseler aslâ muhâlefet bulınmaz. Zîrâ Muhammed ümmî idi. Yazmak ve okımak bilmez iken bunca dekâyik, dahı bunca esrârı mütezammin olan kelâmı getürdiği delîldür ki hazreti Hakk'dandur. (82)

﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ﴾ Vaktâ ki anlara gelse bir iş peygâmber leşkerinin eyüliğinden, yâ şikesteliğinden anı taşra bırağurlar idi, za'îf Müslimânlar idi. Münâfiklar o resme değüller idi. Zîrâ anların eyü haberini işidiceğez sükût iderler idi, yamanlıklarını işidicek perâkende iderler idi. ﴿وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ﴾ Eğer ol haberi peygâmbere redd itseler idi ﴿وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ﴾ yâ

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

235 Bu kavme ne oluyor ki hiçbir lafı anlamıyorlar ki diyorlar "Sana bir iyilik isâbet ederse …" ilâ âhir. Aksine hepsi Allah katındandır.

236 Ey "Sana bir iyillik isâbet ederse Allah'tandır ama bir kötülük isâbet ederse Muhammed'dendir" diyen. İş senin zannettiğin gibi değildir. Sana bir iyilik isâbet ederse Allah'tandır. Sana bir kötülük isâbet ederse işlediğin işin uğursuzluğundandır, Muhammed sebebiyle değildir. Yâ Muhammed bunların sözleri sebebiyle gönlün daralmasın, biz senin insanlığa Rasûl olarak gönderdik.

237 İyilik ve âfiyetten sana ne isâbet ederse Allah'tandır. Yağma ve belâ gibi sana harhangi bir kötülük de isâbet ederse senin nefsindendir, aslında senin gönahlarına keffâret olması içindir.

238 İşte o gün ne insana, ne cine günâhı sorulmayacak. Rahmân 55/39.

239 Rabbin hakkı için, onların hepsini sorguya çekeceğiz! Hicr 15/92.

240 Rablerine bakarlar. Kıyâme 75/23.

241 **Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder**. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır. En'âm 6/103.

akıl eyelerine redd itseler idi kibâr-ı sahâbe gibi ﴿لَعَلِمَهُ﴾ bilür idi anun tedbîrini ﴿الَّذِينَ﴾ şunlar ki ﴿يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ﴾ çıkarır idi fikrleri ile anlarun haberlerinden ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ﴾ eğer Tanrı'nun keremi olmayayıdı, dahı lutfi olmayayıdı üzerinize ﴿لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ﴾ şeytâna uyar idiniz ﴿إِلَّا قَلِيلًا﴾ meğer azınız kurtılur idi.

Su'âl: ﴿إِلَّا قَلِيلًا﴾ didi, hâlbuki Kerîm'in fazlı olmayıcak **[89b]** bir kimesneye şeytândan halâs olmaz. **Cevâb:** ﴿إِلَّا قَلِيلًا﴾, ﴿أَذَاعُوا بِهِ﴾'den istisnâdur. Yâ takdîri يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا'dür. Yâ ﴿إِلَّا قَلِيلًا﴾ didüği peygâmberden öndin hidâyet bulanlardur, Varaka b. Nevfel gibi. Yâ mükellef olmadan ölenler gibi. (83)

﴿فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Tanrı yolında cenk it müşrikler ile yâ Muhammed ﴿لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ﴾ sen teklîf olınmazsın illâ nefsüne. Bu şol vaktın idi ki peygâmber Bedr-i Suğrâ'ya çıkacağıdı. Müslimânlar süst derprendiler Tanrı bu âyeti gönderdi. Ya'nî [242] قَاتِلِ الْمُشْرِكِينَ وَانْصُرِ الْمُسْتَضْعَفِينَ بِمَكَّةَ وَلَوْ وَحْدَكَ فَإِنَّكَ مَوْعُودٌ بِالنَّصْرِ dimek olur. ﴿وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Dahı mü'minlere tahrîz it kıtâl üzerine.

Su'âl: ﴿لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ﴾ didüğinde ve ﴿وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ didüği tenâkuz vâkı olmaz mı? **Cevâb:** [243] لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ بِالْخُرُوجِ وَالتَّحْرِيضِ dimek olur ma'nâsı. ﴿عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ yakın oldı ki Tanrı men' ide mazarratını şunlarun ki kâfir oldılar ﴿وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا﴾ Hakk te'âlâ katırakdur hışımda Kureyş'den, dahı eşeddrekdür ta'zîb yöninden. (84) ﴿مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا﴾ Her kim ki eyü şefâ'at ide ıslâh itmek için yâ hayra da'vet ide, âhiretde anun içün nasîb vardur. ﴿وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا﴾ Her kim ki yardım ide gayra yaman işde anun içün yine vardur yaramaz ﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا﴾ Hakk te'âlâ her nesnenün üzerine bînâdur ve tüvânâdur. (85)

﴿وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ﴾ Vaktâ ki 'izzetlensenüz *es-selâmü 'aleyküm* dimek ile ﴿فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا﴾ andan görklürek cevâb döndürün. Ya'nî bir kişiye *es-selâmü 'aleyküm* diye, ol *'aleyküm's-selâm ve rahmetullâh* dimek gerek **[90a]** vaktâ ki ol *es-selâmü 'aleyküm ve rahmetullâhi ve berekâtuhû* diye, ol dahı şöylece diye ﴿أَوْ رُدُّوهَا﴾ ana işâret itdi ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا﴾ bedürüstî Tanrı her nesnenün üzerine nigehbân 'ivaz idicidür.

• • • • • • • • • •

242 Tek kişi bile olsan müşriklerle savaş ve mustazaflara yardım et Mekke'de. Sen zaferle vaad olundun.

243 Sen cihada çıkmak ve müminleri teşvik etmekten başka bir şeyle mükellef değilsin.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Sünnetdür selâm ve cevâb ana farzdur dirsiz. Hâlbuki ikisine dahı emr vardur. Nice ki ﴿فَحَيُّوا﴾ didi ve [244]﴿سَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ didi, dahı ﴿فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ﴾[245] didi. **Cevâb:** Ba'zılar katında emr irşâd içündür. Ba'zılar katında selâm sünnetdür, reddi farz-ı kifâyedür. Tahâvî katında redd-i selâm tahâret ile ola. Rivâyetdür ki Peygâmber tetmîm ile redd itdi. Hatîb hutbede iken ve cehr ile Kur'ân okınırken ve va'z iderlerken ve ders okınırken ve ezânda ve ikâmetde selâm redd itmek yokdur. Ebû Yûsuf katında selâm virmeye nerd u şatranc oynayana ve muganniye ve kazâ-yı hâcet idene ve gügercin uçırana ve hammâmda 'uryâna. (86)

﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ Allâh ki andan gayrı ma'bûd yokdur elbette devşirür sizi kıyâmet günine, ya'nî mahşere ﴿لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ ki anda şek yokdur ﴿وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا﴾ kim gerçekrekdür Tanrı hazretinden söz yöninden. Ya'nî müte'âlîdür gayr-ı vâkı' söylemekden.

Su'âl: Sıdk, sıdkdan gerçekrekdür didi, nice? **Cevâb:** Bu asdak sıfat-ı kâyildür. Kâyil, kâyilden asdak olmak revâdur. (87)

﴿فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ﴾ Ne oldı size ki münâfiklarda iki gürûh oldunuz ﴿وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا﴾ Tanrı anları küfre döndürdi, mürted olup Medîne'den Mekke'ye gitmeklik ile ﴿أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ﴾ diler misiz ki hak yola dönderesiz şunları ki Tanrı azdırdı **[90b]** ﴿وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا﴾ her kimi ki Tanrı azdurdı, elbette sen anun içün hakdan yana yol bulamazsın. (88) ﴿وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا﴾ Sevdiler kâfir olmaklığınızı nice ki anlar kâfir oldılar ﴿فَتَكُونُونَ سَوَاءً﴾ dahı anlarun ile berâber olasız ﴿فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ﴾ anlardan dostlar tutman ﴿حَتَّى يُهَاجِرُوا﴾ tâ râst hicret ideler ﴿فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Tanrı yolında. ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ Eğer yüz çevirseler hicretden ve îmândan ﴿فَخُذُوهُمْ﴾ tutun anları ﴿وَاقْتُلُوهُمْ﴾ dahı anları öldürün ﴿حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾ nirde bulursanız ﴿وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا﴾ dahı anlardan dost ve yardımcı tutman. (89)

﴿إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ﴾ Meğer şunların ki ulaşırlar bir gürûh ki sizün ile anlarun aralarında 'ahd vardur. Kavmden murâd eslemîlerdür

[244] Ahzâb 33/56.

[245] Nûr 24/61.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿أَوْ جَاءُوكُمْ﴾ yâ size geleler ﴿حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ﴾ hâlbuki gönülleri daralıpdur ﴿أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ﴾ sizün ile cenk eylemekden. Ya'nî cenk itmek dilemeyeler ﴿أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ﴾ yâ kendü kavimleri ile kıtâl itmekden. Anlar şunlardur ki peygâmber ile mu'âhede itdiler. ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ﴾ eğer Tanrı dileseydi anları sizün üzerine havâle ider idi, bir hikmet içün ol bilür ﴿فَلَقَاتَلُوكُمْ﴾ dahı sizünle cenk iderler idi ﴿فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ﴾ eğer size ta'âruz itmeseler ﴿فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ﴾ dahı sizün ile cenk itmeseler ﴿وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ﴾ dahı size inkıyâd gösterseler ﴿فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا﴾ Tanrı sizün içün anlarun üzerine yol komaz. (90) ﴿سَتَجِدُونَ آخَرِينَ﴾ Bir niceleri bulısarsız ﴿يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ﴾ dilerler ki sizi emîn ideler katınızda îmân getürdük dimeklik ile ﴿وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ﴾ kavimlerden dahı emîn itmek dilerler anlarun **[91a]** küfürleri ile. ﴿كُلَّ مَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ﴾ Her bâr ki küfre ve kıtâlinize da'vet olınalar ﴿أُرْكِسُوا فِيهَا﴾ aktarılurlar kabâhatlerini gösterip anda. ﴿فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ﴾ Eğer sizden el çekmezler ise ﴿وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ﴾ dahı size sulh göstermeyüp münkâd olmazlar ise ﴿وَيَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ﴾ dahı ellerini kendülere tutmazlar ise ﴿فَخُذُوهُمْ﴾ tutun anları ﴿وَاقْتُلُوهُمْ﴾ dahı kırun anları ﴿حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ﴾ ol yirde ki bulursız. ﴿وَأُولَئِكُمْ﴾ Ol tâyife ﴿جَعَلْنَا لَكُمْ﴾ kılduk sizün içün ﴿عَلَيْهِمْ﴾ üzerlerine anlarun ﴿سُلْطَانًا مُبِينًا﴾ rûşen hüccet kılduk 'adâvetleri zâhir olduğı içün. (91)

﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ﴾ Revâ olmadı bir mü'mine ﴿أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا﴾ ki bir mü'min öldüre ﴿إِلَّا خَطَأً﴾ meğer hata' vechi ile. Ya'nî bir kâfire atar iken Müslimâna tokına, yâ kâfir diyü ata ol Müslimân ola. Ba'zılar وَلَا إِلَّا'yı ma'nâsına tutdılar. Ya'nî öldürmeyeler 'amden ve hata'en. ﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً﴾ her ki bir mü'mini hata' vechi ile öldüre ﴿فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ﴾ anun üzerine mü'min kul âzâd itmek vardur ﴿وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ﴾ dahı anun üzerine diyet vardur ki maktûlün veresesine tapışdurıla.

Su'âl: ﴿تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ﴾ ve ﴿وَدِيَةٌ﴾ kimün üzerine vâcib olur? **Cevâb:** Kâtil üzerine vâcib olur, evet tahrîr-i rakabe kendü mâlında ve diyet 'âkıle öder.

Su'âl: Hata' bu ümmetden merfû'dur ve diyet ne ma'nâdan vâcib olur? **Cevâb:** Âhiret 'ukûbetidür mürtefi' olan, evet bu cihânda tedârik mürtefi' olmaz, secde-i sehv gibi.

﴿إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا﴾ Meğer ki verese 'afv itmek ile diyetden geçeler. ﴿فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ﴾ eğer ol ölen bir kavimden olsa ﴿عَدُوٍّ لَكُمْ﴾ ki size düşmenlerdür anlar ﴿وَهُوَ

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿مُؤْمِنٌ﴾ hâlbuki ol ölen mü'mindür **[91b]** ﴿فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ﴾ tahrîr-i rakabe vardur hemân ﴿وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ﴾ eğer ölen kâfirden olsa ﴿بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ﴾ ki sizün ile anlarun aralarında 'ahd vardur mu'âhidler ve zimmîler ﴿فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ﴾ zîrâ hüküm Müslimân hükmi gibidür ﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ﴾ her ki rakabe bulmasa ﴿فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ﴾ anun üzerine iki ay oruç tutmak vâcibdür ki arasını kesmeye ﴿تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ﴾ Tanrı'dan tevbesi kabûl olmak içün. [246]﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ (92)

﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا﴾ Her ki bir mü'mini kasd ile öldüre ﴿فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا﴾ anun cezâsı cehennemdür, şu hâlde ki ebedîdür ﴿وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ﴾ dahı Tanrı anun üzerine hışım ider ﴿وَلَعَنَهُ﴾ dahı ana la'net ider ﴿وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا﴾ dahı ana ulu 'azâb yaraklar, murâd bundan devâm-ı 'ikâbdur. (93) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Kaçan ki Tanrı yolında gazâ idesiz ﴿فَتَبَيَّنُوا﴾ âgâh olun ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا﴾ size inkıyâd gösterene mü'min değülsün dimen ﴿تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ şu hâlde ki fânî dünyânun metâ'ını taleb idüb ki ganîmetdür ﴿فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ﴾ Tanrı hazretinde çokluk ganîmetler vardur ﴿كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ﴾ siz dahı evvel şöylece idinüz ki kelime-i şehâdet ile kanınuzı saklar idinüz ﴿فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ﴾ dahı Tanrı üzerinüze minnet itdi îmân ile şöhret bulup ﴿فَتَبَيَّنُوا﴾ siz dahı teftîş idüb âgâh olun. [247]﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾ (64)

﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Mü'minlerden gazâya varmayanlar berâber olmazlar ﴿غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ﴾ şu hâlde ki zarar eyeleri olmayalar körler gibi ﴿وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ dahı yolında cenk idiciler ﴿بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ﴾ mâlları ile **[92a]** ve nefisleri ile. ﴿غَيْرُ﴾'da üç vecih vardur. Merfû' olsa ﴿قَاعِدُونَ﴾'e sıfat olur. Nasb ile istisnâ olur anlardan. Cerr ile mü'minlere sıfat olur.

Su'âl: Ma'lûmdur ki kâ'idler bi-gayri 'özr, mücâhidler berâber olmaz, nefy-i istivâda fâyide ne? **Cevâb:** Fâyide oldur ki gayret ideler dahı cihâda kuşanalar.

﴿فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ﴾ Tanrı mâlları ile ve nefisleri ile mücâhidleri artukçıladı ﴿عَلَى الْقَاعِدِينَ﴾ zararsız gazâya varmayanlar üzerine ﴿دَرَجَةً﴾ derece yönünden ﴿وَكُلًّا﴾ her birine ﴿وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى﴾ Tanrı uçmak va'de eyledi ﴿وَفَضَّلَ

246 Allah bilendir, hikmet sahibidir.

247 Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ Tanrı mücâhidleri kâ‘idler üzerine tafdîl itdi ulu ecir yöninden. (95) ﴿دَرَجَاتٍ﴾ Dereceler yöninden ﴿مِنْهُ﴾ ol hazretden ﴿وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً﴾ dahı mağfiret yöninden ve rahmet yöninden. Yarar ki mef‘ûl-i mutlaklar ola. [248]﴿وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾

Su’âl: Tanrı mufaddalları yâd itdi bir derece ile ve yâd itdi dereceler ile anlar kimlerdür. **Cevâb:** Bir derece ile tafdîl olınanlar anlardur ki tafdîl olındılar kâ‘idlerün üzerine ki destûr virildi anlara tahallüfde iktifâ’en bi-gayrihim.

Su’âl: Tanrı ﴿وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى﴾ didi. Tanrı sevâb-ı berâber itdi. Pes ﴿دَرَجَةً﴾ ve ﴿دَرَجَاتٍ﴾ didüğinde nükte ne? **Cevâb:** Uçmak virilmeklikde berâberdür, evet menâzilde berâber değiller. (96)

﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ﴾ Bedürüstî şunlar ki melâyike anları kabz itdiler ﴿ظَالِمِي﴾ ﴿أَنْفُسِهِمْ﴾ şu hâlde ki nefislerine zulm idiciler idi ﴿قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ﴾ siz nirede idinüz dîniniz emrinde didiler anlara. **[92b]** ﴿قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ﴾ Mekke’de ‘âcizler idük hicretden didilerse ﴿قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً﴾ ol ferişteler anlara tevbîh idüb Tanrı’nun yiri gin değil mi idi? ﴿فَتُهَاجِرُوا فِيهَا﴾ ki tâ anda gidesiz dîninüzi sakınmak içün ﴿فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ﴾ ol tâyifenin yirleri cehennemdür ﴿وَسَاءَتْ مَصِيرًا﴾ ne yaman yirdür ola.

Su’âl: Cevâb-ı su’âl nice mutâbık olur? **Cevâb:** Murâd tevbîhdür ki nesne üzerine değüller idi dînden hicrete kâdir oldılar itmediler. (97)

﴿إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ﴾ Meğer müstez‘aflar ﴿مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ﴾ erenlerden ve hâtûnlardan ve oğlanlardan ﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً﴾ ellerinden gelmez hicret ‘acz yöninden ﴿وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا﴾ yol dahı başarmazlar.

Su’âl: ﴿وِلْدَانِ﴾ va‘îde nice lâyık olur? **Cevâb:** Evceh budur ki murâd ﴿وِلْدَانِ﴾’dan murâhıklardur ﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ﴾’e sıfatdur ﴿إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ﴾’nun ta‘rîfine i‘tibâr olmaz. (98)

﴿فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ﴾ Ol tâyife matmû‘dur ki Tanrı ‘afv ide anlardan. [249]﴿وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا﴾ (99) ﴿وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Her kim ki Tanrı yolında

248 Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

249 Şüphesiz Allah affedendir, bağışlayandır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

hicret ide ﴿يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا﴾ yir yüzinde çokluk dirlik yiri bulur ﴿وَسَعَةً﴾ dahı çok rızık bulur ﴿وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ her kim ki evinden çıka hicret idüp Tanrı'ya ve anun peygâmberine ﴿ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ﴾ dahı maksûda irişmeden ölüm irişe ana ﴿فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ﴾ tahkîk anun 'ivazı Allâh üzerine vâcib olur. [250] ﴿وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾

Su'âl: Bendeye hizmet içün Tanrı hazreti üzerine nesne lâzım olmaz. Pes ne ma'nâdan ﴿فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ﴾ didi? **Cevâb:** Vücûbı, Tanrı'nun va'd-i sâdıkı i'tibârıncadur ki **[93a]** [251] ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ﴾ didi. (100)

﴿وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ Kaçan ki sefer idesiz yir yüzinde ki ol üç gün ve üç dünde tamâm ola ﴿فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ﴾ namâzdan kasr itmekde üzerinize günâh olmaz, ya'nî dört iki kılına. 'Atâ mezhebinde bir kılına, evet anun katında havf şartdur. Zîrâ Tanrı ﴿إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ didi. Ya'nî eğer korkarsanız ki sizi kâfirler öldüre didi. Eğer bir kişi üç günlük yolı bir günde alsa ana kasr gerekdür. Eğer bir günlük yolı üç günde alsa ana kasr revâ değül. ﴿إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا﴾ Bedürüstî kâfirler sizün içün rûşen düşmenler oldılar.

Su'âl: ﴿فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Anlar ülfet tutmışlar idi itmâma. Pes zan oluna idi ki kasrda üzerlerine noksân olur, anlardan bu lafzıla cünâhı nefy eyledi.

Su'âl: ﴿إِنْ خِفْتُمْ﴾ didüğinde ma'lûm oldı ki kasr hâyife revâdur hemân, hâlbuki hâyifde ve gayrı hâyifde 'azîmetdür. **Cevâb:** Kasr revâdur her iki hâlde nice ki salâtü'l-müsâfir rek'atân didi. Pes ﴿إِنْ خِفْتُمْ﴾'de nükte bu ola ki kasr revâ ola, at üzerinde ve piyâde iken ve îmâ ilen. (101)

﴿وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ﴾ Kaçan ki ashâbında olasın yâ Muhammed ﴿فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ﴾ dahı anlara salât-ı havfı kılasın anları iki bölük idesin ﴿فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ﴾ anlardan senün ile bir tâyife namâza dursun bir tâyife düşmene karşu dursunlar ﴿وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ﴾ namâz kılmayanlar silâhlarını alalar namâzdan meşgûl

[250] Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

[251] Şüphesiz Allah vaadinden dönmez. Âl-i 'İmrân 3/9.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

itmeyeni, hançer gibi kılıç gibi, ﴿فَإِذَا سَجَدُوا﴾ Kaçan ki birer rek‘at kılıp iki secdeden kurtulsalar **[93b]** ﴿فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ﴾ ol düşmene karşu duranlarun yirine varsunlar ﴿وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى﴾ ol düşmene karşu duranlar gelsünler ﴿لَمْ يُصَلُّوا﴾ ki senün ile namâz kılmadılar idi ﴿فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ﴾ dahı senün ile iki rek‘atı kılsunlar ﴿وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ﴾ dahı hazerlerini itsünler ve silâhlarını alsunlar giçenki gibi. Dahı kalksunlar düşmene karşu dursunlar, imâm teşehhüd idip selâm virsün, evet anlar selâm virmeden gitsünler. Evvel tâyife yine gelsünler birer rek‘at dahı kılsunlar, başlu başına kırâ’etsiz, zîrâ lâhiklerdür. Dahı teşehhüd okıyub selâm virsünler andan ol bir tâyife gelsünler bir rek‘atı dahı kılsunlar, eğer imâm mukîm olursa evvel tâyifeye iki rek‘at kıla giçenki gibi. Eğer havf katılsa at üzerinde kılalar başka başka. Rukû‘ içün ve sücûd içün îmâ ideler ne cihete gerek ise olsun. ﴿وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Sevdiler şunlar ki kâfir oldıler ﴿لَوْ تَغْفُلُونَ﴾ kâşki ki gâfil olaydınız ﴿عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ﴾ silâhlarunuzdan ve metâ‘larunuzdan ﴿فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ﴾ dahı hamle iderler idi üzerinize ﴿مَيْلَةً وَاحِدَةً﴾ bir kezden hazerlerini silâhları gibi kıldı. ﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ﴾ Günâh yokdur üzerinize ﴿أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى﴾ yâ hasta olasız ﴿إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ﴾ eğer size zahmet olsa yağmurdan ﴿أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ﴾ silâhlarınızı komaklıkda ki sizden ayırasız ﴿وَخُذُوا حِذْرَكُمْ﴾ evet hazerünüzi elden koman.

Su’âl: ﴿وَخُذُوا حِذْرَكُمْ﴾ didüği [252] ﴿إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا﴾ âyetine nice mutâbık olur? **Cevâb:** Emr-i bi’l-hazerden düşmenin galebesi vehm olur idi **[94a]** Tanrı bu âyet ile vehmi def‘ itdi. Pes emr-i bi’l-hazer ta‘abbüdî oldı. (102)

﴿فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ﴾ Kaçan ki salât-ı havfı kılasınız ﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ﴾ yâd idün Tanrı’yı tesbîh ile ve tehlîl ile ve tahmîd ile ﴿قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِكُمْ﴾ dururken ve okurken ve yanlarınuz üzerine. Yâ ma‘nâ ﴿فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ﴾ kaçan ki namâza şurû‘ itseniz ﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا﴾ yâd idün Tanrı’yı namâzda kılıçlaşırken ﴿وَقُعُودًا﴾ dahı dizin çökmüşken ﴿وَعَلَى جُنُوبِكُمْ﴾ dahı yanlarınuz üzerine darb yemişken bu arada Şâfi‘îye delîldür. ﴿فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ﴾ Vaktâ ki emîn olasız ﴿فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾ kılun namâzınuzı ‘ibâdetinüzce ﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾ ki bedürüstî namâz mü’minler üzerine yazılmışdur vaktlu vaktı ile.

[252] Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿إِنَّ الصَّلَاةَ﴾ 'ibâretinden ma'lûm olan oldur ki namâz her vaktde mevkûtdür. Zîrâ peygâmber evvel namâz farz olundı âhir yine namâz kalur didi. **Cevâb:** ﴿كَانَتْ﴾'den anlanan ezeliyyedür,[253] ﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ gibi. Mâzîdür[254] ﴿وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ﴾ Hâldür ﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾ gibi. İstikbâldür[255] ﴿يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا﴾ gibi. صَارَ ma'nâsınadur ﴿وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾[256] (103)

﴿وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ﴾ Süstlük eylemen kâfirlerün cengini dilemekde ﴿إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ﴾ eğer siz zahm yirsenüz ﴿فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ﴾ bedürüstî anlar dahı zahm yirler ﴿كَمَا تَأْلَمُونَ﴾ nice siz zahm yirsiz ve zahmet çekersiz ﴿وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ﴾ dahı siz Tanrı'dan umarsız şunı ki anlar ummazlar ki ol sevâbdur ve likâdur.

Su'âl: Mü'min sevâb ümîd ider, kâfir dahı ancılayın sevâb ider. Pes ﴿وَتَرْجُونَ﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Kâfir tama'-ı sevâb ider, mü'min recâ-i sevâb ider, fark var aralarında. Tama' bi-mukaddime olur **[94b]** recâ mukaddime ile olur ki îmân ve tâ'atdür. Eyle olsa su'âl kalmaz.[257] ﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ (104)

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ﴾ Bedürüstî biz indürdük Kur'ân-ı hakkıyla ﴿لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ﴾ tâ hükm idesin halkun ara yirinde ﴿بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ﴾ şunun ile ki Tanrı sana gösterdi ﴿وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا﴾ Hâinlere hasm olup mazlûm kişinün elin kesmek itme. Sebeb oldı ki Tu'me bir zerdiyye uğrıladı, dahı anı Zeyd-i Yahûdînün evinde emânet kodı. Duyulıcak Zeyd bana Tu'me emânet kodı didi. Tu'me haber duyıcağaz on münâfik düzdi. Ol esnâda Peygâmber 'aleyhi's-selâm Tu'me'yi hemezât ile taleb itdi Zeyd bile. Zeyd bu bunı bende emânet kodı didi. Tu'me inkâr itdi. Yahûdîden beyyine taleb olundı. 'Âciz kalıcak ol on münâfik Tu'me'nün berâ'etine şehâdet itdiler. Peygâmber Yahûdînün elini kesmeye kasd itdi. Tanrı bu âyeti gönderdi. Peygâmber 'aleyhi's-selâm münâfikları ta'zîr itdi. Tu'me kaçdı, ol gice evinün dîvârını deldi ki ehlini alaydı,

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

253 … Allah bilendir, hikmet sahibidir. Nisâ 4/92.

254 **Şehirde dokuz kişilik bir çete vardı.** Bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar ve ıslaha çalışmıyorlardı. Neml 27/48.

255 O kullar adaklarını yerine getirirler. **Kötülüğü her yanı kuşatmış bir gün**den korkarlar. İnsân 76/7.

256 … ve o kâfirlerden oldu. Bakara 2/34.

257 Allah bilendir, hikmet sahibidir.

revân dîvâr basdı anı. (105) ﴿وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ﴾ Dahı istiğfâr it Tanrı'ya, Yahûdîye kasd itdüğün içün. [258]﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾

Su'âl: Tanrı istiğfâr murâd itdi, hâlbuki *İnnâ Fetahnâ*'da ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ [259] dimiş idi. **Cevâb:** *İnnâ Fetahnâ* sûresi bu âyetden sonra indi. (106)

﴿وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ﴾ Cedel itme şunlarun tarafından ki nefislerine hıyânet iderler ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا﴾ bedürüstî Tanrı sevmez şunları ki gâyetde hâyin ola ve gâyetde günâhkâr ola.

Su'âl: ﴿خَائِنِينَ﴾ didi, hâlbuki murâd Tu'me'dür. **Cevâb:** Cem' itdi, yâ ol münâfıklar i'tibârıyla, yâ sebeb **[95a]** hâs ve hüküm 'âmmdur. (107)

﴿يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ﴾ İtdükleri günâhı halkdan gizlerler ﴿وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ﴾ Tanrı'dan gizleyemezler ﴿وَهُوَ مَعَهُمْ﴾ hâlbuki ol Tanrı anlara bînâdur ﴿إِذْ يُبَيِّتُونَ﴾ vaktâ ki gicede tedbîr iderler ﴿مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ﴾ şunı ki Tanrı râzı değüldür kavilden.

Su'âl: Tedbîr-i kavl dimekde nükte ne? **Cevâb:** Kavil didüği ol i'tibârladur ki Tu'me geçerin yalan and ile ol münâfıkları düzdiği sabâhın Zeyd'ün eli kesile idi hemân kavl olur. ﴿وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا﴾ Hakk te'âlâ dânâ oldı şunı ki anlar işlerler. (108)

﴿هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ﴾ İy münâfiklar âgâh olun siz şunlarsız ki ﴿جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ﴾ mücâdele itdünüz Tu'me'den ve kavminden anun ﴿فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ dünyâ sarâyında ﴿فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ kim cedel ider Tanrı ile anlardan kıyâmet güninde 'azâb hâzır olıcağaz ﴿أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا﴾ yâ kim himâyetçi olur anlarun üzerine 'azâbdan. (109) ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا﴾ Her kim ki yaramazlık işlese uğruluk gibi ve şirk gibi, nice ki Tu'me, Katâde'ye ve Yahûdîye işledi ﴿أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ﴾ yâ nefsine zulm eylese nice ki Tu'me yalan and idici idi ﴿ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ﴾ andan sonra estağfirullâh dise sıdk ile ﴿يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ Tanrı'yı Gafûrun Rahîm bulur.

[258] Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

[259] **Allah böylece, senin geçmiş ve gelecek günâhlarını bağışlar**, sana olan nimetini tamamlar, seni doğru yola eriştirir. Fetih 48/2.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

(110) ﴿وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا﴾ Her kim ki günâh kazana ﴿فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ﴾ bedürüstî anı kendü nefsine kazanur. Ya'nî kendüye ziyân ider.[260] ﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ (111) ﴿وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا﴾ Her kim ki uğruluk ide yâ yalan and içe ﴿ثُمَّ يَرْمِ بِهِ﴾ dahı anun ile bir günâhsızı ata, nice ki Tu'me Zeyd'i itdi ﴿فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا﴾ Bühtân getürmiş olur, dahı rûşen günâh getürmiş olur. (112)

﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ﴾ Eğer Tanrı'nun keremi ve esirgemeği olmaya idi yâ Muhammed üzerinize **[95b]** ﴿لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ﴾ kasd ider idi bir tâyife ﴿مِنْهُمْ﴾ nâsdan yâ münâfiklardan ﴿أَنْ يُضِلُّوكَ﴾ ki seni azduralar idi hak ile hükm itmekden ﴿وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ﴾ evet azdurmazlar illâ nefislerini, zîrâ vebâli anlaradurur ﴿وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ﴾ dahı sana nesne ziyân idemezler, zîrâ ma'sûmsın ﴿وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ﴾ Tanrı üzerinize Kur'ân indürdi ﴿وَالْحِكْمَةَ﴾ dahı vahiyle hükm itmek indürdi ﴿وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ﴾ dahı sana öğretdi şunı ki bilmez idün ﴿وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا﴾ Tanrı'nun fazlı senün üzerine ulu oldı. (113) ﴿لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ﴾ Çokda halkun necvâsında hayır yokdur ﴿إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ﴾ meğer necvâsında şunun ki sadakaya emr itdi ﴿أَوْ مَعْرُوفٍ﴾ yâ ma'rûf emr itdi, karz gibi yâ miskînlere destgîr olmak gibi ﴿أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ﴾ yâ halkun arasında ıslâh emr itdi. Muzâf takdîr itdüğümüz ile su'âl vârid olmaz. ﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ﴾ Her kim ki ol üçi işleye Tanrı'nun rızâsını taleb idüp ﴿فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ âhiretde ana ulu ecir viriserüz.

Su'âl: ﴿إِلَّا مَنْ أَمَرَ﴾ didi, yine ﴿وَمَنْ يَفْعَلْ﴾ didi, nice sûret bağlar? **Cevâb:** ana oldur ki ﴿وَمَنْ يَفْعَلْ﴾ dimek وَمَنْ يَأْمُرْ بِذٰلِكَ dimek olur. (114)

﴿وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ﴾ Her kim ki rasûle muhâlefet ide ﴿مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى﴾ hak ana rûşen oldukdan sonra ﴿وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı mü'minlerün yolından gayrı yola yüriye ﴿نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى﴾ ol yürüdiği yola koruz ki dalâlet yolıdur ﴿وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ﴾ dahı anı cehenneme kavuşdururuz ﴿وَسَاءَتْ مَصِيرًا﴾ ne yaman yir oldı ol tamu. Bu âyetden ma'lûm oldı ki icmâ' hüccetdür. (115) ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ﴾ Bedürüstî Tanrı **[96a]** ﴿وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ yarlığamaz kendüye şirk getürmeği şuna ki diler ﴿وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ﴾ her kim ki Tanrı'ya şirk getüre ﴿فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾ tahkîk yırak azgunluk azar. (116) ﴿إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ

[260] Allah bilendir, hikmet sahibidir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿إِلَّا إِنَاثًا﴾ Tanrı'yı koyup tapmazlar illâ dişilere. Zîrâ kâfirler esnâma بَنَاتُ اللهِ dirler idi. ﴿وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا﴾ dahı tapmazlar illâ serkeş şeytâna.

Su'âl: ﴿إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا﴾ didüğinden ma'lûm oldı ki tapmazlar illâ anlara. Pes ﴿وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Her sanem ile şeytân bile olur. Anlara tapmak, anlara tapmak olur. (117)

﴿لَعَنَهُ اللَّهُ﴾ Ki Tanrı ana la'net itdi ﴿وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ﴾ dahı ol şeytân; elbette tutıserim ﴿مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا﴾ senün bendeleründen benüm içün ayrılmış nasîb didi. (118) ﴿وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ﴾ Dahı anları azdırısarım, dahı uzun sağınçlar sağındırısarım ﴿وَلَآمُرَنَّهُمْ﴾ dahı anlara buyırısarim ﴿فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ﴾ ki tahkîk develerün kulaklarını dilerler ﴿وَلَآمُرَنَّهُمْ﴾ dahı tahkîk buyururaram anlara ﴿فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ﴾ elbette Tanrı'nun yaratdığını tağyîr iderler, yâ helâlı harâm, yâ harâmı helâl iderler. ﴿وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Her kim ki şeytânı dost tuta Tanrı'dan gayrı ﴿فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا﴾ tahkîk ziyân ider rûşen ziyân itmeklik.

Su'âl: ﴿وَلَأُضِلَّنَّهُمْ﴾ didüğine [261] ﴿وَمَن يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِن مُّضِلٍّ﴾ mu'ârızdur, tevfîk nedür? **Cevâb:** Evvel ﴿وَلَأُضِلَّنَّهُمْ﴾ hemân da'vetdür, idlâl değüldür. Sânî da'vetdür idlâle. Peygâmber بُعِثْتُ دَاعِيا وَمُعَلِّمًا وَلَيسَ بِيدِي مِنَ الْهُدَي شَيءٌ وَسَلَّطَ اِبْلِيسُ دَاعِيا وَمُلَقِّنًا وَلَيسَ بِيدِهِ مِن الْاِضْلَالِ شَيءٌ بَلِ اللهُ يضِلُّ مَنْ يشَاءُ [262] didi.

Su'âl: Davara nişan itmek mübâhdür, neden me'âsîden saydı? **Cevâb:** Murâd andan Bahîre ve Sâyibe ve Vasîle **[96b]** ve Hâm itmekdür. Bunlar harâmdür, Mâyide sûresinde tafdîl olınısar inşâallâh.

Su'âl: Halkullâh tağyîr olunmaz, nice ﴿فَلَيُغَيِّرُنَّ﴾ didi? **Cevâb:** Halkullâh dînullâhdur, yâ halk mahlûk ma'nâsınadur. (119)

﴿يَعِدُهُمْ﴾ Şeytân va'de ider anlara "Putlar ferişteler hey'etindedür, size şefâ'at idiserlerdür." ﴿وَيُمَنِّيهِمْ﴾ dahı anlara ümîd virür, "Ehl-i Kitâb, siz peygâmberler

---

[261] **Allah, kimi de doğru yola iletirse artık onu saptıracak hiç kimse yoktur**. Allah mutlak güç sahibi, intikam sahibi değil midir? Zümer 39/37.

[262] Ben davetçi ve öğretici olarak gönderildim, benim elimde hidâyetten bir şey yoktur. İblîs ise davetçi ve vesveseci olarak musallat edildi, onun elinde de dalaletten bir şey yoktur, aksine Allah dilediğini saptırır. (Bu rivâyete herhangi bir kaynakta ulaşılamamıştır.)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

soyısız, anlar size şefi‘ olısarlardur.” Mü’minlere “Tevhîd ile me‘âsî ziyân itmez” diyü ümîd virür. ﴿وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا﴾ Şeytân anlara va‘de itmez meğer aldamağı. (120) ﴿أُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ﴾ Ol tâyife ki şeytâna mutî‘ oldılar, anlarun makâmları cehennemdür ﴿وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا﴾ dahı anlardan halâs bulmazlar. (121) ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا﴾[263] Tanrı’nun hak va‘di olmak içün ﴿وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا﴾ Tanrı’dan girçek kimdür kavil cihetinden.

Su’âl: Bu üç te’kîdün fâyidesi nedür? **Cevâb:** Şeytânun yalan va‘delerini basdurmakdur ki mü’min hak yoldan ayrılmaya.

Su’âl: Âyetden ma‘lûm olan oldur ki uçmak îmân ile ve ‘amel-i sâlih ile ele girür, hâlbuki mücerred îmân ile dahı uçmağa girilür. **Cevâb:** Hiç muhâlefet yokdur, gâyeti budur ki îmân ve ‘amel-i sâlih bezekdür. (122)

﴿لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ﴾ İş sizün arzunuz ile değüldür iy mü’minler ﴿وَلَا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ Ehl-i Kitâb’un arzuları ile dahı değüldür, bel ki îmân ardınca ‘amel-i sâlih iledür ﴿مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾ her kimesne ki günâh ide anun ile cezâ olur ﴿وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا﴾ dahı bulmaz kendüye bir sâhib ve bir yardımcı, Tanrı’dan gayrı. (123) ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ﴾ Her kim ki ‘amel-i sâlihlerden nesne kıla ﴿مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى﴾ irkekden yâ dişiden ﴿وَهُوَ مُؤْمِنٌ﴾ **[97a]** hâlbuki ol mü’min ola ﴿فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ﴾ ol tâyife uçmağa dâhil olur ﴿وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا﴾ dahı hurma çekirdeği arkasındağı zar kadarı zulm olunmayalar.

Su’âl: ﴿مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾ didi, hâlbudur ki tâyibun ve hatâ ile günâh idenün üzerine cezâ yokdur. **Cevâb:** Murâd bundan günâh-ı kebîredür ba‘zılar katında.

Su’âl: Sâlihlere tahsîs itdüğinde nükte nedür, hâlbuki Tanrı[264] ﴿لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ﴾ didi? **Cevâb:** Murâd ‘âmmdur, nefy naks-ı sevâbdur. (124)

﴿وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ﴾ Kim eyürekdür dîn yöninden şundan ki yüzini Tanrı’ya dutdı, cümlesi ile münkâd olup ﴿وَهُوَ مُحْسِنٌ﴾ hâlbuki ol muvahhiddür

263 İman eden ve iyi işler yapanları, içinde ebedî kalmak üzere, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Allah, (bu söylenenleri) hak bir söz olarak vaad etti.

264 Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir**. Bugün haksızlık yoktur.** Şüphesiz Allah, hesabı çarçabuk görendir. Mü’min 40/17.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾ dahı İbrâhîm'ün milletine tâbi' oldı, şu hâlde ki hanîfdür ki mâlını dayfâna ve oğlını kurbâna ve bedenini nîrâna ve kalbini Rahmân'a kodı ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ dahı Tanrı İbrâhîm'i Halîl idindi.

Su'âl: İbrâhîm hâlîl idindi, bu âyet ile Mûsâ'yı kelîm idindi ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾[265] didi. 'Îsâ'yı rûh idindi, [266]﴿فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا﴾ didi. Muhammed'in ne âyet ile habîb idindi? **Cevâb:** Delîl [267]﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ﴾ âyetidür. (125)

﴿وَيَسْتَفْتُونَكَ (126) ﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا﴾[268] فِي النِّسَاءِ﴾ Hâtûnlarda senden fetvâ taleb idiserler ﴿قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ﴾ eyit yâ Muhammed Tanrı fetvâ virür size anlarda ﴿وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ﴾ dahı şol nesne fetvâ virür ki okınur üzerinize Kur'ân'da ﴿فِي يَتَامَى النِّسَاءِ﴾ hâtûnlardan yetîme kalanlardan ﴿اللَّاتِي﴾ şunun gibi yetîmeler ki ﴿لَا تُؤْتُونَهُنَّ﴾ virmezsiz anlara ﴿مَا كُتِبَ لَهُنَّ﴾ şunı ki yazıldı anlara mîrâsdan ﴿وَتَرْغَبُونَ﴾ dahı uludırılursız 'âr idüp ﴿أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ﴾ anları evlenmekden, kabîhalar oldukları içün. 'Âdetleri ol idi ki güzelce olıcak kendüler **[97b]** alurlar idi. Çirkince olıcak almazlar idi ve kimesneye dahı virmezler idi, ölicek rızıklarını alurlar idi. ﴿وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ﴾ dahı fetvâ sorarlar mîrâsından müstez'azlarun oğlancıklarından ﴿وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ﴾ yâ Tanrı fetvâ virür kiçicüklerde dahı sizün durmalığınuzda ﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا﴾ her ne ki işlersiz hayırdan Tanrı anı bilür. (127)

﴿وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ﴾ Eğer bir 'avrat korksa ﴿مِنْ بَعْلِهَا﴾ erinden ﴿نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا﴾ kaçmağından yâ yüz çevirmeğinden ki andan kopar kıllet-i mudâca'a, yâ nafaka itmemek ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾ günâh olmaz ol ikisinün üzerine ﴿أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا﴾ ki iç ara barışalar ﴿صُلْحًا﴾ gereği gibi ﴿وَالصُّلْحُ خَيْرٌ﴾ sulh yiğrekdür firkatden ve buğzdan ﴿وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ﴾ nefisler gâyetde buhl üzerine yaradılupdur. Zîrâ her biri dilemez ki kendüden nesne gide ve râhatını diler. ﴿وَإِنْ تُحْسِنُوا

---

265 … Ve Allah Musa ile gerçekten konuştu. Nisâ 4/164.

266 … Biz, ona ruhumuzdan üfledik... Tahrîm 66/12.

267 **De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin** ve günâhlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Âl-i 'İmrân 3/31.

268 Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmıştır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿وَتَتَّقُوا﴾ Eğer eyilük idersenüz anlarun ile eğerçe gayra gönül virdinüz dahı nüşûz itmezsenüz.[269] ﴿فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾ (128) ﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا﴾ Elbette gücinüz yitmez ﴿أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ﴾ ki 'adl idesiz hâtûnlarun arasında ﴿وَلَوْ حَرَصْتُمْ﴾ ne kadar harîs olursanuz dahı 'adl itmek üzerine ﴿فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ﴾ bir uğurda meyl itmen birinden birisine dahı meyl idün ﴿فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ﴾ anları mu'allaka gibi korsız. Ya'nî ne bellü eri var, ne bellü eri yok ﴿وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا﴾ eğer ıslâh idersenüz ve Tanrı'dan korkarsanuz.[270] ﴿فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾

Su'âl: ﴿وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا﴾ didüğine âyet münâsib değül. Zîrâ Gafûrun Rahîm cürm olduğundadur. **Cevâb:** Gafûr'dur ki hatâ ile ve nisyân ile mu'âhaze eylemez. Rahîm'dür ki kula tâkati yetişmeyen nesneyi buyurmaz. (129)

﴿وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ﴾ Eğer ayrılısarlar baydur Tanrı ﴿كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ﴾ her birini hazînesinden **[98a]** ve rızkından ﴿وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا﴾ Tanrı te'âlâ vâsi'u'l-'atâ oldı ve işi hikmet ile ider. (130) ﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا﴾ Tahkîk ısmarladuk ﴿الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ şunlara ki kitâb virildi sizden öndin ﴿وَإِيَّاكُمْ﴾ size dahı ısmarladuk ﴿أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ﴾ Tanrı'dan korkun diyü ﴿وَإِنْ تَكْفُرُوا﴾ eğer inkâr idersenüz, ya'nî hakkı örtersenüz ﴿فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ Hakk te'âlâ ganîdür halkından ve anlarun 'ibâdetinden ve müstahıkdur ki ana hamd oluna ni'metleri çok olduğu içün. (131) ﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾[271] Tanrı yiter bekciliğe.

Su'âl: ﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ tekrârında nükte nedür? **Cevâb:** Evvelki kemâl-i kudretini beyân itmek içündür, ikincisi andan korkmak vâcib olduğını beyân itmek içündür, üçüncüsi tevekkül ana vâcib oldığını beyân içündür. (132)

﴿إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ﴾ Eğer Tanrı dilese giderür sizi iy halâyık ﴿وَيَأْتِ بِآخَرِينَ﴾ bir niceleri dahı getürür yirinüze ﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ قَدِيرًا﴾ Tanrı gidermeğe ve getürmeğe tüvânâdur. (133)

• • • • • • • • • • •

269 Şüphesiz Allah yaptıklarımızdan haberdardır.

270 Şüphesiz Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

271 Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.

İSAM TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا﴾ Her kim ki dünyâ metâ'ını dileye ganîmet gibi ﴿فَعِنْدَ اللَّهِ﴾ ﴿وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا﴾ ﴿ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ Tanrı katındadur dünyâ mâlı ve âhiret sevâbı ﴿بَصِيرًا﴾ (134) 'Adli yerine getürici olun ﴿شُهَدَاءَ لِلَّهِ﴾ şu hâlde ki Tanrı içün tanıklık virür olasız ﴿وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ﴾ velev nefislerinüz üzerine olsa ﴿أَوِ الْوَالِدَيْنِ﴾ yâ ata ve ana üzerine olsa ﴿وَالْأَقْرَبِينَ﴾ dahı kavimler üzerine olsa.

Su'âl: Kişi kendü nefsi üzerine nice tanıklık vire? **Cevâb:** Kendünün ikrârı şehâdet ma'nâsınadur **[98b]** yâ murâd zâlimler üzerine tanıklık virmekdür, yâ murâd oğlancıklar üzerine tanıklık virmekdür.

﴿إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا﴾ Eğer olsa meşhûdun leh yâ meşhûdun 'aleyh baylar ve yoksullar ﴿فَاللَّهُ أَوْلَى بِهِمَا﴾ Tanrı evlârakdur ol ikilere ﴿فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَى﴾ hevâya uyman ﴿أَنْ تَعْدِلُوا﴾ hakdan dönmek içün ﴿وَإِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا﴾ eğer dilinüz çeynersenüz, yâ yüz çevirürsenüz şehâdetde.[272] ﴿فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾ (135)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ Îmân getürün ﴿آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ Tanrı'ya dahı rasûline ﴿وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ﴾ dahı ol kitâba ki anun peygâmberine gönderildi ﴿وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ﴾ dahı ol kitâblara ki andan evvelki peygâmberlere gönderildi.

Su'âl: ﴿آمَنُوا﴾ didüğinden sonra ﴿آمِنُوا﴾ didüğinde nükte ne? **Cevâb:** Elest 'âleminde îmân getürenler dünyâda dahı îmân getürün dimek olur. Yâ Mûsâ'ya ve 'Îsâ'ya îmân getürenler Muhammed'e îmân getürün dimek olur. ﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾[273] (136)

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا﴾ Bedürüstî şunlar ki îmân getürdiler, andan sonra kâfir oldılar, andan sonra îmân getürdiler, andan sonra yine kâfir oldılar ﴿ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا﴾ andan sonra küfr yöninden artırdılar ﴿لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ﴾ Tanrı anları yarlığar değül ﴿وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا﴾ dahı anlara uçmakdan yana yol virür değül.

272 Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

273 Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyle sapıtmıştır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Bunlar kimlerdür? **Cevâb:** Ma'nâ ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْمِيثَاقِ ثُمَّ كَفَرُوا فِي الْبَلَاغِ﴾ ﴿آمَنُوا بِمُوسَى ثُمَّ كَفَرُوا﴾ dimek olur. Yâ ﴿ثُمَّ آمَنُوا بِمُحَمَّدٍ ثُمَّ ارْتَدُّوا ثُمَّ اسْتَمَرُّوا عَلَى كُفْرِهِمْ﴾[274] dimek olur. Yâ ﴿ثُمَّ آمَنُوا بِعِيسَى ثُمَّ آمَنُوا بِنَعْتِ مُحَمَّدٍ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا﴾[275] dimek olur. (137)

﴿بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ﴾ Münâfiklara beşâret **[99a]** it yâ Muhammed ﴿بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ ki anlarun içün 'azâb-ı elîm yarakladık yine döndük.

Su'âl: Ehl-i Kitâb'a ﴿وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ﴾ didüğinde nazar nedür, anlar mü'minler idi. **Cevâb:** Mü'minler idi Tevrât'a ve İncîl'e hemân buyurıldılar ki neki kütüb-i semâviyye var ise îmân getüreler.

Su'âl: Furkân hakkında نَزَّلَ didi, kalan kütübe أَنْزَلَ didi, nazar ne? **Cevâb:** نَزَّلَ didi, zîrâ Kur'ân-ı Kerîm yirmi yılda indi, kalan bir def'ada indi. (138) ﴿الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ﴾ Bu âyet ile şunlar dilendi ki kâfirleri dostlar tutalar ﴿مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ mü'minlerden gayrı ﴿أَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ﴾ anlarun katında 'izzet mi dilerler ﴿فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾ bedürüstî 'izzet Tanrı içündür bir uğurda ki anı kendüsi sevenler içün diler. (139)

﴿وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ﴾ Tahkîk beyân oldı üzerinize inen Kur'ân'da ﴿أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ﴾ işbu ki bedürüstî vaktâ ki işidesiz Tanrı'nun kelâmını ﴿بِهَا﴾ ki inkâr ider Mekke müşrikleri ﴿وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا﴾ dahı anı masharalığa tutarlar Medîne'de Yahûd haberleri ﴿فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ﴾ oturman anlarun ile ﴿حَتَّى يَخُوضُوا﴾ şuna değin ki bir söze dahı dalalar ﴿فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ﴾ bedürüstî siz ol vaktın ki bu dîne muhâlefet idesiz, anlarun gibisiz ﴿إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ﴾ ﴿إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا﴾ bedürüstî Tanrı münâfikları ve kâfirleri cem' idicidür cehennemde bir uğrıda. Rivâyet vardur ki bu âyet mensûhdur, ﴿سَمِعْتُمْ﴾ ile muhâtab olan münâfiklardur.

Su'âl: Müslimânlar ki bunların istihzâlarını işidirler, dahı tınmayalar, neden kâfir olalar? **Cevâb:** **[99b]** Kâfir olurlar zîrâ küfre rızâ virdiler, nice ki *er-rızâu bi'l-küfri küfrün* dindi. (140)

• • • • • • • • • • •

274 Mîsâk deminde inanıp, tebliğ vaktinde inkar edip, sonra Muhammed'e inanıp, sonra irtidât edip, sonra küfürde ısrarcı olanlar.

275 Mûsâ'ya inanan, sonra İsâ'yaı inkâr eden, sonra Muhammed'in na'tına inanan, sonra küfrünü artıran.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ﴾ Münâfıklar şunlardur ki helâk olduğunuza muntazır olurlar ﴿فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ﴾ eğer fetih sizün olur ise Tanrı'dan ﴿قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ﴾ biz sizün ile bile değil mi idük diyüb ganîmeden pay taleb iderler ﴿وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ﴾ eğer nasîb kâdirlerün olursa ﴿قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ﴾ biz size haber virmez miydük mahfî Muhammed'in ve ashâbınun işlerini ﴿وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı mü'minlerden sizi korımaz mıydık didiler. ﴿فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ Tanrı hüküm ider sizün aranuzda kıyâmet güninde iy mü'minler ve iy münâfıklar ﴿وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا﴾ dahı Tanrı kâfirlere yol virmez mü'minler üzerine.

Su'âl: Tanrı yol virmez didi, yâ Uhud cengine ne dirsin? **Cevâb:** Murâd hüccetde kâfir Müslimâna gâlib olmaz. (141)

﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى﴾ Vaktâ ki namâza duralar, dururlar kâhiller olup ﴿يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ riyâ iderler halka, dahı yâd itmezler Tanrı'yı meğer az. Ol dahı mü'minleri göricek. (142) ﴿مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ﴾ Şu hâldeki müterediddilerdür îmân ile küfrün arasında ﴿لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ﴾ şu hâlde ki ne mü'minlere ve ne kâfirlere ﴿وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا﴾ her kimi ki Tanrı azdura, yâ Muhammed sen ana yol bulmazsın. (143)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا﴾[276] Diler misin ki kılarsız Tanrı içün üzerinize rûşen hüccet? (144) **[100a]** ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾ Münâfıklar aşağa tabakadadur tamudan ﴿وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا﴾ yâ Muhammed anlara yardımcı bulmazsın. (145) ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾ Meğer şunlar ki tevbe kıldılar ﴿وَأَصْلَحُوا﴾ dahı yaramazlarını eyü itdiler ﴿وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ﴾ dahı Tanrı'ya sığındılar ﴿وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ﴾ dahı dinlerini Tanrı içün kıldılar ﴿فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ anlar mü'minler iledürür dünyâda ve âhiretde ﴿وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ Tanrı mü'minlere âhiretde ulu ecir viriserdür.

Su'âl: Münâfık kime dirler? **Cevâb:** Şerî'atde münâfık oldur ki îmân ızhâr ide, küfr saklaya. Kebîreye mürtekib olana münâfık diseler tağlîz içün ola. (146)

• • • • • • • • • • •

[276] Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin; (bunu yaparak) Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?

﴿مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ﴾ Ne işler Tanrı size 'azâb itmek ile ﴿إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ﴾ eğer şükür itseniz, dahı îmân getürseniz ﴿وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا﴾ Tanrı te'âlâ şâkir oldı, sevâbı tamâm virici oldı şükrinizün ve îmânınızun hakkını bilici oldı.

Su'âl: Şükri îmân üzerine mukaddem itdüğinde nükte ne? **Cevâb:** 'Âkılun evvel şükri şükr-i mübhemdür, sonraki nazarı mün'ama dutdı îmândur ve şükürdür. (147)

﴿لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ﴾ Tanrı sevmez yamanlığı âşikâre ideler ﴿مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظُلِمَ﴾ sizden meğer cehrini şunın ki mazlûm ola.

Su'âl: Tanrı mazlûm olanın yaman kelecisini sevmekde nazar ne ola? **Cevâb:** ﴿إِلَّا مَنْ ظُلِمَ﴾ وَلَا مِمَّنْ ظُلِمَ te'vîlindedür. ﴿وَلَا مَنْ ظَلَمَ﴾ dahı kırâ'etdür. Ya'nî cehr-i bi's-sûi sevmez zâlimi dahı sevmez. Yâ ma'nâ cehr-i bi's-sûi şundan ola ki konuk oldı, dahı ana nesne virmediler dahı anun yaramazlığını söyledi. Âyet Ebû Cehil hakkında inüpdür. [277]﴿وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا﴾ (148)

﴿إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا﴾ **[100b]** Eğer iyiliği âşikâre itseniz ﴿أَوْ تُخْفُوهُ﴾ yâ anı gizleseniz ﴿أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ﴾ yâ yamanlıkdan 'afv idesiz, ya'nî cehr-i bi's-sûi mazlûmdan eğerçi mahbûbdur, lâkin andan 'afv itmek ehabdur. [278]﴿فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا﴾ (149) ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ﴾ Bedürüstî şunlar ki kâfir olurlar Tanrı'ya ve anun peygâmberlerine ﴿وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا﴾ dahı dilerler ki ayıralar ﴿بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ﴾ Tanrı ile peygâmberlerinün arasını ﴿وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ﴾ dahı ba'zına îmân getürürüz ve ba'zına inkâr iderüz dirler ﴿وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا﴾ dahı dilerler ki îmân ile küfrün arasında bir dîn peydâ ideler. (150)

﴿أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا﴾ Anlardur ki hakkâ kâfirlerdür ﴿وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا﴾ Kâfirler içün bir hor idici 'azâb yarakladuk. (151) ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ﴾ Anlardan birinün dahı aralarını ayırmadılar. ﴿أَحَدٍ﴾ siyâk nefyinde vâkı' oldı, 'âmm olur. [279]﴿وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (152) ﴿يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ﴾ Ehl-i Kitâb senden dilerler ki ﴿أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ﴾ ki gökden kitâb indüresin

277 Allah işitendir, bilendir.

278 Şüphesiz Allah affedicidir, her şeye gücü yetendir.

279 Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

anlarun üzerine nice ki Mûsâ'ya indi ﴿فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى﴾ eğer bunlarun sözi sana katırak gelür ise tahkîk Mûsâ'dan dilediler ﴿أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ﴾ bundan dahı müşkil nesneyi ki ﴿فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً﴾ "Tanrı'yı bize göze göz göster" didiler. ﴿فَأَخَذَتْهُمُ﴾ ﴿الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ﴾ Su'âlleri sebebi ile gökden od indi, urdı anları ﴿ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ﴾ andan sonra buzağuya tapdılar ﴿مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾ anlara dürlü hüccet geldüğinden sonra **[101a]** ﴿فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ﴾ 'akabince 'afv itdük ol suçdan ﴿وَآتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُبِينًا﴾ dahı Mûsâ'ya rûşen saltanat virdük. (153)

﴿وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ﴾ Dahı kaldırdık üzerlerine Tûr'ı 'ahdleri sebebiyle ﴿وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا﴾ dahı Erîhâ şehrinin kapusına eğilüp girin tevâzu'la ki yüzinize feth ola didük ﴿وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ﴾ dahı anlara sebt güni balık avlaman didük, anlar Eyle ehliydi Dâvûd ümmeti idi. ﴿وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا﴾ ﴿غَلِيظًا﴾ Dahı anlardan ulu 'ahd alduk ki hakdan dönmeyeler. (154) ﴿فَبِمَا نَقْضِهِمْ﴾ ﴿مِيثَاقَهُمْ﴾ 'Ahdlerini bozdukları sebebiyle ﴿وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ dahı âyâtullâhı inkâr itdükleri sebebiyle ﴿وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ﴾ dahı enbiyâları haksız öldürdükleri sebebiyle ﴿وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ﴾ dahı bizüm kulûbumuz perdelüdür yâ Muhammed, senün sözüni anlamayuz didükleri ile işledük anlara şunı ki işledük.

Su'âl: ﴿فَبِمَا نَقْضِهِمْ﴾ neye müte'allikdür? **Cevâb:** فَعَلْنَا بِهِمْ مِا فَعَلْنَا'ya müte'allikdür, yâ حَرَّمْنَا بِهِمْ طَيِّبَاتٍ kavline müte'allikdür.

﴿بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ﴾ Bel ki Tanrı mühr urdı anlarun gönülleri üzerine küfürleri sebebiyle ﴿فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ îmân getürmez meğer az halk, 'Abdullâh b. Selâm gibi. ﴿بَلْ طَبَعَ اللَّهُ﴾ Cümle-i mu'terizadur. (155)

﴿وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا﴾ Dahı küfürleri sebebiyle 'Îsâ'ya, dahı sözleri sebebiyle Meryem üzerine şu hâlde ki bühtân idiciler oldılar. ﴿فَبِمَا﴾, ﴿وَبِكُفْرِهِمْ﴾, ﴿نَقْضِهِمْ﴾'e ma'tûfdur. (156) ﴿وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ﴾ Dahı sözleri sebebiyle ki "Biz 'Îsâ b. Meryem'i ki -Tanrı peygâmberidür- öldürdük" didiler.

Su'âl: Yahûddan 'Îsâ'ya Rasûlullâh **[101b]** didüklerinde nazar nedür? **Cevâb:** Murâdları ithizâ idi, nice ki Fir'avn[280] ﴿إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ﴾ didi Mûsâ hakkında.

• • • • • • • • • • •

[280] Firavun, çevresindekilere: "**Size gönderilen peygâmberiniz şüphesiz delidir**" dedi. Şu'arâ 26/27.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRK ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ﴾ Öldürmediler ve asmadılar anı, lâkin anun sûretinde bir kişi ki adı Tatyânûs idi anlara benzedildi ki 'Îsâ sandılar.

Su'âl: ﴿شُبِّهَ﴾ neye müsneddür? Eğer dirsen Mesîh hod müşebbehün bihîdür, eğer maktûl dirsen zikri geçmedi anun. **Cevâb:** Maktûle gider ki ﴿قَتَلْنَا﴾'dan alındı.

﴿وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ﴾ Bedürüstî şunlar ki 'Îsâ'da ihtilâf itdiler ﴿لَفِي شَكٍّ مِنْهُ﴾ şek içindedür andan ﴿مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ﴾ yokdur anlara 'ilimden ﴿إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ﴾ meğer zanna tâbi' olmak. Bu istisnâ istisnâ-i munkatı'dur.

Su'âl: Şekk ile vasf olındılar, andan zann ile nice revâ olur? **Cevâb:** Şekk içindedür anlar, eğer imâret zâhir olur ise zann mütebeddil olur.

﴿وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا﴾ Anı yakînen öldürmediler.

Su'âl: Âyetin sibâkından yakînen öldürmedikleri anlandı idi, pes tekrârda fâyide ne? **Cevâb:** Murâd yâ te'kîd, yâ tavtı'edür işbuna ki (157) ﴿بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾ didi. Ya'nî bel ki Tanrı anı hazretine ref' itdi. (158)

﴿وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ Değül Ehl-i Kitâb'dan bir ehad ﴿إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ﴾ illâ ana îmân getürür gökden indüğinden sonra ﴿قَبْلَ مَوْتِهِ﴾ anun mevtinden öndin, 'Îsâ hayâtda iken ﴿وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا﴾ kıyâmet güni anlarun üzerine tanık olur ki Yahûd anı tekzîb itdiler, Nasârâ ana İbnullâh didiler. بِهِ'nün zamîri yarar ki 'Îsâ'ya ola, yarar ki Muhammed'e ola, yarar ki Tanrı'ya ola. Hikmet oldur ki cümle millet-i İslâm ola. (159) ﴿فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا﴾ Zulm sebebiyle şunlardan ki **[102a]** Yahûd oldılar ﴿حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ﴾ harâm itdük üzerlerine anlarun eyü nesneleri ﴿أُحِلَّتْ لَهُمْ﴾ ki helâl oldı idi anlara ﴿وَبِصَدِّهِمْ﴾ dahı anlarun men' itdükleri sebebiyle ﴿عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Tanrı yolından ﴿كَثِيرًا﴾ niceleri. (160) ﴿وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا﴾ Dahı anlarun ribâ yidükleri ile ﴿وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ﴾ dahı rüşvetile halkun mâlların yimek sebebiyle ﴿وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ yar kıldık 'azâb-ı elîmi anlardan kâfir olanlar içün. (161)

﴿لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ﴾ Lâkin anlardan 'ilm içinde râsih olanlar, 'Abdullâh b. Selâm gibi ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ dahı îmân getürenler muhâcirden ve ensârdan ﴿يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ﴾ îmân getürürler şuna ki sana gönderdildi ﴿وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ﴾ dahı

şuna ki senden öndinki peygâmberlere gönderildi ﴿وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ﴾ dahı medh idün şunları ki namâzı buyrulduğı gibi turğurdılar. Yarar ki *vâv* kasem içün ola, yarar ki ﴿بِمَا أُنْزِلَ﴾'ye ma'tûf ola. وَالْمُقِيمُونَ dahı okındı. ﴿وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ﴾ Dahı zekât viriciler. Bu ﴿الرَّاسِخُونَ﴾'ye ma'tûfdur. ﴿أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ Anlara âhiretde ulul ecir viriserüz. (162) ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ﴾ Bedürüstî biz vahy itdük sana yâ Muhammed ﴿كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ﴾ nice ki Nûh'a vahy itdük ﴿وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ﴾ dahı andan sonrağı peygâmberlere vahy itdük. ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا﴾[281] (163) ﴿وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ﴾ Dahı peygâmberleri **[102b]** medh idün ki anları üzerinize kıssa eyitdük bundan öndin ﴿وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ﴾ dahı ol peygâmberler ki senün üzerine takdîr itmedük ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾ dahı Tanrı Mûsâ'yı kelîm idindi. Kelîm idünmeklik ki vâsıtasız söyleşdi Tûr üzerinde. Cibrîl katında idi, aslâ işitmez idi.

Su'âl: Dâvûd'a Zebûr virdüğini yâd itdüğinde nükte nedür? **Cevâb:** Her kitâb ki gökden indi, Cibrîl getüricek yir yüzinde yazıldı, evet Zebûr yazılıp indi. (164)

﴿رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ﴾ Tanrı peygâmberler gönderdi şu hâlde ki beşâret idicilerdür ve korkudıcılardur ﴿لِئَلَّا يَكُونَ﴾ tâ olmaya ﴿لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ﴾ nâs içün Tanrı'nun üzerine hüccet ﴿بَعْدَ الرُّسُلِ﴾ peygâmberlerden sonra. ﴿وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾[282]

Su'âl: Kable irsâli'r-rusül nice hüccet olur halka, zîrâ akılları var ve gözleri var ve nazarları var? **Cevâb:** Peygâmberler gafletden uyarıcı ve şerâyi'i öğredicilerdür ve akla sığmayan nesneleri bildiricilerdür ve sâyir mugayyebâtı dahı bildiricilerdür. (165)

﴿لَكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ﴾ Lâkin Tanrı tanıklık virür ﴿بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ﴾ şuna ki sana gönderildi yâ Muhammed ﴿أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ﴾ Tanrı anı bilüp indirdi ﴿وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ﴾ ferişteler dahı tanıklık virürler ki ol girçek Tanrı kelâmıdur.

[281] Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbâta (torunlara), İsa'ya, Eyyûb'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebûr'u verdik.

[282] Allah yücedir, hikmet sahibidir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Her istidrâka bir müstedrekün 'anh gerek, nedir ol bu âyetde? **Cevâb:** Ehl-i Kitâb vaktâ ki [283]﴿يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَن تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِّنَ السَّمَاءِ﴾ didiler, dahı cevâb geldi [284]﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ﴾ âyetiyle cevâb viriceğez bu âyet ile biz sana tanık olmazız didilerse bu âyet indi. ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾ Tanrı sana tanık yiter.

Su'âl: Tanrı tanık ferişteler tanık didi, bu hod gaybdur **[103a]** nice sûret bağlar? **Cevâb:** Şehâdetullâh hüccetdür, rasûl yine hüccetdür, Huzeyme'nin şehâdeti delîldür. (166)

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Dahı Tanrı'nun yolından men' itdüler halkı ﴿قَدْ [285]﴿ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا﴾ (167) ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا﴾ Dahı cem' itdiler küfr ile me'âsînin arasını ﴿لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ﴾ Tanrı anları yarlığar değüldür ﴿وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا﴾ dahı hak yola kulağızlar değüldür. (168) ﴿إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ﴾ Meğer cehennem yolına ﴿خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا﴾ ol Tanrı'nun üzerine genez oldı. (169) ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِن رَّبِّكُمْ﴾ İy halâyık, tahkîk ma'bûdunuzdan size peygâmber geldi ﴿فَآمِنُوا خَيْرًا لَّكُمْ﴾ îmân getürün, size eyü olan nesneyi taleb idün.

Su'âl: ﴿خَيْرًا﴾ ef'ali tafdîldür, iki nesneyi iktizâ ider. Biri îmân, biri hod küfürdür. **Cevâb:** Bunda خير ef'ali tafdîl değüldür. Biri dahı Muhammed'e îmân getürün, tâ îmânınız eyürek ola, Mûsâ'ya ve 'Îsâ'ya îmân getürmekden. ﴿وَإِن تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾[286] (170)

﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ﴾ İy Ehl-i Kitâb dîninizde haddi geçmen, zîrâ Yahûd [287]﴿عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ﴾ didiler ve Nasârâ [288]﴿مَسِيحُ ابْنُ الله﴾ didiler. ﴿وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ﴾ Dimen Tanrı'nun üzerine, illâ hak olan nesneyi diyin ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ﴾ bedürüstî Mesîh ki 'Îsâ b. Meryem'dür, Tanrı peygâmberidür ﴿وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ﴾ dahı kelimesidür ki ulaşdırdı anı Meryem'e ﴿وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾ dahı rûhdur andan.

283 **Kitap ehli, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar**… Nisâ 4/153.

284 Nisâ 4/163.

285 Şüphesiz doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır.

286 Eğer inkâr ederseniz, göklerde ve yerde ne varsa şüphesiz hepsi Allah'ındır. Allah geniş ilim ve hikmet sahibidir.

287 Yahûdiler **Üzeyir Allah'ın oğludur** dediler… et-Tevbe, 9/30.

288 Hristiyanlar **Mesîh Allah'ın oğludur** dediler… et-Tevbe, 9/30.

Su’âl: Kelâmullâh ezelîdür, zîrâ andandur. Kelimetullâh dahı gerek ki ezelî ola, hâlbuki ‘Îsâ mahlûkdur? **Cevâb:** ﴿كَلِمَتُهُ﴾ didüği بِكَلِمَتِهِ’dür ki كُنْ **[103b]** hitâbıdur. Ve rûhdan murâd yarar ki Cibrîl ola.

﴿فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ﴾ Tanrı üçdür dimen ﴿انْتَهُوا﴾ sakının eyle dimekden ﴿خَيْرًا لَكُمْ﴾ eyüyi taleb idün ﴿إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ bedürüstî Tanrı değül illâ bir ﴿سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ﴾ münezzehdür ol ki ana oğul ola إِنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ dahı okındı. [289] ﴿لَنْ يَسْتَنْكِفَ (171) الْمَسِيحُ﴾ Mesîh ‘âr itmez ﴿أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ﴾ Tanrı’ya bende olmakdan ﴿وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ﴾ melâ’ike-i mukarrebûn dahı ‘âr itmez. ﴿لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾

Su’âl: ﴿وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ﴾ didüğinde anlanur ki ‘Îsâ’dan efdal olalar, ‘Îsâ hod efdaldür mukarrebînden. **Cevâb:** Murâd bundan tafdîl değüldür, bel ki reddür şunların üzerine ki melâ’ike Tanrılardur didiler. ﴿وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ﴾ her kim ki Tanrı’nın ‘ibâdetinden ‘âr ide, dahı serkeşlik ide ﴿فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا﴾ anları kendiye haşr idiser bir uğrıda ‘azâb içün. (172)

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ﴾ Anlara ecirlerini tamâm virür ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا﴾ dahı anları fazlından artırır ﴿وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ﴾ ammâ şunlar ki serkeşlik ideler, dahı ‘âr ideler ‘ibâdetinden anın ﴿فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ anlara ‘azâb ider ‘azâb-ı elîm ile ﴿وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا﴾ dahı bulmazlar kendüler için Tanrı’dan gayrı bir dost ve bir yardımcı.

Su’âl: Tafdîl mufaddala mutâbık değül, zîrâ mufaddal وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ ﴿وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا﴾’dur. **Cevâb:** Takdîr-i kelâm وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيعَذّبُ بِالْحَسْرَةِ إِذَا رَأي دَرَجَاتِ العاملين مَعَ مَا [أ١٠٤] يصِيبُهُ مِنْ عَذَابِ اللهِ [290] dimek olur. (173)

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ İy halâyık, tahkîk geldi size hak peygâmber ma‘bûdınızdan ﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا﴾ dahı gönderdik size rûşen nûrı ki Kur’ân’dur. (174) ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ﴾ Dahı ana yapışdılar ﴿فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ﴾ anları giyirür kendü hazretinden rahmete dahı sevâba

289 Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. Vekil olarak Allah yeter.

290 Kim Allah’a tekebbür ederek kulluktan yüksünürse güzel amel işleyenlerin aldığı mükâfatı görünce hayıflanmayla ve de bizzat uğratıldığı ilâhî azapla cezalandırılacaktır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا﴾ dahı anları kulağızlar râst yola ki İslâm'dur ki anun 'ibâdetine iletür. (175)

﴿يَسْتَفْتُونَكَ﴾ Senden fetvâ isterler ﴿قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ﴾ eyit yâ Muhammed Tanrı fetvâ virür size kelâlede ﴿إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ﴾ eğer bir kişi ölse ﴿لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ﴾ ki anın veledi yokdur ﴿وَلَهُ أُخْتٌ﴾ dahı anın hemşîresi var ﴿فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ﴾ anundur anun metrûkâtınını yarusı.

Su'âl: ﴿لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ﴾ didi. Bu müşterekdür, hâlbuki oğul olıcak kız kardeş nesne yimez. **Cevâb:** وَلَد'den murâd إِبْن'dür. Zîrâ بِنْت ile أُخْت bir 'asabe olup ana İbn-i 'Abbâs mezhebinde sükûtdur. Kız kardeşden dahı murâd ata ve ana birdür, yâ ata birdür. Ana birün hakkı südüsdür, iki olsa sülüsândur.

﴿وَهُوَ يَرِثُهَا﴾ Arkadaş dahı kız kardeş mîrâs yir ﴿إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ﴾ eğer oğlı olmaz ise kız değül.

Su'âl: *İbn*, kardeşi yalnız sukût itmez, ata dahı sukût ider. **Cevâb:** Kuvvetlüsinden za'îf olan anlanur idi.

﴿فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ﴾ Eğer kız kardeşleri iki olsa anun terekesinden sülüsân yirler. ﴿وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ﴾ Eğer kardeşler irkekler ve dişiler ikilü birlü yirler, iki zamîr dahı مَنْ يرِثُ'ye gider ﴿يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا﴾ Tanrı hakkı size beyân ider **[104b]** azarsız diyü, yâ dalâlinizi beyân ider size ﴿وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ Hakk te'âlâ her nesneye dânâdur, bilür.

TÜBA TÜRKİYE Bilimler Akademisi TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

5. MÂ'İDE SÛRESİ

سُورَةُ الْمَائِدَةِ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَثَلٰثٌ وَعِشْرُونَ أَيَةً[291]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾ İy anlar ki îmân getürdiler 'ahdlere vefâ idün ﴿أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ﴾ helâl oldı sizün içün dört ayaklu ﴿إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ﴾ meğer muharremi şunın ki üzerinize okınur ﴿غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ﴾ şu hâlde ki şikârı revâ göriciler değülsiz ﴿وَأَنْتُمْ حُرُمٌ﴾ ya'nî muhram olduğunuz hâlde ﴿إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ﴾ bedürüstî Tanrı hükm ider şunı ki diler.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾'ye ﴿أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ﴾ nice münâsib olur? **Cevâb:** عُقُود'dan murâd 'ahdlerdür ki anı yerine getüreler. Cümleden biri helâl ve harâmı bilmekdür. Me'mûrun bihî ne nesnedür, menhiyyün 'anh olanı ne nesnedür anı bilmekdür. (1)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ﴾ 'İbâdât-ı hacca 'alâmet olanları helâl görmen ﴿وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ﴾ hacc ayını dahı helâl görmen ﴿وَلَا الْهَدْيَ﴾ kurbân davarlarını dahı helâl görmen ﴿وَلَا الْقَلَائِدَ﴾ anlarun boyınlarına asılancaları dahı helâl görmen ﴿وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ﴾ dahı Ka'be'ye kasd idenleri öldürmeyi revâ görmen ﴿يَبْتَغُونَ فَضْلًا﴾ ki taleb iderler rızkı ve sevâbı ﴿مِنْ رَبِّهِمْ﴾ anları yaradandan ﴿وَرِضْوَانًا﴾ dahı yarlığanmağı taleb iderler ﴿وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا﴾ kaçan ki

291 Mâ'ide Sûresi; Medîne'de nâzil olmuştur, 123 âyettir.

ihrâmdan çıkarsız avlanun ﴿وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ﴾ dahı siz suçlu eylemesün ﴿شَنَآنُ قَوْمٍ﴾ Mekke ehlinün 'adâveti ﴿أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ ki sizi men' itdiler idi Mescid-i Harâm'dan ﴿أَنْ تَعْتَدُوا﴾ ki siz güç idesiz ve hadden geçesiz ﴿وَتَعَاوَنُوا﴾ dahı mededleşin ﴿عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى﴾ 'afv üzerine ve görmeze urmak üzerine ﴿وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ **[105a]** mededleşmen intikâm üzerine ve yüreğünüz sıvumak üzerine.[292] ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (2)

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ﴾ Harâm oldı üzerinize murdâr yimek ﴿وَالدَّمُ﴾ dahı kan yimek ﴿وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ﴾ tonuz eti yimek ﴿وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ﴾ dahı ol boğazlanan ki Lât, 'Uzzâ adıyla bıçak çalındı ﴿وَالْمُنْخَنِقَةُ﴾ dahı boğulup ölen dahı harâm oldı ﴿وَالْمَوْقُوذَةُ﴾ urulup ölen dahı harâm oldı ﴿وَالْمُتَرَدِّيَةُ﴾ yuvalanup ölen dahı harâm oldı ﴿وَالنَّطِيحَةُ﴾ süsülüp ölen dahı harâm oldı ﴿وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ﴾ dahı şol ki ba'zını cânver yedi ﴿إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ﴾ meğer şol ki boğazladunuz ﴿وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ﴾ dahı şol nesne ki putlar üzerine boğazlandı Mekke'de ta'zîm iderler idi anları ﴿وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ﴾ dahı oklar ile üleşmeğünüz dahı harâm oldı ki anlar Fez ve Tev'em ve Rakîb ve Rabîh'dür. Ondur ki yukaru Bakara'da takrîr olındı ﴿ذَلِكُمْ فِسْقٌ﴾ kıdâhile iş anlamak fıskdur. Zîrâ 'Allâmu'l-Guyûb'un 'ilmine dahl itmekdür. ﴿الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ﴾ Bu zamân ümîd kesdi dîninüzden şunlar ki kâfir oldılar ﴿فَلَا تَخْشَوْهُمْ﴾ korkman anlardan ﴿وَاخْشَوْنِ﴾ benden korkun ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ﴾ bugün sizün içün dîninüzi ya'nî şerî'atünüzi tamâm eyledim ﴿وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي﴾ dahı ni'metimi üzerinize tamâm eyledim Mekke'yi feth itmek ile ﴿وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾ dahı sizün içün râzı oldum İslâm dîn olmağa ﴿فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ﴾ her kimesne ki nâçâr olsa açlıkdan.

Su'âl: ﴿فَمَنِ اضْطُرَّ﴾ nireye muttasıl oldı? **Cevâb:** ﴿حُرِّمَتْ﴾'e muttasıl oldı, bu araya düşen cümle-i mu'terizadur ﴿غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ﴾ şu hâlde ki günâha meyl idici olmaya, şeb'adan artık nesne yimeye.[293] ﴿فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (3)

[105b] ﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ﴾ Sana su'âl iderler yâ Muhammed kendilere helâl olan ne nesnedür diyü ﴿قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ﴾ yâ Muhammed İsmullâh ile olan nesne size helâl oldı degil ﴿وَمَا عَلَّمْتُمْ﴾ dahı şikârı şunun ki öğretdiniz anı ﴿مِنَ الْجَوَارِحِ﴾ yırtıcılardan it gibi ve pars gibi ve kaplan gibi behâyimden doğan

292 Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir.

293 Şüphesiz Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ve şahin ve tavşancıl gibi kuşlardan ﴿مُكَلِّبِينَ﴾ şu hâlde ki salıviricilersiz şikâra anları ﴿تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ﴾ şu hâlde ki öğredirsiz anlara şundan ki Tanrı size öğretdi ilhâmile salmakdan ve çıh deyicek kendüyi çekmekden, gel deyicek gelmekden ve yimemekden ﴿فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ﴾ yin şol şikârdan ki evleyüp sakladılar size ﴿وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ﴾ Tanrı'nun adını anun, üzerine yâd idün dirice irişip boğazlarsanız yâ salıvirdüğünüz hâlde yâd idün. İt yiyicek ba'zılar katında yimek yokdur. 'Alî'den rivâyetdür ki kuş yeyicek dahı yinmeye. Ba'zılar katında yimemek behâyimde ri'âyet olur. Zîrâ te'dîbe kâbildür tuyûrda lâzım değül. Ashâbdan rivâyetdür ki it birazın yise kalanının üzerine İsmullâh'ı yâd idüp yimek vardur.[294] ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ (4)

﴿وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ﴾ ﴿الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ﴾ Bugün tayyibât size helâl oldı ﴿حِلٌّ لَكُمْ﴾ dahı ta'âmı şunlarun ki kitâb virildiler helâldur size. Murâd zebîhalarıdur. ﴿وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ﴾ Sizün ta'âmınız anlara yine helâldur ﴿وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ﴾ dahı mü'minelerden muhsanaları ya'nî hürler ve 'afîfeler helâldur size ﴿وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ﴾ dahı 'afîfeler helâldur şunlardan ki ﴿أُوتُوا الْكِتَابَ﴾ kitâb virildiler ﴿مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ sizden öndin ﴿إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ vaktâ ki anlara **[106a]** mehirlerini viresiz ﴿مُحْصِنِينَ﴾ şu hâlde ki 'afîfeler olasız ﴿غَيْرَ مُسَافِحِينَ﴾ şehvet dögiciler olmayasız vechsiz yire ﴿وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ﴾ dostlar tutıcılar olmayasız irkekden ve dişiden ﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ﴾ her kim şerâyi'-i İslâm'a inkâr ide ﴿فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ﴾ tahkîk 'amel-i gider anın ve nâbedîde olur ﴿وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ ol âhiretde ziyân idicilerdendür. (5) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ﴾ Vaktâ ki namâza durmak isteseniz şerâyitini yerine getürün sünenlerini ri'âyet idüp.

Su'âl: İrâdetden fi'lile haber virmek nice revâ olur? **Cevâb:** Bunda fi'l irâdetsiz olmaz. Misâl[295] ﴿وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ﴾ ya'nî قَادِرِينَ dimek olur.

Su'âl: Zâhir-i âyet vâcib eyler âbdesti her namâza durana gerek muhdis gerek gayrı muhdis, vecih nedir? **Cevâb:** Yarar ki emir vücûbiçün ola, andan hitâb muhdise olur. Yarar ki istihbâb içün ola.

• • • • • • • • • • •

294 Allah'tan korkun. Allah'ın hesabı pek çabuktur.

295 Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, **-üzerimize aldığımız bir vaad olarak-** onu yine yapacağız. **Biz bunu muhakkak yapacağız**. Enbiyâ 21/104.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Emr bunda hem vücûb ve hem nedb içün olıcak nice sûret bağlar? **Cevâb:** Revâ olmaz, meğer vudû her salât içün vâcib idi evvelde, sonra mensûh oldı.

﴿فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ﴾ Yun yüzlerünüzi ve gözi ﴿وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ﴾ dahı yun ellerünüzi dirseklerünüze değin ﴿وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ﴾ dahı mesh idün başlarunuzun rub'ına ﴿وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾ dahı ayaklarunuzı yun topluklarunuz ile.

Su'âl: أَرْجُل cerrile okunsa vech nice ola? **Cevâb:** Ayağun açıklığı var ve örtükliği var. Nasb ile okunsa yunmak gerek ﴿فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ﴾ lafzına ma'tûf olur. Örtük olsa mesh gerek ﴿بِرُءُوسِكُمْ﴾'a ma'tûf olur.

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾ Eğer cünüb olsanız gâyetde pâk olun, ya'nî gusl idün ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ [106b] تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ﴾[296] Tanrı dilemez ki size zahmet ide teyemmüm ile ruhsat idüp ﴿وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ﴾ lâkin diler ki sizi pâk ide hadesden ve günâhdan.

Su'âl: Tahâret bu ikiyle olduğında nükte nedür? **Cevâb:** Nükte oldur ki bu ikisinden bol nesne yokdur.

Su'âl: يُرِيدُ أَنْ يُطَهِّرَكُمْ dimedi, nazar ne? **Cevâb:** Takdîr يُرِيدُ أَنْ يخَفِّفَ عَلَيكُمْ[297] لِيطَهِّرَكُمْ'dur. ﴿وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ﴾ dahı ni'metini tamâm ide üzerinize ﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ tâ şükr idesiz Tanrı'nun ni'metlerine (6)

﴿وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾ Tanrı'nun ni'metlerini yâd idün ki size virdi ki millet-i İslâm'dur ﴿وَمِيثَاقَهُ الَّذِي﴾ dahı anın şol mîsâkını ki ﴿وَاثَقَكُمْ بِهِ﴾ ki 'ahd itdi size, yâ elest 'âleminde muhkem idüp, yâ bâliğ oldığınız günde. Bu dahı ikrâr gibidür yâ peygâmber mübâya'a itdüğinde ﴿إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا﴾ vaktâ ki işitdik ve mutî' olduk didiniz[298] ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾ (7) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ﴾ Hak söyleyiciler olun Tanrı içün ﴿شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ﴾ şu hâlde ki 'adlile

296 Eğer hasta, yahut yolculuk halinde bulunursanız, yahut biriniz tuvaletten gelirse, yahut da kadınlara dokunmuşsanız (cinsî birleşme yapmışsanız) ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve (dirseklere kadar) ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez.

297 Sizi temizlemek ve yükünüz hafifletmek ister.

298 Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, kalblerin içindekini bilmektedir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

tanıklarsız ﴿وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ﴾ sizi da'vet eylemesün Mekke ehlinün 'adâveti fetihden öndin ﴿عَلَى أَلَّا تَعْدِلُوا﴾ 'adl itmemek üzerine ilerüki 'adâvetden ﴿اعْدِلُوا﴾ 'adl idin ﴿هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى﴾ ki ol yakınrakdur Tanrı'dan korkmağa ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾[299] (8) ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ﴾[300] (9) ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ﴾ (10)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ﴾ **[107a]** Yâd idün Tanrı'nun ni'metini üzerinize ol vaktde ki bir tâyife ki Beni'n-Nadîr'dür, yâ Benî Kurayza'dur kasd itdiler ki ﴿أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ﴾ ellerini uzadalar size ﴿فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ﴾ dahı men' itdi anlarun ellerini sizden. Bu şunda idi ki iki müste'min peygâmberin yanından çıkdı 'Amr b. Ümeyye anları müşrik sanup öldürdi. Peygâmber bilicek diyete hükm itdi. Çıkdı ki peygâmber diyetini borca ala vire, ol kabîlelerden biri "Merhabâ girün oturun ta'âm yiyelim, dahı bölelim" didi. Ol esnâda Cibrîl haber getürdi ise peygâmber çıkdı gitdi. Zîrâ anlarun murâdı mekr idi.[301] ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ (11)

﴿وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا﴾ Allâh 'ahd aldı Benî İsrâ'îl'den anlardan on iki nakîb gönderdik. Bu ol vaktın idi ki Fir'avn öldi, dahı Erîhâ'yı feth itmeye anları gönderdi. Anlar on iki sıbtıdi, her sıbt birini baş itdi. Anda ol vaktın cebbârlar sâkin olurlar idi. Dahı bu on iki kişi 'ahd itdiler ki büyüklüklerini Mûsâ kavmine haber virmeyeler idi. Onı 'ahdi bozdı, hemân Yûşa' ve Kâlib bozmadı. ﴿وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ﴾ Dahı ol 'ahdde Tanrı anlara bedürüstî ben sizün ile bileyim didi ﴿لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي﴾ eğer namâz kılursanız dahı zekâtınızı virürseniz dahı benim mürsellerüme îmân getürürseniz ﴿وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾ dahı anları ta'zîm iderseniz dahı mâlınızdan yolına virürseniz giderisem sizden günâhlarunuzı[302] ﴿وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ﴾ **[107b]** her kim ki kâfir ola, ol 'ahdden sonra ﴿فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ﴾ tahkîk râst yolı azmış olur. (12)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tubav.gov.tr

299 Allah'tan korkun. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

300 Allah, iman eden ve iyi şeyler yapanlara söz vermiştir; onlara bağışlama ve büyük mükâfat vardır.

301 Allah'tan korkun ve müminler yalnızca Allah'a güvensinler.

302 Sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım.

﴿فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ﴾ Aldukları 'ahdi bozdukları sebebiyle ﴿لَعَنَّاهُمْ﴾ anlara la'net itdük rahmetimizden nevmîd itmek ile ﴿وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً﴾ dahı gönüllerini katı kıldık ﴿يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ﴾ kelimeleri yirlerinden giderürler idi ve Muhammed'ün sıfatını belürsiz iderler idi ﴿وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ﴾ dahı unutdılar ol nasîbi ki buyurıldılar kitâblarında.

Su'âl: ﴿فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ﴾ didi, hâlbuki andan öndin kâfir olan dahı râst yolı azmışdur. **Cevâb:** Belâ şöyledür, lâkin dalâl ba'de'l-burhân kabîh olur. **Su'âl:** كَلِمَ cem'dür, evet مَوَاضِعِهِ didi, zamîri müfred itdi. **Cevâb:** Zamîri كَلِمَ lafzına gider.

﴿وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ﴾ dâyimâ muttali' olursın anlardan hıyânet üzerine ﴿إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ﴾ meğer az anlardan ki îmân getürübdürürler ﴿فَاعْفُ عَنْهُمْ﴾ 'afv it anlardan ﴿وَاصْفَحْ﴾ dahı geç ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ bu âyet âyet-i seyfle mensûhdur. (13) ﴿وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى﴾ Dahı şunlardan ki biz Nasârâyuz didiler ﴿أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ﴾ ahdlerini alduk Tanrı'ya îmân getürmeye ve peygâmberlere münkâd olmağa.

Su'âl: Ne ma'nâdan وَمِنَ النَّصَارَى dimedi? **Cevâb:** Adlarını kendüler Nasârâ kodukları içün itnâb itdi. Zîrâ evvel Tanrı'nun dînine yardım iderler idi. Sonra üç bölük oldılar ki Nastûriyye ve Ya'kûbiyye ve Melkâ'iyye'dürürler.

﴿فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ﴾ dahı unutdılar ulu nasîb şundan ki İncîl'den virildiler idi. Nice ki anlara Tavrât'dan virildiler. ﴿فَأَغْرَيْنَا﴾ Bırakdık ﴿بَيْنَهُمُ﴾ aralarına anlarun ﴿الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ﴾ **[108a]** 'adâvet ve bağdâyı ﴿إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ﴾ yarın ki gün haber viriser Tanrı anlara şunı ki işlerler idi. ﴿بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾ (14)

﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ﴾ İy Yahûd ve iy Nasârâ ﴿قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا﴾ tahkîk geldi size bizim peygâmberimiz ﴿يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا﴾ beyân ider size çok nesneyi ﴿مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ﴾ şunda ki anı gizlerler idiniz peygâmberin sıfatından, dahı hakîkat-i recmden ﴿وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ﴾ nicelerden dahı 'afv ider sizi mu'âhaze itmez ﴿قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ﴾ tahkîk nûr geldi size Tanrı'dan ki İslâm'dur ﴿وَكِتَابٌ مُبِينٌ﴾ dahı beyân-ı Kur'ân'dur. (15) ﴿يَهْدِي بِهِ اللَّهُ﴾ Tanrı Muhammed sebebiyle kulağızlar ﴿مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ﴾ şunları ki anın tevhîdini râst ideler ﴿سُبُلَ السَّلَامِ﴾ selâmet yollarına.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

Su'âl: Rıdvâna bir kişi ki tâbi' ola, anı Kur'ân ile kulağızlamakda nazar ne? **Cevâb:** Takdîri ﴿يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنْ عَلِمَ أَنَّهُ يَتَّبِعُ رِضْوَانَهُ﴾'dur.

﴿وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ Dahı anları zulumâtdan nûra çıkarır ﴿بِإِذْنِهِ﴾ anun tevfîkiyle [303] ﴿وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (16)

﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا﴾ Tahkîk kâfir oldı şunlar ki didiler ﴿إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ﴾ bedürüstî Tanrı Meryem oğlı 'Îsâ'dur didiler ﴿قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا﴾ eyit yâ Muhammed ki mâlik olabilür anun hazretinden bir nesneyi men' itmeye ﴿إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ﴾ eğer dilerse ki Meryem oğlı 'Îsâ'yı helâk ide ﴿وَأُمَّهُ﴾ dahı helâk ide anasını anun ﴿وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾ dahı yir yüzindekileri bir uğurda [304] ﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (17) ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ﴾ Yahûd ve Nasârâ biz Tanrı'nun oğlanları gibiyüz **[108b]** menziletde ve sevgülülerüyüz didiler ﴿قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ﴾ "Yâ ne içün 'azâb ider sizi günâhlarunuz ile" di yâ Muhammed. *Ebnâ'ullâh* didüğinde mecâz vardur. *Ebnâ'u's-sebîl* gibi.

Su'âl: ﴿نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ﴾ didükleri bize 'azâb itmez dimek olur. Yâ nice sûret bağlar ﴿فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ﴾ didüği? **Cevâb:** ﴿نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ﴾ diyenler bir nice gün mu'azzeb olduklarını bilürler. Zîrâ [305] ﴿لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً﴾ didiler.

﴿بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ﴾ Bel ki siz âdemîzâdelersiz şundan ki yaratdı. ﴿يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ﴾ [306]

Su'âl: ﴿يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ﴾ mü'minler hakkında dahı dindi, vechi nicedür? **Cevâb:** Yarlığar kimi dilerse didi. Murâd îmâna gelen Yahûddur ﴿وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ﴾ didüği ısrâr idenlerdür. ﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ﴾ [307] (18)

303 Onları dosdoğru yola iletir.

304 Göklerde, yerde ve ikisi arasında ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir. O dilediğini yaratır ve Allah her şeye tam manasıyla kadirdir.

305 "**Ateş bize sadece sayılı birkaç gün değecektir**", derler… Bakara 2/80.

306 O, dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder.

307 Göklerde, yerde ve ikisinin arasında ne varsa mülkiyeti Allah'a aittir. Sonunda dönüş de ancak O'nadır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا﴾ Tahkîk geldi size bizim rasûlümüz ﴿يُبَيِّنُ لَكُمْ﴾ beyân ider sizün içün şerâyi'i ﴿عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ﴾ peygâmberler munkatı' oldığı zemân üzerine. Zîrâ Muhammed ile 'Îsâ'nun arasında altı yüz yıl geçdi. ﴿أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ﴾ tâ siz bize beşâret idici ve inzâr idici gelmedi dimeyesiz ﴿فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ﴾ i'tizâr itmen ki tahkîk geldi size beşîr ve nezîr. 'Îsâ'yla Muhammed'in arasında dört peygâmber geldi. Üçi Benî İsrâ'îl'den biri 'Arab'dan ki Hâlid b. Sinân 'Absî dirlerdi didiler.[308] ﴿وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (19) ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki Mûsâ eyitdi ﴿لِقَوْمِهِ﴾ kavmine ﴿يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾ yâd idün Tanrı'nun ni'metini üzerinize ﴿إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ﴾ anun içün ki sizde peygâmberler kıldı ﴿وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا﴾ dahı sizi pâdişâhlar kıldı **[109a]** Kıpt elinde esîrler iken ﴿وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ﴾ dahı virdi size şunı ki bir ehad 'âlem halkından virmedi. Falk-ı nahrdan, Fir'avn'ı gark itmekden ve tazlîl-i gamâmdan ve inzâl-i selvâdan. (20) ﴿يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ﴾ İy kavm arz-ı mukaddeseye girin ki Kuds'dür, yâ diyâr-ı Şâm'dur ﴿الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ﴾ şunın gibi arz-ı mukaddese ki Tanrı anı sizün içün yazdı Lev-h'de ﴿وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ﴾ düşmenden korkup ters yüzinize dönmen ﴿فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ﴾ ki ziyân idiciler olmayasız. (21)

﴿قَالُوا يَا مُوسَى﴾ Eyitdiler yâ Mûsâ ﴿إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ﴾ bedürüstî anda cebbârlar vardur ﴿وَإِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا﴾ biz anda elbette girmeziz ﴿حَتَّى يَخْرُجُوا مِنْهَا﴾ tâ anlar an-dan çıkalar ﴿فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ﴾ eğer çıksalar diyâr-ı Şâm'dan biz anda giricilerüz didiler. (22) ﴿قَالَ رَجُلَانِ﴾ Eyitdi iki kişi, murâd Kâlib ve Yûşa''dur ﴿مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ﴾ şunlardan ki Tanrı'dan korkarlar idi. Rivâyet vardur ki ol iki kişi cebbârlardan Mûsâ'ya îmân getirmişler idi, nice ki Tanrı ﴿أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا﴾ didi. Bunlar 'Amâlika'dur, yürekleri olmaz korkman didi. ﴿ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ﴾ girün üzerlerine şehirlerinin kapusından didi ﴿فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ﴾ vaktâ ki kapudan giresiz, bedürüstî siz gâliblersiz didiler.

Su'âl: Neden bildiler ki gâlib olurlar idi? **Cevâb:** Mûsâ'nın haberinden bildiler.

﴿وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ Tanrı üzerine tevekkül eylen, eğer mü'min-lerseniz didiler. Yarar ki إِنْ burada إِذْ ma'nâsına ola. (23) ﴿قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنْ

308 Allah her şeye gücü yetendir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿نَدْخُلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا﴾ Elbette girmeziz anda **[109b]** mâdâm ki anlar andadur ﴿فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ﴾ var sen Tanrı'nile ﴿فَقَاتِلَا﴾ dahı cenk idin ﴿إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ﴾ Bedürüstî biz burada otururuz didiler. Rivâyetdür ki Mûsâ'yıla Hârûn yüzin düşdiler önlerinde, dahı anlar kasd itdiler ki o ikisini taşlayalar. (24)

﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي﴾ Mûsâ "Hudâvendâ nefsime mâlik olıbilürem, hemân ve kardaşuma sözüm geçer senin dînin nusretinde ﴿فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾ ayır bizüm ile fâsık kavmün arasını" didi.

Su'âl: Kâlib ile Yûşa' bile değül miydi? **Cevâb:** Anlara dahı sehl inendüğinden hasr itdi. Yarar ki gâyet melûlliğinden didi ola. (25)

﴿قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً﴾ Tanrı te'âlâ ol arz-ı mukaddese harâmdur anlarun üzerlerine kırık yıl didi. Bu âyet ile ﴿كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ﴾ muhâlefet yokdur. Zîrâ kırk yıldan sonra aldılar. ﴿يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ﴾ ki hayrân olup gezerler altı fersah yirde. Anları gamâmile ve nûrdan direkile ve menn-i selvâyile kerîm Tanrı anları besler idi.

Su'âl: Bunlara bunca kerem kılduğında hikmet ne idi? **Cevâb:** Tanrı bendelerine edep virüp rızıklarını kesmemekde keremi çok görinür. Bu şol ata şefkatine benzer ki oğlını edep içün döğer.

Su'âl: Ol Tîh'de Mûsâ ve Hârûn bilemiydi? **Cevâb:** Bir rivâyetde bile değül idi. Zîrâ ﴿فَافْرُقْ بَيْنَنَا﴾ didi. Bir rivâyetde bile idi, evet anlara sa'âdet olup kavmine melâmet idi.

﴿فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾ Fâsık kavmin üzerine melûl olma yâ Mûsâ didi. Zîrâ Mûsâ kargış karıp kazıyye böyle düşdiğine melûl oldı idi. (26) ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ﴾ Okı yâ Muhammed anlarun üzerine Hâbîl'in **[110a]** ve Kâbîl'in haberini hakkıla, tâ bileler ki hased nesne değül imiş ﴿إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا﴾ vaktâ ki ikisi bile kurbân itdiler.

Su'âl: Kurbânı iki eyledi ikisi ne ma'nâdan ﴿قُرْبَانًا﴾ didi? **Cevâb:** Revâdur ifrâd, nice ki [309]﴿عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ﴾ didi.

[309] İki melek (insanın) **sağında ve solunda oturarak** yaptıklarını yazmaktadırlar. Kâf 50/17.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ﴾ Birinden kabûl oldı ki Hâbîl'dür, Kâbîl'den kabûl olmadı ﴿قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ﴾ Kâbîl elbette seni öldürürem, zîrâ senün kabûl oldı benim ne içün olmadı didi. ﴿قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ﴾ Hâbîl, bedürüstî Tanrı müttakîlerden kabûl ider didi. (27) ﴿لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي﴾ Eğer sen elin uzadırsan ki beni öldüresin ﴿مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ﴾ seni öldürmek içün elimi ben sana uzadıcı değülüm didi ﴿إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾ bedürüstî ben Tanrı'dan korkaram ki 'âlemler Tanrı'sıdur didi. (28) ﴿إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ﴾ Ben dilerem ki dönesin ol hazrete benim günâhım ile ve senün günâhın ile ﴿فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ﴾ dahı tamu ehlinden olasın ﴿وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ﴾ zâlimlerün cezâsı oldur didi.

Su'âl: Hâbîl ﴿إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ﴾ didüğinde nazar ne? **Cevâb:** Lâm-e-lif bunda mahzûfdur, أَنْ لَا تَبُوءَ ma'nâsına dimişler. (29)

﴿فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ﴾ Nefsi ana sehl gösterdi ﴿قَتْلَ أَخِيهِ﴾ kardeşini öldürmeği ﴿فَقَتَلَهُ﴾ dahı anı öldürdü ﴿فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ dahı ziyân idicilerden oldı. (30) ﴿فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا﴾ On biş günden sonra ki kokdı, Tanrı ana karga gönderdi, birisi birin öldürdi ﴿يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ﴾ yiri eşerdi ki anı göme ﴿لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْأَةَ أَخِيهِ﴾ tâ göstere ana kardeşinün 'avreti nice örtüleceği ﴿قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ﴾ iy vây beni, 'âciz mi oldum ﴿أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ﴾ **[110b]** bu gurâb gibi olmakdan ﴿فَأُوَارِيَ﴾ ki örtem ﴿سَوْأَةَ أَخِي﴾ kardeşimin kokmış göğdesini didi ﴿فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ﴾ dahı pişmanlardan oldı.

Su'âl: Çün nedâmet itdi, nedm hod tevbe idi. Ne ma'nâdan merdûd oldı? **Cevâb:** Vaktâ ki Hâbîl'i öldürdi, bilmedi ki nice ide. Tâ gurâbdan sebak aldı andan sonra kapkara oldı atası kendiye hışm itdi andan melûl oldı. (31)

﴿مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ﴾ Ol sebebden ﴿كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Benî İsrâ'îl'ün üzerine yazdık ﴿أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا﴾ bedürüstî şân budur her kim ki bir âdemi öldüre ﴿بِغَيْرِ نَفْسٍ﴾ kısâs vechinsiz ﴿أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ﴾ yâ yir yüzinde fesâd vechinsiz irtidâd ve kat'-ı tarîk gibi ﴿فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا﴾ gûyâ ki halkı bir uğurda öldürdi ﴿وَمَنْ أَحْيَاهَا﴾ her ki bir nefsi kurtardı ba'zı esbâb-ı helâkden ﴿فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا﴾ gûyâ ki halka bir uğurda hayât bağışladı.

Su'âl: Ne ma'nâdan biri öldürmeyi cemî'e teşbîh itdi. **Cevâb:** Katle cür'et itmek Kâbîl'den kaldı ki Hâbîl'i öldürdi ki peygâmber idi. Peygâmber

'aleyhi's-selâm [310] مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا didi. Yâ budur ki bir öldürmekle Tanrı'nun himâsına cür'et itdi.

Su'âl: ﴿وَمَنْ أَحْيَاهَا﴾ didi, hâlbuki bir kimesnenün elinden ihyâ gelmez. **Cevâb:** Bu arada أَصْلَحَ ,أَحْيَا ma'nâsınadur. Nice ki [311] ﴿إِذَا دَعَاكُم لِمَا يُحْيِيكُمْ﴾ didi. ﴿وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ﴾ Tahkîk geldi anlara peygâmberimiz dürlü mu'cizâtla ﴿ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ﴾ andan sonra bedürüstî anlardan çoklar ﴿بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ﴾ dürlü bürhânıla geldiklerinden sonra yir yüzinde tahkîk israf idicilerdürürler katl ile ve kat'-ı tarîk ile. (32)

﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ﴾ Bedürüstî cezâsı şunları ki ﴿يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾ Tanrı ile cenk eylerler, dahı anın peygâmberleri ile [111a] ﴿وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا﴾ dahı yir yüzinde fesâda dürişirler ﴿أَنْ يُقَتَّلُوا﴾ oldur ki öldürüleler asmayalar, eğer anlardan gelen katlise hemân ﴿أَوْ يُصَلَّبُوا﴾ yâ asılalar eğer katlile ahz-i mâlı cem' itdilerse, evet dirile asalar İmâmeyn katında ﴿أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ﴾ yâ elleri ve ayakları kesile çeprazından eğer mâl aldılarsa hemân ﴿أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ﴾ yâ yir yüzinden sürüleler eğer hemân korkutdılarsa evet ba'zılar katında İmâm muhayyerdür bu 'ukûbâtı itmek arasında. *Nefy*den murâd habs itmekdür Ebû Hanîfe katında. ﴿ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا﴾ Ol giçen 'ukûbât horlukdur anlarun içün dünyâ sarâyında. [312] ﴿وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ (33) ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾ Meğer şunlar ki tevbe itdiler ﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ﴾ ya'nî anları tutmadın ﴿فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ ya'nî anlara 'ukûbet olmaz. (34) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ﴾ Dahı ana ulaşmağı taleb idün 'ilmile ve 'ibâdet ile ﴿وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ﴾ dahı anun yolında çalışın 'amel itmek ile ﴿لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ tâ sa'âdet-mendlerden olasız. (35)

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾ Eğer anlarun içün olsa ne ki yir yüzinde vardur emvâlden ﴿وَمِثْلَهُ مَعَهُ﴾ dahı yir yüzindeki kadar anun ile bile anlarun olsa ﴿لِيَفْتَدُوا بِهِ﴾ tâ anunla halâs ideler kendülerini ﴿مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ kıyâmet

310 Kim bir kötü çığır açarsa, ona başlatığı o kötülüğün ve o kötülüğü işleyenin günâhı vardır. Müslim, *Zekât*, 69.

311 Ey iman edenler! **Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman**, Allah'ın ve Rasûlü'nün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız. Enfâl 8/24.

312 Ahirette onlara elem verici bir azap vardır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

gününin ‘azâbından ﴿مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ﴾ anlardan kabûl olunmaz.[313] ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (36) ﴿يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ﴾ Temennî kılalar ki oddan çıkalar ﴿وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ﴾ anlar hod hergiz oddan çıkıcılar değüller ﴿مِنْهَا﴾ dahı anlarun içün devâmıla ‘azâb vardur.

Su’âl: ﴿لِيَفْتَدُوا﴾ didi hâlbuki giçen ikidür. **Cevâb:** Bu[314] ﴿فَإِنِّي وَقَيَّارٌ بِهَا لَغَرِيبُ﴾ kabîlindendür. ﴿وَمِثْلَهُ مَعَهُ﴾ didüği *vâv* yarar ki *mef‘ûl-i me‘ah vâvı* ola. (37)

﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ﴾ **[111b]** Üzerinize farz olanlarda sârikun ve sârikanun hükmidür ﴿فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾ kesin ellerini anlarun ya‘nî yemînlerini ﴿جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا﴾ ﴿مِنَ اللَّهِ﴾ cezâ olmağıçün şunınla ki kazandılar Tanrı’dan ‘ukûbet olmağıçün.[315] ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (38) ﴿فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ﴾ Her kim ki tevbe itdi uğruluk itdüğinden sonra ﴿وَأَصْلَحَ﴾ dahı işini kayurdı ﴿فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ﴾ bedürüstî Tanrı andan âhiret ‘ikâbını götürür, evet tevbe ile kat‘ı sâkıt olmaz İmâm katında. ﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[316] (39)

﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[317] **Su’âl:** Ne ma‘nâdan ta‘zîb mağfiret üzerine mukaddem oldı? **Cevâb:** Sârikun ve sârikanun kat‘ınun ve anlarun tevbelerinün mukâbelesinde vâkı‘ oldı. Harbînün uğruluğı dutulsa tevbesiyle kat‘ sâkıt olur. (40)

﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ﴾ Yâ Muhammed melûl itmesün seni şunlar ki küfre girmeye ivdiler ﴿مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ﴾ şunlardan ki ağızlarıyla îmân getürdük didiler ﴿وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ﴾ hâlbuki gönülleri îmân getürmedi ﴿وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا﴾ şunlardan ki Yahûdîler oldılar ﴿سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ﴾ yalan dinleyicilerdürürler ﴿سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ﴾ bir kavmi dinleyicilerdürürler haberlerinden ve ‘adâvetde ifrât idenlerden ﴿لَمْ يَأْتُوكَ﴾ ki sana gelmediler, yâ söyleyicilerdürürler yalanı ve kulak ulıcılardurur bir kavm içün ki peygâmbere

313 Onlara elem verici bir azap vardır.

314 Sözün tamamı şu şekildedir: فَمَنْ يَكُ أَمْسَى بالمدينة رحله ... فإني وَقَيَّارٌ بها لغريب Kim ki, bineği Medine’de gecelerse … Ben de, Kayyar da garibiz orada.

315 Allah yücedir, hikmet sahibidir.

316 Şüphesiz Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

317 Bilmez misin ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah’a aittir; dilediğine azap eder ve dilediğini bağışlar. Allah her şeye gücü yetendir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

gelmediler. Ya'nî câsûslar gibi ki Muhammed'den alduklarını Hayber ehline irişdüreler ﴿يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ﴾ tahrîf iderler peygâmberin sıfatını ve Kur'ân'ın hakîkatini ve recmün, merkezlerinden karâr itdükden sonra. ﴿يَقُولُونَ﴾ Eydürler ﴿إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا﴾ eğer bizden işitdiğiniz ile Muhammed cevâb virürse **[112a]** ﴿فَخُذُوهُ﴾ tutun anı kabûl idin ﴿وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ﴾ eğer hılâfına fetvâ virürse ﴿فَاحْذَرُوا﴾ hazer idin andan dirler idi. Bu ara peygâmber hazretine sûriyâ râsten söyledüği yirdür. ﴿وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ﴾ Her kim ki Tanrı anın hızlânını dileye ﴿فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا﴾ sen anun içün Tanrı'dan lutfa mâlik olmazsın ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ﴾ anlar şunlardur ki ﴿لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ﴾ Tanrı dilemedi ki anların gönüllerini pâk ide.[318] ﴿لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ (41)

﴿سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ﴾ Yalanı söyleyicilerdürürler harâmı yiyicilerdürürler ﴿فَإِنْ جَاءُوكَ﴾ eğer gelseler sana yâ Muhammed ﴿فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ﴾ hükm it aralarında ﴿أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ﴾ yâ anlardan i'râz eyle. Zîrâ peygâmber muhayyer idi hükm ile i'râzın arasında ﴿وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ﴾ eğer anlardan i'râz itsen ﴿فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا﴾ sana nesne ziyân idemezler ﴿وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ﴾ eğer sen hükm eylesen yâ Muhammed anlarun arasında, 'adlile hükm eyle ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ bedürüstî Tanrı 'adl idenleri sever. (42) ﴿وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَاةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ﴾ Nicesine hakem iderler anlar seni yâ Muhammed, hâlbuki anlarun katında Tevrât vardur şol hâlde ki anda Tanrı hükmi vardur ﴿ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾ andan sonra yüz çevirürler senin hükmünden ﴿وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ﴾ anlar mü'minler değüller. (43)

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَاةَ﴾ Bedürüstî Tevrât'ı indirdük Mûsâ'ya biz ﴿فِيهَا هُدًى وَنُورٌ﴾ ki anda delîl var hakka kulağızlamağa dahı beyân var ﴿يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ﴾ hükm iderler anun ile peygâmberler ﴿الَّذِينَ أَسْلَمُوا﴾ ki Müslimânlar oldılar.

Su'âl: Bu nice sûret bağlar, enbiyâlar hod **[112b]** Müslimânlardur? **Cevâb:** Bundan murâd Yahûddur ki Benî İsrâ'îl'in peygâmberleri Yahûdîler idi dirler idi.

﴿لِلَّذِينَ هَادُوا﴾ Yahûdî olanlara hükm ideler ﴿وَالرَّبَّانِيُّونَ﴾ dahı 'ulemâ ve zâhid olanlar ﴿وَالْأَحْبَارُ﴾ dahı habrlar ﴿بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ﴾ şunın sebebiyle ki ısmarladılar idi Benî İsrâ'îl'e emânet vechiyle Tanrı'nun kitâbından anlar

318 Onlar için dünyada rezillik vardır ve ahirette onlara mahsus büyük bir azap vardır.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

﴿وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ﴾ oldılar idi anun içindekine recm hükümlerinden ve gayrıdan rakîbler oldılar idiler. Yarar ki ﴿اسْتُحْفِظُوا﴾'daki zamîr nebîlere ve rabbânîlere gide. Ol vaktın ısmarlayan Allâh olur ﴿فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ﴾ halkdan korkman hükmullâhı yerine getürmekde benden korkun ﴿وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ benim âyât-ı 'izâmum ile az nesne alman ki rüşvet ola ﴿وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ﴾ her kim ki Tanrı'nın gönderdiği âyâtıla hükm itmese anlar kâfirlerdürürler. (44)

﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا﴾ Yazduk Tevrât'da anlarun üzerine ﴿أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ﴾ nefs ile nefs öldürile ﴿وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ﴾ cirâhat itse ana kısâs ideler eğer mümkin ise, eğer değül ise hükûmeti 'adl ola ﴿فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ﴾ her kim ki 'afv ide kısâs sebebiyle ﴿فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ﴾ ol keffâretdür cinâyet idene, yâ 'afv idene. ﴿وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ Vaktâ ki Beni'n-Nadîr, Kurayza'dan bir yerine iki öldürmek itdiler, yâ iki diyet almak itdilerse bu âyet indi. (45)

﴿وَقَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ﴾ Mûsâ'dan ve Tevrât'dan ve rabbânîlerden ve ahbârlardan sonra 'Îsâ b. Meryem gönderdik ﴿مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ﴾ şu hâlde ki tasdîk **[113a]** idicidür kendüden öndin ki kitâbları Tevrât'dan ﴿وَآتَيْنَاهُ﴾ ﴿الْإِنْجِيلَ﴾ dahı ana İncîl virdük ﴿فِيهِ هُدًى وَنُورٌ﴾ şu hâlde ki anda delâyil var ve hücec var ﴿وَمُصَدِّقًا﴾ dahı şu hâlde ki tasdîk idicidür ﴿لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ﴾ kendüden ilerüki Tevrât'dan ﴿وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ﴾ dahı şu hâlde ki hüdâdür ve nasîhatdur müttakîler içün. (46)

﴿وَلْيَحْكُمْ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ﴾ Ehl-i İncîl hükm itsün ﴿بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ﴾ şunın ile ki Tanrı anlara indürdi İncîl'de[319] ﴿وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾

Su'âl: Kur'ân geliceğez İncîl mensûh oldı, ﴿وَلْيَحْكُمْ﴾ didüğinde nazar ne? **Cevâb:** Takdîr[320] وَلْيُحكم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ مِنْ نَعْتِهِ وَصِفَتِهِ'dür dahı okındı. Ma'nâ وَاتَيْنَا الْإِنْجِيلَ لِيحْكُمَ اَهْلُهُ[321] dimek olur, evet [322]﴿مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ﴾'yi te'kîde haml iderüz. (47)

• • • • • • • • • • •

319 Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıklardır.

320 Onun (Muhammed'in s.a.v) naatı ve sıfatı hususunda İncilde Allah'ın indirdiğiyle.

321 Biz İncîl'i ehli onunla hükmetsin diye indirdik.

322 Benden önce gelen Tevrât'ı doğrulayıcı olarak… Âl-i 'İmrân 3/50.

﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ﴾ Dahı indürdük sana yâ Muhammed Kur'ân'ı tevhîd ile ve şerî'at ile ﴿مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ﴾ dahı imdi şu hâlde ki anun üzerine gözcidür ﴿فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾ di imdi hükm it aralarında şunın ile ki Tanrı indirdi her milletün arasında ﴿وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ﴾ hevâlarına uyma anların ﴿عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ﴾ hakdan sana geldüğinden sonra yâ sana geldüğinden sonra şu hâlde ki hakdandur. ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾ Kılduk sizden her peygâmber içün bir şerî'at ve bir doğrı yol ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾ eğer Tanrı dileseydi sizi bir millet iderdi şerî'atinüz dahı bir olurdı ﴿وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ﴾ lâkin diledi ki size virdüğinde sizi sınaya ﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾ eyülerden yana tâ'atden ivişin **[113b]** ﴿إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ﴾ dönişiniz Tanrı'dan yanadur ﴿جَمِيعًا﴾ bir uğurda ﴿فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾ virür size şunı ki siz anda ihtilâf ider idiniz.

Su'âl: ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ﴾ didüğinden anlanur ki her peygâmbere virilen şerî'at bâkîdür dahı. **Cevâb:** ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا﴾ didüğinde nazar oldur ki her ümmet şerî'atine boyın sunıp 'amel ider miydi, şimdi hod Kur'ân anları nesh idüpdür. (48)

﴿وَأَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾ Ya'nî sana kitâbı indürdük ve anun ile anlarun arasında Tanrı gönderdüğiyle hükm it didük ﴿وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ﴾ dahı anların gönülleri dileklerine uyma yâ Muhammed ﴿وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ﴾ dahı hazer it anların fitnelerinden ﴿عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ﴾ ki ayıralar seni ba'zından şunın ki Tanrı sana indürdi. Ahbâr-ı Yahûddan bir niceler peygâmbere geldiler bizim kazıyyemiz var sana gelürüz. Garîmlerimüzün üzerine hükm it sana îmân getürelim didilerse bu âyet indi. ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ eğer anlar yüz çevirse senin hak hükmünden ﴿فَاعْلَمْ أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ﴾ bilgil ki bedürüstî diler Tanrı ﴿أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ﴾ ki 'ukûbet ide anlara günâhlarınun ba'zı sebebiyle ﴿وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ﴾ bedürüstî halkın çoğı şerî'at merkezinden çıkıcılardurlar.

Su'âl: ﴿وَأَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ﴾, ﴿فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ﴾ didip tekrâr itdüğinde nükte ne? **Cevâb:** ﴿فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ﴾'den murâd buyurmadığı usûl-i şerî'atde ﴿وَأَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ﴾'den murâd buyurmadığı fürû'-i şerî'atde.

Su'âl: ﴿بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ﴾ didi بِذُنُوبِهِمْ dimedi, nükte ne? **Cevâb:** Murâd 'ukûbetden, bu cihân 'ukûbetidür, kalanını kıyâmet güninde idersiz. (49)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ﴾ Câhiliyyet âyinini ve erkânını mı dilerler ki kanı Kurâzî'nin kanı gibi olmaya ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا﴾ kim eyirekdür Tanrı'dan **[114a]** hüküm yöninden ﴿لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾ inanur tâyife içün.

Su'âl: مُوقِنَةٌ ve غَيرُ مُوقِنَةٌ görüklüdür, pes ﴿يُوقِنُونَ﴾ didüğinde nazar ne ola? **Cevâb:** İzâfet itdüğinde mûkinlere nükte oldur ki anlar ehl-i inkıyâddurur-lar. (50)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آَمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ﴾ Anların ba'zı ba'zının dostıdur ﴿وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ﴾ her kim ki sizden anları dost duta ﴿فَإِنَّهُ مِنْهُمْ﴾ bedürüstî ol dahı anlardandur.

Su'âl: Bir Müslimân ki kebre karîb ola, ol anı dost tutmağıla nice kâfir olur? **Cevâb:** Âyet münâfıklar hakkındadur, eyle olsa su'âl kalmaz.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ Bedürüstî Tanrı zâlimleri ya'nî kâfirleri dost tu-tanları râst yola kulağızlamaz. (51) ﴿فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ﴾ Görürsin yâ Muhammed şunları ki anların gönüllerinde nifâk hastalığı var ﴿يُسَارِعُونَ فِيهِمْ﴾ anların dostluklarında ivişirler ﴿يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ﴾ korkarız ki bize rûzigârın zahmeti irişe Muhammed'in emri tamâm olmaya dirler. ﴿فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ﴾ Me'mûldür ki Muhammed'i mansûr ide fethile ﴿أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ﴾ yâ bir iş dahı getüre hazretinden ki Yahûd âvâre ola diyârlarında ﴿فَيُصْبِحُوا عَلَى مَا أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ﴾ dahı münâfıklar nefislerinde gizlediklerinün üzerine peşîmân olalar. (52)

﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ آَمَنُوا أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ﴾ Bunlar şu mıdur ki and içdiler Tanrı'ya ﴿جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ﴾ gereği gibi andlarının ﴿إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ﴾ ki bedürüstî anlar sizün ile biledürürler kâfirlerün üzerine ﴿حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾ 'amelleri anların nâbedîd oldı ﴿فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ﴾ dahı ne 'aceb ziyân idiciler oldılar. (53) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آَمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ﴾ Her ki sizden **[114b]** döne dîninden. Bunlar on bir tâyi-fe idi, üçi peygâmber 'asrında idi, sekizi peygâmberden sonra idi. Biri Benû Müdlic'di, biri Benû Hanîfe, biri Benû Esed idi. Nübüvvet da'vâ itdiler, Tanrı helâk itdi. Yedisi Ebû Bekr 'ahdinde idi. Fezâr ve Gatafân ve Benû Selîm ve Benû Yerbû' ve ba'zı Temîm ve Kinde ve Benû Bekr idi. Biri 'Ömer 'ahdinde idi, Tanrı anları helâk itdi. ﴿فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ﴾ Tanrı bir tâyife dahı getürür ki ﴿يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ﴾ Tanrı anları sever, anlar dahı Tanrı'yı severler. Takdîr-i âyet

بِقَوْمٍ مَكَانَتُهُمْ'dur, tâ cezâ râci'siz kalmaya. ﴿أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ Mütevâzi'lerdür mü'minlere, oğul ataya mütevâzi' olduğı gibi. Heybetlülerdür kâfirlere, aslanlar koyuna heybetlü olduğı gibi. ﴿أَذِلَّةٍ﴾ lafzına عَاطِفِين ma'nâsı tazmîn olundı. ﴿يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ gazâ iderler Tanrı yolında ﴿وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ﴾ bir melâmet idicinin melâmetinden korkmazlar idi hergiz. ﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ Ol muhabbet ve zillet ve 'izzet ve cihâd ve intifâ'-i havf-ı levm Tanrı'nun keremidür, virür anı şuna ki diler. Tanrı vâsi'u'l-'atâdur ve ana kim lâyıkdur ol bilür. (54)

﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ﴾ Bedürüstî sizün eyeniz Tanrı'dur ve anın rasûlüdür ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾ dahı şunlardur ki îmân getürdiler ﴿الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ﴾ şunlardur ki namâzı Tanrı buyurdığı gibi kılarlar, dahı hakkullâhı virürler ﴿وَهُمْ رَاكِعُونَ﴾ hâlbuki râki'lerdür. Âyet 'Alî hakkında inmişdür. Bir sâyil andan nesne diledi, yüzüğini bırakdı ki barmağına gin idi.

Su'âl: ﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ﴾ didi, أَوْلِيَاؤُكُمُ الله dimedi. **Cevâb:** Asâleten vilâyet Tanrı'nun idi **[115a]** ve kalanının tebe'iyyet ile idi. ﴿الَّذِينَ يُقِيمُونَ﴾ bedeldür ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾'den, yâ haber-i mübtedâ-i mahzûfdur. Murâd hullaslardur.

Su'âl: ﴿وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ﴾ 'Alî hakkında indi dirsiz, hâlbuki cem' sîgasıdur. **Cevâb:** Câyizdür ki sebeb hâs ola hükmi 'âmm ola. *Zekât*dan murâd bu arada sadakadur. (55)

﴿وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾ Her kim ki Tanrı ve anun rasûluni ve mü'minlerini dost duta ﴿فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ﴾ bedürüstî anlar Hizbullâh'dur ki gâliblerdürürler.

Su'âl: Hizbullâh gâliblerdürür didi. Nice yirde vardur ki mağlûblardururlar. **Cevâb:** Murâd galebeden galebe-i hüccedür. *Hizbullâh*'dan murâd İslâm'dur. Zîrâ Hazret-i Risâlet [323] اَلْإِسْلَامُ يعْلُو وَلَا يعْلَى didi. (56)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا﴾ Dutman şunları ki dîninüzi masharalığa dutdılar ﴿مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ şunlar ki sizden öndin Tevrât ve İncîl virildiler ﴿وَالْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ﴾ ya'nî müşrikleri dahı dostlar dutman.

[323] İslâm üstündür, ona üstün gelinmez. Buhârî, *Cenâiz*, 79.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾[324] Âyet Rifâ'a b. Zeyd ve Süveyd b. el-Hâris hakkındadur ki münâfiklar oldılar. (57) ﴿وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا﴾ Vaktâ ki anları namâza çağırsanız anı yâ namâzı, yâ münâdâtı masharalığa dutarlar idi ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ﴾ ol bu sebeble idi ki anlar bî-hıred tâyife idi. (58) ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا﴾ 'Ayb itmezsiz bizden ﴿إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ﴾ illâ anı ki îmân getürdük Tanrı'ya ﴿وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا﴾ dahı şuna ki bize indürüldi ya'nî Kur'ân ﴿وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ﴾ dahı şuna ki indürüldi bizden öndin ﴿وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ﴾ dahı bedürüstî ekseriniz fâsıklardur.

Su'âl: ﴿وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ﴾ nireye **[115b]** ma'tûfdur? **Cevâb:** ﴿إِلَّا أَنْ آمَنَّا﴾ üzerine ma'tûfdur. Ya'nî وَمَا تُنْكِرُونَ مِنَّا إِلَّا مُخَالَفَتُكُمْ إِذْ أَسْلَمْنَا وَأَنْتُمْ عَنْهُ خَرَجْتُمْ[325] dimek olur. Yâ muzâf mahzûfdur, takdîr ve i'tikâd أَنَّكُمْ فَاسِقُونَ'dur. Yarar ki vâv bi-ma'nâ مَعَ ola, takdîr مَعَ إِنَّكُمْ فَاسِقُونَ'dur. (59)

﴿قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ﴾ Eyit yâ Muhammed haber vireyim mi size bunın ehlinden dahı yaramazı ﴿مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ﴾ 'ukûbet cihetinden ki Tanrı hazretinden olur ﴿مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ﴾ şunı ki Allâh ana la'net itdi, yâ takdîri أُعَرِّفُكُمْ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ[326]'dur ﴿وَغَضِبَ عَلَيْهِ﴾ dahı anın üzerine hışm itdi ﴿وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ﴾ dahı anlardan maymunlar ve tonuzlar kıldı ﴿وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ﴾ dahı tâğûta tapdı. Muhassalı her ki anlara la'net itdi şerdür 'ukûbet yönünden kalan kefereden nice Tanrı ﴿أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا﴾ didi ﴿وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ﴾ dahı râst yoldan artık azmışlardur, yâ ﴿أُولَئِكَ شَرٌّ﴾ didüği أُولَئِكَ الْمَمْسُوخُونَ الْمَلْعُونُونَ[327] dimek olur.

Su'âl: Mesûbet ihsânda ola nice isâ'etde ola? **Cevâb:** تَحِيةُ بَينَهُمْ ضَرْبٌ وَجِيعٌ[328] mısra'ında anlanır.

Su'âl: 'Abede-yi tâgûtı anlardan nice kıldı? **Cevâb:** Ol ma'nâdan anlardan kıldı ki Tanrı'nun ferişte lerini dişilerdür didiler, yâ tâgûtdan murâd 'icldür ki anı ma'bûdı idindiler. (60)

• • • • • • • • • • •

324 Eğer müminlerseniz Allah'tan korkun.

325 Sizin bize tepkiniz sadece, biz İslâm dinine girdik, siz ise dışarıda kaldınız diye bize muhalefet etmeniz yüzündendir.

326 Allah'ın lanetlediklerini size bildireyim mi?

327 İşte onlar suretleri değiştirilenler ve lanetlenenlerdir.

328 Onların aralarındaki selamlaşmaları, acı veren bir darbe gibidir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tubadigital.org

﴿وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا﴾ Vaktâ ki geleler size îmân getürdük sana dirler ﴿وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ﴾ hâlbuki küfr ile girdiler, yâ tahkîk girdiler şu hâlde ki kâfirlerdür ﴿وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ﴾ dahı anlar tahkîk çıkdılar senün katından şu hâlde ki kâfirlerdür ﴿وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ﴾ Tanrı bilür şunı ki anlar gizlerler idi nifâkdan. (61)

﴿وَتَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ﴾ Yâ Muhammed çokları görürsin anlardan ﴿يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ evişirler şirke ve yalan söylemeye **[116a]** ﴿وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ﴾ dahı harâm yimeye ﴿لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ne yaman nesnedür ol ki anı işlerler. (62) ﴿لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ﴾ Eğer rabbânîler ve ahbârlar anları men' itmese idi ﴿عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ﴾ yalan söylemekden ve harâm yimekden ﴿لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾ ne yaman nesne olurdı ol ki işlerler idi. (63) ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ﴾ Dahı didi Yahûd Tanrı'nın eli dutulmışdur, ya'nî yumulmışdur ﴿غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ﴾ elleri tutulsun anların ﴿وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا﴾ didükleri ile la'net olsunlar ﴿بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ﴾ bel ki anın iki eli açılmışdur ﴿يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ﴾ virür rızık nice dilerse.

Su'âl: ﴿يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ﴾ ki didi, غَلَّ, بُخْل'dan 'ibâretdür. ﴿غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ﴾ nice münâsib olur? **Cevâb:** غَلَّ'den murâd anların tarafında eller demürlenmekdür, dünyâda ve âhiretde 'azâbdur.

Su'âl: Yukarda müfred itdi, aşağıda tesniye itdüğinde nükte ne? **Cevâb:** Tesniye itdi anların kavlini redd itmek içün. Zîrâ isbât-ı cûda bu edilledür.

﴿وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ﴾ çokları anlardan tahkîk artırır ﴿مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ﴾ şol nesne ki gönderildi sana ma'bûdundan ﴿طُغْيَانًا وَكُفْرًا﴾ tuğyân yöninden ve küfr yöninden Kur'ân'a.

Su'âl: Çün ki tuğyân ve küfr artmak andan olıcak enbiyânun geldüğinde nazar ne ola? **Cevâb:** Nükte âhiretde hüccet birle ilzâm itmekdür hemân.

﴿وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ﴾ Dahı aralarında düşmenlik ve yaramaz dirlik bırakdık ﴿إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ kıyâmet günine değin ﴿كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ﴾ her bâr ki cenk içün od yakdılar ﴿أَطْفَأَهَا اللَّهُ﴾ Tanrı anı söyündürdi, ya'nî her bâr ki bir meliğün cengini dilerdiler mağlûb oldılar. ﴿وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا﴾ Dahı **[116b]** yir yüzinde fesâda sa'y iderler küfrile ve gayrı azdurmağıla. ﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ﴾[329] (64)

[329] Allah fesatçıları sevmez.

﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا﴾ Eğer Ehl-i Kitâb îmân getürürler idi bunca günâhlarıla ﴿وَاتَّقَوْا﴾ dahı kendilerini me'âsîden idi ﴿لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ﴾ giderürdük anlardan günâhlarını ﴿وَلَأَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ﴾ dahı anları na'îm uçmaklarına givirürdük. (65) ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾ Eğer anlar Tevrât ile ve İncîl ile 'amel ideler idi ﴿لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ﴾ dahı anlar yaradandan anlara indürülen ile ki Kur'ân'dur 'amel ideler idi.

Su'âl: Eğer ni'met bol olmaklık îmâna bağlu olaydı, şimdi ki Müslimânların ki Tevrât ve İncîl ve Zebûr ve Furkân'a îmân getürürler, elleri dar olmayaydı. **Cevâb:** Yahûda kaht oldığına sebeb ﴿يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ﴾ didükleri idi. Bu ümmete tenglik anun içündür ki peygâmber اَلدُّنْيا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ[330] didi.

﴿مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ﴾ anlardan ba'zı râst işlülerdür 'Abdullâh b. Selâm ve anun yârenleri gibi ﴿وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ﴾ çoklar anlardan yaramaz iş işler Ka'b b. el-Eşref gibi. (66)

﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ﴾ Yâ Muhammed irişdür şunı ki sana indürüldi ma'bûdından ﴿وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ﴾ eğer irişdürmezisen ol irişdür didüğini ﴿فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ﴾ ol hazretün emrini yerine getürmiş olmazsın.

Su'âl: Her sözi yerine getürmek nice müyesser olur? **Cevâb:** Murâd bundan Yahûdun ve Nasârânun 'ayblarını yüzine urmakdur. ﴿وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾ Tanrı seni saklar anlarun şerrinden.

Su'âl: ﴿وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ﴾ didi, yâ peygâmberin **[117a]** başını ve rebâ'iyyeyi ne içün yardılar ve ne içün sıdılar? **Cevâb:** Murâd bunda 'ismetdür katilden. (67)

﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ﴾ Hiç fâyide üzerine değülsiz ﴿حَتَّى تُقِيمُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾ şuna değin ki Tevrât'ile ve İncîl ile 'amel idesiz ﴿وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ dahı şol nesne ile ki size gönderüldi ma'bûdunuzdan ﴿وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ﴾ tahkîk erturur anlardan çokları ﴿مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ﴾ şol nesne ki sana indürüldi ma'bûdundan ﴿طُغْيَانًا وَكُفْرًا﴾ azmak yöninden ve şirk yöninden ﴿فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾ kâfir kavmin üzerine tehassür itme tuğyânları ve küfürleri içün. (68)

330 Dünya mü'minin hapishanesidir... Müslim, *Zühd*, 1.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا﴾ Bedürüstî şunlar ki îmân getürdiler, dahı şunlar ki Yahûd oldılar ﴿وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى﴾ dahı yıldıza tapanlar, dahı Nasârâ ﴿مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾[331]

Su'âl: ﴿وَالصَّابِئُونَ﴾ nireye ma'tûfdur? **Cevâb:** Yarar ki ﴿الَّذِينَ آمَنُوا﴾ lafzınun mahalline ola ki ref'dür, yarar ki haber-i mahzûf ola, yarar ki haberile ki كَذٰلِكَ'dür ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ cümlesine ma'tûf ola.

Su'âl: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ didüğinden sonra ﴿مَنْ آمَنَ﴾ didüğinde didüğinün vechi nedir? **Cevâb:** Takdîr-i âyet[332] إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا بِأَلْسِنَتِهِمْ'dür, yâ ﴿مَنْ آمَنَ﴾ didüği مَنْ ثَبَتَ عَلَى الْإِيمَانِ[333] dimek olur. ﴿مَنْ آمَنَ﴾ mübtedâdur ﴿فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ﴾ haberidür. İsmi إِنَّ'ye râci' olan zamîr-i mahzûfdur ki مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ'dur. وَالصَّابِئِينَ dahı okındı. (69)

﴿لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Benî İsrâ'îl'in 'ahdini alduk ﴿وَأَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلًا﴾ dahı anlara peygâmberler gönderdik ki anların yollarını göreler **[117b]** ﴿كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ﴾ her bâr ki anlara bir peygâmber geldi ﴿بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُهُمْ﴾ şunun ile ki gönülleri anı dilemez şerâyi'den ﴿فَرِيقًا كَذَّبُوا﴾ bir bölüği yalanladılar ﴿وَفَرِيقًا﴾ ﴿يَقْتُلُونَ﴾ bir bölüği dilediler ki öldüreler.

Su'âl: Şartın cevâbı kanı, ﴿فَرِيقًا كَذَّبُوا﴾ âhirine değin cevâb olmağa yaramaz. Zîrâ bir rasûl iki bölük olmaz. **Cevâb:** Mahzûfdur, takdîri كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ نَاصَبُوهُ[334]'dur. ﴿فَرِيقًا كَذَّبُوا﴾ cevâbdur su'âl-i mukaddere. Gûyâ ki bir kişi "Rusullere ne itdiler" didi ise ﴿فَرِيقًا كَذَّبُوا﴾ dindi. (70)

﴿وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ﴾ Şöyle sandılar ki fitne olmaya, ya'nî kendülere zahmet olmaya. حُسْبَان bu arada عِلْم ma'nâsınadur. ﴿فَعَمُوا﴾ kör oldılar dînden ﴿وَصَمُّوا﴾ dahı sağır oldılar hakdan ki 'icle tapdılar. ﴿ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ﴾ andan sonra tevbelerini kabûl itdi ﴿ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا﴾ andan sonra kör ve sağır oldılar yine ki dünyâda ru'yeti muhâl olanun ru'yetini taleb itdiler ﴿كَثِيرٌ مِنْهُمْ﴾ çokları anlardan irtifâ'

331 Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi amel işleyenler üzerine asla korku yoktur; onlar üzülecek de değillerdir.

332 Onlar ki dilleriyle inandılar.

333 Kim iman üzere sabit olursa.

334 Bunlara her ne zaman bir peygamber gelse, karşısına dikildiler.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

bedeliyyetledür, yâ أَكَلُونِي الْبَرَاغِيثُ[335] gibidür. [336]﴿وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ﴾ (71) ﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ﴾ Tahkîk kâfir oldı şunlar ki Tanrı Meryem oğlı 'Îsâ'dur didiler ﴿وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ﴾ dahı Mesîh iy Benî İsrâ'îl, tapun Tanrı'ya ki benim ve sizün ma'bûdunuzdur didi. Ya'nî bendelikde ben ve siz berâberüz didi. ﴿إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ﴾ şan budur ki her kim ki Tanrı'ya şirk getüre ﴿فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ﴾ tahkîk Tanrı harâm ider anlarun üzerine uçmağını ﴿وَمَأْوَاهُ النَّارُ﴾ dahı anların yirleri tamu olur ﴿وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ﴾ ol günde zâlimlere yardımcı yokdur. (72)

﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ﴾ Tahkîk kâfir oldı şunlar ki bedürüstî **[118a]** Tanrı üçün üçüncüsidür didiler. ﴿وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ Ol bir Tanrı'dan gayrı hiç Tanrı yokdur ﴿وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ﴾ eğer yığılınmazlar ise didükleri keleciden ﴿لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ 'azâb-ı elîm irişür şunlara ki kâfir oldılar anlardan.

Su'âl: ﴿لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ didi. لَيَمَسَّنَّهُمْ dimedi, ne içün? **Cevâb:** Maksud oldur ki anların üzerine küfr ile şehâdet ide kerrâtıla. (73)

﴿أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ﴾ Tevbe itmezler mi Tanrı'ya bunun gibi makâlâtdan? ﴿وَيَسْتَغْفِرُونَهُ﴾ dahı andan i'tizâr itmezler mi? [337]﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (74) ﴿مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ﴾ Değüldür Mesîh b. Meryem illâ peygâmber ﴿قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ﴾ tahkîk andan öndin peygâmberler geçdi mu'cizeleri ile. Eğer 'Îsâ ekmeh ve abras onultdıysa ve elinde ölü dirildiyse Mûsâ'nun elinde kuru 'asâ ejdehâ oldı ve anun ile deryâya urdı, on iki pâre oldı. Eli âfitâbdan artuk şu'le virdi. Eğer 'Îsâ irkeksiz yaradıldı ise Âdem irkeksiz ve dişisiz yaradıldı. ﴿وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ﴾ Anası dahı gerçekdür ve pâkdur ikisi dahı beşerdür ﴿كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ﴾ yirlerdi ve içerlerdi kalan beşer gibi ﴿انْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ﴾ nazar it yâ Muhammed nice beyân iderüz anlarun için kavillerinin bâtıllığına nişâneleri ﴿ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾ andan sonra nazar it ki nice hakkı işitmekden kaçarlar. (75)

﴿قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Eyit yâ Muhammed tapar mısız Tanrı'dan gayrıya ﴿مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا﴾ şuna ki sizün için mazarrata ve menfa'ate mâlik

335 Pireler beni yedi.

336 Allah onların yaptıklarını bilir.

337 Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

olmaz. Murâd bundan 'Îsâ'dur ki 'âcizdür. [338]﴿وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ (76) ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ﴾ **[118b]** İy Ehl-i Kitâb dîninizde hakdan tecâvüz itmen ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ﴾ dahı size iğvâ idenlerin sözlerine uyman ﴿قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ﴾ tahkîk azdılar Muhammed gelmezden öndin ﴿وَأَضَلُّوا كَثِيرًا﴾ niceleri dahı azdurdılar teslîs üzerine ﴿وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ﴾ dahı râst yoldan azdılar Muhammed geldüğinden sonra ki ana dürlü hased itdiler. (77) ﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ La'net olundı şunlar ki kâfir oldılar Benî İsrâ'îl'den ﴿عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ﴾ Zebûr'da Dâvûd dili üzerine İncîl'de 'Îsâ dili üzerine. Memsûh olanlar beş bin kişiydi. ﴿ذَلِكَ﴾ Ol la'n ﴿بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾ anlarun 'isyânları sebebiyledür, dahı hadden geçdikleri sebebiyledür. (78) ﴿كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ﴾ Münkerden yığlınmazlar idi anlar ﴿فَعَلُوهُ﴾ ki anı işlediler ﴿لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ ne yaman nesne işlerler idi.

Su'âl: Terk-i tenâhî ma'siyete ve i'tidâle nice tefsîr olabilür? **Cevâb:** Allâhu te'âlâ tenâhiyle buyurdıydı, müntehî olmadılar, ma'siyet oldı. (79)

﴿تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Görürsin çokları Ehl-i Kitâb'ın münâfıklarından dost tutarlar idi şunları ki kâfir oldılar şirkle ﴿لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ﴾ ne yaman nesnedür ol ki nefisleri takdîm itdi anlarun içün ki Tanrı hışm itdi anlarun üzerine, yâ takdîr [339]لَبِئْسَ زَادُهُمْ إِلَى الْآخِرَةِ سَخِطَ اللَّهُ'dur. ﴿وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ﴾ 'Azâb içinde anlar ebedîlerdürürler (80) ﴿وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ﴾ Eğer gerçek îmân getürseler Tanrı'ya ve peygâmbere ve ana gönderilen kitâba ﴿مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ﴾ müşrikleri dost dutmazlar idi ﴿وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ﴾ **[119a]** lâkin çoğu anlardan küfürlerinde mütemerridlerdürürler. (81) ﴿لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ﴾ Bulursın yâ Muhammed eşedd-i nâsı 'adâvet yöninden ﴿وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ şunlara ki îmân getürdiler ﴿الْيَهُودَ﴾ Yahûdı bulursın dahı şunları ki bulursın ki şirk getürdiler. Bu iki tâyife mü'minlere katı hased iderler. [340]﴿وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا كُلُّ الْعَدَاوَةِ قَدْ تُرْجَى أَمَانَتُهَا إِلَّا عَدَاوَةَ مَنْ عَادَاكَ مِنْ حَسَدٍ Dahı tahkîk bulursun anların yakınrağını muhabbet yöninden

338 Allah hakkıyla işitendir, bilendir.

339 Ahiret için azıkları ne kötüdür, Allah onlara gazap etmiştir.

340 Bütün düşmanlıkları izale etmek mümkündür. Yalnız sana hasedinden dolayı düşmanlık edeninki müstesna.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

şunlara ki îmân getürdiler ﴿الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى﴾ şunlar ki biz Nasârâyuz didiler. ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا﴾ Ol kurb-i muhabbet bunun iledür ki anlardan zâhidler vardur zu'mınca ve savma'a-nişînler, yâ deyr-nişînler vardur. ﴿وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ﴾ dahı anlar mütevâzı'lardur, serkeşlik itmezler. (82)

﴿وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ﴾ Vaktâ ki işitdiler şunı ki peygâmbere indürüldi Kur'ân'dan ﴿تَرَى أَعْيُنَهُمْ﴾ görürsin gözlerini yâ Muhammed anların. Murâd, Necâşî'dür ve kavmidür. ﴿تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ﴾ Yaşdan taşar ﴿مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ﴾ şundan ki Hakk'ın kelâmını işitdiler. Bu şol vaktın idi ki Ca'fer b. Ebî Tâlib birkaç muhâcirler ile Necâşî'nün katına vardılar. Necâşî, "Sizün kitâbınuzda Meryem zikri var mıdur?" didi. Ca'fer, "Belâ, vardur bir sûre ki ana Meryem sûresi dirler" didi. Dahı okudı ol sûreyi, andan sonra Tâhâ sûresini dahı okudı. Necâşî ağladı. ﴿يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا﴾ Hudâvendâ îmân getürdük didiler ﴿فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ﴾ bizi kalan ümmetler üzerine tanık olanlardan yaz kıyâmet güninde didi. (83) ﴿وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ﴾ Ne içün biz îmân getürmeyüz Tanrı'ya ﴿وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ﴾ dahı îmân getürmeyüz şuna ki bize geldi **[119b]** Tanrı'dan, Kur'ân ve rasûldür ﴿وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ﴾ hâlbuki tama' iderüz ki bizi soka ma'bûdumuz sâlih bendeleriyle didiler. (84)

﴿فَأَثَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا﴾ 'İvaz itdi anlara Tanrı didükleri ile kelime-i tevhîdinden ﴿جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ﴾ uçmaklara ol-dur ihsân idenlerin cezâsı. (85) [341] ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ﴾ (86) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ﴾ Harâm eylemen eyülerini şunun ki Tanrı sizün içün helâl itdi ﴿وَلَا تَعْتَدُوا﴾ dahı hadden geçmen ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ Sebeb buna Peygâmber kıyâmetden haber viricek on kişi ittifâk itdiler ki oruç tutalar ve uyımayalar ve yağ yimeyeler ve hâtûnları ile yatmayalar ve kendüleri ihtisâ ideler. Peygâmber ol haberi işidicek, "Tanrı bana eyle buyurmadı" didi. "Yin, dahı uyun, dahı hâtûnlar ile yatun. Zîrâ ben iderem" didi. Ol esnâda bu âyet indi. (87) ﴿وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا﴾ Yin şundan ki Tanrı size rûzî eyledi şu hâlde ki helâldur ve pâkdur ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ﴾ korkun Tanrı'dan, şol sıfatlu Tanrı'dan ki si ana îmân getüricilersiz didi. (88)

• • • • • • • • • • •

[341] İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince işte onlar cehennemliklerdir.

﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ﴾ Tanrı sizi katı tutmaz andlarunuzda lağv itmek sebebiyle. Yemîn-i lağv oldur ki *lâ vallâhi, belâ vallâhi* diye söz arasında, Şâfi'î katında. Yâ and içe bir nesnenün üzerine anı eyle sana, dahı eyle olmaya, Ebû Hanîfe katında. ﴿وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ﴾ Lâkin mu'âhaze ider size ﴿بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ﴾ şunun sebebiyle ki andı berkitdiniz, evet hânis olıcak ﴿فَكَفَّارَتُهُ﴾ anun bozmağınun keffâreti ﴿إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ﴾ on miskîn doyurmakdur ﴿مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ﴾ **[120a]** ehlünüze yedürdüğünüzün orta çağlusundan. Ol Ebû Hanîfe katında buğdaydan yarım sâ', kalanından bir sâ'dur. Her miskîne yâ gıdâlandura, yâ 'işâlandura. ﴿أَوْ كِسْوَتُهُمْ﴾ Yâ anları geyürmekdür. Ol dahı yâ izâr, yâ kamîsdür, yâ ridâdur أَوْ كَاسوَتِهِمْ dahı kırâ'etdür. ﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ﴾ her ki bulmasa ﴿فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ﴾ anun üzerine üç gün oruç tutmak vardur, evet mütetâbi' gerek Ebû Hanîfe katında ﴿ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ﴾ zikr olanlar andlarunuzun keffâretidür ﴿إِذَا حَلَفْتُمْ﴾ vaktâ ki and içüp hânis olasız ﴿وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ﴾ evet saklan andlarunuzı ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ﴾ ancılayın Tanrı beyân ider size şer'inün hükümlerini ﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ tâ şükr idesiz Tanrı'ya. (89)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ﴾ Değüldür süci ﴿وَالْمَيْسِرُ﴾ dahı kımâr ﴿وَالْأَنْصَابُ﴾ dahı putlar ﴿وَالْأَزْلَامُ﴾ dahı kısmet okları ﴿رِجْسٌ﴾ illâ necis ﴿مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾ ki şeytâna bezeğinden ilerü gelmişdür ﴿فَاجْتَنِبُوهُ﴾ yığlınun ricsden yâ 'amel-i şeytândan ﴿لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ tâ sa'âdet-mend olasız. (90) ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ﴾ Bedürüstî şeytân diler ﴿أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ﴾ ki bıraka aranuza ﴿الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ﴾ düşmenliği ve zişt görinmeği ﴿فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ﴾ hamrda ve kımârda ﴿وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ﴾ dahı Tanrı'nın zikrinden sizi men' ider ﴿وَعَنِ الصَّلَاةِ﴾ dahı namâzdan ﴿فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ﴾ yığlınır mısız işbunları işitdükden sonra. Hürmetine anlarun on delîl vardur. 1. Putile bile andı. 2. Necis didi. 3. Şeytân 'ameli didi. 4. ﴿فَاجْتَنِبُوهُ﴾ didi. 5. ﴿لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ didi. 6. Edât-ı hasrıla ilkâ itdi. 7. 'Adâvet bırağur didi. 8. Bağdâ bırağur didi. 9. **[120b]** ﴿وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ﴾ didi. 10. ﴿وَعَنِ الصَّلَاةِ﴾ didi.

Su'âl: *Hamr* ve *meysir*i *ensâb*ıla ve *ezlâm*ıla andı, sonra ayru yâd itdi, nükte ne?
Cevâb: *Ensâb*ı ve *ezlâm*ı anduğı hamrın ve meysirin hürmetini te'kîd itmek idi. Zîrâ hitâb mü'minlere idi, dahı cümlesi a'mâl-i câhiliyyetden idüğini beyân itmek idi. ﴿فَاجْتَنِبُوهُ﴾ lafzınun zamîri 'amel-i şeytâna gitmek dahı revâdur. (91)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ﴾ Eğer yüz çevürseniz itâ'atden ve hazerden ﴿فَاعْلَمُوا﴾ bilin ﴿أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾ ki bedürüstî bizim peygâmberimizin üzerine hemân şerî'at irişdürmekdür. (92) ﴿لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا﴾ Yokdur şunların üzerine ki îmân getürdiler ﴿وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ dahı 'amel-i sâlih işlediler ﴿جُنَاحٌ﴾ günâh ﴿فِيمَا طَعِمُوا﴾ şundan ki kımâr ucundan yediler. Dahı hamr içdiler, evet harâm olmazdan öndin ﴿إِذَا مَا اتَّقَوْا﴾ vaktâ ki şirkden sakınalar ﴿وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ andan îmân üzerine ve 'amel-i sâlih üzerine sâbit oldılar. ﴿ثُمَّ اتَّقَوْا﴾ andan sonra sakındılar, evet harâm oldukdan sonra ﴿وَآمَنُوا﴾ dahı îmânda terakkî itdiler ﴿ثُمَّ اتَّقَوْا﴾ andan sonra mehârimullâhdan perhîz itdiler ﴿وَأَحْسَنُوا﴾ dahı 'amellerini eyü itdiler ﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ (93) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ﴾ Tanrı sınar sizi ﴿بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ﴾ avdan bir nesneyile ki yazı avıdur ﴿تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ﴾ ki eliniz irişür avun yavrusu gibi ﴿وَرِمَاحُكُمْ﴾ dahı sügünüz irişür eğer büyük ise ﴿لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ﴾ tâ bile Tanrı şunı ki korkar andan dünyâ sarâyında dahı av avlamaya.

Su'âl: Tanrı'dan pûşîde nesne yokdur ﴿لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ﴾ didüğinde nükte ne? **Cevâb:** ﴿لِيَعْلَمَ﴾, لِيَرَى ma'nâsınadur, yâ لِيُمَيِّزَ ma'nâsınadur, yâ Tanrı'nun ma'lûmı halka âşikâre olsun **[121a]** dimek olur, yâ halkdan gâyib olduğı hâlde nice iderler göre. ﴿بِالْغَيْبِ﴾, بِالْقَلْبِ dimek olur.

﴿فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ her kim ki hadden giçe sayd eylemek ile ihrâmda, ya'nî harâmlığından sonra anun içün 'azâb-ı elîm vardur. (94) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ﴾ Avı öldürmen ﴿وَأَنْتُمْ حُرُمٌ﴾ hâlbudur ki siz muhrimlersiz. Sayd bu arada masîd ma'nâsınadurur. ﴿وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا﴾ her kim ki av öldürse sizden kasd ile ﴿فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ﴾ anın üzerine cezâ vardur öldürdüği kadar davardan.

Su'âl: İhrâmun mahzûrâtında hatâyıla 'ad berâberdür. Âyetde ﴿مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Âyet kasd ile öldürende indi, hatâ ana ulaşıpdur taglîz içün. Rivâyet vardur ki 'amdün delîli Kur'ân'dur, hatânun delîli sünnetdür. Ebû Hanîfe katında kıymeti hedy kıymetine irişürse muhayyer olur dilerse behâsına hedy satun ala, dilerse ta'âm ala fıtra tarîkasınca her miskîne vire. Dilerse her miskînün ta'âmından oruç tuta birgün. Eğer sâ'a ve yarım sâ'a irişmese birgün oruç tuta.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ﴾ Hükm ide ﴿مِثْلُ مَا قَتَلَ﴾'ye iki 'adl eyesi sizden ﴿هَدْيًا﴾ şu hâlde ki kurbân içün ola ﴿بَالِغَ الْكَعْبَةِ﴾ Ka'be'ye irişür ola eğer sadaka itse diledüği yirde revâdur İmâm-ı A'zam katında.

Su'âl: ﴿بَالِغَ الْكَعْبَةِ﴾ didi, hâlbuki kurbân Minâ'da olur. **Cevâb:** Ka'be'nün ta'zîmi içün didi, yâ Minâ Ka'be'nün himâsındandur. ﴿أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ﴾ Yâ keffâretdür ki miskînlerün yiyeceğidür.

Su'âl: ﴿فَجَزَاءٌ﴾ mansûb okunsa ﴿أَوْ كَفَّارَةٌ﴾ nireye ma'tûf olur. **Cevâb:** Takdîr فَعَلَيهِ أَنْ يَجْزِي جَزَاءً اَوْ كَفَّارَةٌ[342]'dür.

[121b] ﴿أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا﴾ yâ anun berâberidür sıyâm yöninden ﴿لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ﴾ tâ işledüği günâhın vebâlini çeke ﴿عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ﴾ Allâhu te'âlâ giçenden 'afv itdi ki ol câhiliyyetde idi. ﴿وَمَنْ عَادَ﴾ Her kim ki dönse muhrim iken öldürmeğe ﴿فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ﴾ Tanrı andan intikâm ider ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ﴾ فَيَنْتَقِمُ kelimesinün takdîri الله فَيَنْتَقِمُ فَهُوَ'dur. (95)

﴿أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ﴾ Helâl oldı size deryâ şikârı yinürden ve yinmezden ﴿وَطَعَامُهُ﴾ dahı anun ta'âmı ﴿مَتَاعًا لَكُمْ﴾ size yimek olmağiçün ﴿وَلِلسَّيَّارَةِ﴾ dahı sefere gidenler içün ﴿وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ﴾ yazınun avı size harâm oldı ﴿مَا دُمْتُمْ حُرُمًا﴾ mâdâm ki muhram olasız. Yazınun saydı oldur ki anda yumurtlaya, eğerçi ma'îşet su içinde olur. Ba'zı evkâtde eti yinür olsa İmâm Şâfi'î katında cezâ vardur, eti yinmezde olmaz, meğer ki bir eşek ola ki kopmış ola ehlîyle vahşînün arasında anda cezâ vardur. Ebû Hanîfe katında cezâ vâcib olur mâ lâ yü'kelde dahı meğer öldürdüği yılan, yâ 'akreb, yâ devlingeç, yâ fâre, yâ kuduz it, yâ kurt ola. ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾ Korkun Tanrı'dan ki andan yana sürilisersiz kıyâmet güninde.

Su'âl: ﴿وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ﴾, ﴿لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ﴾ ile tekrârdur, nükte ne? **Cevâb:** Evvelki âyet nehydür katilden, sânî âyet nehydür ekilden. (96)

﴿جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ﴾ Tanrı Ka'be'yi 'izzetlü ev kıldı ﴿قِيَامًا لِلنَّاسِ﴾ halka kıble olmağiçün yâ emn olmağiçün. Yarar ki ﴿الْبَيْتَ﴾ sıfat ola ﴿قِيَامًا﴾ mef'ûl-i sânîsi ola. ﴿وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ﴾ dahı şehr-i harâmı emn kıldı. Şehrden murâd eşhur-i

342 Bu durumda üzreine düşen, bir ceza ya da keffâret vermesidir.

hurumdur. ﴿وَالْهَدْيَ﴾ Dahı kurbânı emn kıldı. ﴿وَالْقَلَائِدَ﴾ Dahı deve buncağını emn kıldı ﴿ذَلِكَ﴾ ol Ka'be'yi halka emn kılduğı **[122a]** ﴿لِتَعْلَمُوا﴾ anun içündür ki bilesiz ki [343]﴿أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ (97)

﴿اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ Ya'nî şunlarun içün ki anun mehâriminün hürmetini hetk itdiler. [344]﴿وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (98) ﴿مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلاَّ الْبَلاَغُ﴾ Rasûlün üzerine yokdur meğer Tanrı'nın buyruğını irişdürmek anun bendelerine ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ﴾ Tanrı bilür şunı ki âşikâre idersiz dahı gizlersiz. (99) ﴿قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ﴾ Eyit yâ Muhammed ki habîs ile tayyib berâber olmaz ﴿وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ﴾ eğer habîsin çoklığı seni 'acebe getürüp dilîr iderse ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ tâ sa'adet-mend olasız korkun Tanrı'dan iy 'akl eyeleri. (100) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ﴾ Sorman nesnelerden peygâmbere ibrâm idüp meşakkatlü 'ibâdetlerden ﴿إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ﴾ eğer peygâmber fetvâ virürse size, size zahmet ider. Rivâyet olundı ki Sürâka b. Mâlik, "Yâ Rasûlallâh her yılda bir üzerimize hacc etmek var mıdur?" didi. Peygâmber dinmedi yine su'âl itdi, yine dinmedi. Üçüncü su'âlde "Vay sana" didi. "Eğer na'am dirsem vâcib olur, eğer vâcib olursa gücünüz yitmez. Eğer terk iderseniz kâfir olursız. Kon beni ne kadar ki ben sizi koyam." didi. Nice ki anı ﴿وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ﴾ beyân ider. Ya'nî eğer ol meşakkatlü 'ibâdetden su'âl iderseniz ol zamânda ki Kur'ân ineyürür, rûşen olur size, evet çekmezsiz dahı gazaba müstahık olursız didi. ﴿عَفَا اللَّهُ عَنْهَا﴾ Giçen su'âlinizden Tanrı 'afv itdi ﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾ Tanrı **[122b]** yarlığayıcıdur, tizcek 'ukûbet itmez. (101)

﴿قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ Sizden öndin anı bir kavim su'âl itdiler ﴿ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ﴾ andan sonra anun sebebiyle kâfir oldılar. Zîrâ Benî İsrâ'îl peygâmberlerinden su'âl iderler idi, buyurıcak başarımazlar idi, kâfir olurlar idi.

Su'âl: سَأَلَ, عَنْ birle ta'diye ider idi. Bu arada bi-nefsihî ta'diye itdüğinde nazar nedür? **Cevâb:** ﴿قَدْ سَأَلَهَا﴾'nın zamîr-i eşyâya gitmez, bel ki mes'eleye gider. Ya'nî ol mes'eleyi su'âl itdi dimek olur. (102)

• • • • • • • • • • •

[343] Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir. Şüphesiz Allah her şeyi bilir.

[344] Şüphesiz Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ﴾ Tanrı buyurmadı. Ya'nî Bahîre'yi ne hod Vasîle'yi ne hod Hâm'ı. Câhiliyyetde deve biş kûcek idicek kulağını dilerler idi ve binmezler idi, eğer yorgun dahı olsalar idi. Otlar gezer idi, Bahîre budur. Kaçan bir kişi "Seferümden gelincek yâ hastalığımdan sağlıcak benüm nâkam Sâyibe olsun" dir idi. Kaçan ki seferden gelür idi, yâ sağalur idi, anı dahı anun gibi iderler idi, Sâyibe budur. Kaçan ki koyun dişi kuzılaya idi, kendülerün olur idi, irkek kuzulasa putlarının olur idi. Kaçan ki ikiz kuzulasa kardaşına ulaşdı diyüp anı ilâhelerine boğazlamazlar idi. Ba'zı bu koyun ki takrîr olundı yedincide güderler, kaçan ki deve bir irkeğün sulbinden on kûşek getürse kendü arkasını kurıdı diyüp binmezler idi ve yükletmezler idi, Hâm budur. جَعَلَ bu arada شَرَعَ ma'nâsınadur, ya'nî buyurmadı. ﴿وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Lâkin şunlar ki kâfir oldılar bu giçenleri harâm itmekler ﴿يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ﴾ Tanrı'nun üzerine yalanlar çıkarurlar ﴿وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾ ekser anlayamazlar Tanrı'nun **[123a]** helâlını ve harâmını. (103)

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ﴾ Vaktâ ki anlara ﴿تَعَالَوْا﴾ gelün dine ﴿إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ﴾ şuna ki Tanrı indürdi, dahı Tanrı'nun peygâmberine gelün dine idi ﴿قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا﴾ yiter bize şol nesne atalarumuzı anun üzerine bulduk dirler idi ﴿أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ﴾ yiter mi anlara atalarınun dîni ﴿لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ﴾ eğer nesne bilmezler ise ve râst yolı yürimezler ise dahı. (104) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ﴾ Sizün üzerinize nefislerinizi görmekdür, te'essüf itmen anlar İslâm'a girmedüklerine ﴿لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ﴾ ziyân eylemez şol ki azdı size ﴿إِذَا اهْتَدَيْتُمْ﴾ vaktâ ki siz onasız ﴿إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا﴾ cümlenüzün dönmeği Tanrı'dan yanadur ﴿فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ kıyâmet güninde haber virür size şunı ki işler idiniz.

Su'âl: ﴿عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ﴾ didüğinde emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker vâcib olmamak anlanur. **Cevâb:** Bu zamânda olmaz, Peygâmber 'aleyhi's-selâm âhir zamânda nasîhat idenlere buyurdı ki şerî'at za'îf olısar. (105)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ﴾ Aranuzun tanığı ﴿إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ﴾ vaktâ ki sizden birinüze ölüm hâzır ola ﴿حِينَ الْوَصِيَّةِ﴾ vasiyyet idicek vaktde ﴿اثْنَانِ﴾ ikidür ﴿ذَوَا عَدْلٍ﴾ ki 'adl eyeleridür ﴿مِنْكُمْ﴾ ki sizün ekâribinüzden olalar. Zîrâ ahvâlinize habîrlerdürürler. ﴿أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ﴾ yâ iki tanık ola ki ecnebîlerden olalar ﴿إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ eğer yir yüzinde sefer itseniz ﴿فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ

﴿الْمَوْتِ﴾ dahı mevt musîbeti irişse yâ ﴿مِنْ غَيْرِكُمْ﴾ didüği ol iki tanık zimmîlerden ola, evet zimmî şâhid olmak Müslimân üzerine mensûhdur, ﴿وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ﴾[345] nâsihdür anun. Rivâyetdür ki Büdeyl ki Müslimân idi, 'Adiyy ile ve Temîm ile **[123b]** ki Nasrânîler idi, Şâm'a ticârete gitdüler. Büdeyl hasta oldı, nesi var ise bir kağıda yazdı, dahı kumaşınun içine kodı. Ölicek bir gümiş çanağı var idi, üç yüz miskâl altunı var idi, yâ çanak üç yüz miskâl idi altun küftile kumaş gelicek Büdeyl'in ehli kağıd buldılar, çanak bile yok idi. Ol iki Nasrânî almışlar idi çanağı didiler ise inkâr itdiler. Çekişi Peygâmbere geldiler ol dem, ﴿تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ﴾ indi. Ya'nî zindân idesiz ol iki Nasrânîyi, yâ eğleyesiz ikindü namâzından sonra and içün. Ol eyyâmda hükûmet içün ikindüden sonra oturur idiler. Dahı anlara Peygâmber minber katında and virdi. Ol çanak Mekke'de bulundı anı Temîm'den ve 'Adîyy'den satun alduk didiler sorıcağaz. ﴿فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ﴾ ol iki tanıklar and içeler Tanrı'ya, eğer gümân iderseniz ﴿لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا﴾ şehâdetümüzi tahrîf itmek ile dünyâ metâ'ından nesne almaduk didiler. 'Alî radıyallâhu anh and virür idi töhmet anlasa. ﴿وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى﴾ eğer ol kişi ki anun içün and içerler kavimleri olsa dahı ﴿وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ﴾ Tanrı buyurduğı andı gizlemezler ﴿إِنَّا إِذًا لَمِنَ الْآثِمِينَ﴾ tahkîk biz şehâdeti gizledüğümüz vaktın günâhkârlardan oluruz didiler.

Su'âl: *Salât* mutlakdur, 'asırlan nice tefsîr olundı? **Cevâb:** Husûmet 'asırdan sonra olur idi. (106)

﴿فَإِنْ عُثِرَ﴾ Eğer muttali' olunursa ﴿عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا﴾ şunun üzerine ki ol iki vasî günâh kazandılar ﴿فَآخَرَانِ يَقُومَانِ﴾ iki tanık dahı verese tarafından dururlar ﴿مَقَامَهُمَا﴾ ol ikinün yerine ﴿مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ﴾ şunlardan ki cinâyet olundı üzerlerine ki anlar meyyitün ehlidür ﴿الْأَوْلَيَانِ﴾ evlâdur ol iki hıyânet belüren vasîden ﴿فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ﴾ dahı and içerler Tanrı'ya **[124a]** ﴿لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا﴾ ki bizim tanıklığımız evlârekdür, ol ikinün tanıklığından ﴿وَمَا اعْتَدَيْنَا﴾ dahı biz hayf itmedik ﴿إِنَّا إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾ bedürüstî biz eğer bî-vech yire şehâdet itdükse zâlimlerdeniz diyeler.

• • • • • • • • • • •

[345] Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca, onları güzelce tutun, yahut onlardan güzelce ayrılın. **İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun**… Talâk 65/2.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Eğer اِسْتَحَقَّ ma'lûm ise sîgasıyla okunsa vechi ne ola? **Cevâb:** Ma'nâsı, şol vereselerden ki evlâlardur aralarından şehâdete ki bunun ile kâzibün kizbi zâhir ola. Bu âyet hüccetdür şunlara ki andı müdde'îye redd eyleyeler. Bizim ashâbumuz bunı revâ görmezler anlar eydürler, vaktâ ki verese da'vâ itdi ol iki Nasrânînün üzerine hıyânet itüdünüz diyü, and içdiler. Vaktâ ki kizbleri belürdi ol çanağı biz satun alduk idi didiler. Müdde'î düşdiler beyyine gerek, verese münkir düşdi yemîn gerek. Bu arada *şehâdet*den murâd yemîndür, nice ki li'ânda, (107)

﴿ذَلِكَ﴾ Ol ki geçdi hükmün beyânında ﴿أَدْنَى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَى وَجْهِهَا﴾ 'akrabrağı budur ki gele tanıklar bunun gibi hâdisenin üzerine tanıklığıyla yüzi üzerine ﴿أَوْ يَخَافُوا﴾ yâ korkalar ﴿أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ﴾ ki andlar redd ola anlara ﴿بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ﴾ bunların andlarından sonra dahı rüsvây olalar yalanları belürmek ile ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا﴾ dahı kabûl idün.[346] ﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾ (108)

﴿يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ﴾ An yâ Muhammed ol güni ki Tanrı peygâmberleri cem' ide ﴿فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ﴾ dahı ümmetlerinizden ne cevâb virdünüz diye ﴿قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا﴾ anlar bize 'ilim cinsi yokdur diyeler ﴿إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ﴾ bedürüstî sen 'Allâmu'l-Guyûb'sın diyeler.

Su'âl: Peygâmberler nice 'ilim cinsi nefy ideler? Hâlbudur ki ne cevâb virildilerse bilürler. **Cevâb:** Ol hayret makâmıdur ve dehşet makâmıdur. Ol gün bildiklerini unutsalar **[124b]** 'aceb değül. Yâ ta'rîzdür, murâd kavimlerinden şikâyet itmeğe ki intikâm ola. Yâ bize cevâb virdüklerinin zâhirini bilürüz, evet bâtınına ıttılâ'ımız yokdur dimek olur. (109)

﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki Tanrı 'Îsâ b. Meryem'e didi ﴿اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ﴾ yâd it benim ni'metimi üzerine ve senün anenün üzerine didi ﴿إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾ ol vakt ki kuvvetlendürdüm seni Cibrîl ile ﴿تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا﴾ şu hâlde ki halka söylersin tufûletde ve kuhûletde. Ya'nî ikisinde dahı sözün tefâvütü yokdur. ﴿وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾ ol vakt ki öğretdim sana cinsi kitâbı ve dürlü esrârı ve Tevrât ve İncîl'i ﴿وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ﴾ dahı ol vakt ki tasvîr iderdün balçıkdan ﴿كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ﴾

346 Allah fasık bir kavme hidayet etmez.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿بِإِذْنِي﴾ kuş sûreti gibi ﴿فَتَنْفُخُ فِيهَا﴾ dahı üfürdün ol kuş sûreti gibiye ﴿فَتَكُونُ طَيْرًا﴾ ﴿بِإِذْنِي﴾ dahı benim destûrum ile kuş olur idi ﴿وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي﴾ dahı ekmeh ve abrası onuldurıdun benim destûrum ile ﴿وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَى بِإِذْنِي﴾ dahı ölüleri çıkarur idün benim destûrum ile kubûrından ﴿وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ﴾ dahı ol vakt ki men' itdüm senden Benî İsrâ'îl'i ﴿إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ﴾ vaktâ ki sen anlara dürlü mu'cize ile geldün ﴿فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ﴾ şunlar ki kâfir oldılar anlardan, değül bu getürdüği illâ rûşen sihir didiler. (110)

﴿وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki havârîlere buyurdum peygâmberleri diliyle ﴿قَالُوا آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ﴾ îmân getürdük dahı tanık ol ki muhlisleriz didiler. (111) ﴿إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ﴾ **[125a]** Ol vakt ki havârîler ﴿يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ﴾ senün Tanrı'nun elinden ki bizüm üzerimize mâyide indüre ﴿قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ korkun Tanrı'dan eğer gerçek mü'minlerseniz didi.

Su'âl: Bunlar çün muhlisler idi, neden ﴿هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ﴾ didiler? **Cevâb:** Allâhu te'âlâ bunları ihlâs ile vasf itmedi, bel ki iddi'âlarını hikâyet itdi هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ dahı okundı. Tanrı'na su'âl itmeğe cür'et idebilür misin didiler. (112)

﴿قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا﴾ Dilerüz ki andan yiyevüz didiler ﴿وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا﴾ dahı gönüllerimiz tuktaya ﴿وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا﴾ dahı bilelim ki sen bize râst söyledin ﴿وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ﴾ dahı ol mâyide üzerine tanıklardan olalım didiler. (113) ﴿قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا﴾ Yâ ilâhî yâ rabbenâ indir üzerimize ﴿مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ﴾ gökden mâyideyi ﴿تَكُونُ لَنَا عِيدًا﴾ bizüm içün ol bayram ola ﴿لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا﴾ evvelimize ve âhirimize. Ya'nî bizüm zamânımuzdağılara ve bizden sonrağılara ﴿وَآيَةً مِنْكَ﴾ dahı senden nişâne ola ﴿وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾ dahı rûz vir bize ki sen rûz virenlerin yeğreğisin didi. (114)

﴿قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ﴾ Tanrı te'âlâ bedürüstî ben ol mâyideyi üzerinize indürüciyem didi ﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ﴾ her kim ki kâfir ola sizden ol mâyide indükden sonra ﴿فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ﴾ ben ana 'azâb iderem bir 'azâb ki ol 'azâbı bir ehada 'âlem halkının itmezem didi. (115) ﴿وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Sen mi didün halka beni, dahı anamı ma'bûdeyn idinün Tanrı'dan gayrı didi. ﴿قَالَ سُبْحَانَكَ **[125b]** 'Îsâ sen münezzehsin, sana şerîk olmakdan didi ﴿مَا يَكُونُ لِي

bana gerekmez ki ﴿أَنْ أَقُولَ﴾ diyem ﴿مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ﴾ şunı ki bana lâyık değül dimek didi ﴿إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ﴾ eğer ben anı dimiş olsam ﴿فَقَدْ عَلِمْتَهُ﴾ tahkîk sen anı bilür misin ﴿تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي﴾ sen benim nefsimdekini bilürsin ﴿وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ﴾ ben senin ma'lûmunı bilmezem didi ﴿إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ﴾ bedürüstî sen guyûbı bilici ma'bûdsın didi.

Su'âl: Yukaruda ve aşağıda قَالَ didi ki mâzîdür, bu hod müstakbelde olısar nükte ne? **Cevâb:** Mütehakkıkü'l-vukû' olduğından ötüri mâzî lafzıyla edâ eyledi. Dahı [347] ﴿هَذَا يَوْمُ يَنفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ﴾ didi.

Su'âl: *'Allâmü'l-Guyûb*'sın didi. Hâlbuki guyûba biz dahı muttali'iz. **Cevâb:** Murâd cins-i guyûbdur, ana Tanrı muttali'dür, eğer guyûb halkun ıttılâ'ı olaydı havârîler ﴿هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَن يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِّنَ السَّمَاءِ﴾ dimeyeler idi.

Su'âl: Yukaruda ﴿هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ﴾ ki didiler, bu anlardan şek değül mi idi Tanrı'nun kudretinde ve küfr değül midür? **Cevâb:** Bu istifhâmdur fi'ilden, kudretden değül. Nice ki bir fakîr bir baya "Elinden gelür mi ki bana bir nesne virsen" dir. Buna istitâ'at-ı mutâva'at dirler, istitâ'at-ı kudret değildür.

Su'âl: Eğer murâd bu virdüğün cevâb olsa 'İsâ ﴿اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ dimeye idi. **Cevâb:** İnkâr anlarun ibâretlerine oldı, bu lafzıla dilememek gerek idi. Nice ki 'Uzeyr [348] ﴿أَنَّىٰ يُحْيِي هَٰذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾ didüği içün kendüde gösterdi. İbrâhîm [349] ﴿أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ﴾ didüği içün kuşlarda gösterdi. (116)

﴿مَا قُلْتُ لَهُمْ﴾ Dimedim ben anlara ﴿إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ﴾ illâ şunı ki sen bana anun ile emr itdün didi ﴿أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ﴾ ben anlara **[126a]** "Tapun Tanrı'ya ki benim ma'bûdum sizün ma'bûdunuzdur" didüm.

Su'âl: ﴿مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ﴾ didi. Hâlbuki dünyâ sözlerinden nice dahı söylendi. **Cevâb:** 'İbâdât bâbında hem anı söyledüm ki sen bana buyurdun didi.

• • • • • • • • • • •

[347] Allah, şöyle diyecek: "**Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür**." Mâ'ide 5/119.

[348] Yahut altı üstüne gelmiş bir kasabaya uğrayan kimseyi görmedin mi? "**Allah burayı ölümünden sonra acaba nasıl diriltecek?**" dedi. Bakara 2/259

[349] İbrahim Rabbine: "**Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster**" demişti. Bakara 2/260.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES

﴿وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ﴾ Ben anların üzerine tanuk idüm mâdâm ki ben anların içinde idüm didi ﴿فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي﴾ vaktâ ki beni aldın ﴿كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ﴾ anların üzerine nigehbân sen oldun ﴿وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ sen her nesnenin üzerine tanıksın didi.

Su'âl: ﴿فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي﴾ didüği 'Îsâ hayâtdadur dimeğe muhâlifdür. **Cevâb:** ﴿فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي﴾ didüği "Vaktâ ki benim işimi tamâm itdün beni âlem-i melekûta iledüp" dimek olur. Yâ murâd bundan dünyâda ölmekdür. (117)

﴿وَإِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ Eğer 'azâb idersen anlara senün bendeleründür eğer anları yarlığarsan sen 'Azîz Hakîm'sin didi.

Su'âl: 'Îsâ إِن تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ[350] diseydi enseb idi. **Cevâb:** ﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ﴾ didi, zîrâ mâlik-i mutlakun tasarrufı kendü bendelerinde mübâhdur, nice tasarruf gerek ise olsun, gerek mağfiret, gerek 'ukûbet.

Su'âl: Mağfiret küffâra revâ değül, nice ﴿وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ﴾ didi? **Cevâb:** إِنَّكَ تَغْفِرْ لَهُمْ dimedi, bel ki kelâmı إِنْ üzerine binâ itdi. (118)

﴿قَالَ اللَّهُ﴾ Tanrı eyitdi ﴿هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ﴾ bu gün girçeklere girçekliği menfa'at itdüği gündür didi. Murâd bunda 'Îsâ hakkında giçen sözdür. ﴿لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ﴾ Tanrı anlardan râzı olsun ﴿وَرَضُوا عَنْهُ﴾ Tanrı'dan dahı anlar râzı olsun ﴿ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ **[126b]** ol bendelerün rızâsı ve Tanrı'nun yine rızâsı anların çün ulu sa'âdetdür.

Su'âl: ﴿هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ﴾ didi, hâlbuki girçeklüğün dinyâda dahı nef'i vardur. **Cevâb:** Bir kişi uçmak birle sa'âdetlene, dahı cehennemden necât bula dünyâ menfa'ati anun katında 'adem gibidür.

Su'âl: Bu sıdkdan murâd âhiretde sıdk ise âhiret hod dâr-ı 'amel değül. Eğer dünyâda sıdk ise muvâfik değül mahalle ki 'Îsâ için kıyâmet güninde şehâdet

[350] Onlara azap edersen şüphesiz ki sen çok yücesin ve hikmet sahibisin. Onlara mağfiret edersen de onlar senin kullarındır.

itmekliğidür Tanrı'nun. **Cevâb:** Murâd istimrârlu sıdkdur dünyâda. Ve li-hâzâ iblîs gerçekliği kıyâmet güninde menfa'at itmez ki ol ﴿إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدتُّكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ﴾[351] diyiser. (119)

﴿لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ﴾ Dahı ol nesne ki anlarda vardur ﴿وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[352]

Su'âl: Ne ma'nâdan وَمَنْ فِيهِنَّ dimedi? **Cevâb:** مَا e'ammdurur, mütenâvil olur ecnâsa. (120)

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

351 İş bitirilince şeytan da diyecek ki: "**Şüphesiz Allah, size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım**… İbrâhîm 14/22.

352 O her şeye gücü yetendir.

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

6. EN‘ÂM SÛRESİ

سُورَةُ الأَنْعَامِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَسَبْعٌ وَسِتُّونَ أَيَةً وَقِيلَ خَمْسٌ وَسِتُّونَ أَيَةً[353]

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي﴾ Hamd ol sıfatlu ma‘bûd içündür ki ﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾ gökleri yaratdı ve yirleri yaratdı ﴿وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ﴾ dahı karanulukları ve ve envârı yaratdı.

Su’âl: *Nûr*ı müfred itdüğinde nükte nedür? **Cevâb:** Cins kasd itmek içün ifrâd itdi, nice ki [354]﴿وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا﴾’dür, yâ budur ki *zulumât*ın cem‘ine i‘timâd nice *arz* müfred lafzıla zikr olundı *semâvât* lafzınun cem‘iyle iktifâ olunup.

﴿الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴾ Andan sonra şunlar ki kâfir oldılar kendüleri yaradana i‘râz iderler, dahı anun ni‘metine kâfir olur.

Su’âl: ﴿ثُمَّ الَّذِينَ﴾ nireye ma‘tûfdur? **Cevâb:** ﴿الْحَمْدُ لِلَّه﴾’a ma‘tûfdur. **[127a]** İşbu ma‘nâya ki Tanrı lâyıkdur hamde yaratdığı üzerine. Anun içün ki yaratduğı anun ni‘metidür. Andan sonra kâfirler ol ni‘mete inkâr iderler. Yâ ﴿خَلَقَ﴾’ya ma‘tûfdur, işbu ma‘nâya ki yaratdı şunı ki hiç kimsenin elinden gelmez, andan sonra anlar ‘âciz sanemleri ana berâber iderler. ﴿ثُمَّ﴾ lafzıyla getürdiği istib‘âddur anların işlerini delâyil vâzıh oldukdan sonra. (1)

[353] En‘âm Sûresi; Mekke’de nâzil olmuştur, 167 âyettir, 165 âyet olduğu da söylenmiştir.

[354] **Melekler onun kıyılarındadır**. O gün Rabbinin Arş’ını, bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır. Hâkka 69/17.

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ﴾ Tanrı şol Tanrı'dur ki balçıkdan yaratdı sizi ﴿ثُمَّ قَضَى أَجَلًا﴾ andan sonra ecel-i mevti beyân eyledi ﴿وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ﴾ eceli ki müsemmâdur anun katındadur ki ecel-i kıyâmetdür. Yâ *ecel-i evvel* halkdan mevte değindür, *ecel-i sânî* mevtden ba'se değindür. Yâ *ecel-i evvel* nevmdür, *sânî* mevtdür. ﴿ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ﴾ Andan sonra siz gümân idersiz anun rubûbiyyetinde. (2) ﴿وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ﴾ Ol Tanrı'dur göklerde ve dahı yirlerde ﴿يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ﴾ bilür sizün sırrınuzı, dahı âşikârenüzi.

Su'âl: Sırrı bilicek cehri hod be-tarîki'l-evlâ bilür. **Cevâb:** Murâd puşîde ve âşikâre anun hazretinde berâberdür, tevâfüt bizüm katımızdadur.

﴿وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ﴾ Dahı bilür şunı ki siz kazanırsız hayırdan ve şerrden. (3) ﴿وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ﴾ Gelmez Mekke ehline anun birliğine nişâne olandan ﴿إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ﴾ illâ andan i'râz idiciler olurlar, i'tibâr göziyle nazar itmeyüp. (4) ﴿فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ﴾ Tahkîk yalanladılar hakkı ki Kur'ân'dur, vaktâ ki anlara geldi ﴿فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ﴾ sonra gele anlara haberleri ﴿مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ şunın ki anı istihzâ iderler idi beğenmeyüben. (5)

﴿أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ **[127b]** Görmediler mi ki niceleri helâk itdük ﴿مِنْ قَرْنٍ﴾ anlardan öndin ﴿مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ kurûndan yirde anlara makâmlar virdük ﴿مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ﴾ şunı ki size virmedük ﴿وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا﴾ dahı anlara yağmurı gönderdik biri biri ardınca ﴿وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ﴾ dahı kıldık ırmakları akardı altlarından. Murâd 'Âd ve Semûd'dur ve dahı anların emsâli ﴿فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ﴾ dahı anları günâhları sebebiyle helâk eyledik ﴿وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ﴾ dahı anlardan sonra bir tâyife dahı yaratdık.

Su'âl: Anlardan sonra yaratduğı tâyifeyi zikr itmekde fâyide ne? **Cevâb:** Delâletdür anun üzerine ki tüvânâdur helâka ve inşâya, yine helâka ve inşâya. (6)

﴿وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ﴾ Eğer indürsevüz senün üzerine mektûb ki kâğıd üzerinde ﴿فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ﴾ dahı karveseler anı elleriyle ya'nî tâ gümân itmeyeler ﴿لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ﴾ şunlar ki kâfir oldılar, değüldür bu illâ rûşen sihirdür dirler idi. (7)

﴿وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ﴾ Anlar ne içün anun üzerine ferişte inmedi ki biz anı göreydük didiler ﴿وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا﴾ eğer ferişte indürsevüz anun üzerine ki anlara görineydi ﴿لَقُضِيَ الْأَمْرُ﴾ helâkleri vâcib olur idi anlarun ﴿ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ﴾ andan sonra mühlet virilmezler idi. Zîrâ meleği göriceğez sûretinde can virürler idi heybetden. (8) ﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا﴾ Eğer ol peygâmberi ferişte kılaydık ﴿لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا﴾ anı erkişi sûretinde kılur idük, nice ki Cebrâîl e‘amm-ı ahvâlde Peygâmber’e Dihye sûretinde iner idi döysün diyü ﴿وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ﴾ dahı üzerlerine benzedür idük şunı ki anlayamazlar idi ki ferişte midür **[128a]** yâ değül. Ya‘nî iştibâh anlardan gitmez idi ana dahı cadu dirler idi. (9) ﴿وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ﴾ Tahkîk masharalığa dutuldı senden öndin gelen peygâmberler ﴿فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ﴾ döndi şunlara ki anları beğenmediler ﴿مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ şol nesne ki anun ile istihzâ iderler idi anları. Ya‘nî istihzâ itdüklerinün şomlığı ile helâk oldılar. (10) ﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ﴾ Eyit yâ Muhammed seyr idün yir yüzinde ﴿ثُمَّ انْظُرُوا﴾ andan sonra nazar eylen ki ﴿كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ﴾ serencâmı nice oldı hakkı yalancılarun, evet ‘ibret ile olsun. (11) ﴿قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Eyit yâ Muhammed anlara göklerdeki ve yirlerdeki kimündür? Anlar hod bilürler cevâb viremezler. ﴿قُلْ لِلَّهِ﴾ Tanrı’nundur di yâ Muhammed ﴿كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾ ki vâcib itdi rahmeti kendinin üzerine ki sizi ‘azâb itmez.

Su’âl: Söz bu arada kâfirler iledür ki rahmetden mahrûmlardur. Pes ne ma‘nâdan ﴿كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾ didi? **Cevâb:** Murâd te’hîr-i ‘azâbdur Muhammed bereketiyle ki rahmet peygâmberidür. Bir dahı anlarun belinden îmâna gelecek kimesneler var idi.

﴿لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ Tanrı sizi cem‘ idiser kubûrınızdan kıyâmet güninde ﴿لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ ki anda gümân yokdur, tâ cezâ ide size şirkinüzün üzerine ﴿الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ﴾ siz şunlarsız ki nefislerini ziyâna virdiler ﴿فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ ol husrân sebeb oldı ki îmân getürmezler.

Su’âl: Husrânı ‘adem-i îmâna sebeb kıldı, hâlbuki emr bi’l-‘aksdür. **Cevâb:** Şunlar ki nefislerine ziyân itdiler Tanrı ‘ilminde küfri ihtiyâr itdükleri içün anlar îmân getürmezler. (12)

﴿وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ Anun **[128b]** içündür her nesne ki sâkin oldı gicede ve gündüzde Semî‘dür, ol bilicidür.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Sükûnı andı hareketi anmadı, nükte ne? **Cevâb:** Sükûn ağlebdür her mahlûka, yâ sâkin ekserdürür müteharrikden, yâ sükûn mukaddemdür, yâ takdîri ﴿وَلَهُ مَا سَكَنَ وَتَحَرَّكَ﴾[355]'dür. (13)

﴿قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا﴾ Eyit yâ Muhammed, Tanrı'dan gayrı dost mı idineyim ﴿فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ ki gökleri ve yirleri yaradıcı oldur ﴿وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ﴾ dahı ol yidürür ve kendü yimez. Ya'nî rûzî ol virür, ol kimseden rûzî almaz. وَلَا يُطْعَمُ dahı okundı. وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ dahı okundı. Zamîr gayra gider. وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعِمُ dahı okundu ki ikisi dahı binâ-ı fâ'ildür, وَلَا يَسْتَطْعِمُ ma'nâsına. ﴿قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ﴾ Bedürüstî buyuruldum ki evvel ben İslâm'a gelem di yâ Muhammed ﴿وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ Dahı ben müşriklerden müşriklerden olma dindim.

Su'âl: ﴿أَتَّخِذُ وَلِيًّا﴾ didi, hâlbuki peygâmberin nice dostları dahı var idi. **Cevâb:** Bu arada *veli*den murâd ma'bûddur.

Su'âl: ﴿أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ﴾ didi, hâlbuki bundan öndin bunca Müslimânlar dahı var idi. **Cevâb:** Ümmete nisbetdür, yâ evvel Muhammed yaradıldı ki كُنْتُ نَبِيا وَاٰدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ[356] didi. (14)

﴿قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾ Bedürüstî ben eğer tekrîm 'âsî olursam ulu günün 'azâbından korkaram di yâ Muhammed. (15) ﴿مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ﴾ Her kim ki andan 'azâb def' ola, kıyâmet güninde Tanrı anı esirgemiş olur ﴿وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ﴾ ol ulu necâtdür. (16) ﴿وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ﴾ Eğer Tanrı seni fakr ile yâ maraz ile tutarsa ﴿فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ﴾ anı giderici yokdur meğer ol ﴿وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ﴾ eğer hayrılan tutar ise sağlık gibi ve baylık gibi.[357] ﴿فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ **[129a]** (17) ﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ﴾ Ol gâlibdür bendelerinin üzerine ﴿وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ﴾ ol her nesneyi yerinde işleyicidür, dahı dânâdur. (18) ﴿قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً﴾ Ne nesnedür ulurak şehâdet yöninden di yâ Muhammed, kimesne cevâb virmez ﴿قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ﴾ Tanrı tanıkdur benüm ile sizün ortanızda di yâ Muhammed.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

355 Sakin olan ve hareket eden onundur.

356 Âdem aleyhisselâm su ile çamur arası bir halde iken ben peygamber idim. Tirmîzî, Menâkıb, 1.

357 O her şeye gücü yetendir.

Su’âl: Tanrı’ya *şey* dimek revâ olıcak gerek nidâsı dahı revâ ola Hayy, Kayyûm gibi. **Cevâb:** Nidâ mahsûsdur şol isme ki medhe ve sıfat-ı kemâle delâlet ide, bunda bulunmaz.

Su’âl: Müdde‘înin istişhâdı billâh ile da‘vâ sıhhatinde kifâyet itmez. Yâ peygâmberden nice revâdur? **Cevâb:** Peygâmberden gayrı delîl ikâmet itmek elinden gelmez ki Tanrı anun içün şehâdet eyleye, evet peygâmberin elinden gelür nice ki ﴿وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ﴾ didi. Ya‘nî vahy olundı bana bu Kur’ân tâ ben sizi inzâr eyleyem anun ile dahı şunları ki bu Kur’ân ana erişdi. ﴿أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ﴾ tahkîk siz şehâdet ider misiz ki ﴿أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرَى﴾ Tanrı ile bile ma‘bûdlar var nice ki Tanrı didi, eğer tanıklık virürlerse sen ﴿قُلْ لَا أَشْهَدُ﴾ ben tanıklık virmezem sizün tanıklığınuz gibi di ﴿قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ bedürüstî ma‘bûd değül illâ bir di ﴿وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ﴾ dahı bedürüstî ben berîyem şundan ki siz ana şerîk idersiz didi. (19)

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾ Şunlar ki anlara kitâb virdük, murâd Yahûd ve Nasârâdur ﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ﴾ bilürler Muhammed’i na‘tıyla ve sıfatıyla, nice ki oğlancıklarını bilürler [358] ﴿الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ (20) ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا﴾ Kim zâlimrakdur şundan ki yalan çıkardı Tanrı’nun üzerine ﴿أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ﴾ **[129b]** yâ anun birliğine delâlet iden burhânlara yalan didi ﴿إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ﴾ bedürüstî şan budur ki zâlimler sa‘âdet-mend olmazlar. (21) ﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا﴾ Ol günki anları hazretimüze haşr idevüz bir uğurda dürlü işler olısar ﴿ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ andan sonra eydürüz şunlara ki putları bize şerîk itdiler ﴿أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ﴾ ol putlarunuz kanı ki bize şerîk zu‘m iderdiniz anları diyevüz. (22) ﴿ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ﴾ Andan sonra olmadı anların küfürlerinün serencâmı ﴿إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾ illâ şol ki vallâhi bizüm ma‘bûdumuzdur ol, biz müşrikler değül idük diyeler. Tanrı te‘âlâ anlarun ağızlarına mühür ura dahı a‘zâları şehâdet ide.

Su’âl: Bular nice inkâr ideler sarâyir rûşen oldukdan sonra Hakk’a? **Cevâb:** Mübtelâ olan söyler assı ideni ve ziyân ideniz seçmez hayretinden.

• • • • • • • • • • •

[358] Kendilerini ziyan edenler var ya, işte onlar inanmazlar.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tubav.gov.tr

Su'âl: Ağızlarına mühür ura dindi [359]﴿وَلاَ يَكْتُمُونَ اللّهَ حَدِيثًا﴾ buna muhâlifdür. **Cevâb:** Ba'zında mevkıflerün gizlemeyeler, ba'zında yalan and içeler. (23)

﴿انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ﴾ Nazar it yâ Muhammed ki nefisleri üzerine nice yalan söylediler ﴿وَضَلَّ عَنْهُمْ﴾ dahı belüsüz oldı anlardan ﴿مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾ şol nesne ki yalan söyler idi putlarını Tanrı'dur didüklerinden. (24) ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ﴾ Anlardan ba'zı kulak ururlar sana Kur'ân okudukda sen ﴿وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً﴾ biz anların gönülleri üzerine perdeler kılduk ﴿أَنْ يَفْقَهُوهُ﴾ anı anlamakdan ﴿وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا﴾ dahı anların kulaklarını sağır kılduk ki hakkı ne anlayalar ne işideler ﴿وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ﴾ eğer görseler anlar her âyeti ki senün sıdkına delâlet ider ﴿لَا يُؤْمِنُوا بِهَا﴾ inanmazlar ana ﴿حَتَّى إِذَا جَاءُوكَ﴾ **[130a]** şol vakte değin ki sana gelürler ﴿يُجَادِلُونَكَ﴾ şu hâlde ki senün ile cenk iderler ﴿يَقُولُ﴾ eydir şunlar ki kâfir oldılar ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾ değüldür bu Kur'ân illâ ilerükilerün yalanları dirler. حَتَّى bu arada cerr itmez, evceh dahı budur. أَسَاطِيرُ'un cem'-i اسطورة'dür ve اسطارة'dür. (25) ﴿وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ﴾ Anlar halkı Kur'ân'dan nehy iderler ﴿وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ﴾ dahı kendüler yıraklanurlar andan azarlar ve azdururlar ﴿وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ﴾ evet helâk itmezler illâ kendüleri ﴿وَمَا يَشْعُرُونَ﴾ dahı anlamazlar kendiler helâk olduklarını. (26)

﴿وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ﴾ Eğer görsen yâ Muhammed ol vakti ki anları tamunun üzerine bırağalar 'aceb nesne görür idin. ﴿فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ﴾ İy kâşki ki dönderileydik dünyâ sarâyına ﴿وَلَا نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا﴾ dahı yalanlamaz idük Tanrı'nun âyâtını ﴿وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı inanıcılardan olurduk.

Su'âl: Temennîde yalan söylenmez ﴿وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ ki dir, delâlet ider ki ﴿وَلَا نُكَذِّبَ﴾ didükleri temennî değüldür. **Cevâb:** Bu temennîdür ki va'd ma'nâsını mütezammindür câyizdür ki buna tekzîb müte'allik ola. (27)

﴿بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ﴾ Bel ki rûşen oldı anlara şol nesne ki gizlerler idi anı Muhammed'in na'tından bundan öndin ki dünyâ sarâyıdur. Yarar ki âyet münâfiklar hakkında ola. ﴿وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا﴾ eğer dönderilseler dünyâ sarâyına döneler idi ﴿لِمَا نُهُوا عَنْهُ﴾ şuna ki andan nehy olundılar idi küfrden ve me'âsîden

[359] O kıyamet günü, Allah'ı inkâr edip Peygâmber'e isyan edenler, yer yarılıp içine girmiş olmayı isterler ve **Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler**. Nisâ 4/42.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tubaar.gov.tr

﴿وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ tahkîk anlar yalancılardururlar va‘delerinde. (28) ﴿وَقَالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا﴾ Dahı değüldür ol illâ bizim azacık dirliğimüz diyeler idi ﴿وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ﴾ **[130b]** dahı biz yine koyıser değülüz diyeler idi. (29) ﴿وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُوا عَلَى رَبِّهِمْ﴾ Eğer görsen yâ Muhammed anları şol vaktın ki turgurlar Tanrı hazretine su’âl itmek içün, yâ haps olınurlar ol vaktın Tanrı ne dir? ﴿قَالَ﴾ Tanrı eydür ﴿أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ﴾ anları ‘ârlandırup “Bu gördüğünüz gün ki inkâr ider idiniz, hak değül midir?” dir. ﴿قَالُوا بَلَى وَرَبِّنَا﴾ Hakdur Tanrımız hakkıçün dirler ﴿قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ﴾ çekün ‘azâbı küfrünüz sebebiyle sizi yaradana dir. (30) ﴿قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ﴾ Tahkîk ziyân itdi şunlar ki Tanrı’nun likâsını tekzîb itdiler ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً﴾ şol vakte değin ki kıyâmet geldi ap ansızdan ﴿قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا﴾ iy bizim hasretimize ki taksîrlik itdük dünyâ sarâyında diyeler.

Su’âl: Ölümlerinde tehassür itmediler mi ki yâ ﴿حَسْرَتَنَا﴾ dirler kıyâmet gününde? **Cevâb:** Murâd tekrâr-ı tehassürdür yâ ölüm anların kıyâmetidür. فِيهَا didi, merci‘un ileyh geçmeden, ma‘lûm olduğı içün.

﴿وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ﴾ Anlar günâhlarını getürürler ﴿عَلَى ظُهُورِهِمْ﴾ arkaları üzerine ﴿أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ﴾ ne yaman nesnedür ol ki getürürler.

Su’âl: Günâh ‘arzdur, arkaya nice getürürler? **Cevâb:** Me‘âsî bir kara şekliyle anlara gele Tanrı kudretiyle andan sonra murdâr murdâr kokar ola getüreler. (31) ﴿وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ﴾ Değüldür dünyâ hayâtı illâ oyun ve meşgûllük.

Su’âl: Dirlik sıfatdur, ﴿لَعِبٌ وَلَهْوٌ﴾ fi‘ldür, nice sûret bağlar? **Cevâb:** Murâd ol hayâtdan yine fi‘ldür, nice ki İbn-i ‘Abbâs حَيوةُ دُنْيا لَعِبٌ كَلَعِبِ الصِّبْيانِ وَلَهْوٌ كَلَهْوِ الشُّبَّانِ[360] didi.

﴿وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ﴾ Tahkîk sarây-ı âhiret ﴿خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ﴾ yeğrekdür şunlara ki Tanrı’dan korkarlar **[131a]** ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ anlamazlar mı?

Su’âl: Hayrdur müttakîlere didi, hâlbuki müttakîlere ve gayrı müttakîlere yeğrekdür, etfâl ve mecânîn gibi. **Cevâb:** ﴿لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ﴾ didi zîrâ anların dereceleri a‘lâdurur, gayrı anlara teba‘dur. (32)

[360] Dünyâ hayâtı çocukların oyunu gibi bir oyundur ve gençlerin eğlencesi gibi bir eğlencedir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

﴿قَدْ نَعْلَمُ﴾ Tahkîk bilürüz ﴿إِنَّهُ﴾ bedürüstî şan budur ki ﴿لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ﴾ tahkîk melûl ider seni şol ki dirler sâhir ve kezzâb didüklerinden ﴿فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ﴾ bedürüstî anlar seni yalanlayamazlar ﴿وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾ lâkin müşrikler Tanrı'nun âyâtına inkâr iderler. Rivâyetdür ki Ecnes, Ebû Cehil'e Muhammed'den haber sorıcak "Sâdıkdur, hergiz yalan söylemedi, evet 'alem anlarda ve Tanrı'nun evi hizmeti yine anlarda ve sikâye ve nübüvvet yine anlarun tarafında yâ kalan Kureyş ne olur diyu inkâr iderem" didi. (33)

﴿وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ﴾ Tahkîk senden öndin peygâmberler yalanlandılar ﴿فَصَبَرُوا﴾ dahı sabr itdiler ﴿عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا﴾ şunun üzerine ki anlar tekzîb olundılar ve incindiler ﴿حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا﴾ şuna değin ki anlara bizüm yardımımız geldi ﴿وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun va'delerini tebdîl idici yokdur ﴿وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ﴾ tahkîk sana geldi peygâmberlerün haberlerinün ba'zı. (34) ﴿وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ﴾ Eğer yâ Muhammed senün üzerine katı gelse anlarun serkeşlikleri ﴿فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ﴾ eğer elinden gelse ki yiri deleydin ve aşağıya ineydin ﴿أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ﴾ yâ nerdübân taleb ideydün göğe çıkmağa ﴿فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ﴾ dahı anlara gökden geleydin bir nişân ile ki senün girçekliğüne şehâdet ide idi ol. Murâd bundan peygâmberin hırsını beyân itmekdür kavminün îmânına. ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى﴾ Eğer Tanrı dileseydi **[131b]** anları bir uğruda hidâyet üzerine cem' ider idi. [361] ﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾

Su'âl: ﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ didi. Nûh hakkında ﴿إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ [362] didi. Bu eyü hitâbdur ana nisbet hâlbuki Muhammed efdal-i enbiyâdur. **Cevâb:** Nûh ma'zûr idi cehlinde. Zîrâ Tanrı va'de kılmış idi ehlinün incâsına ve halâsına, Muhammed 'aleyhi's-selâm ma'zûr değül idi. Zîrâ bilür idi ki anlarun küfri Tanrı'nun irâdetiyle idi. (35)

﴿إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ﴾ Bedürüstî kabûl ider şunlar ki senün nasîhatüni işidürler ﴿وَالْمَوْتَى﴾ dahı ölüler. Murâd bundan kâfirlerdür. ﴿يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ﴾ Tanrı anları kubûrından kaldurur ﴿ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾ andan sonra andan yana dönderilürler. (36) ﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ﴾ Ne içün inmedi anun üzerine bir âyet

361 Sakın cahillerden olma.

362 … Ben sana câhillerden olmamanı nasihat ederim. Hûd 11/46.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

ki anun peygâmber idüğine delâlet ide didiler. Âyetler inmiş idi, evet anlarun ‘inâdından şöyle idi ki sanasın âyet inmedi. Rivâyetdür ki ﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ﴾ diyenler mü’minlerdür, maksûdları anlarun kâfirlerün îmân getürmeğiydi. ﴿قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً﴾ Eyit yâ Muhammed bedürüstî Tanrı tüvânâdur âyet indürmek üzerine, nice ki diyeler ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ lâkin ekseri bilmezler ki serencâmı anun anlara eyü olmaz. Hem hikmet oldur ki anlar gâzîler olalar ve ganîmetler alalar ve İslâm diyârını feth ideler ve kimi şehîdler olalar. Eğer diledükleri gibi âyet inse şâyed helâk olalar idi. (37)

﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ﴾ Hergiz yir yüzinde cânver yokdur ﴿وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ﴾ dahı kuş yokdur ki iki kanadı ile uçar ola ﴿إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ﴾ illâ anlar dahı ümmetlerdür sizcileyin, rızıkları **[132a]** ve ‘amelleri ve ecelleri yazılıpdur ﴿مَا فَرَّطْنَا﴾ terk itmedik ﴿فِي الْكِتَابِ﴾ levh-i mahfûzda ﴿مِنْ شَيْءٍ﴾ ol gereklü olanda bir nesneyi ﴿ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ﴾ andan sonra kendüleri yaradana haşr olınısar.

Su’âl: أُمَمٌ didi, hâlbuki دَابَّةٍ ve طَائِرٍ müfreddür. **Cevâb:** ‘Umûm oldığı içün أُمَمٌ didi. Zîrâ nekiredür ki siyâkı nefyde vâkı‘ oldı.

Su’âl: فِي الْأَرْضِ didüğinde ve يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ didüğinde nazar nedür? دَابَّةٍ hod yir yüzinde olur, dahı kuş iki kanadıyla uçar. **Cevâb:** Murâd ziyâde ta‘mîmdür. Ya‘nî cemî‘ yirlerde ve etrâf-ı cevv-i semâvâtda dimek olur. Hem murâd nefy-i mecâzdur. (38)

﴿وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ Şunlar ki yalanladılar bizim birliğimize nişâne olanları ﴿صُمٌّ وَبُكْمٌ﴾ sağırlardur nasîhat işidmezler, dahı dilsizlerdür hakkı söyleyemezler ﴿فِي الظُّلُمَاتِ﴾ küfr karanulıklarında kalmışlardur ﴿مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ﴾ her kimi ki Allâh dilese hor ider ﴿وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ her kimin ki sa‘âdetini diler anı râst yol üzerine kılur. (39)

﴿قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ﴾ Eyit yâ Muhammed haber virün bana puta tapduğunuz size fâyide ider mi ﴿إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ﴾ eğer size Tanrı’nun ‘azâbı gelse ölür demde ﴿أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ﴾ yâ kıyâmet gelse size ﴿أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ﴾ Tanrı’dan gayrıya niyâz ider misiz? ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ Eğer putlara tapmak bize fâyide ider didüğünüzde gerçekseniz. (40) ﴿بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ﴾ Bel ki ana taparsız ﴿فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ﴾ dahı açar şunı ki siz anun gidermeğini diler idiniz ﴿إِنْ شَاءَ﴾ eğer ol keremi dilerse. ﴿وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ﴾ dahı unudurdınuz şol putları ki siz ana şerîk ider idinüz.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Bu takrîr ﴿إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ﴾ didüğinde sûret **[132b]** bağlar, evet ﴿أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ﴾'de nice sûret bağlar? Zîrâ kıyâmetde çâre olma. **Cevâb:** ﴿إِنْ شَاءَ﴾ didüğiyle sû'âl def' olur. (41)

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ﴾ Bedürüstî gönderdik peygâmberlerimüzi giçen ümmetlere senden öndin yâ Muhammed, serkeşlik itdiler anları tekzîb itmek ile ﴿فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ﴾ dahı dutduk anları kızlık ile ve açlık ile ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ﴾ tâ bize niyâz ideler. (42) ﴿فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا﴾ Ne içün tazarru' eylemediler bizim anlara 'azâbumuz gelür, tâ keşf ide idük ﴿وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ lâkin gönüller katı oldı ﴿وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ﴾ dahı şeytân bezedi anlarun içün ﴿مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ şunı ki işlerler idi me'âsîden. (43) ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ﴾ Unutdılar şunı ki anun ile nasîhat olındılar idi ﴿فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ﴾ açdık üzerlerine anlarun ﴿أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ﴾ her nesnenün kapusını dünyâ ni'metinlerinden ﴿حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا﴾ şu vakte değin ki şâd oldılar ol ni'metler ile ki virildiler ﴿أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً﴾ ansızda dutduk anları ﴿فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ﴾ nâgâh anlar mağbûnlardur. (44) ﴿فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ Ya'nî kökleri kesildi anlarun ki küfr ile giriftâr oldılar ﴿وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ iy bendeler الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ diyin didi.

Su'âl: Gâliben hamd ni'metde olur, helâkde nice hamd olur? **Cevâb:** Bu dahı ni'metededür zîrâ mü'minler râhat olurlar, yâ hamd 'azâb te'hîr olduğı üzerinedür ki mü'minleri anlarun gibi kökin kesip helâk itmez. (45)

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ﴾ Eyit yâ Muhammed haber virün bana iy müşrikler ﴿إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ﴾ eğer Tanrı sizün sem'inizi alsa ki işidmeseniz ﴿وَأَبْصَارَكُمْ﴾ dahı görmeklerinüzi alsa görmeseniz ﴿وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ﴾ dahı mühür ursa **[133a]** kulûbunız üzerine ﴿مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ﴾ Tanrı'dan gayrı kimdürür ki getüre size şunı ki alındıydı sizden ﴿انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ﴾ nazar eyle yâ Muhammed ki nice beyân iderüz anlara senün nübüvvetinün nişânelerini ﴿ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ﴾ bundan sonra anlar 'ibret alup i'râz itmezler. (46) ﴿قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ﴾ Eyit yâ Muhammed haber virün bana ﴿إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ﴾ eğer size Tanrı'nun 'azâbı gelse ﴿بَغْتَةً﴾ nâgâh ﴿أَوْ جَهْرَةً﴾ yâ âşikâre, gicede yâ gündüzde ﴿هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ﴾ helâk olmaz illâ zâlim olanlar. (46) ﴿وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ﴾ Göndermeziz peygâmberleri ﴿إِلَّا مُبَشِّرِينَ﴾ illâ beşâret idiciler olup mutî'lere ﴿وَمُنْذِرِينَ﴾ dahı korkıdıcılar olup serkeşlere ﴿فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ﴾ her kim ki îmân getürdi dahı işini kayurdı. ﴿فَلَا خَوْفٌ

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ (48) ﴿عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾[363]
‘Azâb anları dutar fiskları sebebiyle. (49)

﴿قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ﴾ Eyit yâ Muhammed, ben dimezem size ki benim katımda Tanrı’nun hazîneleri var, tâ size rızkınuzı virem ﴿وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ﴾ gayb dahı bilmezem, tâ size olmışdan ve olacakdan haber virem ﴿وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ﴾ size meleğüm dahı dimezem, tâ beşerin elinden gelmeyen işleri işleyem ﴿إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ﴾ tâbî‘ olmazam, illâ şuna ki bana Tanrı’dan vahy olur ﴿أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ﴾ fikr itmez misiz ki berâber olmazlar. (50) ﴿وَأَنْذِرْ﴾ Korkut yâ Muhammed ﴿بِهِ﴾ Kur’ân ile ﴿الَّذِينَ﴾ şunları ki ﴿يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَى رَبِّهِمْ﴾ korkarlar anları yaradandan yana haşr olmakdan, zîrâ bilürler ki seni yalan-layupdururlar ﴿لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ﴾ **[133b]** şu hâlde ki anlarun yakın kişileri ve şefâ‘atçileri yokdur ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾ tâ ehl-i takvânun bölüğine gireler. (51) ﴿وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ﴾ Sürme yâ Muhammed şunları ki ﴿يَدْعُونَ رَبَّهُمْ﴾ kendileri yaradana niyâz iderler ﴿بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ﴾ subh namâzında ve ikindü namâzında yâ beş vaktde ﴿يُرِيدُونَ وَجْهَهُ﴾ şu hâlde ki anun rızâsını dilerler. Murâd bunlar-dan Bilâl’dür ve dervîşlerdür ashâbdan ki peygâmber anları sürüp ve Akra‘ b. Hâbis getürmek itdi îmân getüreler diyü, Tanrı ‘itâb itdi. ﴿مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾ senün üzerine nesne yokdur anların hisâbından ﴿وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾ dahı senün hisâbından anlarun üzerine nesne yokdur ﴿فَتَطْرُدَهُمْ﴾ tâ süresin anları ﴿فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ eyle idersen zâlimlerden olursun. ﴿مِنْ شَيْءٍ﴾ mübtedâdur, ﴿عَلَيْكَ﴾ ve ﴿عَلَيْهِمْ﴾ haberidür. ﴿مِنْ حِسَابِهِمْ﴾ ve ﴿مِنْ حِسَابِكَ﴾ sıfat-larıdur ﴿شَيْءٍ﴾’e. ﴿فَتَطْرُدَ﴾ cevâb-ı nefydür, ﴿فَتَكُونَ﴾ cevâb-ı nehydür.

Su’âl: ﴿مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾ kifâyet ider idi, ﴿وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ﴾ di-düğinde nükte ne? **Cevâb:** İki cümle bir cümle menzilinde kılındı tasrîh içün. Yarar ki zamîr-i cem‘ müşriklere ‘âyid ola. Ya‘nî anlar mu’âhaze olunmaz se-nün hisâbın ile, sen dahı anların hisâbı ile, tâ harîs olasın anlarun îmânlarına, dahı mü’min bendeleri süresin. Eyle olsa peygâmber anları okudı, dahı selâm virüp gönüllerini ele aldı, nice ki beyân olısar. (52)

﴿وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ﴾ Ancılayın fitneledük ba‘zı bendelerümüzi ba‘zılar ile ﴿لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا﴾ tâ işbunlar mıdur ki minnet eyledi Tanrı

363 Onlar için korku yoktur, onlar üzülmezler de.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[134a] anlarun üzerlerine bizüm aramızdan îmân ile diyeler. Bu ol idi ki müşrikler alçak hâllü Müslimânlara kem nazar idüp dirler idi. ﴿أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ﴾ Tanrı şâkir bendelerini îmân üzerine eyürek bilmez mi? (53) ﴿وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا﴾ Vaktâ ki geleler sana yâ Muhammed şunlar ki bizüm birliğimüz nişânelerine inanurlar. Murâd Bilâl'dür ve ol kalan dervîşlerdür. ﴿فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ﴾ Anlara benim selâmımı degir ﴿كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾ eyit Tanrı-yı kerîm nefsinün üzerine rahmet yazdı sizün içün ﴿أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ﴾ bedürüstî şân budur her kim ki sizden günâh işlese ﴿بِجَهَالَةٍ﴾ bilmemek ile ﴿ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ﴾ dahı andan sonra tevbe kılsa ﴿وَأَصْلَحَ﴾ dahı işini eyü itse ﴿فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (54) ﴿وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ﴾ Ancılayın tafsîl iderüz birliğimiz nişânelerini, tâ anun ile 'amel ola ﴿وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ﴾ dahı rûşen ola 'âsîlerün yolları ki cehenneme gider.

Su'âl: Mü'minlerin yollarını ne ma'nâdan beyân itmedi? **Cevâb:** 'Âsîlerün yollarınun beyân, hemân mü'minlerün yollarını beyândur. (55)

﴿قُلْ إِنِّي نُهِيتُ﴾ Bedürüstî ben nehy olundum yâ Muhammed ﴿أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ﴾ şol putlara tapınmakdan ki ﴿تَدْعُونَ﴾ siz taparsız ﴿مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Tanrı'dan gayrı ﴿قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ﴾ yâ Muhammed sizün hevânıza uymazam di ki sürem ol bîçâreleri, dahı putlarınızın tapınmağına heves idem ﴿قَدْ ضَلَلْتُ إِذًا﴾ eğer hevânıza uyar isem ben yolumı azmış olurum ﴿وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ﴾ dahı ben onıcılardan değülem. (56) ﴿قُلْ إِنِّي عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي﴾ Bedürüstî ben eyü burhân üzerineyim ma'bûdumdan di yâ Muhammed ﴿وَكَذَّبْتُمْ بِهِ﴾ ol ma'bûda uymayıp siz anı yalanladınız ﴿مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ﴾ **[134b]** yokdur benim katımda şol nesne ki siz anun ile Tanrı'nun 'azâbını tizlersiz. Bu işâretdür ana ki yâ Muhammed sen didiğün hakkısa bizim üzerimize taş yağdur didiler idi. ﴿إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ﴾ Hüküm değüldür 'azâbınuzı te'hîr itmekde, illâ Tanrı'nun ﴿يَقُصُّ الْحَقَّ﴾ ki hakkı ol anlar ﴿وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ﴾ ol Tanrı hakkı anlayanlarun yeğreğidür.

Su'âl: Yukaruda ﴿قَدْ ضَلَلْتُ إِذًا﴾ didüği hod ve ﴿وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ﴾'e işâret idi, itnâbda nazar ne idi? **Cevâb:** ﴿قَدْ ضَلَلْتُ إِذًا﴾ dîndedür, ﴿وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ﴾ didüği necâtdadur. (57)

﴿قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ﴾ Eyit yâ Muhammed eğer benim katımda olaydı şol nesne ki anı tizlersiz 'azâbdan ﴿لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ﴾ iş biter idi ki

sizün ile bizüm aramızdadur. Ya‘nî sizi helâk idüp ben kurtılur idim ﴿وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ﴾ Tanrı yeğ bilür zâlimleri.

Su’âl: Bu sözi peygâmberin [364] ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ didüğine nice münâsib olur? **Cevâb:** Bu söz peygâmberden ‘inâd ile anlar ﴿فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ﴾ [365] didüklerinde idi. (58)

﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ﴾ Allâh hazretindedür gaybun kilidleri, bilmez ol kilidleri illâ ol. ﴿مَفَاتِحُ﴾ مِفْتَاح’un cem‘idur, kesri mîm ile. Dahı مَفْتَح da cem‘dür dindi ki mahzendür. Evceh budur ki ol *mugayyebât-ı hamsa* işâretdür. ﴿وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾ Dahı şunları bilür ki yirlerde ve deryâlardadur ﴿وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ﴾ dahı düşmez yaprakdan illâ anı dahı bilür öndin ve sonra dahı dânelerden sınıflarıyla ki yir karanulıklarındadur. ﴿وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ Dahı ne diri ve ne öli vardur ve ne yaş ve ne kurı vardur **[135a]** ve ne katreler ve ne zerreler vardur illâ anlar levh-i mahfûzda müsettardur.

Su’âl: Yazmakdan murâd unutmamakdur, Tanrı hod bundan münezzehdür. **Cevâb:** Hikmet oldur ki İsrâfîl bile ve biz bilevüz ve ferişteler Tanrı’nın kemâl-i ‘ilmini bileler. (59)

﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ﴾ Tanrı ol ma‘bûddur ki rûhunuzı kabz ider gicede ﴿وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ﴾ dahı bilür şunı ki kesb idersiz seyyi’âtdan gündüzde ﴿ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ﴾ andan sonra Tanrı koparur sizi yirden yâ uyarur sizi gündüzde ﴿لِيُقْضَى أَجَلٌ مُسَمًّى﴾ tâ yerine gele ol vakt ki Tanrı beyân idüpdür anı ﴿ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ﴾ andan sonra andan yanadur dönmeğünüz ﴿ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ Tanrı haber virür size şunı ki işler idinüz gicede ve gündüzde. (60) ﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ﴾ Ol Tanrı tüvânâ ve gâlibdür bendelerinün üzerine ﴿وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً﴾ dahı gönderür üzerinize ferişteler beklemekiçün sizi, bir melek gicede ve bir melek gündüzde sağdan ve soldan yine hemçünân. Bir rivâyetde melek beşdür dördü yine takrîr olan gibidür ve biri hergiz ayrılmaz. ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ﴾ şol vakte değin

364 Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. Enbiyâ 21/107.

365 Hani onlar, “Ey Allah’ım, eğer şu (Kur’an) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen **üzerimize gökten taş yağdır** veya bize elem dolu bir azap getir” demişlerdi. Enfâl 8/32.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

ki sizden birinize ölüm gele ﴿تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا﴾ bizim gönderdiklerimiz anı kabz iderler ﴿وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ﴾ dahı anlar mehl itmezler.

Su'âl: Bu arada ﴿تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا﴾ didi. Bir yirde [366]﴿قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ﴾ didi. bir yirde [367]﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ﴾ didi. Tevfîk nicedür? **Cevâb:** Canı yerinden dartmak ferişteleründür ve canı almak melekü'l-mevtündür. İhyâ ve imâte Tanrı'nundur. Melâ'ikelere bunlarun seyyi'âtını yaz didüği, bunlarun kıyâmet güninde rüsvâylığına işâret içündür. (61)

﴿ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ﴾ Andan sonra dönderilürler Tanrı'nun **[135b]** hükminden yana ki 'âdil sultândur ﴿أَلَا لَهُ الْحُكْمُ﴾ âgâh olun ki hüküm anundur hemân ﴿وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ﴾ ol Tanrı hisâb idicilerün tizreğidür. Zîrâ fikre ve sağışlamağa muhtâc değül. (62)

﴿قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾ Yâ Muhammed kim kurtarır sizi gicelerün ve deryâlarun korkılarından di ﴿تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً﴾ niyâz idersiz ana âşikâre ve nihân ﴿لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ﴾ eğer kurtarursan bizi işbu karanulukdan biz senün şâkir bendeleründen oluruz dirsiz. (63) ﴿قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا﴾ Eyit yâ Muhammed Tanrı kurtarur sizi ol karanulukdan ﴿وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ﴾ dahı her melûllükden, andan sonra siz şirki elden komazsız. (64) ﴿قُلْ تُشْرِكُونَ﴾ Eyit yâ Muhammed Tanrı tüvânâdur size ﴿هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا﴾ 'azâb göndermeğe ﴿أَوْ مِنْ فَوْقِكُمْ﴾ üzerinizden sayha ve rîh-i 'akîm ve taş gibi ﴿مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ﴾ yâ ayağunuz altından hasf gibi gark gibi, yâ haps-i matar ve nebâtât gibi ﴿وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ﴾ dahı daddura ba'zınızın zahmetini ﴿انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ﴾ nazar eyle ki nice beyân iderüz birliğimiz nişânelerini ﴿لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ﴾ hikmet oldur ki anlar anlayalar. (65)

﴿وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ﴾ Yalalnadı ol 'azâbı yâ Muhammed senün kavmün ﴿وَهُوَ الْحَقُّ﴾ ol 'azâb olsa gerek, yâ zamîr Kur'ân'a râci'dür. ﴿قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ﴾ eyit yâ Muhammed ben musallat değülüm üzerinize îmân getürtmeğe. (66) ﴿لِكُلِّ نَبَإٍ﴾

366 **De ki: "Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak**, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz." Secde 32/11.

367 **Allah**, öleceklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında **ruhlarını alır**… Zümer 39/42.

﴿وَسَوْفَ مُسْتَقَرٌّ﴾ Her haberin bir müntehâsı vardur, girçek yalandan seçilür ﴿تَعْلَمُونَ﴾ sonra bileler. (67) ﴿وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ﴾ **[136a]** Vaktâ ki göresin yâ Muhammed şunları ki dalalar ﴿فِي آيَاتِنَا﴾ bizüm gönderdiğimüz Kur’ân’da istihzâ idüp ﴿فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ﴾ yüz çevir anlardan oturma ﴿حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ﴾ şuna değin ki bir söze dahı şurû‘ ideler ﴿وَإِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ﴾ eğer şeytân sana unutdurursa anlarun ile oturmak revâ olmadığını ﴿فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى﴾ andıkdan sonra ayrun oturma ﴿مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ müşrikler ile bile. (68) ﴿وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ﴾ Nesne lâzım olmaz şunların üzerine ki perhîz ideler ﴿مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾ anların günâhlarından bir nesne ﴿وَلَكِنْ ذِكْرَى﴾ lâkin üzerlerine anlarun oldur ki anduralar, durun gidelüm diyüp ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾ le‘âllî ki kendüleri çekeler istihzâdan.

Su’âl: Evvel nehy itdi ﴿فَلَا تَقْعُدْ﴾ dimek ile, sonra ruhsat virdüği tenâkuz olmaz mı? **Cevâb:** Evvel nehy mensûhdur, ﴿وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ﴾’dur nâsihi. ﴿ذِكْرَى﴾ dahı mef‘ûl-i mutlakdur, takdîr يُذَكِّرُونَهُمْ ذِكْرَى’dur. (69)

﴿وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا﴾ Terk it şunları ki dutdılar ﴿دِينَهُمْ﴾ dinlerini ki İslâm’dır ﴿لَعِبًا وَلَهْوًا﴾ oyun ve gurûrdur ki istihzâ itdiler yâ her kavim ‘îdlerini la‘b ve lehv itdiler, meğer Müslimânlar ki anlar namâz ve tekbîr ve sadaka-yı fıtr ve nahr ile ârâte kıldılar ﴿وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا﴾ dahı fenâ sarâyı anları mağrûr itdi ﴿وَذَكِّرْ بِهِ﴾ Kur’ân ile nasîhat it ﴿أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ﴾ bir nefs itdüği günâh ile helâk olmasın içün ﴿لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ﴾ ki yokdur anun için Tanrı’dan gayrı bir sâhib **[136b]** yâ bir şefâ‘atçi ﴿وَإِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا﴾ eğer ol nefs fidâ kılsa gereğince andan alınmaz ve kabûl olmaz. مِنْهَا لَا يُؤْخَذْ’ın fâ‘ilidür. ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا﴾ Ol tâyife ki helâk oldılar şunlardan ki dinlerini la‘b lehv dutdılar idi. ﴿بِمَا كَسَبُوا﴾ kazandılar günâh ile ﴿لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ﴾ hamîmden ki kaynamış bakırdur anlarun için şarâb vardur ﴿وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ﴾ dahı ‘azâb-ı elîm vardur kâfir oldukları sebebiyle. (70)

﴿قُلْ أَنَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Eyit yâ Muhammed tapar mıyız Tanrı’dan gayrı ﴿مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا﴾ şuna ki bize assı eylemez ve dahı ziyân itmez ﴿وَنُرَدُّ عَلَى أَعْقَابِنَا﴾ dahı döner miyiz ters izimize ki şirkdür ﴿بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ﴾ andan sonra ki Tanrı bizi râst yola kulağızladı ki İslâm’dur ﴿كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ﴾ benzeyip şuna ki merde-yi cin anı yoldan iletdi ﴿فِي الْأَرْضِ﴾ ıssız yirde ﴿حَيْرَانَ﴾ şu hâlde ki ezipdür câdde-yi hakdan nice ideceğini bilmez ﴿لَهُ أَصْحَابٌ﴾ anun için mü’min

yoldaşlar vardur ﴿يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى﴾ okurlar anı râst yola ﴿ائْتِنَا﴾ ana bize gel dirler ﴿قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى﴾ bedürüstî Tanrı'nun yolı ki İslâm'dur râst yol oldur hemân ﴿وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ dahı buyurulduk ki 'âlemlerin Tanrı'sına yüz dutavuz. (71) ﴿وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾ Dahı namâz kılun diyü buyurulduk ﴿وَاتَّقُوهُ﴾ dahı Tanrı'dan korkun diyü buyurulduk ﴿وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾ Tanrı ol ma'bûddur ki andan yana haşr olısarsız di.

Su'âl: ﴿قُلْ أَنَدْعُو﴾ âyetinde rivâyet vardur ki Ebû Bekr hakkında inmişdür. Rivâyetde hitâb Muhammed'edür, nice sûret bağlar? **Cevâb:** Bu hitâb Peygâmber ile Ebû Bekr'in gâyetde ittihâdına işâretdür. (72)

[137a] ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ﴾ Tanrı ol ma'bûddur ki gökleri ve yirleri yaratdı hak içün ve 'ibret içün ﴿وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ yâd idün ol güni ki, yâ korkun o günden ki Tanrı anda vücûda gelecek nesneye ol dir, dahı lahzasında olur. ﴿قَوْلُهُ الْحَقُّ﴾ Hakdur anun kelecisi ﴿وَلَهُ الْمُلْكُ﴾ dahı pâdişâhlık anun ﴿يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ﴾ ol günde ki sûr urıla, ol gün [368]﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ﴾ günidür ﴿عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ﴾ gaybun ve şehâdetin dânâsıdur [369]﴿وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ﴾ (73) ﴿وَكَذَلِكَ﴾ dutar mısın putları Tanrılar. (74) ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً﴾ Ancılayın gösteririz İbrâhîm'e ﴿نُرِي إِبْرَاهِيمَ﴾ göklerin ve yirlerin mülkini ve 'acâyibini tâ istidlâl ide anun ile ﴿مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ dahı mu'tekidlerden ola bizüm vahdâniyetümize. Rivâyetdür ki Tanrı İbrâhîm'ün gözinden hicâbı götürdi, dahı yedi kat yiri ve yedi kat göği müşâhede eyledi. Bir kişiyi günâh ider gördi, du'â eyledi revân oldı. Bir dahı gördi, yine du'â eyledi, ol dahı öldi. Tanrı indürün İbrâhîm'i benüm bendelerümi kargımasun ki ben Erhamü'r-Râhimîn pâdişâham didi. (75) ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ﴾ Vaktâ ki İbrâhîm'i gice gice karanulığıyla büridi ﴿رَأَى كَوْكَبًا﴾ bir yıldız gördi, meğer ol yıldız zühre idi, kavminin ba'zı ana taparlar idi ﴿قَالَ هَذَا رَبِّي﴾ anlara ilzâm itme içün bu ma'bûdumdur didi ﴿فَلَمَّا أَفَلَ﴾ vaktâ ki dulundı ﴿قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾ İbrâhîm, ben dulınıcıları sevmezem didi, tâ anlar yıldıza tapmakdan döneler.

[368] O gün onlar meydana çıkarlar; onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. "**Bugün hükümranlık kimindir?**" denir; hepsi: "Gücü herşeye yeten tek Allah'ındır" derler. Mü'min 40/16.

[369] O hikmet sahibidir, herşeyden haberdardır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿نُرِي﴾ didi. Makâm, makâm-ı mâzîdür ki **[137b]** أَرَيْنَا’dur. **Cevâb:** Bu İbrâhîm peygâmber gösterdiği bir kerre değül idi, bel ki bârhâyıdı, bu cevâb manzûrun fîhdür. (76)

﴿فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا﴾ Vaktâ ki İbrâhîm ayı doğar gördi ﴿قَالَ هَذَا رَبِّي﴾ bu ma‘bûdumdur didi. Yarar ki hemze-i istifhâm mahzûf ola ﴿فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ﴾ İbrâhîm eğer Tanrım beni râst yola kulağızlamaz ise ben tahkîk azmış kavimden olurum didi. (77) ﴿فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي﴾ Bu Tanrımdur didi ﴿هَذَا أَكْبَرُ﴾ bu ulurakdur didi ﴿فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ﴾ İbrâhîm, iy kavmüm ben bîzâram şundan ki siz şirk getürürsiz didi. Bu ikisi dahı ‘abederiyle idi. (78)

﴿إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ﴾ Bedürüstî ben dönderdim yüzümi ﴿لِلَّذِي﴾ şol ma‘bûd içün ki ﴿فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾ yirleri ve gökleri yaratdı ﴿حَنِيفًا﴾ şu hâlde ki muhlisam ﴿وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ dahı ben müşrik bendelerden değülem didi.

Su’âl: Ufûliyle istidlâl eyledi, buzûğile istidlâl eylemedi. Nazar nedür? **Cevâb:** Ufûliyle hüccet itmek azhardur. Zîrâ anda ihtivâb vardur.

Su’âl: هَذَا didi, hâlbuki şems mü’ennesdür. **Cevâb:** Tezkîr habere binâ idüp هَذِهِ dimedi. (79)

﴿وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ﴾ Çekiş itdi İbrâhîm ile kavmi Tanrı’nun tevhîdinde ﴿قَالَ أَتُحَاجُّونِّي فِي اللَّهِ﴾ İbrâhîm, benüm ile Tanrı’nun vahdâniyyetinde ﴿وَقَدْ هَدَانِ﴾ tahkîk Tanrı beni tevhîdine kulağızladı didi. Anlar İbrâhîm’e, putlarımuz seni yaramaz ider didiler ﴿وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ﴾ İbrâhîm sizün putlarınızdan ben korkmazam didi ﴿إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا﴾ meğer ol vaktın ki benüm Tanrım bana bir yamanca nesne dileye, **[138a]** beni yıldız ile atmak gibi ﴿وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ benüm ma‘bûdum her nesneye doludur ‘ilm yöninden, her nesneyi ‘ilmiyle doldurupdur. (80) ﴿وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ﴾ Nice korkayım şundan ki siz ana taparsız ﴿وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ﴾ siz korkmaz mısız ki şol işinüzde ki bedürüstî şerîk itdünüz Tanrı’ya ﴿مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا﴾ şunı ki Tanrı indürmedi üzerinize bir hücceti ki ana şerîk itdüğünüz eyü idüği andan anlana ﴿فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ﴾ emne bu iki bölükden kangısı evlârakdur.[370] ﴿إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

[370] Eğer bilirseniz.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

Su'âl: أَحَقُّ بِالْخَوْفِ dimedi, nazar ne? **Cevâb:** Ol *emn* dahı *havf*a râci'dür. Zîrâ takdîr أَحَقُّ بِالْأَمْنِ مِنَ الْعَذَابِ[371]'dür. (81)

﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ Şunlar ki îmân getürdiler dahı îmânlarını fisk ile örtmediler ﴿أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ Emn anlarun içündür, râst yola yüriyen dahı anlardur. (82) ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَا﴾ Ol ki ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ﴾ didüğinden ﴿وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾'ye değin yâd olundı, bizim birliğimize delîllerdür. ﴿آتَيْنَاهَا﴾ ﴿نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ﴾ ki virdük anları İbrâhîm kavminün üzerine ﴿إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ﴾ ﴿نَشَاءُ﴾ yüceldürüz derecelerini şunların ki dilerüz 'ilimde ve hikmetde ﴿إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾ (83) ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا﴾ Her birisini râst yola kulağızladık ﴿وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ﴾ andan öndin Nûh dahı râst yola kulağızladık ﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ﴾ Nûh'un zürriyyetinden, yâ İbrâhîm'in zürriyyetinden kulağızladık ﴿دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾ ancılayın ihsân idicilere **[138b]** ulu sevâb virürüz. (84) ﴿وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾[372] (85) ﴿وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ﴾[373] (86) ﴿وَمِنْ آبَائِهِمْ﴾ Dahı atalarından anlarun ba'zını mufaddal eyledük ﴿وَذُرِّيَّاتِهِمْ﴾ dahı anları peygâmberler kıldık.[374] ﴿وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ﴾ ﴿وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (87) ﴿ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ﴾ Ol sırât-ı müstakîm Tanrı'nun yolıdur ki İslâm'dur ﴿يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾ kulağızlar anun ile bendelerinden şunı ki diler ﴿وَلَوْ أَشْرَكُوا﴾ eğer şirk getürseler ol peygâmberler ﴿لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ yıkılur anlardan şol nesne ki işlerler idi. (88)

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ﴾ Ol tâyife şunlardur ki anlara kitâb virdük ve hükm ve nübüvvet virdük ﴿فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ﴾ eğer anlara inkâr itse bu Mekke ehli ﴿فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا﴾ anlara bir kavm havâle itdük ki îmân getürürler ve anlarun buyruklarını yerine getürürler. Murâd enbiyâ ve ashâbdur nice ki ﴿لَيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ﴾ didi. (89) ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ﴾ Ol tâyife şunlardur ki Tanrı anları râst yola kulağızladı ﴿فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهِ﴾ Uy yâ Muhammed anlarun yollarına. ها, ﴿اقْتَدِهِ﴾'de vakf ها'sıdur.

371 Azaptan emin olmaya hangisi daha layıktır?

372 Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (doğru yola iletmiştik). Hepsi de iyilerden idi.

373 İsmail, Elyesa, Yunus ve Lût'u da (doğru yola iletmiştik). Hepsini âlemlere üstün kıldık.

374 Onları dosdoğru yola ilettik.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: Peygâmbere iktidâ it didi hâlbuki muktedâdur. **Cevâb:** Peygâmbere iktidâ it dimedi, bel ki anlarun *hüdâ*sına iktidâ it didi ki ol *hüdallâh*dur.

Âhar: Yine peygâmbere buyurdı ki anlarun cemî‘sinün şerî‘atiyle şerî‘atlene. **Âhar:** Peygâmbere iktidâ it didi, muktedî bir imâm olan ana yüzbin yirmi dört peygâmber bu dahı ulu kemâl ki uya anlara her birinün yolını vara. ‘Îsâ’nun zühdi, İbrâhîm’ün sehâveti, Eyyûb’un sabrı **[139a]** Cercîs’ün tahammüli, Nûh’un hilmi, İsmâ‘îl’ün vefâsı, Dâvûd’un ağlaması, Süleymân’un tevâzu‘ı gibi.

﴿قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا﴾ Yâ Muhammed, ücret dilemezem îmân getürmek üzerine ve Kur’ân’a sizden di ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْعَالَمِينَ﴾ zîrâ değüldür ol Kur’ân illâ ‘âlem halkına nasîhat. (90)

﴿وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ﴾ Ta‘zîm itmediler Tanrı’yı şöyle ki gerek idi ﴿إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ﴾ vaktâ ki Tanrı indürmedi beşerin üzerine bir nesne gökden didiler. Bunı diyen Mâlik b. Dayf idi. Bu sözi işidicek Yahûd anı riyâsetden ‘azl itdiler. ﴿قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي﴾ Eyit yâ Muhammed kim indürdi ol kitâbı ki ﴿جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ﴾ anun ilen Mûsâ geldi şu hâlde ki yol gösterür halka nûrdur ol ﴿تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ﴾ anı cüz cüz kılursın ﴿تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا﴾ âşikâre idersiz anı çoğını gizlersiz şundan ki Muhammed’in na‘tı var ﴿وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا﴾ dahı öğredildiniz iy Yahûd Muhammed dili üzerine Kur’ân’dan şunı ki bilmez idinüz ﴿أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ﴾ siz dahı atalarunuz. Eğer cevâb virmezler ise sana ﴿قُلِ اللَّهُ﴾ Tanrı indürdi di yâ Muhammed ﴿ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾ andan salıvir anları bâtıllarında mağrûr olsunlar. (91) ﴿وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ﴾ Bu Kur’ân mübârek kitâbdur ki indürdük Muhammed ﴿مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ﴾ girçekleyicidür şol kitâb ki kendüden öndin gelmiş idi ﴿وَلِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَى﴾ dahı korkudasın Mekke ehlini ﴿وَمَنْ حَوْلَهَا﴾ dahı yöresindekinün ehlini.

Su’âl: ﴿وَلِتُنْذِرَ﴾ nireye ma‘tûfdur? **Cevâb:** Ma‘tûfdur kitâbun sıfatına. Takdîr أَنْزَلْنَاهُ لِلْبَرَكَاتِ وَالتَّصْدِيقِ وَلِتُنْذِرَ’dur.

﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ﴾ Şunlar ki **[139b]** serencâmlarından korkalar ﴿يُؤْمِنُونَ بِهِ﴾ inanurlar bu Kur’ân’a ﴿وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ﴾ dahı anlar namâzlarının üzerine müdâvemet eylerler Tanrı buyurduğı gibi. (92)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا﴾ Zâlimrakdur şundan ki Tanrı'nun üzerine yalan çıkardı. Murâd Müseyleme-i Kezzâb'dur, yâ Esved-i 'Ansî'dür. ﴿أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ﴾ Yâ bana vahy olundı didi ﴿وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ﴾ hâlbuki ana nesne vahy olunmadı ﴿وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾ dahı kim zâlimrakdur şundan ki benem ben dahı indürürüm şunun gibi ki Tanrı indürdi didi. Murâd bundan 'Abdullâh b. Ebî Serah'dur. Kâtib-i vahiy idi, peygâmber *'Alîmen Hakîmâ* imlâ eylese *Gafûran Rahîmâ* yazar idi. *Gafûran Rahîmâ* imlâ eylese *Semî'an Basîra* yazar idi. Bir gün [375] ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ﴾ âyeti iniceğez tamâm yazdukda 'Abdullâh âyetin hüsnine nazar idüp [376] ﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ didi ise, şöylece yaz ki şöyece inüpdür didi. 'Abdullâh eğer Muhammed didüği girçek ise ben dahı Kur'ân indürmişem didi, çün ki mürted oldı. Peygâmber şehirden sürdi. ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ﴾ Eğer görsen yâ Muhammed ol vakt ki kâfirler ölüm sekerâtındadur ﴿وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ﴾ ferişteler ellerini uzatmışlardur darbıla ﴿أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ﴾ habîs canlarunuzı çıkarın diyüp anlara ﴿الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ﴾ bugün horluk 'azâbını cezâ alırsız ﴿بِمَا كُنتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ﴾ şol sebebile ki Tanrı'nun üzerine âyâtlarına inanmayup hak olmayan nesneyi deridiniz ﴿وَكُنتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ﴾ dahı anun âyât-ı 'izâmından serkeşlik iderdiniz. ﴿وَلَوْ تَرَى﴾'nun cevâbı mahzûfdur ki **[140a]** ﴿لَرَأَيتَ أَمْرًا عَظِيمًا﴾'dür. (93)

﴿وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى﴾ Tahkîk siz bize tenhâ geldiniz oğul kız dögüp ﴿كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ nice ki sizi yaratdık andan doğdukda ﴿وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ﴾ dahı bırakdınız şunı ki size virdük idi dünyâlıkdan ﴿وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ﴾ ardınıza atıp nâçârlık ile ﴿وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ﴾ dahı görmezüz şefâ'atcilerünüzi bilenüzce şunun gibi şefâ'atciler ki zu'm itdünüz idi ki anlar içinizde bize şerîklerdür ﴿لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنتُمْ تَزْعُمُونَ﴾ tahkîk kesildi vaslınız aranuzda dahı azdı sizden şol nesne ki bizüm ile ola dir idiniz putlardan. (94) ﴿إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى﴾ Bedürüstî Tanrı dâneleri yarıcıdur dahı çekirdekleri ﴿يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ﴾ diriyi çıkarur ölüden dahı ölüyi çıkarıcıdur diridden.

375 Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Mü'minûn 23/12.

376 Sonra nutfeyi kan pıhtısına çevirdik, kan pıhtısını bir çiğnemlik et yaptık, bir çiğnemlik etten kemikler yarattık, kemiklere de et giydirdik. Sonra onu başka bir yaratık yaptık. **Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir!** Mü'minûn 23/14.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿وَمُخْرِجُ﴾ nireye ma‘tûfdur, mâ kabli hod muzâri‘dür? **Cevâb:** ﴿فَالِقُ﴾’ya ma‘tûfdur, ﴿يُخْرِجُ﴾ cümle-i beyâniyyedür.

﴿ذَلِكُمُ اللَّهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ﴾ Muhyî ve mümît Allâh’dur, nice dönderilirsiz andan gayrıya, yâ nice dönderilirsiz hakdan. (95) ﴿فَالِقُ الْإِصْبَاحِ﴾ Subhun ‘umûdını gice karanulığından yarıcıdur ﴿وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا﴾ giceyi râhat vakti kılıcıdur ﴿وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا﴾ güni ve ayı hisâb-ı ‘alâmet kıldı ﴿ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾ anlarun hisâbıyla seyr itdükleri ol dânâ-yı tüvânânun takdîridür ki kahrıla anları ve teshîri ile tedbîr idüpdür. (96)

﴿وَهُوَ الَّذِي﴾ Tanrı şol sıfatlu Tanrı’dur ki ﴿جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ﴾ kıldı sizün içün yıldızları ﴿لِتَهْتَدُوا بِهَا﴾ tâ anun ile yollarunuzı bulasız ﴿فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾ kurunun ve deryânun karanulıklarında ﴿قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ **[140b]** tahkîk birliğimüz nişânelerini beyân itdük. Ol kavim ki bilürler, dahı anunla ‘amel iderler. (97) ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾ Tanrı ol Tanrı’dur ki sizi bir nefisden yaratdı ki Ebu’l-Beşer’dür ﴿فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ﴾ sizün içün karar vardur erhâmda ve temekkün vardur aslâbda.[377] ﴿قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ﴾

Su’âl: Halk-ı nücûmda ﴿يَعْلَمُونَ﴾ didi, halk-ı benî Âdem’de ﴿يَفْقَهُونَ﴾ didi, nükte ne? **Cevâb:** Halk-ı nücûmdan ise benî Âdem’ün inşâsında dikkat artığırakdur. Zîrâ bir katre şehvet iken hereme değin ne tarîkler ile tedbîr ider, bu ara ﴿يَفْقَهُونَ﴾ münâsibdür. (98)

﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ﴾ Dahı çıkardık anun ile her nesnenün nebâtını halka me‘âş içün ﴿فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا﴾ dahı ol nebâtdan tâze ve terşîller çıkardık ﴿نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا﴾ dahı ol yeşilden çıkaruruz dâneler ki birbirine binüpdür, buğday ve arpa gibi ﴿وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا﴾ dahı hurma ağacından anun meyve yerinden ﴿قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ﴾ yakıncak kollardur ki salkumlarıdur anun ﴿وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ﴾ dahı cennetler çıkarduk üzümlerden ﴿وَالزَّيْتُونَ﴾ dahı zeytûn çıkarduk ﴿وَالرُّمَّانَ﴾ dahı enâr çıkaruk ﴿مُشْتَبِهًا﴾ biri birine benzer yaprakda ve renkde ﴿وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ﴾ kimi birbirine benzemez ﴿انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ﴾ nazar idün anun meyvesinden ﴿إِذَا أَثْمَرَ﴾ kaçan ki miyve vire ﴿وَيَنْعِهِ﴾ dahı anun olmağına nazar idün ﴿إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ bedürüstî ol zikr olanından nişâneler

[377] Biz ayetleri anlayan bir kavim için açıklarız.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

vardur îmân getüren kavim içün ki kuru ağaçdan nice meyveler çıkardı. Evvel acı, vararak turş, vararak datlu anlardan anun kemâl-i kudretini anlaya. (99) ﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ﴾ Kıldılar zındıklar cini şerîkler **[141a]** ol Tanrı'ya. Murâd cinden bir nev' ferişte lerdür. ﴿وَخَلَقَهُمْ﴾ hâlbudur ki Tanrı anları yaratdı, yaradılmışı ana nice şerîk iderler! ﴿وَخَرَقُوا لَهُ﴾ Dahı ana çıkardılar ﴿بَنِينَ وَبَنَاتٍ﴾ oğullar ve kızlar ﴿بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ 'ilmsiz. Ya'nî Yahûd [378] ﴿عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ﴾ didiler ve Nasârâ [379] ﴿مَسِيحُ ابْنُ اللهِ﴾ didiler, 'Arab melâyike بَنَاتُ اللهِ didiler. ﴿سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ﴾ Münezzehdür ol ve müte'âlîdür ol şundan ki ol bî-dînler anı sıfatlarlar diyin. (100)

﴿بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Gökleri ve yirleri yaradıcıdur ﴿أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ﴾ veled ana nice bulınur ﴿وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ﴾ hâlbuki anun sâhibesi yokdur evlâd hod cinsiyye ile olur. Dahı her nesneyi ol yaratdı, dahı her nesneye dânâ oldur.

Su'âl: Anlar benîn ve benât da'vâsını itdiler sâhibe da'vâsını itmediler. Pes ﴿وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ﴾ didüğinde nazar ne? **Cevâb:** Sâhibe da'vâsını itdiler, zîrâ Benu'l-Melîh Tanrı peri hûblarından hâtûn dutdı didiler ve Nasârâ Meryem hâtûnıydı didiler. (101)

﴿ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ﴾ Ol sıfât-ı kemâl ile vasf olan Tanrı sizün ma'bûdunuzdur ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ﴾ her nesne üzerine nigehbân oldur. (102) ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾ Ebsâr anı görmez ﴿وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ﴾ ol ebsârı deryâft ider kemâ yenbağî ﴿وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾ ol Tanrı latîfdür, dahı habîrdür. Ya'nî irişdüricidür ve eyü nazar idicidür.

Su'âl: Bu âyet muhâlifdür [380] ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ âyetine, tevfîk nicedür? **Cevâb:** Tevfîk oldur ki ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾ anı gereğince göremez dimek olur. bu âyet hod görür dimek olur, evet kemâ yenbağî değül. Hâsılı **[141b]** ﴿لَا تُدْرِكُهُ﴾ didüği لَا تَرَاهُ dimek olmaz. (103)

﴿قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ Tahkîk geldi size dürlü hüccetler benim sıdkıma sizün ma'bûdunuzdan ﴿فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ﴾ her kim ki bildi anları dahı îmân getürdi

---

378 Yahûdîler **Üzeyir Allah'ın oğludur** dediler… et-Tevbe, 9/30.

379 Hristiyanlar **Mesîh Allah'ın oğludur** dediler… et-Tevbe, 9/30.

380 O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır. Kıyâme 75/22-23.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

kendü nefsi içün ‘amel itdi ﴿وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا﴾ her kim ki göremez urdı ziyân kendü nefsi üzerine itdi ﴿وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ﴾ ben sizün üzerinize bekçi değülem hemân şerî‘at irişdürürem. Buna değin Muhammed dili üzerine. (104) ﴿وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ﴾ Ancılayın birliğimüz nişânelerini beyân iderüz ﴿وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ﴾ anlar ﴿دَرَسْتَ﴾ didükleri içün beyân iderüz. Ya‘nî bu Kur’ân’ı okuduk, öğrendik dirler idi. دَارَسْتَ dahı okundı, ya‘nî yâ Muhammed sen Ehl-i Kitâb ile okışdun öğrendün dirler idi. دُرِسَتْ dahı okundı, ya‘nî bu Kur’ân çokdangı kelecidür. Pes *esâtîru’l-evvelîn* didükleri olur idi ﴿وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ dahı anı beyân itmek içün şol kavme ki anı bilür idi.

Su’âl: Bu iki *lâm*un ki ﴿لِيَقُولُوا﴾ ve ﴿لِنُبَيِّنَهُ﴾’dedür, fark nedür? **Cevâb:** Lâm-ı ûlâ mecâzdur, lâm-ı sânî hakîkatdur.

Su’âl: ﴿لِنُبَيِّنَهُ﴾’nun zamîri nireye râci‘dür? **Cevâb:** ﴿آيَات﴾’a râci‘dür ki Kur’ân ma‘nâsındadur. Yâ *tebyîn*e râci‘dür, ضَرَبْتُهُ زَيدًا gibi. (105)

﴿اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ﴾ Tâbi‘ ol yâ Muhammed şuna ki vahy olundı sana ma‘bûdundan ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ cümle-i mu‘terizadur ﴿وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ﴾ dahı müşriklerden i‘râz eyle. (106) ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا﴾ Eğer Tanrı dileseydi şirk getürmezler idi. Ya‘nî kökini keserdi anlarun ﴿وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا﴾ seni anlarun üzerine bekleyici kılmadık ﴿وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ﴾ sen anlarun üzerine nigehbân değülsin. (107) ﴿وَلَا تَسُبُّوا﴾ Söğmen putları ﴿الَّذِينَ﴾ şol putları ki ﴿يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ **[142a]** taparlar Tanrı’dan gayrı ﴿فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا﴾ müşrikler Tanrı’yı söğmesinler diyü zulm vechinden ve ‘udvân yöninden ﴿بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ Tanrı’yı bilmeyüp.

Su’âl: Sebb-i âlihe hod ‘ibâdetdür, pes nehye nükte nedür? **Cevâb:** Nice tâ‘at vardur ki anı işlemekde fesâd olduğı içün anı terk itmek vâcibdür.

﴿كَذَلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ﴾ Ol bezemek gibi bezerüz ‘amellerini anlara ki anı nesne sanırlar ﴿ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ﴾ andan sonra anları yaradandan yanadur anların dönmekleri ﴿فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ dahı anlara haber virür ‘ikâb idüp şunı ki işlerler idi. (108) ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ﴾ And içdiler Tanrı’ya gereği gibi ﴿لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ﴾ eğer anlara nişâne gelse ferişthler inmek gibi ve ölüler dirilmek gibi ﴿لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا﴾ elbette ana îmân getüreler. ﴿قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ Eyit yâ Muhammed diledükleri âyât Tanrı katındadur benim katımda değüldür

﴿وَمَا يُشْعِرُكُمْ﴾ ne bildürür sizi iy mü'minler ﴿أَنَّهَا﴾ bedürüstî ol âyât ﴿إِذَا جَاءَتْ﴾ ﴿لَا يُؤْمِنُونَ﴾ vaktâ ki gele anlara îmân getürmezler. Rivâyet vardur ki ﴿أَنَّهَا﴾ bu arada لَعَلَّهَا ma'nâsına ola. bu istifhâm şunun içün idi ki mü'minler ol âyâta gelüp bunlar îmân getürdüklerini dilerler idi. (109)

﴿وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ﴾ Anlarun gönüllerini akdaruruz hızlânları ile. Dahı gözlerini akdaruruz hidâyet yolını itmekden îmân getürmezler, âyât âyât inse dahı. ﴿وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾ dahı anları terkeriz azgunluklarında müteredded olup anlar.

Su'âl: [142b] bunların gönüllerini men' idicek anlara teklîf-i îmân, teklîf-i mâ lâ yutâk olur. **Cevâb:** Evvelâ vaktâ ki mu'âyene itdiler hakkı getürmediler Tanrı ﴿وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ﴾ didi. (110)

﴿وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ﴾ Eğer bedürüstî indüre idük anlara ferişteler ki Muhammed peygâmber diyeler idi ﴿وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى﴾ dahı anlara ölüler söyleyeler idi diledükleri gibi ﴿وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا﴾ dahı her nesneyi cem' ide idük üzerlerine bölük bölük ki söyleye idi anlara ﴿مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا﴾ îmân getürmezler idi ﴿إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ meğer Tanrı dilediği halde ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ﴾ lâkin ekseri bilmezler gereği gibi and içerler, yâ lâkin mü'minlerin ekseri bilmezler anların îmân getürmeyeceklerini. (111) ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا﴾ Ancılayın her peygâmber içün düşmen kılduk ﴿شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ﴾ insin dahı cinnin şeytânlarını kılduk ﴿يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ﴾ ba'zı anların ba'zına gösterür ﴿زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا﴾ sözün yalduzlusını aldamak içün ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ﴾ eğer senün Tanrı'n dilese idi işlemezler idi anı ﴿فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ﴾ ko yâ Muhammed bunları iftirâları ile ve telbîsleri ile.

Su'âl: Kâfirlerden vahy nice mütesavver olur ki ﴿يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ﴾'dur? **Cevâb:** Vahyden murâd burada telkîn ve ta'lîmdür.

Su'âl: ﴿فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ﴾ didi, bu irhâ-yı 'inândur ki Muhammed'e lâyık değüldür. **Cevâb:** Oldur ki bu âyet mensûhdur, nâsihi ﴿اقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ﴾[381] âyetidür. Murâd bu giçenden Tanrı'dan ibtilâdur. (112)

[381] Haram aylar çıkınca bu **Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün**, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. … Tevbe 9/5.

﴿وَلِتَصْغَى إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ﴾ Dahı oldur ki meyl ide ana gönülleri şunların ki îmân getürmezler âhirete ﴿وَلِيَرْضَوْهُ﴾ dahı kabûl ideler ol zînet ve gurûr-ı şeyâtînden ﴿وَلِيَقْتَرِفُوا﴾ dahı kesb ideler **[143a]** ﴿مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ﴾ şunı ki kazanıcılardur me‘âsîden. (113) ﴿أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكَمًا﴾ Tanrı’dan gayrıyı kâdî mi isterem ki benüm ile sizün aranuzı ayırd ide di yâ Muhammed ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا﴾ Tanrı ol ma‘bûddur ki sizün üzerinize mübeyyen kitâb indürdi ki hakkıla bâtılı ben râst olup siz müfterî oldığınız beyân ider.

Su’âl: ﴿أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ﴾ didi, hâlbuki kitâb Muhammed’e indi. **Cevâb:** إِلَي bu arada *lâm* ma‘nâsınadur ki أَنْزَلَ لَكُمُ الْكِتَابَ dimek olur.

﴿يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ﴾ Şunlar ki anlara kitâb virdük ﴿وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾ bilürler ki bu senün Tanrı’ndan indi ve hakdur ﴿بِالْحَقِّ﴾ gümân idicilerden olmagıl ki bu Tanrı’dandur yâ Muhammed. Murâd bundan tesmî‘dür. (114)

﴿وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ﴾ Senün ma‘bûdunun haber virdüği emirden ve nehiyden tamâm oldı ﴿صِدْقًا وَعَدْلًا﴾ şu hâlde ki gerçekdür ve râstdur ﴿لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ﴾ anun buyurduklarını dönderici yokdur, zîrâ beşer sözine benzemez. ﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾[382] (115) ﴿وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ﴾ Eğer mutî‘ olursan Mekke’dekilerin ekserine ﴿يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ seni ma‘bûdunun yolından ayırırlar hevâlarına uyup ﴿إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ﴾ tâbi‘ olmazlar illâ zanna ki ataları hak üzerine idi ﴿وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ﴾ değül anlar illâ yalanlar.

Su’âl: Nice ‘azâb olunurlar, hâlbuki anlar zann üzerinedürler? **Cevâb:** Zann bunda yakîn ma‘nâsınadur. (116)

﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ﴾ Bedürüstî senün Tanrı’n eyürek bilür şunı ki anun yolından azar ﴿وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾ râst yola varıcıları ol eyürek bilür. (117) ﴿فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ﴾ **[143b]** Yin şundan ki anun üzerine Tanrı’nın adı yâd olundı zebâyihden ﴿إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ﴾ anun içün ki siz Tanrı’nun birliğinün nişânelerine inanıcılarsız. Buna sebeb ol idi ki anlar meytenün eklinin helâl gördiler, dahı Müslimânlara siz öldürdüğünüz yine, Tanrı öldürdüği niye yinmeye. (118)

382 Allah işitendir, bilendir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا﴾ Ne sebebden yimeyesiz ﴿مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ﴾ şundan ki anun üzerine Tanrı'nın adı yâd olınupdur ﴿وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ﴾ tahkîk beyân olundı sizün içün ﴿مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ﴾ şol nesne ki harâm olundı üzerinize ﴿إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ﴾ meğer şol nesne ki ana nâçâr olundınuz idi galebe-i cû'dan ﴿وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ bedürüstî çoklar azdururlar fâsid fikirler ile 'ilimsiz ﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ﴾ bedürüstî senin Tanrı hadden giçicileri eyürek bilür. (119) ﴿وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ﴾ Terk idün günâhın âşikâresini ve nihânını anlar zinânın âşikâresini harâm bilür idi, sırrile olana nesne yokdur dirler idi. Yâ âşikâreden murâd zinâdur ve pinhândan murâd öpmek ve kuçmakdur. ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ﴾ Bedürüstî şunlar ki günâh kazanurlar ﴿سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ﴾ cezâ olınısarlar anun ile ki işlerler idi. (120) ﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ﴾ Yimen şundan ki anun üzerine Tanrı'nun adı yâd olunmadı ﴿وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ﴾ bedürüstî anı yimek fıskdur ve helâl görmek küfrdür.

Su'âl: Eğer ismullâhı nisyânile terk itse anı yimek helâldur. Pes ne ma'nâdan ﴿وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ﴾ didi? **Cevâb:** Ol 'özri Peygâmber 'aleyhi's-selâm رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الخَطَاءُ وَالنِّسْيَانُ[383] diyüp diledi. Eyle olsa su'âl vârid olmaz.

﴿وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ﴾ **[144a]** Bedürüstî şeytânlar vesvese iderler dostlarına ﴿لِيُجَادِلُوكُمْ﴾ tâ cedel iderler sizün ile, siz boğazladığınız yinür Tanrı boğazladığı yinmez diyü ﴿وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ﴾ eğer mutî' olursanız anlara tahkîk siz müşriklersiz. (121)

﴿أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ﴾ Şol ki kâfir idi dahı biz ana hidâyet virdük Hamza gibi yâ 'Ömer gibi ﴿وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا﴾ dahı anun içün nûr kılduk Kur'ân'ı ﴿يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ﴾ yürür anun ile halk arasında hakkı bâtıldan seçip ﴿كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ﴾ şunun gibi midür ki karanuluklar içindedür, Ebû Cehl gibi ﴿لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا﴾ şu hâlde ki anlardan çıkmaz ﴿كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ancılayın bezendi kâfirler içün şol ki anı işlerler idi.

Su'âl: Bu arada ﴿زُيِّنَ﴾ didi. Bir yirde[384] ﴿زَيَّنَّا لَهُمْ﴾ didi, bir yirde[385] ﴿زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ﴾

[383] Hata ve unutma ile yapılan 'amellerin sorumlulukları ümmetimden kaldırılmıştır. İbn Mâce, *Talak*, 16.

[384] Şüphesiz, ahiret hayatına inanmayanların işlerini biz **kendilerine güzel göstermişizdir** de o yüzden bocalayıp dururlar. Neml 27/4.

[385] Ve şeytan, onlara 'amellerini süslemişti… Enfâl 8/48.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

didi, tevfîk ne? **Cevâb:** Tezyîn-i şeytân şübhe îrâd itmekdür tezyînullâh inkârı telvîh itmekdür. (122)

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا﴾ Mekke’nün fâsıklarını ekâbirlerini kılduğumuz gibi her karyenün ekâbirlerini mücrimlerini kılduk ﴿لِيَمْكُرُوا فِيهَا﴾ tâ mekre meşgûl olalar anda ﴿وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ mekirlerinün ziyânı irişmez illâ kendülere ﴿وَمَا يَشْعُرُونَ﴾ evet bilmezler. Rasûlullâh’a bu tesellîdür. (123)

﴿وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ﴾ Kaçan ol zikr olan ekâbire bir âyet gele ﴿قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ﴾ elbette îmân getürmeziz ﴿حَتَّى نُؤْتَى﴾ şuna değin ki virilevüz ﴿مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ﴾ şunın gibi ki peygâmberler virildi. Dirler ki ol nübüvvetdür dirler. Rivâyetdür ki Velîb b. el-Mugîre eğer nübüvvet hakmısaydı ben evlâyıdum ana. Zîrâ mâlda ve ‘ömürde senden artığrağım didi. ﴿اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ﴾ Tanrı eyürek bilür peygâmberlik koyacak yiri ﴿سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ﴾ tahkîk irişür **[144b]** hakâret şunlara ki şirk getürdiler ﴿عِنْدَ اللَّهِ﴾ Tanrı hazretinden ﴿وَعَذَابٌ شَدِيدٌ﴾ ﴿بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ﴾ şol sebeb ile ki yalanlarıdı. (124) ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهدِيَهُ﴾ Her kime ki Tanrı tevfîk itmek istese ﴿يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾ İslâm içün gönlini güşâde kılur ﴿وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ﴾ kimi dilerse ki mahzûl ide ﴿يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا﴾ anun gönlini dar eyle şol ağaç gibi ider ki andan nesne kemrilmez, yâ mültafdur ana şu‘le düşmez ﴿كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ﴾ meseli şunun gibi olur ki ana göğe çık diyeler, dahı ol çıkmaya ﴿كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ ancılayın Tanrı ‘azâbı kılur şunlarun üzerine ki îmân getürmezler. (125)

﴿وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا﴾ Bu senün ma‘bûdun yolıdur şu hâlde ki râstdur ﴿قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ﴾ tahkîk birliğimüz nişânelerini beyân itdük anlara ki nasîhat-pezîrlerdür. (126) ﴿لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ﴾ Anlarun içün dâru’s-selâm vardur ﴿عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ anları yaradanın katında ﴿وَهُوَ وَلِيُّهُمْ﴾ ol Tanrı anların dostıdur ﴿بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ol sebeb ile ki ‘amel iderler idi. (127) ﴿وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا﴾ Ol gün ki anları cem‘ iderüz bir uğrurda, dirüz ﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ﴾ iy cin bölüği tahkîk azdurdunuz benî âdemden çokları ﴿وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ﴾ eyitdi anlarun dostları insden ki anlarun vesvesesine uydılar idi ﴿رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ﴾ Hudâvendâ, ba‘zımız ba‘zımız ile menfa‘atlendi, ins şeyâtîn ile menfa‘atlendi. İns şeyâtîn ile menfa‘atlendüği oldur ki anları kulağızladılar şehevât üzerine, dahı anlar dünyâ arzusına irişdiler anlarun sebebleri ile, yâ ins fâyidelendüği **[145a]** oldı ki ins ikrâr ider idi ki cinnün elinden kendülerden

şerri def' itmek gelür. ﴿وَبَلَغْنَا﴾ dahı irişdük ﴿أَجَلْنَا الَّذِي أَجَّلْتَ لَنَا﴾ dahı irişdük ol müddete bizüm içün darb itdün idi ki kıyâmet günidür. Bu keleci ikrârdur anlardan kendülerden sâdır olana ki birbirine uydılar, dahı kıyâmete inkâr itdiler. ﴿قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا﴾ Tanrı te'âlâ, cehennem makâmunuzdur ki anda ebedî kalısarsız didi ﴿إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ﴾ meğer şol kadar ki Tanrı diledi anı ki ol 'azâb-ı zemherîrdür.[386] ﴿إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾ (128)

﴿وَكَذَلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا﴾ Ancılayın musallat iderüz zâlimlerin ba'zılarını ba'zılarının üzerine ki helâl ide anları ﴿بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ kesb itdükleri sebebiyle küfürden ve me'âsîden. (129) ﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ﴾ İy cin ve ins bölüği ﴿أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ﴾ gelmedi mi size sizden peygâmberler ﴿يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي﴾ ki takrîr ideler idi üzerinize benim birliğim nişânelerini ﴿وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا﴾ dahı sizi korkudalar idi bu gününüzün likâsıyla ki kıyâmetdür ﴿قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا﴾ anlar biz tanıklık virürüz nefislerimiz üzerine diyübeni insâf iderler.

Su'âl: Bu âyetden anlanur ki insden ve cinnden peygâmberler geldi, hâlbuki peygâmberler insden geldi hemân. **Cevâb:** Rivâyet vardur ki cinden dahı peygâmberler geldi. Bir rivâyetde dört peygâmber geldi, bir rivâyetde bir geldi. ana Ebû Kühâfe dirler idi. Bir rivâyetde Muhammed'dür ki sekaleyne gönderildi.

Su'âl: ﴿شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا﴾ didüği[387] ﴿وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾ âyetine muhâlifdür. **Cevâb:** Mevâzı' muhtelifdür. Yarar ki ba'zı mevâzı'da ikrâr eyleyeler **[145b]** ba'zı mevâzı'da inkâr eyleyeler. Yâ ağızları ile inkâr itdiler, cevârihleri üzerlerine şehâdet itdi ola.

﴿وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا﴾ Tanrı te'âlâ anları dünyâ sarâyındağı gurûr itdi dir. ﴿وَشَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ﴾ dahı tanıklık virdiler kendü nefisleri üzerine ki anlar kâfir idi.

Su'âl: Şehâdet zikri tekrâr olduğında nükte nedür? **Cevâb:** Evvel ihbârdur teblîğden, sonrağısı ikrârdur küfre. (130)

386 Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, bilendir.

387 Sonra onların mazeretleri, "**Rabbimiz Allah hakkı için biz ortak koşanlar olmadık**!" demekten başka bir şey olmadı. En'âm 5/23.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿ذَلِكَ﴾ İş oldur ki peygâmberler geldi anları inzâr itdi ﴿أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ﴾ bu sebeble ki senün ma‘bûdun yâ Muhammed ﴿مُهْلِكَ الْقُرَى﴾ köyleri helâk idici olmadı ﴿بِظُلْمٍ﴾ zulm sebebiyle ﴿وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ﴾ anlarun ehli gâfil olduğı hâlde. Ya‘nî anlara peygâmberler ve kitâb göndermeyince anları helâk itmez. (131) ﴿وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا﴾ Her biri içün mükelleflerden dereceler vardur şundan ki ‘amel itdiler ﴿وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾ senün Tanrı’n gâfil değüldür andan ki siz işlersiz. (132) ﴿وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ﴾ Senün ma‘bûdun ganîdür anların ‘ibâdetinden rahmet eyesidür anları ‘azâbdan esirger ﴿إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ﴾ eğer dilese sizi giderür iy ‘âsîler ﴿وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ﴾ dahı getürür sizden sonra şunı ki diler mutî‘ bendelerden ﴿كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ﴾ nice ki sizi yaratdı giçen tâyifenün sonlarından ki tûfândan kalanlardur anlar. (133) ﴿إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ﴾ Bedürüstî şol nesne ki va‘de olunursız ‘azâbdan elbette geliser ﴿وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ﴾ siz fevt olur değülsiz Tanrı’nun ‘azâbından. (134) ﴿قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ﴾ Yâ Muhammed, iy kavm işlenüz elinizden geleni, ya‘nî küfrünüz üzerine sâbit olun ﴿إِنِّي عَامِلٌ﴾ bedürüstî ben dahı işlerem elimden geleni hakdan di ﴿فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ sonra bilesiz **[146a]** ﴿مَنْ﴾ şunı ki ﴿تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ﴾ olur anun içün ‘âkıbet-i mahmûd ﴿إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ﴾ bedürüstî şân budur ki zâlimler berhurdâr olmazlar. (135)

﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا﴾ Tanrı için kıldılar şundan ki yaratdı. Ya‘nî ekinden ve davarlardan üleş kıldılar ﴿فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ﴾ bu Tanrı’çün olsun didiler. Harsdan ve en‘âmdan kendü kendülerden ﴿وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا﴾ bu bizim putlarımız içün olsun didiler ﴿فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ﴾ her ne ki şerîkler içün olur idi ﴿فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ﴾ kendüleri yaradana irişmez idi. ﴿وَمَا كَانَ لِلَّهِ﴾ Her ne ki Tanrı içün olur idi ﴿فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ﴾ ol putlarına irişür idi ﴿سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ ne yaman nesnedür ol ki hüküm iderler idi. (136) ﴿وَكَذَلِكَ﴾ Ol tezyîni harsdan ve en‘âmdan itdiler idi ﴿زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ bezedi çokları içün müşriklerden ﴿قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ﴾ veledlerini öldürmeği şerîkleri anlarun bezedi şeyâtînden yâ putlarının hizmetkârlarından yâ boğazlarlar idi yâ putlarına kurbân iderler idi. Kaçan ki bizim bu kadar oğlumuz ola beşincisini yâ onuncusunu kurbân idevüz dirler idi. nice ki ‘Abdülmuttalib and içmişdi.

Su’âl: ﴿زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ﴾ i‘râbda nice sûret bağlar? **Cevâb:** زَيَّنَ fi‘l-i mechûl قَتْلَ kâyimmakâm fâ‘ili شُرَكَاؤُهُمْ masdarın muzâfun ileyhisi أَوْلَادَهُمْ mef‘ûlün bihîsi. Bu İbn-i ‘Âmir kırâ’etidür.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tubа.gov.tr

﴿لِيُرْدُوهُمْ﴾ Tâ anları helâk iderler iğvâ ile ﴿وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ﴾ dahı anlarun dînlerini İbrâhîm dîni yâ İsmâ'îl dîni diyüp karışdırılur ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ﴾ eğer Tanrı dilese işlemezler idi anı ki bezendi **[146b]** anlarun içün katl-i evlâddan ﴿فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ﴾ ko anları iftirâları ile yâ Muhammed.

Su'âl: ﴿وَلِيَلْبِسُوا﴾'un *lâm*ı ne ma'nâyadur? **Cevâb:** Eğer tezyîn-i şeyâtîn dinse hakîkati ta'lîl üzerinedür, eğer sedene dinse sayrûret ma'nâsı üzerinedür. (137)

﴿وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ﴾ Dahı anlar bu en'âm ve bu ekin muharremdür didiler ﴿لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ﴾ yimez anı illâ şol ki biz dilerüz hıdem-i evsândan ve ricâlden hemân didiler ﴿بِزَعْمِهِمْ﴾ kendü da'vâları ile ﴿وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا﴾ dahı davarlar ki anlarun arkaları harâmdur, behâyir ve sevâyib ve havâmî gibi ﴿وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا﴾ dahı en'âmdur ki Tanrı'nun ismini üzerine boğazlayıcak yâd itmezler ﴿افْتِرَاءً عَلَيْهِ﴾ Tanrı'nun üzerine iftirâ itmek içün ﴿سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾ tizde Tanrı anlara cezâ ider ol sebeb ile ki yalan söylerler idi. Ya'nî anlar en'âm kısmet itdiler kim nicesi muharremdür kim nicesinün binmeği harâmdur kim nicesinün üzerine ismullâh yâd olunmaz didiler. Dahı anları Tanrı'ya nisbet itdiler. (138) ﴿وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا﴾ Yine ol nesne ki bu en'âmun karınlarındadur küşeklerden, hâlisce irkeklerümüz içindür ﴿وَمُحَرَّمٌ عَلَى أَزْوَاجِنَا﴾ dahı 'avratlarımızun üzerine harâmdur didiler. ﴿خَالِصَةٌ﴾ didüği ecinne te'vîlinde olduğı içündür. Ve ﴿مُحَرَّمٌ﴾ didüği ﴿مَا﴾'ya nazar itdüği içündür ﴿وَإِنْ يَكُنْ مَيْتَةً﴾ eğer ölü doğar ise ﴿فَهُمْ فِيهِ﴾ ﴿شُرَكَاءُ﴾ irkek dişi müşterekdür anda ﴿سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ﴾ tizde anlara 'ikâb ider yalanlar ile **[147a]** [388] ﴿إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾ (139) ﴿قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا﴾ Tahkîk işi ziyâna virdi şunlar ki oğlanlarını öldürdiler sefeh yöninden, ya'nî cehl yöninden ﴿بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ hüccetsiz.

Su'âl: ﴿سَفَهًا﴾ didi, ﴿بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ didüğinde nükte nedür? **Cevâb:** Ma'nâ oldur ki bî-hıred ve bî-hüccet dimek olur.

﴿وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ﴾ Dahı harâm itdiler şunı ki Tanrı anlara rûz itdi idi ﴿افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ﴾ Tanrı'nun üzerine yalan söylemek içün ﴿قَدْ ضَلُّوا﴾ tahkîk azdılar ﴿وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾ ayruk yolı onarmadılar.

388 Allah hikmet sahibidir, bilendir.

Su’âl: ﴿قَدْ ضَلُّوا﴾ didi, ﴿وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾ didüğinde nükte nedür? **Cevâb:** Azmak iki dürlüdür biri oldur ki aza girü yol bula. Biri oldur ki aza ayruk yol bulmaya bunlar gibi. (140)

﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ﴾ Tanrı ol sıfatlu Tanrı’dur ki kopardı cennâtı. Ya‘nî üzüm degeklerini, yâ kabak degeklerini ki kaldurılmışladur ﴿وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ﴾ kimi kaldurılmamışdur yir üzerinde ﴿وَالنَّخْلَ﴾ dahı hurmayı inşâ itmişdür ﴿وَالزَّرْعَ﴾ dahı kavun karpuz gibiler, dahı ekini ﴿مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ﴾ şu hâlde ki yemişi muhtelifdür. Ya‘nî kimi avı kimi ekşi kimi datlu. ﴿مُخْتَلِفًا﴾ hâl-i mukadderedür ﴿وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِن ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ﴾[389] kaçan ki miyve vire.

Su’âl: ﴿إِذَا أَثْمَرَ﴾ ne kaydudur? Bu hod ma‘lûmdur ki yemiş virmeyince nesne yinmez. **Cevâb:** Vaktâ ki ekl anlara mübâh oldı, anun semerinden ﴿إِذَا أَثْمَرَ﴾ didi, tâ ma‘lûm ola ki ârâste olmak şart değül imiş, çağla iken dahı mübâh imiş.

﴿وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ﴾ dahı hakkını virün anun biçin güninde. Yâ ﴿وَآتُوا﴾ didüği وَاعْزِمُوا عَلَي إِيتَاءِ الْحَقّ dimek olur. Yâ ﴿وَآتُوا حَقَّهُ﴾ didüği ekdüği gün dervîşlere barmakları ucıyla virmekdür **[147b]** yâ başak direnleri men‘ itmemekdür. Rivâyet vardur, bu âyet ‘öşr dahı nısfı ‘öşr farz olduğını nesh idüpdür. ﴿وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾ İsrâf itmen iy mü’minler ki Tanrı müsrifleri sevmez. Rivâyetdür ki Sâbit b. Kays biş yüz ağacun hurmasını dirdi, dahı sadaka itdi şöyle ki evine bir dâne kivürmedi Tanrı bu âyeti indürdi. (141)

﴿وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا﴾ Dahı inşâ kıldı en‘âmdan şunı ki yüklenür ve şunı ki yüklenmez deve gibi ve koyun gibi dahı ne ki anlara benzer ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ﴾ dahı yürimen ol yola ki sizi ana şeytân da‘vet ider.[390] ﴿إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾ (142) ﴿ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ﴾ Yin sekiz bölüği ﴿مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ﴾ koyından iki ﴿وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ﴾ dahı keçiden iki. Âyet Mâlik b. ‘Avf hakkında inüpdür ki anlar ﴿وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَى أَزْوَاجِنَا﴾[391] didiler idi, Peygâmber anları münâzara ile ilzâm eyledi. ﴿قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ﴾ Eyit yâ Muhammed

---

389 Birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O’dur. Herbiri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin.

390 O sizin için apaçık bir düşmandır.

391 En‘âm 6/139.

anlara bu tahrîm iki irkek tarafından mı geldi, yâ iki dişi kıbelinden mi geldi? ﴿أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ﴾ Yâ ol kıbelden mi ki iki ünsânun rahmi müştemil oldı ana ol dahı yâ irkekdür, yâ dişi ﴿نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ haber virün 'ilmile eğer fetvâda gerçekseniz. (143) ﴿وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ﴾ Yine yukaru dönelim. Sebeb-i hürmet eğer dişi olmak ise pes gerek külli dişi harâm ola. Eğer sebeb-i hürmet irkeklik ise gerek ki külli irkek harâm ola, zîrâ 'illet yine mevcûd. Eğer maksûd iştimâl-i erhâm olacak olur ise gerek ki mecmû'sı harâm ola, zîrâ 'illet yine mevcûd. **[148a]** ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ﴾ Yâ siz hâzır mı idiniz ﴿إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَذَا﴾ vaktâ ki Tanrı size bu harâm diyü nasîhat itdi ﴿فَمَنْ أَظْلَمُ﴾ kim zâlimrakdur ﴿مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ﴾ ﴿كَذِبًا﴾ şundan ki Tanrı'nun üzerine yalan çıkara ﴿لِيُضِلَّ النَّاسَ﴾ tâ halkı azdura ﴿بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ 'ilimsiz.[392] ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ (144)

﴿قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا﴾ Eyit yâ Muhammed ben bilmezem bir harâm nesne bana vahy olanda ﴿عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ﴾ yiyenün üzerine ﴿إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً﴾ meğer ki murdâr ola ﴿أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا﴾ yâ akrân ola ﴿أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ﴾ yâ donuz eti ola ﴿فَإِنَّهُ رِجْسٌ﴾ zîrâ bedürüstî ol necisdür ﴿أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ﴾ yâ fısk ola ki Tanrı'dan gayrının adıyla boğazlanupdur. ﴿أُهِلَّ﴾, ﴿فِسْقًا﴾ lafzına sıfatdur ﴿بِهِ﴾'nün zamîri mezbûha gider. ﴿فَمَنِ اضْطُرَّ﴾ Her kim ki açlıkdan bunalsa ﴿غَيْرَ بَاغٍ﴾ şu hâlde kendü gibi bir muztarra dahı zahmet itmeye ﴿وَلَا عَادٍ﴾ şu hâlde ki sedd-i ramakdan yukaru dahı yimeye.[393] ﴿فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

Su'âl: Harâmı dört nesnede hasr eyledi. Nice harâmlar dahı var iken hamr ve ribâ gibi. **Cevâb:** Bu kâfirlerün cevâbında idi ki ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ﴾[394] didiler idi. Yarar ki bunlar özge âyât ile yâ sünnet ile sâbit olmış ola. (145)

﴿وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا﴾ Şunlarun üzerineki Yahûd oldılar ﴿حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ﴾ her tırnakluyı harâm eyledük deve gibi ve deve kuşı gibi, ördek ve kaz gibi, yâ her kıynakluyı kuşlardan ve her toynakluyı davarlardan kalan gibi ﴿وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ﴾ dahı sığırdan **[148b]** ve koyundan ﴿حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا﴾ harâm itdük anların

392 Allah zalim bir kavme hidayet etmez.

393 Şüphesiz Rabbin bağışlayandır, merhamet edicidir.

394 Allah bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey (meşru) kılmamıştır… Mâ'ide 5/103.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

üzerlerine karnı yağlarını ﴿إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا﴾ meğer şol iç yağı ki arkaları getürür anlarun böğrek yağı gibi ﴿أَوِ الْحَوَايَا﴾ yâ haviyyeler yağı gibi ki bağır-saklardur ﴿أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ﴾ yâ şol nesne ki sünüke karışur kuyruk yağı gibi ﴿ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ﴾ anlara ol cezâyı cezâ kılduk zulümleri sebebiyle ki ol helâl nesneyi anlara harâm itmekdür ﴿وَإِنَّا لَصَادِقُونَ﴾ bedürüstî biz gerçeklerüz va‘de-lerümüzde ve va‘idlerümüzde. ﴿أَوْ﴾’ler bu aralarda [395] جَالِسِ الْحَسَنَ اَوْ إِبْنِ سِيرِين, ﴿أَوْ﴾’i gibidür. (146) ﴿فَإِنْ كَذَّبُوكَ﴾ Eğer seni yalanlasalar yâ Muhammed Tanrı vâsi‘u’r-rahmetdür, kimsenün suçına kalmaz diyü ﴿فَقُلْ﴾ eyit anlara ﴿رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ﴾ sizün ma‘bûdunuz vâsi‘u’r-rahmetdür, evet mutî‘lere ﴿وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ﴾ mücrim kavimden anun hışmı reddolmaz. (147)

﴿سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ Şunlar ki şirk getürdiler tiz ola ki diyeler ﴿لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا﴾ eğer Tanrı dilese idi biz şirk getürmez idük, ne hod atalarumuz ﴿وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ﴾ dahı bir nesneyi harâm itmez idük diyeler velâkin Tanrı diledi oldı ve dahı bize buyurdı dirler ﴿كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ ancılayın tekzîb itdi şunlar ki anlardan öndin idi ümmetlerden geçibdürler ﴿حَتَّى ذَاقُوا بَأْسَنَا﴾ şuna değin ki bizim ‘azâbumızı taddılar ﴿قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ﴾ eyit yâ Muhammed katunuzda burhân var mı ﴿فَتُخْرِجُوهُ لَنَا﴾ ki çıkarasız anı bize ﴿إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ﴾ tâbi‘ değülsiz illâ zanna ﴿وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ﴾ değülsiz siz illâ yalanlar.

Su’âl: Ne ma‘nâdan ﴿ذُو رَحْمَةٍ﴾ didi, ذُو عُقُوبَةٍ dimedi? **Cevâb:** ﴿ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ﴾’dür, lâkin **[149a]** te’hîr-i ‘azâb ile.

Su’âl: ﴿لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا﴾ didükleri gaybı ne sûretden bağlar ki ol dahı meşiy-yetden taşra değül? **Cevâb:** Ol gaybdur gaybdan dem urmak hatâdur.

Su’âl: Tanrı bendelerün ma‘siyetini diler iblîs dahı diler, bu arada nice nazar idersin? **Cevâb:** Meselde Tanrı Muhammed’in ölümüni diler, şeytân dahı diler, evet iki irâdetde fark var. Tanrı Muhammed’in mevtini diler ‘âşık ma‘şû-kuna kavuşsun diyü, şeytân diler İslâm vîrân olsun diyü.

Su’âl: Şer ve ‘isyân çün irâdet-i Hakk’ıladur, bende muztarr ola. Eylese ‘itâb ne ma‘nâdan ola. **Cevâb:** Ol takdîrce irâdet-i Hakk’ıladur, bendenün dahı elinde cüz’î ihtiyâr var, ‘itâb bu ma‘nâdandur.

• • • • • • • • • • •

[395] Hasan-ı Basrî ile veya İbn Sîrîn ile otur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ didüği ki 'itâbdur anlara, ol dahı meşiyyetden taşra değüldür. Pes 'itâb nice sûret bağlar? **Cevâb:** Bunlar kadar nazar idüp 'isyâna musırr oldılar. Bu hod hatâdur, zîrâ Hasen-i Basrî rahmetullâhi 'aleyh [396] مَنْ أَنْكَرَ الْقَدَرَ كَفَرَ وَمَنْ أَحَالَ جُرْمَهُ عَلَيهِ فَجَرَ didi.

Su'âl: Eğer küfr ve 'isyân Tanrı irâdetiyle ise ne ma'nâdan ﴿وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ﴾ didi? **Cevâb:** Bu tekzîb Tanrı, "Bizden şirk diledi, tevhîd ve îmân dilemedi" didükleri içün Tanrı anları tekzîb itdi, yâ istihzâ yöninden didükleri içün tekzîb itdi. (148)

﴿قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾ Eyit yâ Muhammed hüccet-i bâliğa Tanrı'nundur. Ya'nî eğer iş siz tasavvur itdüğünüz gibi olur ise ki küfrünüz Tanrı meşiyyetiyledür, tamâm hüccet Tanrı'nundur. ﴿فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ﴾ Eğer Tanrı dilese idi cümlenüzi râst yola kulağızlar idi. Bu meşiyyetden murâd, meşiyyet-i ilcâdur. (149) ﴿قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ﴾ Eyit yâ Muhammed tanıklarunuz getürün ki ﴿يَشْهَدُونَ﴾ tanıklık vireler sizün içün ki **[149b]** ﴿أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا﴾ bedürüstî Tanrı harâm itdi ki bunı siz harâmdur didünüz behâyirden ﴿فَإِنْ شَهِدُوا﴾ eğer tanıklık virseler kizb ile ﴿فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ﴾ bile olma anlarun ile ve girçekleme ve teslîm itme. Murâd bundan tesmî'dür.

Su'âl: Nice tanıklarun getür didi anlara, sonra anlarun ile hâzır olma didi? **Cevâb:** Buyurdı ki ihzâr ideler, hâlbudur ki anlar zûr tanıklardur, ol müdde'îler dahı bilürler ki zûrlardur, ilzâm-ı hüccet içün ve anlara taş dişletmek içün.

﴿وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ Uyma fikirlerine şunlarun ki bizm birliğimüz nişânelerini yalanladılar ﴿وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ﴾ dahı fikirlerine şunlarun ki kıyâmet gününe inanmazlar ﴿وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴾ anlar ma'bûdlarına şirk getürürler.

Su'âl: ﴿شُهَدَاءَكُمُ﴾ didi izâfet idüp, شُهَدَاءَ neye demedi? **Cevâb:** İzâfetden işâret var idi anlarun düzme idüğine. شُهَدَاءَ dise idi bî-garazlar olurlar idi anun gibi tanıkları hod yok idi. (150)

396 Kim kaderi inkâr ederse kâfir olur. Kim de günâhı O'nun (Allah'ın) üzerine havâle ederse fâcir olur.

﴿قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ﴾ Gelün okıyayım şunı ki Tanrı’nız harâm itdi üzerinize di yâ Muhammed ﴿أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا﴾ ana bir nesneyi şerîk itmen.

Su’âl: Bu أَنْ ne أَنْ’dür? **Cevâb:** أَنْ müfessiredür, masdariyye değül. ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾ Dahı ihsân idün ataya ve anaya gereği gibi.

Su’âl: ﴿أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا﴾ didi, أَنْ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا dimedi. **Cevâb:** لَا sıladur. Ma‘nâsı[397] ’حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بِهِ شَيئًا’dür. Yâ ﴿أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ﴾’de söz tamâm oldı ﴿عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا﴾ bir söz dahıdur. Yâ ma‘nâ لَا مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ تَحْرِيمًا يقْتَضِي أَنْ تُشْرِكُوا بِهِ شَيئًا’dür.

Su’âl: ﴿مَا حَرَّمَ﴾’ye münâsib menhî nesnelerdür. ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ﴾’de وَاَحْسِنُوا takdîr olundı, nazar nedür? **Cevâb:** Ol emr mütezammindür. Yine nehy ki isâ’et itmen **[150a]** dimekdür.

﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ﴾ dahı sizden doğanları fakr korkusundan öldürmen ﴿نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ﴾ ki size dahı anlara rızkı biz virürüz ﴿وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ dahı Tanrı harâm itdüği nefsi öldürmen meğer hakkıla, kısâs ve ridde ve recm gibi ﴿ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ Tanrı size öğüt virdi anun ile, tâ anlayasız. (151)

﴿وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ yaklaşman yetîmin mâlına meğer ol tarîk ile ki eyürekdür, anı saklamak ve arturmak gibi ﴿حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ﴾ şuna değin ki resîde ola yâ ‘aklı karâr ide ﴿وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ﴾ dahı ölçeği ve terâzüyi ‘adlile tamâm idün ﴿لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ biz teklîf itmeziz hergiz nefsi, meğer elinden geldüğine ﴿وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا﴾ vaktâ ki söyleyesiz râst söylen ﴿وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى﴾ eğer ol söyledüğünüz karîbünüz dahı alursa ﴿وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا﴾ dahı Tanrı’nun ‘ahdine vefâ eylen ﴿ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (153) ﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا﴾ Şu takrîr olan benüm râst yolumdur ﴿فَاتَّبِعُوهُ﴾ uyun ana ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ﴾ sağa ve sola giden yollara gitmen ﴿فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ﴾ sizi ayırur anun hak yolından ﴿ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ (153) ﴿ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ﴾ Andan sonra Mûsâ’ya Tevrât virdük.

Su’âl: ﴿ثُمَّ آتَيْنَا﴾ nireye ma‘tûfdur? **Cevâb:** ﴿ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ﴾ ‘ibâretine ma‘tûfdur.

397 Rabbiniz kendisine herhangi bir şey ile şirk koşulmasını haram kıldı.

Su'âl: ﴿ثُمَّ﴾ ile 'atf itdi, hâlbudur ki nice bin yıl îtâ öndindür tavsiyeden. **Cevâb:** Tavsiye ed-dîndür, yâ ﴿ثُمَّ﴾ me'a ma'nâsınadur, yâ ﴿ثُمَّ﴾ terdîf-i haber içündür terdîf-i hüküm içün değül nice şi'irde, **beyt:**

إِنَّ مَنْ سَادَ ثم سَادَ أَبُوهُ ... ثُمَّ قَدْ سَادَ قَبْلَ ذٰلِكَ جَدُّهُ[398]

delîldür. ﴿تَمَامًا﴾ şu hâlde ki tamâmdur. **[150b]** Zîrâ Tevrât bin sûre idi. Her sûre bin âyet idi, her âyeti Bakara ve Âl-i 'İmrân'ca idi. ﴿عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ﴾ Şunun üzerine ki gereğince eyü idi ﴿وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ﴾ her nesneye beyân idi bizden ﴿وَهُدًى﴾ dahı râhnümâyıdı dalâletden ﴿وَرَحْمَةً﴾ dahı esirgemekdür 'azâbdan ﴿لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ﴾ tâ anlar kendüleri yaradanun likâsına inanalar. (54) ﴿وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ﴾ Bu ki sana indürdük yâ Muhammed kitâbdur, mübârekdür, dahı anda mağfiret var zünûba ﴿فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ dahı uyun ana dahı korkun anı gönderenden tâ esirgenesiz. (155) ﴿أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا﴾ Ya'nî indürdük bu kitâbı tâ dimeyesiz Tevrât ve kitâb indürüldi iki tâyifenün üzerine bizden öndin. Bu şol vaktın idi ki küffâr-ı Mekke "Tanrı Yahûdı kırsun, nice peygâmberlerin yalanladılar, vallâhi eğer bize peygâmber gele idi, yâ kitâb gele idi biz anlardan dahı onat olur idük" didiler ise bu âyet indi, nice ki takrîr olınsar. ﴿وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ﴾ Tahkîk şân budur ki biz anlarun okımaklarından gâfilleriz. (156)

﴿أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَى مِنْهُمْ﴾ Yâ dimeyesiz, eğer bedürüstî üzerimize kitâb ine idi biz anlardan artuk hidâyetlenür idük zihnimüzün hiddeti içün ve fehmimizün vekkâdlığı içün ve hıfzımuzun körlüği içün dirler idi. ﴿فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ﴾ tahkîk size burhân geldi ma'bûdunuzdan, dahı râhnümâ geldi dahı 'azâbdan emân geldi ﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ kim zâlimrakdur şundan ki yalanladı Tanrı'nun birliğinün nişânelerini ﴿وَصَدَفَ﴾ dahı andan yüz çevürdi dahı azdı ve azdurdı ﴿عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ﴾ tiz ola ki cezâ ide şunlara ki yüz çevirürler Tanrı'nun âyâtından ﴿آيَاتِنَا﴾ **[151a]** yaman 'azâbı ﴿سُوءَ الْعَذَابِ﴾ şol sebeble ki yüz çevirürler idi. (157) ﴿بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ﴾ Muntazır olmazlar illâ şuna ki ferişteler gele anlarun rûhunı kabz itmeğe ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ﴾ yâ senün Tanrı'nun emri gele ﴿أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ﴾

398 (Söyle) efendi olan o kimseye ve babası da efendi olan, ondan önce de dedesi efendi olan kimseye.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ve ‘azâbı gele ﴿أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ﴾ yâ Tanrı’nun ba‘zı âyâtı gele ki güneş mağribden doğmakdur. ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ﴾ O günde ki Tanrı’nun ba‘zı âyâtı gele ki güneş mağribden doğmakdur ﴿لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا﴾ îmân ol nefse fâyide eylemez ﴿لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ﴾ ki andan öndin îmân getürmedi idi ﴿أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾ yâ ol nefs îmânında hayr kesb itmedi tevbesi ve hayrına makbûl değüldür ﴿قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ﴾ eyit yâ Muhammed muntazır olun benüm sebebim ile ‘azâba ki biz dahı muntazıruz. Bedürüstî size tâ görevüz ol günde kangımuz es‘addur hâl yöninden. (158)

﴿إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ﴾ Bedürüstî şunlar ki râst dînden ayrıldılar ﴿وَكَانُوا شِيَعًا﴾ dahı bölük bölük oldılar. Rivâyetdür yetmiş iki bölük oldılar ﴿لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ﴾ anlardan nesnede değülsin senün teblîğdür hemân ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ﴾ bedürüstî anlarun işi Tanrı’yadur ﴿ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ andan sonra kıyâmet güninde haber virür anlara şunı ki dünyâ sarâyında işlerler idi. Bu âyet mensûhdur [399]﴿اقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ﴾ âyetiyle. (159) ﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا﴾ Her kim ki bir sevâb ile gelse ana on anun gibi vardur. Rivâyetdür ki ‘ameller altıdur. İkisi mûciblerdür, biri misline misldür, biri bir haseneye bir hasenedür, biri bir haseneye on hasenedür, biri bir haseneye yedi yüzdür, biri ed‘âf-ı mudâ‘afedür. Ol ki **[151b]** mûcibetândür, her kim ki ölse dahı andan şirk bulunmasa uçmak anundur. Her kim ki ölse dahı anun işi şirk olsa, yiri anun tamudur. Ol ki misle misildür, ol oldur ki bir günâh işledi cezâsı anun ol kadardur. Ol bir haseneye bir hasenedür, ol oldur ki bir sevâb işlemek itdi, dahı işlemedi anun içün hasene vardur. Ol ki bire ondur oldur ki bir ‘amel işledi anun içün on vardur. Her kim ki nafaka itdi hak yolında, anun birine yedi yüzdür. Her kim ki nafaka itse ihlâsıla, dahı anun sevâbını Tanrı’dan rızâ umsa, anun birine nâmütenâhîdür. ﴿وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا﴾ Her kim ki bir seyyi’eyile gelse cezâ olmaz illâ berâberince ﴿وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ dahı anlarun sevâbında nesne eksilmez. (160)

﴿قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ Eyit yâ Muhammed bedürüstî benim Tanrım kulağızladı râst yola ﴿دِينًا قِيَمًا﴾ râst dîne kulağızladı ﴿مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ﴾ ki ol İbrâhîm milletidür ﴿حَنِيفًا﴾ şu hâlde ki müstakîmdür ﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

399 Haram aylar çıkınca **müşrikleri** bulduğunuz yerde **öldürün**… Tevbe 9/5.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

dahı ol müşriklerden olmadı. (161) ﴿قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ﴾ Bedürüstî benüm 'ibâdetim ve kurbânım ve dirliğim ve ölümüm ki îmân iledür Tanrı'nundur di yâ Muhammed ﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ 'âlemlerin ma'bûdıdur. (162) ﴿لَا شَرِيكَ لَهُ﴾ Anun şerîki yokdur ﴿وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ﴾ anun ile buyuruldum ihlâsdan ﴿وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ﴾ dahı mslümânlarun evveli benem di yâ Muhammed. Zîrâ her peygâmberin İslâm'ı ümmetinin İslâm'ından öndinrekdür. (163) ﴿قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا﴾ Tanrı'dan gayrı ma'bûd idinmek ki isterem di yâ Muhammed ﴿وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ﴾ hâlbuki her mevcûdun ma'bûdı oldur. Âyet Velîd b. Muğîre'de indi, vaktâ ki [400]﴿اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ﴾ didi mü'minlere **[152a]** ﴿وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا﴾ kazanmaz her nefs 'amelden illâ şunı ki anun üzerinedür.

Su'âl: Nefs kazanduğı yâ لَهَا, yâ عَلَيْهَا'dur. Ne ma'nâdan bunda عَلَيْهَا didi? **Cevâb:** Bunlarun sevâbları olmaz pes ne ki kazanurlar ise إِلَّا عَلَيْهَا'dur, dahı özge nefsün günâhı getürmez nice ki ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ didi. Ya'nî bir nefs bir nefsün günâhını getürmez dimek olur.

Su'âl: Bu âyete [401]﴿وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ﴾ âyeti muhâlifdür. **Cevâb:** Hergiz mutî'lığla kimsenin günâhını hiç kimse getürmez, meğer bir kişi bir kişiye te'addî itmiş ola, dahı anun sevâbı bulunmaya ki anun ile hasmını râzı ideler. Ol vaktın anun günâhından alalar, dahı garîmün boynuna yükledeler. Ve illâ bî-sebeb kimse kimsenün günâhını getürmez.

﴿ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ﴾ Andan sonra ma'bûdunuzdan yanadur dönmeğünüz ﴿فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾ anda haber virür size Tanrı şunı ki anda ihtilâf ider idinüz dînden ve beyândan sizün içün hakkı bâtıldan mu'âyene ile. (164)

﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ﴾ Tanrı ol Tanrı'dur ki sizi yirün halîfeleri kıldı ümmetlerden sonra ﴿وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ﴾ dahı ba'zınızı ba'zınızın üzerine yüceler kılduk mertebeler yöninden ﴿لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ﴾ sınamak içün

400 İnkâr edenler iman edenlere, "**Yolumuza uyun da sizin günâhlarınızı yüklenelim**" derler... Ankebût 29/12.

401 **Andolsun**, onlar **mutlaka kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yükleneceklerdir**… Ankebut 29/13.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

sizi şundan ki size virdi. Ya‘nî mu‘siri baylık ile mübtelâ kıldı, dahı andan şükr diledi. Mu‘siri fakr ile mübtelâ kıldı, dahı andan sabr diledi. ﴿إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ﴾ Bedürüstî senün ma‘bûdun serî‘u’l-‘ikâbdur şuna ki anun şükri kılmadı ﴿وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ bedürüstî ol yarlığayıcı ve esirgeyicidür tevbe kılana ve ana dönene. Rivâyetdür ki En‘âm **[152b]** bir kerretde indi, yetmiş bin melek bile idi Cibrîl ile. Her ki En‘âm’ı okuya ol yetmiş bin melek anun içün istiğfâr iderler anun âyâtlarınca bir gün bir gice. (165)

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

7. A‘RÂF SÛRESİ

سُورَةُ الأَعْرَافِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَتَانِ وَخَمْس أَيَةً وَثَمَانِي أَياتٍ مَدَنِيَّةٌ وَهُنَّ وَاسْأَلْهُمْ الْأَيات[402]

TÜBA

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(1) أَنَا اللهُ أَعْلَمُ بِأُمُورِ الْخَلْقِ وَأُفَصِّلُ الْأَحْكَامَ وَالْأُمُورَ وَالْمَقَادِيرَ[403] ﴿المص﴾ dimek olur. ﴿كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ﴾ Bu kitâbdur ki sana indürildi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Su’âl: ﴿أُنْزِلَ إِلَيْكَ﴾ didi, bir yirde [404]﴿أَنزَلْنَا إِلَيْكَ﴾ bir yirde [405]﴿نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ﴾ didi tenâkuz olmaz mı? **Cevâb:** Tanrı kendüye izâfet itdi, zîrâ kendü fermânıdur. Cibrîl’e nisbet itdüği ol ma‘nâdandur ki ol getürdi.

www.tuba.gov.tr

﴿فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ﴾ Senün gönlünde gümân olmasun andan ki ol benüm hazretimden indi. Murâd bunda tesmî‘dür. ﴿لِتُنْذِرَ بِهِ﴾ tâ anun ile korkudasın benden i‘râz idenleri.

Su’âl: ﴿لِتُنْذِرَ بِهِ﴾ nireye müte‘allikdür? **Cevâb:** ﴿أُنْزِلَ﴾’ye, ya‘nî أُنْزِلَ إِلَيْكَ لِإِنْذَارِكَ بِهِ[406] dimek olur.

---

402 A‘râf Sûresi; Mekke’de nâzil olmuştur, 205 âyettir. 8 âyet Medîne’de nâzil olmuştur, onlar ﴿وَاسْأَلْهُمْ﴾ ile başlayan âyetlerdir.

403 Ben Allah’ım, yarattıklarımın işlerini en iyi şekilde bilirim. Hükümleri, emirleri ve ölçüleri tafsîl ederim.

404 … Sana indirdik … Ankebût 29/47.

405 … Onu sana Rûhu’l-Kuds indirdi … Nahl 16/102.

406 Kendisiyle uyarı yapman için onu sana indirdi.

﴿وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ Dahı nasîhat ola mü'minlere.

Su'âl: ﴿وَذِكْرَى﴾'nun mahalli nedür? **Cevâb:** Nasba yarar لِتُنْذِرَ بِهِ وَتُذَكِّرَ takdîri ile ref'e yarar ﴿كِتَابٌ﴾'e ma'tûf ola cerre yarar ﴿لِتُنْذِرَ﴾'nun mahalline ma'tûf olup takdîr وَلِلْإِنْذَارِ وَلِلذِّكْرَى[407] dimek olur. (2)

﴿اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ Uyun şuna ki indürildi size ma'bûdunuzdan ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ﴾ uyman Tanrı'dan gayrı dostlara insün ve cinnün şeytânlarından ﴿قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ﴾ az mütte'iz olurlar. Ya'nî anlar mütte'iz olmazlar. (3) ﴿وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا﴾ İy nice ehl-i karyeyi helâk itdük ﴿فَجَاءَهَا﴾ dahı geldi anun ehline ﴿بَأْسُنَا بَيَاتًا﴾ eyürek bizüm 'azâbumuz ﴿أَوْ هُمْ قَائِلُونَ﴾ yâ anlar kaylûlede iken.

Su'âl: Ehli karyeden öndin mi takdîr itmek gerek **[153a]** yâ أَهْلَكْنَا'nun هَا'sından öndin mi takdîr itmek gerek? **Cevâb:** Takdîr itmek hâcet içün olur, bunda hod ihtiyâc olmaz. Eğer takdîr itsevüz ﴿فَجَاءَهَا﴾'nun هَا'sından öndin takdîr itmek gerek.

Su'âl: *Vâv* olmayınca nice hâl olur? جَاءَنِي زَيْدٌ هُوَ فَارِسٌ[408] dinmez. Pes hem ﴿قَائِلُونَ﴾ vâvsız nice sûret bağlar? **Cevâb:** *Vâv*ı ba'zılar mahzûf takdîr itdiler. Cevâb-ı sahîh oldur ki bir hâli bir hâle 'atf itsevüz vâv hazf olınur. جَاءَنِي زَيْدٌ رَاجِلًا اَوْ هُوَ فَارِسٌ[409] gibi.

Su'âl: ﴿فَجَاءَهَا بَأْسُنَا﴾ didi, hâlbuki ihlâkden sonra be's sûret bağlamaz. **Cevâb:** ﴿أَهْلَكْنَاهَا﴾, أَرَدْنَا إِهْلَاكَهَا ma'nâsınadur. Bu iki vakt tahsîs olundı. Zîrâ gaflet vaktleridür. Zîrâ Lût kavmi gice döğünerek helâk oldı. (4)

﴿فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ﴾ Olmadı anlarun sözleri ﴿إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا﴾ vaktâ ki anlara bizüm 'azâbumuz geldi ﴿إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾ illâ ol ki bedürüstî biz zâlimler olduk Tanrımuzun 'ibâdetini terk itmek ile didiler (5) ﴿فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ﴾ El-bette su'âl iderüz şunlara ki anlara peygâmber gönderildi ki anlara nice cevâb virdiler ﴿وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ﴾ dahı elbette su'âl iderüz gönderilen peygâmberlere andan ki nice cevâb virildiler. (6) ﴿فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ﴾ Dahı haber virürüz ol

407 Uyarıp öğüt vermek için.

408 Zeyd bana at üzerinde geldi.

409 Zeyd bana yayan ya da atlı olarak geldi.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

peygâmberlere ve ümmetlerine şu hâlde ki bilürüz anlarun ahvâllerini zâhit ve bâtın ﴿وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ﴾ anlardan gâyibler olmaduk.

Su’âl: Çün ki Tanrı ‘âlimdür, anlarun ahvâlini dahı anlara şerh idiser, pes su’âlde nazar nedür? **Cevâb:** Murâd tevbîhdür, zîrâ fedâhatleri anlar ikrâr idüp ve peygâmberleri şehâdet idicek artuk olur. (7)

﴿وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ﴾ ‘Amelleri dartılmak dahı râcihini ve hafîfini bilmek ol gündedür ki hakdur **[153b]** ﴿فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ﴾ her kim ki mîzânı yâ mevzûnı sengîn olsa ﴿فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ anlar sa‘âdetmendlerdür. (8) ﴿وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ﴾ Dahı kimün ki mevâzîni hafîf olsa ﴿فَأُولَئِكَ﴾ ol tâyife ﴿الَّذِينَ﴾ şunlardur ki ﴿خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ﴾ nefislerinün husûsundan mağbûnlar oldılar ﴿بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ﴾ ol sebeb ile ki bizim birliğimizün nişânelerinde yalanlar söylerler idi.

Su’âl: Çün terâzü birdür pes cem‘ itdüğinde fâyide ne? **Cevâb:** Yâ cem‘ mevzûndur, yâ âlâtın i‘tibârı ile mevâzîn didi.

Su’âl: A‘mâl arazdur nice dartılur? **Cevâb:** A‘mâlün nüshaları dartılur, yâ a‘mâli tasvîr iderler, ol dartılur.

Su’âl: Mü’min ola ki aslâ ma‘siyeti olmaya. ‘Âsî ola ki aslâ anda sevâb olmaya. Hıffet, siklet nice mütesavver olur? **Cevâb:** Eğer tâ‘ât eğer me‘âsî ki dartıla, bu resme olıcak tenhâ dartılur.

Su’âl: ﴿فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ didüğinde ma‘lûm oldı ki hiç mü’mine ‘azâb olmaya. Hâlbuki günâhı kadar gerek yana. **Cevâb:** Îmân dartılmaz ‘amel dartılur. Ol dahı râcih olıcağaz Tanrı keremi ile müsâmaha ider.

Su’âl: ﴿وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ﴾ didüği e‘ammdur ‘âsî ve kâfir günâhından cezâ-yı şart ana münâsib değül. **Cevâb:** Bundan murâd kâfirlerdür. Mü’minler değül.

Su’âl: Bir mü’minin ki hasenâtı ve seyyi’âtı berâber ola, anun mâcerâsı nice olur? Âyetde ana işâret yokdur. **Cevâb:** Anlar ashâb-ı a‘râf olısarlar. (9)

﴿وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ Tahkîk sizi yir yüzinde mütemekkin kılduk ﴿وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ﴾ dahı anda size dirlikler kılduk ﴿قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ﴾ siz bizüm dürlü ni‘metlerümüze şükür kılmazsız. (10) ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ﴾ Bedürüstî etünüzi yaratduk andan sonra musavver itdük ﴿ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ﴾ andan

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

sonra ferişţehlere âdem için **[154a]** secde idün didük ﴿فَسَجَدُوا﴾ 'akabince secde itdiler ﴿إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ﴾ meğer iblîs ki seced idenlerden olmadı.

Su'âl: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ﴾ didi, ﴿ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Murâd ﴿خَلَقْنَاكُمْ﴾ didüğinde Âdem'dür, ﴿صَوَّرْنَاكُمْ﴾ didüğinde zürriyyâtıdur ki 'ahd almak içün tasvîr itdi. Yâ zürriyyât-ı benî âdemdür ki etvârıla yaradıldı. Yâ ikisinden murâd Âdem'dür, îcâz-ı gayr-ı tasvîrdür. (11)

﴿قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ﴾ Tanrı te'âlâ, ne men' eyledi seni ki secde eylemedün? ﴿إِذْ﴾ ﴿أَمَرْتُكَ﴾ vaktâ ki ben sana buyurdum didi. ﴿قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ﴾ Şeytân ben Âdem'den yeğim didi ﴿خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ﴾ beni oddan yaratdun anı balçıkdan yaratdun didi.

Su'âl: ﴿مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ﴾ nice müsâ'ade ider hakka? Zîrâ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ ile hak zâhir olur. **Cevâb:** Ma'nâ مَا مَنَعَكَ كَيْ لَا تَسْجُدَ'dür, yâ مَا مَنَعَكَ حَتَّى لَا تَسْجُدَ'dür, yâ sıladur. Fâyide-i ziyâde, ol fi'l ki anun üzerine dâhil olur, anun ma'nâsını te'kîd itmekdür. Ya'nî مَا مَنَعَكَ ان تُحَقِّقَ السُّجُودَ وَتُلْزِمُهُ نَفْسَكَ[410] dimek olur.

Su'âl: Mâni'den nükte nedür? Ol hod bilür. **Cevâb:** Maksûd tevbîhdür, dahı anun înâdını ızhâr itmekdür.

Su'âl: ﴿أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ﴾ didüği, ﴿مَا مَنَعَكَ﴾ didüğine nice cevâb olur? **Cevâb:** Bir kıssa engîz itdi ki anda haber virdi ki mufassaldur Ebu'l-Beşer'ün üzerine dahı cevâbdan ziyâde eyledi. (12)

﴿قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا﴾ Tanrı te'âlâ, düş gökden aşağa, revâ olmaz sana ki serkeşlik idesin ferişţehlerüm arasında didi ﴿فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ﴾ çık ki bedürüstî sen horlardansın didi. (13) ﴿قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ Şeytân mühlet vir bana ol güne değün ki halk yirden kalkarlar didi. (14) ﴿قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ﴾ **[154b]** Tanrı te'âlâ, bedürüstî sen mühlet virilenlerden ol didi.

Su'âl: İnzârında anun sebeb nedür ki andan dürlü fesâd doğar. **Cevâb:** Murâd ibtilâ-yı 'ibâddur dahı anun muhâlefetinde dürlü sevâblar vardur. (15)

410 Secdeyi yerine getirmekten, onu kendin için gerekli görmekten seni alıkoyan nedir?

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ﴾ Şeytân ol sebeb ile ki sen beni azdurdun ﴿قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي﴾ elbette otırıserem bendeler içün râst yolun üzerine, anları hayırlardan men‘ idem didi. Yâ *mâ*, *mâ-yı istifhâm*dur. Ya‘nî azacak nesnem yok idi, neden azdurdun dimek olur.

Su’âl: ﴿فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي﴾’deki *ba* ﴿لَأَقْعُدَنَّ﴾’ye müte‘allik olmaz. Zîrâ lâm-ı kasem mâni‘dür. **Cevâb:** Kasem-i mahzûfun fi‘line müte‘allikdür, takdîr فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي أُقْسِمُ بِاللهِ لَأَقْعُدَنَّ’dür. (16)

﴿ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ﴾ Andan sonra anlarun öninden gelürüm ﴿وَمِنْ خَلْفِهِمْ﴾ dahı gelürüm anlarun ardından ﴿وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ﴾ dahı anlarun sağ yanlarından ﴿وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ﴾ dahı anlarun sol yanlarından gelürüm, her birinde bir fesâd ile ﴿وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ﴾ dahı anlarun ekserini muvahhid bulmazsın didi.

Su’âl: Evvel ikide مِنْ getürdi, ol sonrağı ikide عَنْ getürdi, nükte ne? **Cevâb:** Mef‘ûlün fîh fi‘li ta‘diye eyler, mef‘ûlün bihî ta‘diye itdüği gibi. Hemân münâsebet gözlenür.

Su’âl: Üçi cem‘ itdi خَلْف’i müfred itdi, nükte nedür? **Cevâb:** خَلْف’un cem‘-i ve قُدَّام’ün ve قَوْق’un cem‘i ‘Arab’dan mesmû‘ olmadı. (17)

﴿قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَدْحُورًا﴾ Tanrı te‘âlâ şeytâna çık uçmakdan mezmûm ve merdûd olup didi ﴿لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ﴾ tahkîk her kim ki sana uya anlardan ﴿لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ﴾ elbette cehennemi doldururum ﴿مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ﴾ sizden bir uğırda. Takdîr-i kelâm مِنْكَ وَمِنْهُمْ dimek olur. Tağlîb itdi, zamîr-i muhâtabı nice ki ﴿إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾[411]’de itdi.

Su’âl: لِمَنْ تَبِعَكَ dahı okundı kesr-i lâm ile. Eyle olsa **[155a]** nireyedür irtibât? **Cevâb:** ﴿لَأَمْلَأَنَّ﴾ mübtedâ mahallinde olur, ﴿لَمَنْ تَبِعَكَ﴾ haber olur bu ma‘nâya ki لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ هَذَا الْوَعِيد[412] dine. (18)

﴿وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾ Yâ âdem sâkin ol sen, dahı hâtûnun uçmakda ﴿فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا﴾ dahı yin nirden dilerseniz ﴿وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ﴾ evet

411 … Şöyle dediler: “Ey Musa! onların ilâhları gibi bize de ilâh yap.” Musa (A.S): “**Muhakkak ki siz, cahillik eden bir kavimsiniz.**” dedi. A‘râf 7/138.

412 Bu va‘îdde sana onlardan kim uyarsa.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

yaklaşman bu ağaca ki buğday ağacıdur ﴿فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ yâ hadden giçenlerden olmayasız.

Su'âl: ﴿هَذِهِ الشَّجَرَةَ﴾ didi, hâlbuki şecera hitâb deminde anlardan yırak yirde idi. **Cevâb:** Bu nehydür kurb-i fi'ilden, kurbi zâtdan değül. Yâ nazar muhbiredür ki andan nesne pûşîde olmaz. (19)

﴿فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ﴾ Anun 'akabinde vesvese eyledi anlara şeytân ﴿لِيُبْدِيَ لَهُمَا﴾ tâ âşikâre eyleye ol ikisiyçün ﴿مَا وُورِيَ عَنْهُمَا﴾ şol nesne ki pûşîde idi anlardan ﴿مِنْ سَوْآتِهِمَا﴾ anlarun 'avretlerinden. ﴿لِيُبْدِيَ﴾'nün *lâm*ı *lâm-ı 'âkıbe*dür, *lâm-ı garaz* değüldür. Bu arada أُورِي dahı okundı kalbile. ﴿وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ﴾ Nehy itmedi ikinüzi bu ağaçdan ma'bûdunuz ﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ﴾ meğer sizün melek gibi olduğunızı kerih görüp didi ﴿أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ﴾ yâ şunlardan olasız ki 'ale'd-devâm uçmakda kalurlar ölmeyip didi. (20) ﴿وَقَاسَمَهُمَا﴾ Dahı and içdi ol ikisi ﴿إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ﴾ bedürüstî ben size nasîhat idicilerdenem diyüp.

Su'âl: Müfâ'ale sîgası ile îrâd itdüğinde nükte nedür? **Cevâb:** Şeytân anlara ﴿مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا﴾ diyecek bular and içer misin didiler, ol dahı and içdi. Yâ şeytân and içti anlara nasîhate, anlar dahı kabûl itmeğe and içdiler. Yarar ki müşâreke kasd olmaya. (21)

﴿فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ﴾ Dahı anları mağrûr itdi bâtıl and ile ﴿فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ﴾ vaktâ ki ol ağacı datdılar ﴿بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا﴾ 'ayân oldı ol ikisine birbirinün 'avreti. Andan öndin görmezler idi, tırnak gibi donları var idi, **[155b]** yâ nûrdan donları var idi. ﴿وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ﴾ başladılar yapraklar üzerler idi ﴿عَلَيْهِمَا﴾ 'avretleri üzerine tâ örteler anun ile ﴿مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ﴾ uçmağın encir ağacınun yapraklarından ﴿وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا﴾ dahı anlara çağırdı ma'bûdı anlarun ﴿أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ﴾ ben sizi nehy itmedüm mi ol ağacdan ﴿وَأَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾ dahı ben size bedürüstî şeytân sizün içün rûşen düşmendür dimedüm mi didi. (22) ﴿قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ Âdem ile Havvâ, Hudâvendâ zulm itdük nefislerümüze, eğer yarlığamazsan ve esirgemezsen bizi, ziyân idicilerden oluruz elbette ki didiler. (23) ﴿قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ﴾ Tanrı Âdem'e ve Havvâ'ya dahı iblîse inün 'âlem-i melekûtdan ki ba'zınız ba'zınıza düşmendür didi ﴿وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾ dahı sizün içün yir yüzinde karâr itmek vardur, dahı dirilmek vardur ecel irişinceye değin. (24)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ﴾ Tanrı yir yüzinde dirilisersiz didi ﴿وَفِيهَا تَمُوتُونَ﴾ dahı anda ölürsiz ﴿وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ﴾ dahı kıyâmet andan çıkarılısarsız didi. (25) ﴿يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا﴾ İy benî âdem tahkîk indürdük üzerinize giyesi ki ﴿يُوَارِي سَوْآتِكُمْ﴾ ‘avretlerinüz örter. Ya‘nî yağmur indürdük üzerinize, dahı anun ile panbuk ve kettân biter. ﴿وَرِيشًا﴾ dahı bezen indürdük yâ mâl virdük ﴿وَلِبَاسُ التَّقْوَى﴾ dahı takvâ donı ki hayâdur ﴿ذَلِكَ خَيْرٌ﴾ ol eyürekdür ﴿ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ﴾ ol Tanrı’nun birliğine delâlet eyleyendendür.

Su’âl: Libâsda ne nişân var ki ﴿ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ﴾ **Cevâb:** Âyâtdan murâd ni‘amullâhdur. Yâ murâd kendinün kereminden âdemoğullarını hayvânât üzerine tafdîl itdüğidür. ﴿لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ﴾ **[156a]** tâ siz mütte‘iz olasız ve anun ni‘metlerinün şükrüni kılasız. (26)

﴿يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ﴾ İy âdem oğlanları şeytân sizi doğrı yoldan çıkarmasun fitne idüp ﴿كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ﴾ nice ki atanuzı ve ananuzı uçmakdan çıkardı ﴿يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا﴾ şu hâlde ki çıkarur anlardan giyesilerini ﴿لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا﴾ tâ göstere anlara birbirinün ‘avretini ﴿إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ﴾ bedürüstî ol görür sizi dahı hemezâtı görür ﴿مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ﴾ şu yirden ki siz görmezsiz. Yarar ki إِنَّهُ zamîr-i şân ola. قَبِيلُهُ nasbılan dahı okundı, إِنَّ’nün ismine ma‘tûf ola. Yâ *vâv* bi-ma‘nâ *me‘a* ola. ﴿إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ﴾ bedürüstî şeytânları dostlar kılduk biz ﴿لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ şunlar ki bizüm birliğimüze inanmazlar. (27) ﴿وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً﴾ Vaktâ ki fâhişe ki kabîh günâhdur irişirler idi ﴿قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا﴾ tahkîk atalarumuzı bulduk anun üzerine dirler idi ﴿وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا﴾ dahı bize Tanrı buyurdı anı dirler idi ﴿قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ﴾ eyit yâ Muhammed bedürüstî Tanrı günâh emr eylemez ﴿أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ Tanrı’nun üzerine bilmedüğünüzi dir misiz di yâ Muhammed. (28)

﴿قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ﴾ Benim Tanrım tevhîd ile ve tâ‘ât ile buyurdı di yâ Muhammed ﴿وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ dahı yüzünüzi düz dutun kıbleye her namâzda yâ her mescidde.

Su’âl: Düz dutmak nice mütesavver ola ki ol elimüzden gelmez? **Cevâb:** Biz me’mûruz istikbâl ile gâlib zanna binâ idüp yâ me’mûruz Tanrı’ya yüzi düz dutmak ile. Zîrâ [413] ﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾ diyü buyurdı.

[413] …Nereye dönerseniz dönün Allah’ı bulursunuz. Bakara 2/115.

﴿وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾ dahı tapun ana şu hâlde ki râst idicilersiz anun içün îbâdeti ﴿كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ﴾ **[156b]** yaradılısarsız yirden kalkıcak şol ki dünyâya geldünüz idi.

Su'âl: ﴿كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ﴾ didi, imdi biz evvel nutfe idük ve 'alaka ve mudga idük, nice ki âyet şehâdet itdi. Sonra nice o resme koparuz? **Cevâb:** Ya'nî yalıncak ve sünnetsiz ve baş ayak açık, yâ evvel toprak idük yine toprak oluruz, evvel zinde idük yine zinde oluruz. (29)

﴿فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ﴾ Bir niceyi Tanrı râst yola kulağızladı bir niceler râst yoldan gümrâh oldılar ﴿إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ bedürüstî ol gümrâh olanlar şeytânları dost dutdılar Tanrı'yı koyup.

Su'âl: ﴿اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ﴾ didi bundan anları erbâb idinmek râst gelmez. **Cevâb:** Bu [414] ﴿اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ kabîlindendür. Ya'nî anlarun fermânları ile işlerler idi.

﴿وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ Anlar sağınurlar ki râst yola kulağızlanmışlardur. (30) ﴿يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ Donunuzı geyin ve 'ayrâtunuzı örtün her namâz katında. 'Âdetleri ol idi ki Allâh evini çıplak tavâf iderler idi, me'âsî donı üzerimizde olmasun diyü. Bu âyet iniceceğez geyip tavâf itdiler ise müşrikler 'ârlandurdılar. Ol esnâda yine âyet indi ki geliser. ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾ ba'zı etıbbâ Kur'an'da hiç tıb eyü 'ilm idüğine delîl bulur mısın didiler ise bu âyeti okudı. (31) ﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ﴾ Yâ Muhammed kim harâm itdi Tanrı'nun bezeğini siyâbdan ki Tanrı anı bendeleri içün çıkardı didi ﴿وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ﴾ dahı lezzetlü nesneleri yemeklerden ve içmelerden kim harâm itdi di ﴿قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا﴾ anlar şunlarun içündür ki îmân getürdiler idi ﴿فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ dünyâ sarâyında **[157a]** ﴿خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ şu hâlde ki tenhâdur ol anlarun içün kıyâmet güninde dünyâda hod müşterekler idi.

Su'âl: لِلَّذِينَ آمَنُوا وَلِغَيرِهِمْ niye dimedi? **Cevâb:** Tenbîh itmek içün bunun üzerine ki anlar mü'minler içündür bi'l-asâle, kâfirler tebe'dur anlara. ﴿كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ ma'nâsı zâhir. (32)

• • • • • • • • • • •

[414] Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i rableri olarak kabul ettiler… Tevbe 9/31.

﴿قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ﴾ Bedürüstî benüm ma‘bûdum harâm itdi kabâyihi di ﴿مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ﴾ şunı ki rûşendür şunı ki nihândır ﴿وَالْإِثْمَ﴾ dahı hamr içmeği harâm itdi ﴿وَالْبَغْيَ﴾ dahı el uzatmağı ve dil uzatmağı ﴿بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾ haksız ﴿وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا﴾ dahı siz Tanrı’ya şerîk itdünüğünüzi şunı ki Tanrı ana burhân indürmedi, anı dahı harâm itdi. ﴿وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ dahı dimekliğünüzi Tanrı’nun üzerine şunı ki bilmezsiz, anı dahı harâm itdi di yâ Muhammed.

Su’âl: Ehl-i ictihâd ve re’y ve kıyâs hükm itdikleri tahlîle ve tahrîme nas olmayıncağaz zannile dimekdür. İlm hod yok nice makbûl olur? **Cevâb:** Murâd bundan Tanrı’nun üzerine kâfirlerin iftirâlarıdur ki Tanrı Bahîre’yi ve Sâyibe’yi ve Vasîle’yi harâm itdi didükleridür. (32)

﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ﴾ Her millet içün mühlet vardur ‘azâba ﴿فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ﴾ kaçan ki ‘azâb vakti gele ﴿لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ ne bir sâ‘at te’hîr olunurlar ne bir sâ‘at takdîm olunurlar. (34) ﴿يَا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ﴾ Eğer sizün cinsinüzden size peygâmberler gelse ﴿يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي﴾ okısalar üzerinize ben gönderdüğüm kelâmı ﴿فَمَنِ اتَّقَى وَأَصْلَحَ﴾ her kim ki anlara iktidâd ide dahı ‘amelini ıslâh eyleye. [415] ﴿فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ (35)

﴿وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا﴾ **[157b]** Dahı ana îmân getürmekden serkeşlik itdiler ﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ sonrağı cümle-i şartıyye cezâsıyla ﴿إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ﴾ cezâsıdur. (36) ﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا﴾ Kim zâlimrakdur şundan ki Tanrı’nun üzerine yalan çıkardı ki ol dimedüğini didi ﴿أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ﴾ yâ anun didüğini yalanladı ﴿أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ﴾ anlara nasîbleri irişür erzâkdan ve andan sonra ‘azâbdan ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا﴾ şu vakte değin ki anlara bizim elçilerümüz gele. Murâd melekü’l-mevtdür ve a‘vândur ﴿يَتَوَفَّوْنَهُمْ﴾ şu hâlde ki anları kabz ideler ﴿قَالُوا﴾ eyideler ol esnâda anlara ﴿أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ kanı şol putlar ki tapar idünüz anlara Tanrı diyüp size şefâ‘at ideler idi diyeler ﴿قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا﴾ ol kâfirler, bizden gâyib oldı görmezüz diyeler ﴿وَشَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ﴾ dahı nefisleri üzerine tanıklık vireler ki ﴿أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ﴾ bedürüstî anlar müşrikler idi.

[415] Onlar için korku yoktur, onlar üzülmezler de.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Kıyâmet güninde kâfirler putlarına ﴿هَؤُلَاءِ شُرَكَاؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ﴾[416] diyüp, putlar dahı ﴿مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ﴾[417] didükleri ﴿ضَلُّوا عَنَّا﴾ didüklerine muhâlifdür. **Cevâb:** Kıyâmet güninde makâmlar vardur ki kiminde putlar gâyib olalar, kiminde hâzır olup yalanlaşalar. (37)

﴿قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ﴾ Tanrı te'âlâ 'Arab kâfirlerine, girün ol ümmetler arasına ki ﴿قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ tahkîk geçdiler sizden öndin ﴿مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ﴾ cinden ve insden ﴿فِي النَّارِ﴾ tamu içinde ﴿كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا﴾ her bâr ki bir ümmet gire tamuya, kendüden öndin anlara la'net eyleye.

Su'âl: Evvel giren kime la'net ide? Zîrâ muktedâ yok idi anlara. **Cevâb:** Murâd oldur ki Nasârâ Nasârâyı ve Yahûd Yahûdı la'net ideler. Yarar ki müşrikler giçen ümmeti la'net ideler, yâ murâd evvel bâdî olan **[158a]** ki Kâbîl ve 'Ûc gibi.

﴿حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا﴾ şu vakte değin ki tamuda bir uğurdadır dirneşeler ﴿قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ﴾ ol dem etbâ'lar büyüklerine diyeler ﴿رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا﴾ Hudâvendâ bunlar bizi azdurdılar ﴿فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ﴾ anlara 'azâbı tamudan artuğırak vir dirler ﴿قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ﴾ Tanrı te'âlâ, her birisi içün ululârından artuk vardur didi ﴿وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ lâkin anlar birbirinün hâlinden haberdâr değüller. (38)

﴿وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ﴾ Dahı ululârı alçaklarına diyeler ki siz bizüm sebebimüz ile kâfir olmadınız ﴿فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ﴾ yokdur sizün içün artukcılık bizüm üzerimize, bel ki küllimiz küfürde berâberüz, ziyâde-yi 'azâb neye diyeler ﴿فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ﴾ Tanrı te'âlâ dadun benim 'azâbumı kâfir olduğunuz sebeb ile diye. (39) ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ﴾ Anlarun içün gökler kapusı açılmaz, zîrâ 'amel-i sâlihleri yokdur ki çıka göklere ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ﴾ dahı uçmağa girmeyeler ﴿حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾ şuna değin ki bir deve iğne yurdısından giçe. ﴿جَمَل﴾'den murâd kendir

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

[416] Allah'a ortak koşanlar, koştukları ortakları gördüklerinde: "**Rabbimiz! Seni bırakıp yalvardığımız ortaklarımız bunlardır**" derler. Koştukları ortaklar: "Doğrusu siz yalancısınız" diye söz atarlar. Nahl 16/86.

[417] Onların hepsini biraraya toplayacağımız, sonra da Allah'a ortak koşanlara: "Siz ve koştuğunuz ortaklar yerinizde bekleyin" diyeceğimiz gün artık onların (putlarıyla) aralarını tamamen ayırmışızdır. Ve onların ortakları, (putları) derler ki: "**Siz, bize ibâdet etmiyordunuz**." Yûnus 10/28.

urganıdur ki gemi içün düzerler ﴿وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ﴾ ancılayın mücrimlere cezâ iderüz. (40) ﴿لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ﴾ Anlarun içün cehennemden döşek vardur ﴿وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ﴾ dahı üzerlerinden yorganlar vardur oddan ﴿وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ﴾ (41) ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[418]

Su’âl: Mücerred tevhîd ilen uçmak bulınur, ‘amel-i sâlih duhûl-i cennete ne kayddur? **Cevâb:** ‘Amel-i sâlihden murâd bu arada ihlâsdur. (42)

﴿وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ﴾ Çıkardık her ne ki gönüllerinde var idi anlarun **[158b]** hasedden, dahı gönüllleri pâk oldı ﴿تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ﴾ altı yanlarından anlarun ırmaklar akar ﴿وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا﴾ şükür ol Tanrı’ya ki îmân sebebiyle bizi buna kulağızladı diyeler ﴿وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ﴾ biz kulağızlanmak idük ana ﴿لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ﴾ eğer Tanrı kulağızlamaya idi diyeler. ﴿لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ﴾ Tahkîk bizüm ma‘bûdumuzun peygâmberleri hakkıla geldiler, dahı tenbîh itdiler hidâyete diyeler. Rivâyetdür ki ol esnâda anları iki pınara getüreler ki bir ağacun dibinden çıkar ola, biri ıssı, biri soğuk. Soğuğundan içeler, ıssısından yunalar. Gönüllerinden gıll u gışş gide, yüzleri bedr-i tamâm gibi ola. Ol ağaç varacakları uçmağun kapusında ola. ﴿وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ dahı ferişteler anlara, ol uçmak ki va‘de olundınız dünyâda budur ki virildinüz, imdi üleşün anı dünyâda itdüğünüz ‘amel ile diyeler. (43)

﴿وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ﴾ Uçmak ehli tamu ehline çağırırlar ﴿أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا﴾ tahkîk bulduk şunı ki bize va‘de kıldı ma‘bûdumuz şu hâlde ki hakdur diyü, ya‘nî sevâbdan ﴿فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا﴾ siz dahı buldunuz mı şunı ki ma‘bûdumuz size va‘de itdi ‘ikâbdan diyeler ﴿قَالُوا نَعَمْ﴾ na‘am bulduk diyeler şu hâlde ki hakdur diyeler ﴿فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ﴾ bir münâdî çağıra iki fırkanun arasında ﴿أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ Tanrı’nun la‘neti zâlimler üzerine olsun diyü. (44) ﴿الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Şunlar ki men‘ iderler idi halkı Tanrı’nun hak dîninden ki İslâm’dur ﴿وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا﴾ dahı anun eğildüğini dilerler idi ﴿وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ﴾ anlar âhirete inanıcılar değüllerdür. (45) ﴿وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ﴾ Uçmak ehli ile tamu ehlinün arasında sûr vardur ki ana a‘râf dirler. Yüce olduğiçün **[159a]**

[418] İnanıp da iyi işler yapanlara gelince -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- işte onlar, cennet ehlidir. Orada onlar ebedî kalacaklar.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

hem uçmak ehlini ve hem tamu ehlini görüp bilür. ﴿وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ﴾ Ol a'râf üzerinde erenler vardur ki hasenâtları ve seyyi'âtları berâber idi. Yâ gazâya çıkmış kişiler vardur ki ataları destûrınsız, anda şehîd oldılar. Yâ ataları râzı idi, anaları râzı değül idi. Yâ anlara teblîğ irişmedin öldiler, yâ hisâb görmeyicek mü'minlerdür, yâ şehîdlerdür ki hisâba muntazırlardur. ﴿يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ﴾ Ki bilürler ol a'râf üzerindekiler uçmak ehlini ve tamu ehlini 'alâmetleri ile ki ak yüzlerdür, yâ kara yüzlerdür. ﴿وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ﴾ dahı ashâbı cennete çağırurlar ﴿أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ﴾ selâmün 'aleyküm diyü ﴿لَمْ يَدْخُلُوهَا﴾ henüz girmemişlerdür uçmağa ﴿وَهُمْ يَطْمَعُونَ﴾ evet umarlar ki gireler. (46)

﴿وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ﴾ Kaçan ki gözleri tamu ehlinden yana değe ﴿قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ Hudâvendâ bizi zâlim ve kâfir bendelerün ile kılma dirler. (47) ﴿وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا﴾ A'râf ehli çağıralar tamu içinde erenlere ﴿يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ﴾ ki anları yüzleri karalığıyla bilürler ﴿قَالُوا مَا أَغْنَى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ﴾ def' itmedi sizden emvâlinüz ve evlâdınuz ya ne def' itdü sizden? ﴿وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ﴾ Ya ne serkeşlik idi bu itdüğünüz ki îmân getürmedinüz dahı 'azâba giriftâr oldınuz diyeler. (48) ﴿أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ﴾ Şunlar mıdur ki and içdinüz iy Ebû Cehl ve iy Velîd ﴿لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ﴾ Tanrı anlara rahmet itmez ve uçmağa girmezler dir idinüz. Ol didükleri Suheyb ve Bilâl ve za'fe-i müslimîndür ﴿ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ﴾ anda Tanrı te'âlâ ashâb-ı a'râfa uçmağa girün diye, nice ki takrîr olundı. ﴿لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ﴾ **[159b]** mansûbdur hâliyyet ile makûlen lehum te'vîliyle. ﴿لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ﴾'nun mahalli yokdur, zîrâ cümle-i istinâfiyedür. (49)

﴿وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ﴾ Ya'nî nidâ ider tamu ehli, uçmak ehline ﴿أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ﴾ ya'nî uçmak suyından bize içirün diyü ﴿أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ﴾ yâ virün bize Tanrı size rûz eyledüğinden diyü ﴿قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ uçmak ehli anlara bedürüstî Tanrı harâm idüpdür ol ikisini kâfirlerün üzerine diyeler. (50) ﴿الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا﴾ Anlar şunlardur ki dutdılar Müslimânlarun dînini oyıncak ve gurûr ve bâtıl, dahı gayrı İslâmı kabûl itdiler. ﴿وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا﴾ Dahı anları mağrûr itdi dünyâ hayâtı ﴿فَالْيَوْمَ نَنْسَاهُمْ﴾ bugün biz anları terkerüz tamu 'azâbında ﴿كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا﴾ nice ki anlar bu güne uğraşduklarını inkâr itdiler ba'se münkir olup. Yâ مَا masdariyyedür ﴿وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ﴾ dahı bizüm birliğimüz nişânelerine inkâr itdükleri gibi. (51) ﴿وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ﴾ Tahkîk ikrâm itdük anlara Kur'ân ile ﴿فَصَّلْنَاهُ﴾ ki beyân

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

itdük anda helâl ve harâmı ﴿عَلَى عِلْمٍ﴾ bilmeğümüz ile ﴿هُدًى وَرَحْمَةً﴾ şu hâlde ki hüdâdur, dahı rahmetdür ﴿لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ îmân getüren tâyifeye. (52)

﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ﴾ Ya‘nî muntazır olmazlar illâ ‘âkıbetine şunun ki Tanrı anlara va‘de itdi ‘azâbdan ﴿يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ﴾ eyide şunlar ki terk itdiler idi îmân ve ‘ameli dünyâda ﴿قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ﴾ ol günün heybetini görüp. Tahkîk ma‘bûdumuzun peygâmberleri geldi hakkıla yalanladık anları ﴿فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا﴾ **[160a]** bize şefâ‘atciler ola mı ki şefâ‘at ideler bizüm içün ﴿أَوْ نُرَدُّ﴾ yâ döndürülevüz dünyâya ﴿فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ﴾ ki işleyevüz ol ‘amelün gayrını ki işler idük dünyâda ﴿قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ﴾ tahkîk işleriniz ziyâna virdiler ki mağbûn oldılar ﴿وَضَلَّ عَنْهُمْ﴾ dahı belürsüz oldı anlardan ﴿مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾ şol nesne ki yalan ile ana ma‘bûdumuzdur diyüp anlardan şefâ‘at umarlar idi. (53) ﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾ Bedürüstî sizün ma‘bûdunuz Allâh’dur ki gökleri ve yirleri yaratdı ﴿فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾ altı bin yılda, yâ altı günde, yâ altı sâ‘atde ﴿ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ﴾ andan sonra ‘arşun üzerine gâlib oldı. Ya‘nî ‘arşa كُنْ didi, dahı lahzada oldı. ﴿يَطْلُبُهُ حَثِيثًا﴾ şu hâlde ki birbirini tiz tiz taleb ider ﴿وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ﴾ dahı ayı ve güneşi ve yıldızları şu hâlde ki müsahharlardur anun buyruğı ile yirler. ﴿يَطْلُبُهُ حَثِيثًا﴾ didüği isnâd, isnâd-ı mecâzîdür. ﴿أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ﴾ Âgâh olun ki yaratmak anun ve yaradılmışa buyuruk itmek yine anun ﴿تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ müte‘âlî oldı ‘âlemler Tanrı’sı şundan ki kâfirler vasf iderler. (54)

﴿ادْعُوا رَبَّكُمْ﴾ Yâd idün ma‘bûdunuzı ﴿تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً﴾ meskenet ile ve mahfî ﴿إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ bedürüstî ol Tanrı hadden giçicileri sevmez. Ya‘nî avâzı katı itmeği ve helâl olmayan nesneyi tasaruf itmeği, yâ bir ehade la‘net ile ve şerr ile du‘a itmeği sevmez. (55) ﴿وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا﴾ Yir yüzinde cevr itmen eyülik ile anı hoş dutduğunuzdan sonra tâ harâb olmaya ﴿وَادْعُوهُ﴾ dahı tapun ana ﴿خَوْفًا﴾ ‘azâbından **[160b]** korkup ﴿وَطَمَعًا﴾ ve rahmetine ümîd-vâr olup ﴿إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ﴾ bedürüstî Tanrı’nun gufrânı ve ‘afvı yakınrakdur ihsân idici bendelere.

Su’âl: رَحْمَة mü’ennesdür. Ne ma‘nâdan قَرِيبَةٌ dimedi? **Cevâb:** رَحْمَة’den murâd terahhumdur, yâ takdîr بِمَكَانٍ قَرِيبٍ’dür. (56)

﴿وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا﴾ Tanrı ol Tanrı’dur ki yilleri beşâretci gönderür, ya‘nî yağmur ile ﴿بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ﴾ rahmetinün önünce ki yağmurdur. Gâliben رِيَاحَ

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
TÜRKİYE DİLLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

hayırlarda isti'mâl olunur, رِيحٌ 'aksince. Nice ki peygâmber yil esicek اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ رِياحًا وَلَا تَجْعَلْهَا رِيحًا[419] dir idi. ﴿سُقْنَاهُ﴾ Anı sürerüz ﴿لِبَلَدٍ مَيِّتٍ﴾ susamış iklim için.

Su'âl: ﴿سُقْنَاهُ﴾ zamîr-i sehâba gider, sehâb hod mü'ennesdür, سُقْنَاهَا gerek idi. **Cevâb:** Mezkûra gider.

﴿فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ﴾ Dahı anun ile çıkarduk her miyveden ﴿كَذَلِكَ﴾ ol meyveleri çıkarduğumuz gibi ﴿نُخْرِجُ الْمَوْتَى﴾ ölüleri çıkaruruz. Rivâyetdür ki nefha-i uhrâdan öndin kırık gün yağmur yağısar, âdem şehveti gibi. Dahı yir anı içüp anun ile cesedler bitiser andan. Nefhadan sonra kalkıserler. Bu arada müttefekun âleyhânun üzerine muhtelefün fihâ redd olundı. ﴿لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ Le'allî ki mütte'iz olasız. (57)

﴿وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ﴾ Eyü yir ki bitnel ola ﴿يَخْرُجُ نَبَاتُهُ﴾ çıkar anun otı ﴿بِإِذْنِ رَبِّهِ﴾ ma'bûdınun âsân itmeğiyle, ya'nî eyü çıkar ﴿وَالَّذِي خَبُثَ﴾ ol yir ki çorak ola ﴿لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا﴾ çıkmaz anun otı illâ yaramaz ﴿كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ﴾ ancılayın beyân iderüz birliğimiz nişânelerini şükr ider tâyife içün. (58) ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ﴾ **[161a]** Tahkîk gönderdük Nûh'ı kendü kavmine ﴿فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ﴾ dahı iy kavm tapun Tanrı'ya ki ﴿مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ﴾ andan gayrı size ma'bûd yokdur didi. ﴿إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾ ki bedürüstî ben üzerinüze ol ulu günün 'azâbından korkaram didi ki kıyâmetdür yâ tûfân. (59) ﴿قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ﴾ Anun kavminden ululları didiler ﴿إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ bedürüstî biz seni rûşen savâbdan yırak görürüz didiler. (60) ﴿قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ﴾ İy kavmüm bana azgunluk yokdur ﴿وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ lâkin 'âlemlerün rabbisinden size peygâmber didi.

Su'âl: Cevâb-ı muvâfik virmedi ki ضَلَالَةٌ didi. **Cevâb:** ضَلَالَةٌ ehassdur ضلال'den. Vücûd-ı hâs müstelzimdür vücûd-ı 'âmmı.

Su'âl: لَكِنِّي nice istidrâk vâkı' oldı intifâ-yı dalâlete? **Cevâb:** Rasûl ve nâsıh olmak sırât-ı müstakîm üzerine olduğınun ma'nâsındadur. (61)

﴿أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي﴾ İrişdürürem size Tanrı bana vahy itdüğini. أُبَلِّغُكُمْ cümle-i müste'nefedür, yarar ki rasûle sıfat ola.

• • • • • • • • • • •

[419] Allah'ım onu bize rahmet rüzgarı kıl, azap rüzgarı kılma.

Su’âl: رَسُولٌ’e sıfat vâkı‘ olıcağaz يُبَلِّغُكُمْ gerek. **Cevâb:** رَسُولٌ zamîrden haberdür. Eyle olsa أُبَلِّغُكُمْ revâdur, يُبَلِّغُكُمْ dahı revâdur.

﴿وَأَنْصَحُ لَكُمْ﴾ Dahı size öğüt virürem ﴿وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ dahı ben bilürem Tanrı’dan şunı ki siz bilmezsiz ki ol ‘azâb gelmekdür. Eyle olsa Nûh kavminün ulularu, ol alçak hâllulere inanman buna ki bu dahı beşerdür siz sizcılayın didilerse Nûh anlara, (62) ﴿أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ﴾ didi. Ya‘nî ‘acebledünüz mi gelmekliği size nasîhat ki ma‘bûdunuzdandur. Bir kişinün dili üzerine ki cinsinüzdendür ﴿لِيُنْذِرَكُمْ﴾ sizi korkıtmak içün ﴿وَلِتَتَّقُوا﴾ dahı sizden takvâ bulına **[161b]** ﴿وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ dahı siz mutî‘ olup ‘azâba giriftâr olmayasız didi. (63) ﴿فَكَذَّبُوهُ﴾ Ol esnâda anı yalanladılar ﴿فَأَنْجَيْنَاهُ﴾ dahı anı kurtardık ﴿وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ﴾ şunları dahı ki anun ile bile idiler gemide. ﴿فِي الْفُلْكِ﴾, ﴿مَعَهُ﴾’ya müte‘allikdür. Takdîr وَالَّذِينَ اِسْتَقَرَّ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ[420]’dür. ﴿وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ Dahı gark itdük şunları ki bizüm âyâtumuzı yalanladılar ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ﴾ zîrâ bedürüstî anlar âyâtumuzı görmekden kör olmış tâyife idi. (64)

﴿وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا﴾ Dahı gönderdük ‘Âd’a anlarun kardaşını. Hûd Şâlıh b. Erfahşed b. Sâm b. Nûh’dur, Hûd kardaşıdur nesilde. ﴿قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ﴾[421] (65) ﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ﴾ Eyitdi anun kavminden şol bölük ki kâfir oldılar idi ﴿إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ﴾ bedürüstî biz seni rûşen cünûnda görerüz ﴿وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ bedürüstî biz seni yalancılardan anlavuz didiler.

Su’âl: Nûh kıssasında ﴿فَقَالَ﴾ didi, bunda ﴿قَالَ﴾ didi, nazar nedür? **Cevâb:** Bunda sâyil takdîr iderüz ki Hûd’a nübüvvet geliceğez Hûd anlara ne didi, didi ﴿قَالَ﴾ ya‘nî Hûd cevâb virüp anlara, (66) ﴿قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ﴾[422] didi.

Su’âl: Hûd kıssasında ﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ﴾ didi, Nûh’da dimedi, nazar ne? **Cevâb:** Anda Nûh’a îmân getürmiş yok idi kavminün eşrâfından, bunda var idi. Anlardan biri Mezîd b. Sa‘d idi. ﴿وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[423] (67)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

420 Gemide ona arkadaşlık edenler.

421 “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Hâla sakınmayacak mısınız?” dedi.

422 “Ey kavmim, ben beyinsiz değilim” dedi.

423 Fakat ben âlemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim.

﴿أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى (68) ﴿أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ﴾[424] ﴿رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ﴾[425] Yâd idün ol vakti ki sizi halîfeler kıldı ﴿مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ﴾ Nûh kavminden sonra ﴿وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً﴾ dahı sizi arturdı yaradılmakda fazîlet yöninden ki uzunlarınun **[162a]** boyı yüz arşun idi ve yüz yirmi arşun idi, kısacıklarınun heştâd arşun ve altmış arşun idi. ﴿فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ﴾ 'Akabince anun yâd idün Tanrı'nun ni'metlerini ﴿لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ ﴿قَالُوا (69) ﴿أَجِئْتَنَا﴾ Anun kavminün eşrâfı ana, geldün mi bize ﴿لِنَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ﴾ tâ bir Tanrı'ya tapunuz ﴿وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا﴾ dahı terk idevüz ol putları ki atalarumuz anlara tapardı didiler ﴿فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا﴾ gel bize şunun ile ki bizi korkudur idün 'azâbdan ﴿إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ eğer gerçeklerden oldunsa didiler.

Su'âl: ﴿أَجِئْتَنَا﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Hûd'un bir halveti var idi nübüvvetinden öndin peygâmberün hirası gibi. Kaçan ki nübüvvet indi halvetinden anları da'vet itmeğe geldi ise ﴿أَجِئْتَنَا﴾ didiler. Yâ istihzâdan ﴿أَجِئْتَنَا﴾ didiler. Zîrâ nübüvvet meleğün olur dirler idi. Dahı ana gökden mi gelürsin didiler. (70)

﴿قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ﴾ Tahkîk üzerinize ma'bûdunuzdan 'azâb indi ve hışım indi didi, Hûd anlara nice ki ﴿وَغَضَبٌ﴾ didi ﴿أَتُجَادِلُونَنِي﴾ cedel mi idersiz benüm ile ﴿فِي أَسْمَاءٍ﴾ adlarda ki ﴿سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ﴾ ki anları kodunuz siz ﴿وَآبَاؤُكُمْ﴾ dahı atalarunuz ﴿مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ﴾ Tanrı'dan anlarun haklığına hüccet gelmedi ﴿فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ﴾ muntazır olun ki ben sizün ile bile muntazırlardanam didi. Ya'nî siz benüm helâkuma muntazır olun ki ben dahı sizün helâkunuza muntazır olanlardanam didi. (71) ﴿فَأَنْجَيْنَاهُ﴾ Kurtardık Hûd'ı ﴿وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا﴾ şunları dahı ki îmân getürdiler idi anun ile bile kurtardık bizüm rahmetümüz ile ﴿وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ dahı **[162b]** kökin kesdük şunlarun ki bizüm âyâtımızı tekzîb itdiler ﴿وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ﴾ hâlbuki anlar mü'minler değül idi, yâ anlar mü'minler değüller idi.

Su'âl: ﴿الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ didüği kifâyet ider idi ﴿وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ﴾ didüğinde nazar ne idi? **Cevâb:** Murâd ta'rîzdür mü'minlere Mersed b. Sa'd gibi yetmiş kişi idi bular. Ya'nî anları kökün kesekırdı 'illet anlar mü'min olmaduğı idi. (72)

[424] Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm.

[425] Sizi uyarmak için içinizden bir adam vasıtasıyla Rabbinizden size bir zikir (kitap) gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi.

﴿وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ﴾[426] ﴿غَيْرُهُ﴾ Revâdur ki mecrûr ola ﴿مِنْ إِلَهٍ﴾ sıfat olup merfû‘ ola إِلٰه’nun mahallinden bedel olup mansûb ola istisnâlık ile ﴿قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ tahkîk geldi size rûşen mu‘cize ma‘bûdunuzdan benüm sıdkum üzerine. Ol esnâda Cünda‘, bize işbu kayadan bir nâka çıkar ki vebrâ ve ‘uşerâ ola sana îmân getürelüm didi ise kaya iniledi revân bir deve çıkdı. Andan sonra bir kûşek dahı burtladı Sâlih peygâmber. ﴿هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً﴾ didi. Bu Tanrı’nun nâkasıdur ki sizün içün çıkdı. İşâret iderem ben buna Tanrı’dan âyet olduğı hâlde yüz arşun uzunı ve yüz arşun ini idi. Dört memesi var idi. Birinden âb, birinden süd, birinden hamr, birinden bal sağarlar idi. Zevâyibi var idi ki ol yâkût ve mercân ve zeberced ile ârâste idi. Yuları var idi incüden. Perçeminden örgücüne değin yedi yüz arşun idi. Ayaklarınun arası biş yüz arşun idi. Kayadan çıkıcak lâ ilâhe illallâh, Sâlih nebiyullâh didi. ﴿وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ﴾ dahı yamanlık ile ana el sunman ﴿فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ tâ size ‘azâb-ı elîm irişmeye. (73) ﴿وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ﴾ Didi, dahı yâd idün ol vakti ki **[163a]** sizi halîfeler kılduk ‘Âd’dan sonra ﴿وَبَوَّأَكُمْ﴾ kandurdı ﴿فِي الْأَرْضِ﴾ hicr yirinde ki hicâz ile Şâm’un arasındadur ﴿تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا﴾ ki anun alçak yerinde sarâylar binyâd idersiz ﴿وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا﴾ dahı dağları yonarsız şu hâlde ki evler ola ﴿فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ﴾ dahı Tanrı’nun ni‘metlerini yâd idün ﴿وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾ ya‘nî yir yüzinde me‘âsî kılman. (74)

﴿قَالَ الْمَلَأُ﴾ Eyitdi şol bölük ki ﴿الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ﴾ serkeşlik itdiler anun kavminden ﴿لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا﴾ şunlarun içünkim anları alçaksındılar ﴿لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ﴾ şunlarun içünki îmân getürdi ol mustaz‘aflardan, yâ kavme râci‘dür.

Su’âl: Merci‘ayn ihtilâfınun eseri var mıdur ma‘nâda? **Cevâb:** Na‘am vardur eseri, zîrâ kavme râci‘ olsa ﴿لِمَنْ آمَنَ﴾ müfessir düşer مَنْ اسْتُضْعِفُوا’ya. Eğer *mustaz‘afîn*e râci‘ olsa bu anlanur ki mustaz‘aflar hem mü’minler hem kâfirler imiş.

﴿أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ﴾ bilür misiz ki Sâlih Tanrı’sından peygâmber gelüpdür didiler ﴿قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ﴾ ol cevâb virenler, bedürüstî biz ol getürdüğüne îmân getüridilerüz didiler. Cevâb virenler kâfirler ise zann ilen didiydiler, mü’minler ise i‘tikâd ile didiler.

• • • • • • • • • • •

[426] Semûd kavmine de kardeşleri Salih’i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur.

Su'âl: ﴿إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ﴾ nice cevâb olur? **Cevâb:** Anlardan 'ilmu bi'l-irsâlden su'âl itdiler. Anlar anun irsâli emr-i ma'lûmdur ve neyle mürsel olduğı yine ma'lûmdur, kelâm vücûb-i îmândadur didiler. (75)

﴿قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ﴾ Serkeşlik itdiler, bedürüstî biz şuna ki siz îmân getürdinüz, ana münkirlerüz didiler. (76) ﴿فَعَقَرُوا النَّاقَةَ﴾ Dahı Sâlih'ün **[163b]** devesini öldürdiler. *Akn* anlara nisbet itdi, eğerçe öldüren Kuzâr'dur, zîrâ anlarun irâdeti bile idi. ﴿وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ﴾ Dahı kendüleri yaradanun buyruğundan yüz çevirdiler ﴿وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ dahı iy Sâlih gel bize bizi korkutduğun 'azâb ile, eğer gerçek mürsellerden oldun ise didiler. (77) ﴿فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ﴾ Dahı anlara yir ditredi ve Cibrîl na'ra urdı ﴿فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ﴾ dahı menzillerinde bir uğurda geçdiler. (78) ﴿فَتَوَلَّى عَنْهُمْ﴾ Sâlih anlardan ol esnâda ayrıldı ﴿وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي﴾ iy kavmüm, ben size Tanrım buyurduğını irişdürdüm ﴿وَنَصَحْتُ لَكُمْ﴾ dahı size nasîhat itdüm ﴿وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ﴾ lâkin siz öğüt virenleri sevmezsiz didi. Sâlih ayrılıcak anlardan yüz yiğirmi kişi idi Müslimânlardan.

Su'âl: Ölülere nice hitâb sahîh olur? **Cevâb:** Revâdur, nice ki bir kişi ki nasîhati çok ide, kabûl itmeyenün gövdesinün üzerine gelüp, çok öğüt virdüm sana, evet dutmadın dir. (79)

﴿وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ﴾ Lût'ı dahı gönderdük ol vaktde ki kendü kavmine ﴿أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ﴾ yaman fi'l mi getürürsiz ﴿مَا سَبَقَكُمْ بِهَا﴾ geçmedi ol kabîh fi'l ile sizi ﴿مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ﴾ bir âferîde 'âlemlerden. Evvelki مِنْ zâyid, sonra ki مِنْ teb'îz ifâde ider. Bu cümle cümle-i müste'nefedür. Gûyâ ki anlara ne içün bu kabîh fi'li işlemeyevüz didilerse مَا سَبَقَكُمْ بِهَا أَحَد didi. (80)

﴿إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ﴾ Bedürüstî siz irkeklere mi gelürsiz ﴿شَهْوَةً﴾ iştihâ içün ki size bâ'is yok ﴿مِنْ دُونِ النِّسَاءِ﴾ 'avratlardan ise, ya'nî 'avratları koyup ﴿بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ﴾ bel ki siz müsrif tâyifesiz. (81) ﴿وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ﴾ Olmadı kaminün cevâbı Lût'a **[164a]** ﴿إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ﴾ meğer ol ki çıkarun anları köyünüzden ki ﴿إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ﴾ anlar bizüm bu işimizden ditsinür tâyifedür didiler. (82) ﴿فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ﴾ Meğer 'avradını kurtarmaduk. Kurtılan iki kız idi. Biri Za'ûrâ (Zagarta) idi biri Reysâ idi, 'avradının adı Vâğıle idi. ﴿كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ﴾ helâk olanlardan oldı. (83) Dahı anlarun üzerine od ile kibrît

yağdurdı, yâ taş yağdurdı ﴿فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ﴾ nazar it yâ Muhammed ki mücrimlerün serencâmı niye oldı. (84) ﴿وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا﴾ Medyen’e gönderdük anlarun kardaşını Şu‘ayb b. Nüveyb ki ana *Hatîbü’l-Enbiyâ* dirler idi. ‘Âdetleri anlarun ol idi ki ölçeği ve terâzüyi eksük dutarlar idi ﴿قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ tahkîk size geldi ma‘bûdunuzdan benüm hakk peygâmber idüğüme nişâne didi ki ol ‘asâ ki Mûsâ’ya virdi idi, ejdehâ ile cenk itdi nice, dahı ol vaktın Mûsâ peygâmber değül idi ki ana mu‘cize ola. ﴿فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ﴾ Dahı ölçeği ve terâzûyı tamâm dutun ﴿وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ﴾ halka nesnelerini eksük itmen ﴿وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا﴾ dahı yir yüzinde fesâd eylemen anun ıslâhından sonra.

Su’âl: Bunlar fesâddan gayrı nesne itmediler, pes ﴿بَعْدَ إِصْلَاحِهَا﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** ﴿بَعْدَ إِصْلَاحِهَا﴾ didüğüği, ya‘nî بَعْدَ مَا اَصْلَحَ فِيهَا الصَّالِحُونَ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ dimek olur.

﴿ذَلِكُمْ﴾ Îfâ-i bi’l-mikyâl ve’l-mîzân sizden ﴿خَيْرٌ لَكُمْ﴾ size yeğrekdür ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ eğer mü’minlerseniz.

Su’âl: Kavm-i Şu‘ayb Tanrı’nun birliğine inkâr iderler idi, ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ didüğinde **[164b]** nazar nedür? **Cevâb:** [427] إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ بِالْعُقْلِيَاتِ dimek olur. (85)

﴿وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ﴾ Her yolda oturman şu hâlde ki korkudursuz halkı ﴿وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ dahı men‘ idersiz Tanrı’nun dîninden ﴿مَنْ آمَنَ بِهِ﴾ şunı ki ana îmân getürdi ﴿وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا﴾ dahı ol yolun eğri olduğunı dilersiz ﴿وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ﴾ dahı yâd idün ol vakti ki azdınuz Tanrı çoğaltdı sizi ﴿وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ﴾ dahı nazar idün ki sizden öndin ki müfsidlerün serencâmı nice oldı.

Su’âl: *Sırât* birdür, ne ma‘nâdan ﴿بِكُلِّ صِرَاطٍ﴾ didi? **Cevâb:** Sırât birdür lâkin anda me‘ârif var ve ahkâm var. Bu i‘tibâr ile ﴿بِكُلِّ صِرَاطٍ﴾ didi. (86)

﴿وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ﴾ Eğer bir tâyife sizden ﴿آمَنُوا﴾ îmân getürmiş olsa ﴿بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ﴾ şuna ki ben anun ile gönderildim ﴿وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا﴾ bir tâyife dahı

[427] Akliyyata inanmışlar iseniz.

îmân getürmese ﴿فَاصْبِرُوا﴾ sabr eylen ve muntazır olun ﴿حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا﴾ şuna değin Tanrı aramuzda hükm ide ﴿وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ﴾ ol Tanrı hükm idicilerün a'delidür. Ehl-i tahkîk bir vech diyüpdürler, ya'nî ﴿وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ﴾ didüği işâret eyler rûha ve kalbe. ﴿وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا﴾ didüği işâretdür nefse ve sıfâtına ki emmâredür sûya. ﴿فَاصْبِرُوا﴾ didüği sabr idün, tâ hükm ide Tanrı rûhıla kalbün ve nefs-i emmârenün arasında, tâ rûhıla kalb ki mü'minlerdür tâbi' itmeyesiz nefsi kâfire, yâ 'azâbda ve izâkat-i elem-i hicrânda. (87)

﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ﴾ Ol bölük ki serkeşlik itdiler Şu'ayb'un kavminden ﴿لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ﴾ elbette çıkaruruz **[165a]** seni yâ Şu'ayb ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ﴾ senün ile bile şunları dahı çıkaruruz ki îmân getürdiler ﴿مِنْ قَرْيَتِنَا﴾ bizüm köyümüzden ﴿أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا﴾ yâ elbette bizüm milletimüze dönesiz didiler.

Su'âl: Bunlar Şu'ayb'a küfre dönmek ile nice hitâb itdiler, yâ Şu'ayb nice anlara ﴿إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا﴾ diyüp cevâb virdi? **Cevâb:** Vaktâ ki anlar ﴿لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ﴾ didiler, dahı 'atf itdiler anun zamîrine şunları ki îmâna girdiler anlardan küfürlerinden sonra, ﴿لَتَعُودُنَّ﴾ didiler tağlîb itdiler cemâ'ati birun üzerine, dahı cemî'sini döniciler kıldılar icrâ'en li'l-kelâmi 'alâ hükmi't-tağlîb yine anun üzerine icrâ eyledi cevâbını ﴿إِنْ عُدْنَا﴾ diyüp kavmini diledi, evet kendüyi aralarında bile katdı.

﴿قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ﴾ Ya'nî didüğünüzün üzerine bizi cebr mi idersiz didi anlar, cebr iderüz didiler Şu'ayb anlara. (88) ﴿قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا﴾ Tahkîk iftirâ iderüz Tanrı'nun üzerine yalanı ﴿إِنْ عُدْنَا﴾ eğer dönersüz ﴿فِي مِلَّتِكُمْ﴾ sizün milletinüze ki küfrdür ﴿بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا﴾ Tanrı bizi andan kurtardıkdan sonra ﴿وَمَا يَكُونُ لَنَا﴾ olmaz bize ﴿أَنْ نَعُودَ فِيهَا﴾ ki ol millete dönevüz ﴿إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا﴾ meğer Tanrı dileye ki bizüm ma'bûdumuzdur.

Su'âl: ﴿إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ didi, hâlbuki Tanrı mü'minlerün mürted olduğını nice dileye? **Cevâb:** Murâd hızlândur, yâ ma'nâ [428]إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَا يشَاءُ'dur. Yâ murâd gâyetde Tanrı'nun mekrinden emîn olmamakdur.

﴿وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ Ya'nî bizüm ma'bûdumuz her nesneye dânâdur.

[428] Şâyet Allah dilerse, (ama) O (Allah) dilemez.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا﴾ didüğinden anlanur ki Şu‘ayb anlarun milletinde idi, eyle hod değül. **Cevâb:** [429]بَعْدَ إِذْ عَصَمَنَا اللهُ **[165b]** dimek olur.

﴿عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا﴾ Tanrı’nun üzerine tevekkül itdük ki bizi îmân üzerine sâbit ide ﴿رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا﴾ Hudâvendâ aç bizüm ile kavmümüzün ara yerini ﴿بِالْحَقِّ﴾ bize necât virüp anlara ‘azâb itmek ile ﴿وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ﴾ sen hükm idicilerün yeğreğisin.

Su’âl: ﴿قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ﴾ didüğinde ta‘accüb nice anlanur ki Sâhib-i Keşşâf onâ işâret idüpdür. **Cevâb:** Ta‘accüb iken rûşendür, zîrâ kâfirün milleti rûşendür, mürtedün eblağdur andan. Zîrâ bana nesne vâzıh oldı ki hakkı terkedüm dimek olur. (89)

﴿وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ﴾ Eğer Şu‘ayb’a uyarsanız bedürüstî siz işi ziyana virici olursız.

Su’âl: Cevâb-ı şart ve cevâb-ı kasem kanı? **Cevâb:** ﴿إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ﴾ sed itdi ikisinün meseddini. (90)

﴿الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا﴾ (91) ﴿فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ﴾[430] Şunlar ki Şu‘ayb’ı yalanladılar ﴿كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا﴾ gûyâ ki dünyâda mukîm olmadılar ﴿الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ﴾ anlardur ki mahsûslardur husrân ile Sâlih kavminün helâkınun keyfiyyeti geçdi. Bunlara yir ditredi ve gâyet ıssı oldı, kaçdılar bir büke girdiler gökden od indi, dahı büki ve anları bile yakdı. (92) ﴿فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ﴾ Nice melûl olayım ol kavmün üzerine ki nasîhat anlara kâr itmedi. (93) ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ﴾ Göndermedik bir köye bir peygâmberi, dahı anı yalanladılar ﴿إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا﴾ illâ dutduk anun ehlini ﴿بِالْبَأْسَاءِ﴾ kızlık ile ve fakr ile ﴿وَالضَّرَّاءِ﴾ dahı hastalık ile ve zahmet ile ﴿لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ﴾ tâ bize niyâz ideler. (94)

﴿ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ﴾ **[166a]** Andan sonra *seyyi’e* yerine *hasene* koduk ﴿حَتَّى عَفَوْا﴾ şuna değin ki ‘afv itdiler.

• • • • • • • • • • •

429 Allah bizi korudukktan sonra.

430 Derken o şiddetli deprem onları yakalayıverdi de yurtlarında diz üstü donakaldılar.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

Su'âl: Seyyi'e yerine Tanrı hasene nice kodı, bular hod kâfirlerdür? Yâ 'afv bunlardan nice mütesavver olur? **Cevâb:** *Seyyi'e*den *hasene*den murâd kızlık ve ucuzlukdur, *'afv*dan murâd baylıkdur. Ya'nî kızlığı ucuzluğa tebdîl itdük şuna değin ki baydılar.

Su'âl: ﴿مَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ﴾ didi, peygâmberler hod şehirlere gelürler, nazar nedür? **Cevâb:** Karyeden murâd şehrdür, karye mecma' dimek olur. Şehirler dahı mecma'-i nâsdur, nice ki büyük bürkeye mikrât dirler, anda çok su olduğı içün.

﴿وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ﴾ Dahı anlara tahkîk mess itdi atalarumuzı darrâ ve serrâ. Zîrâ rûzigârun 'âdeti şöylecedür didiler ﴿فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ dahı anları ansızda dutduk 'azâbumuzı gönderip bilmedükleri yirden. (95) ﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا﴾ Eğer ehl-i karye îmân getürseler ﴿وَاتَّقَوْا﴾ dahı korksalar me'âsîden ﴿لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ açarduk üzerlerine berekâtları gökden evânında yağmur gibi ve yirden nebâtât ve gallât gibi ﴿وَلَكِنْ كَذَّبُوا﴾ lâkin yalanladılar peygâmberlerümüzi ﴿فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ dahı dutduk biz anları kazandukları seyyi'ât sebebiyle. (96)

﴿أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ﴾ Emîn mi oldı anlara 'azâbumuz gelmekden gicede hâlbuki anlar uyurlar idi. (97) ﴿أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ﴾ Yâ emîn mi oldı ehl-i kurâ anlara 'azâbumuz gelmekden kuşluk çağında, hâlbuki anlar mâlâya'nî ile meşgûller idi.

Su'âl: Bu cümleler nireye ma'tûf olur? **Cevâb:** ﴿فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً﴾'e **[166b]** ma'tûfdur, ﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى﴾, ﴿بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾'ye dek cümle-i mu'terizadur. (98)

﴿أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ﴾ Tanrı'nun mekrinden emîn mi oldılar, emîn olmaz Tanrı'nun 'azâbından meğer şunlar ki ziyâna vireler işi. (99) ﴿أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ﴾ Hidâyet virmedi mi şunlara ki yiri dutdılar sükkânından sonra nice ki ﴿مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ﴾ işbu ki eğer dilesevüz anları dutarduk itdükleri günâh ile ﴿وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾ dahı mühr urur idük anlarun gönülleri üzerine ﴿فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ﴾ dahı anlar hakkı işitmezler. Ya'nî anları helâk ider idük ﴿وَنَطْبَعُ﴾ andan ayrıdur, andan sonra ﴿أَنْ لَوْ نَشَاءُ﴾ ﴿أَوَلَمْ يَهْدِ﴾'nün fâ'ilidür.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su’âl: *Hidâyet* ile *tab‘* nice cem‘ olur? **Cevâb:** Ol hidâyetden murâd beyândur, ya‘nî beyân itmedi ehl-i Mekke’ye. (100)

﴿تِلْكَ الْقُرَى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَائِهَا﴾ Ol köylerün kazıyyelerini senün üzerine şerh iderüz ﴿وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ﴾ tahkîk geldi anlara peygâmberleri dürlü mu‘cize ile ﴿فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ﴾ anlar îmân getürür değüllerdür şuna ki anı yalanladılar bundan öndin.

Su’âl: ﴿بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ﴾ didi, bunlar hod andan öndin nesne yalanlamadılar. **Cevâb:** Yalanladılar ‘âlem-i mîsâkda gönülleri ile, eğerçe dilleri ile belâ didiler.

﴿كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ﴾ Ancılayın mühür urur Tanrı şunlarun gönülleri üzerine ki kâfir oldılar. (101) ﴿وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ﴾ Dahı biz anlarun çokları içün ‘ahdden nesne bulmaduk.

Su’âl: ‘Ahdden nesne bulmaduk didi, hâlbudur ki rûz-i mîsâkda ‘ahd aldı. **Cevâb:** ‘Ahdden murâd bu arada **[167a]** *sebât ‘ale’l-‘ahd*dur, ardınca gelen âyet delâlet ider ki ol ﴿وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ﴾’dur. Eğerçe anlarun çoğını ‘ahdden çıkmış bulduk diyü buyurdı. (102)

﴿ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى﴾ Ol giçen peygâmberlerden sonra Mûsâ b. ‘İmrân’ı gönderdik ﴿بِآيَاتِنَا﴾ dürlü mu‘cizât ﴿إِلَى فِرْعَوْنَ﴾ Fir‘avn’a ki Velîd b. Mus‘ab’dur ﴿وَمَلَئِهِ﴾ dahı anun leşkerine ﴿فَظَلَمُوا بِهَا﴾ dahı ol âyete inkâr itdiler ﴿فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ﴾ nazar it yâ Muhammed ki müfsidlerün serencâmı nice oldı. (103) ﴿وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ Dahı Mûsâ, iy Fir‘avn bedürüstî ben ‘âlemler Tanrı’sından rasûlüm didi. Ol demde Kâbûs ki Fir‘avn’un adıdur yalan söylersin didi. (104)

﴿حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ﴾ Benim üzerime lâyık olan oldur ki diyeyim Tanrı’nun üzerine meğer şunı ki ol hakdur ﴿قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ tahkîk size burhân ile geldüm ma‘bûdunuzdan ﴿فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ gönder benüm ile Benî İsrâ‘îl’i Arz-ı Mukaddese’ye ki vatanlarıdur didi. Yûsuf ve esbât cihândan geçiceğez Fir‘avn anlarun neslini kullandı. Yûsuf ile Mûsâ’nun arasında dört yüz yıl geçmiş idi. (105) ﴿قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ﴾ Eğer yâ Mûsâ mu‘cize ile geldün ise ﴿فَأْتِ بِهَا﴾ getür anı ﴿إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ eğer gerçeklerden iseniz didi. (106) ﴿فَأَلْقَى عَصَاهُ﴾ Mûsâ ol esnâda ‘asâsını bırakdı ﴿فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ﴾ nâgâh rûşen ejdehâ oldı.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Bu arada 'asâya ﴿ثُعْبَانٌ﴾ didi. Bir arada [431]﴿حَيَّةٌ﴾ bir arada [432]﴿جَانٌّ﴾ didi. Tenâkuz değül mi? Zîrâ ثُعْبَانٌ ulu ejdehâdur, حَيَّةٌ miyâne yılandur, جَانٌّ küçük yılandur. **[167b] Cevâb:** ثُعْبَانٌ'dur heybetde, حَيَّةٌ'dür hey'etde, جَانٌّ'dur sür'atde. Fir'avn bunı gördi, "Dahi mu'cizen var mı?" didi. "Vardur" didi. Evvel elini gösterdi. "Nedür bu yâ Fir'avn" deyicek, "Elündür" didi ise (107)

﴿وَنَزَعَ يَدَهُ﴾ Dahı elini koynına sokdı ve çıkardı ﴿فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ﴾ nâgâh ol el güneş oldı şöyle ki bakanları 'acebe götürdi. ﴿لِلنَّاظِرِينَ﴾, ﴿بَيْضَاءُ﴾'ye müte'allikdür. Zîrâ müzekker أَبْيَض'dur ki ef'ali tafdîldür. ﴿بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ﴾ didüği ol idi ki ana bakan hayretde kalur idi. (108)

﴿قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ﴾ Ol bölük ki Fir'avn'un kavmindendür ﴿إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ﴾ bedürüstî bu bilgi sâhirdür didiler.

Su'âl: Bu arada ﴿قَالَ الْمَلَأُ﴾ didi. Şu'arâ'da [433]﴿لِلْمَلَإِ﴾ didi. Tevfîk nicedür? **Cevâb:** Evvel diyen Kâbûs'dur, مَلَأٌ didüği tasdîkdür Fir'avn'a. (109)

﴿يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ﴾ diler ki çıkara sizi yirinüzden cazuluk ile ﴿فَمَاذَا تَأْمُرُونَ﴾ ne buyurursız didi. Murâd bunun "Buyurursız" didüğinde meşveret taleb itmekdür. (110) ﴿قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ﴾ Fir'avn'un eşrâfı haps it Mûsâ'yı dahı kardaşı Hârûn'ı ﴿وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ﴾ dahı medâ'ine cazular diriciler gönder didiler. (111) ﴿يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ﴾ Ki geleler sana her cazu ile ki sihirde mâhirlerdür didiler. Eğer şimdi öldürürisen halk bunları muhikkler tasavvur ideler didiler. (112) ﴿وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ﴾ Cazular Fir'avn'a geldiler heştâd bin idi. başlarınun adı Şem'ûn, yâ Yuhanna idi ﴿قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ﴾ bize nesne virür misin eğer biz galebe idersevüz didiler. (113) ﴿قَالَ نَعَمْ﴾ Fir'avn anlara na'am sizün içün 'atâ vardur ﴿وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ﴾ dahı bedürüstî siz menzilet eyelerisiz didi.

Su'âl: ﴿قَالُوا﴾ didi, قَالُوا makâmı idi. **[168a] Cevâb:** Su'âl takdîr iderüz bu arada. Ya'nî فَلَمَّا جَاؤُا مَا قَالُوا didi, قَالُوا أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا cevâb oldı.

[431] Tâhâ 20/20.

[432] Neml 10/2.

[433] Şu'arâ 26/34.

Su’âl: ﴿وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ﴾ nireye ma‘tûfdur? **Cevâb:** Mahzûfa ma‘tûfdur, takdîr [434] ﴿وَإِنَّ لَكُمْ لَأَجْرًا وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ﴾’dür. (114)

﴿وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ﴾ Yâ Mûsâ immâ sen bırağursın ﴿قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ﴾ yâ bırağucılar biz mi oluruz didiler. Bu edebe ri‘âyet itmekdür anlardan. (115) ﴿قَالَ أَلْقُوا﴾ Mûsâ anlara bırağun didi anları hor anlayıp ﴿فَلَمَّا أَلْقَوْا﴾ vaktâ ki bırakdılar ﴿سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ﴾ halkun gözlerini bağladılar sihr ile ﴿وَاسْتَرْهَبُوهُمْ﴾ dahı anları korkutdılar. Zîrâ meydân toplu yılan oldı anlar nefs-i emrde ulu üstünler idi ve ulu urganlar idi ﴿وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ﴾ dahı ulu sihr getürdiler. (116) ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ﴾ Tanrı Mûsâ’ya ‘asânı bırak diyü vahy itdük diye buyurdı ﴿فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ﴾ nâgâh ol ‘asâ bunlarun sihirlerini yudmağa başladı tamâm. (117) ﴿فَوَقَعَ الْحَقُّ﴾ Hak yerinde karâr itdi ﴿وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ dahı nâbedîd oldı şol ki anlar getürdiler. (118) ﴿فَغُلِبُوا هُنَالِكَ﴾ Dahı mağlûb oldılar anda ﴿وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ﴾ dahı hor döndiler Mûsâ hak üzerine olduğını bilüp. (119) ﴿وَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ﴾ Dahı seheralar secdeye bırağıldılar.

Su’âl: ﴿وَأُلْقِيَ﴾ didüğinde secdede ikrâh sûreti görinür. **Cevâb:** فَأُلْهِمَ فَأُلْقِيَ ma‘nâsınadur, yâ gâyeti şetâratlarında فَأُلْقِيَ dindi. (120)

﴿قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ Seheralar îmân getürdük ‘âlemlerün ma‘bûdına ki (121) ﴿رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ﴾ Mûsâ’nun ve Hârûn’un Tanrı’sıdur didiler. (122) ﴿قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ﴾ Fir‘avn anlara îmân mı getürdünüz ana ben size destûr **[168b]** virmezden öndin didi ﴿إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ﴾ bedürüstî bu bir ittifâkdur ki Mûsâ ile siz itdünüz Mısır mülkinde ﴿لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا﴾ andan ehlini çıkarmak içün anun ﴿فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ sonra bilesiz neye sataşursız didi. Va‘îdi icmâl eyledi sonra tafsîl idiser. Ol vaktın ki Mûsâ ile cenk itmek itdi sehera, Mûsâ “Eğer gâlib olur isem bana îmân getürür misin” dimiş idi fir‘âvn katında. Ol dahı mültezim olmış idi, ol ma‘nâdan Fir‘avn ﴿آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ﴾ didi. (123) ﴿لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ﴾ Elbette keserem ellerünüzi ve ayaklarunuzı çaprazından didi ﴿ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ﴾ andan sonra elbette sizi asıyaram bir uğurda didi. (124) ﴿قَالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ﴾ Anlar eyle idersen bedürüstî biz Tanrımuzdan yana giderüz dahı senün şom likândan kurtıluruz

[434] Şüphesiz size bir ecir vardır, şüphesiz siz mukarreblerden olursunuz.

didiler. (125) ﴿وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا﴾ 'Ayb itmezsin bizden ﴿إِلَّا أَنْ آمَنَّا﴾ illâ îmân getürdiğümüzi ﴿بِآيَاتِ رَبِّنَا﴾ bizim ma'bûdumuzun âyâtına ﴿لَمَّا جَاءَتْنَا﴾ vaktâ ki bize geldi ﴿رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا﴾ Hudâvendâ, bizim üzerimüze sabrı dök, ya'nî sabrı rûzî kıl ﴿وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ﴾ dahı bizi Mûsâ ve Hârûn dîni üzerine kabz it didiler. Zehi keremlü pâdişâh elli yıllık küfrini bir secde ile mahv itdi. (126)

﴿وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ﴾ Fir'avn'un kavminden eşrâflar didiler ﴿أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ﴾ kor mısın Mûsâ'yı dahı kavmini ﴿لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ﴾ tâ yirde fesâd eyleyeler ﴿وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ﴾ dahı seni terk ide ya'nî Mûsâ dahı senün ma'bûdlarını. Rivâyetdür ki altı yüz bin kişi îmâna geldi.

Su'âl: Fir'avn rubûbiyyet da'vâ ider idi, nice anun sanemleri var idi? **Cevâb:** Fir'avn sanemler düzdürmiş idi kendünün kavmine ki tapalar **[169a]** bunlar uvacuk Tanrı'nuzdur ben sizün ulu Tanrı'nızam dir idi.

﴿قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ﴾ Fir'avn eyleyise yine oğlanlarını kırduralım ﴿وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ﴾ dahı 'avratlarını diri koyalım, ya'nî Benî İsrâîl'ün ﴿وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ﴾ bedürüstî biz anlarun üzerine musallatlaruz didi. Eyle olsa Benî İsrâ'îl Mûsâ'ya şikâyet itdiler. (127) ﴿قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ﴾ Mûsâ kendü kavmine Allâh'dan meded dilen ﴿وَاصْبِرُوا﴾ dahı sabr idün didi ki ﴿إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾ bedürüstî yir Tanrı'nundur, virür şuna ki anı diler. ﴿وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾[435] (128) ﴿قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا﴾ Benû İsrâ'îl, yâ Mûsâ incindük sen gelmezden öndin oğlancıklarumuz kırılmak ile ﴿وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا﴾ dahı sen geldükden sonra yine i'âde-i katlile didiler ﴿قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ﴾ Mûsâ anlara beşâret itdi yakın oldı ki ma'bûdunuz helâk ide düşmenünüzi ﴿وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ dahı sizi Mısır mülkinde halîfe ide ﴿فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ﴾ göre ki siz dahı nice idersiz. Andan sonra Tanrı Fir'avn'ı gark itdi, anları Mısır mülkine halîfeler itdi. (129)

﴿وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ﴾ Bedürüstî dutduk Fir'avn kavmini ﴿بِالسِّنِينَ﴾ katı yıllar ile ya'nî cû' ile ve kaht ile ﴿وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ﴾ dahı meyvelerden eksimek ile ﴿لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ﴾ tâ mütte'iz olalar anlar hod mütte'iz olmadılar. (130) ﴿فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ﴾ Vaktâ ki anlara hayırlar ve ucuzluklar gelür idi ﴿قَالُوا لَنَا هَذِهِ﴾ bu devlet bizimdür dirler idi ﴿وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ﴾ eğer anlara kaht ve belâ gelse ﴿يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى﴾

435 İyi sonuç müttakiler içindir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Mûsâ’dan bilürler idi ﴿وَمَنْ مَعَهُ﴾ dahı Mûsâ ile bile olanlarun şomlığından bilürler idi **[169b]** ﴿أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ﴾ âgâh ol yâ Muhammed anlarun şomluğı Tanrı katındandur ki anlarun nasîbleridür dünyâda ve hem âhiretde ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ lâkin anlarun çoğı bilmezler ki ol Tanrı’dandur. (131) ﴿وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ﴾ Her ne getirsen bize ‘alâmetden yâ Musâ ﴿لِتَسْحَرَنَا بِهَا﴾ tâ anun ile gözümüz bağlayasın ﴿فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ﴾ biz sana îmân getiriciler değülüz didiler, eyle olsa Mûsâ anları kargadı. (132) ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ﴾ Tanrı anlarun üzerine tûfân gönderdük didi. Bir sebtden bir sebte değin yağmur yağdı. Şöyle ki Mısır’ı Nîl alıyazdı. Mûsâ’dan meded dilediler, Mûsâ du‘â eyledi yağmur dindi. Yil yiri kurutdı, ‘ahdi bozdılar îmân getürdiler. ﴿وَالْجَرَادَ﴾ dahı çekirge gönderdik ﴿وَالْقُمَّلَ﴾ dahı tahıl biti gönderdik, yâ çekirge yavruları gönderdik ﴿وَالضَّفَادِعَ﴾ dahı kurbağalar gönderdik ﴿وَالدَّمَ﴾ dahı kan gönderdik, ya‘nî içecek suları kan itdük ﴿آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ﴾ şu hâlde ki dürlü dürlü nişânelerdür didi Tanrı te‘âlâ ﴿فَاسْتَكْبَرُوا﴾ dahı serkeşlik itdiler ﴿وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ﴾ küfürleri üzerine olucı tâyife oldılar. Her âyetde bir ay oldılar, dahı Mûsâ’dan meded dilediler idi. Mûsâ du‘â ider idi, Tanrı keşf ider idi, yine dönerler idi. Nice ki takrîr şimdi geliser. (133)

﴿وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ﴾ Vaktâ ki anlarun üzerine ‘azâb vâkı‘ oldı ﴿قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ﴾ yâ Mûsâ du‘â eyle ma‘bûduna bizim içün ﴿بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ﴾ şunun ile Tanrı sana buyurdı ki ol resme niyâz idesin ﴿لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ﴾ eğer götürürsen bizden bu ‘azâbı ﴿لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ﴾ sana elbette îmân getürürüz ﴿وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ dahı **[170a]** senün ile gönderürüz Benî İsrâ’îl’i bile. (134) ﴿فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ﴾ Vaktâ ki anlardan giçen zahmetleri götürdük ﴿إِلَى أَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ﴾ ol zamâna değin ki ana irişicilerdür anlar ki ol gark olacak vaktleridür. ﴿إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ﴾ ya‘nî ‘ahdi ki Mûsâ ile kıldılar idi anı bozarlar.

Su’âl: ﴿فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ﴾ didi, إِذَا ile ve ta‘rîf ile ﴿وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ﴾ didi إِنْ ile ve tenkîr ile, nazar nedür? **Cevâb:** Cinsi hasene vukû‘ı vâcib gibidür, seyyi’e vâkı‘ olmaz illâ nâdir, düşse sehlce düşer.

Su’âl: ﴿مَهْمَا﴾’nun i‘râbdan mahalli nedür? **Cevâb:** Ref‘dür أَيِ مَا شَيْءٌ تَأْتِنَا بِهِ ma‘nâsındadur, مِنْ beyân içündür. بِهِ didi مَهْمَا’nun lafzına nazar idüp بِهَا didi ma‘nâ i‘tibârı ile. Yarar ki بِهَا âyete gide.

Su’âl: ﴿آيَةٍ﴾ didi anlar ﴿لِتَسْحَرَنَا﴾ ana nice münâsib olur? **Cevâb:** Anlar i‘tikâd ile آيَةٍ dimedi bel ki istihzâ yöninden didiler. (135)

﴿فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ﴾ İntikâm itmek diledük anlardan.

Su'âl: Tanrı kin almakdan münezzehdür, ne ma'nâdan ﴿فَانْتَقَمْنَا﴾ didi? **Cevâb:** Mü'minlerün intikâmını alduk dimek olur.

﴿فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ﴾ Dahı anları gark itdük deryâda. Deryâya 'imrân dilince يَمّ dirler. ﴿بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ Bu sebeb ile ki anlar bizim birliğimüzün nişânelerini yalanladılar ﴿وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ﴾ dahı ol âyâtun 'azametinden gâfil idiler. (136) ﴿وَأَوْرَثْنَا﴾ Virdük Mısır mülkini ﴿الْقَوْمَ الَّذِينَ﴾ şol kavme ki ﴿كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ﴾ alçak hallüler idi Benî İsrâ'îl'den ﴿مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا﴾ yirün meşârıkını ve meğâribini ki anda mütemekkin olalar ﴿الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا﴾ ki ol aralarda bereket koduk **[170b]** ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ الْحُسْنَى﴾ senün ma'bûdunun ni'meti ki gâyetde eyüdür ﴿عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Benî İsrâ'îl'in üzerine ﴿بِمَا صَبَرُوا﴾ sabr itdükleri sebeb ile ﴿وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ﴾ dahı helâk eyledük şunı ki Fir'avn ve dahı kavmi işlerler idi. ﴿وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ﴾ Dahı şunı ki düzerlerler idi ve koşarlar idi sarâylardan ve degeklerden. (137) ﴿وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ﴾ Benî İsrâ'îl'i deryâyı geçirdük ol gün 'âşûrâ idi, dahı anun eyyâmını oruç dutdılar kurtuldukları şükrânesi ﴿فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ﴾ dahı bir kavmün üzerine geçdiler ki ﴿يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ﴾ putlarına 'ibâdet iderler idi. Anlar Ken'ânîler idi, Tanrı Mûsâ'ya anlarun ile cenk it dimiş idi. ﴿قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا﴾ Yâ Mûsâ bizim içün dahı sanem kıl ki 'ibâdet idevüz ana ﴿كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ﴾ nice ki anlarun butları var ﴿قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾ Mûsâ anlara bedürüstî siz câhillersiz ki sözi te'emmülsüz söylersiz didi. (138)

﴿إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ﴾ Bedürüstî anlara helâkdur şol nesne ki anlar andadur 'ibâdet-i esnâmdan ﴿وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ dahı çürükdür şol nesne ki anlar anı işlerler. (139) ﴿قَالَ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَهًا﴾ Tanrı'dan gayrıya ben tapun mı direm, dahı ma'bûd mı idinün direm? ﴿وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ hâl budur ki ol mufaddal eyledi sizi 'âlemlerün üzerine. Bunlar şunlardur ki 'icl 'ibâdetine Sâmirî da'vet idicek kabûl itdiler. Tanrı te'âlâ (40) ﴿وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾[436] diyü buyurdı. (141)

[436] Hatırlayın ki, size işkencenin en kötüsünü yapan Firavun'un adamlarından sizi kurtardık. Onlar oğullarınızı öldürüyorlar, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda size Rabbiniz tarafından büyük bir imtihan vardır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

[171a] ﴿وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً﴾ Mûsâ’ya va‘de itdük otuz giceyi ki ol zi’l-ka‘dedür ﴿وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ﴾ dahı on gice ile anı tamâm eyledük, yâ zi’l-hicce. Tamâm on dahı muharremden, münâcât ‘âşûrâ güninde idi. Bu rivâyetdür Hakk te âlâ Mûsâ’ya buyurdı ki kırk gün oruç duta. Andan münâcât ide yâ otuz gün oruç dutdı dahı ağzına misvâk eyledi. Melâ’ike anun ağzından oruç kokusını bulmadılar Tanrı on gün dahı duta buyurdı. ﴿فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً﴾ Tamâm oldı ma‘bûdunuzun buyurduğı vakt, kırk gice oldı ﴿وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي﴾ Mûsâ kardaşı Hârûn’a kavmüm arasında benüm halîfem old didi. ﴿وَأَصْلِحْ﴾ dahı eyülik eyle anlara salâh buyurup ﴿وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ﴾ dahı ‘âsîlerün yollarına yürime didi. (142) ﴿وَلَمَّا﴾ Vaktâ ki ﴿جَاءَ مُوسَى﴾ geldi Mûsâ ﴿لِمِيقَاتِنَا﴾ ol vakt tamâm olduğı içün ki Mûsâ’ya beyân itdük ﴿وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ﴾ dahı Tanrı ana söyledi. Mûsâ Tanrı’nun kelâmını işitdi vahiysiz, dahı müştâk oldı anı görmeğe. Ol esnâda, ﴿قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ﴾ didi. Hudâvendâ göster cemâlüni nazar idem sana didi. Mûsâ ﴿قَالَ لَنْ تَرَانِي﴾ Tanrı elbette beni sen görmezsin didi dünyâda ﴿وَلَكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ﴾ lâkin dağa nazar eyle ﴿فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي﴾ eğer yir yüzinde karâr iderse beni görebilürsin didi ﴿فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ﴾ vaktâ ki Tanrı tecellî kıldı dağa ﴿جَعَلَهُ دَكًّا﴾ anı pâre pâre itdi. Üç pâresi Mekke’ye düşdi, üç pâresi Medîne’ye düşdi, iki pâresi Şâm’a düşdi. ﴿وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا﴾ **[171b]** Dahı Mûsâ oğınup yıkıldı, yâ ölüp düşdi ﴿فَلَمَّا أَفَاقَ﴾ vaktâ ki ayıldı, yâ dirildi ﴿قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ﴾ seni tenzîh içün tevbe iderem sana ﴿وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ sen dünyâda görülmez idüğine evvel îmân getürici benem didi. (143)

﴿قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ﴾ Tanrı te‘âlâ yâ Mûsâ ben seni bedürüstî güzîde kıldum halkum üzerine ﴿بِرِسَالَاتِي﴾ ben seni peygâmber gönderdiğüm ile, yâ Tevrât sifirleri ile ﴿وَبِكَلَامِي﴾ dahı seni kelîm idinmek ile ﴿فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ﴾ ben sana virdüğümi al şeref-i nübüvvetden didi ﴿وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ﴾ dahı benüm şükr idici bendelerümden ol didi.

Su’âl: ﴿وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ﴾ yukaruda, bir yirde dahı ﴿وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾[437] didi, çün helâk itdi neyi mîrâs virür? **Cevâb:** Keydini ve mekrini helâk itdi ve ol sarâyı ki âsumâna çıkmış idi anı helâk itdi dimek olur.

[437] Böylece, bunlara İsrailoğullarını mirasçı yaptık. Şu‘arâ 26/59.

Su'âl: ﴿يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا﴾ diyener Müslimânlar mıdur, yâ değül mi? Eğer Müslimânlar ise ne içün bunun gibi keleciler söylediler? Eğer Müslimânlar değüller ise ne içün Mûsâ komadı ki gark olalar idi? **Cevâb:** Müslimânlar idi, evet câhiller idi. Yâ yâ Mûsâ bize bir ma'bûd bul ki ana göre göre tapavuz, nice ki bunlar göre göre taparlar didükleri idi.

Su'âl: Mahalli ﴿يَسُومُونَكُمْ﴾ lafzınun nedür? **Cevâb:** Yâ istînâfdur, yâ hâl ﴿آلِ﴾'den.

Su'âl: ﴿بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾ didi, çün ﴿مِنْ رَبِّكُمْ﴾ didiler, yâ neden takzîb itdiler? Zîrâ bu arada belâ ﴿بَلَاءٌ﴾ ni'metdür. **Cevâb:** Bu bir ni'metdür ki ibtilâdan hâlî değül.

Su'âl: ﴿لَاثِينَ لَيْلَةً﴾ didi, darb olan müddet otuz gündür ki ana on dahı izâfe itdi neden ﴿أَرْبَعِينَ لَيْلَةً﴾ didi? **Cevâb:** Ol kırkda Mûsâ sâyim idi, savmda efdal **[172a]** oldur ki giceden niyyet ola. Yâ ol gice yaradıldı, ol ma'nâdan ﴿لَيْلَةً﴾ didi. Yâ Mûsâ ki oruç dutar idi, kırk gün kırk gice yemedi, ol ma'nâdan ﴿لَيْلَةً﴾ didi.

Su'âl: Dîdâr görmek revâ idiyse ne içün Mûsâ'dan men' itdi? **Cevâb:** Vaktında dilemedi, dahı zamânında ve yirinde dilemedi ki âhiret sarâyı idi. Hem Muhammed'den öndin ana dîdârını göstermedi, evet bu cevâbda nazar vardur, zîrâ peygâmber mi'râc gicesi رَأَيْتُهُ بِعَيْنِ رَأْسِي[438] didi.

Su'âl: Tecellî ki dağa kıldı tahsîs neden itdi, Tanrı hod her nesneyi bînâdur. **Cevâb:** Yâ Mûsâ cemâlimi 'arz itmedüğümden murâd sana şefkat idi. Görmez misin ki tecellîme dağ döymedi sen nice döyer idin dimek idi.

Su'âl: Ru'yet-i 'ayn nazardur ﴿أَنْظُرْ إِلَيْكَ﴾ niye didi? **Cevâb:** ﴿أَرِنِي﴾ didüği إِجْعَلْنِي مُتَمَكِّنًا مِنْ رُؤْيَتِكَ بِأَن تَتَجَلَّي فَأَنْظُرُ إِلَيكَ[439] dimek idi.

Su'âl: Mûsâ ru'yeti nice diledi. Mûsâ ol dünyâda görülmen muhâl idüğini bilür idi. **Cevâb:** Murâd ilzâm-ı kavm idi ki ﴿لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً﴾[440] didiler idi.

438 Onu (Allah'ı) başımdaki gözümle gördüm.

439 Bana seni görme imkânını ver ki tecellî ettiğinde sana bakayım.

440 Hani siz, "Ey Mûsâ! **Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız**" demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı. Bakara 2/55.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: [441]اَرِهِمْ يَنْظُرُونَ إِلَيكَ neden dimedi? **Cevâb:** Anlar münâcât vaktinde Tanrı’nun kelâmını işidürler idi. Ana kıyâs idüp yâ Mûsâ sen ru’yet dile, tâ biz dahı görevüz didükleri idi.

Su’âl: ﴿وَلَكِنِ انْظُرْ﴾’da istidrâk nice sûret bağlar? **Cevâb:** Bana nazar dünyâ sarâyında muhâldür anı isteme, lâkin sana bir nesne dahı vardur ki dağa nazar idesin. Eğer dağ döyerse sen döyersin dimek idi.

Su’âl: ﴿إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ﴾ didi, hâlbuki Hârûn dahı mustafâ idi. **Cevâb:** Na‘am eyle idi, lâkin anun vezîri idi ve ana tâbi‘ idi ve hem kelîm oldı. Rivâyetdür ki Mûsâ ‘arafe güninde **[172b]** sa‘kaya vardı, nahr güninde Tevrât virildi. (144)

﴿وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ﴾ Yazduk levhlerde her nesneden. ‘Adedde on levh idi, bir rivâyetde yedi idi, bir rivâyetde iki idi. yeşil zebercedden ve kızıl yâkûtdan idi. ﴿مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا﴾ anşara nasîhati ve ahkâm-ı şer‘i ﴿لِكُلِّ شَيْءٍ﴾ ya‘nî her nesne içün beyân itdük anlara. ﴿فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ﴾ Tanrı te‘âlâ Mûsâ’ya, dut anı ciddiler diyü buyurdı ﴿وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا﴾ dahı buyur kavmüne ki anun eyüsi ile ‘amel iderler. Ya‘nî fezâyilini ve ferâyizini yerine getürürler didi ﴿سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ﴾ tiz ola ki gösterevüz fâsıklarun menâzilini didi. (145) ﴿سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ﴾ Tiz ola ki sarf idem benüm âyât-ı ‘izâmumdan şunlara ki serkeşlik iderler ﴿فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾ yir yüzinde haksız nesne ile zîrâ kibriyâ Tanrı’ya yaraşur.

Su’âl: Ne ma‘nâyadur ki peygâmbere da‘vet it dir, kendü âyât-ı ‘izâmından men‘ ider? **Cevâb:** Murâd vaktâ ki anlar peygâmberden işitmeyeler, Tanrı anları fi‘âl-ı kabâhî ile mukâbele itmekdür.

﴿وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا﴾ eğer birliğimüzün her nişânesini görseler ana inanmazlar ﴿وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا﴾ eğer sa‘âdet yolını görseler anı kendülere yol idinmezler ﴿وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا﴾ eğer şekâvet yolını görseler ana yönelürler ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ anları sarf itdüğümüz ol sebeb iledür ki bedürüstî yalanladılar anlar âyât-ı ‘izâmumızı ﴿وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ﴾ dahı âyâtumuzdan gâfiller idi. Bu arada te’emmül vardur, zîrâ hırmânı mukaddime

[441] Onlara (Kendini) göster, sana baksınlar.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

kıldı inanmamağa. ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا﴾ didüği ile ile âyâta inanmamakları hirmâna mukaddime anlanur, bu tenâkuzdur. (146) **[173a]** ﴿وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ﴾ Şunlar ki bizim âyâtımuzı tekzîb itdiler, dahı âhirete ulaşmaklarını tekzîb itdiler ﴿حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾ 'amelleri anlarun hiç oldı ﴿هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ cezâlanmazlar illâ işledükleri ile.

Su'âl: 'Amelleri çün habt oldı, ﴿هَلْ يُجْزَوْنَ﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Çün ki tekzîb itdiler hayır 'amelleri bâtıl oldı ﴿هَلْ يُجْزَوْنَ﴾ didüği işâretdür ki 'amelleri ile seyyi'âtdan kınanurlar. (147)

﴿وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا﴾ Mûsâ'nun kavmi Mûsâ'dan sonra bezeklerinden kendülerün bızağuyı dutdılar, ya'nî tapdılar ﴿جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ﴾ ten idi etden ve kandan kalan cesedler gibi ki anun avâzı var idi.

Su'âl: ﴿وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى﴾ didi, hâlbuki müttehazı Sâmirî'dür. **Cevâb:** Sâmirî anı anı düzdüğüne bular râzılar idi gûyâ ki bular düzdiler.

Su'âl: ﴿مِنْ حُلِيِّهِمْ﴾ didi, hâlbuki حُلِيّ 'âriyet idi ellerinde. **Cevâb:** Bu izâfetdür ednâ-i mülâbese ile. Zîrâ kendülerün ellerinde idi, ﴿مِنْ بَعْدِهِ﴾ didüği مِنْ بَعْدِ ذَهَابِهِ إِلَى الطُّورِ[442] dimek olur.

﴿أَلَمْ يَرَوْا﴾ görmediler mi ﴿أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ﴾ ki bedürüstî ol bızağu anlara söylemez idi ﴿وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا﴾ dahı anları hak yola kulağızlamaz ﴿اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ﴾ ikdâm eylediler ana tapmağa, anlar ilerüden zâlimler idi. (148)

﴿وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ﴾ Vaktâ ki ellerine düşüldi, ya'nî barmaklarını dişlediler nedimden. Bu arada ﴿فِي أَيْدِيهِمْ﴾, ﴿سُقِطَ﴾'nun kâyimmakâm fâ'ilidür. ﴿وَلَمَّا سُقِطَ﴾ dahı okundu. Ya'nî وَلَمَّا وَقَعَ الْعَضُّ فِيهَا dimek olur. Bu bâb kinâyetdendür, zîrâ ﴿فِي أَيْدِيهِمْ﴾ didüği فِي قُلُوبِهِمْ dimek olur. ﴿وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا﴾ **[173b]** dahı gördiler kendüler ki tahkîk azdılar ﴿قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ anlar, eğer ma'bûdumuz bizi esirgemez ise ve yarlığamaz ise biz elbette ziyân idenlerden oluruz didiler. (149) ﴿وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا﴾ Vaktâ ki Mûsâ kavmine kakıyup ve melûl olup döndi ﴿قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي﴾ benden sonra ne yaramaz nesne getürdünüz didi.

442 Tûr'a gittiğinden sonra.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿بِئْسَ﴾’nün fâ‘ili kanı ve mahsûsun bi’z-zem kanı? **Cevâb:** Fâ‘ili muzmerdür ﴿مَا خَلَفْتُمُونِي﴾ anun müfessirdür mahsûsun bi’z-zemm mahzûfdur. Takdîr بِئْسَ خِلَافَةً خَلَفْتُمُونِيهَا مِنْ بَعْدِي خِلَافَتِكُمْ[443]’dur.

Su’âl: ﴿خَلَفْتُمُونِي﴾ didi, ﴿مِنْ بَعْدِي﴾ neye gerek idi. **Cevâb:** Ma‘nâ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَيْتُمْ مِنِّي مِنْ تَوْحِيدِ اللهِ وَنَفْيِ الشُّرَكَاءِ عَنْهُ[444]’dur.

﴿أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ﴾ Bızağuya tapmağı ilerü mi tutdunuz ma‘bûdunuzun emrinden ki ol kırk gün idi. Anlar yiğirmi güni giceleri ile kırk gün hisâb itdiler, dahı tapdılar. ﴿وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ﴾ Mûsâ levhleri bırakdı Tanrı içün gazab itdüğinden ﴿وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ﴾ dahı kardaşı Hârûn’un saçını tutdı ﴿يَجُرُّهُ إِلَيْهِ﴾ kendüye çeker idi ﴿قَالَ ابْنَ أُمَّ﴾ Hârûn Mûsâ’ya iy anam oğlı ﴿إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي﴾ bedürüstî benüm kavmüm beni âlûdelediler ﴿وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي﴾ yakîn oldılar ki beni öldüreler idi didi ﴿فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ﴾ beni düşmenler tapası kılmagıl ﴿وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ dahı beni ‘ukûbetde zâlim kavm ile bile kılmagıl didi. vaktâ ki Hârûn’un ‘özri vâzıh oldı, Mûsâ’ya, (150) ﴿قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ Hudâvendâ beni yarlığa ve kardaşımı dahı, bizi givür rahmetine. Zîrâ sen Erhamü’r-Râhimînsin didi.

Su’âl: Ne ma‘nâdan nisbet idüp ﴿قَالَ ابْنَ أُمَّ﴾ didi? **[174a] Cevâb:** Hârûn’un ata ve ana bir kardaşı idi, hem bu resme hitâb evlârakdur. (151)

﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ﴾ Bedürüstî şunlar ki bızağuyı Tanrı idindiler ﴿سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ﴾ anları yaradandan anlara hışım iriser. Ol oldı ki tevbe içün kendüleri depeletdiler. ﴿وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ dahı horluk irişür anlara dünyâda gurbetden ve cizyeden ﴿وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ﴾ yalancılara ancılayın cezâ iderüz.

Su’âl: ﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي﴾ didüğünün vechi zâhir, zîrâ elvâhı yire urdı idi, yediden altısı gitdi, bir süb‘i kaldı. Hemân andan sonra ümmetini Tanrı’ya ısmarlamadı, Hârûn’a ısmarlardı ﴿وَلِأَخِي﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Murâd ﴿وَلِأَخِي﴾ didüğinde ol idi ki Hârûn ol kazıyyeyi tizde Mûsâ’ya irişdürmedi, tâ tedârik ider idi. Dahı Hârûn’un hatırını ele almak içün ﴿وَلِأَخِي﴾ didi ve düşmenini kahr itmek içün ﴿وَلِأَخِي﴾ didi. (152)

• • • • • • • • • • •

443 Halef bırakıldıktan sonra ne kötü bir halefliktir bana bu halef oluşunuz!

444 Benden Allah’ın tevhidini görüp, ona ortaklar koşmanın nefyini bildikten sonra.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ﴾ Şunlar ki günâhlar kazandılar küfürden ve me'âsîden ﴿ثُمَّ﴾ ﴿تَابُوا﴾ andan sonra rucû' itdiler ﴿مِنْ بَعْدِهَا﴾ ol seyyi'âtı işledükden sonra ﴿وَآمَنُوا﴾ dahı ihlâs eylediler îmân getürüp. ﴿إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ Bu hüküm 'âmmdur, bızağuya tapana ve tapmayana.

Su'âl: Çün kazıyye bu resmedür, pes ne içün Benî İsrâ'îl'ün tevbesi katl ile oldı? **Cevâb:** Her tâyifenün tevbesi kendü 'asrına göre oldı, hem ﴿ثُمَّ تَابُوا﴾ 'ibâreti sâkitdür keyfiyyet-i tevbeden. (153)

﴿وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ﴾ Vaktâ ki Mûsâ'dan gazab sâkin oldı ﴿أَخَذَ الْأَلْوَاحَ﴾ levhleri aldı nedmile.

Su'âl: Vaktâ ki elvâhı yire urdı, altısı gitdi, birisi kaldı. ﴿أَخَذَ الْأَلْوَاحَ﴾ didüğinde **[174b]** nazar nedür? **Cevâb:** İçinde ki yazu ki anda her nesnenün tafsîli idi, yuyıladı. ﴿وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ﴾ dahı anun yazılmışında yol göstermek var idi beyân ile ve mev'iza ile ve şerâyi' ile.

Su'âl: ﴿وَفِي نُسْخَتِهَا﴾ didi وَفِيهَا dimedi, zîrâ nüsha oldur ki bir yirden dahı yazıla. **Cevâb:** Ol levh sınmış idi, anun nüshasını Mûsâ altun levha aldı, yâ imlâ itdi ki iki levha yazdılar. ﴿لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ﴾ Şunlarun içün ki kendüleri yaradandan korkarlar. (154)

﴿وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ﴾ Mûsâ ihtiyâr itdi kendü kavminden ﴿سَبْعِينَ رَجُلًا﴾ yetmiş kişiyi on iki sebtden, her bir sebtden altı yetmiş iki oldı. Kâlib ve Yûşa'ı yirinde kodı, dahı Mûsâ anlara buyurdı ki oruç tutalar dahı bedenlerini ve donlarını arıdalar dahı anları Tûr'a aldı gitdi ma'bûdınun mîkâtı içün. Nice ki ﴿لِمِيقَاتِنَا﴾ didi. Vaktâ ki Mûsâ dağa yaklaşdı, anı bir gamâm kapladı Tûr'ıla bile. Dahı Mûsâ kavmini ündedi bunlar gerçek secdeye vardılar. Tanrı ana söyleyicek bunlar dahı işitdiler, andan sonra gamâm gitdi, anlar yâ Mûsâ bize Tanrı'yı göster didiler. Mûsâ nasîhat itdi, işitmediler [445] ﴿لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً﴾ didiler. Revân gökden od indi anları yakdı. Nice ki Tanrı ﴿فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ﴾ didi. ﴿قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ﴾ Mûsâ, Hudâvendâ kâşki anları helâk ide idün bundan öndin ki 'ibâdet-i 'icldür, beni dahı helâk ide idün Kıptî'yi

[445] Hani siz, "Ey Mûsâ! **Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız**" demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı. Bakara 2/55.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

öldürdüğümle ﴿أَتُهْلِكُنَا﴾ bizi helâk mı idersin ﴿بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا﴾ bizden câhiller işledükleri ile ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ﴾ değüldür benüm ile münâcât itmek bunlarun **[175a]** katında, illâ senün ibtilân ki senün kelâmun işitdüklerine seni görmekliği kıyâs itdiler. Dahı [446]﴿أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً﴾ didiler. ﴿تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ﴾ onarursın şunı ki onmağını dilersin, azdurırsın şunı ki azduğını dilersin ﴿أَنْتَ وَلِيُّنَا﴾ mevlâmuzsun sen ﴿فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ﴾ sebeb mîkâta alup gitdüğine anları bir rivâyetde dahı ol idi ki Mûsâ Hârûn ile Tûr’a vardılar. Bilelerinde Şebber ve Şebbîr ki Hârûn’un oğlanları idi aldılar. Dağa yetişicek gördiler bir taht var anun üzerine Hârûn uyudı. ‘Akabinde Tanrı Hârûn’ı kabz itdi. Andan sonra Mûsâ kavmine döndi. Gördiler Hârûn bile yok, “Kanı” didiler. Mûsâ “Vefât itdi” didi. İnanmadılar, zîrâ severler idi anı. Eyle olsa Mûsâ yetmiş kişiyi ihtiyâr eyledi ki kazıyyeyi göreler. Hem Şibbîr ve Şebber sözine inanmadılar. Vaktâ ki Tûr’a yetişdiler, Hârûn’a “Seni kim öldürdi” didiler. Hârûn, “Mûsâ mazlûmdur, beni Allâh kabz itdi” didi. ol esnâda gökden od indi, anları yakdı.

Su’âl: ﴿أَتُهْلِكُنَا﴾ sîga-i emirdür, bizi helâk mı idersin dimek olur. Helâk hod anlar öldiler hemân. **Cevâb:** ﴿أَتُهْلِكُنَا﴾ didüği أَتُوقِعُنِي فِي مَلَامَةِ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَتَعْيِيرِهِمْ بِعِبَادَةِ هَؤُلَاءِ السُّفَهَاءِ الْعِجْلَ dimek olur. (155)

﴿وَاكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً﴾ Ya‘nî yaz bizim içün bu dünyâda ‘ilmi ve ‘ibâdeti ve helâl rızkı ﴿وَفِي الْآخِرَةِ﴾ dahı yaz âhiretde bizim içün uçmağı ﴿إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ﴾ ki bedürüstî biz sana tevbe kılduk. هُدْ dön dimek olur. Ba‘zılar يَا رَاكِبَ الذَّنْبِ هُدْهُدْ وَاسْجُدْ كَأَنَّكَ هُدْهُدْ[447] dimiş. **[175b]** ﴿قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ﴾ Tanrı te‘âlâ irişdürürüm ‘azâbumı şuna ki diler didi. مَنْ اَسَاءَ dahı kırâ’etdür. ﴿وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ﴾ benim rahmetim her nesneyi kaplayupdur, eyle olsa şeytân ‘aleyhi’l-la‘ne ben dahı bir şeyem didi. Yahûd ve Nasârâ biz dahı şeyiz, biz dahı bileyüz didiler ise Tanrı te‘âlâ anları çıkardı. ﴿فَسَأَكْتُبُهَا﴾ diyüp ya‘nî ol rahmetümüzi yazaruz ﴿لِلَّذِينَ﴾ şunlarun içün ki ﴿يَتَّقُونَ﴾ Tanrı’dan korkarlar ﴿وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ﴾ dahı birliğimüzün burhânlarına inanurlar ﴿وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ﴾ dahı şunlarun içün ki bizim birliğimüzün burhânlarına inanurlar. (156)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

446 … Bize Allah’ı göster … Nisâ 4/153.

447 Ey günâhları binek edinmiş dön dön (tevbe et). Hüdhüd gibi (başını öne eğmesine atfen) secde et.

﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ﴾ Anlar şunlardur ki rasûle tâbi‘ olurlar ki ana Kur’ân indürdük, dahı mu‘cizeleri vardur, dahı yazmaz ve okıyamaz. ﴿الَّذِي﴾ ol şoldur ki ﴿يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ﴾ bulurlar anun na‘tını yazılmış kendülerün katında şunlar ki ana uyarlar Benî İsrâ’îl’den ﴿فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ﴾ Tevrât ve İncîl’de ﴿يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ﴾ anlara îmân ile ve mekârim-i ahlâk ile emr ider ﴿وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ dahı men‘ ider anları şirkden ve mesâvî ahlâkdan. ﴿وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ﴾ Dahı anlarun içün helâl buyurur eyü nesneleri ki anları kendülere harâm itmiş idi Tanrı tahrîmiyle şuhûm ve luhûm gibi ki tafsîl olundı. ﴿وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ﴾ Dahı anlarun üzerine habîs nesneler harâm eyledük, dem ve meyte ve lahm-i hınzîr ve mâ uhille li-gayrillâh gibi. ﴿وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ﴾ Dahı anlardan zahmetlü nesneleri gider idi, katl ile tevbe kabûl olduğu gibi ﴿وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾ **[176a]** dahı gider idi ol meşakkatlü nesneleri ki anlarun üzerinde idi, kısâs gibi ‘amdde ve hatâda, günâh iden a‘zâyı kesmek gibi ve necâset irişeni kırpmak gibi ve ganâyimi yakmak gibi. ﴿فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ﴾ şunlar ki îmân getürdiler ﴿وَعَزَّرُوهُ﴾ dahı ta‘zîm itdiler ﴿وَنَصَرُوهُ﴾ dahı ana yardım itdiler ﴿وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ﴾ dahı tâbi‘ oldılar ol Kur’ân’a ki anun ile bile indi ﴿أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ anlardur ki sa‘âdet-mendlerdür.

Su’âl: Kur’ân Cibrîl ile indi, ﴿أُنْزِلَ مَعَهُ﴾ didüğinde nükte ne? **Cevâb:** ﴿مَعَهُ﴾ didüği مَعَ تَبُوْتِهِ dimek olur, yâ وَاتَّبِعُوا الْقُرْاٰنَ كَمَا اِتَّبَعَهُ dimek olur.

Su’âl: Evvelde ﴿فَسَأَكْتُبُهَا﴾ didi ikinci kerre ﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ﴾ didi. Sonra ﴿أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ didi. Bundan ma‘lûm oldı ki cennet Ümmet-i Muhammed’indür hemân. **Cevâb:** Maksûd yine Ümmet-i Muhammed’dür, kalan ümmetler anlara tufeyldür. Zîrâ Muhammed ümmîdür, ya‘nî ümm-i kurâdandur, yâ yazmak okumak bilmez, yâ ümmî didüği ümmetî dimek olur. (157)

﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا﴾ İy halâyık bedürüstî ben Tanrı’nun peygâmberiyem size bir uğurda ﴿الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ ol şol ma‘bûddur ki anun içündür yirlerün ve göklerün pâdişâhlığı.

Su’âl: Takrîr olan vechile ma‘lûm oldı ki mecrûrdur, ﴿الَّذِي﴾ sılası ile vasf olmaklık ile dahı nesneye yarar mı? **Cevâb:** Yarar ki mansûb ola ‘ale’l-medh, ya‘nî اَعْنِي takdîri ile mansûb ola.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ Ma‘bûd yokdur, illâ ol ﴿يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾ ki ol dirildür ve öldürür ﴿فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ eylese îmân getürün Tanrı’ya ve anun peygâmberine ﴿النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ﴾ ki nebîdür, ümmîdür. أُمِّيّ kesr-i hemze ile dahı okundı. Râst yolludur **[176b]** dimek olur. ﴿الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ﴾ Eyle nebîyyi ümmî ki îmân getürür Tanrı’nun birliğine ve ana inen Kur’ân’a ve andan öndin inen kitâblara dahı îmân getürür. وَكَلِمَةٌ dahı kırâ’etdür. Ya‘nî ‘Îsâ’ya îmân getürdi Tanrı’ya îmân getürdiğinden sonra dimek olur.

Su’âl: Bu tarz ki Muhammed îmân getürdi, ümmet dahı îmân getürür, pes ta‘yîne sebeb ne? **Cevâb:** Murâd bundan teşrîf-i ‘ibâddur, hem tahrîzdür ‘ibâdı ‘Îsâ’ya îmân getürmeğe ki nutfeden yaradılmadı. ﴿وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ tâbi‘ olun ol Muhammed’e tâ dalâletden necât bulasız. (158)

﴿وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ﴾ Mûsâ’nun kavminden bir tâyife vardur ki ﴿يَهْدُونَ بِالْحَقِّ﴾ halkı râst yola kulağızlarlar ﴿وَبِهِ يَعْدِلُونَ﴾ dahı hakkıla ‘adl iderler aralarında. Rivâyetdür ki Benî İsrâ’îl vaktâ ki ru’yet taleb itdiler ve ba‘zıları peygâmberlerini öldürdiler. On iki sıbt idi, bu bir bölük anlardan ayrıldılar. Bir buçuk yıl gitdiler Sîn’in ol yanına çıkdılar. İsrâ gicesi Muhammed’e îmân getürdiler. Peygâmber anlara on sûre dahı öğretdi, namâzı ve zekâtı öğretdi, andan sonra sebti ri‘âyet iderler idi. Peygâmber “Cum‘a kılun” didi, anı terkediler. Mûsâ “Muhammed’i görürseniz benden selâm virün” dimiş idi, virdiler. Peygâmber anlara “Ne ma‘nâdan evlerinüz berâberdür?” didi, anlar “Bizim aramuzda güç olmaz” didiler. “Kapularunuz neden yokdur?” didi, anlar “İçimüzde kimesne kimesneye ziyân itmez” didiler. “Aranuzda **[177a]** gülmek neden yok” didi ise, “Cehennem heybetini işidene ne gülmek gerek!” didiler. Peygâmber “Ölülerünüze ağlar mısız?” didi, anlar “Küllimiz ölürüz, nice ağlayalum” didiler. Peygâmber “Hasta olur mısız?” didi, anlar “Günâh işleyen hasta olur, biz ma‘sûmlaruz Mûsâ’nun du‘âsı ile” didiler. Peygâmber “Nice ölürsiz?” didi, ecelümüz yitinceğiz melekü’l-mevt gelür, görümüze karşu rûhını kabz ider gider” didiler. “Kızınuz doğıncak melûl olur mısız?” didi, anlar “Kızımuz doğuncak şükr içün bir ay oruç dutaruz, oğlan içün iki ay oruç dutaruz” didiler. “İçinüzde yılan ‘akreb olur mı?” didi, “Evet aramuzda gezer, ne biz anları incidirüz, ne anlar bizi” didiler. “Davarunuz ölür mü?” didi, “Ölür yününi kırkaruz, maslahatumuza sürerüz etini kifâf kadar azumuz ile ve çoğumuz ile yirüz”

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

didiler. "Aranuzda terâzû, ölçek olur mı?" didi Peygâmber 'aleyhi's-selâm, anlar, "Olmaz" didiler. "Zîrâ alu ve satu yokdur" didiler. "Nireden yirsiz?" didi, anlar ekerüz kazma ile ârâste olıcak biçerüz dahı hırmana getürürüz, destûr iderüz kime gerek ise hâcetince alur, artanını biz aluruz" didiler. Peygâmber anlara "Aranuzda mücâma'at vâkı' olıcak nice idersiz?" didi. "Karanu evlerümüzde olur, ol iş içün kaftanlarumuz olur giyerüz sırrile işlerüz" didiler. Anlara Peygâmber 'aleyhi's-selâm "İçinüzde zinâ olur mı"? didi, eğer nâdiren olsa gökden od iner yakar" didiler. Evet kızlarumuz irişicek hak 'ışkına virürüz kalın ve karâr olmazuz didiler. "Altun ve gümiş gizler misiz?" didi, anlar "Yâ Rasûlallâh, Tanrı'nun rezzâk idüğine inanmayan gizler" didiler. (159)

﴿وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا﴾ **[177b]** Biz Benî İsrâ'îl'i on iki bölük eyledük ﴿أُمَمًا﴾ ki her biri ulu bölüklerdür.

Su'âl: سِبَاطًا neden dimedi? Zîrâ 'aşrdan sonra mümeyyiz müfred gerek. **Cevâb:** Bunda takdîm ve te'hîr vardur, takdîr وَقَطَّعْنَاهُمْ أَسْبَاطًا أُمَمًا اثْنَتَيْ عَشْرَةَ dimek olur, yâ أَسْبَاط hem müfred hem cem' olur, nice ki *Yûsuf b. Esbât* dirler.

﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ﴾ vahy itdük Mûsâ'ya vaktâ ki kavmi su dilediler ﴿أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ﴾ diyü ﴿فَانْبَجَسَتْ﴾ dahı okudı ﴿مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا﴾ andan on iki pınar. Adı Nebika idi anun, uzunluğı on arşun idi. bir rivâyetde Nebika ol ağaç idi ki Mûsâ'nun 'asâsı andan idi, ol taş-ı mürabba' idi. Anun dört yüzi var idi, her yüzinde üç emcek var idi.

Su'âl: Ol on iki çeşme ki andan çıkar idi taşdan mı idi yâ 'asâdan mı idi? **Cevâb:** Ol su Nîl'den idi vaktâ ki Mûsâ 'asâsı ile anı on iki para eyledi idi, ol yollara gelen su Mûsâ'nun 'asâsında gizlendi idi. bir darbda on iki çeşme çıkmak Mûsâ'dan mu'cize idi.

﴿قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ﴾ her sıbt meşrebini bildi, andan sulanurlar idi ﴿وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ﴾ dahı buludı üzerlerine gölge itdük Tîh'de kırk yıl ﴿وَأَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾[448] (160) ﴿وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki dindi anlara işbu karye

[448] Onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirdik. (Onlara dedik ki) "Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yeyin." Ama onlar (emirlerimizi dinlememekle) bize değil kendilerine zulmediyorlardı.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ki Kuds’dür, sâkin olun iy Benî İsrâ’îl ﴿وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ﴾ dahı yin andan nirecikden dilerseniz ve nice ki dilerseniz ﴿وَقُولُوا حِطَّةٌ﴾ dahı حِطَّةٌ diyin.

Su’âl: Hıtta mansûb gerek, zîrâ makûl-i kavldür. **[178a] Cevâb:** Bu ‘alâ sebîli’l-hikâyedür, nice ki قُلْ زَيْدٌ فِي الدَّارِ’dür, yâ حِطَّةٌ didüği lâ ilâhe illallâhdur.

﴿وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا﴾ dahı Kuds’ün kapularından girün eğilip. Kapuları anun yüce idi murâd ol idi ki anlar râki‘ şekl olalar. ﴿نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ﴾ Yarlığavuz sizün içün günâhlarunuzı ﴿سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ﴾ tiz ola ki eyilik idenlere kerem arturavuz. (161) ﴿فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ﴾ Tebdîl itdi anlar ki hadden geçdiler ol kavlün gayrını ki anlara dindi ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ﴾ dahı ‘azâb gönderdük anlarun üzerine gökden hadden çıkdukları sebebile ki ol vebâ idi. Bir günde yetmiş bin kişileri öldü idi. (162)

﴿وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي﴾ Sor yâ Muhammed Eyke köyinün ehlinden, yâ Medyen ehlinden, ya Taberiyye yanındağı köyden ﴿كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ﴾ ki deryâ yakınında idi ﴿إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ﴾ ol vakt ki hudûdullâha tecâvüz iderler idi sebt güninde, hâlbuki andan nehy olunmışlar idi ﴿إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ﴾ ol vaktde ki anlara gelür idi anlarun avlayacak balıkları ﴿يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا﴾ anlarun sebt güninde şu hâlde ki rûşen olurlar idi başlarını çıkarup ve çok olurlar idi. Tanrı ol günde balık avlamağı harâm itmiş idi, anlar helâl görüp şikâr iderler idi. ﴿وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ﴾ Vaktâ ki sebt güni giçer idi anlara balık gelmez idi ﴿كَذَلِكَ﴾ sebt güninde geldüği gibi ﴿نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ mübtelâ iderüz anları ol sebeb ile ki şerî‘at merkezinden çıkarlar idi. Buna sebeb ol idi ki Yahûd, biz İbrâhîm oğlanlarındanuz, Tanrı bize ‘azâb eylemez, illâ bızağuya **[178b]** ‘ibâdet itdüğümüz kadarca dirler idi. Tanrı bu âyeti gönderdi.

Su’âl: ﴿إِذْ يَعْدُونَ﴾ ve ﴿إِذْ تَأْتِيهِمْ﴾’deki إِذْ’lerün i‘râbdan mahalli nedür? **Cevâb:** Evvel إِذْ mecrûrdur bedeliyye ile قَرْيَةِ’den *bedel-i iştimâl*, yarar ki mansûb ola كَانَتْ birler, yâ حَاضِرَةَ birle. Sonraki إِذْ mansûbdur يَعْدُونَ birle, yâ *bedelün ba‘de bedel*dür. (163)

﴿وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ﴾ Yâ Muhammed an ol vakti ki anlardan bir tâyife bir gürûha dahı ﴿لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا﴾ ne içün nasîhat idersiz ol kavme ki ﴿اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ﴾ Tanrı anları helâk idicidür ﴿أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا﴾ yâ anlara katı ‘azâb idicidür didi ﴿قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ﴾ ol nasîhat idenler, ol menhîye mürtekib olanlara, maksûdumuz

'özrümüz torgurmakdur, tâ hakkdan sükût itmişlerden olmayavüz ﴿وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾ le'allî anlar kendülerini ol menhîden çekeler. (164) ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ﴾ Vaktâ ki terk itdiler ol mu'tedîler şunı ki ol sâlihler anun ile nasîhat itdi anlara ﴿أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ﴾ kurtardık şunları ki nehy iderler id balık avlamakdan ﴿وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ dahı dutduk şunları ki menhîye mürtekib oldılar ﴿بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ katı 'azâb ile, ol sebeb ile ki hadden geçerler idi.

Su'âl: Ol gürûh ki ﴿لِمَ تَعِظُونَ﴾ didiler, ehl-i necâtdan mıdur, yâ hâliklerden midür? **Cevâb:** Yarar ki ehl-i necâtdan ola, yarar ki ehl-i helâkdan ola ki istihzâ ile dimişler ola. (165)

﴿فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ﴾ Vaktâ ki tekebbürlük eylediler şundan ki andan nehy olundılar idi ﴿قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾ anlara maymunlar olun didük şu hâlde ki matrûdlardur. Emr bunda îcâd içündür, îcâb içün değül. (166)

﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki senün **[179a]** ma'bûdun bildürdi ﴿لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ﴾ ki elbette gönderiser şol Benî İsrâ'îl'ün üzerine ki Muhammed'e îmân getürmezler ﴿إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ kıyâmet gününe değin ﴿مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ﴾ şunı ki 'azâb ider anlara katl ile ve harâc ile.[449] ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

Su'âl: Tanrı Halîmdür, ol gerek ki 'azâbı te'hîr ide. Serî'u'l-'ikâb didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Tanrı Halîmdür tutmaz, tutıcak tiz tutar, yâ serî'den murâd şedîddür. (167)

﴿وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَمًا﴾ Anları yir yüzinde perâkende eyledük ﴿مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ﴾ anlardan kimi sâlihlerdür ki Muhammed'e îmân getürdiler yâ Medîne'de yâ Çin'de ﴿وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ﴾ anlardan ba'zı alçaklardur derece yöninden ki anlar kâfirlerdür ve fâsıklardur.

Su'âl: ﴿دُونَ ذَلِكَ﴾'nun i'râbda mahal nedür? **Cevâb:** Sıfat mevsûf mahzûfdur takdîr ﴿وَمِنْهُمْ نَاسٌ مُنْحَطُّونَ عَنِ الصَّلَاحِ﴾[450]'dur.

﴿وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ﴾ Dahı anları sınaduk ucuzluklar ile kızlıklar ile ﴿لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ tâ döneler ve uyanup gafletden inâbet ideler. (168) ﴿فَخَلَفَ مِنْ

449 Şüphesiz Rabbinin azabı hızlıdır. O bağışlayandır, merhamet edicidir.

450 Ve onlardan salâhtan ayrılan insanlar da vardır.

﴿بَعْدِهِمْ خَلْفٌ﴾ Anlardan sonra bir gürûh üredi ki anlar peygâmber ‘asrında olurlar idi ﴿وَرِثُوا الْكِتَابَ﴾ Tevrât ve İncîl mîrâs aldılar okurlar idi ve andağı ahkâmı bilürler idi, evet anlarun ile ‘amel itmezler idi ﴿يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى﴾ bu hakîrün ki dünyâdur metâ‘ını alurlar idi rüşvetlerden tahrîfiçün ﴿وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا﴾ dahı Tanrı bizüm içün bunı yarlığar dirler idi ﴿وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ﴾ hâlbuki anlara yine hutâm-ı dünyâ gelse alurlar idi, musırra hod gufrân olmaz. ﴿أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ﴾ **[179b]** alınmadı mı anlarun üzerine Tevrât’un ve İncîl’ün ‘ahdi, ya‘nî her kim ki ulu günâh itse mağfûr olmaz meğer tevbe ile ﴿أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ﴾ ki dimeyeler Tanrı’nun üzerine meğer şunı ki hakdur ﴿وَدَرَسُوا مَا فِيهِ﴾ dahı okıdılar şunı ki ol kitâbun içindedür ﴿وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ﴾ ya‘nî âhiret sarâyı yeğrekdür me‘âsîden perhîz idenler içün ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ anlamaz mı, yâ anlamaz mısın?

Su’âl: ﴿وَدَرَسُوا﴾ nireye ma‘tûfdur? **Cevâb:** ﴿أَلَمْ يُؤْخَذْ﴾ üzerine ki أُخِذَ عَلَيهِمَ مِيثَاقُ الْكِتَابِ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ[451] dindi. (169)

﴿وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ﴾ Şunlar ki Tevrât ile ‘amel iderler, dahı anı mevâzı‘ından şaşurmayalar ﴿وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ﴾ dahı namâzı tamâm kılarlar ﴿إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ﴾ bedürüstî biz zâyi‘ eylemezüz emeğini şunlarun ki eyü vardılar.

Su’âl: Kitâb ile temessük itmek müştemildür her ‘ibâdete, pes ﴿وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ﴾ didüğinde nükte ne? **Cevâb:** ﴿وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ﴾ didi ızhâr itmekden ötürü anun mertebesini zîrâ dînün ‘imâdıdur. (170)

﴿وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki dağı koparduk dahı anı kaldurduk anlarun üzerine ﴿كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ﴾ gûyâ ki ol gamâm gibi gölge idicidür anlarun üzerine, Tevrât’un hükmi ile ‘amel itmedükleri içün ﴿وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ﴾ yakın eylediler ki ol anlarun üzerine düşer. Teklîf dahı her günde elli vakt namâz idi, zekât iki yüzde elli idi, oruç yılda kırk gün idi, yine orucı yatsudan tutmak idi, necâset ki dona ve bedene irişse kesmek idi, ulu günâhun tevbesi **[180a]** ölmek idi. Ol dağ dahı Filistîn dağlarından idi, ini bir fersah uzunu bir fersah idi. ﴿خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ﴾ Dahı ‘amel idün şunun ile ki size virdük Tevrât’dan cidd u müdâvemet ile ﴿وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ﴾ dahı yâd idün her

451 Onlardan kitap sözü alınmıştır ve onun içindekileri okuyorlardı.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

neyi ki anda vardur, evâmirden ve nevâhîden ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ sizün takvânuzı dilemek içün didük.

Su'âl: Tanrı te'âlâ [452] ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ didi. Pes bunlara ne ma'nâdan dağı üzerinize bırağuram didi? **Cevâb:** ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ bu ümmetün hâssasıdur, Benî İsrâ'îl'ün değül. Ve li-hâzâ bu ümmet secdeye varıcak tamâm alınları karâr itdi, Benî İsrâ'îl bir yüzleri ile secde itdiler, bir yüzleri ile ol dağa nazar iderler idi. görelim üzerimüze düşer mi yâ düşmez mi diyü. Bir rivâyetde bu âyet mensûhdur [453] ﴿اقْتُلُواْ الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ﴾ bunun nâsihidur. (171)

﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki senün ma'bûdun 'ahd almak içün Âdem'ün oğlanlarından ﴿مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ anlarun arkalarından zürriyyetlerini çıkardı ﴿وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ﴾ dahı tanık itdi anları nefsleri üzerine ﴿أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾ sizün ben Tanrı'nız değül miyem diyü ﴿قَالُوا بَلَى﴾ anlar belâ ma'bûdumuzsun didiler ﴿شَهِدْنَا﴾ tanıklık virürüz biz didiler ﴿أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ tâ kıyâmet güninde biz bedürüstî bu ikrârdan gâfiller idük dimeyesiz diyü tanık tutduk 'ahd alduğumuzda. ﴿مِنْ ظُهُورِهِمْ﴾ bedel-i iştimâldür ﴿بَنِي آدَمَ﴾'den.

Su'âl: Nice mîsâkdur ki biz bundan haberdâr değülüz? **Cevâb:** Bu haberdâr olmaduğumuz ol ma'nâdandur ki Tanrı ol nizâmumuzı bozdı ki bizi nutfe ve 'alaka ve mudga kıldı. Bu ma'nâdan unudıldı.

Su'âl: [180b] Ne fâyide ola ol 'ahdden ki bizüm olmaya? **Cevâb:** Murâd bu mîsâkdan ilzâm-ı hüccetdür Muhammed'i heydam Tanrı ilzâm itdi on nesne ile. Biri 'akl, biri istitâ'at virdi, biri "Peygâmber gönderürem ve kitâb gönderürem ve emr ve nehy ve va'd ve va'îd iderem, kabûl ider misiz?" didi ve "Delâyil ve mühlet virürem" didi. Tanrı diyüp buyurdı.

Su'âl: Bu âyetde 'ahd zürriyâtdan alduğı anlanur. Haberlerde yine gelüpdür ki âhdi Âdem'den aldı, tenâkuzdur. **Cevâb:** Tenâkuz lâzım gelmez, zîrâ Âdem'ün ki zürriyyâtı zahrından çıkardı, anlarun dahı zürriyâtı zahrından çıkar idi dahı

[452] Dinde zorlama yoktur… Bakara 2/256.

[453] Haram aylar çıkınca bu **Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün**, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. … Tevbe 9/5.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

‘ahdi aldı. Meseli şu hocaya benzer ki bir cevheri ola kisede ve kise hokka içinde ola ve hokka panbuk içinde ola, ol da sanduk içinde ola, ol sanduk evde ola. Dahı bir kişiye sata. Nizâ‘ olıcak vallâhi benüm sandukdağı gevherümdür diyecek işidilür, hâlbuki nice nesnelerün dahı içinde idi.

Su’âl: ﴿مِنْ بَنِي آدَمَ﴾ مِنْ teb‘îz içündür, pes bundan lâzım gelür ki ‘ahd ba‘zılarından alınmış ola. **Cevâb:** Lâzım gelmez, zîrâ evvel çıkarığından ‘ahd aldı, anlardan yine çıkardı, yine ‘ahd aldı bu nev‘ ile.

Su’âl: ﴿مِنْ ظُهُورِهِمْ﴾ didi, zerrenün zahrı mı olur? **Cevâb:** Zerrenün zahrı olur, eğerçe sen görmezsin uyezin sunüğinün iliği gibi. Yâ ظُهُور didüği bi-i‘tibâr mâ yü’elü ileyhdür. Nice ki buğday ekersin, yâ arpa, dahı tarlasını örticek ne eyü arpa ne eyü buğday dirsin. Hâlbuki ne buğday var ne arpa.

Su’âl: Ne içün yaramaz ki bu zuhûrdan mütevâlid ile ve tenâsül ile olan zuhûr ola murâd tâ kıyâmete değin. **Cevâb:** ﴿وَإِذْ﴾ tevkît içündür mâzîde, ﴿أَخَذَ﴾ yine mâzî, ﴿وَأَشْهَدَهُمْ﴾ yine mâzî **[181a]** ﴿أَلَسْتُ﴾ yine mâzî ﴿قَالُوا بَلَى﴾ yine mâzî. Eğer henüz alınacakmısa idi lafz-ı istikbâl ile getürür idi.

Su’âl: ﴿وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ﴾ didi, kişi hem mukırr hem şâhid nice olur? **Cevâb:** Bu arada şehâdetden murâd ikrârdur, yâ ba‘zının üzerine tanık itmekdür ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾[454] gibi yâ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى رُبُوبِيَّتِهِ بِاَنْفُسِهِمْ ma‘nâsında.

Su’âl: ﴿قَالُوا بَلَى﴾ didi, قَالُوا نَعَمْ dimedi. **Cevâb:** Eğer نَعَمْ dise idi anlar ma‘bûdumuz değülsin dimek olurdı, zîrâ نَعَمْ tasdîkdür mâ sebeka nefyden yâ isbâtdan, بَلَى isbâtdur limâ ba‘de’n-nefy.

Su’âl: Çün ki mîsâk aldı, kimi ak çıkdı dahı هَؤُلَاءِ فِي الْجَنَّةِ وَلَا أُبَالِي[455] didi. Kimi kara çıkdı, yine هَؤُلَاءِ فِي النَّارِ وَلَا أُبَالِي[456] didi. Ol vaktın ne içün anları cennete ve cehenneme komadı? **Cevâb:** Murâd ol idi ki anları dünyâ sarâyına getüre idi. Dahı anlara emr ide idi ve anları nehy ide idi. Mutî‘ olana sevâb vire idi, ‘âsî olana ‘ikâb ide idi.

454 Nisâ 4/29.

455 Bunlar cennettedir, aldırmam.

456 Bunlar cehennemdedir, aldırmam.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Çün mîsâk aldı, biz hod inanduk. Niceler ne ma'nâdan inkâr itdiler? **Cevâb:** İnkârı anlarun bize hüccet olmaz, zîrâ mi'râca ve 'azâb-ı kabre ve kıyâmete inkâr itdiler. Sâhib-i Keşşâf rivâyetince bundan murâd temsîldür, yine Yahûd hakkındadur. Nice ki ﴿فَإِنْ قُلْتَ بَنُو آدَمَ وَذُرِّيَاتُهُمْ مَنْ هُمْ﴾[457] diyüp su'âl itdi. Dahı ﴿عُنِي بِبَنِي آدَمَ﴾ didüğümüzden Eslâfü'l-Yahûd diyüp cevâb virdi. Sâhib-i Keşşâf kendü müdde'îsine ﴿أَوْ تَقُولُوا﴾ didüğüni delîl idindi. (172)

﴿أَوْ تَقُولُوا﴾ Yâ dimeyesiz ﴿إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا﴾ bedürüstî şirk getürdi bizüm atalarumuz ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ bizden öndin ﴿وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ﴾ anlardan sonra biz uraduk, dahı iktidâ itdük **[181b]** anlara anlar '*Uzeyrun ibnullâh* didi, biz dahı didük didiler. ﴿أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ﴾ helâk mı idersiz bizi mubtıllar didüği ile.

Su'âl: ﴿بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ﴾ didüği tevhîde ikrâr olur mı olmaz mı? **Cevâb:** Mü'minden ise ikrârları îmân olur, eğer kâfirlerden ise îmân olmaz. zîrâ murâdları anlarun kendüleri korımakdur. (173)

﴿وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ﴾ Ol tafsîl gibi beyân iderüz birliğimüzün nişânelerini Yahûda ﴿وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ hikmetümüz oldur ki anlar hakka döneler.

Su'âl: ﴿وَلَعَلَّهُمْ﴾ *vâv*ı ne *vâv*ıdur? لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ niçün dimedi? **Cevâb:** Eğer bî-vâv olsa idi hikmet ol olur idi ki bunlar hakka döneler idi. İşbu didüklerinden hemân lâkin nazar tafsîlde dürlü hikmetlere rucû' itmekdür, anlar nice ki bu didüklerinden hakka rucû itmekdür.

﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا﴾ Okı yâ Muhammed Yahûdun üzerine haberini şunun ki ana virdük birliğimüzün dürlü nişânelerini ﴿فَانْسَلَخَ مِنْهَا﴾ dahı andan çıkdı şol kıl yağdan çıkduğı gibi. Esahh-ı rivâyet oldur ki Bel'am b. Bâ'ûrâ idi. ﴿فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾ Dahı azmışlardan oldı. (175)

﴿وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا﴾ Eğer dilese idük anı ta'zîm iderdük anı yüceldir idük menzâil-i ebrârâ ol âyâtıla ﴿وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ﴾ lâkin ol Bel'am yâ ol Ümeyye b. es-Salt dünyâya meyl itdi, yâ hutâm-ı dünyâya meyl itdi ﴿وَاتَّبَعَ هَوَاهُ﴾ dahı hevâsına uydı ﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ﴾ anun meseli it meseli gibi oldı ﴿إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ﴾ eğer anı sürersen ﴿يَلْهَثْ﴾ dilin sarkıdur ﴿أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ﴾ yâ sürmezisen **[182a]**

457 Âdemoğulları ve zürriyetleri kimlerdir?

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

anı yine dilini sarkıdur. Nazar şöyle idi ki ﴿أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ﴾ didüğine cevâb olaydı, ya‘nî فَحَطَطْنَاهُ وَوَضَعْنَا مَنْزِلَتَهُ diye idi. Lâkin ﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ﴾ ol cevâbı sed eyledi. Zîrâ itden hasîs ne ola. Ma‘nâ ol azgundur, va‘z u nasîhati itdüğün ile itmedüğün katında berâberdür dimek olur.

Su’âl: ﴿إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ﴾ i‘râbdan mahalli nedür? **Cevâb:** Hâldür, gûyâ ki فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ ذَلِيلًا[458] didi.

﴿ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ bu giçen meselidür şol şol kavmün ki bizim âyâtumuzı yalanladılar ki Muhammed’ün na‘tıdur Tevrât’dan ﴿فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾ şerh eyle bu haberleri Mekke ehlinün üzerine tâ endişe ideler ve hakka rucû‘ ideler. (176)

Su’âl: Revâ mıdı ki Mûsâ du‘â ide idi Bel‘am’ın üzerine îmânsız gönder diyü? Zîrâ bunun gibi du‘ânun ednâ-yı mertebesi kebîre olmakdur, enbiyâ hod kebâyirden ma‘sûmdur. **Cevâb:** Bu evvel Bel‘am’dan oldı ki dünyâya tâbi‘ oldı. Dahı du‘â eyledi ki kırk yıl Tîh’de sergerdân gezdi, andan Mûsâ kargadı. Yâ bu Mûsâ’dan zelletdi Kıbt’ı öldürdüği gibi ve Kârûn’ı du‘âsı ile yire geçirdüği gibi, yâ kardaşınun suçsız yire sakalına yapışduğı gibi.

﴿سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ ne yaman oldı meseli şol gürûhun ki bizim birliğimüzün nişânları yalanladılar. Murâd ehl-i Mekke’dür ﴿وَأَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ﴾ dahı nefislerine zulm iderler idi ve ziyân iderler idi ki Bel‘am gibi dünyâya tapup hakkı kodılar. (177) ﴿مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ Her kim ki Tanrı kulağızladı anı, kulağızlanmış oldur. Her kim kimi ki Tanrı azdurdı anı işini ziyâna **[182b]** viren anlardur.

Su’âl: Ehl-i hidâyeti müfred zikr eyledi, ehl-i dalâli cem‘ zikr eyledi, nazar nedür? **Cevâb:** Ehl-i hidâyet bir milletdür, ehl-i dalâl mileldür. (178)

﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ﴾ Tahkîk yaratduk tamu içün ﴿كَثِيرًا﴾ çokları ﴿مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ﴾ cinden ve benî âdemden ﴿لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا﴾ anlarun gönülleri vardur ki anun ile anlayamazlar ﴿وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا﴾ dahı anlarun gözleri vardur ki anun ile görmezler ﴿وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا﴾ dahı anlarun kulakları vardur ki anun ile işidmezler.

458 Delil olarak, onun meseli köpeğin meseli gibidir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ﴾ didi, pes tâ'atün ve tevbenün fâyidesi nedür? **Cevâb:** Takdîr-i âyet [459] وَلَقَدْ ذَرَأْنَا جَهَنَّمَ لكَثِير'dür. Yâ bu lâm lâm-ı 'âkıbetdür, lâm-ı garaz değül. Nice ki bu beyitde;

وَلِلْمَوْتِ تَغْذُو وَالْوَالِدَاتِ سِخَالُهَا ... كَمَا لِخَرَابِ الدَّهْرِ تبْنِي المَسَاكِنُ[460]

Su'âl: Bu âyet muhâlifdür [461] ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ âyetine, tevfîk ne resmedür? **Cevâb:** ﴿إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ didüiği إِلَّا لِلْأَمْرِ وَالنَّهْي dimek olur. Bu arada zikri müsebbeb, irâdeti sebeb itdi.

﴿أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ﴾ Anlar çehâr-pâyân gibidür, bel ki anlar çehâr-pâyândan dahı azgunırakdur ﴿أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾ anlar anlardur ki hakdan gâfillerdürürler.

Su'âl: بَلْ inkârdur kavl-i evvele ve tahkîkdür kavl-i sânîye. Bunun gibi iş hakîmden revâ değül, Ahkemü'l-Hâkimîn'den nice revâdur? **Cevâb:** بَلْ ızrâbdur kavl-i evvelden ve te'kîddür kavl-i sânîyi. Nice ki bir kişi benüm fülânda bin akçam vardur, bel ki bin biş yüzdür dir, ikisine bile olur da'vâ. Yâ بَلْ هُمْ أَضَلُّ didüği bir tâyife dahıdur. (179)

﴿وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا﴾ Tanrı içün görklü adlar vardur, ana niyâz idün ol adlar ile.

Su'âl: [183a] ﴿فَادْعُوهُ بِهَا﴾ didi, hâlbuki Tanrı'nun esmâsı vardur ki beşer anı bilmez. ﴿فَادْعُوهُ بِهَا﴾ didüği teklîf-i mâ lâ yutâkdur. **Cevâb:** Belâ, sûretde teklîf-i mâ lâ yutâk görinür, evet Tanrı âsân itdi anı Allâh ismini zikr itmek ile. Zîrâ ism-i zât, müstecmi'-i cemî'-i sıfâtdur. هَا ki Allâh didük gûyâ ki cemî' esmâsını zikr itdük. Yâ أَسْمَاءُ'dan murâd sıfâtdur, yâ ta'zîm yöninden cem' lafzı ile yâd itdi. Nice ki [462] ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ didi.

Su'âl: İsim müsemmânun gayrı olmayıcak kesret-i zât lâzım gelür. **Cevâb:** Cem' itdüğünden murâd ta'zîmdür.

459 Çokları için cehennemi yarattık.

460 Ölmek için gönderir anneler evlatlarını savaşa … Tıpkı zaman harap etsin diye evler inşa edildiği gibi.

461 Cinleri ve insanları ancak Bana kulluk etmeleri için yarattım. Zâriyât 51/56.

462 Doğrusu Kitab'ı Biz indirdik, onun koruyucusu elbette Biziz. Hicr 15/9.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

﴿وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ﴾ Terk idün şunları ki Tanrı’nun esmâsında yaman adlara meyl iderler. Allâh’dan Lât’a, ‘Azîz’den Uzzâ’ya, Mennân’dan Menât’a, Samed’den saneme döndükleri gibi. ﴿سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ Tahkîk cezâ olınurlar şunun ile ki ‘amel iderler idi envâ‘-ı me‘âsîden.

Su’âl: ﴿وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ﴾ didi. Bir yirde [463] ﴿وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ﴾ didi. Tenâkuz olmaz mı? **Cevâb:** Oldur ki bu âyet mensûhdur. (180)

﴿وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ﴾ Murâd bu âyetden ya Mûsâ kavminden bir ümmetdür, ya Muhammed ümmetindendür. Nice ki peygâmber إِنَّ مِنْ أُمَّتِي قَوْماً عَلَي الْحَقِّ حَتَّي ينْزِلَ عِيسَي [464] diyü buyurdı. (181) ﴿وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ Şunlar ki bizim âyâtumuzı yalanladılar ﴿سَنَسْتَدْرِجُهُمْ﴾ tahkîk arkun arkun dutaruz anları ﴿مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ﴾ bilmedükleri yirden. (182) ﴿وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ﴾ Dahı imlâ iderüz anlara tahkîk zîrâ bedürüstî bizim dutduğumuz katıdur. Murâd Mekke kâfirleridür ki peygâmbere ta‘n iderler idi. (183) ﴿أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ﴾ Fikr itmediler mi anlarun musâhibine ki Muhammed’dür, cünûn yokdur **[183b]** ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ﴾ değüldür ol, illâ bizim ‘azâbumuz ile rûşen korkudıcı. (184) ﴿أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Nazar itmediler mi yirlerün ve göklerün mülkine ve anlarun içindeki garâyibine ﴿وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ﴾ dahı ana ki Tanrı yaratdı her nesneden, murâd esnâf-ı mükevvenâtdür. ﴿وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ﴾ ﴿أَنْ﴾ asılda ﴿أَنَّهُ﴾’dur, zamîr zamîr-i şe’ndur, ya‘nî nazar itmezler mi şuna ki yakîn ola anlarun ecelleri, ya‘nî helâk olmakları ﴿فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ﴾ Kur’ân’a îmân getürmedikden sonra yâ neye îmân getürürler. ﴿فَبِأَيِّ حَدِيثٍ﴾, ﴿عَسَى﴾’ya müte‘allikdür. Takdîr لَعَلَّ اَجَلُهُمْ قَدْ اِقْتَرَبَ فَمَا لَهُمْ لَا يبَادِرُونَ الْأِيمَان بِالْقُرْاٰنِ قَبْلَ الْفَوْتِ [465] dimek olur. (185)

﴿مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾ Her kim ki Tanrı azdurdı, ana hergiz onarıcı yokdur, dahı anı bıragur azgunlıklarında tereddüd iderler mütehayyir olup. (186) ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ﴾ Kureyş sana sorarlar kıyâmetden ﴿أَيَّانَ مُرْسَاهَا﴾ ne vaktdedür olmaklığı diyü ﴿قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي﴾ bedürüstî anun

463 … Onları yakaladığınız yerde öldürün. Bakara 2/191.

464 Rivâyetin benzer bir varyantı için bkz. Müslim, İman, 247.

465 Belki de ecelleri yaklaştı. O halde neden yok olmadan önce Kur’ân’a iman etmek için çabalamıyorlar.

'ilmi benüm ma'bûdum katındadur di yâ Muhammed ﴿لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ﴾ meğer ol bir u bar Tanrı ﴿ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ göklerde ve yirlerde ağır oldı. Zîrâ melâyike ve sekaleyn anda sergerdân kalacaklardur ﴿يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا﴾ su'âl iderler sana kıyâmetden gûyâ ki sen haberdârsın andan. Yâ ﴿عَنْهَا﴾, ﴿يَسْأَلُونَكَ﴾'ye müte'allikdür. ﴿قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ﴾ eyit yâ Muhammed bedürüstî anun 'ilmi Tanrı katındadur ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ lâkin halkun çoğı anı bilmezler ki ol bilür hemân. (187) ﴿قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا﴾ Eyit yâ Muhammed za'îfem, mâlik olmazam nefsüm içün menfa'ate ne hod mazarrata ﴿إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ﴾ **[184a]** meğer şunı ki diledi menfa'atden benüm içün yâ mazarrat def'inden bende ﴿وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ﴾ eğer gaybı bilsem ﴿لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ﴾ hayrdan çok ider idüm ﴿وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ﴾ dahı bana yamanlık irişmez idi hâlbuki târaten gâlib ve târaten mağlûb oluram hurûbda ve târaten savâb ve târaten hata iderem tedbîrlerde ﴿إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ değülem ben meğer beşîr ve nezîr şunlarun içün ki îmân getürürler.

Su'âl: Peygâmber beşîr ve nezîrdür kamu halka. Pes ne ma'nâdan ﴿لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ didi? **Cevâb:** Peygâmber beşîrdür mü'minlere, nezîrdür kâfirlere. Yarar ki inzâr ve beşâret mü'minlere ola. Zîrâ nasîhat-pezîrler anlardur. (188)

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ﴾ Tanrı ol Tanrı'dur ki sizi yaratdı ﴿مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾ bir nefsden ki ol Âdem peygâmberdür ﴿وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾ dahı andan hâtûnunı kıldı ki Havvâ'dur ﴿لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا﴾ tâ ana meyl eyleye ve karâr ide. Dahı anı Âdem nikâh itdi, mehir on kerre salavât getürmek idi, Âdem getürdi ﴿فَلَمَّا تَغَشَّاهَا﴾ vaktâ ki ana yakınlık itdi ﴿حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا﴾ getürdi anı yenecik, zîrâ henüz nutfe idi ﴿فَمَرَّتْ بِهِ﴾ dahı geçdi anun ile ﴿فَلَمَّا أَثْقَلَتْ﴾ vaktâ ki yüküni komak yakın oldı ﴿دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا﴾ niyzâ itdi Âdem ve Havvâ kendüleri yaradana ﴿لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ﴾ eğer bize istedüğümüz gibi oğul virürsen sana şâkirlerden oluruz didiler. Ol vaktın iblîs Havvâ'ya "Nedür karnındağı?" didi. Havvâ "Bilmezem" didi. "Şâyet cânverdür ola" didi. Şeytân, "Evet benüm du'âm makbûldur, du'â kılayım. Eğer râst oğul olursa benüm adumı ko" didi. Havvâ "Adın nedür?" didi. şeytân "Adım 'Abdü'l-Hâris'dür" didi. (189) ﴿فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا﴾ Vaktâ ki anlara râst oğul virdi ﴿جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ﴾ ana şerîk itdiler ﴿فِيمَا آتَاهُمَا﴾ şol oğulda ki Tanrı anlara virdi **[184b]** ﴿فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ Tanrı müte'âlîdür andan ki şirk getürürler ana.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: Âdem’den ‘aceb idi ki kendüden olanı Tanrı’ya şerîk ide idi? **Cevâb:** Şirk tesmiyede idi, i‘tikâdda değül idi ki adını ‘Abdü’l-Hâris kodılar. Şeytân anları iki kez aldadı. Bir uçmakda iken ve bir yir yüzinde iken. Yâ zamîr ﴿آتَيْتَنَا﴾’da ve ﴿لَنَكُونَنَّ﴾’de Âdem’e ve Havvâ’ya ve anlardan doğanadur. ﴿آتَاهُمَا﴾’da ve ﴿جَعَلَا﴾’da ki zamîrler anlarun evlâdınadur, evet muzâf mahzûfdur. Muzâfun ileyh yerine durupdur. Takdîr فَلَمَّا اَتَي اَوْلَادَهُمَا صَالِحًا جَعَلَ اَوْلَادَهُمَا لله شُرَكَاءَ[466]’dur ki anlar oğlanlarına ‘Abdü’ş-Şems ve ‘Abdü’l-‘Uzzâ ve ‘Abdüyeğûs kodılar. Hem ﴿عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ ki sîga-yı cem‘dür, bu rivâyete kuvvet ider. شركا didüği ذَوِي شِرْكٍ dimek olur. Bir vech dahı vardur ki hitâb Kureyş’edür diyip dedesi Kusay’dür. Takdîr ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾ nefs-i vâhideden murâd Kusay’dur ki geçdi, ﴿وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾ didüği dahı ‘avratını ol nefsün cinsinden kıldı ki adı Garîbe idi ki Kureyşiyye idi. Vaktâ ki oğlanları doğdı ‘Abdü’ş-Şems ve ‘Abdü’l-‘Uzzâ ve ‘Abdü’d-Dâr ve Abdükusay kodılari şüphe zâyil oldı. (190)

﴿أَيُشْرِكُونَ﴾ Şerîk mi iderler Tanrı’ya ﴿مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا﴾ şunı ki nesne yaratmadı ﴿وَهُمْ يُخْلَقُونَ﴾ hâlbuki ol sanemler mahlûklardur. (191) ﴿وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا﴾ Putlar put-perestlere yardım idemezler ﴿وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ﴾ putlar dahı kendü nefislerine de yardım idemezler. (192) ﴿وَإِنْ تَدْعُوهُمْ﴾ Eğer da‘vet iderseniz ol putları ﴿إِلَى الْهُدَى﴾ râst yola ﴿لَا يَتَّبِعُوكُمْ﴾ Uymazlar size zirâ bî-cânlardur. Yarar ki hitâb mü’minlere ola ﴿سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ﴾ berâberdür üzerinüze ﴿أَدَعَوْتُمُوهُمْ﴾ anları da‘vet itdüğünüz, dahı ebsem durduğunuz nice ki ﴿أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ﴾ didi.

Su’âl: Da‘vet fâyide itmez didi. Hâlbudur ki nice kerre kâfirler mü’minlerden işidüp **[185a]** îmâna geldiler. **Cevâb:** Murâd bu kâfirlerden küfrün üzerine musırr olanlardur, Ebû Cehl ve ‘Utbe ve Şeybe gibi.

Su’âl: أَمْ صَمَتُّمْ niye dimedi? **Cevâb:** Kaçan ki anlara bir zahmet irişse Tanrı’ya niyâz iderler idi, putlarına mukayyed olmazlar idi. Gâliben işleri samt ile geçerdi. Ol ma‘nâdan ismiyye getürdi. (193)

﴿إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Bedürüstî şunlar ki taparsız anlara ﴿عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ﴾ bendelerdür sizcileyin ‘âcizler ve müsahharlar ﴿فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ﴾ okun anları gelsünler size ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ eğer ma‘bûdumuzdur didüklerünüzde girçeklersenüz. (194)

466 Evlatları sâlih olsa evlatlarını Allah’a şirk koşarlar.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا﴾ Ol putlarun ayakları mı var ki yürürler anlarun ile? ﴿أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا﴾ yâ elleri var anlarun ile tutarlar mı? ﴿أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا﴾ yâ gözleri var anlarun ile görürler mi? ﴿أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا﴾ yâ kulakları var anlarun ile işidürler mi sizün niyâzlarunuzı? Çün ayakları yok ki hâcetlerünüzi bitüreler, elleri yok ki mazarrat def' ideler, gözleri yok ki 'ibâdetinüzi göreler. Pes ne ma'nâdan bunlara taparsız?

Su'âl: Putlara bu a'zâlar olmamak 'ayb olsa pes gerek Tanrı'ya ola, hâlbuki münezzehdür. **Cevâb:** Putlarun elleri ve ayakları ve kulakları ve gözleri var, evet idrâkleri yok. Tanrı'nun sıfâtı var ki anun ile idrâk ider, eğerçe a'zâdan münezzehdür.

﴿قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ﴾ Yâ Muhammed ol putlarunuzı devşürün, dahı bana mekr idün ve mühlet virmen di. (195) ﴿إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ﴾ Bedürüstî benüm yardımcım Allâh'dur ﴿الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ﴾ şol sıfatlu Tanrı ki bana Kur'ân indürdi ﴿وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ﴾ anun 'iâdeti oldur ki sâlihlere yardım eyler. (196) ﴿وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ﴾ Şol putlar ki anlara taparsız Tanrı'yı koyup **[185b]** ﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ﴾ size yardım itmek ellerinden gelmez ﴿وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ﴾ nefüslerine dahı yardım idemezler. (197) ﴿وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾ Görürsin anları senden yana nazar iderler, evet görmezler.

Su'âl: ﴿وَإِنْ تَدْعُوهُمْ﴾'da hitâb Muhammed'dür, ne ma'nâdan cem' lafzı ile getürdi? **Cevâb:** Hitâb Muhammed'edür, cem' itdüği ta'zîm içündür. Yâ hitâb mü'minleredür ﴿وَتَرَاهُمْ﴾ Muhammed'e hitâbdur. (198)

﴿خُذِ الْعَفْوَ﴾ Al artuğını, ya'nî 'iyâlünden artanı zekât mâlından. Kaçan ki bu âyet indi, Peygâmber Cibrîl'e sordu. Cibrîl, "Bilmezem" didi, "Evet 'Allâmu'l-Guyûb'a sorayım" didi. Bir lahzadan geldi "Yâ Muhammed Tanrı sana buyurur ki senden kesilene sen varasın, sana zulm idenden sen 'afv idesin didi. Seni mahrûm idene sen viresin" didi. Kalan kazıyyeyi, (199) ﴿وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ beyân ider. ﴿وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ﴾ Kaçan ki Cibrîl Tanrı'dan Muhammed'e ol giçen kazıyyeyi ki takrîr itdi, Muhammed "Kakırsam nice idem" didi ise Tanrı şeytândan sana vesvese irişirse ﴿فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ﴾ sığın Tanrı'ya ki ﴿إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (200)

﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ Bedürüstî şunlar ki perhîz itdiler şirkden ve fevâhişden ﴿إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ﴾ kaçan ki anlara bir günâh irişse şeytândan ﴿تَذَكَّرُوا﴾ anlar

anlarlar ki ma‘siyetdür, dahı Tanrı’ya sığınurlar. ﴿فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾ nâgâh anlar görürler günâh hâsıl olan yeri, dahı istiğfâr iderler. (201) ﴿وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ﴾ Gâh olurlar ki şeytânun kardaşları anları çekerler dalâlde ﴿ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ﴾ andan sonra ısrâr iderler kendüleri çekmezler.

Su’âl: ﴿إِخْوَانُهُمْ﴾ didüği zamîr şeytâna gider, ol hod müfreddür, ne ma‘nâdan cem‘ itdi? **Cevâb:** Murâd cinsdür nice ki [467]﴿أَوْلِيَآؤُهُمُ الطَّاغُوتُ﴾ didi. (202)

﴿وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ﴾ Vaktâ ki anlara bir âyet ile gelmedün ﴿قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا﴾ **[186a]** ne içün anun cevâbını kendü nefsinden virmedi didiler. Bu şol vakt ki kâfirler andan bir nesne su’âl itseler Cibrîl eğlenür idi. Anlara peygâmber cevâb virmeyiceğez bu resme dirler idi. ﴿قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي﴾ Bedürüstî ben tâbi‘ olmazam illâ şuna ki bana vahy olur ma‘bûdumdan di yâ Muhammed ﴿هَذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ bu Kur’ân hüccetlerdür sizün ma‘bûdunuzdan ﴿وَهُدًى﴾ dahı râhnümâdur ﴿وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ dahı rahmetdür ol kavim içün ki inanurlar. (203) ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ Vaktâ ki Kur’ân okına ol Kur’ân’a kulak urun, dahı ebsem olun tâ esirgenesiz ve rahmet bulasız. Bu imâm hakkındadur ki ol okıyıcak ana kulak urup hâmûş olmak gerekdür didi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su’âl: Âyet sâkitdür, imâm okuduğunda ta‘yîn itmek neden? **Cevâb:** Emr karîneden ‘ârî olıcağaz muktezâsı vucûbdur. İmdi namâzdan gayrıda insât vâcib değüldür. Biri okıyıcak biri dahı okumak revâdur. Yine dünyâ kelecisi itmek revâdur.

Su’âl: Ne içün yaramaz ki hatîb hutbe okıyıcağaz ebsem durmak ola, zîrâ anda dahı insât vâcibdür? **Cevâb:** Âyet ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ﴾ dir, hutbe neden anlanur hatîbe dahı insât vâcibdür ve istimâ‘ vâcibdür, evet özge nassıla ki Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm [468]إِذَا صَعِدَ الْخَطِيبُ الْمِنْبَرَ فَلَا صَلَوةَ وَلَا كَلَامَ diyü buyurdı.

Su’âl: Emr çün imâm okudukdadur. Pes ol fâtihadan fâriğ olıcak biz dahı Fâtiha okıyalım, tâ hadîse imtisâl itmiş olavuz ki [469]لَا صَلَوةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ didi.

• • • • • • • • • • •

467 … İnkâr edenlere gelince, **onların dostları da tâğuttur**, onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür… Bakara 2/257.

468 “Hatib minbere çıktığı zaman namâz da yoktur, konuşmak da.” Bu rivâyete sahih hadis kaynaklarında rastlanılamamıştır.

469 Fâtihasız namaz olmaz. Buhârî, Ezân, 10.

Cevâb: Revâ değüldür cemâ'at okumak, zîrâ lâzım gelür imâm hem tâbi' hem metbû' ola. Te'emmel tecid.[470]

[471]**Su'âl:** Hadîs vârid oldı ki [472]قِرَاءَةُ الْإِمَامِ قِرَاءَةٌ لِلْمَأْمُومِ didi. Gerek ki imâmun rukû' ve sücûdı dahı kavme dahı rukû' ve sücûd ola. Bu hod câyiz değüldür. **Cevâb:** Bu şer' işidür, kıyâsıla olmaz. Rasûl 'aleyhi's-selâm إِنَّما جُعِلَ الْإِمَامُ بِهِ إِذَا أَكْبَرَ فَكَبِّرُوا وَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا[473] didi.

Su'âl: Peygâmber 'aleyhi's-selâm [474]لَا صَلَوةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ didi. **Cevâb:** لاَ جُمْعَةَ إِلَّا بِالْخُطْبَةِ[475] dahı didi. İkisi dahı cem' olur. Ol imâm hutbe okıyıcak sana istimâ' vâcibdürür. Aşağa inip namâz kılıcak insât yine vâcibdür.

Su'âl: İnsât istimâ'içündürür, müte'azzir olıcağaz pes gerek ki okıya. **Cevâb:** İmâm-ı A'zam katında insât vâcibdür melâyikeye muvâfakat itmekiçün. İmâmeyn katında okımak vardurur. Rivâyet vardurur ki ilerü namâz içinde dünyâ sözi söylerler idi. Bu âyet iniceğez söylemek harâm oldı. Rivâyet yine vardur, ilerü Peygâmber 'aleyhi's-selâm âyet iniceğez okurdı, anda istimâ vâcib oldı bu hitâbile. Yine rivâyet vardurur ki ﴿فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ didüği [476]فَاعْمَلُوا بِهِ وَلَا تُجَاوِزُوهُ dimek olur. İbn-i 'Abdü'l-'Azîz rivâyetinde istimâ' ve insât vâcibdürür vâ'izlerün va'zında. (204)

﴿وَاذْكُر رَّبَّكَ فِي نَفْسِكَ﴾ Yâd it yâ Muhammed ma'bûdunı ki kendü nefsinle kaçan ki İmâm olasın öylede ve ikindide ﴿تَضَرُّعاً وَخِيفَةً﴾ şu hâlde ki niyâz idesin ve

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

[470] Sûrenin tefsiri bizim esas aldığımız nüshada bu noktada sona ermektedir. Dolayısıyla sûrenin son iki âyetinin bu nüshada yer almadığını görmekteyiz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan nüshada yine son iki âyetin tefsiri yer almamaktadır, fakat bu nüsha fazladan bir suâli daha ihtivâ etmektedir. Suâl şu şekildedir: "Su'âl: Hadîs vârid oldı ki kırâ'etü'l-imâm, kırâ'etün li'l-me'mûm didi. Gerek ki imâmın rukû ve sücûdı dahı kavme dahı rukû ve sücûd ola. Bu hod câyiz değüldür." Bkz. *'Aynü'l-Hayât*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 9286, vr. 171a. Bu suâle verilen cevap nüshada yer almamaktadır.

[471] Bu noktadan sûrenin sonuna kadar olan kısım, eserin Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan nüshasından alınmıştır. Mukayese için bkz. *'Aynü'l-Hayât*, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 172, vr. 62b-63b.

[472] İmâmın okuyuşu, imamlık yaptıklarının da okuyuşudur.

[473] İmâmla namaz kılındığında imâm tekbîr getirdiğinde tekbir getirin, rukû' ettiği zaman rukû' edin, secde ettiği zaman secde edin.

[474] Fâtiha'sız namaz olmaz.

[475] Hutbesiz cumâ olmaz.

[476] Onunla amel edin, onu geçmeyin.

arkuncak okıyasın. Ve ﴿خِيفَةً﴾ dahı okınupdurur şu hâlde ki Tanrı’nun ‘azâbından korkarsın dimek olur. ﴿وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالآصَالِ﴾ Cehrden aşağa okuyasın dimek olur. Sabâhda ve ahşamıla yatsuda. Eğer münferid olursan cehrile idesin. Eğer imâmet idersen dahı yâ Muhammed ﴿وَلاَ تَكُن مِّنَ الْغَافِلِينَ﴾ gâfillerden olma. Ya‘nî kırâ’et it, evet ifrâtıla çağırma.

Su’âl: [477]﴿فَاقْرَؤُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾ didi. Bu emrdürür her namâz kılana. **Cevâb:** Her çend ki emr ‘âmmdurur, lâkin murâd hâssdurur. Nice ki ﴿وَالسَّارِقُ [478]﴿وَالسَّارِقَةُ, [479]﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي﴾ emr-i ‘âmmdurur ki ﴿فَاقْطَعُواْ﴾ didi ﴿فَاجْلِدُوا﴾ didi, evet murâd selâtîndürür. (205)

﴿إِنَّ الَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ﴾ Bedürüstî yâ Muhammed şunlar ki senün ma‘bûdun hazretindedürür, anun ibâdetinden serkeşlik itmezler. Murâd melâyikedürür siz iy mü’minler niçün serkeşlik idesiz ﴿وَيُسَبِّحُونَهُ﴾ dahı ana tesbîh iderler ânâ’e’l-leyl ve etrâfe’n-nehâr. Pes siz evkâtda niçün tesbîh itmeyesiz. ﴿وَلَهُ يَسْجُدُونَ﴾ dahı ana secde kılurlar şöyle ki rûzgârları secdeyile geçersiz, niçün ba‘zı evkâtda secde itmeyesiz. Bu âyetde ma‘lûm oldı ki secde-i tilâvet vâcib imiş şart secde-i tilâvetün tahâretdürür ve tekbîrdürür ve sücûddurur. Kıyâm ve rukû‘ gerekmez. Dahı istikbâldürür. Eğer şöyle ki secde âyeti namâzın ortasında okına, imâm revân secdeye ine cemâ‘at bile. Eğer âyetün âhirinde gelürse imâm secde ide, cemâ‘at dahı bile selâm virdükden sonra secde ideler. Eğer rukû‘ idicek imâm niyyet itse ol secdeye yine ba‘zı revâ görüpdürürler. Ba‘zılar namâzdan fâriğ olıcak secde itmek gerek didiler. Rivâyetdür ki kaçan ki benî âdem secde âyeti okısalar şeytân ağlayup ayrılur anlardan ve eydür “Yâ veylâh, secde âyetini okıdılar, dahı secde eylediler ve anunıla uçmak buldılar. Ben secdeyile me’mûr oldum, dahı ‘âsî olup secde kılmadım, cehennem benümiçündürür” dir. Rivâyetdürür yine ki her mü’min ki secde ide bir kerre, Tanrı anuniçün uçmakdan bir derece ref‘ ider ve günâhından bir günâh mahv ider. Yine rivâyetdürür her ki sûre-i A‘râf’ı okısa Tanrı kıyâmet güninde anunıla iblîsin arasında bir hicâb kılur ve Âdem peygâmberi ana şefâ‘atçi kılur. Vallâhu a‘lemu bi’s-savâb.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[477] … Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun… Müzzemmil 73/20.

[478] Mâide 5/38.

[479] Nûr 24/2.

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

8. ENFÂL SÛRESİ

سُورَةُ الأَنْفَال مَدَنِيَّةٌ إِلَّا قَوْلُهُ تعَالَي يَا أَيهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ الله وَهِيَ خَمْسٌ وَسَبْعُونَ اٰيَةً[480]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

[186b] Bu sûrenün kelimeleri bin ikiyüz heştâd birdür, hurûfı biş bin ikiyüz doksan dörtdür. ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ﴾ Yâ Muhammed senden dilerler enfâli, ya‘nî ganîmet mâlını. Vâhidi نَفَل’dür. İbn-i ‘Abbâs rivâyetinde ﴿عَنْ﴾ sıladur, يَسْأَلُونَكَ الْأَنْفَالَ dimek olur. Bir dahı bunda takdîm vardur ba‘zılar katında. Ma‘nâ يَسْأَلُونَ عَنكَ الْأَنْفَالَ’dür. Yâ takrîr يَسْأَلُونَكَ لِمَنِ الْأَنْفَالُ’dür. Rivâyet vardur ki ﴿عَنْ﴾ sıla değül, zîrâ ilerü ganîmet mâl-ı harâm itdi. Ashâb andan Rasûllâh’a su’âl itdilerse bu âyet indi. Rivâyetdür ki Peygâmber Bedir’e çıkdı, dahı andan düşmene uğradı. Tanrı zafer virüp anları basdı. Leşkeri üç bölük oldı. Bir bölüği katle meşgûl oldı, bir bölüğü peygâmberi kuşadılar, ta gaflet ile düşmen ana mekr irgürmeye ve bir bölüğü de taraşa meşgûl oldılar. Kaçan ki cem‘ oldılar anlar ki düşmen ile dolaşup sıdılar, “Ganîmet mâlı bize gerek” didiler “Zîrâ biz Peygâmberi kuşamış idük” didiler. Ol bölük ki taraşa meşgûl olup düşmenün emvâlini aldılar idi “Cümlesi bize gerekdür” didilerse bu âyet indi. ﴿قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ﴾ Ya‘nî ganîmet mâlı Tanrı’nundur ve anun peygâmberinündür di yâ Muhammed.

Su’âl: Cem‘un ma‘nâsı nedür zikrullâh ile ve zikr-i rasûl ile? **Cevâb:** Enfâlin hükmi Tanrı’ya **[187a]** ve anun peygâmberine mahsûsdur, anda kısmet de kimseye müfevvez değül.

[480] Enfâl Sûresi; ﴿يَا أَيهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ الله﴾ âyeti hariç Medîne’de nâzil olmuştur, 75 âyettir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ Dahı korkun Tanrı'dan ganîmet mâlında ihtilâfdan ﴿وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ﴾ dahı aralarunuzı ıslâh eylen, Tanrı kısmet itdüğine râzı olmak ile. Kaçan ki peygâmber kısmet itdi, yâ Rasûlallâh kimimüz bundan nesne yeyipdürürüz didilerse Peygâmber dönderişün didi. Şöyle ki aralarunuzda olan muhabbete halel gelmeye. Nice ﴿ذَاتَ بَيْنِكُمْ﴾ diyüp أَحْوَالَ بَيْنِكُمْ dimek olur ana işâret itdi. [481]﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

Su'âl: ﴿إِنْ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ didi. hâlbuki mü'min 'adem-i itâ'at ile îmândan çıkmaz. **Cevâb:** Bu arada ﴿إِنْ﴾, إِذْ ma'nâsınadur, yâ murâd kemâl-i îmândur. (1)

﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ Bedürüstî mü'minler şunlardur ki Tanrı yâd ola anlarun gönülleri korka, yaradandan. Bu arada dahı kemâl-i îmâna işâret itdi ﴿وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ﴾ vaktâ ki okına anların üzerine Tanrı'nun âyât-ı 'izâmı ﴿زَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾ anları artura ol âyât îmân yöninden.

Su'âl: Îmân ziyâde ve noksân olmaz. Pes ﴿زَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾ ne ma'nâdan didi? **Cevâb:** Murâd îmânun ziyâdesinden semerât-ı îmânun ziyâdesidür. İbn-i 'Abbâs'dan rivâyetdür, ﴿إِيمَانًا﴾ didüği تَصْدِيقًا dimek olur, yâ عِلْمًا dimek olur.

﴿وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾ Dahı kendüleri yaradanun üzerine tevekkül iderler. (2) [482]﴿أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا﴾ (3) ﴿الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾ Anlar, anlardur ki mü'minlerdür hakkâ.

Su'âl: Eğer bu takrîr olan resme olmasa mü'min olmaz mı? **Cevâb:** Takdîr-i âyet **[187b]** [483]أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقَّ الْإِيمَانِ حَقًّا'dur. ﴿لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾ [484] (4)

﴿كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ﴾ ﴿كَمَا أَخْرَجَكَ﴾ Haber-i mübtedâ-i mahzûftur. Takdîr [485]هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِثْلَ إِخْرَاجِكَ'dur. Ya'nî hakkâ bular mü'minlerdür, dahı anlarun içün dereceler vardur, dahı rızk-ı kerîm vardur, didüğümüz ki hakdur

---

[481] Eğer müminler iseniz Allah'a ve Rasûlünü itâat edin.

[482] Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir.

[483] İşte onlar îmânlarının gereğini hakkıyla yerine getirenlerdir.

[484] Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.

[485] Senin çıkarılman gibi, bu da bir hakikattir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
www.tuba.gov.tr

ma‘bûdun seni evünden çıkardığı gibi. Ya‘nî hakdur ol dahı. Yâ anlarun hâli gâzîlere ganîmet mâlını üleşdürdüğüni kerîh gördükleri, sen evünden çıkduğunı kerîh gördükleri gibidür. Yâ takdîr ﴿ثَبَتَتِ الْأَنْفَالُ لله وَالرَّسُولِ مَعَ كَرَاهَتِهِمْ﴾ ‘dur.[486] ﴿ذَلِكَ ثَبَاتًا مِثْلَ ثَبَاتِ إِخْرَاجِكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ أَي الْمَدِينَة إِخْرَاجًا مُلْتَبِسًا بِالْحَقِّ﴾ Hâlbudur ki biz gürûh mü’minlerden anı kerîh görücilerdür. (5) ﴿وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ﴾

﴿يُجَادِلُونَكَ﴾ Senün ilen cedel iderler ﴿فِي الْحَقِّ﴾ senün hurûcunda cenk içün ﴿بَعْدَمَا تَبَيَّنَ﴾ şundan sonra ki rûşen oldı anlara sen hakdan gayrı nesne işlemedüğün ﴿كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ﴾ gûyâ ki anlar ölümden yana sürülürler ﴿وَهُمْ يَنْظُرُونَ﴾ hâlbudur ki anlar bakayururlar ölmeğe. (6) ﴿وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ﴾ Anun ol vakti ki Tanrı va‘de itdi iki tâyifeden birini size ki ol bedürüstî sizün içündür ﴿وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ﴾ dahı siz seversiz ki şevketsüzi sizün ola ki ol Kureyş’in kârvânıdur ki Ebû Süfyân b. Harb anlarun başıdur, kırk bâzirgân dahı bilesince idi. ﴿وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ﴾ Tanrı te‘âlâ diler ki hakkı yücelde âyât-ı münzelesi ile ki ol zât-ı şevke birle cenk itmek ile olur. Dahı gökden **[188a]** ferişteler inüp cenk itmek ile olur ﴿وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ﴾ dahı kâfirleri kökin kese kıra.

Su’âl: Kâfirlerden yetmiş ki tutuldı ve yetmiş ki öldi ve yetmiş kişi kurtıldı ki eyüler idi. Pes ne ma‘nâdan ﴿وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ﴾ didi? **Cevâb:** Murâd serverler tutulmak ve sevrverler ölmekdür. Necât bulan evbâşlar idi. (7)

﴿لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ﴾ Hakkı hak itmek içün ve bâtılı bâtıl itmek içün ﴿وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ﴾ eğerçe kâfirler dilemezler.

Su’âl: ﴿لِيُحِقَّ الْحَقَّ﴾ nireye müte‘allikdür? **Cevâb:** فَعَلَ ذَلِكَ وَمَا فَعَلَهُ إِلَّا لَهُمَا[487] dimek olur.

Su’âl: ﴿لِيُحِقَّ الْحَقَّ﴾ tekrâr olmaz mı? **Cevâb:** Olmaz tegâyür olduğı içün. Zîrâ evvel temyîzdür beyne’l-irâdeteyn, ikincisi beyân-ı hikmetdür, evet müte‘allik

---

[486] Ganimetler -onlar hoşnut olmasa da- Allah ve Rasûlü için kılınmış, sabit olmuştur. Tıpkı hakka dayandığın halde senin evinden -veya Medîne’den- çıkarılmanda onların hoşnut olmamasına rağmen sabit olduğu gibi.

[487] Bunu gerçeğin gerçekliğini ve bâtılın bâtıllığını ortaya koymak için yaptı; bunu tamamen bu iki şey için yaptı.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

müte'ahhir takdîr itmek gerek, tâ ifâde ide ma'nâyı ihtisâsı. Ba'zı ﴿وَيَقْطَعَ﴾'ya müte'allikdür dimişler. (8)

﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ﴾ Bedeldür ﴿إِذْ يَعِدُكُمُ﴾'dan. Vaktâ ki anlar bildiler elbette cenk iderler, başladılar meded dilerler idi. Ol vaktde ki meded diler idünüz ma'bûdunuzdan ﴿فَاسْتَجَابَ لَكُمْ﴾ dahı Tanrı kabûl itdi sizün içün niyâzı ﴿أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ﴾ bedürüstî ben size meded idiciyem bin ile melâ'ikeden ﴿مُرْدِفِينَ﴾ şu hâlde ki mütetâbi'lerdür, yâ şu hâlde ki ardılışılmışlar idi.

Su'âl: Bu sûrede ﴿بِأَلْفٍ﴾ did i. Âl-i 'Îmrân'da [488]﴿بِثَلَاثَةِ آلَافٍ﴾, [489]﴿بِخَمْسَةِ آلَافٍ﴾ didi. Tevfîk ne resmedür? **Cevâb:** Mukâtil bin idi, dört bin kesret-i sevâd idi. (9)

﴿وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى﴾ Kılmadı Tanrı anı illâ sizün içün beşâret.

Su'âl: ﴿جَعَلَهُ﴾'daki zamîr nereye râci'dür? **Cevâb:** *İmdâd*a râci'dür ki ﴿مُمِدُّكُمْ﴾'dedür.

﴿وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ﴾ dahı gönüllerünüzde anun ile toktamak içün **[188b]** ﴿وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ yardım değül illâ Tanrı hazretinden ﴿إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (10) ﴿إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ﴾ An ol vakti ki sizi uykunun örtencesi bürüdü. Uyku dimâğa galebe itse ana سِنَةٌ dirler, göze galebe itse ana نُعَاسٌ dirler, gönüle galebe itse ana نَوْمٌ dirler. Andan size emn olmak içün, zîrâ نُعَاس mukaddime-i nusret-dür. ﴿وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾ dahı gökden sizün üzerinüze yağmur indürür ﴿لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ﴾ tâ sizi anun ile pâk ide cenâbetden ﴿وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ﴾ dahı sizden gidere şeytânun vesvesesini ﴿وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ﴾ dahı gönlinüze sizün sabr bağlaya ﴿وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ﴾ dahı anun ile ayaklar sâbit ola cenkde. (11) ﴿إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ﴾ Bu dahı bedeldür. Ya'nî an ol vakti ki vahy ider senün ma'bûdun ferişţehlere ﴿أَنِّي مَعَكُمْ﴾ bedürüstî ben sizün ile bileyem ﴿فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ sâbit idün kulûbını şunlarun ki îmân getürdiler ﴿سَأُلْقِي﴾ bırağıserem ﴿فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ﴾ gönüllerine şunlarun ki kâfir oldılar korkıyı ﴿فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ﴾ urun anları boynları üzerine ve silâh dutan barmakları üzerine nice ki ﴿وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ﴾ didi. (12) ﴿ذَلِكَ﴾ Anlarun şikesteliği ﴿بِأَنَّهُمْ﴾ bunun

488 Âl-i 'İmrân 3/124.

489 Âl-i 'İmrân 3/125.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ilendür ki bedürüstî anlar ﴿شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾ muhâlefet itdiler Tanrı'ya ve anun peygâmberine.[490] ﴿وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (13)

﴿ذَلِكُمْ﴾ Ol 'ikâb ﴿فَذُوقُوهُ﴾ tadun anı ﴿وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ﴾ bedürüstî kâfirler içün tamu 'azâbı vardur. **[189a]** Bu gazâda mü'minler üç yüz on üç kişi idi. Yetmiş yedi kişi muhâcirlerden idi, ikiyüz altı kişi ensârdan idi. Sâhib-i râye Sa'd b. Mu'âz idi. Anlarda doksan deve var idi, iki at var idi. Biri Mikdâd'un biri Mersed'ün. Altı zerdiyye var idi, sekiz kılıç var idi. Ol gün şehîd olanlar on dört kişi idi, altısı muhâcirlerden sekizi ensârdan idi. (14) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا﴾ Kaçan ki uğraş itsenüz şunlara ki kâfir oldılar leşkeri olup ﴿فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ﴾ anlara arkalar döndermen. (15) ﴿وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ﴾ Her kim ki arka çevire anlara ol günde ﴿إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ﴾ meğer ferri kerri içün ola ﴿أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى فِئَةٍ﴾ yâ budur ki nökerlerine gelmek ola kasdı anlara va'îd olmaz ﴿فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ﴾ tahkîk Tanrı'dan gazab ile döner ﴿وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ﴾ dahı anlarun mekâmı cehennemdür ﴿وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ ne yaman yirdür ol. ﴿مُتَحَرِّفًا﴾ istisnâdur مُوَلِّينَ'den. Takdîr وَمَنْ يُوَلِّهِمْ إِلَّا رَجُلًا مِنْهُمْ مُتَحَرِّفًا اَوْ مُتَحَيِّزًا[491]'dür. (16)

﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ﴾ Anları siz öldürmedinüz ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ﴾ lâkin Tanrı öldürdi anları ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ﴾ atmadun sen yâ Muhammed ol vakt ki atdun ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾ lâkin Tanrı atdı. Bu şol vaktın idi ki Kureyş'i basıcak Peygâmber'ün leşkeri biz öldürdük deyicek anlar 'ucb itmesün diyü. ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ﴾ didi. Kureyş'ün leşkeri görinicek Peygâmber 'aleyhi's-selâm, "İlâhi bular kibr ile ve fahr ile geldiler, senün peygâmberüni yalanlarlar idi. Bana va'de kılduğunı yerine getür" didi ise **[189b]** Cibrîl indi, "Yâ Muhammed bir avuç kum al, dahı yüzlerine saç" didi. Peygâmber 'Ali'ye "Bana bir avuç kum vir" didi. Virdi, Peygâmber 'aleyhi's-selâm شَاهَتِ الْوُجُوه diyüp atdı. Dahı anlar sındılar. *Remy* dört nesnedür. Bir avuçlamak, bir anı atmak, bir irüşdürmek, bir değmek. İkisi Peygâmber'e muzâfdur, ikisi Tanrı'ya muzâfdur. ﴿وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا﴾ bu müte'allikdür mâ kabline. Ma'nâ ذَلِكَ لِيَقْهَرَ الْكَافِرِينَ وَلِيُعْطِيَ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا[492]'dür. Tanrı'dan iblâ i'tâ ma'nâsınadur.[493] ﴿إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (17)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

490 Kim Allah ve Rasûlüne karşı gelirse, bilsin ki Allah, azabı şiddetli olandır.

491 Tekrar saldırmak için kenara çekilen ya da başka bir topluluğa katılan kimse hariç.

492 Bu, kâfirlerin kahrı ve mü'minlere büyük bir ecrin verilmesi içindir.

493 Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.

﴿ذَٰلِكُمْ﴾ Ol helâk ve şikestelik kâfirlere maksûddur sana yâ Muhammed ﴿وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ﴾ bedürüstî Tanrı za'îf idicidür kâfirlerün mekrini. (18) ﴿إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ﴾ Eğer feth istersenüz, ya'nî kâdî istersenüz kim aranuzda hükm ide, tahkîk feth geldi. Bu şol vaktki Ebû Cehil, "İlâhî, hazretinde hangi leşker hak üzerine ise ana yardım it!" didi ise bu âyet indi. ﴿وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ Eğer Muhammed'den girü yürürsenüz ol yiğrekdür size ﴿وَإِنْ تَعُودُوا﴾ eğer dönersenüz anun ile cenk itmeğe ﴿نَعُدْ﴾ biz dahı ana yardım itmeğe dönerüz ﴿وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا﴾ leşkerünüz elbette elimizden nesne def' itmez ﴿وَلَوْ كَثُرَتْ﴾ nice ki çok olur ise. ﴿وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (19) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ﴾ Dahı Muhammed'den yüz çevürmen ﴿وَأَنْتُمْ تَسْمَعُونَ﴾ hâlbuki siz işidürsiz Kur'ân'un mevâ'izini.

Su'âl: ﴿وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ﴾ didi, عَنْهُمَا yiri idi. **Cevâb:** Rasûle itâ'at Tanrı'ya itâ'atdür. Nice ki bir yirde dahı [494] ﴿وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ﴾ **[190a]** didi. (20)

﴿وَلَا تَكُونُوا﴾ Olman ﴿كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا﴾ şunlarun gibi ki işitmek da'vâ itdiler ﴿وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ﴾ hâlbuki anlar işitmezler, zîrâ tasdîk itmezler. (21) ﴿إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾ Bedürüstî behâyimler yaramazı Tanrı hazretinde, işitmezleri ve dilsizleridür ki anlar nesne anlayamazlar. (22) ﴿وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا﴾ Eğer Tanrı anlarda hayır bilse ﴿لَأَسْمَعَهُمْ﴾ anlara lutf iderdi ﴿وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ﴾ eğer anlara lutf eylese farazâ ﴿لَتَوَلَّوْا﴾ tasdîk itmeyüp mürted olurlar idi. ﴿وَهُمْ مُعْرِضُونَ﴾ dahı anlar serkeşler olurlar idi.

Su'âl: ﴿لَتَوَلَّوْا﴾ didi, cem'dür. Dahı 'Abdü'd-Dâr oğlanları hakkındadür âyet. Hâlbuki anlardan Mus'ab b. 'Umeyr ve Süveyd b. Harmele îmân getürmişler idi. **Cevâb:** Esah rivâyet budur ki âyet münâfıklar hakkındadur, yâ Ehl-i Kitâb'un mu'ânidleri hakkındadur. (23)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ﴾ Kabûl idüp gelün Tanrı'ya ve peygâmbere ﴿إِذَا دَعَاكُمْ﴾ kaçan ki okıyasız ﴿لِمَا يُحْيِيكُمْ﴾ şunun içün ki size hayât bağışlaya nasîhat idüp ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ﴾ dahı bilün ki bedürüstî mâni' olur mü'min ile gönlinün murâdınun ara yerini. Gönül olur ki ölür ihlâsıla

[494] Sizi razı etmek için, Allah'a yemin ederler. Eğer gerçekten mü'min iseler (bilsinler ki), **Allah ve Rasûlü'nü razı etmeleri daha önceliklidir**. Tevbe 9/62.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

fursat fevt olur. Gönül olur ki fursat ele girür, evet Tanrı irâdetiyle. Vakt olur ki mü'min ile me'âsînün arasına girür, vakt olur ki kâfir ile îmânun ara yerine girür. Mukâllibü'l-Kulûb oldur, bu cihetden Peygâmber يا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَي دِينِكَ وَطَاعَتِكَ[495] diyüp niyâz ider idi. ﴿وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾ Dahı bedürüstî andan yana haşr olursız, ne işledünüz ise **[190b]** cezâsını bulursız. (24)

﴿وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ﴾ Korkun fitneden irişmez anun şomlığı ﴿الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ﴾ şunlara ki zulm itdiler sizden ﴿خَاصَّةً﴾ ancak. Yâ korkun fitneden eğer irişür ise anun şomlığı size hemân size olmaz, bel ki 'âmm olur. Yarar ki ﴿لَا تُصِيبَنَّ﴾ sıfat ola, ن girmek menfî yâ şâzz. Yarar ki nehy ola, yarar ki ma'nen nehye cevâb ola. Bir gün Ebû Zerr'ün elini uvar gibi itdi 'Ömer radıyallâhu 'anhuma. "Salıvir elimi iy fitne kilidi" didi ise 'Ömer, "Neden didün?" didi. Ebû Zerr "Yâ 'Ömer, sen bir gün geldün aşağa oturdun. Peygâmber 'aleyhi's-selâm, ne kadar ki bu sizün içünüzdedür size fitne irişmez didi." ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (25) ﴿وَاذْكُرُوا﴾ Dahı anun iy muhâcirler bölüği ﴿إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ﴾ ol vakti ki siz az idinüz ﴿مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ﴾ za'îfler idinüz Mekke yerinde ﴿تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ﴾ korkar idinüz ki sizi düşmenlerünüz kapa ﴿فَآوَاكُمْ﴾ sizi Medîne'ye zamm eyledi ﴿وَأَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ﴾ dahı sizi kuvvetlendürdi yardımı ile ki anlar ensârdur ve melâ'ikedür ﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ dahı ganâyimden size rûzî virdi ﴿وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ﴾ tâ siz şükr eyleyesiz. (26) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ﴾ Hıyânet itmen Tanrı'ya ve peygâmbere ﴿وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ dahı emânetlerünüze hıyânet itmen, hâlbuki bilürsiz kubh-i hıyâneti. Bu âyete sebeb Ebû Lübâbe'dür ki Kurayza hısârında barmağını boğazına iletdi yanılup. (27)

﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ﴾ Dahı bilün ki bedürüstî mâllarınuz ve evlâdınuz **[191a]** fitnedür ve belâdur. Zîrâ Ebû Lübâbe ol suçı mâlı ve oğlı içün itdi ki Benî Kurayza katında idi. ﴿وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾ Bedürüstî sabr idüp hıyânet itmeyenler içün Tanrı katında uçmak vardur. (28) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا﴾ Eğer Tanrı'dan korkarsanız size nusret virür ve necât virür 'azâbdan ve ferec virür her şirretden ﴿وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾ dahı sizden seyyi'âtınuzı giderür ﴿وَيَغْفِرْ لَكُمْ﴾ dahı sizi yarlığar ﴿وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾ Tanrı ulu kerem eyesidür mü'minlere.

• • • • • • • • • • •

[495] Ey kalpleri evirip çeviren, kalbimi senin dînin ve tâatin üzerinde sâbit kıl.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Müttakî olanda hod seyyi'ât olmaz, yâ gufrân ne içündür? **Cevâb:** Murâd sagâyirun gufrânıdur yâ hatânun ve nisyânun. (29)

﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki sana kâfirler mekr iderler. Bu Dâru'n-Nedve'deki kazıyyeye işâretdür. ﴿لِيُثْبِتُوكَ﴾ Tâ seni haps ideler ﴿أَوْ يَقْتُلُوكَ﴾ yâ seni öldüreler ﴿أَوْ يُخْرِجُوكَ﴾ yâ seni çıkaralar ﴿وَيَمْكُرُونَ﴾ dahı gizlerler mekrlerini ﴿وَيَمْكُرُ اللَّهُ﴾ Allâh dahı gizler anlarun içün yarakladuğı 'azâbı ﴿وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ Tanrı te'âlâ 'âdillerün a'delidür. (30)

﴿وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا﴾ Vaktâ ki anlarun üzerine Muhammed dili ile âyât okuna ﴿قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا﴾ anlar tahkîk işitdük senün kavlüni ﴿لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا﴾ eğer dilesevüz biz dahı bunun gibi Kur'ân dirdük ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾ değüldür bu illâ ilerükilerün yalanları didiler. Diyen Nadr b. Hâris'dür ki peygâmber ilerükilerün tevârîhini okıyıcağaz bunı didi. (31) ﴿وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki Nadr ve anun **[191b]** hemezâtı eğer bu senün katundan hak Kur'ân ise ﴿فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ﴾ bizüm üzerimüze gökden taş yağdur didiler Ashâb-ı Fîl gibi ﴿أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ yâ bize 'azâb-ı elîm gönder didiler. Vaktâ ki taş yağmadı Mekke kâfirleri söyledilerse, (32) ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ﴾ âyeti indi. Tanrı anlara 'azâb ider değüldür nice sen içlerindesün anlarun ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ﴾ dahı Tanrı anlara 'azâb ider değül içlerinde istiğfâr ider mü'minler var iken.

Su'âl: Bedr gazâsında Muhammed içlerinde iken olan 'azâba ne dirüz? **Cevâb:** Muhammed'i aralarında çıkardukları için Tanrı anlara 'âzâb itdi. (33)

﴿وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ﴾ Tanrı ne içün anlara 'azâb itmesün ﴿وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ hâlbuki anlar men' iderler Mescid-i Harâm'ı tavâf itmekden mü'minleri ev bizümdür diyü ﴿وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ﴾ müşrikleri Mescid-i Harâm'un sâhibleri değüller ﴿إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ﴾ değüldür anun evliyâları illâ müttakî bendeler ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ lâkin çoğı bilmezler.

Su'âl: ﴿فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً﴾ didüği kifâyet ider idi, ﴿مِنَ السَّمَاءِ﴾ ne kayd idi? **Cevâb:** Gûyâ ki فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا السِّجِّيلَ didi. (34)

﴿وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ﴾ Değüldür anlarun namâzları Ka'be'de ﴿إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً﴾ meğer sıklık ve aya karsmak. *Salât* ad virdi, zîrâ salât yerine iderler idi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ﴾ Tadın ‘azâbı tevhîdullâha kâfir oldığınuz sebebi ile. (35) ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ﴾ Bedürüstî şunlar ki **[192a]** kâfir oldılar, harc iderler idi mâllarını her gün on deve boğazlayup ﴿لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ tâ Tanrı’nun yolından men‘ ideler ﴿فَسَيُنْفِقُونَهَا﴾ nafaka iderler anlar emvâli ﴿ثُمَّ﴾ andan sonra ol anlarun üzerine peşîmânlık olur âhiretde ﴿ثُمَّ﴾ andan sonra mağlûb olurlar.[496] ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ﴾ (36) ﴿لِيَمِيزَ﴾ Tâ Tanrı ayıra kâfiri ﴿اللَّهُ الْخَبِيثَ﴾ mü’minden ﴿مِنَ الطَّيِّبِ﴾ ﴿وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ﴾ habîsi ba‘zını ba‘zınun üzerine kıla ﴿عَلَى بَعْضٍ﴾ dahı anları habîs ‘amelleri ile birikdire bir uğurda ﴿فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا﴾ dahı anları cehennemde kıla ﴿فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ﴾ ﴿أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾[497] (37)

﴿قُلْ﴾ Eyit yâ Muhammed ﴿لِلَّذِينَ كَفَرُوا﴾ şunlara ki kâfir oldılar ﴿إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ﴾ eğer küfürden yığlınsalar yarlığanurlar İslâm’a gelmezden öndin ki günâhları ﴿مَا قَدْ سَلَفَ﴾ eğer küfre ısrâr itseler ﴿وَإِنْ يَعُودُوا﴾ tahkîk geçdi ﴿فَقَدْ مَضَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ﴾ ‘isyâna ısrâr idenlerün mâcerâsı.

Su’âl: عَوْد yine dönmeğe dirler. Küffârun ısrârlarında عَوْد nice mütesavver olur? **Cevâb:** Murâd âyeti işidicek dönmeği hayâl itmeğe عَوْد didi. Yâ dönseler İslâm’a yine andan yüz çevürseler عَوْد bulınur. (38)

﴿وَقَاتِلُوهُمْ﴾ Cenk idün anlarun ile ﴿حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ﴾ tâ yir yüzinde şirk kalmaya ﴿وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ﴾ dahı dîn-i hakkı bir uğurda Tanrı’nun ola ﴿فَإِنِ انْتَهَوْا﴾ eğer küfürden dönüp İslâm’a gelseler ﴿فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ bedürüstî Tanrı görür şunı ki işlerler ya‘nî **[192b]** anlarun tevbelerine ve İslâm’a geldüklerine sevâb virür eğer muhâtab okursan bedürüstî Tanrı bilür şunı ki siz işlersiz cihâddan ve hak yola da‘vet itmekden dimek olur. (39) ﴿وَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ Eğer yüz çevirseler ﴿فَاعْلَمُوا﴾ bilün ki ﴿أَنَّ اللَّهَ مَوْلَاكُمْ﴾ bedürüstî Tanrı sizün nâsırınuz ve mu‘înünüzdür ﴿نِعْمَ الْمَوْلَى﴾ ne eyü mevlâdur ol ﴿وَنِعْمَ النَّصِيرُ﴾ dahı ne eyü yardımcıdur ol. (40)

﴿وَاعْلَمُوا﴾ Bilün iy gâzîler ﴿أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ﴾ bedürüstî şol nesne ki aldınuz ganîmetden bir iğneden ve bir iplikden ﴿فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ﴾ bedürüstî Tanrı içündür anun beşdesi ﴿وَلِلرَّسُولِ﴾ dahı peygâmber içündür ﴿وَلِذِي الْقُرْبَى﴾ dahı anun

496 Kâfirlikte ısrar edenler ise cehenneme toplanacaklardır.

497 İşte onlar ziyana uğrayanların kendileridir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

kavimleri içündür ﴿وَالْيَتَامَى﴾ dahı yetîmler içündür ﴿وَالْمَسَاكِينِ﴾ dahı miskînler içündür ﴿وَابْنِ السَّبِيلِ﴾ dahı yol oğlı içündür dört bölüği hod gâzîler içündür.

Su'âl: Humusun kısmetinün keyfiyyeti nicedür? **Cevâb:** İmâm-ı A'zam katında ol ganîmet biş bölük olur idi. Gâzîlerün bir humusı biş sehm olur idi. Bir humusını peygâmber alur idi, bir humusını karâyibine virür idi Benî Hâşim'den ve Beni'l-Muttalib'den. Benî 'Abdi Şems'e ve Benî Nevfel'e nesne virmez idi. Üç sehm yetâmâya ve mesâkîne ve ibnü's-sebîle virürlerdi. Rasûl öldüğinden sonra sonra sehm sâkıt oldı, sehm-i zevî'l-kurbâ yine sâkıt oldı, zevi'l-kurbânun fakîrleri kalan fakîrler gibidür.

﴿إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ﴾ Eğer Tanrı'nun birliğine îmân getürür olursanuz.

Su'âl: ﴿إِنْ كُنْتُمْ﴾ nireye müte'allikdür? **[193a]** **Cevâb:** Mahzûfa ki ana ﴿وَاعْلَمُوا﴾ delâlet ider. Ma'nâ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَاعْلَمُوا أَنَّ الْخُمُسَ مِنَ الْغَنِيمَةِ عَلَى مَا شُرِحَ فَاقْطَعُوا أَطْمَاعَكُمْ عَنْهَا[498]'dur.

﴿وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا﴾ Dahı şuna ki indürdük anı peygâmberümüze ﴿يَوْمَ الْفُرْقَانِ﴾ Bedir güninde. Murâd âyât ve melâyike ve feth olduğıdur. ﴿يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ﴾ Ve iki leşker uğraşduğı günde. Bu bedeldür ﴿يَوْمَ الْفُرْقَانِ﴾'dan. ﴿وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ ya'nî nusretden ve hezîmetden. (41) ﴿إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا﴾ Anun ol vakti ki siz derenün berü geçesinde idünüz Medîne'ye yakın ﴿وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى﴾ anlar derenün ol giçesinde idi Mekke'ye yakın.

Su'âl: دُنْيَا ve قُصْوَى, يدْنُو/دَنَي ve يقْصُو/قَصَي'dandurlar. Biri *yâ* ile ve biri *vâv* ile ne ma'nâdan geldi? **Cevâb:** دَنَي, يدْنُو gelür ve دَنَي, يدْني dahı gelür. دَنْوًا gelür evvelkinün masdarı, دُنْيًا gelür ikincinün masdarı. قَصَي, يقْصِي gelmez. قُصْيى dahı geldi.

﴿وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ﴾ Kâruvân sizden üç mil aşağarak idi.

Su'âl: Bu tevkîtün fâyidesi ve merkezinün zikrinün fâyidesi nedür? Ve kâruvân üç mil sizden aşağa dimeğün fâyidesi nedir? **Cevâb:** Fâyide düşmenün şevketini ve galebesini ve anlar su üzerine olduklarını ve yüce yirde olduklarını,

498 Allah'a iman ettiyseniz biliniz ki ganimetin beşte birini açıklandığı üzeredir. Bu sebeple ona dair isteklerinizi bırakın.

Müslimânlar az ve ‘uryân ve âletsiz ve susuz ve kumsal yirde olup dahı muzaffer olduklarını heber virdüğidür.

﴿وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ﴾ Eğer va‘deleşse idinüz dahı ihtilâf ide idinüz mî‘âdda lâkin Tanrı sizi ‘alâ gayrı mî‘âd cem‘ itdi. ﴿وَلَكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا﴾ **[193b]** tâ yerine gele Tanrı’nun emri ki ezelde buyurulmış idi ﴿لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ﴾ tâ kâfir ola küfr dileyen hüccet rûşen oldukdan sonra ﴿وَيَحْيَا مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ﴾ dahı dirile îmân ilen dirilen burhân rûşen olduktan sonra ﴿وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾[499] (42)

﴿إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا﴾ Bu dahı mansûbdur أُذْكُرْ birle, yâ ikinci bedeldür ﴿يَوْمَ الْفُرْقَانِ﴾’den. Ya‘nî anun ol vakti ki Tanrı sana anları düşünde az gösterdi. ﴿وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا﴾ Eğer anları sana çok gösterse idi ﴿لَفَشِلْتُمْ﴾ korkar idinüz ﴿وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ dahı cenk işinde sözün birikmez idi ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ﴾ lâkin Tanrı seni sakladı ve anları ﴿إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾ bedürüstî ol Tanrı bilür şunı ki gönüllerdedür. (43) ﴿وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ﴾ Dahı anun ol vakti ki size gösterdi anları ﴿إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا﴾ vaktâ ki anlara uğraşdınuz gözlerünüze az gösterür ﴿وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ﴾ dahı sizi az gösterür anlarun gözlerine ﴿لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا﴾ Tanrı yerine getüre ol işi ki ezelde takdîr itmiş idi. ‘Abdullâh b. Mes‘ûd kâfir leşkerine bakıcak anları yetmiş kıyâs itdi. Yanında bir kişi var idi. Dahı artucak ola, yüz gele didi. Ol esnâda bir kişi tutdılar. Ol kişiden sorıcak, bin gelür cenk eri didi.

Su’âl: Kâfirleri az gösterdüğinde maksûd rûşendür. Mü’minleri az göstermeğinde nazar nedür? **Cevâb:** Nazar oldur ki cür’et ideler idi, dahı giriftâr olalar idi.

Su’âl: **[194a]** Çok nesne gözlere nice az görinür, çün hâkim olan gözdür? **Cevâb:** Tanrı göstermeyeceğinün üzerine hicâb bırağur, yâ anlarun gözlerinde bir hâssıyet kor ki çoğı az göreler. Yâ azıcuk görür nice ki ahvelde koyupdur. Bir ahvelün katında bu söz söylendi. Ol ahvel “Yalandur bu söz” didi. Meğer ol arada bir horûs gezer idi. Ahvel “Eylemise ben bu iki horûsı dört göre idüm” didi. ﴿وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ﴾ Andan yana döner cümle işler. (44)

• • • • • • • • • • •

499 Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, bilendir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا﴾ Vaktâ ki bir gürûha uğrayasız ki cenk ehlidür, sâbit kadem olun ﴿وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ Peygâmbere "Yâ Rasûlallâh göklere avâzlardan ne avâz hûbırakdur?" didilerse Peygâmber, "Gâzîlerün tekbîri, hâcılarun lebbeyki, niyâz idenlerün du'âsı, tâlib-i 'ilimlerün ders tekrârı" didi. (45) ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا﴾ Cedel eylemen tâ korkmayasız ﴿وَاصْبِرُوا﴾ dahı kuvvetiniz gide ya'nî cenk vaktinden ihtilâf itmen ﴿وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ﴾ dahı kuvvetiniz gide ya'nî cenk vaktinden ihtilâf itmen ﴿وَاصْبِرُوا﴾ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾[500] (46) ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ﴾ Olman şunlarun gibi ki evlerinden çıkdılar ﴿بَطَرًا﴾ şu hâldeki azgunlardur ﴿وَرِئَاءَ النَّاسِ﴾ dahı şu hâlde ki mürâyîlerdür. Yarar ki mef'ûlün leh ola. Ol vaktın ki Ebû Cehil ve hemezâtı çıkdılar hamrile ve zemrile ve kaynât ile çıkdılar. ﴿وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Dahı men' iderler idi dîn yolından ﴿وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ﴾ Tanrı ihâta idici ve bilicidür şunı ki işlerler. (47)

[194b] ﴿وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ﴾ An yâ Muhammed ol güni ki şeytân bezedi anlarun içün 'amellerini ﴿وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ﴾ bugün size galebe ider kimse yokdur ﴿وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ﴾ bedürüstî ben size yardım eyleyiciyem didi. Şeytân lea'nehullâh, Sürâka b. Mâlik sûretinde anlara geldi, yardım iderem diyüp ardınca hemezâtı sancak ile leşker olup geldi. ﴿فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ﴾ vaktâ ki iki leşker kavuşdılar ﴿نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ﴾ ters üzerine döndi ﴿وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ﴾ bedürüstî ben sizden berîyem didi. ﴿إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ﴾ bedürüstî ben görürem şunı ki siz görmezsiz didi. Zîrâ Cibrîl'i gördi idi ki melâyike leşkeri ile bir bedevî yeder idi. Korkdı ki Cibrîl sitâresini boza tutsak eyleyüp halka göstere. ﴿إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ﴾ bedürüstî ben Tanrı'dan korkaram ﴿وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ Tanrı te'âlâ 'ikâbı katı pâdişâhdur didi. Dünyâ yüzinde Bedr cengi gibi cenk olmadı. Zîrâ iblîs bile idi, leşker yine bile idi, cin kâfirleri bile idi, dokuz yüz elli müşrik dahı bile idi. Üç yüz on üç mü'minler idi, doksan dahı cinnün mü'minlerinün pehlivânı idi, biş bin dahı melek idi. (48)

﴿إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki münâfiklar dahı şunlar ki gönüllerinde irtidâd var ﴿غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ﴾ ol mü'minleri dînleri mağrûr itdi, anun ile nusret umarlar didiler ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ Tanrı bu âyet ile nasîhat itdi mü'minlere her ki Tanrı'ya tevekkül ide bedürüstî Tanrı 'Azîz ve Hakîm'dür **[195a]** dimek olur.

• • • • • • • • • • •

[500] Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ dimek ile ehl-i tevekküle nice tesellî vardur ki tevekkül itseler ve itmeseler yine 'Azîz ve Hakîm'dür? **Cevâb:** Bunda işâret oldur ki ehl-i tevekküli 'azîz ider ve hükm idici ider nusret ile. (49)

﴿وَلَوْ تَرَى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ﴾ Eğer görsen yâ Muhammed ol vakti ki kâfirleri ferişteler canın alıcak ﴿يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ﴾ anları yüzlerine ve enselerine ururlar, yâ götlerine ururlar oddan debbûslar ile. ﴿وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾ dahı tadun tamu 'azâbını dirler urıcak anları od çıkar idi. Yâ cevâb-ı لَوْ mahzûfdur ki ol لَرَأَيتَ أَمْرًا فَضِيعًا'dur. (50) ﴿ذَلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ﴾ Ol 'azâb size elinüz ile kazandığınuz 'azâbdur ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ bedürüstî Tanrı bendelerine zulm idici değüldür. (51)

﴿كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ﴾ Senün ile yâ Muhammed cefâ itmekde Fir'avn kavmi 'âdeti gibidür Mûsâ'ya ﴿وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ dahı ilerükilerün 'âdeti gibidür peygâmberlerine ﴿كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun âyât-ı 'izâmına kâfir oldılar ﴿فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ﴾ dahı Tanrı anları günâhları ile tutdı [501] ﴿إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (52) ﴿ذَلِكَ﴾ Ol 'azâb ﴿بِأَنَّ اللَّهَ﴾ bunun ilendür ki bedürüstî Tanrı ﴿لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا﴾ dönderici olmadı ﴿نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ﴾ ni'meti ki virdi anı kavmün üzerine ﴿حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ şuna değin ki döndereler gönüllerindekini. Vaktâ ki gönüllerindeki hayrı şerre döndirdiler Tanrı dahı anlara eyülik etmeğini dönderdi. [502] ﴿وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Âl-i Fir'avn ve Mekke müşrikleri ne devletlü hâlleri var idi ki anı tağyîr itdiler. **Cevâb:** Nice ki hâl-i maraziyye tağyîr olur **[195b]** hâl-i meshûta dahı eshata tağyîr olur. Mekke müşrikleri peygâmberden öndin putperestler idi. Peygâmber gelicek anun tekzîbine ve anun kanını dökmeğe meyl itdiler ise Tanrı anlara 'azâb itdi. (53)

﴿كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ﴾ [503]

[501] Allah güçlüdür. O'nun cezası şiddetlidir.

[502] Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.

[503] (Evet bunların durumu), Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin durumuna benzer. Onlar Rablerinin âyetlerini yalanlamışlardı; biz de onları günahlarından ötürü helâk etmiştik ve Firavun ailesini (denizde) boğmuştuk. Hepsi de zalimler idiler.

Su'âl: Bu âyet şimdi geçdi, yine ﴿كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ dimekde nazar nedür? **Cevâb:** Bu tekrâr değül, zîrâ öndinki âyetde Tanrı anlarun fi'lini beyân itmek idi peygâmberler ile, sonrağıda Tanrı anları günâhları mukâbele itmeği beyân itmekdür sarîhan. (54)

504﴿إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ **Su'âl:** ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ didüğinden sonra ﴿فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ didüğinde nükte nedür? **Cevâb:** ﴿شَرَّ الدَّوَابِّ﴾ oldukları küfrün üzerine ısrâr itdükleri içündür. Nice ki 'Ömer ve 'Osmân ﴿شَرَّ الدَّوَابِّ﴾ olmadılar îmân getürdükleri içün. (55)

﴿الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ﴾ Eşerr-i devâbb şunlardur ki 'ahd alduk anlardan ﴿ثُمَّ يَنْقُضُونَ﴾ ﴿عَهْدَهُمْ﴾ andan sonra 'ahidlerini bozarlar ﴿فِي كُلِّ مَرَّةٍ﴾ her kerretde. Bunlar Benû Kurayza'dur ki 'ahd itdiler Mekke ehline ki yan virmeyeler, yine silâh virdiler. Peygâmber 'itâb itdi ise unutduk didiler. Yine 'ahd itdiler anlarun ile, yine bozdılar Handek güninde ﴿وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ﴾ anlar 'ahd bozmakdan sakınmazlar. (56) ﴿فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ﴾ Eğer anlar elüne girse ﴿فِي الْحَرْبِ﴾ cenkde ﴿فَشَرِّدْ بِهِمْ﴾ korkud anlarun ile ﴿مَنْ خَلْفَهُمْ﴾ anlardan sonrağıları, zîrâ kaçan ki anlara ta'zîb itsen anlardan sonrağılar anlarun ile öğütlenürler. Nice ki ﴿لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ﴾ didi. (57) **[196a]** ﴿وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً﴾ Eğer korksan mu'âhede iden kavmün hıyânetinden nakza 'alâmet belürmek ile ﴿فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ﴾ bırak 'ahdlerini üzerlerine ﴿عَلَى سَوَاءٍ﴾ berâbere ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ﴾ (58) ﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا﴾ Kurtılur sanma şunları ki kâfir oldılar ﴿إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ﴾ bedürüstî Tanrı'yı 'âciz bulmazlar kendüleri 'ikâb itmekden. (59)

﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ﴾ Dahı yaraklan anlarun içün gücinüz yitdüğince kuvvetden. Ya'nî âletden ve nökerlerden ﴿وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾ dahı atlar bağlamakdan ﴿تُرْهِبُونَ بِهِ﴾ korkıdursız gücinüz yitdüği ile. Zîrâ yarar ki مَا mevsûle ola ﴿عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ﴾ Tanrı'nun düşmenini ve sizün düşmeninüzi ﴿وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ﴾ dahı niceleri anlardan gayrı, münâfıklar ve Tersâlar gibi. ﴿لَا تَعْلَمُونَهُمُ﴾ siz anları bilmezsiz ﴿اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ﴾ Allâh bilür anları ki ne bî-devletlerdür ﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ﴾ her neyi ki nafaka idesiz Tanrı yolında, Tanrı virür anun 'ivazını size birine yedi yüz ﴿وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ﴾ dahı sizün 'amellerinüzün sevâbından nesne eksilmez. (60) ﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا﴾ Eğer sulha meyl

504 Allah katında, yürüyen canlıların en kötüsü kâfir olanlardır. Çünkü onlar iman etmezler.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

itseler anlar sen dahı sulha meyl it, yarar ki âyet mensûh ola ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾[505] (61) ﴿وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ﴾ Eğer seni aldamak dilerler ise ﴿فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ﴾ bedürüstî Tanrı sana yiter ﴿هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ﴾ Tanrı ol Tanrı'dur ki seni kuvvetlendürdi yardım itmek ile ﴿وَبِالْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı mü'minler ile, murâd ensârdur **[196b]** ki iki bölük idi. Biri Evs biri Hazrec ki aralarında 'adâvet var idi. (62)

﴿وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ﴾ Dahı gönüllerinün arasına anlarun muhabbet bırakdı senün 'ışkun ile ve îmân bereketi ile ﴿لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾ eğer sarf eylesen her neki yir yüzinde var bir uğurda ﴿مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ﴾ gönüllerini bir araya birikdürmezidük ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ﴾ lâkin Tanrı aralarını birikdürdi İslâm sebebi ile.[506] ﴿إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (63) ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ İy peygâmber Tanrı sana yiter, dahı şunlar ki uydılar sana mü'minlerden muhâcirler ve ensârlar gibi. Murâd bu arada oldur ki 'Ömer b. el-Hattâb bereketiyle ki İslâm'a geldi, dahı anlar zuhûr buldılar. Tamâm-ı kazıyyeyi inşâallâh Tâhâ sûresinde beyân idevüz.

Su'âl: ﴿حَسْبُكَ اللَّهُ﴾ didi, ﴿وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ didüğinde nazar nedür? Hâlbuki[507] ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا﴾ didi. **Cevâb:** ﴿حَسْبُكَ اللَّهُ﴾ kifâyet ider, ﴿وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ didüğinden murâd anlarun teşrîfidür. (64)

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ﴾ İy ulu peygâmber, mü'minleri kındur cenk üzerine ﴿إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا﴾ eğer sizden yiğirmi kişi ki sâbir olalar ﴿مِائَتَيْنِ﴾ iki yüze gâlib olurlar ﴿وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ﴾ eğer sizden yüz sabr idiciler olsa ﴿يَغْلِبُوا أَلْفًا﴾ bine gâlib olurlar ﴿مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ şunlardan ki kâfir oldılar ﴿بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾ ol sebeb iledür ki anla Tanrı'nun buyuruğunı anlamazlar. (65) **[197a]** ﴿الْآنَ﴾ Şimdi, ya'nî Hamza şehîd olduğında Ebû Cehil üç yüz kişi ile peygâmber birle cenge çıkdı. Peygâmber dahı otuz kişi ile Hamza'yı gönderdi ol cenkde Hamza şehîd oldı, Tanrı te'âlâ bu âyeti gönderdi. ﴿خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ﴾ Tanrı sizden tahfîf itdi ﴿وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا﴾ dahı bildi ki bedürüstî sizde za'f var azlık sebebi ile ﴿فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ صَابِرَةٌ﴾ eğer sizden bir kişi olup sâbirler olsalar

505 Allah'a tevekkül et, çünkü O işitendir, bilendir.

506 Allah yücedir, hikmet sahibidir.

507 … Allah, hesap görücü olarak yeter. Ahzâb 33/39.

﴿يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ﴾ ikiyüze gâlib olurlar ﴿وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ﴾ eğer sizden bin sâbir olsa ﴿يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ iki bine gâlib olurlar Tanrı destûrı ile. [508] ﴿وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾

Su'âl: Biz çok görürüz ki yüz Müslimân dört biş yüz kâfir basarlar. Yine dört biş yüz Müslimânı yüz kâfir basar, nicedür bu? **Cevâb:** Bu arada sabr olmayıcak dahı çok Müslimânı basarlar görmez misin ki Tanrı ﴿عِشْرُونَ صَابِرُونَ﴾, ﴿مِئَةٌ﴾ ﴿صَابِرَةٌ﴾ didi.

Su'âl: Ne içün cemâ'at kendüden çoğa mukâvemet itdüğini iki kez yâd itdi, tahfîfden öndin, tahfîfden sonra? **Cevâb:** Delâlet itmek içün bunun üzerine ki hâl kıllet ile ve kesret ile birdür, tefâvüt itmez. Anun içün ki hâl tefâvüt ider yiğirmi ile iki yüzün mukâvemetinde ve yüz ile binün, yine yüz ile iki yüz ve bin ile iki bin olur ki tefâvüt ider. (66)

﴿مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى﴾ Olmadı peygâmberlerden bir peygâmber ki anun tutsağı ola dahı anun sebebi ile fidâ ala ﴿حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ﴾ şuna değin ki yir yüzinde düşmene **[197b]** gâlib ola, ya'nî anları kıra ﴿تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا﴾ dünyâ metâ'ını mı dilersiz ki fidyedür? ﴿وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ﴾ Tanrı âhiret metâ'ını diler ki ol sevâbdur ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ rivâyetdür ki Peygâmber'e yetmiş tutsak getürdiler. Biri 'ammisi 'Abbâs idi, birisi 'Ukayl b. Ebî Tâlib idi. Peygâmber Ebû Bekr'e ve 'Ömer'e radıyallâhu 'anhumâ meşveret itdi. Ebû Bekr "Fidâ alalum, kavümleründür" didi. 'Ömer "'Ukayl'ı 'Ali'ye vir, 'Abbâs'ı Hamza'ya vir, bana dahı fülânı vir, boyunların uralum" didi. Peygâmber 'aleyhi's-selâm Ebû Bekr'ün sözini kabûl itdi. Tanrı bu âyeti gönderdi. (67) ﴿لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ﴾ Eğer gökden destûr olmış olmasa idi ganîmet hilline ﴿لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ yâ hatâ sebebiyle kimseye 'ikâb olmadığı gelmeye idi, size ulu 'azâb irişür idi alduğunuz ile.

Su'âl: Eğer aslah ol ise ki Ebû Bekr didi, tehdîd niye? **Cevâb:** Ebû Bekr'ün sözi aslah idi, eğerçe makâm 'Ömer didüği idi, zîrâ kahr mahalli idi.

Su'âl: Çün savâb 'Ömer didüği idi, yâ ne içün Ebû Bekr 'Ömer'den efdal oldı? **Cevâb:** Bir mes'elede savâb olmak ile efdal olmak lâzım gelmez. (68)

• • • • • • • • • • •

[508] Allah sabredenlerle beraberdir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا﴾ Yin şundan ki ganîmet aldınuz helâlı şu hâlde ki pâkdur. Rivâyetdür ki ganîmet alıcak el sunmadılar ana tâ bu âyet indi. ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ Ya'nî Tanrı'dan korkmaklığı elden koman eğerçe Tanrı Gafûrun Rahîm'dür.

Su'âl: فَا'nun ma'nâsı nedür? **Cevâb:** Tesbîbdür, sebeb mahzûf. **[198a]** Ya'nî اَبَحْتُ لَكُمُ الْغَنَايِمَ فَكُلُوا'dür. ﴿حَلَالًا﴾ yine yarar ki hâl ola, yarar ki sıfat-ı masdar-ı mahzûf ola. (69)

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَى﴾ Eyit şunlara ki elünüzde vardur esîrlerden ﴿إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا﴾ eğer Tanrı gönlinüzde hayır bilürse hulûs-ı îmândan ve eyü niyyetden ﴿يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ﴾ sizden alınandan dahı eyüyi virür size ﴿وَيَغْفِرْ لَكُمْ﴾ dahı sizi yarlığar.[509] ﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (70) ﴿وَإِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ﴾ Eğer sana hâyin olmak dilerler ise senün ile itdükleri 'ahdi bozup ﴿فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ﴾ tahkîk bunlar Tanrı'ya hâyin oldılar bundan öndin ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ Tanrı ﴿فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ﴾ seni anlarun üzerine mütemekkin kıldı Bedir güninde.[510] ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (71)

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ﴾ Dahı hicret itdiler Mekke'den Medîne'ye dahı cihâd itdiler mâlları ile ﴿وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ dahı nefisleri ile Tanrı yolında murâd bunlardan muhâcirlerdür ﴿وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا﴾ didüğinden murâd ensârdur, ya'nî dahı şunlardur ki peygâmber kendülere zamm idüp yardım itdiler ana ve ana gelen muhâcirlere ﴿أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ﴾ anlarun ba'zı ba'zılarınun dostları ve mîrâshorlarıdur. Ana değin hicret ile mîrâs yirler idi, sonra mensûh oldı ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا﴾ şunlar ki îmân getürdiler, dahı hicret itmediler ﴿مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾ yokdur sizün içün anlarun dostluğından bir nesne. Ya'nî mîrâs yimekden **[198b]** ﴿حَتَّى يُهَاجِرُوا﴾ şuna değin ki hicret eyleyeler Mekke'den Medîne'ye, ol vaktın mîrâs yirler ﴿وَإِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ﴾ eğer sizden yardım dileseler müşriklerün üzerine dînde ﴿فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ﴾ sizün üzerinüze vardur ki anlara yardım idesiz ﴿إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ﴾ meğer şol kavmün üzerine ki sizün ile anlarun arasında 'ahd ola anlarun üzerine yardım itmen, sulh idici olun[511] ﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ (72) ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ

TÜRKİYE DİYANET AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

509 Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

510 Allah yücedir, hikmet sahibidir.

511 Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görendir.

﴿بَعْضٍ﴾ Şunlar ki kâfirlerdür, ba'zı anlarun ba'zılarına dostlardur, sizde değül mîrâsda ﴿إِلَّا تَفْعَلُوهُ﴾ eğer işlemez isenüz anı, ya'nî mü'mini mü'mine ve kâfiri kâfire dost bilmez isenüz ﴿تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ﴾ yir yüzinde fitne olur ﴿وَفَسَادٌ كَبِيرٌ﴾ dahı ulu fesâd olur ki nâ-hak kanlar dökilür. (73)

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا﴾[512] Hakkâ anlardur ki mü'minlerdür. [513]﴿لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾

Su'âl: Bu aradaki tekrâra ne dirsin? **Cevâb:** Bu âyet vâridddür anlarun üzerine senâ kılmak içün evvelki âyetden, murâd tevâsule emirdür. (74)

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ﴾ Şunlar ki îmân getürdiler muhâcirlerden sonra ﴿وَهَاجَرُوا﴾ dahı hicret itdiler hicret vakti geçdükden sonra ﴿وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ﴾ dahı sizün ile küffâra kılıç urdılar ﴿فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ﴾ anlar sizdendürler ﴿وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى﴾ ulü'l-erhâmun ba'zı ba'zılarından evlârakdur mîrâs bâbında ﴿بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ﴾ Tanrı kitâbında ve şer'inde **[199a]** imâmetde ve hilâfetde değül ﴿اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ﴾ bedürüstî Tanrı hazreti her nesneye dânâdur kısmet-i mevârîsden. Bu âyet ile mensûh oldı muhâcirler ve ensârlar birbirinden mîrâs yidüği. Rivâyetdür her kim ki Enfâl'i ve Berâ'et'i okusa ben ana şefâ'at iderem kıyâmet güninde didi. Dahı tanukluk vire ki ol nifâkdan berîdür, *el-Hadîs*.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[512] İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır.

[513] Onlar için bağışlanma ve bol rızık vardır.

9. TEVBE SÛRESİ

سُورَةُ التَّوْبَة وَهِيَ مِائَةٌ وَثَلَاثُونَ أٰيَةً وَقِيلَ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ أٰيَةً مَدَنِيَّةٌ[514]

İbn-i ʻAbbâs katında Medenî'dür, Mukâtil katında Medenî'dür, evet ﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ﴾ âyeti Mekkî'dür.[515]

Su'âl: Ne içün bu sûre ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ birle musadder olmadı? **Cevâb:** İbn-i ʻAbbâs ʻOsmân'dan su'âl itdi besmele yazılmadığından. ʻOsmân her sûre ve her âyet inicek Peygâmber yirlerine işâret ider idi, Berâ'et en sonra indi. Peygâmber ol esnâda vefât itdi, yerini bellü itmedi. Berâ'et dahı kıssada Enfâl'e benzer idi. İkisi bir yirde kondı.

Su'âl: Ne maʻnâdan sûretü't-Tevbe yazıldı, çünki ikisi bir sûre idi? **Cevâb:** Aṣhâb ihtilâf itdiler, kimi ikisi bir sûredür, kimi iki sûredür didiler. Ol maʻnâdan besmele yazılmadı sûre yazıldı.

﴿بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ Bu berâ'etdür Tanrı'dan ve anun peygâmberinden ﴿إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ şunlara ki muʻâhede itdinüz müşriklerden, yaʻnî Tanrı destûr virdi müşrikler ile muʻâhedeye. Ol esnâda Müslimânlar peygâmber ile ittifâk itdiler ki muʻâhede ideler, dahı muʻâhede itdiler. **[199b]** Vaktâ ki müşrikler ʻahdi bozdılar, Tanrı vâcib itdi ki bunlar dahı bozalar. Bu takrîre

514 Tevbe Sûresi; 130 âyettir, 129 âyet de denilmiştir, Medîne'de nâzil olmuştur.

515 Tevbe 9/128.

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Sâhib-i Keşşâf فَإِنْ قُلْتَ لِمَ عُلِّقَتِ الْبَرَاءَةُ بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَالْمُعَاهَدَةِ بِالْمُسْلِمِينَ[516] diyüp işâret itdi. (1)

﴿فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ﴾ Yürün yir yüzinde dört ay kimesne size ilenmesün. Eşhur-i hurum berekâtı ile. Bu ol vaktın idi ki Peygâmber 'aleyhi's-selâm Ebû Bekr'i mevsime saldı hicret dokuz yıl olıcağaz, ol gitdiğinden sonra 'Ali'ye gönderdi ardınca, tâ ehl-i mevsimün üzerine okıya ana vahy olanı. Vaktâ ki Ebû Bekr'e irişdi gazbânun rugâsından Ebû Bekr bildi idi "*Emîrun ev me'mûrun*" didi. 'Ali "Me'mûrum" didi, dahı kazıyyeyi 'arz eyledi. Ebû Bekr hutbe okudı, menâsik-i haccı bunlara bildürdi. 'Ali nahr güninde Hamza'ya 'Ukbe katında "Ben size peygâmberden elçiyem" didi. Kâfirler "Ne getürdün?" didiler ise 'Ali anlarun üzerine Berâ'et'den yâ kırk âyet yâ otuz âyet okudı. Dahı "Buyruldum ki dört nesneyi size diyem" didi. "Bu yıldan sonra Mekke'ye müşrik yaklaşmaya, dahı Ka'be'yi kimse çıplak tavâf itmeye, dahı uçmağa mü'minlerden artuk kimesne girmez, dahı her 'ahd idene 'ahdini tamâm ide." Ol dem müşrikler "Yâ 'Ali 'ammün oğlına irişdür ki biz 'ahdi arkamızdan yana atduk, bizi andan ayırtlar" didiler.

Su'âl: Ebû Bekr'i ki saldı, 'Ali'yi ardınca ne içün saldı? **Cevâb:** Ebû Bekr'ün avâzı alçacuk idi, 'Ali katı avâzlu idi. 'Ali tebliğ ider idi, Ebû Bekr itmez idi. Yâ 'âdet oldı **[200a]** 'Arab arasında ki kişinün kavmi nakz-ı 'ahd ider idi Ebû Bekr nakz itse şâyet te'allül iderler idi.

Su'âl: Ol dört ay nedür? **Cevâb:** Berâ'et şevvâlün evvelinde idi. eyle olsa anlar şevvâl ve zi'l-ka'de ve zi'l-hicce ve muharremdür. Rivâyet vardur ki zi'l-hiccenün yiğirmisi ve muharrem ve safer ve rebî'u'l-evvel ve rebî'u'l-âhirün onıdur. İleri bular eşhur-i hurum idi, yâ zi'l-ka'denün 'işrunden rebî'u'l-evvelün 'işrine değin idi. Zîrâ hacc ol yılda bu günlerde olur idi. İkinci yılda zi'l-hiccede oldı, dahı müstemirr oldı.

Su'âl: Nazar nedür ki müşrikler ile eşhur-i hurumda cenk itmek revâdur? **Cevâb:** Mensûh olupdur, nâsihi geliser.

[516] Şâyet dersen: Neden berî olma durumu Allah ve Rasûlüne isnat edilmiştir, oysa antlaşmayı yapan Müslümanlardır?

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ﴾ dahı bilün ki bedürüstî siz Tanrı'yı 'âciz idici değülsiz, ya'nî fevt olmazsız Tanrı'nun gazabından. ﴿وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ﴾ Dahı bedürüstî Tanrı hor idicidür dünyâda katl ile âhiretde 'azâb ile. (2) ﴿وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ Dahı i'lâmdur Tanrı'dan ve anun rasûlinden ﴿إِلَى النَّاسِ﴾ halka. Bu cümle ilerüki cümleye ki ﴿بَرَاءَةٌ﴾'dür ma'tûf olmaz, zîrâ زَيْدٌ قَائِمٌ'de ve عَمْرٌو قَاعِدٌ'de 'Amr, Zeyd'e ma'tûf olmaz.

Su'âl: Berâ'et 'ahd olınanlara ta'lîk olundı, müşriklerden ezân nâsa ta'lîk olundı, nazar nedür? **Cevâb:** Berâ'et mu'âhidlere ve anlardan nâkislere mahsûsdur, ezân 'âmmdur.

﴿يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ﴾ hacc-ı ekberün güninde ki 'arafe güni, yâ nahr günidür. Hacc-ı ekber ile vasf itdi, zîrâ 'umre hacc-ı asgardur **[200b]** ﴿أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ﴾ bedürüstî Tanrı berîdür müşriklerden, anun peygâmberi dahı berîdür. إِنَّ اللَّهَ dahı okundı. Zîrâ ezân kavl ma'nâsınadur, yarar ki إِنَّ'nün isminün mahalline ma'tûf ola, yarar ki mansûb ola celâleye ma'tûf olup, yarar ki mecrûr ola civâra mahmûl olup, yarar ki vâv, vâv-ı kasem ola.

Su'âl: أَنَّ اللَّهَ وَرَسُولُهُ بَرِيئَانِ gerek idi, zîrâ أَنَّ اللَّهَ وَرَسُولُهُ didi. **Cevâb:** 'Atf haber geçdikten sonra idi, anda ifrâd gerekdür. Yâ cevâb [517] فَإِنِّي وَقَيَّارٌ بِهَا لَغَرِيبُ'den anlanur.

﴿فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ Eğer küfürden dönersenüz ol yiğrekdür size ﴿وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ﴾ eğer tevbeden yüz dönderürsenüz. ﴿فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ [518] ﴿بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ (3) ﴿إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ Meğer şunlar ki 'ahd itdinüz idi müşriklerden ﴿ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا﴾ andan sonra bir nesneyi size eksük itmediler 'ahdünüzden ﴿وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا﴾ dahı sizün üzerinüze kimesneye mu'âvenet itmediler. Murâd bunlardan Benû Kinâne ve Benî Damre'dür. ﴿فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ﴾ tamâm idün anlara 'ahdlerini ﴿إِلَى مُدَّتِهِمْ﴾ 'âhdleri müddeti tamâm olınca. 'Ahdlerine dokuz ay dahı kalmış idi.

[517] Sözün tamamı şu şekildedir: فَمَنْ يَكُ أَمْسَى بالمدينة رحله / فإني وَقَيَّارٌ بها لغريب Kim ki, bineği Medine'de gecelerse / Ben de, Kayyâr da garibiz orada.

[518] Bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. (Ey Muhammed) O kâfirlere elem verici bir azabı müjdele!

Su'âl: ﴿إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ﴾ neden istisnâdur? **Cevâb:** ﴿فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ﴾'dandur. Ma'nâ بَرَاءَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ فَقُولُوا لَهُمْ سِيحُوا إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنْهُمْ[519]'dur. Ya'nî لٰكِنَّ الَّذِينَ لَمْ يَنْكُثُوا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ[520] dimek olur. ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ﴾[521] (4)

﴿فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ﴾ Kaçan ki eşhur-i hurum çıka **[201a]** ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾ nirde bulursanuz müşrikleri depelen, eğer hilde ve eğer harâmda ﴿وَخُذُوهُمْ﴾ dahı anları esîr idün ﴿وَاحْصُرُوهُمْ﴾ dahı demürlen, yâ hısâr idün ﴿وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ﴾ dahı her yolun üzerine oturun anları ele getürmek içün ﴿فَإِنْ تَابُوا﴾ eğer tevbe kılsalar ﴿وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ﴾ dahı namâzı durgursalar ﴿وَآتَوُا الزَّكَاةَ﴾ dahı zekâtı virseler ﴿فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ﴾ anları yollarına salıvirün.[522] ﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

Su'âl: Tevbeyi ve ikâmet-i salâtı ve îtâ-i zekâtı tahliye şartı idi tahallîye şart itdi, eğer bunlar olmaz ise nice iderüz? **Cevâb:** Salâtdan murâd mütâba'atdur, zekâtdan murâd tezkiye-yi nefsdür. Eyle olsa işkâl kalmaz. Yâ hakîkatine anlarun ikrârdur. (5)

﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ﴾ Eğer bir nefs müşriklerden senden emân dilese ﴿فَأَجِرْهُ﴾ emân vir ana ﴿حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ﴾ şuna değin ki Tanrı'nun kelâmını işidirler.

Su'âl: Tanrı'nun kelâmını işidirler didi. ol nice müyesser olur? **Cevâb:** Muzâf mahzûfdur, ya'nî قِرَاءَةَ كَلَامِ اللَّهِ dimek olur. yâ murâd fehmdür, yâ murâd tevhîddür.

﴿ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ﴾ andan sonra anları irişdür emîn olduklar yire ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ﴾ bu emân ol sebeb iledür ki bedürüstî anlar bilemez tâyifedürler. (6)

﴿كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ﴾ Nite olur 'ahd müşriklere Tanrı katında ve anun rasûli katında ﴿إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ meğer **[201b]** mu'âhidlere Mescid-i Harâm katında. Murâd anlardan Benû Huzeyme ve

---

519 Bu, Allah ve Rasûlünden antlaşma yaptığınız müşriklere son ihtardır. Onlara "Yeryüzünde dolaşın" deyin. Ama onlardan antlaşma yaptıklarınız müstesnâ.

520 Ama antlaşmayı bozmayanlara karşı antlaşmayı devam ettirin.

521 Allah müttakileri sever.

522 Şüphesiz Allah bağışlayandır, merhamet edendir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Benû Huzâ'a ve Benû Müdlic'dür. ﴿فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ﴾ Her nice ki anlar sizün içün râst olalar 'ahdde ﴿فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ﴾ siz dahı anlarun içün râst olun. Evceh budur ki مَا müddet içün ola.[523] ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ﴾ (7) ﴿كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ﴾ Nice müşriklere 'ahd ola eğer anlar üstünüze zafer bulalar ﴿لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا﴾ ri'âyet eylemezler sizde and ve karâbet ﴿وَلَا ذِمَّةً﴾ ne hod 'ahd. Bir rivâyetde إِلًّا didüği Tanrı'yı anmazlar dimek olur. ﴿يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ﴾ Râzı iderler sizi dilleri ile ﴿وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ﴾ evet gönülleri kaçar ﴿وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ﴾ çoğı anlarun fâsıklardur. Ya'nî 'ahd bozıcılardur. ﴿أَكْثَرُهُمْ﴾ didi, zîrâ anda vefâdârlar vardur. (8) ﴿اشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ Tanrı'nun âyât-ı 'izâmı ile az nesne alurlar. Murâd Muhammed'ün sıfatını gizleyüp anı peygâmber bildürmedikleridür, yâ Kur'ân'a yalan didükleridür. ﴿فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ﴾ dahı Tanrı'nun bendelerini Tanrı'nun yolından çıkardılar ﴿إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ bedürüstî anlar ne yaman nesnedür ol ki işlediler. (9)

﴿لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً﴾ Ri'âyet eylemezler mü'min olanda 'ahdi, yâ Tanrı hakkını ve karâbeti ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ﴾ anlardur ki hadden giçenlerdür. (10) ﴿فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ﴾ Dîn içinde kardaşlarunuzdur ﴿وَنُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ beyân iderürz âyât-ı 'izâmımunız şol kavim içün ki bizden idüğini bilürler.

Su'âl: لَا يَرْقُبُونَ فِيكُمْ kifâyet ider idi. ﴿لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ﴾ **[202a]** didüğinde nükte ne? **Cevâb:** Tanrı iki kez vasiyyet itdi, tâ mü'minler kıyalar anlara. (11)

﴿وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ﴾ Eğer 'ahdlerini bozsalar ﴿مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ﴾ 'ahd itdüklerinden sonra. Ya'nî 'ahdi muhkem itdüklerinden sonra. Bu şunlarun hakkındadur ki 'ahd itdiler, andan sonra îmâna geldiler. Bir zamândan sonra "Muhammed'ün dîni nesne değülmiş" diyüp mürted oldılar. ﴿وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ﴾ dahı sizün dînünüzde ta'n itdiler ﴿فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ﴾ küfrün re'îsleri ile cenk idün ﴿إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ﴾ bedürüstî anlarun hergiz 'ahdleri yokdur ﴿لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ﴾ tâ 'ahdi bozmakdan kendüleri çekeler.

Su'âl: ﴿لَا أَيْمَانَ لَهُمْ﴾ didüği ﴿وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ﴾ didüğine muhâlifdür. **Cevâb:** Bir 'ahd ki anun karârı olmaya, anda hiç 'ahd olmamış gibidür.

523 Allah müttakileri sever.

Su'âl: 'Ahd bozanlar ile cenk gerek, e'imme-i küfre ne tahsîsdür? **Cevâb:** Murâd bundan 'ahd bozmağa bâ'is olanlardur, yâ Ehl-i Mekke'dür ki cümle küffâr-ı 'Arab'a pîşuvâlardur. (12)

﴿أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ﴾ Ne içün cenk itmezsiz ol gürûh ile ki 'ahdlerini bozdılar, murâd Ehl-i Mekke'dür ﴿وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ﴾ Dahı kasd itdiler Peygâmber'i çıkarmağa Mekke'den ﴿وَهُمْ بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ anlar başladılar sizün ile cenk itmeğe evvelde ﴿أَتَخْشَوْنَهُمْ﴾ korkar mısız anlardan ﴿فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ﴾ Tanrı evlârakdur ki andan korkasız ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ zîrâ mü'minlersiz. (13)

﴿فَقَاتِلُوهُمْ﴾ Cenk idün anlarun ile **[202b]** ﴿يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ﴾ tâ Tanrı anlara 'azâb ide sizün elinüz ile ﴿وَيُخْزِهِمْ﴾ dahı anları hor ide ﴿وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ﴾ dahı Tanrı anlarun üzerine sizi muzaffer eyleye ﴿وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ﴾ dahı mü'min tâyifenün gögüzlerine şifâ vire. Murâd bunlardan Huzâ'a'dur ki Benû Bekr ile aralarında 'adâvet var idi, dahı Mekke ehli anlara meded itdiler ki Benî Huzâ'a ile cenk ideler. (14) ﴿وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ﴾ Dahı anlarun gönüllerinün kînini giderür ﴿وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ﴾ dahı Tanrı tevbe rûzî kıla dilediği bendelerün üzerine ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (15) ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا﴾ Şöyle mi sağınırsuz ki terk olınısar ﴿وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ﴾ dahı bilmeye Tanrı şunları ki sizden gazâ itmedi 'ilimden. Murâd 'ilm-i müşâhededür bendeye. Ve illâ Tanrı'nun 'ilminden nesne pûşîde değül. ﴿وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ dahı dutmadılar Tanrı'dan gayrıyı ﴿وَلَا رَسُولِهِ﴾ ve anun peygâmberinden gayrı ﴿وَلَا الْمُؤْمِنِينَ﴾ ve mü'minlerden gayrı ﴿وَلِيجَةً﴾ dostı ﴿وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ yâ murâd ﴿وَلَمَّا يَعْلَمِ﴾ didüğinde nefy-i ma'lûmdur. (16)

﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ﴾ Eyle gerekmez müşriklere ki Tanrı'nun mescidlerini 'imâret ideler, yâ mesâciddden murâd Mescid-i Harâm'dur.

Su'âl: *Mesâcid* cem'dür, müfrede cem'i neye ıtlâk eyledi. **Cevâb:** Cem' ol ma'nâya ıtlâk eyledi ki kıbletü'l-mesâciddür, yâ her yiri anun mesciddür.

﴿شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ﴾ Şu hâlde ki nefislerinün üzerine küfr ile şehâdet idicilerdür. **[203a]** Putlarını evin yöresine diküp ana tapdukları şehâdet itdüği gibi ﴿أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾ ol tâyife ki zikr olundı 'amelleri anlarun nâbedîd oldı. ﴿وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ﴾

Su'âl: Münâfık mesâcidullâhı 'imâret itse anı revâ görürüz, hâlbuki ol dahı müşrikdür. **Cevâb:** Bi-hasebi'z-zâhir revâ görürüz ki Müslimân dirüz ve illâ beynehû ve beynallâh, kazıyye hod ma'lûmdur. (17)

﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ﴾ Bedürüstî 'imâret eyler mesâcidullâhı ﴿مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ﴾ dahı korkmayalar illâ Tanrı'dan.

Su'âl: Ne içün rasûle îmân getürmek yad olmadı? **Cevâb:** Vaktâ ki Tanrı'ya îmân getürmek yâd oldı, peygâmber hemân bile zikr oldı sıfât-ı mezkûrenün delâleti ile.

Su'âl: ﴿لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ﴾ didi, mü'min olan hod Tanrı'dan korkmayıbilmez. **Cevâb:** Murâd bu haşyetden takvâdur ﴿فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ﴾ yakîn oldı ol tâyife ki yol bulmışlardan olalar. (18)

﴿أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ Hacılar suvarıcıları ve Mescid-i Harâm'ı 'imâret idicileri kıldınuz mı? ﴿كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ﴾ Şunlarun gibi ki Tanrı'ya îmân getürdiler, ya'nî kaçan berâber olısarlar ﴿وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ dahı âhir güne îmân getürdi, dahı Tanrı yolında kılıç urdı, kaçan berâber olısarlar? ﴿لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ﴾ berâber olmaduklarına ﴿لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ﴾ şehâdet eyler. ﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ âyet 'Ali ve 'Abbâs ve 'Osmân-ı Şeybî hakkında indi ki **[203b]** fahr idişdiler. Evvel Yahûda müşrikler "Biz hacılara su virürüz ve Mescid-i Harâm'ı 'imâret iderüz, biz mi efdalüz yâ Muhammed ve ashâbı mı efdaldür?" didilerse, "Siz efdalsiz" didiler. Yâ 'Abbâs "Biz sükât-ı huccâcız" didi, 'Osmân-ı Şeybî "Bizüm Ka'be elimizdedür" didi. 'Ali "Ben yeğem zîrâ Tanrı'ya îmân getürdüm, sizi burununuza döğe döğe İslâm'a getürdüm" didi ise Peygâmber'e şikâyet itdiler ise bu âyet indi ol esnâda bu âyet indi. (19) ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ﴾ Anlardur ki tamudan kurtılıcılardurlar. Muhâcirler cemî' ashâbdan efdaldür bu âyet delîldür. (20)

﴿يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ﴾ Tanrı ya'nî beşâret ider anlara ﴿بِرَحْمَةٍ مِنْهُ﴾ uçmak ile hazretinden ﴿وَرِضْوَانٍ﴾ dahı rızâ ile ﴿وَجَنَّاتٍ﴾ dahı menâzil-i cinân ile ﴿لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ﴾ anlarun içün ebedî ni'metler vardur. (21) [524] ﴿خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾ (22)

[524] Onlar orada ebedî kalacaklardır. Şüphesiz ki Allah katında büyük mükâfat vardır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ﴾ Eğer küfri îmânun üzerine severler ise, ya'nî yiğlerler ise ﴿وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ﴾ her kim ki anları dost tuta sizlerden ﴿فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ evceh budur ki bu muhâcirler hakkındadur. (23) ﴿قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ﴾ Eyit yâ Muhammed eğer atalarınuz olsa ﴿وَأَبْنَاؤُكُمْ﴾ dahı oğlanlarınuz olsa ﴿وَإِخْوَانُكُمْ﴾ dahı kardeşlerinüz olsa ﴿وَأَزْوَاجُكُمْ﴾ dahı 'avratlarınuz ﴿وَعَشِيرَتُكُمْ﴾ dahı dostlarınuz ﴿وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا﴾ dahı ol mâllar ki anı kesb itdinüz **[204a]** ﴿وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا﴾ dahı ol bâzirgânlık ki kesâd ola diyü korkarsız ﴿وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا﴾ dahı ol menziller ki içinde oturmağı gönlinüz arzu ider ﴿أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ sevgülü olur ise Tanrı'ya ve anun peygâmberine hicret itmekden ﴿وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ﴾ dahı anun yolında kılıç urmakdan sevgülürek olur ise ﴿فَتَرَبَّصُوا﴾ muntazır olun di anlara ﴿حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ﴾ şuna değin ki Tanrı'nun buyurduğı yerine gele ki Mekke alınmakdur ol yâ kıyâmet kopmakdur.[525] ﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾ (24)

﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ﴾ Tahkîk Tanrı te'âlâ çok yardım itdi size Bedir ve feth-i Mekke ve Kurayza ve Beni'n-Nadîr gibi ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ﴾ Huneyn güninde ﴿إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ﴾ anun ol vakti ki 'acebe getürdi sizi çoklığınuz. Peygâmber'ün leşkeri on iki bin idi, iki bin dahı Mekke'yi feth idicek ulaşdı, Hevâzin leşkeri dört bin idi, bir rivâyetde on dört bin idi, bir rivâyetde otuz dört bin idi. ﴿فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا﴾ sizden nesne def' itmedi ﴿وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ﴾ dahı yir üzerinüze dar oldı ﴿بِمَا رَحُبَتْ﴾ ginlik ile ﴿ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ﴾ andan sonra arka döndürdinüz şikeste olup. Ol gün ulu cenk oldı, leşker sındı. Peygâmber kaçmadı, Peygâmber deyicek gür gür kaçarlar idi. Bilesince 'Abbâs ve Ebû Süfyân var idi. Hemân Peygâmber "Yâ 'Abbâs çağır dönen leşkere" didi. Çağırıcak lebbeyk lebbeyk diyüben **[204b]** döndiler. Ulu cenk oldı, andan sonra müşrikleri bir avuç uvak taşıla atdı ise leşkeri sındı. (25) ﴿ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ﴾ Andan sonra Tanrı rahmetini indürdi ﴿عَلَى رَسُولِهِ﴾ peygâmberinün üzerine ﴿وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı mü'minler üzerine ﴿وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا﴾ Tanrı dahı leşkeler indürdi melâyikeden ki anları görmedinüz biş bin idi, yâ sekiz bin idi, yâ on altı bin idi ﴿وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ dahı 'azâb itdi şunlara ki kâfir oldılar katlile ve esrile ve sebyile ﴿وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ﴾ ol katl ve esr kâfirlerün 'ukûbetidür. (26)

• • • • • • • • • • •

[525] Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَلَى مَنْ يَشَاءُ﴾ Andan sonra Tanrı döner rahmetiyle ol katilden sonra şunun üzerine ki diler. ﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ Andan sonra Mâlik b. ʻAfv îmâna geldi diyâr-ı Şâm'un ekserini ol feth eyledi.

Su'âl: ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ﴾ didüğinde zarf-ı zamânı ki ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ﴾'dür, zarf-ı mekâna ʻatf itdi ki ﴿فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ﴾'dür, nazar ne? **Cevâb:** Maʻnâ وَمَوَاطِنَ يَوْمِ حُنَيْنٍ'dür, mekân mekâna ʻatf oldı. Yâ فِي أَيَّامِ مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ'dür, zamân zamân ʻatf oldı. (27)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ﴾ Bedürüstî müşrikler neceslerdür.

Su'âl: Neces masdardur, hamli nice revâ olur. **Cevâb:** Muzâf mahzûfdur, bu arada takdîr ذُو نَجَسْ'dür.

﴿فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ﴾ Mescid-i Harâm'a yaklaşmasunlar. ﴿بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا﴾ bu yıllarından sonra ki hicretün dokuzuncusıdur ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً﴾ eğer fakrdan korksanuz müşrikler hacdan menʻ oldukları sebebi ile **[205a]** ﴿فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ Hakk teʻâlâ sizi fazlından bayıdur ol eyyâmda Cüdde ve Sanʻâ halkı îmâna geldiler, dahı kurudan ve deryâdan rızk taşıdılar Mekke'ye ﴿إِنْ شَاءَ﴾ eğer Tanrı'nun hikmeti iktizâ eyler ise.

Su'âl: ﴿إِنْ شَاءَ﴾ didüğinde nükte nedür? **Cevâb:** Murâd bundan eğer Tanrı'nun hikmeti sizün bayımağınuzı iktizâ iderse dimek olur ki iğnâ anun fazlıdur ve li-hâzâ يرْزُقُكُمُ اللهُ dimedi.[526] ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (28)

﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ Cenk idün şunlarun ile ki îmân getürmezler Tanrı'ya ve kıyâmet gününe gereği gibi ﴿وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ﴾ dahı harâm görmezler şunı ki Tanrı ve anun rasûli harâm didi ana ﴿وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ﴾ dahı Dîn-i İslâm'ı dîn idinmezler ﴿مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ﴾ şunlardan ki kitâb virildiler ﴿حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ﴾ şuna değin ki harâc vireler ﴿عَنْ يَدٍ﴾ harâc virenün elinden, eğer âdemî ile gönderse kabûl itmeyeler ﴿وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾ hâlbuki anlar horlardur. Harâc dervîşlerine yılda on iki akçedür, mütevassıtlarına yiğirmi dörtdür, baylarına kırk sekizdür. (29) ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ﴾ Yahûd ʻUzeyr Tanrı'nun oğlıdur didiler ﴿وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ﴾ Nasârâ dahı ʻÎsâ Tanrı'nun oğlıdur didiler. Tanrı'ya veled nisbet itmek ile nice îmân sahîh olur? ﴿ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ﴾ Bu sözdür anlarun ağızları ile, maʻnâsı yok, yâ hücceti yok.

[526] Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahibidir.

Su'âl: Her söz **[205b]** ağız ile olur, ﴿بِأَفْوَاهِهِمْ﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Ya'nî kavldür ki anda burhân yok, eyle olsa mühmel olur, yâ kavlden murâd mezhebdür, ya'nî ol anlarun mezhebleridür ki hakkânî köklerde eseri yok.

﴿يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ﴾ Şunlarun kavline ki kâfir oldılar kendülerden öndin.

Su'âl: ﴿يُضَاهِئُونَ﴾ didi, bular nice kavle benzerler? **Cevâb:** Ma'nâ-yı âyet يُضَاهِئُ قَوْلَهُمْ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا[527]'dur. Murâd ol kâfir olanlardan müşriklerdür ki الْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللهِ[528] didiler.

﴿قَاتَلَهُمُ اللَّهُ﴾ Tanrı öldürsün anları ﴿أَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾ ki nice hakdan döndürilürler. (30) ﴿اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا﴾ Yahûd habrlarını ve Nasârâ ruhbânlarını ma'bûd idindiler ﴿مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Tanrı'dan gayrı ﴿وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ﴾ dahı Meryem oğlu Mesîh'i Nasârâ ma'bûd idindiler ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا﴾ buyurulmadılar illâ bunun ile ki Bir Ma'bûd'a tapalar ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ ki andan gayrı ma'bûd yokdur ﴿سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ pâkdur ol ve münezzehdür anda ki şirk iderler. (31) ﴿يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ﴾ Dilerler ki Tanrı'nun nûrını ağızları ile süyündüreler. Ya'nî Kur'ân'ı yalana çıkaralar dilleri ile ﴿وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ﴾ Tanrı râzı olmaz meğer nûrını İslâm'un tamâm ide ﴿وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾ niceme kâfirler dilemezlerse dahı. (32) ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ﴾ Tanrı ol Tanrı'dur ki peygâmberini gönderdi ﴿بِالْهُدَى﴾ Kur'ân ile ﴿وَدِينِ الْحَقِّ﴾ dahı hakk dînile ﴿لِيُظْهِرَهُ﴾ tâ anı rasûl âşikâre ide ﴿عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ﴾ dînlerün üzerine **[206a]** bir uğurda ﴿وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾ niceme müşrikler dilemezler ise. (33)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ﴾ bedürüstî çoklar habrlardan ﴿وَالرُّهْبَانِ﴾ dahı keşîşlerden ﴿لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ﴾ halkun mâllarını yirler bâtıl ile, ya'nî rişvet ile ﴿وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ dahı men' iderler Tanrı'nun bendelerini hakdan ﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ﴾ dahı şunlar ki altun ve gümüşi gizlerler ﴿وَلَا يُنْفِقُونَهَا﴾ dahı anı harc eylemezler Tanrı yolında ﴿فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ dahı beşâret it anları yâ Muhammed acıdıcı 'azâb ile.

Su'âl: ﴿وَلَا يُنْفِقُونَهَا﴾ didi وَلَا يُنْفِقُونَه مِنْهَا makâmı idi, zîrâ cümle mâlı harc itmemek ile günâhkâr olmaz. **Cevâb:** ﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ﴾ didi وَالَّذِينَ

527 Ağızlarında çevirdikleri sözler, kafirlerin sözleri idi.

528 Melekler Allah'ın kızlarıdır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

يجْمَعُونَ الذَّهَبَ[529], yâ يضَعُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ[530] dimedi. Ya‘nî *kenz* oldur ki andan hakkullâh çıkmaya, gerek az gerek çok olsun.

Su’âl: ﴿يُنْفِقُونَهَا﴾ didi وَلَا يُنْفِقُونَهُمَا’dur. **Cevâb:** Kâ‘idedür ki yine ikiden bir zamîr ile kinâyet iderler nice ki **beyt:**

نَحْنُ بِمَا عِنْدَنَا وَأَنْتَ بِمَا ... عِنْدَكَ رَاضٍ وَالرَّأْيُ مُخْتَلِفُ[531]

didi, رَاضِيانِ, yâ رَاضِيونَ dimedi.

Su’âl: Neylersin ol rivâyeti ki Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm تبًّا لِلذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ[532] didi üç kerret. Dahı “Yâ ne idinelim yâ Rasûlallâh” didiler ise لِسَانًا ذَاكِرًا وَقَلْبًا خَاشِعًا وَزَوْجًا تُعِينُ اَحَدَكُمْ عَلَى دِينِهِ[533] didi. **Cevâb:** Bu rivâyet zekât farz olmazdan öndin idi.

Su’âl: Ne içün bu ikisini tahsîsun bi’z-zikr itdi? **[206b]** **Cevâb:** Zîrâ ikisi mâl-dârlığun kânûnıdur. Dahı her nesnenün bahası bunlardur. (34)

﴿يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki kızdırıla anlarun üzerine tamu odında ﴿فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ﴾ dahı dağlata anun ile anlarun alınları ﴿وَجُنُوبُهُمْ﴾ dahı yanları ﴿وَظُهُورُهُمْ﴾ dahı arkaları ﴿هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ﴾ anlara bu şol nesnedür ki sakladınuz nefsinüz içün ﴿فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ﴾ di imdi tadun şunı ki nefislerünüz içün gizlerler idinüz dine.

Su’âl: Nedür ma‘nâsı ﴿يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا﴾’nun, ne içün تُحْمَي dimedi, نَارٌ mü’ennes idi? **Cevâb:** Ma‘nâ إِنَّ النَّارَ تُحْمَي عَلَيهَا’dur, ya‘nî يوقَدُ ذَاتَ حَرٍّ شَدِيدٍ[534]’dür.

Su’âl: Çün إِحْمَا, نَارٌ’undur, ne içün fi‘l tezkîr itdi? **Cevâb:** Zîrâ müsneddür cârı mecrûra, aslı يَوْمَ تُحْمَى النَّارُ عَلَيْهَا[535]’dur. Vaktâ ki نَارٌ hazf olundı, ﴿يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا﴾ oldı.

529 Altını toplayanlar.

530 Altın ve gümüşü koyanlar.

531 Görüşler farklı olsa da biz de katımızda olana razıyız, sen de katında olana razısın.

532 Altın ve gümüş yok olsun.

533 Zikreden bir dil, huşû‘lu bir kalp ve size din hususunda yardımcı olacak bir eş. Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/366. Ayrıca bkz. Tirmîzî; *Tefsîr*, 9.

534 Son derece kızgın ve sıcak bir şekilde tutuşturulur.

535 Ateşin onun üzerinde kızdırıldığı gün.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Bu a'zâ ne içün mahsûs oldı? **Cevâb:** Bunlar mâlları ile yüzlü olmak dilerler idi ve yanları altunlu olmak diler idi ve arkalarını şiplü olmak dilerler idi. (35)

﴿إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا﴾ Bedürüstî aylarun sağışı Allâh katında on ikidür ﴿فِي كِتَابِ اللَّهِ﴾ Levh-i Mahfûz'da ﴿يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾ ol günde ki Tanrı gökleri ve yirleri yaratdı ﴿مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ﴾ anlardan dördi eşhur-i hurumdur, üçi mütevâlî biri tenhâ ﴿ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ﴾ bu dört ayı harâm bilmek müstakîmdür ﴿فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ﴾ **[207a]** bunlarda nefislerinüze zulm itmen ﴿وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً﴾ müşriklerile cenk eylen bir uğurda ﴿كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً﴾ şu hâlde ki anlar sizün ile cenk iderler bir uğurda ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾

Su'âl: Aylar on iki idüğüni her kişi bilür, pes ﴿عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا﴾ didüğinde nükte nedür? **Cevâb:** Câhiliyyetde ayları takdîm ve te'hîr iderler idi, dahı haccı ayından şaşururlar idi. Ol vechile ki muharremde cenk itmelü olsalar iderler idi, dahı safer ayını harâm görürler idi. Eğer anlara cenk itmek zi'l-hiccede olsa iderler idi, dahı hürmeti te'hîr iderler idi. Dahı haccı anda iderler idi haccın eyyâmı belürsüz oldı, yine her yılda anlar on güni hisâb iderler idi. Şöyle ki Peygâmber Haccetü'l-Vedâ eyyâmında itdi, ol vaktın ﴿أَلَا إِنَّ الزَّمَانَ قَدْ إِسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ﴾[536] didi.

Su'âl: Ol dört ay neden harâmdur didi? **Cevâb:** Yâ ziyâde hürmeti olduğı içün, yâ anda kıtâl harâm olduğı içün eşhur-i hurum dindi.

Su'âl: Ne içün bu dört ayda zulmi harâm gördi, hâlbuki zulm her ayda harâmdur? **Cevâb:** ﴿فِيهِنَّ﴾'deki zamîr yılun aylarına râci'dür, yâ eşhur-i huruma gider, yâ ﴿فَلَا تَظْلِمُوا﴾ didüği فَلَا تُقَاتِلُوا dimek olur.

Su'âl: ﴿فِيهِنَّ﴾ didi, فِيهَا neden dimedi? Hâlbudur ki müzekker cem'dür. **Cevâb:** Sâ'ât-i şuhûra râci'dür ki mü'ennesdür.

Su'âl: ﴿فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ﴾ didi, hiç nefsine zulm ider mi kişi? **Cevâb:** Ma'nâ فَلَا يَظْلِمُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا[537]'dur. (36)

536 İyi bilin ki zamân kendi hey'etinde gibi akıp gidiyor.

537 Bazınız bazınıza zulm etmesin.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

[207b] ﴿إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ﴾ Bedürüstî te'hîr-i muharrem küfürde artukcılukdur.

Su'âl: Küfürde ziyâde revâdur dirsen, îmânda ziyâde noksân neye revâ değüldür? **Cevâb:** Nefs-i küfürde ziyâde yokdur, ziyâde semerât-ı küfürdedür.

﴿يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Tanrı azdurur anun sebebi ile şunları ki kâfir oldılar ﴿يُحِلُّونَهُ﴾ ﴿عَامًا﴾ helâl iderler anı bir yılda ﴿وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا﴾ ve harâm iderler anı bir yılda ﴿لِيُوَاطِئُوا﴾ tâ berâber geleler ﴿عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ﴾ sağışını şunun ki Tanrı harâm itdi anları ﴿فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ﴾ ol muvâtâ'eyi dahı helâl görerler ﴿زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ﴾ anlarun içün yaramaz 'amelleri bezendi ﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾ Rivâyetdür ki anlar iki yıl zi'l-hiccede hacc iderler idi, iki yıl dahı muharremde hacc iderler idi, iki yıl dahı saferde iderler idi. Haccı bu resme yılı dolanurlar idi, tâ Ebû Bekr'ün haccı 'âmeynden zi'l-ka'dede oldı, Peygâmber'ün haccı zi'l-hiccede oldı, ol vaktde أَلَا إِنَّ الزَّمَانَ قَدْ إِسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ[538] didi Peygâmber 'aleyhi's-selâm. (37) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا﴾ Ne oldı size vaktâ ki size göç idün dindi ﴿فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ Tanrı yolında ki gazve-yi Tebûk'dür ol ﴿اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ﴾ meyl itdünüz dünyâya seferi meşakkatlü görüp.

Su'âl: ﴿إِذَا﴾'da 'âmil nedür? Harf-i istifhâm hod men' ider anda 'amel itmekden. **Cevâb:** 'Âmil ma'nâ-yı fi'ldür, ya'nî مَا تَصْنَعُونَ إِذَا قِيلَ لَكُمْ[539]'dür ma'nâ.

﴿أَرَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ﴾ Râzı mı oldınuz az dünyâ ile âhiretden el çeküp **[208a]** ﴿فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ﴾ değüldür az dünyânun metâ'ı âhiretde illâ hakîr. (38) ﴿إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ Eğer siz göç itmezsenüz Tebûk'e 'azâb ider Tanrı sizi gereğince düşmenünüzi üzerinüze havâle idüp yâ helâk ider ﴿وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ﴾ dahı bir tâyife getürür yirünüze ki sizden mutî'rakdurlar ﴿وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا﴾ anun mülkinden nesne eksemezsiz. ﴿وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[540] (39)

﴿إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ﴾ Eğer ana siz yardım itmezsenüz tahkîk Tanrı ana yardım itdi.

---

538 Şüphesiz zaman (Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü) durumuna dönmüştür.

539 Size denildiği zaman ne yaparsınız.

540 Allah her şeye gücü yetendir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿إِلَّا تَنْصُرُوهُ﴾'ye ﴿فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ﴾ nice cevâb olabilür? **Cevâb:** ﴿فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ﴾ ma'nâsınadur. Ol Tanrı ki nöker birken ana yardım itdi, müstakbelde yine yardım idiser.

﴿ثَانِيَ اثْنَيْنِ﴾ şu hâlde ki ikinün biri idi ﴿إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Ol vaktde ki çıkardı anı şunlar ki kâfir oldılar ﴿إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ﴾ ol vaktde ki anlar mağarada idi ﴿إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾ ol vaktde ki kendünün nökerine "Korkma ki Tanrı bizüm ile biledür" didi ﴿فَأَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ﴾ Tanrı tumânînesini indürdi ﴿عَلَيْهِ﴾ Ebû Bekr'ün üzerine ﴿وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا﴾ dahı kuvvetlendürdi peygâmberi leşker ile ki görmedinüz anları, ferişteler idi ki anlara karşu dururlar idi. Ol gârda delükler var idi ki anlarda yılanlar ve 'akrebler var idi. Ebû Bekr ridâsını pâre pâre itdi anlara tıkdı. İki delüğe yitmedi, ana ökçelerüni kodı ise yılanlar sokdı, **[208b]** Ebû Bekr'ün yaşı revân oldı. Peygâmber uyandı dahı anun kazıyyesini bildi. Revân bir pâre toprak aldı keffinde anun üzerine tükürdi[541] بِسْمِ رَبِّنَا بِتُرْبَةِ أَرْضِنَا بِرِقْيَةِ بَعْضِنَا يشْفِ سَقِيمَنَا diyüp anı karışdurdı, dahı Ebû Bekr'ün ayağına dürtdi, revân sıhhat buldı. ﴿وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى﴾ Dahı alçak kıldı kelimesini şunlarun ki kâfir oldılar ﴿وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا﴾ Tanrı'nun kelimesi hod yücedür. Murâd bundan lâ ilâhe illallâh kelimesidür.[542] ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (40)

﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾ Göç idün silâhlunuz ve silâhsunuz ve atlunuz ve yayanuz, sağınuz ve hastanuz ﴿وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (41) ﴿لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا﴾ Eğer anlar okunduğı yakîn ganîmet mâlı olsa ﴿وَسَفَرًا قَاصِدًا﴾ dahı kolay sefer olsa ﴿لَاتَّبَعُوكَ﴾ uyarlar idi sana yâ Muhammed ﴿وَلَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ﴾ lâkin üzerlerine mesâka yırak oldı ﴿وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ﴾ tiz ola ki and içerler Tanrı'ya münâfiklar ﴿لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ﴾ eğer gücümüz yitse idi sizün ile bile çıkarduk diyeler ﴿يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ﴾ helâk iderler kendü nefislerini yalan and ile.[543] ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ (42) ﴿عَفَا اللَّهُ عَنْكَ﴾ Tanrı 'afv itdi senden ﴿لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ﴾ ne içün destûr virdün? Bu oldur ki ba'zı münâfiklar destûr dilediler peygâmberden Tebûk gazâsından kalmağa. Peygâmber destûr

541 "Rabbimizin ismiyle yerimizden toprakla, bazımızın tükürüğüyle, hastalarımızı iyileştir." Hazret-i Peygâmber'in bu duâsıyla alakalı bkz. Buhârî, *Tıb*, 37.

542 Allah yücedir, hikmet sahibidir.

543 Onların yalancılar olduğunu Allah bilir.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.turba.gov.tr

virdi ise **[209a]** Tanrı ‘afvını mukaddem idüp ‘itâb itdi. ﴿حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا﴾ Sabr itmedün şuna değin ki rûşen ola sana gerçek söyleyenler ﴿وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ﴾ dahı yalancıları bile idün.

Su’âl: Münâfiklarda gerçekler mi olurlar ki ﴿حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا﴾ didi? Hâlbuki yukaruda ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ didi. **Cevâb:** Ol vakt münâfiklarun hâli bellü değül idi, hem içlerinden anlarun za‘îfler dahı var idi. Bu cihetden ﴿صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ﴾ didi, evet bu cevâbda nazar vardur. (43)

﴿لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ Destûr dilemezler senden yâ Muhammed şunlar ki Tanrı’ya îmân getürürler, dahı kıyâmete inanurlar ﴿أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ﴾ ki gazâdan tehallüf etmeye mâlları ile ve nefisleri ile. Destûr dilemezler ya‘nî. ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ﴾

Su’âl: ﴿لَا يَسْتَأْذِنُكَ﴾ yâ nehydür, yâ nefydür. Eğer nehyise ne içün cezmi yok? Eğer nefyise niceler destûr dilediler ‘özr ile mü’minlerden? **Cevâb:** Mü’min olan destûr dilemez, yâ لَا nefydür lafızda, lâkin murâd nehydür. (44)

﴿إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ Bedürüstî senden destûr dilemez gazâdan kalmağa, meğer şunlar ki îmân getürmezler Tanrı’ya ve kıyâmet gününe ﴿وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ dahı gönülleri nifâkdan gümân itdi ﴿فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ﴾ anlar gümânlarında mütehayyir olalar. Bunlar otuz dokuz kişi idi.

Su’âl: Sûre-i Nûr’da ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ﴾ şuna değin ki [544] ﴿حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ﴾ didi, mu‘ârızdur, bundağı **[209b]** tevfîk ne? **Cevâb:** Anda istîzân bâ-‘özdür, bundağı bî-‘özrdür. (45)

﴿وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً﴾ Eğer gazâya çıkmak dileseler idi yarağını iderler idi anun ﴿وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ﴾ lâkin Tanrı dilemedi ﴿انْبِعَاثَهُمْ﴾ anlarun gazâya çıkmaklığını ﴿فَثَبَّطَهُمْ﴾ dahı anlarun rağbetlerini azaltdı ﴿وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ﴾ dahı anlara oturun oturanlar ile dindi ilhâm vechiyle.

Su’âl: Tanrı anlarun gazâya varmaklığını nice kerîh görür? **Cevâb:** Anlarun gazâya varmaklıkları mefsede idi, bu ma‘nâdan Tanrı ilhâm itdi.

• • • • • • • • • • •

[544] Mü’minler ancak Allah’a ve peygâmberine inanan, onunla beraber toplumu ilgilendiren bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmeyen kimselerdir… Nûr 24/62.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Anlara gazâya çıkun diyü buyurdı, ﴿اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ﴾ neden didi? **Cevâb:** Rivâyetdür ki ol şeytândan idi, yâ yaman yoldaşdan idi, yâ اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ[545] kabîlindendür.

Su'âl: Harf-i istidrâkun mevkı'ı nicedur? **Cevâb:** ﴿وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ﴾ nefy-i hurûcun ma'nâsını virür idi, dahı istidrâk itdi işbu tarza ki مَا خَرَجُوا وَلَكِنْ تَثَبَّطُوا عَنِ الْخُرُوجِ لِكَرَاهَةِ اِنْبِعَاثِهِمْ[546] oldı ma'nâsı.

Su'âl: Nice ﴿اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ﴾ dindi, hâlbuki قَاعِدِينَ yok. **Cevâb:** قَاعِدِينَ'den murâd hâtûnlar ve sıbyân ve merdâ ve zemnâdur. Eyle olsa ﴿اقْعُدُوا﴾ didüği zemmdür anlara ve ilhâkdur nisvâna. (46)

﴿لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا﴾ Eğer çıksalar idi içinüzde arturmazlar idi size illâ fesâd. Zîrâ içleri sağ değül idi.

Su'âl: Ne ma'nâdan Peygâmber destûr virdüği içün anlara ﴿عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ﴾ diyüp 'itâb itdi? **[210a]** **Cevâb:** Peygâmber'ün izni bu nazardan değül idi. Bu nazar gazâya göç idiniz Tanrı bildürmeğiyle oldı, 'itâb ana anlar 'özr dileyiceğez Peygâmber destûr virmeğiyle oldı. Gerek idi "Gazâya çıkmazuz" deyiceğez "'özrinüz nedür, neden çıkmazsız?" diye idi.

﴿وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ﴾ Dahı develerini yıldururlar idi şuna ve şuna fitne itmek içün. Nice ki ﴿يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ﴾ didi. ﴿وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ﴾ hâlbuki aranuzda anlara kulak urıcılar dahı vardur[547] ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾

Su'âl: Mushafda ﴿وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ﴾ yazılıpdur, nice 'özr dilersin elif ziyâdesine. **Cevâb:** Âyet لَا وَضَعُوا'dur lâkin fetha lâm elifde uzun urulmış idi dahı tıbâ'da eser var idi. Dahı لَا وَضَعُوا ﴿وَلَأَوْضَعُوا﴾ yerine.

Su'âl: Çün Tanrı dânâ idi anlarun fesâdlarına, ne ma'nâdan gazâya buyurdı? **Cevâb:** Maksûd ilzâm-ı hüccetdür, dahı anlarun nifâkını âşikâre itmekdür. (47)

• • • • • • • • • • •

545 Dilediğinizi yapın.

546 Onlar çıkmadılar, fakat harekete geçmek istemedikleri için sefere çıkmaktan geri kaldılar.

547 Allah zalimleri bilendir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ﴾ Tahkîk fitneyi taleb itdiler anlar Uhud güninde, nice ki ‘Abdullâh b. Übeyy kendüyle bile olanlar ile döndi senden ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ Tebûk gazâsından öndin ﴿وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ﴾ dahı senün içün dürlü hîleler tedbîr itdiler ﴿حَتَّى﴾ ﴿جَاءَ الْحَقُّ﴾ şuna değin ki hak geldi seni mansûr itmek itmekdür ﴿وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ﴾ dahı Tanrı’nun dîni gâlib oldı ki İslâm’dur ﴿وَهُمْ كَارِهُونَ﴾ hâlbuki anlar senün artduğını dilemeyicilerdürler. (48)

﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي﴾ Anlardan şol vardur ki bana destûr vir oturayım ﴿وَلَا تَفْتِنِّي﴾ **[210b]** dahı “Beni fitneye bırakma yâ Muhammed” dir. Asfer dirler idi Habeş’den Rûm’dan bir hâtûn aldı. Dahı andan semrâ semrâ hûblar doğdı, Peygâmber’den izin dileyene Cedd b. Kays dirler idi. Hâtûnlar ile muğram idi, te‘allül itdi ki varam anlarun muhabbetiyle nâgâh dînden dönem diyü “Benden mâl al” didi. ﴿أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا﴾ Âgâh ol yâ Muhammed ki fitneye şimdi düşdiler didi Tanrı ﴿وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ﴾ bedürüstî tamu kâfirleri kuşatıcıdur. (49) ﴿إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ﴾ Eğer sana zafer ve ganîmet irişürse anları melûl ider ﴿وَإِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ﴾ eğer sana bir melâmet irişürse ﴿يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ﴾ biz işimüzi bundan öndin kayırduk dirler ﴿وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ﴾ dahı şâd olup senden yüz çevirürler. (50) ﴿قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا﴾ Elbette bize irişmez illâ şol ki Tanrı yazdı bizüm içün ﴿هُوَ مَوْلَانَا﴾ ol bizüm mevlâmuzdır di yâ Muhammed anlara ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ Tanrı’nun üzerine tevekkül itsüner mü’min olanlar. (51)

﴿قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ﴾ Muntazır olmasız illâ iki eyü nesnenün birini ki ol nusret ve ganîmetdür, yâ şehâdet ve mağfiretdür ﴿وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ﴾ biz dahı göz tutaruz size ﴿أَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ﴾ buna ki size Tanrı bir ‘azâb irişdüre kendü katından merg-i müfâce’e gibi, yâ bizüm elümüz ile irişdüre ol ‘azâbı. Nice ki ﴿أَوْ بِأَيْدِينَا﴾ didi. ﴿فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ﴾ Siz göz tutun bize ki bedürüstî bize sizün ile göz tutucılaruz ki bize ni‘met mi olur, **[211a]** yâ size şiddet mi olur di yâ Muhammed. (52) ﴿قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا﴾ Nafaka idün ihtiyâr ile yâ ıztırâr ile ﴿لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ﴾ ol ma‘nâdan ki bedürüstî siz fâsık gürûh oldınız di yâ Muhammed.

Su’âl: Ma‘siyet fisk gibi tâ‘ati habt eylemez. **Cevâb:** Fıskdan murâd küfürdür, ardınca gelen âyet delâlet ider.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: İnfâk ki kabûl olmaz anun ile ne ma'nâdan emr ider? **Cevâb:** Bu emr haber ma'nâsınadur, nice ki [548]﴿اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لاَ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ﴾'de. Anun ma'nâsı ﴿لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ اَنْفَقْتُمْ طَوْعًا أَوْ كَرْهًا﴾'dür.

Su'âl: Bunun gibi ne vaktın revâ olur ya'nî ki istivâ anlana. **Cevâb:** Vaktâ ki nesne kelâmda anun üzerine delâlet ider.

Su'âl: Garaz nedür nefy-i tekabbülden? Peygâmber kabûl itmemek midür, yâ Tanrı hazretinde hebâ'en mensûr olmak mıdur? **Cevâb:** İkisine dahı yarar. (53)

﴿وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ﴾ Men' itmedi anlardan nafakaları kabûl olmamağını ﴿إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا﴾ illâ şol kim bedürüstî anlar kâfir oldılar ﴿بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ﴾ Tanrı'ya ve anun peygâmberine ﴿وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ﴾ namâza gelmezler ﴿إِلَّا وَهُمْ﴾ illâ anlar kâhiller olup. Şöyle ki anı vâcib görmezler. ﴿وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَى﴾ illâ anlar nafaka itmezler illâ anlar nafaka itdüklerini dilemezler. ﴿كَارِهُونَ﴾ dahı

Su'âl: Yukarıda ﴿طَوْعًا أَوْ كَرْهًا﴾ didi, aşağıda ﴿وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Anlardan tav'ıla nafaka olmaz, eğerçe sûretde tav' görinür. (54)

﴿فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ﴾ **[211b]** Anlarun mâlları ve evlâdı çoklığı seni 'acebe getürmesün yâ Muhammed ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ bedürüstî anlarun sebebiyle Tanrı diler ki 'azâb ide anlara dünyâ sarâyında ﴿وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ﴾ dahı canları çıka hâlbuki anlar kâfirlerdürler. (55) ﴿وَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ﴾ And içerler münâfıklar Tanrı'ya ki bedürüstî anlar Müslimânlardur ﴿وَمَا هُمْ مِنْكُمْ﴾ hâlbuki anlar sizden değüller ﴿وَلَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ﴾ lâkin anlar kılıçdan korkar tâyifedürler. (56) ﴿لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً﴾ Eğer anlar sığınacak yir bulsalar ﴿أَوْ مَغَارَاتٍ﴾ yâ dağlarda mağaralar bulsalar ﴿أَوْ مُدَّخَلًا﴾ yâ zîr zemînler bulsalar ﴿لَوَلَّوْا إِلَيْهِ﴾ ana yüz tutarlar idi ﴿وَهُمْ يَجْمَحُونَ﴾ hâlbuki anlar tizlerler idi senden kurtulmak içün. (57)

﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ﴾ Anlardan ba'zı seni 'ayb iderler sadakât kısmet itdüğinde ﴿فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا﴾ eğer ol sadakalardan virilseler râzı olurlar ﴿وَإِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَا﴾ eğer anlardan virilmeseler ﴿إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ﴾ nâgâh anlar

[548] Tevbe 9/80.

beğenmezler. (58) ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ﴾ Eğer anlar râzı olsalar şuna ki Tanrı ve anun peygâmberi anlara virdi ﴿وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ﴾ dahı Tanrı bize yiter diseler ﴿سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ﴾ Tanrı bize viriser kendü fazlından ve anun peygâmberi ganîmetden ﴿إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ﴾ bedürüstî biz Tanrı'dan yana tutıcılaruz diseler eyü olur idi anlara. (50) **[212a]** ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ﴾ Bedürüstî sadakalar fakîrler içün ve miskînler içündür ﴿وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا﴾ dahı sadakaları dirüp ve devşiyenler içündür ﴿وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ﴾ dahı şunlarun içündür ki Peygâmber anlara İslâm'a heves itsünler diyü virür idi sadakadan ﴿وَفِي الرِّقَابِ﴾ dahı mükâteblerdedür ﴿وَالْغَارِمِينَ﴾ dahı borçlulardadur ﴿وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ dahı gâzîlerün dervîşlerinde ve Ka'be yolında munkatı' olanlardadur ﴿وَابْنِ السَّبِيلِ﴾ dahı mâlından munkatı' olanlardadur ﴿فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ﴾ şu hâlde ki sâbit olupdur Tanrı'dan. [549] ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

Su'âl: Sekiz mesârifün dördi لام ile ve dördi فِي ile oldı, nazar nedür? **Cevâb:** Bunı bildürmek içün ki bu sonrağı dörtler artuğırakdur istihkâk-ı tasaddukda ilerükilerden. Bu sonrağı dördün son ikisi ehakkırakdur ön ikiden bu delîl ile ki فِي yine geldi.

Su'âl: Mesârifün beyânı münâfıklarun kıssaları arasında düşdüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Kesmek içün münâfıklarun tama'ını sadakâtdan, dahı anlarun eb'ad idüğini bildürmekdür.

Su'âl: Fakîr ve miskîn bir değül midür ki ayru ayru yâd eyledi? **Cevâb:** Fakîr oldur ki hiç nesnesi olmaya, miskîn oldur ki kuvveti ola. 'Aksi dahı rivâyetdür.

Su'âl: Eğer bir kişinün biş akçe zekâtı olsa bunlara bir uğurda virmek gerek mi yâ gerekmez mi? **Cevâb:** Tanrı mesârifi beyân itdi, **[212b]** kangı gürûha virürse revâdur. (60)

﴿وَمِنْهُمُ﴾ Ol münâfıklardan ﴿الَّذِينَ﴾ şunlar vardur ki ﴿يُؤْذُونَ النَّبِيَّ﴾ Peygâmber'i incidürler ﴿وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ﴾ dahı ol kulakdur dirler, ya'nî işitdüğine inanur dirler ﴿قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ﴾ size hayr olan nesneye kulakdur di yâ Muhammed ﴿يُؤْمِنُ بِاللَّهِ﴾ tasdîk ider Allâh'dan olan sözi ﴿وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı gerçekler mü'minler

[549] Allah bilendir, hikmet sahibidir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

kavlini ﴿وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ﴾ dahı rahmetdür şunlara ki îmân getürdiler sizden ﴿وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ﴾ dahı şunlar ki Tanrı'nun peygâmberini incidürler. 550﴿لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

Su'âl: با ﴿يُؤْمِنُ بِاللَّهِ﴾ ile ve لام ﴿وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ ile didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** با ve لام zâyidlerdür, yâ ﴿يُؤْمِنُ﴾ ta'diyesi yerincedür ve ﴿وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾'de anlarun kavline inanmaklıkdur hemân. (61)

﴿يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ﴾ And içerler Tanrı'ya sizün içün ﴿لِيُرْضُوكُمْ﴾ tâ sizi râzı ideler ﴿وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ﴾ Tanrı ve anun peygâmberi ﴿أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ﴾ evcebdür ki râzı ideler anları ﴿إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ﴾ eğer gerçek mü'minlerse.

Su'âl: Zamîri ifrâd eyledi merci' ikiyiken **Cevâb:** Vahdet-i zamîr anun içündür ki Tanrı rızâsı ile peygâmber rızâsınun arasında tefâvüt yokdur. (62)

﴿أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾ Bilmediler mi ki bedürüstî her kim ki muhâlefet ide Tanrı'ya ve anun peygâmberine ﴿فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ﴾ bedürüstî anun içündür tamu odı ﴿خَالِدًا فِيهَا﴾ şu hâlde ki mü'ebbeddür anda ﴿ذَلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ﴾ ol ulu horlukdur.

Su'âl: Ma'lûmdur ki her ki muhâlefet itdi Tanrı'ya ve peygâmbere anun yiri cehennemdür ebedî, **[213a]** nice ki bu âyet işâret itdi. Pes kebâyir idenleri cehennemde niye muhalled görmezsin? **Cevâb:** Bu âyetler Tebûk gazâsından yüz dönderen münâfiklar hakkındadur ki cehennemi dahı anlara lâyık görmezüz. (63)

﴿يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ﴾ Münâfiklar korkarlar ﴿أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ﴾ ki ol mü'minlerün üzerine bir sûre ine ﴿تُنَبِّئُهُمْ﴾ ki haber vire ol mü'minlere ﴿بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ﴾ şunı ki münâfiklarun gönlindedür.

Su'âl: ﴿تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ﴾ didi. Sûre hod Muhammed'e iner, ne ma'nâdan عَلَيْهِ dimedi? **Cevâb:** Bunda عَلَى, فِي ma'nâsınadur, yâ تُنَزَّلَ, تُقْرَأَ ma'nâsını mütezammindur. Bu su'âl şol vaktindür ki ﴿عَلَيْهِمْ﴾'deki zamîr münâfiklara 'âyid ola. Bu hazer istihzâ ile idi, nice ki ﴿قُلِ اسْتَهْزِئُوا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ﴾ didi. Ya'nî istihzâ idün siz, bedürüstî Tanrı çıkarıcıdur şunı ki siz hazer idersiz di yâ Muhammed.

550 Onlara elem verici azap vardır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿نُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ﴾ didi. Ya'nî anlara haber vire şunı ki anlar gönüllerindedür. Her kişi gönül içindekini bilür, anlara anı haber virmekde fâyide ne? **Cevâb:** Murâd ihbârdan oldur ki bunlarun münâfiklıklarını yüzlerine ura. (64)

﴿وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ﴾ Eğer anlara sorarsan didüklerini. Ol ol idi ki Tebûk gazâsından döniceğez dört münâfik "Bedürüstî Muhammed bizüm gelmeyen kardaşlarumuzda âyet indi" diyüp gülişirler idi. Cibrîl anı Muhammed'e haber virdi. Revân 'Ammâr b. Yâsir'i saldı, anları yüzledi ise anlar 'özr dilediler, **[213b]** ﴿لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ﴾ diyüben. Ya'nî bedürüstî biz yol alalum diyüp latîfe ider idük didiler. ﴿قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ﴾ "Tanrı'ya ve anun âyât-ı 'izâmına ve anun peygâmberine mi istihzâ ider idinüz?" di yâ Muhammed. (65)

﴿لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ﴾ 'Özr dilemen, tahkîk kâfir oldınuz îmânunuzdan sonra.

Su'âl: Münâfiklar hod kâfirler idi, ﴿بَعْدَ إِيمَانِكُمْ﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Îmândan murâd sûreti îmândur, yâ ol îmândur ki yevmü'l-mîsâk getürdiler idi, yâ ma'nâ [551] قَدْ أَظْهَرْتُمُ الْكُفْرَ بَعْدَ إِظْهَارِكُمُ الْإِيمَانَ'dur.

﴿إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً﴾ Eğer 'afv idersevüz bir tâyifeden ki sizdendür, bir tâyifeyi 'azâb iderüz yine sizden ﴿بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ﴾ ol sebeb ile ki bedürüstî anlar kâfirler oldılar iç bazarda.

Su'âl: Evvel tâyife ve sonra tâyife münâfiklardurlar, günâhda berâber. Birinden 'afv idüp birinden intikâm itmek meyl değül mi? **Cevâb:** Rivâyetdür ki 'afva sezâvâr olan münâfik değül idi, şol kadar var idi ki Hurkûs ki nifâk ile söz açdı dahı gülüşdiler, bu dahı güldi, eyle olsa Tanrı 'afv itdi andan, evet şu kadar var ki bire tâyife didi. (66)

﴿الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ﴾ münâfikûn ve münâfikât, ba'zı ba'zınun dîni üzerinedür ﴿يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ﴾ küfr ile ve ma'siyet ile buyururlar ﴿وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ﴾ dahı îmândan ve tâ'atden nehy iderler ﴿وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ﴾ dahı ellerini sadakadan yumarlar ﴿نَسُوا اللَّهَ﴾ Tanrı'yı unutdılar ﴿فَنَسِيَهُمْ﴾ Tanrı dahı rahmetinden anları terkedi **[214a]** ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ bedürüstî münâfiklar fiskda kâmillerdürler. (67)

• • • • • • • • • • •

[551] İmânınızı ızhâr ettikten sonra küfrünüzü ızhâr ettiniz.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ﴾ Tanrı va'de eyledi münâfikîn ve münâfikâta ﴿وَالْكُفَّارَ﴾ dahı kâfirlere ﴿نَارَ جَهَنَّمَ﴾ tamu odunı ﴿خَالِدِينَ فِيهَا﴾ şu hâlde ki anda ebedî olacaklardurlar ﴿وَلَعَنَهُمُ اللَّهُ وَلَهُمْ﴾ tamu odı anlara yiter cezâ olmak içün ﴿هِيَ حَسْبُهُمْ﴾ dahı anlarun içün dâyim 'azâb vardur. (68) ﴿كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ Ki işledinüz şunlarun işi gibi ki sizden öndinler idi Benî İsrâ'îl'den ﴿كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً﴾ sizden kuvvetlürak idi ﴿وَأَكْثَرَ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا﴾ dahı emvâlde ve evlâdde sizden çok idi ﴿فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ﴾ dahı âhiretdegi nasîbler içün dünyâda temettu' itdiler ﴿فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ﴾ siz dahı anlarcılayın âhiretdegi nasîbünüz ile dünyâda hoş geçdinüz ﴿كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ﴾ şunun gibi ki sizden öndinkiler hoş geçdiler nasîbleri ile dünyâda ﴿وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا﴾ dahı daldınuz bâtıla şunlarun gibi ki daldılar peygâmberini yalanlamak ile ﴿أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾ ya'nî 'amelleri ol tâyifenün yıkıldı.[552] ﴿فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾

Su'âl: ﴿فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ﴾ didüğinde nazar nedür, ﴿كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ﴾ didüği kifâyet ider idi? **Cevâb:** Fâyidesi evvelleri zemm itmekdür fenâ sarâyına rukûn itdükleri ile dünyâyıla âhiretden bir uğurda ümîd kesdüklerine işâretdür.

Su'âl: [214b] ﴿كَالَّذِي﴾ müfred iken sılası cem' itdüğinde nazar nedür? **Cevâb:** İsm-i mevsûlün cem'i cem'-i hakîkî değüldür, bu bâbda الَّذِي ile الَّذِين'nün arasını fark itmezler.

Su'âl: Âhiret sarâyında 'amelleri habt olduğı ma'lûmdur, dünyâda habt anduğında fâyide ne? **Cevâb:** Bu dünyâda gönlinün nûrı gitmekdür ve yüzinün vecâheti gitmekdür ki ol 'amel-i sâlihun eserleridür. (69)

﴿أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ Gelmedi mi anlara kendülerden öndin giçenlerün haberi Kur'ân'da ki anlara neyledük? ﴿قَوْمِ نُوحٍ﴾ Nûh kavmi ki anları gark ile helâk itdük ﴿وَعَادٍ﴾ dahı 'Âd kavmi ki yile helâk eyledük ﴿وَثَمُودَ﴾ dahı Semûd kavmi ki sayha ile helâk eyledük ﴿وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ﴾ dahı İbrâhîm kavmi ki anları ba'ûd ile helâk itdük ﴿وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ﴾ dahı Şu'ayb kavmi ki anları odıla helâk eyledük ﴿وَالْمُؤْتَفِكَاتِ﴾ dahı Lût kavmi ki anları altın üstine döndürmek ile helâk eyledük ﴿أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ﴾ geldi anlara peygâmberleri dürlü mu'cize ile dahı benüm tâ'atümi terk itdiler, ben dahı anları helâk itdüm. ﴿فَمَا كَانَ اللَّهُ﴾

552 İşte onların amelleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. Ve onlar ziyana uğrayanların kendileridir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ لِيَظْلِمَهُمْ Ya‘nî Tanrı anları suçsız yire helâk itmedi lâkin nefislerine zulm iderler idi. (70) ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ﴾[553] Ol tâyifeye lâ şek Tanrı rahmet idiserdür, zîrâ سين’de te’kîd vardur. ﴿إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾[554] (71) **[215a]** ﴿وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ﴾ Dahı pâk meskenler va‘de eyledi ki gönüller anda safâ bulur ‘Adn uçmaklarında ki ol bir uçmakdur ki kızıl altundan biş yüz bin kapusı vardur anun, her kapuda yiğirmi biş bin hûri kızı vardur. Muhammed Rasûlullâh hazretinün makâmı dahı andadur. ﴿وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾ Allâh hazretinün rızâsı bunlarun mecmû‘sından ulurakdur ﴿ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ ol ulu devletdür. (72)

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ﴾ İy peygâmber gazâ eyle kâfirlere kılıç ile, dahı münâfiklara dürlü burhân ile ﴿وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ﴾ dahı katı ol anlarun üzerine ﴿وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ dahı anlarun yirleri tamudur ne yaman yirdür ol. (73) ﴿يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا﴾ And içerler ki dimediler ﴿وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ﴾ tahkîk kelimeyi küfri didiler ﴿وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ﴾ dahı İslâm’ı ızhâr itdükden sonra kâfir oldılar ﴿وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا﴾ dahı kasd itdiler şuna ki ellerinden gelmediği. Ol peygâmber öldürmek istedükleri idi. ﴿وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ ‘Ayb itmediler illâ şunı ki Tanrı anları bayıtdı ve anun peygâmberi kendü fazlından işledi. Peygâmber Medîne’ye gelicek ganîmet mâlını bunlara virür idi, evvelden almazlar idi. ﴿فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ﴾ Eğer tevbe iderler ise anlara olur ﴿وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ eğer tevbeden yüz döndürürler ise Tanrı anlara gereğince ‘azâb ider **[215b]** ﴿فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ dünyâda ve âhiretde ﴿وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾ yir yüzinde anlarun içün bir dost ve bir yardımcı yokdur. ﴿وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا﴾ didüği Peygâmber Tebûk’de hutbe okudı. Dahı münâfiklara rics deyicek Cülâs, “Eğer Muhammed didüği girçek ise biz eşekden kemimişüz” didi. ‘Âmir b. Kays anı işidicek “Eşekden dahı kötüsiz” didi. Ol haberi Peygâmber işidicek ikisini bile okudı. Sorıcak Cülâs “‘Âmir

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

553 Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkorlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Rasûlüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir.

554 Şüphesiz Allah yücedir, hikmet sahibidir.

üzerime yalan söyler" didi. Dahı ikisine Peygâmber and buyurdı, sonra revân Cibrîl indi, 'Âmir'i girçekledi. Ol günün gicesinde on biş kişi yaraklandılar ki Peygâmber'e el sunalar. 'Ammâr b. Yâsir, Peygâmber'in devesini yeder idi. Ses aldı anlardan, bakıcak bildi dahı إِلَيكُمْ إِلَيْكُمْ يا أَعْدَاءَ الله[555] didi ise kaçdılar.

Su'âl: ﴿إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ﴾ daki istisnâ nice sûret bağlar? **Cevâb:** Bundaki istisnâ **şi'r:**

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرُ أَنَّ سُيُوفَهُمْ ... بِهِنَّ فُلولٌ مِنْ قِرَاعِ الكَتَائِب[556]

deki istisnâya benzer.

Su'âl: ﴿وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ didüğinde arzı tahsîs itdüğinde nazar nedür? **Cevâb:** ﴿فِي الْأَرْضِ﴾ didüğinde murâd dünyâ meydânıdur ve 'arasât meydânıdur. Yâ münâfigun Tanrı'ya ikrârı yokdur ki anun ile korkdılar ihtiyâtı anlarun yir yüzindekilerdendür zâlim sultân ile korkudurlar parsa-yı sübhân ile korkudurlar. (74)

﴿وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ﴾ Anlardan şunlar vardur ki Tanrı ile 'ahd itdi ﴿لَئِنْ آتَانَا مِنْ﴾ ﴿فَضْلِهِ﴾ eğer Tanrı kereminden bize mâl virür ise ﴿لَنَصَّدَّقَنَّ﴾ hakkullâhı andan **[216a]** çıkaravuz ﴿وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ dahı girçek bendelerinden oluruz didiler. (75) ﴿فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ﴾ Vaktâ ki Tanrı anlara fazlından virdi ﴿بَخِلُوا﴾ ﴿بِهِ﴾ anu buhl birle yaramaz itdiler ﴿وَتَوَلَّوْا﴾ dahı yüz çevirdiler ﴿وَهُمْ مُعْرِضُونَ﴾ hâlbuki anlar yüz döndericilerdürür. Rivâyet vardur ki bu âyet Sa'lebe hakkında inüpdür. (76) ﴿فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا﴾ Ol buhl anlara nifâk hâsıl itdi ki muhkem idi ﴿فِي قُلُوبِهِمْ﴾ gönüllerinde ﴿إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ﴾ ol güne değin ki Tanrı hazretine varalar ﴿بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ﴾ şunun ile ki hılâf itdiler Tanrı'ya şunı ki ana va'de kıldılar idi râst olavuz diyü ﴿وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾ dahı anun ile ki yalan söylerler idi. (77) ﴿أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ﴾ Bilmediler mi ki bedürüstî Tanrı ﴿يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ﴾ sırlarını bilür, dahı necvâlarını bilür. Sır oldur ki anı mahbûb bile, necvâ oldur ki anı mahbûbına dahı dimeye. Ya'nî nifâklarını bilür, mekrlerini bilür. ﴿وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ﴾ Dahı Tanrı bedürüstî gaybı bilicidür. (78)

﴿الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ﴾ Şunlar ki 'ayb iderler mü'minlerden sadaka virenleri teberru' vechîyle. Ol vaktın ki Peygâmber Tebûk gazâsında

555 Size, size ey Allah düşmanları!

556 Onlarda hiçbir kusur yoktur, ordularla çarpışmaktan kılıçlarında oluşmuş gedikleri hariç.

sadakaya kındurdı ʻAbdurrahmân b. ʻAvf dört bin akçe aldı geldi. Her akçe bir miskâl idi. "Yâ Abderrahmân ʻiyâlüne nesne kodun mı?" didi. "Yâ Rasûlallâh, sekiz bin idi, dört binini kodum" didi. Peygâmber ana berekâtıla duʻa kıldı. Ölçek vakti üç hâtûnının **[216b]** birinün sümnini heştâd bine sulh itdiler. ﴿وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ﴾ Dahı ʻayb iderler şunlar ki bulmazlar illâ andan nesneyi ﴿فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ﴾ dahı anlara istihzâ iderler idi bir sâʻ getürdükleri içün ﴿سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ﴾ Tanrı dahı anları masharalığa dutdı, yaʻnî suhriyyelerine cezâ itdi. ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ ﴿الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ﴾ iniceğez münâfiklar peygâmbere geldiler, bizüm için istiğfâr it diyü. Ol esnâda (79) ﴿اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ﴾ âyeti indi. Yâ Muhammed gerek ise istiğfâr it anlarun içün, gerek ise istiğfâr itme. Eğer anlarun için yetmiş kez istiğfâr idersen dahı Tanrı anları elbette yarlığamaz ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ ol yarlığamamak bunun iledür ki bedürüstî anlar kâfir oldılar Tanrı'ya ve anun rasûline sırlarında [557]﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾

Su'âl: ﴿سَبْعِينَ مَرَّةً﴾ didüğinde nazar nedür? Hâlbuki yüz bin kez dahı istiğfâr itse kabûl olmaz idi. **Cevâb:** Murâd taknîtdür hemân. Hem ʻArab'un ʻâdeti سَبْعِينَ üzerine dâir idi.

Su'âl: Bundan maʻlûm oldı ki Peygâmber itse yetmişden dahı artuk istiğfâr umardı ki kabûl olaydı, ol esnâda ﴿سَوَاء عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ﴾ [558] âyeti indi ki beyân idisevüz inşâallâh. **Cevâb:** Peygâmber ʻaleyhi's-selâm gâyet-i şefkatden yetmişden dahı artukrak itdi, nice ki İbrâhîm ﴿وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ [559] didi. (80)

﴿فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ﴾ Şâd oldılar **[217a]** Tebûk gazâsından kalıp oturanlar şu hâlde ki Tanrı peygâmberine muhâlefet itdiler ﴿وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ dahı dilemediler ki cihâd iderler mâlları ile ve nefisleri ile Tanrı yolında ﴿وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ﴾ dahı Müslimân olanlara "Issıda göç itmen" didiler. ﴿قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا﴾ Eyit yâ Muhammed, tamu odı dahı katırakdur Tebûk ıssısından ﴿لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ﴾ eğer anlarlar ise. (81)

---

[557] Allah fasıklar topluluğuna hidayet etmez.

[558] Onlara bağışlama dilesen de, dilemesen de onlar için birdir. Allah, onları asla bağışlamayacaktır… Münâfikûn 63/6.

[559] … Kim de bana karşı gelirse, şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin. İbrâhîm 14/36.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا﴾ Az gülsünler azacuk dünyâda ﴿وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا﴾ dahı çok ağlasunlar ﴿جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ 'ivaz olmak içün ana ki kazanurlar idi nifâkdan.

Su'âl: Emr itdi gerek dıhka vâcib ola. **Cevâb:** Murâd tevbîhdür ﴿وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا﴾ karînedür. (82)

﴿فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ﴾ Eğer Tanrı seni Tebûk gazâsından dönderse münâfiklardan bir tâyifeye ﴿فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ﴾ dahı senden destûr dileseler bir gazâya dahı çıkmağa ﴿فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا﴾ benüm ile elbette gazâya çıkmazsız ﴿وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا﴾ dahı benüm ile elbette çıkup kâfir ile cenk itmezsiz di yâ Muhammed. ﴿إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ zîrâ bedürüstî râzı oldınuz evinüzde oturmağa evvel kerretde ki ol Tebûk gazâsı idi ﴿فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ﴾ oturun oturanlar ile ki 'avratlar ve muhanneslerdür.

Su'âl: ﴿وَّلَ مَرَّةٍ﴾ didi, hâlbuki ﴿مَرَّةٍ﴾ mü'ennesdür, أُولَي gerek idi. **Cevâb:** İkisi dahı revâdur. (83)

﴿وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا﴾ namâz kılma ebedâ münâfiklardan birinün üzerine ﴿وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ﴾ dahı sinlesinün üzerinde durma yâ Muhammed ﴿إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ **[217b]** bedürüstî anlar kâfir oldılar Tanrı'ya ve anun peygâmberine ﴿وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ﴾ dahı öldiler hâlbuki münâfiklar idi anlar.

Su'âl: Peygâmber gönleğini 'Abdullâh b. Übeyy'e gönderdi ki anun ile kefenlediler. Münâfiklarun başıyken, nazar neyidi? **Cevâb:** Nazarı Peygâmber'ün mükâfâtı idi ana. 'Abbâs vaktâ ki tutsak oldı, ana gönlek bulmadılar. 'Abbâs gâyetde uzun idi. 'Abdullâh dahı uzun idi. Ol ma'nâdan gönleğini gönderdi. Hazrec'den bin kişi îmâna geldi, zîrâ kazıyyeyi bilürler idi.

Su'âl: Anlara namâz nice kılınur idi, münâfiklar iken? **Cevâb:** Ol vaktın nehy dahı gelmemiş idi. hem zâhire mü'minler idi. ﴿مَاتَ﴾, ﴿أَحَدٍ﴾ kelimesinin sıfatıdur, evet ma'nâ istikbâl üzerinedür. Ya'nî يَمُوتُ أَبَدًا dimek olur. (84)

﴿وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ﴾ Yâ Muhammed seni 'acebe getürmesün anlarun mâlları ve veledleri ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا﴾ bedürüstî Tanrı diler ki 'azâb ide anlara dünyâda anlarun sebebiyle mâllarından hak virmedüği içün 'azâb olurlar âhiretde haclet birle sadakaya kıymamak birler ﴿وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ﴾ nefsi ölür anlarun, hâlbuki anlar kâfirlerdür. (85)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKIYE BILIMLER AKADEMISI
www.tuba.gov.tr

﴿وَإِذَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ﴾ Vaktâ ki sûre ine anlarun içün ﴿أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ﴾ îmân getürün Tanrı'ya diyü ﴿وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ﴾ dahı gazâ eylen anun peygâmberiyle diyü ﴿اسْتَأْذَنَكَ أُولُو الطَّوْلِ مِنْهُمْ﴾ destûr dilerler anlardan kuvveti yitenler ﴿وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ﴾ dahı ko bizi dirler anlar ki oturavuz oturanlar ile dirler. **[218a]** (86) ﴿رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ﴾ Râzı oldılar ki hâtûnları ile oturalar ﴿وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ﴾ anlarun gönüllerine mühr uruldı anlar hakkı anlayamazlar. (87) ﴿لَكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ﴾ Lâkin peygâmber, dahı şunlar ki îmân getürdiler anun ile bile ﴿جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ﴾ kılıç urdılar kâfire mâlları ile ve nefisleri ile dürüşüp ﴿وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ﴾ dahı anlarun içündür hûri kızları âhiret sarâyında.[560] ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (88) ﴿أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ﴾ Tanrı yarakladı anlarun için[561] ﴿جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ (89) ﴿وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ﴾ Geldi Peygâmber'e sûretde 'özr dileyenler –nefs-i emirde 'özrleri yok idi– a'râbdan tâ anlara gazâdan kalmağa destûr virile.

Su'âl: مُعْذِرُونَ dahı okundı tahfîf ile. Bu iki kırâ'etün ortasında tezâd var. Zîrâ teşdîd ilen okunsa gazâda taksîr itmeği fâyide virür, tahfîf ile olsa çok 'özr dilemeği fâyide virür gazâda. **Cevâb:** A'râb iki bölükdür. Bir bölüği *mu'zir*, bir bölüği *mu'azzir*dür.

﴿وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾ oturdı 'özri yok iken şunlar ki Tanrı'yı ve peygâmberi yalanladılar ﴿سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ tiz ola ki erişe 'azâb-ı elîm şunlara ki kâfir oldılar anlardan.

Su'âl: Niceler muhlislerden Tebûk gazâsından kaldılar, anlarun 'özrlerini nice dilerüz âyetden? **Cevâb:** Taksîr kasd ile olsa 'özri dileyemezüz, eğer **[218b]** taksîr 'özr ile olsa su'âl vârid olmaz. (90)

﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى﴾ Yokdur ol za'îfler üzerine ve hastalar üzerine ﴿وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ﴾ dahı şunlarun üzerine ki bulmazlar şunı ki nafaka ideler harac yoktur. Ya'nî teklîf yokdur gazâyıla ﴿إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ kaçan ki îmânı râst ideler Tanrı'ya ve anun rasûline.

560 İşte kurtuluşa erenler onlardır.

561 Allah, onlara içinde ebedî kalacakları ve zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kazanç budur.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Za'f ve pirlik ve hastalık tutalım ki 'özrdür, dervîş ki kuvvetlü ola ya'nî sağ ola ne 'özri olur? Hâlbuki Peygâmber ashâbınun gâlibi dervîşler idi. **Cevâb:** Tanrı dervîşin fazlını diledi ki beyân ide. Ya'nî dervîş ki otura, gâzî ile berâber olur fazlda.

﴿مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ﴾ Eyülerün üzerine 'ukûbete yol yokdur. ﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[562]

Su'âl: Muhsin olanlara 'ukûbet yokdur, ﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ yâ ne ma'nâdandur? **Cevâb:** Ma'nâ [563]مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ لِلْمُحْسِنِينَ'dür. Ne kadar eyü olsalar günâhdan hâlî olmazlar. (91)

﴿وَلَا عَلَى الَّذِينَ﴾ Yine harac yokdur şunlarun üzerine ki ﴿إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ﴾ vaktâ ki geldiler sana tâ anları deve bulup gazâya alasın gidesin. ﴿قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ﴾ sen anlara zahr bulmazsın ki alam gidem deyicek ﴿تَوَلَّوْا﴾ döndiler gitdiler ﴿وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا﴾ dahı anlarun gözleri doldı yaşdan melûl olup. Bular altı idi ensârdan. ﴿مِنَ الدَّمْعِ﴾ yarar ki temyîz ola. **[219a]** ﴿أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ﴾ bulmadukları içün şunı ki nafaka iderler. Yarar ki ﴿وَلَا عَلَى الَّذِينَ﴾, ﴿مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ﴾ üzerine ma'tûf ola. (92)

﴿إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ﴾ Bedürüstî 'ukûbete sebîl şunlarun üzerinedür ki destûr diler senden yâ Muhammed ﴿وَهُمْ أَغْنِيَاءُ﴾ hâlbuki anlar baylardurlar ﴿رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ﴾ râzı oldılar ki gazâdan kalanlar ile bile olalar.

Su'âl: ﴿رَضُوا﴾'nun mahalli nedür? **Cevâb:** İstînâfdur gûyâ ki مَا بَالَهُمْ إِسْتَأْذَنُوا وَهُمْ أَغْنِيَاءُ[564] dindi. Dahı [565]رَضُوا بِالدَّنَاءَةِ وَالِانْتِظَامِ فِي جُمْلَةِ الْخَوَالِفِ dindi.

Su'âl: ﴿قُلْتَ﴾ ki hâldur, istînâf olmağa dahı yarar mı? Şöyle ki [566]مَا لَهُمْ تَوَلَّوْ بَاكِينَ deyicek [567]قُلْتُ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ dine, evet şu kadar var ki şart ile cezâ arasına i'tirâz gibi olur. **Cevâb:** Eyüdür hûb olur.

• • • • • • • • • • •

562 Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

563 Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol yoktur. Allah iyilik edenleri çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.

564 Zengin oldukları halde neden izin isterler ki?

565 Geride kalanlar içerisinde, düşük ve alçak bir konumda kalmaya razı oldular.

566 Neden ağlayarak dönüp gittiler?

567 Size binek bulamam dedin.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ Tanrı mühür urdı anlarun gönülleri üzerine, evet anlar bilmezler.

Su'âl: Çün mühür urdı gönülleri üzerine, pes ﴿لَا يَعْلَمُونَ﴾ diyüp 'itâb itdüğinde nazar ne? **Cevâb:** ﴿فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ didüği bunlara nefrîn itmeğe işâretdür. Ya'nî Tanrı mühür ursun anlarun gönülleri üzerine dimek olur. (93)

﴿يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ﴾ 'Özr dilerler münâfiklar size vaktâ ki Tebûk'den dönesiz anlardan yana ﴿قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ﴾ 'özr dilemen ki inanmazuz size di yâ Muhammed ﴿قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ﴾ tahkîk bize Tanrı **[219b]** haber virdi 'amellerünüzden ve iç bâzârınuzdan ﴿وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ﴾ Tanrı göriser 'amelinüzi, dahı anun Peygâmberi.

تَمَّ[568]

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

568 Nüshanın sonundaki vakıf kaydı da, aynen baş tarafındaki kayıtlar gibi üzerine kağıt kapatılarak gizlenmiştir. Bu kayıt şu şekildedir:

وقد وقف وحبس هذا التفسير الشريف صاحب الخيرات مفخر الأكابر والأصاغر الحاج احمد اغا شرط قرائته لجامع مصطفي پاشا قد شرط لا يباع ولا يرهن ولا يوهب فمن بدله بعد ما سمعه فإنما إثمه علي الذين يبدلونه إنا الله سميع عليم

Bu kıymetli tefsiri hayırlar sahibi, büyüklerin ve küçüklerin övünç kaynağı el-Hâc Ahmed Ağa vakfetti. Tefsirin Mustafa Paşa Câmii'nde okunmasını, herhangi bir şekilde satılmamasını, rehin verilmemesini ve hibe edilmemesini şart koştu. Her kim işittikten sonra onu değiştirirse, günâhı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.

Müslüman Türklerin Mâverâünnehir bölgesinde güçlü temeller üzerine bina edip inşasını sürdüregeldiği ilmî faaliyetler, yüzyıllar boyunca İslam'ın temel referans metinlerinin dili olan Arapça üzerinden gerçekleşmiştir. Türklerin son büyük devletlerine mekân olan Anadolu coğrafyası, söz konusu paradigmanın değişimine bir merkez olmuştur. XII. asır ve öncesinde daha ziyade şifâhî iletişimin bir vasıtası olan Türk dili, takip eden yüzyıllarda ilmî faaliyetlerde de bir vasıta olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Anadolu Selçukluları'nın dağılması sonrasında bu coğrafyada ortaya çıkan beyliklerin, Türk dilinin ilmî sahada kullanılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Bu durum daha sonra Osmanlılar'ın himayesinde devamlılık arzetmiştir. Bu dönemde, yani XIV. ve XV. asırlarda, telif ve tercüme olmak üzere birçok kıymetli Türkçe eserin kaleme alındığını görmekteyiz.

Anadolu sahasında ortaya çıkan, Türkçe tercüme ve telif hareketinin çok önemli bir ürünü olarak değerlendirilmesi gereken *Aynü'l-Hayât* isimli Kur'ân tefsiri, muhtevası ve metodolojisi açısından dikkat çekici özelliklere sahiptir. Osmanlı hükümdarı Sultan II. Murad'a ithâfen XV. asrın ilk yarısında kaleme alınan *Aynü'l-Hayât*'ın bu neşrinin, Türk-İslâm medeniyetinin ilmî sahadaki zenginliğinden istifade etmemize katkı sunmasını ümit etmekteyiz.

TÜRK-İSLÂM BİLİM KÜLTÜR MİRASI DİZİSİ 38

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TAKIM ISBN: 978-605-2249-68-0
9 786052 249680
ISBN: 978-605-2249-69-7
9 786052 249697

TÜBA TÜRK-İSLÂM BİLİM KÜLTÜR MİRASI DİZİSİ: 38

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI
Kimgelerinde

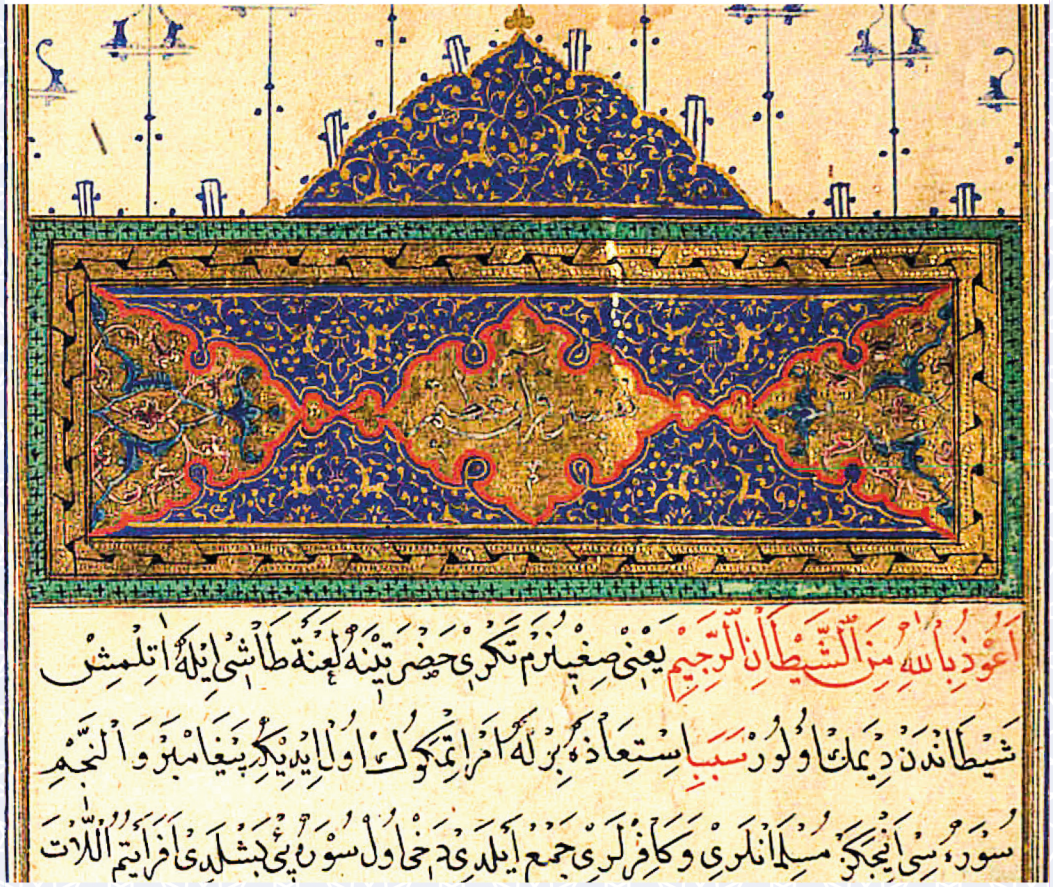

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi

Aynü'l-Hayât

Fî Tefsîri Kelâmi Hâlıkı'l-Beriyyât bi-Îrâdi Ahseni'l-İ'tirâzât

CİLT: II

İLYÂS B. MUHAMMED B. ALİ

HAZIRLAYAN: MEHMET AKİF ALPAYDIN

Aynü'l-Hayât

İlyâs b. Muhammed b. Ali

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

Aynü'l-Hayât
İlyâs b. Muhammed b. Ali

Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi: 38

Hazırlayan
Mehmet Akif Alpaydın (Dr.)

Editör
Musa Duman (Prof. Dr.)

ISBN: 978-605-2249-70-3 | 978-605-2249-68-0 (Takım)
Ankara, 2021

Tasarım ve Uygulama
Murat Acar

TÜBA Başkanı
Muzaffer Şeker (Prof. Dr.)

Proje Yayın Kurulu
Atilla Bir (Prof. Dr.)
Erhan Afyoncu (Prof. Dr.)
Hüseyin Sarıoğlu (Prof. Dr.)
M. Fatih Andı (Prof. Dr., Proje Yürütücüsü)
Muhittin Macit (Prof. Dr.)
Mustafa Çiçekler (Prof. Dr., Proje Yürütücüsü)
Mustafa Kaçar (Prof. Dr.)

Proje Yayın Koordinatörleri ve Danışmanları
Turgay Anar (Doç. Dr.)

Proje İdari İşler Sorumlusu
Duygu Erol

Baskı
Ankara Basım Yayın
Başak Mah. 1704 Sok. No: 2/9
Mamak / Ankara

© Türkiye Bilimler Akademisi 2021
Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Yayıncının izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz.

Kullanılan görsellerin yayın izinleri ile ilgili
maddi-manevi sorumluluklar eseri hazırlayanlara aittir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Vedat Dalokay Cad. No: 112 Çankaya 06670 ANKARA
bilimklasikleri@tuba.gov.tr
0 312 442 29 03
www.tuba.gov.tr

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI
Himayelerinde

Aynü'l-Hayât

Fî Tefsîri Kelâmi Hâlıkı'l-Beriyyât bi-Îrâdi Ahseni'l-İ'tirâzât

İlyâs b. Muhammed b. Ali

Hazırlayan
Mehmet Akif Alpaydın

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Büyük gelecekler, büyük geçmişlerin bilgi ve birikimi üzerine inşa edilir.

Türkiye, ihtişamlı bir medeniyetin ve zengin bir tarihin meydana getirmiş olduğu büyük bir birikimin varisidir. Kökleri bilime, bilgiye, hikmete ve irfana dayanan bu birikim, ülkemizin geleceğinin inşası gayretlerinde de en önemli referansımız olmalıdır. Bu büyük birikimden yararlanmadığımız takdirde, geçmişimizi "müzelik bir emtia"ya dönüştürürüz, sağlıklı bir gelecek inşa edemeyiz.

Zira tarih, sadece geçmişte olup biten değil, aynı zamanda bugüne kalan, yarına da aktarılacak olandır. Milletler tarihte yalnızca geçmişlerini değil, geleceklerini de ararlar. Geçmişiyle barışamayan, tarihini yorumlayamayan, ecdadına yabancılaşan milletler, sağlıklı bir gelecek inşa edemezler.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Çağımıza ve geleceğe yapacağımız etki bakımından, sahip olduğumuz zengin mirası yeniden ve daha güçlü biçimde harekete geçirmemiz gerekiyor. Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yürütülen "Türk-İslâm Bilim ve Kültür Mirası Projesi"ni, işte bu amaca yönelik bir çalışma olarak değerlendiriyorum.

Proje kapsamında, sosyal bilimler, İslâmî ilimler, Türkiyat, sağlık ve tabiat bilimleri ve teknik bilimler alanlarında hazırlanan eserlerin, bilim ve kültür hayatımıza kazandırılmasını takdirle karşılıyorum.

Bu vesileyle, eserlerin müelliflerini rahmet ve şükrânla yâd ediyor, projenin hayata geçirilmesinde görev alan bilim adamlarımız ile TÜBA mensuplarını kutluyorum.

Recep Tayyip Erdoğan
T.C. Cumhurbaşkanı

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Takdim

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Sürdürülebilir kalkınma; "güçlü makroekonomik politikalar" ile "rekabeti odağına alan yapısal reformların" bir arada uygulanması ile mümkündür. Rekabette söz sahibi olabilmek ise; bilimsel ve teknolojik gelişmelerden en iyi şekilde faydalanmak, bu gelişmeleri içselleştirmek ve bir sonraki adımı da tasarlamakla mümkün oluyor. Bunu başarabilen ülkeler gelişmişlik konusunda rakiplerini geride bırakıyor ve küresel ekonomide daha fazla söz sahibi olmaya başlıyor.

Bilimsel ve teknolojik gelişme "yeni", "daha iyi" ve "keşfedilmemiş" olanı arama çabasıdır. Fakat bu çaba, geçmişten asla kopuk değildir. Geçmiş mirasın çok daha iyi anlaşılması, geleceğin daha sağlam inşası için bir zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor. Türkiye tam da bu noktada, bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu eşsiz tarihi ve kültürel birikimiyle ciddi bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Türk-İslâm medeniyetinin kadim bir üyesi olarak; insanlığın bilimsel, teknik ve kültürel gelişimine çok somut katkıları olan bir medeniyetin mirasçısıyız.

Türk-İslâm medeniyetine ait eserlerin gün ışığına çıkarılması; yeni kuşakların geçmişten feyz alarak daha güçlü bir motivasyonla yola devam etmesine katkı sağlayacaktır. Bu eserler ayrıca, bilim, Ar-Ge ve yenilikçilik konusundaki politikalarımız için de girdi sunarak, farklı bakış açılarından faydalanma imkanı verecektir. Bu kapsamda, Sayın Cumhurbaşkanımızın himayelerinde, Türkiye

Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yürütülen "Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi"ni çok değerli ve benzersiz bir adım olarak görüyorum. Proje; matematik, astronomi, tarih, coğrafya, edebiyat ve felsefe gibi alanlarda saygıdeğer İslâm âlimleri tarafından hazırlanan eserleri bilim dünyasına kazandırmayı amaçlıyor.

Yüksek himayeleri için Sayın Cumhurbaşkanımıza şükranlarımızı arz ediyorum. Başta TÜBA çalışanları olmak üzere, bu çok kıymetli proje için emeği geçen herkesi içtenlikle tebrik ediyorum. Eserlerin yazarlarını rahmet ve hayırla yâd ediyor, Projenin Milletimizin bilimsel ve topyekün kalkınması için yararlı olmasını diliyorum.

Mustafa Varank
T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanı

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Sunuş

Ülkelerin bilimsel ilerlemesi ve yenilikçilik performansı, topyekûn kalkınma ile uluslararası rekabette üstünlük sağlama bakımından stratejik öneme sahiptir. Toplumların geleceğinin güvenle inşası ve refahın toplumun tüm katmanlarına yayılması bilimin, bilimsel düşünce ve yaklaşımların önemsenmesi ve yaygınlaştırılması, gençlerin bilim ve araştırma alanına yönlendirilmesi, bilimsel çalışma ve başarıların teşvik edilmesi ile mümkündür. Bu konular, dünyadaki bilim akademilerinde olduğu gibi milli akademimiz Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) amaç ve görevleri arasında yer almaktadır. Belirlenen hedeflere ulaşmak için sahip olduğumuz medeniyet birikimini iyi anlamak zorundayız.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Millet olarak, önemli bir bölümü gün ışığına çıkarılmayı ve değerlendirilmeyi bekleyen zengin bir bilim ve kültür mirasına sahip bulunuyoruz. Bu mirasın daha görünür ve yararlanılır kılınması, bugünkü ve gelecekteki bilimsel performansımız ve ulusal hedeflerimize ulaşmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Tarihsel birikim ve mirasın ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi, diğer yararları yanında, bilimsel ilerleme ve yenilikçi çalışmalar için gerekli cesaret, özgüven ve motivasyona yapacağı katkı bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik ve kalkınma yarışında son iki yüzyıldır devam eden göreli konumumuz ile geleceğe yönelik yüksek amaçlarımız dikkate alındığında, bireysel ve toplumsal düzeyde sağlıklı bir benlik/kimlik ve özgüven inşası ile güçlü bir ekosistem ve kültürün oluşturulmasına gerek olduğu ve bu konuda her Türk kurumunun katkı ve destek sağlamasının ulusal bir görev olduğu açıktır.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi, ülkemizin millî bilimler akademisi olma sorumluluğu ile Kalkınma Bakanlığı'nın mali desteğiyle 2014 yılında başlatılmıştır. Proje kapsamında Türk-İslâm medeniyeti havzasında, fen, mühendislik, Türkiyat, sosyal bilimler, dinî ilimler gibi alanlarda eski-farklı Türk lehçeleri ile diğer dillerde üretilmiş, uzman bilim insanlarımızca seçilen 100 eserin, imkân ve ihtiyaca göre transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi yapılarak yayımlanması yoluyla bilim ve kültür âleminin ve gelecek kuşakların istifadesine sunulması hedefi doğrultusunda yayınlarımız devam etmektedir.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projemiz, çok sayıda paydaşın doğrudan ve dolaylı katkı ve desteklerinin eseridir. Projemizin başlangıçtan beri Sayın Cumhurbaşkanımızca desteklenmesi ve 2018 yılı başından itibaren resmen Cumhurbaşkanlığı himayelerine alınmış olması, Akademimiz açısından büyük bir onur ve teşvik kaynağı olmuştur. Bilime ve projemize verdikleri çok değerli destek ve yüksek himayeleri için Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'a kalbî şükranlarımızı arz ediyorum.

Bugüne kıyasla oldukça kısıtlı koşullarda bilimsel mirasımızı oluşturan eserleri kaleme alan bilim ve kültür tarihimizin kahramanlarını rahmet ve şükranla yad ediyorum. Bu eserlerin çoğaltılması, saklanması ve bugüne ulaşmasında rol alan isimsiz kahramanları da saygıyla anıyorum.

Eserlerin transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi ve tahlilini yaparak günümüzün ve geleceğin okuyucu ve araştırmacılarına ulaşmasını sağlayan bilim insanlarımıza müteşekkiriz. Yayına hazırlık ve basım sürecinde rol alan Akademi üyelerimiz, bilim insanlarımız ve çalışanlarımız ile projeye katkı sağlayan tüm paydaşlarımıza da teşekkür ediyorum. Ayrıca, Türk-İslam Bilim Kültür Mirası Projesi'nin hayata geçirilmesinde katkılarından ötürü Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar'a minnettarız.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi kapsamında yayımlanan eserlerin milletimizin bilimsel ilerlemesi ve topyekûn kalkınması ile medeniyet ihyası/inşası süreci bakımından yararlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Muzaffer Şeker
TÜBA Başkanı

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

İçindekiler

Takdimler ve Sunuş

Önsöz 13

Metin 17

II. CİLT 21

9. Tevbe Sûresi 23
10. Yûnus Sûresi 33
11. Hûd Sûresi 57
12. Yûsuf Sûresi 83
13. Ra'd Sûresi 141
14. İbrâhîm Sûresi 151
15. Hicr Sûresi 165
16. Nahl Sûresi 175
17. İsrâ Sûresi 201
18. Kehf Sûresi 225
19. Meryem Sûresi 247
20. Tâhâ Sûresi 265
21. Enbiyâ Sûresi 289
22. Hacc Sûresi 313
23. Mü'minûn Sûresi 335
24. Nûr Sûresi 351
25. Furkân Sûresi 375
26. Şu'arâ Sûresi 391

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
THE TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

27. Neml Sûresi 413
28. Kasas Sûresi 439
29. ‘Ankebût Sûresi 461

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Önsöz

İslam'la tanışmadan önce de güçlü devletler kuran Türkler, İslam'la birlikte daha üst bir noktaya evrilmişler, büyük medeniyetler tesis etmişler, Kur'ân'dan aldıkları ilhamla hakimiyetlerinin ulaştığı coğrafyaları maddeten ve manen imar etmişlerdir. Birçok sahada parlak inkişaflar gerçekleştiren Türk devletlerinin üzerinde yükseldiği en önemli muharriklerden birisi de ilmî sahadaki üretkenlikleri olmuştur. Oluşturulan eğitim müesseselerinde tabii ve dinî ilimlerin tedrisine büyük ihtimam gösterilmiş, tabiri caizse tabiat ayetleri ve Kur'ân ayetleri birlikte okunmuştur.

Anadolu coğrafyası bin yıl ötesinden günümüze değin irili ufaklı birçok Türk devletinin anayurdu olmuştur. Anadolu'nun bağrında büyüyüp gelişen Türk devletleri asırlar geçtikçe kültür ve medeniyet bağlamında büyük gelişmeler kaydetmişlerdir. Türk dili de bu değişim, dönüşüm ve gelişim serüveninden payına düşeni almıştır.

Müslüman Türklerin Mâverâünnehir bölgesinde güçlü temeller üzerine bina edip inşasını sürdüregeldiği ilmî canlılık, yüzyıllar boyunca İslam'ın temel referans metinlerinin dili olan Arapça üzerinden gerçekleşmiştir. Türklerin son büyük devletlerine merkez olmuş Anadolu coğrafyası söz konusu bu paradigmanın değişimine bir merkez olmuştur. XII. asır ve öncesinde daha ziyade

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

şifâhî iletişimin bir vasıtası olan Türk dili, takip eden yüzyıllarda ilmî faaliyetlerde de bir vasıta olarak kullanılmaya başlamıştır. Özellikle Anadolu Selçukluları'nın dağılması sonrasında bu coğrafyada neşet eden beyliklerin Türk dilinin ilmî sahada kullanılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Bu durum daha sonra Osmanlılar'ın himayesinde devamlılık arzetmiştir. Netice olarak bu dönemde, yani XIV. ve XV. asırlarda, telif ve tercüme olmak üzere birçok kıymetli Türkçe eserin kaleme alındığını görmekteyiz.

Anadolu sahasında ortaya çıkan, bahsettiğimiz Türkçe tercüme ve telif hareketinin çok önemli bir ürünü olarak değerlendirilmesi gereken *'Aynü'l-Hayât* isimli Kur'ân tefsiri, muhtevası ve metodolojisi açısından dikkat çekici özelliklere sahiptir. Türkçe tefsir yazma geleneği, ilk örneklerine XII. ve XIII. asırlarda rastladığımız satır arası Kur'ân tercümeleri formunda başlamıştır. Elbette bu eserler daha ziyade Kur'ân'ın Arapça lafızlarının Türkçe karşılıklarını vermek üzere kaleme alınmışlardı ve istisnaları olmakla beraber meal dışı unsurları ihtiva etmiyorlardı. XIV. asra gelindiğinde ise Kur'ân'ın bazı sureleri özelinde daha fazla tafsilat içeren tefsir eserlerinin telif edildiğini görmekteyiz. Kur'ân'ın dirayet ve rivayet unsurlarına yer verilerek baştan sona tefsir edildiği ilk eserler ise XV. asırda karşımıza çıkmaktadır. *'Aynü'l-Hayât* bu asırda kaleme alınmış Türkçe tefsir eserleri arasında kanaatimize göre en kıymetli olanıdır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Bu dönemde telif edilmiş olan eserlerin büyük çoğunluğu akademi camiasında ve yayıncılık platformunda değerlendirilmişken, *'Aynü'l-Hayât* gibi kıymetli bir eserin neredeyse varlığından bile haberdar olunmaması üzücü bir durum idi. Doktora çalışmamız sürecinde tespit ettiğimiz ve farklı kütüphanelere dağılmış ciltlerini bir araya getirme lütfuna mazhar olduğumuz bu eserin neşrinin, Türk-İslam medeniyetinin ilmî faaliyetlerinin intişarına yönelik çalışmalara hatırı sayılır bir katkı sunmasını ümit etmekteyiz. Bu vesile ile Türk-İslam bilim ve kültür mirasının gün

yüzüne çıkarılması noktasında önemli hizmetleri olan TÜBA'ya *'Aynü'l-Hayât*'ın elinizdeki neşrini gerçekleştirmesinden dolayı öncelikle teşekkürlerimi arzederim. Bu çalışma esnasında görüş ve önerileriyle bizleri yönlendiren muhterem hocalarım Prof. Dr. Musa Duman'a, Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e, Prof. Dr. Hanifi Vural'a ve Prof. Dr. Ömer Çelik'e teşekkür ederim. Metin içerisinde yer alan Farsça manzum ibarelerin tercümesinde desteğini esirgemeyen dostum Abdulah Okal'a, Arapça manzum ibarelerdeki desteği sebebiyle dostum Abdullah Dilek'e teşekkür ederim. Son olarak maddeten ve manen daima beni destekleyen anneme, babama, eşime ve çocuklarıma teşekkür ederim.

Mehmet Akif Alpaydın
İstanbul 2021

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Metin

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

‘Aynü’l-Hayât

Fî Tefsîri Kelâmi Hâlıkı’l-Beriyyât
bi-Îrâdi Ahseni’l-İ‘tirâzât

عَيْنُ الْحَيٰوةِ

فِي تَفْسِيرِ كَلَامِ خَالِقِ الْبَرِيَاتِ
بِإِيرَادِ أَحْسَنِ الْإِعْتِرَاضَاتِ

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

İlyâs b. Muhammed b. Ali
إلياس بن محمد بن علي

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

II. CİLT

عَينُ الْحَيٰوةِ فِي تفْسِيرِ كَلَامِ خَالِقِ الْبَرِيات بِإِيرَادِ أَحْسَنِ الْإِعْتِرَاضَاتِ

‘Aynü’l-Hayât fî Tefsîri Kelâmi Hâlıkı’l-Beriyyât bi-Îrâdi Ahseni’l-İ‘tirâzât

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[أ١] دخل في سلك ملك الفقير المحتاج الي رب الغفور احمد بن محمد محاسبۀ اوقاف حرمين شريفين واوقاف سلاطين العلية شرف الله تعالي بشرف حرمين شريفين الواقع في أوائل جمادي الاخرة من شهور سنة تسع وعشرين والف من هجرة النبوية علي افضل التحية والسلام واصحابه[1]

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الْعَلِيمِ الَّذِي اَرْشَدَ عِبَادَهُ الْمُؤْمِنِينَ وْالْمُؤْمِنَاتِ اِلَي اَعْمَالِ الْخَيرَاتِ الصَّالِحَاتِ وَاِرْشَادُ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ اِلَي أَفْعَالِ الْحَسَنَاتِ وَالصَّلوةُ وَالسَّلَامُ عَلَي رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ اَشْرَفَ الْمَخْلُوقَاتِ وَعَلَي اَلِهِ وَاَصْحَابِهِ الَّذِينَ هُمْ هُدَاة الْخَلْقِ اِلَي سَبِيلِ الْحَسَنَاتِ وَقَدْ وَقَفَ وَحَبَسَ هَذَا التَّفْسِير الشَّرِيف صَاحِبُ الْخَيرَاتِ وَالْحَسَنَاتِ مَفْخَرُ الْأَكَابِرِ وَالْأَصَاغِرِ اَلْحَاجّ اَحْمَدْ اَغَا غَفَرَ اللهُ لَهُ وَلِوَالِدَيهِ قَدْ شَرَطَ قِرَائَتَهُ فِي جَامِعِ مُصْطَفَي پَاشَا فِي بَلْدَةِ سِيرُوز صَانَهَا اللهُ عَنِ الْعَافَاتِ وَالْعَاهَاتِ لِوَجْهِ اللهِ تعَالَي وَطَلَبًا لِمَرْضَاتِهِ يوْمَ لَا ينْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُون اِلَّا مَنْ اَتَي اللهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ قَدْ شَرَطَ هَذَا لَا يبَاعُ وَلَا يرْهَنُ وَلَا يوهبُ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَي الَّذِينَ يبَدِّلُونَهُ إِنَّا اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ[2]

[1] Bu temellük kaydında, nüshanın Cemâziyelâhir 1027/Haziran 1618 tarihinde Harameyn-i Şerîfeyn evkâfı muhâsiblerinden Ahmed b. Mehmed'in mülküne dâhil olduğu ifade edilmektedir.

[2] Bu vakıf kaydında ise, nüshanın el-Hâc Ahmed Ağa tarafından Serez'de bulunan Mustafa Paşa câmiine -orada okunması şartıyla- vakfedildiği ifâde edilmektedir.

اَلْجِلْدُ الثَّانِي مِنْ تَفْسِيرِ عَين الْحَيٰوةِ [3]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ [4]

[1b] ﴿يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ﴾ 'Özr dilerler münâfiklar size vaktâ ki Tebûk'den dönesiz anlardan yana ﴿قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ﴾ 'özr dilemen ki inanmazuz size di yâ Muhammed ﴿قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ﴾ tahkîk bize Tanrı haber virdi 'amellerünüzden ve iç bâzârınuzdan ﴿وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ﴾ Tanrı göriser 'amelinüzi, dahı anun peygâmberi.

Su'âl: ﴿وَسَيَرَى اللَّهُ﴾ didüğinde tesvîfe hod mecâl yokdur, ne ma'nâdan sîn-i istikbâlile ilkâ olundı? **Cevâb:** Tanrı bize haberlerünüzden beyân itdi, haber viriser dahı dimek olur.

﴿ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ﴾ Andan sonra döndürilürsiz nihân ve âşikârı bilen Tanrı'ya ﴿فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ dahı haber vire size şunı ki işledünüz cezâ idüb. (94) ﴿سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ﴾ And içiserler Tanrı'ya vaktâ ki anlara dönesiz Tebûk'den ﴿لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ﴾ tâ anlardan 'afv idesiz ﴿فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ﴾ i'râz idün anlardan gönülle ve sûretde 'afv idün anlardan ﴿إِنَّهُمْ رِجْسٌ﴾ zîrâ bedürüstî anlar necislerdür ﴿وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ cezâ olunmağıçün şuna ki işlerlerdi. (95) ﴿يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ﴾ And içer ol münâfiklar size tâ hoşnûd olasız anlardan ﴿فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ﴾ **[2a]** eğer anlardan siz hoşnûd olsanuz ﴿فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾ tahkîkan Allâh fâsıklardan râzı olmaz. (96)

﴿الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا﴾ Ehl-i beled olmayan a'râb eşedrekdür küfr yöninden ve nifâk yöninden, zîrâ yabanda büyüyüpdürürler ﴿وَأَجْدَرُ﴾ dahı lâyıkdur ﴿أَلَّا﴾ ﴿يَعْلَمُوا﴾ ki bilmeyeler ﴿حُدُودَ مَا﴾ ahkâmını şunun ki ﴿أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ﴾ indürdi Tanrı anı peygâmberinüzü üzerine ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ Allâhu te'âlâ 'Alîm'dür, Hakîm'dür.

Su'âl: Ne ma'nâdan istişhâd iderüz bunlarun eş'ârıyla, çün bunlara Tanrı câhillerdi? **Cevâb:** Ahkâm ve me'ânîde ihticâc itmezüz, bel ki terâkîbde fesâhatde iderüz. (97)

[3] *Aynü'l-Hayât* Tefsirinin İkinci Cildi.

[4] Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Serez Koleksiyonu, nr. 182.

﴿وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا﴾ A‘râb’dan şunlar vardur ki gazâ yolında harc itdüğini garâme görür, ana sevâb olduğunı bilmez ﴿وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ﴾ size yaramaz günler geldüğine muntazırlardururlar helâk ve şikestelik gibi ﴿عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ﴾ anlarun üzerinedür yaramaz günler ﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ ﴿عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ﴾ didüği yarar ki kargış ola. (98) ﴿وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ A‘râb’dan şunlar vardur ki Tanrı’ya ve dahı âhirete îmân getürürler ﴿وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ﴾ dahı şol nesne ki gazâda harc itdiler Tanrı’ya yakınlık tutarlar anı ﴿وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ﴾ dahı peygâmberün du‘âsını ganîmet tutarlar ﴿أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ﴾ âgâh ol ki bedürüstî ol yakınlıkdur anlaruniçün Tanrı’ya ﴿سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ﴾ tiz ola ki Tanrı anları uçmağına soka ﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ Tanrı yarlığayıcıdur, rahmet idicidür. (99)

﴿وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ﴾ Sâbıklar uçmağa **[2b]** girmeğe ilerükilerdür hicrete muhâcirlerden ve ensârdan. Bunlar anlardur ki iki kıbleye namâz kıldılar, yâ ehl-i Bedir’dürür, yâ ehl-i bey‘a-yı Rıdvân’dur, yâ cemî‘ sahâbedür, yâ evvel İslâm’a gelenlerdür. Erenlerden Ebû Bekr, oğlancıklardan ‘Ali, hâtûnlardan Hadîce, bendelerden Zeyd b. Hârise gibi. ﴿وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ﴾ dahı şunlar ki tâbi‘ oldılar anlara eyü sîretile. Murâd mü’minlerdür kıyâmete değin ﴿رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ﴾ Tanrı anlardan râzı oldı ‘amelleriyle, dahı Tanrı’dan râzı oldılar Tanrı anlara sevâb virmeğile ﴿وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ ve dahı anlarıçün cennetler yarakladı, o cennetlerde ebedî olmağıla. (100) ﴿وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ﴾ Sizün yörenüzden a‘râb vardur ki münâfıklardur. Murâd Eslem ve Eşca‘ ve Cüheyne ve Gıfâr’dur. ﴿وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ﴾ Medîne ehlinden dahı şunlar vardur ki nifâkun üstüne karâr idüpdürürler ‘Abdullâh b. Übey ve anın yârenleri gibi ﴿لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ﴾ sen bilmezsin yâ Muhammed anları biz bilürüz. Zîrâ serâ’ire biz muttali‘iz.

Su’âl: Bu [5] ﴿فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ﴾ âyetine muhâlifdür. **Cevâb:** Bu âyet ol âyetden evvel inüpdür.

﴿سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ﴾ Tiz ola ki anlara biz iki kez ‘azâb idevüz. Bir öldüği demde,

[5] Eğer dileseydik, **Biz onları sana gösterirdik; sen de onları yüzlerinden tanırdın…** Muhammed 47/30.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

bir sinleye girdüği demde ﴿ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَى عَذَابٍ عَظِيمٍ﴾ andan sonra ulu ʻâzâba döndürilürler ki tamu ʻazâbıdur. (101)

﴿وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ﴾ Bir niceler olur ki günâhlarına ikrâr itdiler ﴿خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا﴾ ʻamellerine karışdururlar eyü nesneyi ki tevbedür ve Tebûk gazâsından yüz döndürmekdür Ebû Lübâbe ve Evs ve Debʻa'dur. **[3a]** ﴿عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ﴾ yakındur ki Tanrı anlarun tevbelerini kabûl ide.[6] ﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

Su'âl: Tevbe anılmadı ne maʻnâdan ﴿عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ﴾ didi? **Cevâb:** İʻtirâf hemân tevbedür. (102)

﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً﴾ Al ol tevbe eyleyenlerün mâllarından sadakayı ki ﴿تُطَهِّرُهُمْ﴾ pâk ider anları ﴿وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا﴾ dahı arturur anları anunıla ﴿وَصَلِّ عَلَيْهِمْ﴾ dahı anlaruniçün duʻa kıl ﴿إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ﴾ senün duʻân anlara gönül hoşlığıdur, yarar ki ﴿تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ﴾ hitâb ola peygâmbere.

Su'âl: ﴿تُطَهِّرُهُمْ﴾ cezm birle olur mı cevâb emr ola? **Cevâb:** Yaramaz, zîrâ araya nekire girüpdür nice ki ﴿أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ﴾[7]'dedür ki ﴿تَكُونُ لَنَا﴾ dimedi.[8] ﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (103)

﴿أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ﴾ Bilmediler mi ki bedürüstî Tanrı'dur ki kabûl ider tevbeyi bendelerinden ﴿وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ﴾ dahı sadakaları kabûl ider. ﴿وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾[9]

Su'âl: Evvel hod ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ﴾ didi, sonra ﴿وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ﴾ dir, tenâkuz olmaz mı? **Cevâb:** Muhammed'den almakdur, Tanrı'dan kabûl itmekdür. Eğerçe vârid olupdur اَلصَّدَقَةُ تَقَعُ اَوَّلًا فِي كَفِّ الرَّحْمٰنِ[10] hadîs. (104)

---

6 Şüphesiz Allah bağışlayandır, merhamet edicidir.

7 Meryem oğlu İsa, "Allahım! Rabbimiz! Bize ve bizden sonra geleceklere bayram ve Sen'den bir delil olarak gökten bir sofra indir..." Mâide 5/114.

8 Allah işitendir, bilendir.

9 Şüphesiz Allah tevbeleri kabul edendir, merhamet edendir.

10 "Sadaka, önce Rahman'ın yed-i kudretine düşer." Benzer bir rivayet için bkz. et-Taberânî, *el-Muʻcemü'l-Kebîr*, IX/109.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ﴾ ‘Amel idün ki itdüğünüz ‘ameli tahkîk Tanrı görür, dahı anun rasûli görür ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ ve mü’minler dahı görürler ﴿وَسَتُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ﴾ tizde döndürilisersiz nihânu ve âşikâreyi bilen Tanrı’ya ﴿فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ anda haber virir size şunı ki işlerdünüz. (105) ﴿وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ﴾ Bir niceler dahı mevkûf olmışlardur tahallüf idenden Tanrı’nun fermânına ﴿إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ﴾ yâ ‘azâb ider anlara eğer tevbe kılmasalar, yâ tevbelerini kabûl ider **[3b]** eğer dönseler ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (106) ﴿وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا﴾ Şunlar ki mescid yapdılar hased itdükleriçün kardeşlerine ki Mescid-i Kubâ’yı yapdılardı ﴿وَكُفْرًا﴾ dahı nifâk becermekiçün ﴿وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı mü’minleri perâkende itmekiçün bir birinden ﴿وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ﴾ dahı yarak itmekiçün şuna ki Tanrı’yla ve anın rasûliyle cenk itdi bundan öndin. Ana Ebû ‘Âmir râhib dirlerdi.

Su’âl: ﴿وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا﴾’nun i‘râbdan mahalli nedür? **Cevâb:** Nasbdur ihtisâs üzerine *ve’l-mukîmîne’s-salâte* gibi, yâ mübtedâdurur haberi mahzûf. Ya‘nî ma‘nâ فِيمَنْ وَصَفْنَا الَّذِينَ اتَّخَذُوا[11]’durur.

﴿وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى﴾ Dahı and içerler dilemedük illâ eyüliği diyüp Peygâmber ‘aleyhi’s-selâma ‘itâb itdükde ﴿وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ Tanrı tanuklık virür ki bedürüstü ol münâfiklar yalancılardur. ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ didüği مِنْ قَبْلِ بِنَاءِ الْمَسْجِدِ[12] dimek olur. (107)

﴿لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا﴾ Durma yâ Muhammed ebedâ ol Mescid-i Dırâr’da namâz kılmağıçün. Peygâmber namâz kılmak itdi idi, anda Tanrı men‘ itdi ﴿لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى﴾ bir mescid ki takvâ üzerine anda esâs uruldı ﴿مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ﴾ evvel yapıldığı günden ﴿أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ﴾ lâyıkdur ki sen anda durasın ﴿فِيهِ رِجَالٌ﴾ anda erenler vardur ﴿يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ﴾ pâk olmağı severler suyıla istincâ idüp Tanrı pâkları sever. (108) ﴿أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ﴾ Şol ki yapduğına esâs urdı ﴿عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ﴾ Tanrı’dan korkmak üzerine ve anın tevhîdi üzre ﴿وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ﴾ dahı anın rızâsı üzerine yeğrek midür? ﴿أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ﴾ yâ şol ki bünyâdını urdı ﴿عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ﴾ sel kesmişün yücereği üzerine ﴿فَانْهَارَ بِهِ

[11] “İttihâz edinen” diye vasf ettiklerimiz hakkında.

[12] Mescid binâsından önce.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿فِي نَارِ جَهَنَّمَ﴾ dahı aktarıldı içindekiyle tamu odınun üzerine evvelkiden. Murâd **[4a]** Mescid-i Rasûl, yâ Mescid-i Kubâ'dur sonrağıdan Mescid-i Dırâr'dur.

Su'âl: İki muhabbetün ma'nâsı nedür? **Cevâb:** Anlarun muhabbetinden murâd pâklık üzre harîs olduklarıdur Tanrı muhabbetinden murâd rızâdur.

﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ Tanrı kavm-i zâlimîne hidâyet eylemez. (109) ﴿لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ﴾ Zâyil olmadı anlarun bünyâdları ki yapdılar hasret olmakdan gönüllerinde ve nedâmet olmakdan şununıçün ki harc itdiler ve nifâkları zâhir oldı ﴿إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ﴾ meğer şol ki ciğerleri pâre pâre oldı şununıçün ki Peygâmber buyurdı ki anı mezbele itdiler, yâ nifâkları zâhir oldı, dahı Peygâmber anları sürdi. [13]﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (110)

﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى﴾ Bedürüstî Tanrı satun aldı ﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ mü'minlerden ﴿أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ﴾ nefislerini anlarun ve mâllarını ﴿بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ﴾ bununıla ki bedürüstî anlarunıçündür ki uçmak ﴿يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ cenk iderler Tanrı'nun yolında ﴿فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ﴾ dahı öldürdüler yâ öldürildüler [14]﴿وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا﴾ ma'nâsı zâhirdür. Bundan rûşen oldı ki cihâd ilerükilerün şer'inde var imiş ﴿وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ﴾ Tanrı'dan 'ahdini yerine getürmekde ki vefâdârrakdur? ﴿فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ﴾ beşâret idün siz satu bazarınuzla şunun gibi satu bazar ki itdünüz anı Tanrı'yıla. ﴿وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾

Su'âl: Bizim bazarımuz Tanrı'yıla nirde oldı ve ne resmile oldı? **Cevâb:** Mîsâk güninde yâ kıtâlile emr itdüği vaktde oldı.

Su'âl: Bunları satun almakda nazar nedür, hâlbuki kendü milkidür? **Cevâb:** Revâdur ki kendünün nesnesini sata ve ala nice ki tıflında.

Su'âl: **[4b]** Bey' u şirâ iki kişünün arasında olur. Bir kişi hem bâyi' ve hem müşteri nice olur? **Cevâb:** Revâdur nice ki kendü milkini kendü alur tıfliçün nice ki geçdi.

Su'âl: Nefs-i mü'mini ve mâl-ı mü'mini yâd itdi, kalbini yâd itmedi, nazar nedür? **Cevâb:** Cenkde işe giden bu ikisidür, kalb pâdişâhdur satılmaz, yâ anundur.

[13] Allah bilendir, hikmet sahibidir.

[14] Allah'ın vaadi haktır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ﴾ didi بِالْجَنَّةِ dimedi, nazar nedür? **Cevâb:** Semen nakd değüldür, أَنَّ kelimesiyle va‘deye işâretdür. (111)

﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ﴾ Anlar tevbe kılıcılardur ve ‘ibâdet idicilerdür ﴿الْحَامِدُونَ﴾ senâ idicilerdür ﴿السَّائِحُونَ﴾ oruç tutucılardur ﴿الرَّاكِعُونَ﴾ rukû‘ idicilerdür ﴿السَّاجِدُونَ﴾ secde idicilerdür ﴿الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ﴾ eyü işlere buyurucılardur ﴿وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ dahı yaramaz işden nehy idicilerdür ﴿وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ﴾ dahı Tanrı’nun hudûdını saklayıcılardır.

Su’âl: Öndinkilerde *vâv* yokdur ﴿وَالْحَافِظُونَ﴾ didüğinde *vâv* neyler? **Cevâb:** Bu vâva *vâv-ı semâniye* dirler, nice ki ve [15]﴿وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾’de gelipdür. ﴿وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Mü’minlere iy Muhammed beşâret it. (112)

﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ﴾ Gerekmezdür peygâmbere ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾ dahı şunlara ki îmân getürdiler ﴿أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ﴾ ki müşrikleriçün yarlığanmak dileyeler ﴿وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَى﴾ eğer anlara kavmler olursa, dahı sebeb oldı ki ‘Ali bir mü’mini istiğfâr ider gördi atasına ve anasına ki müşriklerdi, ana ‘itâb idicek ol kişi اَلَمْ يَسْتَغْفِرْ اِبْرٰهِيمُ لِأَبِيهِ[16] didi, ol esnâda bu âyet indi. ﴿مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ﴾ andan sonra ki rûşen oldı anlara, anlar tamu ehli oldukları. (113) ﴿وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ﴾ Değildi Halîl’ün istiğfârı atası Âzer’e ﴿إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ﴾ illâ va‘de cihetinden ki ﴿وَعَدَهَا إِيَّاهُ﴾ anı va‘de itmişdi ana. ﴿وَعَدَ﴾’nün içindeki zamîr Âzer’e gider ﴿إِيَّاهُ﴾’daki İbrâhîm’e gider.

Su’âl: [5a] Nice pûşîde oldı üzerine küffâr istiğfâr itmek revâ olmadığı hattâ va‘de itdi? **Cevâb:** Îmânılan ümîdvâr oldığıçün istiğfâr itdi.

﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ﴾ Vaktâ ki rûşen oldı ana ki bedürüstî Tanrı’nun düşmenidür, teberrâ itdi andan. ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾ bedürüstî İbrâhîm çok âh idicidür ve kimesnenün suçına kalmayıcıdur.

Su’âl: İbrâhîm’e neden rûşen oldı Âzer’ün hâli ki ﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ﴾ didi? **Cevâb:** Vahiyle ma‘lûm oldı ki küfrile olur.

[15] … Şöyle de diyecekler: “Yedi kişidirler, **sekizincileri köpekleridir**.”… Kehf 18/22.

[16] İbrâhîm babasına istiğfâr etmedi mi?

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ﴾'yi âhirete sarf idebilür miyüz? **Cevâb:** Belâ iderüz kıyâmet gününde Âzer gele keftâr sûretinde İbrâhîm'ün eteğine yapışa anda teberrâ ide. (114)

﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ﴾ Tanrı bir kavmi râst yoldan ayırur değül andan sonra ki anları ana kulağızladı ﴿حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ﴾ şuna değin ki anlara sakınacak yiri beyân ide ﴿إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ Geçen âyetde sebeb oldı ki Peygâmber Kuds'den Mekke'ye dönderilecek ba'zı işitmeyüp dahı Kuds'e taparlardı. Bu âyet beyân itdi ki anlara 'itâb yokdur. (115) ﴿إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾ Bedürüstî yir ve gök Tanrı'nundur, dahı ol Allâh hayât viricidür, hattâ memât viricidür ve dahı Tanrı'dan gayrı velînüz dahı nasîrinüz yokdur. (116) ﴿لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ﴾ Tahkîk tevbe kıldı Tanrı peygâmber üzerine münâfiklara gazâdan tehallüfe destûr virdüğiçün, dahı muhâcirlerün ve ensârun günâhlarından geçdi ki Tebûk yolında itdilerdi. Zîrâ gâyetde açlığıdı ve susuzlığıdı, dahı havfıdı. Şöyle ki bir hurmayı iki kişi yeridi, bir deveye on kişi bineridi. Boğazlansa anun fersini sıkup içerlerdi. **[5b]** ﴿الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ﴾ ki anlar tâbi' oldılar Muhammed'e darlık çağında ﴿مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ﴾ andan sonra ki yakın oldı ki döne gönülleri îmân üzerine sâbit olmakdan, yâ peygâmbere tâbi' olmakdan, yâ gazâdan, yâ gazâya çıkmakdan ﴿مِنْهُمْ﴾ anlardan ki peygâmbere tâbi' oldılar ﴿ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ﴾ andan sonra Tanrı anlarun tevbelerini kabûl itdi ﴿إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ bedürüstî Tanrı anlara şefkatlü ve esirgeyicidür. (117)

﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا﴾ Dahı tevbe kıldı tevbelerini kabûl itdi şunlarun ki gazâdan kaldılar anlar Ka'b b. Mâlik'idi ve Hilâl b. Ümeyye'yidi ve Mürâre b. Rebî'idi, evet anlardan kabûl itdiğüni te'hîr itdi. ﴿حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ﴾ Şu vakte değin ki yir dar oldı üzerlerine ginliğiyle ﴿وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ﴾ nefisleri dahı üzerlerine dar oldı hacletden ve melâletden ﴿وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ﴾ dahı zann eylediler ki Tanrı'dan yine Tanrı'ya penâh olur ﴿ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا﴾ andan sonra Tanrı döndi anlarun üzerine kabûlile tâ tevbe ide şunlar ki anlarunıla haldâşlardururlar. (118) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾[17] ﴿اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾[18] Sâdıklardan murâd Ebû Bekr, 'Ömer, 'Osmân ,

[17] Şüphesiz Allah tevbeleri kabul edendir, merhamet edendir.

[18] Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

‘Ali’dür, yâ ol selâsedür. (119) ﴿مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ﴾ Gerekmez ehl-i Medîne’ye ﴿وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ﴾ dahı şunlara ki anlarun yöresindedür münâfik a‘râbdan ﴿أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ﴾ ki gazâda peygâmberden kalalar ﴿وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ﴾ dahı eyle gerekmez ki nefislerinün hayâtını tercîh iderler peygâmberün nefsinün hayâtı üzerine ﴿ذَلِكَ﴾ ol yüz döndürmemek ﴿بِأَنَّهُمْ﴾ bununılandur ki bedürüstî anlar ﴿لَا يُصِيبُهُمْ﴾ irişmez anlara ﴿ظَمَأٌ﴾ susuzluk ﴿وَلَا نَصَبٌ﴾ ne hod zahmet ﴿وَلَا مَخْمَصَةٌ﴾ ve ne hod açlık ﴿فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ **[6a]** Tanrı yolında ﴿وَلَا يَطَئُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ﴾ dahı basmazlar ol yire ki kâfiri gazaba getireler ﴿وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا﴾ dahı düşmenden bulmazlar katl, yâ gâret, yâ şikestelik ﴿إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ﴾ illâ yazılur anlarınıçün ol zikr olınan sebebile ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ Tanrı muhsinînün ecrini zâyi‘ eylemez. (120)

﴿وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً﴾ Nafaka eylemezler azcuk nesneyi, bir hurmacuk gibi ﴿وَلَا كَبِيرَةً﴾ ne hod çoğı. Ya‘nî gazâda nafaka itmeyeler azdan ve çokdan. ﴿وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا﴾ dahı dere kesmeyeler gazâya varurken, yâ gelürken ﴿إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ﴾ illâ yazılur anlaruniçün, ya‘nî Tanrı anlara sevâb virür ﴿لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ tâ ‘ivaz ide Tanrı anlara işledüklerinden eyüreğini ki bire on virür, kimine yetmiş virür, kimine yediyüz, kimine nâ-mütenâhî. (121) ﴿وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً﴾ Eyle gerekmez mü’minlere ki bir uğurda göç ideler ﴿فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ﴾ Niçün göç itmeye her fırkadan ﴿مِنْهُمْ طَائِفَةٌ﴾ bir gürûh anlardan ve bir gürûh peygâmberile bile kalalar ﴿لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ﴾ tâ dîn içinde ârâste olalar ﴿وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ﴾ tâ halkını ki gazâdan kaldılar korkıdalar nasîhat idüp ﴿إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ﴾ vaktâ ki anlara döneler ﴿لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾ tâ hazer ideler. Sebebde rivâyet vardur, cümleden biri budur ki a‘râb-ı Hüzeyl’e açlık irişdi, dahı Medîne’nün temrîyle mededlenüp İslâm ızhâr itdiler. Dahı Müslimânlara infi‘âl iderlerdi, “Biz tav‘ıla îmâna geldük siz kılıçla geldünüz” didiler, dahı mü’minleri incitdiler, bu âyet indi. (122)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ﴾ Cenk idün şunlarınıla ki yakınrakdur size küffârdan ﴿وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً﴾ dahı kâfirler sizde şecâ‘at bulsunlar ve kuvvet bulsunlar. **[6b]** [19] ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾ ya‘nî nusretile Rûm yâ Kurayza, yâ Nadîr, yâ Deylem birle cenk itseler. (123) ﴿وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ﴾ Vaktâ ki bir sûre Kur’ân’dan inse peygâmber üzerine ﴿فَمِنْهُمْ﴾ Münâfiklardan ﴿مَنْ يَقُولُ﴾ şol

[19] İyi bilin ki Allah müttakilerle beraberdir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

vardur ki eydürdi ﴿أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا﴾ kangınuzı arturdı bu sûre îmân yöninden ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾ ammâ anlar ki îmân getürdiler, anları arturdı îmân yöninden, anlar beşâret görürlerdi her sûrenün indiğini. (124) ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ﴾ Ammâ anlar ki gönüllerinde nifâk vardur ﴿فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ﴾ arturdı anlara küfri küfre zam idüp ﴿وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ﴾ dahı öldüler ol küfrile. (125) ﴿أَوَلَا يَرَوْنَ﴾ Görmediler mi münâfıklar ﴿أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ﴾ ki bedürüstî ol münâfıklar mübtelâ olurlar ﴿فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ﴾ her yılda bir kerret, yâ iki kerre. Ya'nî marazıla ve kahtıla ve gayrıyla ﴿ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ﴾ dahı nifâklarından dönmezler ﴿وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ﴾ ne hod mütte'iz olurlar. (126)

﴿وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ﴾ Vaktâ ki bir sûre inerdi, ba'zı ba'zına bakardı göz idüp vahye inkâriçün ﴿هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ﴾ sizi Müsülmânlardan kimse gördi mi didüp tâ gideyidük gülesümüz gele şâyed dirlerdi. ﴿ثُمَّ انْصَرَفُوا﴾ andan sonra gitdi ﴿صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ﴾ Tanrı anlarun gönüllerini îmândan ırak itsün ﴿بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾ bununıla ki bedürüstî anlar nesne fikr itmez tâyifedür. En sonra Kur'ân'dan, (127) ﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ﴾ indi sûrenün âhirine değin. Ya'nî tahkîk geldi size peygâmber cinsinüzden 'Arabî ﴿عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ﴾ katırakdur anun üzerine isminüz ve günâhunuz. Ya'nî günâh itdüğünüz ana hoş gelmez. ﴿حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ﴾ harîsdür üzerünüze ki İslâm'a gelesiz **[7a]** ﴿بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ mü'min bendelere mihribân ve şefâ'atlüdür. (128) ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ Eğer sana îmân getürmekden yüz çevürürlerse ﴿فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ Tanrı bana yiter ki andan gayrı ma'bûd yokdur di yâ Muhammed ﴿عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ﴾ anun üzerine tevekkül itdüm ﴿وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ﴾ ve oldur ulu 'arşun Tanrı'sı di yâ Muhammed.

Su'âl: Bu sûrede Tanrı cenge emr itdi âyât-ı 'izâmıyla. Cümleden birisi ﴿فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾[20], âyetidür. ﴿اقْتُلُوا﴾, ﴿وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ﴾[22], ﴿وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً﴾[21], ﴿فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ﴾ âyâtıdur. ﴿الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ﴾[23] buna mu'ârızdur. **Cevâb:** Bu âyet Mekkî'dür, kıtâle emr Medîne'de oldı, yâ emrdür tevekküle. (129)

20 Nisâ 4/84.

21 Tevbe 9/36.

22 Hacc 22/78.

23 Tevbe 9/5.

10. YÛNUS SÛRESİ

سُورَةُ يُونُسْ عَلَيْهِ السَّلَام مِائَة وَتسع أَيَاتٍ مَكِّيَّة[24]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿الر﴾ ﴿تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ﴾dur ma‘nâsı. أَنَا اللهُ أَرَي مِنَ الْعَرْشِ اِلَي الثَّرَي مَا يرَي وَمَا لَا يرَي[25] ﴿الْحَكِيمِ﴾ Ol ki sana gönderildi yâ Muhammed pür-hikmet kitâbun âyâtıdur, yâ gökden inen kitâblarun üzerine hâkim olan kitâbdur. (1) ﴿أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ﴾ Mekke ehline ‘aceb mi geldi kendülerden bir kişiye vahy itdüğümüz ki anlardan murâd Muhammed’dür ﴿أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ﴾ halka inzâr it ve korkut diyü. ﴿أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ﴾

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿لِلنَّاسِ﴾’daki *lâm*un ma‘nâsı nedür, eğer *‘inde* olsa nice olurdu? **Cevâb:** Ma‘nâ أَنَّهُمْ جَعَلُوهُ لَهُمْ أُعْجُوبَةً’dür, ‘indede bu letâfet yokdur.

﴿وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ Beşâret it şunlara ki îmân getürdiler yâ Muhammed ﴿أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ bununıla ki bedürüstî anlaruniçün selef-i hayr vardur kendüleri yaradan katında ki uçmakdur, yâ şefâ‘atdür.

Su’âl: Selef-i hayra *kadem* didi, nazar nedür? **Cevâb:** Selef-i hayr olmaz illâ sa‘yile ki kademile **[7b]** olur, nice ki ni‘mete *yed* dindi, zîrâ yedile virilür ni‘met.

[24] Yûnus ‘aleyhi’s-selâm sûresi; 109 âyettir, Mekke’de nâzil olmuştur.

[25] Ben Allah’ım, arştan serâya dek görünen görünmeyen ne varsa ben görürüm.

﴿قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ﴾ kâfirler, bedürüstî bu Muhammed getürdüği rûşen sihirdür didiler. (2) ﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ﴾[26]

Su'âl: İstivâ niçün tefsîr itmezsin, nice ki selef tefsîr itdi? **Cevâb:** Evvel müfessir Muhammed'idi tefsîr itmedi, Cibrîl'e sordı ol dahı bilmezem didi. Bu cevâb ehl-i tefvîze eyü delîldür.

Su'âl: İbn-i 'Abbâs istivâ istekarra ma'nâsınadur didi, sen niçün dimezsin? **Cevâb:** İbn-i 'Abbâs sultânü'l-müfessirîn idi, tefsîr itdi, bu 'asırda hazer olınur te'vîlden.

Su'âl: Çün Muhammed bilmedi ve Cibrîl bilmedi, pes kündürdüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Ahkâm bâbında pûşîde olanı kündürmek revâ değüldür, i'tikâdiyyâtda revâdur nice ki [27]﴿وَرُسُلاً لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ﴾ didi. ﴿ثُمَّ اسْتَوَى﴾ didüği ثُمَّ kemel-i dimek olur. Ya'nî andan sonra ulu ecsâmdan nesne yaradılmadı.[28]

﴿يُدَبِّرُ الْأَمْرَ﴾ İşi tedbîr ider 'alâ muktezâ hikmetihî ﴿مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ﴾ hergiz bir şefâ'at idici yokdur meğer anun destûrından sonra.

Su'âl: Tedbîri revâ görürsin tedebbüri neye revâ görmezsin? **Cevâb:** Tedebbür, tefekküre dirler, Tanrı hod münezzehdür. ﴿ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ﴾ Ol Tanrı sizün ma'bûdunuzdur, tapun ana ﴿أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾ nasîhat almaz mısız? (3)

﴿إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا﴾ Andan yanadur sizün dönmenüz bir uğurda ﴿وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا﴾ va'de kıldı Tanrı va'de-i râst ﴿إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ﴾ oldur ki evvel mahlûkâtı yaradur, andan sonra yine dönderür ﴿لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ﴾ tâ 'ivaz eyleye anlara ki îmân getürdiler ve 'amel-i sâlih işlediler 'adlile ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ﴾ **[8a]** dahı şunlar ki kâfir oldılar anlaruniçün şarâb vardur kaynar sudan ﴿وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ﴾ dahı 'azâb-ı elîm vardur. (4) ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا﴾ Tanrı ol Tanrı'dur ki güneşi ulu şu'leyile

[26] Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da işleri yerli yerince idare ederek arşa istiva eden Allah'dır.

[27] Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, **bir kısım peygamberleri ise sana anlatmadık**… Nisâ 4/164.

[28] Sonra yaratma tamamlandı.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

kıldı, dahı kameri nûr issi kıldı ﴿وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ﴾ dahı anı menziller issi kıldı, şöyle ki yiğirmi sekiz menzilden her gice bir yirde olur ﴿لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ﴾ tâ kamerile yıllarun sağışını ve aylarun hisâbını bilesiz ﴿مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ yaratmadı Tanrı anı illâ hak olan hitâbıla ki كُنْ hitâbıdur ﴿يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ beyân iderüz birliğimüzün nişânelerini ol kavmiçün ki bilürler ve eyü nazar iderler. (5) ﴿إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ﴾ Bedürüstî gicenün ve gündüzün hikmetile ve dönmekile gelmeğinde dahı ol nesnede ki yaratdı göklerde ve yirlerde nişâneler vardur bizden korkanlariçün. (6)

﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا﴾ Bedürüstî şunlar ki kıyâmet kopup bize gelmeği ummazlar ﴿وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ dahı az ve fânî nesneye râzı oldılar ﴿وَاطْمَأَنُّوا بِهَا﴾ dahı anda sevüp karâr itdiler ﴿وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ﴾ dahı şunlar ki birliğimüz nişânlarından ki Kur'ân ve Muhammed'dür gâfil oldılar. (7) ﴿أُولَئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ Ol tâyife ki sıfatları takrîr olundı makâmları anların tamudur kazandukları günâh sebebiyle. (8) ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ﴾ kulağızlar anları yaradan, anları îmânları ve 'amel-i sâlihleri sebebiyle uçmağa ﴿تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ﴾ akar anlarun sarâyları altından ırmaklar.

Su'âl: Bu te'vîle izâfet müsâ'ade eylemez. **Cevâb:** مِنْ قُدَّامِهِمْ'dür te'vîl, yâ تَحْتَ أَمْرِهِمْ'dür.

﴿فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ﴾ **[8b]** na'îm uçmaklarında tena''um iderler anda. (9) ﴿دَعْوَاهُمْ فِيهَا﴾ Sözleri anlarun uçmaklarda ﴿سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ﴾'dür.

Su'âl: Sözleri budur didi, hâlbuki muhâdeseleri dahı vardur. **Cevâb:** Yimek dilemeğe nişâneleri bu keleci olısar, ol demde ne ki arzuları vardur hâdimler getürürler.

﴿وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ﴾ ol hizmetkârlarun uçmakda anlara tahiyyeti *selâm*dur, yâ zamîr ehl-i cennete gider. ﴿وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾'dür. Rivâyetdür ki yimek getüricek kırk yıl ta'âm yimekde eğleneler, 'arak ki anlar çıkar misk u 'anber gibi koka. Yine rivâyetdür ki uçmak ehlinün dilinde *sübhânallâhi ve'l-hamdülillâhi velâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber* çok ola. (10)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ﴾ Eğer Tanrı tizlese halka şerr irişdürmeği anlara hayrı ta'cîl itdiği gibi ﴿لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ﴾ irişürdi anlara ecelleri helâkıla, ya'nî Tanrı anları helâk iderdi. ﴿فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا﴾ terk iderüz şunları ki bizüm likâmuzı ummazlar ﴿فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾ azgunlıklarında şu hâlde ki mütehayyir olurlar.

Su'âl: Bu âyet nice muttasıl olur kabline? **Cevâb:** ﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ﴾ mütezammindür nefy ta'cîli gûyâ ki وَلَا يعَجِّلُ لَهُمْ الشَّرَّ وَلَا يقْضِي إِلَيهِمْ أَجَلُهُمْ فَيمْهِلُهُمْ لِإِلْزَامِ الْحُجَّةِ[29] dindi. (11)

﴿وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا﴾ Vaktâ ki insâna bir zahmet 'ârız ola bize niyâz ider her hâlinde, ya'nî yaturiken yâ otururiken yâ dururiken. Bu üç hâli yâd itdüğinde nazar oldur ki sâhib-i firâş bu üç hâlde niyâzdan hâlî olmaz. ﴿فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ﴾ vaktâ ki andan zahmeti götüreviz ﴿مَرَّ﴾ yürür ﴿كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرٍّ مَسَّهُ﴾ şunun gibi ki ana irişen zahmetiçün bize niyâz itmediyidi ﴿كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ancılayın bezendi **[9a]** müşrikleriçün şol nesne ki işlerler zikrden i'râz idüp şehevâta uymakdan. (12) ﴿وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا﴾ Tahkîk karnları helâk itdük sizden öndin 'azâbıla vaktâ ki küfürlerinün üzerine karâr itdiler ﴿وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ﴾ hâlbuki anlara geldi peygâmberler dürlü mu'cize ile ﴿وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا﴾ anlar îmân getürür olmadılar ﴿كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ﴾ ancılayın kâfirlere 'ikâb iderüz. (13)

﴿ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ﴾ Andan sonra sizi kıldı ﴿خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ﴾ yir yüzinde halîfeler ﴿مِنْ بَعْدِهِمْ﴾ anlardan sonra ﴿لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ﴾ tâ bilevüz ki nice işler sizi iy Mekke ehli. (14) ﴿وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ﴾ Vaktâ ki okına anlarun üzerine âyâtumuz şu hâlde ki rûşenlerdür ﴿قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا﴾ gazaba gelip ve kakıyup şunlar ki bizüm likâmuzı ummazlar eydür ﴿ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا﴾ bize bundan gayrı bir Kur'ân getür ﴿أَوْ بَدِّلْهُ﴾ yâ anı değişdür, âyet-i 'azâbı âyet-i rahmete olsun ve anda bizüm putlarumuza zemm olsun ﴿قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي﴾ yâ Muhammed bana olmaz ki ben anı değişdürem kendümden di ﴿إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ﴾ tâbi' olmazam illâ şuna ki bana vahy olınur ﴿إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي﴾ bedürüstî ben korkaram ma'bûdumdan eğer 'âsî olursam tebdîl ve nesh birle kendü kendümden ﴿عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾ ol günün 'azâbından ki uludur.

[29] Onlara şerri vermekte acele etmez, kendilerine tanınan müddeti anında bitirmez ve bir bahaneleri kalmaması için kendilerine mühlet verir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tba.gov.tr

Su’âl: Peygâmber bunun gibi Kur’ân getürmedüğini bilürleridi, ne ma‘nâdan ﴿ائْتِ بِقُرْآنٍ﴾ dirler? **Cevâb:** Belâ bilürleridi, evet [30]﴿لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا﴾ dirler idi. Eğerçe diyemezler idi maksûdları peygâmberile şankasayıdı anlarun.

Su’âl: Le‘allî ki anlar ﴿ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ﴾ didükleri vahy cihetinden ola inkâr nedenidi? **[9b] Cevâb:** ﴿إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ﴾ delîldür ki vahyile olduğını dilemezlerdi.

Su’âl: Neyidi garazları, anlar hod münkir tâyifeyidi bu iktirâha? **Cevâb:** Murâdları mekr idi eğer iktirâh itse bilürlerdi ki helâk olurdı, eğer iktirâh itmese masharalığa tutarlarıdı. (15)

﴿قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ﴾ Eyit yâ Muhammed eğer Tanrı dileseydi okımazıduk bunı üzerinüze ﴿وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ﴾ dahı bununıla size bildürmezidük küfrümüzi ve cehlinüzi ﴿فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا﴾ tahkîk içinüzde kırk yıl durdum ﴿مِنْ قَبْلِهِ﴾ nübüccey da‘vâsından öndin ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ anlamaz mısız iy bî-hıredler, yâ ﴿مِنْ قَبْلِهِ﴾ didüği ﴿مِنْ قَبْلِ نُزُولِ الْقُرْآنِ﴾ dimek olur. (16) ﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا﴾ Kim zâlimrakdur şundan ki Tanrı’nun üzerine yalan çıkardı, şerîki var ve oğlı var diyüp ﴿أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ﴾ yâ anın âyât-ı ‘izâmını yalanladı ﴿إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ﴾ bedürüstî şân budur ki müşrikler sa‘âdet-mend olmazlar. (17) ﴿وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Taparlar Tanrı’dan gayrıya ﴿مَا لَا يَضُرُّهُمْ﴾ şuna ki tapmasalar ana anlara ziyân itmez ﴿وَلَا يَنْفَعُهُمْ﴾ dahı tapsalar anlara fâyide eylemez yine ﴿وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا﴾ dahı bunlar şefâ‘at idicilerimüzdür ﴿عِنْدَ اللَّهِ﴾ Tanrı katındadırlar ﴿قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ﴾ Tanrı’ya haber mi virürsiz di yâ Muhammed şundan ki bilmez göklerde ve yirlerde anun ‘ilminden taşra hod nesne yokdur ﴿سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ müte‘âlî ve münezzeh pâdişâhdur andan ki ana şerîk iderler.

Su’âl: Tanrı’ya bular nice haber virdiler? **Cevâb:** Muhâl da‘vâlariçün tehekkümdür anlara. Murâd zîrâ putlarımuz şefî‘ olur didikleri bâtıl nesnedür. Gûyâ ki bunlar haber virürler bir nesneyi ki ana ‘ilm müte‘allik değül. (18)

﴿وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً﴾ **[10a]** Yaradılmış değildi illâ bir millet. Ya‘nî bir dîn üzerineyidiler, Âdem devrinde, yâ Nûh gemiden çıkdukda. ﴿فَاخْتَلَفُوا﴾ dürlü

[30] Enfâl 8/32.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

müllet oldılar ﴿وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ﴾ eğer Tanrı'dan aralarında kıyâmet güninde hükm itmek geçmeseydi ﴿لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ﴾ aralarında şimdi hükm olınurdı ﴿فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾ şundan ki ihtilâf iderler anda anlar. (19) ﴿وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ﴾ Niçün anun üzerine bir âyet inmez ma'bûdından biz diledüğümüz gibi dirler ﴿فَانْتَظِرُوا﴾ muntazır olun siz 'azâba gökden âyet yerine ﴿إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ﴾ bedürüstî ben dahı sizünle bileyim muntazır olanlardan.

Su'âl: Anlar çün mu'cize dilediler Muhammed 'aleyhi's-selâm peygâmberidi, mu'cize göstermeyüp gayba havâle itdüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Mu'cizelerde Kur'ân gibi ulu mu'cize yoğıdı, ana sihir didiler. Dahı anlar bunca âyâtı görüp andan bize bir âyet niçün getürmedi didüklerinden murâdları istihzâ idi. (20)

﴿وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً﴾ Vaktâ ki halka yağmur gönderevüz ﴿مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُمْ﴾ kızlıkdan sonra ki anlara irişdi ﴿إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا﴾ nâgâh anlarunıçün mekr görinür bizüm âyâtumuzda ﴿قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا﴾ Tanrı tizrekdür mekr yöninden di yâ Muhammed. Tanrı Mekke ehline yedi yıl kızlık havâle itdi, şöyle ki helâka yakın oldılar. Tanrı yağmur virüp anları hayr itdiyise ta'n itmeğe başladılar.

Su'âl: Anlar sür'at-i mekrile za'f olınmadılar, ﴿قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا﴾ ne ma'nâdan dindi? **Cevâb:** Vasf olundılar sür'atile, *izâ-yı müfâce'e* karînedür.

﴿إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ﴾ Bedürüstî bizüm kirâmen kâtibînimüz **[10b]** yazarlar şunı ki anlar mekrden gizlerler. (21) ﴿هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾ Tanrı ol Tanrı'dur ki gezdürür sizi kuruda ve deryâda ﴿حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ﴾ şu vakte değin kim gemide olasız ﴿وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ﴾ dahı ol gemiler ala gide anları eyü yille ﴿وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا﴾ dahı şâd olalar ol eyü yile gele ol gemiye, yâ ol yile karşu ﴿رِيحٌ عَاصِفٌ﴾ katı ve kuvvetlü yil ﴿وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ﴾ dahı mevc gele anlara her cihetden ﴿وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ﴾ dahı bileler ki helâka yakın oldılar ﴿دَعَوُا اللَّهَ﴾ Tanrı'ya niyâz ideler ﴿مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾ şu hâlde ki ana râst olalar tazarru'la ﴿لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ﴾ eğer bizi kurtarursan bu zahmetden ﴿لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ﴾ senün muvahhid bendeleründen olavuz.

Su'âl: رِيحٌ عَاصِفَةٌ gerekidi, zîrâ رِيحٌ mü'ennesdür. **Cevâb:** Şunda ki te'nîs müstehakkak ola, tezkîr dahı anda câyizdür.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿إِذَا﴾’nun cevâbı nedür? **Cevâb:** Cevâbı ﴿جَاءَتْهَا﴾’dur.

Su’âl: فَدَعَوُا didi Sâhib-i Keşşâf, ya‘nî دَعَوْا kelimesinün mahalli nedür? **Cevâb:** ﴿ظَنُّوا﴾’dan bedeldür, bedel-i iştimâl. Zîrâ anlarun du‘âsı helâk zann itdüklerinün levâzımındandur.

Su’âl: Kelâmı hitâbdan gayba sarf itdüğinde fâyide nedür? **Cevâb:** Mübâlağadur.

Su’âl: Ümmü’d-Derdâ’nun kırâ’etinün fâyidesi nedür ki فِي الْفُلْكِي okıdı? **Cevâb:** İki ي dahı zâyiddür. فلك bir kelimedür ki hem müfreddür hem cem‘. ﴿لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا﴾ makûl-i kavl-i mahzûfdur, yâ دَعَوُا cümle-i kavldendür.

﴿فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾ Vaktâ ki Tanrı anları kurtardı ol hatardan nâgâh anlar yir yüzinde fesâd iderler haksuz yire.

Su’âl: بَغْي olmaz illâ haksız, ﴿بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** بَغْي hiç yire el uzatmağa eydürler. Ol hakkıla dahı olur, nice ki Müsülmânlar kâfir iklimine akıcak **[11a]** evlerini yıkarlar ekinlerini yakarlar tâ müsahhar ideler. (22)

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ﴾ İy halk bedürüstî sizün bağyunuzun vebâli nefsünüz üzerine râci‘dür ﴿مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ dünyâ metâ‘ıdur. Ol vaktın bedel ola, yâ haberdür ﴿بَغْيُكُمْ﴾’den, yâ ﴿مَتَاعَ﴾’a mef‘ûl-i mutlakdur. ﴿ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ﴾ Andan sonra dönmeğünüz bizden yanadur ﴿فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ andan haber virür Tanrı size şunı ki işlerdünüz.

Su’âl: بَغْي nice metâ‘ olur ki haber bırakdı? **Cevâb:** Ma‘nâ إِنَّمَا تَعِيشُكُمْ فِي مَعَاصِيكُمْ فِيهَا مَتَاعٌ يضْمَحِلُّ عَنْ قَرِيب’dür. (23)

﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ﴾ Bedürüstî hayât-ı dünyânun meseli şol su gibidür ki gökden indürdük anı ﴿فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ﴾ dahı karışdı anunıla yirün otları ﴿مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ﴾ şundan ki halk yir, dahı cânverler yir.

Su’âl: Niçün dünyânun meselini suya benzetdi? **Cevâb:** Ol ma‘nâdan ki sunun karârı yok, dünyânun dahı karârı yok. **Ya** sunun azı nâfi çoğı muzırdur, dünyâ dahı [31] قَلِيلُهَا يكْفِي وَكَثِيرُهَا يطْغِي. **Ya** sunun ba‘zı tatlı, ba‘zı melîh, ba‘zı acı.

[31] Azı kifâyet eder, çoğu ise azdırır.

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Dünyâ dahı ba'zı helâl, ba'zı şübhelü, ba'zı harâm. **Ya** su çok durıcak kokar, isti'mâl idicek kokusı gider. Dünyâ dahı zekâtın virmesek kokar, virsek pâk olur. **Ya** suyılan bostân ve hâristân temîz olur, dünyâyıla dahı kerîm ve bahîl ma'lûm olur. **Ya** su bostana ve kenîfe girür ancılayın dünyâ sâlihe ve tâlihe erişir. **Ya** su otıla yirün 'aybın örter, dünyâ dahı keremile kişinün 'aybını örter. **Ya** su ba'zı mevâzı'da olur, ba'zında olmaz, dünyâ dahı ba'zılarda olur, fukarâda olmaz. **Ya** su katre katre cem' olur, dünyâ dahı biraz biraz irkilür. **Ya** su önin açıcak bir **[11b]** bir uğurda gider, dünyâ dahı ölicek bir uğurda gider. **Ya** yağmura çâre yokdur, ne getürmekde, ne gidermekde, dünyâ dahı maksûmdur. **Ya** su sâfî dahı olur, dahı bulancak dahı olur, dünyâ dahı ya lutfila gelür, ya gınâyıla gelür. Ya az olur ki su zer'i fesâda virür, dünyâ dahı nicelerün kalbini fesâda virür. **Ya** su hayâtdur ba'zılara ve helâkdur ba'zılara, dünyâ dahı kime helâkdur ve kime hayâtdur.

Su'âl: Hayât-ı dünyâyı gök suyına benzetdi, yir suyına benzetmedi, nazar nedür? **Cevâb:** Zîrâ gök suyı katre katre iner, dahı 'ömr nefes nefes virüp sürer. Eğer göğün suyı bir uğurda inse 'âlem fesâda varurdı, âdem dahı bir uğurda nefes virse beden harâb olur.

﴿حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا﴾ Şu vakte değin ki yir bezeğini aldı ﴿وَازَّيَّنَتْ﴾ dahı âraste oldı ﴿وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا﴾ dahı zann itdiler ki bedürüstî anlar tüvânâdur anı eyle itmeğin üzerine ﴿أَتَاهَا أَمْرُنَا﴾ geldi ana bizüm buyrığumuz ﴿لَيْلًا أَوْ نَهَارًا﴾ gicede ya gündüzde ﴿فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا﴾ dahı anı biçilmiş gibi kılduk, gûyâ ki yoğıdı bizüm kahrumuz sebebiyle, nice ki ana ﴿كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ﴾ işâret ider. ﴿كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ ancılayın beyân iderüz dünyânun gurûrını ve zevâlini anlar tâyifeye. (24)

﴿وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ﴾ Tanrı da'vet ider bendelerini dâru's-selâma, ya'nî uçmağa ﴿وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ Tanrı dilediğini kulağızlar doğru yol.

Su'âl: Ne ma'nâdan da'veti 'âm itdi hidâyeti hâs itdi. **Cevâb:** Da'veti 'âm itdi, tâ buhle nisbet olunmaya ve hidâyeti hâs itdi, tâ sefehe nisbet olunmaya. (25)

﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ﴾ Şunlaruniçün ki tevhîd itdiler hüsnâ uçmağı vardur. ﴿وَزِيَادَةٌ﴾ didüği bir dâne incüden **[12a]** bir sarâydur uçmakda, ya ru'yetullâhdur. ﴿وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ﴾ konmaz anlarun yüzlerine kara toz, cehennem

görmeklikle ﴿وَلَا ذِلَّةٌ﴾ ne hod mezellet ﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ anlar ashâb-ı cennetdür, muhalled olmağıla. (26) ﴿وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا﴾ Şunlaruniçün ki günâhlar kazandılar seyyi'enün cezâsı kadarıncadur anlarda. ﴿وَالَّذِينَ﴾, ﴿لِلَّذِينَ﴾'ye ma'tûfdur. ﴿وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ﴾ dahı anları karalık bürür ﴿مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ﴾ anlarınıçün Tanrı hazretinden bir kurtarıcı ve saklayıcı yokdur ﴿كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ اللَّيْلِ﴾ şöyle ki anlarun yüzleri giceden bir pâre geydürildi gibi ﴿مُظْلِمًا﴾ şu hâlde ki karanudur ﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[32] (27)

﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا﴾ An yâ Muhammed ol güni ki koparuruz anları bir uğurda ﴿ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ﴾ andan sonra eydürüz şunlara ki sanemleri bize şerîk itdiler, yerinüzde durun ﴿أَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ﴾ siz, dahı sanemlerünüz ﴿فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ﴾ dahı ayırduk anlarun aralarını ﴿وَقَالَ شُرَكَاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ﴾ anlarun sanemleri ol esnâda "Siz bize tapmadınuz, belki şeytâna tapardunuz" didiler.

Su'âl: ﴿ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ﴾ didüğine [33]﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ kavli muhâlifdür. **Cevâb:** Kıyâmetde mevkıfler vardur. Sinleden çıkıcak üç yüz yıl söylemeye, hisâb deminde söyleye. Ol putlar "Biz sizün tapduğınızı bilmeziz bizde zîrâ can yoğıdı ki anlayavuz" diyeler. Ol dem kâfirler "Siz buyurdunuz biz size tapduk" diyeler. Sanemler, (28) ﴿فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ﴾ diyeler. Ya'nî Tanrı tanıklığa yiter sizünle bizüm aramızda ﴿إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ﴾ bedürüstî biz sizün 'ibâdetinüzden gâfillerüz diyeler. (29)

[12b] ﴿هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ﴾ Ol arada her nefis bulur ve rûşen ider şunı ki gönderdiler ﴿وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ﴾ dahı dönderüldiler Tanrı'dan yana ki anlarun hak mevlâsıdur ﴿وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾ dahı ayrıldı anlardan şol ki ana şerîk iderlerdi. (30)

﴿قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ Eyit yâ Muhammed, kim virür rûzî size yirden ve gökden ﴿أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ﴾ ya kim mâlik olur kulaklara ve gözlere ki anda dürlü hısâl var ﴿وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ﴾ dahı kim çıkarur diriyi ölüden ﴿وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ﴾ dahı kim çıkarur ölüyi diriden ﴿وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ﴾ ya

[32] İşte onlar cehennem ehlidir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.

[33] … **Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz** ve onları günâhlardan arıtmaz. Onlara elem verici azab vardır. Bakara 2/174.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

kim tedbîr ider 'âlemün işini ﴿فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ﴾ anlar Tanrı te'âlâ diyeler ﴿فَقُلْ أَفَلَا﴾ ﴿تَتَّقُونَ﴾ Tanrı'dan korkmaz mısız di yâ Muhammed.

Su'âl: Kâfirler gökden ve yirden rûz viren, sem'a ve ebsâra mâlik olan, diriyi ölüden ve ölüyi diriden çıkaran Tanrı'ya ikrâr idicek ne ma'nâdan puta taparlar? **Cevâb:** Anlar bir nice tâyifedürler ba'zı ol "Haddümüz yokdur ki Tanrı'ya tapavuz, puta tapduğumuz ol ma'nâdandur ki bizi Tanrı'ya yakın eyleye" dirler. Ya "Putlarumuz melâ'ike hey'etindedür, taparuz ki melâ'ike bize şefî' ola" dirler. Ya kıble diyü taparlar. Ya [34]﴿إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ﴾ diyü taparlar.

(31) ﴿فَذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ﴾ Ol Tanrı sizün hak ma'bûdunuzdur ﴿فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ﴾ ﴿إِلَّا الضَّلَالُ﴾ hak 'ibâdetinden sonra değüldür illâ bâtıl 'ibâdetdür ﴿فَأَنَّى تُصْرَفُونَ﴾ hakdan dalâlete ve tevhîdden şirke ne şübheden döndürülürsiz. (32) ﴿كَذَلِكَ﴾ ﴿عَلَى﴾ ﴿حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ﴾ Ancılayın vâcib oldı kelime-yi 'azâb senün rabbinden ﴿الَّذِينَ فَسَقُوا﴾ şunlarun üzerine ki kâfir oldılar ﴿أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ bedürüstî sâbit oldı anlarun îmân getürmeyeği ol ma'nâdan 'azâb vâcib oldı. (33)

[13a] ﴿قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ﴾ Eyit yâ Muhammed putlarunuzdan var mı şol ki yaradur halkı andan sonra yine düridür. Eğer cevâbdan 'âciz olurlarsa ﴿قُلِ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ﴾ sen anlara cevâb virüp Tanrı yaradur halkı yine düridür di yâ Muhammed ﴿فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ﴾ nireden ve ne şübhe ile tevhîdden döndürülürsiz di.

Su'âl: ﴿هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ﴾ didi, hâlbuki anlar i'âdeye münkirlerdür. **Cevâb:** İ'âde-i halk zâhirü'l-burhân olduğıçün bir yire kondı ki inkâra çâre yokdur. (34)

﴿قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ﴾ Putlarunuzdan var mıdur şol ki hakka kulağızlar di yâ Muhammed ﴿قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ﴾ hakka Tanrı kulağızlar di yâ Muhammed ﴿أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ﴾ şol Tanrı ki hakka kulağızlar, tâbi' olmağa ol ehakk değül mi? ﴿أَمَّنْ لَا يَهِدِّي إِلَّا أَنْ يُهْدَى﴾ ya şol mı evlârakdur tapmağa ki yol bilmez meğer sen götüresin gideresin di. ﴿فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ﴾

[34] Hayır; "**Doğrusu Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk**, biz de onların izlerinden gitmekteyiz" derler. Zuhruf 43/22.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

noldı size, nice hükm idersiz bâtıl nesneyile ki hüccetsiz taparsız. (35) ﴿وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا﴾ tâbi‘ olmaz ekseri anlarun puta tapmakda meğer zanna, zîrâ Tanrı yaratduğını bilürler ﴿إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا﴾ bedürüstî zan hakdan nesne def‘ itmez ki ‘azâbdur.[35] ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ﴾ (36)

﴿وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Bu Kur’ân Tanrı’dan gayrıya izâfet olmaz ki yalanıla getüre anı ﴿وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ﴾ lâkin gerçekleyici oldı kendüden öndin geçeni kütüb-i münzeleden ﴿وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ﴾ dahı her nesnenün beyânı oldı helâldan ve harâmdan ﴿لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ gümânılar olma bunda ki **[13b]** bu ‘âlemler Tanrı’sındandur. ﴿مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾, ﴿تَصْدِيقَ﴾’e ya ﴿تَفْصِيلَ﴾’e müte‘allikdür. (37) ﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ﴾ O Kur’ân’ı Muhammed kendüden mi düzdi dirler ﴿قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ﴾ siz dahı anun gibi fesâhatde Kur’ân getürün di yâ Muhammed ﴿وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ dahı okun mededleşmeğe, kime gücünüz yiterse Tanrı’dan gayrı ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ eğer Muhammed kendüden getürdi didüğünüzde râstlarısanuz. Peygâmber bunı deyiceğez sükûta vardılar. (38) ﴿بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ﴾ Bel anlar yalanladılar anı bilmeden mücerred kavlile ﴿وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ﴾ dahı gelmedi anlara serencâmı şunun ki va‘de olundılar Kur’ân’da ki ol ‘azâbdur dünyâda ve nârdur âhiretde.

Su’âl: Tevekku‘da nazar nedür? **Cevâb:** Ma‘nâ anlar tedebbür itmeden tekzîb itdiler ve ba‘de’t-tedebbür yine tekzîb itdiler ‘inâd yöninden, Tanrı dahı zemm itdi bilmeden tekzîbe müsâra‘at itdikleriyle.

﴿كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ Anlarcılayın yalanladı şunlar ki anlardan öndin geçipdürler peygâmberlerini ﴿فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ﴾ nazar iy yâ Muhammed ki hakkı yalanlayanun serencâmı nice oldı! (39)

﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ﴾ Anlardan ba‘zı Kur’ân idüğini bilürler eğerçe ‘inâd iderler ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ﴾ anlardan kimi Kur’ân idüğine inanmazlar ﴿وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ﴾ Tanrı’n yiğrek bilür ‘inâd idenleri. (40) ﴿وَإِنْ كَذَّبُوكَ﴾ Eğer seni müşrikler yalanlasalar yâ Muhammed ﴿فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ﴾ bana benüm dînüm, size sizün dînünüz yâ Muhammed ﴿أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ﴾ siz berîlersiz şundan ki ben işlerem ﴿وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ﴾ ben dahı bîzârarm şundan ki siz

[35] Allah onların yaptıklarını bilir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tubа.gov.tr

işlersiz di. (41) ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ﴾ Anlardan imi sana kulak ururlar. Murâd Yahûddur ki okıduğunı severlerdi, evet îmân getirmezlerdi. **[14a]** ﴿أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ﴾ Sen sağıra işitdürür misin eğerçe anlayamazlar? Ya müşrikler hakkındadur. (42) ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ﴾ Anlardan kimi sana 'adâvet göziyle bakar ﴿أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ﴾ sen köri râst yola kulağızlayam mı dirsin? ﴿وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ﴾ eğerçe hakkı görmeze ururlar. (43) ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا﴾ Bedürüstî Tanrı halka nesne zulm itmez ﴿وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ lâkin halk nefislerine zulm iderler hakka inkâr itmeklikle. (44) ﴿وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ﴾ Ol günde ki cem' iderüz anları ﴿كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ﴾ şu hâlde ki eğlenmemişe benzerler meğer bir sâ'at nehârdan, ol günün şiddetinden. Ya'nî ikindiden ahşama değin, ya subhdan öyleye değin. ﴿يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ﴾ Âşinâlık gösterüp birbirini bileler. Bu ma'nâdan yirde yarım gün yatduk sanalar, zîrâ tûl-i 'ahdile kişi yâd olur. ﴿وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾ hâlbuki anlar mü'minler değülleridi. (45)

﴿وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ﴾ İmmâ yâ Muhammed gösterevüz sana ba'zını şunun ki anlara va'de kılupdururuz dünyâda 'azâbdan, azâb-ı Bedir gibi ﴿أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ﴾ ya seni kabz iderüz ﴿فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ﴾ bizden yanadur anlarun dönmeği, âhiretde sana gösterirüz ki anları nice idiserüz ﴿ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ﴾ andan sonra Tanrı hâzırdur, âhiretde tanıklık virür anlarun işledüklerini. Şehâdetden murâd 'ikâbdur. (46) ﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ﴾ Her ümmetin peygâmberi vardur ﴿فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ﴾ kaçan ki anlara peygâmberler gele ﴿قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ﴾ 'adlile hükm olınur aralarında ve 'azâbıla ﴿وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ anlar zulm olunmazlar ol 'azâbıla, **[14b]** zîrâ tekzîb itdiler. (47) ﴿وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ Anlar işbu 'azâb va'de kılduğun ki ﴿وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ﴾'den anlandu ne vaktindür, gerçeksen göster didiler. (48) ﴿قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا﴾ Ben nefsimüçün ziyâna mâlik olmazam marazdan ya fakrdan ﴿وَلَا نَفْعًا﴾ ne hod nef'a sıhhâtden yâ gınâdan ﴿إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ﴾ meğer şunı ki diledi sizün darrunuza ve nef'unuza nice mâlik oluram di yâ Muhammed ﴿لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ﴾ her ümmetün eceli vardur ve ecelinün müddeti vardur ﴿إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ﴾ kaçan ki anlarun 'azâbınun vakti gele ﴿فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ andan bir lahza ne girü kalurlar ne bir sâ'at ilerü geçerler. (49)

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا﴾ Yâ ehl-i Mekke bana haber virün anun 'azâbı gelse size gicede nice ki Lût kavmine geldi, ya gündüzde nice ki Şu'ayb kavmine geldi ﴿مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ﴾ nedür ol ki müşrikler andan tezlerler.

Su’âl: ﴿إِنْ أَتَاكُمْ﴾ şartdur, kanı cevâbı? **Cevâb:** Mahzûfdur ki ol هَلْ تَقْدِرُونَ عَلَي دَفْعِهِ[36]’dür.

Su’âl: لَيلًا أَوْ نَهَارًا dimedi, ﴿بَيَاتًا﴾ didi, nazar nedür? **Cevâb:** ﴿بَيَاتًا﴾ didüğiyle işâret itdi anlarun gafletine nice ki ﴿نَهَارًا﴾ didüğiyle işâret itdi anlarun gurûr-ı vaktine.

Su’âl: Ne ma‘nâdan مَاذَا يَسْتَعْجِلُونَ dimedi? **Cevâb:** İşâret itmek diledi mûcibi terk isti‘câle ki icrâmdur, yarar ki ﴿مَاذَا يَسْتَعْجِلُ﴾ şarta cezâ ola. (50)

﴿أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنتُم بِهِ آلْآنَ﴾ Ya‘nî vaktâ ki ‘azâb vâkı‘ ola gerçekler misiz anı? Ol vaktın siz ‘azâba inanduğunuz size fâyide itmez dine anlara. ﴿وَقَدْ كُنتُم بِهِ﴾ ﴿تَسْتَعْجِلُونَ﴾ hâlbuki siz ol ‘azâbı tizlerdünüz dine anlara. (51) ﴿ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ Andan sonra dine şunlara **[15a]** şirke meşgûl oldılar ﴿ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ﴾ dadun ebedî ‘azâbı ﴿هَلْ تُجْزَوْنَ﴾ bulmaz mısız ﴿إِلَّا بِمَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ﴾ illâ şunı ki kazandunuz dünyâ sarâyında. Bu geleciyi bunlara diyen hazene-i cehennem ola. (52) ﴿وَيَسْتَنبِئُونَكَ﴾ Senden haber alurlar yâ Muhammed senden haber alanun ulusı Huyey b. Ahtab’dur ﴿أَحَقٌّ هُوَ﴾ ol kıyâmet ‘azâbı gerçek midür diyü ﴿قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ﴾ eyit girçekdür Tanrım hakkıçün di yâ Muhammed nice ki anı ﴿وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ﴾ takrîr ider, ya‘nî bedürüstî ol hakdur siz anun ‘azâbından kurtılur değülsiz. (53)

﴿وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ﴾ Eğer her nefsiçün olsa ne ki yir yüzinde var emvâlden, dahı ol nefs kâfire olsa ﴿لَافْتَدَتْ بِهِ﴾ ol vireydi anı anunıla kendüyi kurtarmağıçün ﴿وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ﴾ dahı peşîmânlığı gizleyeler uluları alçak hâllülerden, vaktâ ki ‘azâbı göreler ﴿وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ﴾ dahı hükm oluna aralarında ‘adlile ﴿وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ dahı anlar zulm olunmayalar, ya‘nî işledükieri sevâbdan nesne eksilmeye. (54) ﴿أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾[37] Lâkin halkun çoğı gerçeklemezler. (55) ﴿هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾[38] (56) ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُم مَوْعِظَةٌ مِن رَبِّكُمْ﴾ İy halk

---

36 Onu defetmeye kâdir olabilir misiniz?

37 Bilesiniz ki, göklerde ve yerde olan her şey Allah’ındır. Yine bilesiniz ki, Allah’ın vâdi haktır, fakat onların çoğu bilmez.

38 O hem diriltir hem de öldürür ve yalnız O’na döndürüleceksiniz.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKİYE AKADEMİ OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

size geldi tahkîk nasîhat Tanrı'nızdan ki Kur'ân'dur ol ﴿وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ﴾ dahı dermân şuna ki gönüllerünüzde vardur gümândan ﴿وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı emân dalâletden ve mü'minlere rahmet. (57) ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ﴾ Eyit yâ Muhammed Tanrı'nun fazlıyla ki İslâm'dur ve Kur'ân'dur ﴿فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا﴾ anunıla şâd olsunlar ﴿هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾ ol yiğrekdür **[15b]** şundan ki cem' iderler dünyâ metâ'ından.

Su'âl: Bundan anlanur ki hutâm-ı dünyâ dahı eyü ola lâkin bu andan yiğrek ola. **Cevâb:** Fazlıla ve rahmetile nâz itmek eyürekdür tâ'atıla nâz itmekden. (58)

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ﴾ Haber virün bana şunı ki Tanrı size indürdi rızıkdan, ya'nî yağmurdan anunıla nebâtât bitdi, dahı anunıla davarlar bitdi ﴿فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا﴾ dahı andan kimini harâm kıldunuz kimini helâl, murâd bundan Bahîre ve Sâyibe ve Vasîle ve Hâm kazıyyesidür. ﴿قُلْ آللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ﴾ Tanrı mı destûr virdi size bununıla ﴿أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ﴾ yâ Tanrı üzerine iftirâ mı idersiz di yâ Muhammed. (59) ﴿وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ﴾ Nedür sanusı 'azâb idicek anlara ki çıkarurlar Tanrı'nun üzerine yalanı ﴿يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ kıyâmet güninde ﴿إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ﴾ bedürüstî Tanrı kerem eyesidür halkun üzerine ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ﴾ lâkin anlarun çoğı şükr itmezler te'hîr-i 'azâbiçün di yâ Muhammed.

Su'âl: Makâm [39] إِنَّ اللَّهَ لَذُو عَدْلٍ yeridür, ne ma'nâdan ﴿لَذُو فَضْلٍ﴾ didi? **Cevâb:** ﴿لَذُو فَضْلٍ﴾ yeridür, zîrâ murâd nâsdan mü'minlerdür, ya te'hîr-i 'azâb yine anlara fazldur. (60)

﴿وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ﴾ Olmazsın bir işde yâ Muhammed ﴿وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ﴾ dahı okımazsın Tanrı'dan inenden Kur'ân'dan ﴿وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ﴾ dahı bir 'amel işlemezsiz ﴿إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا﴾ illâ biz üzerinüze tanuklar oluruz ﴿إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ﴾ vaktâ ki ana başlayasız ﴿وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ﴾ dahı gâyib olmaz senün ma'bûndan ﴿مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ﴾ zerre ağırunda ﴿فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ﴾ yirde ve gökde ﴿وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ﴾ ve ne andan dahı küçücek **[16a]** zerredür ve ne andan dahı büyükrek ﴿إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ illâ Levhu'l-Mahfûz'da müsattardur.

[39] Şüphesiz Allah adâlet sâhibidir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿وَمَا تَكُونُ﴾, ﴿وَمَا تَتْلُو﴾ müfredlerdür, ﴿وَلَا تَعْمَلُونَ﴾ cem‘dür, nazar nedür? **Cevâb:** Evvel ikisi peygâmbere hitâbdur, ﴿تَعْمَلُونَ﴾ ümmete hitâbdur, ya peygâmbere hitâbdur ‘alâ vechi’t-ta‘zîm.

Su’âl: ﴿كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا﴾ didi, شُهُود neye cem‘ dür كُنَّا gibi, nazar ne? **Cevâb:** Ya murâd ta‘zîmdür, ya kirâmen kâtibîn i‘tibârıyla شُهُود’dur.

Su’âl: *Arz*ı mukaddem eyledi *semâ*dan. Hâlbuki Sebe’ sûresinde[40] bu kazıyyede semâ mukaddemdür arzdan, nazar ne? **Cevâb:** Semânun mertebesi buyıdı ki mukaddem olayıdı, lâkin te’hîr olduğında nazar oldur ki yir ehlinün hâli takrîr olundı tâ zerreye değin yir mukaddem oldı. (61)

﴿أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ Âgâh ol bedürüstî Tanrı’nun velîlerinün üzerine ne korku var ne kaygu. (62) ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ﴾ Anlar şunlardur ki îmân getürdiler, dahı me‘âsîden perhîz iderlerdi. (63) ﴿لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ﴾ Anlaruniçindür beşâret ölüm deminde ki ol dünyâ sarâyında olur, âhiretdeği beşâret oldur ki melâ’ike sinleden durıcak gözlerün aydın olsun diyeler. Ya dünyâdaki beşâret rû’yâ-yı sâlihadur, âhiretdeği uçmakdur, hılâf yokdur Tanrı’nun kavline ve va‘dine ﴿ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ ol ulu necâtdur. (64) ﴿وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ﴾ Seni melûl eylemesün anlarun kavilleri yâ Muhammed. Ma‘nâ sâhir dimekleri ﴿إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾ Bedürüstî ‘izzet Tanrı’nundur bir uğurda ﴿هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ ol Tanrı Semî‘dür ve ‘Alîm’dür.

Su’âl: Bu âyete [41]﴿وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾ muhâlifdür. **[16b] Cevâb:** ‘İzzetden murâd tefsîr olan âyetde kâmildür, anlardan gayrınun ‘izzeti andan alınupdur. (65)

[42]﴿أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ﴾ Bu arada ‘ukalâyı tağlîb eyledi.

Su’âl: Göklerdeki ve yirlerdeki Tanrı içündür didi. Gökler ve yirler dahı anundur, nice cevâb virürüz? **Cevâb:** Yirler ve gökler anun olduğı zarûriyyen ma‘lûmdur, zîrâ yaratduğına makarr u makâm gerekdür.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

40 ﴿أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُم مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ Sebe’ 34/9.

41 Asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygâmberinin ve mü’minlerindir. Fakat münafıklar (bunu) bilmezler. Münâfikûn 63/8.

42 İyi bilin ki, göklerde ve yerde ne varsa yalnız Allah’ındır.

﴿وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ﴾ Yâ'nî ol esnâm ve bana şerîk değüldür, dahı anlara mefa'at yokdur ol esnâmun 'ibâdetinden. Tahte'l-lafz ma'nâ, tâbi' olmaz şunlar ki taparlar Tanrı'dan gayrıya şerîk itdüklerine.

Su'âl: Çün tâbi' olmazlar, neden anlara müşrikler dirüz? **Cevâb:** Zan vechiyle tapduklarîçin anlara müşrik dirüz. Nice ki [43]﴿إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ﴾ ana işâret ider. (66)

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ﴾ Tanrı ol Tanrı'dur ki yaratdı sizüniçün giceyi tâ anda râhat olasız ﴿وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا﴾ gündüzi şu'lelü yaratdı me'âyişinüziçün ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ﴾ bedürüstî anda nişâneler vardur nasîhatümüz işiden tâyifeyiçün. (67) ﴿قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا﴾ Müşrikler Tanrı tutdı 'Uzeyr'i ve 'Îsâ'yı ve "Ferişteler anun benâtıdur" didiler ﴿سُبْحَانَهُ﴾ münezzehdür ol ﴿هُوَ الْغَنِيُّ﴾ ganî pâdişâhdur ﴿لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنْ عِنْدَكُمْ﴾ yokdur katunuzda ﴿مِنْ سُلْطَانٍ﴾ bir hüccet ﴿بِهَذَا﴾ bu didüğünüze. ﴿بِهَذَا, إِنْ عِنْدَكُمْ﴾'e müte'allikdür. ﴿أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ Tanrı'nun üzerine bilmedüğünüzi mi dirsiz. (68) ﴿قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ﴾ Bedürüstî şunlar ki yalanı çıkarurlar Tanrı'nun üzerine berhurdâr olmazlar di yâ Muhammed. (69) ﴿مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا﴾ Anlarun **[17a]** iftirâsı sehl metâ'dur dünyâda ﴿ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ﴾ andan sonra bizden yanadur dönmekleri ﴿ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ﴾ andan sonra anlara ulu 'azâb taddururuz ﴿بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ﴾ küfürleri sebebiyle. (70)

﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ﴾ Okı yâ Muhammed anlarun üzerine Nûh'un haberini ﴿إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ﴾ ol vaktde ki kendü kavmine, iy benüm kavmüm ﴿إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي﴾ eğer üzerinüze kati geldiyise ben aranuzda turduğum ﴿وَتَذْكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ dahı nasîhat itdüğüm Tanrı'nun âyât-ı 'izâmıyla size ﴿فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ﴾ tevekkül itdüm Tanrı'nun üzerine didi ﴿فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ﴾ dirün fikrinüzi, dahı da'vet idün putlarınuzı ﴿ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً﴾ andan sonra olmasun işinüz gizlü üzerinüze benüm helâkumı kasd itmekde ﴿ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ﴾ andan sonra işlen bildüğünizi bende ﴿وَلَا تُنْظِرُونِ﴾ bana mühlet virmen.

Su'âl: ﴿وَشُرَكَاءَكُمْ﴾ didüğinde nazar nedür? Ellerinden bî-cân olanun hod nesne gelmez. **Cevâb:** Maksûd hemân tehekkümdür. (71)

• • • • • • • • • • •

[43] Doğrusu onlar, zandan başka bir şeyin ardına düşmüyorlar ve onlar sadece yalan söylüyorlar.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ﴾ Eğer nasîhatümden yüz çevirseniz ﴿فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ﴾ sizden dünyâlık dilemedim ki benden melûl olasız ﴿إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ﴾ değül benüm ‘ivazum illâ Tanrı’nun üzerine ﴿وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ dahı buyuruldum ki ben Müsülmânlardan olam ve ana râst teveccüh idenlerden olam didi. (72) ﴿فَكَذَّبُوهُ﴾ Anı yalanlamağa müstemirr oldılar ﴿فَنَجَّيْنَاهُ﴾ dahı anı kurtarduk ﴿وَمَنْ مَعَهُ﴾ dahı şunları ki anunıla bileyidiler, heştâd kişiyidi ﴿وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ﴾ dahı anları halîfeler eyledük kâfirler helâk oldukdan sonra ﴿وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ﴾ nazar **[17b]** eyle yâ Muhammed ki korkudılanlarun hâli ‘azâbıla nice oldı. (73)

﴿ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ﴾ Andan sonra gönderdük Nûh’un ardınca ﴿رُسُلًا إِلَى قَوْمِهِمْ﴾ peygâmberleri kendü kavimlerine Hûd ve Sâlih ve İbrâhîm ve Şu‘ayb ve Lût gibi ﴿فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا﴾ anlar îmân getürür tâyife değülidi ﴿بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ﴾ şununıla ki tekzîb itdiler anı, ya‘nî Nûh’ı bundan öndin ﴿كَذَلِكَ﴾ Nûh kavminün gönüllerine mühr urduğumuz gibi ﴿نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ﴾ mühr ururuz hadden giçici tâyifenün gönülleri üzerine. (74) ﴿ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى وَهَارُونَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ﴾ Andan sonra gönderdük Mûsâ’yı ve Hârûn’ı Fir‘avn’a, dahı cemâ‘atine istikbâr itdiler dahı kavm-i mücrimîn oldılar. (75) ﴿فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا﴾ Vaktâ ki anlara hak zâhir oldı bizüm katumuzdan ﴿قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ﴾ bedürüstî bu rûşen sihirdür didiler. (76) ﴿قَالَ مُوسَى أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ﴾ Mûsâ anlara, hakkıçün eydür misiz? ﴿لَمَّا جَاءَكُمْ﴾ vaktâ ki size geldi ﴿أَسِحْرٌ هَذَا﴾ bu sihir midür? ﴿وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ﴾ Sâhirler hod berhurdâr olmaz didi.

Su’âl: Bular hod muhkem bu getürdüğün sihirdür didiler. Mûsâ peygâmber ﴿أَسِحْرٌ هَذَا﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Takdîr-i kelâm أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ سِحْرٌ’dır, ﴿أَسِحْرٌ هَذَا﴾ inkârdur. (77)

﴿قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا﴾ Anlar “Yâ Mûsâ bize geldün mi ki dönderesin bizi şundan ki atalarumuzı anun üzerine bulduk?” didiler ﴿وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ﴾ dahı ululuk ve mülk ikinizün ola didiler ﴿وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ﴾ biz siz ikinüze îmân getürür değülüz didiler. (78) ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ﴾ Didi Fir‘avn getürün her sâhir-i ‘alîmi. (79) **[18a]** ﴿فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ﴾ Vaktâ ki sâhirler geldiler Mûsâ didi anlara ‘amele getürün şunı ki işlersiz. (80) ﴿فَلَمَّا أَلْقَوْا قَالَ مُوسَى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ﴾ Mûsâ şol

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
TÜRKİYE DİYANET AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

nesne ki siz anı getirdünüz sihirdür didi ﴿إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ﴾ Bedürüstî Tanrı anı yok idiser didi ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ﴾ bedürüstî Tanrı te'âlâ mubtıllarun 'amelini ilerü getürmez. (81) ﴿وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ﴾ Tanrı te'âlâ hakkı ızhâr eyler ki İslâm'dur nusretiyle ﴿وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ﴾ eğerçe mücrimler dilemezler. (82) ﴿فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ﴾ Îmân getürmedi Mûsâ'ya illâ anun kavminden kopanlar ki anaları Benî İsrâ'îl'denidi babaları Kıpt'danıdı ﴿عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ﴾ Fir'avn'dan korku üzerine olıbanı ﴿وَمَلَئِهِمْ﴾ dahı anun bölüğinden korku üzerine olup ﴿أَنْ يَفْتِنَهُمْ﴾ anlarun 'azâbından korkup.

Su'âl: ﴿وَمَلَئِهِمْ﴾'deki zâmîr cem'dür, hâlbuki me'âdı müfreddür. **Cevâb:** ﴿عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ﴾'deki ﴿مِنْ﴾'dür, ya ﴿فَإِن لَّمْ يَسْتَجِيبُواْ لَكُمْ﴾[44] mesâkına sevk olundı.

﴿وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ﴾ Bedürüstî Fir'avn kâhirdür yir yüzinde ﴿وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ﴾ dahı bedürüstî ol hadden geçenlerdendür. (83)

﴿وَقَالَ مُوسَى يَا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ﴾ Mûsâ, iy benüm kavmüm eğer îmân getürdinüzse Tanrı'ya, anun üzerine tevekkül idün eğer münkâdlarısanuz didi. (84) ﴿فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا﴾ Anlar Tanrı'nun üzerine tevekkül itdük didiler ﴿رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ Hudâvendâ bizi fitne kılma zâlim kavimleriçün didiler. Zîrâ kaçan ki anları kahr itse Fir'avnîler "Biz hak üzerineyüz" didilerdi. (85) ﴿وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾ Dahı bizi kurtar esirgemeğile kâfir kavmden didiler. (86) **[18b]** ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى وَأَخِيهِ﴾ Vahy itdük Mûsâ'ya dahı kardaşına ﴿أَنْ تَبَوَّآ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا﴾ dutun kavminiz içün Mısır'da namâzgâhlar diyü ﴿وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً﴾ dahı evlerünüzi mescidler idün şu hâlde ki müteveccih ola Ka'be'den yana, zîrâ Mûsâ tâbi'leriyle Ka'be'ye kılurlarıdı ﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı namâz kılun hufyeten, dahı Tanrı'nun tevhîdini tasdîk idenlere beşâret it yâ Mûsâ.

Su'âl: ﴿أَنْ تَبَوَّآ﴾ tesniyedür, ﴿وَاجْعَلُوا﴾ cem'dür ve ﴿بَشِّرِ﴾ müfreddür. Hitâbun tenvî'inde nazar nedür? **Cevâb:** Evvel hitâb Mûsâ'yıla Hârûn'adur, ikinci hitâbda müştereklerdürürler, üçüncide beşâret itmeğe Mûsâ müte'ayyendür. (87)

• • • • • • • • • • •

[44] **Eğer size cevap veremedilerse**, bilin ki o (Kur'an) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir… Hûd 11/14.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ Mûsâ Hudâvendâ bedürüstî sen virdün Fir‘avn’a ve anun halkına bezek ve mâllar dünyâ sarâyında didi. Mısır’dan Habeş yerine değin dağlar varıdı anun hükminde ki anda me‘âdin varıdı altundan ve gümişden ve zebercedden ve yâkûtdan. ﴿رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ﴾ Hudâvendâ sâbit olsunlar şunda ki anlar anun üzerinedür dalâlden. لِيَضِلُّوا okınsa Hudâvendâ azsunlar senün hak yolından dimek olur. ﴿رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾ Hudâvendâ mâllarını döndür akçeden ve altundan ve ‘akârâtdan dahı gönüllerini tut ﴿فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾ îmân getürmesünler ‘azâb-ı elîmi görmeyince didi. (88) ﴿قَالَ قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا﴾ Tanrı te‘âlâ ikinüzün du‘âsı tahkîk makbûl oldı ﴿فَاسْتَقِيمَا﴾ siz râst yolı elden koman ﴿وَلَا تَتَّبِعَانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ dahı elbette uyman yolına şunlarun ki hakkı bilmezler didi. Mûsâ du‘â idicek ve Hârûn **[19a]** âmîn diyicek anlarun akçeleri ve altunları taş oldı ve ‘akârları demür oldı. Rivâyetdür ki du‘âları kırık yıldan sonra kabûl oldı.

Su’âl: Mûsâ da‘vâyıçün meb‘ûsiken bu du‘âyı kılduğında nazar nedür? **Cevâb:** Mûsâ bu du‘âyı kılup ﴿وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾ didüği şol vaktdeyidi ki Tanrı ana vahy itdi anlar îmân getürmezler diyü.

Su’âl: Du‘âyı Mûsâ kıldı hemân ﴿قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Mûsâ du‘â idicek Hârûn âmîn dirdi. Âmîn du‘ânın kamçısıdur diyüpdürürler. (89)

﴿وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ﴾ Geçürdük Benî İsrâ’îl’i Kulzüm denizinden, ya Nîl’den ﴿فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ﴾ dahı anun ardınca gitdi Fir‘avn ve leşkeri ﴿بَغْيًا وَعَدْوًا﴾ serkeşlik itmekiçün anlara ve te‘addî itmekiçün ﴿حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ﴾ şu vakte değin ki gark irişdi ana ﴿قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي﴾ îmân getürdüm ki bedürüstî ol ma‘bûddan gayrı ma‘bûd yokdur ﴿آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ﴾ ana îmân getürdi Benû İsrâ’îl ﴿وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ dahı ben Müsülmânlardanam didi. (90) ﴿آلْآنَ﴾ Cibrîl ana Tanrı tarafından şimdi mi îmân getürürsin ki iş elden vardı ﴿وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ﴾ hâlbuki bundan öndin ‘âsî oldun ﴿وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ﴾ dahı sen müfsidlerden idün didi. (91) ﴿فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ﴾ Bugün seni kurtaruruz bedenünle, ya‘nî can yok.

Su’âl: Bedenile necât mı olur, ya bunun gibi necâta necât mı dirsin? **Cevâb:** ﴿بِبَدَنِكَ﴾ didüği بِجَمِيعِ جِسْمِكَ dimek olur. Şöyle ki denizde nesnesi eksilmemişidi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Ya ﴿بِبَدَنِكَ﴾ didüği بِدَرْعِكَ dimek olur. Delîlümüz budur ki بِقَدَانِكَ dahı okundı. Fir'avn'un üç meşhûr cebesi var idi. **[19b]** Benî İsrâ'îl ve Kıbt geldiler andan bilüp gönül döndürdiler. نُنْجِيكَ dahı kırâ'etdür. Ya'nî seni çıkaruruz yüce yire dimek olur, ya hod necve çıkaruruz ki Benî İsrâ'î'ün zibiliydi ol نُنَحِّيكَ dahı okundı حا birle. Ya'nî seni bir tarafa çıkaruruz.

﴿لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً﴾ Tâ senden sonra gelenlere nişâne olasın 'ubûdiyyetün rûşen ola dahı senünile 'ibret alalar ﴿لِمَنْ خَلَقَكَ﴾ dahı okundı قاف ile. Ya'nî seni yaradaniçün 'ibret olasın, bileler ki ma'bûd değilmişsin. ﴿وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ﴾ çoklar halkdan gâfillerdürler bizüm birliğimüzden, ya'nî birliğimiz nişânelerinden. (92)

﴿وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ﴾ Tahkîk Benî İsrâ'îl'i kondurduk eyü menzillerde ki Mısır ve Şâm'dur ﴿وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ﴾ dahı eyü nesnelerden anlara rûz itdük menn ve selvâ gibi ﴿فَمَا اخْتَلَفُوا﴾ dînlerinde ihtilâf itmediler bölük bölük olup ﴿حَتَّى جَاءَهُمُ الْعِلْمُ﴾ şuna değin ki anlara 'ilm geldi Tevrât okıyup dahı anda Muhammed Rasûlulâh geleceğini bildiler ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾ bedürüstî senün ma'bûdun yâ Muhammed hükm ider aralarında kıyâmet güninde şunda ki anda ihtilâf iderlerdi Muhammed'ün na'tından.

Su'âl: 'İlm ittifâka sebeb olur bu arada ihtilâfa neden sebeb oldı? **Cevâb:** İhtilâf itdükleri haseddendi ki Muhammed İsmâ'îl neslinden oldı, Ya'kûb neslinden olmadı didiler. (93)

﴿فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ﴾ Eğer gümân içinde olsan yâ Muhammed şundan ki sana indürdük ﴿فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَءُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ﴾ sor şunlardan ki Tevrât ve İncîl okurlar senden öndin.

Su'âl: Ne ma'nâdan ﴿فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ﴾ didi, peygâmber hod gümân içinde değül? **Cevâb:** [45] فَإِنْ وَقَعَ لَكَ شَكٌّ تَقْدِيرًا فَاسْأَلْ اَهْلَ الْكِتَابِ [٢٠أ] dimek olur.

Su'âl: Peygâmbere Ehl-i Kitâb'dan sor didi, hâlbuki anlarun hakkında ﴿وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ﴾[46] didi. **Cevâb:** Murâd Ehl-i Kitâb'un îmân getürenleridür 'Abdullâh b. Selâm gibi, ya murâd tesmî'dürür, ya murâd ehl-i şekkdür.

[45] Eğer bir şüpheye düşersen Ehl-i Kitâb'a sor.

[46] … Doğrusu onlar, Kitap'ın Allah katından olduğunda şüphe ve endişe içindedirler. Hûd 11/110.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴾ ﴿لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾ Tahkîk hak sana geldi ma‘bûdundan yâ Muhammed gümân idenlerden olma. Yukaruda ‘Abdullâh b. Selâm gibi dindi, ol rivâyetde nazar vardur. Zîrâ sûre Mekkî’dür, ‘Abdullâh hod Medîne’de İslâm’a geldi. (94)

﴿فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ﴾, Yarar ki ﴿وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ ﴿فَلَا تَكُونَنَّ﴾, ﴿وَلَا تَكُونَنَّ﴾ ümmete hitâb ola. Yarar ki إِنْ bu arada nâfiye. (95) ﴿إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ Bedürüstî şunlar ki anlarun üzerine sâbit oldı ma‘bûdunun kelimesi ki[47] هَؤُلَاءِ فِي النَّارِ وَلَا أُبَالِي’dür îmân getürmezler. (96) ﴿وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ﴾ Eğer anlara gelse her nişâne bizüm birliğümüze dahı ﴿حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾ şuna değin ki ‘azâb-ı elîm göreler hicâb keşf olıcak. (97) ﴿فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ﴾ hiçbir köy ehli olmadı ki ﴿آمَنَتْ﴾ îmân getürdi ‘azâb iner çağda ﴿فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا﴾ dahı îmânları anlara menfa‘at itdi ﴿إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ﴾ meğer Yûnus kavmine ﴿لَمَّا آمَنُوا﴾ vaktâ ki îmân getürdiler ﴿كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ dünyâ sarâyında horluk ‘azâbını anlardan giderdük ﴿وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ﴾ dahı anları ecelleri gelince mütemetti‘ eyledük. Cum‘a güniydi, ‘âşûrâ idi, ‘azâb iniceğez bir pîr var idi ‘ulemâdan. Ana nice idelüm didilerse ol يا حَيَّ حِينَ لَا حَيَّ وَيَا حَيَّ مُحْيِي الْمَوْتَى وَيَا حَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ[48] **[20b]** din didi. Didilerse Tanrı keşf itdi.

Su’âl: Bu îmân-ı ye’sidi, gerek kabûl olmayayıdı. **Cevâb:** Mekke ehline bu tesmî‘dür, ya‘nî niçün ehl-i Mekke anlarun gibi olmadılar dimek olur. (98)

﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا﴾ Eğer senün ma‘bûdun dilese anlarun îmân getürmekliğini îmân getürürdi yir yüzinde her ne ki varsa bir uğurda.

Su’âl: ﴿كُلُّهُمْ﴾ didi ﴿جَمِيعًا﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** ﴿كُلُّهُمْ﴾ deyicek bir uğurdalık anlanurdı ﴿جَمِيعًا﴾ didi bir kezdenlik anlandı.

﴿أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾ Sen halka ilzâm mı idersin ki îmân getüreler.

Su’âl: Peygâmber me’mûrdur kıtâlilen ﴿أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ﴾ buna muhâlifdür. **Cevâb:** Îmândan mücerred ikrâr kifâyet itmez. Tasdîk dahı gerekdür. Ya

47 Bunlar cehennemdedir, aldırmam.

48 Ey hiçbir canlı yokken Hayy olan, ey ölüleri dirilten Hayy, ey kendisinden başka ilâh olmayan Hayy.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

ma'nâsı أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ عَلَي الْإِمَانِ بِغَيرِ هِدَايَة اللهِ[49] dimek olur. Karîne bu cevâba, ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ (99) âyetidür. Ya'nî yokdur bir nefse ki îmân getüre meğer Tanrı tevfîkiyle ﴿وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾ dahı 'azâbı ve inkârı kılur şunlarun üzerine ki anlayamazlar. (100)

﴿قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Nazar idün ki ne var göklerde ve yirlerde yâ Muhammed.

Su'âl: Yirlerün ve göklerün içindeki nişâneleri nice görebilürler ki ﴿قُلِ انْظُرُوا﴾ didi? **Cevâb:** Murâd göklerdeki nişâneler; şems ve kamer ve kevâkibdür. Yirlerün; dağlar ve enhârlar ve deryâlardur. ﴿وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ nişâneler ve peygâmberler gelmek îmân getürmeyen kavme menfa'at itmez. عَنْ bu arada sıladur. (101)

﴿فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ﴾ Gözlemezler ﴿إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ meğer kendülerden öndin geçenlerün günleri gibi vak'alardan **[21a]** ﴿قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ﴾ siz göz dutun ki ben dahı sizünle göz dutuculardanam di yâ Muhammed. (102) ﴿ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ﴾ Andan sonra 'âdet budur ki mü'minleri kurtaravuz rusulleri kurtarduğumuz gibi, ya rusulleri kurtarıruz nice ki mü'minleri kurtarıruz ﴿حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ hakkâ ki üzerimüze vardur mü'minleri kurtarmak. (103) ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي﴾ Bu âyet Mekke ehli peygâmberi ataları dînine da'vet idicek indi. Ya'nî iy Mekke ehli, gümândayisenüz benüm dînüm haklığında ﴿فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ ben tapmam şunlara ki siz taparsız anlara Tanrı'dan gayrıdan di yâ Muhammed. Zîrâ anlar bâtıllardur di. ﴿وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ﴾ Lâkin taparam ol Tanrı'ya ki ecelünüz gelicek sizi kabz ider ﴿وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı buyurdı bana ki olam şunlardan ki îmân getürdiler. (104) ﴿وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا﴾ Dahı bana yüzüni râst tut dîniçün meyl itmezinsiz diyü buyurdı ﴿وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ dahı bana elbette müşriklerden olma didi.

Su'âl: ﴿وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ﴾, ﴿أَنْ أَكُونَ﴾'ye ma'tûfdur. Ol cümle-i haberiyyedür, bu inşâ'iyyedür. Ya mevsûlün sılasına ma'tûfdur, bu dahı sûret virmez zîrâ sıla cümle-i haberiyye olmaz. **Cevâb:** İnşâ habere ma'tûf olur, evet emr sıla düşdüğini Sibeveyh revâ görüpdür. (105)

• • • • • • • • • • •

[49] Allah'ın hidâyeti olmadan insanları sen mi îmâna zorlayacaksın?

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ﴾ Dahı tapma Tanrı'dan gayrı şuna ki fâyide eylemez tapsan, ziyân itmez tapmasan ﴿فَإِنْ فَعَلْتَ﴾ eğer taparsan ﴿فَإِنَّكَ إِذًا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ bedürüstî sen ol vaktın hakdan 'udûl iden bendelerden olursın didi di yâ Muhammed. (106) ﴿وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ﴾ **[21b]** Eğer seni mess itse Tanrı durrile ana Tanrı'dan gayrı giderici yokdur ﴿وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ﴾ eğer seni hayrılan dilese sıhhat ve rızık virmek gibi anun fazlına dönderici yokdur. ﴿يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾ irişdürür anı bendelerinden şuna ki diler. ﴿وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾

Su'âl: Cânib-i durrda mes yâd itdi, hayırda irâde yâd itdi, nazar nedür? **Cevâb:** Mess isâbete dirler ki değmekdür kalîl birle dahı mütesavver olur, irâdede 'umûm ma'nâsı vardur ki bol olur. Tanrı bu iki 'ibâreti mesâkında sevk itdi dahı lutfına işâret itdi.

Su'âl: Evvelde edâ-i hasr getürdi sonında getürmedi, nazar ne? **Cevâb:** Evvelde iki ni'metün zikrine işâret var. Zîrâ durrı keşf idicek zahmet gider râhat gelür, sakam gider sıhhat gelür, sonrağısı bir ni'metdür hemân. (107)

﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ İy ehl-i Mekke tahkîk geldi size kitâb ve peygâmber ma'bûdunuzdan di yâ Muhammed, şöyle ki 'özrinüz kalmadı ﴿فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ﴾ her kim ki sa'âdeti ihtiyâr ide ki Muhammed'e inanmakdur bedürüstî kendü nefsiçün ihtiyâr ider. ﴿وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا﴾ her kim ki dalâleti ihtiyâr ide, bedürüstî ziyân itmez illâ kendü nefsine ﴿وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ﴾ ben sizün üzerinüze göz dutıcı değülem ki görem ve gözedem di yâ Muhammed. Bu âyet mensûhdur gelen âyetile ki ol (108) ﴿وَاتَّبِعْ مَا يُوحَى إِلَيْكَ﴾'dur. Ya'nî tâbi' ol yâ Muhammed şuna ki sana vahy olunır ﴿وَاصْبِرْ﴾ dahı sabr it ﴿حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ﴾ şuna değin ki Tanrı hükm ide sana nusret ve galebeyile ﴿وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ﴾ ki ol hükm idicilerün yiğreğidür. Rivâyetdür ki her kim ki sûre-i **[22a]** Yûnus'ı okıya Hakk te'âlâ Yûnus'ı tasdîk ve tekzîb idence sevâb vire inşâallâhu te'âlâ. (109)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

11. HÛD SÛRESİ

سُورَةُ هُود عَلَيْهِ السَّلَام مَكِّيَّة وَهِي مِائَة وَثَلٰثٌ وَعِشْرُونَ أَيَةً[50]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿الر﴾[51] ﴿كِتَابٌ﴾ bu Kur'ân'dur ki ﴿أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ﴾ Ayâtı muhkem oldı ki ana bâtıl ve tenâkuz yol bulmaz ﴿ثُمَّ فُصِّلَتْ﴾ Andan sonra tafsîl olundı kılâdeler incülerle ârâste olduğu gibi ki ﴿مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ﴾ Hakîm ve Habîr hazretindendür. *Tafsîl*ün ma'nâsı bu arada beyândur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿ثُمَّ﴾ makâmı nedür, tafsîl hod sıfat-ı lâzımesidür? **Cevâb:** Terâhî vakt-de değül hâldedür, şunun gibi ki فُلَانٌ كَرِيمُ الْأَصْلِ ثُمَّ كَرِيمُ الْفِعْلِ dersin. (1)

﴿أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ﴾ Siz tapmamağıçün meğer ol bir ma'bûda ﴿إِنَّنِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ﴾ ﴿وَبَشِيرٌ﴾ bedürüstî ben sizüniçün andan nezîrem nîrânıla dahı muşdicüyem, ya'nî buyurdı size tevhîdile ve istiğfârile. (2) ﴿وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ﴾ Ya ma'nâ, tap-man illâ Tanrı'ya dahı istiğfâr idün ma'bûdunuzdandur. Ya'nî buyurdı size tevhîdile ve istiğfârile ﴿ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ﴾ Andan sonra dönün ol ma'buda şirkden ve me'âsîden yüz çevürüp.

Su'âl: ﴿ثُمَّ﴾'nün ma'nâsı nedür? İstiğfâr hod hemân tevbedür. **Cevâb:** Ma'nâsı

50 Hûd 'aleyhi's-selâm sûresi; Mekke'de nâzil olmuştur, 123 âyettir.

51 *Elif* nimetlerine, *lâm* lütfuna ve *râ* rubûbiyyetine işâret eder.

إِسْتَغْفِرُوا مِنَ الشِّرْكِ ثُمَّ ارْجِعُوا إِلَيهِ بِالطَّاعَةِ'dür. Ya istiğfâr tevbedür, tevbeden murâd istikâmetdür.

﴿يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا﴾ 'ömrünüzi geçire sizün dünyâda eyülikle ﴿إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ sizi kabz idicek çağa değin ﴿وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ﴾ dahı her 'amel idene 'ivazını ide gereğince **[22b]** ﴿وَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ eğer yüz döndürürseniz buyurılandan ﴿فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ﴾ bedürüstî ben üzerinüze korkaram ulu günün 'azâbından ki kıyâmetdür.

Su'âl: ﴿يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا﴾ didi, hâlbuki tevbe itmeyenleri dahı mütemetti' ider. **Cevâb:** Tevbe idenile tevbe itmeyenün merâtibi ma'lûmdur.

Su'âl: ﴿وَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ didi, tevbe iden dahı hatar-ı 'azîm üzerinedür. **Cevâb:** ﴿وَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ didüği îmândandur, her ki îmândan yüz çevüre makâmı ma'lûmdur. (3)

﴿إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ﴾ Dönmenüz Tanrı'dan yanadur. [52]﴿وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (4) ﴿أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ﴾ Âgâh ol ki bedürüstî anlar göğüzlerinden dönderürler hakdan ﴿لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ﴾ tâ andan gizleneler, ya gönüllerindeki 'adâveti gizlerler tâ Muhammed bilmeye ol 'adâveti. تَثْنُونَ dahı ki muhâtabdur, okundu ma'nâsı ne ola ﴿أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ﴾ âgâh ol ki anlar Tanrı'dan gizlenmezler ol vaktın ki kaftânlarıla bürüneler dahı ﴿يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾ Tanrı bilür şunı ki gizlerler ve şunı ki âşikâre eylerler. [53]﴿إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾ (5) ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا﴾ Hiçbir cânver yokdur illâ anun rızkı Tanrı üzerinedür ﴿عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا﴾ ﴿وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا﴾ dahı durduğı yiri bilür gicede yâ aslâbda ﴿وَمُسْتَوْدَعَهَا﴾ dahı anun sonra karâr itdüği yiri bilür, erhâm gibi ya ölecek yir gibi ﴿كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ her ne ki var devâbdan ve rızıklarından ve müstekarrından ve müstevde'inden Levh-i Mahfûz'da beyân olmışdır.

Su'âl: ﴿فِي الْأَرْضِ﴾ didi عَلَى الْأَرْضِ dimedi nazar ne? **Cevâb:** Bunda فِي, عَلَى ma'nâsınadur. Ya hakîkati üzerinedür ki yirün **[23a]** içinden taşra gelürler.

Su'âl: ﴿عَلَى اللَّهِ﴾ didüği vücûba delâlet ider. Bu hod keremdür. **Cevâb:** Na'am

[52] O her şeye gücü yetendir.

[53] Şüphesiz o göğüslerde gizli olanı bilendir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

tafaddüldür, lâkin kerîmün üzerine kerem kılmak vâcib gibidür, zîrâ kerîmün va'di deyndür. (6)

﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ Tanrı şol zâtdur ki gökleri ve yirleri altı günde yaratdı, dahı Tanrı'nun 'arşı su üzerine oldı. *Eyyâm*-dan murâd dünyâ günleridür, ya altıbin yıldur. 'Arşı ol hazretün su üzerineyidi. Her feleğin arası beş yüz yıllık yoldur, yedinci felekile kürsî arası yine beş yüz yıllık yoldur. Kürsiyle su arası yine hemçünân. 'Arş ol sunun üzerindedür, bundan evvel ma'lûm oldı ki 'arş ve ol su yirden ve gökden öndin yaradılmışmış. Bir rivâyet vardur ki ol su yel üzerindedür istikrârsız. ﴿لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ Tâ sınaya sizi ki kangınuz eyürekdür 'amel yöninden. Zîrâ 'arş su üzerinde, dünyâ dahı su üzerinde, 'ömr dahı su gibidür.

Su'âl: 'Arş su üzerinde olduğınun ﴿لِيَبْلُوَكُمْ﴾ nice ta'lîlidür? **Cevâb:** ﴿يُمَتِّعْكُمْ﴾ ﴿مَتَاعًا حَسَنًا﴾ didüğine ta'lîldür. ﴿أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ didüği أَحْسَنُ زُهْدًا, ya أَحْسَنُ عَقْلًا, yâ أَحْسَنُ فِعْلًا dimek olur.

Su'âl: ﴿أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ didi, hâlbuki ba'zı حَسَنٌ عَمَلًا'dür. **Cevâb:** ﴿أَحْسَن﴾'i tahsîs itdüğinden murâd teşrîfdür anlara.

﴿وَلَئِنْ قُلْتَ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ﴾ Eğer sen dirsen ki bedürüstî siz koparsız öldükden sonra yâ Muhammed ﴿لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ eydür şunlar ki kâfir oldılar ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ﴾ değüldür bu kıyâmet haberi illâ rûşen sihirdür. Bunlardan murâd ehl-i **[23b]** Mekke'dür. (7)

﴿وَلَئِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ﴾ Eğer anlardan 'azâbı te'hîr idisevüz ﴿إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ﴾ bir nice vakte değin ﴿لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ﴾ 'azâbı gelmekden ne men' ider dirler istihzâyıla isti'câl idüp ﴿أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ﴾ âgâh ol ol günde ki gele anlara 'azâb yine anlardan dönmez ﴿وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ yine anlara döner ol nesne ki anunıla istihzâ iderlerdi. (8) ﴿وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً﴾ Eğer benî âdeme bizden sıhhat ve emn irişdürsevüz ﴿ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ﴾ andan sonra anı andan alsavuz ﴿إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُورٌ﴾ bedürüstî ol insân şedîdü'l-be'sdür, ümîdin keser ayruk bize gelmez dirler ve 'azîmü'l-küfrândur. (9) ﴿وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ﴾ Eğer anlara ni'metler irişdürsevüz ﴿بَعْدَ ضَرَّاءَ﴾ zahmetden sonra ki ﴿مَسَّتْهُ﴾ ki ana irişdiyidi ﴿لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي﴾ bizden zahmetler gitdi dirler ﴿إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ﴾ bedürüstî ol şâddur ve kendüyi göricidür, Tanrı'nun şükrinden fâriğdür. (10)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

﴿فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ (11) ﴿إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ﴾[54] ﴿مَا يُوحَى إِلَيْكَ﴾ Le'allî ve meğer ki terk idicisin ba'zını şunun ki sana vahy olunır yâ Muhammed. Murâd oldur ki ehl-i Mekke te'allüller idüp çürük sözler söylerlerdi ki peygâmber anlarun putlarını 'ayb itmeyeyidi, nice ki takrîr olınısar ﴿وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ﴾ dahı anunıla gönlün daralur okıyamazsın benüm buyruğımı ﴿أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ﴾ niçün üzerine genc inmedi ﴿أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ﴾ ya anunıla bile melek gelmedi ki anı gerçekleyeyidi diyeler diyü korkup ﴿إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ﴾ bedürüstî sen değilsin **[24a]** illâ nezîr, senün işün teblîğdür hemân ﴿وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ﴾ Tanrı her nesnenün üzerine tanukdur senün nübüvvetüne tanuk olduğı gibi.

Su'âl: ضَيقٌ 'ibâretinden 'udûle sebeb ne? **Cevâb:** ana işâretdür ki bu *dîk*, *dîk-i 'ârız*dur, sâbit değül. (12)

﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ﴾ Anlar bu Kur'ân'ı kendüden Muhammed mi çıkardı dirler ﴿قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ﴾ siz dahı ol misillü on düzülmiş sûre getürün di yâ Muhammed.

Su'âl: Anlar Getürdüği nice misil olur? Zîrâ anlar müfterâdur, Muhammed getürdüği müfterâ değül. **Cevâb:** Ma'nâsı nazmı hûb olmaklıkda ve fesâhatde ana misil olsun dimek olur.

﴿وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ dahı okun şunları ki gücünüz yiter Tanrı'dan gayrı tapduklarunuzdan mu'âvenetiçün, eğer sözünüzde gerçeklerisenüz. (13) ﴿فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ﴾ Eğer size boyun sunmazlarise ﴿فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ﴾ bilin bedürüstî şol nesne ki indürildi Cibrîl'ile Tanrı izniyledür ﴿وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ dahı bilün ki andan gayrı ma'bûd yokdur ﴿فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ siz ikrâr itmez misiz ki bunı Muhammed'e Tanrı gönderdi.

Su'âl: Ol hitâbı müfred itdi, sonra cem' itdi ﴿لَكُمْ فَاعْلَمُوا﴾ diyip, nazar nedür? **Cevâb:** Cem' itdüği ya ta'zîm yönindendür, ya mü'minlere bile hitâbdur, ya ﴿يَسْتَجِيبُوا﴾'nun zamîri putlara gider, ﴿لَكُمْ﴾ müşriklere hitâb olur. (14)

• • • • • • • • • • •

[54] Ancak (musibetlere) sabredip güzel iş yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve bir büyük mükâfat vardır.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا﴾ Her kim ki ‘ameliyle dünyâ dileye, anun rızâsını dilemeye ve anun bezeğini dileye ﴿نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا﴾ tamâm **[24b]** yetirürüz ‘amellerinün sevâblarını anlarda dünyâda ﴿وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ﴾ anlar anda nesne eksik bulmazlar. (15) ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ﴾ Ol tâyife şunlardur ki yokdur anlaruniçün âhiretde meğer nâr ﴿وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا﴾ dahı nâ-bedîd oldı şol nesne ki işlediler anda ‘amelden ﴿وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ dahı hiçdür şol nesne ki anlar işlerler.

Su’âl: ﴿لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ﴾ didiğilen hemân kâfirler olmaz ‘âsîler dahı bu resmedürürler. **Cevâb:** Bu arada hasr var ‘usâta hem tamu var andan sonra cennet var.

Su’âl: ﴿وَحَبِطَ﴾ didiğinden ﴿وَبَاطِلٌ﴾ anlanurdı iki ‘ibâretün cem‘inde fâyide ne? **Cevâb:** ﴿وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا﴾ didiği anlarun kazanduğı ‘amellerdür ﴿وَبَاطِلٌ﴾ didiği anlarun riyâlarıdur. (16)

﴿أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ﴾ Şol kimesne ki sâdık dîn üzerindedür ve hak burhânıladur ki Kur’ân’dur kendüyi yaradandan ﴿وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ﴾ dahı andan hak tanuk ki Cibrîl’dür, ya Ebû Bekr’dür ana tâbi‘ olur, murâd peygâmberdür. ﴿وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى﴾ Kur’ân’dan ilerüki tanuk Mûsâ’nun kitâbıdur ki Tevrât’dur ﴿إِمَامًا وَرَحْمَةً﴾ şu hâlde ki muktedâdur ve rahmetdür. ﴿أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ﴾ Anlar, ya‘nî Cibrîl ve Tevrât ve Kur’ân ve Muhammed hakdurlar ﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ﴾ her kim ki ana kâfir ola gürûhlardan ﴿فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ﴾ cehennemdür anlarun durakları ﴿فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ﴾ yâ Muhammed tamu anlara menzil olmakda gümân içinde olma ﴿إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾ ol Kur’ân hakdur, senün ma‘bûdundandur ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ lâkin ekser-i **[25a]** nâs îmân getürmezler.

Su’âl: ﴿أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ﴾ şartdur, kanı cezâsı? **Cevâb:** Mahzûfdur ki ol كَمَنْ كَانَ يرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيا وَزِينَتَهَا’dur. (17)

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا﴾ Kim eşeddrekdür küfrinde şundan ki Tanrı’nun üzerine yalan çıkardı ﴿أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ﴾ anlar kıyâmet güninde süriliserler kendüleri yaradandan yana ﴿وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ﴾ dahı tanuklar ve ferişteler ﴿هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ﴾ anlar şunlardur ki kendüleri yaradanun üzerine yalan söylediler diyeler ﴿أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ âgâh ol ki Tanrı’nun la‘neti zâlimler üzerinedür. (18)

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿أُولَئِكَ لَمْ (19) ﴿الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ﴾[55] يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ﴾ Anlar Tanrı'yı 'âciz idiciler değüller yir yüzinde kendüleri 'azâb itmekden ﴿وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ﴾ dahı olmadı anlaruniçün mâni'ler ki men' ideler anlardan Tanrı'nun 'azâbını ﴿يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ﴾ anlaruniçün 'azâb kendülere olacağınca iki kadar ola. Murâd bunlardan ru'esâdur ki sefeleyi azdururlarıdı. ﴿مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ﴾ İşitmek ellerinden gelmezdi kıyâmet güninde ﴿وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ﴾ ne hod göribilürler. Zîrâ dünyâda Muhammed'den işitmezleridi ve anı 'adâvetden görecek gözleri yoğıdı. (20) ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ﴾ Anlar şunlardur ki nefislerine ziyân itdiler ki 'ibâdetullâh birle put 'ibâdetini satun aldılar ﴿وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾ dahı azdı anlardan şunlar ki bâtıl yire ma'bûd idindilerdi. (21) ﴿لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ﴾ **[25b]** Lâ cerem ki bedürüstî anlar âhiretde ziyânkârlardur. (22) ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُوا إِلَى رَبِّهِمْ﴾ Dahı tevâzu' itdiler kendüleri yaradana. ﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[56] (23)

﴿مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ﴾ Kâfirlerün ve mü'minlerün meseli ﴿كَالْأَعْمَى وَالْأَصَمِّ﴾ kör ve sağır gibidür ﴿وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ﴾ dahı görür ve işdür gibidür ﴿هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا﴾ berâber ola mı bu iki gürûh mesel yöninden? ﴿أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾ anlayamaz mısız berâber olmaduklarını. (24) ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ﴾ Rivâyet var ki Nûh 'âleme meb'ûs oldı, rivâyet var ki 'Arab'a meb'ûs oldı tûfân dahı 'Akabe-i Hulvân'dan geçmedi. Evvel rivâyetçe 'âlemi tutdı. Nûh'ı yâd itdi ol ma'nâdan ki evvel 'azâb bunun zamânında görüldi ve evvel nesh bunun şerî'atiyle oldı ve 'ömürde bu uzundı. (25) ﴿أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ﴾ Tapman illâ Tanrı'ya diyüp geldi ﴿إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ﴾ تهَارُهُ صَايمٌ kabîlindendür. (26) ﴿فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ﴾ Eyitdi ululları ki kâfir oldılar kendü kavminden ﴿مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا﴾ görmezüz seni illâ bizüm gibi bir âdemî ﴿وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا﴾ dahı görmezüz sana uyanları meğer şunları ki bizüm alçak hâllülerümüzdür ﴿بَادِيَ الرَّأْيِ﴾ şu hâlde ki re'yi yaramaz, işün zâhirini görebilürler hemân ﴿وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ﴾ dahı sizde artuk mertebe görmezüz ki anunla üzerimüze olasız ﴿بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ﴾ bel yakîn iderüz ki yalancılarsız. (27)

[55] Onlar, (insanları) Allah'ın yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermek isteyenlerdir. Ahireti inkâr edenler de onlardır.

[56] İşte onlar cennet ehlidir. Onlar orada ebedî kalırlar.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي﴾ Nûh anlara iy benüm kavmüm **[26a]** haber virün bana, eğer ben burhân üzerine olursam ma'bûdumdan ﴿وَآتَانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ﴾ dahı bana nübüvvet virmiş olursa kendü hazretinden ﴿فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ﴾ dahı sizün üzerinüze pûşîde olmış olursa ol ﴿أَنُلْزِمُكُمُوهَا﴾ biz anı size ikrâhile kabûl itdüribilür miyüz ve bildüribilür miyüz? ﴿وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ﴾ hâlbuki siz ol nübüvveti dilemeyicilersiz.

Su'âl: ﴿عَلَى بَيِّنَةٍ﴾ ve ﴿آتَانِي رَحْمَةً﴾ didi, فَعَمِيتَا ne ma'nâdan dimedi? **Cevâb:** فَعَمِيتِ الرَّحْمَةُ بَعْدَ الْبَيِّنَةِ takdîrdür ki 'alâ sebîli'l-bedel ola.

Su'âl: Gizlü olmağı عَمِيتْ 'ibâretiyle ne ma'nâdan edâ kıldı? **Cevâb:** فَعَمِيتِ الْحُجَّةُ'dür nice ki basîre olur hem görür hem yider عميا dahı olıbilür. Ya'nî ne gidebilür ne yidebilür. أَنُلْزِمُكُمُوهَا dahı okındı, cezmile. (28)

﴿وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا﴾ İy kavmüm ben sizden mâl dilemezem da'vetümiçün ﴿إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ﴾ değül benüm sevâbım illâ Allâh üzerine ﴿وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ ben sürici değülem şunları ki îmân getürdiler anlar Nûh'a. Îmân getürenleri yâ Nûh sür didileridi. ﴿إِنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ﴾ Bedürüstî anlar Tanrı'ya ulaşıcılardur, eğer Allâh'a şikâyet iderlerse ne cevâb vireyim? ﴿وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ﴾ Lâkin ben sizi bir tâyife görerem kim bilmezsiz ben getürdüğimi. (29)

﴿وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ﴾ İy kavmüm kim kurtarur beni Tanrı 'azâbından ﴿إِنْ طَرَدْتُهُمْ﴾ eğer anları meclisümden sürersem ﴿أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾ anlayamaz mısız? (30)

﴿وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ﴾ Ben size dimezem ki benüm katumda Tanrı'nun hazîneleri var ﴿وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ﴾ gaybı dahı bilürem dimezem ﴿وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ﴾ dahı bedürüstî ben meleğem dimezem. Bu üç **[26b]** keleci anlarun üç sözlerine cevâb virdi ki anlar çün "Peygâmberdür niçün mâldâr değüldür ve niçün 'azâb inicek vakti bilmez ve niçün ferişte değül, bizim gibi yir içer?" didiler. ﴿وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ﴾ Dahı dimezem şunlara ki sizün gözinüz ana horlıkla bakar ﴿لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا﴾ Tanrı anlara hayr virmez elbette dimezem. ﴿اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ﴾ Tanrı yeğ bilür şunı ki anlarun gönüllerindedür ma'rifetullâhdan ﴿إِنِّي إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾ bedürüstî ben 'ayb idersem anlara zâlim bendelerden olurum. (31)

﴿قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا﴾ İy Nûh bizümle cedel itdün, evet çok itdün bizümle cidâli ﴿فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا﴾ getür şunı ki va'de idersin 'azâbdan ﴿إِنْ كُنْتَ مِنَ

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

﴿الصَّادِقِينَ﴾ eğer gerçeklerden oldunsa. (32) ﴿قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ﴾ Nûh bedürüstî size ol 'azâbı Tanrı getürür didi ﴿إِنْ شَاءَ﴾ eğer dilese anı ta'cîl itmeği ﴿وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ﴾ siz Tanrı'nun 'azâbından kurtarılur değülsiz. (33) ﴿وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي﴾ Benüm nasîhatüm size fâyide eylemez ﴿إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ﴾ eğer ben size nasîhat itmek dilesem ﴿إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ﴾ eğer dilese ki Tanrı sizi azdura ﴿هُوَ رَبُّكُمْ﴾ ol sizün ma'budunuzdur ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ dahı andan yana dönisersiz.

Su'âl: Evvelki şartun cevâbı kanı, ikinci şartun cevâbı kanı? **Cevâb:** ﴿وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي﴾ cevâbıdur ikinci şartun, evvelki şartun cevâbı ikinci şartdur, i'tirâzda nükte mübâlağadur. Cemî' şartlar ki i'tirâz ide şöylecedür.

Su'âl: Bir kişi kuluna إِنْ كَلَّمْتَ زَيْدًا إِنْ دَخَلْتَ الدَّارَ إِنْ أَكَلْتَ خُبْزًا فَأَنْتَ حُرٌّ[57] dise nice hükm iderüz? **[27a] Cevâb:** فَأَنْتَ حُرٌّ, şart-ı sâlisün cevâbıdur, şârt-ı sâlis cevâbile şârt-ı sânînün cevâbıdur, şart-ı sânî cevâbile şart-ı evvelün cevâbıdur. Eğer söylese andan girse andan yise âzâd olmaz, lâkin eğer yise andan girse andan söylese âzâd olur. (34)

﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ﴾ Yâ Muhammed Kur'ân'ı kendü nefsinde mi getürdi dirler ﴿قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي﴾ eğer ben bunı kendü nefsümden çıkarmış olursam suç benüm üzerimedür ﴿وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ﴾ bedürüstî ben müberrâyam şundan ki anunıla suçlu idersiz. Yarar ki zamîr Nûh'a 'âyid ola. (35) ﴿وَأُوحِيَ إِلَى نُوحٍ﴾ Nûh'a vahy olundı ﴿أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ﴾ bedürüstî îmân getürmez sana kavmünden meğer şunlar ki tahkîk îmân getürdiler ki anlar heştâd kişiydi ﴿فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ melûl olma vaktâ ki anlara 'azâb ine. (36) ﴿وَاصْنَعِ الْفُلْكَ﴾ Bir gemi düz ﴿بِأَعْيُنِنَا﴾ şu hâlde ki bizüm nazarımuzladur ﴿وَوَحْيِنَا﴾ dahı bizüm vahyimüzledür. Nûh gemi düzmek bilmezdi, Tanrı vahy itdi ki kuşun cu'cu' eti gibi düze ﴿وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ dahı şefâ'at itme bize şunlardan ki kâfirler oldılar ﴿إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ﴾ bedürüstî anlar muğraklardururlar. (37) ﴿وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ﴾ Nûh gemiyi düzeridi ﴿وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ﴾ her bâr ki geçerdi üzerinden kavminden bir gürûh ﴿سَخِرُوا مِنْهُ﴾ gülerlerdi andan peygâmberiken neccâr oldı diyüp ﴿قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ﴾ Nûh anlara, eğer bugün siz bize masharalık idüp gülersenüz bedürüstî biz dahı size güliserüz ﴿كَمَا تَسْخَرُونَ﴾ siz bize güldünüz gibi. (38)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tubaed.gov.tr

57 Zeyd ile konuşursan, eve girersen, ekmek yersen hürsün.

[27b] ﴿فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ Sonra bilesiz hâl nice olduğunı didi ﴿مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ﴾ her kim ki ana ‘azâb gele anı hor ider ﴿وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ﴾ dahı anun üzerine ebedi ‘azâb iner ki ‘azâb-ı âhiretdür. Evceh oldur ki ﴿مَنْ يَأْتِيهِ﴾’deki مَنْ mevsûl ola ﴿تَعْلَمُونَ﴾’ye ma‘mûl ola. (39) ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ﴾ Şu vakte değin ki bizüm buyruğumuz gele dahı tennûr sudan kaynaya. Bu Şâm’dayıdı, ya Kûfe’deyidi, ya Hind’deyidi. *Tennûr*dan murâd yâ tulû‘-i fecrdür, ya tulû‘-i şemsdür. ﴿قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾ Yâ Nûh gemide her zevcden iki getür didük. Ya‘nî âdem erkeklü ve dişilü, koyun yine hemçünân ve ‘alâ hâzâ. ﴿وَأَهْلَكَ﴾ Dahı ehlüni götür didük ﴿إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ﴾ meğer şunı ki anun üzerine gark olmak hak olupdur. Murâd Ken‘ân’dur, dahı Vâ‘ile’dür ki Nûh’un hâtûnıdur. ﴿وَمَنْ آمَنَ﴾ Dahı şunları götür ki îmân getürdiler ﴿وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ﴾ dahı îmân getürmedi Nûh’ıla bile olanıla meğer az. Sekiz nefsidi, Nûh ve îmân getüren hâtûnı ve üç oğlınun hâtûnıyıdı. Kalanı hod takrîr olundı, iki yılda tamâm oldı. Üç tabakayıdı, evvel tabaka vuhûş ve sibâ‘ ve hevâmmıdı, ikincide en‘âmıdı, yukaruda âdemidi.

Su’âl: ﴿حَتَّى﴾ neye gâyetdür? **Cevâb:** ﴿وَيَصْنَعُ﴾’ye.

Su’âl: ﴿وَيَصْنَعُ﴾’yıla ﴿حَتَّى﴾ arasında olana ne dirüz? **Cevâb:** Hâldür.

Su’âl: ﴿كُلَّمَا﴾’nun cevâbı kanı? **Cevâb:** ﴿سَخِرُوا﴾’dur. (40)

﴿وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا﴾ Nûh ol demde binün gemiye didi. Bindiler, dahı yürümedi. Dahı su gemiden sekiz yüz arşun kadarı çıkdı. Nûh anlara ﴿بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا﴾ din didi. ﴿وَمُرْسَاهَا﴾ din didi. **[28a]** Didiler yüridi. Dahı durmağını dileyicek yine ﴿بِسْمِ اللَّهِ﴾ dirleridi, dururıdı. ﴿إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (41)

Su’âl: ﴿وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ﴾ nice muttasıldur? **Cevâb:** Mahzûfa muttasıldur ki delâlet eyler anun üzerine اِرْكَبُوا فِيها بِسْمِ اللَّهِ كأنه قيل فَرَكِبُوا فِيهَا يَقُولُونَ بِسْمِ اللهِ وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ[58] ﴿فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ﴾ Mevcleri içindeki dağlar gibidür.

Su’âl: Su kavuşmuşıdı yerile göğün arası doluyıdı. Şöyle ki gemi balık gibi yüzeridi, mevc niredeyidi? **Cevâb:** Bu su dağları basmazdan öndinidi.

• • • • • • • • • • •

[58] Allah’ın adıyla ona binin. Sanki denildi ona “Bismillâh” diyerek bindiler ve gemi onlarla yürüdü.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ﴾ Nûh oğlına çığırdı ﴿وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ﴾ ol oğlan yırakdayıdı, adı Yâm'ıdı ﴿يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا﴾ iy oğlancığum benümile bin ﴿وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ﴾ kâfirlerle bile olma didi. اِبْنَهُ dahı okundı, اِبْنَاهُ dahı okundı. (42) ﴿قَالَ سَآوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ﴾ Ken'ân bir dağa yan virsem ki beni sudan saklaya didi ﴿قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ saklayıcı yokdur bugün Tanrı'nun 'ukûbetinden ﴿إِلَّا مَنْ رَحِمَ﴾ meğer şol ki anı ol esirgeye.

Su'âl: ﴿لَا عَاصِمَ﴾ yiri değüldi, لَا مَعْصُومَ yeriyidi, ne cevâb virürüz? **Cevâb:** ﴿عَاصِمَ﴾ bunda مَعْصُومَ ma'nâsınadur,[59] ﴿عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ﴾ gibi. Ya kendü ma'nâsınadur, zîrâ ﴿يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ﴾ didi. Ol heybetden kırk yıl hâtûnlar yüklü olmadı.

﴿وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ﴾ Dahı aralarına Nûh'ıla oğlınun mevc girdi ﴿فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ﴾ dahı gark olanlardan oldı. (43)

﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي﴾ Dahı yâ yir sana inen suyı yud ve iy gök sen seni çek ﴿وَغِيضَ الْمَاءُ﴾ su dahı eksildi ﴿وَقُضِيَ الْأَمْرُ﴾ dahı Tanrı'nun buyruğı yerine geldi **[28b]** ﴿وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ﴾ gemi Mevsıl vilâyetinde Cûdî üzerinde karâr itdi ﴿وَقِيلَ بُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ dahı yırak olun Tanrı'nun rahmetinden dindi zâkim kavme.

Su'âl: Tanrı yire ve göğe hitâb eyledi 'ukalâ değüliken, nazar nedür? **Cevâb:** Murâd yirün ve göğün melâ'ikeleridür. (44)

﴿وَنَادَى نُوحٌ رَّبَّهُ﴾ Nûh ma'bûdına nidâ itdi ﴿فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي﴾ Hudâvendâ benüm oğlum benüm ehlümdendür ﴿وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ﴾ bedürüstî senün va'den hakdur ki yerine yitmekde gümân yok. Sen ehlüme necât virmeğe va'de kıldun ﴿وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ﴾ sen hükm idicilerün a'delisin didi.

Su'âl: ﴿فَقَالَ رَبِّ﴾ ma'tûfdur ﴿وَنَادَى﴾'ya فَا'yıla geldüğünde nazar nedür? **Cevâb:** Murâd nidâdan irâdet-i nidâdur, nefsi değüldür eğer nefsimiseydi edâtsuz gelmezidi[60] ﴿إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاء خَفِيًّا﴾ gibi. (45)

﴿قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ﴾ Tanrı te'âlâ yâ Nûh bedürüstî ol senün ehlünden değüldür ﴿إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ﴾ bedürüstî ol sâlih 'amel değüldür. إِنَّهُ عَمَلٌ فَاسِدٌ

---

59 Artık o, **hoşnut olacağı bir hayat** içinde olacaktır. Kâri'a 101/7.

60 Hani o, Rabbine gizli bir sesle yalvarmıştı. Meryem 19/3.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

dimedi varlık salâhıdığına işâret idüp. ﴿فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ bana su'âl eyleme şol nesne ki ana 'ilmin yetişmez ﴿إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ bedürüstî ben sana nasîhat iderem ki sen işüni bilmeyenlerden olmayasın didi.

Su'âl: Su'âl itmedi Nûh oğlı içün ne ma'nâdan ﴿فَلَا تَسْأَلْنِ﴾ dir? **Cevâb:** Du'âsı anun mütezammindür su'âli, eğerçe tasrîh itmedi.

Su'âl: Tanrı va'de kılmışdı ehlinün necâtını, evet anun katında bu yoğıdı ki oğlı dîn yolında anlardan değüldi, gark deminde **[29a]** müteşâbih oldı dileyem mi, ya dilemeyem mi diyüp yolını arıtmağıdı. Ne ma'nâdan 'itâb olaydı? **Cevâb:** Tanrı ehlinün incâsına va'de kılmışıdı ve îmân getürmeyenler gark olmak gereğidi. Anı dahı bildürmişidi, bundan sonra dilediğiçün 'itâb itdi. (46)

﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ﴾ Nûh Hudâvendâ sığınuram sana bedürüstî su'âl itmekden şunı ki ana 'ilmüm yokdur didi ﴿وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ eğer sen beni yarlığamazsan ziyân idicilerden olurum didi. (47) ﴿قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا﴾ Yâ Nûh in gemiden bizden selâmılan ve hıfzılan ve kerâmetilen ﴿وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ﴾ dahı üzerine bereketlerile ﴿وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ﴾ dahı ümmetler üzerine berekâtıla şunlardan ki senünile biledürürler.

Su'âl: *Ümem*i cem' itdi hâlbuki Nûh'ıla bir ümmet vardur. **Cevâb:** *Ümem*den murâd anlarun bellerinden gelen ümmetlerdür.

﴿وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ﴾ Senün bilene olanlardan ümmetler vardur ki anları mütemetti' idiserüz ﴿ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ andan sonra 'azâb-ı elîm irişür anlara bizden. (48) ﴿تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ﴾ Nûh'un kıssası gayb haberlerindendür ﴿نُوحِيهَا إِلَيْكَ﴾ anları sana bildürürüz ﴿مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ﴾ sen bilmezdün ol haberleri ne hod senün kavmün ﴿مِنْ قَبْلِ هَذَا﴾ biz vahy itmezden öndin ﴿فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ﴾ sabr it yâ Muhammed teblîğde ezâsına kavmün ki hayr serencâm müttakîleründür. (49)

﴿وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا﴾ Dahı gönderdük 'Âd kavmine anlarun peygâmberi Hûd'ı ﴿قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ﴾ **[29b]** anlara iy kavmüm tapun Tanrı'ya ki andan gayrı size ma'bûd yokdur didi. ﴿إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ﴾ Siz değülsiz illâ yalancılar ki putlara taparsız didi. (50) ﴿يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا﴾ İy benüm kavmüm ben teblîğe sizden rişvet dilemezem ﴿إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي﴾ değül benüm

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

'ivazum illâ şunun üzerine ki beni yaratdı ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ anlayamaz mısız? (51) ﴿وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ﴾ İy benüm kavmüm istiğfâr idün ma'bûdunuza ﴿ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ﴾ andan sonra ana tevbe idün.

Su'âl: Tevbe kable'l-istiğfârdur, neden bunda te'hîr itdi ve terâhîyle getürdi? **Cevâb:** Murâd istiğfârdan bu arada tevhîddür tevbeden. Murâd putlarun 'ibâdetinden Tanrı'ya inâbet itmekdür, ya takdîr [61] تُوبُوا إِلَيْهِ ثُمَّ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ'dur.

﴿يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا﴾ Ki göndere yağmurı üzerinüze peyâpey.

Su'âl: *Semâyı göndere* didi, semâ nice gönderilür? **Cevâb:** Murâ semâdan sehâbduri ya barandur. Nice ki zikr olundı. Delîl **şi'r:**

إِذَا نَزَلَ السَّمَاءُ بِأَرْضِ قَوْمٍ ... رَعَيْنَاهُ وَإِنْ كَانُوا غِضَابَا[62]

dan anlanur.

Su'âl: Peyâpey yağmur hod 'alâmet-i 'azâbdur, minnet ne ma'nâdan olur? **Cevâb:** Kırk yıldı ki damla dammadıyıdı, ﴿مِدْرَارًا﴾ diyü ol ma'nâdan minnet itdi. Ya ﴿مِدْرَارًا﴾ didüği size gereğince dimek olur.

﴿وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ﴾ Dahı sizi artura kuvveti kuvvetinüz üzerine ﴿وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ﴾ yüz çevürmenüz Tanrı buyurduğından bed fi'âller olıbenün.

Su'âl: *Tevellî* bir nesneden ba'de's-sübût olur. Anlarda hod tâ'atden nesne olmadıyıdı. **Cevâb:** **[30a]** Tevellî iki dürlüdür. Biri ba'de's-sübûtdur, biri tevellî-i imtinâ'dur. Murâd bu arada tevellî-i imtinâ'dur. Ya tevellîdür yevme'l-mîsâk. (52)

﴿قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ﴾ Yâ Hûd bize mu'cizeyile geldün biz putlarumuz 'ibâdetini senün sözünden terkeyici değülüz. Dahı sana îmân getürici değülüz didiler.

Su'âl: Hûd eğer rasûlise mu'cize gerek, ne ma'nâdan bunları levm iderüz mu'cize diledükleriçün. **Cevâb:** Mu'cize getürdi, zîrâ Hulcân anı katında okıyıcak na'ra urdı yırtıcı câneverler gelip ana îmân getürdükleri mu'cize değül miydi? (53)

• • • • • • • • • • •

[61] Tevbe edin ki sonra Rabbiniz sizi bağışlasın.

[62] Bir kavmin toprağına yağmur yağdığı zaman, onlar kızsalar da biz orada hayvanlarımızı otlatırdık.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

﴿إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ﴾ biz dimezüz illâ şunı ki ba‘zı putlarumuzdan sana cünûn irişdi ki bize putları terk eyle dirsin ﴿قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ﴾ Hûd anlara bedürüstî ben Tanrı’yı tanuk dutaram didi ﴿وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ﴾ dahı siz tanuk olun ki ben bîzâram bedürüstî şundan ki siz ana şerîk idersiz didi. (54) ﴿مِنْ دُونِهِ﴾ Andan gayrıdan putları ﴿فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ﴾ dahı mekr idün bana bir uğurda ihlâkıla, dahı bana mühlet virmen didi. (55) ﴿إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ﴾ Ben tevekkül itdüm Tanrı’nun üzerine ki benüm ma‘bûdum ve sizün ma‘bûdunuzdur ﴿مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا﴾ hiçbir cânver yokdur ki illâ ol dutıcıdur anı ön saçından. Murâd bundan kahrdur. ﴿إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ Bedürüstî benüm ma‘bûdum hak üzerinedür didi. (56) ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ Eğer yüz çevürsenüz ben didiğümden ﴿فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ﴾ tahkîk irişdürdüm size şunı ki **[30b]** ben anunıla gönderüldüm size didi.

Su’âl: İblâğ kable’t-tevellîdür, bu arada cezâ bırakdı. **Cevâb:** Ma‘nâ فَإِنْ تَوَلَّوْا لَا أُعَاتَبُ’dur, ﴿فَقَدْ أَبْلَغْتُ﴾ delîldür ‘adem-i ‘itâba.

﴿وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ﴾ Dahı getürür benüm ma‘bûdum yirinüze sizden gayrı kavm ﴿وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْئًا﴾ dahı ana bir nesne ziyân idemezsiz ﴿إِنَّ رَبِّي عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ﴾ zîrâ bedürüstî benüm Tanrım her nesnenün üzerine bekcidür didi. (57) ﴿وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا﴾ Vaktâ ki bizüm ‘azâbumuz anlara geldi, Hûd’ı kurtarduk ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ﴾ dahı kurtarduk şunları ki îmân getürdiler anunla bile ﴿بِرَحْمَةٍ مِنَّا﴾ bizden esirgemekile ﴿وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ﴾ dahı anları kurtarduk ‘azâbdan.

Su’âl: Tekrîr-i tenciyenün ma‘nâsı nedür? **Cevâb:** Evveli incâdur dünyâ ‘azâbından, ikinci incâ âhiret ‘azâbındandur. (58)

﴿وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ﴾ Ol âsâr ve ol kubûr ‘Âd kavmidür ki kendüleri yaradanun âyâtına inkâr itdiler ﴿وَعَصَوْا رُسُلَهُ﴾ dahı anun peygâmberlerine ‘âsî oldılar.

Su’âl: ﴿وَعَصَوْا رُسُلَهُ﴾ didi, hâlbuki Hûd’dan gayrı hiç rasûl anlara gelmedi. **Cevâb:** Hûd anları inzâr idicek peygâmberleri yâd itdi, anlar inkâr itdiler, yâ Hûd’a inkârları küllü enbiyâya inkârıdı.

﴿وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ﴾ Her cebbâr serkeşün fermânına boyun sundılar. (59) ﴿وَأُتْبِعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ Aldılar gitdiler bu dünyâda la‘neti rîh

‘azâbıyla kıyâmet güninde cehennem ‘azâbıyla aldılar gitdiler la‘neti ﴿أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ﴾ âgâh ol ki bedürüstî ‘Âd anları yaradana inkâr itdiler. **[31a]** ﴿أَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ﴾ Âgâh ol horluk dile ‘Âd’a ki Hûd kavmidür, ya kavmi ‘atf-ı beyândur.

Su’âl: ﴿بُعْدًا﴾ helâk dilemekdür, helâkdan sonra bu‘dıla kargamakda nazar nedür? **Cevâb:** Ma‘nâ delâlet itmeklikdür anun üzerine ki anlar helâka lâyıklarıdı.

Su’âl: Beyânda fâyide ne, ‘Âd hod Hûd’un kavmidür? **Cevâb:** ‘Âd ikidür, bir ‘Âd-ı Ûlâ’dur, biri ‘Âd-ı İrem’dür. Pes beyân lâyık ola. (60)

﴿وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ﴾ Ol yaratdı sizi yirden ﴿وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾ dahı ‘ömri ol virdi size ﴿فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ﴾ bedürüstî benüm Tanrım yahındur rahmetile mucîbdür du‘â idenleriçün. (61) ﴿قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا﴾ Semûd iy Sâlih aramuzda bizüm ‘umdeyidün ﴿أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا﴾ men‘ mi idersin bizi tapmakdan şuna ki atalarumuz tapardı didiler ﴿وَإِنَّنَا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ﴾ bedürüstî biz gümân içindeyüz şundan ki bizi anun ‘ibâdetine da‘vet eylersin, gümâna bırakıcıdur bizi senün emrün didiler. (62)

﴿قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ﴾ Sâlih, iy benüm kavmüm nice görirsiz eğer ben ma‘bûdumdan burhân üzerine olursam ﴿وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً﴾ dahı bana nübüvvet virmiş olursa, dahı ben size tâbi‘ olursam ﴿فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ﴾ kim yardım eyler bana Tanrı’nun ‘azâbından alıp ﴿إِنْ عَصَيْتُهُ﴾ eğer ‘âsî olursam ﴿فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ﴾ artırmazsız beni ziyândan gayrı, yâ bana yâ size. (63) ﴿وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً﴾ Ve iy benüm **[31b]** kavmüm işbu Tanrı devesidür sizüniçün şu hâlde ki nişânedür.

Su’âl: ﴿لَكُمْ﴾ neye müte‘allikdür? **Cevâb:** ﴿آيَةً﴾’e müte‘allikdür hâlden hâldür, eğer mu’ahhar olsa sıfata mültebis olurdı.

﴿فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ﴾ Kon anı Tanrı’nun yerinde otlasun ﴿وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ﴾ dahı ana yamanlık irişdürmen ﴿فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ﴾ yoğısa sizi tiz ‘azâb dutar didi. (64) ﴿فَعَقَرُوهَا﴾ Kesip boğazladılar anı öldürdiler ﴿فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ﴾ Sâlih anlara şehrinüzde diri olun üç gün didi ﴿ذَلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ﴾ ol

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

didüğüm bir va‘dedür kim yalanlanmaz didi. (65) ﴿فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا﴾ Vaktâ ki bizüm ‘azâbumuz anlara geldi ﴿نَجَّيْنَا صَالِحًا﴾ Sâlih’i kurtarduk ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾ ﴿مَعَهُ﴾ dahı kurtarduk şunları ki îmân getürdiler anunıla bile ﴿بِرَحْمَةٍ مِنَّا﴾ bizden esirgemekle ﴿وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ﴾ dahı ol günün horlığından kurtarduk.

Su’âl: ﴿وَمِنْ خِزْيٍ﴾ nireye ma‘tûfdur? **Cevâb:** ﴿نَجَّيْنَا﴾’ya ma‘tûfdur, ya‘nî Sâlih’i kurtarduk ve mü’minleri ol ‘azâbdan ve kurtarduk ol günün horlığından dimek olur. [63]﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ﴾ (66)

﴿وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ﴾ Dutdı Cibrîl’ün sayhası şunları ki hadden geçdiler ﴿فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ﴾[64] (67) ﴿كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ﴾ Âgâh ol bedürüstî Semûd kendüleri yaradana kâfir oldılar ﴿أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ﴾ helâk irsün Semûd’a di. (68)

﴿وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى﴾ Tahkîk geldi bizüm elçilerümüz İbrâhîm’e beşâretile. Cibrîl idi, iki melek bilesine, ya ol iki melek Mîkâ’îl ve İsrâfîl’idi, ya dokuz melekidi, ya on bir melekidi. ﴿قَالُوا سَلَامًا﴾ Ol melekler سَلَّمْنَا عَلَيْكَ سَلَامًا **[32a]** didiler ﴿قَالَ سَلَامٌ﴾ İbrâhîm dahı أَمْرُكُمْ سَلَامٌ didi. قَالَ سِلْمٌ, قَالُوا سِلْمًا dahı okundı. ﴿سَلَامًا﴾ evvelde mef‘ûl-i mutlakdur, ikincide ma‘nâ cevâbı ﴿سَلَامٌ﴾’dür. ﴿فَمَا لَبِثَ﴾ Eğlenmedi İbrâhîm ﴿أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ﴾ anda bir biryân olmış ‘icl getürdi. (69) ﴿فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ﴾ Vaktâ ki gördi İbrâhîm anlarun ellerini ﴿لَا تَصِلُ﴾ ﴿إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ﴾ gelmez ol ‘icle, inkâr itdi gönliyle ﴿وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً﴾ dahı anlardan korku gizledi, şöyle ki beşeresinde belürdi ﴿قَالُوا لَا تَخَفْ﴾ yâ İbrâhîm korkma didiler ﴿إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ﴾ bedürüstî biz meleklerüz sana beşâretiçün gönderildük ve Lût kavmini helâk itmeğe gönderildük. (70) ﴿وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ﴾ Hâtûnı Sâre dahı duruyordu ﴿فَضَحِكَتْ﴾ güldi, zîrâ heştâddayıken oğul gelmekliğini ‘acebledi. Ya ﴿فَضَحِكَتْ﴾ didüği فَحَاضَتْ dimek olur. ﴿فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَقَ﴾ Dahı ana İshâk’ıla beşâret itdük ﴿وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ﴾ İshak oğullarından Ya‘kûb’ıla beşâret itdük. (71) ﴿قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا﴾ Sâre vay beni doğurur mıyam hâlbuki ben karıyam heştâdumda, bu erümdür işâret iderem ana şeyh olduğı hâlde. (72)

63 Şüphesiz Rabbin kuvvetlidir, galip gelendir.

64 Yurtlarında diz üstü çökekaldılar.

﴿قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ Ol melâ'ike, 'acebler misin Tanrı'nun kudretinden ﴿رَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ﴾ Tanrı'nun rahmeti ve bereketleri ﴿عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ﴾ üzerinüze olsun iy ev ehli ﴿إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ﴾ bedürüstî ol ma'bûd mahmûdü'l-fe'âl, vâsi'u'l-keremdür didiler. (73) ﴿فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ﴾ Vaktâ ki İbrâhîm'den korku gitdi ﴿وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى﴾ **[32b]** dahı ana oğul beşâreti geldi ﴿يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ﴾ cenk iderdi bizüm rusulümizle Lût kavminün ihlâkında.

Su'âl: لَمَّا'nun cevâbı kanı? **Cevâb:** Mahzûfdur ki أَخَذَ'dür, ya'nî başladı cedel iderdi dimek olur. İbrâhîm, "İçlerinde yüz Müsülmân varısa helâk ider misin" didi? "Yok" didiler. "Elli varısa" didi, yine "Yok" didiler. Otuza indi, on beşe indi, el-hâsıl bire indi. İbrâhîm'ün cedelinden gönüllerinde gönüllere bed hayâl düşmesün diyü (74)

﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ﴾ didi. Ya'nî bedürüstî İbrâhîm halîm issidür, ve âh idici ve eyü dönicidür Tanrı'ya dimek olur. (75) ﴿يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا﴾ Ol melekler, yâ İbrâhîm dön bu cidâlden, eğerçe şefkat 'âdetündür ﴿إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ﴾ Bedürüstî şan budur ki tahkîk ma'bûdunun kazâsı geldi ﴿وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ﴾ bedürüstî şân budur ki tahkîk ma'bûdunun kazâsı geldi. (76) ﴿وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا﴾ Vaktâ ki elçilerümüz Lût'a geldi ﴿سِيءَ بِهِمْ﴾ melûl oldı anlarun gelmeğiyle ﴿وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ﴾ dahı gönli daraldı anlarun sebebiyle ﴿وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا﴾ dahı bu müşkil gündür didi kavminün bed 'âdetiçün anları uğrıncağaz eve getürdi, anlarun geldüğini kuvâra haber virdi kavmine. (77)

﴿وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ﴾ Geldi Lût'un kavmi anun evine iverlerdi anlarıniçün ﴿وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ﴾ bundan öndin ol kabâyihi işlerleridi Lût'un evine hücûm idiceğez ﴿قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ﴾ Lût, iy benüm kavmüm bunlar benüm kızlarumdur, bunlar eyürekdür size. أَطْهَرَ dahı okundı ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ korkun Tanrı'dan ﴿وَلَا تُخْزُونِ﴾ beni hor eylemen ﴿فِي ضَيْفِي﴾ konuklarum hakkında **[33a]** ﴿أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ﴾ sizden bir devletlü kişi yok mıdur didi ki câhilleri def' ide. (78) ﴿قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ﴾ Anlar Lût'a tahkîk bilürsin ﴿مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ﴾ ki bizimçün kızlarunda hak yokdur ﴿وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ﴾ bedürüstî sen bilürüsn ki biz ne dilerüz didiler. (79) ﴿قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً﴾ Lût eğer bedürüstî benüm kuvvetüm olaydı size bildüğüm işlerdüm ﴿أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ﴾ ya anları eyü muhkem yire alıdurdum didi. (80) ﴿قَالُوا يَا لُوطُ﴾ Ol vakt iy Lût ﴿إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ﴾ biz senün ma'bûdunun elçileriyüz ﴿لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ﴾ sana

elbette irişmezler ﴿فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ﴾ al ehlüni git giceden bir pâreyile ﴿وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ﴾ sizden bir nefs dönüp ardına bakmasun ﴿إِلَّا امْرَأَتَكَ﴾ meğer senün ‘avratun. Bunda ref‘ ve nasb revâdur. ﴿إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ﴾ bedürüstî şan budur ki irişicidür ana ‘azâbdan şol nesne ki anlara irişicidür ﴿إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ﴾ bedürüstî anlarun helâka va‘deleri sabâhdur didiler ﴿أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ﴾ Lût anlara subh yakın değül midür didi.

Su’âl: Ref‘inün vechi ve nasbınun vechi nedür? **Cevâb:** Merfû‘ olsa ﴿أَحَدٌ﴾’den bedeldür, mansûb olsa ﴿إِلَّا امْرَأَتَكَ﴾, ﴿فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ﴾’den istisnâdur. (81)

﴿فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا﴾ Vaktâ ki ana ‘azâbumuz geldi ﴿جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا﴾ üstüni altına döndürdük ﴿وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً﴾ dahı anlarun üzerine taş yağdurduk ﴿مِنْ سِجِّيلٍ﴾ siccîlden. *Siccîl* Parsî’ce seng-i kildür ﴿مَنْضُودٍ﴾ biri biri ardınca. (82) ﴿مُسَوَّمَةً﴾ Şöyle ki ‘alâmetlenmişdür ﴿عِنْدَ رَبِّكَ﴾ senün ma‘bûdun katında ﴿وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ﴾ ol hicâre zâlimlerden yırak değüldür. (83) **[33b]** ﴿وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ﴾[65] Ölçeği ve terâzûyı eksük tutman ﴿إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ﴾ bedürüstî ben sizi hayrıla görürüm, ya‘nî ucuz. ﴿وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ﴾ bedürüstî ben korkaram üzerinüze ‘azâbını ol günün kim kuşatıcıdur. (84) ﴿وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ﴾ iy kavmüm tamâm tutun ölçeği ve terâzûyı ﴿بِالْقِسْطِ﴾ ‘adlile ﴿وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ﴾ halka nesnelerini ekdük virmen ﴿وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾ dahı yir yüzinde fesâdıla sa‘y eylemen.

Su’âl: Îfâ nehy ‘ani’n-noksân müstelzimidi, ne ma‘nâdan ﴿أَوْفُوا﴾ didi? **Cevâb:** Evvel ‘ayn-ı kabîhden nehy olundılar ki ol noksandur, sonra îfâyıla emr olundılar ki ol hasenün fi’l-‘ukûldür. ﴿بِالْقِسْطِ﴾ diyüp ‘adlile anı mukârin kıldı.

Su’âl: ﴿وَلَا تَعْثَوْا﴾ didiği kifâyet iderdi, ne ma‘nâdan ﴿مُفْسِدِينَ﴾ didi? **Cevâb:** ﴿وَلَا تَعْثَوْا﴾ didiği nehydür küfürden ﴿مُفْسِدِينَ﴾ didüği nehydür ısrârdan, ya me‘âsîden. (85)

﴿بَقِيَّةُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ Ol nesne ki bâkî kalur sizüniçün helâldan, yiğrekdür harâmdanısa ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ eğer mü’minlerseniz.

• • • • • • • • • • •

[65] Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin! Sizin için ondan başka tanrı yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿بَقِيَّةُ اللَّهِ﴾ yiğrekdür, zirâ necesden kurtılurlar, îmân şartında fâyide nedür? **Cevâb:** ﴿بَقِيَّةُ اللَّهِ﴾ didüğinün fâyidesi îmânılan zâhir olur, hem murâd isti'zâmdur îmâna. Ya ma'nâsı bana inanursanuz dimek olur.

﴿وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ﴾ Ben sizün üzerinüze bekci değülem ki 'amellerünüzi saklayam, benüm hemân işüm teblîğdür didi. (86) ﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا﴾ Yâ Şu'ayb namâzlarun mı buyurur sana ki terk idevüz şunı ki atalarumuz ana taparlardı? **[34a]** ﴿أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ﴾ Ya işleyevüz mâllarumuzda şunı ki dilerüz ﴿إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾ bedürüstî sen halîmsin ve 'âkılsın.

Su'âl: Halîm, reşîd didiler, hâlbuki i'tikâdları ana delü ve azgun dirlerdi. **Cevâb:** "Sen halîm reşîddün" dimek olur, ya murâd istihzâdur. (87)

﴿قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي﴾ İy benüm kavmüm haber virün bana eğer ben ma'bûdumdan burhân üzerine olursam ﴿وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا﴾ dahı bana rûz iderse hazretinden nübüvveti ve hikmeti, ya helâl rızkı.

Su'âl: Nûh'da ve Sâlih'de cevâb-ı şart getürdi, niçün bunda getürmedi? **Cevâb:** Mahzûfdur, ol iki kıssada geçtüğine iktifâ itdi. Bunda cevâb ﴿أَيَصِحُّ لِي أَنْ آمُرَكُمْ بِتَرْكِ عِبَادَةِ الْأَوْثَانِ﴾[66]'dür.

﴿وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ﴾ Ben dilemezem ki irişem sizün dilediğünüze ki sizi andan nehy iderem didi ﴿إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ﴾ ben dilemezem illâ eyü olduğunuzı ﴿مَا اسْتَطَعْتُ﴾ gücüm yitdüğince ﴿وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ﴾ değül benüm tevfîkim illâ Allâh birle ﴿عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ﴾ anun üzerine tevekkül itdüm ﴿وَإِلَيْهِ أُنِيبُ﴾ dahı andan yana dönerem. (88) ﴿وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي﴾ İy kavmüm haml itmesün sizi benüm 'adâvetüm eğer tevbe itmezseniz ﴿أَنْ يُصِيبَكُمْ﴾ size irişmeği ﴿مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ﴾ şunun gibi ki Nûh ve Hûd ve Sâlih kavmine irişdi ﴿وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ﴾ Lût kavmi sizden yırak değül helâkda ya küfürde.

Su'âl: Size ba'îd değül didi, hâlbuki İbrâhîm 'asrındadur. Zîrâ Lût Hâzer oğlıydı ki Âzer'ün kardeşiyidi. **[34b]** **Cevâb:** Rivâyet vardur ki Lût kavminün menâzili anlara yakıncağıdı. (89)

• • • • • • • • • • •

66 Putlara ibadet etmenizin terkini emr etmemem bana yakışır mı?

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ﴾[67] (90)

﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ﴾ Yâ Şu'ayb sen didüğün çoğını anlayamazuz ﴿وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا﴾ dahı bedürüstî biz seni içimüzde alçak hâlli görirüz ﴿وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ﴾ eğer kavmün olmayayıdı seni taşlarıduk ﴿وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ﴾ sen üzerimüze 'azîz değülsin ki ikrâm ideyidük sana didiler. (91) ﴿قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ﴾ İy benüm kavmüm benüm kavmlerüm 'azîzrek midür üzerinüze Tanrı'dan didi ﴿وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا﴾ dahı anı ardınuza atılmış gibi kıldınuz ﴿إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ﴾ Bârî te'âlâ sizün işledüğünüzi ihâta kılmışdur 'ilm yöninden.

Su'âl: Kelâm Şu'ayb'da ve anun rahtındadur, ﴿أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ﴾ didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Şu'ayb'a tehâvün itdükleri Tanrı'ya tehâvün itmekdür, zîrâ Halîfetullâh'dur. (92)

﴿وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ﴾ Şu'ayb, iy benüm kavmüm işlen mütemekkin olup benüm 'adâvetimde işlerünüzi ﴿إِنِّي عَامِلٌ﴾ bedürüstî ben dahı işleyiciyem Tanrı buyurduğını ﴿سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ﴾ sonra bilesiz şunı ki ana 'azâb gelür şu hâlde ki hor ider, ya sıfatdur ﴿وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ﴾ dahı şunı ki yalancıdur ol ﴿وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ﴾ dahı muntazır olun benüm helâküme ki ben dahı bedürüstî sizünle bile sizün helâkinize muntazıram didi.

Su'âl: ﴿اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ﴾ dimek Şu'ayb'a düşmezidi. **Cevâb:** Murâd tevbîhdür.

Su'âl: وَمَنْ هُوَ صَادِقٌ dimedi ﴿وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ﴾ yerinde, nazar nedür? **Cevâb:** Râst dersin **[35a]** lâkin Şu'ayb'ı yalana nisbet itdileridi, وَمَنْ هُوَ صَادِقٌ didi. (93)

﴿وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ﴾[68] (94) ﴿كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ﴾[69] (95) ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ﴾ Tahkîk Mûsâ'yı gönderdük dürlü âyâtıla, dahı

---

67 Rabbinizden bağışlanma dileyin; sonra O'na tevbe edin. Muhakkak ki Rabbim çok merhametlidir, (müminleri) çok sever.

68 Emrimiz gelince, Şuayb'ı ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık; zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı da yurtlarında diz üstü çökekaldılar.

69 Sanki orada hiç barınmamışlardı. Biliniz ki, Semûd kavmi (Allah'ın rahmetinden) uzak olduğu gibi Medyen kavmi de uzak oldu.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

hüccet-i bâhireyile. (96) ﴿إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ﴾ Fir'avn'a ve anun bölüğüne ﴿فَاتَّبَعُوا﴾ ﴿أَمْرَ فِرْعَوْنَ﴾ dahı Fir'avn'un buyurduğına uydılar ﴿وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ﴾ Fir'avn'un buyurduğı savâb değüldür. (97) ﴿يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ Kıyâmet güninde Fir'avn kavminün önince yüriye ﴿فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ﴾ dahı anları cehenneme uğrada ﴿وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ﴾ Ya'nî ne yaman yirdür ki ol uğradıla ana.

Su'âl: فَيورِدُهُمْ makâmında ﴿فَأَوْرَدَهُمُ﴾ didi, nükte nedür? **Cevâb:** Mâzî 'ibâretile anunıçün sevk itdi ki mütehakkaku'l-vukû'dur. (98)

﴿وَأُتْبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ Ya'nî la'net okundı anlarun üzerine bu dünyâda, dahı kıyâmet güninde ﴿بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ﴾ la'net, la'net üzerine ne yaman nesnedür. (99) ﴿ذَلِكَ﴾ Ol geçen tevârîh ﴿مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَى﴾ köylerün haberlerindendür ﴿نَقُصُّهُ عَلَيْكَ﴾ kıssa iderüz anı senün üzerine yâ Muhammed ﴿مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ﴾ ol kurâdan ba'zı bakîdür, ba'zı biçilmiş gibidür.

Su'âl: Nedür bu cümlenün mahalli? **Cevâb:** Cümle-i müste'nefedür. (100)

﴿وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ﴾ Anları helâk itmeğünüzle zulm itmedük anlara lâkin anlar nefislerine zulm itdiler ﴿فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي﴾ def' itmedi anlardan 'azâbı **[35b]** putlar ki ﴿يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ taparlardı anlara Tanrı'dan gayrı bir nesneyi murâd bundan 'azâbdur ﴿لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ﴾ vaktâ ki geldi senün Tanrı'nun 'azâbı anlara ﴿وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ﴾ anları ziyâde eylemedi ol putlar ihlâkden gayrı. (101)

﴿وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ﴾ Ol tutmak gibidür Tanrı'nun tutmağı ﴿إِذَا أَخَذَ الْقُرَى﴾ vaktâ ki köyleri tutdı ﴿وَهِيَ ظَالِمَةٌ﴾ hâlbuki anlar hadden geçicilerdür ﴿إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ﴾ bedürüstî anun tutmağı katıdur.

Su'âl: Köylere zâlim didi, hâlbuki köyler zâlimler olmaz. **Cevâb:** Mecâzdur. (102)

﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً﴾ Bedürüstî ol helâk ümemün kıssalarında nişâne vardur birliğimüze ﴿لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ﴾ şunuıçün ki âhiret 'azâbından korkarlar ﴿ذَلِكَ﴾ ol ﴿يَوْمٌ﴾ bir gündür ki ﴿مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ﴾'dür neşr-i halk anunıçün ﴿وَذَلِكَ يَوْمٌ﴾ ﴿مَشْهُودٌ﴾ ol bir gündür ki hâzır olur etde her halk yirlerden ve göklerden.

Su'âl: ﴿مَجْمُوعٌ﴾ didi, يجْمَعُ neye dimedi? **Cevâb:** Anuniçün ki ism-i mef'ûlde delâlet var ma'nâ-yı cem'e ve mî'âd olmağa, yarar ki anun güni andan sonra

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

mevsûfdur sıfat-ı lâzimiyle bunı zevk bilür. مَشْهُودٌ فِيهِ dimedi zarfda ittisâ‘ olduğiçün.

Su’âl: Ne men‘ itdi seni *yevm*i kendü nefsinde meşhûd kılmakdan ﴿فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾[70] gibi. **Cevâb:** Garaz vasf itmekdür ol güni heybetile ve kalan eyyâmdan seçilmekile, eğer meşhûd fî nefsihî kılsan kalan eyyâmdan seçilmez. (103)

﴿وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ﴾ Te’hîr itmezüz ol güni illâ ol müddet-i ma‘lûmıla nihâyetine irmekiçün. (104) ﴿يَوْمَ يَأْتِ﴾ Ol günde ki gelür ﴿لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ **[36a]** her giz kimesne söylemez meğer anun destûrıyla ﴿فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ﴾ anlardan ba‘zı sa‘îddür, ba‘zı şakîdür.

Su’âl: ﴿يَأْتِ﴾’nün fâ‘ili nedür? **Cevâb:** Allâh’dur, ya zamîr ﴿يَوْمَ﴾’e gider.

Su’âl: Zarfı neyile nasb idersin? **Cevâb:** Nâsıb ﴿لَا تَكَلَّمُ﴾’dür, ya muzmer أُذْكُرْ’dür, ya mahzûf إِنْتِهَا’dur.

Su’âl: Zamîr ﴿يَوْمَ﴾’e gidicek şey’i nefsiyle hadd itmiş olursın. **Cevâb:** Murâd hevl ve şedâyid gelmekdür.

Su’âl: Nice tevfîk idersin bununla ﴿يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَن نَّفْسِهَا﴾[71]’yı, yine ﴿هَذَا يَوْمُ لَا يَنطِقُونَ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ﴾[72] arasını? **Cevâb:** Ol günde mevkıfler çokdur, üçi dahı mevkıfine göre olur.

Su’âl: Çün cümle mahlûkât sa‘îd ve şakîdür pes teb‘îzde fâyide nedür? **Cevâb:** Ehl-i kıyâmet üç gürûhdur; sa‘îd, şakî ve ashâb-ı a‘râf. (105)

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا﴾ Ammâ şunlar ki üzerine şekâvet yazıldı ﴿فَفِي النَّارِ﴾ cehennemde mu‘azzebdürürler ﴿لَهُمْ فِيهَا﴾ anlaruniçün tamuda ﴿زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ﴾ zefîr vardur ki nefesi çıkarmakdur şiddetile, dahı şehîk vardur ki nefesi içerü çekmekdür. (106) ﴿خَالِدِينَ فِيهَا﴾ Şu hâlde ki ebedîlerdürürler anda ﴿مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾ mâdâm ki semâvât ve arz bâkî olalar.

---

70 Bakara 2/185.

71 **O gün, herkes gelip kendi canını kurtarmak için uğraşır** ve herkese yaptığının karşılığı eksiksiz ödenir, onlara asla zulmedilmez. Nahl 16/111.

72 Bu, konuşamayacakları gündür. onlara izin de verilmez ki, özür dilesinler. Mürselât 77/35-36.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Anda semâvât ve arz olmaz, nice cevâb virürüz? **Cevâb:** Murâd âhiret semâvâtı ve arzıdur, ya murâd devâmdur. ﴿إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ﴾ Meğer şol kadar ki senün ma'bûdun diler anı.

Su'âl: İstisnâdur, nazar nedür bunlar hod muhalledlerdürürler? **Cevâb:** Müstesnâ olan hulûdden 'âsî bendelerdür, ya zemherîrile mu'azzeb olanlardur, **[36b]** ya mahşerde hisâb olunca eğlenmekleridür. ﴿إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ﴾ Bedürüstî senün ma'bûdun işleyicidür şunı ki diler. (107)

﴿وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ﴾ İllâ şol kadar ki senün ma'bûdun diler. Ba'zı ﴿إِلَّا مَا شَاءَ﴾'yi ﴿وَقَدْ شَاءَ رَبُّكَ﴾ birle te'vîl itdiler. Ya murâd *rıdvân-ı ekber*dür. ﴿عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ﴾, عَطَاءً غَيْرَ مُنْقَطِعٍ[73] dimek olur. (108) ﴿فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هَؤُلَاءِ﴾ Gümân içinde olma yâ Muhammed şundan ki anlar taparlar ki serencâmları yaramazdur ﴿مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ﴾ tapmazlar anlar illâ şunun gibi ki ataları taparlardı bunlardan öndin. Murâd bundağı hitâbdan Muhammed'den gayrıdur. ﴿وَإِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ﴾ bedürüstî biz anlara tamâm idiciyüz nasîblerini 'azâbdan şu hâlde ki noksân olmaz anda.

Su'âl: ﴿غَيْرَ مَنْقُوصٍ﴾ nice hâl vâkı' olur nasîb-i müveffâdan. **Cevâb:** Câyizdür ki nâkıs vefâyıla ola, kâmil dâhi vefâyıla ola nice ki ödedüm yarı hakkını tamâm dirler. (109)

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ﴾ Bedürüstî Mûsâ'ya Tevrât virdük, dahı anda ihtilâf olundı kim inanup kim inanmayup. Bunda tesellî vardur Muhammed'e ﴿وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ﴾ eğer ma'bûdundan kelime sebkat itdüği olmayayıdı. Murâd kelime-i inzârdur ki 'azâb âhiretde olacakdur. ﴿لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ﴾ hüküm olınurdı aralarında ﴿وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ﴾ bedürüstî anlar gümân içindedür ol Kur'ân'dan, ya Muhammed'den ki ol şekki berkidicidür. ﴿مُرِيبٍ﴾ didüği ya'nî ol gümân gitmeğe çâre yokdur. (110) ﴿وَإِنَّ كُلًّا **[37a]** لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ﴾ illâ senün ma'bûdun anlara 'amellerinün 'ivazını tamâm idicidür, gerekse ikrâr eylesünler

[73] Kesintisiz bir ikram olarak.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

gerekise inkâr eylesünler. ﴿وَإِنَّ كُلًّا﴾ [74]﴿إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ dahı okundı وَإِنْ كُلًّا dahı okundı. (111)

﴿فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ﴾ Râst ol şöyle ki buyuruldun ﴿وَمَنْ تَابَ مَعَكَ﴾ şunlar dahı râst olsunlar ki senünile bile benden yana döndiler ﴿وَلَا تَطْغَوْا﴾ Tanrı'nun buyruğından çıkman ﴿إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ Peygâmber 'aleyhi's-selâm, "Beni Hûd sûresi kocaltdı"[75] didi, murâd bu âyetdür. (112) ﴿وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ﴾ Yan virmen şunlara ki zulm itdiler, tâ sizi od yakmaya ﴿وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ﴾ yokdur sizünçün Tanrı'dan gayrı bir dost andan sonra yardım olmazsız.

Su'âl: Âyet bu resme şehâdet idicek pes şefâ'atün fâyidesi ne? **Cevâb:** ﴿ظَلَمُوا﴾ didiği اَشْرَكُوا ve نَافَقُوا dimek olur, şefâ'at hod 'usâta olur.

Su'âl: ﴿ثُمَّ﴾'nün ma'nâsı nedür? **Cevâb:** Tanrı'dan nusreti istib'âd itmekiçündür. (113)

﴿وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ﴾ Namâzı durgur nehârun tarafeyninde, ya'nî subh ve zuhrı ve 'asrı kıl ﴿وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ﴾ dahı gicenün pârelerinde durgur namâzı. Murâd ahşam ve yatsudur. ﴿إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ﴾ Bedürüstî beş vakt namâz günâhları giderür ﴿ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ﴾ ﴿فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ﴾ hitâbı nasîhatdür mütte'iz olanlara. (114) ﴿وَاصْبِرْ﴾ Dahı nasîhat itdi Tanrı ﴿وَاصْبِرْ﴾ diyüp. [76]﴿فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ (115)

﴿فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُو بَقِيَّةٍ﴾ **[37b]** Sizden öndin niçün olmadı bir hayr eyesi ﴿يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ﴾ ki nehy ideler yir yüzinde fesâd itmekden ﴿إِلَّا قَلِيلًا﴾ meğer az ﴿مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ﴾ şunlardan ki kurtarduk anlardan ki anlar etbâ'-ı enbiyâyıdı. ﴿مَنْ﴾ bu arada beyânıçündür ﴿وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ﴾ Uydı şunlar ki münkerâtdan nehyi terk itdiler şuna ki anda mütena''im oldılar ﴿وَكَانُوا مُجْرِمِينَ﴾ anlar mücrimler oldılar ﴿مَا أُتْرِفُوا﴾'deki مَا, مَنْ ma'nâsına dahı olmağa yarar.

• • • • • • • • • • •

[74] Şüphesiz O, onların yapmakta olduklarından haberdardır.

[75] Tirmîzî, *Tefsîr*, 57.

[76] (Ey Muhammed!) Sabırlı ol, çünkü Allah güzel iş yapanların mükâfatını zayi etmez.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿وَاتَّبَعَ﴾ nireye ma'tûfdur? **Cevâb:** Mahzûfa, anıniçün ma'nâ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ نَهَوْا عَنِ الْفَسَادِ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الشَّهَوَاتِ[77]'dur.

Su'âl: ﴿وَكَانُوا مُجْرِمِينَ﴾ nireye ma'tûfdur? **Cevâb:** ﴿أُتْرِفُوا﴾'ya, ya'nî ma'nâ اِتَّبَعُوا الْاَتْرَافَ وَكَوْنَهُمْ مُجْرِمِينَ[78]'dur. (116)

﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ﴾ Yâ Muhammed senün ma'bûdun kurâyı helâk ider değüldür şirkleri sebebiyle ki kavmi anlarun kimesneye el uzatmaz olalar, Lût ve Şu'ayb kavmi gibi. Ya şirk sebebiyle helâk itmez mâdâm kim içinde birkaç mü'minler ola.

Su'âl: ﴿إِلَّا قَلِيلًا﴾ istisnâ-i munkâtı'dur, muttasıl dahı olmağa yarar mı? **Cevâb:** Yaramaz, ma'lûm olur ednâ-yı te'emmülile. (117)

﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾ Eğer senün Tanrı'n dilese halkı bir ümmet kılurdı ﴿وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ﴾ Lâ yezâl ihtilâf iderler meğer şunı ki Tanrı'n esirgedi rahmetiyle anı saklar ﴿وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ﴾ ihtilâfiçün yaratdı anları, ya rahmetiçün yaratdı anları. وَلِتِلْكَ dimedi, zîrâ terahhumile te'vîl iderüz.

Su'âl: [38a] ﴿وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ﴾ didi, hâlbuki peygâmber إِخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ didi. **Cevâb:** ﴿إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ﴾[79], إِلَّا مَنْ عَصَمَ رَبُّكَ dimek olur.

﴿وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ ma'bûdunun kelimesi tamâm oldı ki elbette doldururam tamuyı cinden ve insden bir uğurda didi. (118-119) ﴿وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ﴾ Her haberi takrîr iderüz ya Muhammed üzerine peygâmber haberlerinden ﴿مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ﴾ şerh iderüz şunı ki anunıla berk iderüz senün gönlüni.

Su'âl: ﴿وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ﴾ didi, bir yirde dahı[80] ﴿وَرُسُلاً لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ﴾ didi. Tenâkuz olmaz mı? **Cevâb:** كُلّ bu arada بَعْض ma'nâsınadur.

• • • • • • • • • • •

77 Onlardan kurtardıklarımızdan az bir grup müstesna ki bunlar bozuculuğu yok etmeye çalışmışlardır; zulmedenler ise şehvetlerinin peşine düşmüşlerdir.

78 Kendilerine verilen refahın ve günahkâr oluşlarının peşine takıldılar.

79 Rabbinin koruduğgu hariç.

80 Durumlarını sana daha önce anlattığımız nice elçiler gönderdik. Anlatmadığımız nice elçiler de gönderdik … Nisâ 4/164.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ﴾ Bu sûrede sana geldi hak haberler ﴿وَمَوْعِظَةٌ﴾ dahı nasîhat ﴿وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı pend inananlarıçün. (120) ﴿وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ﴾ Eyit şunlara ki îmân getürmezler yâ Muhammed işlen elinüzden geleni ﴿إِنَّا عَامِلُونَ﴾ bedürüstî biz dahı işleyicilerüz di. (121) ﴿وَانْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ﴾ Dahı muntazır olun siz benüm helâkuma, bedürüstî biz dahı muntazırlaruz necâta ve nusrete. (122) ﴿وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Göklerün ve yirlerün sırları Tanrı'yiçündür ﴿وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ﴾ işler bir uğurda andan yana döner. Ya'nî her nesne anun kazâ ve kaderiyledür. ﴿فَاعْبُدْهُ﴾ Tap ana ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ﴾ dahı tevekkül it anun üzerine ki mühimmâtunı kifâyet ide ﴿وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ senün ma'bûdun yâ Muhammed gâfil değül şundan ki işlerler. Rivâyetdür her ki sûre-i Hûd'ı **[38b]** okıya, Tanrı ana Hûd'ı ve Sâlih'i ve Şu'ayb'ı ve Lût'ı ve İbrâhîm'i ve Mûsâ'yı tasdîk itmişce ve tekzîb itmişce sevâb vire 'adedde. (123)

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

12. YÛSUF SÛRESİ

سُورَةُ يُوسُف عَلَيْهِ السَّلَام وَهِي مِائَة وَإِحْدَي عَشْرَةَ أَيَةً مَكِّيَّةً[81]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿الر﴾ Ben şol Tanrı'yın ki gösteririn 'alemlere Yûsuf'un kardeşleriyle olan ahvâli. Ya hod ben Tanrı'yın ki görürin kâfirlerün Peygâmber'e kıssa-i Yûsuf ve Ya'kûb'ı 'aleyhime's-selâm su'âllerinde te'annütlerini. Sebeb-i nüzûl budur ki bir gün Ashâb-ı Rasûl 'aleyhi's-selâm iltimâs eylediler ki Rasûl'e bir sûre nâzil olsun ki ol sûre envâ'-ı 'acâyib u garâyib kıssayı müştemil ola ol zamânda bu sûre nâzil oldı. Yâhûd sebeb-i nüzûl oldur ki Yahûddan bir fırka peygâmbere öninde hazır oldılar. Dahı Ya'kûb'un Ken'ân'dan Mısır'a teveccühinün sebebinden su'âl eylediler. Rasûl 'aleyhi's-selâm eyitdi, "Ben bîr ümmî âdemem ve sizün gibi beşerem. Benüm bir şeye 'ilmüm yokdur, meğer ki vahyile 'ilim hâsıl olur" didükde bu sûre nâzil oldı. Bu makâmda sır budur ki Allâhu te'âlâ bu kıssayıla habîbinün gönlin eğledi ve ferahnâk eyledi. Nitekim mahbûsûn kıssalarla eğlenirler. Zîrâ dünyâ mü'minün zindanıdur, husûsan Muhammed Mustafâ hazretlerine.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ﴾ تِلْكَ işâretdür sûrenün âyâtına. *Kitâb-ı Mübîn*'den murâd sûredür. Ya'nî ol âyât ki bu sûrede sana inzâl olundı şol i'câz-ı 'Arab'da

[81] Yûsuf 'aleyhi's-selâm sûresi; 111 âyettir, Mekke'de nâzil olmuştur.

zâhiru'l-emr olan sûrenün âyâtıdur. Sûre şol nesnedür ki anda **[39a]** âyât-ı 'izâm ola. ancılayın âyâtki anun derkinde fusahâ ve bülegâ 'âciz kalmışlardur. İ'lem bu sûrenün bir nice dürlü ismi vardur. 'Ulemâ katında ismi *Sûre-i Va'd ü Va'îd*'dür. Hukemâ katında *Sûre-i Hüsn*'dür. Sâlihîn katında *Sûre-i Zühd*'dür. 'Âbidler katında *Sûratü'l-Âceb*'dür. Ârifler katında *Sûre-i Şevk*'dür. Vâlihîn katında *Sûre-i Mehabbet*'dür. Mahzûnîn katında *Sûre-i Râhat*'dur. Mahbûslar katında *Sûre-i Ünss*'dür. Kerrûbîn katında *Sûre-i Tarab*'dur. Âdemiyyîn katında *Sûre-i Yûsuf*'dur.

Bilgil ki Allâhu te'âlâ üç kıssayı halka 'ibret kıldı. Evvel Rasûl hazretlerinün ehl-i Mekke'yile olan kıssasıdur, kâlallâhu te'âlâ ﴿وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن يَشَاء إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُوْلِي الأَبْصَارِ﴾[82] İkinci kıssa-i Mûsâ ve Fir'avn'dur, kâlallâhu te'âlâ ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَن يَخْشَى﴾[83] Üçüncü kıssa-i Yûsuf'dur, kâlallâhu te'âlâ fî âhiri's-sûreti [84] ﴿لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ (1) ﴿إِنَّا أَنزَلْنَاهُ﴾ Bedürüstî biz bu kitâbı indürdük ancılayın kitâb ki kıssa-i Yûsuf'i müştemildür. ﴿قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾ Kur'ân-ı 'Arabî olduğı hâlde. Sıfatı budur ki anlarun garâyibine muttali' olmak isteyenler mütehayyir olurlar. ﴿لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ sizün ol kitâbun ma'nâsını fehm ve ihâta eylemenüzi dileyübeni.

Su'âl: Lafz-ı ﴿تِلْكَ﴾ mü'ennese işâretdür ki murâd ﴿آيَاتُ﴾'dur, ol müşârun ileyh Kur'ân'dan 'ibâretdür, Kur'ân Hudâ'dan gâyib değüldür. **Cevâb:** Lafz-ı ﴿تِلْكَ﴾ ile gâyibe işâret olmak insâna nisbetdür Bârî te'âlâya nisbet **[39b]** değüldür. (2)

﴿نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ﴾ Biz sana haber virürüz ehâdîsün ahsenini. Bir rivâyetde dahı sebeb-i nüzûl-i oldur ki ba'zı sahâbe su'âl eylediler ba'zı ahbâra "Bize garâyib-i Tevrât'dan haber vir" didiler. Böyle olıcak ebsem olup haber virmediler. Hemândem bu âyet nâzil oldı [85] ﴿اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا﴾ Dönüp ol ahbâr sahâbeye eyitdiler, "Tevrât'da sizün peygâmbere nâzil olandan

---

82 … Allah dilediğini yardımıyla destekler. Bunda görebilenler için ibret vardır. Âl-i 'İmrân 3/13.

83 Şüphesiz bunda Allah'tan sakınıp korkan kimseler için büyük bir ibret vardır. Nâzi'ât 79/26.

84 And olsun ki, peygâmberlerin kıssalarında, aklı olanlar için ibretler vardır… Yûsuf 12/11.

85 Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Zümer 39/23.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

dahı ağrebi vardur” deyicek tekrâr sahâbe “Ol ağrebden bize haber virün” dinilüp ol dahı haber virmeyicek bu sûre nâzil oldı.

Bilgil ki Allâhu te‘âlâ zâtını ahsen olmağıla medh eyledi, didi ki ﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾[86] Ve dahı Dîn-i İslâm’ı hüsnile medh eyledi ve buyurdı ki ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لله وَهُوَ مُحْسِنٌ﴾[87] Ve dahı ezânını hüsnile tevsîf itdi, didi ki ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّن دَعَا إِلَى اللَّهِ﴾[88] Ve dahı ‘ibâdınun sûretini hüsnile medh eyledi ve didi ki ﴿وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ﴾[89] Dahı ‘ibâdınun hey’etini medh eyledi, kâlallâhu te‘âlâ ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾[90] Dahı ‘ibâdınun ‘amellerini hüsnile sıfatladı, kâle ﴿لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا﴾[91] Ve dahı kelâm-ı münzelini hüsnile medh eyledi, kâle ﴿اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا﴾[92] Dahı kıssa-i Yûsuf’ı hüsnile medh eyledi ve didi ki ﴿نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ﴾ Zîrâ Allâhu te‘âlâ Kur’ân’da otuz nebî hakkında otuz kıssa zikr eyledi. Ol cümlede kıssa-i Yûsuf’dan ahseni yokdur. **[40a]** ﴿بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ﴾ Lisân-ı Cibrîl üzerine hâzihi’s-sûreyi sana biz vahy itmekile haber virürüz ﴿وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ﴾ eğerçe kim sen bizüm vahyümüzden evvel ol sana haber virdüğümüzden gâfil idün, bizüm vahyimüzle ol sûrenün ‘acâyibini ve garâyibini bildün.

Su’âl: Niçün kıssa-i Yûsuf ahsen oldı? Âdem hod Yûsuf’dan ahsendür, Nûh hod Yûsuf’dan eşkerdür, İdrîs hod Yûsuf’dan a‘lemdür, hod Hûd Yûsuf’dan akdemdür, Mûsâ hod Allâhu te‘âlâya Yûsuf’dan akrebdür, Sâlih hod Yûsuf’dan ensahdur, İbrâhîm hod Yûsuf’dan ekberdür, Dâvûd hod Yûsuf’dan ehyebdür,

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

86 … Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir! Mü’minûn 23/14.

87 **Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah’a teslim eden** ve hakka yönelen İbrahim’in dinine tabi olan **kimsenin dininden daha güzeldir**? Allah, İbrahim’i dost edindi. Nisâ 4/125.

88 Allah’a çağıran, salih ‘amel işleyen ve “Kuşkusuz ben Müslümânlardanım” diyenden daha güzel sözlü kimdir? Fussilet 41/33.

89 Yeri sizin için yerleşim alanı, göğü de bir bina kılan, **size şekil verip de şeklinizi güzel yapan** ve sizi temiz besinlerle rızıklandıran Allah’tır… Mü’min 40/64.

90 Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Tîn 95/4.

91 **Allah, onları işlediklerinin en güzeliyle mükafatlandırır** ve lütfundan onlara fazlasıyla verir… Nûr 24/38.

92 Allah, ayetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Kitap’ı sözlerin en güzeli olarak indirmiştir… Zümer 39/23.

Süleymân hod Yûsuf'dan ziyâde mâlikdür, Zekeriyyâ hod Yûsuf'dan ziyâde Mutî'dür, Yahyâ hod Yûsuf'dan ziyâde zâhiddür, Eyyûb hod Yûsuf'dan ziyâde sâbirdür, 'Îsâ hod Yûsuf'dan ziyâde perhîzkârdur ve 'alâ hâzâ. **Cevâb:** Anınçün ahsen oldı ki Yûsuf'un kıssası cümleten zikr olundı, ammâ anlarun kıssaları perâkende zikr olundı. Ya hod anlarun kıssaları a'dâyıladur, Yûsuf'un kıssası kardeşleriyledür ki enbiyâdururlar. Ya hod Yûsuf'da hüsn-i sûret ve hüsn-i nisbet ve hüsn-i mihnet vardur ve ol mâ cerâda hüsn-i kıssa vardur. Kâle'n-nebî 'aleyhi's-selâm li'bni 'Abbâs مَثَلُ يوسُفَ كَالْأَلِفِ وَغَيرُهُ كَسَايرِ حُرُوفِ التَّهَجِّي Ya'nî Yûsuf'un meseli hurûf-i teheccî içinde elif gibidür, ammâ gayrun meseli sâyir hurûf-i teheccî gibidür, sadaka Rasûlullâh. **[40b]** Ve bu rubâ'î dahı Yûsuf'un hakkında denildi. **Kıt'a:**

كَأَنَّهُ فِي اِعْتِدَالِهِ اَلِفٌ ... لَيسَ لَهُ فِي الْكِتَابِ تَحْرِيفٌ
صَوَّرَهُ رَبُّهُ فَأَحْسَنَهُ ... وَالْحُسْنُ مَنْ ذِي الْجَلَالِ تعْرِيفٌ[93]

Ve dahı Hazret-i Yûsuf nihâyeti mertebe vera' ve sıdk üzerine idi. Mervîdür ki kaçan kıyâmet güni olsa Hudâ cemî' belâ ve meşakkat çekenleri cem' ider. Su'âl eyler ki "Niçün benüm tâ'atümde kusûr üzere oldınuz?" Anlar didiler kim "Bize havâle kılduğun belâ ve zahmet mâni' oldı" diyü 'özr ideler. Hazret-i Bârî hemânden Eyyûb peygâmberi ihzâr idüp kusûrı bulunmayıcak ol 'özr iden kavmi nâra süreler. Badehû ganîleri ihzâr idüp kusûrı tâ'atden Allâhu te'âlâ su'âl eyleye. 'Özr idüp diyeler ki "Senün virdüğün mâla, ya'nî anun tedârikine meşgûl olup aldanduk" diyeler. Ol dem Hazret-i Bârî Halîl peygâmberi ihzâr idüp tâ'atden kusûr bulunmayıcak ol kavmi nâra süreler. Ba'dehû pâdişâhları ihzâr idüp kusûr-ı ta'atden su'âl eyleye. 'Özr ideler ki "Bize virdüğün saltanata meşgûl olup aldanduk" diyeler. İlzâmiçün Süleymân peygâmberi ihzâr ide. Kusûr-i hizmet bulunmayıcak ol kavmi nâra süreler. Ba'dehû fukarâyı ihzâr idüp tâ'atden mes'ûl olıcak 'özr ideler ki "Biz fakr u fâka çekmeden hâlî olmaduk" diyeler. Allâhu te'âlâ 'Îsâ'yı ihzâr eyleye. Kusûr-i tâ'at bulunmayıcak ol kavmi nâra süreler. Ba'dehû oğlancukları ve yiğitleri ihzâr idüp hizmetden su'âl eyleye. 'Özr idüp diyeler ki "Ol eyyâm eyyâm-ı gurûr idi" **[41a]** diyeler.

[93] O doğrulukta elif gibidir, onun için kitapta herhangi bir eğrilik yoktur. Rabbi onu en güzel bir biçimde sûret vermiştir, o güzellik ki tarifi celâl sâhibindendir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Allâhu te‘âlâ Yahyâ peygâmberi ihzâr ide, tâ‘atden su’âl idüp kusûrı bulunmayıcak ol kavmi nâra süreler. Ba‘dehû ‘avratları ihzâr idüp tâ‘atden su’âl eyleye. Anlar dahı oğlancıklar ile i‘tizâr ideler. Allâhu te‘âlâ hemândem Fâtıma’yı ihzâr idüp hizmetden su’âl eyleye. Kusûrı bulunmayıcak ol nisâyı nâra süreler. Ba‘dehû kulları ihzâr idüp tâ‘atden su’âl eyleye. “Bize efendümüz mâni‘ olurdı” diyü ‘özr eyledüklerinde Allâhu te‘âlâ Hazret-i Yûsuf ile anları ilzâm eyleye ve nâra süreler. Ya hod anıniçün ahsen oldı ki zîrâ ol kıssada visâl ve infisâl haberleri vardur, dahı anda ululuk ve horluk ve gınâ ve ‘anâ ve dahı ‘âşık ve ma‘şûk ve dahı anda ferah ve gussa, dahı kulluk ve efendilik ahvâlini beyân vardur. Ya hod ol kıssa Zi’l-Celâl’den Zi’l-Cemâl’e gönderildi, Zi’l-Kemâl’e nasîhat ecliçün, anıniçün ahsen oldı. (3)

﴿إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ﴾ İy zikr eyle yâ Muhammed Yûsuf babası Ya‘kûb’a yâ Ebeti didiği vakti ﴿إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا﴾ ya‘nî düşümde gördüm on bir yıldızı isimleri Ceryâl’dur, Târık’dur, Kâbis’dür, Zeyyâl’dür, ‘Amûdân’dur, Felîk’dür, Musabbih’dür, Zarûh’dur, Fera‘dur, Vessâb’dur, Zü’l-Kitfeyn’dür. ﴿وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾ Dahı şemsile kameri bu cümleyi bana secde iderler gördüm didi Ya‘kûb’a. Kevâkib Yûsuf’un kardeşleridür, şemsile kamer vâlideynidür. Yâhûd babasıyla halasıdur. Hazret-i Yûsuf bu vak‘ayı gördüği zamânda on **[41b]** iki yaşında idi. Dahı bundan evvel bu ru’yâyı görmiş idi ki on bir uzun ‘asâ yirde dikilmiş ev hey’etinde ve bunlarun arasında bir sağîr ‘asâ geldi bunlarun üzerine sıçradı ve oturdı ki bunlara gâlib oldı. Bunı gördüği zamânda yedi yaşında idi. Bir rü’yâ dahı gördi ki kardeşleriyle arkalarında odun götürdiler. Menzil-i maksûda gelüp arkalarından odunı yire koyıcak Yûsuf’un götürdüği yaşardı ve yemiş virdi, kardeşlerinün odunı kurumışla kaldı. Sonra geldiler Yûsuf’un odunı önünde secde eylediler. Yûsuf gördüği ru’yâyı babasına takrîr eyledi. Ol zamânda Ya‘kûb dahı görmiş idi ki evinde bir nûr zâhir oldı ve nice fersah yire uzadı ve ziyâ virdi. Ya‘kûb ‘aleyhi’s-selâm bu ru’yâyı ba‘zı oğlınun vilâyetiyle ta‘bîr eyledi.

Su’âl: Lafzı يوسف kesr-i sînle ve feth-i sînle okunsa lügat-ı ‘Arabiyye olur mı, yohsa ‘ucmelikden dönmez mi?

Cevâb: ‘Ucme olmadan dönmez gerek kesr-i sînile gerekse feth-i sînile okunsa.

Su'âl: ﴿يَا أَبَتِ﴾'deki *tâ* ne *tâ*dur? **Cevâb:** *Tâ-i te'nîs*dür, yâ أَبِي'deki *yâ*dan 'ivazdur.

Su'âl: Tâ-i te'nîsi müzekkere ilhâk ne keyfiyyetile câyizdür? **Cevâb:** Bu kâ'ide çok vâki' olmışdur. Niteki حَمَامَةٌ ذَكَرٌ[94] ve شَاةٌ ذَكَرٌ[95] didüğinde câyizdür.

Su'âl: Ne vechile câyizdür *tâ*yı *yâ*yı izâfetden 'ivaz kılmak? **Cevâb:** Te'nîsle izâfet mâbeyninde münâsebet olduğundandur âhir-i isme lâhik olmakda.

Su'âl: ﴿يَا أَبَتِ﴾'deki kesr nedendür? **Cevâb:** يا أَبِي kavlinde يا'dan evvel olan kesredür.

Su'âl: *Tâ*yıla kesri **[42a]** cem', 'ivazıla mu'avvezün 'anh mâbeynini cem' itmeğe benzer. **Cevâb:** Yâ ve kesre ikisi müstakil şeydür, tâ hod yâdan 'ivazdur, bu takdîrce ikisinün mâbeynini cem' lâzım gelmez.

Su'âl: يا غُلَامِي'deki kesr izâfete delâlet ider zîrâ yânun karînesidür, mülâsıkıdur. Eğer bu mislde ya'nî ﴿يَا أَبَتِ﴾'de dahı ol kesr izâfete delâlet iderse tâ-i mu'avvaza lağv olur. **Cevâb:** Kesrün tâyıla hâli yâyıla hâli gibidür, يا أَبِي disek bunda hod kesr yâyıla bile olmak câyiz olduğı gibi ﴿يَا أَبَتِ﴾'de câyizdür.

Su'âl: Feth-i tâyıla ve zammı tâyıla okıyanun delîli nedür? **Cevâb:** Fethile okımanun delîli budur ki يا أَبَتَا'dan elifi hazf idüp bâkî kalan hâl üzerine okur. Zamm-ı tânun vechi budur ki yâ sübe mecrâsına icrâ itmek iledür. Ya'nî tâyıla mü'ennes olan isim gibi kılup tânun yâ-i izâfetden 'ivaz olmasını i'tibâr itmemekle.

Su'âl: Niçün şemsile kameri kevâkibden mu'ahhar eyledi? **Cevâb:** Bu ikisini kevâkibe 'atf idüp fazîletlerini beyâniçün te'hîr olundı. Niteki Cebrâ'îl ve Mîkâ'îl melâ'ikeden te'hîr olınup sonra beyân-ı fazîlet içün 'atf olınur. Ve dahı câyizdür ki vâv 'atf içün olmaya, me'a ma'nâsına ola.

Su'âl: ﴿رَأَيْتُ﴾ lafzını tekrâr itmenün vechi nedür? **Cevâb:** Tekrâr değüldür, bel ki kelâm-ı müste'nefdür, ke'ennehû su'âl olundı ki ne keyfiyyetile gördün dinildi, cevâb virdi ki ﴿رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾.

94 Erkek güvercin.

95 Erkek koyun.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Kevâkibe zamîr-i 'ukalâ ircâ' itmenün vechi nedür? **Cevâb:** Vaktâ ki kevâkibi 'ukalâdan sâdır olan secdeyile vasfladıysa zamîri 'ukalâya ircâ' eyledi. (4)

[42b] ﴿قَالَ يَا بُنَيَّ﴾ Ya'kûb oğlına ﴿لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ﴾ gördüğün düşüni kardeşlerine bildürme didi. Kardeşlerinün isimleri bunlardur: Rûbil ve Şem'ûn ve Yahûdâ ve Lâvî bu cümle Ya'kûb'un Leytâ adlı 'avradındandur. Biri dahı Binyâmîn'dür Yûsuf ile ikisi Ya'kûb'un Râhîl adlı 'avradındandur. Altı oğlı dahı iki câriyeden olmışdur. Birisinün adı Zülfe ve birisinün adı Bülhe'dür. Ol altı kardeşlerinün lügat-ı Süryâniyye'de isimleri Yesterhûriyye, lügat-ı 'Arabiyye'de Yestâhir'dür. Ve birinün adı lügat-ı Süryâniyye'de Zeyûlûn, lügat-ı 'Arabiyye'de Ziyâlûn'dur. Ve birinün adı Dûn'dur, lügat-ı 'Arabiyye'de Dân'dur. Ve birinün dahı lügat-ı Süryâniyye'de Yefsûl, lügat-ı 'Arabiyye'de Yefsâ'il'dür. Ve birinün dahı lügat-ı Süryâniyye'de ismi Cûdâ'dur, lügat-ı 'Arabiyye'de Câd'dur. Ya hod Hâd'dur, hâyıla. Ve Yişu'dur lügat-ı 'Arabiyye'de Âşer, ya hod İster'dür. Rivâyetdür bir gün Ya'kûb 'aleyhi's-selâm diledi ki Beytü'l-Makdis'e vara, amma zahîreye kâdir değüldi. Yûsuf'un bir dayısı varıdı, altundan putları varıdı, leyyen Yûsuf'a eyitdi, "Var bize ol putlarun ba'zını getür, tâ ki anı nafaka idinelüm" didi. Yûsuf hemândem vardı, putun birini aldı ve getürdi. Bundan sonra ol düşi menâmında gördi. ﴿فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا﴾ Ya'nî sana mekr iderler. Bilgil ki üç peygâmber ru'yâ gördiler ki anlarun evveli belâ ve gussa ve âhiri şâdumânlık ve eyülik oldı. Evvelâ İbrâhîm peygâmberdür. Niteki didi, ﴿إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ﴾[96] Sâniyen Seyyidü'l-'Âlemîn gördi ki Mekke'den envâ'ı et'imeyile **[43a]** müzeyyen bir yire irtihâl itmişler bu ru'yâyı Peygâmber 'aleyhi's-selâm ashâbına hikâyet eyledi. Ashâb bu hâlden şâd oldılar. Sonra gördiler ki bu ru'yâ zuhûra gelmeyüp eğlenicek melûl oldılar. Ba'dehû Allâhu te'âlâ Rasûlün ru'yâsını tasdîk idüp zuhûra getürdi. Nitekim Allâhu te'âlâ didi ﴿لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا﴾[97] Sâlisen Yûsuf 'aleyhi's-selâmdur ki didi ﴿إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا﴾ el-âyeh. Bu ru'yâ cum'a gicesi ki Kadir gicesi vâkı' olmışdı, ol ru'yâ ol gice görüldi. ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾ Bedürüstî şeytân zâhiru'l-'adâvetdür, Âdem'e ve Havvâ'ya 'adüv olduğı gibi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

96 … "**Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm**. Düşün bakalım, ne dersin?" Sâffât 37/102.

97 Andolsun, Allah, Peygâmberinin rüyasını doğru çıkardı… Fetih 48/27.

Su'âl: Niçün فَيَكِيدُوكَ dinilmedi فَيَكِيدُونَ dinildiği gibi? **Cevâb:** Burada ﴿فَيَكِيدُوا﴾ lafzına lâmıla ta'diye ider fi'l ma'nâsını tazmîn itdiler ol fi'l فَيَحْتَالُوا لَكَ'dür. ana binâ'en lâm zikr olundı, ifâde-i te'kîd içün. (5)

﴿وَكَذَلِكَ﴾ Zâlike'l-ictibâ gibi ﴿يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ﴾ niteki Allâhu te'âlâ seni bu misillü ru'yâ-yı 'azîmeyile ictibâ itdi, kezâlik seni umûr-ı 'azîme içün müctebâ kılur. ﴿وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ﴾ Ya'nî sana tefhîm itdürür ta'bîr-i ru'yâyı, ya hod me'ânî-yi kütüb-i münzeleyi tefhîm itdürür, ya 'avâkıb-ı umûrı tefhîm itdürür. ﴿وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ﴾ Ya'nî seni ni'met-i İslâm üzerine sâbit kılur, ya hod nübüvvetile mülk üzerine sâbit kılur. ﴿وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ﴾ Murâd *Âl-i Ya'kûb*'dan *İhvetü Yûsuf*'dur. ﴿كَمَا أَتَمَّهَا عَلَى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ﴾ Niteki ceddeynün İbrâhîm'e ve İshâk'a itmâm-ı ni'met eyledi. İbrâhîm'e olan budur ki kendünün halîli idüp ve nârdan halâs eyledüğidür, dahı zebh-i **[43b]** veledden necât virdüğidür. İshâk peygâmbere itmâm-ı ni'met oldur ki Allâhu te'âlâ anun sulbünden Ya'kûb'ı ve dahı oğul oğulları ihrâc eyledüğidür. Rivâyetdür ki Ya'kûb 'aleyhi's-selâm Yûsuf nebî olacağın ve kardeşlerinün enbiyâ olacakların bilürdi, kevâkibün dav'ıyla istidlâl idüben. Vaktâ ki ru'yâyı kardeşleri bildilerse Yûsuf'a hased eylediler. Didiler ki kardeşleri ana secde eylemezler, ta ebeveyni secde eylemeyince. Rivâyetdür ki Yûsuf 'aleyhi's-selâm dünyâya geldiği zamânda babası Ya'kûb 'aleyhi's-selâm anda hâzır değül idi. Cibrîl 'aleyhi's-selâm gelüp Ya'kûb'a muştıladı ve didi ki Hakk te'âlâ sana bir oğul nasîb eyledi ki senden evvel hiçbir zâta virmedi. Ya'kûb 'aleyhi's-selâm şâd oldı dönüp Yûsuf'ı göricek gâyetile mahabbet eyleyüp ol dem kırk baş sığır boğazladı ve didi ki yâ Yûsuf eğer Tanrı'dan hayâ eylemeyeydim bir an gözümi senden senden ayırup gayra nazar eylemezdüm dirdi. ﴿إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ 'Alîm'dür, kardeşlerinün Yûsuf'a eyledüklerini, Hakîm'dür Yûsuf'a itmâm-ı ni'metile, ya hod Hakîm'dür ki ni'meti itmâm itmez, illâ müstahıkkına. (6)

﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ Ya'nî bunlarun kıssalarında 'alâmât vardur Muhammed'ün nübüvvetine. Ya hod Allâhu te'âlânun kemâl-i kudretine ve kemâl-i hikmetine. Şol kişiye 'alâmetdür ki Peygâmber vahyile ol kıssayı bildükden sonra gelüp ol kıssadan su'âl eyledi, Peygâmber hazreti cevâb virüp tafsîl eyledi. Ve dahı ba'zı Yahûdâ gelüp ol kıssadan imtihân idüp su'âl eylediler. Rasûl 'aleyhi's-selâm anlara haber virüp ilzâm eyledi. **[44a]** Rivâyet olunur ki bir habr ya'nî Yahûdânun 'âlimi Rasûl'ün üzerine girdi ve Tevrât

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

okıdı. Rasûl ‘aleyhi’s-selâm sûre-i Yûsuf’da Tevrât’da olduğı üzerine habra muvâfakat eyleyüp haber virdi. Ol habr eyitdi “Yâ Muhammed bu kıssayı sana kim bildürdi?” Rasûl ‘aleyhisselâm eyitdi “Allâhu te‘âlâ bildürdi.” Ol habr vardı, kendü gibi habrlara didi. Anlar dahı Rasûl hazretine gelüp Rasûl’den ol kıssayı işidicek “Yâ Rasûlallâh, sana kim ta‘lîm eyledi?” diyü su’âl eylediler. Rasûl ‘aleyhi’s-selâm “Allâhu te‘âlâ bana inzâl idüp bildürdi” didi. (7)

﴿إِذْ قَالُوا﴾ Kardaşları didiler ﴿لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ﴾ bedürüstî Yûsuf, dahı kardeşi Binyâmîn ﴿أَحَبُّ إِلَى أَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ﴾ ya‘nî babamuz bizden ol iki kardaşımızı artuk sever, hâlbuki biz ulu oğulları on kişi olavuz babamuzun emrini tedbîr ve cemî‘ hizmetini biz edâ iderüz, ol iki oğulları sağîrlerdür, babamuza bir vechile nef‘leri olmaya, dahı Râhîl’den olalar. Böyleyiken babamuz anları mahabbetde bizüm üzerimüze tafdîl itmenün ne vechi var didiler. ﴿إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ Bedürüstî babamuz hatâ-i zâhirdedür, Yûsuf’ile Binyâmîn’i sevmede. Yûsuf’un gayrı üzerine fazlı kamerün bedr gicesinde sâyir kevâkib üzerine fazlı niceyise, Yûsuf’un dahı böyledür. Kardeşleri Yûsuf’a hased eyleyicek def‘ itmekiçün ba‘zı ba‘zına eyitdi (8) ﴿اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضًا﴾ Yûsuf’ı katl eylen, ya hod sürün ma‘mûr yirlerden ırak bir yire bırağun, tâ ki anda **[44b]** öle kurtılavuz didiler. Emr iden kardaşı Şem‘ûn idi. Ba‘zılar Dân’dur didiler. Bâkî kardaşları râzı oldılar, bu cihetden anlar dahı ke’ennehû âmir oldılar anıniçün. ﴿يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ﴾ Ya‘nî böyle olıcak babanuz size teveccüh idüp mehabbet ider ve sizden gayrıya iltifât itmeyüp Yûsuf’a olan mehabbeti size olur. ﴿وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ﴾ Ya‘nî siz Yûsuf’dan sonra ve Yûsuf’ı katl ile kifâyetden sonra ve tağrîbile kifâyetden sonra, ya hod zamîr ﴿اقْتُلُوا﴾ tahtında katle, ya hod ﴿اطْرَحُوهُ﴾ delâlet itdüği masdara râci‘dür, Allâhu te‘âlâya tevbe idici kavim olursız, ya hod sizün ve babanuzun mâbeyni sâlih olur beyân itdüğünüz ‘özr sebebiyle. ﴿وَتَكُونُوا﴾ meczûmdur ma‘tûfdur ﴿يَخْلُ لَكُمْ﴾ kavline, ya hod mansûbdur, muzmer ‘أَنْ’ile. *Vâv* dahı *me‘a* ma‘nâsınadur, [98]﴿وَلاَ تَلْبِسُواْ الْحَقَّ﴾’daki vâv gibi. (9)

﴿قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ﴾ Kardaşlarında birisi didi. Kâ’il Yahûdâ idi, zîrâ re’yde ve ‘aklda cümlesine gâlib idi. Dahhâk rivâyetinde kâ’îl Rûbîl idi ve yaşda cümlesine

[98] **Hakkı batılla karıştırıp** da bile bile hakkı gizlemeyin. Bakara 2/42.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

gâlib idi. ﴿لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ﴾ Yûsuf'ı katl eylemen, zîrâ bizüm kardeşümüz ve babamuzun mahbûbıdur didi.

Su'âl: Hikmet nedür Allâhu te'âlâ Yûsuf'ı bedî'u'l-cemâl yaratdı? **Cevâb:** Menâzil-i kusûrda hüsn-i havrâyı nâs tasdîk itsünler içün bedî'u'l-cemâl halk olundı. Dinildi ki Hazret-i Peygâmber 'aleyhi's-selâm bu su'âle cevâb virdiler. Rivâyetdür ki 'Âyişe radıyallâhu 'anhâ işidicek rasûle vardı ve istifsâr eyledi ki "Ehâkezâ yâ Rasûlallâh?" Eyitdi, na'am **[45a]** yâ 'Âyişe" didi. Bedürüstî Allâhu te'âlâ Yûsuf'un hüsnini kalıbında kıldı 'âleme fitne oldı, ammâ benüm hüsnümi kalbümde halk eyledi rahmet oldum. Âhiretde benüm kalbümde olan hüsnüm yüzümde zâhir olup vechümde olan nûr ehl-i cinâna ziyâ viriserdür didi.

﴿وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَةِ الْجُبِّ﴾ Ya'nî bırağun cübbün esfeline. *Cübb* şol kuyudur ki kazılup hâli üzerine dura. *Bi'r* kazıldukdan sonra taşıla bina olına. ﴿يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ﴾ Tâ ki anı ba'zı yir yüzinde seyr idenler alalar ﴿إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ﴾ eğer siz matlûbunuzun husûline bâ'is olur bir fi'l işlersenüz asl re'y budur. Vaktâ ki Yahûdâ'ya hod Rûbîl bu sözi diyicek sâyiri ana itâ'at idüp ve ağız birikdürüp babalarına geldiler. Ya'kûb 'aleyhi's-selâm kardeşlerinden Yûsuf'ı hıfz iderdi, emn üzerine olmazdı. (10)

﴿قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ﴾ Ya'nî cemî' kardeşleri didiler, ammâ kâ'il cümleden birisi idi. Sîga-i cem'ile ta'bîrden murâd ke'ennehû ol sâkit olanlar da râzı oldukları ecliçün kâ'îl oldılar. ana binâ'en ﴿قَالُوا﴾ dinildi. Ma'nâ budur ki Allâhu a'lem "İy bizüm babamuz, noldı sana kim bize Yûsuf'ı inanmazsın?"

Su'âl: Niçün ﴿لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ﴾ didiler, Binyâmîn'i zikr itmediler, sâbıkda hod ﴿لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَى أَبِينَا مِنَّا﴾ didiler? **Cevâb:** Yukarudaki kavl mahabbete müte'allik idi Binyâmîn dahı mahabbetde dâhil idi. Anıniçün orada bilece zikr olundı. Ammâ bu mahal rat'a ve lu'ba çıkılmak mahallidür. Binyâmîn tıfıl olmağın rat'a ve lu'ba iktidârı yokdur. **[45b]** Ya hod ancak Yûsuf idi ru'yâyı gören, ya hod Yûsuf idi babasınun vasiyyetine muhâlefet iden, ya hod Ya'kûb 'aleyhi's-selâm Yûsuf'a ﴿فَيَكِيدُوا لَكَ﴾ dimiş idi. Bu zikr olanlar Yûsuf'a tahsîsi îcâb ider.

﴿وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ﴾ Bedürüstî biz biz ana nasîhat idicilerüz. Nâsıh hod emâneti bir yirden bir yire iletmede emîn olur. Kendülerine nâsıh tesmiye itmede kâzib

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

oldılar, zîrâ ne babalarına ve ne Yûsuf'a nasîhat itdiler ve hîle yüzinden babalarına eyitdiler Yûsuf kız değüldür ki evde saklayasın. İcâzet vir seyr idelüm didiler. Ya'kûb 'aleyhi's-selâm, Yûsuf sağîrdür, bir nesneye tâkati yokdur didi. Böyle olıcak şeytân 'aleyhi'l-la'ne gelüp eyitdi, şimdi Yûsuf'ı isteyicek zamân değüldür, sabr idün tâ bahâr olunca. Ba'dehû varun Yûsuf'ı taleb idün bahârun çiçeklerini ve sâyir letâfetini Yûsuf'a beyân eylen. Şâyed ki bu hîle ile ele getürirsiz didi. Bunlar bu sözi ma'kûl görüp rebî'e dek sabr eylediler. Bir nice günden sonra bahar yetişüp 'âlemün yüzi münevver olıcak Yûsuf'a 'âlemün çiçekleriyle müzeyyen olduğın 'arz eylediler. Var babandan icâzet al seyr idelim didiler. Yûsuf 'aleyhi's-selâm bunlarun sözlerine aldanup vardı. Babasından icâzet istedi. Ya'kûb 'aleyhi's-selâm cevâb virmedi, zîrâ râzı olursa kendü murâdını naks olur eğer râzı olmazsa murâd-ı mahbûbı naks olur. Çün ki bu hâli müşâhede eylediler bir yire cem' olup Ya'kûb'a geldiler ve didiler; (11)

[46a] ﴿أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ Anı bizümle gönder, yarın rat' idelüm didiler. Rat'un lügat ma'nâsı hayvân otlatmakdur. Ammâ burada murâd fevâkih ve gayrıdan ekl idelüm dimekdür. Dahı Lu'b eyleyelüm ve biz anı yaramaz nesnelerden saklaruz didiler. Bilgil ki bu âyetde bir nice vechile hatâ itdiler. Evvel bu ki şey'-i mekrûhıla babalarına emr itdiler. İkinci ﴿مَعَنَا﴾ ﴿غَدًا﴾ didiler nûn-ı ta'zîmile. Bu hod kendülerin medhidür. Üçüncü ﴿يَرْتَعْ﴾ didükleridür, bu hod hayvânan ekldür, kemâ sebak. Dördünci Yûsuf'ı Lu'b'a mukârin kıldılar. Lu'b hod enbiyâdan gurûrdur. Beşinci ﴿وَإِنَّا﴾ didükleri bu söz cebbârîne lâyıkdur. Altıncı nefislerini hâfiz ismi ile tesmiye itdükleridür, hâfız-ı külli şey' Allâhu te'âlâdur. Yedinci hatâ ﴿غَدًا﴾ didükleridür. Zîrâ bundan tûl-i emel fehm olınur. Sekizinci inşâallâhu te'âlâ dimediler. Ya'kûb 'aleyhi's-selâm bunlarun kasdlarını bildi, ammâ setr eyledi ve te'allül idüp eyitdi, niteki âyetün ma'nâsı delâlet ider. (12)

﴿قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ﴾ Ya'nî sizün anı alıp gitmenüz beni mahzun eyler ve korkarın siz nefsinüze meşgûl olmağıla Yûsuf'ı zâyi' eyleyesiz didi. ﴿وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ﴾ siz Yûsuf'dan nefsinüze meşgûllersiz didi. Rivâyetdür ki Ya'kûb 'aleyhi's-selâm hasmına hüccet telkîn eyledi, zîrâ Yûsuf'un kardaşları kurt âdem yidüğini bilmezlerdi, tâ Ya'kûb bu sözi söylemeyince. Ya'kûb'un böyle dimesine bâ'is budur ki meğer bir gice **[46b]** menâmında gördi ki bir kurt gelüp Yûsuf'a hamle eyledi ki yiye. Ya'kûb 'aleyhi's-selâm

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ol dem bi-nefsihî Yûsuf'ı kurtardı. (13) ﴿قَالُوا﴾ Yûsuf'un kardeşleri didiler ﴿لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ﴾ gafletile eğer kurt yese ﴿وَنَحْنُ عُصْبَةٌ﴾ hâlbuki biz def'ine kâdir cemâ'atiken ﴿إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ﴾ bu takdîrce biz ziyân idici ve noksân üzerine olıcı ve helâka müstahık kavimden oluruz didiler. Pes Ya'kûb 'aleyhi's-selâm Yûsuf'ı kardeşleriyle gönderdi.

Su'âl: Ne keyfiyyetile Ya'kûb 'aleyhi's-selâm lu'be icâzet virdi? **Cevâb:** Lu'bden murâd ok atışup birbirini geçmekdür, üslûb-ı kıtâl tahsîldür. Garaz kıtâl-i 'adüvv içün bu hod helâldur.

Su'âl: Ya'kûb 'aleyhi's-selâm iki cihetile i'tizâr eyledi, niçün birinden cevâb virdiler birinden cevâb virmediler? **Cevâb:** Kısm-ı âhar şol kısımdur ki Yûsuf'un kardaşları anunıla şâd olduklarından ötürü cevâb virmediler. (14)

﴿فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ﴾ Vaktâ ki ihve-i Yûsuf, Yûsuf'ı aldılar fezâya götürdiler ve göz görür yirden gâyib oldılarsa Yûsuf'ı urup ihânet itmeğe başladılar, tâ şol mertebe darb itdiler ki Yûsuf maktûl olmağa karîb oldı. Hazret-i Yûsuf bunlarun 'azâbından feryâd idüp eydürdi, "Yâ ebetâh eğer sen bileydün câriye oğulları bana ne 'azâb itdüklerini beni bunlarla irsâl eylemezdün" diyüp ağlardı. Vardı Yahûdâ'ya sığındı, Yahûdâ eyitdi, "Sabr it sözüm var." Didi ki "Her kimse ki Allâh'ın himâyetini terk idüp kardaşları himâyetine sığına bu 'azâbdan ve bu meşakkatden dahı ziyâdeye lâyıkdur." Dönüp Yahûdâ **[47a]** eyitdi, sizünle 'ahdümüz budur ki Yûsuf'ı katl eylemeyevüz, çün ki bu sözi işitdiler katlden i'râz eylediler. ﴿وَأَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيَابَةِ الْجُبِّ﴾ İttifâk eylediler ki bir derin kuyuya bırağalar. Ya'kûb 'aleyhi's-selâm menzilden ırak üç fersah yirde bir kuyı vardı. ﴿لَمَّا﴾'nun cevâbı mahzûfdur, takdîr-i kelâm budur ki فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ مَا فَعَلُوهُ yakın gelicek Yûsuf'un kaftanlarını çıkardılar, dahı kamîsini bile çıkardılar, tâ ki kana halt idüp hüccet idineler. Yûsuf bunlardan istimdâd eyledükçe eydürleridi ki "Menâmında gördüğün şemsi ve kameri ve kevâkibi da'vet eyle, gelsünler seni halâs eylesünler" diyüp istihzâ iderleridi. Sözine iltifât eylemeyüp ol kuyuya Yûsuf'ı sarkutdılar. Hemândem Allâhu te'âlânın izniyle Cibrîl 'aleyhi's-selâm gelüp bir büyük taş ihzâr idüp Yûsuf'ı ol taşun üzerine safâ-yı hâtırla karâr itdiler. Yûsuf'un hamâyilisindeki ana Temîme dirler bir gömlek varıdı. Allâhu te'âlâ Halîl peygâmbere göndermiş idi kâfirler nâra atdukları günde. Vaktâ ki irsile gelüp Ya'kûb'a 'aleyhi's-selâm intikâl idicek Ya'kûb dahı

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Yûsuf'a hamâyil itmiş idi. Cebrâ'îl 'aleyhi's-selâm çıkarup ol kamîsi Yûsuf'a giydürdi.

﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ﴾ Biz Yûsuf'a vahy eyledük Cibrîl'le, nitekim Allâhu te'âlâ Yahyâ'ya ve 'Îsâ'ya hâlet-i sığarlarında vahy eyledi. Ba'zılar katında ol zamân bâliğ idi. Hasen'den rivâyet olınur ki ol zamân Yûsuf on yedi yaşında idi, Cibrîl 'aleyhi's-selâm Yûsuf'ile bile oldı kuyuda **[47b]** tâ ki Yûsuf'un vahşetini izâle eyleye. Rivâyetdür ki ol kuyunun dibinde bir 'azîm yılan var idi. Cibrîl 'aleyhi's-selâm anı göricek bir sadâ eyledi. Ol yılan sadânun heybetinden helâk oldı. ﴿لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ Ya'nî sen kardeşlerüne itdükleri kabîh fi'lleri beyân itsen gerek, ammâ anlar seni bilmeseler gerekdür, şânun 'âlî olup ve saltanatun 'izzeti sebebiyle. Şol vakt ki sana gelüp bulışalar, sen dahı altundan bir tası çalasın ve eyidesin ki işbu tas bana haber virdi ki sizün bir baba bir kardaşınuz varımış, satmışsız adına Yûsuf dirler diyesen. Allâhu te'âlâ bu cümleyi Cibrîl'ile Yûsuf'a ta'lîm ve telkîn eyledi. Yûsuf 'aleyhi's-selâm bu hâle vâkıf olıcak gâyetile şâd olup şükr eyledi. rivâyetdür ki dört nefis dört nesneyi talep eyledi, dört şeye mübtelâ oldı. Evvel iblîsdür ki geldi Âdem peygâmberi temâşâ ide, 'ucb ve nifâka mübtelâ oldı. İkinci Melike-i Cezîre'nün cârîyeleridür, geldiler ki yağmur lü'lü' ve mercân yağdurıcak ol lü'lü'den ve mercândan devşireler. Anları cin kapdı ve Süleymân peygâmbere getürdiler. Üçünci Yûnus peygâmberdür ki bahrı seyr itmeğe gelicek balık yutdı. Dördünci Yûsuf'dur ki ezhâr-ı bahârı teferrüc itmeğe çıkdı, kuyuya mübtelâ oldı. (15)

﴿وَجَاءُوا أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ﴾ Ya'kûb'a 'aleyhi's-selâm gice karanlığında inleyürek ağlayurak geldiler. Vaktâ ki Ya'kûb 'aleyhi's-selâm bu feryâdı işitdi, zann itdi ki ganemine bir belâ **[48a]** yetişmiş ola. Didi ki هَلْ أَصَابَ فِي غَنَمِكُمْ شَيْءٌ[99] Oğulları eyitdiler koyunlarumuza belâ yitişmedi didiler. Ya'kûb eyitdi, yâ nolduğunuz? (16) ﴿قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ﴾ Didiler yâ bizüm atamuz, biz istibâk ve intidâl iderek yarışmağa gitdük idi, Yûsuf'dan ırak düşdük ﴿وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِندَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ﴾ Biz Yûsuf'ı esbâbumuza bekci komışduk. Biz ırak olmağıla kurt Yûsuf'ı gelüp yemiş didiler. Vaktâ ki Ya'kûb 'aleyhi's-selâm bu sözi işitdi a'lâ-i savtıla feryâd idüp ağladı, hattâ gökde melâ'ike bile ağlaşdılar. Ya'kûb 'aleyhi's-selâm

[99] Koyunlarınıza bir şey mi oldu?

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

kelâmda evlâdına huşûnet eyledi, anlar dahı eyitdiler. ﴿وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ﴾ Ya'nî sen bize inanmazsın, eğerçe biz senün katunda ehl-i sıdkdan ve sikadan olursak da. Ya'kûb 'aleyhi's-selâm "Kanı Yûsuf'un kamîsi" diyü taleb eyledi. Bunlar dahı gitdiler, tâ ki kamîsi getüreler. (17)

﴿وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ﴾ Ya'nî getürdiler Yûsuf'un kamîsini koyun ve kuzı kanına bulaşduruben, tâ ki Ya'kûb 'aleyhi's-selâm anlara i'tikâd eylesüniçün. Kamîsi eline aldı, "Ne 'aceb halîm kurdumış ki sâhib-i kamîsisun etini yemiş ve gömleğini pârelememiş" didi. Döndi eyitdi, "Varun ol kurtı taleb eylen bulun, bana getürün" didi. Bunlar dahı ol kurdı getürmeğe gitdiler, nâgâh bir kurt buldılar. Yüzini gözini kana bulaşdurub Ya'kûb'un huzûruna getürdiler. Hazret-i Ya'kûb aldı kurtı halvetine getürdi ve didi ki "Sen mi yidün benüm oğlumı?" didi. Kurt hâşâ yâ Rasûlallâh didi **[48b]** Ya'kûb eyitdi "Gel oğullarumun müvâcehesinde ben yemedüm di" didi. Kurt eyitdi, yâ Nebiyyallâh bu sözi ben anlarun müvâcehesinde diyemezem didi. Zîrâ kurtun sözi benî âdeme kerâmetdür, sâhib-i kerâmet olmayanun öninde hayvân tekellüme gelmez. Senün evlâdun hod 'âsîdür, 'âsî ehl-i kerâmet olmaz. Anlar nefislerinün perdelerini yırtdılar beni sana getürmekile, benüm tekrâr keşf itmeme ihtiyâc kalmadı didi. Dönüp Ya'kûb 'aleyhi's-selâm "Kangı diyârdansın?" didi. Kurt "Diyâr-ı Mısır'danam bir oğlum varıdı, diyâr-ı Mısır'dan gurbet ihtiyâr eyledi, ben dahı anı isteyü ardınca geldüm, evlâduma tuş oldum. Beni tutup hazretine getürdiler" didi. Bu sözi işidicek Ya'kûb 'aleyhi's-selâm mahzûn olup ağladı.

Rivâyetdür ki beş nefer kimesne beş kamîs sebebiyle hacil oldılar. Evvel Âdem peygâmberdür, şol vakt ki cennet gömleği bedeninden uçdı, 'avreti açıldı. İkinci Mûsâ 'aleyhi's-selâm vaktâ ki deryâdan 'uryân çıkdı, bir taş gelüp Mûsâ'yı 'aleyhi's-selâm çevre alıp ihâta eyledi. Bu hâli anda olan beşer müşâhede eylediler. Üçünci Rasûlullâh'un kamîsidür, şol vakt ki bir marîz münâfik Rasûl'den kamîsini taleb eyledi, şifâ buldı, hacil oldı inkâr itdüğiçün peygâmberi. Bu hâl müşâhede olıcak çok münâfik nifâkdan tevbe eylediler. Dördünci Yûsuf'ın kamîsidür ki Züleyhâ'yı hacil eyledi. Beşinci kezâlik Yûsuf'un kamîsidür ki kardeşleri kana bulaşdurup Ya'kûb'a getürdiler. Ya'kûb müşâhede eyleyicek ne 'aceb halîm **[49a]** kurdımış ki etin yemiş, kamîsi pârelelememiş deyicek kemâl-i mertebe hacil olup itdüklerine nâdim oldılar. Bilgil ki ﴿دَم﴾'i ﴿كَذِب﴾'le sıfatlamada, dahı ﴿وَأَوْحَيْنَا﴾'da vâv ziyâde itmede sır vardur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Su’âl: ﴿لَى قَمِيصِهِ﴾’nün i‘râbdan mahalli nedür? **Cevâb:** Mansûbdur zarfiyye üzerine, ke’ennehû ma‘nâ budur ki وَجَاءُوا فَوْقَ قَمِيصِهِ بِدَمٍ[100] Lafz-ı ﴿بِدَمٍ﴾ câr me‘a’l-mecrûr müte‘allikdür ﴿وَجَاءُوا﴾’ya.

Su’âl: Câyiz midür ﴿عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ﴾’den hâli mütekaddime ola? **Cevâb:** Câyiz değüldür, zîrâ mecrûrun hâli mecrûr üzerine mütekaddim olmaz.

﴿قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ﴾ Ya‘nî emr siz beyân eyledüğünüz gibi değüldür, bel ki nefsünüz size bir emr-i ‘azîmi âsân gösterdi, siz dahı Yûsuf hakkında irtikâb eyledünüz didi. ﴿فَصَبْرٌ جَمِيلٌ﴾ mübtedâdur, haberi mahzûfdur. Ya‘nî صَبْرٌ جَمِيلٌ أَجْمَلُ’dür. Sabr-ı cemîl şol şeydür ki anda hiçbir cihetile şikâyet olmaya. ﴿وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ﴾ Allâh’dan ‘avn taleb eylerem sizün vasf eyledüğünüzi mütehammil olmada. Ol vasf Yûsuf’un helâkıdur. Rivâyetdür ki Ya‘kûb’un iki kaşı gözinün üzerine düşmiş idi gamdan, başında giydüği nesnenün ‘asâbesiyle yukaru kaldurdı kaşlarını. Su’âl olundı ki “Nedür bu hâl?” didiler, eyitdi “Tûl-i zamân ve kesret-i ahzândandur” didi. pes Hudâ’dan vahy olundı ki yâ Ya‘kûb şikâyet mi eylersin? Ya‘kûb eyitdi, yâ Hudâ hatâ kıldum ‘afv eyle hatî’âtumı. Zîrâ Gafûr’sın didi. (18)

[49b] ﴿وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ﴾ Ya‘nî bir nice yol yoldaşları Medyen’den Mısır’a giderleridi, kuyuya düşeliden üç günden sonra. Ol tâyife yollarını zâyi‘ itmişler idi. Gelüp ol kuyuya yakın yirde konmuşlar idi. Ol kuyunun suyı tuzlı idi. Her kaçan ki Yûsuf ol kuyuya nâzil oldı suyı tatlu olmış idi. Bu tâyife vâridlerini ya‘nî sakalarını kuyuya gönderdiler, tâ ki bunlara su getüre. Ol sakanun adı Mâlik b. Zu‘ur idi, çün ki Mâlik ol kuyuya geldi. ﴿فَأَدْلَى دَلْوَهُ﴾ Kuyuya koğasını sarkıtdı, hemândem Yûsuf ol koğaya yapışdı Mâlik dahı su zannıyla yukaru çıkardı, Yûsuf’ı göricek ﴿قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ﴾ ya‘nî yâ bana beşâret olsun, yâ ‘acebâ hâzâ gulâm didi. Ya hod Büşrâ yoldaşlarınun birinün ismi idi, nidâ ana ola. Rivâyetdür ki Yûsuf üç nûr üç zamânda şemsün nûrına gâlib oldı. Evvel ki Sâre’nün cemâli nûrı idi, ikinci Mûsâ’nun ‘aleyhi’s-selâm nûr-ı yedi idi. üçüncü Yûsuf’un cemâlinün nûrı idi İbrâhîm sandukda Sâre’yi setr eyledi, ya‘nî cemâlinün nûrını. Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm vaktâ ki Hudâ’nun kelâmın istimâ‘ eyledi ise Mûsâ’ya envâr-ı tecellî gâlib oldı ve yüzinün nûrı nûr-ı

[100] Gömleğinin üstü kanlı olarak geldiler.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

şemse gâlib oldı. Yüzüni burka'ıla setr eyledi. Vaktâ ki Safûrâ'ya buluşduyısa Safûrâ "Yâ Mûsâ yüzüni keşf eyle" didi. Mûsâ 'aleyhi's-selâm **[50a]** eyitdi, nazar eyleme ki kâdir değülsin. Çün ki Safûrâ nazar eyledi üç kereye dek a'mâ oldı. Ya'nî gözleri kamaşdı, görmeye 'âciz oldı. Mûsâ 'aleyhi's-selâm Allâh'dan temennî eyledi ki bu yüzinde olan nûrı eline nakl eyle.

﴿وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً﴾ Yûsuf'ı sakladılar kendüleriçün ticâret ecliçün metâ' olduğı hâlde. Vaktâ ki kardeşleri küsûf-i şemsi müşâhede eylediler, Yûsuf'un çâhdan çıkduğunı bildiler. İsti'câl idüp ol mekâna geldiler. Gördiler ki Yûsuf'ı tüccâr almışlar. Bunlar gelüp eyitdiler "Bu bizüm kulumızdur, üç gündür ki bizden kaçdı" didiler. Tüccâr dahı "Bu kula benzemez bel ki size benzer" didiler. Bu oğlan bizüm evümüzde doğub bizüm elümüzde ve hıfzumuzda büyümişdür, vâlidemüzün câriyesi oğlıdur didiler. Dönüp Yûsuf'a tenbîh eylediler, eğer bu sözümüzi inkâr idersen seni katl iderüz didiler. Zîrâ babana seni kurt yedi diyü haber birdük didiler. Yûsuf dönüp yâ kardeşler beni babama iletünüz ben zâmin olayın ki sizün günâhunuzı 'afv eyleye didi. kardeşleri bu kavle rızâ göstermediler. ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ﴾ Allâhu te'âlâ bilicidür anlarun 'amellerini, ya'nî anlarun baba bir kardeşini satup dahı anlara ol semen harâm olduğunı bilicidür. (19)

﴿وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ﴾ Yûsuf'ı satdılar harâm behâyıla yâ hod kalîl bahâyıla, yâ hod bakır halt olunmış akçeye, ya hod yiğirmi akçeye, ya kırk akçeye, ya on akçeye **[50b]** satdılar. Ba'dehû ol akçeyi taksîm eylediler. ﴿دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ﴾ Derâhîm-i kalîleye satdılar ﴿وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ﴾ ihve-i Yûsuf oldılar Yûsuf emrinde müstağnînden, ya hod şol kimlerden oldılar ki Yûsuf'a iltifât eylemezler. Bunda işâret vardur cemâl-i zâhirün Allâhu te'âlâ katında kadri ve i'tibârı olmadığına, cemâli mu'teber cemâl-i bâtın olduğına. Kâle Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ صُوَرِكُمْ وَلَا إِلَى أَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ[101] Dahı işâret vardur ki zühd terk olmaya. Bil ki zühd bir şeyi ihânet idüp tahkîrdür. Dahı işâret vardur Yûsuf'ı kardeşlerinün bey'i senün nefsüni ednâ şehvete bey'un gibi değül idüğine. Zîrâ Yûsuf'ı 'adüvvi satdı, ammâ sen nefsüni bey' idersin ki mahbûbundur. Öyle olıcak senün fi'lün yaramaz oldı. Lafz-ı ﴿فِيهِ﴾, ﴿زَاهِدِينَ﴾'un

[101] Allah sizin sûretlerinize ve mâllarınıza bakmaz, fakat kalplerinize ve 'amellerinize bakar. Müslim, *Birr*, 33.

sılasıdur. Zîrâ sıla mevsûl üzerine mukaddem olmaz, bel ki beyân vâkı‘ olmışdur. Ke’ennehû su’âl olundı ki فِي أَيِّ شَيْءٍ زَهِدُوا cevâb virile ki زَهِدُوا فِيهِ Tüccârun eline girdükden sonra Allâhu te‘âlâ Yûsuf’a heybet virdi ki hiçbir kimse şehvet nazarıyla bakmayup mütehayyir olurlardı. (20)

﴿وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ﴾ Yûsuf’ı satun alan didi. Bir rivâyetde müşterinün ismi Kıtfîr, birinde Itfîr’dür. Şol ‘Azîz’dür ki hazâyin-i Mısr’a zâbit ve hâkim nasb olunmış idi. Ol zamân pâdişâh-ı Mısr **[51a]** Reyyân b. Velîd idi. Yûsuf’a îmân getürdi Yûsuf’un hayâtı zamânında fevt oldı. Sonra pâdişâh olan Kâbûs b. Mus‘ab idi. Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm Kâbûs’ı îmâna da‘vet eyledi, râzı olmadı. ‘Azîz Yûsuf’ı satun alduğı zamânda Yûsuf on yedi yaşında idi ‘Azîz Yûsuf’ı on üç yıla dek evinde hizmetlendi. Ba‘dehû Reyyân Yûsuf’ı vezîr eyledi. Ol zamânda otuz yaşında idi. Bir rivâyetde otuz üç yaşına kadem basıcak Allâhu te‘âlâ cemî‘ ‘ilm ve hikmeti Yûsuf’a müyesser eyledi ve pâdişâhlık sürdi. Vefât itdüği zamânda yüz yirmi yaşında idi. Çünki Mâlik Yûsuf’ı satmak diledi murâfa‘a idişdiler, vardı kıymeti nihâyet buldı ‘Azîz’ün üstünde ağırınca miske ve ağırınca lü’lü’e ve ağırınca altuna ve ağırınca gümişe ve ağırınca harîre kaldı. ‘Azîz dahı bu denlü meblağa Yûsuf’ı satun aldı ve didi ﴿لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ﴾ ‘avratına eyitdi bunun menzilini ve makâmını gökçek eyle, tâ nefsi şâd olup bizüm sâyemüzde ahsen-i hâlile geçüre rûzigârını. Bu üslûbıla Yûsuf hakkında envâ‘-ı te’kîd eyledi. Ol ‘avratun ismi Züleyhâ idi, lakabı Râ‘îl idi. Rivâyet olınur ki efres-i nâs üç nâsdur. Biri Şu‘ayb’un kızıdur ol sebebden ki didi ﴿يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ﴾[102] İkinci Ebû Bekr’dür radıyallâhu ‘anh ‘Ömer hakkında teferrüs eyleyüp kendünden sonra halîfe eyledi. **[51b]** Üçünci ‘Azîz’dür ki Yûsuf hakkında ‘avratına ﴿أَكْرِمِي مَثْوَاهُ﴾ didi.

﴿عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا﴾ Karîbdür ki bize nef‘i yetişe biz muhtâc olduğumuz umûrda, ya hod oğlumuz yokdur, bunı oğul idinevüz didi. Zîrâ Kıtfîr ‘akîm idi oğlı olmaz idi. Yûsuf’da ‘alâmet-i felâh ve sa‘âdet-i dâreyn anladı. Bir rivâyetde Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm Kıtfîr’e nesebin bildürdi, ri‘âyeten oğul idinmek istedi. Rivâyetdür ki vaktâ ki Allâhu te‘âlâ Âdem’i halk eyledi, cinânı

[102] Kızlardan biri, “**Babacığım, onu ücretle tut. Herhâlde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olan bu adam olacaktır**” dedi. Kasas 28/26.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

dahı hûri tezyîn eyledi ve didi ki kim satun alur dâr-ı bekâyı ve dîdârı. Cinânun münâdîsi melâ'ike idi Yûsuf'un münâdîsi dellâl idi. Melâ'ike didiler ilâhunâ cinânun kıymeti nedür didiler. Allâhu te'âlâ eyitdi, kıymeti haml-i emânetdür. Melâ'ike 'âciz oldılar. Âdem 'aleyhi's-selâm iştirâ idüp kabûl eyledi. Nidâ olundı ki yâ Âdem anun sikletini ve meşakkatini götürmeğe kâdir misin? Âdem 'âleyhi's-selâm na'âm, eğer kâdir olursam senün 'inâyetünle olurın, eğer 'âciz olursam senün meşiyyetünledür, sen mücbirsin didi. Allâhu te'âlâ yâ Âdem sadakte, ecri taleb idene ecir viriciyem didi. Vaktâ ki Âdem günâh eyledi ecir taleb eyledi ve didi ki huz bi-yedî yâ Mevlâ! Allâhu te'âlâ Cibrîl'i gönderdi tevbe eylesin makbûldür didi. ﴿وَكَذَٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ﴾ Niteki biz Yûsuf'a necât virüp 'Azîz'i ana **[52a]** muhib kılduk, kezâlik ana arz-ı Mısr'ı mekân kılduk anı arz-ı Mısr'a hâkim kılmağıla. Arz-ı Mısr kırk fersah idi eni ve tûli ve 'umkı. ﴿وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ﴾ Ol necât virdüğümüz dahı temkîn itdüğümüz Yûsuf'a te'vîl-i ehâdîsi ta'lîm ecliçün oldı. Te'vîl-i ehâdîsden murâd ta'bîr-i ru'yâdur ve umûrun 'avâkıbını bilüp anı halka haber vire. ﴿وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ﴾ Allâhu te'âlâ bir şey'ile emr eylese vücûda gelür, bir ehad yokdur ki redd eyleye. Ya hod Allâhu te'âlâ Yûsuf'un emrini itmâm ider gayra ısmarlamaz. ﴿وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ Ekser-i nâs bilmezler cemî' umûrun zimâmı Allâhu te'âlânun taht-ı tasararrufında idüği ve ol umûrı kendüden gayrıya tevfîz itmeyüp her şey Allâhu te'âlâ katında mikdârıla ri'âyet olunduğunı bilmezler. ﴿أَمْرِهِ﴾'nün zamîri Yûsuf'a râci'dür, ya hod Allâhu te'âlâya 'âyiddür. Eğer 'Azîz أَوْ نَتَّخِذَهُ مِثْلَ الْوَلَدِ dimiş olaydı savâb olurdı, zîrâ gayrun veledi veled olmaz. ﴿لِامْرَأَتِهِ﴾'deki *lâm* ﴿قَالَ﴾'ye müte'allikdür. (21)

﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ﴾ Vaktâ ki Yûsuf kemâl-i kuvvetine yetişdi ise. شَدّ'ün cem'idür, ya شِدّ'ün cem'idür, ya hod bir lafızdur ki vâhidi yokdur. Ol zamân-ı kuvvet on sekiz yıldur, ya yiğirmi yıldur, ya otuz yıldur, ya kırık yıldur. Haberde gelmişdür ki aksâ-yı mertebe altmış iki yıldur. ﴿آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ 'İlm ve hikmet virdük 'amelile, ya nübüvvet virdük hüsn-i hulkıla, ya hikmet ırmakların akmasını virdük Yûsuf'un kalbinden ﴿وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾ **[52b]** Yûsuf'a nice itdükse muhsinîne dahı öyle mükâfât iderüz. (22)

﴿وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ﴾ Züleyhâ Yûsuf'a hud'a eyledi Yûsuf Züleyhâ'nun evinde mütemekkin olduğı hâlde, Yûsuf'ı muktezâ-yı nefsinden ayırmağıla ﴿وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ﴾ dahı kapuları bağladı. Rivâyet budur ki ol kapular yedi

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

kapu idi. Anunçün bağladı ki Yûsuf'un her mertebesine kâdir ola. Bu kazıyye Züleyhâ 'Azîz'e didükden sonradur ki أَهَذَا أَدَمِي أَمْ مَلَك Ya'nî bu âdem midür, yoksa melek midür? 'Azîz âdemdür didi. Züleyhâ bana bahşiş eyle didi, tâ ki ana nazar itmek helâl ola. 'Azîz dahı sana bağışladum didi. Züleyhâ kabûl itdüm didi. Ba'dehû aldı Yûsuf'ı Züleyhâ kasrına götürdi ve üç yüz altmış hülle virdi ve saçını taradı ve envâ'-ı cevâhirle nazm u tezyîn eyledi. Eliyle Züleyhâ nefsini bir mikdâr helâk eyledi.

Su'âl: Yûsuf dahı Züleyhâ'yı sever midi yohsa sevmez midi? Eğer sevmezdi dirsen izâ'at-i ihsân itmiş olur, eğer severdi dirsen Züleyhâ'ya fitne itmiş olur. **Cevâb:** Yûsuf Züleyhâ'yı severdi li-ecli'l-mevlâ severdi, hevâ-yı ecliçün sevmezdi ve muhabbet-i ihsân ile severdi, muhabbet-i butlânıla sevmezdi. Bu ecildendür ki Hudâ anı fi'l-i kabîhden sakladı.

﴿وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ﴾ هَيْتَ isim fi'ldür, شَتَّانَ gibi. Ma'nâsı haberdür, اَي تَهَيأْتُ لَكَ Ya inşâ ma'nâsınadur, ya'nî هَلُمَّ اِلَي اَوَّلُكَ ma'nâsı ben senüniçün hazır oldum, **[53a]** inşânun ma'nâsı gel bana dimekdür. هَيَتَ ve هَيِتَ kırâ'et olundı, hânun fethiyle ve kesriyle ve tânun fethiyle. هَيْتِ dahı okundı, جَيْرِ gibi. هَيْتُ dahı okundı, حَيْثُ gibi. هِئْتُ dahı okundı hemzeyile, تَهَيأْتُ ma'nâsına, evâyil-i kelâmda. Züleyhâ Yûsuf'ı latîfeyile hevâya yiltendürürdi. Yûsuf Züleyhâ'ya muttasıl va'z ve pend iderdi. Kaçan Yûsuf tebessüm eylese Züleyhâ dişlerünin arasından nûr müşâhede eylerdi. Kaçan tekellüm eylese kelâmından şu'â' görinürdi, Züleyhâ didi ki yâ Yûsuf ne 'aceb güzeldür senün iki gözlerün. Yûsuf didi ki evvel yüzüm üzere seyl olup akacak bunlardur. Ba'dehû Züleyhâ didi ki yâ Yûsuf ne 'aceb güzel yüzün var. Yûsuf eydürdi ki ne fâyide, anı toprak yese gerekdür. Ba'dehû Züleyhâ eydürdi, ne 'aceb gökçek saçun var. Yûsuf cevâb virürdi ki cesedümde evvel dağılan bu olısardur dirdi. ﴿قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ﴾ Yûsuf e'ûzü billâh didi ﴿إِنَّهُ رَبِّي﴾ bedürüstî benüm efendüm ve mâliküm! Murâd Kıtfîr'dür. ﴿أَحْسَنَ مَثْوَايَ﴾ benüm mekânum, menzilüm gökçek idüp bana ri'âyet eyledi, lâyık değüldür ki ol mukâbilde hıyânet eyleyem. ﴿إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ﴾ Bedürüstî Allâhu te'âlâ şol kimselere ki eyülüğe yaramazlığla mücâzât eyleye felâh virmez, ya zânîlere felâh virmez dimek ola. (23)

﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ﴾ Züleyhâ kasd eyledi nefs-i emmârenün hazzını kazâ eylemekde ﴿وَهَمَّ بِهَا﴾ Yûsuf dahı kasd u teveccüh eyledi mev'izaya ve tahvîfe, ya kaçmağa

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

kasd eyledi, **[53b]** ya hod kelâm ﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ﴾ kavliyle tamâm ola, ﴿وَهَمَّ بِهَا﴾ kelâm-ı müste'nef olup yukaruya merbût olmaya. Ya'nî Yûsuf kasd iderdi Züleyhâ'ya. ﴿لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ﴾ Eğer rabbisinden burhân görmeseydi dimek ola, ya ﴿لَوْلَا﴾'nun cevâbı mahzûf ola, ol cevâb لَخَالَطَهَا ya'nî Yûsuf burhân müşâhede eylemese Züleyhâ'ya muhâlata eylerdi.

Su'âl: Nebiyyullâh'dan ma'siyete kasd eylemek ne keyfiyyetile câyizdür? **Cevâb:** Murâd budur ki nefs-i Yûsuf muhâlataya meyl eyledi ve nefsi muhâlataya nizâ' eyledi şehvet-i şebâb muktezâsıyla. Bu değüldür ki muhâlatayı mukarrer itmiş ola, eğer Yûsuf'un hemmi Züleyhâ'nun hemmi gibi olaydı Allâhu te'âlâ Yûsuf'ı nite medh eyleyeydi bu kavliyle ﴿إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ﴾

Su'âl: ﴿وَهَمَّ بِهَا﴾ kavli ﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ﴾'de olan kasem hükminde dâhil midür, ya hod hâric midür? **Cevâb:** İki emr dahı câyizdür, ammâ kârîye lâyık olan budur eğer hükm-i kasemden hurûcın i'tibâr iderse ﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ﴾'de vakf eyleye, sonra ﴿وَهَمَّ بِهَا﴾'yıla ibtidâ eyleye.

Su'âl: Niçün ﴿لَوْلَا﴾'nun cevâbı mahzûf kılındı ﴿وَهَمَّ بِهَا﴾'nun delâleti sebebiyle ﴿وَهَمَّ بِهَا﴾'yı cevâb kılmadı? **Cevâb:** ﴿لَوْلَا﴾'nun cevâbı ﴿لَوْلَا﴾ üzerine mukaddem olmaz. zîrâ ﴿لَوْلَا﴾ hükmi şartdadur, şart hod sadr-ı kelâm iktizâ ider. Burhân budur ki zikr olınur Züleyhâ arkası üzerine yaturdi, Yûsuf dahı ayaklarınun mâ beyninde ki ana şu'ab-ı erba'a dirler oturdı. **[54a]** Nâgâh bir savt işitdi إِيَّاكَ وَإِيَّاهَا dinildi. Yûsuf bu savta iltifât eylemedi, tekrâr iki kerre üç kerre o savtıla nidâ olundı. Sonra Hakk cânibinden sûret-i Ya'kûb tasvîr olundı barmağın ısırup ta'accüb tarîkiyle. Yûsuf bu hâli müşâhede eyleyicek Züleyhâ'nun katından kalkdı. Bir rivâyet budur ki Yûsuf 'aleyhi's-selâm bir kalem ve bir sahîfe gördi, ol kalem ol sahîfe üzerine yazdı, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وَلاَ تَقْرَبُواْ الزِّنَى إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً[103] Bu hâli göricek yüzüni cânib-i âhara döndürdi, girü yazılmış gördi كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ[104] Gine yüzüni cânib-i âhara döndürdi, ol kalem girü yazdı ki وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ[105] Bunı göricek yüzüni dîvâra

[103] Zinâya yaklaşmayın, o çirkin bir iştir... İsrâ 17/32.

[104] Her nefis işlediği karşılığında rehindir… Müddessir 74/38.

[105] Biz sizin üzerinize koruyucularız. İnfitâr 82/10.

döndürdi, yazılmış gördi [106] يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ Yüzüni döndürüp arza nazar eyledi yazılmış gördi [107] إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى Girü sakfa nazar eyledi Halîlullâhı gördi, didi ki هَا يا يوسُف Yûsuf bu hâli göricek mebhût oldı. Ya hod bir rivâyetde Cibrîl havadan Yûsuf üzerine nefh itdi Yûsuf'un bedeninde olan külli şehevât gitdi.

Su'âl: Fi'lden hıfz itdüği gibi hareket-i tab'dan dahı Allâhu te'âlâ hıfz itse olmaz mıdı? **Cevâb:** Eğer hareket-i tab'dan saklasa Züleyhâ anı 'innîn mülâhaza iderdi, zevcini 'innîn zann itdüği gibi ve dahı Yûsuf'un Züleyhâ'yı terk eylemesi 'aczen olurdı, diyâneten olmazdı. Bir rivâyet budur ki Ya'kûb 'aleyhi's-selâm Yûsuf'un göğsine **[54b]** eliyle darb eyleyicek Yûsuf'un şehveti barmaklarından çıkdı. Rivâyetdür ki Ya'kûb'un her oğlunın on iki oğlı varıdı. Ammâ Yûsuf'un on bir oğlı oldı kasd itdüği zamânda Yûsuf'un şehvetine noksân 'ârız olduğı ecilden oğlı bir eksik oldı. Yâ hod Cibrîl 'aleyhi's-selâm sayha idüp didi ki süfehâ 'amelini işleme, sen hû enbiyâdansın, sana lâyık değüldür bu 'amel. Bir rivâyetde Yûsuf 'Azîz'ün sûretini görür gibi oldı, Züleyhâ'yı terk eyledi. Bir rivâyet dahı budur ki Züleyhâ'nun bir putı varıdı, âşikâre yirdeyidi kalkdı ol putı gizledi. Yûsuf su'âl eyledi ki niçün setr eyledün didi Züleyhâ hayâ iderem didi. Hemândem Yûsuf'a gayret düşüp sen bir işitmez ve görmez putdan hayâ idersin ben niçün ol Semî' ve Basîr Hudâ'dan istihyâ idüp havf itmeyem didi ve fârig oldı.

﴿كَذَلِكَ﴾ Ya'nî bu misillüleri işledük, zuhûra getürdük ﴿لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ﴾ Yûsuf'dan yaramaz nesneyi ki hıyânet-i seyyiddür sarf itmek ecliçün eyledük ﴿وَالْفَحْشَاءَ﴾ dahı zinâyı sarf itmek içün işledük ﴿إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ﴾ kesr-i lâmıla câyizdür. Ya'nî şol kullarumuzdandur Yûsuf ki dînlerin Allâh içün hâlis kıldılar. Ve lâmun fethi dahı câyizdür, ya'nî Yûsuf şol kullarumuzdandur ki Allâhu te'âlâ anları tâ'at itmek içün hâlis kıldı, anları yaramazdan saklamağıla. *Fahşâ*dan murâd zinâdur, *sû*'dan murâd mukaddimât-ı zinâdur, kuble gibi nazar bi-şehvetin gibi ve nahvi zâlik. Çün ki murâd bu olıcak **[55a]** ba'zı te'vîl ki geçdi örümcek evinden dahı za'îf idiği zâhirdür. Vaktâ ki Züleyhâ saneminden

106 Gözlerin hıyânetini ve göğsün içinde gizleneni bilir... Mü'min 40/19.

107 Ben sizinleyim, duyar ve görürüm. Tâhâ 20/46.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

hayâ idüp setr eylediyse Yûsuf ben hod Cebbâr'dan hayâ itmek dahı evlâ didi ve durdı, gitmeğe isti'câl itdi. (24)

﴿وَاسْتَبَقَا الْبَابَ﴾ Ya'nî kapuya seğirdişdiler Yûsuf Züleyhâ'dan kaçup sür'atile kapuya teveccüh eyledi, tâ ki çıka gide. Ardından Züleyhâ dahı sür'at eyledi, tâ ki Yûsuf'ı çıkmadan men' eyleye.

Su'âl: Ne keyfiyyetile *bâb* sîga-i vâhidile getürildi, me'a hâzâ ﴿وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ﴾ kavlinde sîga-i cem'ile geldi? **Cevâb:** Bâbdan murâd bâb-ı berrânîdür, ya'nî çıkup halâs olacak kapudur, o hod bir olur.

Ka'bü'l-Ahbâr rivâyet eyledi, kaçan ki Yûsuf kapulara teveccüh eyledi, cemî' kapularda olan kilidler açıldı, Yûsuf 'aleyhi's-selâm çıkdı. ﴿وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ﴾ Züleyhâ Yûsuf'ı ardından çekicek kamîsi şakk oldı ﴿مِنْ دُبُرٍ﴾ ardından. ﴿وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ﴾ Züleyhâ ve Yûsuf ikisi kapuda Kıtfîr'e ki Züleyhâ'nun zevcidür buluşdılar. ﴿قَالَتْ﴾ Züleyhâ didi, ﴿مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ senün ehline yaramaz kasd idenün cezâsı zindândan gayrı, ya darb-ı vecî'den gayrı değüldür. Bir rivâyetde Kıtfîr'e tuş olmaları gelüp içerü eve girmek isterken olmış. Bir rivâyetde Züleyhâ'nun ibn-i 'ammiyle Kıtfîr otururken tuş kapuda oldılar. Bu esnâda Kıtfîr eyitdi, bu hâle bâ'is ne oldı? Züleyhâ ben uyurdum halvetümde bu gulâm gelüp benüm kaftanlarumı açmış **[55b]** ben dahı vâkıf olup kendümden anı def' itmek diledüm, kamîsi pârelendi didi. (25)

﴿قَالَ﴾ Yûsuf didi ﴿هِيَ رَاوَدَتْنِي عَنْ نَفْسِي﴾ Züleyhâ beni aldadı ve Hud'a eyledi, beni kendü nefsinün muktezâsına da'vet eyledi diyicek Kıtfîr şâhid taleb eyledi ﴿وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا﴾ Züleyhâ'ya müte'allik bir şâhid şehâdet eyledi. Bir rivâyetde Züleyhâ'nun ibn-i 'ammi idi, ya ibn-i hâli idi. Yâ hod bir hakîm idi, pâdişâh mesâlihinde ana mürâca'at iderdi. Ya hod ol şâhid beşikde bir oğlancuk idi. Mebîden 'aleyhi's-selâm mervîdür ki dört zât küçüklikleri hâlde tekellüm eyledi. Biri Fir'avn'un mâşitası oğlıdur, biri dahı sâhib-i Cüreyc'dür, bir dahı 'Îsâ nebîdür 'aleyhi's-selâm ve biri dahı Yûsuf'un şâhididür.

Su'âl: Niçün ol sabînün kavli şehâdetile tesmiye olundı, ol kavl hod lafz-ı şehâdetile değüldür? **Cevâb:** Vaktâ ki ol kavl mü'eddâ-yı şehâdeti ifâde eylediyse, ya'nî anunıla Yûsuf'un sözi sâbit olup Züleyhâ'nun sözi bâtıl oldıysa şehâdetile tesmiye olundı.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Ne keyfiyyetile Züleyhâ kavlinde Yûsuf'ı sarîhan anmadı, hâlbuki ana sû' dileyen Yûsuf idi. **Cevâb:** Züleyhâ 'umûm kasd eyledi, murâd bu idi ki her kimesne ki senün ehlüne yaramaz kasd eyleye, anun hakkı zindandur, yâ 'azâbdur. Bu üslûbda mübâlağa vardur ki tasrîhde yokdur. Züleyhâ sicni mukaddem zikr eyledi Yûsuf'a helâklık yitişe diyü havfindan takdîm itdi. Kıtfîr'un talebi mukâbelesinde şâhid didi ki **[56a]** ﴿إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ Eğer Yûsuf'un kamîsi öninden pârelenmiş ise Züleyhâ sâdıkdur, Yûsuf kâzibînden olur. Eğer Yûsuf'un kamîsi ardından şakk olmış ise Züleyhâ kâzibdür, Yûsuf sâdıkdur.

Su'âl: Fi'l-i şehâdetden sonra cümle-i şartıyyeyi hikâyet ne keyfiyyetile câyizdür? **Cevâb:** Şehâdet nev'-i kavldendür, yâ hod kavl-i mahzûf mukadderdür, ke'ennehû murâd budur ki وَشَهِدَ شَاهِدٌ فَقَالَ ilâ âhirihî.

Su'âl: Dübürden kamîsi şakk olunmak Züleyhâ'nun kizbine delâlet idicek, ne cihetden kubülden şakkı Züleyhâ'nun sıdkına delâlet ider? **Cevâb:** İki vechile delâlet ider, biri budur ki Yûsuf Züleyhâ'nun üzerine olup vuslat kasd eyleye, Züleyhâ dahı Yûsuf'ı kendinden def' itmek isteye, o def' sebebiyle önünden kamîsi şakk ola. Bir vech dahı budur ki Züleyhâ'nun ardına sür'at ide, tâ ki Züleyhâ'ya vâsıl ola. Bu sür'atde Yûsuf sürçüp düşe, kamîsinün önünde, ol ecilden kamîsün öni şakk ola. İbn-i Ebî İshâk مِنْ قُبُلَ ve مِنْ دُبُرَ dahı okudı, lâmun ve rânun fethiyle. Ke'ennehû ikisini ciheteynün 'alem kıla. (26-27)

﴿فَلَمَّا رَأَى قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ﴾ Kamîsi ardından şakk olmış gördiyse Yûsuf'un sıdkını ve Züleyhâ'nun kizbini bildiyise ﴿قَالَ إِنَّهُ﴾ didi ki senün ﴿مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا﴾ **[56b]** sözün ﴿مِنْ كَيْدِكُنَّ﴾ mekrinüzdendür. Hitâb Züleyhâ'ya ve dahı ana tâbi' olan cevârîyedür ﴿إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ﴾ bedürüstî sizün mekrinüz 'azîmdür. Niçün mekr-i nisâ isti'zâm olundı? Zîrâ şeytânun keydi vesveseyiledür, nisânun mekri bi'l-müvâcehedür. Vaktâ kim hakk zâhir oldıysa Kıtfîr didi, (28) ﴿يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا﴾ İy yâ Yûsuf, hâze'l-emrden i'râz eyle, dahı ketm eyle, kimesneye i'lâm itme. Züleyhâ'ya zevci yâhûd Züleyhâ'ya firâsetile nazar iden didi ﴿وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ﴾ İşledüğüne tevbe ve istiğfâr eyle, zîrâ sen hatâ idicilerden oldun. Rivâyetdür ki Kıtfîr racül-i halîm imiş. Ba'zılar eydür, racül-i kalîlü'l-gayret idi. ﴿خَاطِئِينَ﴾ dinildi cemî' müzekker sîgasıyla, zükûri inâs üzerine tağlîben dinildi. (29)

﴿وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ﴾ Mısır'da olan 'avratlardan bir nicesi didiler. Bir rivâyetde dört 'avrat idi. Biri sâkînün 'avradı ve biri habbâzun 'avradı ve biri mîrâhûr başınun 'avradı ve biri zindancın 'avradı idiler. Bir rivâyetde 'avrat beşdür ki kapucı 'avradıdur. Bir rivâyetde kırık 'âvrat idi. ﴿امْرَأَةُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ﴾ Kıtfîr'ün 'avradı gulâmına hud'a eyledi didiler ﴿قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا﴾ gulâma mahabbet Züleyhâ'nun kalbi perdesini yırtdı. شِغَاف kalb perdesidür ki kalb anun içinde olur. Ba'zı kimse katında bir ince deridür, ana lisânü'l-kalb dirler. ﴿إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ Bedürüstî biz anı hakdan **[57a]** ayrılmış görürüz, ya savâbdan ba'îd görürüz, dahı hevâsını setr itmeğe kâdir olmadı didiler. Vâriddür ki ferah u terah iki kaşdan ma'lûmdur, gamm u hemm yanak sarı olmadan ma'lûmdur, hayret tebessüm-i şefeteynden ma'lûmdur, hayâ iki gözden zâhirdür. (30)

﴿فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ﴾ 'Azîz'ün 'avradı nisânun mekrlerini işitdiyse, dahı anlarun "Züleyhâ Ken'ânî kulına 'âşık olmış" didüklerini işitdiyse ve ana ta'n itdüklerini bildiyse ﴿أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ﴾ anları kasrına da'vet eyledi. Kırk 'avrat ve bir bâkire kızı bu cümleyi ziyâfet ecliçün da'vet itdi ve bunlar içün harîrden ki beyâz idi ferş döşedi ve altmış yasduk ihzâr itdi. Züleyhâ vasiyyet itdi Yûsuf'a, bunlar hâzır oldukları demde ben sana işâret itdüğüm hînde gelesin didi. Niteki kelâm-ı hudâ bu ma'nâya delâlet ider ﴿وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً﴾ Züleyhâ anlar içün yasduk ihzâr itdi, yâhûd ﴿مُتَّكَأً﴾'den murâd bıçağıle kesilenlerdür. مَتَكَ الشَّيءَ dirler kaçan şeyi kat' eylese. Ya'nî ağaç kavunı gibi ve karpuz gibi bu cins nesnelerden getürdi. Ve ol 'avratlar ak harîrden kaftanlar giyerlerdi. ﴿وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا﴾ Her birisine gâyetile keskin bıçak virdi, vaktâ ki bunlar kesmeğe şurû' eylediler Züleyhâ işâret idüp ﴿وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ﴾ yâ Yûsuf gel çık didi. Çün ki Yûsuf çıkdı cemâlinün **[57b]** nûrı anlarun üzerine ziyâ virüp ol kasr nûrıla memlû oldı. Bu hâlden ol 'avratlara tamâm dehşet geldi. Rivâyetdür ki kaçan Yûsuf 'aleyhi's-selâm Mısır'un içine girüp seyr eylese yüzinün şa'şa'ası dîvârlarına urduğı müşâhede olunırdı. Niteki şems üzerine su konsa nûrı dîvârda zâhir olduğı gibi. Rivâyetdür ki Allâhu te'âlâ Âdem'i gâyetle gökçek halk eyledi. Yûsuf dahı hüsnde Âdem'e benzer dinildi. Ba'zılar didiler ki Yûsuf cemâlde ceddesi Sâre'nün vârisidür. Bu esnâda ol 'avratlar mütehayyir kaldılar. Niteki kelâm-ı Hudâ işâret ider.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

﴿فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ﴾ Vaktâ ki Yûsuf'ı gördiler ta'zîm itdiler, yâhûd ma'nâ bu ola ki Yûsuf'ı gördükleri zamânda hayz gördiler. Bu takdîrce ﴿أَكْبَرْنَهُ﴾'da ها sekt içün olur. ﴿وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾ ellerini mecrûh kıldılar ﴿وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ﴾ حَاشَا لِلَّهِ dahı kırâ'etdür. حَاشْ لِلَّهِ ve حَاشًا لِلَّهِ lafzınun ma'nâsı بَرَاءَةَ الله ve تَنْزِيهَ الله'dur. *şîn*un sükûnıyla kırâ'etdür. Ya'nî ol 'avratlar حَاشَ لِلَّهِ didiler. ﴿مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾ Bu beşer değüldür, bel ki bir ulu melekdür didiler. Yûsuf'dan beşeriyyeti nefy eylediler cemâlinün garâbeti ve hüsninün mübâ'adesi olduğundan. Zîrâ Yûsuf'da mehâsin-i sûret vardur. Ve melekiyyeti isbât eylediler. O cümleden yedi nefer 'avrat inşâd idüp her birisi bir beyitle Yûsuf'ı medh eyledi. **Birisi didi:**

يا مَنْ رَأَي قَمَرًا فِي عَرْصَةِ الدَّارِ ... تُلَاعِبُ الحُورَ طَوْرًا لَا لِأَطْوَارِ[108]

İkincisi didi:

مَا إِنْ رَأَيتُ هِلَالًا قَايِمًا اَبَدًا ... فِي الْأَرْضِ يمْشِي عَلَي الرِّجْلَينِ فِي الدَّارِ[109]

[58a] Üçüncisi didi:

إِنَّ الْهِلَالَ الَّذِي حَلَّاهُ خَالِقُنَا ... مِنْهُ اِسْتَمَدَّ جَمَالًا بَعْدَ اَنْوَارِ[110]

Dördüncüsi didi:

يَصْطَاد نِسْوَةُ مِصْرٍ هَكَذَا غَرَضَا ... بِوَجْهِهِ وَبِطَرْفٍ مِنْهُ سَحَّارِ[111]

Beşincisi didi:

هُوَ الْغُلَامُ الَّذِي بَاعَتْهُ اِخْوَتُهُ ... ظُلْمًا وَجَوْرًا كَفَي بِالظُّلْمِ مِنْ عَارِ[112]

Altıncısı didi:

مِنْ اٰلِ يعْقُوبَ رَدَّ اللهُ لَهْفَتَهُ ... بِهِ وَلَازَالَ مُخْتَارًا بِمُخْتَارِ[113]

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[108] Ey evinin geniş avlusunda kameri (Yusuf'u) gören… Orada defaatle değil bir kereliğine hurilerlerle zaman geçirirken.

[109] Ben hilali hiçbir zaman görmedim sabiten… O hilal ki, (Yusuf gibi) yeryüzüne inerek ayakları üzerinde evlerde yürüsün.

[110] Rabbimiz hilali ne güzel kıldı… Onun güzelliği batsa da, (Yusuf ile) devam etti.

[111] Mısır kadınlarını işte böyle avladı, (Yusuf)… Ay yüzü ve büyüleyici bakışlarıyla.

[112] Cevr ile zulüm ile kardeşlerinin sattığı gençtir o… Bu zulmün utancı kafidir onlara.

[113] Yakub ailesine hasretlikleri (Yusuf'u) döndürdü Allah… O hala seçilmişlerin seçilmişidir.

Yedincisi didi:

اَلشَّمْسُ وَجْنَتُهُ كَالْبَدْرِ جَبْهَتُهُ ... تَحْكِي الْكَوَاكِبُ خِيلَافًا لِدَوَّارِ [114]

Ol 'avratlarun elleri kana gark oldı ke'ennehû boyanmış gibi oldı. Bundan sır budur ki ol mâ beynde olan kız oğlan mücerred Yûsuf'ı görmekile hayz gördi. Ve altında olan firâş kanıla boyandı, böyle olduğın göricek kendünün kanını ol 'avratlarun kanı mâ beyninde gizledi. Âvratlara Yûsuf'ı göricek ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾ didiler şuna binâ'en ki Yûsuf'da 'ismet ve takvâ müşâhede eylediler. Dahı kendilere iltifât eylemediğinden bu sözi didiler. Nite ki Nasârâ 'Îsâ'da tilke'l-garâyibi müşâhede eyleyicek şirkde vâkı' oldılar ve didiler *el-Mesîhu İbnullâh*. Anlara su'âl olundı ki niçün böyle didinüz? Cevâb virdiler ki Mesîh'un fi'li beşer fi'line muhâlif olduğiçün didük didiler. Kezâlik nisâ dahı Yûsuf'da bir mertebede hüsn ve 'ismet müşâhede eylediler ki cins-i beşerde misli vücûda gelmemiş didiler ki ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾

Su'âl: Nisve hod melâ'ike görmemişlerdür, ne keyfiyyetile ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾ didiler? **[58b]** **Cevâb:** Tabî'atlerinde merkûz idi ki melekden gökçek ve şeytândan kabîh nesne olmaya. Bu ecilden her güzel şey meleğe teşbîh olınur, her kabîh şeytâna teşbîh olınur. (31)

﴿فَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ﴾ Züleyhâ didi bu gördiğünüz beni andan ötürü melâmet eylediğinüz kimesnedür didi. Zâhir budur ki benüm itdüğüm vaz', katınuzda ma'zûr oldı didi. Cümlesi sen işlediğünde ma'zûrsın didiler. ﴿وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ﴾ Ben istedüm ki ol bana el vire her cihetile, tasarrufına kâdir olam ﴿فَاسْتَعْصَمَ﴾ benden imtinâ' itdi ﴿وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا آمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ﴾ eğer benüm emrüme inkıyâd göstermezse elbette habs iderem didi ﴿وَلَيَكُونَنْ مِنَ الصَّاغِرِينَ﴾ dahı makhûr, zelîllerden olur.

Su'âl: ﴿آمُرُهُ﴾'daki zamîr mevsûle mi râci'dür, yâhûd Yûsuf'a mı râci'dür? **Cevâb:** Mevsûle râci'dür. Ma'nâ budur ki مَا آمُرُ بِهِ hazf-i cârrile, ya'nî eğer işlemezse şol şeyi ki ben anı emr eyledüm dimek olur. Dahı ol مَا masdariyye olmak câyizdür. Böyle olıcak zamîr Yûsuf'a râci'dür. Ya'nî benüm ana emrümi işlemezse لِيَكُونَنْ dahı okundı, tahfîfile. Evlâ da budur ki böyle ola. (32)

[114] Yanakları güneştir, alnı kamer… Yıldızlar dönmeyi bırakıp onu (Yusuf'u) anlatır.

﴿قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ﴾ Yûsuf, ilâhî bana ‘arz eyledükleri nesneden habs lâyıkdur ve evlâdur didi. Feth-i sînile masdariyye üzerine سَجْن dahı okundı. ﴿يَدْعُونَنِي﴾’deki zamîr-i cem‘ nisveye râci‘dür. Zîrâ tahrîz iden anlar idiler. **[59a]**

Su’âl: Zindânda olmak nefse meşakkatdür, ‘avratlarun da‘vet eyledüği lezzet-i ‘azîmedür. Böyle olıcak meşakkat lezzetden Yûsuf’a neden elyak ve evlâ oldı? **Cevâb:** Meşakkatün Yûsuf’a ehabb olması hüsn-i sabr ve kubh-ı ma‘siyete nazardur ve bu ikisinün ‘âkıbetlerine nazardur, müştehâ-yı nefse nazar değüldür.

﴿وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ﴾ Eğer benden anlarun keydini men‘ eylemezsen ﴿أَصْبُ إِلَيْهِنَّ﴾ ben anlara meyl eylerem ﴿وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ hatâ idici müznibînden olurum. (33) ﴿فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ﴾ Allâhu te‘âlâ Yûsuf’un tevâzu‘ını işitdi ve makbûl oldı ﴿فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ﴾ Yûsuf’dan anlarun şerrini men‘ eyledi ﴿إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ bedürüstî Allâhu te‘âlâ Semî‘dür ‘Alîmdür. (34)

﴿ثُمَّ بَدَا لَهُمْ﴾ Sonra zâhir oldı ‘Azîz’e ve ehline bir re’y ki Yûsuf’ı habs eyleyeler şu ecilden ki Züleyhâ zevcine eyitdi, bu gulâm-ı ‘İbrânî benden munkatı‘ olmaz, beni cemî‘ nâs içinde rüsvây eyledi “Züleyhâ bana hud‘a eyledi” diyü haber virüp ‘özr beyân eyler. Benüm tâkatüm yokdur ki günâh Yûsuf’un idüğini halka beyân idüp ‘özr idem, yâ bana izin vir ben dahı çıkam nâsa i‘tizâr idem, yâhûd anı habs eyle, tâ ki söz keleci nâs beyninde munkatı‘ ola didi. ‘Azîz bu sözi işidicek hemândem Yûsuf’ı habs itmeğe emr eyledi. ﴿مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ﴾ Yûsuf’un tâhir olduğına delâlet ider ‘alâmetler zâhir oldukdan sonra habsa emr eyledi. Ol emârât razî‘un şehâdeti ve kamîsun şakk olmasıdur. ﴿لَيَسْجُنُنَّهُ حَتَّى حِينٍ﴾ **[59b]** Yûsuf habs olınsun, tâ Züleyhâ hakkında olan söz munkatı‘ olunca. Bu ecilden ‘Azîz Yûsuf’ı beş yıl habs eyledi. (35)

﴿وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ﴾ Yûsuf’ıla zindâna iki yiğit bile girdi. Birisi meliğün sâkîsi ve birisi dahı ekmekcisi idi. Zindâna girmelerine bâ‘is bu olmışidi ki ehl-i Mısır bu sâkîyle habbâza rişvet bezl eylediler, tâ ki pâdişâhun ta‘âmına yâ şarâbına zehr katalar. Sâkî buna râzı olmadı, habbâz râzı oldı, ta‘âmına zehr katdı. Sâkî bu hâli meliğe bildirdi. Meliğün önüne ta‘âm gelicek melik habbâza “Bu ta‘âmdan ekl eyle” didi, habbâz ekl itmedi. Tecribe ecliçün ol ta‘âmdan hayvâna virdiler. Yidiği anda helâk oldı. Döndi habbâz eyitdi, sâkî

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

dahı meliğün şarâbına zehr katdı didi. Melik sâkîye "Getürdüğün şarâbdan iç" diyü emr eyledi. Sâkî içdi, zarar eylemedi. Melik gazabından ikisin bile habse emr eyledi. Zindânda ikisi birer düş gördiler. Varalum şu 'İbrânî'yi menâmıla tecribe idelüm didiler. Yûsuf'un katına geldiler, gördükleri düşi Yûsuf'a takrîr eylediler. ﴿قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا﴾ Sâkî ben beni üzüm sıkarken gördüm didi. 'İnebün adı lügat-ı 'Umân'da hamrdur. Yâhûd ﴿أَعْصِرُ خَمْرًا﴾ didüği mecâzdur bi-i'tibâri mâ ye'ûlü ileyh ola. Zîrâ nevminde gördi ki bir bostâna girmiş, bir asma görmiş, üzerinde üç salkım üzüm var. Ol üzümi sıkup meliğün kedehine koyup meliğe virmiş. Üzümün mâlı hamr olıcak ﴿أَعْصِرُ خَمْرًا﴾ dimek câyizdür. **[60a]** ﴿وَقَالَ الْآخَرُ﴾ İy habbâz didi ﴿إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْزًا﴾ menâmda gördüm, başumda üç ekmek sepedi götürmişem ol zarfda envâ'-ı et'ime varımış. ﴿تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ﴾ başumda olan ta'âmdan kuşlar yidiler ﴿نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ﴾ hâzihi'r-ru'yânun ta'bîrinden bize haber vir ﴿إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ﴾ seni 'âlimînden görürüz. Yâ ta'bîr-i ru'yâda mâhirînden görürüz. Yâhûd seni nâsa ihsân idicilerden görürüz didiler. Zîrâ Yûsuf 'aleyhi's-selâm mazlûmâ nusret eylerdi ve za'îfe mu'în olurdı, hastaya devâ iderdi. Mahzûnlarun gönlini ele alurdı ve bir kimsenün mekânı muzâyaka üzerine olsa tevsî' iderdi ve ehl-i sicne dirdi ﴿اِصْبِرُوا تُؤْجَرُوا﴾ sabr eylen, tâ ki ecirler bulasız dirdi. Mezkûr kavilde ol iki fetâ yâ sâdık olalar, yâ ikisi me'ân kâzib olalar, yâhûd biri sâdık ola ki nâcîdür ve âhar kâzib ola ki maslûbdur.

Su'âl: ﴿بِتَأْوِيلِهِ﴾'deki zamîr ne şeye râci'dür? **Cevâb:** Yûsuf'a hikâyet itdükleri şeye râci'dür. (36)

﴿قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ﴾ Yûsuf didi ki size rızıklancak ve yiyecek ta'âm gelmez. Bu kavilden murâd budur ki çün ki bunlar ihsânıla ve 'ilmile Yûsuf'ı sıfatladılarsa ve Yûsuf'dan istiftâ itdilerse Yûsuf'a lâzım oldı ki nefsini fevk-i 'ulemâda olan 'ilmile tavsîf ide ki gaybdan haber virmekdür ve irşâd idüp va'z u nasîhat eyleye ve anlara nâfi' olan **[60b]** tarîkata da'vet eyleye. Zîrâ istiftâ itdükleri nesneden evlâ ve evcebdür. Böyle olıcak irşâdı ve nasîhati takdîm itmek evlâ oldı. Sonra müşkilleri hall olına. Bu takdîrce gaybdan haber virüp sahîh olıcak bu vâsıtayıla sâkîye ve habbâza tevhîd zikr olınup îmân 'arz olınur anlarun İslâm'ına sebeb olur. bu bir tarîkdür ehl-i 'ilme lâzımdur ki bir câhil-i bî-dîn gelüp bir 'âlimden istiftâ itse evvelâ irşâd ve da'vet ve nasîhat idüp sonra müşkilini hall itmek gerek. Yûsuf dahı mezkûr ahvâli icrâ itmek kasd

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tubaed.gov.tr

eylediğinden ﴿لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ﴾ didi. ﴿إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ﴾ Ta'âm gelmez illâ ben rengini ve 'adedini beyân itdüğüm ta'âm gelür. ﴿قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا﴾ bu haberüm size ta'âm hakkında, ol ta'âm size dahı gelip vâsıl olmadan evveldür. Yûsuf'a su'âl itdiler, neden bildün bize gelecek ta'âm ne nev' olduğını sen hod fâlcı ve müneccim değülsün? Yûsuf dahı cevâb virdi ve didi. ﴿ذَلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي﴾ Bu te'vîli ve gaybdan haber virmeği bana rabbim vahy idüp ta'lîm eyledi ﴿إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾ Terk eyledüm şol kavmün dînini ki Hudâ vahdâniyyetini tasdîk itmezler ﴿وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ﴾ ve dahı anlar âhirete inkâr iderler. (37)

﴿وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ﴾ Ya'nî i'râz eyledüm kavm-i keferenün milletinden ve iktidâ eyledüm âbâmun dînine ki millet-i beyzâdur. [61a] Bu kavilde ta'rîz vardur sicnde olan kâfirlere. ﴿مَا كَانَ لَنَا﴾ Bizim içün sahîh değüldür, zîrâ biz ma'şer-i enbiyâdan olmağıla lâyık değüldür ﴿أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ ma'bûdumuza şerîk zamm eyleyevüz putı ki semî' ve basîr olmaya ﴿ذَلِكَ﴾ tavhîd yâ nübüvvet ﴿مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ﴾ Hudâ'nun bize ve mü'minlere keremindendür ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾ lâkin çok nâs Hudâ'nun fazlına şükr itmezler, şerîk koşarlar. (38) ﴿يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ﴾ Nidâ ol iki fetâyadur, burada nidâ Allâhu te'âlânun kavlinde olan nidâ gibidür أَصْحَابُ النَّارِ ve أَصْحَابُ الْجَنَّةِ didüğinde nidâ nârda ve cennetde sâkin olanadur. Burada dahı murâd *yâ sicnde sâhibler* dimekdür, zîrâ mashûb değüldür bel ki mashûbun fihidür. ﴿أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ﴾ 'adedde kesîr olan mı yiğdür ﴿أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ﴾ yohsa Allâh ki bir ola, Kahhâr ola, şerîkden münezzeh olup rubûbiyyetde kimseye mağlûb ve şerîki olmaya, ol mı yiğdür? (39)

﴿مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءً﴾ İy Allâh'dan 'ibâdet gayrıya itmezsiz illâ şol esnâma 'ibâdet idersiz ki ﴿سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ﴾ siz ve âbânuz Allâh diyü tesmiye eylemişsizdür, ke'ennehû sizün 'ibâdetinüz esmâyadur hakîkaten müsemmeyâta değüldür. ﴿مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ﴾ sizün tesmiyenüze Allâhu te'âlâ hüccet göndermedi. ﴿إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ﴾ Emr-i ibâdetde hüküm değüldür illâ Hudâ'nundur, lâzım geldi ki ol hüküm ne şey idüğin beyân ide. ﴿أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ﴾ Ya'nî hudâ kitâbında emr eyledi ki 'ibâdet olunmaya illâ Allâhu te'âlâya oluna [61b] ﴿ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ﴾ burhân-ı sâtı'ıla sâbit ve muhakkak dîn bu dîndür. İşâret-i kelâm ﴿مَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ﴾ kavlinin mefhûmınadur. ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ Ekser-i nâs bilmezler kendülerine olacağını sevâbdan ve 'ikâbdan. Bu

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

tafsîlden sonra Yûsuf 'aleyhi's-selâm ta'bîre şurû' eyledi ve didi, (40) ﴿يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا﴾ Sâkîye didi ki gördüğün bostân pâdişâhdur ve ol üç salkım senün üç gün dahı sicnde eğlenmendür. Sonra çıkup evvel olduğun 'izzetde olsan gerek. ﴿وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ﴾ Habbâza didi ki senün üç seped gördüğün zindânda üç gün eğlenmendür, sonra çıkup katl olınsan gerek. Kuşlar gelüp başını yiseler gerekdür. Vaktâ ki habbâz bu ta'bîri işidicek ben ru'yâ görmedüm size kizb itdüm didi. Yûsuf didi ﴿قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ﴾ siz su'âl eyledüğünüz emr tamâm oldı ve kat' olundı gerek. Siz sözinüzde sâdık olun, gerek kâzim olun elbette vücûda gelür didi.

Su'âl: Bunlar hod iki emrde istiftâ itdilerdi. Emri tevhîd itmenün vechi nedür? **Cevâb:** Emrden murâd müttehem olmalarına bâ'is olan emrdür ki meliğe sem virüp ol ecilden mahbûs olduklarıdur. (41)

﴿وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا﴾ Yûsuf sâkîye didi ki anı katlden kurtılur zann eylemişdi. Burada zan yakîn ma'nâsınadur, yâhûd kendü **[62a]** ma'nâsına ola. Zan iden Yûsûf ola eğer ta'bîri bi-tarîki'l-ictihâd ise. Eğer ta'bîri bi-tarîki'l-vahy ise zan sâkîye isnâd ola. Zîrâ bi-tarîki'l-vahy olıcak Yûsuf yakîn üzere olur. ﴿اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ﴾ Beni vasf eyle efendin katında ve söyle ki zindânda bir zulmen habs olmış gulâm var, habs olalı çok zamândur di. İhtimâldür ki rahm eyleye bu vartadan halâs eyleye. Üç günden sonra sâkî zindândan çıkdı. ﴿فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ﴾ Sâkîye şeytân unutdurdı ﴿ذِكْرَ رَبِّهِ﴾ Yûsuf'ı efendisi katında anmağı unutdurdı, yâhûd zamîr Yûsuf'a 'âyiddür, ya'nî şeytân unutdurdı Yûsuf'a ma'bûdını anmağı. Hemândem Cibrîl nâzil oldı ve Yûsuf'a 'itâb eyledi ve didi ki kimdür seni babana mahbûb kılan? Yûsuf, Allâh'dur didi. Cibrîl eyütdi Allâhu te'âlâ der ki yâ Yûsuf ben seni zindânda unutmış olam böyle mi zan idersin ki benden gayrıdan meded taleb eylersin diyü buyurur didi. Yûsuf dahı eyitdi, yâ 'Âlimü's-sirri ve'n-necvâ benüm kalbüme kesret-i belvâ nisyân virmişdür, sen 'afv eyle günâhumı didi ve ağladı. ﴿فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ﴾ Yûsuf 'aleyhi's-selâm zindânda yedi yıl eğlendi 'itâben. ﴿بِضْعَ﴾ üçden dokuza varınca olan 'adeddür.

Su'âl: Ne vechile câyizdür lafz-ı ﴿ذِكْرَ﴾, ﴿رَبِّهِ﴾'ye muzâf olmak, **[62b]** *rabb*den melik murâd olunsa. Zîrâ masdar yâ fâ'iline muzâf olur, yâ mef'ûline. Burada ikisinden dahı hâlîdür. **Cevâb:** ﴿ذِكْرَ﴾'un ﴿رَبِّهِ﴾'ye mülâbesesi vardur bu kavilde

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَهُ لِرَبِّهِ[115] yâ عِنْدَ رَبِّهِ Böyle olıcak ﴿ذِكْرَ﴾'un ﴿رَبِّهِ﴾'ye bu mülâbeseyile izâfeti câyizdür. Zîrâ izâfet ednâ mülâbeseyile câyizdür.

Su'âl: Allâhu te'âlâ niçün 'itâb eyledi gayrıyıla meded taleb eylemede, hâlbuki Allâhu te'âlâ didi ﴿وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى﴾[116] dahı 'Îsâ'dan 'aleyhi's-selâm hikâyeten ﴿مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللّهِ﴾[117] dahı hadîs-i nebîde vâriddür مَنْ فَرَّجَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الدُّنْيا فَرَّجَ اللهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الْاٰخِرَةِ[118] **Cevâb:** Allâhu te'âlâ enbiyâyı sâyir halk üzerine güzîde kılduğı gibi anlara umûrun evlâsını ve efdalini müyesser eyledi. Böyle olıcak anlara ahsen budur ki umûrı Hudâ'dan gayrıya tefvîz eylemeyeler. Husûsan ki mu'temedün 'aleyhi olan kâfir ola lâyık budur ki tevfîz itmeye, bu ecilden 'itâb olundı. (42)

﴿وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ﴾ Yûsuf'un sicnden çıkması karîb olıcak Mısır meliği Reyyân b. Velîd bir düş gördi ki Nîl'den yâ bir nehr-i yâbisden yedi semiz sığır çıkdı ve yedi arık sığır dahı çıkdı. Ol semiz sığırları bu yedi arık sığırlar yutdı. Ve dahı gördi ki yedi 'aded yeşil dânesi bağlanmış sünbüle gördi ve yedi **[63a]** nefer kurı sünbüle gördi. Ol yedi yâbis olanlar gelüp yeşil sünbüle dolaşdı, tâ şol denlü ki ol yeşile gâlib oldılar. Melik uyanıcak kâhinler taleb eyledi, tâ ki hüsn-i ta'bîr ideler. ﴿سِمَانٍ﴾, ﴿بَقَرَاتٍ﴾'ün sıfatıdur ma'nâda ﴿سَبْع﴾'den hâldür.

Su'âl: سَبْعٌ عِجَافٌ niçün dinilmedi izâfetile? **Cevâb:** Temyîz mevzu'udur beyân-ı cins içün lafz-ı ﴿عِجَافٌ﴾ vasfdur, yalnuz anunıla beyân vâkı' olmaz.

Su'âl: Âyetde delîl var mıdur sünbülât-ı yâbise, ol sünbülât-ı hudr gibi yedi olduğına? **Cevâb:** Kelâm mebnîdür mansûb olmak üzerine hâze'l-'adedde gelinceye dek, simânda 'icâfda hudrda. Pes lâzımdur ki ma'nâ-yı ﴿أُخَرَ﴾, ﴿سَبْع﴾'a mütenâvil ola. Takdîr-i kelâm böyledür ki وسبعا أُخَرَ

Su'âl: Câyiz değül midür ﴿وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ﴾ kavli ﴿سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ﴾ kavline ma'tûf ola, bu takdîrce ﴿وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ﴾ mecrûr ola? **Cevâb:** Câyiz değüldür, zîrâ fesâda

---

[115] Şeytân onu efendisine hatırlatacağını unutturdu.

[116] … İyilik ve takvâda yardımlaşın … Mâ'ide 5/2.

[117] Îsâ, onların inkârlarını sezince, "**Allah yolunda yardımcılarım kim**?" dedi… Âl-i 'İmrân 3/52.

[118] Kim bir mü'minden dünyâ sıkıntılarından bir sıkıntıyı giderirse, Allah'da kıyâmet günü ondan âhiret sıkıntılarından birini giderir. Buhârî, *Mezâlim*, 3; Müslim, *Birr*, 58.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

mü'eddîdür. Zîrâ ﴿سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ﴾ kavline 'atf anun hükminde olup ma'tûfun 'aleyh lafz-ı ﴿سَبْعِ﴾'i mümeyyiz olduğı gibi ol ma'tûf dahı mümeyyiz olur. Ammâ lafz-ı ﴿أُخَرَ﴾ iktizâ ider ki ol ﴿أُخَرَ﴾ olanlar ol geçen ﴿سَبْعِ﴾'un gayrı ola. Beyânı budur ki kaçan sen disen عِنْدَهُ سَبْعَةُ رِجَالٍ قِيامٍ وَقُعُودٍ[119] disen cerrile sahîh olur. Zîrâ سَبْعَةُ'yi رِجَال'le temyîz eyledün. Ol رِجَال'i dahı ba'zını قِيام ile ve ba'zını قُعُود ile sıfatladun. Ammâ عِنْدَهُ سَبْعَةُ رِجَالٍ قِيامٍ وَاٰخَرِينَ قُعُود[120] **[63b]** ya'nî lafz-ı âhar zamm olınup 'atf murâd olsaydı cerrile 'atf câyiz değüldür رِجَال'e zîrâ ma'nâ-yı maksûd hâsıl olmaz.

﴿يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ﴾ Ke'ennehû muhâtab olanlar 'ulemânun ve hukemânun a'yânıdur ﴿أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ﴾ benüm düşümi ta'bîr eylen ﴿إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ﴾ eğer düşi ta'bîr eylemeğe kâdir olursanuz. **(43)**

﴿قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ﴾ İzâfet bi-ma'nâ مِنْ'dür. Ya'nî didiler ki senün gördüğün ahlâmdan adgâsdür. Ya'nî karışık düşdür, te'vîle kâbil değüldür. Zîrâ gâh olur ki ru'yâ hadîs-i nefsden ve vesvese-i şeytândan olur. Bu kısım ta'bîre nâ-kâbildür. ﴿أَضْغَاثُ﴾ ahlâtı nebâtdan cem' olana dirler, ضِغْث'ün cem'idür. ﴿وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالِمِينَ﴾ Biz menâmât-ı muhtelitanun tefsîrine 'âlim değiliz. Zîrâ te'vîl-i menâmât sahîh değüldür.

Su'âl: Meliğün gördüği hod hulm-i vâhid idi. Sîga-i cem'den garaz nedür?
Cevâb: Hâze'l-kelâm senün bu kavlün gibidür, فُلَانٌ يَرْكَبُ الْخَيلَ وَيلْبَسُ عَمَايمَ الْحَرِيرِ[121] Hâlbuki ancak bir ferese biner ve dahı bir 'amâme geyer iken bu cins nesneler isti'mâlde vâriddür. **(44)**

﴿وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا﴾ Ol iki fetâdan necât bulan ki sâkidür, didi ﴿وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ﴾ müddet-i tavîleden sonra zikr itdi. Yûsuf'un iki fetâyiçün ru'yâ ta'bîriyle melik öninde anıldığınun mâ beyninde yedi yıl geçdi. Kesri hemzeyile إِمَّةٍ dahı okundı. أَمَةٍ dahı okundı nisyân ma'nâsına ﴿أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ﴾ **[64a]** ben haber vireyim te'vîli şol kimsenün katından ki ol te'vîle 'âlimdür. أَنَا أَتِيكُمْ بِتَأْوِيلِهِ dahı okundı. ﴿فَأَرْسِلُونِ﴾ Ya'nî beni ana gönderün, varayım istifsâr ideyim. Zindân dahı

[119] Yanında ayakta ve oturan yedi kişi var.

[120] Yanında ayakta yedi kişi ve diğerleri oturan adamlar vardır.

[121] Falanca atlara biner ve ipek sarıklar sarar.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

şehirden ırak idi. Sâkîyi Yûsuf'a gönderdiler, sâkîye didiler ki sen müşâhede eyledün andan, anun hâlini neden bildün sen hod kâhin ve mu'abbir değülsin didiler. Bu dahı ahvâlini mâ beynde olan mâcerâyı ve Yûsuf'un 'ilmini ve hikmetini ve fehmini ve hüsnini cümleten bunlara tafsîl eyledi.

Zindâna gelüp Yûsuf'un huzûrına girdi ve nisyânından evvelâ 'özr eyledi ve didi, (45) ﴿يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ﴾ yâ Yûsuf yâ sâdıka'l-kavl, meliğün gördüği menâmdan ta'bîr eyle didi. Yûsuf dahı sâkî meliğün gördüği menâmı Yûsuf'a takrîr itmezden evvel ta'bîr eyledi. sâkî Yûsuf'a didi ﴿أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ﴾ bize haber vir yedi semiz sığırı yedi arık sığır yidiler ve dahı yedi tâze sünbüle, yedi yâbis sünbüle gâlib oldı. Bunı ta'bîr eyle ben gine pâdişâha ve beğlerine dönüp varuram ﴿لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ ümîddür ki senün fazlunı ve 'ilmden mertebeni bileler, seni bu belâdan halâs ideler didi. Cibrîl Yûsuf'dan munkatı' idi, çün ki melik ru'yâ gördi, Cibrîl geldi Yûsuf'a çıkmağıla muştuladı. Zîrâ ol menâmun ta'bîrinden mu'abbirler 'âciz olup sen feth idersin. (46)

[64b] ﴿قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا﴾ Yûsuf didi ki 'âdet-i me'lûfenüz üzere cidd u ictihâdıla yedi yıl ekin ekin ﴿فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ﴾ biçdüğünüzi sünbülinde kon buğdayı sünbüleden ayırman, tâ ki arpa buğday biti yimeye ﴿إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ﴾ meğer ol yıllarda ekl idicek mikdârı sünbüleden ayırun. (47) ﴿ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ﴾ Andan sonra ol ucuzluk yıllardan sonra geliserdür ﴿يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ﴾ yedi cezb idici yıl gelür tamâm kaht olsa gerektir ol yedi yıllar yiyiserlerdür evvelâ sakladığınuz zahîrenüzi yiyile. Yıla ekl isnâdı isnâdı mecâzîdür. ﴿إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ﴾ Meğer ekin içün sakladuğunuzı yimeyeler. (48) ﴿ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ﴾ Ol müczib yıllardan sonra bir yıl dahı gelür nâsa meded gelür yağmurıla ﴿وَفِيهِ يَعْصِرُونَ﴾ ol yılda nâs 'inebi ve zeytûnı ve simsimi sıkarlar. Yemiş cinsi çok olduğundan Hazret-i Yusuf evvelâ ru'yâyı ta'bîr eyledi. Sonra sekizinci yıl hayırlıdur didi ve mübâreklikle muştuladı ve ni'meti çok olısardur didi. Vahy tarîkiyle bu cümleden haber virdi.

Su'âl: Ma'lûmdur ki kaçan kaht yılı nihâyet bulsa sonra ucuzluk olsa gerekdür. Öyle olıcak sekizinci yıl kesîru'l-hayr olduğunı haber virmek vahye havâle olunmak nedendür? **Cevâb:** Belâ sonra ki yıl ucuz idiği ma'lûmdur 'ilm-i mutlak ile, ammâ 'ilm-i mufassal ile ma'lûm olmaz, illâ vahyile ma'lûm olur. Yûsuf'un ﴿يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ﴾ kavli ol yılun tafsîlen hâlini **[65a]** i'lâm itdi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Sâki melike Yûsuf'un sözinden haber viricek melik ol mu'abbiri bana getürün didi. Sâkî gelüp melik seni da'vet eyler, icâvet eyle didi. Yûsuf, dön var melike git didi, ol demde icâbet itmedi. Böyle itmeden maksûdı isnâd itdükleri nesneden berî olduğını ve mahbûs olması zulmen idüğini ızhâr itmek ecliçün su'âli mukaddem eyledi hurûcı üzerine. Dahı tâ ki melik nazar-ı noksânıla nazar eylemeye. Bu mezkûre Allâhu te'âlânun bu kavli delâlet ider, (49) ﴿وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ﴾ Melik Yûsuf'ı bana getürün didi ﴿فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ﴾ vaktâ ki sâkî Yûsuf'a geldiyise ﴿قَالَ﴾ Yûsuf didi ﴿ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ﴾ seyyidine rucû' eyle ﴿فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾ meliğe su'âl eyle ellerini kesen 'avratlarun şânından. Nebî 'aleyhi's-selâm didi, ben Yûsuf'un kereminden ve sabrından 'acebe geldüm. Eğer ben Yûsuf yerine olaydım anlara haber virmezdüm, tâ beni sicnden çıkarmayınca. Eğer o denlü zindândan eğlenmiş olaydım melik seni ister didiği mahalde te'hîr itmez icâbet iderdüm didi. Ve Yûsuf'un hüsn-i edebindendür ki Züleyhâ bile olan mâcerâyı zikr itmedi. ﴿إِنَّ رَبِّي﴾ Bedürüstî Hakk te'âlâ ﴿بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ﴾ nisânun mekr-i 'azîmlerine 'alîmdür. (50)

﴿قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ﴾ Reyyân didi, nedirü şânınuz? ﴿إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ﴾ Yûsuf'a hud'a eyledüğünüz vaktde Yûsuf'dan size meyl müşâhede eyledünüz mi didi. Melik ol 'avratlara âdem **[65b]** saldı, istifsâr eyledi. Anlar dahı Yûsuf'un berâ'etinden ve 'ismetinden meliğe haber virdiler. ﴿قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ﴾ Ol 'avratlar hâşâ Yûsuf'dan biz bir fi'l-i kabîh görmedük, ana isnâd olınan vâkı' değüldür diyü şehâdet eylediler. Züleyhâ anlarun Yûsuf hakkında eyülikle şehâdetlerin göricek i'tirâf eyledi ﴿قَالَتِ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ﴾ Züleyhâ el'ân hak merkezinde karâr eyledi. Ben muhâda'a eyledüm nefsinden Yûsuf'a didi ﴿وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ﴾ Yûsuf kavlinden sâdık olanlardandur, dahı 'Azîz'ün emânetini hıfz idüp hakkı mümâlahayı ri'âyetinden sâdıkîndendür didi. Bu zamânda Yûsuf dahı sicnde idi ve didi ki (51) ﴿ذَلِكَ لِيَعْلَمَ﴾ Dönüp sâkî Yûsuf'a geldi ve 'avratlarun Züleyhâ'nun ol esnâda olan musâhabetlerinden Yûsuf'a Nakîr ve Kıtmîr haber virdi. Yûsuf dahı ﴿ذَلِكَ لِيَعْلَمَ﴾ didi. Ya'nî ol tesebbüt 'Azîz bilsin içündür ﴿أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ﴾ Ben ana ma'siyet ile hıyânet eylemedüğümü ﴿بِالْغَيْبِ﴾ 'Azîz benden gâyib olduğı hâlde yâhûd ma'nâ böyle ola ben andan gâyib olduğum hâlde ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ﴾ dahı 'Azîz bilsin içündür Allâhu te'âlâ hâyinlerün mekrine vücûd ve nüfûz virmediğini.

Melik Yûsuf'un ahvâline vâkıf olıcak hemândem yetmiş kapucı gönderdi, tâ

ki melikün huzûrına yitişdireler. Kapucılar Yûsuf'a gelüp sicnden çıkardılar. **[66a]** Hazret-i Yûsuf sicnden çıkduğı zamânda ehl-i zindâna du'â eyledi ve didi ki اَللَّهُمَّ اَعْطِفْ عَلَيهِمْ قُلُوبَ الْأَخْيارِ وَلَا تُعْمِ عَلَيهِمْ وُجُوهَ الْأَخْبَارِ[122] Ve zindân kapusında yazdı ki إِنَّهُ قَبْرُ الْأَحْياءِ وَمَنَازِلُ الْبَلْوَي وَشَمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ وَتَجْرِبَةِ الْأَصْدِقَاءِ[123] Gusl idüp sicn kirlerinden pâk olup ahsen libâsın giydi. Kasd eyledi ki çıkup pâdişâha teveccüh eyleye, ammâ evvelâ Hakk'a tazarru' ve tevâzu' idüp didi ki (52) ﴿وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي﴾ Nefsümi zelelden berî eyleyemem ve tarîk-i şehvet-i beşeriyyeye meylden pâk idemezem ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ bedürüstî cins-i nüfûs sâhibine yaramaz nesne ile emr ider ﴿إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي﴾ şol kimse değül ki Hakk te'âlâ ana 'ismet ile rahm eyleye ﴿إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ bedürüstî benüm rabbum Gafûrdur Rahîmdür. Burada *sû'*dan murâd Yûsuf'un seyyidesine ﴿هِيَ رَاوَدَتْنِي عَنْ نَفْسِي﴾ kavlidür. Allâhu te'âlâ Yûsuf'dan bu günâhı 'afv eyledi. Niteki Züleyhâ'dan ﴿مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ kavlini 'afv eyledi istifsâr idüp istirhâm itdüği hînde.

Su'âl: ﴿ذَلِكَ﴾'den ﴿رَحِيمٌ﴾'e gelince olan kavl kelâm-ı Yûsuf'dan idüği neden sâbit oldı me'a hâzâ delîl dahı yokdur. **Cevâb:** Ma'nâ kifâyet ider kelâm-ı Yûsuf'dan idüğine delîl olmağa. (53)

﴿وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي﴾ Ya'nî Yûsuf'ı bana getürün, anı nefsüm içün hâlis kılup ve nefsüme hâs kılam didi **[66b]** Yûsuf meliğün huzûrına giricek evvelâ du'â eyledi meliğe ve didi ki اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ خَيرِهِ وَاَعُوذُ بِعِزَّتِكَ مِنْ شَرِّهِ Sonra selâm virdi ve lügat-ı 'İbrâniyye ile du'â eyledi. Melik bu dil ne dildür didi. Yûsuf dahı âbâmun dilidür didi. melik yetmiş dili tekellüme kâdir idi. Her dilile ki Yûsuf'a söyledi, mukâbelede Yûsuf dahı cemî' lisânıla cevâb viricek melik ta'accüb eyledi. ﴿فَلَمَّا كَلَّمَهُ﴾ Reyyân Yûsuf'a söylediyise ve Yûsuf'dan eyülükler müşâhede eylediyise ﴿قَالَ﴾ Reyyân didi eyyühe's-sıddîk ﴿إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ﴾ sen bizüm katumuzda sâhib-i mekân ve sâhib-i menzilet oldun ﴿أَمِينٌ﴾ her şeye emîn nasb olundın. Ba'dehû eyyühe's-sıddîk dilerem ki ru'yânun ta'bîrini senden bi'z-zât kendüm işidem didi. Yûsuf dahı ibtidâ eyledi sen bakarlar gördün ve anlarun levni şu cins idi dahı ahvâlini ve çıkdukları mekânı takrîr eyledi ve gördi ki sünbüleleri tavsîf eyledi. Ve melik gördüği hey'etleri 'ale't-tafsîl beyân itdi, sonra ta'bîr eyledi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[122] Allah'ım hayırlı kimselerin kalplerini onlara meylettir, haberlerin yüzlerini onlara kör eyleme.

[123] Orası dirilerin kabri, imtihan menzili, düşmanın alt olduğu ve dostluğun tecrübe edildiği yerdir.

Rivâyetdür ki Yûsuf melikden gördüği ru'yâyı istihbâr eyledi, tâ ki ta'bîr idem didi. melik galat haber viricek Yûsuf meliğün gördüği böyle değüldür diyüp nice gördiyse Yûsuf aynını haber viricek melik ta'accüb eyledi ve didi ﴿إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ﴾ Bir rivâyet dahı budur, Yûsuf meliğe söyledi dahı tekellümde lügat-ı 'Arabiyyet'ile ve lügat-ı 'İbrâniyyet'ile ziyâde eyledi. Melik bu iki dili bilmeyicek Yûsuf'dan istifsâr eyledi **[67a]** مَا هَذَانِ didi. Yûsuf eyitdi, bu 'Arabî lügat 'ammüm İsmâ'îl lisânıdur ve ammâ 'İbrânî âbâb u ecdâdum dilidür didi. Lügat-ı 'İbrâniyyet'ile didiği buyıdı; Eyyühe'l-melik sana lâyık değüldür kesmez kılıç götürmek, dahı lâyık değüldür sağır ve a'mâ gılmân hizmetlenmek, dahı arz-ı şûrede ekin ekme. Zîrâ bir kimse şûre yirde tohum ekse tohumı zâyi' eyler ve sığıra zahmet virür ve eyyâmını zâyi' eyler. Şûre yir didiğümüz dünyâdur, tohum didüğümüz 'ömrdür, bakardan murâd leyl ü nehârdur. A'mâ ve sağır didiğümüz hakkı bilmeyenlerdür, kesmez kılıçdan murâd hak olmayandur ki ana bâtıl dirler. Vaktâ ki Yûsuf meliğe bu mezkûrı bildürdiyse melik ﴿نَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ﴾ didi. Melik Yûsuf'dan emr-i ru'yâyı işidicek Yûsuf meliğe, lâzımdur re'âyâya emr eylemen tâ ki yedi yıllık zahîre cem' ideler. Ya'nî 'âdetleri üzerine yedi yıla dek ekeler ol hâsıl olan galleyi hıfz idüp dahı mâl cem' ideler. Ve hazâyini envâ'-ı gallâtıla dolduralar didi. Ve girü pâdişâha dönüp size dahı envâ'-ı ta'âmı cem' idüp hazâyin memlû kılmak lâyıkdur, tâ ki etrâfdan halk gelüp zahîre taleb idüp satun aldukları hînde pâdişâha hâsıl olan künûz senden gayrı bir pâdişâha müyesser olmamışdur diyü Yûsuf nasîhat eyleyicek, melik benüm bu maslahatumı görür kimsem yokdur didi. (54)

﴿قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ﴾ Yûsuf beni hazâyinüne zâbıt ve hâfiz nasb eyle, bu emri tedbîr idem didi. **[67b]** Zîrâ tasarruf tarîkini hıfz itmişem dahı cem'-i mâlun vechini bilürem didi. Yûsuf'un kasdı umûr-ı müslimîne nizâm virmek idi. Yûsuf bu sözi söyleyicek meliğe sûret-i i'râz lâyih oldı. Kâle'n-nebiyyü 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm رَحِمَ اللهُ اَخِي يوسُفَ لَوْ لَمْ يقُلْ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ لَاسْتَعْمَلَهُ مِنْ سَاعَتِهِ وَلَكِنَّهُ اَخَّرَ ذَلِكَ سَنَةً[124] Ya'nî Allâh rahmet eylesün Yûsuf'a, eğer ﴿اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ﴾ dimeseydi melik ol sâ'at Yûsuf'ı zâbıt nasb iderdi. Lâkin bu sözile bir yıla dek nasbı te'hîr eyledi.

[124] Allah, kardeşim Yusuf'a rahmet etsin, eğer "Beni hazinenin başına getir" demeseydi, o esnâda o görev kendisine verilecekti, fakat bu sözünden dolayı görevi alması bir sene geciktirildi. Rivâyet için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/482.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Ne keyfiyyetile câyizdür müslim yed-i kâfirden 'amele mütevellî olmak ve anun taht-ı emrinde olup itâ'at itmek? **Cevâb:** Mücâhid ve Katâde rivâyet eyledi Sultân-ı câ'irden bir insânun tevellî itmenün cevâzını, hâlen ki selef kazâya tevellî iderlerdi buğâtdan, umûr-ı müslimîne nizâm kasd itdükleriçün. Bir rivâyetde melik İslâm'a gelmişidi ol zamânda. (55)

﴿وَكَذَٰلِكَ﴾ Ol temkîn-i zâhir gibi ﴿مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ﴾ arz-ı Mısır'ı Yûsuf içün mekân kılduk ﴿يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ﴾ *nûm*la ve *yâ*yıla kırâ'et olundı. Her menzili ve makâmı kendine mekân ittihâz itmek dilese men' olunmaz, zîrâ cümleye vâlî olup taht-ı sultânında dâhil olduğiçün. Rivâyetdür ki melik Yûsuf'a kendü tâcını giyürdi ve hâtemini Yûsuf'a hâtem kıldı ve kılıcını beline takdı ve altundan taht kodı incüyile ve yâkûtıla müzeyyen. Yûsuf hitâb itdi, yâ melik bu serîrile senün mülkün bağlaram ve ammâ hâtimile emr-i mülki tedbîr iderem. **[68a]** Fe-ammâ tâc ne benüm libâsumdur ne ecdâdum libâsıdur didi. Melik tâcı başuna seni iclâl ve ta'zîm içün vaz' itdüm didi. Yûsuf tahta çıkdı, cülûs itdi. Cemî' beğler Yûsuf'a münkâd oldılar. Kıtfîr'i ma'zûl itdi. Sonra bir nice günden sonra vefât itdi. Melik Kıtfîr'un 'avradını Yûsuf'a tezvîc eyledi. Züleyhâ'yıla halvete giricek Yûsuf "Senün evvel taleb eyledüğünden bu hayırlu değül midür?" didi. Züleyhâ'yı bikr buldı, iki oğul hâsıl oldı. Birinün adı İfrâyim ve birinün adı Mîşâ idi. Beyne'l-halk 'adâlet eyledi, cemî' ricâl ve nisâ muhibbi oldı. Melik geldi katında Müsülmân oldı. Dahı çok kimesneler İslâm'a geldiler. Ehl-i Mısır'a evvelki senede zahîre satdı, mukâbelede altun ve akçe aldı. Evvelâ ekinleri çok eküp hayli galle cem' eyledi, tâ ol kaht yılları gelinceye cem' eyledi. Sonra ol kaht Mısır'a ve Şâm'a ve sâyir nâhiyelere yayılıcak etrâfdan nâs gelüp Yûsuf'a teveccüh eylediler galle satun almağ ecliçün. Evvelâ altûna ve akçeye satdı. İkinci yılda cevâhire satdı. Üçüncü yılsa devâbba satdı. Dördünci yılsa bağ yirlerine ve çayırlarına satdı. Beşinci yılsa kullara ve câriyelere satdı. Altıncı yılda oğullarına ve kızlarına satdı. Yedinci yılda kendülerinün rakabelerine, ya'nî kendüleri zahîreye virene kul olmalarına satdı. Tâ ki cemî' nâs Yûsuf'a kul oldılar. Meliğe eyitdi benüm tedbîrüm **[68b]** nice gördün didi. Melik dünyâda re'y senün re'yündür didi. Yûsuf Allâh ve sen şâhid olsun ki ben ehl-i Mısır'ı bi-esrihim âzâd eyledüm ve anlara cemî' mâllarını virdüm didi. Sonra her zahîre taleb idene zahîre virüp mukâbelede bir deve yükin alurdı. Ekser almazdı. Bu üslûbıla beyne'n-nâs 'adâlet eyledi. Yûsuf'un bu vaz'ı Ken'ân'a

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

ve Şâm'a irişdi. Hazret-i Ya'kûb oğullarını gönderdi zahîre ecliçün Binyâmîn Yûsuf habs olundı. ﴿نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا﴾ Biz 'atâmuzı dünyâda yitişdürürüz ol 'atâ mülk ve gayrı gibi ﴿مَنْ نَشَاءُ﴾ hikmet iktizâ itdüği kimesneye. Rahmetden murâd nübüvvet ve İslâm'dur. ﴿وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ muvahhidînün sevâbını ibtâl eylemeziz. (56)

﴿وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا﴾ Âhiret sevâbı hayırlıdur şol kimselere ki tevhîd üzerine oldılar ﴿وَكَانُوا يَتَّقُونَ﴾ dahı me'âsîden ictinâb idenlere hayırlıdur. (57) ﴿وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ﴾ Yûsuf'un kardeşleri gelüp Yûsuf'a girdiler. Yûsuf anları göricek bildi, zîrâ anlar dahı ol zamânda yiğitler idiler. ﴿وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ﴾ Ammâ bunlar Yûsuf'ı bilmediler. Zîrâ mâ beynde çok zamân geçmişdi ve i'tikâdları buyıdı ki Yûsuf helâk olmış ola ve hâtırlarından gitmiş idi. Ve bunlar saltanatı ve mülki Yûsuf'a ba'îd görürlerdi. Ve bunlar Yûsuf'ı harîr kaftânlarıla **[69a]** gördiler. Altundan serîrde oturmış, boynında zehebden tavkı var ve başında altundan taç konmış ve sağında ve solunda 'azîm beğler hizmete durmışlar. Bunlar Yûsuf'ı bu hâlile ki müşâhede itdiler, birisinün hatırına hutûr eylemedi ki Yûsuf ola. Bunlar Yûsuf'a lisân-ı 'İbrânî'yle söylediler. Yûsuf tecâhül idüp bu dili bilmezlendi, tercümânıla söyledi ve didi ki bana haber virün siz kimlersiz, şânunuz nedür, ben sizi bilmezem didi. Bunlar eyitdiler "Arz-ı Şâm'dan bir kavmüz râ'î tâyifesinden." Yûsuf "Neye geldünüz?" didi, "Ta'âm satun almağa geldük" didiler. Yûsuf, zann iderem ki siz câsûs olasız didi. Bunlar ma'âzallâh didiler. Biz bir şeyh-i sıddîk nebînün ki adı Ya'kûb'dur oğullarıyuz, kardeşlerüz didiler. Yûsuf kaç nefer kimesnesiz didi. bunlar on iki nefer kimesneyüz didiler. Yûsuf eyitdi, burada hâzır kaç nefersiz didi. On neferüz didiler. Yûsuf eyitdi, siz on bin nefersiz, her birinüz bin âdemün emîrisiz, lâzımdur bana ahvâlinüzi tafsîlen i'lâm idesiz didi. Eyitdiler biz on iki kardeşüz, bir sıddîkun oğullarıyuz. Babamuz bir kardeşümüzi gâyetile severdi, ol kardeşümüz kuyuda vefât itdi, on bir kardeş kalduk didiler. Yûsuf, babanuz ölenden sonra sizden kimünle eğlenür didi ol vefât idenden sağîr bir kardeşümüz vardur ki anunıla sâkin olur didiler. Yûsuf, nice sıddîkdur ol babanuz ki sizden sağîr olanı ihyitâr eyleye **[69b]** ve siz nice dirsiz ki ol kardeşümüz helâk oldı ve kamîsi bâkî kaldı. Eğer harâmî katl eylediyse kamîsini alurdı, eğer kurt ekl itmiş olaydı kamîsini pârelerdi. Sizün kelâmunuzda tenâkus vardur didi. Eğer siz sâdıku'l-kavl isenüz benüm katumda ba'zunuzı koyunuz, varun ol bir

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

kardeşünüz dahı getürün, anı dahı göreyim. Eğer getürmezsenüz size zahîre virmem, dahı bana yakın olmazsız didi. bunlar didiler ki kangımuzı dilersen ihtiyâr eyle. Yûsuf ʻaleyhi's-selâm mâ beyninüzde kurʻa bırağun didi. Kurʻa itdiler, kurʻa Şemʻûn'a düşdi, rehin kodılar. Yûsuf dahı bunları taʻâmlandurdı, niteki Allâhu teʻâlânun kavli delâlet ider. (58)

﴿وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ﴾ Vaktâ ki Yûsuf anları sefer yarağıyla ki zahîredür ıslâh eylediyse ve her birisine devesi yüki taʻâm virdiyise ﴿قَالَ ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ﴾ Yûsuf didi anlara baba bir kardeşünüzi bana getürün. Murâd Binyâmîn'dür. ﴿أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ﴾ Bedürüstî ben keyli tamâm iderem dahı konuğı ikrâm idüp ziyâfet idenlerün efdaliyem. (59) ﴿فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ﴾ Eğer kardeşinüzi bana getürmezsenüz ﴿فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ﴾ benden size keyl yokdur, dahı benüm memleketüme yakın olmazsız didi. (60) ﴿قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ﴾ Biz anı babasından ayırmağa hudʻa idüp hîle iderüz ve bu maslahata kâdirleriz didiler. (61) ﴿وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ﴾ Yûsuf **[70a]** taʻâm keyl iden gılmâna didi ﴿اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ﴾ anlarun dirhemlerini cevâlıklarına kon didi. Rivâyetdür ki bidâʻatleri dirhem idi ve keş didikleri nesne idi ve sevîk ve su idi. ﴿لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا﴾ ümîddür ki benüm anlara kerâmetümi bileler ﴿إِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ ehillerine döndükleri vaktde gine rucûʻ ideler. Rivâyet olunur ki Yûsuf havf itdi ki babası katına getürdikleri bidâʻatden gayrı nesne olmaya bidâʻâtlerini gizledi ki rucûʻda teʼhîr eylemeyeler geleler. Yâhûd Yûsuf bilürdi ki anlar gayrun mâlını imsâkı helâl tutmazlardı, ümîd itdi ki bu hâl rucûʻlarına sebeb ola. (62)

﴿فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَى أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ﴾ Babalarına gelüp didiler ki yâ ebânâ bizden buğday menʻ olundı tekrâr varacak olursak, Yaʻkûb'a mâcerâyı takrîr eylediler ve isnâd-ı töhmet idüp Şemʻûn'ı rehin koduklarını iʻlâm itdiler. ﴿فَأَرْسِلْ مَعَنَا أَخَانَا نَكْتَلْ﴾ bizümle kardeşümüzi gönder, tâ ki mâniʻ refʻ ola, bize lâzım olan taʻâmı keyl idüp alup gelevüz didiler. ﴿وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ tâ sana getürinceye anı muzır nesnelerden hıfz iderüz didiler. يَكْتَلْ dahı okundı *yâ*yıla. Yaʻnî kardeşimüz keyl ide dimek olur. Anun iktiyâli bizüm iktiyâlimüze munzam ola. (63) ﴿قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمِنْتُكُمْ عَلَى أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ﴾ Yaʻkûb siz anı saklar mısız ola, mukaddemâ kardeşini hıfz eylediğünüz gibi olmamak tarîkiyle didi. **[70b]** Hakk'a tevekkül eyledi ve didi ﴿فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا﴾ حِفْظًا ve dahı خَيْرٌ حَافِظٍ dahı خَيْرٌ حَافِظِينَ okundı. ﴿وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ Allâhu teʻâlâ erham-i râhimîndür,

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

recâ iderem ki Binyâmîn'i hıfz itmekile bana in'âm ide. Ve recâ iderem ki bana iki musîbeti havâle eylemeye. Bu niyâz mukâbelesinde Hakk te'âlâ "'İzzetüm celâlüm hakkıçün ikisin bile sana vireyim" didi. (64)

﴿وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ﴾ Ya'nî yüklerini açdukları zamânda derâhimlerini ve gayrılarını redd olunmış buldılar. رُدَّتْ dahı kırâ'et olundı, kesr-i râyıla Kutrub ضِرِبَ زَيْدٌ lafzını hikâyet eyledi *kesr-i dâd*ıla. ﴿قَالُوا﴾ Babalarına didiler ﴿يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي﴾ مَا nefy içün ola. Ya'nî biz eylemeziz ve melikin ihsânını ve ikrâmını tavsîfde ziyâde eylemeziz. Tavsîf itdükleri buyıdı, biz bir eyü halk üzere yaradılmış meliğe tuş olduk. Bize şol denlü ikrâm ve ziyâfet eyledi ki eğer Âl-i Ya'kûb'dan bir kimse olaydı melik anun eyledüği ihsânı bize ol itmezdi. Yâhûd مَا istifhâm içün ola. Ya'nî bundan gayrı dahı ne cins ihsân taleb iderüz? Tâyıla dahı kırâ'et olundı Ya'kûb'a hitâb oluna. Ya'nî bu ihsândan gayrı dahı ne taleb idersin dimek olur. ﴿هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا﴾ Lutfından bizüm bidâ'atümüz bize redd eylemiş, böyle olıcak biz tekrâr ana rucû' itmekile ehlümizi ta'âmlandırırız ﴿وَنَحْفَظُ أَخَانَا﴾ kardeşimüzi bir tarîkile **[71a]** hıfz iderüz ki sen havf itdüğün nesne yetişmeye Binyâmîn'e ﴿وَنَزْدَادُ﴾ kardeşümüz bizümle olmağıla biz ziyâde tahsîl iderüz ﴿كَيْلَ بَعِيرٍ﴾ bir deve yüki ta'âmı ﴿ذَلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ﴾ bu nevbetde biz getürdüğümiz şey kalîldür, ehlimüze kifâyet eylemez. (65)

﴿قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ﴾ Ya'kûb eyitdi, ben Binyâmîn'i sizünle göndermezem ﴿حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ﴾ te'mînullâh ile mü'ekked 'ahd eylemezsenüz ﴿إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ﴾ cevâb-ı yemîndür, ya'nî hatttâ yemîn eyleyesiz ki anı gine getüresiz yâ siz mağlûb olasız ki getürmeğe kâdir olmayasız, ya meğer cemî'nüz helâk olasız, getürmeyesiz ﴿فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ﴾ Ya'kûb'ıla 'ahdün minallâh eylediler ﴿قَالَ﴾ Ya'kûb didi ﴿اللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ﴾ Allâhu te'âlâ bizüm mâ beynimüzde olan 'ahde muttali'dür ve rakîbdür ve şâhiddür.

Su'âl: Mezkûr istisnânun vechi nedür? **Cevâb:** ﴿أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ﴾ mef'ûlün lehûdur. ﴿لَتَأْتُنَّنِي﴾ kavli te'vîl-i nefydedür. Ya'nî لَا تَمْتَنِعُونَ مِنَ الْإِتْيَانِ لِعِلَّةٍ مِنَ الْعِلَلِ إِلَّا لِعِلَّةٍ وَاحِدَةٍ وَهِيَ أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ[125] Ma'nâ böyledür, sizi ityândan imtinâ' eylemek

[125] Onu getirmekten kendinizi alıkoymayacaksınız! Ancak illetlerden bir illet sebebiyle onu getirmekten alıkonulabilirsiniz ki o da, kuşatılmanızdır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

bir ‘illet içün meğer bir ‘illet içün imtinâ‘ itsenüz olur. Ol ‘illet sizün mağlûb olmanuzdur, yâhûd cümleten helâk olmanuzdur. (66)

﴿وَقَالَ﴾ Ya‘kûb didi ﴿يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ﴾ Yâ evlâdî kaçan ki Mısır’a dâhil olasız cümlenüz bir kapudan girmenüz, bel ki her birinüz bir kapudan girinüz **[71b]** tâ sizi câsûs zann eylemeyeler. Bu söz bâ‘is mezkûr ‘illet ola. Yâhûd bunlar sâhib-i hüsn ve cemâl idiler. Ya‘kûb bunlara göz değmesün diyü nasîhat eyledi.

Su’âl: İsâbet-i ‘aynün vechi var mıdur? **Cevâb:** Na‘am zîrâ Nebî ‘aleyhi’s-selâm didi [126] اَلْعَيْنُ تُدْخِلُ الْجَمَلَ الْقِدْرَ وَالرَّجُلَ الْقَبْرَ Ve dahı ‘aleyhi’s-selâm Hasen ve Hüseyin içün isti‘âze iderdi ve dirdi ki أُعِيذُكُمَا بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ هَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ [127] Ya‘nî ben sizi sığınduraram Allâh’ın kelimât-ı tâmmesiyle her şeytân-ı hâmmeden ve her yaramaz gözden.

Su’âl: Bu mezkûr tetayyür menzilesinde değül midür? Ya‘nî te’sîri olmaya ancak hemân bir zann ola. **Cevâb:** Mücerred tetayyür değüldür, zîrâ Nebî ‘aleyhi’s-selâm def‘ine işâret eyledi بِكَلِمَاتِ اللهِ kavliyle. Öyle olıcak ma‘lûm oldı ki te’sîri varımış. ﴿وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ Eğer Allâhu te‘âlâ size zarar kasr eylerse benüm size nasîhatüm nef‘ virmez ve ol teferruk sizden belâ def‘ eylemez. ﴿إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾ Hüküm Hakk’undur, yaramaz takdîr itdiyse elbette gelür yitişir, tevekkülüm Hakka’dur, cemî‘ ehl-i tevekkülün tevekküli değüldür, illâ Hakk’adur. (67)

﴿وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ﴾ Vaktâ ki ihve-i Yûsuf babaları emr itdüği üslûb üzere ebvâb-ı müteferrikadan girdilerse ﴿مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ ya‘nî Ya‘kûb’un re’yi dahı anlarun müteferrikaten girmeleri **[72a]** Hakk’un kazâsını üzerlerinden def‘ eylemedi. Zîrâ sirka nisbet olunup o cihetden rüsvây oldılar. Dahı Binyâmîn’ün yükinde sâ‘ bulunduğiçün Yûsuf Binyâmîn’i anlardan ayırup kendüye mukârin kıldı ilâ gayr-ı zâlik. ﴿إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا﴾

---

[126] Göz değmesi, deveyi kazana, adamı mezara sokar. Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme el-Kuzâ‘î, *Müsnedü’ş-Şihâb*, Mü’essetü’r-Risâle, Beyrût 1986, II/140.

[127] İkiniz hakkında her tür şeytandan, haşerâttan ve kötü nazardan Allah’ın tam kelimelerine sığınırım. Buhârî, *Enbiyâ*, 10.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

Ya'nî ol re'y nef' virmedi illâ nefs-i Ya'kûb'da olan hâceti kazâ eyledi ki ol hâcet oğullarına şefkatdür, dahı o şefkati ızhârdur, oğullarına vasiyyet eyledüği şey'ile ﴿وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ﴾ bedürüstî Ya'kûb 'aleyhi's-selâm sâhib-i 'ilmdür vahyile, zîrâ ﴿وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ didi ﴿لِمَا عَلَّمْنَاهُ﴾ biz ana ta'lîm itdüğümüz ecliçün ehl-i 'ilm ve 'ameldür ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ lâkin ekser-i nâs bilmezler kendülerine yetişecek nesne olmayup, illâ ancak Allâhu te'âlânun sâbık-ı 'ilminde takdîr eyledüği nesne olduğını bilmezler. (68)

﴿وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ﴾ Vaktâ ki gelüp Yûsuf'un üzerine girdilerse ﴿آوَى إِلَيْهِ أَخَاهُ﴾ Binyâmîn'i kendüye zamm eyledi ta'âmda, yâ menzilde. Rivâyet olunur ki ihve-i Yûsuf eyitdiler, taleb eyledüğün kardeşümüz budur, getürdük. Yûsuf dahı anlara ahsentüm ve esabtüm, yakında bunın 'ivazını size iderem didi. Yûsuf bunlara ikrâm idüp ziyâfet itdi, o cümleden her iki kişiyi bir sofraya sundı. Binyâmîn yalunuz kalıcak ağladı ve didi, eğer benüm Yûsuf kardeşüm sağ olaydı benümile bile otururdı. Yûsuf eyitdi, kardeşinüz yalınuz kaldı. Gelsün benüm soframa diyüp Binyâmîn'ile Yûsuf **[72b]** bir sofrada yidiler. Yûsuf eyitdi, siz on nefersiz, ikişer olun bir evde gecelen. Her iki kişi bir evde geceleyicek Binyâmîn yalunuz kaldı. Yûsuf aldı Binyâmîn'i bile geceledi. Binyâmîn'ün râyihasın kohardı, tâ sabâh olıcak Binyâmîn'e "Oğlun var mıdur?" didi. Binyâmîn, "On oğlum vardur, her birisinün ismini ol helâk olan kardeşümün isminden müştak kılupdururam" didi. Yûsuf eyitdi, ol helâk olanı sever misin? Binyâmîn, na'am didi. Yûsuf eyitdi, ister misin ol hâlik kardeşün bedeli ben sana kardeş olam? Binyâmîn eyitdi, senün gibi kardeşi kim bulur didi. Lâkin seni ne Ya'kûb tevlîd itdi, ne Râhîl. Hemândem Yûsuf ağladı, ayak üzerine kalkup kucuşdılar ve Yûsuf eyitdi, ol Yûsuf nâm helâk olan kardeş benüm. ﴿قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ﴾ Ben senün Yûsuf kardeşünem ﴿فَلَا تَبْتَئِسْ﴾ sen mahzûn olma ﴿بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ anlarun bize zamân-ı mâzîde itdüklerine şükr Hakk'a olsun ki bize ihsân idüp hayrıla girü cem' eyledi didi. Sen bu mâcerâyı anlara i'lâm itme, sa'âdet sana yüz tutdı ki anlarun ezâsından emîn oldun didi. Binyâmîn, yâ ahi ben senden ayrılmam didi. Yûsuf eyitdi, sen hod bilürsin vâlid benüm içün ne denlü gamm u gussa çekdi, eğer seni bunda ahz idersem Hazret-i Ya'kûb mütesellî ola seni ahz itdüğümüze muztarib olmaya didi. Binyâmîn eyitdi, ne tedbîr idersenüz eyle didi. **[73a]** Yûsuf ben sâ'umı senün yükünde gizleyem. Sonra ardunuzdan nidâ idem ki sen sâ' sirkat eyledün diyem. Aranup sende

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

bulınacak seni bana redd eyleyeler didi. Binyâmîn dahı bu kavle râzı olup işle didi. (69)

﴿فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ﴾ Yûsuf kardeşlerini yükleriyle techîz itdiyise ﴿جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ﴾ sikâyetden murâd su içicek âletdür ki oba suvâ‘ dirler, mikdâr-ı tûl üzerine olur, kardeşinün yükinde gizledi. Bir kavilde sikâye altundan idi, bir kavilde cevâhirile murassa‘ imiş. Bir kavilde altunıla musaykal imiş. Bunlar çıkup bir menzil ırak oldukları gibi Yûsuf ardlarından âdem gönderdi. Yetişdiler bunlara mâni‘ oldılar. ﴿ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ﴾ Münâdî nidâ eyledi. Rivâyet budur ki Yûsuf’un oğullarından Efrâyim idi ﴿أَيَّتُهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ﴾ yâ Ehl-i kâfile, siz uğruyımışsız, tevakkuf eylen, tâ ki sizi teftîş eylesem gerek didi. Zîrâ meliğün suvâ‘ı zâyi‘ oldı. عِيرُ devedür, bir kavilde kâfile-i hamîre dirler. (70) ﴿قَالُوا وَأَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ﴾ İhve-i Yûsuf eyitdiler ki “Ne zâyi‘ kıldınuz bizi ne sebebden teftîş idersiz?” didiler. (71) ﴿قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ﴾ Cevâb virüp didiler ki pâdişâhun suvâ‘ını yitirdük. صَاع, صَوْع, صُوع *sâd*un fethiyle ve zammıyla ve gayrı mu‘ceme ile ve gayrı mu‘ceme ile kırâ’etdür. ﴿وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ﴾ o sâ‘ı getüren içün vardur ﴿حِمْلُ بَعِيرٍ﴾ bir deve yüki buğday ﴿وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ﴾ ben ol yüke kefîl olmışam **[73b]** edâ iderem getüren kimesneye didi. (72)

﴿قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ﴾ Ya‘nî kasem eylediler kendülerine isnâd olınandan ta‘accüb tarîkiyle, siz hod bildinüz biz arz-ı Mısır’da me‘âsî işlemeğe gelmedük. ﴿وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ﴾ dahı biz hâze’l-meliğe sirka ecliçün gelmedük. ﴿لَقَدْ عَلِمْتُمْ﴾ didiler, zîrâ bunlar ihve-i Yûsuf’dan tamâm emânet anlamışlardı şu cihetden ki rihâlde buldukları bidâ‘atı girü redd eylemişlerdi ve devâblarını hıfz ve zabt itmişlerdi, tâ bir kimsenün zer‘ine girüp tenâvül itmesünler içün. Arz-ı Mısır’da hüküm darv ve tazmîn idi, ammâ Ken‘ân’da hüküm sârik sâhib-i mâla kul olmak idi. (73) ﴿قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ﴾ Bu cânibden Huddâm sâ‘ı sirka idenün cezâsı nedür eğer siz sözinizde kâzib olursanuz didiler. (74) ﴿قَالُوا جَزَاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ﴾ İhve-i Yûsuf eyitdiler kimün rahlinde ki sâ‘ buluna anun cezâsı sâhib-i mâla kul olmakdur bir yıl mikdârı ﴿كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ﴾ biz böylece ‘ikâb iderüz sârikîne hükm-i Âl-i Ya‘kûb’da didiler. (75)

﴿فَبَدَأَ بِأَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ﴾ Efrâyîm ibtidâ eyledi sâ‘-ı meliği teftîşe ihvenün yükleründe, Binyâmîn’ün yükinden evvel, birisinün zarfında bulımadı. Niçün bu tertîbe ri‘âyet olundı dirsen, nefy-i töhmet ecliçün ri‘âyet olundı.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ أَخِيهِ﴾ sonra sâ'ı çıkardı Binyâmîn'ün yükinden bunları Yûsuf'a getürdikden sonra bunlardan fârîğ olıcak Efrâyim **[74a]** eyitdi, ben zann itmezem ki Binyâmîn ahz ide, bunı teftîş idüp yükin bozmam didi. Kardeşleri eyütdiler vallâhi terk itmeziz, elbette anun hamli dahı aranmak gerek didiler. Senün nefsüne ve bizüm nefsümüze münâsibi budur ki tecessüs olına didiler. Binyâmîn'ün yükin tecessüs idicek sâ'ı buldılar. Bunlar itdükleri ikdâma peşîmân oldılar. *Zamm-ı vâv*ıla dahı vâvı hemzeye kalbile okundı.

Su'âl: Niçün suvâ'a 'âyid olan zamîr nice kerre müzekker oldı, sonra ol zamîr mü'ennes kılındı? **Cevâb:** Te'nîs-i zamîr suvâ' sikâye olmasına binâ'en ola, yâhûd suvâ' müzekker ve mü'ennes olur kısmından ola. Ba'dehû "Râhîl'ün iki oğlınun belâsı bizden gitmedi" didiler. Binyâmîn eyitdi, bel ki Râhîl oğullarına sizden belâ yitişdi, ammâ Yûsuf'a ﴿فَعَلْتُمْ بِهِ مَا فَعَلْتُمْ﴾ didi ve ammâ siz beni sârik kıldınuz didi. Anlar dahı didiler ki senün metâ'unda sikâyeyi kim gizledi? Binyâmîn eyitdi, sizün metâ'unuzda bidâ'a koyan gizledi. Bunlar bu sözi işitdükleri dem sâkit oldılar.

﴿كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ﴾ Ya'nî bu misillü keydi ve hîleyi Yûsuf'a vahy ile ta'lîm itdük ﴿مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ﴾ Tefsîrdir keydi ve beyândur. Ya'nî Yûsuf kendü kazâsında Binyâmîn'i ahz idemedi, zîrâ Yûsuf'un kazâsında sâriki kul itmek yokdur, bel ki dı'fi almakdur keyfiyyet-i kazâsı. ﴿إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ Binyâmîn'i ahz idemez meğer Allâh'un meşiyyetiyle ve izniyle ahz ider. Allâhu te'âlâ **[74b]** Binyâmîn'ün ahzini Ya'kûb'un 'aleyhi's-selâm kazâsıyla diledi. Telhîs-i kelâm budur ki eğer Yûsuf'un babasınun şerî'ati olmayaydı Binyâmîn'i ahze kâdir olmazdı. ﴿نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ﴾ Dilediğümüz kimsenün 'ilmde derecelerini yüksek kılaruz, niteki derece-i Yûsuf'ı 'ilmde yüksek kılduk. *Ya*'yıla يَرْفَعُ dahı kırâ'etdür دَرَجَاتٍ dahı okundı. ﴿وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ﴾ her sâhib-i 'ilmün fevkinde andan bir derece dahı yüksek sâhib-i 'ilm vardur. Yâhûd ma'nâ bu ola ki cemî' 'ulemânun fevkinde 'Alîm vardur ki ol Allâhu te'âlâdur.

Su'âl: Allâhu te'âlâ izin virdüği şey vâcibdür ki hasen ola. Bu hîle hod hasen değüldür, zîrâ bühtândur. **Cevâb:** Mezkûr eğerçe sûret-i bühtândadur, ammâ hakîkatde bühtân değüldür. Zîrâ anlar evvelâ Yûsuf'ı sirka idüp babasından ayırmışlarıdı ana binâ'en ﴿إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ﴾ dinildi. Yâhûd zâlike'l-kavl münâdînün ola Yûsuf'un olmaya. Ve dahı ﴿نْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ﴾ kavli berâ'etlerinün intifâsını

farzdur, farz-ı tekzîb hod tekzîb değüldür, beş ki eğer sarîhan tekzîb olunsalar vechi vardur. Zîrâ anlar ﴿وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِندَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ﴾ kavillerinde kizb eylediler. Ba'zılar eydür, bu misillü hîle sahîhdür, hîle-i şer'iyye câyiz olduğı gibi. Niteki Allâhu te'âlâ Eyyûb'a didi, [128]﴿وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا﴾ Dahı İbrâhîm nebî 'aleyhi's-selâm "Sâre benüm hemşîremdür" didi. (76)

﴿قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ﴾ Didiler, eğer Binyâmîn **[75a]** uğrıladıysa bunun kardeşi varıdı, o dahı sârik idi. Murâd Yûsuf'dur. Bu hâlde huzûr-ı Yûsuf'da tamâm mertebe hacil oldılar. Yûsuf dahı anlarun sözini işidirdi, söylemezdi. Yûsuf'a isnâd olınan vach-i sirkada ihtilâf olundı. Ba'zılar katında budur ki dedesinün, ya'nî anasınun babasınun putı varıdı, Yûsuf uğrıladı, sıyup mezbeleye bırakdı, yâhûd defn itdi. Ba'zılar eydür, evleründe 'anâk yâ decâce varıdı, alup kapuya gelen sâ'ile virdi. ﴿فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ﴾ Yûsuf gizledi nefsinde anlara cevâbı ﴿وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ﴾ dahı anlara ızhâr eylemedi bir zamân ﴿قَالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا﴾ ya'nî Yûsuf nefsinde didi, siz sirkada menzileten şerîrlersiz, zîrâ kardeşlerini uğrıladılar. ﴿قَالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا﴾ kavli ﴿فَأَسَرَّهَا﴾'daki zamîr-i te'nîsden bedeldü. Zamîri mü'ennes kılmak merci'ûn ileyhi cümle i'tibâr itmekiledür. İbn-i Mes'ûd ﴿فَأَسَرَّهُ﴾ dahı okudı.[129] ﴿قَالَ أَنْتُمْ﴾ kavlinün mefhûmı budur, siz dahı terakkîdesiz şer yöninden, zîrâ sizün serikanuz zâhir olmışdur, ammâ Binyâmîn'in serikası sizün sözinüzle zâhir oldı. ﴿وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ﴾ Hudâ a'lemdür sizün sözinüzi, zîrâ Yûsuf dahı kardeşi bir şey sirka itmemişlerdür didi. (77)

﴿قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا﴾ Yâ 'Azîz bu kardeşümüzün bir za'îf ve hazîn babası vardur, ol maksûd olan kardeşümüzün iftirâkıyla gamnâkdur, bunınla mütesellîdür, gâyetile mehabbeti vardur ﴿فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ﴾ bizüm kangımuzı dilersen rehn tarîkiyle al anun yerine ﴿إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ﴾ biz seni muhsinînden **[75b]** görirüz didiler. (76) ﴿قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ﴾ Yûsuf eyitdi hâşâ ki ben sizün birinüzi anun yerine alam, zîrâ sizün fetvânuz muktezâsınca vâcibdür ki sâ'umuz kimün rahlinde bulundıysa anı ahz idevüz, dahı Allâhu te'âlâ bana anı ahzile vahy eyledi, eğer ben anun yerine gayrı ahz

[128] Şöyle dedik: "**Eline bir demet sap al** ve onunla vur, yeminini bozma."… Sâd 38/44.

[129] Sahabe kavli.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

idersem ﴿إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ﴾ biz zâlimînden oluruz didi. bunlar bu sözi işidicek kemâl-i mertebe gazaba geldiler. Bunlarun şânları böyledür ki kaçan gazaba gelseler kimesneler mukâbele eylemeğe kâdir olmazlar ve anlarun birisi kaçan na'ara ursa hâmileler yükin düşürürlerdi. Anun ismi Rûbîl'dür ammâ bu hâlde iken babası oğullarında bir kimse yapışsa gazabı sâkin olurdı. Rûbil gazaba gelüp ben meliğe kifâyet iderem, siz esvâh tedârikinde olun didi. Döndi meliğe eyitdi, bize kardeşümüzi elbette vir yohsa bir sayha iderem ki cemî' hâmileler karnında olanını düşürürler didi. Cesedinde her kılı iğne gibi kalkdı ve kaftanından taşra çıkdı. Yûsuf oğlına var Rûbil'ün yanına bir yerine yapış didi. gelüp Rûbîl'e yapışdığı dem Rûbîl'ün gazabı sâkin oldı. Rûbil bunda Ya'kûb tahumından âdem var ancak didi. Yûsuf eyitdi, Ya'kûb kimdür? Rûbîl eyitdi, yâ melik sen Ya'kûb'ı anma, bedürüstî Ya'kûb İsrâ'îllullâh b. Zebîhullâh b. Hâlîlullâh'dur. Bir rivâyetde dahı Rûbîl bir dahı gazaba geldi, bu def'a Yûsuf Rûbîl'i ayağıyla urdı ve yire düşürdi ve boynun tutdı ve didi ki siz ma'şer-i 'İbrânî olmağıla zann idersiz ki sizden eşed bir ehad olmaya. Bunlar bu hâli göricek mülâyemet itdiler. Ba'dehû Yûsuf Şem'ûn'a **[76a]** hitâb itdi, senün kuvvetün ne keyfiyyetiledür didi. Şem'ûn eyitdi, kaçan gazabıla bir ulul cemâ'ate nazar eylesem benüm heybetümden ölürler didi. Ba'dehû dönüp Yahûdâ'ya kuvvetünden su'âl itdi. Yahûdâ eyitdi, kuvvet idüp bir depeyi yâhûd bir 'azîm taşı ki tûli ve 'arzı yüz zirâ' ola yerinden koparup başum üstüne koyup üç gün üç gice yiyüp içmeyüp götürmeğe kâdirem didi. Yûsuf Lâvî'ye eyitdi, sen dahı kuvvetüni tavsîf it didi. Lâvî eyitdi, eğer mukâtele içün üzerüme yetmiş arslan gelse cümlesini katl itmeğe kâdirem didi. (79)

﴿فَلَمَّا اسْتَيْئَسُوا مِنْهُ﴾ Binyâmîn'den ye's itdiler. Sînile tâ mübâlağa içün ziyâde olundı ﴿خَلَصُوا نَجِيًّا﴾ münferid oldılar ayrıldılar nâsdan kendülerden gayrı kimesne karışmamak tarîkiyle ve bir biriyle müşâveret itmeğile ki ne tarîkile gidelüm ve ne tarîkile cevâb virelüm kardeşümüzden ötürü babamuza diyüp şehirden çıkdılar. ﴿قَالَ كَبِيرُهُمْ﴾ Büyükleri didi, ya'nî yaşda büyükleri ki Rûbîl'dür, didi. yâhûd murâd re'îsleri olan ki Şem'ûn'dur, yâhûd 'aklda ve ru'yetde ulu olanı didi ki ol Yahûdâ'dur. ﴿أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ﴾ Bilmez misin ki babanuz sizünle 'ahdün minallâh eyledi, Binyâmîn'i gine bana getüresiz diyü ﴿وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ﴾ bundan evvel hod şân-ı Yûsuf'da 'ahdi terk idüp zâyi' eyledünüz idi. ﴿فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ﴾ ben arz-ı Mısır'dan bir ilerü gitmem ﴿حَتَّى

﴿أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ يَأْذَنَ لِي أَبِي﴾ meğer babam kendine rucû‘a bana izin vire ﴿خَيْرُ الْحَاكِمِينَ﴾ **[76b]** yâ meğer Allâhu te‘âlâ bana arz-ı Mısır’dan çıkmamağıla hükm ide, yâ kardeşüm ahz iden hakkında intisâfıla ‘adâletile hükm ide. Allâhu te‘âlâ hâkimînün hayırlısıdur, zîrâ ‘adlile hakkıla hükm ider. (80)

﴿ارْجِعُوا إِلَى أَبِيكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ﴾ Babanuza varun ve diyünüz ki yâ bizüm atamuz senün oğlun sâ‘-ı meliği uğruladı diyünüz. سُرِّقَ dahı okundı teşdîdile mechûl olmak üzerine, ya‘nî serikaya nisbet olundı. ﴿وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلِمْنَا﴾ biz anun hakkında ‘ayne’l-yakîn görüp bildüğümüzi söyledük. Zîrâ sâ‘ı Binyâmîn’ün yükinden çıkardılar biz gördük. ﴿وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ﴾ Biz emr-i hafîyi hâfiz değilüz, bilmezüz ki hakîkatde serika itdü mi yâhûd sâ‘ı li-farazin yükinde gizlediler mi? Çün ki bunlara kebîrlerinden bu nasîhat ile mütenassıh oldılarsa Ken‘ân’a teveccüh eylediler. Gelüp babalarına yetişicek sûret-i kazıyyeyi Ya‘kûb’a ‘arz eylediler. Ya‘kûb ‘aleyhi’s-selâm anları müttehem kılup didi ki her kaçan ki benden çıkup gidersiz elbette birinüzi eksük idersiz. Bir kerre gitdünüz Yûsuf’ı naks itdünüz, bir kerre dahı gitdünüz Şem‘ûn’ı naks itdünüz. Bu def‘a gitmede Binyâmîn’i naks itdünüz. Sizler kurt gibi oldınuz ki ba‘zınuz ba‘zınuzı yersiz didi. Bunlar dahı Ya‘kûb’a eyitdiler (81) ﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا﴾ Bize i‘tikâd itmezsen ehl-i Mısır’dan künh-i kıssayı su’âl eyle ﴿وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا﴾ dahı bizümle olan ashâb-ı kâfileye sor ﴿وَإِنَّا لَصَادِقُونَ﴾ bedürüstî biz kavlümüzde sâdıklaruz ve ma‘zûrlaruz didiler. (82)

﴿قَالَ﴾ Yâ‘kûb didi **[77a]** ﴿بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا﴾ Murâd idindiğinüz eri nefsinüz sizün içün tezyîn ve âsân eyledi. Nice diledünüzde eyle eyledinüz. Zîrâ sizün fetvânuz ve ta‘lîminüz olmayaydı melik sâriki serikası sebebiyle ahz itmezdi didi. ﴿فَصَبْرٌ جَمِيلٌ﴾ Benüm üzerimedür, sabr-ı hasen min gayr-ı ceze‘in ﴿عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا﴾ yakındur ki Allâhu te‘alâ cümlesini bana mülâkî eyleye. Cemî‘den murâd Yûsuf’dur ve Binyâmîn’dür ve kebîrdür. ﴿إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ﴾ Allâhu te‘âlâ bilicidür benüm hüzünde hâlümi ﴿الْحَكِيمُ﴾ şol zâtdur ki beni hüzne mübtelâ kılmadı illâ li-hikmetin ve maslahatin mübtelâ kıldı. (83) ﴿وَتَوَلَّى عَنْهُمْ﴾ Ya‘kûb oğullarından i‘râz eyledi getürdükleri haberi kerîh görüben ﴿وَقَالَ يَا أَسَفَى عَلَى يُوسُفَ﴾ ya‘nî yâ eşedde’l-hüzn Yûsuf’işün gel, şimdi senün zamânundur ﴿وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ﴾ ya‘nî hüzün gelüp ağlamadan iki gözi ağardı ﴿فَهُوَ كَظِيمٌ﴾ Ya‘kûb evlâdına gayzdan memlûdür.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Niçün ancak Yûsuf'a te'essüf itdi, Binyâmîn'e ve kebîre itmedi. Me'a hâzâ bu ikisine olan iftirâk cedîddür. **Cevâb:** Bu kavl delîldür Ya'kûb'un Yûsuf'a te'essüfi uzadığına.

Su'âl: Nebî olana câyiz midür ol mertebe ceza' itmek? **Cevâb:** İnsân mahlûkdur şedâyid yitişdiği zamânda nefsini hüzünden men' itmeğe kâdir olmamak üzerine. Hazret-i Rasûl sallallâhu 'aleyhi ve sellem İbrâhîm nâm oğlı içün bükâ eyledi **[77b]** ve didi اَلْعَيْنُ تَدْمَعُ وَالْقَلْبُ يحْزَنْ[130] (84)

﴿فَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ﴾ Ya'kûb'a didiler, sen Yûsuf'ı zikr itmeden fârig olmazsın ﴿حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا﴾ tâ sen marîz olup helâka müşrif olunca ﴿أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ﴾ yâhûd meyyitînden oluncaya dek. (85) ﴿قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ﴾ بَثّ şol gussadur ki ana sabr olunmaz. Ya'nî Ya'kûb eyitdi, ben gussadan bir şahsa şikâyet eylemem, bel ki Allâhu te'âlâya şikâyet iderem, siz benden ve şikâyetümden fârig olun didi. ﴿وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ Ben Allâh'un sun'ını ve rahmetini bilürüm, dahı benüm hüsn-i zannum Hakka'dur, ammâ siz bunları bilmezsiz. Lafz-ı ﴿مَا﴾, ﴿أَعْلَمُ﴾'nun mef'ûl-i sânîsidür. Ya'nî Allâh'dan ben bilürem siz bilmediğinüzi. Rivâyetdür ki Ya'kûb 'aleyhi's-selâm düşinde 'Azrâ'îl'i görüp su'âl itdi ve didi ki Yûsuf'un rûhını kabz eyledün mi? Cevâb virdi ki فَاطْلُبْهُ حَي وَللهِ هُوَ لَا, kabz itmedüm dahı hayâtdadur ya Ya'kûb. Etrâf-ı 'âlemi tecessüs eyle, ümîddür ki bulasın didi. (86) ﴿يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ﴾ Yâ oğullarum Mısır'a varun Yûsuf'dan ve kardeşinden haber taleb eylen. Bunlar eyitdiler, Binyâmîn'i dirsen anun olduğı yir ma'lûmumuzdur, taleb itsek mümkindür. Ammâ Yûsuf meyyitdü, anı kande taleb idelüm didiler. Ya'kûb eyitdi ﴿وَلَا تَيْئَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ﴾ siz Allâhu te'âlânun rahmetinden ve lutfından ferecinden ümîd kat' eylemen ﴿إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ﴾ Hakk'un rahmetinden **[78a]** kimse ye's eylemez, illâ kavm-i kâfir ye's iderler. Ya'nî kavm-i münkirîn li-ni'metihî ye's ider. Bunlar bu sözi işitdükleri dem Mısır'a teveccüh eylediler. (87)

﴿فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ﴾ Vaktâ ki Yûsuf'a girdiler ﴿قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ﴾ yâ 'Azîz bize ve ehlimüze açlıkdan arıklık yetişdi ﴿وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ﴾ bidâ'at-i muhtakara getürdük sûf gibi ve yağ gibi ve keş gibi ve gayrihâ ﴿فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ﴾

[130] **Göz yaşarır, kalp hüzünlenir**; fakat bizim ağzımızdan ancak Rabbimizin razı olacağı sözler çıkar. Buhârî, Cenâ'iz, 41.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

bu mukâbelede hakkımuz neyise bize vefâ it ﴿وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا﴾ bize dahı artıcak vir, bizüm bidâ'atimizün hakâretinden ve kılletinden müsâmaha ve iğmâzıla ﴿إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ﴾ Hudâ mütesaddikîne sevâbıla cezâ ider. إِنَّ اللَّهَ يَجْزِيَكَ dimediler, 'Azîz'ün İslâm'ında tereddüdleri olduğı ecilden. Rivâyetdür ki Ya'kûb 'aleyhi's-selâm Yûsuf'a mektûb yazdı ve didi ki Ya'kûb ki İsrâ'îlullâh b. İshak Zebîhullâh b. İbrâhîm Halîlullâh'dur, şöyle i'lâm-ı hâl ider ki biz ehl-i beytiz ki bize belâ müvekkeldür. Ammâ ceddüme olan budur ki elini ve iki ayağını bağlayup nâra atdılar, Allâhu te'âlâ lutfından necât virdi. Babama olan budur ki kafasına katl içün bıçak vaz' olunmış idi, Allâhu te'âlâ âzâd idüp yerine koç gönderdi. Ve ben çekdiğüm budur ki bir oğlum varıdı, cemî' evlâdumdan anı ziyâde severem. Bir gün kardeşleri sahrâya aldılar gitdiler, kurt yedi diyü kamîsini kana halt idüp getürdiler. Ol hasretde ağlamadan gözüm görmez oldı. Sonra **[78b]** bir oğlum oldı, anunıla müteselli olup eğlenürdüm, anı dahı aldılar gitdiler.

Dönüp gelicek "Oğlun serika eyledi 'Azîz habs itdi" didiler. Bir bir ehl-i beytiz ki ne serika iderüz, ne sârik oğlumuz vardur. Lutf eyle Binyâmîn'i gönder, eğer göndermezsen seherde sana beddu'â iderem vesselâm. Burada hatm eyledi ve gönderdi. Yûsuf mektûbı okıyıcak hemânden bî-ihtiyâr mektûbı anlara bildirdi. Ba'zılar eydür, Yûsuf telbîs idüp mektûb hâlini anlara bildürmedi. Zamândan sonra Yûsuf'ı satdukları zamânda Yahûdâ yazduğı kitâbı çıkardı, anlara virdi. Yahûdâ gördüği dem hattını bildi ve didi ki ol gulâmı biz satduk. Yûsuf eyitdi, zulm itdünüz, hürri 'abd gibi satdunuz. Lâzımdur ki size mükâfât olına diyüp cellâde emr eyledi ki anları katl eyleye. Bunlar hâli göricek meded taleb eyleüp didiler ki eğer bizi esirgemezsen bâri şeyh-i za'îfi esirge diyüp tazarru' eylediler. Yûsuf hemândem ağladı ve ol hînde (88) ﴿قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ﴾ Bilür misiz Yûsuf'a ve kardeşine ne işlediğünüzi, ol işledüğünüzün kabâhatini bilmediğiniz vaktde? Ol işden tevbe eylen, tâ ki ma'fû olasız didi. (89) ﴿قَالُوا أَئِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ﴾ Sen Yûsuf mısın didiler, istifhâm-ı tahkîkile ﴿قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا﴾ Ben Yûsuf'am bu kardeşümdür Allâhu te'âlâ bize visâlile in'âm eyledi.

[79a] Su'âl: Ya'kûb 'aleyhi's-selâm yukaruda ﴿فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ﴾ didi, melik rehnen ahz itdüğüni niçün zikr itmedi? **Cevâb:** Ya'kûb 'aleyhi's-selâm

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Yûsuf'ı severdi, Binyâmîn'ile mütesellî olurdı. Bu ecilden ancak ikisini zikr itdi. Zîrâ ol ikinün firâkını çekerdi.

Su'âl: Niçün ﴿لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ﴾ didi, me'a hâzâ mü'minîn dahı *ravhullâh*dan ye's itdiler. Zîrâ Allâhu te'âlâ mü'minler hakkında didi, ﴿لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ﴾[131] **Cevâb:** Murâd olan burada ye's-ı tâmdur, bu hod kâfire mahsûsdur. Yâhûd burada nefy nehy ma'nâsınadur.

Su'âl: Bunlar ne itdilerse Yûsuf'a itdiler. Binyâmîn' nesne itmediler. Böyle olıcak niçün ﴿مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ﴾ dinildi? **Cevâb:** Hazret-i Ya'kûb 'aleyhi's-selâm Yûsuf'dan sonra Binyâmîn'ile mütesellî olurdı, bunlar çok kasd itdiler ki Yûsuf'a itdüklerini Binyâmîn'e dahı ideler.

Su'âl: Kardeşleri Yûsuf'ı ne tarîkile bildiler? **Cevâb:** Yûsuf tebessüm eyledi, dişlerinden nûr zâhir old. Ve dişleri dürr-i manzûm gibi idi. Kardeşleri bunı göricek bildiler. Yâhûd Yûsuf başından tâcını kaldırdı, depesinde ak ben gibi bir 'alâmet müşâhede itdiler, Ya'kûb'da ve Sâre'de ak olan hâl gibi.

Su'âl: Yûsuf'a hod kendü nefsinden su'âl itdiler, ancak cevâbda Binyâmîn'i niçün zikr itdi. Me'a hâzâ anlar hod Binyâmîn'i bilürleridi. **Cevâb:** Binyâmîn'i zikirde su'âl itdükleri şeyi beyân **[79b]** vardur, dahı işâret vardur anlarun Yûsuf'a mekirleri gibi Binyâmîn'e mekr olduğına.

﴿إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ﴾ Şol kimesne ki Allâhu te'âlâdan korha ﴿وَيَصْبِرْ﴾ dahı belâ ve mihnete sabr eyleye, yâhûd tâ'ât üzerine olup me âsîden sabr eyleye. ﴿فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ Allâhu te'âlâ sâbirînün sevâbını zâyi' eylemez. (90) ﴿قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا﴾ Eyitdiler ki tallâhi Hudâ seni bizüm üzerimüze mufaddal eyledi sabrıla takvâ ile, dahı sîret-i muhsinînile ﴿وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ﴾ bizüm şânumuz ve hâlümüz 'amden günâh idiciler olmak oldı. Lâ cerem Allâhu te'âlâ seni saltanatıla mu'azzez kıldı. (91) ﴿قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ﴾ Size 'âr ve 'itâb yokdur ﴿الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ benüm hakkumda işlediğinüzde Allâhu te'âlâ sizi yarlığasın ol Allâh râhimînün erhamıdur, sagâyiri ve kebâyiri 'afv ider.

[131] De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! **Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin**. Şüphesiz Allah, bütün günâhları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." Zümer 39/53.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿الْيَوْمَ﴾ elfâzun kangısına müte'allikdür? **Cevâb:** ﴿لَا تَثْرِيبَ﴾ kavline müte'allikdür, ma'nâ böyle olur, لَا أُعِيبُكُمْ الْيَوْمَ فَمَا ظَنُّكُمْ بِغَيرِهِ مِنَ الْأَيامِ Ya'nî ben sizi bügün 'ayblamazam, gayrı günde 'adem-i ta'yîbe zann itmenüz dimek olur. Rivâyetdür ki ihve-i Yûsuf, Yûsuf'ı bildükleri hînde Yûsuf'a âdem gönderüp didiler ki melik bizi gicede gündüzde ta'âmına da'vet ider, biz hayâ iderüz hakkında itdüğümüz fi'lden. Yûsuf didi ki ehl-i Mısır'a eğerçe melik oldum, ammâ bana nazarları ben 'abd-i memlûk olmam üzerinedür. Ben el'ân sizünle şeref tahsîl itdüm ve gözlerine 'azîm görindüm. Zîrâ nesl-i İbrâhîm'den olup ve sizün **[80a]** kardeşinüz olduğumı bildiler. (92)

﴿اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا﴾ Benüm şu kamîsimi iledin, murâd şol kamîsdür ki cennetden Cibrîl Halîl peygâmbere getürmişidi nâra atdıkları zamânda, Yûsuf'a hamâyil olmışıdı, çaha düşdüği zamânda kendüyile bile idi. Cibrîl gelüp çahda Yûsuf'a giyürmişidi. ﴿فَأَلْقُوهُ﴾ zâlike'l-kamîsi ilkâ idün ﴿عَلَى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا﴾ yüzine gözine sürün, evvelki gibi basîr olur ﴿وَأْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ﴾ babamı ve dahı cemî' tevâbi'den kim varısa bana getürün. Kamîsi hâmil Yahûdâ idi, "Ben Ya'kûb'ı yalan kana bulaşmış kamîsile mahzûn kılmış idüm" didi, "İnşâallâh bu kamîsile şâdumân eylerem" didi. Kamîsi alup Mısır'dan Ken'ân'a teveccüh itdiler, mâ beyn seksen fersah yol idi. (93) ﴿وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ﴾ Vaktâ ki kâfile çıkdıysa Mısır'un hâyitlerini geçdilerise yâ Mısır ıstlâk olunduğı yirden mufasıl oldılarısa ﴿قَالَ أَبُوهُمْ﴾ Ya'kûb oğul oğullarına dahı katında hâzır olan kavmine didi ﴿إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ﴾ bana Yûsuf'un yeli kohusı geldi didi. Saba kamîsinün rîhini Ya'kûb'a getürdi yedi günlük yoldan ola, yâhûd mülk-i Mısır'dan altmış ola. ﴿لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ﴾ Eğer siz beni sefâhete mensûb kılmayaydınuz beni tasdîk eylerdinüz. (94) ﴿قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ﴾ Didiler ki sen savâbdan gayra meyl itmişsindür Yûsuf'a ifrât-ı mehabbetinden likâsını recâ itdiğünden ve i'tikâd idersin ki andan sana haber vâsıl ola. Zîrâ anlarun **[80b]** i'tikâdları Yûsuf ölmek üzere olmışıdı. (95)

﴿فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ﴾ Vaktâ ki beşîr geldiyise ki o Yahûdâ'dur, yâhûd beşîr Yûsuf'un câriyesi oğlı idi. ﴿أَلْقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ﴾ kamîsi beşîr Ya'kûb'un yüzine ilkâ eyledi. Yâhûd Ya'kûb kamîsi ilkâ idüp yüzine sürdi. ﴿فَارْتَدَّ بَصِيرًا﴾ evvel nice basîr ise kezâlik basîr oldı ﴿قَالَ﴾ Ya'kûb didi, oğul oğullarına ﴿أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ ben size dimedüm mi? Murâd olan ﴿إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ﴾ kavli ola yâ ﴿وَلَا تَيْئَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ﴾ kavli murâd ola. Yâhûd ﴿إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي

﴿إِلَى اللَّهِ﴾ kavli murâd ola. Mervîdür ki Ya'kûb 'aleyhi's-selâm beşîre su'âl eyledi, Yûsuf ne dîndedür didi. Beşîr Dîn-i İslâm üzerinedür didi. Ya'kûb eyitdi, el'ân temmeti'n-ni'me. Evlâd-ı Ya'kûb şâd oldılar babaları basîr olduğına. (96) ﴿قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ﴾ Didiler ki yâ ebânâ bizüm içün Hakk'dan mağfiret taleb eyle, zîrâ biz müznibînden olduk didiler. (97) ﴿قَالَ﴾ Ya'kûb didi, evlâdınun cevâbında ﴿سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾ yakında sizünçün rabbümden istiğfâr iderem didi. İstiğfârı seher vaktine te'hîr eyledi, yâ leyle-i cum'aya te'hîr eyledi. Yâhûd te'hîrden garaz anlarun tevbede sıdklarını bilmek idi. Yâhûd murâdı devâm-ı istiğfâr idi. Rivâyet olınur ki Ya'kûb 'aleyhi's-selâm evlâdiçün her cum'a gicesi yiğirmi yıldan ziyâde **[81a]** senede istiğfâr iderdi ve dirdi ki اَللّٰهُمَّ اغْفِرْلِي جَزَعِي عَلَي يوسُفَ وَاغْفِرْ لِأَوْلَادِي مَا أَتَوْا بِهِ اِلَي اَخِيهِمْ[132] Allâhu te'âlâ Ya'kûb'a vahy itdi ki Hudâ seni ve evlâdını cümleten 'afv eyledi. Rivâyet olınur ki evlâd-ı Ya'kûb ağladılar ve didiler ki eğer rabbumuz bizi 'afv itmezse iki gözin 'afvınun fâyidesi olmaz didiler. Hemândem Hazret-i Şeyh kıbleye müteveccih olup ayak üzerine Hakk'a tazarru' eyledi ve Yûsuf ardına durup âmîn didi ve evlâdı ikisinün ardına durup ayak üzerine tazarru' eylediler, yiğirmi yıla dek. Bir gün Cibrîl gelüp didi ki Allâhu te'âlâ evlâdun hakkında senün du'ânı kabûl eyledi ve senden sonra evlâduna Allâhu te'âlâ nübüvvet virdi, peygâmberlik idiserler didi. Bu istiğfâr bunlarun Mısır'a girdiklerinden sonra oldı ve Ya'kûb'un kasdı Yûsuf'un bunlardan rızâsını bilmek idi.

Haberde vâriddür ki Ya'kûb 'aleyhi's-selâm tevâbi'iyle Ken'ân'dan Mısır'a teveccüh eylediler, yetmiş iki kimesneyile. Ol hînde Cibrîl Yûsuf'a gelüp babasınun ehliyle kendine geleceklerinden haber virdi. Yûsuf dahı cemî' yolları harîr siyâbıla döşedi ve hevayı rengârenk sancaklarıla doldurdı. Ve 'askeri üç yüz bin idi cevşenile ve yedekleri altun tecemmülâtıla müzeyyen kıldı. Ve Mısır'da dahı 'acâyibden bir nesne kalmayup cümleten şâdlıkla ve ferahıla ol gelenlere istikbâl eylediler. Allâhu te'âlâ hazret-i Cibrîl'e emr itdi ki sen dahı iki Yûsuf 'askeri denlü melâ'ike ile **[81b]** ellerinde 'alemlerile Ya'kûb'a nâzil ol didi. Ya'kûb Cibrîl'e dirdi ki Yûsuf kandedür? Cibrîl fülân depe üzerinedür didi. Yûsuf'un 'askeri bölük bölük olup geldiler. Melik Reyyân dahı Yûsuf'ıla bile idi. Ya'kûb

[132] Allah'ım Yûsuf hakkındaki serzenişimi affeyle ve çocuklarımı kardeşleri hakkında yaptıklarından dolayı affeyle.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

Yahûdâ'ya dayanup yürürdi. Yûsuf'un 'askerini göricek yâ Yahûdâ bu gelen Fir'avn-ı Mısır değül midür didi. Yahûdâ Fir'avn değül, bel ki senün oğlundur didi. Ya'kûb Yûsuf'a mülâkî olıcak es-selâmü 'aleyke yâ müzhibe'l-ahzân didi. Birbiriyle kucuşdılar, sonra melik Ya'kûb'a îmân getürdi, başında yeşil 'amâme ki beyne'l-fezâ seyr iderdi gördüği hînde. Mervîdür ki Ya'kûb oğullarıyla Mısır'a girdikleri zamânda er ve 'avrat yetmiş iki nefer kimesneler idi. Ammâ Mûsâ'yıla Mısır'dan çıkdukları hînde altı yüz bin beşyüz yetmiş sekiz nefer racül idi, zürriyyetden ve çok yaşamışlardan gayrı. Zürriyât dahı bin kere bin ve iki yüz bin idiler. (98)

﴿فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَى إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ﴾ Yûsuf'a dâhil olıcak Yûsuf ebeveynini kendine çeküp görişdiler. Bir kavilde ebeveynden murâd atasıyla anası idi. Zîrâ ol zamânda ümmi hayâtda idi. Yâhûd babasıyla hâlesidür, ümmi ölmiş idi. Ve hâleye *ümm* ıtlâk olınur. ﴿وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ﴾ Şehre ya'nî Mısır'a girün cû'dan ve havfdan emîn olmağıla. Zîrâ ol Mısır pâdişâh mekânıdur.

Su'âl: Mısır'a girmezden evvel Yûsuf'a girmenün ma'nâsı nedür? **Cevâb:** Murâd istikbâl itdükleri hînde bir çadıra ineler, ol gelenler çadırsa Yûsuf'a gireler. Yûsuf dahı anlara أُدْخُلُوا الْمِصْرَ **[82a]** diye. (99)

﴿وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ﴾ Yûsuf geldi tahtına geçdi oturdı, anlar dahı gelüp Yûsuf'un katında cem' oldılar. Yûsuf dahı ebeveynine ikrâm idüp ikisini bile tahtına geçürdi. ﴿وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا﴾ kardeşleri ve ebeveyni Yûsuf'a secde eylediler. Burada meşiyyet duhûle müte'allikdür.

Su'âl: Allâh'dan gayrıya secde itmek ne keyfiyyetile câyizdür? **Cevâb:** Anlarun katında secde itmek tahiyyet itmek mecrâsına cârîdir. Yâhûd Allâh'a secde eylediler, Yûsuf ecliçün şükr idüben.

﴿قَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ﴾ Yûsuf eyitdi, yâ ebeti bu sücûd bundan evvel gördiğüm düşün tahkîkidür. Rivâyetdür ki ru'yâyıla tahkîk mâ beyni yiğirmi iki yıl olmış, bir rivâyetde otuz dokuz yıl olmış ve bir rivâyetde kırk yıl olmış. ﴿وَ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا﴾ Hudâ ru'yâmı sıdk üzerine kıldı ﴿وَقَدْ أَحْسَنَ بِي﴾ Rabbum bana ihsân eyledi. أَحْسَنَ, BA'yıla, dahı اِلَي'yıla ta'diye ider. ﴿إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ﴾ Zîrâ beni zindândan ihrâc eyledi.

Su'âl: Niçün kuyuyı dahı anmadı? **Cevâb:** Anlara tevbîh olup hayâ itmesünler diyû zikr itmedi. Yûsuf'un tamâm-ı 'afvındandur geçen günâhı anmadığı.

﴿وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ﴾ Dahı sizi getürdi ol Hudâ bâdiyeden. Ya'nî bâdiye-i Ken'ân'dan selâmetile getürdi. Bâdiye zikr olunmak anlarun ashâb-ı mevâş olduklarına nazardur. Ya'nî sahrâda olup otlı sulı yerlere göçerler. **[82b]** ﴿مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي﴾ Mâ beynimüzi şeytân-ı racîm ifsâd itdükden sonra ﴿إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ﴾ benüm raabum dilediği nesnede latîfü't-tedbîrdür, visâl gibi dahı firâk gibi ﴿إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ﴾ nâs işledüklerini ﴿الْحَكِيمُ﴾ her şeyi vaktinde işler ve savâb üzerine işler.

Rivâyet olınur ki Yûsuf Ya'kûb'un eline yapışup hazînelerini seyr itdürdi. Ya'kûb bu denlü hazîneyi göricek şâd oldı. Evvelâ kağıd hazînesini göricek Yûsuf'a 'itâb eyledi ki "Niçün bana mektûb göndermezdün?" didi. Yûsuf eyitdi, "Cibrîl'ün emriyle göndermedüm" didi. Ya'kûb 'aleyhi's-selâm Cibrîl'e bâ'isini istifsâr eyledi. Cibrîl bana böyle emr itdi Allâhu te'âlâ didi. Senün ﴿وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ﴾ didiğün sözden ötürü Allâhu te'âlâ ol mahalde didi ki ﴿هَلَّا خِفْتَنِي يا يَعْقُوب﴾ Ya'nî benden korkmadun, zi'bden korkdun. Rivâyet olınur ki Ya'kûb 'aleyhi's-selâm Yûsuf'ıla yiğirmi dört yıl bile oldı, sonra vefât itdi. Vasiyyet itdi ki Şâm'da babası İshâk peygâmber yanında defn ideler. Hazret-i Yûsuf 'aleyhi's-selâm vardı bi-nefsihî defn itdi döndi, Mısır'a geldi. Yiğirmi üç yıldan sonra vefât itdi. Ehl-i Mısır defninde husûmet idişdiler. Her biri taleb eyledi ki kendü mahallesinde defn eyleye, tâ şol denlü ki kıtâle yüz dutdılar. Sonra fikr itdiler ki Yûsuf'ı bir sandûk içine **[83a]** koyup ol mermerden sandûkı Nîl'ün bir yerinde defn eyleyeler ki üzerine su uğraya. Sonra Mısır'a ulaşa, tâ ki cemî' halk nef'leneler. Bu üslûbıla 'âmil olup defn eylediler. Yûsuf'un iki oğlı varıdı. Biri İfrâyîm ve biri Mîşâ idi. İfrâyîm'ün oğlı Nûn idi. Nûn'dan Yûşa' nâm bir oğlı oldı. Nite ki zikr olanun ba'zına işâret ider Hudâ'nun bu kavli, (100) ﴿رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ﴾ İy Hudâ sene bana mülk virdün.

Bilgil ki Allâhu te'âlâ Yûsuf'ı sekiz şey ile medh eyledi. Evvelkisi budur ki Yûsuf'a kardeşleri envâ-'ı 'azâb itdiler, Yûsuf ol 'azâbı şeytâna mensûb kıldı. İkincisi Züleyhâ'yıla kıldı ki kendine tâbi' kıla, Yûsuf dahı ﴿إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ﴾ diyüp harâm idüğini bilüp Züleyhâ'dan berî oldı. Üçüncisi sicni tercîh eyledi harâm şehvet üzerine. Dördüncisi didiğidür ﴿وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي﴾ hâlbuki günâh

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tubaenst.tr

kendinün değil, bel ki gayrundur. Beşincisi kardeşleri i'tizâr itdükleri hînde ﴿لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ﴾ didi. Altıncısı Yûsuf kamîsini kardeşleriyle gönderdi, me'a hâzâ babalarına hüzni anlar idhâl itdiler. Yedincisi Yûsuf babasına mülâkî olduğı zamânda Ya'kûb 'aleyhi's-selâm katında anlarun eyiliklerini ve Allâhu te'âlânun lutflarını zikr eyledi. Sekizinci emr-i mülk-i dünyâ tamâm olıcak mülk-i âhiret temennâ eyledi ve didi ki ﴿رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ﴾

[83b] ﴿وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ﴾ Ya'nî ba'zı mülki sen bana virdün, dahı ba'zı te'vîli bana bildürdin. ﴿مِنْ﴾ teb'îz içündür. Ba'zılar tebyîn-i cins içündür didi. ﴿فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ harf-i nidâ mahzûf ola, ya'nî يا خَالِقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ dimek olur. Ve dahı câyizdür ki ﴿فَاطِرَ﴾ sıfatı ola. ﴿أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ sen benüm velîyy-i ni'metümsin, yâhûd ma'nâ böyle ola ki sen benüm hâfızum ve nâsırumsın dimek ola. ﴿تَوَفَّنِي مُسْلِمًا﴾ beni muhlis olmak üzerine öldür ﴿وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ﴾ beni enbiyâ âbâma ilhâk eyle. Mervîdür ki Yûsuf yüz yiğirmi yıl 'ömr sürdi. Ya'kûb yüz kırk yedi yıl 'ömr sürdi.

Su'âl: Niçün ﴿تَوَفَّنِي مُسْلِمًا﴾ didi enbiyâ hod İslâm üzerine ölmeleri mukarrerdür? **Cevâb:** Havfı galebe itdüği zamânda du'âdur, yâhûd 'âkıbetinden havf idüp du'a itmişdür. (101)

﴿ذَلِكَ﴾ İşâretdür Yûsuf'un giçen haberlerine. Burada hitâb Rasûlullâh'adur sallallâhu 'aleyhi ve sellem. ﴿ذَلِكَ﴾ mahallen merfû'dur, mübtedâdur, haberi ﴿مِنْ أَنبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ﴾'dür. Ya'nî bir haber ﴿مِنْ أَنبَاءِ الْغَيْبِ﴾ ve bir haber dahı ﴿نُوحِيهِ إِلَيْكَ﴾'dür. Bu cümle iki haberdür. Ma'nâ böyledür ki ol giçen haberler gayb haberlerindendür. Yâhûd ﴿ذَلِكَ﴾ ism-i mevsûl ola الَّذِي ma'nâsına ﴿مِنْ أَنبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ﴾ sılası ola. Ya'nî ol haberler şol gayb haberidür ki sen anı bilmezsin, illâ Cibrîl'i sana inzâlile bilürsin. Ol haberleri Cibrîl sana ileter, sen dahı bilürsin. Zîrâ sen ol hâdisede **[84a]** hâzır değül idün, anlarun itdüklerini bilmezsin. Niteki bu kavl delâlet ider ﴿وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ﴾ sen anlarun katında değül idün, zamîr ihve-i Yûsuf'a râci'dür ﴿إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ﴾ Yûsuf'ı kuyuya atmağa ittifâk itdükleri vaktde ﴿وَهُمْ يَمْكُرُونَ﴾ dahı anlara Yûsuf'a hîle eyledükleri vaktde ve gayra zâlik bu sûrede zikr olınan 'acâyibden ne varısa. (102)

﴿وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ﴾ Ya'nî ekser-i nâs sana îmân getürmezler, eğer sen anlarun îmânlarına harîs olup ızhâr-ı âyetde mübâlağa eylesen. Zîrâ

Hudâ'nun 'ilm-i sâbıkı anun üzerinedür ve anlar küfre tasmîm itmişlerdür. Mezkûr kavilden murâd Kureyş'i ve dahı tekzîb idenleri istihzâdur. Zîrâ mükezzibînün bir ferdine hafî değüldür ki Rasûl 'aleyhi's-selâm Yûsuf'un hamelesinden ve râvîsinden değül idiği ve ol kıssayı bir ferdden işitmedi, pes Yûsuf kıssasından peygâmberün 'aleyhi's-selâm haber virmesi vukû'ı üzerine kendinden olmayıp bel ki vahy tarîkiyle olduğı zâhir oldı. Bu cümleden sonra inkâr itmek mücerred 'inâd ve mükâberedür ve istihkâk-ı 'azâbdur. (103) ﴿وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ﴾ Ya'nî anlarun îmânlarından sen 'ivaz taleb eylemezsin ki anlarun 'adem-i îmânlarına mahzûn olasın. Mü'min olmazlarsa sen mahzûn olmaz. ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ﴾ Senün kıssayı haber virmen li-garazin değüldür, bel ki halk-ı 'âlemîne va'zdur. Gerek halk-ı 'âlem cinn olsun gerek ins olsun. (104)

﴿وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ **[84b]** Göklerde ve yirlerde nice 'alâmetler ki sâni'un vücûdına ve sıfâtına ve tevhîdine ve kemâl-i kudretine delâlet idicilerdür. Göklerde olan 'alâmet şemsdir, kamerdir, nücûmdur ve gara zâlik. Arzda olan 'alâmet, geçen ümmetler ve anlarun eserleridür mezkûr 'alâmetler ﴿يَمُرُّونَ عَلَيْهَا﴾ ol kavim ol 'alâmetlere mürûr iderler, dahı müşâhede iderler ﴿وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ﴾ anlar ol âyetlere i'tibâr itmezler. Lafz-ı ﴿الْأَرْض﴾ merfû' okınmak dahı câyizdür, mübtedâ olup ﴿يَمُرُّونَ﴾ haber olmak üzerine. (105) ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ﴾ Allâh'un hâlıkıyyetine ikrâr idenlerün ekseri değüllerdür, illâ müşriklerdür, evsâna 'ibâdet itmeklikle.

Su'âl: Şirkile îmân ne keyfiyyetile mütesavverdür? **Cevâb:** Kavmden murâd münâfikîn ola, yâhûd murâd keferenün telbiyelerinde işrâkleridür. Zîrâ dirlerdi ki[133] (106) لَبَّيْكَ اَللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ إِلَّا شَرِيكٌ هُوَ لَكَ تَمْلِكُهُ وَمَا مَلَكَ

﴿أَفَأَمِنُوا﴾ Ehl-i Mekke emîn mi oldılar ﴿أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ﴾ kendülerine muhît gelmeden ﴿مِنْ عَذَابِ اللَّهِ﴾ beyândır ﴿غَاشِيَةٌ﴾'yi. Ya'nî Hudâ'nun 'azâbı anları ihâta itmeden emîn mi oldılar. ﴿أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً﴾ Yâhûd anlara kıyâmet gelmeden emîn mi oldılar ﴿وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ anlarun 'ilmi yokdur mekzûrun gelmesine. (107)

[133] Buyur Allah'ım, buyur! Buyur, senin ortağın yoktur. Bir ortağın varsa o da sana aittir; sen ona ve onun sahip olduğuna da maliksin.

﴿قُلْ﴾ Di yâ Muhammed ﴿هَذِهِ سَبِيلِي﴾ ya'nî millet-i İslâm'dur benüm tarîkum **[85a]** yâhûd îmâna da'vet itmek benüm da'vetümdür. Ya'nî benüm da'vetüm îmâna ve tevhîde da'vet itmekdür halkı. Sonra ﴿سَبِيلِ﴾'i bu kavlile tefsîr eyledi. ﴿أَدْعُو﴾ ben halkı da'vet eylerem ﴿إِلَى اللَّهِ﴾ Allâh'un tevhîdine ﴿عَلَى بَصِيرَةٍ﴾ hüccet-i vâzıhayıla ﴿أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي﴾ lafz-ı ﴿أَنَا﴾ mü'ekkiddir ﴿أَدْعُو﴾'daki zamîr-i müstetiri. ﴿وَمَنِ اتَّبَعَنِي﴾ ma'tûfdur ﴿أَنَا﴾'ye ya'nî ben da'vet eylerem ve dahı bana tâbi' olanlarda da'vet eylerler. ﴿وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ Ben Allâhu te'âlâyı şerîkden münezzeh kıluram, dahı ben müşrikînden değülem. (108)

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا﴾ Yâ Muhammed senden evvel gelen mürseller melâ'ike değül idi bel ki ricâl idi. Bu kavil reddür şol kimesnelerün kavlini ki didiler eğer benüm bizüm rabbimüz rasûl göndermek dileseydi melâ'ike gönderürdi didiler. ﴿نُوحِي إِلَيْهِمْ﴾ anlara vahyi îsâl iderüz. Sîga-i mechûl ile يوحِي dahı kırâ'et olundı ﴿مِنْ أَهْلِ الْقُرَى﴾ ol ricâl ehl-i Mısır olmağıla. Zîrâ bunlar a'lemdir ve ahlemdür. Bilgil ki Allâhu te'âlâ ehl-i bâdiyeden nebî göndermedi. Dahı cinden ve 'avratdan nebî göndermedi. Zîrâ anlarda cefâ ve kasvet-i kalb ve cehl olduğından gönderilmedi. ﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ Müsâferet itmezler ki nazar idüp mükezzibînün 'avâkıbını nice olduğın ma'lûm idineler ve 'ibret **[85b]** kurûn-ı hâliyeden ﴿وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ﴾ ya'nî cennet hayırlıdur ﴿لِلَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ şirkden ve me'âsîden korkanlara ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ anlar 'akıllarını isti'mâl itmezler mi tâ anun hayırlu idiğin bileler. *Yâ*yıla ve *tâ*yıla kırâ'etdür. ﴿الْآخِرَةِ﴾ mevsûf-ı mahzûfun sıfatıdur. Ya'nî وَلَدَارُ الْحَالَةِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ[134] dimek olur. (109)

﴿حَتَّى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ﴾ Hattâ müte'allikdür mahzûfa, kelâm-ı evvelün delâletiyle. Ke'nnehû dinildi ki وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا فَتَرَاخَى نَصْرُهُمْ حَتَّى إِذَا اسْتَيْئَسوا عَنِ النَّصْرِ Ya'nî nusret şol denlü eğlendi ki rusül ümîdlerin kat' eylediler ol nusretden, ﴿وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا﴾ Bu kavil iki ma'nâya mütehammildür. Biri budur ki ümem zann itdiler ki rusül kendülerine va'de itdüklerinde hulf itdiler ol va'de kavmine 'azâb idi, zanna bâ'is bu'd-i müddet idi. Biri dahı budur ki rusül zann iylediler ki kavimleri kendülere i'tikâd itmediler tekzîb itdiler kavme itdükleri va'dede. *Zâl*i tahfîf itmek dahı câyizdür. ﴿جَاءَهُمْ نَصْرُنَا﴾ bizüm fethimüz anlara

[134] Âhiret yurdunun hâli daha hayırlıdır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

geldi ﴿فَنُنْجِيَ مَنْ نَشَاءُ﴾ dilediğümizi ‘azâbdan kurtaduk. فَنُجِّيَ dahı kırâ’et olundı nûn-ı vâhidle. ﴿وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ﴾ bizüm ‘azâbumuz kâfirlerden redd olunmaz.

Su’âl: Ne keyfiyyetile câyizdir rusül Allâh’dan ye’s eylemek? **Cevâb:** Ma‘nâ îmân-ı kavimde ye’s eylediler dimekdür, Hudâ’dan ye’s itdiler dimek değüldür. (110)

﴿لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ Ya‘nî kıssa-i Ya‘kûb’da ve Yûsuf’da **[86a]** ve kardeşleri kıssasında zevi’l-‘akl içün va‘z-ı ‘acîbdür ve dahı Muhammed’ün ‘aleyhi’s-selâm nübüvvetine burhândur, Muhammed’e îmân getürmek dileyen kimesne içün ﴿مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى﴾ ya‘nî Kur’ân yalan haber olmadı ﴿وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ﴾ lâkin kendinden evvel gelen kütüb-i semâviyyeyi tasdîk oldı. Zamîr-i ﴿كَانَ﴾ Kur’ân’a râci‘dür haber karînesiyle. ﴿وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ﴾ dahı harâmı ve helâlı tafsîl ider oldı ﴿وَهُدًى﴾ dalâletden ve gavâyetden halâsa hidâyet oldı ﴿وَرَحْمَةً﴾ dahı ni‘met ve ‘azâbdan emân oldı ﴿لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ Allâh’un tevhîdini ve Muhammed’ün nübüvvetini tasdîk iden kavim içün. Ya‘nî Kur’ân’un tafsîl ve hidâyet ve rahmet olması, Kur’ân’ın kelâmullâh idüğini tasdîk iden kavim içündür. (111)

قَالَ النَّبِي عَلَيهِ الصَّلَوةُ وَالسَّلَام عَلِّمُوا أَقَارِبَكُمْ وَأَرِقَّاكُمْ سُورَةَ يُوسُف فَإِنَّهُ أَيُّمَا مُسْلِمٍ تَلَاهَا وَعَلَّمَهَا أَهْلَهُ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُهُ هَوَّنَ اللهُ عَلَيْهِ سَكَرَاتُ الْمَوتِ وَأَعْطَاهُ الْقُوَّةَ أَنْ لَا يَحْسُدَ مُسْلِماً[135]

[135] Hazret-i Peygâmber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm buyurdu: Yakınlarına ve kölelerinize ve Yûsuf sûresini öğretiniz. Zira herhangi bir Müslümân, onu okuyup aile efradına ve idaresi altında olanlara öğretirse, Allah Teâlâ onun sekeratı-ı mevtini kolaylaştırır ve ana öyle bir kuvvet verir ki hiç bir Müslümâna haset edemez. Rivâyet için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/511.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

13. RA‘D SÛRESİ

سُورَةُ الرَّعْدِ أَرْبَعُونَ وَأَرْبَعُ أَيَاتٍ مَدَنِيَّةٌ[136]

TÜBA

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[86b] ﴿المر﴾ Ben şol Allâh’am ki bilürem ve görürem ‘arşdan serâya dek olan eşyâyı. ﴿تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ﴾ Ya‘nî ol âyât ol sûre-i kâmilenün ve ‘acîbenün âyâtıdur ki levhdedür. Yâhûd Tevrât ve İncîl ve Zebûr Tanrı gönderdiği kitâbun âyâtıdur. ﴿وَالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ﴾ Şol ki indirildi sana ma‘bûdundan ﴿الْحَقُّ﴾ râstdur bir uğurda yalınuz bu sûre değül ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ lâkin halkun çoğı inanmazlar ki ol senün ma‘bûdundandur. (1) ﴿اللَّهُ﴾ Tanrı te‘âlâ ﴿الَّذِي﴾ şol ma‘bûddur ki ﴿رَفَعَ السَّمَاوَاتِ﴾ gökleri kaldırdı ﴿بِغَيْرِ عَمَدٍ﴾ direksiz ﴿تَرَوْنَهَا﴾ göre-yürürsiz anı, yarar ki ﴿الَّذِي﴾ sıfat ola ﴿ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ﴾ andan sonra ‘arşınun üzerine gâlib oldı. Bu müteşâbihdür. عُمُدٍ dahı okundı zammeteyn birle. ﴿تَرَوْنَهَا﴾ sıfatdur, yarar ki ‘amid ola, biz anı görmezüz. Ola ki ol kudretullâhdur. ﴿وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ﴾ dahı güneşi ve ayı müsahhar eyledi ﴿كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى﴾ her biri yürür vakt-i ma‘lûmiçün ki inkıdâ-yı dünyâdur ﴿يُدَبِّرُ الْأَمْرَ﴾ melekûtınun emrini tedbîr ider ﴿يُفَصِّلُ الْآيَاتِ﴾ âyât-ı ‘izâmını beyân ider kütüb-i münzelede ﴿لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ﴾ tâ ma‘bûdınuza kavışacağınıza inanasız. (2)

﴿وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ﴾ **[87a]** Tanrı ol ma‘bûddur ki yiri döşedi sunun üzerine Ka‘be altından dahı yir deprenürdi ﴿وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ﴾ dahı anda dağları çöksü

[136] Ra‘d sûresi; 44 âyettir, Medîne’de nâzil olmuştur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

bırakdı ﴿وَأَنْهَارًا﴾ dahı anda ırmaklar kıldı ﴿وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا﴾ dahı her meyveden anda kıldı ﴿زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾ ikişer ikişer, ya ak ve kara, tatlu ve ekşi, küçicek ve büyük ve gayrıhâ ﴿يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ﴾ giceyi gündüz üzerine yüceldür ve gündüzi gece üzerine yüceldür. ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ bedürüstî bu giçenlerde burhânlar vardur gönülile görenler içün. (3) ﴿وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ﴾ Yir yüzinde dürlü pâreler vardur, kimi tatlu, kimi çorak, kimi bitnel kır, kimi katı, kimi yumşak ﴿وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ﴾ dahı bostânlar vardur ki keremlerden ve وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ dahı okundı, nice ki قِطَعًا dahı okundı. ﴿وَزَرْعٌ﴾ dahı ekinler vardur ﴿وَنَخِيلٌ﴾ dahı hurma ağaçları vardur ﴿صِنْوَانٌ﴾ ki bir dibden ikidür, ya bir dibden üçdür. *Damm-ı sâd*ıla dahı okundı ﴿وَغَيْرُ صِنْوَانٍ﴾ ya bir dibden birdür. وَزَرْعٍ وَنَخِيلٍ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ dahı okundı cerrile ﴿يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ﴾ ki bir suyıla suvarırlar ﴿وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ﴾ dahı ba'zının üzerine tafdîl iderüz yimeklikde ve lezzetde ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ bedürüstî bu giçenlerde birliğine nişâneler vardur hıredmendler içün. (4)

﴿وَإِنْ تَعْجَبْ﴾ Eğer sen 'aceblersen **[87b]** yâ Muhammed ba'se inkâr itdükerinden ﴿فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ﴾ 'acebleyecek yirdür anlarun kavilleri ki ﴿أَئِذَا كُنَّا تُرَابًا﴾ şöyle müdür vaktâ ki toprak olavuz ﴿أَئِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ bir bir dahı yaradılır mıyız dirler ﴿وَأُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ﴾ anlar şunlardur ki ma'bûdlarına inkâr itdiler ﴿وَأُولَئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ﴾ ol tâyifenün yaramaz 'amelleri boynlarında zencîrlerdür, ya kıyâmet güninde boynlarında zencîrler olacakdur ﴿وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (5) ﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ﴾ Bunlar istihzâyıla senden 'ukûbet gelmeğini senden tizlerler ﴿قَبْلَ الْحَسَنَةِ﴾ rahmetden ve hayırdan öndin ﴿وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ﴾ tahkîk geçipdür anlardan öndin hakkı yalanlayanlara dürlü dürlü 'ukûbet itdüğümüz ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ﴾ bedürüstî senün ma'bûdun yâ Muhammed mağfiret eyesidür halka ﴿عَلَى ظُلْمِهِمْ﴾ hadden geçdükleri üzerine ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ senün rabbünün 'ikâbı şedîddür şirk üzerine olanlara. Murâd bu geçenlerden Mekke müşrikleridür.

Su'âl: Küffâra mağfiret nice revâ olur ki ﴿لَذُو مَغْفِرَةٍ﴾ didi? **Cevâb:** Murâd bu arada mağfiretden setr ve imhâldür, yarar ki 'usât hakkında ola. (6)

﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ﴾ Kâfir olanlar dirler niçün anun üzerine nübüvvetiçün bir nişâne inmedi ma'bûdından Mûsâ'ya ve 'Îsâ'ya olduğu gibi ki 'asâ ejdehâya döndi ve 'Îsâ 'aleyhi's-selâm ölü diriltdi. Tanrı te'âlâ

Muhammed’e **[88a]** ﴿إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ﴾ bedürüstî sen korkıdıcısın yâ Muhammed ﴿وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾ her kavmiçün bir kulağızcı vardur enbiyâdan nice ki buyurıldılar şöylece iderler. (7) ﴿اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى﴾ Tanrı bilür şunı ki her ‘avrat götürir irkekden ve dişiden, tamâmdan ve eksikden, uzından ve kısadan ﴿وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ﴾ dahı şunı ki rahimler ekser ﴿وَمَا تَزْدَادُ﴾ dahı şunı ki artar anun sebebiyle ﴿وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ﴾ her nesne anun hazretinde mikdârıladur. *Gayd-ı erhâm*dan murâd oldur ki altı ayda hamli koya. *İzdiyâd*dan murâd oldur ki iki yıl götüre, nice ki Ebû Hanîfe radıyallâhu ‘anh mezhebidür. Ya dört yıl götüre nice ki Şâfi‘î radıyallâhu ‘anh mezhebidür. Ya biş yıl götüre nice ki Mâlik radıyallâhu ‘anh mezhebidür. Ya naks-ı erhâmdan murâd altıyla dokuz arasında getürmeklikdür. Ya çok hayz görmekdür, zîrâ kan oğlanun gıdâsıdur, çok göricek oğlına ziyân olur. (8) ﴿عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ﴾ Gaybun ve şehâdetün dânâsıdur ‘azîmü’ş-şân ve yüce sultândur. (9)

﴿سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ﴾ Berâberdür Hazret-i Hakk’da ‘ameli uğrın iden ve âşikâre iden ﴿وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ﴾ dahı şol ki giceyile gizlenür ol ‘amelini riyâdan kaçırup, ya fiskı uğrın idüp dahı şunı ki gündüzde mesâlihin görür.

Su’âl: **[88b]** Hakk-ı ‘ibâret oldı ki وَمَنْ هُوَ سَارِبٌ بِالنَّهَارِ[137] diyeyidi, tâ dört bölük olaydı. **Cevâb:** ﴿وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ﴾ ma‘tûfdur ﴿وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ﴾ üzerine. Ma‘nâ اِسْتَوَي فِي عِلْمِهِ مُسِرُّ الْعَمَلِ وَجَوَاهِرُهُ وَمَخْفِيهِ وَمُظْهِرُهُ[138]’dur. (10)

Vaktâ ki peygâmbere mekr itmek dilendi, ﴿لَهُ مُعَقِّبَاتٌ﴾ âyeti indi. Ya‘nî anuniçün bekciler vardur melâ’ikeden ﴿مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ﴾ öninden ve ardından sağda ve solda ﴿يَحْفَظُونَهُ﴾ ki anı beklerler ﴿مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ Tanrı’nun ‘azâbından, ya cinden ve insden, ya بَا ﴿مِنْ﴾ ma‘nâsına, ya مِنْ أَجْلِ أَمْرِ اللَّهِ’dur Yarar ki âyet ‘âmm ola. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ﴾ Bedürüstî Tanrı azıtman şunı ki bir kavme virüpdür sıhhatden ve ni‘metden ﴿حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ şuna değin ki kendü nefislerindekini ayruksıdılar me‘âsîyile. ﴿وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا﴾ Vaktâ ki Tanrı bir kavme ‘azâb diledi ﴿فَلَا مَرَدَّ لَهُ﴾ anun dönmeğine hergiz çâre yokdur ﴿وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ﴾ dahı anlaruniçün Hakk’dan gayrı bir penâh yokdur. (11)

• • • • • • • • • • •

[137] Geceleyin gizlenmeye çalışan da, gündüzün açıkta yürüyen de.

[138] Allah’ın ilminde amelin sırrı ve cevherleri, gizli ve açık oluşu eşittir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tbv.gov.tr

﴿هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾ Tanrı şol sıfatlu ma'bûddur ki yıldırım gösterür, müsâfire havfiçün ve mukîme tama'içün ﴿وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ﴾ dahı suyıla ağırlanmış bulutları koparur. (12) ﴿وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ﴾ Dahı tesbîh ider ol bulutlar -ısmarlanan melek ki adı ra'ddur anun- hamdile ﴿وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ﴾ dahı anunıla bile olan melekler Tanrı korkısından anunıla bile tesbîh iderler sübhânallâh **[89a]** ve'l-hamdülillâh velâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber diyüp ﴿وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ﴾ yıldırım gönderür ﴿فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ﴾ dahı urur mahlûkâtından anunıla şunı ki diler ﴿وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ﴾ hâlbuki anlar cedel iderlerdi Tanrı'da "Yâ Muhammed ma'bûdun altundan mı, ya gümişden midür?" diyü. Bu âyet ya Erbed'de ya Yahûd hakkında inipdür. ﴿وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ﴾ Ol ma'bûd katı gazablu Tanrı'dur. (13) ﴿لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ﴾ Ol Muhammed içündür hak da'vet ki ol kelime-i tevhîddür, ya ma'nâsı لَهُ عَلَي الْعِبَادِ دَعْوَةُ الْحَقِّ'dur. ﴿وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ﴾ şunlar ki taparlar Tanrı'dan gayrıya ﴿لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ﴾ kabûl itmezler ol putlar anuniçün bir nesneyi ﴿إِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ﴾ illâ kabûl itmekliği gibi şunun ki elini uzadur derin su kuyusuna, tâ ol su ağzına irişe susuzlığı hâlinde ﴿وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ﴾ ol hod ana irişir değüldür. Muhassılı 'abede-i esnâm du'âlarıyla fâidelenmezler, illâ fâyidelendüği gibi şunun ki eli irişmez kuyuya elini sunar, dahı suya "Gel" der, kaçan olur işdür! ﴿وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ﴾ Kâfirlerün putlarını okıdukları değül illâ hiç ki anda fâyide yok. (14)

﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا﴾ Şu hâlde ki mutî'lerdürürler mü'minler gibi, dahı şu hâlde ki mükrehlerdürürler münâfıklar gibi ﴿وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ﴾ dahı anlarun gölgeleri secde ider tanlada ve akşâmda.

Su'âl: **[89b]** Akşâmda ve tanlada zılâl nice secde ider? **Cevâb:** Zılâl secde iderler, evet sücûdını Allâh bilür, nice ki savâmitün tesbîhini Tanrı bilür. (15)

﴿قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Eyit Mekke müşriklerine göklerün ve yirlerün ma'bûdı kimdür yâ Muhammed, anlar hod cevâb virmezler ﴿قُلِ اللَّهُ﴾ sen Tanrı'dur di ﴿قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ﴾ Tanrı'dan gayrıyı ma'bûd mı tutdınız di yâ Muhammed ﴿لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا﴾ ki anlarun ellerinden menfa'at gelmez eğer tapsanuz tapmasanuz ziyân dahı gelmez ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ﴾ körile görür berâber olur mı di ﴿أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ﴾ ya karanuluklarıla aydınlıklar berâber olur mı di yâ Muhammed ﴿أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ﴾ ya Tanrı'ya şerîkler mi kıldılar ﴿خَلَقُوا كَخَلْقِهِ﴾ yaratdılar ol yaratduğı gibi ﴿فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿عَلَيْهِمْ﴾ dahı anlarun üzerine bilmez oldı yaradılan, bilmezler benüm yaratduğum kangıdur putlar yaratduğı kangıdur ﴿قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ﴾ di ki Allâh’dur her şeyi halk iden ol Tanrı birdür Kahhâr’dur. (16)

﴿أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾ Tanrı gökden yağmur indirdi ﴿فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا﴾ dahı dereler kadrlarıyla akdılar ﴿فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا﴾ dahı seyl getürdi üzerine kalkan köpüği. Murâd köpükden bu arada bâtıldur köpüğün nice ki i‘tibârı yokdur, bâtılun dahı yine sevâbı yok. Bu arada üç mesel vardur, biri budur. Bir mesele dahı ﴿وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ﴾ **[90a]** âyeti işâret ider. Ya‘nî şundan ki yakarsız anun üzerine odda altun ve gümiş gibi ﴿ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ﴾ bezek taleb itmekiçün ya metâ‘ taleb itmekiçün nühâs gibi ve rasâs gibi ki erinür, dahı andan kap kacak düzerler ﴿زَبَدٌ مِثْلُهُ﴾ ﴿زَبَدٌ﴾ mübtedâdur ﴿مِثْلُهُ﴾ sıfatıdur ﴿وَمِمَّا يُوقِدُونَ﴾ mukaddem haberdür. Üçüncü mesele dahı ﴿أَوْ مَتَاعٍ﴾ işâretdür. ﴿كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ﴾ Ancılayın beyân ider Tanrı bendelerine mesel vechiyle hakkı ve bâtılı ﴿فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً﴾ ammâ köpük gider nâ-bedîd olup ﴿وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ﴾ ammâ ol ki halka menfa‘at eyler yirde karâr ider. Teşbîh itdi Tanrı Kur’ân’un inmeğini gökden yağmur inmeğine, gökleri derelere teşbîh itdi. Yakîn eyesi yakîn kadarınca alur, gümân eyesi gümânınca alur. Ya bu meseller hakkun ve bâtılundır. Hak sâfî ve bâkî suya benzer, bâtıl gider köpüğe benzer. Ne kadar sunun üzerine yücelirse nâ-bedîd olur. bu dahı ne kadar hakkun üzerine yücelirse hak anı basar. Ya mü’minün ve kâfirün meselleridür, mü’min ve ‘ameli arı suya benzer, kâfir ve ‘ameli köpüğe benzer ﴿كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ﴾ ancılayın Tanrı meselleri beyân ider ve burhânları âşikâre ider. (17)

﴿لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنَى﴾ Şunlarınıçün ki kendüleri yaradana boyun sundılar îmânıla, uçmak vardur ﴿وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ﴾ dahı şunlarınıçün ki ana boyun sunmadılar îmânıla ﴿لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾ **[90b]** eğer bedürüstî anlarıçün olsa şol ki yir yüzindedür bir uğurda ﴿وَمِثْلَهُ مَعَهُ﴾ bir o kadar dahı anunıla bile olsa ﴿لَافْتَدَوْا بِهِ﴾ anunıla bile kendüleri kurtardı ﴿أُولَئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ﴾ anlarınıçün kıyâmet güninde yaman hisâb vardur ﴿وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ﴾ anlarun mekânları cehennemdür.

Su’âl: ﴿أَوْدِيَةٌ﴾’yi niçün nekire eyledi? **Cevâb:** Anuniçün ki yağmur kimer yire yağar kimer yire yağmaz. وَادٍ ﴿أَوْدِيَةٌ﴾’nün cem idür. Fâ‘îl ef‘ile cem‘ olmaz,

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

hemân budur. ﴿بِقَدَرِهَا﴾, بِمِقْدَارِهَا dimek olur. Şöyle ki *memtûrun 'aleyhi*ye fâyide ide, ziyândan hâlî ola. (18)

﴿أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ﴾ Ya'nî şol kişi ki bilür bedürüstî şunı ki ma'bûdundan sana indirildi hakdur ﴿كَمَنْ هُوَ أَعْمَى﴾ şunun gibi midür ki ol nâ-bînâdur meselden nesne anlamaz ﴿إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ bedürüstî nasîhat almazlar meğer 'akl eyeleri. (19) ﴿الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ﴾ Şunlar ki Tanrı'nun 'ahdini yerine getürürler ﴿وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ﴾ dahı Tanrı'nun 'ahdini ki elest 'âleminde alındı, bozmazlar. (20)

﴿وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ﴾ Dahı şunlar ki sıla-i erhâm iderler, dahı anı kesmezler ﴿وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ﴾ dahı kendüleri yaradandan korkarlar ﴿وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ﴾ dahı hisâb katılığından korkarlar. (21) ﴿وَالَّذِينَ صَبَرُوا﴾ Dahı şunlar ki sabr itdiler me'âsîden, dahı rûzigârun zahmetine doydılar ﴿ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ﴾ kendüleri yaradanun rızâsını taleb itmekiçün ﴿وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ﴾ **[91a]** dahı biş vakt namâzı kıldılar ﴿وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ﴾ dahı virdiler kendülere rûzî kıldığumuzun helâlından ﴿سِرًّا وَعَلَانِيَةً﴾ uğrın ve âşikâre ﴿وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ﴾ dahı eyülikile yavuzlığı def' iderler ﴿أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ﴾ anlardur anlaruniçün eyü makâm vardur uçmakda. Bu haberdür ﴿الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ﴾ kelimesine. (22) ﴿جَنَّاتُ عَدْنٍ﴾ 'Adn uçmakları ﴿يَدْخُلُونَهَا﴾ girerler ana ﴿وَمَنْ صَلَحَ﴾ dahı girür ana şol ki îmân getürdi ﴿مِنْ آبَائِهِمْ﴾ atalarından anlarun ﴿وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ﴾ dahı zevcelerinden ve zürriyyetlerinden ﴿وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ﴾ ferişteler anlarun üzerlerine girürler ﴿مِنْ كُلِّ بَابٍ﴾ uçmağun her kapusından. (23) ﴿سَلَامٌ عَلَيْكُمْ﴾ Anlara selâmün 'aleyküm diyeler ﴿بِمَا صَبَرْتُمْ﴾ sabr itdiğünüzle ﴿فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ﴾ ne eyü makâmdur 'ukbâ sarâyı diyeler.

Su'âl: ﴿بِمَا صَبَرْتُمْ﴾ neye müte'allikdür? **Cevâb:** Mahzûfa müte'allikdür, takdîri هَذَا الثَّوَابُ بِبَرَكَةِ صَبْرِكُمْ[139]'dür. (24)

﴿وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ﴾ Şunlar ki Tanrı'nun 'ahdini bozarlar ﴿مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ﴾ anı muhkem itdüklerinden sonra ﴿وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ﴾ dahı ya'nî kâtı'-ı rahm olalar ﴿وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ﴾ dahı yir yüzinde fesâd ideler ﴿أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ﴾ anlarıniçün la'net vardur dünyâda ve âhiretde ﴿وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ﴾ dahı anlarıniçün

[139] Bu ödül sabrınızın bereketi sebebiyledir.

âhiret 'azâbı vardur. (25) ﴿اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ﴾ Allâh rızkı döşer ﴿لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ﴾ şuna ki diler, dahı **[91b]** takdîr ider, ya dar ider. Murâd bundan Mekke kavmidür. ﴿وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ Dahı dünyâyıla şâd oldılar ﴿وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ﴾ değüldür hayât-ı dünyâ âhiret katında illâ sehl metâ'.

Su'âl: La'net عَلَي'yıla ta'diye ider. ﴿لَهُمُ اللَّعْنَةُ﴾ didüğinde nazar ne? **Cevâb:** عَلَيهِمْ kelimesinde ol nazar yokdur ki لَهُمْ'da vardur. (26)

﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ﴾ Şunlar ki kâfirler oldılar, "Niçün Muhammed'ün üzerine bir âyet inmedi ki anun râstlığına delâlet ideyidi?" dirler. ﴿قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ﴾ "Bedürüstî Tanrı azdırur şunı ki diler, dahı hakka kulağızlar şunı ki kendiye döndi" di yâ Muhammed.

Su'âl: ﴿لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ﴾ didiğine ﴿قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ﴾ nice münâsib düşer? **Cevâb:** Bu cârîdür ta'accüb mecrâsına. Zîrâ Muhammed'e inen âyât kime indi, hâssaten Kur'ân? Bundan ﴿إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ﴾ didüğine vech zâhir oldı. (27)

﴿الَّذِينَ آمَنُوا﴾ Şunlar ki îmân getürdiler ﴿وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ﴾ dahı gönülleri toktar anlarun ﴿بِذِكْرِ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun rahmetinün zikriyle ﴿الَّذِينَ آمَنُوا﴾ bedeldür مَنْ﴾ ﴿أَنَابَ'dan ﴿أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ﴾ âgâh olun ki Tanrı'nun zikriyle ﴿تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ gönüller toktar. (28) ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ﴾ Îmân getürüp 'amel-i sâlih işleyenlere, ya tûbâ ağacı anlara ve güzel makâm anlara. ﴿طُوبَى لَهُمْ﴾ haberdür ﴿الَّذِينَ آمَنُوا﴾ mübtedâdur, aslı طُيبَي'dur **[92a]** طِيبَي dahı okundı. (29) ﴿كَذَلِكَ﴾ Ancılayın ﴿أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ﴾ gönderdük yâ Muhammed seni ümmetine ﴿قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ﴾ ki tahkîk geçdi ümmetler anlardan öndin ﴿وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ﴾ hâlbuki anlar rahmeti nâ-mütenâhî ma'bûda inkâr iderler ﴿قُلْ هُوَ رَبِّي﴾ "Ol inkâr itdiğünüz Rahmân benüm ma'bûdumdur" di yâ Muhammed ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ ki andan gayrı Allâh yokdur ﴿عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ﴾ anun üzerine tevekkül itdüm dahı andan yanadur benüm dönmeğüm. (30)

﴿وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ﴾ Eğer bedürüstî Kur'ân ki dağlar anunıla koparlar ﴿أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ﴾ ya yirler anunıla pâre pâre olur ﴿أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَى﴾ ya ölüler anunıla söylediler bu Kur'ân olur ﴿بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا﴾ bel ki mahlûkâtun işi bir uğurda anundur.

Su'âl: ﴿لَوْ﴾ kelimesinün cevâbı kanı? **Cevâb:** Mahzûfdur ki ol لَكَانَ هَذَا الْقُرْآنُ'dür, ya لَمْ يؤْمِنُوا'dur.

İSAM İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.isam.org.tr

﴿أَفَلَمْ يَيْئَسِ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ Ma'lûm itmediler mi şunlar ki îmân getürdiler ﴿أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ﴾ eğer Tanrı dileseydi ﴿لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا﴾ halkı bir uğurda hakka kulağızlardı.

Su'âl: ﴿أَفَلَمْ يَيْئَسِ﴾'i اَفَلَمْ يعْلَمْ birle nice tefsîr idersin. **Cevâb:** Vahy اَفَلَمْ يتَبَين kelimesiyleyidi, lâkin kâtib na'sânıdı, dişleri berâber yazdı, ya ﴿يَيْئَسِ﴾ يعْلَمُ ma'nâsınadur, neha' lügatinde.

﴿وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Lâ yezâl **[92b]** şunlar ki kâfir oldılar ﴿تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا﴾ irişir anlara musîbet yaramaz 'amelleri sebebiyle ﴿أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ﴾ ya musîbet anlarun diyârlarına yakın varur, ya anlara basguncı çeri yakın varur ﴿حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ﴾ şuna değin ki Tanrı'nun va'di gele ki feth-i Mekke'dür ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ﴾ Allâhu te'âlâ hulf-i va'de eylemez. (31) ﴿وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ﴾ Tahkîk istihzâ olundı peygâmberler senden öndin ﴿فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا﴾ dahı mühlet virdüm şunlara ki kâfir oldılar ﴿ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ﴾ andan sonra tutdum anları ﴿فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ﴾ ne 'aceb 'ikbâdur bu benüm 'ikâbum. (32)

﴿أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ﴾ Şol ki her nefsün üzerine kâyimdür kesb itdükleriyle.

Su'âl: ﴿مَنْ﴾ kelimesinün cevâbı kanı? **Cevâb:** Mahzûfdur ki ol كَمَنْ لَيسَ ﴿كَذَلِكَ﴾'dür.

﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ﴾ Dahı Tanrı'ya şerîkler kıldılar, bu karînedür cevâba ﴿قُلْ سَمُّوهُمْ﴾ bunlarun menfa'atlerini yâd idün di yâ Muhammed ﴿أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ﴾ ya'nî şerîk mi idersiz ana câhili ki bî-cândur, yirde ne varıdı bilmez ﴿أَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ﴾ bel anlara Tanrı'nun şerîkleridür diyü ad mı virürsiz burhânsız. ﴿بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ﴾ Bel mekrleri şunlarun ki kâfir oldılar bezendi anlarınıçün ﴿وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ﴾ dahı hak yoldan irdiler Tanrı'ya gelenleri ﴿صُدُّوا﴾ üç harekât ile dahı okundı ﴿وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ﴾ dahı şunı ki Allâh azdurdı ana bir kulağızcı yokdur. (33) ﴿لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ **[93a]** Anlaruniçün 'azâb vardur dünyâ sarâyında ﴿وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ﴾ âhiret 'azâbı katırakdur andan tahkîk ﴿وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ﴾ Tanrı'nun 'azâbından anları bir saklayıcı dahı yokdur. (34)

﴿مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ﴾ Meseli uçmağun şol sıfatlu uçmağun ki mü'minler anunıla va'de olundılar ﴿تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾ altından ırmaklar akar ﴿أُكُلُهَا دَائِمٌ﴾ yemeği munkatı' değüldür ﴿وَظِلُّهَا﴾ dahı anun gölgesi hergiz gitmez ﴿تِلْكَ

﴿وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ﴾ ol makâmıdur şunlarun ki Tanrı’dan korkdılar ﴿عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ ﴿النَّارُ﴾ kâfirlerün menzili tamudur. (35) ﴿وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾ Şunlar ki anlara Tevrât virdük ﴿يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ﴾ şâd olurlar şuna ki sana indirildi. Murâd ‘Abdullâh b. Selâm ve Ka‘bü’l-Ahbâr ve Nasârâdan Müsülmân olanlardur, heştâd kişiyidi. ﴿وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ﴾ Mekke ehlinden şunlar vardur ki inkâr iderler anun ba‘zına ki kıssalardur. Murâd Ka‘b b. el-Eşref ve Seyyid ve ‘Âkıb ve bunlara benzer donuzlardur. ﴿قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ﴾ bedürüstî ben buyruldum ki ana tapam ﴿وَلَا أُشْرِكَ بِهِ﴾ dahı ana şirk getürmeyem di yâ Muhammed ﴿إِلَيْهِ أَدْعُو﴾ ana taparam hemân ﴿وَإِلَيْهِ مَآبِ﴾ dahı andan yanadur dönmeğüm di. (36) ﴿وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا﴾ Ancılayın indirdük Kur’ân’ı şu hâlde ki hükm-i ‘Arabîdür ﴿وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ﴾ eğer anlarun yok dînlerine uyarısan yâ Muhammed **[93b]** ﴿بَعْدَمَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ﴾ sana hak rûşen oldukdan sonra ﴿مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ﴾ Tanrı’dan ya‘nî anun ‘azâbından senüniçün bir dost ve bir saklayıcı yokdur. (37)

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ﴾ Tahkîk senden öndin peygâmberler gönderdik ﴿وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً﴾ dahı anlaruniçün ‘avratlar va oğullar ve kızlar kılduk ﴿وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ olmadı bir peygâmber ki bir mu‘cize getüre meğer Tanrı’nun destûrıyla ﴿لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ﴾ her nesne içün bir vakt-i ma‘lûm vardur. Bu şundayıdı ki Yahûd peygâmberi ‘ârlandırdılar “Peygâmber miseydi evlenüp oğlı ve kızı mı olaydı?” didilerse bu âyet indi. (38) ﴿يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾ Tanrı nesh ider şunı ki diler ﴿وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ﴾ dahı isbât ider şunı ki diler. Zîrâ anun katındadur levh-i mahfûz ki tebdîl ve tağyîr olınmaz. (39) ﴿وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ﴾ Ya gösterevüz sana ba‘zını şunun ki yaraklayıpdurıruz anlara ‘azâbdan ﴿أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ﴾ ya seni kabz itsevüz melûl olma ﴿فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ﴾ bedürüstî senün üzerine teblîğ-i risâlet vardur hemân ﴿وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ﴾ anlarunıla hisâb itmek bizüm üzerimüzedür, zâhir oldur ki bu âyet mensûhdur. (40) ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا﴾ Görmezler mi ki diyâr-ı küfre gelüriz ekseriz anları kıranlarından İslâm’un fethi sebebiyle, ya diyâr-ı İslâm’ı ekseriz ‘ulemâyı **[94a]** kabz itmekile. ﴿وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ﴾ Tanrı hükm ider anun hükmini hiç kimesne ayruksıtmaz.[140] ﴿وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾

[140] O hesabı hızlı olandır.

Su'âl: ﴿لَا مُعَقِّبَ﴾'nun mahalli nedür? **Cevâb:** Hâldür, ya'nî وَاللَّهُ يَحْكُمُ نَافِذًا حُكْمُهُ dimek olur. (41)

﴿وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ Tahkîk mekr itdi şunlar ki Mekke ehlinden öndinidi ﴿فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا﴾ eyit, mekr bir uğurda Tanrı'nundur di yâ Muhammed.

Su'âl: ﴿وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ﴾ muhâlifdür ﴿فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا﴾ kelimâtına. **Cevâb:** Tanrı'nun mekri katında bunlarun mekrleri kelâ mekrdür.

﴿يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ﴾ her nefis ne kazanursa Tanrı anı bilür ﴿وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ﴾ kâfirler sonra bilürler ki uçmak menâzili kimündür. (42) ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا﴾ Şunlar ki kâfir oldılar Ehl-i Kitâb gibi, ya müşrikler gibi, peygâmber değülsin dirler ﴿قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ﴾ Tanrı benümile sizün aranuzda tanuk yiter ﴿وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾ dahı şol yiter ki anun katındadur Kur'ân'un 'ilmi di yâ Muhammed. Murâd ﴿مَنْ عِنْدَهُ﴾ didiğinde yine Tanrı'dur, ya murâd Ehl-i Kitâb'dur, ya Müsülmânlardur, ya Cibrîl'dür. ﴿عِلْمُ الْكِتَابِ﴾'un irtifâ'ı zarfun fâ'ili olmağıladur. ﴿قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾ dimek عَلِيمًا dimek olur. (43) عَنْ رَسُولِ اللهِ عَلَيهِ السَّلَام مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الرَّعْدِ أُعْطِيَ مِنَ الْأَجْرِ عَشرَ حَسَنَاتٍ بِوَزْنِ كُلِّ سَحَابٍ مَضَى وَكُلُّ سَحَابٍ يَكُونُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَبُعِثَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْمُوفِينَ بِعَهْدِ اللهِ[141]

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[141] Rasûlullâh aleyhisselâmdan rivâyet edilmiştir: Kim ki Ra'd sûresini okursa, o kişiye kıyâmete kadar geçmiş ve gelecek olacak bulutların ağırlığınca on hasene yazılır. Kıyâmet günü de Allah'a verdiği söze vefâ göstermiş olanlarla birlikte diriltilir. Rivâyet için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/511.

14. İBRÂHÎM SÛRESİ

سُورَةُ اِبْرَاهِيم اِحْدَي اَوْ اِثْنَانِ اَوْ اَرْبَعٌ اَوْ خَمْسٌ وَخَمْسُونَ اَيةً مَكِّيةً[142]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[94b] ﴿الر﴾ Ya'nî أَرِي اَنَا اللهُ ﴿كِتَابٌ﴾ bu kitâbdur ﴿أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ﴾ ki indürdük anı sana yâ Muhammed ﴿لِتُخْرِجَ النَّاسَ﴾ tâ halkı çıkarasın ﴿مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ dalâlet karanulıklarından hidâyet nûrına ﴿بِإِذْنِ رَبِّهِمْ﴾ anları yaradanın genez itmeğiyle ﴿إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾ 'Azîz ve Hamîd Tanrı'nun yolına çıkarasın ki İslâm'dur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Bakara'da [143]﴿اللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ bu arada ﴿لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ didi, tenâkuz olmaz mı? **Cevâb:** İhrâc Tanrı'dan hidâyetdür, peygâmberden anun yolına kulağızlamakdur. (1)

[144]﴿اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ ﴿اللَّهِ الَّذِي﴾ 'atf-ı beyândur ﴿الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾'e. ﴿وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ﴾ Veyl 'azâbı kâfirleriçündür katı 'azâbdan.

Su'âl: ﴿مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ﴾'ün vechi ittisâli nicedür ﴿وَيْلٌ﴾ kelimesine. **Cevâb:** Ma'nâ إِنَّهُمْ يولْوِلُونَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ'dür. (2)

• • • • • • • • • • •

142 İbrâhîm sûresi; 51 veya 52 veya 54 veya 55 âyettir, Mekke'de nâzil olmuştur.

143 Allah, iman edenlerin dostudur. onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır… Bakara 2/257.

144 O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur.

﴿الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ Şunlar ki dünyâ sarâyını ihtiyâr iderler ﴿عَلَى الْآخِرَةِ﴾ âhiret üzerine ﴿وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ dahı Tanrı'nun hak dîninden bendelerini men' iderler ﴿وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا﴾ dahı anun eğildüğini dilerler ﴿أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ﴾ anlar hakdan yırak hatâdadururlar. (3)

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ﴾ Hiçbir peygâmber göndermedük ﴿إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ﴾ illâ kavmi diliyle **[95a]** ﴿لِيُبَيِّنَ لَهُمْ﴾ tâ anlara beyân ide ahkâmı ki Tanrı anunıla gönderdi, dahı sen getürdiğini biz anlayamaduk dimeyeler.

Su'âl: Peygâmber 'âlem halkına meb'ûsdur, hâlbuki 'Arab idi. **Cevâb:** ﴿إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ﴾ didiği بِلِسَانِ أَهْلِ بَيْتِهِ[145] dimek olur, ya peygâmber gelmek her dilile müte'azzirdür, evle'l-elsine Arab dilidür. Bundan tercümeyile maksûd hâsıl olur.

Su'âl: Yûsuf yetmiş iki dil bilürdi, yine Âdem bin dil bilürdi ﴿إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ﴾ didiğine nice 'özr dilerüz. **Cevâb:** ﴿إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ﴾ didiği إِلَّا كَانَ يَتَكَلَّمُ بِلِسَانِ قَوْمِهِ[146] dimek olur. Bu peygâmberümüze dahı 'özr olur, zîrâ her dili bilürdim *Muhtasar-ı Buhârî*'de kâf bâbında كُلُوا الْعِنَبَ دُودُو[147] didi, Bedir gazâsında mireh vurun durman didi.[148] ﴿فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (4)

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا﴾ Biz Mûsâ'yı gönderdük âyâtumuzla ya'nî 'asâyıla dahı yed-i beyzâyıla ﴿أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ ana kavmüni da'vet it küfr karanulıklarından îmân nûrına didük ﴿وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ﴾ dahı anları korkut geçen ümmetlerün 'azâbları gibiyile didük. ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ﴾ Bedürüstî şunda ki geçen ümmetlere işledük keremden nişâneler vardur her sâbir u şâkire. (5) ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾[149] (6)

---

145 Ehl-i beytinin lisânı.

146 Ancak kavminin lisânı ile konuşurdu.

147 Üzümü ikişer ikişer yiyiniz.

148 Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Çünkü O, güç ve hikmet sahibidir.

149 Hani Musa kavmine demişti ki: "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Çünkü O, sizi işkencenin en kötüsüne sürmekte ve oğullarınızı kesip, kadınlarınızı (kızlarınızı) bırakmakta olan Firavun ailesinden kurtardı. İşte bu size anlatılanlarda, Rabbinizden büyük bir imtihan vardır."

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

[95b] Su’âl: ﴿اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾ ne takdîrdedür? **Cevâb:** اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ مُسْتَقِرَّةً عَلَيكُمْ takdîrindedür. ﴿إِذْ أَنْجَاكُمْ﴾ dahı bedeldür, ﴿نِعْمَةَ اللَّهِ﴾’dan bedel-i iştimâlile.

Su’âl: Bakara’da [150]﴿يُذَبِّحُونَ﴾ didi, A‘râf’da [151]﴿يُقَتِّلُونَ﴾ didi, bunda ﴿وَيُذَبِّحُونَ﴾ didi *vâv*ıla, nazar nedür? **Cevâb:** Fark budur ki *vâv* tarh olduğı yirde ‘azâba müfessir düşdi, ol yirde ki *vâv* geldi ‘azâbda mütenâhî olanı zikr itdi, dahı ziyâde eyledi.

Su’âl: Fi‘l-i Âl-i Fir‘avn Tanrı’dan nice belâ oldı? **Cevâb:** Tanrı anları temkîn itdüği belâdur, ya anları kurtarmak belâ oldı.

﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ﴾ Anun ol vakti ki ma‘bûdunuz didi, ya bildirdi ﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾ eğer şükr idersenüz sizi arturırum ﴿وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾ eğer küfrân idersenüz iy Benî İsrâ’îl benüm ‘azâbum bedürüstî katıdur didi. (77)

﴿وَقَالَ مُوسَى إِنْ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾ Mûsâ yâ Benî İsrâ’îl eğer kâfir olursanuz siz dahı eğer yir yüzinde ne ki var kâfir olurlarsa. [152]﴿فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾ (8) ﴿أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ Gelmedi mi size Kur’ân’da haberi şunlarun ki sizden öndin idi ﴿قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ﴾ dahı şunlarun haberleri ki anlardan sonrayıdı ﴿لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ﴾ bilmez anları illallâh.

Su’âl: Bilmez illallâh didi, hasr nice sûret bağlar. **Cevâb:** Anlarun ahvâlini ‘ale’t-tafsîl bilmez illallâh dimek olur.

[96a] ﴿جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ﴾ Geldi anlara peygâmberleri dürlü mu‘cizelerle ﴿فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ﴾ ellerini ağızlarına kodılar, dahı anları ısırdılar dacr ve darlığanmak yöninden ﴿وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ﴾ dahı bedürüstî biz kâfir olduk şuna ki siz anumla gönderildünüz didiler ﴿وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ﴾ dahı bedürüstî biz gümân içindeyüz şundan ki bizi ana da‘vet idersiz bir şekilde ki yine şekke bırağıcıdur. (9) ﴿قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ﴾ Anlara peygâmberleri gümân var mıdurur Tanrı’nun vahdâniyyetinde ki ﴿فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ yirlerün ve göklerün hâlıkıdur ﴿يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ﴾ okur sizi ki

[150] Bakara 2/49.

[151] A‘râf 7/141.

[152] Şüphesiz Allah zengindir, hamdedilmeye lâyıktır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

yarlıgaya günâhlarınuzdan ﴿وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ dahı te'hîr eyleye sizi ecel-i müsemmâya değin.

Su'âl: ﴿مِنْ ذُنُوبِكُمْ﴾'daki teb'îzün fâyidesi ne? **Cevâb:** Gâliben âyet küffâr hakkında vârid olıcak مِنْ birle olur, mü'min hakkında olıcak مِنْ'siz olur.

Su'âl: Ecelde te'hîr nice olur ki ﴿وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ didi? **Cevâb:** Murâd te'hîr-i 'azâbdur.

﴿قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا﴾ Ol kâfirler değülsiz siz illâ beşer bizcileyin ﴿تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا﴾ dilersiz ki bizi men' idesiz şundan ki atalarumuz taparlardı ana ﴿فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ﴾ bize kâtı' hüccetile gelün didiler. (10)

﴿قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ﴾ Anlara peygâmberleri gerçek eydürsiz biz dahı değülüz illâ sizcileyin beşer **[96b]** ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾ lâkin Tanrı kerem kılur bendelerinden şunun üzerine ki diler ﴿وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ olmaz bize ki gelevüz size hüccet-i bâhireyile illâ Tanrı destûrıyla ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ dahı Tanrı'nun üzerine tevekkül itsün mü'min bendeler didiler. (11) ﴿وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ﴾ Niçün biz Tanrı'nun üzerine tevekkül itmeyevüz ﴿وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا﴾ hâlbuki bizi gidecek yollarımuza kulağızladı ki ol tevfîk yolıdur ﴿وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَى مَا آذَيْتُمُونَا﴾ dahı elbette sabr idelüm şunun üzerine ki bizi incitdinüz. [153] ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾

Su'âl: ﴿وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا﴾ didiği [154] ﴿وَلاَ تَتَّبِعُواْ السُّبُلَ﴾'ye muhâlifdür. **Cevâb:** Her sübül ki anun serencâmı bir olmaya ana tâbi' olmak harâmdur.

Su'âl: Emr-i bi't-tevekküli ne ma'nâdan tekrâr kıldı? **Cevâb:** Evvel vârid olan ihdâs-ı tevekkül içündür, sonrağından murâd sebât-ı tevekküldür. (12)

﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا﴾ Kâfirler peygâmberlerine elbette çıkaruruz sizi yirimizden ya elbette milletümüze dönün didiler.

Su'âl: ﴿أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا﴾ didiğinden anlanur ki anlar anlarun milletindeyidiler, hâlbuki ol hergiz olmış değüldür. **Cevâb:** 'Avd burada sayrûret ma'nâsınadur. Ya murâd anlara îmân getürenlerdür, tağlîb yöninden ﴿أَوْ لَتَعُودُنَّ﴾ didi.

[153] Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkülde sebat etsinler.

[154] En'âm 6/153.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

﴿فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ﴾ Vahy itdi anlara anlarun ma‘bûdı elbette zâlimler **[97a]** helâk iderem. (13)

﴿وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ﴾ Dahı elbette sizi sâkin iderem anlarun yerinde diyü ﴿ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ﴾ ol vahy olan hakdur şuna ki benüm hisâbum mevkıfından korkardı. (14) ﴿وَاسْتَفْتَحُوا﴾ Dahı muzaffer olmak dilediler düşmenleri üzerine ﴿وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ﴾ anlar muzaffer oldılar her cebbâr mağbûn oldı. (15) ﴿مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ﴾ Anlarun önlerinde cehennem vardur ﴿وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ﴾ dahı sadîd gibi sudan suvarılurlar. (16) ﴿يَتَجَرَّعُهُ﴾ Dönderür anı boğazında ﴿وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ﴾ evet anı yutamaz ﴿وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ﴾ dahı ana ölüm kaygusı gelür her yandan ﴿وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ﴾ hâlbuki ol ölmez ﴿وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ﴾ dahı ol sadîd ardınca anlara ulu ‘azâb vardur.

Su’âl: ﴿وَيُسْقَى﴾ nireye ma‘tûfdur? **Cevâb:** Mahzûfa ma‘tûfdur, takdîr مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ يُلْقَى فِيهَا مَا يُلْقَى وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ’dür.

Su’âl: ﴿مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ﴾’de vech nedür? **Cevâb:** ﴿صَدِيدٍ﴾ sıfat değül ‘atf-ı beyândur. (17)

﴿مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ﴾ Meseli ya‘nî sıfatı kâfirlerün ‘amellerinün ﴿كَرَمَادٍ﴾ kül gibidür ki ﴿اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ﴾ yil urupdur anı, dahı perâkende idüpdür katı esmeğiyle ﴿لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ﴾ ‘amellerinden nesneye mâlik olmazlar ﴿ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ﴾ ulu azgınlıkdur ol, anunıla halâs nice umılur. (18)

[97b] ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ﴾ Görmez misin ki Allâhu te‘âlâ yerleri ve gökleri hikmetile yaratdı ﴿إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ ya‘nî dilerse giderür sizi dahı yirinüze bir tâyife dahı getürür. (19) ﴿وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ﴾ Sizi helâk eylemek Tanrı’nun üzerine çetin değüldür. (20) ﴿وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا﴾ Tanrı’ya hisâb virmek içün bir uğurda çıkalar ﴿فَقَالَ الضُّعَفَاءُ﴾ alçak hallüler diye ﴿لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا﴾ şunlara ki ulularda ﴿إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا﴾ bedürüstî biz size uymışlarıdık dünyâda. ﴿فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ Siz götüribilür misiz bize gelen ‘azâbdan bir nesneyi diyeler ﴿قَالُوا لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ﴾ eğer Tanrı bizi kulağızlasa biz dahı sizi râst yola kulağızlayayıduk diyeler ﴿سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجَزِعْنَا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ﴾ ölüler anlara gelün ceza‘ idelüm diyüp beş yüz yıl ceza‘ eyleyeler, fâyide itmeye. Ol dem ceza‘un ve ‘adem-i ceza‘un fâyidesi kurtılmağa dahı şâre yokdur diyeler.

Su'âl: ﴿مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ﴾'deki ﴿مِنْ﴾ ne ma'nâyadur? **Cevâb:** Evveli tebyîn içün, sonrağı teb'îz içündür.

Su'âl: ﴿فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ﴾'deki istifhâm neye haml olınur? **Cevâb:** İstifhâm tevbîh içündür, لَوْ هَدَانَا اللَّهُ إِلَي الْإِيمَانِ لَدَلَلْنَاكُمْ إِلَي الْحَقِّ[155] dimek olur. (21)

﴿وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ﴾ Kıyâmetde oddan iblîse bir minber koyalar, dahı anun üzerine bine. Öninde âdemîden ve dîvden ve perilerden cemâ'at olup oturalar ol demde **[98a]** şeytân hisâbdan sonra ﴿إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ﴾ bedürüstî Tanrı size va'de eyledi hak va'de ki ba's ve uçmak ve tamu vardur didi ﴿وَوَعَدْتُكُمْ﴾ ben dahı va'de kıldum haşr ve cennet ve nâr yokdur diyü ﴿فَأَخْلَفْتُكُمْ﴾ dahı ben size yalan söyledüm ﴿وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ﴾ benüm sizün üzerinüze saltanatum yoğıdı ﴿إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ﴾ meğer bu kadar ki sizi dalâlete da'vet itdüm ﴿فَاسْتَجَبْتُمْ لِي﴾ benüm sözüme uydunuz ﴿فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ﴾ beni melâmet eylemen siz, sizün nefsinüzi melâmet idün ﴿مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ﴾ ben size tamudan çıkarup meded idemezem ﴿وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ﴾ siz dahı bana meded idici değülsiz diye.

Su'âl: Temkîn mi şeytândandur, ya tezyîn mi? **Cevâb:** Tezyîn şeytândandur, hemân temkîn Tanrı'dandur.

﴿إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ﴾ ya'nî didi ben kâfir oldum Âdem'e secde itmeğe ibâ itdüğümden öndin şuna ki anı bana şerîk itdinüz ki ol Allâh'dur. Bu arada iblîsün sözi tamâm oldı. ﴿إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ zâlimîn içün 'azâb-ı elîm vardur. (22)

﴿وَأُدْخِلَ﴾ Ya'nî givirildi ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ﴾[156] ﴿بِإِذْنِ رَبِّهِمْ﴾ müte'allikdür ﴿أُدْخِلَ﴾'ye. أُدْخِلُ dahı okundı mütekellim sîgasıyla.

Su'âl: Mechûl okınsa vechi zâhir müte'allik oldığınun, mütekellim okunsa nice ideriz? **Cevâb:** Mütekellim okınsa tahiyyetuhum kelimesine müte'allikdür. (23)

[155] Şâyet Allah bizi îmâna hidâyet etseydi, sizi hakka delâlet ederdik.

[156] İman edip de iyi işler yapanlar, Rablerinin izniyle içinde ebedî kalacakları ve zemininden ırmaklar akan cennetlere sokulacaklardır. Orada (birbirleriyle) karşılaştıkça söyledikleri "selam" dır.

﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا﴾ Görmedün mi ki Tanrı nice mesel darb eyledi **[98b]** ﴿كَلِمَةً طَيِّبَةً﴾ kelime-i tayyibeyi kıldı ki lâ ilâhe illallâhdur ﴿كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ﴾ şecere-yi tayyibeyi miyvesi gibi kıldı ki ol hurma ağacıdur, ya üzüm degeğidür ﴿أَصْلُهَا﴾ kökleri anun yirde berkinmiş ﴿ثَابِتٌ﴾ budakları gökyüzinde. (24) ﴿وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ﴾ Miyvesini her vaktde ki mukadder olmışdur virür ﴿تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ﴾ ma'bûdınun teysîriyle ﴿بِإِذْنِ رَبِّهَا﴾ Hakk te'âlâ mesel beyân ider bendelerine tâ mütte'iz olalar. (25) ﴿وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ Kelime-i habîsenün meseli ki küfürdür ﴿وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ﴾ şecere-i habîse gibidür ki Hanzala'dur, ya küşûtdur ﴿كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ﴾ koparılur ﴿اجْتُثَّتْ﴾ yirün üzerinden ﴿مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ﴾ ya'nî anun köki yokdur. (26) ﴿مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ﴾

﴿يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ﴾ Tanrı sâbit ider şunları ki îmân getürür, sâbit kelimeyile ki lâ ilâhe illallâhdur ﴿فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ dünyâ sarâyında, tâ cân viricek hâlde ﴿وَفِي الْآخِرَةِ﴾ dahı âhiretde ki evvel menzili kabrdür. Rivâyetdür ki kabre giricek iki melek gelür, dahı meyyite *men rabbüke ve men nebiyyüke ve mâ dînuke ve mâ kitâbüke ve mâ kıbletüke* dirler. Eğer *Rabbî Allâh ve Muhammed nebiyyî ve dînî el-İslâm ve kitâbî el-Kur'ân ve kıbletî Ka'betullâh* dirse sahîh cevâb üzerinedür. Hem sa'âdet anlarundur ki beherhâl hakdan dönmeyeler, nice ki Cercîs ve Şem'ûn eyitdiler ﴿وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ﴾ Tanrı zâlimlere yol göstermez ki savâb cevâb vireler ﴿وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾ Tanrı işler şunı ki diler, mü'minlere hak cevâb ilhâm idüp. **[99a]**

Su'âl: Tanrı zâlimlere yol göstermez didi. hâlbuki nice zâlimler tevbeyile yol bulurlar. **Cevâb:** Mâdâm ki şirk üzerine ola ve bende günâh üzerinde ola Tanrı yol göstermez vaktâ ki döne yol gösterür. (27)

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا﴾ Nazar itmedün mi yâ Muhammed şunlara ki Tanrı'nun ni'metinün şükrini küfrâna tebdîl itdiler ﴿وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ﴾ dahı kendülere uyanı helâk evine kondırdılar. (28) ﴿جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ﴾ Tamuya irişirler anlar yaman makâmdur ol. (29) ﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا﴾ Kıldılar Tanrı'yiçün şerîkleri ﴿لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ﴾ tâ hak yoldan ki İslâm'dur halkı ayıralar ﴿قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ﴾ yin ve içün ki bedürüstî varacak yerinüz tamuyadur di yâ Muhammed.

Su'âl: Müşrikler putlara bize şefâ'at ide diyü taparlar ﴿لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ﴾

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

didüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Bu lâm lâm-ı 'âkıbetdür, lâm-ı garaz değüldür. Nice ki [157]﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾'dür. (30)

﴿قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ Yâ Muhammed eyit benüm şol bendelerime ki îmân getürdiler ﴿يُقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾ namâzı kılun ﴿وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ﴾ dahı anlara virün di şundan ki biz anlara rûzi kılduk. Ya kılsunlar namâzı, dahı virsünler şundan ki biz anlara rûzi kılduk dimek olur ﴿سِرًّا وَعَلَانِيَةً﴾ Uğrınla ve âşikârlığıla ﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ﴾ ol gün gelmezden öndin ki anda ne satmak ve ne almak var.

Su'âl: ﴿سِرًّا وَعَلَانِيَةً﴾'un intisâbı neyiledür? **[99b] Cevâb:** Hâllerdür, *müsirrîn* ve *mu'linîn* dimek olur. Ya mansûbdur zarfiyyetile, وَقْتَ سِرًّا وَعَلَانِيَةً dimek olur.

Su'âl: Emr-i bi'l-infâk nice mutâbık olur ol yevm-i mevsûfa? **Cevâb:** Halk mâllar harc itdükleri ve hediyyeler virdükleri emsâlini taleb itmekiçündür, meğer şunı ki li-vechillâh nafaka eyleyeler, mütemetti' olurlar anunıla nice ki ﴿وَمَا لِأَحَدٍ عِندَهُ مِن نِّعْمَةٍ تُجْزَى﴾[158] didi.

Su'âl: Peygâmber 'aleyhi's-selâm اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ[159] didi, yine Tanrı ﴿الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ﴾[160] didi. Pes niçün ﴿لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ﴾ didi? **Cevâb:** Nefy-i hılâl mâldârlar hakkındadur ki hakkullâh çıkarmamışlar ola. (31)

﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ﴾ Allâh şol zâtdur ki yerleri ve gökleri yaratdı, dahı semâdan su indirdi. Ol su sebebiyle yemişler ihrâc eyledi, tâ size rızık olsun içün. Dahı sizün içün gemiyi müsahhar eyledi, tâ ki deryâda yüriye Allâh'ın emriyle. Emrden murâd hitâb كُنْ'dür. [161]﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ﴾ (32) ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ

---

157 Nihayet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı… Kasas 28/8.

158 **O yaptığı iyiliği birinden karşılık görmek için değil,** ancak yüce Rabbinin rızasını gözeterek yapmıştır. Leyl 92/19.

159 Kişi sevdiği ile berâberdir.

160 O gün samimî dostlar birbirlerine düşmandırlar, fakat Allah'tan korkup sakınanlar bundan müstesnâdır. Zuhruf 43/67.

161 Nehirleri emrinize verdi.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ www.tuba.gov.tr

﴿الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ﴾ Sizün içün ırmakları müsahhar kıldı, dahı güneşi ve ayı müsahhar kıldı, şu hâlde ki mutî‘lerdürürler ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ﴾ dahı giceyi ve gündüzi müsahhar eyledi. ﴿لَكُم﴾ didiği لِأَجْلِكُمْ dimek olur. (33) ﴿وَآتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ﴾ Dahı virdi size her neden ki dilersenüz.

Su’âl: ﴿وَآتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ﴾ didi hâlbuki nice nesneleri **[100a]** dilerüz virmez. **Cevâb:** ﴿مِنْ﴾ bu arada teb‘îz içündür.

﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾ Eğer Tanrı’nun ni‘metlerini saysanız sayamayasız.

Su’âl: Saysan sayamayasın dimek tenâkuz değül midür? **Cevâb:** إِحْصَا cümle cümle saymağa eydürler, عَدَّ bir bir saymağa eydürler. Eyle olsa su’âl kalmaz.

Su’âl: Bu âyet mevcûd ni‘metdedür, her mevcûd mütenâhîdür, pes ne ma‘nâdan ﴿لَا تُحْصُوهَا﴾ dir? **Cevâb:** ﴿لَا تُحْصُوهَا﴾ didi لَا تَتَنَاهَي dimedi. Ya‘nî mütenâhî dahı ihsâ olmaz.

﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ﴾ Bedürüstî insân Tanrı’nun ni‘metine zulm idicidür, şedîdü’l-küfrândur. (34) ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki İbrâhîm, “Hudâvendâ bu şehri emîn kıl” didi.

Su’âl: Bakara’da [162] ﴿بَلَدًا آمِنًا﴾ didi bunda ﴿الْبَلَدَ آمِنًا﴾ didi, nazar ne? **Cevâb:** Evvelde diledi ki bu şehri emîn olan beldlerden kıla. Bu arada bu şehri havfdan emînliğe ilede. Ya ﴿هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا﴾ didiği cüzzâmdan ve barasdan ve cünûndan emîn olduğını dilemekdür. Ya cebbârlardan emîn it didi, Deccâl gibi ve gayrısı gibi.

﴿وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ﴾ Dahı beni yırak it ve oğlancuklarumı puta tapmakdan.

Su’âl: Peygâmberzâdelerden kimesne puta tapmış değül, ﴿وَبَنِيَّ﴾ ne ma‘nâdan didi? **Cevâb:** Murâd bundan sebât taleb itmekdür. Bu âyetden ma‘lûm oldı ki mü’min hatar üzerine gerekdür. Ya ilerü taşlar dikerlerdi, dahı anı çevrinürlerdi, beytullâh diyü ana duvardırlardı. Bu cihetden ötürü tavâf **[100b]** idicek dâra bi’l-ka‘be dimek mekrûhdur, tâf dimek gerek. (35)

[162] Bakara 2/126.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ﴾ Hudâvendâ ol putlar çokları azdurdı halkdan.

Su'âl: ﴿إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ﴾ didi, bunlardan hod idlâl gelmez. **Cevâb:** ﴿أَضْلَلْنَ﴾ didiği صِرْنَ أَسْبَابَ الضَّلَالِ dimek olur.

﴿فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي﴾ her kim ki bana uysa ol bedürüstî bendendür ﴿وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ her kim ki bana 'âsî ola şirkden gayrıda, bedürüstî sen Gafûr, Rahîm'sin. (36) ﴿رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ﴾ Hudâvendâ bedürüstî ben sâkin itdüm zürriyyetümden ya'nî İsmâ'îl ve Hâcer'i Mekke deresinde ve yerinde ki anda zer' olmaz ﴿عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ﴾ senün evün katında ki anda kıtâl ve şikâr ve fesâd harâmdur.

Su'âl: ﴿عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ﴾ didi, ol vaktın hod anda 'imâret yoğıdı. **Cevâb:** 'İmâret yoğıdı, evet hurmet-i beyt varıdı.

﴿رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾ Hudâvendâ tevfîk vir anlara tâ namâz kılalar ﴿فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ﴾ kılgıl halkdan gönülleri ki andan yana meyl ideler.

Su'âl: ﴿مِن﴾-i teb'îziyyeyile getürdi فَاجْعَلْ النَّاسَ تَهْوِي إِلَيْهِمْ[163] dimedi, nazar ne? **Cevâb:** Eğer أَفْئِدَةُ النَّاسِ diseydi Fâris ve Rûm ve Türk ve Hind sana yir komazlardı. أَفِدَةً dahı okundı فَاعِلَةً üzerine, جَمَاعَةً dimek olur.

﴿وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ﴾ Dahı anlara rûzî kıl miyvelerden tâ sana şükr ideler.

Su'âl: Yazılan hod rızıkdan gelür ﴿وَارْزُقْهُمْ﴾ **[101a]** didüğinde nazar ne? **Cevâb:** Tanrı rızka zâmin oldı, semerâta zâmin olmadı. (37)

﴿رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ﴾ Hudâvendâ bilürsin bedürüstî sen şunı ki nihân kıluruz ve âşikâre kıluruz. Nihân kıluruz İsmâ'îl'ün firâkından ve âşikâre kıluruz Sâre'ye sabr göstermekden ﴿وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ﴾ gizlenmez Tanrı'nun üzerine bir nesne yirde ve gökde. (38) ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ﴾ Senâ Allâh üzerine olsun şol sıfatlu Allâh ki bağışladı bana pirliğümile İsmâ'îl'i ve İshâk'ı. Rivâyetdür ki İsmâ'âil doksan dokuzında oldı, İshâk yüz on ikisinde oldı. Ya İsmâ'îl altmış dördinde, İshâk

[163] İnsanları onlara meylettir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

doksanında oldı. ﴿إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ﴾ bedürüstî benüm ma‘bûdum du‘âlara işidicidür.

Su’âl: Tanrı her du‘âyı işüdür, evet ba‘zını kabûl ider. **Cevâb:** Bu *semâ‘*, *kabûl* ma‘nâsınadur, سَمِعَ الْمَلِكُ كَلَامَ فُلَانٍ[164] gibi.

Su’âl: Ne izâfetdür bu? **Cevâb:** Sıfat mef‘ûline muzâf oldı, takdîr لَسَمِيعٌ الدُّعَاءَ’dur. (39)

﴿رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي﴾ İlâhî beni namâz-güzâr kıl ve zürriyyetümün ba‘zını dahı ﴿رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ﴾ Hudâvendâ benüm du‘âmı kabûl kıl ve ‘amelümi. (40) ﴿رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ﴾ Hudâvendâ yarlığa beni ve atamı ve anamı ve mü’minlerei ol gün ki kıyâmet güni olur.

Su’âl: Küffâra mağfiret revâ değüldür, ne ma‘nâdan istiğfâr eyledi? **[101b]** **Cevâb:** İstiğfâr şart-ı îmânıladur, ya murâd Âdem ve Havvâ’dur. Hasen b. ‘Ali رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِأَبَوَيَ okıdı, Übeyy وَلِوَالِدَيَّ okıdı, Sa‘îd b. Cübeyr وَلِوَالِدِي okıdı, müfred. Ba‘zı mesâhifde وَلِذُرِّيَّتِي’dür. (41)

﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ﴾ Tanrı’yı gâfil sanma yâ Muhammed şundan ki zâlimler işlerler. Sahranun taşında yazılmışdı, **ş‘ir:**

تَنَامُ عَيْنَاكَ وَالْمَظْلُومُ مُنْتَبِهٌ ... يَدْعُو عَلَيْكَ وَعَيْنُ اللهِ لَمْ تَنِمْ[165]

Su’âl: Muhammed Tanrı’yı gâfil sanmaz, ne ma‘nâdan ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا﴾ didi? **Cevâb:** ‘Adem-i hüsbânda ber-karâr ol dimek olur.

﴿إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ﴾ Bedürüstî biz anları bir güniçün eğlerüz ki anda gözler karâr itmez, tamu heybetinden. (42) ﴿مُهْطِعِينَ﴾ Şu hâlde ki iverler ﴿مُقْنِعِي رُءُوسِهِمْ﴾ başlarını kaldırup ﴿لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ﴾ gözleri kendülere dönmez ﴿وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ﴾ dahı gönülleri boş, korkuyıla dolmış, za‘îf olup. (43) ﴿وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ﴾ Halkı korkut anlara ‘azâb gelecek güni diyübeni ﴿فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ eyde şunlar ki zâlim oldılar ﴿رَبَّنَا أَخِّرْنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ﴾ Hudâvendâ dönder bizi dünyâya ﴿نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ﴾ sen buyurduğun nesneye boyun

[164] Hükümdar filanın sözünü dinledi.

[165] Senin gözlerin uyuyor ama mazlum uyanık … Sana beddua ediyor, Allah’ın gözü ise daim uyanık!

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

sunup ve rusulüne tâbi olup hâlümüzi tedârik idelüm diyeler ﴿أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ﴾ Tanrı te'âlâ anlara siz and içmediniz midi dünyâda bu günden öndin ki size zevâl yokdur diye? (44) ﴿وَسَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ﴾ **[102a]** Kondınuz menzillerinden şunlarun ki nefislerine zulm itdiler 'Âd ve Semûd kavmi gibi ﴿وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ﴾ dahı size rûşen oldı ihbâr ve menzâil müşâhedesiyle ahvâl ki anları nice helâk idüpdürürüz ﴿وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْأَمْثَالَ﴾ dahı sizüniçün meseller ve anlarun 'isyânını ve 'azâbını beyân itdük tâ 'ibret alasız. (45)

﴿وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ﴾ Ol giçen ümem işlerini işlediler ﴿وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ﴾ Tanrı katındadur anlarun mekrinün cezâsı ﴿وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ﴾ eğerçe anlarun mekri dağları kopmağiçündür. Ya murâd Kureyş'ün mekridür, Muhammed'e Dâru'n-Nedve'de. ﴿وَإِنْ كَانَ﴾'deki ﴿إِنْ﴾ yarar ki nâfiye ola. (46) ﴿فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ﴾ Sanma yâ Muhammed ki peygâmberlerine kıldı kılduğı va'di ayruksıdur nice ki [166] ﴿إِنَّا لَنَنصُرُ رُسُلَنَا﴾ didi. ﴿إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ﴾

Su'âl: Ne ma'nâdan mef'ûl-i sânîyi mukaddem itdi evvel üzerine? **Cevâb:** Takdîm olundı tâ ma'lûm ola ki Tanrı va'de hılâf itmez kimesneye, husûsan ki ol peygâmberlere ola. (47)

﴿يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki yir bir yire dahı değişürülür, gökler dahı.

Su'âl: Yir tebdîl olıcak bu halâyık nirde olur? **Cevâb:** Sırât üzerinde olurlar, ya Tanrı gümişden bir yir yarada anda olalar, ya dağları götüre yir düpdüz kala ve yıldızları döke, tebeddül-i semâ anunıla ola. Ya gümişden yir yarada **[102b]** altundan gök yarada. **Şi'r:**

وَمَا النَّاسُ بِالنَّاسِ الَّذِينَ عَهِدْتَهُمْ ... وَلَا الدَّارُ بِالدَّارِ الَّتِي كُنْتَ تَعْرِفُ [167]

﴿وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ Dahı Vâhidu Kahhâr Tanrı'yiçün yir altından âşikâre olalar. (48) ﴿وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ﴾ Göresin 'âsîleri yâ Muhammed

[166] **Şüphesiz ki, peygâmberlerimize** ve iman edenlere dünya hayatında ve şahitlerin şahitlik edecekleri günde **yardım ederiz**. Mü'min 40/51.

[167] İnsanlar artık senin bildiğin eski insanlar değil, bu evler de senin bildiğin evler değil.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ol günde koşulmışlardurur şeyâtînle oddan zencîrlerde. (49) ﴿سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ﴾ Gönlekleri anlarun katrândan ola ki ebhel ağacından çıkar, ya ergün bakırdan ola ﴿وَتَغْشَى وُجُوهَهُمُ النَّارُ﴾ dahı anlarun yüzlerini od büriye. تَغْشَي dahı kırâ'etdür. (50) ﴿لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ﴾ Tâ cezâ ide Tanrı her nefse kazanduklarıyla ﴿إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ bedürüstî Tanrı serî'û'l-hisâbdur. (51) ﴿هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ﴾ Bu tamâm nasîhatdür halka ya'nî ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا﴾'den buna değin ﴿وَلِيُنْذَرُوا بِهِ﴾ nasîhat idici olalar dahı korkudulalar ol giçenlerile ﴿وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ dahı bileler ki ol bir ma'bûddur ﴿وَلِيَذَّكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ dahı bu Kur'ân'ıla mütte'iz olalar zevi'l-'ukûl ve sa'âdet-mendler olalar. (52)

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

15. HİCR SÛRESİ

سُورَةُ الْحِجْرِ مَكِّيَةً سِوَي قَوْلِهِ ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا﴾ وَهِي تِسْعٌ وَتِسْعُونَ اٰيَةً[168]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿الر﴾[169] ﴿تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ﴾ اَلْأَلِفُ اَلاَؤُهُ وَاللَّامُ لُطْفُهُ وَالرَّاءُ رَحْمَتُهُ Ya'nî ol kitâb-ı kâmilün âyâtıdur ﴿وَقُرْآنٍ مُبِينٍ﴾ dahı bâtıldan rûşen seçici Kur'ân'un âyâtıdur. (1) ﴿رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ İy nice günler gele ki anda temennâ **[103a]** ide kâfirler ﴿لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾ kâşki ki Müsülmân olalardı. Bu eyyâmdan murâd kıyâmet âyâtıdur. رُبَمَا, رُبَّمَا, رُبُمَا, رُبَّمَا dahı okundı.

Su'âl: رُبَمَا'nun siyâkında mâzî gelürdi, muzâri' geldi nazar ne? **Cevâb:** Ahbârullâh müterakkıb olan mâzî menzilesindedür.

Su'âl: Temennâları ne vaktın ola? **Cevâb:** Ölüm deminde, ya kıyâmetde, ya Müslimânlar tamudan çıkup uçmağa gider demde ola.

Su'âl: Sîga-i taklîlde fâyide ne? **Cevâb:** Bu vâriddür 'Arab mezhebi üzerine ki anlar "İşleme bunı ola ki peşîmân olasın" dirler. (2)

﴿ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا﴾ Yâ Muhammed ko anları yisünler ve içsünler davar gibi çün onamadılar ﴿وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ﴾ dahı tûl-i emel anları meşgûl itsün ﴿فَسَوْفَ

---

[168] Hicr sûresi; ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا﴾ âyeti hâriç Mekke'de nâzil olmuştur, 99 âyetdir.

[169] Elif, nimetleri; lâm, lütfu; râ ise rahmetidir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿يَعْلَمُونَ﴾ yaramaz olduğını işlerinün sonra bilürler. (3) ﴿وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ﴾ Hiçbir köy ehlini helâk eylemedük ﴿إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ﴾ illâ anlarun helâkiçün vakt-i ma'lûm vardur. (4) ﴿مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ﴾ Hiçbir ümmet ecelini geçemez ve ecelinden sonra dahı kalmaz. (5)

﴿وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ﴾ Mekke kâfirler iy şol kimesne ki anun üzerine Kur'ân indürildi, bedürüstî mecnûnsın didiler.

Su'âl: Çün anun üzerine Kur'ân indüğini teslîm itdiler, neden delüsin didiler? **Cevâb:** Âyetün takdîri ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّ الذِّكْرَ نُزِّلَ عَلَيْهِ﴾[170]'dür. (6)

﴿لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ **[103b]** Niçün bize ferişte lerle gelmeyesin ki şehâdet ideler senün hak peygâmberdiğüne, eğer gerçeklerdenisen didiler. (7) ﴿مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ Ya'nî ferişteleri biz göndermezüz illâ vahyile ve 'azâbıla ve kabz-ı rûhıla ﴿وَمَا كَانُوا إِذًا مُنْظَرِينَ﴾ ya'nî ferişteler indürsevüz ayruk mühlet virilmezdinüz, ya mühlet virilmezlerdi 'azâbdan. (8) ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ Bedürüstî bizüz ki Kur'ân'ı indürdik, dahı biz anı bekleyicilerüz. İlerüki kitâbları rabbânîlere ve ahbârlara bekletdiyidi, Kur'ân'ı Hakk hazreti kendü bekledi.

Su'âl: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ﴾ didiği kifâyet iderdi ve ﴿وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ didiğinde nazar neyidi. **Cevâb:** Eğer ﴿وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ dimeseydi rabbânîlere ve ahbâra inen kitâblar gibi olurdı.

Su'âl: ﴿وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ didi, hâlbuki Kur'ân'da nesh ve tebdîl olur. **Cevâb:** Murâd bir kimesne bunda tasarruf idemez dimek olur. ﴿لَهُ﴾'nun zamîri yarar ki Muhammed'e gide. (9)

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِيَعِ الْأَوَّلِينَ﴾ Tahkîk biz gönderdük peygâmberleri ilerükilerün bölüklerinde senden öndin yâ Muhammed. (10) ﴿وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ Hiçbir peygâmber gelmezdi anlara illâ anı masharalığa tutarlardı. (11) ﴿كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ﴾ Ancılayın sokaruz idlâli müşriklerün gönüllerine 'ukûbetiçün. (12) ﴿لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ﴾ Îmân getürmezler peygâmbere, ya Kur'ân'a. Tesmî' ehl-i Mekke'yedür ﴿وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ﴾ **[104a]** Tahkîk

[170] Ey kendisine Kur'ân'ın indirildiğini zanneden.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ www.tuba.gov.tr

geçdi evvellerün sîretleri helâkıla, tekzîb itdükleriçün. (13) ﴿وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ﴾ Eğer anlarun üzerlerine gökden kapu açsavuz, dahı anda ferişte inse çıksa, (14) ﴿لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا﴾ bedürüstî bizüm gözlerümüz perdelendi diyelerdi ﴿بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ﴾ bel ki biz sihirlenmiş tâyifeyüz diyelerdi. Nice ki inşikâk-ı kamerde i'tibâr itmedilerdi. (15) ﴿وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا﴾ Bedürüstî gökde on iki burc yaratduk, kimi ak gümiş, kimi kızıl altun, kimi yeşil zeberced, kimi kızıl yâkût ki anlar âfitâbun ve mâhitâbun menâzilidür. Ya kevâkib kılduk ﴿وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ﴾ dahı bezedük anları nazar idenleriçün. (16) ﴿وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ﴾ Dahı biz anı bekledük her şeytândan ki la'net taşıyla atılmışdur. (17) ﴿إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ﴾ Lâkin şol ki söz uğrular melâ'ikeden ﴿فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ﴾ dahı ana od gibi yılduz irişür, ya yakar, ya delü ider. Eğer deryâya düşse ejdehâ olur, eğer ısızlığa düşse gûl olur, eğer 'imârete düşse casum olur. İlerü göklere çıkarlardı, 'Îsâ 'aleyhi's-selâm gelicek üç felekden men' olundılar, Muhammed doğıcak mecmû'ından men' olundılar.

Su'âl: Bu takrîrden ma'lûm oldı ki semâvâta çıkarlarmış ve ﴿وَحَفِظْنَاهَا﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** ﴿وَحَفِظْنَاهَا﴾ didiğinde murâd oldur ki gökde yaramazlık idemezler. (18)

[104b] ﴿وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا﴾ Dahı yiri döşedük su üzerine ﴿وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ﴾ dahı üzerine dağları çöksüler bırakduk deprendiğiçün ﴿وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ﴾ dahı bitürdük anda her nesneden ki hikmet terâzüsiyle tartılupdur. (19) ﴿وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ﴾ Dahı sizüniçün anda dirlikler kılduk ﴿وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ﴾ dahı şunlarınıçün ki siz anlara rızık virmezsiz 'abîd ve imâ gibi ce cenînler gibi ki ana karınlarındadur. ﴿مَنْ﴾ didi, مَا yeriyidi tağlîbiçün. (20) ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ﴾ Hiçbir nesne yokdur ki illâ anun hazîneleri bizüm katımızdadur indirmeziz anı illâ mikdâr-ı ma'lûmıla. (21)

﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ﴾ Dahı yelleri gönderdük levâkıh, ya'nî ağaçları depredicilerdür ve bulutları ururucılardur ﴿فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾ dahı gökden yağmur indürdük ﴿فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ﴾ dahı size içirdük anı ﴿وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ﴾ siz ana hâzindârlar değülsiz. Zîrâ ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ﴾ didi. (22) ﴿وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ﴾ Bizüz ki dirildürüz ve öldürürüz, dahı biz vârislerüz. ﴿وَارِثُونَ﴾ didiği مَالِكُونَ dimek olur. (23) ﴿وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ﴾ Tahkîk biz namâzda ilerü duranları dahı bilürüz ve girü duranları dahı bilürüz sizden.

Bir Hesnâ Hâtûn varıdı, namâzda ilerü duranlar görmezdi, girü duranlar koltuğı altından bakardı. Bu âyet indi. (24) ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ﴾ Bedürüstî **[105a]** senün ma'bûdun haşr ider anları hemân ﴿إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾ (25)

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ﴾ Tahkîk Ebu'l-Beşer'i yaratduk kuru balçıkdan ve kokmışdan ki mütegayyirdür. (26) ﴿وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ﴾ Dahı yaratduk cânnı ki Ebu'l-Cânn'durur, ya iblîsi Âdem'den öndin oddan ki dütüni yokdur ki ol od gönül ile canun arasındadur. (27) ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ﴾[171] (28) ﴿فَإِذَا سَوَّيْتُهُ﴾ Vaktâ ki anı âraste itdüm ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾ dahı anda cân yaratdum ﴿فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ﴾ dahı anuniçün secdeye varun didim. (29) ﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾ Melâ'ike secde itdiler bir uğurda def'aten. (30) ﴿إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ﴾ Lâkin iblîs secde idenlerle bile olmakdan imtinâ' itdi. (31) ﴿قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ﴾ Tanrı te'âlâ yâ iblîs nolaydı sana ki secde idicilerle bile olmadun didi. (32) ﴿قَالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ﴾ İblîs ben beşeriçün secde ider değülem ki ﴿خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ﴾ anı sen balçıkdan yaratdun didi. (33) ﴿قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ﴾ Tanrı çık uçmakdan ki bedürüstî sen racîmsin. (34) ﴿وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ﴾ Dahı bedürüstî senün üzerine benüm la'netüm olsun kıyâmet günine değin didi.

Su'âl: ﴿إِلَى يَوْمِ الدِّينِ﴾ didiğinden anlanur ki **[105b]** la'netün zamânı kıyâmete değin ola hemân. **Cevâb:** Kıyâmete değin la'net var 'azâbsız, kıyâmetden sonra 'azâb vardur ki la'net unıdılur. (35)

﴿إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ﴾[172] (37) ﴿قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ﴾[173] (36) ﴿قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ Tanrı te'âlâ ana bedürüstî sen munzarlardansın ma'lûm vakte değin didi ki kıyâmet günidür. (38) ﴿قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي﴾ Şeytân, Hudâvendâ beni azdurmaklığıniçün ﴿لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ bezerem her kabâyihi anlaruniçün ﴿وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ dahı azdurırram anları bir uğurda didi. ﴿بِمَا أَغْوَيْتَنِي﴾'nün *bâ*sı dahı *bâ-i kasem*dür. (39) ﴿إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ﴾ Meğer

---

171 Hani Rabbin meleklere demişti ki: "Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım."

172 (İblis:) Rabbim! Öyle ise, (varlıkların) tekrar dirileceği güne kadar bana mühlet ver, dedi.

173 Allah buyurdu ki: "Sen mühlet verilenlerdensin."

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

senün muhlis bendelerün ki anlar ben didiğümi kabûl itmezler. (40) ﴿قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ﴾ Tanrı te‘âlâ iblîse bu tevhîd râst yoldur ki ben bendelerümi buna kulağuzlayup dururam üzerime vardur ki anları i‘lâm idem. عَلِيٌّ dahı okundı.

Su’âl: صِرَاطٌ إِلَيَّ ne ma‘nâdan dimedi? Zîrâ Tanrı’ya varur yoldur. **Cevâb:** Ya عَلَي, إِلَي ma‘nâsınadur, ya takdîr هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ عَلَيَّ مَمَرُّ الْخَلْقِ[174]’dur.

Su’âl: İblîs bilür ki uçmak yolı İslâm’dur ve tamu yolı me‘âsîdür. Eğer bilürse niçün îmân getürmez, eğer bilmezse niçün benî âdeme kin bağlar? **Cevâb:** İblîs ‘âdil Tanrı’yı zâlim anlar, “Benüm ‘ibâdâtümi zâyi‘ itdi ve âdemîleri bir sözile uçmağa iledür, ben dahı anun zürriyyetini kin üzerine cehenneme iledererem” der. (41)

﴿إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ﴾ Bedürüstî benüm bendelerümün **[106a]** üzerine senün saltanatun yokdur ﴿إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾ meğer şunlar ki sana uyalar gümrâhlardan.

Su’âl: Çün iblîsün saltanatı yokdur, ne ma‘nâdan istisnâ itdi? **Cevâb:** Bu arada illâ lâkin ma‘nâsınadur. (42)

﴿وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ Bedürüstî tamu varacağıdur azgınlarun bir uğruda. (43) ﴿لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ﴾ Anun yedi kapusı vardur ﴿لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ﴾ ya‘nî her menziliçün maksûm bölük vardur. Ya bâb didiği derekâtı ve tabakâtıdur. En yukarısı cehennemdür, ‘âsî bendeleriçün. İkincisi Nasârâ içün, üçüncisi Yahûd içün, dördünci sâbîleriçün, beşinci mecûs içün, altıncı müşrikleriçün, yedinci münâfıklariçündür. İbn-i ‘Abbâs rivâyetinde cehennem rubûbiyyet da‘vâ idenleriçün, lezâ ‘abede-i nâriçün, hutama müşrikleriçün, sakar Yahûdiçün, sa‘îr Nasârâyiçün, cahîm sâbi’îleriçün, hâviye ‘âsî bendeleriçündür.

Su’âl: Bu va‘îd ya ‘âmmdur, ya hâssdur. Eğer ‘âmmise ne ma‘nâdan ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا﴾[175] didi? **Cevâb:** Hâssdur va‘îd, dahı vurûddan duhûl lâzım gelmez. (44)

---

[174] İşte bu üzerinde olduğum dosdoğru yoldur, mahlûkatın varacağı yerdir.

[175] **Sizden cehenneme uğramayacak yoktur.** Bu, Rabbinin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Meryem 19/71.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

﴿إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ﴾ Bedürüstî müttakîler uçmaklarda ve tesnîm ve selsebîl va rahîk çeşmelerindedür. (45) ﴿ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ﴾ Diye anlara melâ'ike ol cennâta girün. (46) ﴿وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ﴾ Çıkarduk şunı ki anlarun gönüllerinde vardur **[106b]** hasedden ve 'adâvetden. Zîrâ hayvân çeşmesine uğrarlar, andan içeler pâk olup gireler. ﴿إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ﴾ Şu hâlde ki sevişip kardeşler olalar tahtlar üzerinde oturalar karşu karşu olup. (47) ﴿لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ﴾ Anlara zahmet irişmez anda ﴿وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ﴾ dahı anlar anda çıkarılmazlar. (48) ﴿نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾ Benüm bendelerime haber vir yâ Muhammed ki bedürüstî benem ki Gafûr Rahîm'em di. Sebeb oldur ki Peygâmber 'aleyhi's-selâm ashâbı birgün güler gördi. "Niçün gülersiz?" didiyise Tanrı bu âyetile benüm bendelerümi rahmetümden niçün nevmîd idersin didi.

Su'âl: ﴿أَنِّي أَنَا﴾ didi, ikisi dahı bir ma'nâyadur, nazar ne? **Cevâb:** Benem ki ezelde Gafûru Rahîm'em ve ebedde Gafûr Rahîm'em didi, evet tevbe idenlere. (49)

﴿وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ﴾ Dahı bedürüstî benüm 'azâbum elîm 'azâbdur şunlara ki tevbe kılmazlar. (50)

﴿وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ﴾ Haber vir anlara İbrâhîm'ün konuklarından. (51) ﴿إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ﴾ Vaktâ ki girdiler anun üzerine ﴿فَقَالُوا سَلَامًا﴾ dahı ana selâmün 'aleyküm didiler. Dahı anlara ta'âm getürdi anlar el sunmayıcağaz İbrâhîm ﴿قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ﴾ didi. Ya'nî bedürüstî ben sizden korkaram didi (52) ﴿قَالُوا لَا تَوْجَلْ﴾ Anlar İbrâhîm'e, korkma biz melâ'ikeyüz ﴿إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ﴾ bedürüstî biz sana beşâret iderüz bir oğulile ki kiçiken 'alîmdür, **[107a]** büyüyicek halîm olur didi. (53) ﴿قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَى أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ﴾ İbrâhîm, bana beşâret mi idersiz pirliğümile ki ol hâlde veled 'acebdür didi ﴿فَبِمَ تُبَشِّرُونَ﴾ ne 'aceb nesneyile beşâret eylersiz didi.

Su'âl: ﴿فَبِمَ تُبَشِّرُونَ﴾ didiğinde nazar nedür, hâlbuki ﴿إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ﴾ didi? **Cevâb:** İbrâhîm 'aleyhi's-selâm bir dahı sorduğında nazar oldur ki yine nev-cüvân mı olur ya pirlikile beşâret mi iderler bildi. (54)

﴿قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ﴾ Anlar İbrâhîm'e, sana hakkıla beşâret itdük ﴿فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ﴾ ümîd kesenlerden olma didiler. (55) ﴿قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ﴾ İbrâhîm, kesme ma'bûdınun rahmetinden ümîdini meğer azgunlar didi.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿وَنَبِّئْهُمْ﴾ Âyetinün münâsebeti ﴿نَبِّئْ عِبَادِي﴾ âyetine nedür? **Cevâb:** Yukaru âyetde hem beşâret ve hem inzâr var. Bunda dahı beşâret var İbrâhîm'e, inzâr var kavm-i Lût'a, dahı tesellî vardur ashâba ki Tanrı'nun 'azâbı 'âsîleredür, mutî'lere değül. (56)

﴿قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ﴾ İbrâhîm anlara, dahı kasdunuz iy mürseller nedür didi? (57) ﴿قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ﴾ Anlar, bedürüstî biz mücrim kavme gönderildük didiler. (58) ﴿إِلَّا آلَ لُوطٍ﴾ Meğer Lût ehli ki anlar mücrimler değüller ﴿إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ bedürüstî biz anları kurtarıcılaruz bir uğurda didiler. (59) ﴿إِلَّا امْرَأَتَهُ﴾ Meğer hâtûnı kurtarılmaz ﴿قَدَّرْنَا﴾ hükm eyledük 'adem-i necâtıla **[107b]** ﴿إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ﴾ bedürüstî ol hâliklerdendür didiler.

Su'âl: ﴿إِلَّا آلَ لُوطٍ﴾'de istisnâ muttasıl mıdur, ya munkatı' mıdur? **Cevâb:** İstisnâ ﴿إِلَى قَوْمٍ﴾'den olursa munkatı'dur, zîrâ cinsân muhtelif, eğer ﴿مُجْرِمِينَ﴾'nün içindeki zamîrden olursa muttasıl.

Su'âl: İstisnâ'eynün ihtilâfıyla ma'nâ muhtelif olur mı, ya olmaz mı? **Cevâb:** Olur, zîrâ ﴿إِلَّا آلَ لُوطٍ﴾ çıkarılur munkatı'dur hükm-i irsâlden, takdîr إِنَّا أَهْلَكْنَا قَوْمًا مُجْرِمِينَ لَكِنْ آلَ لُوطٍ أَنْجَيْنَاهُمْ[176]'dur. Muttasılda hükm-i irsâlde dâhil olur, zîrâ melâ'ike küllîsine bile gönderilür, tâ anları helâk eyleye ve anları kurtara.

Su'âl: ﴿إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ﴾ niye müte'allik olur iki vech üzerine **Cevâb:** Kaçan ki munkatı' lâkin mecrâsına cârî olur, kaçan ki muttasıl ola kelâm-ı müste'nef olur. Gûyâ ki İbrâhîm فَمَا وَجَهُ آلَ لُوطٍ[177] didi, anlar ﴿إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ﴾ didiler.

Su'âl: ﴿إِلَّا امْرَأَتَهُ﴾ neden istisnâ olundı, bu değül illâ istisnâdan istisnâ? **Cevâb:** ﴿لَمُنَجُّوهُمْ﴾ zamîrden istisnâ olundı ki mecrûrdur. Bu istisnâdan istisnâ olmaz, zîrâ istisnâdan istisnâ hükm-i müttehid oldukdadur, nice ki talâk virenün kavlindeki أَنْتِ طَالِقٌ ثَلَاثًا إِلَّا إِثْنَتَيْنِ إِلَّا وَاحِدَةً[178] didi iki vâkı' olur.

Su'âl: Ne ma'nâdan melâ'ike fi'li takdîri kendülere nisbet itdiler, hâlbuki Tanrı'nundur? **Cevâb:** Kurbları ve ihtisâsları olduğiçün Tanrı'ya, ya fi'l-i takdîr bu arada 'ilm ma'nâsınadur. (60)

• • • • • • • • • • •

176 Biz mücrim bir kavmi helâk ettik, fakat Lût ailesinin kurtardık.

177 Peki, Lût ailesinin hali ne olacak?

178 Sen üç talâkla boşsun; ikisi hariç, ondan da biri hariç.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ﴾ **[108a]** Vaktâ ki Lût'un ehline melâ'ike geldiler (61) ﴿قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ﴾ Lût bedürüstî siz nefsüm nefret itdiği kavimsiz didi (62) ﴿قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ﴾ Anlar bel ki sana geldük bir nesneyile ki kavmün seni anda yalanlarlarıdı, sen şâd olursın (63) ﴿وَأَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ﴾ Bedürüstî sana yakın haberile geldük ki anlara 'azâbdur, bedürüstî biz râstlaruz haberimüzde didiler. (64) ﴿فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ﴾ Ehlünile gicede git ﴿وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ﴾ dahı sen artlarında yüri anlarun ﴿وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ﴾ sizden bir göz arda bakmasun ﴿وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ﴾ dahı varun ol yire ki buyurulırsız, murâd Mısır'dur, ya Zugar didiler.

Su'âl: Sen artlarınca yüri didiğinde ve iltifâtdan men' olunduklarında nazar ne? **Cevâb:** Tâ 'azâbı görüp özleri göyinüp gitmeği te'hîr itmeyelerdi. (65)

﴿وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ﴾ Vahy itdük ana ol işi ki anı tefsîr ider ﴿أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ﴾ ya'nî bedürüstî anlar kökleriyle geçişirler, yarar ki istînâf ola. (66) ﴿وَجَاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ﴾ Sodom'un ehli geldi şu hâlde ki birbirine beşâret iderlerdi. (67) ﴿قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ﴾ Lût bedürüstî anlar benüm konuklarumdur, risvây itmen beni. (68) ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ﴾ Korkun Tanrı'dan benî hor itmen konuklarum katında didi. (69) ﴿قَالُوا أَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ Anlar, garîb kişileri **[108b]** konuk idinme dimedik mi didiler. (70) ﴿قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ﴾ İşbunlar benüm kızlarumdur eğer evlenürsenüz didi. Murâd kendü kızı ve ümmeti kızlarıdur. Oldem ferişteler Lût'a. (71) ﴿لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾ Senün canıniçün yâ Lût bedürüstî anlar dahı cehâletlerinde mütehayyirlerdür. Ya hitâb Muhammed'edür, zamîr ehl-i Mekke'ye râci'dür. (72) ﴿فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ﴾ Cibrîl 'aleyhi's-selâm Sodom'ı kanadı üzerine aldı seherde işrâkda, sayha kıldı, uyandılar, dahı aktardı anları (73) ﴿فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً﴾ Tanrı te'âlâ anlarun üstlerini aşağalarına kılduk dahı anlarun üzerlerine taş yağdurduk ﴿مِنْ سِجِّيلٍ﴾ seng-i kilden didi. (74) ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ﴾ Bedürüstî anda nişâneler vardur, birliğimüze firâset ehliçün. (75) ﴿وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ﴾ Bedürüstî ol köylerün âsârı dahı duruyürür. Bunda tenbîh vardur Kureyş'e. (76) ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ Bedürüstî anlarun helâkında 'ibret vardur mü'minlere. (77)

﴿وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لَظَالِمِينَ﴾ Bedürüstî Ashâb-ı Eyke zâlimlerdürürler. (78) ﴿فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ﴾ İntikâm itdük anlardan ﴿وَإِنَّهُمَا﴾ bedürüstî Lût köyler ehli ve

Eyke ehli, ya Eyke ve Medyen ehli ki anlara Şu'ayb gönderilmişdür ﴿لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ﴾ rûşen yoldur mu'tebirlere. (79) ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ﴾ Tahkîk yalanladı Ashâb-ı Hicr ki Semûd'dur peygâmberleri.

Su'âl: [109a] ﴿مُرْسَلِينَ﴾ didi, hâlbuki anlara Sâlih'den gayrı kimesne gelmedi. **Cevâb:** Sâlih'i yalanlamak peygâmberleri yalanlamak olur. (80)

﴿وَآتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا﴾ Dahı anlara dürlü mu'cizler virüdk ﴿فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ﴾ anlar i'râz idiciler oldılar ol âyâtdan. (81) ﴿وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ﴾ Dahı dağlardan evler keserlerdi şu hâlde ki emînlerdi havâdis-i rûzgârdan. (82) ﴿فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ﴾ Dahı anları 'ale's-sabâh Cibrîl'ün sayhası aldı. (83) ﴿فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ 'Azâbı def' itmedi anlardan şol ki kazandılar emvâlden ve evlerden. (84)

﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ Ya'nî 'abes değül yaradılmakları ﴿وَإِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ﴾ bedürüstî kıyâmet gümânsız gelecekdür ﴿فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ﴾ İ'râz it anlardan ve tahammül it anlarun ezâsına. (85) ﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ﴾ Bedürüstî senün ma'bûdun oldur ki seni ve anları yaratdı, dahı senün ve anlarun hâlini ol bilür. (86) ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ﴾ Tahkîk yâ Muhammed sana Fâtiha'yı virdük, dahı ulu Kur'ân virdük ki yedi süb'dür. Ya yedi uzun sûredür, altı Enfâl'e değin Enfâl'ile Berâ'et yedincisi. Ya *yedi*den murâd yedi حم'dür. ﴿مِن﴾ burada teb'îziçün, ya beyâniçündür.

Su'âl: Kur'ân'ı 'atf itdi Fâtiha üzerine. 'Atf-ı şey' 'alâ nefsihî olur. **[109b] Cevâb:** Lâzım gelmez. Bu kavil [179] ﴿وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ﴾ gibidür, murâd ta'zîmdür. (87)

﴿لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ﴾ Tama' gözin bırakma sen yâ Muhammed ﴿إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا﴾ ﴿مِنْهُمْ﴾ şuna ki anlara virdük dünyâ metâ'ından dürlü dürlü nesnelerden ﴿وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ﴾ dahı anlarun îmân getürmeklerine melûl olma ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı kande ki tevâzu'dan mü'minleriçün düşe.

Su'âl: ﴿لَا تَمُدَّنَّ﴾ âyetinün sibâkına münâsebeti ne? **Cevâb:** Muhammed'e virilen âhiret ni'metidür ki anun katında dünyâ metâ'ınun hiç mikdârı yokdur. (88)

[179] Her kim Allah'a, **meleklerine, peygâmberlerine, Cebrail'e ve Mîkâil'e** düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır. Bakara 2/98.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ﴾ Anlara, bedürüstî ben sizi burhânıla inzâr idiciyem di yâ Muhammed ki Tanrı'nun 'azâbı anlara inicidür. (89) ﴿كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ﴾ Şol 'azâbıla inzâr itdüğün gibi ki indürdük anı muktesimlerün üzerine. (90) ﴿الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ﴾ Ki anlar Kur'ân'ı cüz cüz itdiler. Müfredi عِضَّةٌ'dür. Aslı عِضْوَةٌ'dür, عَضَّيْتُ الشَّاةَ[180]'dendür. Ya'nî 'uzv 'uzv kıldum dimek olur. Zîrâ anlar Kur'ân'a kimi şi'r, kimi sihir, kimi kehânet, kimi esâtîr dirlerdi. Ya hazf olan عَضِيهَةٌ'deki هَا'dur, yalana dirler. Ya ba'zı Ehl-i Kitâb'un kimi hak kimi bâtıl dirlerdi. Ya ba'zı Bakara benümdür, Âl-i 'İmrân ba'zı benümdür dirdi. Ya Kur'ân'dan murâd Tevrât ve İncîl'dür. Yahûdun ba'zı Tevrât'a inanurdı ve ba'zı yalanlardı. Nasârâ İncîl'de **[110a]** yine hemçünân.

Su'âl: Vaktâ ki ﴿كَمَا أَنْزَلْنَا﴾, ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا﴾'ya müte'allik ola, ﴿لَا تَمُدَّنَّ﴾ nice yüz göste-rür. **Cevâb:** Murâd mededdür peygâmberi tesellî itmeğe, zîrâ âyet anuniçün sevk olupdurur. (91) ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ (92) ﴿عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ Senün ma'bûdunun hakkıçün sorısaruz anlara bir uğurda şundan ki işlerlerdi yâ Muhammed. (93)

﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ﴾ Âşikâre it şunı ki ben sana buyurdum uğrın işleme ayruk ﴿وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ﴾ dahı müşriklerden i'râz eyle. (94) ﴿إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ﴾ Zîrâ biz sana istihzâ idenleri kayurduk. Bunlar beş bölük idi, Tanrı helâk itdi anları bir günde ve bir gicede. Velîd b. el-Mugîre'yi ok helâk itdi ki yanına ildi-yidi. 'Âs b. Vâil tuzlu balık yedi, su içe içe karnı şişdi öldi. Hâris b. Gaytala'nun ayağına diken batdı öldü. Esved b. 'Abd-i Yegûs'a 'atş gâlib oldı, sudan karnı çatladı. Esved b. 'Abdü'l-Muttalib'i Cibrîl taşıla urdı öldürdi. Ya Cibrîl 'aley-hi's-selâm bir eliyle başını ağaca döğüp bir eliyle yüzine diken urdı. Kulından meded taleb diledi, kulı nesne göremez didi, öldi. 'Âs b. Vâ'il giderken beni urdı didi, istediler bulamadılar, öldi. (95) ﴿الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ﴾ **[110b]** Müstehzîler şunlardur ki Tanrı'yıla bir bir Tanrı dahı kılurlar ﴿فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ﴾ sonra bileler neye sataşduklarını. (96) ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ﴾ Tah-kîk bilürüz ki senün gönlün dar olur anlarun didükleriyle. (97) ﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ﴾ Ma'bûdunun 'ibâdetiyle meşgûl ol, dahı namâz kılanlardan ol. (98) ﴿وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ﴾ Dahı ma'bûduna ki tap müstakîm olup anun tevhîdi üzerine şuna değin ki sana ma'bûduna kavuşmak vakti gele. (99)

[180] Koyunu parça parça ettim.

16. NAHL SÛRESİ

سُورَةُ النَّحْلِ مَكِّيَّةً غَيرَ ثَلَاثَ اَياتٍ فِي أَخِرِهَا مِائَةٌ وَثَمَانَ وَعِشْرُونَ أَيَة[181]

TÜBA

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ﴾ Tanrı'nun emri geldi ki kıyâmetdür, ya 'azâbdur. Geleceği gelmiş tutdı muhakkaku'l-vukû' olduğiçün. Vaktâ ki [182]﴿اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ﴾ indi, muntazır oldılar, gördiler ki nesne gelmez. Andan sonra [183]﴿اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ﴾ indi, yine gördiler ki kıyâmet gelmedi. Yâ Muhammed sen korkutduklarından nesne görmezüz didilerse ﴿أَتَى أَمْرُ اللَّهِ﴾ indi. Peygâmber 'aleyhi's-selâm ﴿فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ﴾ inicek oturdı. Tizlemen anı dimek olur. ﴿سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ Ya'nî müte'âlî oldı kendüye şerîk olmakdan.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Nicedür bunun ittisâli ﴿فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ﴾ kelimesine? **Cevâb:** Müşriklerün isti'câli istihzâ ve tekzîbdür, bu dahı şirkdendür. (1)

﴿يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ﴾ Ferişteleri **[111a]** indürür vehyile, rahmetile, ya Cibrîl'ile, ya Kur'ân'ile ﴿مِنْ أَمْرِهِ﴾ buyruğıyla. بَا ﴿مِنْ﴾ ma'nâsınadur ﴿عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾ şunun üzerine ki diler bendelerinden ﴿أَنْ أَنْذِرُوا﴾ inzâr idün diyü anı ki ﴿أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ﴾ bedürüstî şân budur ki ma'bûd yokdur, meğer ben, benden korkun

181 Nahl sûresi; sonundaki üç âyet haricinde Mekke'de nâzil olmuştur, 128 âyettir.

182 **Kıyamet yaklaştı** ve ay yarıldı. Kamer 54/1.

183 **İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı**. Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler. Enbiyâ 21/1.

didi. (2) ﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ Gökleri ve yirleri hakkıla yaratdı, ya hakkıçün yaratdı. Müte'âlîdür şundan ki şirk getürürler. (3)

﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ﴾ Benî âdemi nutfeden yaratdı göresin ol bâtılıla rûşen cenk idicidür. (4) ﴿وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا﴾ En'âmı dahı yaratdı mesâlihinüz içün ﴿لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ﴾ sizüniçün anda şol nesne vardur ki idilür örtüden ve bisâtlardan ve gayrıdan ﴿وَمَنَافِعُ﴾ dahı menfa'atler var nesli ve südi gibi ﴿وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ﴾ dahı andan yersiz.

Su'âl: Takdîm-i zarfdan ihtisâs anlanur, hâlbuki gayrıdan dahı yinür. **Cevâb:** En'âmdan yimek asıldur, gayrıdan yimek tefekküh gibidür. (5)

﴿وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ﴾ Sizüniçün anda hüsn-i manzar vardur vaktâ ki anları mebreklerine getürürsiz, dahı anları otlatmağa iledürsiz.

Su'âl: İrâhati takdîm itdüğinde nükte ne? **Cevâb:** Cemâl cimâlün irâhatinde azhardur. Zîrâ memeler doludur ve karınlar doludur. (6)

﴿وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ﴾ **[111b]** Dahı götürüp yüklerinüzi irgürür bir belede ki ana kasd idersiz, irişici değüldinüz ana illâ nefisler meşakkatiyle.[184] ﴿إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾

Su'âl: Nice mutâbık olur ﴿لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ﴾ didiği ve ﴿وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ﴾ didiğine? **Cevâb:** Tıbâkı bu vechiledür ki anun ma'nâsı وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَى بَلَدٍ بَعِيدٍ وَقَدْ عَلِمْتُمْ أَنَّكُمْ لَا تَبْلُغُونَهُ بِأَنْفُسِكُمْ إِلَّا بِمَشَقَّةٍ[185]'dür. (7)

﴿وَالْخَيْلَ﴾ Dahı atları ﴿وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ﴾ dahı katırları ve eşekleri yaratdı sizüniçün ﴿لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً﴾ binmekiçün anlara ve cemâliçün.

Su'âl: ﴿وَزِينَةً﴾'nün intisâbı neyiledür. **Cevâb:** ﴿لِتَرْكَبُوهَا﴾'nun mahalline ma'tûfdur.

Su'âl: Ma'tûf ve ma'tûfun 'aleyh bir tarîka üzerine neye vârid olmadı? **Cevâb:** Zîrâ *rukûb* fi'l-i muhâtabîndür, *zînet* hâlık fi'lidür لِتَرْكَبُوهَا زِينَةً dahı okundı.

[184] Şüphesiz Rabbiniz çok şefkatli, pek merhametlidir.

[185] Kendiniz ancak meşakkatle ulaşabileceğinizi kesin olarak bildiğiniz uzak bölgelere yüklerinizi taşırlar.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ Dahı yaradur şunı ki siz bilmezsiz, ya‘nî bizde ve bizümi-çün şundan ki tefâsîli ma‘lûm olmaz. Rivâyetdür ki Tanrı bir ak yir yaradupdur dünyâca otuz gele, cümle dolu ‘âbidlerdür. Aslâ ‘isyân itmezler benî âdemden değül iblîsi dahı bilmezler. (8)

﴿وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ﴾ Tanrı’nun üzerinedür doğru yola kulağızlamak bende-lerini ﴿وَمِنْهَا جَائِرٌ﴾ anlardan kimi dahı sapıcıdur dalâl yolına ﴿وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ﴾ Eğer Tanrı dileseydi sizi râst yola kulağızlardı, bir uğurda.

Su’âl: At etinin hilli ve hürmeti nicedür? **Cevâb:** İbn-i ‘Abbâs katında ve İmâm-ı A‘zam **[112a]** ve Mâlik katında mekrûhdur, harama yakın. Hasen ve Şürayh ve ‘Atâ ve Şâfi‘î ve Hanbel katında mübâhdur. (9)

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ﴾ Tanrı ol ma‘bûddur ki indürdi sizüniçün yağ-murı ﴿مِنْهُ شَرَابٌ﴾ andan içersiz ﴿وَمِنْهُ شَجَرٌ﴾ dahı andan ağaç biter ﴿فِيهِ تُسِيمُونَ﴾ ki anda davarınuz otarırsız. (10) ﴿يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ﴾ Bitirür anunıla sizüniçün ekinler ﴿وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ﴾ dahı zeytûn ve nahl ve ‘inebler bitürür ﴿وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ﴾ dahı her miyveden bitirür.

Su’âl: ﴿وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ﴾’dağı teb‘îzde nükte ne? **Cevâb:** Her semere olmaz illâ uçmakda, dünyâ semerâtı ba‘zıdur andan.

﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ Bedürüstî bunda nişâneler vardur fikr idenleriçün. (11) ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ Dahı sizüniçün leyli ve nehârı ve şemsi ve kameri müsahhar kıldı. (12) ﴿وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ﴾ Dahı müsahhar itdi şunı ki yaratdı sizüniçün yir yüzinde renkleri dürlü dürlü anlarun ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ﴾ mütte‘iz olanlariçün. (13) ﴿وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا﴾ Tanrı sizüniçün bahrı müsahhar kıldı, tâ andan tâze et yiyesiz.

Su’âl: Tâze et didi, hâlbuki tuzlu çok yenür. **Cevâb:** Fâyide *tarriy*dedür, tuzlu ömre ve ‘akla ziyândur.

Su’âl: Bir kişi and içse ki et yemeye, balık eti yese hânis olmaz. Nazar ne? **[112b]** **Cevâb:** ‘Âdeten balık eti et değül. Bir kişi kulına “Et al işbu akçeye” dise, varsa balık eti alsa ‘itâba lâyık olur.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً﴾ Dahı ol deryâdan bezek çıkarursız incü ve mercân gibi ki ﴿تَلْبَسُونَهَا﴾ giyersiz anları murâd bundan hâtûnlardur ki bizümçün bezenürler ﴿وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ﴾ dahı gemileri anda yürür görürsin yara yara ﴿وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ﴾ dahı anun rızkından taleb idesiz gemiye binüp.[186] ﴿وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (14)

﴿وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ﴾ Yire çöksüler bırakdı dağları ﴿أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ﴾ tâ sizi eğmeye. Rivâyetdür ki kırk bin dağdur çöksü olanlar. ﴿وَأَنْهَارًا﴾ Dahı ırmaklar yaratdı Seyhûn ve Ceyhûn ve Dicle ve Furât gibi. ﴿وَسُبُلًا﴾ dahı yollar yaratdı ﴿لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ tâ hak yola yüriyesiz. (15) ﴿وَعَلَامَاتٍ﴾ Dahı nişâneler yaratmışdur dağlardan ﴿وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾ dahı pervîn ve ferkadanile yolı bulursız.

Su'âl: ﴿هُمْ يَهْتَدُونَ﴾ didiğinde maksûd kimlerdür? **Cevâb:** Ekser budur ki Kureyş'dür, zîrâ anlara çok istidlâl iderlerdi anlarunıla. (16)

﴿أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾ Şol ki yaradur mükevvenâtı yaratmayan gibi midür?

Su'âl: ﴿مَنْ لَا يَخْلُقُ﴾'den murâd esnâmdur, ﴿مَنْ﴾ ne ma'nâ virür? **Cevâb:** Murâd müşâkeledür, ya anlar esnâma tapıcak zevi'l-'ilm mecrâsına icrâ eylediler.

Su'âl: Murâd bundan ilzâmdur 'abede-i evsânı, pes ne ma'nâdan أَفَمَنْ لَا يَخْلُقُ كَمَنْ يَخْلُقُ[187] dimedi? **Cevâb:** Anlar esnâmı **[113a]** Tanrı gibi kıldılar tesmiyede ve îbâdetde, dahı anu mahlûkât cinsinden kıldılarsa inkâr olınup üzerlerine ﴿أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ﴾ dindi. (17)

﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ Eğer Tanrı ni'metlerini saymak dilesenüz 'add idemezsiz. (18) ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ﴾ Dahı Tanrı bilür şunı ki gizlersiz ve âşikâre idersiz.

Su'âl: وَإِنْ تَعُدُّوا نِعَمَ اللَّهِ dimedi, ﴿نِعْمَةَ اللَّهِ﴾ didi, nükte ne? **Cevâb:** *Ni'met*den murâd ism-i cinsdür, hemân kesret yerine geldi. (19)

﴿وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Şunlar ki Tanrı'dan gayrıya taparlar ﴿لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ﴾ nesne yaratmazlar ol tapdıkları, evet anlar yaradılurlar yonmağıla ve çeküçlemeğile. (20) ﴿أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ﴾ Ölülerdür, diriler değüldür.

[186] Umulur ki şükredersiniz.

[187] Yaratamayan yaratan gibi olur mu?

Su’âl: ﴿أَمْوَاتٌ﴾ didi, ﴿غَيْرُ أَحْيَاءٍ﴾ neye gereğidi? **Cevâb:** ﴿أَمْوَاتٌ﴾ didiği esnâmdur, ﴿غَيْرُ أَحْيَاءٍ﴾ didiği ana tapanlardur. مَوَاتًا dimediği ol ma‘nâdandur ki can hulûl ider şeklinde düzülmişlerdür.

﴿وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ﴾ Anlar ve putları kıyâmet ne vaktın olur bilmezler.

Su’âl: Kıyâmet ne vaktın olacağını biz dahı bilmezüz? **Cevâb:** ‘Ayb ol ma‘nâdandur ki Tanrı’yı bilmezler, anuniçün kıyâmeti bilmezler. Biz Tanrı’yı dahı bilürüz ve ba‘se dahı mukırruz. (21)

﴿إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ Ma‘budunuz bir ma‘bûddur.

Su’âl: ﴿وَاحِدٌ﴾ dimek kifâyet iderdi, ne ma‘nâdan ﴿إِلَهٌ﴾ didi **[113b]** **Cevâb:** ﴿وَاحِدٌ﴾ diseydi hemân birdür dimek olurdı. ﴿إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ didi, tâ yegâneliği ma‘lûm ola her vechden.

﴿فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ﴾ Şunlar ki âhirete inanmazlar ﴿قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ﴾ anlarun gönülleri vahdâniyyete dahı münkirdür, ya ma‘nâ فَالَّذِينَ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ’dür. ﴿وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ﴾ Hâlbuki anlar serkeşlerdür. (22)

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا (23) لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ﴾[188] Vaktâ ki Mekke ehline “Nedür ol ki Tanrı’nuz indürdi?” dine ﴿قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾ İstihzâ yöninden “İlerükilerün yalanlarıdur” dirler.

Su’âl: Çün münzeldür dirler, nice esâtîr olur? **Cevâb:** Didikleri suhriyyet yönindendür. (24)

﴿لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ Ya‘nî günâhlarını götürürler bir uğurda kıyâmet güninde ki hergiz nesne eksilmeye, mü’minler eksildiği gibi ﴿وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ tevhîdden men‘ itdüklerinün günâhlarından dahı götürürler, şu hâlde ki ‘ilmleri yokdur ﴿أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ﴾ âgâh olun ne yaman yükdür ol götürdükleri.

Su’âl: Bir yirde [189]﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ didi, bu arada ﴿وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ didi, tenâkuz olmaz mı? **Cevâb:** Götürdüği azduranun, cemî‘

---

[188] Hiç şüphesiz Allah, onların gizleyeceklerini de açıklayacaklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları asla sevmez.

[189] … Hiçbir günâhkâr başka bir günâhkârın yükünü yüklenmez… Zümer 39/7.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

günâhıdur kendünün ve ba'zı günâhıdur dâllün. Şol günâhını götüre ki ol dahı bir gayrıyı azdurdıyıdı. (25)

﴿قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ Tahkîk mekr itdi ki Mekke kavminden öndin şunlar **[114a]** peygâmberlerini yalanladılar ﴿فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ﴾ ya'nî Tanrı anlarun evlerinün bünyâdını dibinden kopardı ﴿فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ﴾ dahı anlarun üzerlerine evler çökdi üstlerinden. Bu işâretdür şuna ki anlar bir uğurda helâk oldılar. Âyet 'âmmdur, ya Nemrûd hakkındadur ki bir sarh yapdı, beş bin arşun uzunı, üç bin arşun eniydü, Tanrı yıkdı. ﴿وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ﴾ Dahı anlara 'azâb geldi bilmedikleri yirden. (26) ﴿ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ﴾ Andan sonra kıyâmet güninde Tanrı anları hor ide ﴿وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقُّونَ فِيهِمْ﴾ dahı anlara kanı şerîklerüm ki anda mü'minlerile çekiş iderdinüz diye. İzâfetden murâd tevbîhdür. ﴿قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ Şunlar ki 'ilm virildiler -enbiyâ ve 'ulemâ, ya melâ'ikedür murâd,- bedürüstî bugün horluk ve yamanlık kâfirler üzerinedür didiler. (27) ﴿الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ﴾ Şunlardur ki anları melâ'ike kabz iderler şu hâlde ki nefislerine zulm idicilerdi ﴿فَأَلْقَوُا السَّلَمَ﴾ dahı anlar ol esnâda inkıyâd gösterdiler 'azâb görmekleriyle ﴿مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ﴾ dahı biz yaramazlık itmezidik didiler. İnkâr iderler kendülerün fi'âline. ﴿بَلَى﴾ Döndereler anlarun üzerlerine ulu'l-'ilm[190] ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ diyüp. (28) ﴿فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا﴾ Girün **[114b]** cehennemün kapularına şu hâlde ki anda ebedîler olursız. ﴿فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ﴾ Ne yaman menzillerdür serkeşlerün duracak yerleri. Bunı anlara hazene-i cehennem eyide. (29)

﴿وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ﴾ Dindi şunlara ki Tanrı'dan korkdılar ne indürdi sizün ma'bûdınuz size ﴿قَالُوا خَيْرًا﴾ hayr indürdi didiler.

Su'âl: Mü'minlerde cevâb mansûb oldı, münkirlerde merfû' oldı, nazar ne?
Cevâb: Fasl itmekden ötürü mukırrile münkirün cevâbı arasını.

﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ﴾ Şunlarınıçün ki eylük itdiler bu dünyâda, anlaruniçün eylük vardur ﴿وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ﴾ tahkîk âhiret sarâyı eyüdür dünyâ sarâyından ﴿وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ﴾ ne eyü evdür müttakîlerün durakları ki ol âhiretdür.

190 Allah, sizin yaptıklarınızı elbette çok iyi bilendir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

(30) ﴿جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ﴾ Anlarınıçün anda vardur her ne ki arzu iderler, hulûddan ve sunûf-i ni'amdan. ﴿جَنَّاتُ عَدْنٍ﴾ mübtedâ-i mahzûfun haberidür, mübtedâ هِيَ'dür. ﴿كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ﴾ Ancılayın Tanrı müttakîlere cezâ ider. (31) ﴿الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾[191] (32) ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ﴾ Ehl-i Mekke muntazır olmazlar ﴿إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ﴾ illâ şuna ki melâ'ike gele anlara kabz itmekiçün ﴿أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ﴾ ya senün ma'bûdunun 'azâbı gele ki kök kesicidür ﴿كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ ancılayın işledi şunlara ki anlardan öndin geçipdürürler şirkden ve tekzîbden ﴿وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ **[115a]** Tanrı anlara zulm eylemez, lâkin kendüler nefislerine zulm iderler. (33)

﴿فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ﴾ İrişdi anlara işlediklerinün cezâsı ﴿يَسْتَهْزِئُونَ﴾ dahı ulaşdı anlara istihzâ itdüklerinün 'azâbı. (34) ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ Eyitdi şunlar ki şirk getürdiler ﴿لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ eğer Tanrı dileseydi andan gayrı bir nesneye tapmazduk ﴿نَحْنُ﴾ biz ﴿وَلَا آبَاؤُنَا﴾ ne hod atalarımuz taparlardı ﴿وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ dahı anun buyruğunsuz bir nesneyi harâm itmezdük didiler ﴿كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ ancılayın yalanladı şunlar ki Mekke ehlinden ilerü geçdiler ﴿فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾ değül rusulün üzerine illâ Allâh buyruğını irişdürmek. (35) ﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا﴾ Tahkîk her ümmete bir peygâmber gönderdük ﴿أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ﴾ ki anlar ümmetlerine, tapun Tanrı'ya dahı sakınun esnâmdan diyeler ﴿فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ﴾ anlardan ba'zı şunlardur ki Tanrı hakka kulağızlar ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ﴾ anlardan ba'zı şunlardurur ki 'azâb hak oldı anlara ﴿فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ﴾ yürün iy müşrikler yir yüzinde dahı nazar idün görün ki peygâmberlere inanmayanlarun serencâmı nice oldı? (36) ﴿إِنْ تَحْرِصْ عَلَى هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ﴾ Eğer sen anlarun yâ Muhammed öğmeğine harîs olursan bedürüstî **[115b]** Tanrı kulağızlamaz râst yola şunı ki azdurur dahı ana yardımcılardan çâre yokdur. (37)

﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ﴾ Ya'nî and içdiler Tanrı'ya mübâlağa idüp. Bu ma'tûfdur ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾'ya Tanrı ölenleri yine dirgirmez

[191] (Onlar,) meleklerin, "Size selâm olsun. Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin" diyerek tertemiz olarak canlarını aldıkları kimselerdir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

diyü ﴿بَلَى﴾ dirgürür ﴿وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا﴾ vâcib idüpdür kendünün üzerine anları koparmağı.[192] ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (38) ﴿لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ فِيهِ﴾ Tâ rûşen ide anlara şunı ki 'ibâda va'de itdiği hakkımış ﴿وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ dahı bile şunlar ki kâfir oldılar ﴿أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ﴾ şunı ki bedürüstî anlar yalancılardı. (39) ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ ﴿قَوْلُنَا﴾ mübtedâdur, ﴿أَنْ نَقُولَ﴾ haberidür, iki كَانَ tâmmedür. Ma'nâ, vaktâ ki bedürüstî bir nesneyi yaratmak dilesevüz bizüm ana hemân "Yaradıl" dimekdür, bî-tevakkuf yaradılur. Bu hiç olmayan nesneden, şol ki fânî oldıyıdı anı yine vücûda getürmek nice müte'azzir olur.

Su'âl: Vücûd-ı mükevven *kâf*ıla mıdur, yâ *nûm*la hiç biriyle diyemezsin? **Cevâb:** Vücûd anun irâdetiyle olur ve îcâdıyla, ﴿كُنْ﴾ nişânedür melâ'ikeye ki fülân nesne vücûd buldı.

Su'âl: ﴿كُنْ﴾ Tanrı'dan ma'dûma mıdur, ya mevcûda? Eğer ma'dûma dirsen vâcib olur ki ma'dûm *şey* ola, eğer mevcûdayısa mevcûd nice vücûd bulur? **Cevâb:** ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ﴾ didiği تَوَضَّأْتُ لِلصَّلَوٰةِ gibidür. Ma'nâ لِأَجْلِ شَيْءٍ'dür, bi-i'tibâri mâ ye'ulü ileyh. (40) **[116a]**

﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ﴾ Şunlar ki Tanrı'nun hakkında ve tâ'atinde mütemekkin olmakda hicret itdiler Mekke'den Medîne'ye ﴿مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا﴾ Mekke ehli anlara zulm itdüklerinden sonra ﴿لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً﴾ elbette virüriz anlara dünyâda ecr-i cezîl ﴿وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ﴾ âhiret sevâbı 'azamrakdur ﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ eğer hakîkat bilselerdi gözleri aydın olup ölümi temennâ idelerdi. (41) ﴿الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾ Anlar şunlardur ki sabr itdiler, dahı kendüleri yaradan üzerine tevekkül iderler. (42) ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ﴾ Göndermedük yâ Muhammed senden öndin illâ erenler ki anlara melâ'ike birle vahy olundı. Bu şundayıdı ki Mekke ehli çün "Muhammed peygâmberdür niçün melek değül?" dirleridi. ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ﴾ sorun Ehl-i Kitâb'a ki haber vireler anlar beşer olduğını ﴿إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ eğer bilmedünüz ise. (43) ﴿بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ﴾ Dürlü mu'cizeyile dahı kütüb-i enbiyâyıla.

Su'âl: ﴿بِالْبَيِّنَاتِ﴾ nireye müte'allikdür? **Cevâb:** Yarar ki ﴿أَرْسَلْنَا﴾'ya gide, yarar ki ﴿رِجَالًا﴾'e gide. Takdîri مُلْتَبِسِينَ بِالْبَيِّنَاتِ'dür. Yarar ki mahzûfa أُرْسِلُوا'ya gide,

[192] Fakat insanların çoğu bilmez.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

müste'nef ola, yarar ki ﴿يوحَي﴾'ya ola, yarar ki ﴿لَا تَعْلَمُونَ﴾'ye ola. Yarar ki ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ﴾ cümle-i mu'teriza ola.

﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ﴾ Yâ Muhammed sana Kur'ân indirdik ﴿لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾ tâ halka beyân **[116b]** idesin ahkâmını şunun ki anlara indirildi ﴿وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾ dahı mütenebbih olalar. (44)

﴿أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ﴾ Emîn mi şunlar ki oldı Tanrı'ya şirk itdiler ya Muhammed'e mekr itdiler ﴿أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ﴾ Tanrı anları yire geçirmekden ﴿أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ﴾ ya anlara sanmadığı yirden 'azâb gelmekden emîn mi oldılar. (45) ﴿أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ﴾ Ya seferlerine varıp gelmekde anları berk tutmakdan emîn mi oldılar ﴿فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ﴾ anlar 'azâbdan fevt olurlar değüller. (46) ﴿أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ﴾ Ya anları özge 'azâb olanları kayururken Tanrı anları tutmakdan emîn mi oldılar.[193] ﴿فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ (47) ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ﴾ Nazar itmediler mi şuna ki Tanrı yaratdı masnû'ından güneş doğdığında ﴿يَتَفَيَّأُ ظِلَالُهُ﴾ döner anun gölgeleri ﴿عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ﴾ sağ cihetlerden ve sol cihetlerinden ﴿سُجَّدًا لِلَّهِ﴾ şu hâlde ki Tanrı'ya secde idicilerdür ﴿وَهُمْ دَاخِرُونَ﴾ hâlbuki anlar mutî'ler ve münkâdlardururlar.

Su'âl: ظِلَالُهَا ne ma'nâdan dimedi? **Cevâb:** ﴿مِنْ شَيْءٍ﴾ i'tibâriyle ifrâd eyledi.

Su'âl: ﴿يَمِينِ﴾'i müfred idüp ﴿شَّمَائِلِ﴾'i cem' itdüğinde nükte ne? **Cevâb:** ﴿يَمِينِ﴾ isimdür, نَمّيم, رَبيب ma'nâsına masdar veznine, masdarda tesniye, cem' berâberdür. Nice ki رَجُلٌ عَدْلٌ ve رِجَالٌ عَدْلٌ dirler. (48)

﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ﴾ **[117a]** Secde kılur Tanrı'çün şol ki göklerdedür ve şol ki yerlerdedür yürirlerden, dahı ferişteler secde iderler ve anlar hiç serkeşlik itmezler. ﴿مِنْ دَابَّةٍ﴾ beyândur iki مَا'ya. Zîrâ semâvâtda ve yirde yüriyiciler olur. Yarar ki ﴿مَا فِي الْأَرْضِ﴾'ya beyân ola. Göklerde secde iden melâ'ikeleridür ﴿وَالْمَلَائِكَةُ﴾ didiğinden murâd *melâ'iketü'l-ard* ola, hafazadan ve gayrıdan.

Su'âl: Mükelleflerün sucûdı gayrılarun sucûdına muhâlifdür, iki nev' den bir lafzıla nice ta'bîr itdi? **Cevâb:** Murâd mükelleflerün sücûdından 'ibâdetleridür ve gayrıdan murâd inkıyâddur, iki nev'i dahı cem' ider.

193 Kuşkusuz Rabbiniz çok şefkatli, pek merhametlidir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Ne ma'nâdan مَنْ gelmedi 'ukalâyı tağlîb idüp? **Cevâb:** مَنْ birle tağlîb olmazdı مَا geldi ki 'umûmile şâmildür tarafeyne. (49)

﴿يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ﴾ Şu hâlde ki korkarlar kendiler yaradandan üzerlerinden, 'azâb zanniçün ﴿وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾ dahı ol melâ'ikeler buyurulduklarını işlerler. (50) ﴿وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ Tanrı te'âlâ bendelerine Tanrı'yı iki tutman ki bedürüstî ol bir ma'bûddur didi ﴿فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ﴾ dahı benden korkun didi.

Su'âl: 'Adedi ma'dûdı cem' iderler vâhidden isneynden mâ verâda zîrâ delâlet yok ne ma'nâdan ﴿اثْنَيْنِ﴾ didi. **Cevâb:** ﴿لَا تَتَّخِذُوا﴾ dimek لَا تَصِفُوا dimek olur. **[117b]** Ya'nî beni sıfatlan esnâmı sıfatlaman dimek olur. Ya âyet mecûs hakkında inipdür ki anlar Tanrı'yı iki tutarlar. (51)

﴿وَلَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا﴾ Ya'nî anuniçündür tâ'at şu hâlde ki sâbitdür, ya zahmetlüdür, ya anuniçündür cezâ ki dâyimdür ﴿أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ﴾ Tanrı'dan gayrıdan mı korkarsız? (52) ﴿وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ﴾ Her ne ki irişdi size ni'metden ol Tanrı'dandur ﴿ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ﴾ andan sonra vaktâ ki size zahmet irişe ﴿فَإِلَيْهِ تَجْأَرُونَ﴾ ana niyâz idersiz. (53) ﴿ثُمَّ إِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ﴾ Andan sonra vaktâ ki sizden zahmeti gidere ﴿إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ﴾ görürüz bir bölüği sizden kendüleri yaradana şirk iderler.

Su'âl: ﴿إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ﴾ didiğinde ma'nâ nedür? **Cevâb:** ﴿وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ﴾'deki hitâb 'âmmdur. ﴿فَرِيقٌ﴾'den murâd ferîk-i keferedür. Yarar ki hitâb müşriklere ola. ﴿مِنْ﴾ beyâniyye ola, teb'îziyye olmaya, gûyâ ki فَإِذَا فَرِيقٌ كَافِرٌ وَهُمْ اَنْتُمْ dindi. (54)

﴿لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ﴾ Tâ inkâr ideler şol ni'mete ki anlara virdük ﴿فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ dirilün bir sonra bilesiz neye sataşduğunızı. (55)

﴿وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ﴾ Kılur kâfirler şol esnâmiçün ki hiç nesne bilmezler anlara rûzî kılduğumuzdan nasîb ﴿تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ﴾ Tanrı hakkıçün elbette sorılısarsız ﴿عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ﴾ şundan ki düzerdinüz yalandan putlar, Tanrılardur diyüp. (56) ﴿وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ﴾ Huzâ'a ve Kinâne **[118a]** melâ'ikeyi Tanrı'nun kızlarıdur dirler. ﴿سُبْحَانَهُ﴾ münezzehdür ol, nisbet-i veledden ana ﴿وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ﴾ anlaruniçün arzu itdükleridür ki oğullardur. (57) ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَى﴾ Kaçan ki anlardan biri beşâret olına kızıla ﴿ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا﴾ yüzi kapkara olur halkdan utandığından ﴿وَهُوَ كَظِيمٌ﴾ hâlbuki ol dolupdur kayguyıla.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

(58) ﴿يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ﴾ Kavimden saklar ﴿مِنْ سُوءِ﴾ yaman fikrinden ﴿مَا بُشِّرَ بِهِ﴾ şunı ki anunıla beşâret olundı ﴿أَيُمْسِكُهُ عَلَى هُونٍ﴾ ki anı horluk üzerine saklaya mı ﴿أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ﴾ ya anı boğup toprağa mı bırağalar ﴿أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ âgâh ol ne yaman nesneyile hükm iderler, Tanrı'yıla kendüler arasında.

Su'âl: ﴿أُنْثَى﴾'nün zamâyirini, ya'nî ana 'âyid olan zamîrleri müzekker itdüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Zamâyir مَا lafzına râci'dür?

Su'âl: Eğer anlar oğulı Tanrı'ya nisbet itseler, kızları kendülere nisbet itseler yine tevbîhe müstahık olurlarıdı. **Cevâb:** Tanrı hazretine ikisi dahı muhâldür. Murâd Tanrı anlarun bî-vech sözlerini bildürmeğidi. (59)

﴿لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ﴾ Şunlarınıçün ki âhirete îmân getürmezler yaman sıfat vardur ﴿وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى﴾ Allâh içün yüce sıfat vardur ki gınâdur 'âlemlerden, dahı münezzehdür nekâyısdan.[194] ﴿وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (60) ﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ﴾ Eğer Tanrı tutaydı benî âdemi küfürleri ve 'isyânlarıyla ﴿مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ﴾ yirün üzerinde **[118b]** bir cânver komazdı, helâk iderdi.

Su'âl: ﴿عَلَيْهَا﴾ didi, zikr-i *arz* geçmedin. **Cevâb:** Her çend ki geçmedi, lâkin dâbbe karînesiyle ma'lûmdur ki yirdür.

Su'âl: Küffâr itdükleri günâhıla yir cânverinün suçı ne olaydı ki kahra müstahık olalardı? **Cevâb:** ﴿دَابَّةٍ﴾'den murâd kâfirlerdür, ya cânverlerdür ki kâfirlerün nasîbiyidi.

﴿وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ Lâkin anları te'hîr ider kıyâmet gününe ﴿فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ Kaçan ecelleri gelse ne bir sâ'at te'hîr olınurlar, ne takdîm olınurlar. (61) ﴿وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ﴾ Tanrı'yiçün kılurlar şunı ki sevmezler ki melâ'ikeye *benâtullâh* dirler ve anun peygâmberlerini beğenmezler ve mâllarınun yaramazını anuniçün kılurlar ve eyülerini putlariçün kılurlar. ﴿وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ﴾ Dahı dilleri anlarun yalan vasf iderler ﴿أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَى﴾ ki bedürüstî anlaruniçün zu'mlarında uçmak vardur Tanrı katında ﴿لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ﴾ lâbüd anlaruniçün tamu vardur ﴿وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ﴾ dahı anlar bırakılmışlardururlar.

194 Allah yücedir, hikmet sahibidir.

Su'âl: Kâfirlerün ne nesne dillerinden eyü geldi ki ﴿وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ﴾ didi? **Cevâb:** ﴿أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَى﴾ didiği cümle-i kizblerinden biridür. (62)

﴿تَاللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ﴾ Tanrı hakkıçün gönderdük peygâmberleri ümmetlere senden öndin yâ Muhammed ﴿فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ﴾ dahı şeytân bezedi anlariçün 'amellerini ﴿فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ﴾ bugün şeytân anlarun dostlarıdur **[119a]** ya ol günde anlarun karînleridür.[195] ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (63) ﴿وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ﴾ İndürmedük senün üzerine kitâb ﴿إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ﴾ illâ şununiçün ki beyân idesin anlara şunı ki anda ihtilâf itdiler ba's emrinden ﴿وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ ya'nî Kur'ân'ı indürdik beyân olmağiçün dalâletden ve emân olmağiçün 'azâbdan îmân getüren tâyifeyiçün. (64) ﴿وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ﴾[196] (65) ﴿وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً﴾ Bedürüstî sizüniçün en'âmda 'ibret vardur ﴿نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ﴾ içirirüz size şundan ki anlarun karınlarındadur fersile kan arasından arı südi ki sinicidür içicilere.

Su'âl: ﴿فِي بُطُونِهِ﴾ didi hâlbuki zamîr ﴿أَنْعَامِ﴾'a gider ki mü'ennesdür. **Cevâb:** ﴿مَا فِي الْبُطُون﴾'a gider ki müzekkerdür. Ya ﴿أَنْعَامِ﴾ lafz-ı müfreddür, Sibeveyh'den şöylece rivâyet olınur ki ﴿نُسْقِيكُمْ﴾ cümle-i müste'nefedür.

Su'âl: Ne fark var evvelki ﴿مِنْ﴾ ve sonrağı ﴿مِنْ﴾ arasında? **Cevâb:** Evvel ﴿مِنْ﴾ teb'îziyyedür sonrağı ﴿مِنْ﴾ ibtidâ-i gâyetiçündür. (66)

﴿وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ﴾ Dahı içirürüz size nahîlün ve a'nâbun semerâtınun 'asîrinden ﴿تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا﴾ tutarsız andan şol nesneyi ki esirdür ve eyü rızık sirke gibi ve hurma ve zebîb gibi. **[119b]**[197] ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾

Su'âl: ﴿وَمِنْ ثَمَرَاتِ﴾ nireye müte'allikdür? **Cevâb:** Mahzûf ﴿نُسْقِيكُمْ﴾'a.

Su'âl: ﴿مِنْهُ﴾ neye müte'allikdür? **Cevâb:** Mahzûf muzâfa ki ol *'asîr*dür.

Su'âl: Harâm hamrıla minnet nice olur? **Cevâb:** Ol vaktın hamr henüz harâm olmamışıdı. (67)

• • • • • • • • • • •

[195] Onlara elem verici azap vardır.

[196] Allah gökten bir su indirdi ve onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz ki bunda dinleyen toplum için bir ibret vardır.

[197] İşte bunlarda da aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

﴿وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ﴾ Senün ma‘bûdun yâ Muhammed ilhâm itdi nahla ﴿أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ﴾ dağlardan evler tutun diyü ve ağaçlardan ve yapulmışlardan.

Su’âl: Ne ma‘nâdan ﴿مِن﴾ yerine في getürmedi? **Cevâb:** Ma‘nâyı teb‘îziyye kasd idüp ki anda nizâm artuk olur. (68)

﴿ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ﴾ Andan sonra gönlün dilediği yemişden yi ﴿فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا﴾ vaktâ ki yiyesin Tanrı ilhâm itdiği yola yüri münkâd olup ve sana anlar müsahhar olup tâ acı çiçekler tatlu ola. ﴿يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ﴾ Anlarun karınlarından bal çıkar ﴿مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ﴾ ki levni ol balun dürlü dürlü, ak ve sarı ve kızıl ve kara ﴿فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ﴾ anda halka şifâ vardur. ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾[198] (69) ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ﴾ Tanrı sizi yaratdı ﴿ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ﴾ andan sonra sizi kabz ider ﴿وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ﴾ sizden kimi dönderiler ‘ömrün ehassına ki ol yetmiş biş yıldur, ya doksan yıldur ﴿لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا﴾ tâ bildükden sonra bir nesneyi bilmeye, **[120a]** serî‘u’n-nisyân ola. ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ﴾[199] (70)

﴿وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ﴾ Ya‘nî Tanrı mevlâları artuk kıldı bendeler üzerine mâlda ﴿فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ﴾ değül şunlar ki mâlda artukcılardur rızıklarını redd idiciler bendelerinün üzerine. Ya‘nî râzı olmazsız nefislerinüz içün ki bendelerinüz sizünle mâlda artuk ola, nice ki ana âşikâre ider. ﴿عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ﴾ Ol bendeler rızıkda berâberdürürler mevlâlarına ﴿أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾ Tanrı’nun ni‘metine inkâr mı idersiz. Murâd oldur ki Tanrı’ya esnâmı nice şerîk idersiz. (71) ﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا﴾ Tanrı sizüniçün nefislerünüzden ezvâc yaratdı, Havvâ gibi Âdem’e ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ﴾ dahı hâtûnlarınuzdan size oğullar yaratdı ﴿وَحَفَدَةً﴾ dahı hizmetkârlar yaratdı, kiyâkûler gibi ya oğul olğulları gibi, ya üğey oğulları gibi. ﴿وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ﴾ dahı helâldan size rûz virdi ﴿أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ﴾ bâtıla ki putlardur îmân mı getürürler ﴿وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ﴾ Tanrı’nun vahdâniyyetine anlar kâfir mi olurlar.

Su’âl: ﴿مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا﴾ didi, hâlbuki cem‘iyyet görinemez? **Cevâb:** ﴿مِنْ أَنْفُسِكُمْ﴾ didiği لِأَنْفُسِكُمْ dimek olur, ya مِنْ جِنْسِكُمْ dimek olur. (72)

198 Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır.

199 Şüphesiz Allah bilendir, her şeye gücü yetendir.

﴿وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Taparlar **[120b]** Tanrı'dan gayrı ﴿مَا﴾ şuna ki ﴿لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا﴾ mâlik olmazlar anlarıniçün rızka göklerden ve yirlerden bir nesneye ﴿وَلَا يَسْتَطِيعُونَ﴾ güçleri dahı yitmez zarar def' itmeye.

Su'âl: Ne ma'nâdan putlardan mümeyyizler haberini virdi ﴿وَلَا يَسْتَطِيعُونَ﴾ diyüp? **Cevâb:** Müşriklerün i'tikâdı mûcebince haber virdi. (73)

﴿فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ﴾ Tanrı hazretini, mahlûkâtından bir nesneye benzetmen.[200] ﴿إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (74) ﴿ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلاً عَبْدًا مَمْلُوكًا﴾ Hakk te'âlâ mesel beyân itdi bir memlûk bendeyi ﴿لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ﴾ hiç nesneye mâlik değül ﴿وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا﴾ dahı şunı ki ana hazretümüzden helâl rızık virdük ana ﴿فَهُوَ﴾ ya'nî ol helâl rızık virdüğümüz ﴿يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا﴾ vürür andan uğrın ve âşikâre ﴿هَلْ يَسْتَوُونَ﴾ hiç berâber olalar mı ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ ekseri ya'nî anlarun mesel beyân itmek bilmezler. Murâd oldur ki 'âciz sanemleri ana berâber itmeyeler.

Su'âl: ﴿عَبْدًا﴾ didi, ﴿مَمْلُوكًا﴾ ney gereğidi, ya ﴿لَا يَقْدِرُ﴾ neye gereğidi? **Cevâb:** İsim 'abde hürre dahı ıtlâk olınur ﴿مَمْلُوكًا﴾ dimekle bunda ihtirâz ihtirâz itdi, ﴿لَا يَقْدِرُ﴾ didiği mükâteb ve me'zûn olmaya didiğidür.

Su'âl: ﴿مَنْ﴾ ne مَنْ'dir? **Cevâb:** مَنْ-i mevsûfedür. Ya'nî وَحُرًّا رَزَقْنَاهُ'dur takdîri.

Su'âl: Ne ma'nâdan ﴿يَسْتَوُونَ﴾ didi, يَسْتَوِيانِ dimedi? **Cevâb:** **[121a]** هَلْ يَسْتَوِي الْأَحْرَارُ وَالْعَبِيدُ[201] dimek olur. (75)

﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ﴾ Tanrı yine dahı rûşen itmekiçün darb-ı mesel itdi iki kişiyi ﴿أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ﴾ birisi anlarun dilsüzdür ki hiç nesneye kâdir olmaz ﴿وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ﴾ ol hocasınun üzerine ağmandur ﴿أَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ﴾ kangı yana gönderse hayırla gelmez ﴿هَلْ يَسْتَوِي هُوَ﴾ berâber olur mı ol ﴿وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ﴾ şol ki hayrıla buyurur ﴿وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ dahı ol râst yol üzerinedür. Bu mesel peygâmberiçündür. Ve kâfiriçündür ki hiç hayır söylemezler.

• • • • • • • • • • •

200 Çünkü Allah bilir, siz ise bilemezsiniz.

201 Hürler ve köleler bir olur mu?

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿أَبْكَمُ﴾ didi, ﴿لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ﴾ neye gereğidi? **Cevâb:** Müşriklerün i'tikâdları oldur ki sanemleri hem görür ve hem işidür ve hem tüvânâlardur. (76)

﴿وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Tanrı'yiçündür semâvâtun ve arzun görinmezi, ol bilür hemân ﴿وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ﴾ dahı değül kıyâmetün durmağı ﴿إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ﴾ illâ göz yumup açmak gibi ﴿أَوْ هُوَ أَقْرَبُ﴾ ya dahı yakınrak.

Su'âl: أَوْ şekkiçündür, Tanrı hod şekden münezzehdür, muhbir hod Tanrı'dur. **Cevâb:** بَلْ, أَوْ ma'nâsınadur bunda, ya işâretdür kıyâmet gizlü olmaklığına. [202]﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (77)

﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ﴾ Tanrı sizi analarunuzun karnından çıkardı ﴿لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا﴾ nesne bilmezdinüz ﴿وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ﴾ dahı sizünüçün sem' ve ebsâr kıldı ﴿وَالْأَفْئِدَةَ﴾ **[121b]** dahı yürekler kıldı. ﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ tâ şükr idesiz.

Su'âl: ﴿لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا﴾ didi, ya'nî nesne bilmezsiz didi, hâlbuki Tanrı'yı tıfl bilür ve ana memesi kendüye menfa'atlüyiğini bilür. **Cevâb:** Bu 'ilimden murâd 'akldur, ya 'ilm-i me'âşdur. (78)

﴿أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ﴾ Nazar itmediler mi kuşlara ki ârâsteler olupdururlar ﴿فِي جَوِّ السَّمَاءِ﴾ hava içinde ﴿مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ﴾ tutmaz anları kanatlarını saldukda meğer Allâh. [203]﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ (79) ﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا﴾ Tanrı sizüniçün evlerünüzden ki taşlardan ve kepiçlerden ve hıbâllerdendür, oturacak yirler kıldı ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا﴾ dahı sizüniçün davarlarınuz arkasından evler kıldı kubbeler gibi ve nata'lar gibi ﴿تَسْتَخِفُّونَهَا﴾ ki anları götürmeğe yünülcekler bulur ﴿يَوْمَ ظَعْنِكُمْ﴾ ol günde ki göçersiz ﴿وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ﴾ ol günde ki mukîm olasız. ﴿وَمِنْ أَصْوَافِهَا﴾ Dahı kiminün yünlerinden ﴿وَأَوْبَارِهَا﴾ kiminün veberlerinden ki deve yünidür ﴿وَأَشْعَارِهَا﴾ dahı kiminün kıllarından ki keçelerdür ﴿أَثَاثًا﴾ ev kumaşları kıldı kalı ve kilim gibi ﴿وَمَتَاعًا﴾ dahı menfa'atlanacak kıldı ﴿إِلَى حِينٍ﴾ işinüz biticeğe değin. (80) ﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا﴾ Dahı Tanrı sizüniçün yaratdığından gölgelenecekler kıldı ağaçlar ve çadırlar gibi ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا﴾ dahı sizüniçün dağlardan mağaralar

202 Şüphesiz Allah her şeye gücü yetendir.

203 Kuşkusuz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

kıldı, كِنّ'ün cem'idür. ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ﴾ dahı sizüniçün gönlekler ve donlar sûfdan ve kutn ve kettândan kıldı ﴿تَقِيكُمُ الْحَرَّ﴾ **[122a]** ki sizi ıssıdan saklar.

Su'âl: وَالْبَرْدَ ne ma'nâdan dimedi? **Cevâb:** Bu sanâ'at-i iktifâ kabîlindendür.

﴿وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ﴾ Dahı gönlekler kıldı ki sizi birbirinizün zahmetinden saklar, dir'ler ve cevsenler gibi ﴿كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ﴾ Ancılayın Tanrı ni'metini tamâm ider üzerinüze ﴿لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ﴾ le'allî ki anun mün'imini bilesiz. (81)

﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾ Eğer sen didiğünden anlar yüz çevürseler bedürüstî senün üzerine buyurduğum irişdürmekdür. (82) ﴿يَعْرِفُونَ نِعْمَةَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا﴾ Tanrı'nun ni'metlerini bilürler andan sonra ana inkâr iderler ﴿وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ﴾ ekseri anlarun kâfirlerdürürler.

Su'âl: *Ekser*i didi hâlbuki küllisi kâfirlerdürürler. **Cevâb:** Murâd ekserden külldür.

Su'âl: ﴿ثُمَّ﴾'nün ma'nâsı nedür? **Cevâb:** Tenbîh itmekdür şunun üzerine ki anlarun inkârları emr-i müsteb'addur. (83)

﴿وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا﴾ An yâ Muhammed ol güni ki her ümmetden bir peygâmber gönderirüz, tâ üzerlerine tanuk ola îmâna ve küfre ﴿ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا﴾ andan sonra destûr virilmeye şunlara ki kâfir oldılar 'özr dilemekde zîrâ hüccetleri yokdur ﴿وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ﴾ ne hod anlardan dünyâya dönmek taleb oluna, ya anlara Tanrı'nuzı râzı idün dinmeye.

Su'âl: Bu ﴿ثُمَّ﴾'nün ma'nâsı nedür? **Cevâb:** Ma'nâ oldur ki anlara enbiyâ şehâdet **[122b]** idicek kolayların söylemek dileyeler men' olınalar. Zîrâ halâs ba'îddür.

Su'âl: Ne ma'nâdan destûr virilmeye söylemeğe? **Cevâb:** Ola ki enbiyâyıla mu'âraza ideler, nice ki ru'esâlarıyla mu'âraza ideserler. (84)

﴿وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ﴾ Vaktâ ki göre 'azâbı şunlar ki kâfirler oldılar üzerlerine darb katı gele ﴿فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ﴾ anlardan 'azâb tahfîf olmaya, ne hod mühlet virileler. (85) ﴿وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ﴾ Vaktâ ki göre kıyâmet güninde müşrikler putlarını ﴿قَالُوا رَبَّنَا هَؤُلَاءِ شُرَكَاؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ﴾ Hudâvendâ anlar putlarumuzdur ki taparduk seni koyup anlara diyeler, bunlar bize

emr itdiler diyip ya bu sözleri ru'esâlarına diyeler ﴿فَأَلْقَوْا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ ol putlar anlara diye ru'esâ sefilelerine bedürüstî siz yalancılarsız diyeler.

Su'âl: Nice ﴿إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ diyeler? Hâlbuki tapayururlardı putlara, ya sözlerini anlarun tutup şirk iderlerdi. **Cevâb:** Murâdları anlarun def'dür, ya 'ibâdetleri 'ibâdet değül, ya esnâm "âlihe değülüz bizi sana şerîkler itdüklerinde yalancılardur" dirler. (86)

﴿وَأَلْقَوْا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذِ السَّلَمَ﴾ Ya'nî münkâd olalar bu tekzîbden sonra 'âbid ve ma'bûd, tâbi' ve metbû' ol her gün biri kendü nefsiyle meşgûl olalar ﴿وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾ dahı ayrıla anlardan şol putlar ki bize şefî' olacakdur dirlerdi. (87)

﴿الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ﴾ **[123a]** Arturduk anlara 'azâbı 'azâb üzerine. Murâd zemherîrdür, ya yağmur isteyicek anlar üzerlerine yılan ve 'akreb yağa ﴿بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ﴾ fesâd itdükleri ve halkı îmândan men' itdükleri sebebiyle. (88) ﴿وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ﴾ Ya'nî tanuklar olalar kendü nefislerinden kendülerün üzerine, zîrâ her peygâmberün ümmeti kendü cinsindendür ve kendülerden olur ﴿وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ﴾ biz seni ümmetinün üzerine tanuk getürdük yâ Muhammed ﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ﴾ dahı yâ Muhammed Kur'ân'ı senün üzerine her nesneyiçün beyân indürdük ﴿وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ﴾ dahı yol göstermeğe delîl ve sa'âdete sebeb ve uçmağıla Müsülmânlariçün beşâretci gönderdük.

Su'âl: Çün her nesneye Kur'ân'ı tibyân indirdi, sünnet ve icmâ' ve kıyâs neye gereğidi? **Cevâb:** Âyet anlarun senedidür anlarunla sâbit olan hemân Kur'ân'ıla sâbitdür. (89)

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ﴾ Bedürüstî Tanrı buyurur 'adlile ki tevhîddür, dahı ihsânıla ki îbâdetleri yerine getürmekdür. ﴿وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى﴾ dahı kavm ve ekâribi görmeğile buyurur ﴿وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ﴾ dahı zinâdan nehy ider ﴿وَالْمُنْكَرِ﴾ dahı me'âsîden ﴿وَالْبَغْيِ﴾ dahı el uzunlığından ya sultânlara baş çekmekden ﴿يَعِظُكُمْ﴾ nasîhat ider size Tanrı ﴿لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ tâ mütte'iz olasız. (90)

﴿وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ﴾ Tanrı'nun 'ahdini yerine getürün **[123b]** vaktâ ki 'ahd idesiz ﴿وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا﴾ dahı andları bozman anu muhkem itdüğünüzden sonra ﴿وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا﴾ hâlbuki tahkîk Tanrı'yı tanuk

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

itdünüz üzerinüze.[204] ﴿وَلاَ تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ (91) ﴿إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ﴾ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا﴾ Olman şol 'avrat gibi ki ipliğini yine yine çizdi kuvvet tuttukdan sonra, dahı yün itdi anı. Ol 'avrada Râyita-i Hamkâ dirler, ya Rayta dirlerdi. Öyleye değin kendü karavaşlarıyla yün ve kıl iğerlerdi, öyleden sonra buyururdı yine çizerlerdi. Âyet Kinde ve Murâd hakkında inüpdür, aralarında 'adâvet varıdı, altı aya va'de kıldılar. Müddet tamâm olmadın geldi basdı garimini cenk itdiler öldürdiler ve sıdılar. ﴿تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ﴾ Aranuzda mefsedeyiçün tutarsız ol 'ahdi ﴿أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ﴾ sebeb ana bir ümmet bir ümmetden gür olduğıdurur. Murâ gür Kureyş'dür ve za'îf mü'minlerdür. ﴿إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ﴾ Bedürüstî Tanrı sizi sınar ol gürlükile ﴿وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ dahı hikmet oldur ki beyân ide sizüniçün kıyâmetde ﴿مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾ şundan ki anda ihtilâf iderdinüz. (92)

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾ Eğer Tanrı dileseydi sizi bir uğurda millet-i İslâm iderdi ﴿وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ dahı elbette sorılısarsız anda şunda ki işlerdinüz. (93) ﴿وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ﴾ **[124a]** Andlarınınız mefsede tutman aranuzda ﴿فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا﴾ ki ayak tayınmaya râst yoldan sâbit oldukdan sonra ﴿وَتَذُوقُوا السُّوءَ﴾ dahı 'ukûbet tadasız dünyâda ﴿بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ men' itdüğünüz sebebile Tanrı'nun yolından bendelerini ﴿وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ (97) ﴿وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ Tanrı'nun 'ahdiyle ve rasûlünün bey'atiyle dünyâ metâ'ını alman Kureyş'den ﴿إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ bedürüstî şol nesne ki Tanrı katındadur sevâbdan eyürekdür size. ﴿إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾[205] (95) ﴿مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ﴾ Şol ki sizün katınuzdadur dükenür, ol ki Tanrı katındadur anun rahmetinün hazâyininden, bâkîdür ﴿وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ elbette cezâ ideriz şunlara ki sabr itdiler sevâblarını virüp eyüreğini şunun ki işlerlerdi.

Su'âl: Niçün ﴿قَدَمٌ﴾ bir geldi ve nekire geldi? **Cevâb:** İsti'zâm itmekiçün bir kademün zâyil olduğını, akdâmün zeleli hod nice olur bilürsin. (96)

﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ﴾ Her kim ki 'amel-i sâlih ide irkekden

---

[204] Şüphesiz Allah yaptıklarınızı bilir.

[205] Eğer bilirseniz.

ve dişiden, hâlbuki ol mü'min ola ﴿فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً﴾ her-âyine anı diril-dirüz eyü dirliğile ﴿وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ﴾ dahı virürüz ana 'amelinün sevâbını ﴿بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

Su'âl: مَنْ mütenâvildür zekere ve ünsâya, beyâna ne hâcet idi? **Cevâb:** Na'am 'umûmıla şâmil idi, evet beyândan murâd oldur ki asrah ola. **[124b]**

Su'âl: ﴿فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً﴾ didi görürüz niceleri sâlihlerden eyyâmı muzayya' geçer. **Cevâb:** Hayât-ı tayyibeden murâd hayâtdur ki tâ'at içinde ola, dahı tevfîk ve 'ismet içinde ola, ya murâd kabirdağı hayâtdur, ya âhiret sarâyındağı hayâtdur. (97)

﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ Vaktâ ki yâ Muhammed Kur'ân okımak dileyesin أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ di.

Su'âl: İsti'âze kırâ'et vaktinde sünnet midür, ya vâcib midür, ya müstahab mıdur? **Cevâb:** Üçüni dahı diyüpdürürler. İbn-i Mes'ûd, Peygâmber nazarında أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ didi. Peygâmber 'aleyhi's-selâm أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ digil ki Cibrîl 'aleyhi's-selâm bana levhden ve kalemden alup şöylece öğretdi didi.

Su'âl: İrâdet-i fi'ilden lafz-ı fi'lile niçün ta'bîr itdi? **Cevâb:** Anuniçün ki fi'l 'inde'l-irâde zuhûr bulur min gayrı fâsılîn dahı sebeb-i kavîdür fi'le. (98)

﴿عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ﴾ Bedürüstî şeytânun galebesi olmaz ﴿إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ﴾ şunlarun üzerine îmân getürdiler dahı anları yaradanun üzerine tevekkül iderler. (99) ﴿يَتَوَكَّلُونَ﴾ Bedürüstî değüldür anun galebesi illâ şunlarun üzerine ki anı dost tutarlar, dahı şunlarun üzerine ki ana putlarını şerîk iderler. ﴿إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ﴾

Su'âl: Şeytâna uymaz az vardur, âyetün 'uhdesinden nice çıkılur? **Cevâb:** *Tevellî* iki dürlüdür **[125a]** biri îmânıla ve biri küfriledür. Îmânılan tevellî tevbeyilen muzmahil olur, küfrile tevellî mahv olmaz. ﴿وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ﴾ didiği بِسَبَبِهِ didiği olur. (100)

﴿وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ﴾ Vaktâ ki bir âyeti bir âyetün yerine getürevüz neshile ﴿وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ﴾ Tanrı yiğrek bilür şunı ki indürür ﴿قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ﴾ kâfirler

"Yâ Muhammed bedürüstî bunı sen düzersin" didiler ﴿بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ bel anlarun ekseri bilmezler îbâdun mesâlihini.

Su'âl: Âyet âyetile nesh olur. Hemân ayruğıla nesh olmaz anlanur bu âyetden, sünnet, ya icmâ', ya kıyâs birle. **Cevâb:** Kur'ân gayrısıyla mensûh olmamağa delîl yok. Hâlbuki sünnet-i mütevâtire îcâb-ı 'ilimde Kur'ân gibidür, neshi anunıla revâdur. (101)

﴿قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ﴾ Ol Kur'ân'ı Cibrîl indürdi senün ma'bûdundan hakkıla di yâ Muhammed. Murâd ﴿حَقّ﴾'dan hikmetdür ﴿لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ tâ gönüllerini saklaya mü'minlerün ﴿وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ﴾ dahı yol göstermekiçün ve beşâret itmekiçün Müsülmânlara. (102) ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ﴾ Tahkîk bilürüz şunı ki anlar ol Kur'ân'ı Muhammed'e beşer öğredür dirler. Murâd Cebr ve Yesâr'dur ki Nasrânîleridi Yemen'den. Muhammed anlara İslâm'a gelicek karşu Kur'ân öğredürdi İncîl ve Tevrât bilürleridi anlar. Tanrı kâfirleri tekzîb idüp ﴿لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ﴾ âyetini indürdi. Ya'nî şol dil ki kâfirler Muhammed'i ana nisbet iderler **[125b]** 'İbrânî, ya Süryânî'dür, bu Kur'ân hod fasîh ve mu'ciz 'Arabî'dür didi.

Su'âl: Nice redd olur bu ki kâfirler "Muhammed anun me'ânîsini alur fesâhatıla Kur'ân ider" didiler, "'ibârâtın alur" dimediler? **Cevâb:** ﴿قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَن يَأْتُواْ بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لاَ يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾[206] âyetidür. اللِسَانُ الَّذِي dahı okundı.

Su'âl: ﴿لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ﴾ âyetinün mahalli nedür? **Cevâb:** Mahalli yokdur, zîrâ müste'nefedür. (103) ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾[207] (104)

﴿إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ Bedürüstî yalanı çıkarmaz illâ şunlar ki Tanrı'nun âyât-ı 'izâmına îmân getürmezler. ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ﴾

206 De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler." İsrâ 17/88.

207 Allah'ın âyetlerine inanmayanlar yok mu, kuşkusuz Allah onları doğru yola iletmez ve onlar için elem verici bir azap vardır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Yalanı bunlarda hasr itdi, hâlbuki Peygâmber لِيَتَّقِ اللهَ أَحَدَكُمْ أَنْ يقُولَ قَالَ اللهُ كَذَا فَيقُولُ تَعَالَي كَذَبْتَ فَإِنِّي مَا قُلْتُهُ[208] didi. **Cevâb:** Dürûg-gûyân ol didiğimüz kâfirlerdür ki tevhîde münkirlerdür, hatta taklîd idenler değüllerdür. (105)

﴿مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ﴾ Her ki Tanrı'ya kâfir oldı, îmân getürdüğinden sonra anun üzerine Tanrı'nun gazabı vardur ﴿إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ﴾ meğer şol ki ikrâh olundı küfre ﴿وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ﴾ dahı anun gönli îmânıla alışıpdur, murâd 'Ammâr b. Yâsir'dür. ﴿وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا﴾ Lâkin şol ki rızâyıla kabûl itdi ﴿فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ anlarun üzerine gazab vardur, dahı anlarıniçün 'azâb-ı 'azîm vardur.

Su'âl: 'Ammâr ve atası Yâsir ve anası Sümeyye kâfir eline girdiler, 'azâb **[126a]** itdiler Yâsir hâtûnıyla sabr idüp şehîd oldılar. 'Ammâr sûreten kelime-i küfri söyledi, mertebede kangıları a'zamdur? **Cevâb:** Sabr 'ale'l-kıtâl a'zamdur, i'zâz-ı dîniçün. (106)

﴿ذَلِكَ﴾ Ol gazab ﴿بِأَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ﴾ bununıladur ki bedürüstî anlar ihtiyâr itdiler hayât-ı dünyâyı âhiret üzerine.[209] ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾

Su'âl: Tanrı kâfirleri hak yola kulağızlamaz didi. Ashâba hidâyet virip îmâna gelmediler mi? **Cevâb:** Murâd anlardan şol kâfirlerdür ki anlarda istidlâl olmaya. (107)

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾[210] ﴿لَا جَرَمَ (108) أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ Anlar âhiretde hâsirînden olurlar. (109) ﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا﴾ Bedürüstî senün ma'bûdun yâ Muhammed şunlaruniçün ki hicret itdiler Medîne'ye müşrikler anlara 'azâb itdüklerinden sonra, Murâd 'Ammâr ve Ebeveyni ve Mâlik ve Suheyb ve Habbâb'dur ﴿ثُمَّ جَاهَدُوا﴾ andan gazâ itdiler ﴿وَصَبَرُوا﴾ dahı sabr itdiler rûzigâr zahmetine. ﴿إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[211]

• • • • • • • • • • •

208 "Sizden biriniz [bir bilgiye dayanmaksızın] Allah şöyle dedi demesin. [Böyle yaparsa] Allahu te'âlâ ana şöyle söyler; benim söylediğim şey hakkında yalan söyledin." Kaynaklarda bu lafızlarla bir hadise rastlanmamıştır.

209 Allah'ın kâfirler topluluğunu hidayete erdirmemesinden ötürüdür.

210 İşte onlar Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. Ve onlar gafillerin kendileridir.

211 Bütün bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayan, pek esirgeyendir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿إِنَّ رَبَّكَ﴾ kelimesinün tekrârında nükte ne? **Cevâb:** Murâd işâretdür evvel kendünün lutfına dünyâ sarâyında ve âhir yine kendünün keremine 'ukbâ sarâyında. (110)

﴿يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا﴾ An yâ Muhammed ol güni ki her nefis kendünün halâsına cehd ide. Ol cehennem kükrediğindedür ki her peygâmber ol **[126b]** gün iki dizleri üzerine yüriye. ﴿وَتُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ anda her nefis itdiğini bula, eğer mutî' ve 'âsî, dahı anlar mazlûm olmayalar hasenâtlarından nesne eksip.

Su'âl: Nefsi nefse izâfet itmekde nükte ne? **Cevâb:** Nefsden murâd zâtdur, ya'nî her kişi günâhı kendüye, yakartmaya gayrı itdürdi diye. (111)

﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً﴾ Tanrı mesel vasf itdi köyi ki Mekke'dür ﴿كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً﴾ emîn idi düşmenden ve karâr itmişlerdi ﴿يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا﴾ ana rızık bol gelürdi ﴿مِنْ كُلِّ مَكَانٍ﴾ her tarafdan ﴿فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun ni'metlerine küfrân itdiler. ﴿فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ﴾ Tanrı anun ehline açlığun ve korhunun libâsını ya'nî donını geydirdi. Peygâmber 'aleyhi's-selâm anlarun üzerine اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِينِ يوسُف[212] dimekle yedi yıl şol kızlık oldı ki itler yediler ve meyteler yediler ﴿بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾ itdikleri günâh sebebiyle.

Su'âl: Libâsda tatmak nice mütesavvar olur ki ﴿فَأَذَاقَهَا﴾ didi? **Cevâb:** İsti'âredür, münâsebet ihâtadur. Ya'nî libâs nice ki geyeni kaplar, açlık dahı anları şöyle kaplamışıdı. (112)

﴿وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ﴾ Tahkîk anlara peygâmber kendülerden geldi ki Kuraşî'dür ﴿فَكَذَّبُوهُ﴾ dahı anı yalanladılar ﴿فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ﴾ dahı anları 'azâb tutdı anlar zâlimlerdi. Müşrikler ol eyyâmda "Yâ Rasûlallâh ricâle hod kakıdınuz, oğlancıklar **[127a]** suçı ne?" didilerse Peygâmber 'aleyhi's-selâm destûr virdi, dahı ucuzluk oldı. (113)

﴿فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا﴾ Yin şundan ki Tanrı rûzî eyledi size helâlı ve eyüyi ﴿وَاشْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ dahı şükr idün Tanrı'nun ni'metine ki sizi câhiliyyet ef'âlinden kurtardı, eğer ana taparsanuz gökden. (114) ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ

[212] Allah'ım onların yıllarını Yûsuf'un yılları gibi kıl.

﴿عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ﴾ Tanrı size harâm kıldı ölüyi, dahı kanı, dahı hınzîr etini, dahı ol nesneyi ki Tanrı adınsız boğazlandı. ﴿فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[213]

Su'âl: Harâmı bu üç nesnede hasr itdi, hâlbuki nice harâmlar dahı var katl ve zulm ve sirka ve kizb ve gazab gibi. **Cevâb:** Bu lahm bâbındadur anlarun cevâbında ki Bahîre ve Sâyibe ve Vasîle ve Hâm dahı harâm didiler. (115)

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ﴾ İy ehl-i Mekke şundan ki size helâl itdük küfrinüzden dilünüzle ﴿هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ﴾ bu sınıf helâldur erenlerümüze, bu sınıf harâmdur 'avratlarumuza dimen ﴿لِتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ﴾ Tanrı'nun üzerine yalan çıkarmağıçün bu dört nesneyi Tanrı'yı harâm itdi diyü. ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ﴾ Bedürüstî şunlar ki Tanrı'nun üzerine yalan çıkarurlar berhurdâr olmazlar. (116) ﴿مَتَاعٌ قَلِيلٌ﴾ Dünyâ metâ'ı sehl nesnedür. ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾[214]

Su'âl: Dilleri anlarun kizb vasf itdüğinün **[127b]** ma'nâsı medür? **Cevâb:** Bu fülân hûbun sûreti cemâl vasf ider gözleri sihri vasf ider kabîlindendür. (117)

﴿وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا﴾ Şunlarun üzerine ki Yahûd oldılar ﴿حَرَّمْنَا مَا﴾ harâm itdük şunı ki ﴿قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ﴾ kıssa itdük üzerine senün yâ Muhammed bundan öndin. Ya'nî En'âm sûresinde ﴿وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ﴾ niz anlara zulm itmedik ﴿وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ lâkin nefislerine zulm iderlerdi.

Su'âl: Yahûda harâm itdük ol geçenleri günâhları seebiyleyimiş, bize dahı bunları neden harâm itdi. **Cevâb:** Bu üç bize evvelden harâm idi, sonra harâm olmadı. (118)

﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ﴾ Andan sonra bedürüstî senün ma'bûdun yâ Muhammed şunlarıniçün ki işlediler günâhı 'ukûbetini bilmemeklikle ﴿ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾ andan sonra tevbe kıldılar ﴿وَأَصْلَحُوا﴾ dahı eyü 'amel itdiler tevbe itdükden sonra.[215] ﴿إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (119)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

213 Ancak kim mecbur kalırsa (başkalarının haklarına) saldırmaksızın, sınırı da aşmadan (bunlardan yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir.

214 Onlara elem verici azap vardır.

215 Çünkü onlar tevbe ettikten sonra Rabbin elbet çok bağışlayan, pek esirgeyendir.

﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ﴾ Bedürüstî İbrâhîm ümmetidi Tanrı'dan korkucıydı ﴿حَنِيفًا﴾ mille-i İslâm'a yüz tutucıydı. Ümmet didi, zîrâ sıfatı ber-kemâl idi. Ya ol 'asrda andan gayrı Müsülmân yoğ idi, ya ferîd olana ümmet dirler, ya ümmet me'mûm ma'nâsınadur. ﴿وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ dahı müşriklerden değül idi. (120) ﴿شَاكِرًا لِأَنْعُمِهِ﴾ Tanrı'sınun ni'metine şükr idici idi. Rivâyetdür ki konuksuz yimek yimezdi. Bir gün bunalıcak bir bölük ferişte **[128a]** geldi âdem sûretinde, ana cüzâm göründiler. İbrâhîm Peygâmber 'aleyhi's-selâm gelün sizünle yiyelüm, dahı şükr kılalum ki sizi mübtelâ beni sağ yaratdı didi. ﴿اجْتَبَاهُ﴾ Anı güzîde kıldı.[216] ﴿وَهَدَاهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (121) ﴿وَآتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً﴾ Ya'nî tenzîh virdük, ya emvâl ve evlâd virdük, ya zikr-i cemîl virdük ki tahiyyâtda anılur ﴿وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾ bedürüstî âhiretde sâlihînden olur. (122) ﴿ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾ Andan sonra vahy itdük sana yâ Muhammed İbrâhîm'ün milletine uy diyü şu hâlde ki hanîfdürür. (123)

﴿إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ﴾ Bedürüstî sebt kılındı şunlarun üzerine ki ihtilâf itdiler anda ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾ bedürüstî senün rabbün yevm-i kıyâmetde hükm ider mâbeynlerinde ihtilâf itdükleri şeyde.

Su'âl: ﴿إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ﴾ didi, ne kılınduğı ma'lûm değül. **Cevâb:** Âyetde hazf var, ya'nî إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ وَهُوَ الْمَسْخُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ[217] dimek olur.

Su'âl: Bu vebâle ve bu belâya sebeb neyidi? **Cevâb:** Mûsâ 'aleyhi's-selâm "Yedi günde bir 'ibâdetiçün fârig olun, ol gün cum'a güni olsun" didi. Anlar Mûsâ'nun sözini kabûl itmeyüp sebti ihtiyâr itdiler, ihtilâfları bu resmeyidi. Tanrı **[128b]** mesh itdi muhâlefet idenleri. Ya ﴿جُعِلَ السَّبْتُ﴾ dimek فُرِضَ عَلَيهِمْ dimek olur. ﴿جُعِلَ﴾ ma'lûm dahı okundı. إِنَّا أَنْزَلْنَا السَّبْتَ dahı okundı. (124)

﴿ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ﴾ Da'vet it yâ Muhammed halkı ma'bûdunun yolına hûb sözlerile ki eyü nasîhatlerdür, dahı Kur'ân'ıla ﴿وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ dahı cedel it anlarunılan yımışaklığıla ﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾ bedürüstî senün ma'bûdun yeğrek bilür yolından azanı, dahı şunları ki râst yola yürürler. (125)

• • • • • • • • • • •

[216] Çünkü Allah, onu seçmiş ve doğru yola iletmişti.

[217] Sebtin vebali ki maymuna ve domuza dönüştürülme, bu gün hakkında anlaşmazlığa düşenlere kılındı.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ﴾ Eğer intikâm idüp ‘ikâb iderseniz ‘ukûbet irgirdikleri kadar ‘ukûbet idün. Bu şundanidi ki Uhud gazâsında Emîru’l-Mü’minîn Hamza’nun burnunı ve kulağını kesüp karnını yarduklarını Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm gördiyise, “Senün yerine Tanrı bana zafer viriceğez yetmiş kişiye sana itdüklerini ideyim didiyise” bu âyet indi.

Su’âl: Mükâfâta ‘*ukûbet* ne ma‘nâdan dindi? **Cevâb:** Bunda tekâbül ﴿وَجَزَاء سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا﴾[218]’daki gibidür.

﴿وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ﴾ Eğer sabr iderseniz tahkîk ol sabr yiğrekdür sâbir bendelere. (126) ﴿وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ﴾ Sabr it yâ Muhammed ki değül senün sabrun illâ Tanrı’nun tevfîkiyledür ﴿وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ﴾ dahı melûl olma kâfirler mü’minlere işledüklerinün üzerine burunlar ve kulaklar kesip karınlar yarmakdan ﴿وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ﴾ dahı darlığanmakda olma, anlarun mekrleriyle. Bu arada مَا masdariyyedür. (127) ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ **[129a]** Bedürüstî Tanrı şunlarunladur ki şirkden ve me‘âsîden perhîz itdiler ﴿وَالَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ﴾ dahı şunlarunladur ki ‘amellerinde eyü idiciler oldılar anlar. (128)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[218] **Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür** (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah’a aittir. Şüphesiz O, zâlimleri sevmez. Şûrâ 42/40.

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

17. İSRÂ SÛRESİ

سُورَةُ بَنِي اِسْرَائِيل مَكِّيَّةً وَهِي مِائَةٌ وَعَشْرُ أَيَاتٍ[219]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا﴾ Pâkdur ol ve yırakdur her ‘aybdan yine ol ki bendesini aldı gitdi gicenün ba‘zında ﴿مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ Mescid-i Harâm’dan ki Harem’dür, ya Ümmü Hânî evinden ﴿إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى﴾ Mescid-i Aksâ’ya değin ki Beytü’l-Makdis’dür. *İsrâ* dahı ba‘zılar katında rûh ve cesedileyidi, ba‘zılar katında menâmda rûhılayıdı. Receb ayında hicretden bir yıl öndin idi, rivâyet vardur ki kable’l-ba‘s idi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su’âl: *İsrâ*, سَيرٌ فِي اللَّيلِ’dür, ﴿لَيْلًا﴾ dimekde nükte ne? **Cevâb:** ﴿لَيْلًا﴾’deki tenvîn, tenvîn-i teb‘îzdur. Eğer ﴿لَيْلًا﴾ dimeseydi ya gicenün tamâmından, ya gicelerde *isrâ* anlanurıdı.

﴿الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ﴾ Şunun gibi Mescid-i Aksâ ki çevre yanına bereket kılupdururuz, âb-ı revânla ve miyveler ve köylerile.

Su’âl: بَارَكْنَا عَلَيهِ ne ma‘nâdan dimedi? **Cevâb:** Kendü mübârek olduğında nizâ‘ yokdur, zîrâ ‘âlemlere âb-ı revânlar sahra altından irişür.

﴿لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا﴾ Tâ gösterevüz ana bizüm birliğümüzden nişâneler.

• • • • • • • • • • •

219 Benî İsrâ’îl sûresi; Mekke’de nâzil olmuştur, 110 âyettir.

Su'âl: Ne ma'nâdan لِنُرِيَهُ آيَاتِنَا dimedi? **Cevâb:** ﴿مِنْ﴾ tefsîriyyedür, zîrâ ol gice Peygâmber 'aleyhi's-selâm cümle 'alâmâtı gördi. Eğer teb'îziyye olursa **[129b]** Harem'den Aksâ'ya değin gördüği âyetlerdür.

﴿إِنَّه هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ Bedürüstî ol ma'bûd mi'râc işine ikrâr ideni ve inkâr ideni işidici ve göricidür.

Su'âl: ﴿سُبْحَانَ﴾ kelime-i ta'accübdür, ta'accüb Tanrı'dan nice revâdur? **Cevâb:** ﴿سُبْحَانَ﴾ emrdür tesbîhe, ya tenzîhe, ya teb'îde nekâyısdan ki ol münezzehdür her 'aybdan.

Su'âl: ﴿أَسْرَى بِعَبْدِهِ﴾ didi, بِنَبِيِهِ ya بِرَسُولِهِ ya بِحَبِيبِهِ dimedi, nükte ne? **Cevâb:** Zîrâ Peygâmber 'aleyhi's-selâm katında ehabb-i esmâsı bendeliğidi. Hem Muhammed bende olıcak kalanları nice olur ma'lûmdur.

Su'âl: ﴿أَسْرَى﴾'da kelime-i ta'accüb sevk olundı, *ihbât*da niçün yâd olunmadı? **Cevâb:** Şeref Âdem'ün 'urûcundandur sanma anı ki ol hubûtdandur.

Su'âl: Gündüzin niçün iletmedi ki tamâm-ı celvet andayıdı? **Cevâb:** Maksûd andan münâcâtıdı halvetden. Halvet gicelerde olur, 'Îsâ'yı gündüz iletdüğiçün bunca fitne oldı.

Su'âl: Harem'den Aksâ'ya getürdi. Harem'den hazrete getürmediğinde nazar ne? **Cevâb:** Mahşer Kudus'te olacağıdı, anun kademinün bereketi değsün diyü iletdi.

Su'âl: Peygâmber'i 'aleyhi's-selâm mi'râca iletdi, andağı sa'âdeti ana yirindeyiken dahı virmek olurdı. **Cevâb:** Murâd anun tafdîliyidi ki kâb-ı kavseyne iletdi. Andan, andan gayrıya olmadı.

Su'âl: Peygâmber 'aleyhi's-selâma ba'zı leylde bu keremleri kıldı Mekke'den Medîne'ye geliceğez bunca zahmet neden oldı? **Cevâb:** Mi'râca **[130a]** kendü iletdi Mekke'den, evet Medîne'ye Muhammed kendü vardı zahmet çekse 'ayb olmaz. Bir cevâb dahı oldur ki İblîs bir kişinün tevbesini işidicek maşrıkda, gözaçıp yumınca mağribe gelür arası biş yüz yıllık yoliken düşmeniken, kendünün habîbini Mi'râc'a iletmez mi? Bir cevâb dahı âfitâbı dördünci felekde maşrıkdan mağribe iletir, aradağı mesâfeyi Tanrı bilür, kendünün habîbini

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

Mi'râc'a iletmez mi? Bir cevâb dahı Süleymân'ı otuz bin evilen bir aylık yola ileticek bir günde yel sebebiyle, kendünün habîbini Mi'râc'a iletmez mi? (1)

﴿وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ﴾ Mûsâ'ya Tevrât virdük ﴿وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ dahı anı Benî İsrâ'îl'e kulağızcı kılduk ﴿وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ anlara benden gayrıyı ma'bûd tutman didik. (2) ﴿أَلاَّ تَتَّخِذُواْ مِن دُونِي وَكِيلاً﴾ Anlara benden gayrıyı ma'bûd tutman didik ﴿ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ﴾ iy zürriyyeti şunun ki Nûh'ıla getürdük gemide ﴿إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾ bedürüstî ol Nûh şükürde ârâste bendeyidi.

Su'âl: ﴿إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾ nice münâsebet gösterür mâ kabline? **Cevâb:** Ya'nî atalarınuz Nûh'a boyun sunmuşlarıdı, anun hısâlini hasletlenmişleridi, siz nicesiz dimek olur. (3)

﴿وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ﴾ Haber virdük ve bildürdük Benî İsrâ'îl'e Tevrât'da ﴿لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ﴾ elbette yir yüzinde fesâd idersiz iki kerre ﴿وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا﴾ dahı elbette ulu serkeşlik idersiz diyü haber virdük. (4) ﴿فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا﴾ Vaktâ ki evvelki kerrenün demi gele ﴿بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا﴾ **[130b]** gönderirüz üzerinüze bendelerümüzi ﴿أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾ ki katı hışımlulardur. Murâd Buhtunnasr'dur, Kubâd oğlı. Adı Keykûreş'dür, kürd idi, katı yavuzdı. Ana ve dâyeler başarmadılar atası yabana bırağun didi, vardılar bir ağaç dibinde bırakdılar ki anda bir kancık it enüklemişidi. Anlarunla anı dahı bile emzirdi, büyüdi cihânı tutdı.

Su'âl: Nice revâdur Tanrı kefereyi bu resme göndermek ki 'ulemâyı kıralar ve Tevrât'ı yakalar ve mescidleri yıkalar. **Cevâb:** Ma'nâ anları anlarunlan koduk men' itmedük fisklariçün dimek olur.

﴿فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ﴾ Dahı Kuds'ün menâzilinün arasında yürüdiler. جَاسُوا dahı okundı. ﴿وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا﴾ Ol 'ikâb anlara hazretimüzden mukadder idi. (5)

﴿ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ﴾ İşlediklerini işleyip ve yetmiş bin esîr alduklarından sonra devleti size virdük anlarun üzerine ki Buhtünnasr oldı, ya Senhârîb, ya Câlût'dur ﴿وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ﴾ dahı sizi kuvvetlendürdük mâllarıla ve oğullarıla ﴿وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا﴾ dahı sizi çok kılduk hadem ve leşker yöninden. (6) ﴿إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ﴾ Eğer eyülik idersenüz kendü nefsinüz içün idersiz ﴿وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا﴾ eğer yamanlık idersenüz yine nefsinüz üzerine idersiz.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿فَلَهَا﴾ didi فَعَلَيهَا yeriyidi. **Cevâb:** فَلَهَا الْعَذَاب ya فَلَهَا الْعَفْو ya فَلَهَا رَبٌّ يغْفِرُهَا ma'nâsınadur.

﴿فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ﴾ Vaktâ ki ikinci kerrenün 'ikâbınun vakti geldi Yahyâ'yı öldürüp 'Îsâ'ya kasd itdükleri vaktde **[131a]** gönderdük hışmnâkları ﴿لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ﴾ tâ yüzünüzi kubardıp yaramaz ide ﴿وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ﴾ dahı Kuds mescidine gireler harâblığıla ﴿كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ nice ki evvel kerre girdilerdi Şa'yâ'yı ve Zekeriyyâ'yı öldürdükleriçün ﴿وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا﴾ dahı helâk ideler şunı ki anı becermişlerdi helâk itmeklik. (7) ﴿عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ﴾ Yakındur ki ma'bûdınuz sizi esirgeye eğer me'âsîden dönüp ikinci kerre nevbet iderseniz ﴿وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا﴾ eğer dönerseniz üçünci kerreye biz dahı döneriz 'ukûbetile. Anlar döndilerse Tanrı Muhammed Rasûlullâh'ı gönderdi. Geldi, kimini kırdı, kiminün üzerine harâc kesdi. ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا﴾ Tamuyı kâfirleriçün zindân kılduk ya döşek kılduk. (8)

﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ﴾ Bedürüstî bendeleri bu Kur'ân kulağızlar şol şerî'atiçün ki ol râstdur ﴿وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا﴾ dahı mü'minlere ki 'amelleri sâlihdür, anlaruniçün ecr-i kebîr var diyü muştılar. (9) ﴿وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾[220]

Su'âl: Tanrı ebrârı ve küffârı yâd itdi, fesekayı yâd itmedi. Nazar nedür? **Cevâb:** Ol vakt immâ mü'min-i takî ve immâ müşrik-i şakî olurdı, füssâk olmazdı.

Su'âl: ﴿وَأَنَّ الَّذِينَ﴾ Nireye ma'tûfdur? **Cevâb:** ﴿أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا﴾ üzerine. Ya'nî mü'minlere iki beşâret ider kendülere sevâbıla düşmenlere 'azâbıla. (10)

﴿وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ﴾ **[131b]** Âdem du'â ider şerrile nefsi ve mâlı ve ehli üzerine hayrıla du'â kıldığı gibi ﴿وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا﴾ insân tiz yaradıldı ki şerre du'âsı makbûl olmaz hayra du'âsı makbûl olur. (11) ﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ﴾ Giceyi ve gündüzi birliğimüze iki nişâne kılduk. Murâd ayıla gündür, dahı gice ve gündüz berâber oldı ﴿فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ﴾ gicenün nişânesini ki kamerdür sildük Cibrîl kanadıyla, andan altmış dokuz bölük nûrı alıp ﴿وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً﴾ dahı gündüzün nişânesini ki güneşdür gösterdici kılduk.

220 Ahirete inanmayanlara gelince, onlar için de elemli bir azap hazırlamışızdır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Gösterdici didi, göstermek diride mütesavver olur. **Cevâb:** Âfitâbun cabı dahı var ve kudreti ve istitâ'atı dahı var. Gösterdi dahı bilür Tanrı fermânıyla.

﴿لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ﴾ Tâ taleb idesiz tasarrufâtunuzda dürlü fazlı ma'bûdunuzdan ﴿وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ﴾ dahı bilesiz yıllarun ve aylarun sağışını ﴿وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا﴾ her nesneyi biz gereği gibi tafsîl itdük. (12)

﴿وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ﴾ Her âdemün 'amelini boynuna lâzım kılduk sa'âdetden ve şekâvetden, andan ayrılmaz ﴿وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا﴾ kıyâmet güninde anuniçün çıkaruruz 'amelini mektûb ve menşûr bulur anı.

Su'âl: Tâli'e tâyir dimekde nazar nedür, anun hod tayarânı yok? **Cevâb:** Bu 'Arab lugati vifâkınadur ki fülânun kuşı hayrıladur ve fülânun kuşı şerriledür dirler. [221] ﴿أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ﴾ buna işâret ider.

Su'âl: Böyle olıcak 'amelde **[132a]** fâyide ne ola? **Cevâb:** Bundan peygâmber su'âl idicek اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ didi. (13)

﴿اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾ Ya'nî Tanrı ana "Okı kitâbunı ki nefsün yiter bugün üzerine hisâbcı olmağa" diye.

Su'âl: Bu âyete [222] ﴿وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ﴾ âyeti muhâlifdür. **Cevâb:** Kıyâmetün mevkıfleri çokdur, bir mevkıfde bende hisâb eyler, bir mevkıfde Tanrı.

Su'âl: حَسِيبَةً ne ma'nâdan dimedi? **Cevâb:** Hasîb bu arada şehîd ve kâzî ve emîr menzilindedür, gûyâ ki كَفَى بِنَفْسِكَ رَجُلًا حَسِيبًا [223] dindi. (14)

﴿مَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا﴾ Her kim ki onar, kendü nefsiyiçün onar ve her kim ki azar yine kendü nefsi üzerine azar ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا﴾ biz 'azâb idici olmaduk peygâmber göndermeyince. Vaktâ ki peygâmber gele dahı andan işitmeyeler, andan 'azâb iderüz.

Su'âl: 'Akl ki hüccetullâhdur, ana ilzâm olmağa sebeb yitmez mi tâ حَتَّى نَبْعَثَ ﴿رَسُولًا﴾ didi. **Cevâb:** Gaflet uykusundan uyarmağa enbiyâ gerek tâ gâfilleridük ya bî-haberleridük dimeyeler. (15)

• • • • • • • • • • •

221 … **İyi bilin ki, onların uğursuzluk sebebi ancak Allah katında** (yazılı)dır. Fakat çokları bilmezler. A'râf 7/131.

222 … Hesap görücü olarak biz yeteriz. Enbiyâ 21/47.

223 Seni hesaba çekecek bir adam olarak nefsin yeter.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا﴾ Vaktâ ki dileyevüz bir vilâyet ehlini helâk itmeğe buyururuz anun füssâkına ﴿فَفَسَقُوا فِيهَا﴾ dahı anda fısk iderler ﴿فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ﴾ dahı hak olur 'azâb anun üzerine ﴿فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا﴾ dahı anı helâk itdük helâk itmeklik, ya ﴿مُتْرَفِيهَا﴾ dimek مُتَنَعِّميهَا, ya مُلُوكِيهَا, ya جَبَّارِيهَا dimek olur.

Su'âl: [132b] Niçün ma'nâsı[224] أَمَرْنَاهُمْ بِالطَّاعَةِ فَفَسَقُوا فِيهَا'dur dimezüz? **Cevâb:** بِالطَّاعَةِ takdîr itmeğe hiç delîl yokdur, evet evvel takrîre delîl çok.

Su'âl: بِالطَّاعَة'ye delîl yok didük, vardur[225] ﴿إِنَّ اللَّهَ لاَ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ﴾ değül mi? **Cevâb:** Te'vîlün sahîh değül, zîrâ ﴿فَفَسَقُوا فِيهَا﴾ ana müsâ'ade itmez, gûyâ ki sen ızhâr itdün bir nesneyi ve hılâfını dilermişsin anın. Hem ﴿أَمَرْنَا﴾'yı كَثَّرْنَا'yıla te'vîl idüpdürürler. (16)

﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ﴾ Nûh'dan sonra tâyifelerden ve ümmetlerden nicesini helâk itdük ﴿وَكَفَى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا﴾ senün Tanrı'n yiter bendelerinün günâhlarına Habîr, Basîr olmağa yâ Muhammed. (17)

﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ﴾ Ya'nî her ki buyrulmış 'ameliyle dünyâ dileye, virürüz ana şunı ki dilerüz dünyâ 'arzından şununiçün ki anun helâkını dilerüz ﴿ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ﴾ andan sonra anuniçün kıluruz tamuyı ﴿يَصْلَاهَا﴾ girer ana ﴿مَذْمُومًا مَدْحُورًا﴾ melâmet olup ve mahrûm olup. (18) ﴿وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ﴾ Her kim ki mü'minlerden buyrulmış 'ameliyle âhiret dilese ﴿وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا﴾ dahı anuniçün anun sa'yini kılsa ihlâs birle tâ'at idüp ﴿وَهُوَ مُؤْمِنٌ﴾ hâlbuki ol mü'mindür ﴿فَأُولَئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا﴾ anlardurur ki 'amelleri beğenilmişdürür. (19) ﴿كُلًّا نُمِدُّ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ﴾ Her birine iki tâyifeden virürüz ma'bûdunun rızkından ﴿وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا﴾ senün ma'bûdunun 'atâsı memnû' değüldür [133a] 'âsîden dahı.

Su'âl: ﴿وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا﴾ didi hâlbuki niceleri görirüz mâlınun kıyâsı yok, niceler bir pula hasret. **Cevâb:** Tanrı rızık virmeğe cümle halka kefîldür, bu tefâvüte i'tibâr yokdur.

Su'âl: Rızıkda tefâvüt yok, tevfîkde olduğında nükte ne? **Cevâb:** Rızık virmek 'adldür, tevfîk virmek fazldur kime dilerse ana vürür. (20)

[224] Onlara tâati emrettik, onlar fısk ettiler.

[225] … De ki: Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez… A'râf 7/28.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

﴿انْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾ Nazar it yâ Muhammed ki nice artukladuk dünyâda ba'zıları ba'zılarun üzerine ﴿وَلَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا﴾ âhiret büyükrekdür dereceler yöninden dahı yücerekdür sevâb yöninden. (21)

﴿لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ﴾ Tanrı varıken bir ma'bûda dahı tapma yâ Muhammed ﴿فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا﴾ tâ nefsünün üzerine zemmi ve hızlânı cem' itmiş olmayasın. (22) ﴿وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ﴾ Senün ma'bûdun buyurdı, tapman meğer ana diyü tevhîd ve ihlâsıla ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾ dahı atanuza ve ananuza eyü varun ihsânıla ﴿إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا﴾ eğer irişirse katunda pirliğe ikisinden birisi ya ikisi ﴿فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ﴾ anlara üf dime ﴿وَلَا تَنْهَرْهُمَا﴾ dahı anlara sert söz virme ﴿وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا﴾ dahı anlara eyü söz söyle. Peygâmber 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm مَنْ سَمَّي وَالِدَيهِ اَوْ اَحَدَّ النَّظَرَ اِلَيهِمَا اَوْ لَمْ يلَبَّهُمَا فَقَدْ عَقَّهُمَا[226]

Su'âl: ﴿عِنْدَكَ﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** Ma'nâ oldur ki **[133b]** anun katında olalar ve ana gâyet zahmet olalar, dahı anlarun taslarını dahı ol tuta, ol hâllerile anlara üf dimeye. إِمَّا يَبْلُغَانِّ dahı okundı. ﴿أَحَدُهُمَا﴾ fâ'il olmaz bedel olur elif-i tesniyeden. ﴿أَوْ كِلَاهُمَا﴾ didiği ma'tûf olur ﴿أَحَدُهُمَا﴾'ya, fâ'ilen ve bedelen. (23)

﴿وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ﴾ Dahı anlaruniçün düşe miskînlik kanadını ﴿مِنَ الرَّحْمَةِ﴾ fart-ı şefkatden ﴿وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا﴾ dahı Hudâvendâ ol ikisine rahmet it di ﴿كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا﴾ nice ki anlar beni beslediler kiçicükiken diyüp niyâz it anlara rahmet dilemekde.

Su'âl: İstirhâm anlara şol vaktın sahîh değül mi ki Müsülmân olalar. **Cevâb:** Kâfirler olurlarsa şart-ı îmânıla rahmet dilemek vardur. Rivâyet vardur ki du'â küffâriçün câyizdi sonra mensûh oldı. (24)

﴿رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ﴾ Ma'bûdunuz yiğrek bilür şunı ki nefislerinüzdedür ﴿إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ﴾ eğer gerçeklerisenüz ﴿فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا﴾ bedürüstî ol ma'bûd kendüye dönenleriçün Gafûrdur. (25) ﴿وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ﴾ Kavme hakkını vir ki rahmdür ﴿وَالْمِسْكِينَ﴾ dahı miskîne hakkını vir, ya'nî mahrûm gönderme ﴿وَابْنَ السَّبِيلِ﴾ dahı yol oğlına hakkını vir ki üç gün hoş görmekdür ﴿وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا﴾ dahı

226 "Kim anne babasına ismi ile seslenirse veya onlara yüzünü döndürürse veya onlar çağırdığında gelmezse, onlara asilik etmiş olur." Bu rivayetin kaynağı tespit edilememiştir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

israf itme yok yire mâlını. (26) ﴿إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ﴾ Bedürüstî israf idiciler şeytânlar kardeşleri oldılar ﴿وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا﴾ şeytân Tanrı'nun ni'metine hod münkirdi.

Su'âl: Uhuvvet **[134a]** nesebde ya dinde bir olmakdur. Müsrifler şeytâna nice kardeşlerdür? **Cevâb:** Murâd burada müşâbehetdür, nice ki bu kimhâ bu kimhânun kardeşidür dirler. (27)

﴿وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ﴾ Eğer ol ucdan utanub yüz çevürsen ﴿ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا﴾ rızık taleb idüp ma'bûdundan ki umarsın anı ﴿فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا﴾ anlara yımışak söyle. (28)

﴿وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ﴾ Elüni boynuna bağlu kılma ﴿وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ﴾ dahı anı bir uğurda açma ﴿فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا﴾ ya'nî ol nasîhati kabûl itmezsen, sen seni melâmet idersin hayırdan bir uğurda üzilürsin. Murâd bundan nasîhatdür ki buhlden i'râz ide keremde ifrât itmekden ihtirâz ide. Bu şundanyıdı ki Peygâmber 'aleyhi's-selâm vaktâ ki gönleğini dilediler virdi, 'uryân kaldı namâza çıkmadı. Tanrı 'itâb diüp bu âyeti gönderdi.

Su'âl: Bundan ma'lûm oldı ki bezl-i mâl bir uğurda emr-i menhîyimiş, pes bu 'itâba sebeb ne? **Cevâb:** Mâlı bir uğurda bir kişiye virmek menhîdür, hâssaten peygâmberden ki halk anun 'iyâli gibidür elece tutmak revâ değül.

Su'âl: مَيْسُور ism-i mef'ûldür, lâzımdan zamîr yok. **Cevâb:** Şâzdur. (29)

﴿إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ Bedürüstî senün ma'bûdun yâ Muhammed bol virür rızkı şuna ki diler ﴿وَيَقْدِرُ﴾ dahı az virür şuna ki diler hâlbuki hazâ'in elindedür ﴿إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا﴾ bedürüstî ol ma'bûd bendeleriçün dânâ ve bînâdur. (30)

[134b] ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ﴾ Fakr korkusundan evlâdunuzı öldürmen ﴿نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ﴾ anlara dahı size rûzi biz virürüz ﴿إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا﴾ bedürüstî anları öldürmek ulu hatâdur. (31) ﴿وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَا إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا﴾ Siz zinâya yakın olman, yaramazdur. (32) ﴿وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ Dahı Tanrı harâm eylediği -nâhak yire katl-i nefsdür-,- eylemen anı meğer hak tarîkile. ﴿وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا﴾ her ki mazlûm ola ﴿فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا﴾ ol maktûlün sâhibine tasallut kılduk ki intikâm ide kâtilden ﴿فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ﴾

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

evet katlde israf itmesün, ya‘nî kâtilden gayrıyı öldürmesün, ya bir yerine iki öldürmesin. ﴿إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا﴾ Bedürüstî ol velî mansûrdur hak tarafından, ya maktûl mansûrdur ki anuniçün intikâm olınur ve dürlü sevâb dahı bulur.

Su’âl: ﴿وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَا﴾ didi, ne ma‘nâdan وَلَا تَزْنُوا dimedi? **Cevâb:** Murâd oldur ki zinâdan ve anun mukaddimâtından kendüyi yığa, kuble ve mu‘ânaka ve nazar gibi. (33)

﴿وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا﴾ ‘Ahde vefâ eylen ki bedürüstî nâkız-ı ‘ahd mes’ûldür kıyâmet güninde. (34) ﴿وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ﴾ Keyli tamâm idün vaktâ ki gayriçün ölçesiz ﴿وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ﴾ dahı râst terâzüyile tartun ki kimseye hayf olmaya ﴿ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ ol yiğrekdür size, dahı eyürekdür serencâm yöninden. (35) ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ **[135a]** Dime şunı ki ana ‘ilmün yokdur, dahı işitmedüğini işitdüm dime ve görmedüğüni gördüm dime ﴿إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾ bedürüstî işitmek ve görmek ve gönül anlar bir uğurda bendeden mes’ûl olur.

Su’âl: Sem‘ işitmekdür, basar görmekdür. Bular hod ‘arazlardur, su’âl anlardan nice mütesavver olur? **Cevâb:** Mes’ûl olan mesâmi‘ ve a‘yündür.

Su’âl: Gönülden nice su’âl olur ki gönül nedür, nicedür, kandedür, benüm nemdür dimişler? **Cevâb:** Sorılan ol ‘uzv sanevberidür ki mahzen-i esrârdur. (36)

﴿وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا﴾ Yir yüzinde tekebbürliğile yürimen ﴿إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ﴾ zîrâ bedürüstî sen yiri yarıp ölmememkiçün çıkmazsın, elbette ölmek anda olısar. ﴿وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا﴾ ya‘nî yücelip ‘ömürde dağlara irişmezsin uzunlukda nice ki ‘Ûc ve ‘Âdiyân olmışıdı. (37) ﴿كُلُّ ذَلِكَ﴾ Menâhîden ol zikr olan ﴿كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا﴾ günâhıdı ki yaramazıdı ma‘bûdunun katında yâ Muhammed.

Su’âl: ﴿سَيِّئُهُ﴾ didiğinden ﴿مَكْرُوهًا﴾ dimek anlanurdı. Ne ma‘nâdan yâd itdi. **Cevâb:** Oldur ki her mübâhda ifrât itmeyesin, nice mübâhlar vardur ki Tanrı katında ol mebgûzdur. سَيِّئًا dahı okundı, سَيِّئَاتٍ dahı okundı izâfetile. (38)

﴿ذَلِكَ﴾ Ol tevhîd ﴿مِمَّا أَوْحَى إِلَيْكَ رَبُّكَ﴾ şundandur ki ma‘bûdun anı sana vahy itdi ﴿مِنَ الْحِكْمَةِ﴾ hikmetden, zîrâ kelâm muhkemdür ki anda fesâda **[135b]** çâre yokdur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

﴿وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ﴾ Bu âyetile tevhîdi yine zikr itdi te'kîd içün ﴿فَتُلْقَى فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا﴾ tâ cehenneme bırakılmayasın hasretile ve hayırdan yırak olmağıla. (39) ﴿أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ﴾ Sizün ma'bûdunuz sizi oğullarıla mahsûs mı kıldı? ﴿وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا﴾ dahı melâ'ikeden kendü kızlar mı idindi? ﴿إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا﴾ Bedürüstî siz 'ukûbetiçün kabîhün olmasını söylersiz. (40) ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ﴾ Tahkîk beyân itdük bu Kur'ân'da mükerrer anlarun işbu kubhını ki kendülere oğullar nisbet idüp bana kızlar nisbet itdiler ﴿لِيَذَّكَّرُوا﴾ tâ mütte'iz olalar ﴿وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا﴾ arturmaz anları benüm tekrâr nasîhat itdüğüm meğer hakdan kaçmaklarını. (41) ﴿قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ﴾ Eğer anunıla bile ma'bûdlar olaydı ﴿كَمَا يَقُولُونَ﴾ nice ki siz eydürsiz ﴿إِذًا لَابْتَغَوْا إِلَى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا﴾ ol vaktın 'arş Tanrı'sına yol taleb iderlerdi anlar di yâ Muhammed. (42) ﴿سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى﴾ Müte'âlîdür ol Tanrı ﴿عَمَّا يَقُولُونَ﴾ şundan ki eydürler anlar ﴿عُلُوًّا كَبِيرًا﴾ ulu yüce olmak. ﴿عُلُوًّا﴾, تَعَالِيا ma'nâsındadur. (43) ﴿تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ﴾ Tesbîh ider anuniçün yedi kat gök ﴿وَالْأَرْضُ﴾ dahı yirler ﴿وَمَنْ فِيهِنَّ﴾ dahı ne ki anlarda var masnû'âtdan ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾ hiçbir nesne yokdur, illâ anun hamdiyle meşgûldür ﴿وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾ lâkin tesbîhini anlarun anlayamazsız. ﴿إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا﴾ **[136a]**

Su'âl: ﴿وَمَنْ فِيهِنَّ﴾ didi, hâlbuki müşrikler 'Îsâ anun oğlı Meryem hâtûnıdur dirler. **Cevâb:** ﴿فِيهِنَّ﴾'deki zamîr semâvâta gider ki andağılar cümle münezzehlerdür, ya yirlere dahı gider, murâd mü'minlerdür.

Su'âl: ﴿وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾ didi, tesbîh hod mefkûh ve ma'lûmdur. **Cevâb:** Tesbîhleri anlanmadığı ya lügatleriyle olmadığiçündür. Mümkindür ki Tanrı cemâdâtun tesbîhini 'âşıklarına fehm itdüre, dilsiz cânverlerün tesbîhlerini Dâvûd ve Süleymân dahı anlanurdı.

Su'âl: ﴿وَمَنْ فِيهِنَّ﴾ didi, murâd melâ'ike ve sekalândur. Bunları semâvâta ve arza 'atf itdüğinde nükte nedür? **Cevâb:** Tesbîh mecâzı hâsıldur cemî'isinde ana haml itmek vâcib oldı.

Su'âl: Âsumânun ve zemînün tesbîhinde ne fâyide ola, ne biz anlaruz ne anlara sevâb hâsıl olur? **Cevâb:** Anlayamaduğumuz galebe-i 'anâsırdandur, 'anâsırdan geçicek anlarsın. (44)

﴿وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا﴾ Vaktâ ki Kur'ân okıyasın senün ile âhirete inamayanlarun arasına bırakılmış hicâb kılaruz.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

(45) ﴿وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً﴾ Dahı anlarun gönüllerinün üzerine perdeler kıluruz ﴿أَنْ يَفْقَهُوهُ﴾ anı anlamakdan ya'nî anlayamazlar ﴿وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا﴾ dahı anlarun kulaklarına berklik kıluruz ﴿وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ﴾ vaktâ ki tenhâ ma'bûdını zikr idesin Kur'ân'da ﴿وَلَّوْا عَلَى أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا﴾ **[136b]** ters izlerine kaçup giderler. (46) ﴿نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ﴾ Biz eyü bilüriz anlar Kur'ân'ı dinlemeğini ﴿إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ﴾ ol vaktın ki sana kulak ururlar ﴿وَإِذْ هُمْ نَجْوَى﴾ dahı anda ki halvet kalurlar, ol vakt ki kulak ururlar sıhriyyetlerini gizleyip vekârılan dinlerler ﴿إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا﴾ vaktâ ki Muhammed'den halvet olalar ol zâlimler mü'minlere "Uymazsız illâ meshûr ve mecnûn kişiye" dirler. (47) ﴿انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ﴾ Nazar it yâ Muhammed ki sana nice şebh darb iderler sâ'ir ve sâhir ve mecnûn diyüp ﴿فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا﴾ azdılar ol didiklerinde, râst yol bulmazlar. (48)

﴿وَقَالُوا أَئِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا﴾ Şöyle mi dür ki sünükler olsavuz dahı toprak olsavuz ﴿أَئِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا﴾ bedürüstî biz yine dirilüp cihâne gelevüz mi didiler. (49) ﴿قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا﴾ Gereğise taş olun, gereğise demür olun (50) ﴿أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ﴾ Ya halk olun şundan ki gönlünüzde vardur katılıkda ol sizi dirildürdi yâ Muhammed ﴿فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا﴾ tiz ola ki anlar yine bizi kim dirildür diyeler ﴿قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ yâ Muhammed sizi ol diridür ki evvelde nakşunuz görmeden ol yaratdı ﴿فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ﴾ anlar sana tiz ola ki başların salalar istihzâ idüp ﴿وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ﴾ dahı ol ne vaktindür diyeler kicik sinip ba'si ﴿قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا﴾ ol **[137a]** yakındur ki ola di yâ Muhammed ol yakın olduğını bilelüm diyeler. (51) ﴿يَوْمَ يَدْعُوكُمْ﴾ Ol ol gündür ki okıya sizi ﴿فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ﴾ dahı ana gelisersiz hâmid ve şâkir olup.

Su'âl: Ol günde nice hamd iderler? **Cevâb:** Mü'minler bile olalar hamd anlara ola, ya ﴿بِحَمْدِهِ﴾ didiği بِأَمْرِهِ dimek olur.

﴿وَتَظُنُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا﴾ Ol dem ki İsrâfîl sûrı çala kalkarlar kırk yıl 'azâb olmaya 'azâbı unıdup yirde az yatduk sanalar, nice ki âyet işâret itdi. (52) ﴿وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ Eyit benüm bendelerüme ki mü'minlerdür eyütsünler müşriklere şunı ki eyüdür. Ya'nî incicek eyü cevâb virsünler ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا﴾[227] (53) ﴿رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ﴾ Sizün ma'bûdınuz

[227] Şüphesiz şeytan (kulların) aralarını bozar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.

TÜRKİYE DİYANET AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tda.gov.tr

sizün ahvâlünizi yiğrek bilür ﴿إِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ﴾ dilerse sizi esirger Mekke ehlinden kurtarıp sabrınuzla ﴿أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ﴾ dilerse size 'azâb ider anlara sabr itmemekile ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا﴾ biz seni anlara ilzâm idici göndermedik. (54) ﴿وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Senün ma'bûsun yiğrek bilür göklerde ve yirlerdedür melâ'ike ve sekâleynden ﴿وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا﴾ tahkîk biz ba'zı enbiyâyı ba'zınun üzerine tafdîl itdük ve dahı biz Dâvûd'a Zebûr virdük.

Su'âl: Dâvûd'ı ifrâd bi'z-zikr itdüğinde naza ne? **Cevâb:** Zîrâ hem risâlet ve hem kitâbet ve hem hitâbet ve hılâfet ve hükûmet ve mülket elindeyidi.

Su'âl: Zebûr'ı bunda münekker, Enbiyâ'da mu'arref zikr itdüğinde nazar ne? **[137b] Cevâb:** Zebûr ez-Zebûr, 'Abbâs el-'Abbâs gibidür. Ya murâd ba'zı Zebûr'dur ki cümlesi yüz elli sûreyidi. (55)

﴿قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ﴾ Eyit yâ Muhammed, tapun şunlara ki anları ma'bûd sanursız andan gayrı ﴿فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا﴾ anlara size gelen belâyı gidermezler dönderemezler. Murâd melâ'ike, ya 'Îsâ, ya 'Uzeyr, ya cinden bir neferdür ki ana taparlardı.

Su'âl: Ne fark vardur keşf-i belâ ve tahvîl-i belâ arasında? **Cevâb:** Redd-i belâ gelmeden def' itmekdür, keşf-i belâ gelicek gidermekdür, tahvîl-i belâ birden bire havâle itmekdür. (56)

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ﴾ Anlar ki put-perestler anları ma'bûd idinürler kendüleri yaradana anlara dahı kurb taleb iderler ﴿أَيُّهُمْ أَقْرَبُ﴾ kangısı akrabdur, ya'nî kangısı ki Tanrı'ya yakın ola anun dehşeti artuğrakdur ﴿وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ﴾ dahı anun rahmetini umarlar ve anun 'azâbından korkarlar ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا﴾ bedürüstî senün ma'bûdunun 'azâbı mahzûrdur ki andan melek-i mukarreb ve nebiyy-i mürsel hazer iderler. (57) ﴿وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ Hiçbir köy yokdur illâ biz anı helâk idicilerüz kıyâmetden öndin ﴿أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا﴾ ya anlara 'azâb idicilerüz katı 'azâb ﴿كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا﴾ eyle ideceğimiz Levhu'l-Mahfûz'da müsettaridi. (58)

﴿وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ﴾ Men' itmedi bizi nişâneler göndermekden illâ ilerükilerün tekzîbi. Bu şundayıdı ki **[138a]** Mekke kavmi yâ

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Muhammed du‘â eyle Safâ altun olsun dağlarumuz götürülsün ekelüm biçelüm didiler.

Su’âl: İlerükilerün yalanlamaklarından Mekke kavmine neden bahâne itdi? **Cevâb:** Bunlar bunı ‘inâdıla diledüklerini Allâh bilürdi, ol ma‘nâdan kabûl itmedi.

﴿وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً﴾ Semûd’a nâka virdük ki Sâlih’ün mu‘cizesini gösteriidi ﴿فَظَلَمُوا بِهَا﴾ dahı anı inkâr idüp öldürdiler ﴿وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا﴾ göndermezüz âyâtı meğer korkutmağıçün ki îmân getüreler. ﴿بِالْآيَاتِ﴾’da بَا sıladur, ya takdîr وَمَا نُرْسِلُ الرُّسُلَ بِالْآيَاتِ’dur. (59) ﴿وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki sana didük senün ma‘bûdunu halkı ‘ilmiyle kuşayıpdur seni anlarun teblîğde mazarratlarından saklar ﴿وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ﴾ kılmaduk ol düşi ki sana gösterdük gözün bakarıken meğer halka fitne. Ol mi‘râca gitdüği gice gördiğiydi. Mi‘râc düşde oldı diyenlerin delîli budur. ﴿وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ﴾ Şecere-i mel‘ûneyi dahı halka fitne kılduk ki Kur’ân’da mezkûrdur. Ya ru’yâdan murâd Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm bedir vak‘asını düşinde görüp ve her birinün öldükleri yirleri görüp haber virdüğiydi. Dahı ol vaktın ki [228] ﴿إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ﴾ haberini virdi. Kâfirler “Ağaç ve od nice barışur” didiler, dahı gülişdiler hamâkatden. Odıla ağaç ‘aceb değül nice ki odıla semendel barışur, dahı ağaç nu‘âma od gibi olmış demür yidiğidür.

Su’âl: Ol ağaca Kur’ân’da **[138b]** kaçan la‘net olundı ki ﴿فِي الْقُرْآنِ﴾ didi? **Cevâb:** Takdîr [229] وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ الْمَذْكُورَةَ فِي الْقُرْآنِ’dür, ya anı yiyen mel‘ûndur.

﴿وَنُخَوِّفُهُمْ﴾ Dahı korkıduruz anları ﴿فَمَا يَزِيدُهُمْ﴾ arturmaz anları korkutdığımuz ﴿إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا﴾ illâ katı azmak yöninden. (60)

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ﴾ Melâ’ikeye Âdem’e secde eylen dinildiği vaktde secde eylediler ammâ iblîs itmedi ﴿قَالَ أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا﴾ şeytân secde mi iderem şuna ki yaradılduğı vaktın balçığ idi didi. (61) ﴿قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ﴾ Haber vir bana şundan ki anı mükerrem kıldun üzerime, niçün mükerrem kıldun üzerime ben andan hayrıken didi ﴿لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَى

228 Şüphesiz o zakkum ağacı. Duhân 44/43.

229 Lanetlenmiş ağaç ki Kur’ân’da zikredilmiştir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ﴾ eğer beni kıyâmet gününe değin gecikdürürsen ﴿يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ anun zürriyyetini bir uğurda benüm idineyim, ya yakalayım cehenneme iledeyim ﴿إِلَّا قَلِيلًا﴾ meğer azı kurtıla didi.

Su'âl: Evlâdını azdurmak kendüye genez geldiğin gaybıken neden ma'lûm oldı? **Cevâb:** 'Anâsırdan yaradılup şehevânî oldukları kendüye ma'lûmıdı. (62)

﴿قَالَ اذْهَبْ﴾ Tanrı te'âlâ var işinde ol ﴿فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ﴾ her kim ki anlardan sana uya ﴿فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا﴾ bedürüstî tamu sizün cezânuzdur gereği gibi.

Su'âl: Kanı cezâda zamîr ki şarta 'âyid ola. **Cevâb:** Takdîr فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُهُمْ وَجَزَائُكَ[230]'dur. (63)

﴿وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ﴾ Azdur şunları ki gücün yiter anlardan avâzunla ki avâz-ı mezâmîr ve çengüler ve nâylardurur. [139a] ﴿وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ﴾ dahı hamle kıl üzerlerine atulan ve yayanılan ﴿وَشَارِكْهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ﴾ dahı ortaklaş anlarınıla mâllarda ve veledlerde.

Su'âl: Şeytânun atlusı ve yayası kimlerdür, mâllarda ve evlâdda nice artuk olur? **Cevâb:** Müşriklerün ve müfsidlerün atluları ve yayaları anun leşkeridür. Yine şeytânun atlusı ve yayası olur. Mâlda artuklığı zekâtı çıkmaduk ve ribâ mâlı ve me'âsîde harc olandur, evlâdda müşâreketi evlâdü'z-zinâ, ya tehvîlde, ya tansîri tasarrufidur. ﴿وَعِدْهُمْ﴾ dahı anlara yalan va'deleri kıl ﴿وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا﴾ va'de kılmaz şeytân anlara meğer bâtıl olan nesneyi. (64) ﴿إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَى بِرَبِّكَ وَكِيلًا﴾[231]

Su'âl: Nice revâdur Tanrı te'âlâ şeytânı benî âdeme havâle kılmak? **Cevâb:** Bundağı emirler ﴿اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ﴾[232]'deki emir gibidür. (65)

﴿رَبُّكُمُ الَّذِي﴾ Tanrı'nuz şol sıfatlu ma'bûddur ki ﴿يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ﴾ yüridür sizüniçün deryâda gemileri ﴿لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ﴾ tâ anun rızkından taleb idesiz. ﴿إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾

230 Şüphesiz cehennem onların ve senin cezândır.

231 Şurası muhakkak ki, benim (ihlâslı) kullarım üzerinde senin hiçbir ağırlığın olmayacaktır. (Onları) koruyucu olarak Rabbin yeter.

232 … Dilediğinizi işleyin … Fussilet 41/40.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿كَانَ بِكُمْ﴾'deki hitâb kâfirleredür, ne ma'nâdan ﴿كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾ didi? **Cevâb:** Rahmet iki dürlüdür, biri ni'met ve biri mağfiretdür, bundağı rahmet rahmet-i ni'metdür. (66)

﴿وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ﴾ Vaktâ ki size deryâda gark olmak korkusı irişe ﴿ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ﴾ bilsiz olur ol tapduğunuz putlardan ﴿إِلَّا إِيَّاهُ﴾ meğer ol Tanrı ki **[139b]** Mu'în ve Müste'ân'dur. ﴿فَلَمَّا نَجَّاكُمْ إِلَى الْبَرِّ﴾ Vaktâ ki sizi deryâ heybetlerinden kurtardı yazıya çıkarup ﴿أَعْرَضْتُمْ﴾ ana niyâz itmeği terk itdünüz. ﴿وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا﴾[233] (67) ﴿أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ﴾ Emîn mi oldunuz Tanrı sizi kuruda hasf itdüğinden ﴿أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا﴾ ya üzerinüze taş yağdurmakdan ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا﴾ andan sonra sizden ol 'azâbı def' idici bulmayasız.

Su'âl: ﴿جَانِبَ﴾'nün intisâbı neyiledür? **Cevâb:** ﴿يَخْسِفَ﴾'ye mef'ûlün bihîdür, ma'nâ ﴿أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ اَي يقْلِبُهُ وَأَنْتُمْ عَلَيهِ﴾[234]'dür.

Su'âl: ﴿جَانِبَ﴾ zikr itmeğün ma'nâsı nedür? **Cevâb:** *Cevânib* ve *cihât* anun kudretinde berâberdür, nice ki gark olıcak deniz altına alur, hasf olıcak cânibün toğrağı altına alur. (68)

﴿أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى﴾ Ya emîn mi oldınuz Tanrı sizi bir kerre dahı deryâya döndermekden ﴿فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ﴾ ya'nî ol demde üzerinüze katı yil göndere ﴿فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ﴾ dahı gark ide sizi küfrünüz sebebiyle ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا﴾ andan sonra bulmayasız sizüniçün üzerimüze anunılan intikâm idici. (69)

﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾ Tahkîk benî âdemi mükerrem kılduk, dahı anı kuruda ve deryâda götürdük ﴿وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ﴾ dahı ana rûz virdük helâldan ﴿وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾ dahı artukladuk anları çoklarun üzerine şunlardan ki biz yaratduk artuklamaklık cinden ve şeyâtînden.

Su'âl: **[140a]** Benî âdem birle melâ'ikenün fazlı ne tarîkledür? **Cevâb:** Havâss-ı benî âdem efdaldür havâss-ı melâ'ikeden. 'Avâmm-ı benî âdem efdaldür 'avâmm-ı melâ'ikeden. (70)

• • • • • • • • • • •

233 İnsan çok nankördür.

234 Kara tarafını yerin dibine batırmayacağından, yani siz üzerinde iken ters yüz etmeyeceğinden emin misiniz?

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ﴾ An yâ Muhammed ol güni ki okıruz her gürûhı benî âdemden imâmlarıyla. يدْعَي dahı okundı يدْعَوْا dahı okundı ﴿فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ﴾ her kim ki anun kitâbı sağına virile ﴿فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ﴾ anlar kitâblarını okıyalar ﴿وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا﴾ anlar fetîl kadarı zulm olunmazlar.

Su'âl: Ashâb-ı yemîn okurlar ashâb-ı şimâl okımazlar mı ki anmadı? **Cevâb:** Anlar dahı okıyalar lâkin hayâdan âşikâre idemeyeler okımakları okımak gibi olmaya.

Su'âl: Kırâ'et vaktinde hiç kimseye 'itâb olmaz. Bunlar neden okıyamayalar? **Cevâb:** Okıyıcak her çend ki 'azâb olmaz lâkin dehşetden eriyeler. (71)

﴿وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى﴾ Her kim ki bu cihânda a'mâ ola hidâyetden ﴿فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى﴾ âhiretde dahı kör ola isbât-ı hüiccetden ﴿وَأَضَلُّ سَبِيلًا﴾ dahı azgunrak olur ol yol cihetden.

Su'âl: Niçün ﴿فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى﴾ didi, أَشَدُّ عَمًى dimedi. **Cevâb:** Bu ﴿أَعْمَى﴾, عُمْي mübâlağasıdur ki ol gönül körlüğidür أَعْمَى gözi köre dirler. Ol ma'nâdan Ebû 'Amr radıyallâhu anh evveli imâleyile okudı. (72)

﴿وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ﴾ Tahkîk yakın oldı Kureyş ki seni döndereler şundan ki anı sana vahy itdük ﴿لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ﴾ tâ düzesin bizüm üzerimüze dimediğimüzi ki âyet-i rahmeti âyet-i 'azâb idesin, âyet-i 'azâbı âyet-i rahmet idesin ﴿وَإِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا﴾ **[140b]** ol vaktın bizden ayırıp seni dost idineler. (73) ﴿وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ﴾ Eğer biz seni hak üzerine sâbit itdüğümüz olmayayıdı ﴿لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ﴾ tahkîk yakın oldunuz ﴿إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا﴾ azcuk anlara meyl ideyidük. (74) ﴿إِذًا﴾ Eğer azcuk meyl itsen anlara ﴿لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ﴾ tatdururduk sana âhiret azâbını ve dünyâ 'azâbını gayra tatturduğumuzun iki kadarı.

Su'âl: Bu kelâmun hakîkati nedür? **Cevâb:** Asl-ı kelâm عَذَابَ الْحَيَاةِ عَذَابَ الْمَمَاتِ'dür. Hayâtdan murâd hayât-ı kabrdür, memâtdan murâd andağı memâtdur. Ya 'azâb-ı memât 'azâb-ı kabirdür, 'azâb-ı hayât âhiret 'azâbıdur.

﴿ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا﴾ Andan sonra senüniçün bulmazdun 'azâbumuzdan kurtarıcı. (75)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ﴾ Tahkîk yakın oldılardı ki seni ırgalayalardı ‘adâvetleriyle ﴿مِنَ الْأَرْضِ﴾ Mekke’den ﴿لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا﴾ tâ andan seni çıkaralardı ﴿وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ ol vaktın ki seni çıkaralar senden sonra az kalalar zîrâ Tanrı anları helâk idiserdi. Bedir gazâsında ya Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm Medîne’ye varıcak Yahûd hased itdiler “Yâ Ebe’l-Kâsım Şâm’a çık ki İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm vardığı yirdür, biz dahı sana îmân getürelüm” didiler. Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm Medîne’den bir mîl berü geldi bu âyet indiyise yine döndi.

Su’âl: ﴿إِذًا﴾ nâsıbedür, niçün ‘amel itmedi? **Cevâb:** ﴿إِذًا﴾ cevâb olıcak nasb ider, bu arada cevâb değül, ya lâm elife girdi. Übeyy لَا يَلْبَثُوا okudı. (76)

﴿سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا﴾ **[141a]** Ya‘nî ‘âdetüni senden öndin gönderdüklerimüzün ‘âdetini kılduk peygâmberlerümüzden ﴿وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا﴾ sen bizüm ‘âdetümüze tağyîr bulamazsın ki helâkdur ol. (77)

﴿أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ﴾ Turgur namâzı güneş zevâlden irildiği-çün. Murâd zuhrdur ve andan sonra ‘asrdur. Gice karanusına değin murâd ‘işâ’eyndür. ﴿وَقُرْآنَ الْفَجْرِ﴾ Dahı turgur tan namâzını ﴿إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا﴾ bedürüstî subhun namâzı meşhûddur ki ana leylün ve nehârun melâ’ikesi hâzır olur, ya cemâ‘at çok hâzır olur.

Su’âl: Salât-ı fecre iki kerrede dahı Kur’ân didi, nazar nedür? **Cevâb:** Murâd işâret itmekdür kesret-i kırâ’ete, hem sevâb a‘zam olur.

Su’âl: Bunı meşhûd kıldı, hâlbuki kalanına dahı hâzır olurlar. **Cevâb:** Kalanı dahı meşhûddur evet buna leyl ü nehâr melekleri hâzır olurlar. (78)

﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ﴾ Giceden tatavvu‘lar kıl Kur’ân okıyup ﴿نَافِلَةً لَكَ﴾ sana zâyid ‘ibâdet olmağiçün. Muhammed’e ‘aleyhi’s-selâm dün namâzı farzıdı, ümmete tatavvu‘durur. ﴿عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا﴾ Me’mûldür ki senün ma‘bûdun seni Makâm-ı Mahmûd’a irişdüre ki ol ümmete şefî‘ olmaklıkdur, dahı ol şefâ‘at makbûl olmaklıkdur. (79)

﴿وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ﴾ Yâ Muhammed, sen beni eyü makâma ilet ki Medîne’dür ve eyü makâmdan çıkar ki Mekke’dür di ﴿وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا﴾ dahı bana hazretünden ‘azl olmaz **[141b]** pâdişâhlık vir di. Bu ma‘nâdan şer‘i anun cihânı tutdı. (80) ﴿وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ﴾ Hakk

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

geldi ki Muhammed'dür, ya Kur'ân'dur, bâtıl nâbedîd oldı ki putlardur. ﴿إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾ bedürüstî bâtıl helâk olıcıdur di yâ Muhammed. (81) ﴿وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ Kur'ân'dan indürdük şol nesneyi ki ol şifâdur, dahı rahmetdür mü'min bendelere ﴿وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا﴾ Kur'ân arturmaz kâfirleri meğer ziyân yöninden. (82) ﴿وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ﴾ Vaktâ ki insanun üzerine in'âm idevüz sıhhatile ve mâlıla ﴿أَعْرَضَ﴾ yüz çevürür Tanrı'nun zikrinden ﴿وَنَأَى بِجَانِبِهِ﴾ dahı yırak olur hakdan tuğyânıla ﴿وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا﴾ vaktâ ki ana şer irişe nâ-ümîd olur rahmetden. (83) ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾ Her kişi kendü hâline ve mezhebine göre işler ﴿فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا﴾ Tanrı'nuz eyü bilür şunı ki eyürekdür yol yöninden. (84)

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾ Yâ Muhammed sana su'âl ideler rûhdan ki bedendeki cândur, yâ Cibrîl'dür, ya bir melekdür ki cümle melâ'ikeden uludur, kıyâmet güni cümle melâ'ike bir saf ola, yalınuz ol bir saf ola. Ya murâd 'Îsâ'durur, ya Kur'ân'dur.

Su'âl: Cân nedür, nitedür nicedür, hakîkati nedür, nirdedür? **Cevâb:** Cân varlığın bilürüz ol dört sıfatını bilmez nice ki ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ **[142a]** işâret itdi. Ya'nî eyit yâ Muhammed ki ruh Tanrı'nun 'ilmindendür dahı virilmedünüz 'ilimden meğer az nesne. (85)

﴿وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ﴾ Eğer dilesevüz yâ Muhammed giderürdük anı ki sana vahy itdük ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا﴾ andan sonra bulmazıdun senüniçün ol Kur'ân'ı giderdükde bir men' idiciydi ki bizi andan men' ideyidi.

Su'âl: Kur'ân'ı gidermek anı yok itmekdür, Kur'ân hod ezelîdür, nice yok olur? **Cevâb:** ﴿الَّذِي﴾ Cibrîl'den 'ibâret olursa murâd Cibrîl'i men itmekdür. Eğer Kur'ân'dan olursa anı gönüllerden almakdur. (86)

﴿إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا﴾ Lâkin senün esirgenmeğinçün ma'bûdundan gidermedük anı ki bedürüstî anun fazlı senün üzerine çoklukdur. (87)

﴿قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ﴾ Eğer ittifâk itse ins ve cin şunun üzerine ki bunun gibi Kur'ân getüreler ﴿لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ﴾ anun gibiyi getüremeyeler, zîrâ Kelâm-ı Kadîm az me'ânî değül deryâlar gibidür. ﴿وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾ eğer ba'zı ba'zılarına yardımcı olsalar dahı di yâ Muhammed.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

(88) ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ﴾ Tahkîk mükerrer beyân itdük bu Kur'ân'da her meselden ﴿فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا﴾ şükürden kaçdılar artmadılar meğer küfrân yöninden.

Su'âl: ﴿فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا﴾ nice yüz gösterür, hâlbuki ضَرَبْتُ إِلَّا زَيدًا câyiz **[142b]** değül **Cevâb:** ﴿أَبَى﴾'da ma'nâ-yı nefy var. (89)

﴿وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا﴾ Biz sana îmân getürmeziz şuna değin ki yirden bize bol sulu pınar çıkarasın. (90) ﴿أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ﴾ Ya sana bağça ola hurmadan ve üzümden ﴿فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا﴾ dahı ırmaklar akıdasın aralarından gereği gibi. (91) ﴿أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا﴾ Ya göği üzerimüze pâre pâre bırağasın nice ki zu'm itdün. Bu işâretdür Tanrı'nun ol kavline ki ﴿أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِّنَ السَّمَاءِ﴾[235] didi. ﴿أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا﴾ Ya Tanrı'yı ve melâ'ikeyi güzümüze karşu getüresin ki gözümüze karşu tanukluk vireler sen hak peygâmberdiğüne didiler. Diyen 'Abdullâh b. Ümeyye ve anun hizbidür. (92) ﴿أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ﴾ Ya sana altundan ev ola ﴿أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ﴾ ya göğe nerdübân urasın çıkasın ﴿وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ﴾ yine senün çıkdığına inanmazlar ﴿حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُ﴾ şuna değin ki üzerimüze kitâb indiresin okıyavuz senün râstlığını bilevüz didiler ﴿قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي﴾ benüm Tanrım münezzehdür di yâ Muhammed ﴿هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا﴾ değülem ben illâ peygâmber beşerden di yâ Muhammed. (93)

﴿وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا﴾ Men' itmedi halkı îmân getürmekden vaktâ ki anlara burhân geldi, illâ "Beşeri Tanrı peygâmber mi gönderür?" didükleri. (94) ﴿قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ﴾ Eğer yir yüzinde **[143a]** melâ'ike olsa yüriseler benî âdem gibi şu hâlde ki vatan tutmışlardur anda ﴿لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا﴾ anlarun üzerine gökden peygâmberi melek gönderirdük cinsler olduğiçün. ﴿مَلَكًا﴾ mansûbdur hâllığıla. (95) ﴿قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ﴾ Tanrı yiter tanuk olmağa benümile sizün aranuzda ki ben irişdürdüm Tanrı'nun buyruğını, siz yalanladınuz di yâ Muhammed ﴿إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا﴾ bedürüstî ol ma'bûd bendelerine dânâ ve bînâ oldı. (96) ﴿وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ﴾ Kimi ki Tanrı hak yola kulağızladı yolı râst varan oldur. مُهْتَدِي, ı'lu ve ı'suz revâdur. ﴿وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ

[235] … Eğer dilersek onları yere geçirir **veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz**... Sebe 34/9.

﴿أَوْلِيَاء مِن دُونِهِ﴾ her kimi ki azdura sen anlariçün dostlar bulamazsın andan gayrı. ﴿وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى وُجُوهِهِمْ﴾ Dahı anları haşr iderüz yüzlerinün üzerine yürirler kıyâmet güninde ﴿عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا﴾ şu hâlde ki körler ve dilsizler ve sağırlardururlar ﴿مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ﴾ anlarun yirleri tamudur ﴿كُلَّمَا خَبَتْ﴾ her bâr ki odları alçala anlardan bakıyye kalmadığiçün ﴿زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا﴾ anları yine i'âde idüp artururuz yanmak yöninden. (97)

﴿ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ﴾ Ol resme 'azâb anlarun cezâsıdur ﴿بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا﴾ bu sebebile ki bedürüstî anlar kâfir oldılar bizüm âyât-ı 'izâmumuza. ﴿وَقَالُوا أَئِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَئِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا﴾ (98)[236] ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ﴾ **[143b]** Haber virilmediler mi ki bedürüstî ol Tanrı ki gökleri ve yerleri yaratdı tüvânâdur şunun üzerine ki anlarun gibi yine yarada ﴿وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ dahı anlaruniçün ecel kıldı ki anda gümân yokdur i'tikâd idenlere katında ﴿فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا﴾ müşrikler îmândan i'râz itdiler, kabûl itmediler illâ küfri. (99) ﴿قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا﴾ Eyit yâ Muhammed eğer siz mâlik olaydınuz benüm ma'bûdumun rahmetinün hazâ'inine ol korkaydunuz andan sadaka itmekden fakrdan korkub insân bahîldi ya'nî bünyâdı buhlile uruldı.

Su'âl: ﴿وَجَعَلَ لَهُمْ﴾ nireye ma'tûfdur? **Cevâb:** ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا﴾ kelimesine.

Su'âl: ﴿لَوْ﴾ vâcibü'd-duhûldür fi'le. Bu arada isme girdi, nükte ne? **Cevâb:** Izmâr 'alâ şartıyyeti't-tefsîr kabîlindendür.

Su'âl: ﴿لَأَمْسَكْتُمْ﴾ kelimesine mef'ûl takdîr ider miyüz? **Cevâb:** İtmezüz zîra لَبَخِلْتُمْ ma'nâsınadur, hem bahîle mümsik dirler. (100)

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾ Tahkîk dokuz rûşen delîl, ya'nî âyetler virdük Mûsâ'ya. Anlar 'asâ ve yed-i beyzâ ve cerâd ve kummel ve dafâdı' ve dem ve hacer ve bahr ve Tûr'dur. Rivâyetdür ki tûfân ve tams ve naks-ı semrâtdur, ya sinîndür. ﴿فَاسْأَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Yâ Muhammed sor Benî İsrâ'îl'den. Murâd 'Abdullâh b. Selâm'dur ki Benî İsrâ'îl'den idi.

• • • • • • • • • • •

236 "Sahi bizler, bir kemik yığını ve kokuşmuş toprak olduktan sonra yeni bir yaratılışla diriltilmiş mi olacağız?" dediler.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Peygâmber Benî İsrâ'îl'e ne ma'nâdan sorar, gümânı hod yok? **Cevâb:** Sorduğından murâd **[144a]** oldur ki yakîn artar, hem Tevrât'un nassından haber işide. فَسَأَلَ mâzî dahı okundı.

﴿إِذْ جَاءَهُمْ﴾ Vaktâ ki Mûsâ anlara geldi ﴿فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا﴾ Fir'avn ol vakt, yâ Mûsâ ben seni mağlûbü'l-'akl anlaram didi.

Su'âl: ﴿إِذْ جَاءَهُمْ﴾ nireye müte'allikdür? **Cevâb:** Kavl-i mahzûfa, ya'nî فَقُلْنَا لَهُ سَلْهُمْ حِينَ جَاءَهُمْ[237] dimek olur. (101)

﴿قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ﴾ Tahkîk bildük yâ Fir'avn ki bu âyâtı indürmedi illâ göklerün ve yirlerün ma'bûdı benüm nübüvvetüme 'alâmet olmağıçün. ﴿وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا﴾ bedürüstî ben seni hayrdan memnû' anlaram didi.

Su'âl: ﴿لَقَدْ عَلِمْتَ﴾ didi Fir'avn hod bilmez. **Cevâb:** Eğer gönül göziyle nazar eylesen bilüridün dimek olur.

Su'âl: Mûsâ yakîn bilürdi bunun hâlini, ne ma'nâdan ﴿لَأَظُنُّكَ﴾ didi? **Cevâb:** Bu arada zan yakîn ma'nâsınadur. (102)

﴿فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ﴾ Fir'avn diledi ki Benî İsrâ'îl'i gidere Mısır vilâyetinde.

Su'âl: ﴿فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ﴾ didi. Bunlar hod kaçup çıkdılar nice râst gelür? **Cevâb:** ﴿فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ﴾ didiği بِهَلَاكٍ وَإِسْتِيصَالٍ dimek olur. Dahı gidermek olur.

﴿فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا﴾ dahı gark itdük anı dahı her kim ki anunıla biledür bir uğurda. (103) ﴿وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ﴾ Fir'avn'dan sonra Benî İsrâ'îl'e, ol karâr itdüğünüz yirde sâkin olun didük. ﴿فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ﴾ **[144b]** vaktâ ki kıyâmet vakti gele ﴿جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا﴾ sizi bir uğurda götürevüz. (104) ﴿وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ﴾ Hakkıla indürdük Kur'ân'ı melâ'ikeyile anı saklayıp dahı peygâmber inmedi illâ mahfûz ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾ dahı göndermedük seni yâ Muhammed illâ beşâretci ve korkudıcı 'âlem halkına. (105) ﴿وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ﴾ Kur'ân'ı müneccem indürdük ﴿لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ﴾ tâ anı halkun üzerine okıyasın helâlı ve harâmı anda beyân idüp ﴿عَلَى مُكْثٍ﴾ ya'nî tenzîl üzerine

237 Onlara geldiği yani gittiği zaman kendisine 'Onlardan iste' dedik.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

bu resme yiğirmi yılda indi Kur'ân ﴿وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا﴾ dahı anı indürdük 'alâ hasebi'l-havâdis indirmeklik. (106)

﴿قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا﴾ "Kur'ân'a gereğise îmân getürün gereğise getürmen di" yâ Muhammed.

Su'âl: ﴿آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا﴾ didi, hâlbuki ana îmân vâcibdür. **Cevâb:** Bu emr tehdîd içündür.

﴿إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ﴾ Zîrâ bedürüstî şunlar ki 'ilm virildiler Kur'ân inmezden öndin ﴿إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ﴾ vaktâ ki anlarun üzerine okına Kur'ân ﴿يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا﴾ secde kılup yüzleri üzerine düşerler. (107) ﴿وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا﴾ Dahı tenzîhen li-rabbinâ didiler ﴿إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا﴾ tahkîk bizüm ma'bûdumuzun va'de kılduğı işlnemişdür dirler. (108) ﴿وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ﴾ Dahı yüzlerinün üzerlerine düşerler ağlayuban ﴿وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا﴾ dahı ol hurûr arturur anları huşû' yöninden.

Su'âl: ﴿إِنَّ الَّذِينَ﴾ neye ta'lîldür? **Cevâb:** ﴿آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا﴾'ya, ya'nî siz îmân getürmezseniz ana sizden dahı yiğler îmân getürdi di.

[145a] Su'âl: *Hurûr li'z-zekân*un ma'nâsı nedür? **Cevâb:** Sukût 'ale'l-vechdür, ta'yîn-i zekân bununiçündür ki evvel yire ol gelür.

Su'âl: Harf-i isti'lâ azharıdı, lâmda ma'nâ ne? **Cevâb:** جَعَلَ السَّاجِدُ ذَقَنَهُ وَوَجْهَهُ لِلْخُرُورِ[238] ma'nâsındadur.

Su'âl: ﴿يَخِرُّونَ﴾ tekrârında nükte ne? **Cevâb:** Hurûrda iki hâl muhtelifdür. Biri secde hurûrıdur, biri niyâz hurûrıdur. (109)

﴿قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَنَ﴾ Gereğise yâ Allâh diyin, gereğise yâ Rahmân diyin di yâ Muhammed ﴿أَيًّا مَا تَدْعُوا﴾ ya'nî her kankıyıla niyâz iderseniz revâdur ﴿فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى﴾ zîrâ anundur esmâ-i hüsnâ ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ﴾ namâzunun kırâ'etini cehr itme. Peygâmber 'aleyhi's-selâm iderdi, dahı müşrikler anı işidüp söğerlerdi. Tanrı buyurdı tâ okıya şu resme ki müşrikler işitmeyeler. ﴿وَلَا تُخَافِتْ بِهَا﴾ dahı anı şöyle alçatma ki sana uyanlar istimâ'dan mahrûm olalar.

238 Secde eden çenesini ve yüzünü yere kapanmış kıldı.

﴿وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا﴾ Bu ikisinün arasında yol taleb it. Rivâyetdür ki Ebû Bekr avâzını alçaldurdı, namâz münâcâtdur diyüp, ‘Ömer katı okurdı şeytânı zecr iderem, uyırları uyaruram diyüp. Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm emr itdi ki ortayı elden komayalar. (110) ﴿وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا﴾ Hamd sâbitdür şol ma‘bûdiçün ki oğul tutmadı ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ﴾ dahı anuniçün mülkde ortak olmadı ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ﴾ dahı anuniçün bir dost olmadı ki anı mezelletden koruya ﴿وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا﴾ dahı anı ta‘zîm eylegil gereği gibi, ana şirk itme.

Su’âl: [145b] Nice lâyıkdur kelime-i tahmîdile nefy-i veled ve züll ve şerîk nefy itmek? **Cevâb:** Ol ma‘bûd ki vasfı anun bu resmedür, her ni‘meti virmeğe kâdirdür, pes hamde dahı ol lâyıkdur dimek olur.

Su’âl: Hamd bendelere ne ma‘nâdan lâzım olur veled ve şerîk tutmadığiçün? **Cevâb:** Eğer veledi olsa anuniçün saklar bize vireceği rızkı, şerîk olsa yine hemçünân. Pes bize vâcib oldı hamd eylemek. (111)

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

18. KEHF SÛRESİ

سُورَةُ الْكَهْفِ مَكِّيَّةً وَهِيَ مِائَةٌ وَإِحْدَي عَشْرَةَ أَيَةً[239]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ﴾ Tanrı telkîn itdi bendelerine ana nice hamd ideler bu âyetile. Ya‘nî sâbitdür ol ma‘bûdiçün ki kitâbı indürdi bendesinün üzerine ki Muhammed’dür. ﴿وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا﴾ dahı ana geçlik kılmadı. (1) ﴿قَيِّمًا﴾ Şu hâlde ki anı râst kıldı.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Su’âl: *İvec*i yok didiğinden râst olduğı anlanurdı, ﴿قَيِّمًا﴾ didiğinde nükte ne? **Cevâb:** Fâyide te’kîddür, dahı işâretdür ana ki tahrîf yokdur bunda nice ki Tevrât’da ve İncîl’de vardur.

﴿لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا﴾ Tâ inzâr eyleye şunlara ki kâfir oldılar ‘azâbı gibi katıdur. ﴿مِنْ لَدُنْهُ﴾ ki sâdır olacakdur anun hazretinden. ﴿وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا[240]﴾ (2) ﴿مَاكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا﴾ Dahı beşâret ide şol mü’minlere ki eyü ‘ameller itdiler, bedürüstî anlarınıçün eyü ‘ivaz vardur diyü. **[146a]** Murâd bundan uçmakdur şu hâlde ki anda ebedî kalıcılardur. (3) ﴿وَيُنْذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا﴾ Dahı inzâr ide ‘azâbıla şunları ki Tanrı veled kabûl itdi didiler.

239 Kehf sûresi; Mekke’de nâzil olmuştur, 111 âyettir.

240 Yararlı işler yapan müminlere kendileri için güzel mükafat bulunduğunu müjdelemek için.

Su'âl: ﴿يُنْذِرَ﴾'nun bir mef'ûlini neye getürmedi? **Cevâb:** Maksûd bundan münzirun bihî beyân itmekdür, anun beyâniçün ihtisâr eyledi. (4)

﴿مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ﴾ Yokdur anlarıniçün ol veled ki ana nisbet iderler bir hüccet ne hod atalar içün vardur.

Su'âl: Tanrı veledi kabûl itmek muhâldür, ne ma'nâdan ﴿مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ﴾ didi? **Cevâb:** ﴿مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ﴾ dimeğün ma'nâsı muhâl olduğiçündür, bir nesneyi bilmemeklik immâ bununiçün olur ki ana varılıcak yolı kimesne bilmez, ya istihâletiçün olur.

﴿كَبُرَتْ كَلِمَةً﴾ Ya'nî Tanrı veled kabûl itdi dimek 'azîm oldı kelime yöninden. كَلِمَةٌ dahı okundı, evet nasb akvâdur ki anda ta'accüb râyihası var. ﴿تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ﴾ ki çıkar ağızlarından ﴿إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا﴾ söylemezler anlar illâ yalan. كَبُرَتْ dahı okundı.

Su'âl: ﴿كَبُرَتْ﴾'daki zamîr nireye 'âyiddür? **Cevâb:** ﴿اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا﴾ kelimesinbe gider. (5)

﴿فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ﴾ Le'allî sen nefsüni helâk idicisin anlarun 'amelleri üzerine ﴿إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا﴾ eğer bu Kur'ân'a îmân getürmezlerse hüzniçün anlarun üzerine. (6) ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا﴾ Bedürüstî şol nesneyi ki yirün üzerindedür bezek kılduk anı yiriçün. Ya'nî nebâtdan ve eşcârdan **[146b]** ve enhârdan ve benî âdemden. ﴿لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ tâ sınayavuz anları ve bilevüz ki kangısı eyürekdür 'amel yöninden.

Su'âl: Yirün bezenmeğiyle mü'minler sınadığı nice sûret gösterür? **Cevâb:** Murâd oldur ki anunıla kim aldanur ve kim aldanmaz biline. (7)

﴿وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا﴾ Andan sonra anun üzerindeki nâbedîd idüp anı kuru yir kılıcıyuz. (8)

﴿أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا﴾ Tahkîk sandun ki Ashâb-ı Kehf ve Ashâb-ı Rakîm bizüm 'aceb âyâtumuzdan oldılar. *Kehf* mağaradur ol dağda ki Yencelûs dirler. *Rakîm* ol rusâsa dirler ki anlarun adları anda yazıldı. Mekânları Üblîstîn'dedür [Elbistan] ya Filistîn'den aşağarakdur. 'Acebliği anlarun oldur ki 'amelsüz yarlığandılar. Üç yüz dokuz yıl yemedin içmedin

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tubaarsiv.com

dirildiler şunun gibi düşmenden emîn oldılar. (9) ﴿إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki ol yiğitler kaçdılar Dakyânûs'dan korkup, ol kehfe geldiler ﴿فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا﴾ dahı anlar, Hudâvendâ bize rahmetün hazâyininden bol rahmet vir ve ârâste kıl bizimiçün savâbı kâfirlerden kaçduğumuzdan didiler. (10) ﴿فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ﴾ Dahı urduk hicâbı anlarun kulakları üzerine ﴿فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا﴾ ol mağarada nice yıllar ki sağışlanupdur, ya'nî uyutduk dimek olur.

Su'âl: Uyhuya *darb-ı âzân* nice münâsibdür? **Cevâb:** Kulağıla istimâ'un arasına hicâb bırakduk şöyle ki işitmezlerdi, evet gözleri **[147a]** açuğıdı. Ya kulaklarına bendelik halkasını geçürüp tenlerini dünyâda, canlarını 'ukbâda, sırlarını hazretümüzde koduk dimek olur. (11)

﴿ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ﴾ Andan sonra anları uykudan uyarduk ﴿لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا﴾ tâ bilevüz anlardan iki hizbün kangısı saydı ol mağarada kaldukları müddeti.

Su'âl: ﴿أَحْصَى﴾ fi'lü't-tafdîl olmağıla yarardı. **Cevâb:** Yaramaz, zîrâ ef'ali tafdîl mezidden gelmez ﴿أَمَدًا﴾ kelimesini yine nasb idemez, zîrâ 'ameli yokdur.

Su'âl: ﴿لِنَعْلَمَ﴾ didi, Tanrı'dan hod pûşîde nesne yokdur. **Cevâb:** لِنَرَي ma'nâsınadur. (12)

﴿نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ﴾ Biz takrîr ideriz ki yâ Muhammed anlarun haberini Kur'ân'ıla ﴿إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى﴾ bedürüstî anlar yiğitlerdür îmân getürdiler yaradana, dahı anları arturdık tevfîk yöninden. (13) ﴿وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾ Ya'nî anları uyarduk ve gönüllerini îmân üzerine sakladuk ﴿إِذْ قَامُوا﴾ vaktâ ki durdılar ol zâlim begün öninde, dahı anları 'itâb itdi sanem 'ibâdetini terk itdükleriçün ﴿فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ dahı anlar bizüm ma'bûdumuz göklerün ve yirlerün ma'bûdıdur ﴿لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا﴾ andan gayrı biz dahı nesneye tapmazuz elbette didiler ﴿لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا﴾ eğer andan gayra ma'bûd dirsevüz hakdan yırak nesne dimiş oluruz didiler. (14)

﴿هَؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً﴾ Anlar ki bizüm kavmümüzdür **[147b]** Tanrı'dan gayrıyı ma'bûd tutdılar ki putlardur ﴿لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ﴾ niçün 'ibâdetleri hak olduğına bir rûşen hüccet getürmezler ﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿كَذِبًا﴾ kim zâlimrak ola şundan ki Tanrı'nun üzerine yalan çıkara didiler. Dahı Dakyânûs anları giderün didi, giderdiler, birazdan Yencelûs'a gitdiler. (15) ﴿وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ﴾ Vaktâ ki anlardan ayrıldınuz, dahı anlar tapdukları putdan ayrıldınuz didi ba'zı ba'zına meğer ol bir Allâh ﴿فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ﴾ varun ol mağaraya ﴿يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ﴾ ki bağışlaya size rahmetinden ma'bûdınuz ﴿وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرفَقًا﴾ dahı yaraklaya sizüniçün işinizden eyüsini, ya مَا masdariyyedür, yarar ki nâfiye ola 'alâ za'fin. Bu yâd olan kavller ya anlarun tevekkülleri kuvvetindendür, ya anlara bunı ol 'asrun peygâmberi haber virdi, ya 'Îsâ havârîlerinden biri haber virdi, ya anlardan birine nübüvvet geldi. (16) ﴿وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ﴾ Görersün güneşi vaktâ ki doğa anlarun mağaralarınun sağından gelür ﴿وَإِذَا غَرَبَتْ﴾ vaktâ ki bata ﴿تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ﴾ anlarun solından geçer ki anlarun üzerine dokınmaz. Murâd bundan oldur ki güneş ne doğıcak ne batıcak anlarun üzerine dokınmaz, şimâl yeli eksük olmaz anlardan. ﴿وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ﴾ Anlardan mağaradan gin yirdedürürler üzerlerinde hava dokınur ﴿ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ﴾ Ashâbü'l-Kehf'den takrîr olan Tanrı'nun âyât-ı 'izâmındandur ﴿مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ﴾ **[148a]** her kim ki Tanrı kulağızladı oldur ki ondı ﴿وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا﴾ her kimi ki Tanrı azdura sen ana bir yol kulağızlayıcı dost bulmazsın yâ Muhammed. (17) ﴿وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ﴾ Sen anları uyanuklar sanursın gözleri açuğından, hâlbuki anlar uyırlar ﴿وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ﴾ dahı anları biz aktarıruz sağdan sola ve soldan sağa altı ayda bir ﴿وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ﴾ hâlbuki anlarun Kıtmîrcukları kolcığazlarını döşemişdi gârun kapusında. ﴿لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا﴾ Eğer anlarun üzerine nazar ideydün yâ Muhammed döneydün anlardan ters izüne kaçaydun ﴿وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا﴾ dahı dolaydun anlardan korkıyıla. Hikâyet olundı ki ana Mu'âviye Rûm çerisinden dönicek birkaç âdem saldı anlardan elbette haber bileyim diyü. Vardılar ol gâra giricek yel anları kap kara yakdı. (18) ﴿وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ﴾ Anları uyutduğumuz gibi yine uyarduk ﴿لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ﴾ tâ ba'zı ba'zına sora dahı benüm dürlü keremümden haberdâr olup şükürleri arta ﴿قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ﴾ anlardan ba'zı, ﴿كَمْ لَبِثْتُمْ﴾ ne kadar eğlendünüz didiler. ﴿قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا﴾ Güneşe nazar eylemeden "Birgün yatduk" didiler ﴿أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾ güneşe bakıp "Ya yarım gün eğlendük" didiler. ﴿قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ﴾ Tahkîk nişâneler görüp ma'bûdunuz bilür ne kadar eğlendünüz didiler. Nişâne oldı ki tırnakları uzamışıdı, kılları yine hemçünân, bıyık **[148b]**

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

ağızların örtmişidi. ﴿فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ﴾ Gönderün birinüzi Efsûs'a işbu akçenüzle didi ba'zı.

Su'âl: ﴿فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ﴾ nice münâsib olur tezâkiru müddete? **Cevâb:** Ol işde hayretdeyiken boğazumuz yarağını görelüm bu işden gâfil olmayalum didiler. Anlarun akçası varıdı deve tabanı gibi.

﴿فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا﴾ Baksun ki kangısı şehr ehlinün eyürekdür ta'âm yöninden ﴿وَلْيَتَلَطَّفْ﴾ dahı eyüsini alsun ﴿وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا﴾ dahı sizi kimseye bildirmesün. (19)

﴿إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ﴾ Bedürüstî eğer ol şehr ehli sizi bilürse ﴿يَرْجُمُوكُمْ﴾ sizi taşıla depelerler, zîrâ 'âdet ol 'asrda eyleceyidi ﴿أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ﴾ ya sizi milletlerine döndereler ikrâh idüp ﴿وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا﴾ ayruk kelime-i küfr gelicek sizden berhurdâr olmazsız didi. (20) ﴿وَكَذَلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ﴾ Nice ki anları uyutduk ve uyarduk muttali' itdük anlarun üzerine ﴿لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ﴾ tâ bileler ki Tanrı'nun va'di ki ba'sdür, bedürüstî gerçekdür ﴿وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا﴾ bedürüstî kıyâmet kopmağı râstdur ki anda gümân yokdur. ﴿إِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ﴾ Ol vaktde ki çekiş iderlerdi. Kim ba's-i ervâha olur hemân, kim ervâha ve hem ecsâda olur dirlerdi. Anlarunıla hak zâhir oldı ﴿فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا﴾ dahı anlarun üzerine ki bünyâd idün, tâ topraklarında alınmaya didiler. Bunı diyen Müsülmânlarıdı, biz yaparuz didiler, **[149a]** kâfirler biz yaparuz didiler. ﴿رَبُّهُمْ﴾ ﴿أَعْلَمُ بِهِمْ﴾ Anlarun ma'bûdı yiğrek bilür anları ﴿قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَى أَمْرِهِمْ﴾ eyitdi şunlar ki gâlib oldılar ol fitye kendülerden olduğı üzerine ﴿لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا﴾ elbette anlarun üzerine mescid bünyâd iderüz didiler. (21)

﴿سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾ Tiz ola ki anlarun kıssalarına dalan Ehl-i Kitâb'dan ve mü'minlerden, anlar üçidi dirler. Bunı diyenler Ya'kûbiyye'yidi, dördüncü anlarun itiydi didiler. ﴿وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾ Nastûriyye anlar bişidi, sâdisi anlarun itiydi dirler ﴿رَجْمًا بِالْغَيْبِ﴾ gayb gayb kelicesini atıp. ﴿وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾ Melkâ'iyye, anlar yedidür, sekizinci anlarun itceğizidür dirler ﴿قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ﴾ bunlarun sağışını benüm ma'bûdum yiğrek bilür, anları bilmez meğer azları di yâ Muhammed ki Tanrı anları Muhammed'e bildürdi. Muhammed ol azlara bildürdi. Adları anlarun Yemlîhâ, Mekselmînâ, Bertûlîs, Sârînûs, Sevnîn, Batyûnus, Keşfûtut'dur. Rivâyetdür ki

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tubaguv.tr

adları Yemlîhâ, Mekşelîniyâ, Meşlîniyâ'dur sağındağılardı. Mernûş, Debernûş, Sâzenûş solındağılardı.

Su'âl: Evvelini *sîn*ile getürdi kalanını *sîn*siz getürdi, nazar nedür? **Cevâb:** *Sîn*de ma'nâ-yı tevakku' vardur. Bu üç fırka yine tevakku' iderler savâb söyledüklerini racmen bi'l-gayb lafzı evet ol iki tarafı çıkaruruz zîrâ yiğreğini Allâh bilür.

[149b] Su'âl: Kalanını *vâv*sız getürdi ﴿وَثَامِنُهُمْ﴾'daki *vâv*da nazar ne? **Cevâb:** Bu vâva *vâv-ı semâniye* dirler, [241] ﴿حَتَّى إِذَا جَاؤُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا﴾ vâvı gibi.

﴿فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا﴾ Cedel itme yâ Muhammed anlarun 'adedinde Ehl-i Kitâb'ıla, meğer şol cedeli ki Kur'ân'ıla rûşen oldı. ﴿وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا﴾ dahı anlardan bir kişiye haber sorma Ashâbü'l-Kehf'de, zîrâ anlar sehl bilürler. (22)

﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا﴾ Ya'nî "Bir nesneyi bedürüstî ben işleyiciyem tanla" dime yâ Muhammed (23) [242] ﴿إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ di. Ya'nî [243] إِلاَّ مُلْتَبِسًا بِمَشِيَّةِ اللهِ dimek olur.

Su'âl: Îmânda istisnâyı neden revâ görmezüz? **Cevâb:** İstisnâ müstakbel-i meşkûk olur, mâzî müteyekkanda revâ olmaz. âyetde istisnâ ﴿وَلَا تَقُولَنَّ﴾ kavline müte'allikdür, ﴿إِنِّي فَاعِلٌ﴾'e değül.

﴿وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ﴾ Ma'bûdunı yâd it vaktâ ki unıdasın, ya'nî inşâallâh di ﴿وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي﴾ yakın oldı ki benüm ma'bûdum beni kulağızlaya ol âyâta ki ﴿لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا﴾ yakınrakdur benüm nübüvvetüme bundan.

Su'âl: Zikr, nisyân zıddândur, cem' nice sûret bağlar? **Cevâb:** Ya'nî unutsak sonra inşâallâh dimekle tedârük it dimek olur. İbn-i 'Abbâs katında yıl içinde tedârik olur. Sa'îd b. Cübeyr katında ol günde ya ol haftada, ya ol ayda tedârük olur. Tâvûs ve Hasen katında meclisde tedârük olur. 'Attâr katında halb-i nâka kadarda tedârük olur. (24)

[150a] ﴿وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِئَةٍ سِنِينَ﴾ Eğlendiler anlar mağarada üç yüz yıl ﴿وَازْدَادُوا تِسْعًا﴾ dokuz yıl dahı arturdılar. ﴿سِنِينَ﴾ 'atf-ı beyândur, ﴿ثَلَاثَ﴾'ye ya

241 … Nihayet oraya vardıkları ve kapılarının açıldığı zaman … Zümer 39/73.

242 Ancak Allah dilerse. (yapacağım de)

243 Yani ancak Allah'ın dilemesine istinaden.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

bedeldür andan ya ﴿مِئَةٍ﴾'den. Eğer temyîz olursa ekall-i müddet-i lebs altı yüz yıl olur. Halîl katında dokuz yüz yıl olur. Fukahâ katında bu ﴿سِنِينَ﴾'den murâd şemsiyyedür, ol tis' kameriyye hisâbındandur. Bunda **işkâl** vardur. Vechi bu ki Halîl bunı ve fukahâ nireden aldılar bilevüz.

Su'âl: Ne ma'nâdan ثَلَثَمِائَةٍ سَنَةٍ dimedi? **Cevâb:** Übeyy ثَلَثَمِائَةٍ سَنَةٍ okıdı. وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ سِنِينَ dahı okundı izâfetile. Ya âyetde takdîm te'hîr var, ya'nî ثَلَاثَ مِئَةٍ dindi beyân gibi oldı. (25)

﴿قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا﴾ Tanrı yiğrek bilür anlarun eğlendikleri müddeti di yâ Muhammed ﴿لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ anuniçündür göklerün ve yirlerün nihânı ﴿أَبْصِرْ بِهِ﴾ ne eyü görer ol fityeyi ﴿وَأَسْمِعْ﴾ dahı ne eyü işidür anlarda olan ihtilâfı, ya ne eyü görer ve ne eyü işidür Ashâbü'l-Kehf'i ve Kureyş'i ﴿مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ﴾ anlara andan gayrı hiç dost yokdur ﴿وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا﴾ dahı şerîk itmez bir kişi kendünin kazâsında ve gayb 'ilminde. (26)

﴿وَاتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ﴾ Okı şunı ki sana vahy olundı yâ Muhammed ﴿مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ﴾ senün ma'bûdunun Kur'ân'ından ﴿لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ﴾ anun kelimâtını tebdîl idici yokdur ﴿وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا﴾ dahı andan gayrıyı penâh bulmazsın sana yâ Muhammed. **[150b] Su'âl:** ﴿لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ﴾ âyetine [244]﴿وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً﴾ muhâlifdür. **Cevâb:** Murâd beşerden tebdîle çâre yokdur dimek olur. (27)

﴿وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ﴾ Habs it nefsüni gündüzde ve gicede şunlarunla ki kendüleri yaradana taparlar ﴿يُرِيدُونَ وَجْهَهُ﴾ şu hâlde ki anun rızâsını taleb iderler ﴿وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ﴾ gözlerün anlardan tecâvüz itmesün yâ Muhammed ﴿تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ şu hâldeki dilersin hayât-ı dünyânun bezeğini. Ya'nî fukarâyı ki alçak hâllüdür, katundan giderme. ﴿وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا﴾ Mutî' olma şunlara ki meşgûl itdük kalbini anlarun bizüm Kur'ân'umuzdan ﴿وَاتَّبَعَ هَوَاهُ﴾ dahı hevâsına uydı ﴿وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا﴾ dahı işi anun hadden tecâvüz itmek oldı. Murâd 'Uyeyne b. Hısn'dur hemezâtıyla. (28)

﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ Kur'ân hak kelâmdur ki senün ma'bûdundan geldi ﴿فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ﴾ her kim ki îmân dileye îmân getürsün her kim ki küfr dileye yine kendü bilür.

[244] Nahl 16/101.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Mü'minleri îmân ve küfr arasında ne ma'nâdan muhayyer kıldı? **Cevâb:** Ma'nâ [245] مَنْ شَاءَ اللهُ لَهُ الْإِيمَانَ يؤمِن وَمَنْ شَاءَ اللهُ لَهُ الْكُفْرَ يكْفُر'dur.

﴿إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا﴾ bedürüstî kâfirleriçün biz od yarakladuk ﴿أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا﴾ ki anları kuşadı ol odun serâperdesi dütünde ﴿وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا﴾ eğer susuzlıkdan meded dileseler ﴿يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ﴾ meded olınalar bir suyıla ki **[151a]** kaynar zeyt gibi ola. ﴿يَشْوِي الْوُجُوهَ﴾ Yüzlerinün etini aşağa döke ﴿بِئْسَ الشَّرَابُ﴾ ne yaman şarâbdur ol ﴿وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا﴾ dahı ne yaman oldı menzil yöninden. (29) [246] ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا﴾

Su'âl: ﴿إِنَّا لَا نُضِيعُ﴾ haberdür, zamîr kanı mübtedâya? **Cevâb:** Mahzûfdur, takdîri مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا مِنْهُمْ (30)

[247] ﴿أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ﴾ Bezeneler anda bilesüklerden ki altundandur.

Su'âl: Bilesük erenlerde 'aybdur, medh nice sûret bağlar? **Cevâb:** Bilesük pâdişâhlar ve bahâdurlar nişâneleridür ki düşmen üzerine gâlib olalar. Bular dahı şeytânı ve nefs-i emmâreyi basdılar.

﴿وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا﴾ Dahı yeşil hülleler giyeler ﴿مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ﴾ ince yüzden ve bıtâneden ﴿مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ﴾ şu hâlde ki anda tekye idicilerdür tahtlar üzerinde ﴿نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا﴾ ne eyü cezâdur uçmak dahı eyü menzil oldı. (31)

﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ﴾ Mü'minler ve kâfirler içün mesel beyân iy tâ Muhammed iki kişiyle Benî İsrâ'îl'den ki birisi mü'minidi Yahûdâ idi adı, biri kâfiridi adı Kutrûs idi. ﴿جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ﴾ ki kılduk anlarun birisiçün uçmak, ya'nî bostân üzümden ki anı çürimiş idi muhkem dîvâr arasından nehr yürüridi, bir bostân idi işbu i'tibârıla ﴿وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ﴾ **[151b]** dahı anı nahlıla kuşaduk ﴿وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا﴾ dahı anlarun arasında ekin kılduk her nesneden. (32) ﴿كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا﴾ Ol iki uçmak yemişlerini virdi ﴿وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا﴾ hiç semereden nesne eksimedi.

[245] Allah kimin için îmân dilerse îmân eder, kimin için küfr dilerse küfr eder.

[246] İman edip de güzel davranışlarda bulunanlar (bilmelidirler ki) biz, güzel işler yapanların ecrini zâyi etmeyiz.

[247] İşte onlara, alt taraflarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar Adn cennetlerinde tahtlar üzerine kurularak orada altın bileziklerle bezenecekler.

Su'âl: أَتَتَا ne ma'nâdan dimedi? **Cevâb:** Zamîri ﴿كِلْتَا﴾'nun lafzına gider ki müfreddür, ya bostan nefsi emrde biridi. كُلُّ الْجَنَّتَيْنِ أَتَي dahı okundı.

Su'âl: ﴿مِنْهُ﴾ didi zamîr hod cennete gider ki mü'ennesdür. **Cevâb:** Zamîr أُكُل'e gider ki müfreddür.

﴿وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا﴾ Dahı ol ikinün arasından ırmak akıtduk. (33) ﴿وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ﴾ Dahı anuniçün her miyveden varıdı ﴿فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا﴾ Ol kâfir kardeş mü'min kardeşe fahr idüp ben senden çokrağum mâl ve hadem yöninden didi. (34)

﴿وَدَخَلَ جَنَّتَهُ﴾ Kutrûs Müsülmân kardeşinün elini alup uçmağında girdi ﴿وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ﴾ hâlbuki ol şirkile ve 'ucbile nefsine zulm idicidür ﴿قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا﴾ hergiz bu fânî ola dimezem didi.

Su'âl: *Cennet*i ifrâd itdi, hâlbuki ikiyidi. **Cevâb:** Bu işâretdür hemân kendünün varı buyıduğına. Zîrâ uçmakdan bî-nasîbdür. (35)

﴿وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً﴾ Müsülmân kardaş kıyâmet güninden kork diyicek Kutrûs ben kıyâmeti kopa dimezem didi. ﴿وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي﴾ Eğer sen gerçek olup ma'bûduma döndürülürsem **[152a]** ﴿لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا﴾ andan dahı yiğrek buluram menzil yöninden didi. (36) ﴿قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ﴾ Ol Müsülmân kardaşı didi ana ﴿وَهُوَ يُحَاوِرُهُ﴾ hâlbuki ol dahı ana cevâb döndürdi ﴿أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ﴾ kâfir mi oldun şol ma'bûda ki seni Âdem'den yaratdı ki toprakdandur. ﴿ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا﴾ Andan sonra seni âraste kişi itdi. (37) ﴿لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي﴾ Lâkin ben ol Allâh benüm ma'bûdumdur didi.

Su'âl: ﴿لَكِنَّا﴾'daki elif ne elifdür, çün haber Tanrı'dandur? **Cevâb:** Ma'nâ لَكِن أَنَا أَقُول dimek olur, lâkin أَنَا'nün hemzesini hazf itdiler. Yarar ki ﴿هُوَ﴾ zamîr-i şân ola. لَكِنْ هُوَ اللَّهُ رَبِّي dahı okundı, لَكِنَّهُ هُوَ اللَّهُ رَبِّي dahı okundı, لَكِن أَنَا dahı okundı, لَكِن أَنَا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبِّي dahı okundı.

Su'âl: İstidrâk niçündür? **Cevâb:** ﴿أَكَفَرْتَ﴾ kavliçündür. Ya'nî kardeşine أَنْتَ كَافِرٌ بِاللهِ لكِنِّي مُؤْمِنٌ مُوَحِّدٌ[248] olur. (38)

[248] Sen Allah'ı inkâr ettin, fakat ben muvahhid bir mü'minim.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ﴾ Niçün vaktâ ki bakçana girdün مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ dimedün? مَا mevsûle haberdür, mübtedâsı mahzûf اَلْأَمْرُ أَيِ شَيءٍ شَاءَ اللهُ كَانَ dimek olur. Ya şartıyyedür, cezâsı mahzûf مَا شَاءَ الله[249] dimek olur. ﴿إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا﴾ Eğer sen beni mâlda ve oğullarda az görürsen. (39) **[152b]** ﴿فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ﴾ Yakındur ki benüm ma'bûdum bana senün bostânına ki yiğrek bostân vire ﴿وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ﴾ dahı anun üzerine yıldırım göndere gökden ﴿فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا﴾ dahı ol düpdüz yir ola. (40) ﴿أَوْ يُصْبِحَ مَاؤُهَا غَوْرًا﴾ Ya anun içindeki ırmak soğıla ﴿فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا﴾ dahı hergiz sen ana çâre bulmayasın.

Su'âl: ﴿إِنْ تَرَنِ أَنَا﴾ didiğinde nazar nedür, kelâm hod ﴿أَنَا﴾'siz tamâm olur? **Cevâb:** ﴿أَنَا﴾ burada hasr içündür, nice ki[250] ﴿إِنِّي أَنَا رَبُّكَ﴾'de. (41)

﴿وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ﴾ Ol kâfir kardeşün sâ'ikayıla miyveleri helâk oldı ﴿فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَى مَا أَنْفَقَ فِيهَا﴾ dahı başladı elini birbirine urmağa şunun üzerine ki anun 'imâretinde harc itdi ﴿وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا﴾ dahı çökdi 'urûşı üzerine. Ya'nî dikeklere düşdi, dahı dîvârlar üzerine çökdi. ﴿وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا﴾ Ol kişi kıyâmet gününde kâşki ben dünyâda ana putı şerîk itmeyeydüm diye. (42) ﴿وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Dahı anun bölüği olmadı Tanrı'dan gayrıdan ki ana yardım iderlerdi ﴿وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا﴾ Tanrı'nun intikâmından kuvvetile kurtulmadı. (43) ﴿هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ﴾ Ol makâmda velâyet Hakk Tanrı'nundur. *Velâyet* fethile nusret ve tevellîdür, kesrile mülk ve saltanatdur. ﴿هُنَالِكَ﴾ âhirete işâretdür. ﴿هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا﴾ Ol yiğrekdür sevâb yöninden, dahı yiğrekdür 'âkıbet yöninden. **[153a]** اَلْحَقُّ ref'ile *Velâyete* sıfatdur, cerrile *Celâle*'ye sıfatdur, nasbıla te'kîddür. هَذَا عَبْدُ اللهِ الْحَقَّ gibi.

Su'âl: Ol yirde velâyet Tanrı'nundur didi, her yirde velâyet anundur. **Cevâb:** Belâ pâdişâhlık bunda dahı anundur, lâkin her kişi benümdür dir. Ol gün ﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ﴾[251] günidür. (44)

• • • • • • • • • • •

[249] İş ancak Allah'ın istediği gibidir.

[250] "**Benim, Ben! Senin Rabbin!** Şimdi ayakkabılarını çıkar! Çünkü sen iki kez kutsal kılınmış vadidesin!" Tâhâ 20/12.

[251] O gün onlar ortaya çıkarlar. onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. **Bugün mülk (hükümranlık) kimindir**? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır. Mü'min 40/16.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ Hayât-ı dünyânun meselini anlara beyân it yâ Muhammed ﴿كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا﴾ birkaç günden sonra uvandı Tanrı'nun emri erişip ﴿تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ﴾ yiller uçurur anın ﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا﴾ muktedir dimek kâdir dimek olur. (45) ﴿الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ Mâl ve oğullar dünyâ sarâyınun bezeğidür ﴿وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ﴾ ya'nî hayr 'ameller, ya biş vakt namâz, ya sübhânallâh ve'l-hamdülillâh velâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber dimek ﴿خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا﴾ eyürekdür ma'bûdun katında sevâb yöninden ve serencâm yöninden. (46)

﴿وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ﴾ An yâ Muhammed ol güni ki dağları gezdüriserüz sühbân gibi ﴿وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً﴾ yiri açılmış göresin ﴿وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا﴾ dahı cem' itdük anları mevkıfa anlardan bir kişi terkmedük.

Su'âl: ﴿نُسَيِّرُ﴾'ye نَحْشُرُ münâsibidi, ﴿حَشَرْنَا﴾ didiğinde nükte ne? **Cevâb:** Delâlet itmekiçün anun üzerine ki haşr kable't-tesyîr dür. (47)

﴿وَعُرِضُوا عَلَى رَبِّكَ صَفًّا﴾ Dahı senün ma'bûdun üzerine saf saf 'arz olundılar ﴿لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ **[153b]** tahkîk geldinüz bize şöyle ki evvel kerre sizi yaratduk. Ya'nî baş açuk yalın ayak 'uryân. Ya hufâten, 'urâten, guzlen hergiz nesneleri yok. ﴿بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا﴾ Tahkîk didinüz biz sizünçün mev'id kılmazuz haşre inkâr idüp. (48) ﴿وَوُضِعَ الْكِتَابُ﴾ Hasenât ve seyyi'ât kitâbı konıla mü'minün ve kâfirün ellerine ﴿فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ﴾ göresin müşrikleri ve münâfıkları ve 'âsîleri korkarlar şundan ki kitâblarındadur. ﴿وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا﴾ Dahı iy vây bize ﴿مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا﴾ ne oldı bu kitâba ki kiçicük günâh ve büyük günâh komaz illâ anı sayardılar. ﴿وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا﴾ dahı şunı ki işlediler hâzır buldılar.

Su'âl: ﴿وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا﴾ didi hâlbuki Tanrı nice seyyi'âtı hasenâta mübeddel idüpdür. **Cevâb:** Tanrı seyyi'âtlarını ve anlarunıla keremler kılduğını göstere. ﴿وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا﴾ Senün ma'bûdun kimesneye itmediğini itdi diyüp kimesneye hayf itmez. (49)

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ﴾ Meğer iblîs secde itmedi ki cinden idi ﴿فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ﴾ dahı ma'bûdınun emrinden çıkdı, melekmiseydi çıkmazdı ﴿أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي﴾ Tanrı anlara, iblîsi ve zürriyetini beni koyup dostlar mı tutarsız ﴿وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ﴾ hâlbuki anlar size düşmenlerdür diye

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا﴾ ne yaman nesnedür ol ki Rahmân 'ibâdetini virüp şeytân 'ibâdetini aldılar. (50) **[154a]** ﴿مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Göklerün ve yirlerün yaratmağına anlarunıla mededleşmedük ﴿وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ﴾ kendüleri yaratmakda dahı mededleşmedük anlarunıla ﴿وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾ yâ Muhammed sen azdurıcıları sana mu'âvinler tutucı olmaduk.

Su'âl: Şeytân çün cindendür, secde itmedüğiyle nice mu'âteb ola? **Cevâb:** Bu arada كَانَ, صَارَ ma'nâsınadur, ya ﴿مِنَ الْجِنِّ﴾ didüği مِنْ خُزَّانِ الْجِنَانِ dimek olur.

Su'âl: ﴿وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ﴾ didi, hâlbuki bunlar şeytânı hiç görmediler. **Cevâb:** Bu mecâzdur, ya'nî anlar şeytâna düşmen olacaklarıdı. (51)

﴿وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا﴾ An yâ Muhammed ol güni ki Tanrı te'âlâ 'abede-i evsâna nidâ kılun ﴿شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ﴾ benüm şerîklerime ki ana tapmadunuz diye ﴿فَدَعَوْهُمْ﴾ dahı anlar anları okıyalar ﴿فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ﴾ ol putlar anlara cevâb virmeyeler ﴿وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا﴾ anlarun arasında bir dere kılduk oddan ki ana mevbik dirler bir yanında ilâheleri bir yanından kendüler olalar. (52) ﴿وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ﴾ Dahı kâfirler ol odı gördiler ﴿فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا﴾ yakın bildiler ki bedürüstî anlar ol odda düşicilerdür ﴿وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا﴾ dahı andan kurtılıcak yir bulmadılar. (53) ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ﴾ Tahkîk beyân itdük bu Kur'ân'da halkiçün her meselden ﴿وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا﴾ benî âdem ekser-i eşyâ oldı **[154b]** cedel yöninden. (54) ﴿وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ﴾ *Hüdâ*dan murâd Muhammed'dür, ya kitâbdur. Men' itmedi halkı îmândan vaktâ ki anlara Kur'ân geldi, dahı men' itmedi istiğfârdan illâ muntazır olmak ilerükilerün sünnetine ki ihlâkdur ya intizârdur 'azâba. Nice ki ana ﴿إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا﴾ işâret itdi. ﴿قُبُلًا﴾ dimek أَنْوَاعًا dimek olur, قِبَلًا dahı okundı. Yüze yüz dimek olur.

Su'âl: ﴿فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ﴾ didi burada. Yukaruda [252]﴿مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ﴾ didi, tenâkuz olur. **Cevâb:** 'Adem-i isticâbeden murâd icâbet-i şefâ'atdür, ol arada murâd inkâr-ı îbâdetdür. (55)

﴿وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ﴾ Göndermedük mürselleri illâ mübeşşirler ve münzirler ﴿وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ﴾ dahı cedel iderler bâtılıla şunlar ki kâfir

[252] … Ve onların ortakları, (putları) derler ki: "**Siz, bize ibadet etmiyordunuz**." Yûnus 10/28.

oldılar. ﴿لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ﴾ tâ hakkı anunıla merkezinden ideler ﴿وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنْذِرُوا هُزُوًا﴾ dahı benüm âyâtumı ve korkıtduğımı masharalık tutdılar. (56) ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا﴾ Küfürde kim artuğrak ola şundan ki Tanrı'sınun âyâtıyla nasîhat olundı, dahı andan yüz çevürdi ﴿وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ﴾ dahı unutdı serencâmını şunun ki iki eliyle gönderdi küfürden ve me'âsîden ﴿إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا﴾ bedürüstî biz anlarun gönülleri üzerine perdeler kılduk, anlar hakkı anlamamağıçün **[155a]** dahı kulakları üzerine işitmezlik kılduk. ﴿وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى﴾ Eğer yâ Muhammed anları îmâna da'vet idersen ﴿فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا﴾ elbette anlar îmân getürmezler. (57) ﴿وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ﴾ Senün ma'bûdun rahmeti mübâlağa Tanrı'dur, şefkatile mevsûfdur ﴿لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ﴾ eğer Tanrı anları kazandukları günâhıla tutayıdı anlara 'azâbı tizlerdi ﴿بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ﴾ bel ki anlarun 'azâba va'deleri vardur Bedir güni gibi ﴿لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا﴾ elbette anlar Tanrı'dan gayrıyı melce' bulmazlar. (58) ﴿وَتِلْكَ الْقُرَى أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا﴾ Ol köyler helâk itdük anlarun kavmini vaktâ ki hadden geçdiler. Murâd Semûd'dur ve anlarun gibilerdür. ﴿وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا﴾ anlarun helâkına ecel kılduk. (59)

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا﴾ An yâ Muhammed ol güni ki Mûsâ yiğidine ki Yûşa''dur, irilmezem şuna değin ki iki deryânun kavuşduğına irişem didi. Murâd Bahr-ı Fâris ve Rûm'dur. Bu fir'âvn helâk oldığından sonrayıdı, ya çok zamân gidem didi. *Hukub*dan murâd heştâd yıldur dimişler.

Su'âl: ﴿لَا أَبْرَحُ﴾, لَا أَزُولُ ma'nâsına olursa ikâmet ma'nâsına delâlet ider, sefer üzerine delâlet eylemez. لَا أَزَالُ ma'nâsına olursa hanı haberi? **Cevâb:** لَا أَزَالُ ma'nâsınadur, haber mahzûfdur, لَا أَزَالُ أَسِيرُ dimek olur. (60)

﴿فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا﴾ Vaktâ ki iki deryânun **[155b]** mecma'ına irişdiler ﴿نَسِيَا حُوتَهُمَا﴾ balıklarını unutdılar ki kendüler Hızır'a kavuşmaklarına 'alâmetidi, bir yarım balığıdı ﴿فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا﴾ hût su dokunduklayın dirildi, dahı yüzdiler şöyle ki göl delük delük oldı meğer ol su âb-ı hayâtın mesabbıyıdı. (61)

﴿فَلَمَّا جَاوَزَا﴾ Vaktâ ki ol gölden yaraklandılar, öyle çağı olıcak ﴿قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا﴾ Mûsâ 'aleyhi's-selâm kendünün yiğidine getür bize tanlaluğımızı ﴿لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا﴾ tahkîk işbu seferümüzden meşakkate uğraduk didi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Yûşa' bunun gibi 'acebi nice unutdı, hâlbuki Hızır'ı bulduklarına 'alâmetidi, yine tuzlu baluk ve yarım balık dirildiği 'acebidi. **Cevâb:** Şeytân vesvesesiyleyidi nice ki geliser. (62)

﴿قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ﴾ Yûşa', ol sahra ki katında konduk anlarun üzerine abdest suyı sıçradı, dahı dirildiler ﴿فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ﴾ ben bedürüstî balık haberini unutdum sana dimeğe ﴿وَمَا أَنْسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ﴾ anı sana andurmağı bana unutdurmadı illâ şeytân didi ﴿وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا﴾ dahı Mûsâ ol balığun deryâda gitdüğini 'aceb tutdı.

Su'âl: ﴿أَرَأَيْتَ﴾, أَخْبِرْنِي ma'nâsındadur, nice sûret bağlar haberi Yûşa' virmek gerek. **Cevâb:** Bu kavil Yûşa'dan dehşet hâlindeyidi, ya'nî Mûsâ'ya bana ne olduğını haber vir ki sen a'kal-i enbiyâsın sırrı bilürsin dimeğidi. (63)

﴿قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ﴾ Mûsâ Yûşa'a, bizüm **[156a]** istediğümüz hod oldı didi ﴿فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا﴾ geldükleri yola yine döndiler. (64) ﴿فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا﴾ Dahı bendelerümüzden bir bende buldılar ﴿آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا﴾ ki ana hazretümüzden nübüvvet virdük. Hızır hırka geyüp namâz kılıyordu, fâriğ olıcak Mûsâ selâm virdi. Hızır ve 'aleyke yâ Nebiyy-i Benî İsrâ'îl didi. Mûsâ ol günden 'ilm-i hâlde a'lem idiğini bilürdi, nice ki Tanrı ﴿وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا﴾ didi. Biz ana hazretümüzden 'ilm öğretdük dimek olur. (65)

﴿قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا﴾ Mûsâ ana, sana yoldaş olayım mı şunun üzerine ki bana öğredesin şundan ki sen öğredildün ki anunıla râst yol bulam didi.

Su'âl: Peygâmber olan a'lem-i ehl-i zamân gerek, yine hem hâl ve kâlden haberdâr gerek. Hızırdan nice ta'allüm diledi? **Cevâb:** Mûsâ evvel a'lemiyyet da'vâ kılduğiçün Tanrı var andan 'ilm öğren didi. Hem kişi kendüden alçakdan 'ilm öğrenmekde 'âr olur, ol hod Hızır'dı. (66)

﴿قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ Hızır bedürüstî sen bana sabr itmeğe gücün yitmez didi ve dahı 'özr diledi güci yitmemeğine. (67) ﴿وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾ Ya'nî sabr idesin şuna ki ana hıbretin irişmedi dimek olur. (68) ﴿قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا﴾ Mûsâ Hızır'a inşâallâh beni sâbir bulasın, ben sana 'âsî olmazam, ya'nî emrüni terk itmezem didi. (69) ﴿قَالَ

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ﴾ **[156b]** Hızır Mûsâ'ya eğer bana tâbi' olursan 'ilm içün mu'âraza idüp bana nesne su'âl itme. ﴿حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا﴾ şuna değin ki ben andan sana sırrı beyân idem didi. (70) ﴿فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ﴾ Gitdiler şuna değin ki gemiye bindilerse ﴿خَرَقَهَا﴾ Hızır gemiyi deldi, iki tahta koparup andan ﴿قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا﴾ gemiyi deldün mi tâ ehlini gark idesin tahkîk ulu iş getürdin didi. (71) ﴿قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ Hızır bedürüstî ben sana benümile sabr itmeğe döymezsin dimedüm mi didi. (72) ﴿قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ﴾ Mûsâ unutduğumla beni mu'âhaze itme ﴿وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا﴾ dahı benüm işümde beni katılığa tutma didi. (73)

﴿فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ﴾ Dahı gitdiler şol vakte değin ki bir oğlana uğradılar, oğlancıklarla oynarıdı, dahı hızır anı öldürdi boynın urup, ya başını dîvâra urup, ya basup boğazlayup. ﴿قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ﴾ Mûsâ bir tâhir nefsi öldürür misin anun üzerine kısâs yoğıken ﴿لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا﴾ tahkîk münker iş getürdün didi.

Su'âl: Hızır sâhib-i hâl idi, dilerse su yüzünde seğirdürdi, havada kuş gibi uçardı, gemiye bindüğinde nazar neyidi? **Cevâb:** Mûsâ'yiçün bindi, hem Mûsâ'ya 'ilm-i hâlden nesne gösterdi. Mûsâ ol delüğe kaftanını tıkdı Hızır sığadı iki su levninde tahtalar oldı. **[157a]** Bir dahı ol gemiciler fâsıklarıdı Hızır'dan ol hâli göricek tevbe kıldılar.

Su'âl: ﴿خَرَقَهَا﴾'da فَا gelmedi ﴿فَقَتَلَهُ﴾'da فَا geldi, nazar ne? **Cevâb:** ﴿خَرَقَهَا﴾ lafzını cezâ-i şart kıldı, şart ve hem cezâ mâzîdür, فَا'ya mahal yok. ﴿فَقَتَلَهُ﴾ ma'tûfdur, ikinci mahalde şarta, cezâ-yı şart ﴿قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا﴾'dür.

Su'âl: Ol oğlân kim Hızır öldürdi bâliğ değül idi ve kısâsa mahal değül idi. Ne ma'nâdan öldürdi? **Cevâb:** Bâliğidi 'âkıl idi ya ol oğlan küfrile matbû' idi, nice ki Peygâmber 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm إِنَّ الْغُلَامَ الَّذِي قَتَلَهُ الْخَضِرُ طُبِعَ كَافِرًا وَلَوْ عَاشَ لَأَرْهَقَ أَبَوَيْهِ طُغْيَانًا وَكُفْرًا[253] didi. Ya yol keserdi, Hızır anı siyâseten öldürdi.

[253] Hızır'ın öldürdüğü çocuğun kâfir olacağı kesinleşmişti. Eğer yaşasaydı ebeveynini azgınlık ve küfre sürükleyecekti. Rivâyetin benzer varyantları için bkz. Müslim, *Fedâil*, 172; *Kader* 29; Tirmîzî, *Tefsîr*, 18/2.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: طُبِعَ كَافِرًا didi, bu muhâlifdür ol hadîse ki كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الفِطْرَةِ[254] didi. **Cevâb:** يُولَدُ عَلَى الفِطْرَةِ dimek يُولَدُ عَلَى الْقَابِلِيَّةِ dimek olur.

Su'âl: Kâfir ola diyü öldürmek yoğıdı, Hızır ne ma'nâdan öldürdi? **Cevâb:** Hızır'un şer'inde küfr havfiçün öldürmek varıdı. Hızır'un adı Belyâ'yıdı, atası adı Fâliğ idi, lakabı Hızır idi, künyeti Ebu'l-'Abbâs'dur, Benî İsrâ'îl'denidi. Ya pâdişâhzâdeyidi, melâ'ikedenidi dahı dirler. Vallâhu a'lemü bi's-savâb. (74)

[157b] ﴿قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ Ya'nî Hızır peygâmber, Mûsâ peygâmbere 'aleyhime's-selâm "Bedürüstî ben sana benüm işlerüme sabr itmeğe döyemezsin dimedüm mi?" didi.

Su'âl: Ne ma'nâdan burada ﴿لَكَ﴾ lafzını getürdi? **Cevâb:** Hızır'un sözine mu'âraza kılduğiçün sâniyen ziyâde 'itâbiçün getürdi. (75)

﴿قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا﴾ Mûsâ Hızır'a eğer bu kerreden sonra ben sana su'âl idersem ﴿فَلَا تُصَاحِبْنِي﴾ bana yoldaş olma ﴿قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا﴾ tahkîk benden 'özri yerine getürdün ve yetişdirdün didi. (76) ﴿فَانْطَلَقَا﴾ Gitdiler yine ﴿حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ﴾ şuna değin ki bir köyün ehline geldiler. Murâd Antâkiyye'dür, ya eyledür. ﴿اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا﴾ Anun ehlinden yimek dilediler ﴿فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا﴾ ol köyün ehli ol ikiyi konuklamaklıkdan i'râz itdiler.

Su'âl: Enbiyâdan ta'âm dilemek çendân değülidi, nice gedâylık itdiler? **Cevâb:** Murâd ziyâfetidi, ya ta'âm virdilerdi, koyacak kap dilediler, ya ol şehri bâğî hısâr itmişidi, kapu açmakdan korkdılar, yarındası kapuyı açup içerü aldılar.

﴿فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا﴾ Dahı bir dîvâr buldılar ﴿يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ﴾ ki aktarılmak dilerdi ﴿فَأَقَامَهُ﴾ dahı Hızır anı sığayıp turğurdı. Ol dîvâr bir rivâyetde üç yüz arşunıdı ve ol iki yetîminüdi. Birinün adı Asram birinün adı Suraym'idi **[158a]** nice ki takrîr olınısar. Bir rivâyetde yıkdı ve yine yapdı. ﴿قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا﴾ Mûsâ Hızır'a, dilesen ücret aluridün andan turğururdun didi. (77)

﴿قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾ Hızır Mûsâ'ya bu senün ve benüm ayrılmağımızın yeridür didi.

254 Her çocuk fıtrat üzere doğar… Buhârî, *Cenâiz*, 79.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿هَذَا﴾ neye işâretdür? **Cevâb:** Firâk-ı mütesavvere işâretdür, ya su'âl-i sâlise işâretdür.

Su'âl: Ol iki i'tirâzda firâk dilemedi, bunda ne ma'nâdan diledi? **Cevâb:** Evvel ikide Mûsâ'dan i'tirâz şefkat vechiyleyidi, üçüncide nefsiçündi ki ol ücreti etmeğe vireydi.

﴿سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا﴾ Haber vireyim sana sırrını şunun ki ana döyemedün, dahı i'tirâz itdün didi. Bir rivâyetde Mûsâ taleb eyledi te'vîllerini. (78) ﴿أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ﴾ Ammâ ol gemi bir nice miskînlerün idi bişi sağıdı bişi zimînleridi, deryâda işlerleridi ﴿فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا﴾ dahı ben diledüm ki anı delem ﴿وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ﴾ dahı anlarun önlerinde bir beğ varıdı adı Cülendi'yidi ﴿يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا﴾ alurdı her gemiye ki sağ olaydı güç idüp.

Su'âl: İrâde-i 'ayb müsebbebdür havf-ı gasp sebebdür. Müsebbeb neden mukaddem oldı sebeb üzerine? **Cevâb:** Sebeb havf-ı gasb değül yalınuz, bel ki miskîncelerün olduğı dahıdurur. Bu cevâb Keşşâf'undur. Kimine sebeb neye mukaddemdür direm, zîrâ havf-ı gasbdur (79) **[158b]**

﴿وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ﴾ Ammâ oğlan ki başını kopardım atası ve anası mü'minleridi ﴿فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا﴾ korkduk ki ol ikisini tuğyâna ve küfre irişdüre ol oğlan uğrıydı gice mâl alurdı ve gündüzin itâ'at gösterürdi. (80) ﴿فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا﴾ Diledük ki ol ikisine anları yaradan ﴿خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً﴾ andan dahı yiğrek vire pâklık yöninden ﴿وَأَقْرَبَ رُحْمًا﴾ dahı yakınrak vire şefkat yöninden.

Su'âl: ﴿فَخَشِينَا﴾'da yine müsebbeb mukaddem oldı sebebden. **Cevâb:** ﴿فَخَشِينَا﴾, فَعَلِمْنَا dimek olur ﴿وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ﴾ buna benzemez.

Su'âl: وَرَاءَ ard cihete dirler, bunda nice özür dilerüz? **Cevâb:** وَرَاءَ, قُدَّام ma'nâsınadur, ya kendü ma'nâsınadur. Zîrâ ol gemi yine dönicek deldi. Rivâyetdür ki anlara bir kız virdi, anı bir peygâmbere virdiler. Anlardan elli peygâmber geldi, ya yetmiş geldi. Ya bir sâlih oğlan geldi, ya anlarun neslinden bin peygâmber geldi. (81)

﴿وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ﴾ Ammâ ol dîvâr iki yetîmcenünidi Antâkiyye'de ﴿وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا﴾ Ol dîvârun altında ol ikisinün genci varıdı

﴿وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا﴾ dahı ataları ol ikinün Sâlih kişiydi adı Kâşih idi. ﴿فَأَرَادَ رَبُّكَ﴾ ﴿وَيَسْتَخْرِجَا أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا﴾ Senün ma'bûdun diledi ki anlar bülûğa yitişeler ﴿كَنزَهُمَا﴾ **[159a]** dahı ataları sakladuklarını çıkaralar ﴿رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ﴾ senün ma'bûdundan esirgemekiçün ﴿وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي﴾ ben anı benden işlemedüm ﴿ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا﴾ bu te'vîlidür şunun ki sen ana sabr idemedün didi.

Su'âl: Evvel ﴿أَرَدْتُ﴾ didi sonra ﴿أَرَدْنَا﴾ didi, dahı sonra ﴿اَرَادَ رَبُّكَ﴾ didi nükte ne? **Cevâb:** Evvelde irâde 'ayba konşı oldı, sonra irâde bir tarafı hakka ve bir tarafı Hızırayıdı 'aleyhi's-selâm, sonra mahza hayrıdı anı Hakk'a nisbet itdi. Kenz bir rivâyetde bir altun idi üzerinde anun nesâyih yazılmışıdı vaktâ ki ayrıldılar Mûsâ bir yire vardı Hızır 'aleyhi's-selâm bir yire vardı. Şöyle ki bir birini görürdi, ikisi dahı acıdı. Mûsâ 'aleyhi's-selâm Tanrı'dan ta'âm diledi, Hızır 'aleyhi's-selâm namâza meşgûl oldı. Mûsâ'ya bir koyun geldi boğazladı soydı, pâreledi dürlü zahmetile od yakdı çala bişürdi yedi. Hızır'a kudretden dürlü ta'âm geldi. Yâ Mûsâ her ki dünyâyiçün zahmet çeke seni görsün didi, zahmet çekmeyen beni görsün didi. (82)

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ﴾ Yâ Muhammed sana Zü'l-Karneyn'den su'âl iderler ﴿قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا﴾ sizün üzerinüze andan cevâb okıyısaram Hakk'dan di yâ Muhammed. (83) ﴿إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ﴾ Bedürüstî biz ana yirde pâdişâhlık virdük ﴿وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا﴾ dahı biz ana her nesneden kuvvet virdük **[159b]** ve yol virdük ki anunıla ne dilerse bula. (84) ﴿فَأَتْبَعَ سَبَبًا﴾ Dahı bir yola yüridi. (85) ﴿حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ﴾ Şol vakte değin ki güneş batduğı yire irişdi leşkeriyle.

Su'âl: Mağribe değin biş yüz yıllık yoldur nice irişdi. **Cevâb:** Murâd bundan yir kıranıdur ki muhîta irişür.

﴿وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ﴾ Buldı anı ki bir balçıklu pınarda dulınurıdı.

Su'âl: Âfitâb bu dünyâca yüz altmışdur, nice dulınur gördi? **Cevâb:** İskender'e şöyle gözükdi ki anı batar sandı.

Su'âl: حَمِئَةً dahı okundı, nice cem' iderüz? **Cevâb:** Mümkindür ki gâyet ıssı ola, balçıklu ola.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا﴾ Dahı anun katında bir tâyife buldı ﴿قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ﴾ biz muhayyer idüp anı yâ Ze'l-Karneyn ﴿إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ﴾ ya anlara 'azâb idesin katlile ﴿وَإِمَّا﴾ ﴿أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا﴾ ya anlarda eyü iş işleyesin ki 'afvdur, ya esîr itmekdür. (86)

﴿قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ﴾ İskender ammâ şol ki küfürde ısrâr itdi ﴿فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ﴾ ana biz 'azâb iderüz dünyâda katlile ﴿ثُمَّ يُرَدُّ إِلَى رَبِّهِ﴾ andan sonra ma'bûdına dönderilür ﴿فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا﴾ dahı ol ana katı 'azâb ider. Rivâyetdür ki kazana koyardı kaynadurdı. (87) ﴿وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَى﴾ Ammâ şol kimesne ki îmân getürdi, dahı 'amel-i sâlihe mübâşir oldı, anuniçün cezâu'l-hüsnâ vardur. Murâd hüsnâdan uçmakdur. ﴿وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا﴾ **[160a]** Dahı biz ana işimizden eyüsini söylerüz didi.

Su'âl: Zü'l-Karneyn çün peygâmber değülidi, ne ma'nâdan hitâb itdi? **Cevâb:** Yarar ki hitâb enbiyâ dilinden ola, nice ki yâ Benî İsrâ'îl didi Mûsâ diliyle peygâmber dahı diyüpdürürler. (88)

﴿ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا﴾ Andan sonra bir tarîk dahı tutdı. (89) ﴿حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ﴾ Şuna değin ki gün doğduğı yire vardı ﴿وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ﴾ buldı âfitâb doğarmış bir kavmün üzerine ki ﴿لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا﴾ güneşden gayrı anlara penâh kılmaduk ağaç gölgesi gibi ve dam gölgesi gibi 'uryânlar ve hak bilmezler. (90) ﴿كَذَلِكَ﴾ Zü'l-Karneyn kazıyyesi yine ancılayındı, ya şunun gibidür ki sana vasf itdük, ya anda bulduğı kavm mağribde bulduğı gibiydi küfürde ve hilkatde ki kilîm kulaklulardı, kimi kayış baldırluyıdı, kimi bir ayakluyuydı, kimi ne behâyim ne âdem idi. Atlarını taşra korlardı kendüler sirdâba girürlerdi. Çıkıcak bişmiş bulurlardı. ﴿وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا﴾ dahı tahkîk ihâta itdük şunı ki anun katındayıdı 'ilm yöninden. (91)

﴿ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا﴾ Andan sonra bir yola dahı gitdi. (92) ﴿حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ﴾ Şuna değin ki iki dağun arasına yetişdi ki anda sed çekdi.

Su'âl: سدّ zamm-ı sînile ve feth-i sînile dahı okundı, ma'nâ yöninden fark nicedür? **Cevâb:** Zammıla olıcak hılkî olur, fethile âdem yapduğı olur. ﴿بَيْنَ﴾ mef'ûlün bihîdür bu arada.

﴿وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا﴾ **[160b]** Ol iki dağun berü yanında bir tâyife buldı ﴿لَا يَكَادُونَ﴾ ﴿يَفْقَهُونَ قَوْلًا﴾ ki hergiz söz anlayamazlar, meğer işâretile ya anladamazlardı, zîrâ

يُفْقِهُونَ dahı okundı. (93) ﴿قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ﴾ Anlar "Yâ Ze'l-Karneyn, bedürüstî Ye'cûc ve Me'cûc fesâd idicilerdür yir yüzinde" didiler. Zîrâ âdem yerlerdi ve ekinlik helâk iderlerdi ve davarlar yirleridi. Kimi anlarun yüz yiğirmi arşun, kimi elli arşun, kiminün eni ve uzunı elli arşunıdı, gâlib işleri livâta idi. ﴿فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا﴾ Biz sana harac kılalum mı ﴿عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا﴾ şunun üzerine ki bizümle anlarun arasına sed yapasın didiler. (94) ﴿قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ﴾ İskender şol nesne ki Tanrım bana virdi kuvvetden ve mülkden, yiğrekdür siz virdiğünüz mâldan ﴿فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ﴾ meded idün bana ırgadıla ve âlâtıla ve üstâdlarıla ﴿أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا﴾ sizünle anlarun ara yerine ulu hicâb yapayım didi. Vardılar yarak itdiler, evvel yiri kazdılar şöyle ki su çıkdı andan kayalar bırakdılar. (95)

﴿آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ﴾ Nice ki anlara demür pâreleri getürün didi. Ol demür kerpiçlerile bünyâdı tamâm çıkardı. Karşu üzerine erimiş bakır dökerdi. ﴿حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ﴾ Yapdı şuna değin ki ol iki dağun arası doldı. Bu'dı yüz fersahıdı, dahı aralarına ol kerpiçlerün odun ve kömür **[161a]** doldurdı. ﴿قَالَ انْفُخُوا﴾ dahı anlara körük çekün didi ﴿حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا﴾ şol vakte değin ki anı od kıldı. ﴿قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾ İskender anlara "Bana erimiş bakır getürün" didi. Getürdiler dahı dökdi üzerine, bir kara ala sed oldı. (96) ﴿فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ﴾ Ayruk ana kimesne çıkamadı sırıncıklığiçün ﴿وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا﴾ dahı anı delemediler yüceliğinden ve salâbetinden. Vaktâ ki âraste kıldı (97) ﴿قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي﴾ Bu sed benüm ma'bûdumdan size rahmetdür didi ﴿فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ﴾ vaktâ ki benüm ma'bûdumun va'di gele ki kıyâmetdür, anı pâre pâre kıla ﴿وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا﴾ benüm ma'bûdumun va'di râstdur olsa gerek. Bu arada Zü'l-Karneyn'ün kıssası tamâm oldı. (98)

﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ Kılduk halkun ol günde ba'zılarını ba'zılarıyla mevc urur kılduk insini ve cinnisini, ya Ye'cûc ve Me'cûc'ı ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ﴾ dahı sûr üfürüldi ﴿فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا﴾ dahı anları bir yire cem' itdük gereği gibi. (99) ﴿وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا﴾ Dahı 'arz itdük tamuyı ol günde kâfirleriçün gereği gibi. (100) ﴿الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ﴾ Şol sıfatlu kâfirleriçün ki ﴿فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي﴾ gözleri perde içindeyidi benüm vahdâniyyetüm delâyilini görmekden ﴿وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا﴾ ya'nî dahı anları işidmezleridi. (101) **[161b]** ﴿أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ﴾ Ya'nî kâfirler sanurlar melâyike ve

‘Îsâ’ya ve ‘Uzeyr’e tapmağıla ‘azâbumdan kurtılalar, kurtılmazlar ve anlara fâyide itmezler. Ya bana anlara tapdukları hoş gele, dahı anlara ‘ukûbet itmeyem sanurlar. ﴿إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا﴾ Bedürüstî biz tamuyı kâfirleriçün menzil yarakladuk. (102) ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا﴾ Yâ Muhammed “‘Amellerinde ziyâde idenleri size haber vireyim mi? di. (103) ﴿الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ Şunlardur ki ‘amelleri dünyâ sarâyından bâtıl oldı ﴿وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾ anlar sanurlar ki eyü iş işlerler.

Su’âl: ﴿الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ﴾ ne mahalledür? **Cevâb:** Yarar ki mübtedâ ola, yarar ki nasbün ‘ale’z-zemm ol, yarar ki bedeliyyetile mecrûr ola.

Su’âl: ﴿بِالْأَخْسَرِينَ عَمَلًا﴾ ne ma‘nâdan dimedi? Vech-i lügat budur ki müfred ola. Zîrâ اَلْأَصْوَابِينَ سَبِيلًا وَالْأَصْدَقِينَ قِيلًا[255] dirler. **Cevâb:** Murâd haber virmeklikdür anlarun her ‘ameli habt olmakdan. (104)

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ﴾ Anlar şunlardur ki inkâr itdiler kendüleri yaradanun âyâtına ki Muhammed’dür ve Kur’ân’dur ﴿وَلِقَائِهِ﴾ dahı anun likâsına inkâr itdiler ki kıyâmetdür ﴿فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾ ol ma‘nâdan anlarun ‘amelleri yıkıldı ﴿فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا﴾ anlaruniçün kıyâmet güninde terâzü turgurmaz.

Su’âl: Bu âyete[256] ﴿وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ﴾ mu‘ârızdur, nice **[162a]** tevfîk iderüz? **Cevâb:** Kıyâmet güninde kâfirlerün a‘mâlini Tihâme dağları gibi getüreler terâzüye koyalar, kalka hiç nesne yok gibi. Ya hıffet-i mevâzîn aslâ tartılmamakdan ‘ibâretdür. (105)

﴿ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ﴾ Ol zikr olan anlarun cezâsıdur ki cehennemdür, ﴿ذَلِكَ﴾ mübtedâ, ﴿جَزَاؤُهُمْ﴾ mübtedâ-i sânî ﴿جَهَنَّمُ﴾ haberidür. Ya ﴿جَهَنَّمُ﴾ ‘atf-ı beyândur. ﴿بِمَا كَفَرُوا﴾ Küfürleri sebebiyle ﴿وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا﴾ dahı benüm âyâtumı ve peygâmberlerümi masharalığa tutdukları sebebiyle. (106) ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا﴾[257] (107) ﴿خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا﴾ Ya‘nî andan ayrılmak dilemezler. (108) ﴿قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي﴾ Eğer

255 Yolu doğrular, sözü sadıklar.

256 **Ama kimlerin sevabı da hafif gelirse**, işte onlar âyetlerimize haksızlık etmiş olmaları sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır. A‘râf 7/9.

257 İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için makam olarak Firdevs cennetleri vardır.

deryâ mürekkeb olaydı benüm ma'bûdumun kelimâtın yazmağıçün dahı yazalardı ﴿لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي﴾ bahr hibri dükeneydi anun kelimâtı dükenmezden öndin di yâ Muhammed.

Su'âl: Eğer kelimâtullâhdan murâd Kur'ân'ısa ya kamu kütüb-i semâviyyeyise bu hod bellüdür, nice mütenâhî olmaz, müfessirler dürlü dürlü 'uhdesinden gelipdürürler? **Cevâb:** Murâd me'ânî-i Kur'ân'dur ki anun gavrına müfessirler irişmedi, ya murâd 'ilmullâhdur.

﴿وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا﴾ Eğer ol misillüyi meded getürsevüz dahı ya'nî dükenmez. (109) ﴿قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ﴾ Değülem ben illâ sizcileyin beşer di yâ Muhammed vahy olur bana ki ﴿أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ bedürüstî sizün ma'bûdunuz değül illâ ol bir Tanrı. ﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ﴾ **[162b]** Her kim ki Tanrı'sınun likâsını uma ﴿فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا﴾ râst 'amel işlesün ﴿وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾ dahı ma'bûdınun îbâdetine kimseyi ortak itmesün, ya'nî riyâ eylemesün. (110)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

19. MERYEM SÛRESİ

سُورَةُ مَرْيَمْ عَلَيهَا السَّلَام مَكِّيَّةٌ وَهِي ثَمَان اَوْ تَسْعٌ وَتِسْعُونَ أَيَةً[258]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَي كَافٍ لِخَلْقِهِ هَادٍ لِخَلْقِهِ يَدُ اللهِ مَبْسُوطَةٌ بِالْكَرَمِ عَلَي خَلْقِهِ عَالِمٌ بِمَصَالِحِ أَوْ ﴿كهيعص﴾ خَلْقِهِ صَادِقٌ فِي وَعْدِهِ لِخَلْقِهِ كَافِ الْحَبِيبِ لِلْحَبِيبِ[259] كَمَا قَالَ ﴿أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ﴾[260] هَادِي الْحَبِيبِ لِلْحَبِيبِ[261] كَمَا قَالَ ﴿وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا﴾[262] يؤَيدُ الْحَبِيبِ لِلْحَبِيبِ[263] كَمَا قَالَ ﴿يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ﴾[264] دَاعِي الْحَبِيبِ لِلْحَبِيبِ[265] كَمَا قَالَ ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً﴾[266] ﴿ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ﴾ (١) صَلَوَاتُ الْحَبِيبِ لِلْحَبِيبِ[267] كَمَا قَالَ ﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

258 Meryem ‘aleyhe’s-selâm sûresi; Mekke’de nâzil olmuştur, 98 veya 99 âyettir.

259 Yani yarattıklarına yeten, yarattıklarını doğru yola iletendir. Allah’ın eli kerem ile yarattıklarına açılmıştır. Yarattıklarının mesâlihine olanı bilir, yarattıklarıne ettiği vaade sâdıktır. Veya sevgiliyi sevgiliye yetirendir.

260 Allah, kuluna yetmez mi? Zümer 39/36.

261 Sevgiliyi sevgiliye iletendir.

262 Allah böylece, senin geçmiş ve gelecek günâhlarını bağışlar, sana olan nimetini tamamlar, **seni doğru yola eriştirir.** Fetih 48/2.

263 Sevgiliyi sevgiliye destek kılar.

264 … Allah, seni insanlardan korur… Mâ’ide 5/67.

265 Sevgiliyi sevgiliye çağırır.

266 Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye **kulunu** (**Muhammed’i**) **bir gece** Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya **götüren Allah’ın şanı yücedir**. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.İsrâ 17/1.

267 Sevgiliyi sevgiliye dualarıdır.

﴿ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ﴾ Ya'nî fî hâzihi'sûreti ﴿كهيعص﴾ ﴿اقْرَأْ﴾ ﴿الْمَعْنَي يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ﴾[268] ﴿عَبْدَهُ زَكَرِيَّا﴾ bu sûrede senün ma'bûdunun rahmetile yâd itmeğidürür kendünün bendesi Zekeriyyâ'yı. Bu Zekeriyyâ b. Mâsân'dur. (2) ﴿إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا﴾ Ol vaktde ki niyâz itdi ma'bûdına hafî. Niyâz evlâ dahı budur, eğerçe sirr u ihfâ anun hazretinde birdür.

Su'âl: Nidâ ref'-i savta dirler, hafî nice olur? **Cevâb:** ﴿خَفِيًّا﴾ dimek خَالِصًا dimek olur, ya خَالِيا dimek **[163a]** olur. (3)

Ne didi? ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي﴾ didi. Ya'nî, Hudâvendâ bedürüstî benden sünükler süst oldı didi. ﴿وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا﴾ Dahı benüm başum şu'le virdi pirlik yöninden didi ﴿وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا﴾ dahı Hudâvendâ sana niyâz itmekile ben mahrûm olmadum didi. Bu niyâz 'ömr tenezzül itdüğindeyidi. 'Ömri altmışıdı, ya altmış biş, ya yetmiş, ya yetmiş beş, ya heştâd beş idi. (4)

﴿وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي﴾ Bedürüstî dahı ben korkdum 'asabelerümden ben öldüğümden sonra didi. Zîrâ şirrîrler hılâfet hakkında gelmeyeler diyüp niyâz itdi. ﴿وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا﴾ dahı benüm hâtunum turgurmaz oldı ﴿فَهَبْ لِي﴾ bağışla bana ﴿مِنْ لَدُنْكَ﴾ senün hazretünden ﴿وَلِيًّا﴾ oğul. (5) ﴿يَرِثُنِي﴾ Benden mîrâs yiye ﴿وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ﴾ Âl-i Ya'kûb'dan dahı mülk mîrâs ala. ﴿مِنْ﴾ teb'îz ifâde ider.

Su'âl: Teb'îzde fâyide nedür? **Cevâb:** Fâyide Âl-i Ya'kûb neslinden idi ya bu Ya'kûb Zekeriyyâ'nun kardeşiyidi, ya bu Ya'kûb Meryem babası 'İmrân iki kardeşidi Süleymân neslinden idi.

Su'âl: Peygâmber 'aleyhi's-selâm نَحْنُ مَعَاشِرُ الْأَنْبِياءِ لَا نُورَثُ مَا تَرَكْنَاهُ صَدَقَةٌ[269] didi. Pes ﴿يَرِثُنِي﴾ dimekde nükte ne? **Cevâb:** Murâd 'ilm ve ululuk mîrâs **[163b]** yimeğidür.

﴿وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا﴾ Dahı "Hudâvendâ anı marzîyyün 'anhlardan kıl" didi. Tanrı te'âlâ ol vakt (6) ﴿يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى﴾ Yâ Zekeriyyâ bedürüstî biz sana beşâret iderüz bir oğulıla ki adı Yahyâ'dur. ﴿لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا﴾

---

[268] Şüphesiz Allah ve melekleri Peygâmber'e salât ederler... Ahzâb 33/56.

[269] Biz peygâmberler miras bırakmayız, bıraktığımız ise sadaka olur. Buhârî, Humus, 1; Müslim, Cihâd, 49.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Anuniçün bir addaş kılmaduk andan öndin ana didi. Ya سَمِيّ didiği ‘iffetde ana benzer dimek olur, zîrâ lâ nazîrdi îffetde, hem şeyh-i fânînden ve ‘acûz-i ‘âkırdan gelmişidi. (7) ﴿قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ﴾ Zekeriyyâ, Hudâvendâ bana oğul kanden olur? ﴿وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا﴾ dahı benüm ‘avratum doğurmaz oldı ﴿وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا﴾ dahı ben tahkîk pîrlikden nihâyete irdüm didi.

Su’âl: Su’âl itdüğinden sonra istib‘âdında fâyide neyidi? **Cevâb:** İstib‘âd değül idi, bel ki istifhâmıdı ki kendüye pirliğinde mi virür, ya kendüyi yiğid ider anda mı virür dimeğidi. Ya diledi ki beşâreti bir dahı işide, ol dem Cibrîl indi. (8)

﴿قَالَ كَذَلِكَ﴾ Şöyledür ki sen dirsin didi ﴿قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ﴾ senün ma‘bûdun sana ol oğlı pirlikde virmek üzerime âsândur didi ﴿وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا﴾ tahkîk yaratdum seni Yahyâ’dan öndin hâlbuki sen nesne değül idün didi. (9) ﴿قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً﴾ Hudâvendâ bana nişâne kılgıl ki anunıla mübeşşerün bihün vukû‘ını bilem didi. ﴿قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا﴾ Senün nişânen oldur ki üç gün üç ve **[164a]** gice söyleşmeyesin didi.

Su’âl: Zekeriyyâ ol beşârete inanmad mı ki nişâne istedi? **Cevâb:** Nişâne istediği vaktini ve ‘alâmetini bilmekidi. (10)

﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ﴾ Zekeriyyâ mescidden kavminün üzerine çıkdı ﴿فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ﴾ dahı anlara işâret itdi zîrâ dili dönmezidi ﴿أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا﴾ gündüz ve gice ‘ibâdete meşgûl olun diyü. Ya yir üzerine yazdu ki okıyalar dahı bileler meşgûl oldılar. Tanrı Yahyâ’yı virdi birkaç yaşında değicek Tanrı ana (11) ﴿يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ﴾ Didi ya‘nî yâ Yahyâ Tevrât’ıla ‘amel it ciddile ﴿وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا﴾ dahı ana nübüvvet virdük sabî olduğı hâlde didi, ya hükm virdük didi.

Su’âl: Hükm nice virildi, kâdî değül idi, melek dahı değül idi? **Cevâb:** Benî İsrâ’îl zamânında bir pâdişâh varıdı. Anun bir sâliha kızı kopdı Tevrât okurdı, hûb nefesi varıdı. Atasından diledi ki Lukâm dağında ana ma‘bed yapa. Ol zamânun ‘âbidleri meğer ol dağda îbâdet iderlerdi. Pâdişâh buyurdı ki anda sarây yapdılar. Cemî‘ esbâbını müheyyâ itdiler, demür kapular itdiler, demür pencereler itdiler. Andan sonra ol kızı getürdiler, ‘ibâdete meşgûl oldı. Şeytân anun ‘ibâdetine hased itdi. Dahı ‘âbidler sûretine girüp anda iki varıdı, katlarına vardı. Anlarunıla birkaç gün ‘ibâdet itdi. **[164b]** Anlar “Niredensin?”

didilerse, "Çin zâhidlerindenem" didi. "Bu dağda bir 'âbide kız var anı ziyâret itmeğe geldümidi" didi. "Vâcibdür ki siz dahı ziyâret eyleyesiz" didi. Dahı gitdi ol iki zâhid yarındası geldiler. Anun penceresine karşu oturdılar. Anun okıduğunı dinlediler. Anun hüsnine giriftâr oldılar. Ol esnâda selâm virdiler. Kız "Kimlersiz?" didi. "'Âbidlerüz bu dağda oluruz" didiler, "Evet devletlü elini öpsevüz" didiler. Kız kalkdı aşağa indi demür kapuyı azacuk açdı. Dahı çıkdı, revân ana yapışdılar. Kız bildi, anlara "Yiğitler sizün hatırunız sohbet diler benüm dilemez mi?" didi, "Evet çıkayım bu fakr donlarını çıkarayım ineyim sohbet idelüm" didi. râzı oldılar. Kız girdikleyin kapuyı kitledi, "Yürün gidün babam gelür sizi yaramaz ider" didi.

Mağbûn döndiler. Ol esnâda şeytâna uğradılar bir sûretile dahı anlardan haberlerini sordı. Gizledilerse "Bana keşfile ma'lûm oldı" didi. Anlar haber virdilerse şeytân, melûl olman ki اَلتَّوْبَةُ يَمْحُو الْحَوْبَةَ[270] didi, "Evet pâdişâha inün dahı üzerine zinâyıla şehâdet idün, had ursun intikâm idün" didi. Yarındası indiler pâdişâhı ziyâret itdiler. 'Ubûsetinden nesne anladıysa haber virdiler. Pâdişâhun vakti mükedder oldı, okıdı kızını getürtdi. Kâdîsini dahı getürtdi yüzine şehâdet itdilerse zinâ sâbit oldı. Pâdişâh melûl atlandı tenhâ bir dağa **[165a]** teveccüh itdi giderek bir ağaç dibine irişdi. Atını bağladı ol ağaca çıkdı. Meğer dilerdi ki kızından ol arada intikâm ideyidi. Ol esnâda birkaç oğlancıklar geldiler, arkacuklarına odun getürmişleridi. Yahyâ 'aleyhi's-selâm aralarındayıdı. Oduncuklarını kodılar dahı oyuna meşgûl oldılar, Yahyâ'yı dahı okıdılar. Yahyâ, "Oyıniçün yaradılmadum hem melûlem" didi. "Neden?" didilerse Yahyâ "Bizüm pâdişâhımuz kızınun üzerine kâdî zinâyıla hükm itmiş zûr tanıklarıla" didi. "Hüküm benüm olsa hakkı yerine korıdum görirlerdi" didi. Pâdişâh sevünüp aşağa indi, Yahyâ'yı kucadı, "Oğul hükmi sana tefvîz itdüm, tek canuma dermân ir" didi.

Yarındası Yahyâ vardı, da'vâyı ikilediler. Ol tanuklar yine şehâdet itdiler. Ol dem Yahyâ buyurdı, tanukları tefrîk itdiler. Dahı getürdi birini "Ne vaktın gördün?" didi. "Kuşluk vaktiyidi" didi. Yahyâ "Nice kişiydi?" didi ol kişi "Saruşınıdı" didi. "Ne geyerdi?" didi. "Göğ geyerdi" didi. Anı giderdiler, birini

270 Tevbe günâhı siler.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

dahı getürdiler. ana dahı sorıcak “İkindü vaktiyidi” didi. Benzin sorıcak “Kara yağızıdı” didi. “Ne geyerdi?” didiyse “Ak geyerdi” didi. Yahyâ döndi, kâdîye bakdı. “Revâ mıdur işbu resme tanuklarıla ne hak kan itdüreydün!” didi. Döndi ol tanuklara didi “Râst söylen ve illâ gökden od iner ikinüzi dahı yakar” didi. Bühtân itdüklerinün vâkı‘ını didiler. (12)

[165b] ﴿وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا﴾ Dahı hazretümüzden ana rahmet virdük ﴿وَزَكَاةً﴾ dahı pâklık virdük ﴿وَكَانَ تَقِيًّا﴾ dahı ma‘bûdınun yolında râstıdı. (13) ﴿وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ﴾ Dahı atasına ve anasına muhsin ve müşfik kılduk ﴿وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا﴾ dahı ol mütekebbir değülidi ve kakıyıcak intikâm ider değül idi. Ya‘amelini görür değülidi. **Hikâyetdür ki** bir gün Yahyâ mutî‘liğine nazar eyledi. Benden ma‘siyet gelmez didi. Tanrı ana ‘atş havâle itdi. Bir yazıdayıdı. Andan ana Tanrı bir melek gönderdi, bir bardak sovuk suyıla. Var bunı tâ‘atüne virürem digil didi. Geldi Yahyâ’ya bunı ben ‘ibâdetüne virürem didi. Yahyâ rub‘-ı ‘ibâdetini virmeğe râzı oldı, kabûl eylemedi. ‘Atş dahı galebe itdi nısfını virdi, râzı olmadı. ‘Atş yine galebe itdi. Bu kez küllîsine râzı oldı. Ol su getüren Yahyâ’ya ben meleğem, sana bildürmeğe geldüm kim var ‘ibâdetün bir içim su değermiş hemân didi. (14) ﴿وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ﴾ Dahı Tanrı’nun selâmı anun üzerine olsun, ol günde ki doğdı. ﴿وَيَوْمَ يَمُوتُ﴾ Dahı ol günde ki olur ﴿وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا﴾ dahı ol günde ki hazretüme diri kopar gelür didi. Yahyâ’yı İzbîl fitnesiyle acıb öldürdi. (15)

﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ﴾ An yâ Muhammed Kur’ân’da Meryem haberini ﴿إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ ol vakti ki yıraklandı ehlinden **[166a]** gün doğısından yana gidüp. Maksûdı gusl itmeğidi, ya hayzdan ya karbet kasd idüp. (16) ﴿فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا﴾ Dahı kâfirlerden yana perde gerdi îbâdet itmekiçün ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا﴾ dahı biz ana Cibrîl’imüzi gönderdük ﴿فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾ dahı teşekkül eyledi ana ya‘nî görindi ya ‘uryân olup yunıcak çağda görindi kadd u kâmet güzel boy güzel saçlar düşmiş aşağa. Maksûd oldı ki Cibrîl Meryem’ün ‘iffetini göreydi ol esnâda Meryem (17) [271] ﴿قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا﴾ didi. Müttakîyi Rahmân’ıla korkıdurlar, fâsıkı sultânıla korkıdurlar, münâfığı lisânıla korkıdurlar.

[271] Meryem dedi ki: Senden, çok esirgeyici olan Allah’a sığınırım! Eğer Allah’tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma).

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Takvâ ehlini Rahmân'ıla korkıtduklarında nazar nedür? **Cevâb:** Cibrîl ol hâldeyiken geldüğini istib'âd idüp ﴿إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا﴾ didi. Ya ol 'asırda bir fâsık varıdı, adı takîyidi, ol ma'nâdan ﴿تَقِيًّا﴾ didi. (18)

﴿قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا﴾ Cibrîl değülem ben illâ senün ma'bûdunun elçisi gönderdi tâ sana pâk oğul bağışlayam anun irâdetiyle didi. لِيَهَبَ لَكِ dahı okudı anun cevhi zâhir.

Su'âl: Bu âyetden lâzım gelür ki Meryem peygâmber ola, peygâmber hod değüldür. **Cevâb:** Cibrîl 'ale'l-kemâl beşer sûretine temessül itdüği ol ma'nâdandur ki kimesne ana nübüvvet vehm itmeye. (19)

﴿قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا﴾ Bana oğul kanden olur, **[166b]** hiç beşer eli bana dokunmadı ne helâllığa ve ne harâmlığa didi.

Su'âl: وَلَمْ أَكُ بَغِيَّةً ne ma'nâdan dimedi? **Cevâb:** 'Arab lügatinde zânîyeye bagî dirler tâ nice ki hâyiz tâlik dirler. (20)

﴿قَالَ كَذَلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا﴾ Cibrîl eyitdi senün rabbün ol bana âsâdur didi. Dahı anı halka nişâne ve rahmet kılmağıçün.

Su'âl: ﴿وَلِنَجْعَلَهُ﴾ neye ta'lîldür? **Cevâb:** Mu'alleli mahzûfdur ki ol فعلنا ذلك لِنَجْعَلَهُ'dur.

﴿وَكَانَ أَمْرًا مَقْضِيًّا﴾ Ol hazretümüzde bitmiş işidi. Ol dem Meryem'e aç ağzun didi Cibrîl. Meryem açdı, Cibrîl üf didi, Tanrı كُنْ didi, 'Îsâ âleyhi's-selâm لَبَّيْكَ didi. (21) ﴿فَحَمَلَتْهُ﴾ Ol dem ana yüklü oldı. Rivâyet vardur ki sekiz ay götürdi. Bir rivâyetde evvel sâ'at yüklü oldı, sânî sâ'at doğurdı. Rivâyet vardur ki evvel sâ'at yüklü oldı, ikinci sâ'atde musavver oldı. Üçünci sâ'atde doğurdı. On üç yaşında, ya on yaşındayıdı. ﴿فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا﴾ dahı aldı anı yırak yire gitdi. (22)

﴿فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ﴾ Oğlan burusı anı bir hurma dibine iletdi, ol esnâda Meryem ﴿قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا﴾ didi. Kâşki ben bundan öndin öleydüm, dahı unudılmış olaydum didi. (23) ﴿فَنَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي﴾ Ol esnâda nidâ eyledi ana anun altından kayurma diyü **[167a]** ﴿قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا﴾ ki tahkîk senün ma'bûdun kademeynünün berâberinde ırmak kıldı didi.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Meryem'ün altunda kim vardı ki ﴿مِنْ تَحْتِهَا﴾ didi? **Cevâb:** Murâd 'Îsâ'dur ya Cibrîl'dür ﴿مِنْ تَحْتِهَا﴾, قُدَّامِهَا ma'nâsına olur. Zîrâ kâbileliğe gelmişidi. ﴿مِنْ تَحْتِهَا﴾ kesrile yarar ki 'Îsâ yarar ki melek ola. Fethile okınsa hemân 'Îsâ'dur.

Su'âl: Meryem'ün kaygusı yimek içmek bulmadığiçün değülidi, tâ tesellî olınaydı ırmağıla ve hurmayıla. **Cevâb:** Tesellî ta'âm ve şarâbiçün değülidi. Murâd oldı kim iki burhân olaydı, dahı anun pâklığına delâlet ideydi. من her yirde elfâz-ı 'umûmdandur, Evet bu arada lafz-ı hâssdur. (24)

﴿تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا﴾ Dahı hurmayı senden yana ırga ﴿وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ﴾ ki senün üzerine nihâyetine irişmiş hurma düşsün didi. (25) ﴿فَكُلِي﴾ Dahı yi hurmadan ﴿وَاشْرَبِي﴾ dahı iç ırmak suyından ﴿وَقَرِّي عَيْنًا﴾ ya'nî gözini aydın it 'Îsâ'yıla ve töhmet zevâliyle senden ki yâbis nahle hurma virdi ve kuru ırmağa su akdı. ol tüvânâdur ki sana irkeksiz oğul vire didi. ﴿فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا﴾ Eğer benî âdemden bir kişi görsen ﴿فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا﴾ bedürüstî ben Allâh'a nezr itmişem ki kimesneyile keleci itmeyem ﴿فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا﴾ ben bugün elbette benî âdeme söylemezem di. **[167b]** Bunı dahı işâretile didi. Ya özge tarîkile tefhîm itdi, ya hemân bunı söyledi. (26)

﴿فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ﴾ Dahı Meryem 'Îsâ'yı getürüp kavmine götürdi ﴿قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا﴾ anlar iy Meryem tahkîk yaman iş getürdün didiler. (27) ﴿يَا أُخْتَ هَارُونَ﴾ İy Hârûn kız kardeşi. Hârûn ana atadan kardeşidi, ya ism-i Hârûn aralarında 'izzetlü adıdı, senün 'iffetüne bu lâyık değülidi dimeğidi. ﴿مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا﴾ Değüldi senün baban yamanlık gelür kişi anan dahı yaman işlü değüldi didiler. (28) ﴿فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ﴾ Meryem 'Îsâ'ya işâret itdi, size bu cevâb virür diyü ﴿قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا﴾ anlar nice söyleyelüm şuna ki mevsûfdur beşikde sıbâyıla didiler.

Su'âl: ﴿فِي الْمَهْدِ﴾ didi, ﴿صَبِيًّا﴾ didiğinde nazar neyidi? **Cevâb:** ﴿صَبِيًّا﴾ didiği anlarun emeyürür dimeğidi.

Revân Tanrı anı söyletdi dahı 'Îsâ solına tekyelendi, (29) ﴿قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا﴾ (30) ﴿وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا﴾ didi. Ya'nî barmağını kaldurup bedürüstî ben Tanrı'nun bendesiyem, bana İncîl virdi, dahı beni peygâmber kıldı, dahı beni mübârek kıldı nirde olsam, dahı bana vasiyyet itdi ki namâz kılam ve zekâtlu olam ne kadar ki diriyem didi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Teklîf bulûğa mebnîdür. Ne ma'nâdan razî'iken **[168a]** ﴿وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ﴾ didi? **Cevâb:** Teklîf 'akla mübtenîdür bizde 'akl olmamağın bulûğda emr itdi. 'Îsâ 'ale'l-kemâl 'âkılıdı.

Su'âl: Zekât mâldârlığıla olur, 'Îsâ hod dervîş idi. **Cevâb:** Murâd bu zekâtdan pâklık ve 'afiflikdür. (31)

﴿وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا﴾ Dahı beni anama muhsin ve mutî' kıldı, dahı beni serkeş ve şekâvet ehli kılmadı didi. (32) ﴿وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا﴾ Ya'nî selâm-ı selâmet ve selâm-ı sa'âdet ve selâm-ı kerâmet benüm üzerime olsun dimek olur.

Su'âl: Yahyâ'da selâm münekkeridi, 'Îsâ'da mu'arref oldı, nazar ne? **Cevâb:** Yahyâ'da selâm ibtidâ'îdür, 'Îsâ'da ihtidâ'îdür, ya'nî selâm hemân selâmdur. (33)

﴿ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ﴾ Ol geçen 'İsâ b. Meryem'dür, şöylecedür ki kendüyi sıfatladı hak kavldür anun hitâbıyla vücûda geldi şunun gibi kavli ki anda mubtıller gümân eylerler dimek olur. *Kavl*, *vekâl*, *vekûl* bir ma'nâyadur. (34) ﴿مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ﴾ Olmaz Tanrı ki veled kabûl ide ﴿سُبْحَانَهُ﴾ ya'nî münezzehdür ol ﴿إِذَا قَضَى أَمْرًا﴾ kaçan ki bir nesneyi vücûda getürmek dileye ﴿فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ﴾ bedürüstî ana *kün* der ﴿فَيَكُونُ﴾ ol dahı bî-te'ehhur olur. (35) [272] ﴿فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ﴾ (36) ﴿وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ﴾ Tersâlar gürûhı ihtilâf **[168b]** itdiler kendü aralarından. Bunlara Melkâ'îler ve Nestûrîler ve Mâr Ya'kûbî ve Markûsîlerdürürler. Kimi 'Îsâ Tanrı'dur dirler, kimi oğlıdur dirler, kimi Tanrı oğlumdur didiği dirler, kimi Tanrı'nun pâresidür dirler. Bunlar Bûlîs kazıyyesidür meşhûrdur. ﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾ Veyl şunlarıniçündür ki kâfir oldılar 'arasât güninün huzûrından ki anda her sarâyir rûşen olur ve her 'uzv dile gelür. (37)

﴿أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا﴾ Ya'nî ne eyü bilürler ve ne eyü işidürler ve ne eyü görürler ol günde ki bize gelürler. Murâd kıyâmet günidür ki 'Îsâ Tanrı değül ve anun oğlı değül ve şerîki değül ve efendisi değül. ﴿لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي

[272] Muhakkak ki Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk ediniz. İşte doğru yol budur.

﴿ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ Lâkin zâlimler bugün ya‘nî dünyâ sarâyında rûşen azgunlukdadur, eyü işitmezler mi ol günde ki Tanrı te‘âlâ ‘Îsâ’ya ﴿أَأَنتَ قُلتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ اللَّهِ﴾[273] diye. (38) ﴿وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ﴾ Yâ Muhammed korkut anları kıyâmet gününün heybetiyle ﴿إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ﴾ ya‘nî ol günde işden kurtılınur uçmak ehli uçmağa gider, tamu ehli tamuya gider. ﴿وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ﴾ Anlar dünyâda gafletdedür ol peşimânlıkdan ﴿وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ anlar kıyâmet varlığına inanmazlar. *Yevmü’l-hasret* dindiği anuniçündür ki ölümi bir koç sûretinde getüreler, sırât- üzerinde turguralar, iy uçmak ehli bunı bilür misiz diyeler ve iy tamu ehli **[169a]** bunı bilür misiz diyeler, bilürüz yâ rabbenâ diyeler. Ol dem anı boğazlayalar, dahı ol iki tarafa *hulûdün velâ mevte* dine. (39) ﴿إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ﴾ Bedürüstî biz yiri mîrâs aluruz üzerindekini dahı anları öldürüp dahı bizden yana günilürler. (40) ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا﴾ Ya‘nî okı Kur’ân’da İbrâhîm’ün haberini ki bedürüstî ol sözinde gerçek peygâmberidi. (41) ﴿إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ﴾ Ol vaktın ki atasına ki Âzer’dür didi ﴿يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا﴾ iy baba ne ma‘nâdan taparsın şuna ki söz işitmez, ‘ibâdetüni görmez, senden azâbdan nesne def‘ itmez didi. (42)

﴿يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ﴾ İy baba bedürüstî ‘ilimden tahkîk bana geldi şol nesne ki sana gelmedi didi ﴿فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا﴾ uy bana ki râst yola kulağızlayam didi. (43) ﴿يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ عَصِيًّا﴾ İy baba şeytâna ‘ibâdet itme tahkîk şeytân Tanrı’ya ‘âsî olmışdur. (44) ﴿يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا﴾ İy babam ben bedürüstî korkaram ki Tanrı’dan sana ‘azâb irişe dahı şeytânıla bir zencîrde olasın didi. İşbu te’ennîyle işbu lutfila atasını hakka da‘vet itdi. (45) ﴿قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ﴾ Âzer İbrâhîm’e sen benüm putlarumun ‘ibâdetinden **[169b]** dönici misin yâ İbrâhîm ﴿لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ﴾ eğer sözünden dönmezsen ben seni recm iderem söğmeğimle ve taşlamağıla ﴿وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا﴾ dahı beni çok rûzigâr terk it didi.

Su’âl: ﴿وَاهْجُرْنِي﴾ nireye ma‘tûfdur? **Cevâb:** Mahzûfa ma‘tûfdur ki ol فَاحْذَرْنِي’dür. (46)

• • • • • • • • • • •

[273] Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: “**Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah’ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin**?”… Mâ’ide 5/116.

﴿قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ﴾ İbrâhîm vedâ' itmekiçün *selâmün 'aleyke* didi. yarar ki selâmdan murâd selâmetile istimâlet ola ﴿سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي﴾ senüniçün ma'bûdumdan mağfiret dileyiserem ﴿إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا﴾ ki bedürüstî ol benüm sözümi redd eylemez kerîmdür didi.

Su'âl: Kâfire mağfiret revâ değül istiğfâr nice sûret bağlar? **Cevâb:** Küfürden tevbe şartıylayıdı. Ya istiğfâr 'aklen revâyıdı, vaktâ ki delîl-i sem' geldi i'râz itdi. (47)

﴿وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Terk iderem sizi dahı 'ibâdetini şunun ki ana taparsız Tanrı'dan gayrı.

Su'âl: İbrâhîm anlarun dînine ne vaktın tapardı ki ﴿وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ didi. **Cevâb:** İbrâhîm ben sizi terkerem yırak oluram sizden, dahı sizün sanemlerünüzden dimeğidi.

﴿وَأَدْعُو رَبِّي﴾ Dahı ma'bûduma taparam ﴿عَسَى أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا﴾ yakındur ki ma'bûduma tapmağıla mahrûm olmayam didi, dahı Beytü'l-Makdis'den yana yüriyüvirdi. (48) ﴿فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا﴾ **[170a]** Vaktâ ki anlardan ayrıldıysa biz ana İshâk'ı ve Ya'kûb'ı bağışladuk, dahı her birini peygâmber kılduk. (49) ﴿وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا﴾ Dahı anlara ni'metümüzden ve kerâmetümüzden bağışladuk, ya rahmetümüzle anlara uçmak bağışladuk, ya oğullar bağışladuk ﴿وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا﴾ ya'nî her milletün arasında anlara zikr-i hasen kılduk. (50) ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا﴾[274] (51) ﴿وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا﴾ Dahı ana Tûr'un sağ yanından nidâ itdük, dahı anunıla bî vahy münâcât itdük. Mûsâ şol kurbılayıdı ki Levh'ün üzerine kalem yüridiğini işidürdi.

Su'âl: Dağun sağı solı olmaz, neden ﴿الْأَيْمَنِ﴾ didi? **Cevâb:** Mûsâ kendü sağından münâcât işidirdi, ya eymen didiği yümnden ve bereketden alındı.

Ol vaktın Mûsâ [275]﴿وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي﴾ didi. (52) Tanrı te'âlâ ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا﴾ didi. Yukarda ﴿نَبِيًّا﴾ didiği ﴿رَسُولًا﴾'den sonra Benî İsrâ'îl'e peygâmberidi dimek olur.

274 Kitap'ta Musa'yı da an. Gerçekten o ihlâs sahibi idi ve hem Rasûl, hem de nebî idi.

275 Bana ailemden birini yardımcı yap. Tâhâ 20/29.

Su'âl: Hârûn'ı Mûsâ'ya bağışladuk didi, hâlbuki Hârûn Mûsâ'dan büyük idi. **Cevâb:** Hârûn'ı Mûsâ'ya bağışladuk didiği Mûsâ'ya anı vezîr kılduk dimek olur. (53)

﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا﴾ İsmâ'îl'den murâd İbrâhîm oğlıdur. İşmûyel b. Hilkâsâ dahı diyüpdürürler. ﴿صَادِقَ الْوَعْدِ﴾ didi, zîrâ bir kişiye muntazır oldı üç gün. Rivâyet vardur ki bir yıl sabr eyledi **[170b]** evceh dahı budur[276] ﴿رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِ نَبِيا يخْبِرُهُ عَنِ اللهِ﴾ (54) ﴿وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ﴾ Dahı emr iderdi ehline, ya'nî ehl-i beytine salavâtıla zekâtıla, ya ehlden murâd ümmet ola يَأْمُرُ أُمَّتَهُ dimek ola. ﴿وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا﴾ dahı ma'bûdı katında marzıyyün 'anh kulıdı anun tâ'atiyle. (55) ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا﴾[277] (56) ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ Ol İdrîs'e 'âlî makâmlar virdük. (57) ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ﴾ Ya'nî anlar şunlardur ki Tanrı in'âm itdi anlarun üzerine peygâmberlerden Âdem zürriyetinden ﴿وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ﴾ dahı şunlardan kim Nûh'ıla gemide necât virdük ﴿وَمِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ﴾ dahı İbrâhîm'ün zürriyetinden ki İsmâ'îl ve İshâk ve Ya'kûb'dur. Dahı Ya'kûb'un zürriyetinden ki Mûsâ ve Hârûn ve Zekeriyyâ ve Yahyâ ve 'Îsâ'dur. Zîrâ Meryem dahı anun zürriyetindendür. ﴿وَمِمَّنْ هَدَيْنَا﴾ Dahı anlardan ki hak yola kulağızladuk 'Abdullâh b. Selâm ve ashâbı gibi ﴿وَاجْتَبَيْنَا﴾ dahı güzîde kılduk. ﴿إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ﴾ Vaktâ ki okına anlarun üzerine Tanrı'nun âyât-ı 'izâmı ﴿خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا﴾ ya'nî secde iderler dahı ağlarlar Tanrı'nun heybetinden.

Su'âl: İlerü Kur'ân yoğıdı, ne ma'nâdan secde iderlerdi? **Cevâb:** ﴿إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ﴾, ﴿مِمَّنْ هَدَيْنَا﴾'ya müte'allikdür, murâd Ümmet-i Muhammed olur, ya sizden öndin enbiyâ kaçan ki âyâtullâhı okurdı secde idüp ağlarlardı. (58)

﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ﴾ **[171a]** Ol enbiyâdan sonra ya bu ümmetden halk üredi ﴿أَضَاعُوا الصَّلَاةَ﴾ farz olmışı zâyi' itdiler ya vaktinden şaşırdılar ﴿وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ﴾ dahı nefsün lezzâtına meşgûl oldılar hamrıla ve zinâyıla ﴿فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا﴾ sonra helâke uğrayısrerler, ya *gayy* cehennemde bir deredür ki anun harâretinden kalan dereler korkarlar. (59) ﴿إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ

276 Kavmine gönderilmiş bir Rasûl, Allah'tan haber getiren bir Nebî.

277 Kitapta İdris'i de an. Hakikaten o, pek doğru bir insan, bir peygamberdi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا﴾ Ya'nî seyyi'âtlarınun cezâsında artuk olmaz hayırlarınun sevâbından nesne eksilmez.

Su'âl: Bende günâhıla kâfir olmaz ve ﴿وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** *İzâ'at-ı salât* sebebdür luhûk-i küfre, ya nifâka. Ya salâtdan murâd mütâba'at-ı hakdur. (60)

﴿جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ﴾ Cennât-ı 'Adn'e girerler şunun gibi cennâtı ki Rahmân va'de kıldı bendelerine ol cennâtı görmeden ﴿إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا﴾ bedürüstî şân budur ki anun va'de kıldığı irişüpdür. ﴿مَأْتِيًّا﴾ bu arada أَتِيا ma'nâsınadur. (61) ﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا﴾ Anda beyhûde nesne işitmezler meğer selâm işidürler. İstisnâ burada istisnâ-yı munkatı'dur. ﴿وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا﴾ Ol uçmaklarda anlarun rızıkları gice ve gündüz ârastedür.

Su'âl: Uçmakda leyl u nehâr olmaz, ﴿بُكْرَةً وَعَشِيًّا﴾ didiği nice sûret bağlar? **Cevâb:** Murâd i'tibârî ve mikdârî olur. Ya murâd devâm-ı rızıkdur. (62)

﴿تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا﴾ Ol uçmak ol uçmakdur ki **[171b]** virirüz anı bendelerümüzden perhîzkâr olanlara.

Su'âl: 'Usâta virilen uçmağa ne dirüz? **Cevâb:** Murâd küfürden perhîz idenleredür, ya ehl-i nâra va'de olınan menâzildür. (63)

﴿وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ﴾ Cibrîl yâ Muhammed biz inmezüz illâ senün ma'bûdunun buyruğıyla didi. Ol andayıdı ki rûhdan su'âl idicek tanla cevâb vireyim didi, inşâallâh dimediğiçün on biş gün vahy kesildi. Yukaruda zikr olınupdur ﴿لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا﴾ Anuniçün dür ol nesne ki önimüzdedür bu cihân ahvâlinden ﴿وَمَا خَلْفَنَا﴾ dahı ol nesne ki aramuzdadur ol cihân ahvâlinden ﴿وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ﴾ dahı anuniçündür ol nesne ki nefhateyn arasındadur. Ya anuniçündür ol nesne ki biz yaradılmazdan öndinidi bizüm fenâmuza değin. Dahı ol nesne ki bizüm fenâmuzdan sonradur dahı bu iki hâlün arası anuniçündür. ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا﴾ senün ma'bûdun seni unutmadı. (64) ﴿رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ﴾ Ol yirlerün ve göklerün ve ol iki arasındağınun ma'bûdıdur, tap ana. رَبِّ dahı okundı, ﴿بِأَمْرِ رَبِّكَ﴾'den bedel olur. ﴿وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ﴾ Dahı anun 'ibâdetine sabr it ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا﴾ hiç ana addaş bilür misin ki Allâh diyeler ana, ya Rahmân diyeler.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿اصْطَبِرْ﴾, عَلَي’yılan ne ma‘nâdan ta‘diye kılmadı nice ki ﴿وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا﴾[278]’dadur? **Cevâb:** Bu arada اِصْطَبِرْ عَلَي الشَّدَائِدِ لِأَجْلِ الْعِبَادَةِ[279] tarzına sevk olundı. (65)

Übeyy b. Halef **[172a]** bir pâre sünüği ovdı dahı savurdı “İşbu kaçan yine sûret bağlar?” didi, ﴿وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ أَئِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا﴾ âyeti indi. İnsân eydür vaktâ ki ben ölsem yine sonra diri kalkar mıyam dir. إِذَا’da ‘âmil أُبْعَثُ’dir. Zîrâ lâm-ı ibtidâ mâni‘dür ﴿أُخْرَجُ﴾’yi ‘amelden.

Su’âl: Kâ’il Übeyy’dür, ne ma‘nâdan ﴿وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ﴾ didi? **Cevâb:** Vaktâ ki bu makâle bulınurdı şunlarda ki bu anlarun cindindenidi.

Su’âl: Lâm-ı ibtidâ ki muzâri‘e girür, hâl ma‘nâsını ifâde ider. Harf-i istikbâlile nice cem‘ olur? **Cevâb:** Mahza te’kîd içündür nice ki مَا, إِذَا مَا’da te’kîd içündür. (66)

﴿أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا﴾ Yâd eylemez mi insân ki bedürüstî biz anı yaratduk andan öndin ki ol hiç nesne değülidi ya‘nî bu ‘acebrakdur andan. (67) ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ﴾ Senün ma‘bûdunun hakkıçün yâ Muhammed haşr iderüz anları elbette şeytânlarıla bile her iki bir zencirde ﴿ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا﴾ andan sonra elbette anları hâzır iderüz cehennem yöresine dizleri üzerine yüriyüp ol günün heybetinden.

Su’âl: Vaktâ ki insândan kefere dilene zâhirdür eğer ‘umûm kasd olunsa anları haşr itmek şeyâtîn birle nice müstakîm olur? **Cevâb:** Kaçan ki haşr ola cemî‘ ‘âlem bir def‘ada dahı aralarında kefere makrûn ola. şeyâtînile haşr me‘a’ş-şeyâtîn **[172b]** sâdık olur.

Su’âl: Uçmaklık tamulıkdan ayrulırlar mı haşrde yâ ne? **Cevâb:** Ayrılmazlar, tamuya bile uğrarlar tâ su‘adâ eşkıyânun hâlini göreler, dahı necâtıla ferahları arta.

Su’âl: Anları dizleri üzerine yürütmekde nazar nedür? **Cevâb:** Ol günün heybetini beyân itmekdür. (68)

• • • • • • • • • • •

[278] Ailene namâzı emret ve **kendin de ana devam et**. Tâhâ 20/132.

[279] İbâdet yönünden zorluklara sabret.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا﴾ Andan sonra çıkarısersiz her milletden kangısı artuğrakdur cür'et itmekden Tanrı'nun üzerine.

Su'âl: ﴿أَيُّهُمْ﴾ mef'ûldür ﴿لَنَنْزِعَنَّ﴾ kelimesine. Ne ma'nâdan mansûb olmadı? **Cevâb:** Ma'mûl olan cümledür, ya mekûl-i kavldür. Ya'nî يُقَالُ يَوْمَ الْقِيامَةِ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا فَلْيَخْرُجْ[280]'dür. (69)

﴿ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَى بِهَا صِلِيًّا﴾ Andan sonra biz eyürek bilürüz şunları ki anlar ehakrakdururlar tamuya girmeğe. Ya'nî evvel tamuya serverlerini atalar andan dahı alçağın atalar. ﴿صِلِيًّا﴾, دُخُولًا ma'nâsınadur.

Su'âl: ﴿عَلَى﴾ dahı ﴿با﴾ neye müte'allikdür, ﴿عِتِيًّا﴾ ve ﴿صِلِيًّا﴾'ya müte'allik olmazlar? **Cevâb:** Ol ikisi beyâniçündür, sılayiçün değül, ya müte'allikdür ef'ali tafdîle. (70)

﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا﴾ İltifâtdur, ya hitâbdur nâsa iltifâtsız. Ya'nî değül sizlerden birinüz illâ tamuya uğrayıcı mü'minden ve kâfirden ﴿كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾ senün ma'bûdun üzerine anları tamuya uğratmak vâcib oldı ve anlar yaradılmazdan öndin bitmiş oldı.

Su'âl: [173a] Çün ki cümle tamuya girerler pes uçmağa gönül bağlamağa sebeb ne? **Cevâb:** Âyet vürûda delâlet ider vürûddan duhûl lâzım gelmez. Sırâta bineler, kimi yıldırım gibi geçe, kimi yel gibi geçe, kimi kuş gibi, kimi yüğrük at, kimi yüğrük deve gibi, kimi seğirde seğirde, kimi ayağınun baş barmakları şu'lesiyle geçe, kimi düşe. Ol günde cehenneme nidâ olına sen nasîbüni al bize nasîbümüzi ko dine. (71)

﴿ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ Andan sonra kurtarıruz şunları ki perhîz itdiler küfürden ve me'âsîden ﴿وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا﴾ dahı zâlimleri anda koruz bir uğurda. (72) ﴿وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ﴾ Vaktâ ki okına kâfirlerün üzerine âyât-ı 'izâmımuz şu hâlde ki rûşenlerdürür ﴿قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا﴾ şunlar ki kâfir oldılar şunlara ki îmân getürdiler ﴿أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا﴾ kankı gürûh yiğrekdür menzil yöninden ve görklürekdür meclis yöninden didiler. Saçlarını tararlardı ve 'abîrlenürleridi ve bezenürleridi dahı Müsülmânlarun fukarâsına fahr idüben

[280] Kıyâmet günü "Hanginiz Rahmân'a isyan hususunda daha cüretkâr ise çıksın" denilir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

bunı dirleridi. (73) ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِئْيًا﴾ İy nice helâk itdük anlardan öndin tâyifelerden ki anlar görklüreğidi emvâl ve bezek yöninden. (74) ﴿قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا﴾ Eyit yâ Muhammed her kim ki küfürde ola anuniçün Tanrı meded itsün gereği gibi di. Bu emrdür haber ma‘nâsına. Ya‘nî her ki kâfir ola Tanrı anun ni‘metini ve mâlını ve oğlanlarını **[173b]** arturur ve ipini uzadur. ﴿حَتَّى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ﴾ Ya‘nî şu vakte değin ki göreler kendüler va‘de olunduklarını ﴿إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ﴾ immâ ‘azâb-ı katl ve esr gibi, ya kıyâmeti ki anun heybeti vasfa sığmaz ﴿فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا﴾ anda bilürler şunı ki yaramazdur menzil yöninden ve za‘îfrakdur mededci yöninden. (75)

﴿وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى﴾ Tanrı arturur şunları ki ondılar îmânıla yakîn ve basîret yöninden ﴿وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا﴾ Ya‘nî salavât, ya sübhânallâhi ve’l-hamdülillâhi velâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber eyürekdür ma‘bûdun katında sevâb yöninden, dahı görklürekdür serencâm yöninden.

Su’âl: ﴿خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا﴾ didi, bundan anlanur kim kâfirlerün dahı sevâbı var, lâkin mü’minlerün yeğrekdür. **Cevâb:** Gûyâ ki anlarun sevâbı vardur ki cehennemdür [281] تَحِيةٌ بَينَهُمْ ضَرْبٌ وَجِيعٌ tarîkasına hem bunda ‘aceb tehekküm vardur.

Su’âl: Tafdîl nice sûret bağlar ﴿خَيْرٌ﴾’da? **Cevâb:** Bu şunun gibidür ki اَلصَّيفُ أَحَرُّ مِنَ الشِّتَاءِ [282] dirler. Ya‘nî [283] هُوَ اَبْلَغُ فِي حَرِّهِ مِنَ الشِّتَاءِ فِي بَرْدِهِ dimek olur. (76)

﴿أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا﴾ Haber vir bana ya‘nî gördün mi şunı ki kâfir oldılar bizüm âyât-ı ‘izâmumuza ﴿وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا﴾ dahı kıyâmet güninde elbette ben mâl virilürem dahı oğul virilürem didi. Murâd ‘Âs b. Vâ’il’dür ki Habbâb’a hakkını dileyicek **[174a]** siz uçmak ve tamu var didiniz, anda Tanrı bana mâl ve oğul vire andan hakkunı virem didi. (77) ﴿أَطَّلَعَ الْغَيْبَ﴾ Gayba mı muttali‘ oldı ki Levhu’l-Mahfûz’da gördi ﴿أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا﴾ ya Tanrı hazretinde duhûl-i cennete ‘ahd mi aldı lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh diyüp. (78)

• • • • • • • • • • •

281 Acıtıcı bir darbeden ibarettir aralarındaki selâmlaşma.

282 Yaz kıştan daha sıcaktır.

283 Yazın sıcağı, kışın soğuğundan daha yüksektir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿كَلَّا﴾ Hakkâ ﴿سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ﴾ yazıserüz şunı ki dir ﴿وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا﴾ dahı ziyâde iderüz ana 'azâbdan gereğince. Ya ﴿كَلَّا﴾ rad'dur, ya'nî kazıyye anun didiği gibi değüldür. Ya ﴿كَلَّا﴾ münevven masdardur, ya'nî anun re'yi bâtıl oldı. ﴿كَلَّا﴾ yukarı nısfında yokdur, aşağa nısfında otuzdan atrukdur. Kim yirde kelâmı evvele reddiçün gelür, kim yirde tenbîhiçündür. İftitâh ma'nâsında evvel ﴿كَلَّا﴾ budur.

Su'âl: ﴿سَنَكْتُبُ﴾ didi tesvîfile, hâlbuki rakîbler lahzada yazarlar. **Cevâb:** ﴿سَنَكْتُبُ﴾ سَنُظْهِرُ لَهُ ma'nâsınadur, ya سَوْفَ أَثْبِتُهُ ma'nâsınadur. (79)

﴿وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ﴾ Biz aluruz anı ki eydür, ya ana virürüz gayrını şunun ki dir uçmakda dahı virürüz gayra ol nefse dilediğini. ﴿وَيَأْتِينَا فَرْدًا﴾ dahı ol bize tenhâ gelür. Bu arada ﴿مَا يَقُولُ﴾ bedel-i iştimâldür ﴿نَرِثُهُ﴾'nün هَا'sından. Ya'nî helâk iderüz anı dahı mâlını ve veledini gayra virürüz. (80) ﴿وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا﴾ Ya'nî Tanrı'dan gayrı sanemlere tapdılar tâ anlaruniçün şefî' olup 'azâbdan alalar. (81) ﴿كَلَّا﴾ Rad'dür ya'nî inkârdur putlar **[174b]** putlar anlara yardım itdüğine ﴿سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ﴾ sanemler inkâr idiserler müşriklerün tapduğına ﴿وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا﴾ dahı anlara 'izzet isterken horlık olısarlar.

Su'âl: Ne ma'nâdan ﴿ضِدًّا﴾ didi, أَضْدَادًا yerine? **Cevâb:** Cümlesi bir söze birkidüğine işâret itdi. (82)

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا﴾ Haber vilirmedün mi yâ Muhammed ki bedürüstî şeyâtîn gönderdük kâfirlerün üzerine ki anları kındıralar me'âsîye gereği gibi. (83) ﴿فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ﴾ İvme anlarun üzerine yâ Muhammed 'azâbıla ﴿إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا﴾ bedürüstî biz sağışlarız anlaruniçün nefislerini ve 'amellerini gereği gibi. (84) ﴿يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا﴾ An yâ Muhammed ol güni ki süreriz müttakîleri Rahmân'dan yana bölük bölük. Buraklar üzerine binip altun eyerlerile Tanrı'nun cemâlini görmeğe giderler.

Su'âl: Her yirde Tanrı hâzırdur haşrde nazar ne? **Cevâb:** Bu sıfatdan sıfata haşrdur, ya'nî sıfat-ı celâlden sıfat-ı cemâle haşr ola ﴿إِلَى الرَّحْمَنِ﴾ dahı karînedür. (85)

﴿وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وِرْدًا﴾ Dahı mücrimleri tamudan yana süreriz şu hâlde ki susuzlardururlar. (86) ﴿لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا﴾ Şefâ'ate

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.kubs.gov.tr

müstahık olmaz meğer şol ki Tanrı katında kelime-i tevhîdile ‘ahd almış ola. Ya ‘ahdden murâd اَللّٰهُمَّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمِ الْغَيبِ وَالشَّهَادَةِ اِنِّي اَعْهَدُ اِلَيكَ بِاَنِّي اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ [أ١٧٥] اِلَّا اَنْتَ وَحْدَكَ لَا شَرِيكَ لَكَ وَاَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ وَاَنَّكَ اِنْ تَكِلْنِي اِلَي نَفْسِي تُقَرِّبْنِي مِنَ الشَّرِّ وَتُبَاعِدْنِي مِنَ الْخَيرِ وَاِنِّي لَا اَثِقُ اِلَّا بِرَحْمَتِكَ فَاجْعَلْ لِي عِنْدَكَ عَهْدًا تُوفِينِي يوْمَ الْقِيامَةِ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَاد[284]’dur. ﴿مَنِ اتَّخَذَ﴾ bedeldür ﴿لاَ يَمْلِكُونَ﴾’nün vâvından. Nice ki اَكَلُونِي الْبَرَاغِيثُ[285]’de. (87)

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا﴾ Yahûd ve Nasârâ Tanrı oğul kabûl itdi didiler. (88) ﴿لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا﴾ Tahkîk yaramaz nesne getürdünüz. (89) ﴿تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ﴾ Gökler yakın oldı ki yarılalar andan ﴿وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ﴾ ve yirler çatlayalar ﴿وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا﴾ dahı dağlar aktarılalar uvalanup.

Su’âl: Tanrı’ya oğul nisbet itmekleri cemâdâta nice eser ider? **Cevâb:** Tanrı te‘âlâ “Yahın oldum ki gökleri yaram ve yirleri çatladam bu söziçün gazabdan” didi. (90)

﴿أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا﴾ Tanrı’ya oğul nisbet itdükleriçün bu mansûbdur *mef‘ûlün lehû*luğıla. Ya mecrûrdur ﴿مِنْهُ﴾’nun zamîrinden bedeldür, ya merfû‘dur ﴿هَدًّا﴾ lafzınun fâ‘ilidür.

Su’âl: Bu kelimeye za‘îf didi Sûre-i İbrâhîm’de nice ki[286] ﴿وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ﴾ takrîr itdi. Bu âyetde ‘azîmdür didi, nazar ne? **Cevâb:** Anda za‘fına nazardı bunda kubhına nazardur. (91)

﴿وَمَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا﴾ Tanrı’ya revâ değül ki oğul kabûl ide, tebennî yine revâ değül zîrâ cinsiyye gerek. (92) ﴿إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا﴾ **[175b]** Değüldür her kim ki göklerdedür ve yirlerdedür, illâ Tanrı’ya bende olup gelici. (93) ﴿لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا﴾ Tahkîk sağışladı anları ‘ilmiyle ‘amel yöninden ve nefs yöninden ve her hareket yöninden.

• • • • • • • • • • •

284 Ey yeri ve gökleri yaratan, gaybı da şehadeti de bilen Allah’ım! ‘Senden başka ilâh yok, ilâh sadece sensin, senin ortağın yok; Muhammed de senin kulun ve elçindir.’ diyerek seninle ahitleşiyorum. Ayrıca, beni kendime bırakırsan nefsim beni şerre yaklaştırıp, hayırdan uzaklaştıracaktır. Ben tamamen senin rahmetine güveniyorum. Katında benim için kıyamet günü yerine getirip bana vereceğin bir ahit meydana getir ya Rabbi! Muhakkak ki sen ahdinden dönmezsin.

285 Pireler beni yedi.

286 İbrâhîm 14/26.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: *İhsâ*yıla *'add*ı ne ma'nâdan cem' eyledi? **Cevâb:** *İhsâ* enfâsa müte'allikdür, *'add* a'mâle müte'allikdür, ya ﴿أَحْصَ﴾, عَلِمَ ma'nâsınadur. (94)

﴿وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا﴾ Anlar ki tapuldılar melâ'ike ve 'Îsâ ve 'Uzeyr gibi i'tikâd-ı fâsidile kıyâmet güninde Tanrı'ya tenhâ gelicidür bendeler olup. ﴿وَكُلُّهُمْ﴾, وَكُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ[287] dimek olur. (95) ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا﴾ Mü'minleriçün 'amelleri eyüdür Tanrı mahabbet kılur dostlarun gönüllerinde. (96) ﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ﴾ Bedürüstî biz Kur'ân'ı müyesser itdük senün dilüne yâ Muhammed ﴿لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ﴾ tâ anunıla müttakîlere beşâret idesin ﴿وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا﴾ dahı anunıla korkıdasın ol kavmi ki hakkı görmezler ve hakkı işitmezler ve hak söylemezler. (97) ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ﴾ İy nice helâk itdük Kureyş'den öndin karnlardan ﴿هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ﴾ anlardan bir ehadi bulur mısın ﴿أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا﴾ ya anlarıniçün hafî avâz işidür misin? Ya'nî görmezisin ve işitmezsin helâk olduklariçün yâ Muhammed. (98)

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

287 Onlardan her biri.

20. TÂHÂ SÛRESİ

سُورَةُ طٰه مَكِّيَّةٌ وَهِي مِائَةٌ وَأَرْبَعُونَ أَوْ إِثْنَتَانِ أَوْ خَمْسٌ وَثَلَٰثُونَ أَيَةً[288]

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[176a] ﴿طٰهٰ﴾ Kasemdür Tanrı kasem yâd ider tavline ve heybetine. Ya طَا tarbıdur uçmak ehlinün هَا hevânıdur tamu ehlinün. Ya ma'nâ يا طَالِبًا لِلْجَنَّةِ وَيا هَارِبًا مِنَ النَّارِ[289]'dür. Ya ﴿طٰهٰ﴾, طَهِّرْ قَلْبَكَ[290] dimek olur. Ya ma'nâ يا مَنْ طِينَتُهُ اَرْفَعُ الطِّينَاتِ وَهِمَّتُهُ اَرْفَعُ الْهِمَمِ[291]'dür. Ya Tanrı mutî'lere tâ'âtine ve 'âriflerün himemine kasem yâd ider. Ya ط 'adedde dokuzdur, ه bişdür, on dört olur. İy 'âlemün bedr-i tamâmı dimek olur. Ya ﴿طٰهٰ﴾ 'Akke lügatında يا رَجُل dimek olur. طَهْ dahı okundı, طِيءَ الْأَرْضَ بِقَدَمَيكَ[292] dimek olur. yarar ki طَا emr ola hemzesi elifine kalb olına هَا zamîri arza 'âyid ola. vaktâ ki ﴿قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا نِصْفَهُ﴾[293] âyeti indi Peygâmber 'aleyhi's-selâm giceyi sabâha değin dururdı. Bir ayağını bir ayağınun üzerine koyup 'ibâdet iderdi. Yüzler sararmış, beden za'îf oldı. Kâfirler مَا اَشْقَي مُحَمَّدًا didilerse ﴿طٰهٰ مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى﴾ âyeti nâzil indi. Ya'nî yâ Muhammed Kur'ân'ı sana zahmet itmekiçün üzerine indirmedik didi. (1-2) ﴿إِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ

---

288 Tâhâ sûresi; Mekke'de nâzil olmuştur, 140 veya 142 veya 135 âyettir.

289 Ey cenneti talep edip cehennemden kaçan!

290 Kalbini temizle.

291 Ey tîneti tînetlerin en yükseği olan ve himmeti himmetlerin en yücesi olan.

292 Ayaklarınla yer temiz oldu.

293 Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibâdetle geçir… Müzzemmil 73/3.

﴿يَخْشَى﴾ Meğer mev'iza indirdik Tanrı'dan korkanlariçün, ya âyetde takdîm var, takdîr مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ إِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشَى لَا اَنْ يشْقَي[294]'dur.

Su'âl: ﴿تَذْكِرَةً﴾, ﴿لِتَشْقَى﴾'nun mahallinden bedel olur mı? **Cevâb:** Yaramaz iki cinsün ihtilâfiçün evet mansûbdur müstesnâlığıla lâkin ma'nâsına. (3)

﴿تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَا﴾ Ya'nî Cibrîl indürdi anı **[176b]** indürmeklik ol Hazret'den ki yerleri yaratdı dahı yüce gökleri yaratdı.

Su'âl: ﴿عُلَا﴾, عُلْيا'nun cem'idür. اَعْلَي'nun te'nîsidür. Bu semâvât küllinden yücedür dimek olur. Hâlbuki bundan dahı yüceler vardur. **Cevâb:** Yücedür yirlere nisbet, ya her nesne ki yücedür semâdur.

Su'âl: İltifâtda fâyide ne? **Cevâb:** İftinândur. (4)

﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ Rahmân 'arşun üzerine gâlib oldı. الرَّحْمَنِ dahı okundı cerrile, ol vaktın ﴿مَنْ خَلَقَ﴾'ya sıfat olur.

Su'âl: Bu takdîrce ﴿عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾'nun mahalli nedür? **Cevâb:** Haber mübtedâ-yı mahzûfdur medhile merfû' olsa yine cevâb budur. Ya ma'nâ الرَّحْمَنُ مَلِكُ الْعَرْشِ[295]'dür. Dahı bu a'zam-ı mahlûkâtdur. Ba'zı muhakkikler bu âyeti bir vechile dahı te'vîl itdiler, anun sûreti bu dâyirededür. (5)

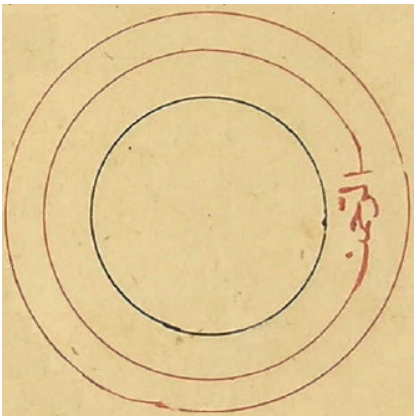

294 Biz Kur'ân'ı sana hayşet duyanlara öğüt olması için sana indirdik, meşakkat çekesin diye değil.

295 Rahmân arşın meliğidir.

﴿لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى﴾ *Serâ* didiği yedi kat yirün altındadur, yeşil kayadur ki kâfirlerün kitâbları anda olur. Ya yaş toprakdur mesâfeti biş yüz yıllık yoldur. Eğer ol olmayayıdı od dünyâyı yakardı. Rivâyetdür ki yir su üzerindedür. Su balık üzerindedür. Balık kaya üzerindedür, kaya öküz boynuzı üzerindedür. **[177a]** öküz serâ üzerindedür, serâdan aşağısını Allâh bilür. (6) ﴿وَإِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى﴾ Eğer Kur'ân'ı âşikâre idersem bedürüstî ol ma'bûd sırrı bilür ve sırdan ahfâyı bilür. Ya'nî uğrıncağız gayra didiğüni bilür ve gönlünden geçeni bilür. Ya gönlündekini bilür dahı gönlüne geleceğini bilür. Ya ﴿أَخْفَى﴾ fi'l-i mâzîdür, ya'nî esrâr-ı 'ibâdı bilür ve kendü bildiğini anlardan gizledi.

Su'âl: Cezâ ve şart nice mutâbık olur? **Cevâb:** Takdîr-i kelâm وَإِنْ تَجْهَرْ فَإِنَّهُ غَنِي عَنْ جَهْرِكَ[296]'dür. Ya nehydür, cehrden.

Su'âl: Niçün وَإِنْ اَخْفَيتَ الْقَوْلَ وَاَسْرَرْتَهُ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى[297] dimedi? **Cevâb:** Bu cevâmi'u'l-kelimdür. Ma'nâ وَإِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ اَوْ تُخْفِيهِ اَوْ تُسِرُّهُ اَوْ تُعْلِنُهُ يعْلَمُهُ اللهُ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى[298] dimek olur. (7)

﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى﴾ *Esmâ-i hüsnâ*dan murâd sıfâtdur; kudret ve 'ilm ve kibriyâ gibi. (8)

﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى﴾ Tahkîk geldi yâ Muhammed sana Mûsâ haberi. (9) ﴿إِذْ رَأَى نَارًا﴾ Ol vaktde ki od gördi Mûsâ Şu'ayb'den destûr alup Safûrâ'yıla giderken yol azdı. Koyuncukları varıdı, bir aksacuk eşekleri varıdı. Safûrâ'nun dahı ağrısı urdı. Gâyet sovukıdı, Mûsâ çakmak çakdı, odı çakmayıcak Mûsâ hayrân kaldı, cum'a gicesiyidi. ﴿فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا﴾ Mûsâ ehline, bu arada durun bedürüstî ben od gördüm ﴿لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ﴾ le'allî ki ben andan size şu'leyile gelem **[177b]** ﴿أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى﴾ ya odun üzerine bizi yola kulağızlar âdem bulma didi. Od gördüğü müteyekkan idi, إِنّ'yile ilkâ eyledi. Andan od getüreceği ve kulağızlayıcı bulacağı maznûnıdı, anı لَعَلِّي'yile

296 Eğer sözü açık söylesen, bil ki Allah senin açık söylemenden müstağnîdir.

297 Sözü hafî eylesen de sır eylesende şüphesiz Allah sırrı da daha hafî olanı da bilir.

298 Sözü cehr eylesen de hafî eylesen de sır eylesen de ilan eylesen de Allah onu bilir. Allah sır olanı, hatta daha hafî olanı bilir.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

getürdi عَلَى'yıla getürdi. Zîrâ üşiyen od üzerine gelür. (10) ﴿فَلَمَّا أَتَاهَا﴾ Vaktâ ki Mûsâ oda geldi ﴿نُودِيَ﴾ nidâ olundı ﴿يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا رَبُّكَ﴾ yâ Mûsâ ben bedürüstî senün ma'bûdunam diyü. Ol dem iblîs le'allî şeytân sözüni işitdün ola didi. Mûsâ Tanrı sözidür, zîrâ cemî' a'zâmıla altı cihetden bile işitdüm didi. Kazıyye meşhûrdur.

Su'âl: Mûsâ gördüği od mıdı, ya değül mi? Eğer odısa harâreti ve ihrâkı niçün yoğıdı, eğer od değüldiyse niçün ﴿إِنِّي آنَسْتُ نَارًا﴾ didi? **Cevâb:** Od değül idi, lâkin nâr didi nûr ma'nâsını kasd itdi.

﴿فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ﴾ İki bağmağunı bırak didi.

Su'âl: Ne ma'nâdan *hal'-ı na'leyn*ile buyruldı? **Cevâb:** Göni eşek derisiydi, ya murdâr deve derisiydi, ya anun ayakları ol mübârek toprağa basmağıdı, ya te'dîbidi, ya gönlin bırakmağıdı ehli katından alıp.

﴿إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى﴾ Zîrâ bedürüstî sen pâk deredesin didi ki ana Tuvâ dirlerdi. Safûrâ Mûsâ oda gidicek "Sakın ki bu arada yılan ve 'akreb çok olur zahmet itmesün" didiyse Mûsâ "'Âsâmıla yılan def' iderem ve na'leynümle 'akreb def' iderem" didi. Vaktâ ki na'leynini çıkardı, gördü ki iki büyük 'akreb olmış, 'âsâsı ejdehâ olduğını birazdan görür. (12)

[178a] ﴿وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى﴾ Dahı ben seni ihtiyâr itdüm kalk ur şuna ki vahy olınur. (13) ﴿إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا﴾ Bununla ki bedürüstî ben ol ma'bûdum ki benden gayrı ma'bûd yokdur ﴿فَاعْبُدْنِي﴾ bana tap benüm tevhîdüm üzerine râst ol didi ﴿وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي﴾ dahı namâz kıl anda beni zikr itmekiçün didi. (14) ﴿إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا﴾ Bedürüstî kıyâmet gelicidür yakın oluram ki ben anı saklayam didi. Ya ben anı benden saklaram didi mübâlağa bunda vardur. ﴿لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى﴾ Tâ her nefs cezâlana kesb itdükleri a'mâlile. (15) ﴿فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا﴾ Seni men' eylemesün anun haklığına ikrâr itmekden şol ki ana îmân getürmez ﴿وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَى﴾ dahı hevâsına uydı, 'akabinde lâ cerem helâk olur.

Su'âl: 'İbâret-i âyet ana îmân getürmeyeni nehy itmekdür, Mûsâ'yı men' itmekden maksûd hod Mûsâ'yı men' itmekdür ba'si tekzîb itmekden, ya ana emr itmekdür anı tasdîk itmeğe. Bu 'ibâret bu maksûdı nice edâ ider? **Cevâb:**

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Kâfirün anı tasdîk itmekden men‘ itmeği sebebdür tekzîbe. Sebeb zikr itdi, tâ müsebbebe delâlet ide. (16)

﴿وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى﴾ Nedür sağ elündeki yâ Mûsâ didi.

Su’âl: Tanrı bilmez midi neydiğini ki ﴿وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى﴾ didi? **Cevâb:** Murâd Mûsâ’nun dehşeti gidermeğidi ve kendünün kemâl-i kudretini göstermeğidi. (17)

﴿قَالَ هِيَ عَصَايَ﴾ Mûsâ bu benüm ‘asâmdur dahı ﴿أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا﴾ üzerine ben beni bırakıram ﴿وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي﴾ dahı koyunumun üzerine **[178b]** bununıla yaprak dökerim ﴿وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى﴾ dahı benüm bunda dürlü hâcetüm var diyü mukaddime kurdı. (18) ﴿قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسَى﴾ Tanrı te‘âlâ Mûsâ’ya bırak ol ‘asâyı yâ Mûsâ didi. (19) ﴿فَأَلْقَاهَا﴾ Dahı ol dem anı bırakdı ﴿فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى﴾ nâgâh ol yılanıdı ki tiz tiz yüridi.

Su’âl: ‘Asâ’ya bir yirde ﴿حَيَّةٌ﴾, bir yirde [299]﴿جَانٌّ﴾, bir yirde [300]﴿ثُعْبَانٌ﴾ dir, nazar ne? **Cevâb:** Ammâ حَيَّةٌ ism-i cinsdür, zekere ve ünsâya ıtlâk olınur, dahı sagîre ve kebîre dinür, evet جَانٌّ’ıla ثُعْبَانٌ’da muhâlefet var. Zîrâ ثُعْبَانٌ ulu yılana dirler, جَانٌّ ince yılana dirler. Ol dahı evvelinde incecük olur, sonra büyir ثُعْبَانٌ olur. (20)

﴿قَالَ خُذْهَا﴾ Tanrı Mûsâ’ya ‘asânı tut ﴿وَلَا تَخَفْ﴾ korkma ﴿سَنُعِيدُهَا﴾ tiz ola ki anı döndürevüz ﴿سِيرَتَهَا الْأُولَى﴾ evvelki sûretine ve sıfatına didi. (21)

﴿وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ﴾ Dahı elüni koltuğına sok kaldırıcak güneş gibi çıkar ki anda yamanlık yokdur, ya‘nî barası yokdur ﴿آيَةً أُخْرَى﴾ şu hâlde ki bir nişâne dahı olur. Mûsâ kara yağızıdı, elini çıkarıcak şu‘â‘ virdi güneş şu‘â‘ı gibi. (22) ﴿لِنُرِيَكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى﴾ Dahı tâ sana gösterevüz ulu âyetlerimüzden ba‘zısını. (23) ﴿اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى﴾ Git Fir‘avn’dan yana ki bedürüstî ol azdı didi (24) ﴿قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي﴾ Mûsâ, Hudâvendâ günlimi güşâde kıl ve işümi genez eylegil didi. Zîrâ Mûsâ gibi gazûbı Fir‘avn gibi zâlime gönderdi, tahammül gereğidi, bu cihetden du‘a eyledi.

299 Neml 10/2.

300 A‘râf 7/107.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: [179a] İki ﴿لِي﴾'de fâyide nedür? **Cevâb:** Murâd beyândur ibhâmdan sonra. Zîrâ اشْرَحْ لِي وَيَسِّرْ لِي deyicek ma'lûm oldı ki bunda bir *meşrûh* ve bir *müyesser* olacak nesne vardur. ﴿صَدْر﴾'ı didi ﴿أَمْر﴾'i didi. (25-26)

﴿وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي﴾ Dahı çiz dilimden düğüni ki sözümi anlayalar didi.

Su'âl: 'Ukde anun dilinde nister, enbiyâ hod fasîh gerekdür? **Cevâb:** 'Ukde anun dilinde ol cemredendi ki eliyle ağzına iletdi, dahı dilini yakdı, evet elini yakmadı.

Su'âl: Ne ma'nâdan dilini yakdı elini yakmadı? **Cevâb:** Eliyle sakalını koparduyıdı yakmadı diliyle baba didi yakdı. (27-28)

﴿وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي هَارُونَ أَخِي﴾ Benüm ehlümden kardeşüm Hârûn'ı bana vezîr it didi. Bu takrîrden anlandı ki iki ilesi mef'ûldür. Yarar ki ﴿هَارُونَ﴾ 'atf-ı beyân ola, ya ﴿أَخِي﴾ bedel ola ﴿هَارُونَ﴾'dan, ya ﴿أَخِي﴾ 'atf-ı beyân ola ﴿هَارُونَ﴾'a. (29-30) ﴿اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي﴾ Anunıla arkamı kuvvetlendür. (31) ﴿وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي﴾ Dahı anı benüm işümde artuk eyle. (32) ﴿كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا﴾ Tâ sana tesbîh idevüz, dahı seni yâd idevüz çok. (33-34) ﴿إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا﴾ Bedürüstî sen bizüm ahvâlümüze dânâ ve bînâ oldun didi. (35) ﴿قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى﴾ Ya'nî tahkîk sana virdük yâ Mûsâ şunı ki diledün. (36) ﴿وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى﴾ Didi ya'nî tahkîk ikrâm itdük bundan öndin dürlü kerâmâtıla sen dilemeden didi. (37)

﴿إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّكَ مَا يُوحَى﴾ Şol vaktde ki vahy itdük anana şunı ki vahy olınur ilhâmıla ya düşinde gördürmeğile. (38) ﴿أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ﴾ Anı tâbûta bırak diyü. ﴿أَنِ اقْذِفِيهِ﴾, ﴿مَا يُوحَى﴾'dan bedeldür. Ol **[179b]** vakt anası Yûhâbud tâbûta mahlûc panbuk kodı, dahı anı muhkem itdi, Nîl'den bir kulak girüridi Fir'avn evine ﴿فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ﴾ dahı ol tâbûtı deryâya at, ya Mûsâ'yı deryâya at ﴿فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ﴾ deryâ anı sâhile salsun ﴿يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ﴾ alsun anı benüm düşmenim dahı anun düşmeni. Zamâyir bir uğurda evceh oldur ki Mûsâ'ya gide. Ol vahy dinen ya oldı ki ol zamânun peygâmberi Yûhâbud'a geldi, eğer oğlun doğsa anı deryâya at didi. Bir keremi buyıdı, biri dahı ﴿وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي﴾ âyetindedür. Ya'nî üzerine benden mehabbet bırakdum seni gören tâkat getürmeyiser, seviser didi ﴿وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي﴾ ma'tûfdur mahzûfa.

Takdîr ﴿أَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً لِتُحِبَّ وَلِتُصْنَعَ﴾'dur. Ya'nî dahı terbiye olınsan benüm bekledüğüm üzerine. (39) ﴿إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ﴾ Ol vaktde ki senün kız kardeşün Meryem Fir'avn'un sarâyına geldi, gördi ki emcek almaz ﴿فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى مَنْ يَكْفُلُهُ﴾ dahı anlara "Kulağızlayam mı sizi şunun üzerine ki anı besleye dâyeliğile?" dir, dahı "Siz bunun ağlamağından kurtılasız" dir. Kabûl itdiler, vardı anasını getürdi, revân anun memesini emdi, ebsem oldı. Hâmân "Meğer anası sensin" didi. Yûhâbed "Kâşkî anası olaydım, evet benüm südüm tatludur" didi. Nice ki ana ﴿فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ﴾ işâret itdi. Ya'nî seni anunıla dönderdük tâ gözleri aydın ola, dahı melûl olmaya. ﴿إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ﴾'de 'âmil ﴿أَلْقَيْتُ﴾'dür, ya ﴿تُصْنَعَ﴾'dur. Yarar ki **[180a]** bedel ola ﴿إِذْ أَوْحَيْنَا﴾'dan.

Su'âl: Bedel nice revâdur çün iki vakt mütebâ'iddür? **Cevâb:** Tebâ'ud ziyân itmez nice ki bir kişi sana لَقِيتُ فُلَانًا سَنَةَ كَذَا فَتَقُول وَاَنَا لَقِيتُهُ اِذْ ذَاكَ[301] dirsin. Yarar ki yılun evvelinde birisi görmiş ola âhirinde birisi görmiş ola.

﴿وَقَتَلْتَ نَفْسًا﴾ Dahı bir nefs öldürdün ki ol bir Kıptî'yidi, dahı korkdun benden ve Fir'avn'un kısâsından ﴿فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ﴾ dahı seni kaygudan kurtarduk ﴿وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا﴾ dahı seni fitneledük fitnelemeklik ki kaçdı Medyen'e vardı. ﴿فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ﴾ Medyen ehlinde eğlendün, ya'nî Şu'ayb katında. Anda yiğirmi sekiz yıl oldı, on yılı kızına mehridi, andan sonra on sekiz yıl yine durdı, tâ Sâfûrâ yüklü oldı. ﴿ثُمَّ جِئْتَ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى﴾ Andan sonra 'ilmümde mukadder olan vakt üzerine geldün yâ Mûsâ ki ol kırk yıl tamâm olduğıydı. (40)

﴿وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي﴾ Dahı ben seni benimiçün güzîde kıldum peygâmber kılmağıla (41) ﴿اذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي﴾ Git sen dahı kardeşün benüm dürlü hüccetümile.

Su'âl: *Âyât* didi, hâlbuki *âyeteyn*dür ki ol 'asâ ve yed-i beyzâdur. **Cevâb:** İkiye dahı cem' dirler. Nice ki[302] ﴿فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا﴾ didi. Ya nazar âyât-ı tis'edür.

﴿وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي﴾ Dahı beni zikr itmekde taksîr itmen. (42) ﴿اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى﴾ Varun Fir'avn'a ki bedürüstî ol rubûbiyyet da'vâ kılmağıla azdı. (43)

301 "Falancayı filan sene gördüm." diyen birine, "Onu aynı sene ben de gördüm." demen gibidir.

302 Eğer siz ikiniz Allah'a tevbe ederseniz (iyi olur); **doğrusu her ikinizin de kalpleri kaymıştır**! Tahrîm 66/4.

﴿فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى﴾ Dahı ana yumuşak söylen ve künyetile söylen ki Ebû Mus'ab'dur, dahı ana **[180b]** yiğitlik ve pâdişâhlık va'de eylen, katı söylemen. Zîrâ terbiye hakkı vardur, le'allî ki didiğinüz sözlere eğile, ya benden korka didi. (44) ﴿قَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ أَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى﴾ Mûsâ ve Hârûn, Hudâvendâ bedürüstî korkaruz biz ki 'ukûbetile tizleye, dahı teblîği-i risâlet idemeyüz, ya aza mâlâ ya'nî söylemeğile hakkunda didiler. (45) ﴿قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى﴾ Tanrı anlara korkman ki ben bedürüstî sizünile bileyem, ya'nî beklerem sizi hem dinileni işidürem ve olanı görürem didi. (46) ﴿فَأْتِيَاهُ﴾ Varun ana ﴿فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ﴾ bedürüstî biz senün ma'bûdunun elçisiyüz din ﴿فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ gönder bizümle Benî İsrâ'îl'i Şâm'a ﴿وَلَا تُعَذِّبْهُمْ﴾ dahı anlara 'azâb itme ﴿قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ﴾ tahkîk sana ma'bûdundan hüccetile geldük ki bizüm sıdkumuza delâlet eyler ﴿وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى﴾ Tanrı'nun hışmından kurtılmaklık şunun üzerinedür ki savâb söze uydı din.

Su'âl: ﴿بِآيَةٍ﴾ didi, hâlbuki اٰيَتَينِ'dür. **Cevâb:** İki âyet tevhîd ecliçündür, pes hükm müfredde oldı. (47)

﴿إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى﴾ Bedürüstî bize vahy olundı ki tahkîk Tanrı'nun 'azâbı şunun üzerinedür ki biz getürdüğümüz yalanladı, dahı hakdan yüz çevürdi din didi. Geldiler Fir'avn kapusunda ikâmet itdiler. Rivâyetdür ki bir yıl durdılar, dahı destûr vilirdiler. İçerü giricek işbu resme ki geçdi teblîğ-i risâlet itdiler. (48) ﴿قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى﴾ Fir'avn söze gelicek siz ikinünüz **[181a]** Tanrı'sı kimdür yâ Mûsâ didi.

Su'âl: Nidâ bire ve zamîr tesniye olundı, nazar ne? **Cevâb:** Mûsâ asldur, Hârûn tâbi'dür. (49)

﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾ Mûsâ bizüm ma'bûdumuz şoldur ki her nesneye şeklini virdi ki anunıla temyîz olur cinsi arasında, dahı her birini mesâlihine kulağızladı didi. ﴿كُلَّ شَيْءٍ﴾ mef'ûl-i sânîdür, ızmâriçün evveli mu'ahhar itdi. 'Aksi dahı revâdur. (50) ﴿قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى﴾ Fir'avn ilerü giçen mülletlerün hâlleri nedür didi, sa'âdetden ve şekâvetden. Murâd Mûsâ'ya cür'etidi. (51) ﴿قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي﴾ Mûsâ kurûn-i ûlânun 'ilmi ma'bûdumun katındadur ﴿فِي كِتَابٍ﴾ Levhu'l-Mahfûz'da yazılupdur ﴿لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى﴾ benüm ma'bûdum azmaz ve unutmaz didi. (52) ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا﴾

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Ma‘budum şol sıfatlu ma‘bûddur ki yirleri size karârgâh kıldı ﴿وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا﴾ dahı sizüniçün anda yollar kıldı ﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾ dahı gökden yağmur indirdi ﴿فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى﴾ dahı anunıla dürlü levni çıkarduk nebâtdan rengârenk. (53) ﴿كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ﴾ Yin siz dahı otarun davarlarınuzı deyici olıbanun ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى﴾ bedürüstî anda nişâneler vardur vahdâniyyetümüze ‘akl eyleriçün. (54)

﴿مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ﴾ Toprakdan yaratduk sizi ﴿وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ﴾ dahı toprağa **[181b]** dönderirüz sizi ﴿وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ﴾ yine toprakdan çıkaruruz sizi ﴿تَارَةً أُخْرَى﴾ nice ki evvelde toprakdan yaratduğıdı sizi. (55) ﴿وَلَقَدْ أَرَيْنَاهُ آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَأَبَى﴾ Tahkîk gösterdük âyât-ı ‘izâmumızı bir uğurda Fir‘avn’a, dahı anı yalanladı ve yüz çevürdi. Fir‘avn Mûsâ’dan mu‘cize isteyicek ‘asâsını bırakdı ulu ejdehâ oldı. Ağzın açdı, dahı Fir‘avn’dan yana yüridi. Fir‘avn Mûsâ’dan meded diledi, Mûsâ ‘asâsını aldı. Dahı elini koltuğından çıkardı, âfitâb gibi şu‘le virdi bir zamândan elini yenine sokdı yine hemân eli. Mûsâ’dan mehl dilediler. Mûsâ gidicek iç ara danışdılar, Fir‘avn’un halkı anlarınıçün sâhirlerdür didiler. Ol işe ikdâm idicek Mûsâ’ya ve Hârûn’a (56) ﴿قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى﴾ Fir‘avn bizi yerimüzden caduluğınla çıkarmağa mı geldün yâ Mûsâ didi. (57) ﴿فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ﴾ Elbette biz gelüriz sana sihrilen ki senün sihrün gibidür ﴿فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا﴾ bizümle senün aranda ‘ahde vefâ idicek yir kıl ki ﴿لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى﴾ anı şaşırmayavuz biz ne sen andan gayrı yire didi. (58) ﴿قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ وَأَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى﴾ Mûsâ mev‘idinüz bezendüğünüz gün olsun dahı kuşluğın halk dirneşdiği vakt olsun didi. Meğer ol bayramları güniydi, ya nîrûz güniydi, ya ‘âşûrâ güniydi.

Su’âl: Mekândanıdı ol **[182a]** ﴿يَوْمُ الزِّينَةِ﴾ ne ma‘nâdan dindi? **Cevâb:** Lafzda mutâbakat yoğısa ma‘nâda var. zîrâ her zamânda mekân vardur.

Su’âl: ﴿مَكَانًا﴾ ne ma‘nâdan mansûbdur? **Cevâb:** Masdarıla ya fi‘lile ki masdar anun üzerine delâlet ider. (59)

﴿فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى﴾ Fir‘avn döndi seherasını dirmeğe. Dahı dirdi keydini ki seherasıdur, andan sonra geldi. (60) ﴿قَالَ لَهُمْ مُوسَى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا﴾ Mûsâ anlara vay size Tanrı’nun üzerine yalan çıkarman, ya‘nî

anun âyât-ı 'izâmını sihre berâber itmen ﴿فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ﴾ eğer sihre berâber idersenüz sizi 'azâbıyla helâk ider ﴿وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرَى﴾ tahkîk mahrûm oldı şol ki Tanrı'nun üzerine yalan çıkardı. (61) ﴿فَتَنَازَعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ﴾ İşlerini arada çekişdiler ve iç ara danışdılar nice ki ﴿وَأَسَرُّوا النَّجْوَى﴾ işâret itdi. Ya ﴿أَسَرُّوا﴾, اَظْهَرُوا ma'nâsına dahı gelür. İç ara sözleri buyıdı ki eğer caduyısa biz ana gâlib oluruz. Eğer ol bize gâlib olursa biz ana tâbi' olalum didiler evet evvel emrden (62) ﴿قَالُوا إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ﴾ Bedürüstî bu iki cadılardururlar ﴿يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا﴾ diler bu iki ki sizi yerinüzden çıkaralar caduluklarıyla ﴿وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَى﴾ dahı sizün devletlü âyinünizi gidereler didiler.

Su'âl: ﴿إِنْ﴾ nâsıbdur, ne ma'nâdan هَذَيْنِ dimedi? **Cevâb:** Ebû 'Amr إِنَّ هَذَيْنِ okıdı. İbn-i Kesîr إِنْ هَذَانِّ okıdı, sükûn-ı nûnıla ve teşdîd-i nûnıla. Übeyy هَذَانِ إِلَّا سَاحِرَانِ okıdı. Yarar ki lügat Ebu'l-Hars mezhebi üzerine ola **[182b]** ki ﴿إِنْ﴾'e âmel virmez. Yarar ki ﴿إِنْ﴾ na'am ma'nâsına ola, takdîr هَذَانِ هُمَا سَاحِرَانِ ola. Yarar ki elif sıla ola. إِنْ ذَانِ إِلَّا سَاحِرَانِ dahı okundı, أَنَّ هَذَانِ سَاحِرَانِ dahı okundı. (63)

﴿فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ﴾ Sihrinüzi dirün ﴿ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا﴾ andan sonra saf saf bağlayup gelün. Rivâyet olundı ki yetmiş bin sâhiridi, her biriyle bir urgan bir ağaç varıdı. ﴿وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلَى﴾ Tahkîk devletlendi her kim ki gâlib geldi didi Fir'avn. (64)

﴿قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَى﴾ Fir'avn anları Mûsâ'yıla kavışdurdukda anlar, yâ Mûsâ immâ 'asânı sen bırakursın ve immâ evvel biz bırakanlar olalum didiler. Re'isleri bu arada edeb ri'âyet itdi. (65) ﴿قَالَ بَلْ أَلْقُوا﴾ Mûsâ siz bırakun didi, bırakdılar sihirlerini ﴿فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى﴾ nâgâh anlarun urganları ve ağaçları sihirleri kuvvetinden Mûsâ'ya yürürler göründi. (66) ﴿فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى﴾ Mûsâ gönlinde korku gizledi cibillet-i beşeriyyetden, ya korkdı ki ol halk anı gerçek sanalar. (67) ﴿قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى﴾ Tanrı Mûsâ'ya korkma ki bedürüstî sen gâlibsin diyü vahy itdi. (68) ﴿وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ﴾ Dahı bırak şunı ki sağ elündedür ﴿تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا﴾ yutsun şunı ki sihirler gösterdiler ﴿إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ﴾ şol nesne ki gösterdiler bedürüstî sâhir 'amelidür ﴿وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى﴾ sâhir berhurdâr olmaz ne yirde gelürse.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: Sâhiri niçün cem‘ lafzıyla getürmedi? **Cevâb:** Cins kasd itdi **[183a]** ma‘nâ-yı ‘aded kasd itmedi. Ya‘nî وَلَا يُفْلِحُ هَذَا الْجِنْسُ[303] dimekdür.

Su’âl: Sâhiri evvel nekire getürdi, sonra ma‘rife getürdi, sebeb ne? **Cevâb:** Evvelde muzâfı tenkîr itmekiçün nekire getürdi, ya‘nî nazar muzâfdadur. (69)

﴿فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا﴾ Ya‘nî sâhirler ol dem secdeye vardılar ﴿قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَى﴾ ‘aceb işdür cühûdıla geldiler sücûdıla gitdiler, ya‘nî Hârûn’un dahı Mûsâ’nun Tanrı’sına îmân getürdük didiler.

Su’âl: Mûsâ mukaddemiken ne ma‘nâdan mu’ahhar oldı? **Cevâb:** Fevâsıl ri‘ayetiçün te’hîr olundı.

Su’âl: ﴿آمَنَّا﴾ didiği kifâyet itdiyidi, ﴿بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَى﴾ didiğinde nazar ne? **Cevâb:** ﴿آمَنَّا﴾ diyicek Fir‘avn bana îmân getürdiler diyü sevindi. Ol vehmi def‘ itmekiçün ﴿بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَى﴾ didi. (70)

﴿قَالَ آمَنتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ﴾ Fir‘avn anlara, “îmân mı getürdünüz anun Tanrı’sına ben size destûr virmezden öndin?” ﴿إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ﴾ “Bedürüstî ol sizün ulunuzdur ki size sihr öğretdi” didi. Fir‘avn’un murâdı bundan telbîsidi kavminün üzerine. Zîrâ bilürdi kim Mûsâ bunlara sihr öğretmedi. ﴿فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ﴾ Hurma kütükleri üzerine zîrâ ﴿فِي﴾, عَلَى ma‘nâsınadur. ﴿وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى﴾ Dahı bilesiz ki kangımuz artuğrakdur ta‘zîb yöninden ve edvemdür ta‘zîbinün elemi. (71)

﴿قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ﴾ Ol sehera Fir‘avn’a **[183b]** ihtiyâr itmeziz seni şunun üzerine ki bize geldi burhânlardan ki Mûsâ’nun sıdkuna delâlet itdi ﴿وَالَّذِي فَطَرَنَا﴾ dahı ihtiyâr itmezüz şol Tanrı’nun üzerine ki bizi yaratdı didiler. ﴿وَالَّذِي﴾ yarar ki kasem ola. ﴿فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ﴾ İşle şunı ki ‘azîmet idüpdürürsin anı işlemeğe. ﴿مَا﴾ mevsûle ola, yarar ki ﴿مَا﴾ zamâniyye ola. Takdîri إِصْنَعْ أَمْرَكَ مُدَّةَ مَا أَنْتَ صَانِعٌ[304] ola. ﴿إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ bedürüstî bu az hayât geçer, sen dahı bunda hâkimsin hemân didiler. (72)

303 Bu cins felah bulmaz.

304 Yapabildiğin sürece işini yap.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا﴾ Bedürüstî biz îmân getürdük ma'bûdumuza ﴿لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا﴾ tâ bize günâhumuzı yarlığaya ki anı şirkile itdük ﴿وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ﴾ şunı dahı yarlığaya ki biz ikrâh itdük anun üzerine sihirden olduğı hâlde ﴿وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ Tanrı yiğrekdür senden 'atâ yöninden, dahı bâkîrakdur 'ikâb yöninden vaktâ ki ana 'isyân olına. (73)

﴿فَإِنَّ إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا﴾ Ya'nî bedürüstî her kim ki ma'bûdına suçlu gele ﴿لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَا﴾ bedürüstî anuniçündür tamu ki ne öle anda ne dirile. Ya'nî ne ölüp râhat ola, ne dirilüp devlet süre. (74) ﴿وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَا﴾ Her kim ki tâ'ât işleyip îmânıla gele anlaruniçündür kıyâmet güninde yüce menziller. Ya'nî ol derecât. (75) ﴿جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى﴾ Ol cezâsıdur şunun ki kelime-i tevhîdile günâhdan pâk oldı. **[184a]** Seheranun serverleri yetmiş ikiydi, iki Kıpt'idi hemân. Birgün Mûsâ'yı uyurken gördiler 'asâsı bekleridi, bildiler ki sihir değildür. (76) ﴿وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي﴾ Tahkîk vahy itdük Mûsâ'ya bendelerümüzi gicede al git diyü ﴿فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا﴾ anlaruniçün yol kıl ki kuru ola deryâ içinde, ya'nî 'aşânıla urup ﴿لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى﴾ korkmazsın Fir'avn irişe diyü ve kaygurmazsın, ya ma'nâ nehydedür.

Su'âl: Havf ve haşyet ikisi bir ma'nâydur, neden cem' itdi? **Cevâb:** لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى dimek olur ya Fir'avn[306] لاَ تَخَفْ عَلَي نَفْسِكَ وَلاَ تَخْشَ عَلَي قَوْمِكَ[305] dimek olur. (77)

﴿فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ﴾ Fir'avn eğledi anları şu hâlde ki leşkeri bileyidi. İrişdi gördi bunları deryâ içinde gider, bir kara aygır binerdi yedi yüz bin, dahı yetmiş bin kişiydi. Bir melik kösnük kısrağıla önince yüridi hemân cümle deryâya girdiler. ﴿فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ﴾ Ya'nî anları büridi deryâdan şol nesne ki büridi. Ya'nî şol nesne büridi ki künhini Allâh bilür, ya Tanrı büridi, ya Fir'avn büridi. (78)

﴿وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى﴾ Fir'avn kavmini azdurdı dahı onarmadı.

• • • • • • • • • •

305 Yakalanmaktan korkma, boğulmaktan endişe etme.

306 Kendin için korkma, kavmin için endişelenme.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.kubbeyadi.com

Su’âl: ﴿أَضَلَّ﴾’den ﴿هَدَى﴾ anlanurdı, Tanrı tekrârda nazar ne? **Cevâb:** Takdîr-i kelâm [307] ﴿أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى نَفْسَهُ﴾’dur. Ya tehekkümdür, nice ki ﴿وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ﴾ [308] didiğinde. (79)

﴿يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوَاعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ﴾ **[184b]** Kurtarduk didiği Benî İsrâ’îl’dür ki Fir‘avn çağındayıdı ya hitâb peygâmber ‘ahdindekileredür. ﴿الْأَيْمَنَ﴾ mecrûrdur, mücâvezeyiçün. [309] ﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى﴾

Su’âl: Bunda ﴿وَاعَدْنَاكُمْ﴾ didi, bir yirde [310] ﴿وَاعَدْنَا مُوسَى﴾ didi, tenâkuz değül mi? **Cevâb:** Va‘de Mûsâ’yadur, lâkin Mûsâ bunlara Tevrât ve şerî‘at getürdiyise bunlara nisbet olundı. *Menn u selvâ* bunlara Tîh’deyiken indi. (80)

﴿كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ﴾ Azmanuz ben size ihsân itdüğümde, ya‘nî yin sabâha gizlemen, dahı anun şükrini bilün ﴿فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي﴾ tâ sizün üzerinüze benüm gazabum inmeye ﴿وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي﴾ her kim ki anun üzerine benüm gazabum ine ﴿فَقَدْ هَوَى﴾ tahkîk tamuya düşer dahı helâk olur. (81) ﴿وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى﴾ Ben tevbe idenleri ve ‘amel-i sâlih işleyenleri yarlığayıcıyam ve sonra müstakîm ola dahı îmânıla gide. (82)

﴿وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى﴾ Ne getürdi seni kavmünden öndin yâ Mûsâ. Ol andayıdı ki Mûsâ kavmiyle ki yetmiş kişiydi anlar ki Mûsâ güzîde kılmışıdı anları, geldiler Mûsâ anlardan öndinrek geldiyise Tanrı ﴿وَمَا أَعْجَلَكَ﴾ didi. (83) ﴿قَالَ هُمْ أُولَاءِ عَلَى أَثَرِي﴾ Mûsâ, anlar uş ardumca geliyurur didi. ﴿أُولَاءِ﴾, هؤلَاءِ dimek olur. Ya أُولَاءِ بِالْقُرْبِ مِنِّي dimek olur. ﴿وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى﴾ Ben senün hazretüne gelmeğe tizledüm Hudâvendâ, tâ benden hoşnûd olasın didi.

Su’âl: [185a] Cevâb su’âle mutâbık değül, zîrâ Tanrı ‘acelesine sebeb sordı, ol “Kavmüm uş ardumca geliyurur” didi. **Cevâb:** Evveli temhîd-i ‘özrdür, cevâb hod ﴿لِتَرْضَى﴾’dur. (84)

• • • • • • • • • • •

307 Firavun kavmini saptırdı, kendisi de hidayete ermedi.

308 … Firavun, “Ben size ancak kendi görüşümü bildiriyorum **ve sizi ancak doğru yola götürüyorum**” dedi. Mü’min 40/29.

309 Size kudret helvası ile bıldırcın eti indirdik.

310 Bakara 2/51.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ﴾ Tanrı te'âlâ Mûsâ'ya, bedürüstî biz kavmüni fitneledük senden sonra, dahı Sâmirî anları azdurdı didi. Fitneye düşenlere altı yüz binidi, 'icle tapanlar on iki binidi.

Su'âl: Fitne Tanrı'dan oldı, ﴿وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ﴾ didiğinde nükte ne? **Cevâb:** İdlâl Tanrı'dandur, Sâmirî sebeb-i zuhûr-ı idlâldür. Sâmirî bir kâfirdi Kirmân'dan. (85)

﴿فَرَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا﴾ Mûsâ kavminden yana döndi kakıyup ve melûl 'icle tapduklarıçün.

Su'âl: Mûsâ kırk güne va'de kıldıyıdı yiğirmi güni saydılar gicesiyle kırk oldı. Andan sonra 'icle tapdılar. Tanrı ibtidâ'en ﴿إِنَّا قَدْ فَتَنَّا﴾ dimekde nazar ne? **Cevâb:** Sonra olıcak fitneden pişin haber virdi وَأَضَلَّهُمُ dahı okundı lâmıla.

﴿قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا﴾ Mûsâ iy benüm kavmüm sizün ma'bûdunuz va'de kılmadı mı size va'd-i hasen. Ya'nî Tevrât vire size ve pâk şerî'at vire ﴿أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ﴾ 'ahd üzerinüze uzandı mı? Zîrâ Mûsâ kırk güne va'de kılmışıdı ﴿أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ Ya diledinüz mi ki üzerinüze gazab ine ma'bûdınuzdan? ﴿فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي﴾ benüm va'deme hılâf itdinüz Tanrı'nun **[185b]** 'ibâdetini terk itmeğile. (86) ﴿قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا﴾ Anlar biz biz bizden va'deye hılâf itmedük didiler ﴿بِمَلْكِنَا﴾'da üç harekât revâdur.

Su'âl: Bızağuya biz bizden tapmaduk didiler ya kim tapmadı. **Cevâb:** ﴿بِمَلْكِنَا﴾, بِإِخْتِيارِنَا dimek olur, ya بِقُدْرَتِنَا dimek olur, ya بِأَمْوَالِنَا dimek olur.

﴿وَلَكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ﴾ Lâkin âsâm götürdüğidi Kıpt'un emvâlinden ki 'âriyyet ve cemîle alındıyıdı anlardan, dahı bir çukur kazdı dahı anda od yakdıyıdı, "Sizdekini içine atun" didiyidi. ﴿فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ﴾ Biz dahı atduk ancılayın Sâmirî dahı atdı. Sâmirî atduğı Hayzum izinden alduğı toprağıdı, şeytân ana "At, dahı كُنْ عِجْلًا digil" diyü öğretdiyidi, atıcak 'icl oldı. (87)

﴿فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ﴾ Anlaruniçün Sâmirî bızağu çıkardı ki anun mülemeği varıdı.

Su'âl: ﴿عِجْلًا﴾ didi, ﴿جَسَدًا﴾ neye gereğidi? **Cevâb:** 'İclidi cesediyle, ya'nî etiyle kanıyla ve hey'etiyle göti delüğidi, ağzı dahı açuğıdı. Bir rivâyetde müledi,

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

bir rivâyetde yel girdi avâz virdi. Sâmirî'ye "Ne dir?" didiler, Sâmirî "Sizün dahı Mûsâ'nun ma'bûdıyam dir" didi.

﴿فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى فَنَسِيَ﴾ Andan sonra anlar dahı bu 'icl sizün dahı Mûsâ'nun ma'bûdıdur Mûsâ bundayıdığını unutdı dahı Tûr'a isteyügitdi didiler. (88) ﴿أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا﴾ Tanrı te'âlâ anlara görmezler mi 'icli ki anlara cevâb virmez **[186a]** anlar ziyân ve menfa'at idemez. Ma'bûd değül idiğin anlamayup ana taparlardı.

Su'âl: Ol bir kabza toprak birle bızağu olduğı huliyyün 'acebidi. **Cevâb:** Rûhu'l-Kudus'e bu kerâmet 'aceb değül görmez misiz ki 'Îsâ nefhasından anun nice vücûda geldi.

Su'âl: Ne ma'nâdan ol huliyyden bızağu alıp fitneye sebeb oldı? **Cevâb:** Sâmirî ol kavimdenidi ki bızağuya taparlarıdı, ol ma'nâdan كُنْ عِجْلًا didi. (89)

﴿وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ﴾ Tahkîk Hârûn anlara Mûsâ gelmezden öndin ﴿يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ﴾ iy kavmüm bedürüstî siz bızağuya tapmağıla fitnelendünüz ﴿وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي﴾ bedürüstî sizün ma'bûdınuz Tanrı'dur, bana mutî' olun ve buyruğuma uyun didi. (90) ﴿قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى﴾ Didiler anlar, elbette zâyil olmazızı bunun üzerinden şuna değin ki Mûsâ bize döne didiler. Mûsâ geldi gazabıla (91) ﴿قَالَ يَا هَارُونُ مَا مَنَعَكَ﴾ Yâ Hârûn ne men' eyledi seni ﴿إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا أَلَّا تَتَّبِعَنِ﴾ bana gelmekden ve bana haber itmekden ol vaktın ki anları azmış gördün didi. Lâm elif sıladur. ﴿أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي﴾ Benüm emrime 'âsî mi oldun diyüp mehâsinine ve giysülerine yapışıp çekdi. (92-93) ﴿قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي﴾ Hârûn iy anam oğlı benüm sakaluma ve saçuma yapışıp çekme didi.

Su'âl: Hârûn Mûsâ'nun ata ana bir kardeşiyidi, ne ma'nâdan ﴿يَا ابْنَ﴾ didi? **Cevâb:** Ana adını **[186b]** şefî' idinüp söyledi, tâ anı esirgeye, ya ana bir kardeşidi.

﴿إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي﴾ Bedürüstî ben korkdum ki sen Benî İsrâ'îl'i iki bölük itdün aralarında cenk bıkradun bana muntazır olmadun diyesin didi. (94)

﴿قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ﴾ Mûsâ döndi, Sâmirî'ye sen neden bunı böyle itdün didi? (95) ﴿قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ﴾ Sâmirî ben gördüm şunı ki siz anı görmediniz.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Gördüm Cibrîl Kulzum denizi kıranında giderken basduğı yir yemyeşil olurdı. Bildüm ki eseri varıdı. ﴿فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ﴾ Anun atının izinden bir avuç aldum ﴿فَنَبَذْتُهَا﴾ dahı anı atdum ﴿وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي﴾ ancılayın nefsüm bana bezedi didi. Mûsâ sundı ki anı depeleye, Cibrîl "Öldürme" didi. "Niçün öldürmeyem?" didi, Cibrîl "Cömertdür" didi.

Su'âl: Niçün ﴿أَثَرِ الرَّسُولِ﴾ didi, أَثَرِ جِبْرِيل dimedi? **Cevâb:** Ol vaktın ki Cibrîl anı Tûr'a da'vet itmeğe geldi, ol atı binmişidi Sâmirî anun eserinden takrîr olunduğı gibi almışıdı. Mûsâ'ya rasûldiğini bilürdi, Cibrîl'diğini bilmezidi. (96)

﴿قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ﴾ Mûsâ ana git aramuzdan ki bedürüstî senüniçün 'ömrün varlığında nasîb ﴿لَا مِسَاسَ﴾ dimeklikdür. Ya'nî ne siz bana yaklaşın ne ben size yaklaşayım dimek olur. Sergerdân gezerdi, kaçan ki ana gelse bir kişi ya ol varsa ana ikisini bile isitme tutardı. ﴿وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ﴾ Bedürüstî senüniçün va'degâh vardur elbette **[187a]** anı bozamazsın, tâ sana mükâfât olına anda didi ﴿وَانْظُرْ إِلَى إِلَهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا﴾ dahı nazar eyle ol ilâhuna ki 'ale'd-devâm 'ibâdet idüp ana üzerinden gitmezdün, nidiserüz ana didi. ﴿لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا﴾ tahkîk anı yakısaruz, ya enleyiserüz, dahı anı deryâya savurısaruz didi.

Su'âl: Fâyide nedür anı enileyüp savurmakdan? **Cevâb:** Murâd istihfâfdur ve ana tapanlara terkîb-i hüccetdür. Rivâyetdür ki basdı boğazladı kalan bızağular gibi kanı akdı. (97)

﴿إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ اَي وَسِعَ عِلْمُهُ كُلَّ شَيءٍ Bu hitâbdur Ümmet-i Muhammed'e. (98) ﴿كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ﴾ Benî İsrâ'îl haberinden sana zikr itdüğümüz gibi kıssa iderüz üzerine ﴿مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ﴾ geçen ümemün haberlerinden ﴿وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا﴾ tahkîk biz sanan yâ Muhammed hazretümüzden Kur'ân'ı virdük ki her kitâbdan efdaldür. (99) ﴿مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا﴾ Her ki i'râz eyleye andan anunıla 'amel itmeyüp bedürüstî ol günâhı götürüp gelür kıyâmet güninde. (100) ﴿خَالِدِينَ فِيهِ﴾ Şu hâlde ki ebedîlerdürürler ﴿وَسَاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حِمْلًا﴾ ya'nî ne yaman yükdür ol ki götürürler günâhdan.

Su'âl: İ'râz 'ani'l-'amel bi'l-Kur'ân mûcib-i hulûd değül. **Cevâb:** Murâd inkârdür, ya tûl-i meksdür.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿سَاءَ لَهُمْ﴾’deki lâm ne lâmdur? **Cevâb:** Beyâniçündür nice ki ﴿هَيْتَ لَكَ﴾[311]’de. (101)

﴿يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا﴾ An yâ Muhammed **[187b]** ol güni ki İsrâfîl sûrı üfüre, dahı mücrimleri haşr idevüz susuz ve gözleri göğ. Ya‘nî çakır ve yüzleri kara. (102) ﴿يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ﴾ İç ara söyleşürler uğrıncak ﴿إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا﴾ dünyâ sarâyında eglenmedinüz meğer on gün diyü, ya sinlede eğlenmedinüz meğer on gün diyü. Bu ‘azâbı katı görüp dünyâ râhatına te’essüf idüp diyeler, zîrâ surûr eyyâmı ne kadar uzınsa kısacık olur. Ya sinle râhatı ol günün heybeti katında ‘acâyib hûb ola. (103) ﴿نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ﴾ Biz eyürek bilürüz şunı ki dirler ﴿إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً﴾ ol vaktın ki anlarun eyüreği ‘akl yöninden ve bilü yöninden ﴿إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا﴾ eğlenmedinüz meğer bir gün dirler eyyâmı râhatı azırganıp.

Su’âl: On gün dimekde ya bir gün dimekde dahı fâyide var mı? **Cevâb:** On gün ya bir gün dimekde artukcı fâyide budur ki kâfir olduğısa anun cürmi bir günlük ya on günlükdür. Anuniçün bu ebedî ‘azâba fâyide ne didükler olur. (104)

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ﴾ Benû Sakîf dağlarun hâli kıyâmet güninde nice olur diyü su’âl iderler yâ Muhammed ﴿فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا﴾ benüm Tanrım anları koparur dahı kum gibi idüp savurur di yâ Muhammed. (105) ﴿فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا﴾ Dahı anı düpdüz kor. (106) ﴿لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا﴾ Anda ne çukurcak, ne yücece yir görmeyesin.

Su’âl: *‘İvec* kesrile me‘ânîde olur, fethile ecsâmda olur. Yir cisimdür, anda kesr nice münâsib olur? **Cevâb:** ‘İvecün hüsni vardur bu arada, ya‘nî ‘ivec olmaya şöyle ki mühendis **[188a]** Getürsen konyayılan ölçse ve görse ‘ivec bulmaya, sergerdân ola ne kadar fikir sarf iderse. (107)

﴿يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ﴾ O günde okıyıcıya vireler ki İsrâfîl’dür vaktâ ki أَيَّتُهَا الْعِظَامُ الْبَالِيَةُ diyüp nidâ ide kimse andan dönmeye ﴿وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ﴾ avâzeler alçala Tanrı’nun heybetinden ﴿فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا﴾ işitmezsin meğer arkuncak ayak avâzını hemân. (108) ﴿يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ﴾ Ol günde şefâ‘at

[311] Yûsuf 12/23.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

fâyide eylemez ﴿إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ﴾ meğer şefâ'ati şunun ki Tanrı ana destûr virdi ﴿وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا﴾ dahı râzı oldı meşfû'un fîhiçün didiğine ki ol kelime-i tevhîddür. (109)

﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ﴾ Zamâyir İsrâfîl'e râst gidenlere 'âyiddir ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا﴾ Tanrı'nun ma'lûmâtını anlar deryâft idemezler. (110) ﴿وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ﴾ Ol günde hor oldı 'âsîlerün yüzleri ol hayy u tüvânâya ﴿وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا﴾ tahkîk mağbûn oldı şol kim me'âsî ve şirk getürdi. (111) ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ﴾ Her kim ki tâ'atden nesne kazandı hâlbuki ol mü'mindür ﴿فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا﴾ seyyi'âtında nesne arta ya hasenâtından nesne eksile diyü korkmasun. فَلَا يَخَفْ dahı okundı, ﴿فَلَا يَخَافُ﴾ okunsa لَا فَهُوَ يخَافُ takdîrindedür. (112) ﴿وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾, ﴿كَذَلِكَ﴾ ma'tûfdur, ﴿كَذَلِكَ نَقُصُّ﴾ üzerine. Ya'nî ancılayın indürdük Cibrîl'i, tâ üzerine Kur'ân okıya 'Arab lügati üzerine, ya'nî كَمَا اَنْزَلْنَا عَلَيكَ الْآيَاتِ الْمُتَضَمِّنَةِ لِلْوَعِيدِ اَنْزَلْنَا الْقُرْاَنَ عَلَي **[188b]** ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾ me'âsîden sakınsunlar diyü ﴿وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ﴾ هَذِهِ الْوَتِيرَةَ[312] dahı tekrâr itdük va'idimüzden ﴿أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا﴾ ya anlara va'îd anladurıla, ya Kur'ân nasîhat irişdire zikri. Ba'zılar 'azâbıla tefsîr idüpdürürler. (113) ﴿فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ﴾ Müte'âlîdür ol hak pâdişâh kimseye hayf itmekden ya hâtûn ve oğul kabûl itmekden ﴿وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ﴾ tizleme Kur'ân okımağı sana vahy tamâm olmazdan öndin ﴿وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾ Hudâvendâ beni artur bilmek yöninden ve hıfz yöninden ve fehm yöninden, ya savm salât yöninden di yâ Muhammed. ﴿وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ﴾ didüğinde murâd oldur ki Cibrîl vahy indüricek Peygâmber 'aleyhi's-selâm anumla tiz tiz bile okurdı. Ya "Ashâba anı okuma me'ânîsini bilmeyince" dimek olur. (114)

﴿وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ﴾ Tahkîk 'ahd itdük Ebu'l-Beşer'e ol buğdaydan yeme diyü ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ ol buğdaydan yemezden öndin yâ behişte girmezden öndin ﴿فَنَسِيَ﴾ dahı kendüye didiğümüzi unutdı ﴿وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا﴾ ol agaçdan yemeğe biz anuniçün 'azm bulmaduk.

Su'âl: Çün Âdem nisyânıla yedi neden 'âsî didi? **Cevâb:** 'Azm bulmaduk dimeğin ma'nâsı biz andan menhiyyün 'anhdan sabr bulmaduk dimek olur. Ya

[312] Sana tehdit içeren bu âyetleri indirdiğimiz gibi bütün Kur'ân'ı da bu minval üzere indirdik.

﴿فَنَسِيَ﴾ dimek biz ana ‘azâb idiceğümüzi unutdı dimek olur. Ya nisyân bu ümmetden merfû‘dur hemân. Ya ﴿فَنَسِيَ﴾ dimek تَرَكَ الْعَهْدَ مُعْتَقِدًا اِنَّهُ نَهْيِ تَنْزِيهٍ dimek **[189a]** olur. Ya ol vaktın ki Tanrı tecellî itdi Âdem’e mâ sivâllâhı bir uğurda unutdı, şecereyi dahı unutdı, andan Tanrı nehy itdiğini dahı unutdı, yidi iki yüz yıl. ‘İtâbdan murâd oldı ki enbiyânun ‘asrası hadden geçe olur. (115)

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى﴾ Melâyikeye Âdem’e secde eylen didiğimüz vaktde secde eylediler illâ iblîs itmedi, ibâ eyledi.

Su’âl: İblîs cinnîyidi, emr-i bi’s-sucûd hod melâyikeyeyidi. La‘netde fâyide ne? **Cevâb:** İblîs anlarunıla Tanrı’ya anlarun ‘ibâdeti gibi ‘ibâdet iderdi. Vaktâ ki nidâ olundılar sücûdıla Âdem’e ve ana secde kıldılar iblîse artuk vâcib idi ki secde ideyidi. Nice ki bir meclise bir ulu gelse dahı ulular anı karşulasa alçak hâllüler ana seğirdüp varmak gerek.

Su’âl: Çün iblîs cinnîdür, istisnâsı nice sahîhdür melâ’ikeden? **Cevâb:** Bunda tağlîb tarîkası ri‘âyet olundı. Bu şunun gibi oldı ki جَائَنِي الْقَوْمُ اِلَّا فُلَانَةَ[313] didik.

Su’âl: ﴿أَبَى﴾ i‘râbdan mahalli nedür? **Cevâb:** Cümle-i müste’nefedür, evet mef‘ûl takdîr itme. (116)

﴿فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى﴾ Ya‘nî sen zahmet çekmeyesin dimek olur. Âdem uçmakdan çıkıcak işlerdi ve alnında derini silerdi.

Su’âl: Hitâb ikisineyidi, neden فَتَشْقَيَا dimedi? **Cevâb:** Şekâ ve kazanç kazanmak er üzerine olur. (117)

﴿إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَى﴾ Bedürüstî yâ Âdem senüniçün uçmakda acıkmamak ve yalın olmamak vardur. (118) **[189b]** ﴿وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى﴾ Dahı bedürüstî sen susamazsın anda ve güneşe kalmazsın.

Su’âl: إِنَّ, أَنَّ’nün üzerine dâhil olmaz. إِنَّ أَنَّ زَيْدٌ قَائِمٌ dinmez. Bundağı mahzûra ne dirüz? **Cevâb:** *Vâv* ebeden إِنَّ’den nâyib değül, bel ki her ‘âmilden nâyibdür. (119)

313 Filanca hariç tüm kavim geldi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ﴾ ﴿فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ﴾ Ana şeytân vesvese kıldı وَمُلْكٍ لَا يَبْلَى yâ Âdem kulağızlayam mı seni huld ağacına ki andan yeyiceğez ölmezsin, dahı kulağızlayam mı bir mülke ki anun inkıtâ'ı ve gazli yokdur didi.

Su'âl: *Vesvese* târaten *ilâ*yıla târaten *lâm*ıla ta'diye itdüğinde nazar nedür? **Cevâb:** *Lâm*ıla olıcak kurt gibi uludı ve tavuk gibi kekildedi dimek olur. *İlâ*yıla olıcağaz ana sırrıla iğvâ itdi dimek olur. (120)

﴿فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى﴾ Âdem ma'bûdına 'âsî oldı anun emrini terk itmeğile, dahı hatâ eyledi. فَغَوِيَ dahı okundı. Ma'nâsı siğüremedi dimek olur.

Su'âl: ﴿عَصَى﴾ didi, ﴿غَوَى﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** Fâyidesi ziyâde vuzûhdur, ya'nî فَعَصَى وَزَالَ عَنِ الصَّوَابِ[314] dimek olur. (121)

﴿ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى﴾ Andan sonra anun ma'bûdı anı güzîde kıldı, dahı anun üzerine tevbe kıldı, dahı 'ahdi beklemeğe Tanrı ana tevfîk virdi.

Su'âl: **[190a]** ﴿ثُمَّ اجْتَبَاهُ﴾ ne ma'nâyadurur? **Cevâb:** ثُمَّ قَبِلَهُ بَعْدَ التَّوْبَةِ وَقَرَّبَهُ إِلَيهِ dimek olur. (122)

﴿قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ﴾ Tanrı didi ki cennetden hubût idiniz ikiniz ba'zınuz ba'zınuza düşmen olmağıla.

Su'âl: ﴿اهْبِطَا﴾ didiğine ﴿بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ﴾ didiği muhâlifdür. **Cevâb:** Murâd Âdem ve Havvâ ve tavus ve yılan ve iblîsdür.

Su'âl: ﴿عَدُوٌّ﴾ yerine اَعْدَاءٌ münâsib değülmidi? **Cevâb:** ﴿عَدُوٌّ﴾'de tesniye ve cem' ve vuhdân yiksân dur, nice ki İbrâhîm 'aleyhi's-selâm ﴿فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾[315] didi.

﴿فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى﴾ Eğer size yol gösterici gele ki benüm kitâbum ve rasûlümdür, her kim ki benüm râhnümâma uysa azmaya ve armaya. Ya'nî azmaya bid'atile ve armaya 'azâb zahmetiyle. (123)

• • • • • • • • • • •

[314] Âsî oldu ve doğrudan uzaklaştı.

[315] Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah, dostumdur. Şu'arâ 26/77.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي﴾ Her ki benüm kelâmumdan i‘râz ide ﴿فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا﴾ bedürüstî anuniçün dar dirlik vardur.

Su’âl: Kur’ân’ıla ‘amelden i‘râz idenleri çok görürüz eyü dirliğile. **Cevâb:** Murâd âhiret ma‘îşetidür, ya hayâtdur ki kabrde olur, ya anlar eğerçe baylardur, lâkin gurûrdan nesneleri yok gibidür. ﴿ضَنْكًا﴾ masdardur, ضَنْكَي dahı okundı سَكْرَي gibi.

﴿وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ Dahı anı kıyâmet güni kör koparuruz, ya dilkör koparuruz. (124) ﴿قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا﴾ İy ma‘bûdum niçün beni kör kopardun **[190b]** âhiret sarâyında dünyâda görürdüm diye. (125) ﴿قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا﴾ Tanrı te‘âlâ ana ancılayındur ki dirsin benüm âyâtum sana geldi ﴿فَنَسِيتَهَا﴾ dahı sen anı unutdun ﴿وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى﴾ ancılayın sen dahı bugün ‘amâ üzerine konılursın diye. (126) ﴿وَكَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ﴾ Ancılayın ki takrîr olundı cezâ iderüz şuna ki hadden geçdi ﴿وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ﴾ dahı îmân getürmedi ma‘bûdınun âyâtına ﴿وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَى﴾ tahkîk âhiret âzâbı katırakdur dahı bâkîrakdur dünyâ ‘azâbından. Rivâyet vardur ki kabirden gözlü kalkarlar ve mevkıfde kör olurlar. (127)

﴿أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ﴾ Beyân itmedi mi sanün kavmüne ki nice helâk itdük anlardan öndin kurûndan ﴿يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ﴾ yürürler anlarun menâzilinde nice olduklarını anlarun görerler.[316] ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى﴾ (128) ﴿وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى﴾ Bu âyetde takdîm ve te’hîr vardur, ma‘nâ eğer kelime sebkat itdüği olmayayıdı senün ma‘bûdundan, dahı anlara ‘azâb itmek âhirete konmayayıdı, ‘azâb anlara lâzım olurdı.

Su’âl: Ol ne sözdür ki Tanrı’dan sebkat itdi? **Cevâb:** Ol söz ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ﴾[317] âyetidür ve ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾[318] âyetidür. (129)

﴿فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا﴾ Dahı ma‘bûdunun hamdiyle tesbîh it, ya‘nî namâz kıl gün doğmazdan öndin dahı gün

316 Bunda, elbette ki akıl sahipleri için nice ibretler vardır.

317 Oysa sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildi… Enfâl 8/33.

318 Enbiyâ 21/107.

[191a] batmazdan öndin, murâd fecr ve zuhr ve 'asrdur. ﴿وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ﴾ yine giceden dahı namâz kıl, murâd ahşamıla yatsu namâzıdur ﴿وَأَطْرَافَ النَّهَارِ﴾ dahı gündüzün taraflarından namâz kıl.

Su'âl: Murâd bu geçenlerden çün salât-ı hamsdür. Pes ﴿وَأَطْرَافَ النَّهَارِ﴾ tekrârında fâyide ne? **Cevâb:** Yarar ki tekrâr ola te'kîd içün, yarar ki tatavvu'ât ola, yarar ki subhıla mağrib ola.

Su'âl: ﴿وَأَطْرَافَ النَّهَارِ﴾ muhâlifdür, [319] ﴿وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ﴾'ye. **Cevâb:** Murâd salavâtdur, evet tesniye evzahrakdur.

﴿لَعَلَّكَ تَرْضَى﴾ Le'allî ki hoşnûd olasın ma'bûdundan râzı olasın makbûlü'ş-şefâ'at olmağıla. لَعَلَّكَ تَرْضَى dahı kırâ'etdür. (130)

﴿وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ Ya'nî dünyâ bezeğini ﴿لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ﴾ tâ anlarun fitnelerini kılavuz şundan ki anlara virdük ﴿وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ senün ma'bûdunun virdüği yiğrekdür, dahı bâkîrakdur. Murâd helâl kûtdür, ya rızk-ı âhiretdür. ﴿زَهْرَةَ﴾ mansûbdur mef'ûl-i sânîliğile, ya nazbün 'ale'z-zemmdür, ya bedeldir ﴿أَزْوَاجًا﴾'den, ya ﴿بِهِ﴾ mahallinden. ﴿زَهْرَةَ﴾'de feth-i هَا dahı revâdur. (131) ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا﴾ Ehl-i beytüne namâzıla emr eyle, dahı sabr eyle anı kılmağun üzerine ﴿لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا﴾ biz senden rızık dilemeziz ﴿نَحْنُ نَرْزُقُكَ﴾ biz virirüz sana rızkı ﴿وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى﴾ eyü serencâm ehl-i takvâyiçündür. (132) ﴿وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ﴾ Mekke kâfirleri **[191b]** Muhammed'e niçün bize bir âyetile gelmez ma'bûdından didiler. Ya'nî Mekke'nün dağlarını altun eylemek gibi ve âb-ı revânlar getürmek gibi ve gayrı gibi. ﴿أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى﴾ Ya'nî gelmedi mi anlara Kur'ân ki anda beyân vardur şuna ki kütüb-i mütekaddimedeydi. (133)

﴿وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ﴾ Eğer bedürüstî biz helâk itsevüz anları Muhammed gelmezden öndin 'azâbıla, ya ﴿مِنْ قَبْلِهِ﴾'nün zamîri ﴿بَيِّنَةُ﴾'ye gider. Zîrâ ﴿بَيِّنَةُ﴾, burhân ma'nâsınadur. ﴿لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا﴾ diyelerdi, Hudâvendâ niçün bize peygâmber göndermedin ﴿فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ﴾ senün âyât-ı 'izâmuna tâbi' olayduk ﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى﴾ zelîl olmadın ve hor olmadın

[319] **Gündüzün iki tarafında** ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namâz **kıl**… Hûd 11/114.

‘azâbıla dirlerdi. (134) ﴿قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا﴾ Eyit yâ Muhammed her ehad bizden ve sizden muntazırdur ne olacağına, siz dahı göz tutun ﴿فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى﴾ sonra bilesiz ki râst yol eyeleri kimlerdür, dahı mühtedîler kimlerdür.

Su’âl: Tekrârda fâyide nedür? **Cevâb:** *Ashâb-ı sırât-ı seviyy* râst yol bulanlardur, ﴿مَنِ اهْتَدَى﴾ ol yolı varanlardur. Ya ashâb-ı sırât-ı seviyy dünyâdadur, ﴿وَمَنِ اهْتَدَى﴾ didiği ‘ukbâ hakkındadur. Ya ashâb-ı sırât-ı seviyy râst yol varanlardur, ﴿وَمَنِ اهْتَدَى﴾ yol hâlini soranlardurur. (135)

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

21. ENBİYÂ SÛRESİ

سُورَةُ الْأَنْبِياءِ عَلَيهِمُ السَّلَامِ مَكِّيَّةً وَهِي مِائَةٌ وَإِحْدَي عَشَرَ أَيَةً أَوْ إِثْنَتَا عَشَرَ أَيَةً[320]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[192a] ﴿اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ﴾ Yakın oldı halkiçün hisâbları, ya لام, مِنْ ma'nâsınadur. Ya'nî[321] قَرُبَ مِنَ النَّاسِ وَقْتَ حِسَابِهِمْ dimek olur. Murâd iktirâbıdur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Su'âl: İktirâbıla nice vasf olundı وَقَدْ عُدَّتْ دُونَ هَذَا الْقَوْلِ أَكْثَرَ مِنَ خَمْسُمِائَةَ عَامٍ[322]

Cevâb: Karîbdür Tanrı katında ya karîbdür geçen rûzigâra nisbet ya bu yakınlık her kişiye nisbetdür. Zîrâ Peygâmber 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيامَتُهُ[323] didi.

www.tuba.gov.tr

﴿وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ﴾ Anlar kendülere işlenecekden anda gafletdedürürler yarakdan anuniçün i'râz idicilerdürürler. (1) ﴿مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ﴾ Gelmez müşriklere kendüleri yaradanun zikrinden zâhir olup ﴿إِلَّا اسْتَمَعُوهُ﴾ illâ ana kulak ururlar şol hâlde ki müstehzîlerdürürler, ya zikrden murâd Muhammed'dür, takdîr-i âyet اِسْتَمَعُوا مِنْهُ'dur. ﴿وَهُمْ يَلْعَبُونَ﴾ hâlbuki anlar oynarlar. (1) ﴿لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ﴾ Şu hâlde ki gönülleri gâfildür kendülere inecek 'azâbdan. ﴿وَهُمْ

---

320 Enbiyâ 'aleyhimü's-selâm sûresi; Mekke'de nâzil olmuştur, 111 veya 112 âyettir.

321 İnsanlara hesaplarının vakti yakınlaştı.

322 Bu âyetin inişi üzerinden beş yüz yıldan fazla vakit geçtiği halde.

323 "Her kim ki ölür, onun kıyameti kopmuş demektir." Bu rivâyete sahih hadis kaynaklarında rastlanılamamıştır.

﴿يَلْعَبُونَ﴾ hâldür ﴿اسْتَمَعُوهُ﴾'nun zamîrinden, ﴿لَاهِيَةً﴾ hâldür ﴿يَلْعَبُونَ﴾'nün zamîrinden ya terâdüfile, ya tedâhulile. ﴿مُحْدَثٍ﴾'de harekât-i selâse revâdur. Cerrile ﴿ذِكْرٍ﴾'e sıfat olur, ref'ile mahalline sıfat olur, nasbıla hâl olur. ﴿ذِكْرٍ﴾'den murâd Kur'ân'dur.

Su'âl: Kur'ân kelâm-ı ezelîdür, pes ne ma'nâdan ana ﴿مُحْدَثٍ﴾ dinile? **Cevâb:** Murâd *ihdâs*dan [324] اِنْزَالُهُ شَيئًا بَعْدَ شَيءٍ'dür.

Su'âl: Geçen takrîrce dahı halâs olunmaz, ya'nî ﴿مُحْدَثٍ﴾ dindiği 'uhdeden çıkılmaz. **[192b] Cevâb:** ﴿مُحْدَثٍ﴾ yarar ki ityân-ı Kur'ân'a sıfat ola. İtyân hod *muhdes*dür. Zîrâ ol peygâmber ve Cibrîl okımaklığıdur.

﴿وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ Gizlediler şunı ki iç ara söyleşdiler. Şöyle ki bir kişi bilmedi, ya âşikâre kıldılar şunı ki hizlediler. ﴿الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾'dan murâd kâfirlerdür. ﴿الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ bedeldür ﴿أَسَرُّوا﴾'nun vâvından.

Su'âl: ﴿نَجْوَى﴾ isimdür تَنَاجِي'den, bu olmaz illâ hufyeten. ﴿أَسَرُّوا﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** Ma'nâsı [325] بَالَغُوا فِي اِخْفَائِهَا dimek olur.

Su'âl: ﴿وَأَسَرُّوا النَّجْوَى﴾'da dahı vech revâ mıdur? **Cevâb:** Yarar ki ﴿وَأَسَرُّوا النَّجْوَى﴾ haber ola ﴿الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾'dan, yarar ki ﴿وَأَسَرُّوا النَّجْوَى﴾, ﴿وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ﴾'ye ma'tûf ola. ﴿الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ haber-i mübtedâ-i mahzûf ola.

﴿هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ﴾ Bu Muhammed değül illâ beşer sizcileyin, yir ve içer ve uyur ve ölür ﴿أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ﴾ hâzır mı olursız sihir dinlemeğe hâlbuki siz bilürsiz ki ol getürdüği sihir değüldür. ﴿هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ﴾ âhirine değin ﴿أَسَرُّوا﴾'ya mef'ûlün bihîdür. İ'tikâd iderlerdi ki rasûl olan melek gerek, benî âdemden her kim risâlet da'vâ kıla sâhir olur ve anun getürdüği mu'cizesi sihir olur.

Su'âl: Niçün kitmânda mübâlağa kıldılar? **Cevâb:** Murâdları anlarun peygâmberün işini bozmağıdı, bu gâyetde gizlemegile olur. Hem peygâmber [326] اِسْتَعِينُوا عَلَي قَضَاءِ حَوَايجَكُمْ بِالْكِتْمَانِ didi. (3)

[324] Parça parça inzâl edilmesi.

[325] Yaptıkları söyleşiyi gizlemekte ileri gittiler.

[326] **İhtiyaçlarınızı temin ederken gizlilikle yardım isteyiniz**. Çünkü her nimet sahibine haset edilir. el-Kuzâ'î, *Müsnedü'ş-Şihâb*, I/410.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Rivâyetdür ki anlar peygâmbere iç ara ne danışduk bize haber vir didilerse ﴿قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ âyeti indi. Ya'nî eyit **[193a]** yâ Muhammed benüm ma'bûdum bilür dineni âşikâreden ve nihândan, göklerde ve yirlerde.

Su'âl: عْلَمُ السِّرَّ ne ma'nâdan dimedi? **Cevâb:** ﴿قَوْل﴾'de 'umûm vardur, sırra ve cehre şâmil olur, pes te'kîdde artuğrakdur.

Su'âl: Furkân'da âkidden ne ma'nâdan i'râz olundı ki [327] ﴿قُلْ أَنزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ﴾ didi? **Cevâb:** Âkid getürmek vâcib değüldür, hem iftinân dahı bundadur. (4)

﴿بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ﴾ Bel ki anlar Muhammed getürdüği *edgâsü ahlâm*dur ﴿بَلِ اقْتَرَاهُ﴾ bel ki Muhammed anı kendüden çıkardı ﴿بَلْ هُوَ شَاعِرٌ﴾ bel ki şâ'irdür, ya'nî yalan düzicidür ﴿فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ﴾ bize bir nişâneyile gelsün eğer gerçeğise şunun gibi ki ilerüki peygâmberler gönderildi anunıla, 'asâyı ejdehâ eylemek gibi ve kayadan deve çıkarmak gibi.

Su'âl: Bu muhâlif sözleri 'âkıl olanlar dimez, bunlar nice dirler? **Cevâb:** Ba'zı *edgâs-i ahlâm* didiler, ba'zı iftirâ didiler, ba'zı sihir ve ba'zı şi'r didiler. (5)

﴿مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ﴾ Îmân getürmedi anlardan öndin ehli bir köyün ki biz anları helâk itdük Kureyş kâfirler îmân mı getürürler. (6)

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ﴾ Göndermedük senden öndin yâ Muhammed meğer erenler ki anlara vahy olınur. Ya'nî melekler değül idi âdemîleridi ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ ehl-i Tevrât'a ve ehl-i İncîl'e sorun anı, eğer bilmezsenüz di yâ Muhammed. (7) **[193b]** ﴿وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ﴾ Anları biz ta'âm yimez cesed kılmaduk, dahı anlar muhalled olmadılar.

Su'âl: ﴿لَن نُّؤْمِنَ بِهَذَا الْقُرْآنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ﴾ [328] didi, hâlbuki anlar ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ﴾ dindi anlaruniçün. **Cevâb:** Mekke kâfirleri eğerçe bilmezler lâkin Ehl-i Kitâb'un nakli mütevâtirdür, tevâtürile olan mûcib-i 'ilimdür.

---

[327] **De ki: "O kitabı göklerin ve yerin sırrını bilen indirmiştir…** Furkân 25/6.

[328] İnkâr edenler, "**Biz bu Kur'an'a da ondan önceki kitaplara da asla inanmayız**" dediler... Sebe 34/31.

Su'âl: ﴿جَسَدًا﴾ didi, اَجْسَادًا dimedi, nazar ne? **Cevâb:** Her biri ceseddür, ol i'tibârıla ifrâd itdi.

Su'âl: Peygâmber olan yir ve içer didiği anlara redd olur, ﴿وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ﴾ nice redd olur? **Cevâb:** Bu dahı redd olur, zîrâ yeyen ve içen ve ölen muhalled olmazlar. (8)

﴿ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ﴾ Andan sonra peygâmberlere va'di gerçek itdük ﴿فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ﴾ dahı kurtarduk anları dahı şunları ki dileriz ﴿وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ﴾ evet müsrifleri helâk eyledük. (9)

﴿لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ Tahkîk indürdük size Kur'ân'ı ki anda şerefiniüz yâd olınupdur, inanup îmân getürmez misiz? (10) ﴿وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً﴾ İy nice helâk itdük karyeler ehlinden ki kâfirleridi ﴿وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ﴾ dahı yaratduk anlardan sonra niceleri dahı ki sâkin oldılar menâzilinde anlarun. (11) ﴿فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنَا﴾ Vaktâ ki bizüm hışmumızı anladılar ﴿إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ﴾ göresin anlar ol menâzilden kaçarlar. (12) ﴿لَا تَرْكُضُوا﴾ Kaçman di ﴿وَارْجِعُوا إِلَى مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ﴾ dahı dönün şuna ki anda **[194a]** hoş geçdinüz, dahı menâzilinüze dönün, tâ peygâmberinüzi ne ma'nâdan öldürdinüz sorılasız.

Su'âl: Kâyil kimdi? **Cevâb:** Yarar ki melâ'ikeden ola, yarar ki mü'minlerden ola, yarar ki Tanrı ola. (13)

﴿قَالُوا يَاوَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾ Anlar vay bize veyl 'azâbıyla ki bedürüstî biz zâlimler olduk didiler ki peygâmberümüz öldürdük didiler. (14) ﴿فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ﴾ Lâ tezâl kelime-i veyl anlarun kelecileri oldı şuna değin ki anları biçilmişler ve süyünmişler itdük.

Su'âl: *Da'vâ* ne ma'nâdan dindi? **Cevâb:** Da'vâ dindi ol ma'nâdan ki müvelvil veyli kendüye okur, تَعَالَ يا وَيل فَهَذَا وَقْتُكَ[329] dir.

Su'âl: ﴿جَعَلْنَا﴾ ne ma'nâdan üç mef'ûle ta'diye eyledi? **Cevâb:** Sûretde üçdür evet ol iki mef'ûl bir mef'ûl yerindedür. جَعَلْنَاهُمْ جَامِعِينَ بَيْنَ صِفَتِي الْحَصَادِ وَالْخَمُودِ[330] dimek olur. (15)

• • • • • • • • • •

329 Ey veyl gel artık! Tam senin vaktin!

330 Biz onları biçilmiş ot ve sönüp gitmiş ocak vasıflarını cem edici kıldık.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ﴾ Yaratmaduk gökleri ve yirleri ve anları ve anlarun arasındağını oynayıcı olup, ya'nî 'abes yaratmaduk bel ki hikmetiçün ve 'ibretiçün yaratduk. (16) ﴿لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ﴾ Eğer dilesevüz ki oğul idevüz katumuzdağundan idinirdük hûr ve vildân ve melâ'ike gibi, beşerden idinmezdük. Bu reddür şunlara ki Mesîh ve 'Uzeyr oğlıdurlar. ﴿لَهْو﴾ Yemen dilince oğula eydürler. ﴿إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ, مَا كُنَّا فَاعِلِينَ ma'nâsınadur. (17) ﴿بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ﴾ **[194b]** Ya'nî şirklerini ve yalanlarını bâtıl iderüz zuhûr-ı îmânıla nâgâh göresin ki ol helâk olmış. Tahte'l-lafz ma'nâ ﴿بَلْ نَقْذِفُ﴾, bel bırakuruz ﴿بِالْحَقِّ﴾ hakkı ﴿عَلَى الْبَاطِلِ﴾ bâtılun üzerine ﴿فَيَدْمَغُهُ﴾ dahı anı nâbedîd ider ﴿فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ﴾ göresin ol belüsiz olmış. ﴿وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ﴾ Veyl tamusınun 'azâbı sizüniçündür şundan ki anı sıfatlarsız anunıla veledi ve hâtûnı var diyü. (18)

﴿وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ﴾ Her kim ki anun hazretindedür, anun 'ibâdetinden serkeşlik itmez ne hod 'âciz olurlar. (19) ﴿يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ﴾ Tesbîh iderler gice ve gündüzde hiç melûl olmazlar.

Su'âl: *İstihsâr*da mübâlağa var ki *husûr*da yokdur. Evceh oldı ki anlardan ednâ-i husûr nefy olınaydı. **Cevâb:** İstihsârda beyân vardur buna ki ulu azgunluğun anlarun katında aslâ i'tibârı yokdur, kiçi azgunluk hod kande kaldı. (20)

﴿أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ﴾ Ma'bûdlar mı tutdılar anlar yir cinsinden ki yokdan anlar var ideler, ya yirden ölmüşler durgıralar.

Su'âl: Kâfirler putlarumuz yirden âdem koparur dimediler inkâr nice sûret bağlar? **Cevâb:** Eyledür ki dirsin lâkin da'vâ-i ilâhiyyeden da'vâ-i inşâr dahı lâzım gelür.

Su'âl: ﴿هُمْ﴾ lafzında nükte nedür? **Cevâb:** Nükte ifâde-i ma'nâ-yı husûsiyyedür. Ya'nî[331] قِيلَ لَا يَقْدِرُ عَلَي الْإِنْشَاءِ إِلَّا هُمْ وَحْدَهُمْ (21)

[195a] ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾ Eğer yirlerde ve göklerde âlihe olaydı gayrullâh, yir gök fesâda giderdi ﴿فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾ Ol Tanrı ki

[331] Yeniden diriltmeye yalnızca kendileri güç yetirebilen.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

'arşun Tanrı'sıdur, münezzehdür şundan ki müşrikler vasf iderler veledi var ve şerîki var dimeğile. Bu arada ﴿إِلَّا﴾ gayr ma'nâsınadur.

Su'âl: ﴿إِلَّا اللَّهُ﴾ niçün yaramaz ki bedel ola? **Cevâb:** Bedel olmaz illâ kelâm-ı gayr-ı mûcebde, nice ki [332]﴿وَلاَ يَلْتَفِتْ مِنكُمْ أَحَدٌ إِلاَّ امْرَأَتَكَ﴾ âyetindedür. Bu âyetde iki nesneye delâlet var. Birisi oldur ki müdebbiri ol ikinün gerekmez illâ bir, ikincisi ol bir değül illâ ol.

Su'âl: Ol iki emr neden vâcibdür? **Cevâb:** Ra'iyye fâsid olur ki iki meliğün tedbîriyle. Rivâyetdür 'Abdülmelik'den, Eşdak'ı öldürdüği çağda, "Vallâhi benüm iki gözümün birisiydi, lâkin iki aygır bir kazukda yaraşmaz" didi. (22)

﴿لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ﴾ Sorılmaz Tanrı te'âlâ şundan ki işler, evet anlar sorılurlar. Ya sorılmaz ol kazâsından ve kaderinden, evet anlar sorılurlar ef'âllerinden. (23)

﴿أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً﴾ Tanrı'dan gayrı ma'bûdlar mı tutdılar, ya'nî vasf itdiler ki Tanrı'nun şerîki vardur diyü ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ﴾ ana şerîk varlığına burhânınuz getürün yâ Muhammed ﴿هَذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي﴾ bu Kur'ân burhânıdur şunun ki benümile biledür, dahı benden öndinki ümemün burhânıdur. ﴿بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ﴾ Bel cümle kâfirler **[195b]** delâyil-i tevhîdi bilmezler. (24) ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾ Göndermedük senden öndin yâ Muhammed bir peygâmberi illâ vahy olundı ana ki bedürüstî ma'bûd yokdur benden gayrı bana tapun diyü. (25) ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا﴾ Huzâ'a hakkında indi ki melâi'ke benâtullâhdur didiler ﴿سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ﴾ ya'nî Tanrı münezzehdür andan, bel ki anlar mükerrem bendelerdürür. (26) ﴿لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ﴾ Ya'nî Tanrı'dan fermân gelmedin iş işlemezler ve söz söylemezler ﴿وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ﴾ dahı ol melâ'ike Tanrı'nun buyruğıyla işlerler. (27) ﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى﴾ Dahı anlar şefâ'at itmezler meğer şuna ki Tanrı anuniçün şefâ'at itmekliklerine râzı oldı anlarun ﴿وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ﴾ dahı anlar Tanrı'nun haybetinden korkıcılardururlar.

[332] … Geceleyin bir vakitte aileni al götür. **İçinizden kimse ardına bakmasın. Ancak karın müstesna**. (Onu bırak.)… Hûd 11/81.

Su’âl: Çün ferişteler ma‘sûmlardurlar niçün korharlar? **Cevâb:** Serencâmdan korkarlar, zîrâ iblîse la‘net oldı, Hârût ve Mârût mu‘azzeb oldılar. (28)

﴿وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ﴾ Her kim ki farazâ anlardan bedürüstî ben ma‘bûdam Tanrı’dan gayrı dise ﴿فَذَلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ﴾ biz ana cehennemile cezâ iderüz ﴿كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ﴾ ancılayın yoldan çıkanlara küfrile cezâ iderüz ‘adl idüp. (29) ﴿أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا﴾ Görmedi mi şunlar ki kâfir oldılar ki bedürüstî yirler ve gökler bitüğidi anları birbirinden ayırduk.

Su’âl: Görmediler mi didi, kande gördiler? **Cevâb:** **[196a]** Ma‘nâsı اَلَمْ تُخْبِرُوا, ya اَلَمْ يعْلَمُوا’dur.

Su’âl: ﴿كَانَتَا﴾ didi, كُنَّ yeriydi. **Cevâb:** Murâd *cemâ‘atü’s-semâvât* ve *cemâ‘atü’l-arz*dur.

Su’âl: *Ratk*un sûretini nice takrîr idersin? **Cevâb:** Üç vechiledür, biri takrîr olundı. Biri gökler ve yirler bitevüyidi, gökleri yağmurıla sökdük ve yirleri nebâtıla sökdük. Ya gökler ve yirler biridi, sökdük yedişer itdük dimek olur. ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ﴾ Her hayyı sudan yaratduk inanmazlar mı vahdâniyyetimize?

Su’âl: Melâ’ikeye ve cinne ne dirüz ki envârdan ve nârdandur? **Cevâb:** Ol nâr ve ol nûr dahı sudan yaradıldı. Ya ﴿كُلَّ﴾ ba‘z ma‘nâsınadur, ya ﴿جَعَلْنَا﴾ kendü ma‘nâsınadur, ya her şeyün nizâmını suyıla kılduk dimek olur. (30)

﴿وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ﴾ Dahı yirde dağları çöksü kılduk yir halkı çalkanmasun diyü.

Su’âl: Nefyi ﴿تَمِيدَ﴾’de nirden aluruz? **Cevâb:** Lâm elif mahzûfdur, أَنْ لَا تَمِيدَ بِهِمْ dimek olur. nice ki [333] ﴿لِئَلَّا يَعْلَمَ﴾’de hazf olundı ‘adem-i lebs içün.

﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ﴾ dahı kılduk yirde gin yollar tâ anlar azmayalar.

Su’âl: ﴿فِجَاجًا﴾, ﴿سُبُلًا﴾ lafzına sıfatdur, neden mukaddem oldı? **Cevâb:** Sıfat değül hâldür, zü’l-hal nekire olmağın hâl mukaddem oldı. (31)

[333] Hadîd 57/29.

﴿وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا﴾ Dahı göği biz beklenmiş sakf kılduk şeyâtînden ki melekler beklerler ve halelden dahı beklenmiş kılduk. ﴿وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ﴾ **[196b]** Kâfirler anun 'acâyibinden yüz çeviricilerdürürler. Ya'nî ayı ve güneşi ve seyyârâtı ve kevâkibi tedbîr kılmağa bir müdebbir gerek fikr itmezler. (32) ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ Ya'nî anlardan her birisi felekdedür yüzerler.

Su'âl: ﴿يَسْبَحُونَ﴾ 'ukalâ cem'idür, bular hod 'âkıl değüller. **Cevâb:** *Sibâhat*e nisbet olduğiçün 'ukalâ cem'ini getürdi.

Su'âl: ﴿يَسْبَحُونَ﴾ didi يسْبَحَانِ yerinde, nazar nedür? **Cevâb:** Hâldür, سَابِحَات ma'nâsına.

Su'âl: Bu ikisine nazar oldı hâl nasb itmeğile **Cevâb:** Bu şunun gibidür ki رَأَيتُ زَيدًا وَهِنْدًا مُتَبَرِّجَةً[334] dirsin.

Su'âl: Her biriçün 'alâ haddihî bir felek vardur, ne ma'nâdan ﴿فِي فَلَكٍ﴾ didi? **Cevâb:** Bu şunun gibidür ki sen كَسَاهُم الْمَلِكُ حُلَّةً وَقَلَّدَهُمْ سَيفًا[335] dirsin. (33)

﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ﴾ Senden öndin bir nefse dünyâ sarâyında yâ Muhammed hulûd kılmaduk, eğer sen ölürsen anlar ebediler mi kalısardururlar? Bu Muhammed'ün öldüğine şemâtet kasd idenlerün hakkına inüpdür. (34) ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ Her nefs ölüm tadını tadıcıdur ﴿وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ﴾ dahı sınarız anları fakr ve gınâyıla, şiddet ve rehâyıla sınamaklık. Yine bizden yana döndürilürsiz. (35) ﴿وَإِذَا رَآكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا﴾ Vaktâ ki seni göre şunlar ki kâfir oldılar, tutmazlar seni illâ masharalığa **[197a]** ﴿أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ﴾ bu mıdur sizün tapduklarınuzı 'ayb iden dirler. Murâd Ebû Süfyân b. Harb ve Ebu Cehl b. Hişâm ve etbâ'ıdur. ﴿وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ﴾ Anlar şunlardur ki Rahmân'un zikrine münkirlerdürürler. Ya مَا نَعْرِفُ الرَّحْمٰنَ إِلَّا رَحْمٰنَ الْيَمَامَةِ[336] dirler. (36)

﴿خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ﴾ İnsân *'acel*den yaradıldı. Murâd insândan Âdem'dür. Vaktâ ki can göğsine girdi, durmak istedi. Güneş batmadan can girmişidi,

---

334 Ben Zeyd'i ve Hind'i açık-saçık gördüm.

335 Melik onlara hil'at giydirdi ve onlara kılıç kuşandırdı.

336 Biz Yemâme'nin Rahmân'ından başka Rahmân tanımayız.

tamâm girse gurûbdan öndin didi. Ya *‘acel* balçığa dirler Himyer lügatınca, ya ‘acelden murâd nutfedür.

Su’âl: İsti‘câlden bendelerini nehy itdi ﴿خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ﴾ demişiken bu teklîf-i mâ lâ yutâk değül mi? **Cevâb:** Bu şunun gibidür ki anlara şehvet bindürdi, dahı buyurdı ki ana gâlib olalar ol kudrete ol cüz’i ihtiyâra nazar idüp.

﴿سَأُرِيكُمْ آيَاتِي﴾ Tizde gösteriserem nişânelerümi, ya‘nî Bedir gazâsında, ya kıyâmet güninde ﴿فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ﴾ tizlemen benüm üzerine. Bu âyet Mekke kâfirleri ‘azâbı ta‘cîl itdüğinde indi. (37) ﴿وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ Kâfirler, “Bu kıyâmet va‘di ya bedr va‘di ta feth-i Mekke va‘di ne vaktindür eğer gir-çeksenüz?” didiler Muhammed’e ve mü’minlere. (38) ﴿لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ﴾ Eğer bilseler şunlar ki kâfir oldılar ol vaktde ki odı def‘ idemeyeler yüzlerinden ve def‘ idemeyeler arkalarında ve dahı ol günde yardımcı bulmayalar.

Su’âl: **[197b]** ﴿لَوْ﴾ cevâbı kanı? **Cevâb:** Mahzûfdur, ol cevâb لَمَّا كَانُوا بِتِلْكَ الصِّفَةِ مِنَ الْكُفْرِ وَالْإِسْتِهْزَاءِ وَالْإِسْتِعْجَالِ[337]’dür, ya bu ﴿لَوْ﴾’e cevâb gelmez nice ki sen Esedullâh’ı cenk güninde görsen didiğine cevâb gerekmez. ﴿حِينَ﴾, ﴿لَوْ يَعْلَمُ﴾’ye mef‘ûlün bihîdür, ya ﴿حِينَ﴾’de ‘âmil mahzûf يَعْمَلُونَ’dür. (39)

﴿بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً﴾ Bel kıyâmet anlara ansızda gelür ﴿فَتَبْهَتُهُمْ﴾ dahı anları helâk ider ﴿فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا﴾ dahı anı döndürmezler ﴿وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ﴾ ne hod anlar mühlet virilürler.

Su’âl: ﴿رَدَّهَا﴾’nun zamîri nireye ‘ayiddür? **Cevâb:** ﴿نَارَ﴾’a râci‘dür, ya ﴿حِينَ﴾’e râci‘dür ki sâ‘at ma‘nâsınadur. (40)

﴿وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ Bu âyet neye tesellîdir Peygâmber’e, En‘âm sûresinde takrîr olupdur. (41) ﴿قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ﴾ Kim bekler sizi gicede ve gündüzde Rahmân ‘azâbından di yâ Muhammed ﴿بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ﴾ bel ki anlar kendüleri yaradanun zikrinden i‘râz idicilerdür. (42) ﴿أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا﴾ Mîm sıladur, ya‘nî anlarun ma‘bûdları mı var ki anları ‘azâbumuzdan alalar ﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ﴾ evvel kendülere yardım idemezler ﴿وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ﴾

[337] Küfr, istihzâ ve azaba acele etmek gibi bir hal içinde olmazlardı.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

ne hod anlar bizüm ‘azâbumuzdan emîn olurlar. (43) ﴿بَلْ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ﴾ Bel mütemetti‘ itdük anları imhâlile dahı atalarını şuna değin ki ecel irişdi ﴿أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا﴾ görmezler mi ki bedürüstî **[198a]** biz diyâr-ı küfre gelürüz ekserüz anı bucaklarından Müsülmânlık urnatmağıla ﴿أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ﴾ anlar mı gâliblerdür? Ya‘nî Tanrı gâlibdür anlar mağlûblardururlar.

Su’âl: ﴿نَأْتِي﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** Murâd anlarun gönüllerine heybet bırakmakdur ve kendü nâsır olduğını bildürmekdür. (44)

﴿قُلْ إِنَّمَا أُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا يُنْذَرُونَ﴾ Bedürüstî ben inzâr iderem size vahyile sağır hod Tanrı’dan yana okımağı işitmez inzâr vaktinde di yâ Muhammed.

Su’âl: Tanrı’dan yana da‘vet iden beşâretile dahı okır, nice ki inzârıla okır, sağır olanlar ikisini dahı işitmez. ﴿إِذَا مَا يُنْذَرُونَ﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** Korkulu sözlere kulak urmazlar, eyü sözlere dahı hıdâ‘ sanup yine kulak urmazlar. (45)

﴿وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَاوَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾ Eğer anlara irişse senün ma‘bûdunun ‘azâbından bir pâre, vay bize bedürüstî biz zâlimler olduk ma‘bûdun tâ’atini terketmeğile dirler. (46) ﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ Bir koruz ‘adl ider terâzüyi kıyâmet güninde, ya‘nî getüreler hasenâtı ana eyü sûretde ve seyyi’âtı kabîh sûretde.

Su’âl: Terâzü vaz‘ında nazar nedür? **Cevâb:** Murâd ‘adldür kemâ yenbağî ‘ibâd arasında.

﴿فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا﴾ Ya‘nî bir nefsün a‘mâlinün sevâbından nesne eksilmez ﴿وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ﴾ eğerçe ol hardalardan dâne ağırlığınca olursa dahı ﴿أَتَيْنَا بِهَا﴾ biz anunıla sevâb virürüz ﴿وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ﴾ biz yiteriz keremile **[198b]** cezâ kılmağa, ya ﴿كَفَى﴾ haberdür, اِكْتَفُوا ma‘nâsına.

Su’âl: Bu arada ﴿وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ﴾ didi, yukarıda[338] ﴿كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾ didi, tenâkuz olmaz mı? **Cevâb:** Mü’minleri ve ‘âbidleri kendü hisâb ide ve ‘âşıkları kendülere koya. (47)

[338] İsrâ 17/14.

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَ﴾ *Furkân*dan murâd Tevrât'dur. *Ziyâ*dan murâd yine Tevrât'dur, yarar ki hâl ola. *Vâv* sıla ola, vâvsız dahı okundı. *Furkân*dan murâd fâriku beyne'l-hakki ve'l-bâtıl ola, ya infirâk-ı bahr ola. *Zikir*-den murâd nasîhat ola. (48) ﴿الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ﴾ Şunun gibi müttakîler ki kendüleri yaradandan korkarlar, anı görmedin, dahı anlar kıyâmetden korkucılardur, 'azâbını görmedin. ﴿الَّذِينَ﴾ mecrûrdur vasfiyyetile. Yarar ki mansûb, ya merfû' ola medh üzerine. (49) ﴿وَهَذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ﴾ Bu Kur'ân menâfi'i ve hayrı çoklukdur ki biz anı gönderdük yâ Muhammed ﴿أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ﴾ siz misiz anı yalanlayıcılar? (50) ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ﴾ Tahkîk biz İbrâhîm'ün günâhını 'afv itdük ya ma'rifetile ikrâm itdük peygâmber değü-liken Mûsâ'dan ve Hârûn'dan öndin. ﴿وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ﴾ Biz anı hidâyete lâyıkdığını bilürdük. Ya ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ didiği İbrâhîm bülûğa irmedin dimek olur. Rivâyetdür ki doğıcak ol mağarada ana melek gönderdi. Geldi Tanrı sana buyurur ki anı bile-sin kalbinüle ve zikr idesin dilünile didi. İbrâhîm revân قَدْ فَعَلْتُ didi, اِفْعَلْ dimedi. **[199a]** Ya ﴿رُشْدَهُ﴾ didiği hulle virdük, ya nübüvvet virdük dimek olur. (51)

﴿إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki İbrâhîm atasına ve kavmine ne sûretlerdür işbu ki siz anlara taparsız didi. ﴿مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ﴾ didiğinde tecâhül-i 'ârif var tahkîr içün.

Su'âl: ﴿لَهَا عَاكِفُونَ﴾ didi, عَلَيهَا عَاكِفُونَ neye dimedi? **Cevâb:** ﴿عَاكِفُونَ﴾'da ta'di-ye kasd itmedi, eğer itseydi sılasıyla iderdi ki عَلَي'dur. Yarar ki 'âmil ola ﴿إِذْ قَالَ﴾'de. (52)

﴿قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ﴾ Anlar cevâb bulmayıp atalarumuzı bunlara tapıcılar bulduk didiler. (53) ﴿قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ İbrâhîm anlara tahkîk oldunuz siz, dahı atalarunuz rûşen azgunlıkda didi. (54) ﴿قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ﴾ Anlar İbrâhîm'e hakkıla mı geldün, ya'nî ciddile mi dirsin ya mizâh idicilerden misin didiler. (55) ﴿قَالَ بَل رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَى ذَلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ﴾ İbrâhîm, bel ceddile direm zîrâ sizün ma'bûdunuz göklerün ve yirlerün hâlıkıdur ki yaratdı anları. Ya ol temâsîli ben anun üzerine size eydürem tanuklardanam didi. (56)

﴿وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ﴾ İbrâhîm, elbette putlarınuzı sıram siz 'îdinüze yüz dönderüp gitdikden sonra didi. Ol vakt 'îdlerine gidecek kimse

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

komazlardı evlerinde. İbrâhîm'i bile aldılar, giderek İbrâhîm hastalığum var diyü yine döndi geldi. Balta **[199b]** ya keser aldı, dahı anları pâreledi. Nice ki ana (57) ﴿فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ﴾ âyeti şehâdet ider. Ya'nî anları pâre pâre kıldı, meğer anlarun büyüğüni kodı. Dahı keseri boynında asakodı anlar kebîrine rucû' ideceğini anıban.

Su'âl: ﴿تَاللَّهِ﴾ didiğinde بَ'yıla تَ'nun farkı nedür? **Cevâb:** تَ'da ziyâde ta'accüb var ki nice cür'et itdi, Nemrûd zamânıydı cebbâr mütekebbir dînine yardımcıyıken İbrâhîm nice pâre pâre itdi. Geldiler putlarını o resme göricek (58)

﴿قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾ didiler. Ya'nî her kim ki bizüm putlarımuza anı işledi ol zâlimlerdendür didiler.

Su'âl: ﴿فَجَعَلَهُمْ﴾ didi, hâlbuki anlar 'ukalâ değüller. **Cevâb:** Anlarun i'tikâdınca sevk olundı. (59)

﴿قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ﴾ İbrâhîm'ün o putlara yaramaz sözini işidenler şehâdet idüp, işitdük bir yiğidi ki anları yaramaz anardı, ana İbrâhîm dirler didiler. (60) ﴿قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلَى أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ﴾ Nemrûd -le'anehullâhu te'âlâ- ve anun a'vânı getürün anı halkun gözlerine karşu, tâ anun üzerine şehâdet ideler didiler. Dahı getürdiler İbrâhîm'i meliklerine ki Nemrûd b. Ken'ân'dur.

Su'âl: Nedür ol iki fi'lün hükmi ﴿سَمِعْنَا﴾'dan sonra ve fark nicedür? **Cevâb:** İkisi dahı sıfatdur ﴿فَتًى﴾'ya lâkin evveli ehemmrekdürür.

Su'âl: İbrâhîm lafzınun vechi nedür? **Cevâb:** Haberdür mahzûfa, ya münâdâdur, ya ﴿يُقَالُ﴾'ya fâ'ildür.

[200a] Su'âl: İsti'lâ ne ma'nâ virür? **Cevâb:** Evvel ﴿عَلَى أَعْيُنِ﴾ hâldür. Bu vâriddür mesel tarîki üzerine. Ya'nî sâbit olsun anun ityânı gözlerde كَتَمَكُّنِ ثَبَاتِ الرَّاكِبِ عَلَي الْمَرْكُوبِ[339] (61)

﴿قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ﴾ Anlar sen mi işledün bunı bizüm tapdukları-muza yâ İbrâhîm didiler. (62) ﴿قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا﴾ İbrâhîm bel ki anı anlarun

339 Binek üzerindeki binici yüksekten rahatça görülebildiği gibi.

İSAM TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

işbu ulusı işledi didi ﴿فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ﴾ sorun anlara eğer söylerise cevâb alursız didi.

Su'âl: ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ﴾ dimek İbrâhîm'den kizb değül mi? **Cevâb:** Sûretde kizbdür, evet anunıla anlarun bâtıldığı ma'lûm olur. Ya kavmün ulusı İbrâhîm'dür, ol uvatdı dimek olur. Ya gazab vechiyle söyledi, yok sen işledün dimek sûretinde ola. Ya kebîr işledi anı ki anun ârâsteliği gazaba getürdi İbrâhîm'i. فَعَّلَهُ كَبِيرُهُمْ dahı okundı. (63)

﴿فَرَجَعُوا إِلَى أَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ﴾ Ol esnâda nefislerine döndiler haclet hâsıl idüp dahı nefislerine, "Bedürüstî zâlimler sizlersiz didiler ki zulmi İbrâhîm'e nisbet itdinüz" didiler. (64) ﴿ثُمَّ نُكِسُوا عَلَى رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ﴾ İnsâf itdüklerinden sonra başlarını aşağa asdılar, ya yine küfürlerine meşgûl oldılar. İbrâhîm'e anlar, tahkîk bildün ki anlar söylemez didiler. (65) ﴿قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ أُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ İbrâhîm anlara, tapar mısız Tanrı'dan yüz çevürüp şuna ki size nesne **[200b]** fâyide itmez tapduğunuzçün ve dahı ziyân itmez size tapmadığınuzçün. Öf size dahı şuna ki taparsız hak ma'bûdı koyup, anlamaz mısız ki şu'ûrı olmayan size fâyide itmez didi. (67)

﴿قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ﴾ Hacıl olup anlar yakun anı, dahı yardım idün Tanrılarınuza eğer İbrâhîm'den intikâm itmek dilersenüz didiler. Diyen bir rivâyetde Heyzen'dür, ya Nemrûd'dur. Ol vaktın İbrâhîm'i 'aleyhi's-selâm habs itdiler. Dahı bir değirmi havli yapdılar ve ana bir ay odun taşıdılar. Ve od urdılar küvüsâde od göğe çıkdı, kimse yakın gelemezdi. 'Âciz oldılarsa İbrâhîm'i bırakmakdan şeytân 'aleyhi'l-la'ne mancımık tasnîf idivirdi ana urdılar atdılar vaktâ ki oda irişdi Tanrı te'âlâ (68) ﴿قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ﴾ İy od İbrâhîm'e berd u selâm ol didik didi. Oda gelicek Cibrîl kucakladı anı dahı üzerine kodı ve ol arayı kanadıyla urdı, andan su çıkıp çevresi yemyeşil oldı. Üçünci gün Nemrûd kasrından bakdı gördi, ol çemeni od içinde gördi ki atılan bir iken iki olmış, meğer nökeri melekidi ki hâtırını soragelmişdi. Nemrûd mütehayyir kaldı kavmi hor oldılar. Nice ki ﴿وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ﴾ âyeti ana işâret itdi. Ya'nî anlar İbrâhîm'i yakmak dilediler biz anları horlar ve mağbûnlar kılduk didi Tanrı.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Od bî-'akl idi, nice hitâb itdi. **Cevâb:** **[201a]** Bu hitâb tahvîldür nice ki [340]﴿أَوِّبِي مَعَهُ﴾ didi.

Su'âl: ﴿بَرْدًا﴾ didi, بَارِدًا dimedi. **Cevâb:** ﴿بَرْدًا﴾ masdardur bunda tezkîr ve te'nîs berâberdür.

Su'âl: Od nice suvıdı? **Cevâb:** Tanrı odun tab'ını giderdi ki ihrâkıdı işrâk kodı hemân. Ya od tab'ındayıdı lâkin ana elemi irişmezdi nice ki hazene-i cehenneme irişmez.

Su'âl: ﴿عَلَى إِبْرَاهِيمَ﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** ﴿عَلَى إِبْرَاهِيمَ﴾ dimeseydi od cihândan götürülürdi. (70)

﴿وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ﴾ Dahı kurtarduk anı Lût'ı ol yire çıkarub ki bereket kılduk anda 'âlemler halkiçün. Ya'nî 'Irâk'dan Beytü'l-Mukaddese, ya Şâm'a geldiler. (71) ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ﴾ Dahı ana İshâk'ı bağışladuk ﴿وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً﴾ dahı Ya'kûb'ı bağışladuk şu hâlde ki oğul oğlıydı ﴿وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ﴾ Mecmû'sını sâlihler kılduk. ﴿جَعَلْنَا﴾ bu arada iki mef'ûlün arasında vâkı' oldı. ﴿نَافِلَةً﴾ didiği, زِيَادَةً didiği dahı olur. (72) ﴿وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ﴾ Dahı anları muktedâlar kılduk ki bendeleri benden yana da'vet iderler dahı vahy itdük anlara Sâlih 'ameller işlemeği dahı namâz kılmağı ve zekât virmeği vahy itdük anlara, bizüm mutî' bendelerümüzden oldılar. (73) ﴿وَلُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ﴾ Dahı Lût'a nübüvvet ve 'ilm vürdük dahı kurtarduk anı Sodom'den ki ehli anun yaramaz işler **[201b]** işlerlerdi ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ﴾ bedürüstî anlar yaramaz tâ'ife oldılardı, 'âsîlerdi. ﴿خَبَائِثَ﴾'den murâd livâta ve meles ve bunduk atmak ve kuş oynamakdur. (74) ﴿وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ Dahı biz anı rahmetümüz ehline karışdurduk, ya uçmağa sokduk. Bedürüstî ol sâlihlerdendi. (75)

﴿وَنُوحًا إِذْ نَادَى مِنْ قَبْلُ﴾ Nûh'ı dahı yâd it yâ Muhammed ol vakti dahı ki niyâz itdi hazretümüze zikr olınan peygâmberlerden öndin. ﴿فَاسْتَجَبْنَا لَهُ﴾ biz anuniçün niyâzı kabûl itdük ﴿فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ﴾ dahı anı ve anun ehlini ulu kaygudan ki gark olmağıdı, kurtarduk. (76) ﴿وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾

[340] … "Ey dağlar ve kuşlar! **Onunla beraber tesbih edin**" dedik. ana demiri yumuşattık. Sebe 34/10.

Dahı muntasır kılduk anı kavminden ki bizüm âyâtı ‘îzâmumızı yalanladılar.[341] ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ (77)

﴿وَدَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ﴾ Dahı yâd it Dâvûd’ı ve Süleymân’ı ol vakt ki hükm iderlerdi ol ikisi zer‘de ya keremde, ol vaktde ki yayıldı anda bir kavmün koyunı, dahı biz anlarun fetvâlarını bilirdük. (78) ﴿فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ﴾ Hükûmeti ya fetvâyı Süleymân’a fehm itdürdük, Dâvûd hükm itdükden sonra. Kazıyye budur ki bir kavmün koyunı berikünün üzümliğine girdi. Dahı anı fesâda virdi. Dâvûd’a geldiler. Dâvûd ‘aleyhi’s-selâm koyunı hars eyesine virdi. Süleymân on bir yaşındayıdı. Bundan dahı evceh vardur didi. Dâvûd işidicek oğul sen hükm it didi. Süleymân koyunı hars eyesine virdi ki yüniyle ve südiyle ve evlâdıyla menfa‘atlene, harsı koyun eyelerine **[202a]** virdi ki biçerler anı ilerüki hâline dönünce ol vaktın dönderişerler. Dâvûd, hükm oldur ki sen itdün didi Süleymân’a.

Su’âl: Anlarun hükümleri vahiyle midi, ya ictihâdıla? **Cevâb:** İki elesi dahı vahyileyidi, evet Süleymân’un hükmi Dâvûd’un hükmini nesh itdi. Ya ictihâdılayıdı lâkin Süleymân ictihâdı savâba eşbehidi.

Su’âl: Bu iki hükûmetün vechi nicedür? **Cevâb:** Dâvûd hükûmetinin vechi zarar degek eyesine vaktâ ki koyunıla vâkı‘ oldı, koyunı cinâyet sebebiyle degek eyesine virdi. Şunun gibi Ebû Hanîfe ‘abdde vaktâ ki nefse cinâyet ide mevlâ anunıla def‘ ider, ya bahâsını virür. Şâfi‘î satar ol kulı, ya fide virür le‘allî koyunın bahâsı dahı degeğün noksânıncayıdı ola. Süleymân hükûmetinün vechi اِنْتِفَاعٌ بِالْغَنَمِ مَا فَاتَ مِنَ الْاِنْتِفَاعِ بِالْحَرْثِ[342] berâberinde kodı, şöyle ki mülk zâyil olmaya. Şunun gibi oldı ki bir kişi berikünün kulını gasb itdi, tarîk budur ki gâsıb kul bahasını mâlikine vire menfa‘atlanıdura kaçan ki kul bulına dönderişeler.

Su’âl: Bu vâkı‘a bizüm şerî‘atimüze olsa nice ki iderüz? **Cevâb:** Şunı ki gündüzin fesâda virdi çobansız anda damân yokdur, şunda ki gicerin fesâda virdi, anda damân vardur. İkisi dahı Şâfi‘î mezhebidür. İmâm-ı A‘zam katında damân yokdur aslâ ikide de, dahı meğer sâyıkı ve kâyıdı bile ola, ya‘amdile ola.

[341] Gerçekten onlar, fena bir kavim idi; bu yüzden topunu birden (suya) gömdük.

[342] Koyunlardan istifade etme, ekinden elde edilemeyen istifadenin karşılığı.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ her birine hüküm virdük ve 'ilm **[202b]** virdük. Bu delîldür ki ikisinün dahı hükmi savâb üzerineyidi. ﴿وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُودَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ﴾ Dahı musahhar itdük Dâvûd'ıla dağları şu hâlde ki tesbîh iderler anunıla. Ya ﴿يُسَبِّحْنَ﴾ müste'nefedür ﴿وَالطَّيْرَ﴾ immâ ma'tûfdur ﴿جِبَالَ﴾ üzerine, ya mef'ûlün me'ahdur.

Su'âl: ﴿جِبَالَ﴾ ne ma'nâdan kuşlar üzere mukaddem oldı? **Cevâb:** Zîrâ dağların tesbîhleri ve teshîrleri a'cebrakdur.

Su'âl: Dağlar nice söyler? **Cevâb:** Tanrı kâdirdür ki anlarda kelâm yarada. Ya Dâvûd'ıla dağlar yürürdi, anı görenler 'acebleyüp tesbîh iderlerdi.

﴿وَكُنَّا فَاعِلِينَ﴾ Biz tüvânâlarduk ol işletmeğe.

Su'âl: ﴿وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُودَ الْجِبَالَ﴾ didi. Hâlbuki andan öndin dahı tesbîh iderlerdi nice ki [343]﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾ didi. **Cevâb:** Aralarında muhâlefet vardur Dâvûd'ıla tesbîhde dağları ve kuşları inledirlerdi şöyle ki bir günde on iki bin kişi can virdi. (79)

﴿وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ﴾ Dahı öğretdi Dâvûd'a dir' sanâ'atını sizünçün tâ sizi saklaya birbirinüzün yarasından, siz ol ni'metün şükri kılıcılar mısız?

Su'âl: Dâvûd'a virilen ni'metile ümmet nice şükrile me'mûr olalar? **Cevâb:** Peygâmber 'izzeti ümmetinün 'izzetidür, hem anlara ni'met di ki kendüleri himâyet iderdi. (80)

﴿وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ﴾ Dahı müsahhar itdük yeli Süleymân'a şu hâlde ki **[203a]** katı esicidür, yürür Tanrı'nun emriyle. Ya'nî Istahar'dan meselâ ol yire irişir ki biz anda bereket koduk. Murâd Şâm'dur. Her nesneyi ihâta kıldı 'ilmimiz ki bizüm hikmetimiz muktezâsında olur.

Su'âl: Yile bu arada ﴿عَاصِفَةً﴾ didi, bir yirde [344]﴿رُخَاءً﴾ didi, tevfîk ne? **Cevâb:** Ol yil nefsinde *ruhâ*yıdı, 'amelinde *'âsıf*ıdı. (81)

343 İsrâ 17/44.

344 Sâd 38/36.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَٰلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ﴾ Dahı Süleymân'a müsahhar kılduk şeyâtînden şunları ki anuniçün deryâya dalarlar, dahı kasrlar ve sarâylar ve özge 'ameller işlerler, biz anlaruniçün bekçilerüz tâ zamânlarında fitne becermeyeler.

Su'âl: Süleymân dünyâ-perest hod değülidi pes anlara gavvâslık itdürdiğinde nazar nedür? **Cevâb:** Murâd taleb-i dünyâ değülidi, bel ki anlar makhûr olup münkâd olmağıdı ve Müsülmânlar mesâlihi biterdi ve anun şevketi ziyâde olup kavm îmâna gelmeğidi. (82)

﴿وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ Dahı yâ Muhammed an Eyyûb'ı ol vakt ki niyâz itdi, ma'bûdına bedürüstî beni şiddet mess eyledi sen hod erhamü'r-râhimînsin diyü. ﴿أَنِّي﴾'den بِـ hazf olundı, أَنِّي dahı okundı kesrile, kavl muzmer olup. Ya ﴿نَادَىٰ﴾ didiğinde ma'nâ-yı kavl vardur. (83) ﴿فَاسْتَجَبْنَا لَهُ﴾ Dahı biz anun niyâzını kabûl itdük ﴿فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ﴾ dahı giderdük andan şunı ki ana ulaşmışıdı zahmetlerden. On sekiz yıldı ki mübtelâ olmışıdı. ﴿وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ﴾ Dahı ana helâk olan ehlini virdük ki yedi oğul yedi kızıdı **[203b]** ﴿وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ﴾ dahı anlar kadarı anlarunıla bile ﴿رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا﴾ bizüm hazretümüzden anı esirgemekiçün ﴿وَذِكْرَىٰ لِلْعَابِدِينَ﴾ dahı 'âbidlere nasîhat olmağıçün, tâ anun gibi sabr idüp anun bulduğını bulalar. (84) ﴿وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ﴾ Dahı an İsmâ'îl'i ve İdrîs'i ve Zelkifl'i yâ Muhammed ki bunlar bir uğurda sâbir bendelerdür. (85) [345] ﴿وَأَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ Ma'nâsı zikr olunmışdur. Biş peygâmber vardur ki adı ikidür. Ya'kûb İsrâ'îl, İlyâs Zülkifl, 'Îsâ ve Mesîh, Yûnus Zünnûn, Muhammed ve Ahmed'dür, salavâtullâhi 'aleyhim ecma'în.

Su'âl: Bu giçen mürsellerdür مِنَ الْمُرْسَلِينَ ne ma'nâdan dimedi? **Cevâb:** *Sâlihîn* dimek *mürselîn* dimek olur. (86)

﴿وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا﴾ Dahı an Zennûn'ı yâ Muhammed ol vakt ki kavmine kakıyup gitdi, zîrâ nasîhat itdi işitmediler ﴿فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ﴾ ya'nî sağındı ki üzerine anun 'ukûbetile hükm itmeziz, ya sağındı ki suçı anun bir mertebeye irişmedi ki anun üzerine 'ukûbet takdîr idevüz, ya ma'nâ فَظَنَّ أَنْ

[345] Onları rahmetimize kabul ettik. Onlar hakikaten iyi kimselerdendi.

لَنْ نُضيقَ عَلَيْهِ[346]dür. ﴿فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ﴾ Niyâz itdi karanuluklarda ﴿أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ dimeğile. Ya'nî ma'bûd yokdur meğer sen, seni münezzeh bilürüm, bedürüstî ben zâlim bendelerden oldum dimek olur. ﴿ظُلُمَاتِ﴾ didiği balık karnı ve anı yudan balık karnı karanuluğıdur, deryâ ve gice karanuluğıdur. (87) [347]﴿فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ﴾

Su'âl: ﴿وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ﴾ **[204a]** derhâl bu ki nice mü'minler belâya giriftârdur, necât dahı niyâzıla bulmazlar? **Cevâb:** ﴿وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ﴾ didiği ya'nî her kim ki belâda Yûnus şekl ola, niyâzda dahı Yûnus şekl ola. anı dahı belâdan kurtarıruz dimek olur. Rivâyetdür yine ki Yûnus balık karnından çıkıcak peygâmber oldı. (88)

﴿وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ﴾ Dahı yâd it Zekeriyyâ'yı ol vakt ki niyâz itdi ma'bûdına ﴿رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ﴾ diyü. Ya'nî Hudâvendâ beni tenhâ koma oğul vir, eğer virmezsen kagurmazam, zîrâ sen vârislerün yiğreğisin dimek olur. (89) ﴿فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ﴾ Dahı anun 'avradını bikr itdük ya doğurur itdük, ya halkı yamanıdı eyü itdük ﴿إِنَّهُمْ﴾ bedürüstî Zekeriyyâ ve hâtûnı ve Yahyâ, ya giçen peygâmberler ﴿كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ﴾ tâ'âte müsâra'at iderlerdi ﴿وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا﴾ ya'nî dahı du'â iderlerdi bize rağbeten mine's-sevâb ve rahbeten mine'l-'azâb ﴿وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ﴾ bize mutî'ler ve mütevâzı'lar oldılar. (90) ﴿وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا﴾ Dahı an yâ Muhammed şunı ki sakladı nefsini fevâhişden ﴿فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا﴾ dahı buyurduk Cibrîl'e üfürdi anun ceybine dahı ol nefhadan 'Îsâ peydâ oldı ﴿وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ dahı anı ve oğlını 'âlemlere nişâne kılduk.

Su'âl: Bu arada ﴿فِيهَا﴾ didi, bir yirde [348]﴿فِيهِ﴾ didi nazar ne? **Cevâb:** ﴿فِيهَا﴾ zamîri nefs-i Meryem'e gider, ﴿فِيهِ﴾ didiği ceyb-i Meryem'e gider.

[204b] Su'âl: اَيَتَيْنِ neden dimedi? **Cevâb:** Zîrâ ikisi bir âyetdür ki Meryem ersiz oğul doğurdı.

• • • • • • • • • • •

346 Bizim onu zora koymayacağımızı zannetti.

347 Bunun üzerine onun duasını kabul ettik ve onu kederden kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarırız.

348 Tahrîm 66/12.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Nefh-i rûh 'ibâretdür ihyâdan. Pes Meryem'i diriltmiş olur. **Cevâb:** Ma'nâsı تَفَخْنَا الرُّوحَ فِي عِيسَي فِيهَا[349] dimek olur. (91)

﴿إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾ Bedürüstî Millet-i İslâm milletinüzdür şu hâlde ki bir milletdür ﴿وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ﴾ dahı ben sizün ma'bûdunızam, beni birlen. Hitâb cemî' halkadur, إِنَّ هَذِهِ أُمَّتَكُمْ أُمَّةٌ وَاحِدَةٌ dahı okundı. أُمَّتَكُمْ bedeldür, أُمَّةً haberidür. أُمَّتُكُمْ أُمَّةٌ dahı okundı, dahı ﴿إِنَّ﴾'nün haberidür. (92) ﴿وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلٌّ اَي تَفَرَّقَ الْأُمَمُ أَمْرَهُمْ اَي فِي أَمْرِ دِينِهِمْ بَعْدَ ذَلِكَ أَحْزَابًا بَيْنَهُمْ[351] ﴿تَقَطَّعُوا﴾ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ﴾[350] Mecmû'sı anlarun bizden yana geleceklerdür. Bu tehdîddür şunlara ki her biri bir tâyife oldı. Andan sonra Tanrı sevâbını beyân itdi şunlarun ki İslâm üzerine sâbit oldılar. (93) ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ﴾ diyüben. Ya'nî her kim ki tâ'atden 'ameller ide hâlbuki ol mü'min ola anun sa'yine zâyi' olmak yokdur. Bedürüstî biz anlarınıçün yazıcılaruz dimek olur. Ya'nî kimesnenün emeği zâyi olmaz.

Su'âl: Bu arada ﴿وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ﴾ didi, bir yirde dahı ﴿كِرَامًا كَاتِبِينَ﴾[352] didi, bir yirde dahı ﴿رُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ﴾[353] didi, nice sûret bağlar? **Cevâb:** Melâ'ikeden yazmakdur, Tanrı'dan anlarun yazduğını dilemekdür. Nice ki bir yirde ﴿إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ﴾[354] didi. Ya melâ'ike fi'lini kendüye nisbet itdi, nice ki Cibrîl'ün nefhini **[205a]** kendüye nisbet itdi. (94)

﴿وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾ Harâmdur göğün ehli üzerine ki biz anlarun ihlâkiyle hükm itdük ki anlarun tevbeleri kabûl olmaya, anuniçün ki küfürlerinden dönmezler. Bu takrîr üzerine lâm elif sâbitdü. Ya ma'nâ حَرَامٌ عَلَيهِمُ الرُّجُوعُ اِلَي الدُّنْيا بَعْدَ الْهَلَاكِ[355]'dür. Bu takrîrce lâm elif zâyid ola. Muhassalı helâk olanlar dünyâya dönmekden memnû'lardururlar. ﴿وَحَرَامٌ﴾ didiği mümteni' dimek olur. ﴿أَهْلَكْنَاهَا﴾ didiği قَدَّرْنَا اِهْلَاكَهَا dimek olur. *Rucû*'dan murâd *rucû*'

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

349 Onun içindeki İsa'ya ruh üfledik.

350 (İnsanlar) kendi aralarında (din ve devlet) işlerinin birliğini bozdular. Halbuki hepsi bize döneceklerdir.

351 O milletler, kendi aralarında hizipleşmelerinden sonra dinleri hususundaki işleri parça parça ettiler.

352 İnfitâr 82/11.

353 Zuhruf 43/80.

354 Câsiye 45/29.

355 Helaktan sonra onların dünyâya dönüşleri harâm oldu.

*mine'l-küfri ile'l-İslâm*dur. Ya'nî ma'nâ إِنَّ قَوْمًا قَدَّرَ اللهُ اِهْلَاكَهُمْ مُحَالٌ اَنْ يَرْجِعُوا اِلِي السَّاعَةِ لِكَوْنِ الْخَتْمِ عَلَي قُلُوبِهِمْ[356]

Su'âl: ﴿حَتَّى﴾ neye müte'allikdür? **Cevâb:** ﴿حَتَّى﴾ müte'allikdür ﴿حَرَامٌ﴾ lafzına ve gâyetdür ana anuniçün ki rucû'larınun imtinâ'ı zâyil olmaz kıyâmete değin nice ki (96) ﴿حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ﴾ âyetinde takrîr idiserüz anı. Ya'nî şu vakte değin ki Ye'cûc ve Me'cûc seddi ola ya vaktâ ki Ye'cûc ve Me'cûc salıvirile 'âleme, dahı anlar her yücece yirden tizleyip inerler. (96) ﴿وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ﴾ Kıyâmet kopmağı yakın olur ﴿فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ nâgâh ol gözleri göğe dikilür şunlarun ki cihândan küfrile gitdiler. ﴿هِيَ﴾ zamîr-i mübhemdür, ﴿أَبْصَارُ﴾ anı tefsîr ider.

Su'âl: Bu ﴿هِيَ﴾ nireye râci'dür, mü'ennes hod giçmedi? **Cevâb:** Ya mübhemdür ﴿هِيَ﴾, ya kıyâmete râci'dür ki ol ﴿الْوَعْدُ الْحَقُّ﴾'dan anlandı. **[205b]** Rivâyetdür ki halk on cüzdür, dokuzı Ye'cûc ve Me'cûc'dür, bir cüzi kalan benî âdemdür.

﴿يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ﴾ ﴿يَا وَيْلَنَا﴾ müte'allikdür mahzûfa, takdîri ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا﴾'dan. Ya'nî vay bize يَقُولُونَ يَا وَيْلَنَا'dur. يَقُولُونَ mevzi'-i hâldür, tahkîk gafletdeyimişiz bu heybetlü günden, bel ki biz zâlimlerimişiz küfrile ve bu gûne inkârıla diyeler. (97)

﴿إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ﴾ Bedürüstî siz dahı şol nesne ki siz ana taparsız cehennem tutruklarıdur, siz ol tamuya varıcılarsız. Bu âyeti vaktâ ki Peygâmber 'aleyhi's-selâm okıdı kâfirler melûl oldılar. Birazdan 'Abdullâh b. ez-Ziba'râ girdi ve kazıyyeyi sordı. Anlar Muhammed'ün haberini virdiler, "Ah ben bunda gereğidüm" didi. Peygâmber'i yine okıdılar, geliceğez "Yâ Muhammed ol keleciyi sen mi itdün" didi, Peygâmber "Na'am" didi. İbnü'z-Ziba'râ ol dem "Ka'be Tanrı'sı hakkıçün seni yindüm" didi. "Yahûd 'Uzeyr'e tapmadı mı, Nasârâr Mesîh'e tapmadı mı Benu'l-Melîh ferişteye tapmadı mı?" didiyse Peygâmber anlar şeyâtîne taparlardı, ol esnâda Tanrı ﴿إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى﴾ âyetini gönderdi, nice ki takrîr olısar. (98) ﴿لَوْ كَانَ

[356] Allah'ın kalplerinin mühürlenmesi sebebiyle helaklerini takdîr ettiği kavmin kıyâmete kadar geri dönmeleri muhâldir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَكُلٌّ هَؤُلَاءِ آلِهَةً مَا وَرَدُوهَا﴾ Eğer ol putlar Tanrılar olaydı cehenneme girmezlerdi ﴿لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (99) hâlbuki anlar cehennemde ebedîlerdürür. ﴿لَا يَسْمَعُونَ﴾ Anlaruniçün zefîr vardur tamuda ya'nî eşek gibi ağırlar dahı anlar tamuda avâz işidemeyeler zîrâ anlaruniçün صُمًّا وَبُكْمًا وَعُمْيًا dindi. **[206a]** ﴿وَهُمْ فِيهَا﴾ yarar ki 'Uzeyr'e ve 'Îsâ'ya ve melâ'ikeye râci' ola. Anlar uçmakdayıken kâfirlerün zefîrini nice işideler.

Su'âl: Sanemler tamuya girdiklerinde nazar nedür? **Cevâb:** Murâd ziyâde-i 'ukûbetdür, zîrâ taşlar ve demürler sarıp kızarlar. Ya fâyide anlar ziyâde-i zilletleri duya ma'bûdları anlara düşmenler olur. Düşmen yüzine bakmak yaman olur.

Su'âl: Vaktâ ki ﴿مَا تَعْبُدُونَ﴾ didiğinden murâd esnâm ola. Zefîr anlardan nice mütesavver olur? **Cevâb:** Vaktâ ki her iki bir zencîrde ola anlarun zefîri var dimek râst olur, eğerçe esnâmdan zefîr gelmez. (100)

﴿إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ﴾ Bedürüstî şunlar ki bizden uçmak vacib oldı, anlaruniçün ol gürûh tamudan yıraklardururlar. Murâd 'Îsâ ve 'Uzeyr'dür.

Su'âl: Bu arada ﴿أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ﴾ dir, yukarıda ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا﴾ tenâkuz olmaz mı? **Cevâb:** Kamu halk tamu üzerinden geçerler, ﴿أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ﴾ dimek عَنْ عُقُوبَتِهَا مُبْعَدُونَ[357] dimek olur. Şöyle ki geçicek biz tamuya uğrayacağıduk, nice oldı görmedük diyeler melâ'ike anlara قَدْ وَرَدْتُمُوهَا وَهِيَ خَامِدَةٌ[358] diyeler. (101)

﴿لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ﴾ Anlar cehennemün avâzını işitmeyeler, dahı anlar gönülleri diledüklerinde muhalledlerdürürler.

Su'âl: Tanrı su'adâ hakkında ﴿لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا﴾ didi, eşkıya hakkında ﴿وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ﴾ didi. Pes tamunun avâzını işitmemekde ikisi dahı berâber oldı. **Cevâb:** Su'adâ yırak olduklarından işidmeyeler eşkıyâ sağırlıklarından işidmeyeler. (102)

357 Cehennemin ukûbetinden uzak olanlardır.

358 Siz cehenneme uğradınız, fakat o size etkisiz idi.

[206b] ﴿لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ﴾ Feze'-i ekber anları melûl itmez. Murâd feze'-i ekberden mâ beyne'n-nefhateyndür, ya lâ büşrâdur, ya su'adâ eşkıyâdan ayrıldığıdur, ya ölüm tamuyıla uçmak arasında boğazlandığıdur. ﴿وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ﴾ Dahı melâ'ike anları karşulaya, "Bu sizün şol güninüzdür ki va'de olındınızdı diyeler, şimdi 'ivazını bulmak çağıdur işlediğünüzün" diyeler. (103)

﴿يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ﴾ An yâ Muhammed o güni ki gökleri düreriz yazıcı kitâbı dürdiği gibi. *Sicil* bir meleğün adıdur, ya kirâmen kâtibîndür, ya peygâmberün kâtibinün adıdur. Bu takdîrce masdar fâ'iline muzâf ola, ya sicil kitâbun adıdur, bu takdîrce masdar mef'ûlüne muzâf ola. ﴿كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ﴾ Ya'nî evvelde nice yaratdığısa yine şunun gibi i'âde iderüz dimek olur.

Su'âl: Evvel halk nicedür, tâ i'âde o resme ola? **Cevâb:** Evvelde 'ademden îcâd eyledi, yine şöyle 'ademden îcâd eyleye.

Su'âl: Ne ma'nâdan نُعِيدُهَا dimedi, çün zamîr semâya râci'dür? **Cevâb:** Zamîr evvele râci'dür. ﴿وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ﴾ Ya'nî va'de kılduk ya'nî sıdkan ve hakkâ bedürüstî biz öldürdükden sonra anları dirildici olduk dimek olur. (104)

﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾ Tahkîk yazduk Zebûr'da Tevrât'da yazduğumuzdan sonra ya Levhu'l-Mahfûz'da yazduğumuzdan sonra ki bedürüstî yir milkini sâlih bendelerümüz alur, ya'nî kâfirleri giderüp. Ya uçmakları **[207a]** mü'minler alurlar, ya arz-ı mukaddeseyi mü'minler alurlar. (105) ﴿إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ﴾ Bedürüstî bu sûrede zikr olınanda evvelinden âhirinde değin kifâyet vardur 'âbid bendeleriçün. (106) ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ Göndermedük seni yâ Muhammed meğer 'âlemlere rahmet.

Su'âl: Çün Muhammed 'âlemlere rahmet idi, küffâr neden 'azâba müstahık oldılar? **Cevâb:** ﴿رَحْمَةً﴾ didiği رَحِيمًا dimek olur, nice ki Uhud güni kendünün rubâ'iyyesi çıkıcak اَللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ[359] didi. Ya emdür kâfirleriçün dünyâda, şefî'dür mü'minleriçün 'ukbâda. (107)

[359] Allah'ım kavmime hidâyet et onlar bilmiyorlar.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿قُلْ إِنَّمَا يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ Bedürüstî vahy olundı bana ki bedürüstî sizün ma'bûdunuz bir Tanrı'dur ﴿فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ siz tevhîdile ihlâs idiciler değül misiz di yâ Muhammed. Yarar ki evvelki مَا mevsûle ola, yine bu delîldür ki vahdâniyyetinün tarîki sem'dür. (108) ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَى سَوَاءٍ﴾ Eğer îmân getürmekden yüz çevürseler bildirdüm size tarîki ben ve siz berâberüz di yâ Muhammed. Ya'nî şimdiden girü harbdür bilün di. ﴿وَإِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ﴾ Dahı bilmezem ki size va'de olınan 'azâb yakın mıdur ya yırak mıdur di.

Su'âl: Peygâmber [360]﴿اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ﴾ didi ve [361]﴿أَتَى أَمْرُ اللَّهِ﴾ didi. Bu arada "Bilmezem" dir, tenâkuz değül mi? **Cevâb:** Peygâmber 'azâb geldüğini bilür, lâkin kurbunı bu'dını 'Allâmu'l-Guyûb bilür. (109)

﴿إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ﴾ Bedürüstî Tanrı âşikâreyi bilür **[207b]** ta'ndan, şunıdahi bilür ki gizlersiz anı bağddan ve 'adâvetden, 'âkıbet size 'ivazını ider. (110) ﴿وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾ Dahı bilmezem le'allî ola 'azâbun te'hîri imtihân ola size ve sizi irişdürmek ola ol vakte ki anda anun hikmeti vardur. (111) ﴿قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ﴾ Hudâvendâ hakkıla hükm it, ya'nî muhâbâ itme.

Su'âl: Tanrı hakkıla hükm ider, ﴿رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ﴾ didiğinde nazar ne? **Cevâb:** Mü'minleri mansûr it Mekke fethinde dimek olur.

﴿وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ﴾ Ya'nî bizüm ma'bûdumuz ki esirgeyicidür, dahı oldur ki müte'âlîdür ve yardım idicidür ve meded taleb olandur şunun üzerine ki siz anı vasf idersiz. Ya ma'nâ [362]﴿وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ﴾ اَي الْعَاطِفُ عَلَي خَلْقِه بِالرِزْقِ [363]﴿الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ﴾ يعْنِي اَسْتَعِينُ بِهِ عَلَي مَا تَقُولُونَ مِنَ الْكِذْبِ

﴿رَبِّ احْكُمْ﴾ İnşâdur ma'nâ-yı haberde ki ol ahkemü'l-hâkimîne bi'l-hakkdur. Zîrâ hak hükm iden sultâna ﴿رَبِّ احْكُمْ﴾ dinmez. (112)

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

360 Kamer 54/1.

361 Nahl 16/1.

362 Yarattığına rızıkla lütfeden.

363 Söyledikleri yalanlara karşı yardım eden.

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

22. HACC SÛRESİ

سُورَةُ الْحَجِّ مَكِّيَّةً إِلَّا اٰيَتَينِ اَوْ السِّتَّ وَهِيَ أَرْبَعٌ أَوْ خَمْسٌ أَوْ سِتٌّ او سَبْعٌ وَسَبْعُونَ أَيَةً[364]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ﴾ İy halâyık ﴿اتَّقُوا رَبَّكُمْ﴾ ya‘nî mutî‘ olun ma‘bûdunuza ya korkun ma‘bûdunuzdan ﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ ki bedürüstî kıyâmetün diritmeği ulu nesnedür. Zelzele şiddet-i tahrîke eydürler şöyle ki her nesne merkezinden irile. **[208a]** Zelzele masdardur fâ‘iline muzâf, ya mef‘ûlün fihisine muzâf ola.

Su’âl: Ma‘dûm şey değül, ya nice ﴿شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾’dür. **Cevâb:** Vücûda gelecek kıyâmet ﴿شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ olur. (1)

﴿يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا﴾ Ol günki zelzele-i kıyâmeti görürsüz gâfil olur anda her emzürici emzürdüğinden, dahı bırağur her yüklü şunı ki karnındayıdı.

Su’âl: ﴿مُرْضِعَةٍ﴾ didi مُرْضِعٍ dimedi. **Cevâb:** ﴿مُرْضِعَةٍ﴾ oldur ki hâl-i *irdâ*‘da ola, مُرْضِعٍ oldur ki anda kâbiliyyet-i irdâ‘ ola.

Su’âl: Anda irdâ‘ olmaz ﴿تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ﴾ neden dir. **Cevâb:** Bu haber evvel nefhadadur ki anda her kişi işlü işinde olur.

[364] Hacc sûresi; iki veya altı âyeti hâriç Mekke’de nâzil olmuştur, 74 veya 75 veya 76 veya 77 âyettir.

﴿وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ﴾ Dahı halkı görürsin sarhoşlar olmışlar, sarhoşlar değüller hod lâkin Tanrı'nun 'azâbı katırakdur.

Su'âl: Halk ya sarhoşdur ya değül, eğer sarhoşısa ﴿وَمَا هُمْ بِسُكَارَى﴾ neye dir, eğer sarhoşlar değüllerse ﴿وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى﴾ neye dir. **Cevâb:** Ma'nâ ﴿كَالسُّكَارَى﴾'dur.

Su'âl: Evvelde ﴿تَرَوْنَ﴾ didi, sonra ﴿تَرَى﴾ didi, nazar ne? **Cevâb:** Evvelde ru'yet zelzeleye ta'lîk oldı cemî' halkı anı görici kıldı. Sonra da ba'zı râ'î ve ba'zı mer'îdür, ol ma'nâdan ifrâd eyledi. Bu iki âyet Beni'l-Mustalık gazâsında indi, Peygâmber okıyıcak gırı kopdı gicedeyidi, anda hiç kimesne at eyeri alınmadı ve haymeler kurulmadı ve yimekler bişmedi melûl kaldılar anda. Peygâmber 'aleyhi's-selâm, Ebu'l-Beşer her **[208b]** binden dokuz yüz doksan dokuzı cehennemiçündür gündür diye, ol günde sizün meselinüz kara ben gibi ola ak devenün yanında. Dahı ben umaram ki uçmak ehlinün sülüsânı siz olasız didi, anlar Allâhu ekber didiler. (2)

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ﴾ Halkdan ba'zı vardur ki cedel ider Tanrı'nun vahdâniyyetinde ya dîninde hüccetsiz. Nadr b. Hâris gibi ki melâ'ike *benâtullâh*dur dirdi ve Kur'ân *esâtîru'l-evvelîn*dür dirdi ve Tanrı 'izâm-ı ramîm ihyâ idemez dirdi, dahı her mütemerrid şeytâna uyardı. (3) ﴿كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ﴾ Yazıldı şeytânun üzerine ki bedürüstî her kimesne ki anı dost idine bedürüstî ol şeytân ana dost olanı azdurur, dahı anı katı kızgun tamu 'azâbına kulağızlar. (4) ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ﴾ İy halâyık, ikinci yaradılmakdan gümândayısanuz ﴿فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ﴾ bedürüstî biz sizi toprakdan yaratduk ﴿ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ﴾ andan sonra nutfeden yaratduk.

Su'âl: Tanrı bizi nutfeden yaratdı ﴿خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ﴾ ne ma'nâdan didi? **Cevâb:** Toprakdan Ebu'l-Beşer yaradıldı, sizi nutfeden yaratduk dimek olur.

﴿ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ﴾ andan sonra uyuşmış kandan yaratduk ﴿ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ﴾ andan sonra çiynenmiş etden yaratduk ki sûret bağlayupdur ﴿وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ﴾ ya sûret bağlamamışdan yaratduk, ya'nî düşütdür ﴿لِنُبَيِّنَ لَكُمْ﴾ **[209a]** tâ âşikâre idevüz sizüniçün kemâl-i kudretimüzi ﴿وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ﴾ dahı eğlerüz rahimlerde şunı ki dilerüz ﴿إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ mukadder vakte değin ki vakt-i vilâdetdür.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Ekall-i müddet-i haml altı aydur, evsatı dokuz aydur, ekseri iki yıldur. Dört yıl dahı rivâyetdür. ﴿ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا﴾ andan sonra sizi oğlancık çıkarıruz.

Su'âl: اَطْفَالًا ne ma'nâdan dimedi? **Cevâb:** Takdîr مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ طِفْلًا طِفْلًا[365] dimek olur.

﴿ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ﴾ Andan sonra eğlerüz sizi tâ ulu olasız, 'aklınuz ve kuvvetinüz ârâste ola ﴿وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى﴾ sizden kimi kabz olur kemâle irişmeden ﴿وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ﴾ kimi sizden 'ömrün yaramazına dönderilür ﴿لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا﴾ tâ bir nesneyi bilmeye ki anı bilürdi ﴿وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً﴾ dahı yiri ölmiş ve kurumış görersin. Bu dahı delâlet ider ba'se nice ki ﴿فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ﴾ delîl idi. ﴿فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ﴾ Vaktâ ki anun üzerine yağmur indürdük ﴿اهْتَزَّتْ﴾ harekete geldi ﴿وَرَبَتْ﴾ dahı köpürdi ﴿وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾ dahı bitürdi her levnden ki zîbâdur.

Su'âl: *İnbât* Tanrı'nundur ne ma'nâdan yire nisbet itdi? **Cevâb:** İsnâd sebebe isnâddur. (5)

﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ﴾ Ol giçen bununladur ki bedürüstî Tanrı hak Tanrı'dur[366] ﴿وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (6) ﴿وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا﴾ Dahı bedürüstî kıyâmet gelicidür ki anda gümân yokdur **[209b]** ﴿وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ﴾ dahı bedürüstî Tanrı koparur şunları ki sinlelerdedürür, İsrâfîl'ün nefhası sebebiyle.

Su'âl: ﴿لَا رَيْبَ فِيهَا﴾ didi, hâlbuki niceler münkirdür. **Cevâb:** Ma'nâ لَا مَوْضِعَ رَيْبٍ فِيهَا[367]'dur, ya ﴿لَا رَيْبَ فِيهَا﴾ didiği لَا تَرْتَابُوا didiği olur. (7)

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ Ya'nî beyânsız ﴿وَلَا هُدًى﴾ dahı hüccetsiz ﴿وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ﴾ dahı rûşen naklsiz ya bu âyet mukalledler hakkındadur, ol geçen mukallidler hakkındadur. (8) ﴿ثَانِيَ عِطْفِهِ﴾ Ya'nî mütekebbirlik idüben ﴿لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ tâ Tanrı'nun bendelerini câde-i hakdan azdura. ﴿ثَانِيَ عِطْفِهِ﴾ dimek şu hâlde ki boynın eğicidür, serkeşlikden dmek olur. ﴿لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ﴾ Anuniçün

365 Annelerinizin karnından çocuk çocuk halinde.

366 O, ölüleri diriltir; yine O, her şeye hakkıyla kadirdir.

367 O şüphe konumunda değildir.

dünyâ sarâyında horlık vardur ﴿وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾ dahı ana kıyâmet güninde cehennem 'azâbı dadırıruz. Evceh budur ki zamâyir Nadr b. Hâris'e gider, Bedir gazâsında tutılup zindânda öldüği horlul ana (9) ﴿ذَلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ﴾ Ol geçen hızy ve 'ukûbet-i harîk ol sebebiledür ki iki ellerün gönderdi kabâyihden.[368] ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ (10)

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ﴾ Halkdan şol vardur ki Tanrı'ya tapar gümân üzerine ya diliyle tapar ﴿فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ﴾ eğer ana hayr erişse anunıla gönli hoş olur, "Muhammed'ün dîni eyü dindür" dir. ﴿وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ﴾ Eğer ana eksüklik ve hastalık irişse ﴿انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ﴾ **[210a]** küfrine döner, ya'nî "Muhammed'ün dîni nesne değülmiş" dir ﴿خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ﴾ ol kişi ki vasf olundı dünyâyı ve âhireti ziyâna virdi ﴿ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ﴾ ol ki ulu ziyândur. (11) ﴿يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ﴾ Taparlar Tanrı'dan gayrı şuna ki ziyân itmez, eğer tapmazlarsa dahı fâyide itmez. Eğer taparlarısa ol rûşen azgunlukdur. (12) ﴿يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلَى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ﴾ Taparlar şuna ki zarrı nef'inden akrabdur, ne yaman yardımcıdur ol ve ne yaman dostdur ol.

Su'âl: Evvel âyetde zarrı nef'i yokdur didi nefy itdi, bu âyetde isbât itdi tenâkuz değül mi? **Cevâb:** Ma'nâsı لَمَنْ ضَرُّهُ بِسَبَبِهِ اَقْرَبُ مِنْ النَّفْعِ dimek olur. Ya بِكَوْنِهِ مَعْبُودًا اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ بِكَوْنِهِ شَفِيعًا[369] dimek olur. Ya i'tibâr muhtelifdür dahı darr tapana râci'dür, ince fikr itsek şübhe hall olur.

Su'âl: ﴿يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ﴾'ya nice ta'diye ider? **Cevâb:** ﴿يَدْعُو﴾ evvel ﴿يَدْعُو﴾'ya mü'ekkiddür, يَدْعُو يَدْعُو dimek olur ﴿لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ﴾ söz başıdur, ya lâm-ı ibtidâ sıladur, hâlbuki 'Abdullâh, مَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ okudı. (13)

﴿إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ﴾[370] (14) ﴿مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ﴾ Muhassılı Tanrı rasûline yardım idüpdür

368 Elbette Allah kullarına haksızlık edici değildir.

369 Mabud olması sebebiyle yol açacağı zararı, şefaatçi olması sebebiyle sağlayacağı yarardan daha yakın olan.

370 Muhakkak ki Allah, iman edip iyi davranışlarda bulunan kimseleri, zemininden ırmaklar akan cennetlere kabul eder. Şüphesiz Allah dilediği şeyi yapar.

dünyâ ve âhiretde, **[210b]** her ki zann ide ki Tanrı ana yardım itmez dünyâda nusretile ve âhiretde şefâ'tile urgan bıraksun arusdağından andan sonra boğazına bıraksın andan sonra boğulsun andan sonra nazar itsün ol boğulduğı kaygusını ve gazabını giderir mi ya gidermez mi? Ya nerdübân ursun göğe çıksun dahı Levhu'l-Mahfûz'a nazar itsün andan sonra boğazına urgan bıraksun boğulsın dahı nazar eylesün görsün ki boğunduğı kinini giderür mi? (15) ﴿وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ﴾ Ancılayın Kur'ân'ı indürdük şu hâlde ki rûşen burhânlardur, dahı bedürüstî Tanrı hak yolına kulağızlar şunı ki diler mü'min bendelerden. (16) ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ Dîn bişdür biri Rahmân'undur, dördi şeytânundurur, sâbi'îler Nasârâdan bir bölükdür. ﴿إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ Cevâb-ı mevsûldür, takdîri ﴿فَإِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ﴾[371]dür. ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾[372] ﴿شَهِيدٌ﴾ didiği eyü bilür dimek olur. (17)

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ﴾ Ya'nî melâ'ikeden ﴿وَمَنْ فِي الْأَرْضِ﴾ ya'nî sekaleynün mü'minleründen ve münkâdlarundan ﴿وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ﴾ bunlarun secdeleri deverânıyla olur ﴿وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ﴾ bunlarun secdeleri zılâllarıyla olur, ya devâbbun otlamağıyla olur ﴿وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ﴾ halkdan çoklar dahı secde iderler.

Su'âl: ﴿وَمَنْ فِي الْأَرْضِ﴾ didiği kifâyet iderdi, ﴿وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** Zikr itdüği şerefiçündür, ya ﴿وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ﴾ **[211a]** mübtedâdur, haberi عَظُمَ لَهُمُ الثَّوَابُ'dür karîne bu te'vîle ﴿وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ﴾'dur. Nâsdân çoklarun üzerine 'azâb hak oldı.

Su'âl: Ne ma'nâdan حَقَّ عَلَيْهِمُ الْعَذَابُ dimedi? **Cevâb:** Takdîr كَثِيرٌ مِمَّنْ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ[373]'dur, ya ﴿كَثِيرٌ﴾ müfredü'l-lafzdur, ol i'tibârıla ﴿حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ﴾ didi.

﴿وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ﴾ Her kim ki Tanrı şekâvetile hor ide, anı sa'âdetlendürür kimesne olmaz ﴿إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ﴾ ya'nî Hakk te'âlâ dilediğini işler ikrâmdan ve ihânetden. (18)

371 Şüphesiz Allah aralarında hükmeder.

372 Çünkü Allah her şeye hakkıyla şahittir.

373 Çoklarının üzerine azap hak oldu.

﴿هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ﴾ Ol ikisi tâ'ifetândur ki cenk itdiler kendüleri yaradanda. Yahûd biz görklüreğüz Tanrı'ya sizden, zîrâ dînimüz ve peygâmberimüz sizden ilerürekdür didiler. Mü'minler biz ehakkırağuz Tanrı'ya, zîrâ îmân getürdük ana ve peygâmberümüze ve peygâmberinüze ve cemî' kütüb-i münzeleye. Siz inkâr itdünüz bizüm peygâmbere ve bizüm kitâba didiler.

Su'âl: ﴿خَصْمَانِ﴾ didi ana münâsib اِخْتَصَمَا'yıdı. **Cevâb:** Ma'nâya nazar itdi ki gürûhlardur, اِخْتَصَمَا dahı okundı.

﴿فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ﴾ Şunlar ki kâfir oldılar Kur'ân'a ve Muhammed'e anlaruniçün donlar biçildi oddan.

Su'âl: Biz yirde dahı [374]﴿سَرَابِيلُهُم مِّن قَطِرَانٍ﴾ didi, bunda ﴿مِنْ نَارٍ﴾ didi. **Cevâb:** Cehennem ehlinün ahvâli muhtelifdür, bir niceleriçün katrândan bir niceleriçün oddan siyâb ola.

﴿يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ﴾ Başlarından anlarun kaynar su aktarıla ki bir katresi dünyâ dağlarını nâbedîd ide. (19) ﴿يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ﴾ **[211b]** Eriye her ne ki anlarun karnında var ve derileri dahı eriye. (20) ﴿وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ﴾ Dahı anlaruniçün oddan kamçılar ola ki demürdendür. (21) ﴿كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾ Ya'nî her bâr ki çıkmak dileyeler oddan tasa kaygusından, yine oda dönderileler, ya oda anları yelinilen şerer gibi yukaru ata dahı anlara gâyetde ısı 'azâbını dadun dine. (22)

﴿إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ﴾[375] Bezeneler anda bilesiklerden ki altundandur ﴿وَلُؤْلُؤًا﴾ dahı şâh-dâne virileler ki her bir dâne dünyâdan ve dünyâ içindekiden yiğrek ola. ﴿وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ﴾ ya'nî anlarun geydükleri uçmakda harîr ola, şöyle ki anlarun yetmiş bininün kalınlığı gül yaprağı kadarınca ola. (23) ﴿وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ﴾ Sözlerden eyü söz yolına kulağızlandılar ki kelime-i tevhîddür, ya Kur'ân'dur. (24) ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ Mescid-i Harâm'dan dahı men' iderler. Bu şundayıdı ki Peygâmber 'aleyhi's-selâm

374 **Gömlekleri katrandandır**. Yüzlerini de ateş bürüyecektir. İbrâhîm 14/50.

375 Muhakkak ki Allah, iman edip iyi davranışlarda bulunanları, zemininden ırmaklar akan cennetlere kabul eder. Bunlar orada altın bileziklerle bezenirler.

ashâbıla Hudeybiyye yılında ziyâretiçün dahı müşrikler anları men‘ itdiler. ﴿الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ﴾ şol sıfatlu Mescid-i Harâm ki halkiçün kıldık anı berâber anda mukîm ve garîb ﴿وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ **[212a]** Her kim ki anı kasd ide, ya dileye şu hâlde ki mülhid ola, şu hâlde ki müşrik ola, ‘azâb-ı elîmden ana dadırırız.

Su’âl: ﴿بِإِلْحَادٍ﴾’in بَا’sı ma‘nâya müsâ‘ade itmez. **Cevâb:** ﴿بِإِلْحَادٍ﴾’dağı بَا sıladur, ya te’vîl [376] وَمَنْ يُرِدْ شَرًّا بِإِلْحَادٍ’dür. يُرِدْ dahı okundı feth-i يا’yıla. (25)

﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki beyân itdük İbrâhîm’e Ka‘be’nün yerini bize şirk getürme diyü vahy idüp. Murâd tesmî‘dür, ya murâd riyâdur. Dahı evümi pâk it tavâf idenleriçün ki ehlinden değül, dahı mukîmleriçün, dahı râki‘ler ve sâcidleriçün her tarafdan. Bu takrîrce *lâm* asldur, ﴿بَوَّأْنَا﴾, عَلَمْنَا birle te’vîl olunsa *lâm* sıla olur.

Su’âl: Nice şirkden nehy itmek sûret bağlar, emr çün tathîr-i beytedür. **Cevâb:** Maksûd tebvi’eden ‘ibâdetdür. ‘İbâdet riyâdan hâlî gereğidi, ol ma‘nâdan ﴿لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا﴾ didi. *Tathîr* evsândan ve ekzârdandur. (26)

﴿وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ﴾ Ev tamâm olıcak Tanrı İbrâhîm’e ﴿وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ﴾ didi. Ya‘nî halkı evüme da‘vet it didi. İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm Ebû Kubeys’e çıkdı, dahı يا اَيهَا النَّاسُ هَلُمُّوا اِلَي زِيارَةِ بَيتِ رَبِّكُمْ [377] didi. Yemînen ve şimâlen ve şarkan ve garben yüzini dönderdi. Aslâb-ı ricâlden ve erhâm-ı ümmehâtdan lebbeyk Allâhümme lebbeyk didiler. ﴿وَأَذِّنْ﴾ nidâ it ﴿فِي النَّاسِ﴾ halk içinde **[212b]** geleler sana yüriyi yüriyi ve develer üzerine ki incelmişler olalar her yırak yoldan sana, Bizi ta‘zîm idüp. (27)

﴿لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ﴾ Tâ göreler dînî ve dünyevî menfa‘atlerini, dahı yâd ideler Tanrı’nun adını eyyâm-ı ‘aşr içinde şunun üzerine ki Tanrı anlara rûzi kıldı behîme-i en‘âmdan, ya‘nî kurbân davarından koyun ve sığır ve deve gibi. ﴿فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ﴾ Yin andan, ya‘nî kurbânlardan, dahı yidirün dervîşlere ki fakrda gâyete irişeler.

376 Kim ki ilhâd ile şer isterse.

377 Ey insanlar geliniz, Rabbinizin evini ziyâret ediniz.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

(28) ﴿ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ﴾ Andan sonra kirlerini gidersinler ve bıyıklarını ve tırnaklarını kessünler ve koltuklarını yolsunlar ﴿وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ﴾ dahı nezrlerini yerine getürsünler ﴿وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ dahı Beyt-i 'Atîk'i tavâf itsünler. Ka'be'ye 'Atîk didi, 'Atîk dimek kerîm dimek olur, dahı kadîm dimek olur, ya âzâd dimek olur ki bir cebbâr eli ana irişmedi. Ebrehe hod nice helâk oldı ma'lûmdur.

Su'âl: Haccâc tasallutuna ne dirsin? **Cevâb:** İbnü'z-Zübeyr anı penâh idindi, Haccâc kasd itdi ki anı çıkara, sonra yıkduğını yine yapdı. (29)

﴿ذَلِكَ﴾ Tanrı buyruğı oldur ki dindi ﴿وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللَّهِ﴾ her ki ta'zîm eyleye Tanrı harâm itdüğini ﴿فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ﴾ ol yiğdir ana ma'bûdı katında.

Su'âl: ﴿فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ﴾ didiğinden ta'zîm-i hurumât yiğrek olduğı anlanur, 'adem-i ta'zîme dahı yol var mı? **Cevâb:** Murâd hayriyyetdür, tafdîl yok. Hurumât bişdür, Ka'be-i Harâm, Mescid-i Harâm, Beled-i Harâm **[213a]** şehr-i harâm, muharrem harâmdur, evet bunun ihlâli vardur.

﴿وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ﴾ en'âm sizüniçün helâl oldı, ya'nî ol zikr olanlar ﴿إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ﴾ meğer şol ki üzerinüze okınur harâmlıkda nice ki Mâ'ide sûresinde zikr olundı, saklan imdi anı. ﴿فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ﴾ yıraklanun ve terk idün vesenler 'ibâdetini ki sanemlerdür. ﴿مِنَ الْأَوْثَانِ﴾'daki مِن beyâniyyedür. ﴿وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ﴾ dahı yaramaz kelecilerden yıraklanun. Murâd şirk ve şehâdet-i zûr ve yalancılık ve bühtândur. Ya câhiliyye telbiyesidür ki ol لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ إِلَّا شَرِيكٌ هُوَ لَكَ تَمْلِكُ وَمَا مَلَكَ'dür. (30)

﴿حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ﴾ Şu hâlde ki muhlislersiz, ana şirk getürici değüllersiz ﴿وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ﴾ her kim ki Tanrı'ya şirk getüre ﴿فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ﴾ şunun gibidür ki gökden aşağa düşdi ﴿فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ﴾ ya'nî dahı anı kuş kapdı ﴿أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ﴾ ya anı yil aldı gitdi. Ma'nâsı her kim ki şirk getüre ana berhurdârlığa çâre yokdur şunun gibi ki ﴿فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾ yırak yire düşdi ki mehlekdür. (31) ﴿ذَلِكَ﴾ Ya'nî bu şoldur ki ma'bûdunız buyurdı ictinâb-ı evsândan ve kavl-i zûrdan ﴿وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ﴾ her kim ki şe'âyirullâhı ta'zîm ide, ya'nî bedeneleri, dahı anun büyükreğini boğazlaya ve semüzreğini boğazlaya ﴿فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ﴾ ol kulûbun ihlâsından olur. (32) ﴿لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ Sizüniçün fâyideler vardur anda sağmak binmek veberin almak gibi, şuna değin ki kurbân **[213b]** yerine vara ﴿ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ andan sonra boğazlancak yiri anun Beyt-i 'Atîk katındadur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ didi, hâlbuki kurbân Mina'da olur. **Cevâb:** İbrâhîm'ün ve İsmâ'îl'ün kurbângâhı Mina'yıdı, Peygâmber'ün hemçünân. ﴿إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ didi, zîrâ Mina dahı haremdendür. (33)

﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا﴾ Her tâyifeyiçün bir kurbângâh vardur, ya her tâyifeyiçün Tanrı buyurdı ki boğazlayalar anun rızâsiçün ﴿لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun adını yâd itmekiçün ﴿عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ﴾ şunun üzerine ki Tanrı anlara rûzî kıldı yürür davardan. ﴿مِنْ﴾ getürdiğinde nazar oldur ki her behîme kurbâna yaramaz ﴿فَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ sizün ma'bûdunuz bir ma'bûddur ﴿فَلَهُ أَسْلِمُوا﴾ ana mutî' olun ﴿وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ﴾ mütevâzı'ları ve hâşi'leri beşâret it. Anlar (34) ﴿الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ şunlardur ki Tanrı zikr olduğı vaktde gönülleri korkdı ﴿وَالصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ﴾ dahı mihnetlerden kendülere irişene sabr itdiler ﴿وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ﴾ dahı namâzları vaktlerinde kıldılar ﴿وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾ dahı biz anlara rûzî kıldığumuzdan sadaka iderler.

Su'âl: Muzâfda elif lâm neye getürdi? **Cevâb:** İzâfet lafzîdür, وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةَ dahı okundı nasbıla, nûn takdîri üzerine. (35)

﴿وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ﴾ Bedeneleri kılduk sizüngün ﴿مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾ Tanrı'nun şe'â'irlerinden kılduk. Ya'nî haccun menâsikinden kılduk ﴿لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ﴾ sizüniçün anı boğazlamakda **[214a]** sevâb vardur ve menfa'at vardur dünyâda ﴿فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ﴾ yâd idün anlarun üzerine boğazlancak vaktde Tanrı'nun adını şu hâlde ki dururlar. Âyet delâlet ider ki kurbân devesi dururken boğazlana, ya iki elini kuşalayalar. صَوْافِنَ dahı okundı. Ya'nî bir elini 'akl ideler andan nahr ideler. صَوْافِي dahı okundı, ya'nî hâlisaten dimek olur. ﴿فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا﴾ vaktâ ki yanı üzerine aktarıla dahı hareketi gide ﴿فَكُلُوا مِنْهَا﴾ yen andan ﴿وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ﴾ dahı virdüğinüzi kabûl idene yidirün ﴿وَالْمُعْتَرَّ﴾ dahı sâ'ile yidirün ya arkuru geçene yidirin ﴿كَذَلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ﴾ evvelki teshîr gibi müsahhar itdük anları size ﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ tâ şükr idesiz anun âlâsına. Kurbân etinden müşrikler yemediğiçün bize mübâh oldı. Efdal oldur ki sülüsini sadaka ideler ve sülüsini konşuluğa vireler, sülüsini kendü tasarruf ide. (36)

﴿لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ﴾ Tanrı'ya anun eti erişmez kanı dahı erişmez, lâkin ana takvâ irişür sizden ﴿كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ﴾ ancılayın müsahhar itdi sizüniçün *büdn*i ki cem'-i *bâdin*dür ﴿لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ﴾ tâ ta'zîm idesiz Tanrı hazretini şunun üzerine ki sizi râst yola kulağızladı. Ya'nî dîninün me'âlimine ve haccınun menâsikine kulağızladı. Yâ Muhammed beşâret it uçmağıla muhsinleri, ya eyü kurbân alup anları eyü boğazlayana beşâret it dimek olur. Câhiliyyetde kurbân idicek kanıyla Ka'be'nün dîvârlarını boyarlardı ve kurbân etini dîvârlarına **[214b]** asarlardı, "İlâhî bizden kabûl it" dirlerdi. Müsülmânlar dahı eyle itmek diledilerse bu âyet indi. (37) ﴿إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ﴾ Bedürüstî Tanrı def' ider müşriklerün şerlerini şunlardan ki îmân getürdiler bedürüstî Tanrı sevmez her hâyini emânetinde, dahı her kişiyi ki Tanrı'ya şirk getürdi. (38)

Vaktâ ki Müsülmânlar cenk dilediler müşriklerilen anlardan zahmet görüp, Tanrı men' itdi bu âyetile. Andan sonra ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ﴾ âyetiyle. Destûr virildi şunlara ki cenk iderler bununıla ki bedürüstî anlar zulm olundılar, bedürüstî Tanrı te'âlâ yardım itmek üzerine tüvânâdur. ﴿لِلَّذِينَ﴾, ﴿أُذِنَ﴾'ye kâ'im-makâm-ı fâ'ildir. Eğer ma'lûm okursan ﴿لِلَّذِينَ﴾ mansûb olur. ﴿يُقَاتَلُونَ﴾'yi mechûl okursan, düşmenleri anlarunıla mukâtele ider dimek olur. Ma'lûm okursan يُقَاتِلُونَهُمْ عَدُوَّهُمْ dimek olur.

Su'âl: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ﴾ nice sûret bağlar ki *me'zûnün bihî* anılmaz? **Cevâb:** Takdîr-i âyet [378] أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِالْقِتَالِ'dür, lâkin zikr olunmadı. Zîrâ ashâb ne kadar ki Mekke'deyidiler kâfirlerün cefâsına döydiler. Vaktâ ki Medîne'ye geldiler muntazır oldılar destûra. Bu âyet indi, bu âyetile yetmiş âyet mensûh oldı. Evvel kıtâle bu âyetile destûr oldı.

Su'âl: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ﴾ didi, hâlbuki bu âyet inicek cenk itmezlerdi. **Cevâb:** Ma'nâ-yı âyet [379] أُذِنَ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ اَنْ يقَاتِلُوا'dur, Tanrı **[215a]** sebeb-i kıtâli beyân itmekiçün (39) ﴿الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ﴾ âyeti indi. ﴿الَّذِينَ﴾ yarar ki merfû' ve mansûb ola medhile. Yarar ki ﴿لِلَّذِينَ﴾'den bedel ola, ya haber-i mübtedâ-yı mahzûf ola. Ya'nî anlar şunlardur ki çıkarıldılar evlerinden haksız, ya'nî zulmile, meğer ki Tanrımuz birdür diyeler, ya oldur diyeler.

[378] Mukâtele edenlere kıtâl izni verildi.

[379] Mukâtele etmek isteyenlere izin verildi.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: Lâ ilâhe illallâh dimek günâh mıdur ki istisnâ kıldı? **Cevâb:** Bu ﴿وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَن يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ﴾[380] tarzınadur. Nice ki Mütenebbî;

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرُ أَنَّ سُيُوفَهُمْ ... بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الكَتَائِبِ[381]

didi. ﴿بِغَيْرِ حَقٍّ﴾ didiği بِغَيْرِ مُوجِبٍ dimek olur. ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ﴾ Eğer Tanrı def‘ itdüği olmayayıdı halkı ba‘zını anlarun ba‘zıyla صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا﴾ Tanrı def‘ itdüği olmayayıdı peygâmberlerile mü’minlerden, mü’minlerile gayrılardan, ruhbânın savâmi‘i yıkılırdı, Nasârânun kenîseleri yıkılırdı ve Yahûdun ma‘bedleri yıkılırdı ve Müsülmânlarun mescidleri yıkılırdı ki anda Tanrı çok yâd olınur. Ya müşrikler gâlib olurlardı Müsülmânlar üzerine ve Ehl-i Kitâb’un üzerine, dahı yıkarlarıdı müte‘abbedâtları. Yahûdun ma‘bedine ﴿صَلَوَاتٌ﴾ didi, zîrâ mu‘arrebdür. ‘İbrânice adı صَلُوثَا’yıdı.

Su’âl: Mesâcid yıkarlarıdı dimekde minnet var, kalanı yıkılmakda ne minnet var? **Cevâb:** Kalanınun ma‘bedleri yıkılmakda Müsülmânlığun gayretine halel gelür, ya Mûsâ ve ‘Îsâ hayâtdayıken yapulan ma‘bedler yıkılurdı.

﴿وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ **[215b]** Tahkîk Tanrı yardım ider şuna ki anun peygâmberine yardım iderler ve dînine yardım iderler. (40) ﴿الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ﴾ ﴿الَّذِينَ﴾, ﴿الَّذِينَ أُخْرِجُوا﴾’dan bedeldür. Ya‘nî şunlardur ki eğer temkîn idersevüz anları Medîne’de hükm eyeleri kılmağıla namâzı turgururlar ve zekâtı virürler buyruldukları gibi dahı tevhîdile ve tâ‘atile emr iderler, dahı şirkden ve me‘âsîden nehy iderler, ‘avâkıb-ı umûr Tanrı’çündür, ol bilür ki nice olısar. (41)

﴿وَقَوْمُ إِبْرَاهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ﴾ (43) ﴿وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ﴾ (42) ﴿وَأَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكُذِّبَ مُوسَى فَأَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ﴾ Eğer seni tahkîk yalanlasa Mekke ehli melûl olma ki tahkîk yalanladı anlardan öndin Nûh kavmi Nûh’ı, ‘Âd kavmi Hûd’ı, Semûd Sâlih’i, İbrâhîm’i kavm-i İbrâhîm, Lût’ı kavm-i Lût, Ashâb-ı Medyen Şu‘ayb’ı, Mûsâ kavmi Mûsâ’yı. Dahı kâfirlere

[380] Ve onlardan intikam almaları, Aziz ve Hamîd olan Allah’a îmân etmelerinden başka bir şey için değildi. Burûc 85/8.

[381] Onlarda hiçbir kusur yoktur, ordularla çarpışmaktan kılıçlarında oluşmuş gedikleri hariç.

mühlet virdük mehlden sonra berk tutduk 'ikâbıla, nice ki gördün sen benüm inkârımı anlarun üzerine. Hak bulmadılar mı ben didiğimi anlarcılayın, küffârı Mekke'ye irişir benüm 'ukûbetüm.

Su'âl: Niçün وَكَذَّبَ قَوْمُ مُوسَى dimedi? **Cevâb:** Mûsâ'yı kavmi yalanlamadı, bel ki Kıbt yalanladı, ya Mûsâ yalanlandı şunun gibi mu'cizâtıla ko sen kalanını. (44)

﴿فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا﴾ İy nice köylerden ki helâk itdük ehlini ﴿وَهِيَ ظَالِمَةٌ﴾ hâlbuki anlar zulm idicilerdi ﴿فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا﴾ ol köylerün **[216a]** dîvârları çökmişidi arastuklarınun üzerine ﴿وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ﴾ dahı iy nice kuğalar ârâste, evet eyeleri yok ve iy nice sarâylar dîvârları yüce mücessas müretteb, evet sükkânı yok. ﴿عَلَى عُرُوشِهَا﴾'dağı عَلَى, مَعَ ma'nâsınadur. Rivâyetdür ki Sâlih Peygâmber 'aleyhi's-selâm ol kuyunun üzerine kondı dört bin kişiyle 'azâbdan kurtılmışlardan. Ol koğanun yanındağı şehre huzûr iderlerdi. Sâlih anda öldi, ol yirün adını Hadramevt kodılar. Ol şehre Celhes b. Cülâhis'i beğ kodılar. Bir nice zamândan sonra puta tapdılar. Tanrı anlara Hanzala'yı gönderdiyise öldürdiler, Tanrı anları helâk itdi.

Su'âl: ﴿وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ﴾'ün i'râbdan mahalli nedür? **Cevâb:** Evvel cümle hâldür, ikinci cümlenün mahalli yokdur. (45)

﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ﴾ Sefer itmediler mi yir yüzinde ki 'ibret alalar ﴿فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا﴾ dahı anlaruniçün gönüller ola ki anlayalar anunıla baş göziyle nazar idüp ﴿أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا﴾ ya anlarun kulakları ol ki tahvîfi işideler ﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾ şân ya kıssa budur ki gözler kör olmaz lâkin gönüller kör olur ki sudûr içindedür.

Su'âl: Kulûb olmaz illâ sudûrda ﴿فِي الصُّدُورِ﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** Murâd te'kîddür nice ki لَيْسَ المَضَاءِ لِلسَّيْفِ وَلَكِنَّهُ لِلِسَانِكَ الَّذِي بَيْنَ فَكَّيْكَ[382] dirsin. (46)

﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ﴾ Tizlerler senden 'azâb gelmeğini murâd yine Nadr b. Hâris'dür ﴿وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ﴾ **[216b]** Tanrı va'dine hılâf eylemez Mekke kâfirlerine 'azâb ider ﴿وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ﴾ bedürüstî bir gün senün ma'bûdunun katında ﴿كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ﴾ bin yıl gibidür şundan ki siz sağışlarsız. Bunda

[382] Kesip atma kılıcın işi değil, aksine iki çenen arasındaki dilin işidir.

iltifât var gaybetden hitâba. Bin yıl gibidür didiği şiddetdedür, ya ma‘nâ وَإِنَّ يَوْمًا فِي الْعَذَابِ كَأَلْفِ سَنَةٍ عِنْدَهُ سَوَاءٌ[383] dimek olur. Ya وَإِنَّ يَوْمًا فِي الْإِمْهَالِ وَالْإِهْمَالِ وَأَلْفِ سَنَةٍ فِي الْأَخِرَةِ[384] dimek olur.

Su’âl: Tanrı katında gün ve gice olmaz, ﴿وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ﴾ ne ma‘nâdandır? **Cevâb:** ﴿عِنْدَ رَبِّكَ﴾ didiği kıyâmetdür, ya‘nî وَإِنَّ يَوْمَ الْعَذَابِ عِنْدَ الْقِيامَةِ[385] dimek olur.

Su’âl: Cehennem bir uğurda gicedür, وَإِنَّ يَوْمَ الْعَذَابِ birle nice te’vîl idersin? **Cevâb:** ‘Arab müddeti rûzigârıla ve eyyâmıla ‘add iderler, nice ki Âdem eyyâmı ve Nûh eyyâmı dirler. (47)

﴿وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ﴾[386] Ya‘nî cümlenün dönmekleri benden yanadur dir Tanrı.

Su’âl: Evvelki فَ ﴿فَكَأَيِّنْ﴾’yıla olup bu واو ﴿كَأَيِّنْ﴾’yıla olduğında nazar nedür? **Cevâb:** Evvelki bedeldür ﴿فَكَيْفَ كَانَ﴾’den, sonrağısı ﴿وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ﴾, ﴿وَإِنَّ يَوْمًا﴾ cümlelerine ma‘tûfdur. (48)

﴿فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾[387] (49) ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ﴾[388]

Su’âl: Mü’min olan ‘amel-i sâlih iden mağfiret neyler, mağfiret ‘âsîye gerek? **Cevâb:** Mü’min olup ve ‘amel-i sâlih idene mağfiret gerek dimekden murâd oldur ki îmânıla hatm olalar. (50)

[217a] ﴿وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ﴾ Şunlar ki sa‘y itdiler bizüm kelâmumuzda sihr ve şi‘r ve esâtîr diyüp şu hâlde ki zann iderler ki bizi ‘âciz ideler. Ya ﴿مُعَاجِزِينَ﴾ dimek مُعانِدِينَ dimek olur. Ya bizüm ‘azâbumuzdan kurtuluruz didükleri olur. Ol tâyife cahîm ehlidür.

• • • • • • • • • • •

383 Mühlet verip bırakmakta bir gün ve bin yıl onun katında eşittir.

384 Azapta bir gün âhirette bin yıl gibidir.

385 Şüphesiz bir azap günü, kıyamet sürecinde…

386 Nice ülkeler var ki, zulmedip dururlarken onlara mühlet verdim. Sonunda onları yakaladım. Dönüş yalnız banadır.

387 De ki: Ey insanlar! Ben ancak sizin için apaçık bir uyarıcıyım.

388 İman edip sâlih ameller işleyen kimseler için mağfiret ve bol rızık vardır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Tarîk oldı ki إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ بَشِيرٌ نَذِيرٌ diyeyidi. **Cevâb:** Söz müşriklerde sevk olınupdur, ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ﴾ müşriklere nidâdur, mü'minleri getürdiği anlarun gayriçündür. (51)

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ﴾ Göndermedük senden öndin yâ Muhammed rasûlden ve peygâmberden meğer ol vakti ki okısa şeytân nesnecük ilkâ iderdi anun kırâ'etinde.

Su'âl: Ne gark vardur *rasûl*ile *nebî* arasında ki ikisini bile yâd itdi? **Cevâb:** Arada 'umûm ve husûs mutlak vardur. Ya rasûl oldur ki sâhib-i mu'cize ola, nebîde lâzım değül. Rasûle vahy gelmek gerek, nebîde hâtifile câyizdür ve düşinde görmeğile dahı câyizdür.

Su'âl: ﴿أَرْسَلْنَا﴾'dan anlanan budur ki arada fark olmaya. **Cevâb:** Âyetde hazf vardur, takdîr وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا اَنْبَأْنَا مِنْ نَبِيٍّ[389]dür. Âyetün ma'nâsı مَا مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ قَبْلَكَ إِلَّا مَكَّنَّا الشَّيطَانُ اَنْ يلْقِي فِي قِرَاءَتِهِمْ مِثْلَ مَا اَلْقَي فِي قِرَءَتَكَ فَلَا تهْتَمُّ لِذَلِكَ[390]dür. Rivâyetdür ki şeytân-ı la'în Cibrîl sûretinde Peygâmber'e geldi. ﴿وَالنَّجْمِ﴾[391] okırdı ﴿وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى﴾[392] didiğinleyin **[217b]** şeytân تِلْكَ الغَرَانِيقُ العُلَا وَإِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْجَي[393] didi. Vaktâ ki müşrikler işdiler şâd oldılar. Âhire iricek Peygâmber secde eyledi, mü'minlerile müşrikler bile secde itdiler, putlarımuzı andın diyü şâd oldılar. Sâniyen Cibrîl'e 'arz idicek inkâr itdi, Peygâmber melûl oldıysa bu âyet indi. Tanrı şeytân ilkâ itdiğini giderdi, nice ki ana ﴿فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ﴾ işâret itdi. ﴿ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ﴾ Andan sonra muhkem ider Tanrı âyât-ı 'izâmını.[394] ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

Su'âl: Ol rivâyete[395] ﴿فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا﴾ muhâlifdür. **Cevâb:**

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

389 Senden önce hiçbir rasûl veya nebîlerden bir nebî göndermedik.

390 Senden önce rasûl ve nebî gelmedi ki biz şeytana imkân verdik, o da onların kıraatleri içine senin kırâatin içine kattığı türden bir şeyler kattı. Buna çok önem verme.

391 Necm 53/1.

392 Necm 53/20.

393 Bunlar yüce kuğu kuşlarıdır (tanrıçalardır) ve elbette onların şefaatleri umulur.

394 Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

395 Ancak bildirmek istediği peygâmberler müstesna. **Onun da önüne ve arkasına bekçiler koyar**. Cinn 72/27.

Şeytân vahy tamâm olandan sonra nesne ilkâ idebilür, evet vahy deminde nesne tasarruf idemez.

Su'âl: Eğer bunun gibi olursa vahyde töhmet vâkı' olur. Zîrâ müstemi'ler anlamazlar ki mûhâ kangıdur, mulkâ kangıdur. **Cevâb:** Töhmet vâkı' olmaz zîrâ Tanrı gayurdur kendü kelâmını, münekkah ider. ﴿فِي﴾, عِنْدَ ma'nâsınadur. Ya'nî عِنْدَ تِلَاوَتِهِ اَلْقَى بَاطِلًا فِي أَوْهَامِ السَّامِعِينَ[396] dimek olur. (52)

﴿لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ﴾ Bu ibtilâ şununiçündür ki fitne kıla şunı ki iblîs ilkâ eyler şunlaruniçün ki gönüllerinde anlarun gümân ve inkâr vardur. Dahı şunlarıniçün ki gönülleri katıdur anlarun nice ki ﴿وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ﴾ dir.

Su'âl: Maraz kasvete şâmil değül midür ki ﴿وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ﴾ didi.? **Cevâb:** Maraz sebebdür kasvete, ya e'ammdur kasvetden **[218a]** sebebi müsebbeb bile getürdi, ya e'ammı ehass bile getürdi.

﴿وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ﴾ Bedürüstî zâlimler 'adâvet ve hılâf içindedür ki hakdan ba'îddür, andan sonra Tanrı mü'minleri zikr eyledi (53) ﴿وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾ diyü. Ya'nî şununiçündür ki bile şunlar ki 'ilm virildiler ki bedürüstî ol hakdur senün ma'bûdundandur. Murâd bundan Kur'ân'dur. ﴿فَيُؤْمِنُوا بِهِ﴾ dahı îmân getüreler ana ﴿فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ﴾ dahı toktaya gönülleri anlarun ol Kur'ân'a.

Su'âl: ﴿أُوتُوا الْعِلْمَ﴾ deyicek söz tamâm oldı, ﴿وَلِيَعْلَمَ﴾ didiğinde fâyide nedür? **Cevâb:** ﴿أُوتُوا الْعِلْمَ﴾ dimekden bu kazıyyeyi bilmek lâzım gelmez.

﴿وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ Bedürüstî Tanrı kulağızlayıcıdur râst yola şunları ki îmân getürdiler. (54)

﴿وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ﴾ Kur'ân'da gümân itmekden zâyil olmaz şunlar ki kâfirler oldılar ﴿حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً﴾ şuna değin ki nâgâh kıyâmet gele anlara ﴿أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ﴾ ya sonsuz günün 'azâbı gele anlara ki kıyâmetdür, zîrâ andan sonra leyl ü nehâr olmaz. (55) ﴿الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ﴾ Pâdişâhlık ol günde tanrıyçündür ﴿يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ﴾ hükm ider aralarında 'adl ü insâfila ﴿فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا

396 Okuyuşu esnâsında dinleyenlerin vehimlerine bâtıl katar.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾[398] (56) ﴿الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ﴾[397] ﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا﴾ (57) Müsülmânlar hicret itdükden sonra cenk idüp şehâdet mertebesini buldılar. Şehîd olmayanlar "Bizüm dahı mertebemüz var mı ki?" didilerse bu âyet indi. **[218b]** Ya'nî şunlar ki hicret itdiler Tanrı tâ'atinde Mekke'den Medîne'ye andan sonra şehîd oldılar, ya döşek ölümüni öldiler, Tanrı anlara uçmak virür. ﴿وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾ Bedürüstî Tanrı 'atâ idicilerün yiğreğidür. (58) ﴿لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ﴾ Tahkîk Tanrı anları görir givürür menziline ana cânıla râzılardururlar. Murâd menâzil-i cennetdir. ﴿وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ﴾[399] (59)

﴿ذَلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ﴾ Ol şol işdür ki kıssa itdük üzerine yâ Muhammed, her kim ki zâlime mücâzât ide anun zulmi gibi, andan sonra artuk geçe mazlûma anı menzilinden çıkarmağıla, elbette Tanrı ana yardım ider, zîrâ Tanrı 'Afüvvün Gafûrdur. Sebeb-i nüzûli oldur ki Mekke müşrikleri Müsülmânlarıla uğraşdılar muharremün ikisi kala, mü'minler cenk itmek dilemediler, evet müşrikler cenke meşgûl oldılar. Tanrı Müsülmânlığı muzaffer itdi anlarun üzerine. Bu kerre mü'minlerün nefislerinde bu bitdi ki şehr-i harâmun 'izzetini beklemediler. Tanrı bu âyeti gönderdi. Birkaç rivâyet dahı var, evet bunun üzerine ihtisâr itdük.

Su'âl: Bu arada ﴿إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ﴾ nice münâsibdür? **Cevâb:** 'İkâb idici meb'ûsdur Tanrı cihetinden 'ikâb itmemeğe ve 'afv itmeğe zâliminden 'alâ tarîki't-tenzîh vaktâ ki zâlim hadden geçe Tanrı anı intikâm üzerine melâmet itmez, ana yardım dahı ider. (60)

﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ﴾ Ya'nî bu şoldur ki Tanrı kudretinden işledi dimek olur. Andan sonra kudretini bu âyetile beyân itdi. Ya'nî bununıladur ki bedürüstî **[219a]** Tanrı giceyi gündüze givirür ve gündüzü giceye givirür dahı bedürüstî Tanrı mazlûmun niyâzını işidicidür ve zâlimün zulmini göricidür. Yine kendünün kudretini (61) ﴿ذَلِكَ

397 O gün, mülk Allah'ındır. İnsanlar arasında hüküm verir. (Bu hüküm gereği) iman edip iyi davranışlarda bulunanlar naîm cennetlerinin içindedirler.

398 İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar için alçaltıcı bir azap vardır.

399 Allah, kesinlikle tam bir bilgi sahibidir, halîmdir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tubagov.tr

﴿بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ﴾ dimeğile beyân itdi. Bu ki zikr itdi kendünün kudretinden, bununladur ki bedürüstî Tanrı hak Tanrı'durur ve anun 'İbâdeti dahı hakdur ve ol nesne ki anlar taparlar bâtıldur elinden nesne gelmez. Dahı bedürüstî Tanrı yüce ve ulu pâdişâhdur. (62)

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ﴾ Görmedin mi yâ Muhammed ki bedürüstî Tanrı gökden yağmur indirdi, dahı yir yemyeşil olur nebâtâtıla. Bedürüstî ol Tanrı Latîf'dür çimenler çıkarmağıla ve 'Alîm'dür ana inen katarâta.

Su'âl: Ne ma'nâdan فَأَصْبَحَتْ dimedi? **Cevâb:** Rûzigârıla ol yağmurun âsârı kalduğına ﴿فَتُصْبِحُ﴾ didi.

Su'âl: Ne ma'nâdan فَتُصْبِحَ itmedi nasbıla ki istifhâma cevâb olaydı? **Cevâb:** Eğer mansûb olsa isbât-ı ihdârdan, nefy-i ihdirâra varılurdı, nice ki sen bir kişiye أَلَمْ تَرَ أَنِّي اَنْعَمْتُ عَلَيكَ فَتَشْكُرَ[400] dirsin. (63)

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ (64) ﴿لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾[401] سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ﴾[402] Göği dahı tutar ki yir üzerine düşmeye ﴿إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ meğer anun destûrıyla ki ol kıyâmetde olur. ﴿وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ (65) ﴿إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾[403] يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ﴾ Bedürüstî halk anun **[219b]** ni'metini örticidürler şükr itmemeğile ve ana mutî' olmamağıla. (66)

﴿لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ﴾ Her ümmetiçün ma'bed kılduk ve kurbângâh kılduk ki anda 'ibâdet ideler ve kurbân ideler, kimesne senünle cedel itmesünler hacc emrinde ve menâsik-i hacc emrinde. Münâza'aları oldı ki Müsülmânlar 'avretlerini örtüp tavâf iderlerdi. Anlar Muhammed yeni dîn düzdi, yeni hacc dahı düzmek ister dirlerdi. Müsülmânlar Mina'da kurbân iderlerdi, anlar Ka'be'nün kapusında iderlerdi, kalanı zikr olundı yukaruda.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

400 Görmedin mi ki ben sana iyilikte bulundum da sen teşekkür edeceksin ha.

401 Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Hakikaten Allah, yalnız O zengindir, övgüye değerdir.

402 Görmedin mi, Allah, yerdeki eşyayı ve emri uyarınca denizde yüzen gemileri sizin hizmetinize verdi. Göğü de, kendi izni olmadıkça yer üzerine düşmekten korur.

403 Çünkü Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.

Andan sonra Müsülmânlar tekbîrde tevhîd iderlerdi, anlar itmezlerdi. Yine "Siz boğazladığınuzı yirsiz Tanrı boğazladuğını neye yimezsiz?" dirlerdi.

Su'âl: Bu âyet niçün edât-ı 'atfdan hâlî oldı? **Cevâb:** İlerüki âyât münâsibleriyleyidi bunun münâsibi yoğıdı.

﴿وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَى هُدًى مُسْتَقِيمٍ﴾ Dahı da'vet eyle halkı ma'bûdundan yana, zîrâ bedürüstî sen râst yol üzerinesin. (67) ﴿وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ Eğer artuk geçerlerse sana münâza'ada Tanrı yiğrek bilür şunı ki siz işlersiz di yâ Muhammed. (68) [404]﴿اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾ (69)

﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾ Bedürüstî ol ki yirlerde ve göklerdedür Levhu'l-Mahfûz'da müsettardur. Bedürüstî anı yazmak Tanrı'nun üzerine âsândur. (70) ﴿وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا﴾ Taparlar Tanrı'dan gayrı şuna ki Tanrı ana hüccet indürmedi ﴿وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ﴾ dahı şuna ki ana burhânları yokdur 'akldan **[220a]** ﴿وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ﴾ dahı zâlimleriçün bir yardımcı yokdur ki anlardan 'azâbı def' ide. (71) ﴿وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ﴾ Vaktâ ki okına anlarun üzerine âyât-ı 'izâmumuz ki rûşenlerdür, murâd Kur'ân'dur ﴿تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ﴾ bilürsin hüzni ve melûlliği yüzlerinde şunlarun ki kâfir oldılar. ﴿يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا﴾ dilerler ki kahrıla tutalar şunları ki anlarun üzerine bizüm âyât-ı 'izâmumuzı okurlar ﴿قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكُمُ﴾ size andan dahı yaramaz nesne haber vireyim mi di yâ Muhammed. "Andan dahı yaramaz nedür?" dirlerse ﴿النَّارُ﴾ tamu odıdur di ﴿وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ ki Tanrı va'de itdi anı şunlara ki kâfir oldılar, ne yaman yirdür ol. (72) ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ﴾ İy halk mesel darb olundı ana kulak tutun.

Su'âl: Mesel kanı hiç bunda mesel yok, ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ hod söz başıdur. **Cevâb:** Meselden murâd kıssadur ki anda garâbet ola. Dahı mesel 'ibâretiyle sevk olduğına nazar oldı ki anlar mesele kulak uraganlarıdı, ya mesel oldur ki 'Ankebût'da gelüpdür.

﴿إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Bedürüstî şunlar ki taparsız ana Tanrı'dan gayrı ﴿لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا﴾ tahkîk sinek yaradamazlar ﴿وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ﴾ eğer anuniçün ittifâk

[404] Allah kıyamet gününde, ihtilâf etmekte olduğunuz konulara dair aranızda hüküm verecektir.

itseler. Ya *zübâb*dan murâd peşşedür, sinek hod kande kaldı ﴿وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ﴾ eğer sinek anlardan nesne cer itse elinden alamazlar.

Su'âl: يَسْلُبْهُمَا ne ma'nâdan dimedi, hâlbuki esnâma gider? **[220b] Cevâb:** Kefere i'tikâdıncadur ki anları mümeyyiz tasavvur iderlerdi.

﴿ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ﴾ Tâlib dahı matlûb dahı za'îf oldı. Ya'nî 'âbid dahı ma'bûd dahı za'îf oldı.

Su'âl: ﴿وَلَوِ اجْتَمَعُوا﴾'nun i'râbdan mahalli nedür? **Cevâb:** Mansûbdur hâliyyetile [405]مَشْرُوطًا عَلَيهِمْ اِجْتِمَاعُهُمْ جَمِيعًا لِخَلْقِهِ'dür. 'Âdetleri küffârun oldı ki sanemlerünün ağızlarına bal dürterlerdi, sinek kapu kovuğından girerdi, dahı andan yirdi. (73)

﴿مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ﴾ Tanrı'yı gereği gibi bilmediler ﴿إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ bedürüstî Tanrı tüvânâdur ve gâlibdür. (74)

﴿اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا﴾ Allâh güzîde kılur ferişte lerden rusuli Cibrîl gibi ve Mîkâ'îl ve İsrâfîl ve 'Azrâ'îl gibi ﴿وَمِنَ النَّاسِ﴾ benî âdemden dahı güzîde kılur Muhammed ve 'Îsâ ve Mûsâ gibi. Bu âyet Velîd b. el-Mugîre'ye reddiçün indi vaktâ ki [406]﴿أَأُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِن بَيْنِنَا﴾ didi. [407]﴿إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ﴾ (75) ﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ﴾ (76) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا[408] رَبَّكُمْ﴾[409] 'İbâdetden murâd tevhîd ve tâ'âtdur ﴿وَافْعَلُوا الْخَيْرَ﴾ didiğinden murâd tesbîhâtdur ve kalan 'ibâdâtdur ﴿لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ tâ 'azâbdan necât bulasız. Bununıla secde-i tilâvet vâcib olmaz. Zîrâ ilerü namâzda secdeyile iktifâ iderlerdi. Tanrı buyurdı ki rukû'ı bile ideler. (77)

﴿وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ﴾ Zahmet çekün Tanrı'nun 'ibâdetinde gereği gibi. Tanrı nice nesneyile emr itdi bendelerine sonra tahfîf itdi **[221a]** biri cihâdıla

405 Yaratmak için tümüyle bir araya gelmeleri, aralarında dayanışmaları şart koşulmuş.

406 **Kur'ân, aramızdan ana mı indirildi?** Hayır, onlar, benim vahyimden şüphedeler; hayır, onlar daha tatmadılar azâbımı. Sâd 38/8.

407 Şüphesiz Allah işitendir, görendir.

408 Onların önlerindekini de, arkalarındakini de (yaptıklarını da, yapacaklarını da) bilir. Bütün işler Allah'a döndürülür.

409 Ey iman edenler! Rükû edin; secdeye kapanın; Rabbinize ibadet edin.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

hükm itdi, biri takvâyıla hükm itdi, biri zikrile hükm itdi, biri tevbeyile hükm itdi, biri du'âyıla hükm itdi. Ol biş ki çetinlerdür ﴿وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ﴾'dür,[410] ﴿اتَّقُواْ اللّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ﴾'dür[411] ﴿وَاذْكُرُواْ اللّهَ كَثِيرًا﴾'dür,[412] ﴿تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا﴾'dür, ﴿وَاتَّقُواْ﴾'dur, ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا﴾'dur,[414] ﴿ادْعُواْ رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً﴾'dür.[413] Âyât-ı tahfîf ﴿لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾'dur, ﴿فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ﴾'dur,[416] ﴿وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا﴾'dur,[417] ﴿ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾'dür.[418] ﴿هُوَ اجْتَبَاكُمْ﴾ Ol ivirtledi sizi ümmetler içinde ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ dahı üzerinüze dîn içinde tarlıkdan nesne kılmadı.

Su'âl: Harac kılmadı didi, ya biş bin direm gümiş değen eli on akçeye neden kesün diyü buyurdı? **Cevâb:** 'Azîzdi vaktâ ki hıyânet itdi, hor oldı.

﴿مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ﴾ Ya'nî tâbi' olun atanuz milletine ki İbrâhîm'dür. Ya mansûbdur ihtisâsıla, ya nez'-i hâfidıla.

Su'âl: İbrâhîm ümmete bir uğurda ata değül, ne ma'nâdan ﴿أَبِيكُمْ﴾ didi? **Cevâb:** Peygâmbere atadur, ümmet dahı peygâmbere evlâd hükmindedür.

Su'âl: İbrâhîm'i ata didi, atalığa Muhammed evlârağıdı. **Cevâb:** Muhammed ata olıcak hâtûnları hod analarumuzdur, pes gerek ki ümmetden kimse kimseyi almak revâ olmaya.

﴿هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ﴾ İbrâhîm ad virdi size Müsülmân diyü Kur'ân inmezden öndin, ya Tanrı ad virdi ﴿وَفِي هَذَا﴾ dahı bu Kur'ân'da size Müsülmânlar diyü ad virdi.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

410 Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının… Âl-i 'İmrân 3/102.

411 …**Allah'ı çok anın** ki kurtuluşa eresiniz. Enfâl 8/45.

412 Ey iman edenler! **Allah'a içtenlikle tövbe edin**… Tahrîm 66/8.

413 **Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin.** Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez. A'râf 7/55.

414 **Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya**, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz… Ankebût 29/69.

415 … Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz. Âl-i 'İmrân 3/200.

416 **Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım**. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin. Bakara 2/152.

417 Ey mü'minler, **hep birlikte tövbe ediniz** ki kurtuluşa eresiniz… Nûr 24/31.

418 Rabbiniz şöyle dedi: "**Bana dua edin, duânıza cevap vereyim**. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir." Mü'min 40/60.

Su’âl: Ol ki Kur’ân inmezden öndin Müsülmânlar didi, nice sıhhat bulur biz hod yaradılmadığıdı? **[221b] Cevâb:** ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ didiğinden murâd mîsâkdur, anda *belâ* didiler.

﴿وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾ ya‘nî Muhammed tanuk ola üzerinüze ﴿لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ﴾ Tâ Rasûl tanuk ola üzerinüze ümmet kendüyi girçeklediğine, ümmet dahı tanuk olalar kalan ümmetler üzerine. Ya kalan peygâmberler ümmete teblîğ itdiğine tanuk olalar.

Su’âl: Bu âyetün münâsebeti sibâkına nice olur? **Cevâb:** Câr-ı mecrûr ﴿سَمَّاكُمُ﴾ lafzına müte‘allik değül, bel ki ﴿اجْتَبَاكُمْ﴾’a müte‘allikdür.

﴿فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ﴾ Dahı işinizi Tanrı’ya ısmarlan kelime-i tevhîdi tekrâr idüp ﴿هُوَ مَوْلَاكُمْ﴾ ol nâsırınuz ve nigâhdârınuzdur sizün ﴿فَنِعْمَ الْمَوْلَى﴾ ne eyü nigâhdârdur ol ﴿وَنِعْمَ النَّصِيرُ﴾ dahı ne eyü yardımcıdurur ol. (78)

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

23. MÜ'MİNÛN SÛRESİ

سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ مَكِّيَّةً وَهِيَ مِائَةٌ وَثَمَانٌ أَوْ تِسْع عَشْرَةَ أَيَةً[419]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ﴾ (1) ﴿الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ﴾ Ya'nî tahkîk berhurdâr oldı mü'minler, şunun gibi mü'minler ki namâzlarında korkıcılardururlar.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Su'âl: Salât ne ma'nâdan muzâf oldı mü'minlere? **Cevâb:** Anuniçün ki salât dâyirdür musallî ile musallâ lehûnun ârasında. Menfa'at tutan salâtıla musallîdür hemân musallâ leh müte'âlîdür anunıla menfa'at tutmakdan. Huşû' 'amel-i kalbdür, anunıla gerekmez ki donınula ve bedenünle oynayasın. İltifât ve temettî ve tesâvüb ve tegammuz ve sedl ve ferka'a ve teşbîk sende olmaya. namâz kılıcı çok, evet hâşi'leri az, kuşlar çok bülbüli az. (2)

www.tuba.gov.tr

[222a] ﴿وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ﴾ Dahı şol sıfatlu mü'minler ki anlar mâ lâ ya'nîden i'râz idicilerdür, kavlden ve fi'ilden. (3) ﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ﴾ Dahı şol sıfatlu mü'minler ki edâ-yı zekâtı işleyicilerdürürler. (4) ﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ﴾ Dahı şol sıfatlu mü'minler ki ferclerin fevâhişden saklayıcılardur. (5) ﴿إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ﴾ Meğer 'avratlarından, dahı şunlardan ki elleri mâlik oldı karavaşlarından ﴿فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ﴾ bedürüstî ol mü'minler bunlarunılan melâmet olmazlar.

[419] Mü'minûn sûresi; Mekke'de nâzil olmuştur, 118 veya 119 âyettir.

Su'âl: ﴿عَلَى﴾'yıla ta'diye itdi *hfz* hâlbuki ta'diyesi عَنْ birlerdür. **Cevâb:** ﴿عَلَى﴾, عَنْ ma'nâsınadur.

Su'âl: ﴿مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ﴾ gılmâna dahı şâmildür, nice idersin? **Cevâb:** Şâmil değül zîrâ sâhib-i şer' ﴿مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ﴾'dan su'âl idicek [420] هِيَ الْإِمَاءِ لَا غَيرَ didi. Bir dahı ﴿مَا مَلَكَتْ﴾ didi مَنْ dimedi, zîrâ nisvân nâkısâtü'l-'akldur. (6)

﴿فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ﴾ Her ne ki bundan gayrları taleb itse anlar şunlardur ki şerî'at haddinden geçmişlerdür. (7)

﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ﴾ Dahı anlar şunlardur ki emânetleriçün dînleri emrinde ve şundan ki ana inanıp katında nesne kodılar ve 'ahdleri vefâsını bekleyicilerdür. (8) ﴿وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ﴾ Dahı anlar şunlardur ki namâzlarınun üzerine göz ururlar, ya'nî vaktinden şaşırmazlar. صَلَاتِهِمْ dahı okındı.

Su'âl: *Salât*ı ne ma'nâdan tekrâr eyledi? **Cevâb:** Tekrâr olmaz, zîrâ evvelde huşu'ıla buyurdı, sonra muhâfazatıla ve **[222b]** 'ale'l-kemâl edâ itmeğile buyurdı. (9)

﴿أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ﴾ Anlar şunlardur ki menâzil-i cinânı mîrâs aldılar. (10) ﴿الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ﴾ Şunlar ki menâzili firdevse nüzûl ideler ﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ anlar anda ebedî kalıcılardur. Firdevs Rûm lügatıyla dîvârlu bostana dirler. Firdevsi mü'ennes itdi cennet te'vîli üzerine. Bir kerpici altun biri gümiş, bir müşk-i ezferdendürür, dahı anda her fâkiheden ve her reyhândan vardur. (11) ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ﴾ Tahkîk âdemi yaratduk sülâleden balçıkdandur. Sülâle balçığı sıkıcak çıkana dirler. (12) ﴿ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ﴾ Andan sonra anı nutfe kılduk karâr-ı mekînde, ana rahminde bu dahı sülâledür. Anuniçün sulbile terâyibin arasından çıkar.

Su'âl: Bu iki ﴿مِنْ﴾ ne مِنْ'dür? **Cevâb:** Evveli ibtidâyiçündür, sânî beyâniçündür. (13)

﴿فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً﴾ Andan sonra ak suyı kana dönderdük ﴿ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً﴾ andan sonra kanı çiynenmiş ete dönderdük ﴿فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا﴾ 'akabince

[420] O câriyelerdir, başkası değil.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tba.gov.tr

mudgadan 'izâm yaratduk ﴿فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا﴾ ardınca 'izâma et geyürdük ﴿ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ﴾ andan sonra anı hay yaratduk cemâdlığını giderdük ve nâtık yaratduk bekemini giderdük, semî' yaratduk sımamını giderdük, basîr yaratduk ekmehdi. Andan sonra anı dürlü 'acâyibile ârâste kılduk ki ilerü ki değül. ﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ ﴿تَبَارَكَ﴾, تَعَالَى dimek olur. ﴿أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ yarar ki sıfat ola, evceh budur ki bedeldür. Yarar ki haber-i mübtedâ-i mahzûf ola. Bu âyet inicek 'Ömer radıyallâhu 'anh **[223a]** Peygâmber hazretindeyidi 'aleyhi's-selâm. Kaçan ki ﴿ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ﴾ didi, 'Ömer فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ didi. Peygâmber 'aleyhi's-selâm هَكَذَا أُنْزِلَتْ عَلَيَّ[421] didi. ﴿أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾, أَحْسَنُ الْمُقَدِّرِينَ[422] dimek olur, ya أَحْسَنُ الْمُصَوِّرِينَ[423] dimek olur. (14)

﴿ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ﴾ Andan sonra bedürüstî siz bu etvârun 'akabinde ecel irer olursız. (15) ﴿ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ﴾ Andan sonra kıyâmet güninde yine koparsız.

Su'âl: Bu takrîrden ma'lûm oldı ki hayât ikiyimiş. **Cevâb:** Hayâteynün zikrinden nefy-i hayât-ı kabr lâzım gelmez, ya ba's ikisine bile şâmildür. (16)

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ﴾ Tahkîk yaratduk üzerinüzde yedi felek. ﴿طَرَائِقَ﴾ didi feleğe anuniçün ki melâ'ikenün yollarıdur, ya seyyârâtun yollarıdur. ﴿وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ﴾ Biz anları yaratmakdan 'âciz olmaduk. Ya tarîkatden murâd her birinün melâ'ikesinün 'ibâdeti birbirine benzemez dimek olur. Yine bereket yir yüzine ve erzak andan iner. (17) ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ﴾ Dahı indürdük gökden yağmurı ve karı ve doluyı endâzeyile Yire koduk anı. Ya ﴿مَاءً﴾ didiğinden murâd yağmur değül, bel ki yedi ırmakdur. Hind ırmağı ve Belh ırmağı ve Seyhûn ve Ceyhûn ırmağı ve Furât ve Nîl ırmağı ve Dicle'dür. ﴿وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ﴾ Bedürüstî biz anı gidermeğe tüvânâlaruz. (18) ﴿فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ﴾ Dahı koparduk sizünçün ol suyıla bostanlar ve bağlar hurmadan ve degeklerden **[223b]** ﴿لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ﴾ sizüniçün anda dürlü miyveler yaratduk ﴿وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ﴾ dahı andan yirsiz. (19)

421 Bana da bu şekilde nâzil oldu.

422 Takdir edenlerin en güzeli.

423 Sûret verenlerin en güzeli.

﴿وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ﴾ Dahı ağaç yaratduk ki çıkar Tûr-i Sînâ'dan yağıla biter, dahı yeyicilere katığıla biter. Tûr'dan murâd Mûsâ Tûr'ıdur, Sînâ diyü taşlara eydürler, ya جَبَلٌ ذُو شَجَرَةٍ[424] dimek olur, ya جَبَلٌ حَسَنٌ dimek olur, ya جَبَلٌ حَشِنٌ dimek olur. Ya Tûr cebele dirler, Sînâ adıdur, feth ve kesr birle okınur. ﴿تَنبُتُ﴾ yine zammıla ve fethile okınur, yine mef'ûl mahzûfdur, takdîr تُنْبِتُ زَيْتُونَهَا بِالدُّهْنِ[425] dimek olur.

Su'âl: Üç ağacı anduğında nazar nedür? **Cevâb:** Hurmayı âdem dikdi, üzümi Tanrı اَنَا خَالِقُ الْعِنَبِ didi, zeytûn tûfândan sonra evvel bitdi.

Su'âl: Zeytûn Tûr'dan bitdi didi, hâlbuki cihânda zeytûn agacı çok. **Cevâb:** Evvel Tûr'da bitdi, andan cihâna yayıldı.

Su'âl: ﴿تَنبُتُ بِالدُّهْنِ﴾ didi, hâlbuki suyıla biter. **Cevâb:** *Dühn* zâtîsidür dimek olur, ya بَا, مَعَ ma'nâsınadur. (20)

﴿وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ﴾[426] (21) ﴿وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ﴾ Dahı en'âm üzerine kuruda ve gemi üzerine deryâda götürilürsiz. (22) ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ﴾[427] (23) ﴿فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ﴾[428] Değüldür Nûh meğer beşer sizün gibi ﴿يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ﴾ diler ki ulu ola sizün üzerinüze risâletile hâlbuki sizcileyin âdemîdür ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً﴾ **[224a]** Eğer Tanrı peygâmber göndermek dileseydi ferişteler gönderirdi ﴿مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ﴾ işitmedük Nûh Tanrı birdür didiğini ilerüki atalarumuzdan. (24) ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ﴾ Değüldür Nûh illâ kişi ki anda delülük vardur ﴿فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّى حِينٍ﴾ görütün anun zahmetini ve sabr idün üzerine ölünceye değin ya ayılıncaya değin didiler. (25)

424 Üzerinde ağaç olan dağ.

425 Zeytini yağlı olarak çıkar.

426 Hayvanlarda sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakinden (sütlerinden) size içiririz. Onlarda sizin için birçok faydalar daha vardır; etlerinden de yersiniz.

427 Andolsun ki, Nuh'u kavmine gönderdik ve o: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka bir tanrı yoktur. Hâla sakınmaz mısınız? dedi.

428 Bunun üzerine, kavminin inkarcı ileri gelenleri şöyle dediler: "Bu Nûh, sizin gibi bir beşerden başka bir şey değildir."

﴿قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ﴾ Ol vaktın ki Nûh anlardan 'inâd anladı Hudâvendâ bana yardım eyle ol sebebile ki beni yalanladılar didi. (26) ﴿فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ﴾ da'﴿أَنِ اصْنَعِ﴾ müfessiredür أَن [429] ﴿مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ﴾ [430] givür gemiye فِيهَا ﴿فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ﴾ (27) Vaktâ ki binesin gemiye dahı senünile bile olanlar ﴿فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ şükr ol Tanrı'ya bizi kurtardı kâfir tâyifeden di. Vaktâ ki gemiden kuruya inesin (28) ﴿وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ﴾ di. Dahı Hudâvendâ beni kondur bir menzile ki mübârekdür, zîrâ sen kondurıcılarun yiğreğisin di.

Su'âl: Neden nehy itdi Nûh'ı anlarun necâtiçün du'âdan? **Cevâb:** Nehy itdi Nûh'ı du'âdan zîrâ zâlimlerdi, bunca rûzigâr ki mehl virildiler ıslâha gelmediler. Tanrı diledi ki 'âleme 'ibret olalar.

Su'âl: Niçün فَقُولُوا dimedi, çün bile bindiler? **Cevâb:** [224b] Nûh anlarun peygâmberleri ve imamlarıyıdı hem kirâyıdı anun nefsi ol ma'nâdan ﴿فَقُلِ﴾ didi. (29)

﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ﴾ Bedürüstî Nûh'un kavmini helâk itmekde 'ibretler vardur kendülerden sonra gelenleriçün, tahkîk biz belâya salıcılaruz azanları, ya sınayıcılaruz anlardan sonra gelenleri. (30) ﴿ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ﴾ Andan sonra bir tâyife dahı yaratduk artlarınca anlarun, murâd 'Âd kavmidür. (31) ﴿فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ﴾ Dahı anlara peygâmber gönderük, yine anlardan murâd Hûd'dur. [431] ﴿أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ﴾

Su'âl: ﴿أَرْسَلْنَا﴾, إِلَي'yıla ta'diye eyler, bu arada فِي birle ta'diye itdi nazar ne? **Cevâb:** فِي birle ve إِلَي birle ta'diye olmadı, lâkin ümmet ve karye mevzı' kılındı irsâle. أَن yine müfessiredür. (32)

• • • • • • • • • • •

[429] Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: Gözlerimizin önünde (muhafazamız altında) ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap. Bizim emrimiz gelip de sular coşup yükselmeye başlayınca.

[430] Her cinsten eşler halinde iki tane ve bir de, içlerinden, daha önce kendisi aleyhinde hüküm verilmiş olanların dışındaki aileni gemiye al. Zulmetmiş olanlar konusunda bana hiç yalvarma! Zira onlar kesinlikle boğulacaklardır.

[431] Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka bir tanrınız yoktur. Hâla Allah'tan korkmaz mısınız?

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ﴾ Dahı âhiret varlığını yalanladılar ﴿وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ dahı anları mütena'im eyledük dünyâ sarâyında ve mâl virdük ﴿مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ﴾ değüldür ol hod meğer sizcileyün beşer ﴿يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ﴾ yir şundan ki yirsiz ﴿وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ﴾ dahı içer şundan ki siz içersiz.

Su'âl: Yukaru A'râf'da Hûd kazıyyesinde [432]﴿قَالَ الْمَلَأُ﴾ didi vâvsız. İki yirde gelür biri dahı Hûd'da bu arada vâvıla getürdi, nazar ne? **Cevâb:** Yukaruda 'alâ takdîr-i su'âl-i sâ'ildür, bu arada 'atfiçündür. (33)

﴿وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ﴾ Eğer siz mutî' olursanuz sizcileyin beşere **[225a]** bedürüstî siz ol vaktın ziyâna varıcılarsız. (34) ﴿أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ﴾ Va'de mi ider size ki bedürüstî siz vaktâ ki ölesiz dahı toprak olasız, dahı sünük olasız bedürüstî kabirden çıkarsız (35) ﴿هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ﴾ Ya'nî بَعُدَ بَعُدَ لِمَا تُوعَدُونَ Tercümesi: Kande olur, kande olur ol ki va'de olınursız diye.

Su'âl: ﴿لِمَا تُوعَدُونَ﴾, ﴿هَيْهَاتَ﴾'a fâ'ildür, lâmı ne lâmdur? **Cevâb:** Zeccâc tefsîrinde bunun [433]اَلْبُعْدُ لِمَا تُوعَدُونَ didi. (36)

﴿إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ﴾ Aslâ hayât yokdur, meğer işbu hayât ölürüz, dahı dirilirüz, biz meb'ûslar diğiliz didiler.

Su'âl: Bunlarun sözleri mütenâkızdur, zîrâ ﴿نَمُوتُ وَنَحْيَا﴾ didikleri ikrârdur, ﴿وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ﴾ didikleri inkârdur. **Cevâb:** Âyetde takdîm ve te'hîr vardur, zîrâ نَحْيَا وَنَمُوتُ takdîrindedür. (37)

﴿إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ﴾ Değüldür hod meğer bir kişi ki Tanrı'nun üzerine yalan çıkardı dahı biz îmân getüriciler değülüz. (38) ﴿قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ﴾[434] (39) ﴿قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ﴾ Tanrı te'âlâ Hûd'ı tesellî idüp "Azacuk zamândan anlar peşîmân olıcılardur" didi. (40)

[432] A'râf 7/66.

[433] Size vaat edilen şey için uzaklık söz konusudur.

[434] O peygamber: Rabbim! dedi, beni yalanlamalarına karşılık bana yardımcı ol!

﴿فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ﴾ Dahı 'akabinde anları 'azâb tutdı sayhayıla Cibrîl'den. 'Azâbdan murâd rîh-i 'akîmdür ﴿فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً﴾ dahı anları silindu kılduk ﴿فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ helâklık **[225b]** ve rahmetden yıraklık olsun zâlim kavmiçün. (41) ﴿ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا آخَرِينَ﴾ Andan sonra yaratduk ardınca anlarun nice kavm dahı, Mûsâ kavmi ve İbrâhîm kavmi ve Lût kavmi ve Şu'ayb kavmi gibi. (42) ﴿مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ﴾ Hiçbir ümmet ecelinden geçmedi ki anuniçün mukadder olupdur, dahı geçinmezler ecellerinden. (43) ﴿ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَى﴾ Andan sonra gönderdük peygâmberleri biri biri ardınca. ﴿تَتْرَى﴾ aslda وَتْرِيْ'yıdı, تَقْوَي gibi ki aslı وَقْوَي'yıdı. واو, تَا'ya kalb oldı تُخْمَةٍ gibi.

Su'âl: ﴿تَتْرَى﴾ didi hâlbuki aralarında nice rûzigâr geçdi. **Cevâb:** ﴿تَتْرَى﴾'dan murâd indirâs-ı şerî'atdur, ya'nî bir peygâmberün şerî'ati muzmahil olıcağaz bir dahı gelürdi.

﴿كُلَّ مَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ﴾ Her bâr ki ümmete peygâmber gelürdi, yalanlardı anı ﴿فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا﴾ biz dahı ba'zını ba'zına tâbi' itdük helâkıla evvel be-evvel ﴿وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ﴾ dahı biz anları sürcekler kılduk ve 'ibretler kılduk sonralara.

Su'âl: Cevâhir a'râz nice kılınur ki ﴿وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ﴾'dür. **Cevâb:** ﴿أَحَادِيثَ﴾ cem'-i أُحْدُوثَة'dür, حَدِيث cem'i değüldür.

﴿فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ Helâklık olsun ol kavme ki îmân getürmezler. (44) ﴿ثُمَّ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ﴾[435] (45) أَرْسَلْنَا مُوسَى وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ Sonra biz Mûsâ'yı ve kardeşi Hârûn'ı Fir'avn'a ve tevâbi'ine gönderdük âyât-ı 'izâmumuzla ululandılar, dahı mütekebbir kavmidi. (46) ﴿فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ﴾ **[226a]** Îmân mı getürürüz bizcileyin iki âdeme hâlbuki ol ikinin kavmi ki Benî İsrâ'îl'dür bize tapıcılar ve bendelerdür didiler. (47) ﴿فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ﴾ Dahı ol ikiyi yalanladılar dahı helâk olanlardan oldılar. (48) ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ﴾ Tahkîk Mûsâ'ya Tevrât virdük, tâ anun kavmi hidâyet bulalar. (49) ﴿وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً﴾ Dahı Meryem'ün oğlını ve anasını nişâne kılduk birliğimize.

• • • • • • • • • • •

435 Sonra âyetlerimizle ve apaçık bir fermanla Musa ve kardeşi Harun'u gönderdik.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: İki ﴿آيَةً﴾ olmağa hiç vecih var mı? **Cevâb:** Meryem er kişi yaklaşmadan doğurmak bir *âyet*, 'Îsâ Cibrîl nefsinden olmak bir *âyet*, dahı beşikde söylemek yine bir *âyet*, ölü diriltmek yine bir *âyet*.

Su'âl: Ne ma'nâdan 'Îsâ'yı anasıyla yâd itdi, her peygâmberün hod anası vardur? **Cevâb:** Murâd Meryem'ün teşrîfidür, dahı tahcîl-i Nasârâdur ki Meryem'i ana nisbet itdiler. Hiç Tanrı hâtûnını halk arasında yâd ider mi? Pes ma'lûm oldı ki 'Îsâ bendesi ve Meryem karavaşıdur.

﴿وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ﴾ dahı getürdük ol ikisini Kudus'den Dımaşk'a ki anda rebve vardur ki karârgâhdur ve âb-ı revânı vardur. (50)

﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ﴾ İy peygâmberler ta'âmlardan yin ﴿وَاعْمَلُوا صَالِحًا﴾ dahı sâlih 'amel işlen ﴿إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾ bedürüstî ben bilürem şunı ki siz işlersiz. (51) ﴿وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ﴾ Bu arada ﴿إِنَّ هَذِهِ﴾ revâdur, هَذِهِ أَنَّ dahı revâdur, هَذِهِ اَنْ dahı revâdur tahfîfile. Takrîr Enbiyâ sûresinde geçüpdür. (52) ﴿فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا﴾ **[226b]** Ya'nî anlar dînlerinde ve kitâblarında ayrıldılar hılâf idüp bölük bölük ﴿كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ﴾ her gürûh kendü katındağına dînden ve i'tikâddan şâdmândururlar. (53) ﴿فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ حَتَّى حِينٍ﴾ Terk eyle anları yâ Muhammed nâdânlıklarında 'azâb vaktine değin. (54) ﴿أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ﴾ Sağınurlar mı ki bedürüstî şol nesne ki biz meded iderüz anlara mâldan ve oğulllardan? (55) ﴿نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ﴾ Tizlerler anlaruniçün hayırlarda, ya'nî eyle değül ﴿بَل لَا يَشْعُرُونَ﴾ bel anlar bilmezler ki istidrâc ider anlara. يمِدُّهُمْ ve يسَارِعُ gaybet sîgasıyla dahı okundı. Yarar ki ﴿نُسَارِعُ﴾ ibtidâ-yı kelâm ola ﴿فِي الْخَيْرَاتِ﴾ didiği. Ya'nî نُبَادِرُ لَهُمْ بَل لاَ يَشْعُرُونَ اَنَّ زِيادَةَ الْمَالِ وْالْبَنِينَ فِي الطَّاعَاتِ الَّتِي هِي خَيرٌ لَهُمْ فِي الْاَخِرَة[436] dimek olur. مَكْرٌ لَهُمْ فِي الْاَخِرَة[437] dimek olur.

Su'âl: Râci' kanı haber-i إِنَّ'den ismine? **Cevâb:** Mahzûfdur râci', takdîr نُسَارِعُ بِهِ ve يسَارِعُ بِهِ ve يسَارِعُ اللهُ بِهِ'dür. (56)

﴿إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ﴾ Bedürüstî şunlar anlardur ki yaradandan kendüler korkıcılardur. (57) ﴿وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ﴾ Dahı şunlar anlardur

436 Biz onları âhirette onlar için hayır olacak tâatlere sevkediyoruz.

437 Aksine onlar mal ve çocuklarının çoğluğunun ahiret yolunda onlara tuzak olacağını hissetmiyorlar.

ki kendüleri yaradanun âyâtına îmân getürürler. (58) ﴿وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ﴾ Dahı anlar şunlardur ki kendüleri yaradana şirk getürmezler. (59) ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ﴾ Dahı anlar virürler virdüklerini evet gönülleri korkar ki kendülerden kabûl olmaya. وَالَّذِينَ يَأْتُونَ مَا آتَوْا dahı okundı? Ya'nî hayırdan işlerler şunı ki işlerler dahı **[227a]** korkarlar ictihâdlarıyla ki bedürüstî kendüler mukassırlardururlar. Anuniçün ki bedürüstî anlar kendüleri yaradana dönicilerdür. (60) ﴿أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ﴾ Anlar tâ'atlere rağbet iderler dahı evişürler ﴿وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ﴾ dahı anlar ol hayırları işlemekiçün irişicidür, ya'nî işleyicilerdürürler yarar ki ﴿لَهَا﴾, إِلَيهَا ma'nâsına ola. Câyizdür ki هُمْ لَهَا سَابِقُونَ ola لِأَجْلِهَا ma'nâsına ola. (61)

﴿وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ Biz bir nefsi teklîf itmezüz meğer vüs'ine, ya'nî şuna ki tâkat getürür ana ﴿وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ bizüm katımuzda kitâb vardur ki hak söyler ki ol Levhu'l-Mahfûz'dur, ya hafaza yazduğıdur. Anlar mazlûm olmazlar, ya'nî günâhlarında ziyâde olmaz, hasenâtlarından nesne eksilmez.

Su'âl: Nutk nâtıkun fi'lidür, kitâbdan nutk gelmez. **Cevâb:** Nutkdan murâd beyân ve şehâdetdür, çün yazılmışdur haber virür. Muhassılı budur ki mecâzdur. Bu geçenler mü'minlerün sıfâtıdur. (62)

﴿بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هَذَا﴾ Bel kâfirlerün gönülleri gaflet içindedür bu Kur'ân'a îmân getürmekden ﴿وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذَلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ﴾ ya'nî anlariçün habîs 'ameller vardur şirkden gayrı ki anlar ol a'mâli işleyicilerdürürler. (63) ﴿حَتَّى إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ﴾ Tâ şol vakt ki anlarun ganîlerini 'azâbıla tutduk ve cebbârlarını tutduk. Ya'nî kılıçla bedir güninde, ya ol yedi yılıla ki Peygâmber 'aleyhi's-selâm kargış kardı, dahı kızlık oldı. Şöyle ki murdâr yediler **[227b]** ﴿إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ﴾ Ol vaktde anlar meded dilediler. (64) ﴿لَا تَجْأَرُوا الْيَوْمَ﴾ Bugün feryâd itmen diye Tanrı ﴿إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنْصَرُونَ﴾ zîrâ bedürüstî bizden mansûr olmazsız ya'nî bugün size feryâdunuz fâyide itmez. (65) ﴿قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ﴾ Tahkîk benüm âyâtum üzerinüze okınurdı ﴿فَكُنْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ﴾ siz ters izinize dönerdiniz anı kabûl itmekde. (66) ﴿مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ﴾ Şu hâlde ki tekebbürlik iderdiniz Beyt-i Harâm'ıla. Biz Tanrı konşılarıyuz dahı anun evi konşılarıyuz, nice gayra tâbi' olalum didiler. ﴿سَامِرًا﴾ didiği ya'nî gicede hem-nişînlerünizle herzeler söylerdinüz Kur'ân hakkında ve Muhammed hakkında. (67)

﴿أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ﴾ Kur'ân'un esrârında fikr itmediler mi ﴿أَمْ جَاءَهُمْ﴾ ya geldimi anlara emândan ﴿مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ﴾ şol nesne ki anlarun ilerüki atalarına gelmedi. (68) ﴿أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ﴾ Ya anlara gönderilen peygâmberi bilmediler mi ﴿فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ﴾ ki anlara şimdi ana münkirlerdürürler. (69) ﴿أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ﴾ Bel anlar anda delülik vardur dirler ﴿بَلْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ﴾ bel anlara ol peygâmber Tanrı'sından burhânıla geldi ﴿وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ﴾ ekseri anlarun hakkı sevmeyicilerdürler.

Su'âl: Kâfirlerün cemî'si hakkı ve tevhîdi sevmezler ne ma'nâdan ﴿وَأَكْثَرُهُمْ﴾ didi? **Cevâb:** Zîrâ ba'zı anlarun hakkıla nazar iderlerdi, evet îmân getürmekden 'âr iderlerdi.

Su'âl: Ba'zı, Ebû Tâlib Müsülmân oldı didiler, ne dirüz? **Cevâb:** Ebû Tâlib peygâmberün 'izzetlü 'ammisiydi, Hamza'nun İslâm'ı ve 'Abbâs'un şöhret buldı, ol dahı olsa **[228a]** bellü olurdı. (70)

﴿وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ﴾ Eğer hak anlarun hevâlarına ve murâdlarına uysayıdı ﴿لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ﴾ fesâda giderdi yirler ve gökler ve ne ki anlarda varısa.

Su'âl: Ol ne hakdur ki anun uymağıyla yir gök fesâda vara? **Cevâb:** Kur'ân'dur, ya tevhîddür, ya Tanrı'dur. Eğer bunlar anun irâdetince olsa yir gök fesâda varur.

﴿بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ﴾ Ya'nî anlara gönderdük Cibrîl'i anlarun 'izzetini beyân itmeğile, Muhammed dahı anlardandur. Anlar Muhammed anlara nasîhat itdüğinden yüz çeviriclerdür. (71)

﴿أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا﴾ Yâ Muhammed sen anlardan harac mı dilersin anlar îmâna geldükleriçün ki îmândan tıkızlanurlar getürmeyüp ﴿فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ﴾ senün Tanrı'nun sevâbı yiğrekdür ve helâldan virdüği yiğrekdür ﴿وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾ 'atâ idenlerün yiğreği zîrâ oldur. (72) ﴿وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ Dahı bedürüstî sen yâ Muhammed anları râst yola kulağızlarsın. (73) ﴿وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ﴾ Dahı bedürüstî şunlarun ki îmân getürmezler âhirete râst yoldan sapıclardurlar. (74) ﴿وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ﴾ Eğer anları esirgesevüz ﴿وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ﴾ dahı gidersevüz şunı ki anlarda vardur açlıkdan ﴿لَلَجُّوا

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾ dahı bedter olurlardı azgunluklarında mütehayyirler olup. (75) ﴿وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ﴾ Tahkîk tutduk anları evvelâ kılıç 'azâbıyla, murâd Bedir'dür ﴿فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ﴾ kendüleri yaradana miskînlik itmediler **[228b]** tazarru' dahı itmezler. (76) ﴿حَتَّى إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ﴾ Şuna değin ki açavuz anlarun üzerine kapuyı ki anun katı 'azâbı vardur. Murâd gûr 'azâbı ve kıyâmet 'azâbıdur, ol vaktın anlar anda nevmîdlerdürürler. (77) ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ﴾ Tanrı şol Tanrı'dur ki yaratdı sizüniçün sem' ve ebsârı ve ef'ideyi siz az şükr idersiz. Ya'nî şükr itmezsiz.

Su'âl: وَمَا تَضَرَّعُوا ne ma'nâdan dimedi, hâlbuki ma'tûfun 'aleyhisi ﴿اسْتَكَانُوا﴾'dur ki intikâldur günden güne. Ya فَمَا يَسْتَكِينُونَ ne ma'nâdan dimedi? **Cevâb:** Anuniçün ki ma'nâ مَحَنَّاهُمْ فَمَا وَجَدَتْ مِنْهُمْ عَقِيبَ الْمِحْنَةِ اِسْتَكَانَةٌ[438] dimek olur. Tazarru' hod 'azâb gelecek çağda olur.

Su'âl: Sem'i ne ma'nâdan ifrâd eyledi? **Cevâb:** İsimdür ki masdar veznedür ki anda müfred ve tesniye ve cem' berâber olur. (78)

﴿وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾ Dahı Tanrı ol Tanrı'dur ki yaratdı sizi yirden, ya yir üzerine. Zîrâ ﴿فِي﴾ kendü ma'nâsına değül, dahı andan yana sürilürsiz. (79) ﴿وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾ Tanrı ol Tanrı'dur ki dirildür, dahı öldürür. Ya'nî benîn ve benâtı dirildür, âbâyı ümmehâtı öldürür. Ya âyetde takdîm ve te'hîr vardur. Ya kalb-i mü'mini dirildür, kalb-i kâfiri öldürür. Yirleri dirildür eyyâm-ı bahârda, öldürür eyyâm-ı hazânda. ﴿وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ Gicenün ve gündüzün gelip gitmeği anuniçündür anlamaz mısız 'akl göziyle nazar idüp? (80)

﴿بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ﴾ **[229a]** Bel anlar yalanladılar nice ki ilerükiler yalanladılar, ya'nî hakkı. (81) ﴿قَالُوا أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَئِنَّا لَمَبْعُوثُونَ﴾ Şöyle midür ki vaktâ ki ölevüz dahı toprak olavuz ve çürimiş sünükler olavuz bedürüstî yine dirgürülevüz didiler. (82) ﴿لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَذَا مِنْ قَبْلُ﴾ Tahkîk va'de olınduk biz dahı atalarumuz bu sözile andan öndin ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾ değüldür bu, ya'nî kıyâmet haberi ya Kur'ân illâ ilerükilerün sürçekleri didiler.

438 Biz onları sınadık, fakat sınamanın ardından onlarda herhangi bir uslanma olmadı.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

اَسْطَار müfreddür, أَسَاطِيرُ cem'idür, ya أُسْطُورَة'nün cem'idür. Tanrı Muhammed Rasûlullâh'a (83) ﴿قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ digil didi. Ya'nî yir dahı içindeki kimündür, eğer bilürsenüz cevâb virün bana di (84) ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِ﴾ Anlar Tanrı'nundur diyeler ol vaktın ﴿قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾ di. Ya'nî mütte'iz olup anı tevhîd itmez misiz di. (85) ﴿قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ﴾ Yedi kat göğün ma'bûdı kimdür ve ulu 'arşun Tanrı'sı kimdür di yâ Muhammed. (86) ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِ﴾ Tiz ola ki anlar Tanrı'dur diyeler ﴿قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ﴾ andan gayrınun 'ibâdetinden perhîz itmez misiz di yâ Muhammed. (87) ﴿قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ﴾ Kimdür ki anun elindedür her nesnenün hazâyini ﴿وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ﴾ dahı ol hükm ider anun üzerine kimesne hükm itmez ﴿إِنْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ eğer bilürsenüz cevâb virün di yâ Muhammed. (88) ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِ﴾ Tiz ola ki Tanrı'dur diyü cevâb vireler ﴿قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ﴾ ya nice aldanursız ki îmândan yüz dönderürsiz di yâ Muhammed. (89) ﴿بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ **[229b]** Tahkîk biz anlara tevhîdile geldük, ya anlara Kur'ân virdük. Dahı bedürüstî anlar tahkîk yalancılardururlar ki sanemler Tanrı'nun şerîkleridür dirler. (90)

﴿مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ﴾ Tanrı hergiz veled ihtiyâr itmedi ﴿وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ﴾ dahı anunılan ayruk ma'bûd yokdur bile ﴿إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ﴾ eğer varmısa her Tanrı bir yana çıkardı şunları ki yaratdı anları ﴿وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾ dahı tahkîk galebe iderdi ba'zı ba'zınun üzerine ﴿سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾ münezzehdür ol endâddan ve evlâddan ki sıfatlarlar anunıla.

Su'âl: ﴿إِذًا﴾ dâhil olmaz illâ ol kelâmun üzerine ki cevâb ve cezâ ola, ya nice vâkı' oldı ﴿لَذَهَبَ﴾ cevâb ve cezâ, hâlbuki mütekaddim olmadı şart ne su'âl-i sâ'il? **Cevâb:** Şart mahzûfdur, takdîri لَوْ كَانَ مَعَهُ اٰلِهَةٌ إِذَنْ لَذَهَبَ كُلُّ إِلٰهٍ مُنْفَرِدًا بِمَا خَلَقَ[439]'dur. (91)

﴿عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ﴾ Görinirün ve görinmezün dânâsıdur ﴿فَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ yırakdur ve yücedür ol andan ki müşrikler şirk getürürler. (92) ﴿قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ﴾ Hudâvendâ eğer gösterürsen bana anlara ideceğün 'azâbı. (93) ﴿رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ Hudâvendâ beni kılma ol kavümde ki zulm itdiler, ya'nî çıkar beni anlardan andan 'azâb eyle anlara di yâ Muhammed.

• • • • • • • • • • •

439 Eğer onunla birlikte birtakım ilâhlar olsaydı, o zaman her ilah yarattığıyla münferit olarak giderdi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Nice revâdur ki Tanrı ma'sûm peygâmberini zâlimlerile bile kıla, tâ taleb ide ki kendüyi anlarunıla bile kılmaya. **Cevâb:** Revâdur ki bende kendüye işlenmeyeceğinden dahı isti'âze ide tevâzu' kılmağiçün.

Su'âl: **[230a]** Bu du'â Tanrı'dan telkîndür peygâmbere 'ukûbet hod itmezdi ana pes nükte neyidi? **Cevâb:** Telkînden murâd oldur ki Tanrı bendelerinün niyâzını sever, hâssan Muhammed'ün ki anun hazretine gâyetde mu'attar çıkar. Yarar ki peygâmber kendünün ümmetini dilerdi ola. (94)

﴿وَإِنَّا عَلَى أَنْ نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ﴾ Bedürüstî biz tüvânâlaruz şunun üzerine ki gösterevüz sana ol 'azâbı ki anlara kıluruz. (95) ﴿ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ﴾ Ya'nî def' it hilmünile anlarun cehllerini ve kelâm-ı hasenile kelâm-ı kabîhi. Biz eyü bilürüz anlarun söyledüklerini yalandan, sen ivme. (96) ﴿وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ﴾ Dahı Hudâvendâ sana sığınıram şeytân vesveselerinden (97) ﴿وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ﴾ dahı Hudâvendâ sana sığınıram bana anlar hâzır olmazdan öndin di yâ Muhammed. Murâd 'inde'l-kırâ'etdür ve 'inde's-salâtdur ve 'inde'l-mevtdür. *Hemz* dürtmeğe eydürler, *mihmaz* dahı ana mukâribdür. (98) ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ﴾ ﴿حَتَّى﴾, ﴿بِمَا يَصِفُونَ﴾'ye müte'allikdür. ﴿وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ﴾ mu'terizadur. Nükte-i i'tirâz oldur ki Muhammed şeyâtîne uyup anlardan intikâm itmek dilemeye. Ya'nî seni yalanlarlar şol vakte değin ki anlara ölüm gele ﴿قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ﴾ ol vaktın Hudâvendâ bizi dünyâya dönder diye. (99) ﴿لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ﴾ Le'allî lâ ilâhe illallâh diyem şunda ki anda 'ömri zâyi' geçürdüm diye.

Su'âl: Niyâz Tanrı'yadur, ne ma'nâdan cem' itdi? **Cevâb:** Murâd tekrârdur **[230b]** ya ta'zîmdür, ya رَبِّ مُرْهُمْ لِيرْجِعُونَ اِلَي الدُّنْيا'dur. Buna münâsib اَلَا فَارْحَمُونِي اِلَهَ مُحَمَّدٍ'dür. Bir dahı فَإِنْ شِئْتَ حَرَّمْتُ النِّسَاءَ سِوَاكُمُو'dur.

﴿كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا﴾ Red'dur rec'at taleb itdüğinden ﴿إِنَّهَا﴾ didiği ﴿لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا﴾ kavline müte'allikdür. Ya'nî ol bir kelecidür ki hemân ol dir anı. ﴿وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ Anlarun öldüğinden sonra hicâb vardur ki anları dönmekden men' ider tâ kıyâmete değin. Murâd berzahdan sinledür, ya mâ beyne'n-nefhateyndür, ya bakıyye-i dünyâdur. (100)

﴿فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ﴾ Ol vaktde ki sûr üfürile, anda âşinâlığa aralarında çâreler yokdur, ne hod ol günde sorışalar. Ya'nî ol günde

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tdvsag.org.tr

neseb fâyide eylemez. Biş yirde sorışmayalar. Biri nefha-i ahîrede, biri hurûc-ı cehennemde, biri kütüb tayarânında, biri mîzân vaktinde, biri sırât katında. فِي الصُّوَرِ dahı revâdur ki cem'-i صُورَة'dür.

Su'âl: Bu âyete [440]﴿وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءلُونَ﴾ muhâlifdür, [441]﴿يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ﴾ âyeti dahı muhâlifdür. **Cevâb:** Kıyâmetün mikdârı elli bin yıl olacakdur. O arada kimi yirde söyleşeler, kimi yirde söyleşmeyeler.

Su'âl: Peygâmber 'aleyhi's-selâm كُلُّ حَسَبٍ وَنَسَبٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَنْقَطِعُ إِلَّا حَسَبِي وَنَسَبِي[442] didi, bu âyetde bir uğurda nefy itdi. Nükte ne? **Cevâb:** Bu kâfirler hakkındadur, mü'minler aralarında neseb munkatı' olmaya. Ya takvâ olmayıcak ensâb fâyide itmez. (101)

﴿وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا (102) فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾[443] ﴿أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ﴾[444]

[231a] Su'âl: Hıffet-i mevâzîn mü'minde dahı bulınur pes cehennemde nice muhalled olur? **Cevâb:** Bu kâfir hakkındadur, ya hıffetün iki sûreti vardur. Hafîf ola içindeki az olduğiçün, ya hafîf ola içinde hiç nesne olmadığiçün. Evveli 'âsîlerdedür, sonı kâfirlerdedür. (103)

﴿تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ﴾ Yaka tamu odı anlarun yüzlerini dahı anlar anda sırıtmışlardur, ütülmüş keçi başı gibi. 'Utbe-i Gulâm'un tevbesine sebeb oldı ki bir bunun gibi keçi başını gördi, üç gün üç gice uğundı. (104) ﴿أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ﴾ Ya'nî anlara benüm âyât-ı 'izâmum okunmazdı üzerinüze, dahı siz anı yalanlardınuz dine. (105)

﴿قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ﴾ Ya'nî anlar Hudâvendâ şekâvetümüz ve bedbahtluğımuz üzerimüze gâlib oldı. Dahı biz râst yolı yitirmiş tâyife olduk

---

440 Birbirlerine dönüp soruşurlar. Sâffât 37/27.

441 Allah'ın onları, sanki günün ancak bir saati kadar kaldıklarını zanneder vaziyette yeniden diriltip toplayacağı gün **aralarında birbirleriyle tanışırlar**… Yûnus 10/45.

442 "Kıyamet günü benim soyum ve nesebim hariç, diğer bütün soy ve nesepler kesilecektir." Sahih hadis kaynaklarında bu rivâyete rastlanılamamıştır.

443 Artık kimlerin (sevap) tartılan ağır basarsa, işte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir.

444 Kimlerin de tartıları hafif gelirse, artık bunlar da kendilerine yazık etmişlerdir; (çünkü onlar) ebedî cehennemdedirler.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

diyeler. (106) ﴿رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ﴾ Hudâvendâ çıkar bizi andan eğer biz dönersevüz şirke bedürüstî biz zâlimler olavuz diyeler. (107) ﴿قَالَ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ﴾ Tanrı anlara hor olun anda, söylemen 'azâb def'inde bana diye. Ehl-i cehennemün altı dilekleri ola. Bin yıl [445]﴿رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا﴾ diyeler, anlara [446]﴿حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي﴾ dine. Bin yıl [447]﴿رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ﴾ diyeler, anlara ﴿ذَلِكُم بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ﴾[448] dine. Bin yıl [449]﴿يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ﴾ diyeler anlara [450]﴿إِنَّكُم مَّاكِثُونَ﴾ dine. **[231b]** Bin yıl [451]﴿رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا﴾ diyeler, anlara ﴿أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُم﴾[452] dine. Bin yıl [453]﴿رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا﴾ diyeler, anlara ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم﴾[454] dine. Bin yıl [455]﴿رَبِّ ارْجِعُونِ﴾ diyeler, anlara [456]﴿قَالَ اخْسَئُوا فِيهَا﴾ dine. Andan sonra ayruk söylemeyeler, meğer anlardan gelen zefîr ve şehîk ola ve it gibi ulumak ola. (108)

﴿إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ﴾ Bedürüstî şân budur ki bir bölük bendelerümden varıdı ki Hudâvendâ îmân getrdük senün birliğine yarlığa bizi ve esirge bizi ki sen esirgeyicilerün yiğreğisin dirlerdi. (109) ﴿فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّى أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي﴾ Dahı anları siz masharalığa tutdınız, tâ ol masharalığa tutdığınız anları benüm tâ'atümle 'amel itmeği size unutdurdı. Ya anları bendelenmekliğünüz bana îmân getürmeği size unutdurdı. ﴿وَكُنتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ﴾ Dahı siz anlardan dünyâda gülerdinüz. Murâd ol giçenlerden sahâbedür. Rivâyet vardur ki ashâb-ı suffedür. (110) ﴿إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا﴾ Bedürüstî ben bugün anlara cezâlarını uçmak menzili kıldum sabr itdükleriyle

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

445 … "Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik… Secde 32/12.

446 Secde 32/13.

447 … Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün … Mü'min 40/11.

448 Mü'min 40/12.

449 "Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin." Zuhruf 43/77.

450 Zuhruf 43/77.

451 Mü'minûn 23/107.

452 … **Daha önce** "Sizin için bir zeval olmadığına" **yemin eden siz değil misiniz**? İbrâhîm 14/44.

453 Onlar orada: **Rabbimiz! Bizi çıkar,** (önce) yaptığımızın yerine **iyi işler yapalım**! diye feryad ederler… Fâtır 35/37.

454 Fâtır 35/37.

455 Mü'minûn 23/99.

456 Mü'minûn 23/108.

﴿أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ﴾ bedürüstî anlar şunlardur ki kurtıldılar. إِنَّهُمْ kesrile istînâfdur, fethile mef'ûlidür ﴿جَزَيْتُهُمُ﴾ kelimesinün. (111) ﴿قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ﴾ Anlara dünyâda ne kadar yıl durdınuz didi Tanrı (112) ﴿قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ﴾ Anlar bir gün durduk ya yarım gün durduk, sor 'amelleri ve nefisleri sağışlayıcıdur meleklere didiler. Bunı ya gümân edüp, ya tamuda hulûda nisbet idüp didiler. Ya soran ba'zı ru'esâ-i ehl-i nârdur. (113) **[232a]** ﴿قَالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا﴾ Tanrı anları gerçekleyüp, eğlenmedinüz meğer az didi. ﴿لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ Eğer bilsevüz dünyâda eğlendiğinizün mikdârını bu resme cevâb virmezdinüz. Yarar ki eğlendüklerinden murâd kabirde eğlendikleri ola. (114)

﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا﴾ Sanur mısız ki biz sizi yaratduk dünyâda oynayıcılar olup ya 'abesiçün bel hikmetiçün yaratduk ﴿وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ﴾ dahı bedürüstî siz bizden yana döndürülmezsiz. Yarar ki ﴿وَأَنَّكُمْ﴾, ﴿عَبَثًا﴾'e ma'tûf ola. (115) ﴿فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ﴾ Ya'nî müte'âlî oldı Tanrı halkı 'abes yaratmakda ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ﴾ ma'bûd yokdur, meğer ol ki 'arş-ı kerîmün ma'bûdıdur. *Arş*ı kerem ile sıfatladı, hâlıkı kerîm olduğiçün. (116) ﴿وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ﴾ Her kim ki Tanrı'yıla bir Tanrı dahı vardur dise ﴿لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ﴾ dahı ana hüccet olmasa ol didiğine ﴿فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ﴾ bedürüstî anun 'ukûbeti Tanrı katındadur ﴿إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ﴾ bedürüstî şân budur ki hergiz kâfirler berhurdâr olup 'azâbdan halâs olmazlar. (117) ﴿وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ﴾ Ya'nî dahı yâ Muhammed yarlığa ve esirge ki bedürüstî sen esirgeyicilerün yiğreğisin di. 'Aceb sûredür bu evveli ﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ﴾, âhiri ﴿لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ﴾'dür. Peygâmber 'aleyhi's-selâm istiğfârıla me'mûr olduğı ümmete tahrîzdür. (118)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

24. NÛR SÛRESİ

سُورَةُ النُّورِ مَدَنِيَّةً وَهِيَ ثِنْتَانِ أَوْ أَرْبَعٌ وَسِتُّونَ أَيَةً وَلَيسَ بَينَهَا مَكِّيَّةٌ[457]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

[232b] ﴿سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا﴾ Ya‘nî سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا ya هَذِهِ سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا فِيمَا اَوْحَينَا اِلَيكَ’dur, ya سُورَةً أَنْزَلْنَاهَا ضَرَبْتُهُ زَيدًا gibi. Ol vaktın ﴿أَنْزَلْنَاهَا﴾’ya mahal olmaz. Ya takdîr أُتْلُ سُورَةً’dür. ﴿وَفَرَضْنَاهَا﴾ Dahı ferâyizini ahkâmıyla sana vahy itdük. فَرَّضْنَاهَا dahı okundı teşdîdile. Ya‘nî mefrûzun ‘aleyhimlerün kesretine nazar idüp selefden ve halkdan ﴿وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ dahı ol sûrede âyât indürdük ki beyân idicilerdür evâmiri ve nevâhîyi bir uğurda, tâ mütte‘iz olasız ‘amel idüp. Dahı mu‘attal itmeyesiz hudûdu ve ahkâmı. (1) ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي﴾ Ya‘nî zâniye hâtûnı ve zânî eri ﴿فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ﴾ urun anların her birisine yüz ağacı, فِيمَا فُرِضَ عَلَيكُمْ haberidür anlarun ya haberi makûldür.

Su’âl: Bu hükmi midür cemî‘ zünâtun ve zevânînün, ya ba‘zun hükmi midür? **Cevâb:** Hükmidür muhsan olmayanun, muhsanun hükmi recmdür.

Su’âl: Âyet sâkitdür recmden, nirden aluruz recm şer‘iyyetini? **Cevâb:** Haberden aluruz ki ol الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ[458]’dür. Ya bu âyetidi lafzı mensûh oldı, ma‘nâsı bâkîdür. Şâbbı ve şâbbeyi recm itmeği bu âyetün delâletinden aluruz.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

457 Nûr sûresi; Medîne’de nâzil olmuştur, 62 veya 64 âyettir, bunların arasında Mekkî olanı yoktur.

458 Yetişkin erkek ve yetişkin kadın zina ederlerse onları recmedin. Muvatta’, *Hudûd* 10; İbn Mâce, *Hudûd*, 9.

Su'âl: Bu âyetden tıfıl zinâsının ve delü zinâsının **[233a]** ve seyyib zinâsının hükmini nirden aluruz? **Cevâb:** Sâhib-i şer'den aluruz anlarun hükümlerini ki anun kavlini kabûl itmek vâcibdür.

﴿وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ﴾ Ya'nî anlarun üzerine şefkat itmek da'vet itmesün sizi hadd urmağa, evet muhkem olun Tanrı'nun hudûdını yerine getürmekde ﴿إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ ﴿إِنْ﴾ bu arada إِذْ ma'nâsınadur. Ya'nî anuniçün ki îmân getürirsiz Tanrı'ya ve kıyâmet günine. Şerâyit-i ihsân altdıdur; İslâm'dur ve hürriyyetdür ve 'akldur ve bülûğdur ve nikâh-ı sahîhile tezevvücdür ve duhûldür. İmâm Şâfi'î katında radıyallâhu 'anh İslâm şart değüldür. ﴿وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا﴾ kavlini ba'zı tahfîfe haml itdi. Had urıcak yüzini ve başını ve fercini sakına. Kalan kazıyyede furû'a varıla. ﴿وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Ya'nî hâzır olsun had urdukda kırk kişi, eğer bulunmazlarsa on kişi ol dahı olmazıda dört kişi, ol dahı olmazısa iki kişi, bir kişi dahı rivâyetdür. Had urmakdan murâd ihânetdür ve ta'yîrdür. (2)

﴿الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً﴾ Ya'nî zinâ idici evlenmez, meğer zâniyeyi ya müşrikeyi ﴿وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ﴾ zâniyeyi evlenmez meğer zânî olan ya müşrik olan ﴿وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾ ol zinâ harâm oldı mü'minler üzerine. Ya nikâh-ı zevânî harâm oldı mü'minlerün üzerine, zîrâ nikâhdan ba'zı cimâ'dur didiler. Ba'zı 'akiddür didiler. Rivâyetdür ki Mersed Rasûl hazretine 'aleyhi's-selâm **[233b]** "'Anâk'ı evleneyim mi?" didi. Peygâmber 'aleyhi's-selâm sükût itdiyise bu âyet indi. Peygâmber 'aleyhi's-selâm "Yâ Mersed evlenme" didi. zîrâ 'Anâk zevânîlerden idi. Ya ashâb-ı suffe Peygâmber'den 'aleyhi's-selâm destûr dilediler ki zevânîleri evleneler, ucuzlardur ve hem Medîne kızlıkdur, biz dahı zahmetdeyüz. Vaktâ ki ucuzluk ola boşayuz, 'afîfeler alavuz didilerse bu âyet indi. Rivâyetdür ki bir kişi Peygâmber'e 'aleyhi's-selâm "Benüm hâtûnum uzanan eli redd eylemez" didi. Peygâmber 'aleyhi's-selâm "Boşa" didi. "Yâ Rasûlallâh severem" didi. "İmdi eylese boşama" didi. Ba'zı bu âyeti [459] ﴿وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى﴾ âyeti nesh idüpdür didi. Yâ söz evleviyyetde gider.

Su'âl: Evvel cümleyile sânî cümlenün farkı nedür? **Cevâb:** Evvel cümlede rağbet zünâtdandur ki 'afâyifde derdi yok, nazarları fevâciredür. Sânî cümlede rağbet zevânîdendür ki nazarları zünâtdadur.

459 Nûr 24/32.

Su’âl: Evvelde zâniyeyi mukaddem eyledi, zânînün üzerine. Bu âyetde zânîyi mukaddem eyledi zâniye üzerine nükte ne? **Cevâb:** Evvet âyet anlarun ‘ukûbetiçün sevk olundı zinâları üzerine. Bu bâbda bâ‘ise zevânîde artuk olur. İkinci âyet nikâh zikriçün sevk olundı, nikâhda asl erdür. Evceh budur ki nikâh-ı zevânî evvelde harâm idi, sonra mensûh oldı. Evlâ budur ki ‘afâyif alalar. (3)

﴿ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ﴾ Şunlar ki muhsanaları kazf iderler ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ﴾ ﴿فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً﴾ Andan sonra dört tanık getürmeyeler ﴿شُهَدَاءَ﴾ **[234a]** anlara heştâd ağaç urun. Murâd bundan *kazf bi’z-zinâ*dur. Zîrâ muhsanâtı yâd itdi, zevânînün ‘akabinde, bir dahı dört tanuk şart olundı ana, zîrâ zinâdan gayrıla kazf itse iki tanuk kifâyet ider. Kazf bi’z-zinâ oldur ki hürr ‘âkıl bâliğ muhsana “Yâ zâniye” diye, ya muhsan ere “Yâ zânî”, “Yâ ibne’z-zânî”, “Yâ velede’z-zinâ leste li-ebîke” diye. Kazf bi-gayri’z-zinâ oldur ki yâ âkilü’r-ribâ, yâ şâribü’l-hamr, yâ Yahûdî, yâ mecûsî, yâ fâsık, yâ habîs, yâ mâssa bazri ümmihî. Bunlarda ta‘zîr vardur, had yokdur. بِأَرْبَعَةٍ شُهَدَاءَ dahı okundı tenvînile شُهَدَاءَ sıfat ola.

Su’âl: Nice şehâdet ideler müctemi‘în ya müteferrikîn? **Cevâb:** Ashâbumuz katında bir yirde hâzır olalar وَإِنْ جَاؤُا مُتَفَرِّقِينَ كَانُوا قَذِفَةً[460]. Şâfi‘î katında müteferrik, dahı hâzır revâdur.

Su’âl: Revâmıdur ki ol dörtden birisi makzûfenün eri ola? **Cevâb:** Revâdur Ebû Hanîfe katında hılâf-ı Şâfi‘î’nün.

Su’âl: Kâzifi nice celd ideler? **Cevâb:** Zânî nice celd olınursa, evet ol kadar var ki anun donlarından çıkarmayalar, meğer şunı ki ‘avrata had urıcak çıkarurlardı haşevden ve ferveden. Kâzife dahı zâniye gibidür. Darbın eşeddi ta‘zîrdür, andan aşağa darb-ı zinâdur, andan darb-ı şürb-i hamrdur, andan darb-ı kâzifdür. Zîrâ sebeb-i ‘ukûbet muhtemildür sıdka ve kizbe.

Su’âl: Kaçan ki makzûf muhsan olmaya nice iderüz? **Cevâb:** Kâzif ta‘zîr olına had olınmaya, meğer kazf olınan **[234b]** ma‘rûf ola şununla ki kazf olundı ol vaktın ne had var ne ta‘zîr var. Şurût-ı ihsân-ı kazf bişdür; hürriyyet ve bülûğ ve ‘akl ve İslâm ve ‘iffetdür.

460 Eğer ayrı ayrı olurlarsa kazife hükmünde olurlar.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا﴾ Dahı ebedâ anlarun şehâdetini kabûl itmen ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ dahı anlardur ki fâsıklardur. Bu âyet başınadur, yukaruya i'râbdan ta'allukı yokdur. (4)

﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ Meğer şunlar ki tevbe kıldılar ol kazfden sonra dahı işlerini 'ibâdetile kayurdılar, bedürüstî Tanrı Gafûrun Rahîm'dür.

Su'âl: Kazf iden kâfir olsa, dahı küfürden dönse icmâ'ıla şehâdeti makbûldür. Kâzif Müsülmânlardan olsa tevbe kılsa kazfinden şehâdeti makbûl olmaz. Kazf me'a'l-küfr ehvenmiş kazf me'a'l-İslâm'dan. **Cevâb:** Kâzife teşdîd itdüğümüz Müsülmânlardan zecr içündür, kâfirün kazfı 'aceb değüldürür.

Su'âl: Makzûfa ya imâma var mıdur ki geçeler kâzifün haddinden? **Cevâb:** Vardurur şehâdetden ve sübût-i hadden öndin, vaktâ ki sâbit ola ayruk revâ değüldür 'afv, zîrâ hakkullâh oldı ve li-hâzâ sulh dahı sahîh değüldür.

Su'âl: Had mîrâs olur mı? **Cevâb:** Mîrâs olmaz Ebû Hanîfe katında radıyallâhu 'anh. Zîrâ Peygâmber 'aleyhi's-selâm اَلْحَدُّ لَا يورَثُ[461] didi. İmâm Şâfi'î katında mîrâs olur. Âyet Hassân b. Sâbit hakkında indi, vaktâ ki tevbe kıldı 'Âyişe hakkında didiğinden. (5)

﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ﴾ Şunlar ki 'avratlarını kazf iderler zinâyıla ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ﴾ dahı anlara tânuk **[235a]** olmaya, meğer kendü nefisleri ﴿فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ﴾ anlardan birinün şehâdeti gerekdür dört kerre Tanrı hazretine ﴿إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ﴾ ki bedürüstî kendü gerçeklerdendür. (6) ﴿وَالْخَامِسَةُ﴾ Beşinci sözi anun ﴿أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ ola, ya'nî Tanrı'nun la'neti anun üzerine olsun eğer yalancılardan oldıysa dimek olur. Bilesiz ki kâzif Müsülmân gerek hür bâliğ 'âkıl gerek, kazfde had urulmış dahı olmaya. 'Avrat dahı bu sıfatlu ola li'ân sahîhdür. Ya'nî *yâ zâniye* dimiş ola, ya *zeneyte*, ya *ra'eytüke eznîn* dimiş ola. Vaktâ ki er 'abd ola, ya mahdûd fi'l-kazf ola, 'avrat muhsana olana, had urmak gerek, mâ dâm ki hâkime ref' olunmaya li'ân vâcib olmaz. Li'ânda evvel er başlaya dört kerre اَشْهَدُ بِاللهِ اِنَّهُ مِنَ الصَّادِقِينَ

[461] Had miras olmaz.

فِيمَا رَمَاهَا بِهِ مِنَ الزِّنَا[462] diye, ‘avrat dahı buncılayın. Hâmisede bir kişi hâkim tarafından elini ol li‘ân okıyanun ağzına tuta. Müşriklerün li‘âmı kenîselerinde ola, evet Mescid-i Harâm’da li‘ân okuşmayalar. Andan sonra kadı ayıra, tâ tefrîk vâkı‘ ola. Züfer katında tefrîk hâcet değül, fürkat vâkı‘ olur. Bu fürkat talka-i bâyine hükmindedür. Ebû Hanîfe katında hükmi mü’bbed olmaz, hılâf Ebû Yûsuf’ıla Züfer’ün. (7)

﴿وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ﴾ **[235b]** Sâkıt eyler haddi zevceden ﴿أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ﴾ dört kez Tanrı’yı tanuk getürmeklik ﴿إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ ki bedürüstî ol er yalancılardandur diyü. (8) ﴿وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ Beşincisi bedürüstî Tanrı’nun gazabı anun üzerine olsun eğer er gerçeklerden oldıysa diye.

Su’âl: Mülâ‘ane ve gazabullâh beşincide neden vâkı‘ oldı? **Cevâb:** Murâd tağlîzdür.

Su’âl: Gazab neden hâtûna tahsîs olundı? **Cevâb:** Gazab ağlazdur la‘netden. Görmez misin Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm Havle’ye “Recm ehvendür üzerine gazabullâhdan” didi?

Su’âl: ﴿أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ﴾ didi, hâlbuki and içdi tanukluk virmedi. **Cevâb:** Bu şehâdete şehâdet-i îmân dirler. Cihet-i câmi‘a oldur ki da‘vâ şehâdetinde hâkim vücûb-i mâlıla hükm ider, bu şehâdetde tefrîkile hükm ider. (9)

﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ﴾ Eğer Tanrı’nun keremi olmayayıdı üzerinüze dahı anun esirgemeği olmamayayıdı ‘azâb iderdi size, lâkin Tanrı Rahîm ve Hakîm ve Tevvâb’dur, bendelerinün suçlarına kalmaz. (10)

﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ﴾ Bu âyet ‘Âyişe’nün radıyallâhu ‘anhâ berâ’etinde indi. On yedi âyete değin ya on sekiz âyete değin. Bedürüstî şunlar ki geldiler yalan söylemeğile ‘Âyişe hakkında sizden. ‘*Usbe* cemâ‘atdür, ‘aşere’dan erba‘îne değin. Cümleden birisi ‘Abdullâh b. Übeyy’dür, biri Zeyd b. Rifâ‘a’dur, Hassân’dur, biri Mıstah’dur **[236a]** biri Hamine binti Cahş’dur ve birkaçlar dahı. ﴿لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ﴾ Anı siz yaman sanman ya‘nî ifki ﴿بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ bel

[462] Karısına isnat ettiği zinâ hususunda doğrulardan olduğuna dair Allah’ı şâhit tutmasıdır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

ki ol yiğrekdür size sevâb kazanursın hitâb Peygâmber 'aleyhi's-selâm ve Ebû Bekr'e ve 'Âyişe ve Safvân b. Mu'attıla'dur. ﴿لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ﴾ Her kişiyçün ol geçenlerden günâh vardur ki kazandılar ol ifkile ﴿وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ﴾ ya'nî şol ki günâhun büyüğini getürdi anlardan Übeyy ve Hassân gibi.[463] ﴿لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ (11) ﴿لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ﴾ Ya'nî niçün ol ifki işidicek i'râz itmedinüz kiminüz söyledi ve kiminüz güldi ve kiminüz sükût itdi inanımsıyıp zann itmedinüz şu resme ki mü'minler ve mü'mineler zann itmediler ﴿بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا﴾ kendüler gibi, ya hayr zann idüp ve bizüm anamuzdan bunun gibi gelür mi diyüp ﴿وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُبِينٌ﴾ dahı bununılan sarîh yalandur didiler.

Su'âl: ﴿لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ﴾ didi dahı ıtnâb itdi, ﴿ظَنَنْتُمْ بِأَنْفُسِكُمْ خَيْرًا وَقُلْتُمْ﴾[464] dimedi, dahı gaybete hitâbdab niçün 'udûl itdi? **Cevâb:** Tâ mübâlağa ideyidi tevbîhde iltifât tarîkasıyla, dahı tasrîh ide îmânıla delâlet itmekiçün bunun üzerine ki îmânda müşterek olmak bunı muktezîdür ki gerçeklemeye her tâgînün sözini mü'min kardeşinün üzerine bî-burhân. (12)

﴿لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ﴾ Niçün gelmediler dört tanığıla didiklerinün üzerine ﴿فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ﴾ ol vaktın ki tanıklarıla gelmediler ki makzûfa had urıla **[236b]** ﴿فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ﴾ anlar Tanrı hazretinde şunlardur ki yalan söylediler.

Su'âl: ﴿عِنْدَ اللَّهِ﴾ didi ﴿فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ﴾ dimedi, nükte ne? **Cevâb:** Nükte oldur ki bunlar 'âlem-i melekûtda yalan çıkdılar ve rüsvây oldılarına işâret ideyidi. (13)

﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ Her-âyine ulu 'azâb irişirdi size şunda ki daldınuz anda ifkden. Evvel ﴿لَوْلَا﴾ tahsîsiçündür, sonrağısı imtinâ'-ı sânîyiçündür. Bu arada dünyâda fazl mühlet virmekdür tevbeyiçün, âhiretde fazl 'afv ü gufrândur. (14) ﴿إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ﴾ Ol vaktde alursız ifk haberini ifklerden dillerinüzile bununla ki ba'zınuz ba'zınuzdan işitdi ﴿وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ﴾ dahı ağzınuz ki söylersiz şunı

463 Onun için büyük azap vardır.

464 Nefsinizde hayır zannettiniz ve söylediniz.

ki ana ‘ilminüz yokdur ﴿وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾ dahı anı genez sanursız hâlbuki ol Tanrı hazretinde gâyetde uludur.

Su’âl: ﴿بِأَفْوَاهِكُمْ﴾ didi, hâlbuki söz ağızsuz olmaz. **Cevâb:** Ma‘nâsı oldur ki ‘ilm evvel gönülde karâr eyler, andan dil alur söyler. Bu ifk mücerred dil üzerine hemân şunun gibi ki [465]﴿وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ﴾ didi Tanrı. (15)

﴿وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا﴾ Niçün dimesinüz ol vaktın ki ifk işitdinüz, “Revâ değüldür bize bunı söyleyevüz” ﴿سُبْحَانَكَ﴾ seni tenzîh iderüz habîbünün sevdiğini saklamamakdan ﴿هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ﴾ bu ulu bühtândur dimedinüz.

Su’âl: ﴿لَوْلَا﴾’yıla ﴿قُلْتُمْ﴾ arasını **[237a]** fasl itmek nice revâ oldı? **Cevâb:** Zarfda ittisâ‘ olduğiçün.

Su’âl: Fâyide nedür zarfun takdîminde? **Cevâb:** Fâyide beyân itmeklikdür anı ki evvel işitmekde tedârük itmek gereğidi.

Su’âl: ﴿يَكُونُ﴾’de fâyide nedür [466]مَا لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا revâyıken? **Cevâb:** ﴿مَا يَكُونُ﴾ [467]مَا ينْبَغِي وَيصِحُّ dimek olur.

Su’âl: ﴿سُبْحَانَكَ﴾ kelime-i ta‘accübdür, ma‘nâ-yı ta‘accüb kelime-i tesbîhde nedür? **Cevâb:** Tenzîh itmekdür Tanrı’yı andan ki anun habîbinün hâtûnı fâcire ola.

Su’âl: Nice revâdur ki Peygâmber’ün ‘aleyhi’s-selâm hâtûnı kâfire ola Nûh’un ve Lût’un hâtûnı gibi, evet fâcire olmak revâ olmadı. **Cevâb:** Anuniçün ki peygâmberler meb‘ûsdururlar küffâra, tâ anları hakka da‘vet eyleyeler. İmdi küfrde nefret yokdur, evet keşhane a‘zam-ı müneffirâtdur. (16)

﴿يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا﴾ Nasîhat ider Tanrı size anun gibiye dönmeği kerîh gördüğiyçün. (17) ﴿وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ Dahı Tanrı beyân ider sizüniçün âyât-ı ‘izâmını. (18)

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[465] … Onlar**, kalplerinde olmayan şeyi ağızlarıyla söylüyorlar.** Ve Allah, onların gizledikleri şeyi çok iyi bilir. Âl-i ‘İmrân 3/167.

[466] Bu konuda konuşmak bize olmaz.

[467] Gerekmez ve doğru olmaz.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ Bedürüstî şunlar ki severler zinâ haberi âşikâre olduğını şunlarda ki îmân getürdiler, anlarıniçün 'azâb-ı elîm vardur dünyâda haddile ve âhiretde kıyâmet 'azâbıyla. Peygâmber 'aleyhi's-selâm 'Abdullâh b. Übeyy'e ve Hassân'a ve Mıstah'a had urdı, en sonra Hassân'un gözleri kör oldı. ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ﴾ Tanrı bilür şunı ki **[237b]** gönüllerdedür ﴿وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ evet siz bilmezsiz. (19) ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾[468]

Su'âl: Bu âyetde ki Tanrı va'îd haberini virdi ﴿أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ﴾ diyü, *fâhişe* bulındı mıydı? **Cevâb:** Tekzîb itmişdi Tanrı anları nice âyâtıla cümleden birisi ﴿سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ﴾ âyetidür. Murâd *işâ'at* lafzıyla işâretdi şuna ki lâ ilâhe illallâh diyen dile yaman keleci lâyık değüldür.

Su'âl: ﴿لَوْلَا﴾ cevâbsız nice sûret bağlar? **Cevâb:** Muzmerdür, ol cevâb ﴿لَأَهْلَكَكُمْ﴾[469]'dür. (20)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾ Ya'nî şeytân vesvesesine uyman her ki şeytânun tesvîline ve tezyînine uya assı itmez, zîrâ bedürüstî ol fahşâya emrdür ki 'ukûl kabîh görür, dahı münkere emr eyler ki anı şerî'at kabîh görür. ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَّى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا﴾ Pâk olmazdı sizden bir ehad hergiz ya tevhîd itmezdi bir kişi hergiz. ﴿مِنْ أَحَدٍ﴾ sıladur. ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ﴾ Lâkin Tanrı tevfîk ider kime dilerse tevhîde, ya pâk ider kimi dilerse. [470]﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (21)

﴿وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ Ebû Bekr and içdi ki Mıstah'dan 'atâsını kese ki **[238a]** kendünün hâletesi oğlıydı, 'Âyişe'yi yaman anduğiçün, Tanrı bu âyeti gönderdi. Ya'nî taksîr itmesün ya and içmesün şeref eyesi sizden, dahı mâl eyesi kavimlerine nafaka virmekden, dahı miskînlere nesne virmekden ve Tanrı yolında muhâcirlere nesne virmekden, dahı 'afv

468 Ya sizin üstünüze Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı (haliniz nice olurdu)!

469 Süphesiz sizi helâk ederdi.

470 Allah işitendir, bilendir.

itsünler, dahı itdüklerinden geçsünler. Sevmez misiz ki Tanrı sizi yarlığaya, Tanrı Gafûrun Rahîm'dür. Bu âyeti Peygâmber 'aleyhi's-selâm Ebû Bekr'ün üzerine okıyıcak "Belâ severem ki Tanrı beni yarlığaya" didi dahı nafakasını müstemir itdi. (22) ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ Bedürüstî şunlar ki kazf iderler 'afîfeleri ve zinâdan gâfilleri, dahı mü'mineleri la'net olınurlar dünyâda ve âhiretde, dahı anlarıniçün ulu 'azâb vardur kıyâmet güninde. (23)

﴿يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ Ol günde tanukluk virür âfiklerün üzerine dilleri ve elleri ve ayakları şununla ki söylerlerdi.

Su'âl: Dilleri ve elleri ve ayakları tahsîs olunduğunda fâyide nedür? **Cevâb:** Bu üçünin günâhda şirketi varıdı. Dilleri söyledi, elleri bir birine uruldı, ayaklarıla haber tefahhus itmeğe varıldı ki bühtân nizâm bağlaya. (24)

﴿يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ﴾ Ol günde hak Tanrı vire anlarun cezâsını ya 'adlile vire ya'nî eyü işleyen eylük bulur **[238b]** ve yaman işleyen yaman bulur ve dahı bileler ki bedürüstî Tanrı hak Tanrı'dur ki rûşen idicidür her nesneyi. İbn-i 'Abbâs Basra'dayıdı, 'arafe güniydi, bu âyâtun tefsîrinden sordılar. İbn-i 'Abbâs, her ki günâhından tevbe kıla makbûl olur, meğer kazfe-i 'Âyişe'den didi.

Su'âl: Çün murâd bu âyetden 'Âyişe'dür, ﴿يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ﴾ ne ma'nâdan didi? **Cevâb:** İki vecihden, biri muhsanât didiğiyle Peygâmber'ün hâtûnlarıdur ki 'Âyişe anlarun ululardur, menzilet ve kurbet yöninden. İkinci 'Âyişe'dür, hemân ta'zîm yöninden cem' itdi. (25)

﴿الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ﴾ Yaramaz keleciler yaramazlariçündür ricâlden ve nisâdan ﴿وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ﴾ yaramaz kişiler anlardan ta'arruz iderler sözlerden yaramaza. ﴿وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾ Anlar, ya'nî Peygâmber'ün ehl-i beyti, ya 'Âyişe ve Safvân müberrâdur şundan ki dirler anlaruniçün mağfiret vardur dünyâ sarâyında ve dükenmez rızık var âhiret sarâyında. On yedi âyet, ya on sekiz ki 'Âyişe hakkında indi, tamâm oldı. Rivâyetdür ki Safvân bu kazıyyeden öndin düş görüp kendüyi arutmışıdı. Dahı 'uzvunı bir hokkada koyup 'Ali'ye emânet virmişidi. Âyât-ı berâ'et iniceğez 'Alî'den kerramallâhu vechehû Peygâmber hazretinde ol hokkayı taleb itdi. 'Alî

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

radıyallâhu ‘anh getürdi. Safvân açdı, ‘Ali’ye gösterdi. Ol haberi cümle **[239a]** ashâb bildiler. Peygâmber anı katı mukarreb itdi. ‘Âyişe’ye dokuz nesne virildi ki kalanına virilmedi. Biri oldı ki anun sûretini Cibrîl ayasında Peygâmber’e gösterdi. Biri dahı bikr geldi. Biri dahı Peygâmber anun dizinde öldi. Biri dahı anun evinde gömüldü. Biri dahı ferişteler anı ‘Âyişe evinde kuşadılar. Biri dahı vahy gelicek ehli perâkenden olurdı, evet ‘Âyişe’den kaçmazdı. Biri dahı anun Sıddîkinin kızıydı. Biri dahı anun berâ’etine âyât gönderdi. Biri dahı ana mağfiret ve rızk-ı kerîm virildi. (26)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا﴾ Ya‘nî iy mü’minler girmen evlere ki sizün evünüz değüldür, şuna değin ki isti‘lâm idüp hâli göresiz, dahı selâm viresiz ol evin ehli üzerine. ﴿ذَلِكُمْ﴾ istîzân ve teslîm ﴿خَيْرٌ لَكُمْ﴾ yiğrekdür sizüniçün câhiliyye tahiyyetinden ki bî-tekellüf girürlerdi ﴿لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ tâ bilesiz ki teslîm ve istîzân eyürekdür. Tarîka-i istîzân kapuya gelicek *es-selâmü ‘aleyküm* diye ya *es-selâmü ‘aleyke e’edhul* diye üçe değin. Destûr virilmezse koya gide. Bir kişi Peygâmber’e “Yâ Rasûlallâh anamın üzerine dahı destûr dileyüm mi?” didi. “Dile” didi. (27) ﴿فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا﴾ Eğer anda bir kimesne bulmasanız ki size destûr ala, girmen ana ﴿حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ﴾ şuna değin ki size destûr virile, **[239b]** ﴿وَإِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا﴾ Eğer size “Dönün, girmen” dinse dönün. ﴿هُوَ أَزْكَى لَكُمْ﴾ ya‘nî rucû‘ yiğrekdür size.

Su’âl: Kaçan ki bir hâl ‘ârız olsa harîkden, ya seylden, ya sârikden, anda dahı istîzân gerek mi? **Cevâb:** Gerekmez, zîrâ müstesnâdur. ﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾[471] (28)

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ﴾ Yokdur sizün üzerinize günâh ol evlere girmeklikde ki ısızlardur ki anda sizüniçün menfa‘at var; ıssıdan ve sovukdan kaçmak gibi ve yüklerinüz iletmek gibi. Murâd bundan kervânsarâylar ve ribâtlar ve ısız dükkânlardur. ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ﴾ Tanrı yiğrek bilür şunı ki âşikâre idersiz, dahı şunı ki gizlersiz. (29)

﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ﴾ Eyit yâ Muhammed mü’minlere iken göz dikmesünler bakmakda, dahı ferclerini saklasunlar harâmdan. ﴿ذَلِكَ﴾

[471] Allah, yaptığınızı bilir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES

﴿أَزْكَى لَهُمْ﴾ ol yiğrekdür anlarıniçün ﴿إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾ bedürüstî Tanrı yiğrek bilür şunı ki anlar işlerler bu dinilenile kalan a'zânın himâyetinde. ﴿مِنْ﴾ burada teb'îz içündür.

Su'âl: Teb'îz *gadd-ı basar*da sûret bağlar, *hıfz-ı fürûc*da nice sûret bağlar? **Cevâb:** Nazarun emri evsa'dur. Görmez misin nâmahremün şa'rına ve sadrına ve ayaklarına ve ellerine bakmak, yine karavaşlar ki 'arz olınur anlara bakmak revâdur. Ammâ fürûc işi muzayyakdur yine hıfz-ı fürûcdan. Bu arada murâd istitâredür kalan yirlerde zinâdan saklamakdur. (30)

[240a] ﴿وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ﴾ Dahı yâ Muhammed, eyit mü'minlere aşağa tutsunlar gözlerini, dahı saklasunlar ferclerini.

Su'âl: Gadd-ı ebsâr ne ma'nâdan mukaddem oldı? **Cevâb:** Zîrâ mukaddime-i zinâdur. 'Îsâ'ya مَا بَدْءُ الزِّنَا[472] didiler, اَلنَّظَرُ وَالتَّمَنِّي[473] didi.

Su'âl: Gaddıla ve hıfz-ı fürûcıla mü'minler me'mûr olıcak mü'minât dahı me'mûr olınurlar, zikirlerinde fâyide ne? **Cevâb:** Murâd te'kîddür ve hem bunda tafsîl varıdı ol ma'nâdan yâd eyledi.

﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ﴾ dahı bezeklerini ızhâr itmesüner nâmahreme; sivâr ve halhâl ve dümlüc ve gerdenben ve buğumaklar ve tâclar gibi. ﴿إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا﴾ meğer ol ki nâçâr âşikâre olur; yüz ve aya ve el ve sürme ve kına ve yüzük gibi. Zînetlerini göstermesünler didi, bundan mevâkı'-ı zînet dahı görünmeği nehy itdi.

Su'âl: Karamile ne dirsün? **Cevâb:** Ana nazar helâldur.

Su'âl: Karamilün düşecek yiri arkadur, arkaya hod bakmak harâmdur. **Cevâb:** Râst eydürsin, evet gönlek üzerine ana nazar harâmdur.

Su'âl: Murâd nedür mevkı'-ı zînet birle ol 'uzuv mıdur bir uğurda, ya zînet ulaşdığı yir midür? **Cevâb:** Sahîh oldur ki 'uzuvdur bir uğurda.

472 Zinânın başlangıcı nedir?

473 Bakmak ve arzulamaktır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ﴾ Sarkıtsunlar sakaklarını gözleri üzerine ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ﴾ bezeklerini âşikâre itmesünler ﴿إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ﴾ meğer erenlerine mutlakâ ﴿أَوْ آبَائِهِنَّ﴾ ya atalarına ﴿أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ﴾ **[240b]** ya kayın ataları ﴿أَوْ أَبْنَائِهِنَّ﴾ ya oğlanlarına ﴿أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ﴾ ya erlerinün oğlanlarına ﴿أَوْ إِخْوَانِهِنَّ﴾ ya kardeşlerine ﴿أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ﴾ ya kardeş oğlanlarına ﴿أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ﴾ ya kızkardeş oğlanlarına ﴿أَوْ نِسَائِهِنَّ﴾ ya ol avratlara ki Müsülmânlardururlar. Bunlara dahı göbeklerinden aşağa bakdurmayalar ﴿أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ﴾ ya şunlara ki şirâyile kendülerün idindiler. Murâd bundan karavaşlardur, sahîh dahı budur. Zîrâ kul ecnebî menzilindedür fahli ve hasîsi hatûnlar hakkında. Rivâyetdür ki tavâşîleri evde tutmak helâl değüldür.

Su'âl: Peygâmber'e 'aleyhi's-selâm bir hasî getürdiler, kabûl itdi. **Cevâb:** Rivâyet sahîh olduğı takdîrce, kabûl itdi ki âzâd ide.

﴿أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ﴾ Ya nökerlerine ki erenlerdendür, dahı erlikden geçüpdürürler ﴿أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ﴾ ya şol tıfla ki hâtûnlarun hâlâtına muttali' olmazlar. Zîrâ muttali' olanlarına görinmek harâmdur.

Su'âl: *A'mâm*ı ve *ahvâl*ı neden yâd itmedi? **Cevâb:** Murâd eğerçe muhramlardur, lâkin şâyed verâlar oğlanları katında yâd iderlerdi ol ma'nâdan yâd itmedi.

﴿وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ﴾ Dahı ayaklarını yire kakmasunlar ﴿لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ﴾ ma'lûm itmekiçün şunı ki gizlerler bezeklerinden, halhalları çakışmak birle ﴿وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ dahı tevbe idün Tanrı'ya bir uğurda. Ya'nî erkeğünüz ve dişinüz mü'minler le'allî ki 'azâbdan necât bulasız.

[241a] Su'âl: Günâh hod İslâm'ıla gider ﴿تُوبُوا﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** Bende günâhsız olmaz mücerred tevbe fâyide itmez bel ki nedâmet gerekdür tevbe kılana. أَيَهْ elifsiz dahı okundı, أَيُهْ damm-ı هَا'yıla İbn-i 'Âmir okudı. (31)

﴿وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ﴾ Dulları everün sizden dahı sâlihleri everün bendelerünüzden ve karavaşlarınızdan. Emr bu arada nedbiçündür. Peygâmber 'aleyhi's-selâm [474] مَنْ اَحَبَّ فِطْرَتِي فَلْيَسْتَنَّ بِسُنَّتِي didi. Yine

[474] **Kim benim fıtratımı severse, benim sünnetime uysun**, nikah benim sünnetimdendir. Ebû Bekr 'Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1403, VI/169.

Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm vaktâ ki ümmetümün üzerinden yüz heştâd yıl geçe a‘zablık ve ‘uzlet itmeklik helâl olur anlara didi.

Su’âl: ﴿وَالصَّالِحِينَ﴾ didi nazar ne? **Cevâb:** *Salâh*ıla mâlikleri katında oğul yerine görilürler, bel ki ölicek sonını anlara ısmarlaya.

﴿إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ Eğer dervîşler olurlarısa Tanrı anları fazlından bayıdur ﴿وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ Tanrı Ganîdür, Vâsi‘u’l-‘atâdur. (32) ﴿وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ﴾ ﴿لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا﴾ Cehd itsünler ‘iffetde şunlar ki nikâha kudretleri yitmez ﴿حَتَّى﴾ ﴿يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ şuna değin ki Tanrı anları fazlından bayıda ﴿وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ﴾ ﴿الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ﴾ şunlar ki taleb ideler mükâteb olmağı şundan ki elünüz mâlik oldı anlara anları mükâteb idün. İmâm-ı A‘zam katında kitâbet revâdur, hâlen ve mü’eccelen, müneccemen ve gayra müneccemin vasfa dahı kitâbet revâdur. Revâ değül ki mükâtebesine vaty ide, kaçan ki bedel-i kitâbeti ödeye âzâd olur. **[241b]** Eğer ‘âciz olursa yine rıkka döner. ﴿إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا﴾ Eğer bedel-i kitâbeti ödemeğe kudret bilürsenüz ﴿وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ﴾ bu emrdür Müsülmânlara ber-sebîl-i vücûb, ya‘nî virün anlara Tanrı’nun mâlından ki anı virdi size Tanrı. وَفِي الرِّقَابِ didiğinden murâd mükâteblere meded itmekdür.

Su’âl: Helâl olur mı seyyidine ana virdükleri sadaka bayıken? **Cevâb:** Na‘am revâdur, zîrâ ana sadakayısa mevlâya mâlı ‘ivazıdur.

﴿وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا﴾ Dahı karavaşlarınızı zinâ üzerine ikrâh eylemen eğer anlar pâklık dilerlerise ﴿لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ ya‘nî anunıla dünyâ dirliğini dilemekiçün ﴿وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ her kim ki anları ikrâh ide zinâ üzerine, bedürüstî Tanrı anları ikrâh itdüklerinden Gafûrun Rahîm’dür anlara, zîrâ mazlûmelerdür, dahı mevlâlarına eğer tevbe kılurlarsa. ﴿إِنْ أَرَدْنَ﴾’de evceh budur ki إِذْ ma‘nâsına ola, zîrâ zinâ üzerine ikrâh revâ değül eğer tehassun dilemeseler dahı. Ma‘nâyı âyet إِنْ أَرَدْنَ الَعِفَّةَ فَالْمَوْلَي اَحَقُّ بِإِرَادَةِ ذَلِكَ[475] dimek olur. Ba‘zılar ﴿عَلَى الْبِغَاءِ﴾’de vakf iderler, dahı şartıla başlarlar cevâb takdîr idüp. Ya‘nî إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا فَقَدْ اَصَبْنَ[476] dirler. Ya takdîr-i

[475] Eğer iffeti isterlerse efendisi buna daha ehaktır.

[476] Eğer iffeti isterlerse isâbet ederler.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

âyet وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا اَي بِكَسْبِهِنَّ[477] dimek olur.

Su'âl: Niçün ﴿إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا﴾ araya givirildi? **Cevâb:** Anuniçün ki ikrâh olmaz illâ irâdet-i tehassunıla.

Su'âl: Hâcet değül idi mağfiret ta'lîk itmeğe **[242a]** mükrehlere. **Cevâb:** Şâyed ikrâh anlara katlileyidi ola, ya zehâb-ı 'uzvılayıdı ola, ya bunlara benzerlerdi ola.

Su'âl: İkrâhıla nice ki zinâ revâ değül, tav'ıla dahı revâ değül tahsîsde nazar ne? **Cevâb:** Bu nehy münâfıklara tesmî'dür, zîrâ ikrâhıla karavaşlarına zinâ itdürürlerdi. 'Abdullâh b. Übeyy'ün altı karavaşı varıdı; Mu'âde ve Müseyke ve Ümeyme ve 'Amre ve Kuteyle ve Ervâ'yıdı adları. İkisi geldi Peygâmber'e 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm şikâyet itdiyise bu âyet indi. (33)

﴿وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ﴾ Tahkîk indürdük size âyât-ı beyân-ı hudûdda ve ahkâmda şu hâlde ki rûşen idicilerdür, ya mufassalâtdur ﴿وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ dahı mesel indürdük şunlardan ki sizden öndin geçüpdürürler, Yûsuf kıssası ve Meryem kıssası gibi. Maksûd bu kıssalardan oldur ki mazlûmları yâd idesin, dahı bühtân olanları yâd idesiz, zîrâ Meryem niceyise 'Âyişe dahı hemçünândur. ﴿وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ﴾ Dahı müttakîleriçün nasîhat indürdük. (34)

﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Tanrı te'âlâ göklerün ve yirlerün nûrıdur, ya'nî nûr eyesidür, ya münevvirdür, ya hâdîsidür ﴿مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ﴾ anun nûrınun sıfatı müşkât sıfatı gibidür ki anda ulu çırak vardur, şu'lesi bol. Mişkât dîvâr içindeki küvveye dirler ki ana hergiz delük olmaya. ﴿الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ﴾ Ol çırâk şâmî kandîldedür ﴿الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ﴾ ol şâmî kandîl gûyâ ki şu'lelü **[242b]** yıldızdur, müşterî ya zuhal, ya süheyl gibi ﴿يُوقَدُ﴾ ol çırâk yanar ﴿مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ﴾ mübârek ağaçdan ki zeytûnedür. Peygâmber 'aleyhi's-selâm murâd bu ağacıla zeytûn agacıdur, فَتَدَاوَوْا بِهِ فَإِنَّهُ مُصِحَّةٌ مِنَ الْبَاسُورِ[478] didi. Ya

[477] İçinizden bekarları evlendirin. Eğer iffetli kalmayı dilerlerse dünyâ hayatının geçici menfaati için veya kazancı için onları iffetsizliğe zorlamayın.

[478] Şu mübarek ağaca, zeytinyağına ihtimam gösterin ve **onunla tedâvi olun, çünkü o basura sıhhat verir**. et-Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XVII/281.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

zeytûn bedeldür. ﴿لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ﴾ Sıfatdur, ya‘nî şarkî değül ve garbî değül. Ya‘nî zeytûnına gün dokınmaz ne doğıcak ne batıcak. Ya bu arada anılan ağaç âhiretdeği ağaçdur ki ne şarkîdur ne garbîdür. Ya murâd bundan Muhammed’ün şer‘idür ki şarkî değül hemân ve garbî değül hemân, bel ki ‘âlemi tutupdur. ﴿يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ﴾ Anun zeyti yakın olur ki şu‘le vire eğer ana od dahı değmese ﴿نُورٌ عَلَى نُورٍ﴾ nûrdurur misbâh gibi nûr üzerine ki kandîldür nûrânî. Ya murâd bundan mü’mindür ki gözlerinde ‘ibreti var kalbinde ma‘rifeti var, gönli şu‘le virür nâsıhun nasîhati olmasa dahı. ﴿يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ﴾ ya‘nî tevfîk virür nûrıyla şuna ki diler ﴿وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ﴾ Tanrı şebhleri beyân ider bendeleriçün, tâ anlarunıla hakkı anlayalar. Zîrâ mesel âyine benzer ki hak anda gözile görilür.[479] ﴿وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

Su’âl: Nûr-ı ma‘rifeti çırağa benzetdi, âfitâb nûrına benzetmedi, nazar nedür? **Cevâb:** Nûr-ı ma‘rifet mişkât-ı kalbdedür ki anda misbâh vardur. Dahı ol misbâh kandîl içindedür, dahı ol kandîlün şu‘lesi yukaru gider. Âfitâb hod nûrı aşağa virür, bir dahı âfitâbun nûrı ‘âmdur, çerâğun hâsdur.

[243a] Su’âl: Ma‘rifeti şem‘a neye benzetmedi? **Cevâb:** Şem‘un gışşı vardur, ma‘rifetün gışşı olmaz ve illâ münâfik dahı gışşı varlığıyla mü’min-i muhlis ola, ya ma‘rifet bayda ve dervîşde olur, şem‘ olmaz illâ baylarda. (35)

﴿فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ﴾ Ya‘nî ol nesne ki Tanrı anı zikr itdi kandîlden ki nûrânîdür evlerde olur ki ol mesâciddür, Tanrı destûr virdi ki ref‘ olına dahı anda anun adı zikr olına ezân ve ikâmet sebebiyle ﴿يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ﴾ tesbîh ider anda gicede ve gündüzde ol ma‘bûdiçün. (36) ﴿رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ﴾ Erenler ki anları meşgûl itmez bâzırganlık ne hod bey‘ Tanrı’yı zikr itmekden ﴿وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ﴾ dahı namâz kılmakdan vaktiyle ve anun ferâyizini ve sünenini ve nevâfilini ri‘âyet itmeğile ve zekât virmekden. ﴿يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ﴾ Korkarlar ol günden ki anda aktarılur gönüller ve gözler, dahı gümânlar ‘ilmü’l-yakîne döner, ‘ilmü’l-yakîn, ‘aynü’l-yakîne döner. (37) ﴿لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا﴾ Tâ Tanrı anlara itdükleri ‘amelden eyürekile cezâ ide ﴿وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ﴾ dahı Tanrı anları artura

479 Allah her şeyi bilir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

'atâsından, birine on, birine yetmiş, birine yediyüz, birine yetmiş bin, birine nâmütenâhî virmeğile. ﴿وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ ﴿بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ didiği ya sağışsuz dimek olur, ya sanmadığı yirden dimek olur.

Su'âl: ﴿تِجَارَةٌ﴾ didi ﴿وَلَا بَيْعٌ﴾ ne ma'nâdan didi? **Cevâb:** **[243b]** *Ticâret*, bâ-zirgânlıkdur ve *bey'* fâyide-i âciledür, ya ticâretden murâd şirâdur. يُسَبَّحُ dahı okundı feth-i بَا'yıla. ﴿رِجَالٌ﴾ fâ'il-i fi'l-i mahzûf olur. (38)

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً﴾ Bu bir mesel dahıdur. Ya'nî şunlar ki kâfir oldılar 'amelleri anlarun ılgım salgım gibidür düz yirde ki anu susamış kişi su sanur ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا﴾ şu vakte değin ki ana gele anı su bulamaz, dahı susuzlığı artar. Kâfir dahı 'ameli kendüye fâyide ider sanur kıyâmet güninde, hâlini bilüp mağbûn olur. Nice ki ﴿وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ﴾ ana şehâdet ider. Ol su umduğı yirde hemân Tanrı'yı bulur, dahı ana 'amelinün cezâsını gereğince ider.[480] ﴿وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾

Su'âl: *Serâb* cisimdür *a'mâl* 'arazdur, 'araz cisim gibi nice olur? **Cevâb:** Murâd teşbîhdür, bî-fâyidelikde.

Su'âl: 'Arasâtı kıyâmetde bular, Tanrı'yı nice bulurlar ki ﴿وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ﴾ didi. **Cevâb:** وَجَدَ الْحِسَابَ dimek olur, فَوَفَّاهُ قَرِينَهُ'durur. (39)

﴿أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ﴾ Tanrı bir mesel dahı beyân ider kâfirleriçün, dahı karanulukdağı kişi gibidür kâfirün meseli. Tanrı teşbîh itdi mü'minün kalbini kandîle, kâfirün kalbini zulumâta. Ya'nî meseli anun şol kişi meseli gibidür ki derin deryâda ola. ﴿يَغْشَاهُ مَوْجٌ﴾ Dahı anı mevc büriye ﴿مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ﴾ ol mevci bir mevc dahı büriye ﴿مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ﴾ ol mevcün üzerinden bulut büriye ﴿ظُلُمَاتٌ﴾ karanuluklardur ﴿بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ﴾ ki anlarun ba'zı ba'zının üzerinedür. Ol zulumât biri deryânun, biri emvâcun, biri gicenün **[244a]** biri sehâbundur ﴿إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا﴾ tâ vaktâ ki elini çıkara anı görmeğe yakın olmaz. Kâfir dahı ancılayın zulmet-i küfürde ve zulmet-i cehlde ve zulmet-i cevrdedür. Ya küfr deryâsındadur ki anı me'âsî mevci ve ol mevci 'adâvet mevci ve ol mevci 'adâvet ü bağdâ buludı basıpdur. ﴿وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ﴾ Her kim

480 Allah hesabı çok çabuk görendir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

ki Tanrı anuniçün nûr kılmadı ana onmağa çâre yokdur. Ya her ki Tanrı ana dünyâda nûr virmedi, ana âhiretde necâta çâre yokdur. (40)

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ﴾[481] Her birisi salâtını bilür ve tesbîhini bilür münâsibince ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ﴾ dahı Tanrı her ‘amel idicinün ‘amelini bilür. (41) ﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ﴾ Dahı andan yanadur cemî‘ ‘âlemün teveccühi. (42) ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا﴾ Görmedün mi yâ Muhammed ki bedürüstî Tanrı bulutları sürer ﴿ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ﴾ andan sonra ba‘zını ba‘zına zamm ider ﴿ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا﴾ andan sonra Tanrı anı kat kat ider ﴿فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ﴾ dahı görersin yağmurı ki arasından anun çıkar. ﴿وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ﴾ Dahı indirür gökden dağlardan ki anda vardur dolulardan ﴿فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ﴾ dahı helâk ider anunla şunı ki diler. Ya‘nî ekinini urur dahı def‘ ider anun şerrini şundan ki diler ﴿يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ﴾ yahın olur anun yıldırımının şu‘lesi ki ebsârun nûrını kapa. (43) **[244b]** ﴿يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ﴾ Tanrı te‘âlâ giceyi ve gündüzi akdarur ve dönderür ‘ale’d-devâm.

Su’âl: Ne vaktın gördi Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm ﴿مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ﴾’nün tesbîhini ve kuşlarun ve yağmur bulutdan nice çıkdığını ki ﴿أَلَمْ تَرَ﴾ didi? **Cevâb:** İhbârullâh ile bildi.

Su’âl: Bu üç مِنْ ne مِنْ’dür? **Cevâb:** Evveli ibtidâ-yı gâyetiçündür, ikincisi teb‘îz içündür, üçüncüsi beyâniçündür. Ya evvelân ibtidâyiçündür, âhiri teb‘îziçündür.

Su’âl: Nedür ma‘nâsı ﴿مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ﴾ ‘ibâretinün? **Su’âl:** Yarar ki Tanrı göklerde cibâl yarada doludan, yarar ki murâd kesret ola. (44)

﴿فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ﴾ Tanrı her cânveri sudan yaratdı ﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ﴾ anlardan ba‘zı karnı üzerine yürür ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ﴾ dahı anlardan ba‘zı şoldur ki iki ayak üzerine yürür ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ﴾ dahı ba‘zı anlardan dört ayak üzerine yürür.[482] ﴿يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

[481] Göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kuşların Allah’ı tesbih ettiklerini görmez misin? Her biri kendi duasını ve tesbihini (öğrenmiş) bilmiştir.

[482] Allah dilediğini yaratır; şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿مِنْ مَاءٍ﴾ didi nekire lafzıla, nazar ne? **Cevâb:** Tenvîn tenvî' içündür.

Su'âl: [483]﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ﴾ âyetinde mu'arref neden geldi? **Cevâb:** Anda maksûd oldı ki ecnâs-ı hayavân işbu cinsden yaradılmışdur dimekdi.

Su'âl: Ol üç cins işbu tertîb üzerine neden geldi? **Cevâb:** Evvelki ağrebdi zîrâ ayak yok, iki ayaklu garîbidi.

Su'âl: *Zahf 'ale'l-batn*'a *meşy* neden didi? **Cevâb:** Ya isti'âredür, ya **[245a]** tarîki müşâkele ri'âyet olundı.

Su'âl: مَنْ ve هُمْ zevi'l-'aklda isti'mâl olınur, bunda nice cevâb virürsün? **Cevâb:** Bunda tağlîb ri'âyet olundı.

Su'âl: Hikmet nedür her nesneyi sudan yaratmakda? **Cevâb:** Sudan yaratmak gâyet 'acebdür. Yine sudan mutî' nesne yok, önini eşicek kandeyise sana mutî'dür. Yine sudan 'âsî nesne yok zîrâ elde durmaz andan nesne yapılmaz, meğer andan Tanrı te'âlâ yapar. (45) ﴿لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ [484] (46)

﴿وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا﴾ Biz îmân getürdük Tanrı'ya dahı peygâmbere, dahı mutî' olduk anlara dirler ﴿ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾ andan sonra yüz çevürür anlardan bir bölük ol da'vâyı kıldıklarından sonra ﴿وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı anlar mü'minler değüller. Bu âyet Bişr hakkında indi ki münâfıkıdı. Anun kazıyyesi oldı ki bir Yahûdî birle, Yahûdî peygâmbere çekdi, Bişr Ka'b b. el-Eşref'e çekdi. (47) ﴿وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ﴾ Vaktâ ki okınalar Tanrı'dan yana ve anun peygâmberinden yana tâ hükm ide aralarında hakkıla görürsin bir bölük anlardan i'râz idiciler Tanrı'dan ve anun peygâmberinden. Bu âyet Mugîre b. Vâ'il hakkında indi ki anunıla Emîru'l-Mü'minîn 'Alî arasında kerramallâhu vechehû husûmet varıdı. Dahı Mugîre "Muhammed'e varmazam bana hayf ider" didi. (48) ﴿وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ﴾ **[245b]** Eğer hak anlaruniçün olsa gelürler peygâmbere tizleyüp *eta'nâ* diyü. (49) ﴿أَفِي

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

[483] Enbiyâ 21/30.

[484] Andolsun biz (bilmediklerinizi size) açık seçik bildiren âyetler indirdik. Allah, dilediğini doğru yola iletir.

﴿قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ﴾ Anlarun gönüllerinde nigâk mı vardur ﴿أَمِ ارْتَابُوا﴾ ya Kur'ân'un haklığında gümân mı itdiler ﴿أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ﴾ ya korkarlar mı ki Tanrı anlarun üzerlerinde hayf ide dahı anun peygâmberi hayf ide ﴿بَلْ أُولَئِكَ﴾ ﴿هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ bel ki anlar zâlimlerdür peygâmber değül. Evceh oldur ki ﴿أَمْ﴾ iki yirde dahı ma'nâsınadur. (50)

﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ﴾ Bedürüstî oldı mü'minlerün kavilleri vaktâ ki okındılar Tanrı'ya, dahı anun peygâmberine tâ aralarında hükm ide Kur'ân'ıla ﴿أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ ﴿سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا﴾ dimekleri zîrâ anlar şunlardur ki ehl-i necâtlardur قَوْلُ dahı okundı ref'ile. لِيُحْكَمَ mechûl dahı okundı ﴿إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ dimekden murâd إِلَى وَرَسُولِهِ dimek olur.

Su'âl: ﴿لِيَحْكُمَ﴾'nün fâ'ili kanı? **Cevâb:** Müsneddür يَحْكُمُ masdarına, zîrâ ma'nâsı anun جُمِعَ بَيْنَهُمْ وَأُلِّفَ لِيَفْعَلَ الْحُكْمَ بَيْنَهُمْ[485] dimek olur buncılayındur بَيْنَهُمَا[486] dahı. (51)

﴿وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ﴾ Her kim ki mutî' ola Tanrı'ya Kur'ân'da ve anun peygâmberine sünende, dahı korka andan mâ medâda, sakına yine andan geleside, anlar şunlardur ki ehl-i necâtlardururlar. Tanrı bu âyetde esbâb-ı necâtı cem' itdi. (52) ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ﴾ Ya'nî Yahûd and içdiler billâhi kelimesine gereği gibi, ya ma'nâ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ 'dur. ﴿لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ﴾ Eğer anlara buyurursak **[246a]** gazâya çıkmağıla çıkalar, ya mâllarından virün diyü buyursak vireler ﴿قُلْ لَا تُقْسِمُوا﴾ and içmen dilünüzle di yâ Muhammed ﴿طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ﴾ zîrâ tâ'atünüz kavliledür hemân, ya tâ'at-i ma'rifet evlârakdur size îmân-ı kâzibeden di. طَاعَةً dahı okundı nasbıla ﴿إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ yine hitâb anlaradur yarar ki 'Osmân kavmine ola. (53)

﴿قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ Allâh'a dahı rasûline itâ'at idinüz di eğer yüz döndürürseniz ﴿فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ﴾ bedürüstî anun üzerine 'uhdeden çıkmakdur teblîğ-i risâletile sizün üzerinüze oldur ki anun didiğini kabûl idesiz. ﴿وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا﴾ Eğer ana mutî' olursanız sa'âdetlenürsiz 'azâbdan kurtulup ﴿وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾ yokdur peygâmberün üzerine meğer

485 Aralarında hâkimlik edilsin diye.

486 Araları bulundu, araları birleştirildi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI
TÜRKOLOGY RESEARCHES
www.tuba.gov.tr

teblîğ-i risâlet. (54) ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ Ki anları halîfe ide yir yüzinde, ya'nî Mekke'yi feth itmeğile ﴿كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ şunun gibi ki halîfe kıldı şunları ki anlardan öndinidi Benî İsrâ'îl'den. Yarar ki hitâb hulefâ-yı râşidîne ola ﴿وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ﴾ dahı her-âyine âşikâre ide anlaruniçün şol dîni beğenüpdür anlaruniçün murâd İslâm dînidür ﴿وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا﴾ ve her-âyine değişdüre anlara Mekke kâfirlerinden korkduklarından sonra emînliği ﴿يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا﴾ zîrâ taparlar bana dahı şerîk itmezler bana bir nesneyi ﴿وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ﴾ her kim ki benüm ni'metümi görmeze ura ol keremlerden sonra ﴿فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ anlar şunlardur ki fisk içinde kâmillerdürürler.

Su'âl: **[246b]** Kasem kanı ki ﴿لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ﴾ kelimesiyle karşulandı? **Cevâb:** Mahzûfdur, takdîr وَعَدَهُمُ اللهُ وَأَقْسَمَ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ[487]'dür, ya وَعَدَ kifâyet itdi. (55)

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ Ya'nî tâ esirgenesiz, tâ'at-ı rasûli te'kîd içün tekrâr itdi. (56) ﴿لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَأْوَاهُمُ يحْسَبَنَّ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ yarar ki gaybet ola, yarar ki sîga-i hitâb ola. Eğer gaybet olursa ﴿لَا يحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَحَدًا يعْجِزُ﴾ fâ'ili olur, mef'ûller de ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ اللهَ فِي الْأَرْضِ[488] dirüz. Eğer hitâb Muhammed'e olursa ma'nâ zâhir. Ya asıl لَا يحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ[489]'dür, mef'ûl-i evvel hazf olunmış. Ma'nâ sanma şunları ki kâfir oldılar beni 'âciz idiciler yâ Muhammed. Ya şunlar ki kâfir oldılar kendüleri beni 'âciz idiciler sanmasunlar. (57) ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾ Destûr dilesünler sizden şunlar ki elünüz anlara mâlik oldı 'abîdden ya imâdan dahı ﴿وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ﴾ dahı destûr dilesünler sizden şunlar ki bâliğ olmadılar ﴿ثَلَاثَ مَرَّاتٍ﴾ üç vaktde. ﴿مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ﴾ Subh namâzından öndinde ki giysünüz geyecek çağda ﴿وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ﴾ dahı ol vaktde ki kaftanınuzı korsız kaylûleyiçün, ya'nî **[247a]** öyle çağında ﴿وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ﴾ dahı yatsu namâzından sonra zîrâ donlar çıkarup yatacak çağdur ﴿ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ﴾ ya'nî bu üç vaktde 'avrât açılacak çağdur size. ﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ﴾ Anlardan sonra yokdur sizün üzerinüze

487 Allah onlara vaat etti ve onları mutlaka egemen kılacağına yemin etti.

488 Kâfirler hiç kimsenin Allah'ı yeryüzünde âciz bırakacağını sanmasınlar.

489 Kâfirler kendilerini (Allah'ı) âciz bırakacak kimseler sanmasınlar.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

dahı anlarun üzerine günâh ﴿طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾ giricilerdür anlar üzerinüze hizmetiçün ba‘zınuz ba‘zınuzun üzerine ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ﴾ Tanrı ancılayın beyân ider sizüniçün emrini ve nehyini. [490] ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

Su’âl: ﴿بَعْضُكُمْ﴾ ne vechile merfû‘dur? **Cevâb:** Mübtedâ vu haberlığıla, ya muzmer يطُوفُ birle. Âyet ‘Ömer hakkında indi radıyallâhu ‘anh. Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm ana Müdlic’i salmışıdı. Öyle çağıyıdı, üzerine uyurken girdi, meğer ‘uzvı açıldı. “Nolaydı Tanrı nehy ideyidi üzerimüze destûrsız girmeği” didi. Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm katına vardı. Âyeti inmiş buldı.

Su’âl: Etfâl mükellef değüliken ﴿لِيَسْتَأْذِنْكُمُ﴾ birle hitâb olundı. **Cevâb:** Murâd bundan ta‘lîm ve edebdür. (58)

﴿وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ﴾ Vaktâ ki oğlanlar sizden bülûğa irişirler ﴿فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ destûr dilesünler üzerinize girmeğe şunlarun gibi ki destûrıla girürlerdi anlardan öndin. [491] ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

Su’âl: Bulûğ ‘ömrün ne kadarında olur? **Cevâb:** İmâm-ı A‘zam katında bülûğ oğlanda on sekizindedür, kızda on yedisindedür. Rivâyet vardur ki ikisinde dahı on bişindedür. ‘Alî katında beş karışca **[247b]** olıcağazdur. (59)

﴿وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا﴾ قَوَاعِد cem‘-i قَاعِد’dür, هَا’sız. Ol şoldur ki oğuldan ve kızdan kalmış ola. هَا’yıla olsa oturıcı hâtûnlara eydürler. Ya‘nî nisâdan kavâ‘id şunlardur ki ere varmağı dilemezler, müstağnîlerdürürler erden ﴿فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ﴾ donlarını çıkarmakda anlarun üzerine günâh yokdur ﴿غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ﴾ şu hâlde ki bezekleriyle ki gizlü gerek âşikâre olmayalar, boğmak ve bilesük ve halhâl ve ‘abîr ve dümlüc olmaya anlarda ﴿وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ﴾ taleb-i ‘iffet yiğrekdür anlaruniçün vaz‘-ı siyâbdan. ﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ [492]

Su’âl: Cünâh yok didi, hâlbuki revâ değül ki hâtûn yaluncak taşra çıka. **Cevâb:** Murâd ridâsın ve milhafesin çıkarmakdur. (60)

• • • • • • • • • • •

490 Allah, (her şeyi) bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

491 Allah, âyetlerini size böyle açıklar. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

492 Allah işitendir, bilendir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

İlerü körleri ve aksakları ve hastaları evlerine iletürlerdi ve ekâribleri evlerine ilerürlerdi, dahı anlarun yidükleri kendülere sinmezdi ya ekârib anları yüksinürlerdi. ﴿لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ﴾ âyeti indi. Ya'nî kör üzerine harac yokdur, dahı aksak üzerine harac yokdur ve hasta üzerine harac yokdur. Ya'nî lâ be'sdür ki sağlarıla yiyeler günâh dahı olmaz üzerlerine. Ya esıhhâ üzerine harac yokdur ki a'mâyıla yiyeler dahı a'recile ve hastayıla yimek yiyeler. Ya a'mâ sahîh çok yir sana ve aksak bana yir virmeyeler diye ve hasta benden yiğreneler diyeyidi, bu âyet indi. Ya'nî harac yokdur her kişi nasîbini yer. ﴿وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ﴾ Dahı harac yokdur nefislerinizün üzerine ki yiyesiz evlerinüzden. **[248a]**

Su'âl: Kişi kendü evinden yimekde ne harac olur? **Cevâb:** Murâd ﴿مِنْ بُيُوتِكُمْ﴾ didiğinden مِنْ بُيُوتِ أَبْنَائِكُمْ[493] dimek olur. Zîrâ Peygâmber أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ[494] didi. Hem bu âyetde evlâd anılmadı.

﴿أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ﴾ Ya babalarınızun evinden ﴿أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ﴾ ya analarınuz evlerinden ﴿أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ﴾ ya arkadaşlarınuz evinden ﴿أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ﴾ ya hemşîrelerinüz evinden ﴿أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ﴾ ya 'ammülerinüz evlerinden ﴿أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ﴾ ya 'ammetelerinüz evlerinden ﴿أَوْ بُيُوتِ أَخْوَالِكُمْ﴾ ya dayılarınuz evlerinden ﴿أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ﴾ ya tayzelerinüz evlerinden ﴿أَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُ﴾ ya şol evlerden ki kilîdleri anun ellerinüzdedür. Bu şoldur ki ilerü ashâb gazâya gidicek evlerini ba'zılara inanurlardı. Ya murâd kişinün kullarıdur zîrâ seyyid bendelerinün evlerine mâliklerdürürler ﴿أَوْ صَدِيقِكُمْ﴾ ya dostlarınuz evlerinden.

Su'âl: ﴿أَوْ صَدِيقِكُمْ﴾ ma'nâsı nedür? **Cevâb:** Ma'nâsı أَوْ بُيُوتِ أَصْدِقَائِكُمْ[495] dimek olur. Ca'fer b. Muhammed'den menkûldür ki dahı andan gayrıdan bir kişi dostınun evine varmış ol gâyibiken, dahı karavaşından anun kisesini dilemiş getüricek içinden almış dahı gitmiş. Dostı gelmiş görmiş ki akçesinün birazı gitmiş, karavaşı kazıyyeyi haber viricek âzâd itmiş anı sevindiğinden. Dost dostı atadan ve anadan yiğrek görmek gerek.

493 Evlatlarımızın evlerinden.

494 Sen ve malın babanındır.

495 Veya arkadaşlarının evinden.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا﴾ Yokdur üzerinüze günâh cem‘ olup yimekle ya müteferrik yimeğile. Bu âyet Benu’l-Leys’de indi ki tenhâ yimek yimezlerdi akşama değin, nâçâr olıcak yirlerdi. Ba‘zı anlardan **[248b]** cem‘ olup yimezlerdi artuk eksük yiyeler diyü. ﴿فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا﴾ Vaktâ ki ol evlere giresiz yimeğiçün ﴿فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ﴾ nefislerinüzün üzerine selâm virün, ya‘nî selâmıla girün ﴿تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ ya‘nî teslîmen min ‘indillâh zîrâ mef‘ûl-ı mutlak ﴿مُبَارَكَةً طَيِّبَةً﴾ tahiyyet ki bereketlüdür ve pâkdur, ya *tayyib* diyü rızka dirler vasf itdi anı bereketile ve tîbile. Zîrâ mü’min ziyâde-i hayrıla ve tîb-i rızkıla du‘âdur. Vaktâ ki evde kişi bulunmaya es-selâmü ‘aleynâ ve ‘alâ ehli’l-beyti diye.[496] ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ (61)

﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ Bedürüstî mü’minler şunlardur ki îmân getürdiler Tanrı’ya ve anun peygâmberine ﴿وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ﴾ vaktâ ki peygâmberile bile olalar bir kazıyyenün üzerine ki cem‘ idicidür anları bir yirde gazâ tedbîri gibi, gitmeyeler andan tâ peygâmberden destûr alalar gazâya vardukda, dahı evlerine dönmek diledükde şöyle yine destûr gerek. ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ Bedürüstî şunlar ki senden destûr alurlar, anlar şunlardur ki îmân getürürler Tanrı birdiğine ve Muhammed peygâmberdiğine.

Su’âl: Eğer kişinün ‘özri olsa dahı Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm destûrınsız gitse gerek îmândan çıka. **Cevâb:** ﴿يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾ didiği hakk-ı îmânı yerine getürürler dimek olur.

﴿فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ﴾ Kaçan ki senden destûr dileyeler ba‘zı kazıyyeleriçün, destûr vir anlardan şununiçün ki dilersin ﴿وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ **[249a]** dahı anlaruniçün Tanrı’dan istiğfâr it. Bu âyet delîldür ki gitmemek evlâdur. Bu âyet Handek gazâsında indi. (62)

﴿لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا﴾ Peygâmber’ün du‘âsını aranuzda ba‘zınuz ba‘zınuzı okur gibi kılman. Ya‘nî “Yâ Muhammed” ve “Yâ Ahmed” dimen, bel ki “Yâ Nebiyyallâh” ve “Yâ Rasûlallâh” ve “Yâ Ebe’l-Kâsım” diyin ta‘zîm idüben anı. ﴿قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا﴾ Tahkîk Tanrı bilür şunları

496 İşte Allah, düşünüp anlayasınız diye size âyetleri böyle açıklar.

ki sıvışırlar sizden şu hâlde ki bir kişiye sığınup, ya direkleri penâh idinüp. لَوَاذًا dahı okundı fethile. Yarar ki taklîliçün ola, kıllet sıvışanlara masrûf ola, yarar ki teksîriçün ola. ﴿فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ﴾ Hazer itsün şunlar ki çıkarlar anun emrinden, ya'nî Tanrı emrinden ya Peygâmber 'aleyhi's-selâm emrinden.

Su'âl: خَالَفَ bi-nefsihî ta'diye ider عَنْ ne fâyide ider bu arada? **Cevâb:** ﴿يُخَالِفُونَ﴾ يمِيلُونَ وَيعْرَضُونَ ma'nâsınadur, ya sıladur.

﴿أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ Anlara katl irişmekden, ya tamu 'azâbı irişmekden. (63) ﴿أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ﴾ Tahkîk bilür şunı ki siz anun üzerinesiz, ya ﴿قَدْ﴾ taksîr ifâde ider. Ya'nî Tanrı'nun 'ilmi ihâta idüpdür anlarun ahvâlini dimek olur. Ya taklîliçündür, ya'nî anlar Tanrı'nun ma'lûmâtına nisbet azdur dimek olur. Ya ﴿قَدْ﴾ sıladur. ﴿وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ﴾ Ol güni bilür ki andan yana döndürilürler ki ol kıyâmet günidür ﴿فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا﴾ pes haber virür anlara şunı ki işlediler **[249b]** ﴿وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ Tanrı her nesneyi bilür. (64)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

25. FURKÂN SÛRESİ

سُورَةُ الْفُرْقَانِ سَبْعٌ وَسَبْعُونَ أَيَةً مَكِّيَّةٌ[497]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ﴾ Müte'âlî oldı ol Sultân ki Kur'ân'ı indürdi bendesinün üzerine ki Muhammed'dür. Muzâri'i bunun müsta'mel değüldür, ya تَزَايَدَ عَنْ كُلِّ شَيءٍ وَتَعَالَى عَنْهُ فِي صِفَاتِهِ وَأَفْعَالِهِ[498] ma'nâsınadur. *Furkân* fark beyne'ş-şey'eyndür. Ya masdardur, ya cümleten vâhideten inmediğine işâret itdi. عَلَى عِبَادِهِ dahı okundı. Murâd Peygâmber 'aleyhi's-selâm, dahı anun ümmetidür. ﴿لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا﴾ Tâ ola Muhammed, ya Furkân 'âlemleriçün münzir. لِلْعَالَمَيْنِ dahı okundı, ya'nî sekaleyn içün münzir ola. (1) ﴿الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا﴾ ﴿الَّذِي﴾ bedeldür, ya'nî müte'âlî oldı ol Tanrı ki anuniçündür göklerün ve yirlerün pâdişâhlığı. Dahı veled tutmadı dahı anuniçün mülkde şerîk olmadı, dahı yaratdı her nesneyi ve anları gereği gibi düzdi.

Su'âl: Niçün fasl oldı bedelile mübdelün minhunun arası? **Cevâb:** Fasl olmadı zîrâ ﴿نَزَّلَ﴾ sıladur, ﴿لِيَكُونَ﴾ ta'lîldür, mübdelün minhu henüz tamâm değülidi.

Su'âl: *Halk* ve *takdîr* bir ma'nâyadur, tekrârında nükte ne? **Cevâb:** خَلَقَ yaratdı قَدَّرَ dahı anı dürlü etvârda kıldı dimek olur. (2)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

497 Furkân sûresi; 77 âyettir, Mekke'de nâzil olmuştur.

498 Hayrı sürekli olarak artıp çoğalan, veya sıfat ve fiillerinde her şeyden daha ileri ve yüce olan.

[250a] ﴿وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ﴾ Dahı ma'bûd idindiler Tanrı'dan gayrı putları ki nesnecük yaratmazlar evet anlar yaradılurlar ﴿وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا﴾ dahı kendü nefislerinden mazarrat def' itmek menfa'at celb itmek gelmez anlarun ﴿وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا نُشُورًا﴾ dahı bir ehadı öldürmez, öldükden sonra anı dirgürmez, yine anı koparmaz gâyetde 'âciz olduklariçün. (3) ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ﴾ Didi şunlar ki kâfir oldılar, Murâd Mekke kâfirleridür, "Değüldür ol Kur'ân meğer yalan ki anı Muhammed çıkardı dahı meded itdi anun üzerine Muhammed'e niceler" didiler. Murâdları Cebr ve Yesâr'dur. ﴿فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا﴾ Tahkîk zulm ve zûr getürdiler. ﴿جَاءُوا﴾ bu arada أَتَوْا ma'nâsınadur, yarar ki nez'-i hâfidlığıla mansûb ola. Zulmi anlarun budur ki 'Acemî Rûmî nice 'Arabî ola. فَقَدْ جَاءُوا ﴿ظُلْمًا وَزُورًا﴾ didiği Cebr ve Yesâr ve 'Addâs ola. (4) ﴿وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا﴾ Dahı Muhammed Kur'ân diyü getürdiği ilerükilerün yalanlarıdur ki anı anlardan yazdı ﴿فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا﴾ ol esâtîr okınur anun üzerine dâyimâ.

Su'âl: ﴿اكْتَتَبَهَا﴾ didiği ﴿تُمْلَى﴾ didiğine münâsib değül, zîrâ ﴿اكْتَتَبَهَا﴾ إِنْتَسَخَهَا dimek olur, تُقْرَأُ ﴿تُمْلَى﴾ ma'nâsınadur. **Cevâb:** Yarar ki ﴿اكْتَتَبَهَا﴾ didiği *taleb-i iktitâbihâ* ola, ﴿فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ﴾ ol imlâ olınur anun üzerine dimek olur. (5)

﴿قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ Kur'ân indürdi ol ma'bûd ki sırrı ve 'alâniyeyi bilür **[250b]** göklerde ve yirlerde, bedürüstî ol Gafûr Rahîm'idi di yâ Muhammed.

Su'âl: ﴿إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ nice münâsib olur geçene? **Cevâb:** Anlarun sözlerine müterettib olan ulu 'ukûbetdür lâkin Tanrı Gafûr Rahîmdür, ta'cîl-i 'ukûbet itmez. (6)

﴿وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ﴾ *Lâm*, *hâ*dan mushafda ayruyıdı Mekke kâfirleri, ana ne oldı bu peygâmber diyene ki ta'âm yir bizüm gibi dahı bâzârlarda gezer bizüm gibi dirler ﴿لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيرًا﴾ niçün anun üzerine melek inmedi ki anunla bileleşeydi inzârda didiler. (7) ﴿أَوْ يُلْقَى إِلَيْهِ كَنْزٌ﴾ Ya ana genc virileydi ki andan nafaka ideyidi ﴿أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا﴾ ya anun bostânı olaydı ki andan yiyeyidi didiler ﴿وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا﴾ ol kâfirler ana îmân getürenlere, tâbi' olmazsız meğer sihir irişmiş kişiye didiler.

Su'âl: ﴿فَيَكُونَ﴾'nün intisâbı neyiledür? **Cevâb:** Cevâb-ı ﴿لَوْلَا﴾'dur ki هَلَّا ma'nâsınadur ki anda istifhâm hükmi vardur. Yarar ki merfû' ola ﴿أُنْزِلَ﴾ üzerine 'atf idüp. (8)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا﴾ Nazar kıl yâ Muhammed ki senüniçün nice mesel darb itdiler, dahı azdılar hak yoldan, yolı onat başarı-mazlar.

Su'âl: ﴿فَضَلُّوا﴾ didi, ﴿فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا﴾ nice sûret bağlar? **Cevâb:** ﴿فَضَلُّوا﴾ azdılar ﴿فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا﴾ yolı bulmazlar dalâl gâyetinde olduğiçün dimek olur. (9)

﴿تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ﴾ Hayrı çok oldı **[251a]** ol pâdişâhun ki eğer dilese kılaydı dünyâ sarâyında senüniçün andan dahı yiğreği ﴿جَنَّاتٍ﴾ ﴿جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا﴾ bedeldür ﴿خَيْرًا﴾'dan uçmaklar ki akar alt yanlarından enhâr dahı senüniçün sarâylar kılurdı. (10) ﴿بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ﴾ Sana yalan didiklerinden 'aceb oldur ki kıyâmete yalan didiler. Bu geçen sözlere nice nazar iderler ﴿وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا﴾ kıyâmete yalan diyenler biz kızgun tamu yarakladuk. (11)

﴿إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا﴾ Vaktâ ki anları göre yırak yirden ki biş yüz yıllık yoldur, işidirler anuniçün kakımağı ve intikâm dilemeği anlardan. (12) ﴿وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ﴾ Vaktâ ki anda dar yire bırakılalar şu hâlde ki koşılupdururlar şeytânlarıla oddan zencîrlerde ﴿دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا﴾ anda vâveylâh diyüp feryâd ideler. (13) ﴿لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا﴾ Vaktâ ki anlar şeytânlarıla vâveylâh ve yâ helâkâh diyeler, zebânîler "Bir kez vâveylâh dimen, çok çok vâveylâh diyin ki 'azâb dürlü dürlüdür" diyeler. (14) ﴿قُلْ أَذَلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا﴾ Yâ Muhammed ol zikr olınan va'îd ve tamu sıfatı yiğrek midür, ya huld uçmağı ki müttakîler va'de olundılar anunıla? Ârâste oldı anlaruniçün cezâ yöninden, ya cezâ oldı dahı varacak yir oldı. (15) ﴿لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ خَالِدِينَ كَانَ عَلَى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا﴾ Anlaruniçün vardur ol uçmakda şol **[251b]** nesne ki arzu iderler şu hâlde ki ebedîlerdür anda. Ol nesne ki va'de olundı na'îmden matlûb va'de oldı mü'minleriçün.

Su'âl: ﴿كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا﴾ didiğünün ma'nâsı nedür? **Cevâb:** Ol ﴿نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا﴾[499] tavrınadur. Zîrâ mütena"im na'îm menzil hûblığıyla sûret bağlar. (16)

• • • • • • • • • • •

[499] … Ne güzel karşılık ve ne güzel kalma yeri! Kehf 18/31.

﴿وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ An yâ Muhammed ol güni ki haşr idevüz anları dahı şunı ki taparlardı anlara Tanrı'dan gayrı ﴿فَيَقُولُ أَأَنْتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ﴾ dahı Tanrı ol tapulanlara siz mi azdurdınuz bendelerümi diye, ya anlar mı azdılar diye. (17) ﴿قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ﴾ İy pâk Tanrı olmazdı bize senden gayrı ma'bûd tutınayduk anlara bize nice tapun diyü söyleyeyidük diyeler. نَتَّخِذَ mechûl dahı okundı ol vaktın ma 'nâ revâ değülidi bize ki senden gayrı ma'bûd olup tapulayduk didiler. Tapulanlardan murâd melâ'ike ve 'Uzeyr ve 'Îsâ'dur. Eğer esnâm olurısa مَا كَانَ فِينَا رَوحٌ نَأْمُرُهُمْ بِطَاعَتِنَا[500] diyeler. ﴿وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا﴾ Lâkin hoş tutduk anları dünyâda ve atalarını dahı mehl virüp anlara tâ tevhîdi unutdılar, dahı anlar helâk tâyife oldılar.

Su'âl: ﴿مَا يَعْبُدُونَ﴾'de مَا lâfzını 'ukalâda isti'mâl itmek nice sahîhdür? **Cevâb:** مَا mevzû'dur 'ale'l-'umûm 'ukalâyiçün ve gayrı 'ukalâyiçün.

Su'âl: أَأَنْتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ[501] **[252a]** ne ma'nâdan dimedi? **Cevâb:** Su'âl fi'lden değül ve vücûd-i fi'lden değül, bel andan yüz çevürenlerdendür.

Su'âl: Tanrı'nun 'ilminde anlar ne idiceği ma'lûmıdı, ne ma'nâdan su'âl itdi? **Cevâb:** Fâyidesi anlardan ol cevâbı işidip ilzâm yimeğidi. (18)

﴿فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا﴾ Tahkîk yalanladılar sizi iy müşrikler didüklerünüzle ki ma'bûdumuzdur bunlar didilerdi, ellerinden anlarun yol bulmak gelmez da'vâlarınun sıhhatine, ne hod hidâyete ne hod 'azâb def'ine. ﴿فَمَا تَسْتَطِيعُونَ﴾ تَا'yıla olsa yine küffâra hitâb olur, eğer gaybet olsa zamîr putlara râci' olur.

Su'âl: بَا'nun hükmi تَا'yıla ve يا'yıla muhtelif olur mı? **Cevâb:** İy vallâhi ol تَا'yıla بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ gibi olur. Câr-ı mecrûr bedel olur يا'yıla كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ gibi olur. ﴿وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا﴾ Hitâb 'âmmdur ya'nî her ki zulm eyleye sizden ana ulu 'azâb tadıruruz. (19) ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ﴾ Ya'nî göndermedük senden öndin bir ehadi mürsellerden illâ bedürüstî

---

500 Bizde ruh yoktur ki tâatimizle emr edelim.

501 Kullarımı siz mi azdırdınız, yoksa onlar mı sapıttılar?

İÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.iuba.gov.tr

anlar yeyicilerdi ve bâzarda gezicilerdi. يُمْشَوْنَ dahı okundı meçhûl, ol vaktın zamîr-i fâ'il havâyiclerine gider. ﴿وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً﴾ dahı kılduk ba'zınızı ba'zınuza fitne. Ya'nî sabr it yâ Muhammed dimek olur. ﴿أَتَصْبِرُونَ﴾ Sabr ider misiz ol belâya. Ma'nâ أَيُكُمْ يَصْبِرُ dimek olur ﴿وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا﴾ **[252b]** senün ma'bûdun bînâ oldı yâ Muhammed, sana yeğreğini ol bilür. (20)

﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا﴾ Eyitdi şunlar ki bize kavuşacaklarını ummazlar ya'nî kıyâmete ikrâr eylemezler ﴿لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا﴾ Niçün bizüm üzerimüze ferişteler inmedi ki sen peygâmberduğını bize haber virelerdi, ya göreydük Tanrımuzı dahı andan sen hak idüğini bileydük ﴿لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا﴾ tahkîk nefislerinde serkeşlik itdiler dahı kendü kendüleri ulu gördiler. Şöyle ki hadden geçdiler. (21) ﴿يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ﴾ Ol günde ki ferişteleri göreler aslâ anlara beşâret olmaz. Ya'nî kıyâmet güninde, ya melekleri gördükleri günde mu'azzeb olurlar, anda müşriklere beşâret olmaz. ﴿وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا﴾ Tâ anlara ﴿حِجْرًا مَحْجُورًا﴾ diyeler, حَرَامًا مُحَرَّمًا dimek olur. Ya'nî biz size cennet birle beşâret itmek harâmdur. (22) ﴿وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا﴾ Kasd itdük şuna ki kâfirler 'amel itdiler hayırlardan ve anda eyü nesne bulmaduk dahı anı nâ-bedîd itdük. *Hebâ* toza dirler, ya şu'â' arasında gezencelere eydirler.

Su'âl: *Amel* 'arazdur *hebâ* cisimdür, 'arazı cisim itmek nice revâdur? **Cevâb:** Murâd nâ-bedîd itdük dimek olur. (23)

﴿أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا﴾ Uçmak ehli ol günde yiğrekdür karârgâh yöninden ve râhat yöninden. (24) ﴿وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا﴾ Dahı ol günde gök yarılur gamâmdan dahı **[253a]** ferişteler indürürler 'arasât yerine sekaleyn kadarınca. Halk anda ol ferişlere "Tanrımuz içinüzde midür?" diyeler. Ya'nî hisâbumuz yakın geldi mi diyeler, anlar yok diyeler. Andan ikinci kat gökden dahı sekaleyn kadarı ve ol inen melekler kadarı yine melekler ine, bu nev'ile andan hisâba emr ola. (25) ﴿الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا﴾ Hak pâdişâhlık ol günde Tanrı'nundur, ya âyetde takdîm var, ma'nâsı[502] اَلْمُلْكُ الْحَقِّ يَوْمَئِذٍ لِلرَّحْمَنِ الْحَق dimek olur. Ol gün sarp gün oldı kâfirlerün üzerine.

[502] O gün gerçek mülk, gerçek Rahmân'ındır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Her zamân mülk Tanrı'nundur ﴿يَوْمَئِذٍ﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** Her günde beğ benüm diyiciler var ol günde لِمَنِ الْمُلْكُ deyicekdür. (26)

'Ukbe b. Ebî Mu'ayt, Peygâmber'ün sohbetini severdi. Her seferden gelicek Peygâmber'i evine okurdı. Bir gün Peygâmber 'aleyhi's-selâm yemeğini yimedi diledi ki îmân getüre. İlhâh itdi yimeğe Peygâmber yimedi. 'Ukbe îmân getüricek yedi. Übeyy b. Halef anı işitdi ,'Ukbe'yi 'itâb itdiyise "Utandum îmân getürdüm" didi. Übeyy ana "Var anı söğ ve anı tekzîb it" didi. 'Ukbe varup itdiyise bu âyet indi ki ﴿وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ﴾'dür âhirine değin. Ya'nî yâd it ol güni yâ Muhammed ki 'Ukbe ve Übeyy, ya kâfirler iki elini yayısarlar dirseklerine değin yine bite yine yiyeler ﴿يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا﴾ iy kâşki rasûlile râst yol varaydum diye. (27) ﴿يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا﴾ Vay beni kâşki fülânı dost idinmeyeydüm. (28) ﴿لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي﴾ Tahkîk beni **[253b]** azdurdı Kur'ân'a hak dimekden andan sonra ki geldi bana ben ana îmân getürdüm ﴿وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا﴾ şeytân Tanrı'ya mutî' olmış bendelerini yoldan ırarmış ve hor idermiş diye. Yarar ki ﴿وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا﴾ Tanrı'dan ola. (29)

﴿وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا﴾ Dahı Peygâmber 'aleyhi's-selâm iy benüm ma'bûdum, bedürüstî benüm kavmüm bu Kur'ân'ı metrûk tutdılar, ya hezeyân tutdılar diyüp şikâyet ide. (30) ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ﴾ Müşriklerden sana düşmenler kılduğumuz gibi her peygâmberiçün düşmenler kılduk kâfirlerden ﴿وَكَفَى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا﴾ sana Tanrı yiter şu hâlde ki hâdîdür ve yardımcıdur. (31) ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً﴾ Dahı şunlar ki kâfir oldılar niçün bu Kur'ân Muhammed'e def'aten vâhideten inmedi didiler, müteferrik indi didiler. ﴿كَذَلِكَ﴾ Ya'nî müteferrik indi ﴿لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ﴾ şunumla ki senün gönlüni yâ Muhammed anunıla kuvvetlendürevüz, zîrâ Mûsâ ve Dâvûd ve 'Îsâ okıyıcılar ve yazıcılardı, Muhammed Rasûlullâh ümmîyidi.

Su'âl: Kâfirler ﴿لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً﴾ neden didiler? **Cevâb:** Vaktâ ki Peygâmber 'aleyhi's-selâm [503] ﴿فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ﴾ didi, 'âciz oldılar getürmek-

[503] Kulumuza indirdiğimiz Kuran'dan şüphe ediyorsanız, **siz de onun benzeri bir sûre meydana getirin**… Bakara 2/23.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

den. Dahı niçün bir uğurda inmedi diyüp dillerini çeynemeğe başladılar. Yarar ki ﴿كَذَٰلِكَ﴾'nün 'كَافْ'ı sıla ola, yarar ki هَكَذَا ma'nâsına ola, yarar ki ümmete tesmî' ola.

﴿وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا﴾ Dahı anı beyân eyledük gereği gibi yiğirmi yılsa ya yiğirmi üç yılda. (32)

﴿وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا﴾ Dahı **[254a]** gelmezler sana kâfirler bir hüccetile illâ biz sana Kur'ân'ıla anı tahkîk iderüz dahı gereklü beyânıla gelürüz. (33) ﴿الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا﴾ Şunlar ki haşr olurlar yüzlerinün üzerine tamudan yana anlardur ki yamanlardur menzil yöninden dahı azgunrakdur varacak yol yöninden. *Sebîl*i *dalâl*ile vasf itmek isnâd-ı mecâzîdür. (34) ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا﴾ Vizâret nübüvvete münâfî değül, ilerüde Tanrı peygâmberler gönderdi dahı buyurdı ki ba'zı ba'zına vezîr ola. (35) ﴿فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ Dahı anlara gidün ol kavme ki bizüm âyâtumızı yalanladılar didük, dahı vardılar inzâr itdiler anlar da tekzîb itdiler ﴿فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا﴾ dahı anları helâk itdük gereği gibi. (36) ﴿وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْنَاهُمْ﴾ Nûh kavmini dahı helâk itdük vaktâ ki kalan rusulleri yalanladılar ya'nî gark itdük ﴿وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً﴾ dahı anları halka 'ibret kılduk ﴿وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ dahı çiziden çıkanlariçün 'azâb-ı elîm yarakladuk.

Su'âl: ﴿كَذَّبُوا الرُّسُلَ﴾ didi Nûh'dan gayrı peygâmber hod yoğıdı. **Cevâb:** Nûh'ı yalanlamak peygâmberleri yalanlamakdur, zîrâ Ebu'l-Enbiyâ'dur. Ya hemân "Peygâmber ben değülem benden sonra dahı enbiyâ gelür" didiyise yalanladılar. ﴿أَغْرَقْنَاهُمْ﴾'daki zamîr hem Nûh'a hem Mûsâ kavmine gider. Zîrâ kimi tûfânıla kimi Nîl'ile gark oldılar. (37)

﴿وَعَادًا وَثَمُودَ وَأَصْحَابَ الرَّسِّ﴾ Dahı 'Âd'ı helâk itdük ki Hûd kavmiydi dahı Semûd'ı **[254b]** helâk itdük ki Sâlih kavmiydi, dahı Ashâb-ı Rass'i helâk itdük ki Şu'ayb kavmiydi, ya Hanzala kavmiydi. Ya Ashâb-ı Rass'e peygâmberler gönderdük dahı anları öldürdiler kuyuya koydılar. ﴿وَقُرُونًا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا﴾ Niceleri dahı ol arada helâk itdük. (38) ﴿وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ﴾ Her birine îmân hak idiğine burhânlar turgurduk evvelâ ﴿وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا﴾ dahı her birini şikeste kılduk gereği gibi. (39) ﴿وَلَقَدْ أَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ﴾ Tahkîk geldiler geçerek ol köylerün

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

üzerine ki taş yağdıyıdı anlara nice ki Tanrı [504] ﴿وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً﴾ didi ﴿أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا﴾ anı görmediler mi ki 'ibret alalar anunıla ﴿بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا﴾ bel ki anlar korkmazlar yine kopmağı ummayıp, murâd Sodom'dur. (40) ﴿وَإِذَا رَأَوْكَ إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا﴾ Vaktâ ki seni göreler yâ Muhammed Mekke kavmi, tutmazlar seni illâ masharalığa "İşbu mıdur Tanrı bize peygâmber diyü gönderdiği!" dirler. (41) ﴿إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا﴾ Ya'nî bedürüstî Muhammed yahın oldı ki bizi döndüre âlihelerümüzün 'ibâdetinden ﴿لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا﴾ eğer biz hizmete becid olduğumuz olmayayıdı hemân dönderdiyidi didiler. Tanrı anlara didi ﴿وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾ 'azâb gördükleri vaktın bilelerkim, kim edallimiş sebîl yöninden. (42)

﴿أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا﴾ Gördün mi yâ Muhammed şunı ki hevâsını ma'bûd idindi, sen anun üzerine bekci misin yâ Muhammed? Murâd Mekke kâfirleridür. (43) **[255a]** ﴿أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾ Sanur mısın yâ Muhammed ki anlarun çoğı işidürler ya anlarlar değül anlar illâ sığır gibi, bel ki anlar azgunrakdur tarîk yöninden.

Su'âl: Kâfirler en'âma benzetdi, en'âm ehl-i tesbîhdür bunlar değül. **Cevâb:** Bunlar dilkörlerdür dîn bâbında en'âm dilkörlerdür dünyâ bâbında.

Su'âl: ﴿كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ﴾'de tenâkuz görinür. **Cevâb:** Tenâkuz yok bu şuna benzer ki bir kişi bir kişiye "Benüm sende bin akçem var, bel ki iki binüm vardur" diye tenâkuz olmaz. Ya ba'zı en'âm gibidür, ba'zı edallerdür.

Su'âl: Tarîk buyıdı ki هَوَاهُ إِلٰهًا diyeyidi. **Cevâb:** Mef'ûl-i sânî evvelden mukaddem olduğı ihtimâm içündür.

Su'âl: ﴿أَكْثَرَهُمْ﴾ dimeğün ma'nâsı nedür? **Cevâb:** Gûyâ ki anlarda şol vardur ki anları İslâm'dan bir 'illet men' ider hemân ki ol hubb-i riyâsetdür.

Su'âl: En'âmdan nice edall kılındı? **Cevâb:** Ol ma'nâya ki en'âm, eyelerine boyun sunarlar, darrı nef'i bilürler, Bunlar bilmezler. (44)

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ﴾ Nazar itmez misin yâ Muhammed ma'bûdunun kudretinde ki gölgeyi nice çekdi dimek olur. Ya âyetde takdîm var, ma'nâ أَلَمْ تَرَ

[504] … Emrimiz gelince oranın üstünü altına getirdik, **üzerine de taş yağdırdık**. Hûd 11/82.

أَلَمْ تَرَ إِلَى صُنْعِ رَبِّكَ إِلَى الظِّلِّ كَيْفَ مَدَّ رَبُّكَ[505]'dür. Yâ âyetde muzmer vardur, ma'nâ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ[506]'dur. Ya'nî بَعْدَ إِنْفِجَارِ الصُّبْحِ بَسَطَ الظِّلَّ إِلَي طُلُوعِ الشَّمْسِ[507] dimek olur. **[255b]** ﴿وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا﴾ Eğer Tanrı dilese ol zılli dâyim iderdi. Nice ki uçmakda ﴿وَظِلٍّ مَّمْدُودٍ﴾[508] didi. Ol tan yiri ağarduğı sâ'at uçmak sâ'atlerine benzer. ﴿ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا﴾ Andan sonra ol güneşi nişâne kılduk zıllün varlığına. (45) ﴿ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا﴾ Andan sonra ol döşenmiş gölgeyi bizden yana alduk hafâyıla. Ba'zılar *kabz*dan murâd zıllün esbâbını götürmekdür ki şecerlerdür.

Su'âl: Bu iki yirde ﴿ثُمَّ﴾ ne beyân ider? **Cevâb:** Bu umûr-i selâsenün tefâdılınun beyâniçündür, gûyâ ki emr-i sânî a'zamrakdur tarafeynde. (46)

﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا﴾ Tanrı şol sıfatlu ma'bûddur ki giceyi size geyesi eyledi ﴿وَالنَّوْمَ سُبَاتًا﴾ uykuyı size ölüm gibi eyledi ﴿وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا﴾ nehârı size yine kopmak eyledi.

Su'âl: Niçün nevmi râhatıla tefsîr itmezsin? **Cevâb:** Anuniçün ki mevte nüşûr münâsibdür, ba'zılar râhatıla tefsîr idüpdürürler. (47)

﴿وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا﴾ Tanrı şol Tanrı'dur ki yelleri gönderdi bulutları koparıcı olup ﴿بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ﴾ rahmetinün önünce ki yağmurdur ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا﴾ dahı gökden tâhir mutahhar su indürdük. (48) ﴿لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا﴾ Tâ dirgürevüz anunıla ölü yiri ﴿وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا﴾ ya'nî dahı suvaravuz anunıla şundan ki yaratduk, ya'nî davarları, dahı çokluk benî âdemi.

Su'âl: **[256a]** ﴿بَلْدَةً﴾ didi, ana münâsib مَيِتَةً gerek. **Cevâb:** ﴿بَلْدَةً﴾ lafzında mü'nnesise, ma'nâ yöninden müzekkerdür.

Su'âl: Evvel hayatını yirün, andan davarun, andan insânun beyân itdi, sebeb ne? **Cevâb:** Anuniçün ki hayvânun, dahı insânun hayâtı yirün hayâtıyladur.

Su'âl: ﴿مَاءً طَهُورًا﴾ didi, dahı ihyâyıla ta'lîl itdi nazar ne? **Cevâb:** Beyân

505 Gölgeye gördün mü Rabbin nasıl onu yaydı.

506 Rabbinin yaratışını gördün mü, gölgeyi nasıl yaydı.

507 Sabah fecrden sonra güneşin doğuşuna kadar gölgeyi yaydı.

508 Yayılmış sürekli bir gölgede. Vâkı'a 56/30.

kıldı insâna minnetini ve anlara keremini ve anlarun ârâste kıldı zavâhirini ve bevâtınını tâhir suyıla.

Su'âl: ﴿أَنَاسِيَّ كَثِيرًا﴾ didi, hâlbuki cemî' insânun suya ihtiyâcı vardur. **Cevâb:** Zîrâ gâlib halk ırmak kıranlarında ve derelerde ve çeşmelerde olur, dahı anlarunıla intifâ' iderler. Sudan yıraklar az intifâ' iderler suyıla. (49)

﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ﴾ Tahkîk yağmurı tefrîk itdük iklîmlerde ve vakitlerde ﴿لِيَذَّكَّرُوا﴾ tâ mütte'iz olalar ve 'ibret alalar Tanrı'nun tevhîdiyle, anun şükrini kılalar ﴿فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا﴾ ya'nî halkun ekseri küfrân-ı ni'mete meşgûl oldılar. Nev'den bildiler, Tanrı'dan bilmediler, hâlbuki vâbil ve tal ve cevd ve razâz ve dîme ve rihâm Tanrı'dandur. İbn-i 'Abbâs'dan mervîdür مَا مِنْ عَامٍ اَقَلَّ مَطَرًا مِنْ عَامٍ وَلَكِنْ قَسَمَ ذَلِكَ بَيْنَ عِبَادِهِ عَلَي مَا شَاءَ[509] diyü buyurdı didi.

Su'âl: Kâfir olur mı yağmurı nev'e nisbet eyleyen. **Cevâb:** Yağmur nev'dendür diyen kâfir olur. **[256b]** Tanrı'dandur, evet nev' delîldür dirse kâfir olmaz. (50)

﴿وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا﴾ Eğer dilesevüz her köye bir peygâmber gönderürdük senün zamânında, lâkin 'âleme inzâriçün seni gönderdük. (51) ﴿فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا﴾ Kâfirlere mutî' olma, anlara gazâ eyle Kur'ân'ıla, ya anlara itâ'ati terk itmeğile, ya varlık sen olmağıla olur gazâ. (52)

﴿وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ﴾ Tanrı ol Tanrı'dur ki iki deryâyı koşarlaşdurdı, bu deryâ gâyetde tatlu, bu deryâ gâyetde acı ﴿وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا﴾ dahı ol ikinün arasında hicâb kıldı. Bahrân Nîl ve 'Ummân'dur, ya Fâris ve Rûm deryâsıdur. ﴿وَحِجْرًا مَحْجُورًا﴾ dahı isti'âze kıldı aralarında tâ birbirine zulm itmeye. (53) ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا﴾ Tanrı şol Tanrı'dur ki nutfeden beşer yaratdı, dahı anı zâ-neseb kıldı ve zâ-sıhr kıldı. Ya'nî fülân ibn-i fülân ve fülâne binti fülân dirler. *Sıhr* güveye dirler. ﴿وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا﴾ (54) ﴿وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لاَ يَنْفَعُهُمْ وَلاَ يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَى رَبِّهِ ظَهِيرًا﴾[510] Kâfir şeytâna ard arka oldı kendüyi yaradanun üzerine. (55) ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾ Yâ Muhammed biz seni göndermedük illâ mutî' olanlara beşâretci

509 Hiçbir yıl, diğer bir yıldan daha fazla yağmurlu değildir. Fakat Allah yağmuru yeryüzünde kulları arasında taksim eder.

510 Rabbinin her şeye gücü yetendir.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
TURKISH RELIGIOUS FOUNDATION ISLAMIC RESEARCH CENTER
www.tdvia.gov.tr

ve ‘âsî olanlara korkudıcı. (56) ﴿قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا﴾ Taleb itmezem emvâlinüzden bir nesneyi kendü nefsimiçün di yâ Muhammed. Ya‘nî îmân getürsenüz, lâkin kim dilerse mâlını nafaka ide Tanrı rızâsiçün anı men‘ eylemezem di. (57)

﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ﴾ **[257a]** Dahı tevekkül eyle ol hayyun üzerine ki hergiz ölmez ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَى بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا﴾ Tanrı’nun hamdiyle tesbîh it ya Tanrı’ya namâz kıl şükriçün ni‘metleri üzerine, Tanrı yiter bendelerinün günâhlarına habîr olmağa.

Su’âl: ﴿إِلَّا مَنْ شَاءَ﴾ nice istisnâ olıbilür? **Cevâb:** ﴿إِلَّا﴾ lâkin ma‘nâsınadur.

Su’âl: ﴿قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ﴾ âyetinde anlanan oldur ki nesne taleb itmez, ﴿قُل لَّا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى﴾[511] anlanan oldur ki ecir taleb ider. **Cevâb:** İkisi dahı istisnâ-i munkatı‘dur, ikisinde dahı nesne dilenür. (58)

﴿الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيرًا﴾ *Eyyâm*dan murâd eyyâm-ı âhiretdür ki her biri anlarun bin yıldır yâ eyyâm-ı dünyâdur. Altı olduğından murâd ta‘lîmdür ‘ibâda. Ya altı bir ‘aded-dür ki nısfı var, südüsi var, sülüsi var, sülüsânı var kalan âdedde mütesavver olmaz evvel mertebede. Ya murâd ibtilâdur ashâbu’n-nâr on dokuz hamele-i ‘arş sekiz, aylar on iki, gökler yedi, yirler yedi, namâzlar biş, a‘dâd-ı nusb ve hudûd ve keffârât ve gayrı olduğı gibi. Evvel halk ehadde tamâmı cum‘ada oldı. Dahı Tanrı anı ‘îdü’l-müslimîn itdi. ﴿الَّذِي﴾ mübtedâdur, ﴿الرَّحْمَنُ﴾ haberidür. ﴿الرَّحْمَنُ﴾ yarar ki haber-i mübtedâ-yı mahzûf ola. Yarar ki ﴿الْحَيِّ﴾’ye sıfat ola. Ya ﴿اسْتَوَى﴾’nun fâ‘ilinden bedel ola. Ya عَنْهُ ma‘nâsına ola. Yarar ki ﴿خَبِيرًا﴾ sılası ola. ﴿الرَّحْمَنُ﴾ ismullâhdur, mezkûrdur kütübde, evet müşrikler bilmezlerdi, **[257b]** Tanrı ﴿فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيرًا﴾ didi, murâd Ehl-i Kitâb’dur.

Mâlik b. Enes *istivâ*dan su’âl olundıysa, istivâ ma‘kûl, keyfiyyeti mechûl, îmân ana vâcib, su’âl andan bid‘a didi. Yarar ki istivâ عَلَا ma‘nâsına ola, ya istivâ قَصَدَ ma‘nâsına ola. ﴿عَلَى﴾, إِلَى ma‘nâsına ola. Bir kişi Evza‘î’den su’âl itdi istivâdan. Evza‘î “Tanrı kendüyi vasf itdüği gibidür, evet sen câhile benzersin”

511 … De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum… Şûrâ 42/23.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

didi. Ya istivâ لَهُ الْعَرْش وَلَهُ الْعُلُوّ[512] dimek olur, ﴿وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾[513] gibi. Ya istivâ galebe ma'nâsınadur nice ki **şi'r:**

فَلَمَّا عَلَوْنَا وَاسْتَوَيْنَا عَلَيْهِمْ ... تَرَكْنَاهُمْ صَرْعَا لِنَسْرٍ وَكَاسِرِ[514]

Ya مَلَكْنَا ma'nâsınadur, *fesübhânehû ma a'zame şânuhû*. Yarar ki ﴿فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيرًا﴾ cezâ-yı şart-ı mahzûf ola ol şart إِنْ شَكَكْتَ ola. (59) ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ﴾ Vaktâ ki anlara Rahmân'a secde idün dine anlar "Rahmân nedür?" dirler, ya bilmediklerinden ya 'inâdlarından. Su'âl müsemmâdandur, yarar ki ma'nâdan ola, yarar ki Tanrı'ya ıstlâkını revâ görmezlerdi ola. ﴿أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا﴾ Secde mi iderüz şuna ki sen bize emr idersin didiler. Dahı ol kavil anları arturdı nefret yöninden. (60) ﴿تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا﴾ Mukaddes oldı ol Tanrı ki gökde burclar kıldı ki anlar hamel, sevr, seratân, esed, sünbüle, mîzân, 'akreb, kavs, cedy, delv, hûtdur. Bunlar sarâylardur yir yüzinde mesâcid gibi, kimi yeşil zümrüdden, **[258a]** kimi kızıl altından, kimi ak gümişden, kimi kızıl yâkûtdandur, içinde anlarun melâ'ike 'ibâdet iderler. Dahı anda sirâc kıldı, murâd âfitâbdur. Dahı nûrlu ay kıldı, dahı burclarda melâ'ikelerden haraslar kıldı. سُرُجًا dahı okundı. قُمُرًا dahı okundı ki kamer ma'nâsınadur, رُشْد ve رَشَد, عُرُب ve عَرَب gibi. (61) ﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا﴾ Tanrı ol sıfatlu Tanrı'dur ki kıldı giceyi ve gündüzi halîfeler birbirine ya ba'zı ba'zına muhâlif, biri ak bir kara, şol bendeleriçün ki anı zikr itmeği diler ya, ana şükr itmeği diler. Ya gice gice tesbîh fevt olsa gündüzde yerine getürmek dileye gündüz tesbîhi hemçünân. (62)

﴿وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ﴾ Mübtedâdur, sûrenün âhirine değin haberidür ﴿الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا﴾ şol sıfatlu bendelerdür ki yir yüzinde yımşaklığıla yürürler ﴿وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا﴾ vaktâ ki anlara câhiller cehlile söyleyeler ve sefehile, anlar hilmile görklü redd iderler. (63) ﴿وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا﴾ Dahı şunlardu ki gicede kendüleri yaradaniçün 'ibâdet iderler, târaten sâcidîn ve

[512] Arş onundur, yücelik de onun.

[513] Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin. Kalem 68/4.

[514] Onlara üstün gelip hakim olunca; Onları kartallara ve yırtıcı kuşlara (yem olsunlar diye) yere yıkılmış halde bıraktık.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

târaten kâ'imîn olurlar. (64) ﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا﴾ Dahı şunlardur ki bunun gibi 'ibâdetile "Hudâvendâ def' it bizden tamu 'azâbını ki bedürüstî anun 'azâbı dâyim 'azâb oldı" dirler. (65) ﴿إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا﴾ Bedürüstî ol tamu yaman oldı karâr cihetinden ve ikâmet cihetinden, ya'nî ol nâr ne yaman müstekardur ve ne yaman menzildür. ﴿سَاءَتْ﴾'ün zamîri zamîr-i mübhemdür **[258b]** mahsûsun bi'z-zemm mahzûfdur. سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا هِيَ[515] dimek olur. Ya ﴿سَاءَتْ﴾, اَحْزَنَتْ ma'nâsınadur cümleyi rabt iden bunun zamîridür. (66) ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا﴾ Dahı şunlardur ki vaktâ ki nafaka ideler israf itmediler dahı ellerini berk dutmadılar şöyle ki hakkullâha halel gelmedi, dahı infâk ol ikinün arasında oldı şu hâlde ki orta çağludur. (67) ﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا﴾ Dahı şunlardur ki Tanrı'ya şirk getürmezler dahı bir nefsi öldürmezler ki Tanrı anı öldürmeği harâm itmişdür, meğer hakkıla ki ol kısâsdur. Dahı zinâ itmezler, her kim ki anı işlese 'ikâba ulaşır. Ya *esâm* tamuda bir derenün adıdur ya bir kuyunun.

Su'âl: ﴿ذَلِكَ﴾ didi, تِلْكَ yerinde nazar ne? **Cevâb:** İşâret zinâyadur ya mâ zükirayadur. (68)

﴿يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا﴾ Dahı 'azâb ana iki ence olur, dahı muhalled olur kıyâmet güninde ol 'azâbda şu hâlde ki hordur. (69) ﴿إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ Meğer şol kişi ki tevbe kıla dahı îmân getüre dahı sâlih 'amel ide anlardur ki Tanrı anlarun seyyi'âtlarını hasenâta tebdîl ider.

Su'âl: Sâhib-i kebîre muhalled olmak lâzım gelür tamuda, nedür? **Cevâb:** Oldur ki ﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ﴾ âyetine sarf ola, ﴿إِلَّا مَنْ تَابَ﴾ didiği تَابَ عَنِ الْكُفْرِ[516] dimek ola.

Su'âl: **[259a]** *Mudâ'afet-i 'azâb* ve *ibdâl-i hasenât* ne ma'nâyadur? **Cevâb:** Müşriğe 'azâb olur şirkiçün yine 'isyâniçün tevbeyile seyyi'ât mahv olur ve anun yerinde îmân ve hasenât yazılur. (70)

• • • • • • • • • • •

[515] Ne kötü bir karar kılınacak ve ne kötü bir makamdır o.

[516] Küfürden tevbe etti.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

﴿وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا﴾ Dahı her kim ki tevbe kıla şirkden ve 'amel-i sâlih ide bedürüstî ol tevbe kılur Tanrı'ya gereği gibi. (71) ﴿وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا﴾ Dahı şunlardur ki yalan tanukluk virmeyeler vaktâ ki ehl-i fesâdun yanından geçeler hilmile ve anlardan i'râz ile geçeler, ya nikâhdan haber viricek kinâyetile söyleyeler. (72) ﴿وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا﴾ Dahı şunlardur ki Kur'ân'ıla anları anutlayıcak işitmeze ve görmeze urmayalar, ya'nî dinleyüp anunıla mütte'iz olalar. (73) ﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾ Dahı şunlardur ki Hudâvendâ bağışla bize hâtûnlarumuzdan ve zürriyyetlerümüzden şunları ki gözlerümüz aydın ola anlarun îbâdetiyle ve 'isyândan perhîzlerile, dahı bizi müttakî bendelerüne muktedâ kıl diyeler.

Su'âl: ﴿إِمَامًا﴾ didi e'imme yerinde, nazar ne? **Cevâb:** Fevâsıl ri'âyeti ecliçün, ya murâd *küllün vâhid*dür.

Su'âl: ﴿مِنْ أَزْوَاجِنَا﴾'da ﴿مِنْ﴾ ne ma'nâyadur. **Cevâb:** Beyâniçündür, takdîr هَبْ لَنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ مِنْ أَزْوَاجِنَا[517]'dur.

Su'âl: ﴿أَعْيُنٍ﴾ didi cem'-i kılletile nazar ne? **Cevâb:** Murâd ﴿أَعْيُنٍ﴾'de müttakîler a'yünidür. (74)

﴿أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا﴾ Ol tâyife şunlardur ki uçmak menâzili virildiler ki yücelerdür sabırları bereketiyle tâ'ât üzerine ve 'isyândan sabr **[259b]** itmek üzerine ﴿وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا﴾ ya'nî melâ'ike anlara uçmakda merhabâ ideler dahı selâm vireler.

Su'âl: ﴿تَحِيَّةً﴾ didi ﴿سَلَامًا﴾ didiğinde nükte nedür, hâlbuki Peygâmber 'aleyhi's-selâm تَحِيَّةً أَهْلِ الْجَنَّة didi? **Cevâb:** *Tahiyyeten* uçmak ehli birbirine ikrâm itdiğine dirler, *selâm* Tanrı'dan olana dirler. (75)

﴿خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا﴾ Şu hâlde ki dâyimî olalar ol uçmakda ol gurfeler görklü oldı karâr yöninden ve ikâmet yöninden. (76) ﴿قُلْ مَا يَعْبَأُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ﴾ Benüm ma'bûdumun üzerine size 'azâb itmek çetin gelmez, eğer sizün tevhîdinüz ve tâ'atünüz olmasa ﴿فَقَدْ كَذَّبْتُمْ﴾ tahkîk siz yalanladunuz benüm

[517] Göz aydınlığı ver bize, eşlerimizden.

hükmüm bu resmeyidiğini bilüp ﴿فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا﴾ tizde benüm ‘azâbum anlara lâzım olur. Anun ‘akabince Bedir’de yetmişi öldi, yetmişi dutsak oldı.

Su’âl: ﴿فَقَدْ كَذَّبْتُمْ﴾’de hitâb kimedür? **Cevâb:** Evceh budur ki ‘ale’l-ıtlâk mü’minlere olur. Dahı mükezziblere olur ya sizi tâ‘atine okudığı olmayayıdı dimek olur. yukaruda ﴿لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ﴾ didiği لَزَامًا dahı okundı ثبَات gibi. (77)

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

26. ŞU‘ARÂ SÛRESİ

سُورَةُ الْشُّعَرَاء مَكِّيَّةٌ إِلَّا قَوْلُهُ وَالشُّعَرَاءُ الخ وَهِي مِائَتَانِ وَسَبْعٌ أَوْ سِتّ وَعِشْرُونَ أَيَةً[518]

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
CUMHURİYET'İN 100. YILINA ARMAĞAN

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَلطَّاءُ طُولُهُ وَالسِّينُ سَنَاؤُهُ وَالْمِيمُ مِلْكُهُ اَوْ اَلطَّاءُ شَجَرَةُ طُوبَى وَالسِّينُ سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى ﴿طسم﴾ اَوْ اَلطَّاءُ طَرَبُ وَالْمِيم مُحَمَّدُ الْمُصْطَفَى[519] ya bu kasemdür ki Tanrı and içdi buna. ﴿تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ﴾ (1) أَهْلِ الْجَنَّةِ وَالسِّينُ سُرُورِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَالْمِيم مُلْكُ أَهْلِ الْجَنَّةِ[520] Bu Tevrât'da yâd olan rûşen kitâbun âyetleridür **[260a]** *elif lâm* kitâbda 'ahd içündür. (2) ﴿لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾ Le'allî nefsüni öldürücisin kayguyıla anlar îmân getürmedikleriçün. Ya'nî vaktâ ki Kur'ân'ı tasdîk itmediler sen melûl oldun, melûl olma senün işün teblîğdür hemân. (3) ﴿إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ أَيَةً﴾ Eğer dilesevüz üzerine bir 'alâmet indürürdük gökden ﴿فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ﴾ dahı boyunları anlarun ol 'alâmetiçün nâ-çâr olurlardı. Ya'nî münkâd olurlardı horlar olup.

Su'âl: ﴿خَاضِعِينَ﴾ أَعْنَاقُ'dan nice haber olıbilür? **Cevâb:** Asl-ı kelâm فَظَلُّوا لَهَا خَاضِعِينَ[521]'dür. (4)

---

518 Şu'arâ sûresi; ﴿وَالشُّعَرَاءُ﴾ *-ilâ âhir-* âyeti hâriç Mekke'de nâzil olmuştur, 206 veya 207 âyettir.

519 Tâ, kudreti; sîn, yüceliği; mîm, otoritesidir. Veya tâ, tûbâ ağacı; sîn, sidretü'l-müntehâ; mîm, Muhammed Mustafâ'dır.

520 Tâ, cennet ehlinin ehlinin eğlencesi; sîn, cennet ehlinin mutluluğu; mîm, cennet ehlinin mülküdür.

521 Ona boyun eğiciler oldular.

﴿وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمَنِ مُحْدَثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ﴾ Gelmez anlara Tanrı'dan günler yinlendüğiyle Kur'ân'dan illâ anlar andan i'râz idiciler oldılar. (5) ﴿فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ Tahkîk yalanladılar Kur'ân'ı, ya Muhammed'i yakînen gelür anlara Kur'ân'ı istihzâ itdüklerinün haberleri kıyâmet güninde ya Bedir'de. (6)

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ﴾ Nazar itmediler mi yire ki nice bitürdük anda her çiçekden ya her levnden. Ya benî âdem nebât gibidür yir yüzinde kerîm cennete gider, le'îm cehenneme gider. (7) ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ﴾ Bedürüstî ol esnâfı bitürmekde ﴿لَآيَةً﴾ nişâne vardur tüvânâlığumıza ﴿وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ **[260b]** evet çoğı anlarun îmân getüriciler olmadılar matbû'lar olduğiçün. (8) ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ﴾ Bedürüstî yâ Muhammed senün ma'bûdun 'izzetlü Tanrı'dur kefereden intikâm itmekde ﴿الرَّحِيمُ﴾ Rahîm'dür şununiçün ki tevbe kıldı dahı 'amel-i sâlih eyledi.

Su'âl: ﴿كَمْ﴾'i ve ﴿كُلِّ﴾'ni cem' itdüğinde fâyide ne? Ya'nî كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ زَوْجٍ كَرِيمٍ[522] dimedi? **Cevâb:** كُلّ delâlet itdi 'ale'l-ihâta bi-ezvâci'n-nebât, كَمْ ol ezvâc çok olduğına delâlet ider.

Su'âl: *Zevci kerîm*ile vasf itdüğinde nazar nedür? **Cevâb:** Nebât nâfi'dür ve dârrdur. Nâfi'ini yâd eyledi, dârrını terk eyledi.

Su'âl: Vaktâ ki *ezvâc*ı zikr itdi, dahı ana kesretile işâret itdi, ana münâsib لَأَياتٍ dimek idi. **Cevâb:** Revâdur ki ﴿ذَلِكَ﴾ işâret ola *inbât*a ki ﴿أَنْبَتْنَا﴾'ya masdardur. Takdîr إِنَّ فِي الإنبات لَآيَةً اي آيَةٍ[523] dimek olur. (9)

﴿وَإِذْ نَادَى رَبُّكَ مُوسَى أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki senün ma'bûdun Mûsâ'ya müşrik kavme git inzâriçün didi. (10) ﴿قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَلَا يَتَّقُونَ﴾ ﴿قَوْمَ فِرْعَوْنَ﴾ 'atf-ı beyândur, korkmaz mısız Tanrı'dan di. تَتَّقُونِ kesrile dahı okundı.

Su'âl: Mûsâ hod Fir'avn'a meb'ûsıdı, kavm-i Fir'avn'ı neden yâd itdi? **Cevâb:** ﴿أَلَا يَتَّقُونَ﴾ dimekde zecr var Fir'avn'a ve kavmine, eşedd-i inzâr var. Ya'nî

522 Biz orada nice güzel çiftler bitirdik.

523 Şüphesiz bu bitirmede âyet vardır.

korkmaz mısız beni koyup Fir‘avn’a tapmakdan dimek olur. أَلَا تَتَّقُونَ hitâbıla dahı okundı.

Su’âl: Bu iltifâtda fâyide ne, hitâb Mûsâ birleyiken Tûr’da? **Cevâb:** **[261a]** İcrâ itdi bunı mürselün ileyhimlerün teklîminde. Anlarun katlarında icrâsınun ma‘nâsına. Yarar ki ﴿أَلَا يَتَّقُونَ﴾ kelâm-ı müste’nef ola[524] أَلَا يا نَاس إِتَّقُونِ ma‘nâsına. (11)

﴿وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلَى هَارُونَ﴾ (12) ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ﴾ Mûsâ, Hudâvendâ bedürüstî korkaram ki beni tekzîb ideler, dahı benüm gönlüm darala, dahı dilüm söylemeye Hârûn’a gönder ki bana meded ola edâ-yı risâletde didi. Su’âli Mûsâ’nun, “Cibrîl gönder anı peygâmber it” dimeğidi. يَضِيقُ ve يَنْطَلِقُ merfû‘ okundı ﴿أَخَافُ﴾’ya ma‘tûf olup, nasbıla dahı okundı anun sılasına ‘atf olup. Fark ma‘nâda zâhir olur. Ref‘ de üç ‘illet gözikür havf-ı tekzîb, dîk-ı sadr, imtinâ‘-ı intılâk-ı lisân. Nasbda havf bu selâseye müte‘allik olur.

Su’âl: Nasbdaki havf müte‘allik olur bu üçe dirsen havf سَيقَعُ’ya müte‘allikdür. Bu arada elân havf vâkı‘ıdı pes nice havfı ta‘lîk iderüz ana? **Cevâb:** Havf ta‘lîk olundı tekzîblerine, dahı ana ki hâsıl olur Mûsâ’ya anun sebebiyle dîk-ı sadrdan ve hubse-i lisândan.

Su’âl: Nice revâdur Mûsâ’ya ki sem‘an ve tâ‘aten diyüp kabûl itmeye, dahı te‘allül eyleye Tanrı yardımcıyiken. **Cevâb:** İmtisâl itdi kalbile, lâkin diledi ki kendüye Hârûn’ı mededci ide. (13)

﴿وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ﴾ Dahı anlaruniçün benüm üzerümde kısâs vardur, korkaram ki beni ol sebebile öldüreler didi.

Su’âl: Eğer bahaneyise yukarudağı üç yiter ﴿وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ﴾ didiği neyidi? **Cevâb:** **[261b]** Maksûdı risâleti yerine yitürmedin öldüreler diyüp Tanrı’dan meded ummağıdı. Tanrı (14) ﴿قَالَ كَلَّا فَاذْهَبَا بِآيَاتِنَا إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ﴾ didi. Ya‘nî Tanrı korkman benüm âyâtumıla varun bedürüstî biz sizünleyüz müstemi‘lerüz didi kelime-i red‘ile. Ya‘nî Fâsûn ya Felîşûn tarafından korkma didi.

524 Dikkat edin ey insanlar, benden korkun.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿فَاذْهَبَا﴾ nireye ma'tûfdur? **Cevâb:** ﴿كَلَّا﴾ delâlet itdüği fi'lün üzerine ma'tûfdur ki إِرْتَدِعْ'dür.

Su'âl: Tanrı'ya Semî' ve Sâmi' dirler Müstemi' demezler ne dirsin? **Cevâb:** Müstemi' sâmi' ma'nâsınadur. (15)

﴿فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ Varun Fir'avn'a dahı "Biz bedürüstî 'âlemler ma'bûdınun peygâmberleriyüz din" didi.

Su'âl: رَسُولَا diyüp tesniye neden olmadı? **Cevâb:** 'Umde Mûsâ'dur, Hârûn tâbi'dür, ya ﴿رَسُول﴾, قَبُول gibi masdar veznindedür. (16)

﴿أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Ya'nî gönder bizümle Benî İsrâ'îl'i vatana din didi.

Su'âl: Niçün Benî İsrâ'îl'i gönderün diyüp söze başladı, niçün anı tevhîde evvel taleb itmedi? **Cevâb:** Fir'avn da'vâ-yı 'adl iderdi evvel Mûsâ diledi ki kendüye zâlimdığını bildire, tâ Mûsâ'yı nâsıh anlaya andan tevhîde da'vet ide anı ol esnâda andan mu'cize dilediyise getüreyim didi. Dahı Mûsâ'yı bilüp (17)

﴿قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا﴾ didi. Ya'nî biz seni aramuzda oğlancukdan ki ibtidâ-yı radâ'dur beslemedük mi? ﴿وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ﴾ dahı içimüzde 'ömründen yıllar eğlenmedün mi didi. On ikiyidi ya on sekizidi ya otuzıdı. (18) ﴿وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾ **[262a]** Dahı işledün ol işi ki işledün sen bizüm ihsânumuzı basıcılardan olsun didi. (19)

﴿قَالَ فَعَلْتُهَا إِذًا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ﴾ Mûsâ, işledüm ol işledüğümi, ben ol vaktın azgunlardanıdum didi.

Su'âl: *Dalâl* gümrâhlıkdur, enbiyâda nice mütesavver olur? **Cevâb:** Dalâlden murâd hatâdur, hatâ revâdur ki bulına enbiyâda. Ya murâd nisyândur, ya eyyâm-ı şebâbdur, ya budur ki kable'n-nübüvvetidi. (10)

﴿فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ Anun 'akabinde kaçdum sizden vaktâ ki korkdum, dahı benüm Tanrım bana hükm bağışladı ya'nî 'ilm ve fehm virdi, dahı beni mürsel bendelerinden kıldı didi. (21) ﴿وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Mûsâ Fir'avn'a ol bir ni'metdür ki minnet idersin anı benüm üzerime Benî İsrâ'îl'i kullanduğun sebebiyle ki ol ma'nâdan anam korkusundan beni tâbûta sokdı, dahı senün sarâyun önine çıkardı deryâ. Ol nikmetidi, ni'met değülidi didi.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿إِذًا﴾ cevâb-ı cezâdur, kelâm-ı cevâb vâkı‘ oldı, cezâ kanı? **Cevâb:** Fir‘avn’un kavli ki ﴿وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ﴾ didi, anda جَازَيتَ نِعْمَتِي بِمَا فَعَلْتَ[525] ma‘nâsı vardur. Dahı ana Mûsâ تَعَمْ فَعَلْتُهَا مُجَازِيا لَكَ[526] didi.

Su’âl: Niçün zamîri iki yirde cem‘ itdi iki yirde ifrâd eyledi? **Cevâb:** Minnet ve ta‘bîd Fir‘avn’danıdı, havf anın kavmindenidi nice ki ﴿إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ﴾[527] şehâdet ider.

Su’âl: [262b] ﴿تِلْكَ﴾ neye işâretdür ﴿أَنْ عَبَّدْتَ﴾ lafzının i‘râbdan mahalli nedür? **Cevâb:** Bir hasle-i şenî‘e işâretdür ki anı tefsîr ider ma ba‘dı. ﴿أَنْ عَبَّدْتَ﴾ ‘atf-ı beyândur ﴿تِلْكَ﴾ lafzına. Ma‘nâ تَعْبِيدُكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ[528]’dür. (22)

﴿قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ Fir‘avn, ‘âlem Tanrı’sı kimdür didi?

Su’âl: Ne ma‘nâdan مَنْ رَبُّ الْعَالَمِينَ dimedi? **Cevâb:** Ya gevdenliğinden didi, ya مَا müşterekdür bî-temyîzile bâ-temyîz arasında. Nice ki Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm ﴿وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ﴾[529] didi. (23)

﴿قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنتُمْ مُوقِنِينَ﴾ Mûsâ ‘âlemler Tanrı’sı göklerün ve yirlerün ve ol iki arasındağınun ma‘bûdıdur eğer inanursanuz didi. (24) ﴿قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمِعُونَ﴾ Fir‘avn çevre yanındağılara işidir misiz ki Mûsâ nedir didi? (25) ﴿قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ﴾ Fir‘avn eyle diyicek Mûsâ, ol Tanrı sizün dahı ilerüki atalarınuzun ma‘bûdıdur didi. (26) ﴿قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ﴾ Fir‘avn bedürüstî rasûlünüz ki size gönderildi, dîvânedür ki size benden gayrı Tanrı vardur dir didi. (27) ﴿قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنتُمْ تَعْقِلُونَ﴾ Mûsâ ol Tanrı maşrıkun ve mağribün dahı ol iki arasındağınun ma‘bûdıdur, eğer anlarsanız didi. (28) ﴿قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلَهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ﴾ Fir‘avn anda Mûsâ’ya, eğer benden gayrı ma‘bûd kabûl idersen ben seni her-âyine zindanlanmışlardan kılarum didi.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

525 Benim nimetime yaptığın bu işle karşılık verdin.

526 Tamam, bunu sana karşılık vermek üzere yaptım.

527 Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi: Ey Musa! **İleri gelenler seni öldürmek için hakkında müzakere ediyorlar**… Kasas 28/20.

528 Bana nimet olarak minnet ettiğin şey İsrâiloğullarını köleleştirmenden ibarettir.

529 Kâfirûn 109/3.

Su'âl: ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ﴾ didi, îkânını anlarun şart itdi Tanrı'nun Tanrılığında anlarda **[263a]** hod îkân yok. **Cevâb:** Oldur ki ﴿إِنْ﴾ مَا ma'nâsına ola.

Su'âl: ﴿وَمَا بَيْنَهُمَا﴾ didi, mercû'un ileyh mecmû'ıken. **Cevâb:** وَمَا بَيْنَ الْجِنْسَيْنِ dimek olur.

Su'âl: ﴿قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ﴾ didi, yöresindekiler kimidi? **Cevâb:** Kavmünün eşrâfından biş yüz kişiyidi altun bilezikleri varıdı.

Su'âl: Zikr-i semâvât ve arz ve mâ beynehumâ muğnîyidi anları ve atalarını, maşrık ve mağrib yâd itdüğinde nazar neyidi? **Cevâb:** Evvel ta'mîm andan tahsîs itdi anlarun nefislerini andan ol cinsün menzâilini ki 'ibret ideler.

Su'âl: Evvelde ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ﴾ didi, sonrada ﴿إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ﴾ didi, nazar ne? **Cevâb:** Mûsâ Evvelen anlarunıla yumşaklığıla söyleyüp ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ﴾ didi, sonra 'inâd göricek anda ırılayup ﴿إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ﴾ didi.

Su'âl: ﴿لَأَسْجُنَنَّكَ﴾ ahsarıdı ﴿لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ﴾'den, dahı anun edâ itdüğini edâ ideridi. **Cevâb:** Na'am ahsarıdı, evet mü'eddâsı değül. Zîrâ benüm zindândağılarımun ahvâlini bilürsin ve zindânlarımun hâlin dahı işidirsin dimek idi. Zindânları gâyetde derin idi, görmeğe ve işitmeğe anda çâre yoğıdı. Şöyle ki ölüm anun katında sehl idi. (29)

﴿قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ﴾ Mûsâ ana "Ben sana rûşen burhânıla gelmedüm mi?" didi. (30) [530] ﴿قَالَ فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ A'râf'da [531] ﴿فَأْتِ بِهَا﴾'dur. (31)

﴿قَالَ﴾ (33) ﴿وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ﴾ [533] (32) ﴿فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ﴾ [532] ﴿لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ﴾ Fir'avn kendünün çevre yanındağılara **[263b]** [534] ﴿إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ﴾ (34) ﴿يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ﴾ ﴿تَأْمُرُونَ﴾ yarar ki muvâmeretden müştak ola ki müşâverete dirler. Yarar ki emrden müştak ola, 'abîdler âmirler olalar Fir'avn me'mûr ola.

• • • • • • • • • • •

530 Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu!

531 A'râf 7/106.

532 Bunun üzerine Musa asâsını atıverdi; bir de ne görsünler, asâ apaçık koca bir yılan (oluvermiş)!

533 Elini de (koynundan) çıkardı; o da seyredenlere bembeyaz görünen (nur saçan bir şey oluvermiş)!

534 Şüphesiz bu çok bilgili bir sihirbaz!

Su’âl: ﴿حَوْلَهُ﴾’da ‘âmil nedür? Mansûbdur iki nasbıla, biri lafızda biri mahalde. ‘Âmil nasbda lafzıdur ki ol zarfda mukadder olandur, nasb mahallisi hâllığıladur. (35)

(37) ﴿يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ﴾[536] (36) ﴿قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ﴾[535] ﴿فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ﴾ Dahı sehera cem‘ olundı ol bellü gününü vaktiçün ki dahve vaktiydi. (38) ﴿وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ﴾ Halka ki Mısır’da olurlardı siz dahı dirneşir misiz dinildi. (39) ﴿لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ﴾ Le‘allî ki biz sâhirlere tâbi‘ olavuz dinlerinde eğer gâlib olan anlara olursa didiler. (40) ﴿فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ﴾[537] (41) ﴿قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ﴾ (42) ﴿قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ﴾[538] Mûsâ anlara bırakun şunı ki siz anı bırakıcılarsız didi. (43) ﴿فَأَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ﴾ Ol sâhirler urganlarını ve ‘asâlarını bırakdılar biz ana gâliblerüz didiler. (44) ﴿فَأَلْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ﴾ Mûsâ’nun ‘asâsı cümle sihri ibtâl eyledi. (45)

(47) ﴿رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ﴾[541] (46) ﴿قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[540] ﴿فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ﴾[539] (48) ﴿قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾[542] Ol sehera Mûsâ’ya îmân getürdiler. ﴿فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ ya‘nî tizde **[264a]** bilesiz.

Su’âl: ﴿فَأُلْقِيَ﴾ ma‘lûmmısaydı fâ‘ili ne oluurdı? **Cevâb:** Fâ‘il Tanrı’dur, ya anlarun îmânlarıdur.

Su’âl: ﴿فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ﴾ yüzleri üzerine bırakıldılar sâcidler olup olur.

535 Dediler ki: Onu ve kardeşini eğle ve şehirlere toplayıcı görevliler gönder.

536 Ne kadar bilgisi derin sihirbaz varsa sana getirsinler.

537 Sihirbazlar geldiklerinde Firavun’a: Şayet biz üstün gelirsek, muhakkak bize bir ücret vardır değil mi? dediler.

538 Evet, o takdirde hiç şüphe etmeyin, gözde kimselerden de olacaksınız.

539 Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar.

540 “Alemlerin Rabbine, iman ettik” dediler.

541 Musa ve Harun’un Rabbine (iman ettik).

542 Firavun, (kızgınlık içinde) dedi ki: Ben size izin vermeden ona iman ettiniz ha! Demek ki size sihiri öğreten büyüğünüzmüş o! Ama şimdi (size yapacağımı görecek ve) bileceksiniz.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Bunda gönül kerihilen secdeye intikâl eyler. **Cevâb:** İbn-i ʻAbbâs مِنْ سُرْعَةِ مَا سَجَدُوا كَأَنَّهُمْ أَلْقَوْا[543] dimiş. Baʻzılar فَأُلْهِمَ السَّحَرَةُ أَنِ اسْجُدُوا[544] didi.

﴿قَالُوا لاَ ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ﴾ (49) ﴿لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ﴾[545] Ol sehera, bize ziyân yokdur bunda bedürüstî biz maʻbûdumuzdan yana gidicilerüz didiler ve dönücilerüz didiler. (50) ﴿إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Bedürüstî biz umaruz ki yarlıgaya maʻbûdumuz günâhlarımızı îmân getürenlerün evveli olduğumuz içün didiler.

Su'âl: Fâyide nedür ki bu kıssa bir Aʻrâf'da bir Tâhâ'da bir bu sûrede yâk oldı? **Cevâb:** Kur'ân hakkında ﴿كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ﴾[546] dendi ki kasas ve ahbâr mükerrerdür.

Su'âl: Kur'ân'da bunun kazıyyesi her peygâmberden neden çokdur? **Cevâb:** Zîrâ Muhammed Rasûlullâh ʻaleyhi's-selâm birle hâldâşlardur zahmet çekmek bâbında hem-derd olduğiçün. Muhammed ʻaleyhi's-selâm أَنَا أَوَّلُ مَنْ تَنْشَقُّ عَنْهُ الْأَرْضُ فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى آخِذٌ بِقَائِمَةٍ مِنْ قَوَائِمِ الْعَرْشِ فَلَا أَدْرِي أَفَاقَ قَبْلِي أَمْ جُوزِيَ بِصَعِقَةِ الطُّورِ[547] didi. (51)

﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ﴾ Vahy itdük Mûsâ'ya kullarumuzı **[264b]** al git diyü dünlede. Zîrâ bedürüstî siz mütteba'larsız Fir'avn'ıla. Rivâyetdür ki Tanrı Mûsâ'ya vahy itdi ki Benî İsrâ'îl'ün her dört evi bir eve gire, andan sonra oğlaklar boğazlan, dahı kanıyla kapularınızı urun ki melâ'ike bilsünler girmesünler didi. Andan Tanrı buyurdı melâ'ikeye Kıbt'un bikrini kırdılar, şöyle ki her evde bir bikr öldi dahı Mûsâ Benî İsrâ'îl'i aldı gitdi. (52) ﴿فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ﴾ Dahı Fir'avn Medâyin'den çeri yığıcılar gönderdi her şehrün leşkerini dirdiler. (53) ﴿إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ﴾ Dahı bedürüstî ol Mûsâ

543 Secdelerinin süratinden atılmış gibi oldular.

544 Sihirbazlara secde edin diye ilhâm olundu.

545 Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, hepinizi astıracağım!

546 Allah, sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) **birbirine benzeyen ve** (hükümleri, öğütleri, kıssaları) **tekrarlanan bir kitap olarak** indirmiştir… Zümer 39/23.

547 "Kıyamet günü yer yarılıp ilk diriltilen ben olurum. O esnada Hazret-i Musa'yı Arş'ın kaidelerinden birine tutunmuş olarak göreceğim. Bilemiyorum, benden önce mi ayılmış olacaktır, yoksa Tur'daki baygınlığının karşılığı mı ana verilmiş olacaktır?" Benzer bir rivayet için bkz. Buhârî, *Enbiya* 34, 35.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

kavmi az bölükdür didi. Zîrâ altı yüz bin dahı yetmiş bin kişiydi. Fir'avnîler bin kez yüz bin kişiydi, dahı biş yüz bin kişiydi. Cümlesi beğleridi altun bilezikle, dahı her beğile bin kişi varıdı. Karavulı yedi yüz bin kişiydi. Cümle ışığıla dahı aygır binerlerdi. Fir'avn'un bin bin aygır varıdı kısrakdan gayrı. (54) ﴿وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ﴾ Dahı bedürüstî anlar bize kakıcıyıcılardur didi. (55) ﴿وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ﴾ Dahı bedürüstî biz bir uğurda yaraklularuz didi. حَاذِرُونَ dahı okundı, ihtiyâtumuz kılıcılaruz didi. Dâl ile ki bî-i'câm okundı, kuvvetlülerüz dimek olur. (56)

﴿فَأَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ﴾[548] (57) ﴿وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ﴾ Dahı çıkarduk anları bakçalardan ve çeşmelerden ve genclerden ve devletlü menâzilden. Ba'zı *makâm-ı kerîm* ol altun kürsîlerdür ki Fir'avn'un eşrâfı üzerinde otururdı didi, üç yüzidi. **[265a]** Kerîm didiği yarar ki Cibrîl anun kasrında kamçısı ucıyla بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ yazmışıdı, ol ma'nâdan makâm-ı kerîm didi. (58) ﴿كَذَلِكَ﴾ Ol çıkarduğumuz gibi ﴿وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ dahı mîrâs virdük anları Benî İsrâ'îl'e. (59)

﴿فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ﴾ Sözbaşıdur bu, ya'nî anlara irişdiler eğleyüp gün doğarak çağda. (60) ﴿فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ﴾ Vaktâ ki iki leşker bir birini gördi ﴿قَالَ أَصْحَابُ مُوسَى إِنَّا لَمُدْرَكُونَ﴾ Mûsâ kavmi, bedürüstî biz irişildük bizi kırarlar şöyle ki bir komazlar didi.

Su'âl: ﴿فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ﴾ didi, hâlbuki ne bunlar anları gördi, ne anlar bunları gördi. Zîrâ ara yire tumân çekmişidi. **Cevâb:** تَرَاءَى﴿﴾ ma'nâsına olmağıla yarar ki bunlar anları gözlerdi, anlar bunları gözlerdi dimek olur. Bu bir rivâyetdür. (61)

﴿قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ﴾ Mûsâ, iş hazer itdüğünüz gibi değüldür, zîrâ bedürüstî benüm ma'bûdum bilemedür, beni necât yolına kulağızlar didi. (62) ﴿فَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ﴾ Mûsâ'ya vahy itdük deryâyı 'asânıla ur diyü. Urdı yâ Ebâ Hâlid kelimesiyle ululayup ﴿فَانْفَلَقَ﴾ dahı on iki bölük oldı ﴿فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ﴾ her bölük bir ulu dağ gibi oldı. Dahı Mûsâ girdi kavmiyle, anlar çıkarak Fir'avn irişdi. Dahı ardlarınca anlar girdiler, dahı gark oldılar. Nice ki (63) ﴿وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخَرِينَ﴾ didi. Ya'nî helâk itdük anda Fir'avn'ı ve kavmini dimek olur. (64) **[265b]** ﴿وَأَنْجَيْنَا مُوسَى وَمَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ﴾ Dahı kurtarduk

[548] Biz onları (Firavun ve kavmini), bahçelerden, pınarlardan, çıkardık.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Mûsâ'yı ve anları ki anunıla biledürür bir uğurda. (65) ﴿ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ﴾ Andan sonra Fir'avn'ı ve kavmini gark itdük. Ol deryânda Kulzüm'dür, ta İsâf'dur ki Mısır'un ol yanındadur. Rivâyetdür ki Cibrîl Benî İsrâ'îl birle âl-i Fir'avn'un arasında yürürdi. Benî İsrâ'îl'e tizlen ardunuz önünüz irişsin dirdi. Kıbt'a eğlenün ardunuz kavuşsun dirdi. Mûsâ 'aleyhi's-selâm deryâya irişicek يا مَنْ كَانَ قَبْلَ كُلِّ شَيْءٍ وَالْمُكَوِّنَ لِكُلِّ شَيْءٍ وَالْكَائِنَ بَعْدَ كُلِّ شَيْءٍ[549] diyüp deryâyı urdı. (66) ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ Bedürüstî anda ki Tanrı işledi mu'tebirlere 'ibret vardur, küfre ısrâr idenlerün çoğı mü'minler değüllerdi. Mü'minler hemân üç nefsidi; Âsiye ve Hizbîl ve Meryem binti Nâmûsâ'yıdı ki Mûsâ'ya kabrini Yûsuf'un gösterdi. (67) [550]﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾ (68)

﴿قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا﴾ (70) ﴿إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ﴾[552] (69) ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ﴾[551] ﴿فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ﴾ Okı yâ Muhammed Mekke kâfirler üzerine İbrâhîm'ün haberini. Ol vaktde ki anası doğurduğı mağaradan çıkdı dahı Mısır'a girdi, ya'nî şehre. Dahı diledi ki kavminün mezhebini bile, eğer râstısa fe-bihâ, eğer yamanısa i'tirâz eyleye. Atasına ve kavmine neye taparsız didi, anlar putlara taparuz dahı anun 'ibâdetine dururuz didiler. Ya'nî mülâzemet iderüz didiler. ﴿فَنَظَلُّ﴾ didiğinde işâret itdi ki gündüzin taparlardı giceren tapmazlardı.

Su'âl: ﴿أَصْنَامًا﴾ **[266a]** tamâm cevabıdı [553]﴿قُلِ الْعَفْوَ﴾ gibi, ﴿نَعْبُدُ﴾ didiğinde nükte ne? **Cevâb:** Diledi anlar ki kıssalarını İbrâhîm'e kemâ yenbağî tafsîl ideler bununiçün ıtnâb itdiler. İbrâhîm anlara putlarınun 'ayblarını beyân itmekiçün (71)

﴿أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ﴾ didi. Ya'nî sizi işidiler mi vaktâ ki söylersiz anlara, ya size menfa'at iderler mi, ya ziyân iderler mi didi. يُسْمِعُونَ dahı okundı, size cevâb işitdürürler mi dimek olur. (73) ﴿قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا أَبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ﴾ Anlar bel atalarumuzı bulduk şöyle işlerlerdi didiler. [554]﴿قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ﴾ (72)

[549] Ey her şeyden önce var olan, ey her şeyi yaratan, ey her şeyden sonra kalacak olan.

[550] Şüphesiz Rabbin, işte O, mutlak galip ve engin merhamet sahibidir.

[551] Onlara İbrahim'in haberini de naklet.

[552] Hani o, babasına ve kavmine: Neye tapıyorsunuz? demişti.

[553] Bakara 2/219.

[554] Peki, dedi, yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı?

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

İbrâhîm anlara (74) [555]﴿أَنتُمْ وَآبَاؤُكُمُ الْأَقْدَمُونَ﴾ (75) ﴿قَالَ أَفَرَأَيْتُم مَّا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ﴾ didi. Ya‘nî gördünüz mi şunı ki siz tapardunuz, dahı ileriki atalarunuz taparlardı anlara. Ya şol ki siz tapardunuz anlara dimek olur. (76)

﴿فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾ Bedürüstî anlar bana düşmendür, meğer ‘âlemler ma‘bûdı.

Su’âl: ﴿عَدُوٌّ﴾ didi, a‘dâ’en yerinde. **Cevâb:** Ma‘nâ [556]مَعْبُودٌ لَكُمْ عَدُوٌّ لِي dimek olur. Ya âyetde kalb var, ya‘nî [557]فَإِنِّي عَدُوٌّ لَهُمْ dimek olur. (7)

﴿الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ﴾ Ol şol sıfatlu Tanrı’dur ki beni yaratdı dahı beni ol râst yola kulağızladı. (78) ﴿وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ﴾ Dahı ol Tanrı şoldur ki beni yedirür dahı içirür. (79) ﴿وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ﴾ Vaktâ ki hasta olam bana ol şifâ ider. (80) ﴿وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ﴾ Dahı ol öldürür beni sonra yine dirildür.

Su’âl: وَإِذَا اَمْرَضَنِي ne ma‘nâdan **[266b]** dimedi? **Cevâb:** Tanrı’nun na‘mâsını ‘add ider, mihmeti ana nisbet itmedi.

Su’âl: İmâte mihnet değül miydi, neye yâd itdi? **Cevâb:** Yâd itdi ol ma‘nâdan ki mahbûbun visâline sebebidi. Zîrâ [558]الْمَوْتُ جِسْرٌ يوصِلُ الْحَبِيبَ إِلَي الْحَبِيب dindi. (81)

﴿وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ﴾ Dahı ol Tanrı’dur ki umaram ki yarlığa-ya bana günâhumı kıyâmet güninde.

Su’âl: İbrâhîm’den günâh gelmedi, bel ki [559]﴿فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ﴾, [560]﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ﴾, Sâre’ye [561]هَذِهِ أُخْتِي didiğiydi. Anlar hod tahyîlâtdı kefereye. **Cevâb:** Enbiyâya istiğfâr tevâzu‘dur ve kesr-i nefsdür ve ta‘lîmdür ümmete.

Su’âl: Kıyâmete ta‘lîk itdüğinde nazar nedür, dünyâda dahı gufrân olur. **Cevâb:** Eseri âhiretde olduğiçün ta‘lîk itdi. (82)

• • • • • • • • • • •

555 Neye taptığınızı (biraz olsun) düşündünüz mü?

556 Onlar size mabud, bana düşmandır.

557 Ben onlara düşmanım.

558 Ölüm, seveni sevdiğine ulaştıran köprüdür.

559 … “Ben hastayım” dedi. Sâffât 37/89.

560 … Aksine onu büyük olan put yaptı... Enbiyâ 21/63.

561 Bu kız kardeşimdir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

﴿رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ﴾ Hudâvendâ bana nübüvvet vir, dahı beni mürsel atalaruma kavuşdur. (83) ﴿وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ﴾ Dahı benümiçün senâ-yı hasen kıl sonra gelenlerde ki bana iktidâ ideler ol senâyıla. (84) ﴿وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ﴾ Dahı na'îm uçmağınun mîrâs-horlarından kıl. (85) ﴿وَاغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ﴾[562] Dahı hor itme beni ol günde ki koparlar (87) ﴿يَوْمَ يُبْعَثُونَ﴾ (86) ﴿وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ[563] لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ﴾ (88) ﴿إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾ Ol günde ki mâl ve oğullar fâyide kılmaz meğer hâl şunun ki Tanrı'ya kalb-i selîmile geldi ol fâyide ider.

Su'âl: Tanrı hor itmezdi **[267a]** ne ma'nâdan ﴿وَلَا تُخْزِنِي﴾ didi? **Cevâb:** Tanrı 'âşıklarun niyâzını sever, hâssan ki halîlinün. (89)

﴿وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ Uçmak yaklaşduruldı müttakî bendeleriçün, ya'nî müttakîler ana yahın oldılar. (90) ﴿وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ﴾ Dahı cehennem âşikâre oldı azgunlariçün (91) ﴿وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Ya'nî kanı anlar ki tapardınuz Tanrı'dan gayrı anlara ﴿هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ أَوْ يَنْتَصِرُونَ﴾ sizi 'azâbdan alıbilürler mi ya anlar 'azâbdan kurtulıbilürler mi dine, dahı ol putlar elümüzden gelmez diyeler. (92-93) ﴿فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ﴾ Dahı bırakıla anlar tamuya, dahı anlara tapanlar. (94) ﴿وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ﴾ Dahı iblîsün leşkeri bir uğurda atıla. (95)

﴿قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ﴾ Ol tamuya girenler putlardan ve kâfirlerden diyeler hâlbuki anda birbiriyle cenk ideler. (96) ﴿تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ Tallâhi biz rûşen azgunlukda olmışuz (97) ﴿إِذْ نُسَوِّيكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ Anuniçün ki mutî' olduk size, nice ki mü'minler 'âlemler Tanrı'sına mutî' oldılar diyeler. (98) ﴿وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ﴾ Dahı bizi îmândan döndürmedi meğer şeytân ya ulularumuz, ya müşrik atalarumuz diyeler. Dahı göreler ki enbiyâ ve melâ'ike mü'minlere şefî' olur, dahı (99) ﴿فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ﴾ diyeler. Ya'nî bizümçün şefâ'atçiler yok, ne sever dost var diyeler.

Su'âl: Şâfi'i cem' itdi sadîki ifrâd itdi, **[267b]** nükte ne? **Cevâb:** Şüfe'â' çok olduğiçün 'âdetde ve sadîk az olduğiçün. Bir hakîme *sadîk*den su'âl itdiler, bu isimdür ma'nâsı yok didi. (100-102)

• • • • • • • • • • •

562 Babamı da bağışla. Çünkü o sapıklardandır.

563 O gün, ne mal fayda verir ne de evlât.

﴿فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Eğer bir kerre dahı dünyâya dönseyidük Tanrı'yı bir bilenlerden olurdık diyeler. (102) [564] ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (103) [565] ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾ (104)

﴿كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ﴾ Nûh'un kavmi mürselleri tekzîb itdiler. (105) ﴿إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ﴾ Vaktâ ki anlara anlarun kardeşleri ki Nûh'dur Tanrı'dan korkmaz mısız didi (106) ﴿إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ﴾ Bedürüstî ben sizüniçün emîn peygâmberem. (107) [566] ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ﴾ (108) ﴿وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ Dahı dilemezem ben sizden 'ivaz sizi da'vet itdüğüm üzerine, değüldür bana sevâb illâ 'âlemler ma'bûdı üzerine. (109) ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ﴾ Tekrâr te'kîd içündür (110) ﴿قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ﴾ Biz sana îmân mı getürürüz hâlbuki sana alçak hâlliler tâbi' oldılar didiler. (111) ﴿قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ Ya'nî ben bilemezem ki Tanrı anlara hidâyet vire sizün aranuzdan (112) ﴿إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ﴾ Değül anlarun bazarları illâ ma'bûdum katında eğer bilürsenüz ki benüm ma'bûdum *'Allâmu'l-Guyûb*'dur didi Nûh peygâmbere sür anları biz îmân getürelüm didiler. (113) [567] ﴿وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (114) ﴿إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ﴾ Ben mü'minleri sürici değülem, değülem ben illâ size yol gösterici didi. (115) **[268a]** ﴿قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ﴾ Eğer sözünden dönmezisen yâ Nûh her-âyine taşlananlardan olursın didiler. (116) [568] ﴿قَالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ﴾ (117) ﴿فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Nûh, Hudâvendâ bedürüstî benüm kavmüm 'azâb gelür dimeğümde beni yalanladılar, feth it benümile anlarun aralarını gereği gibi, dahı kurtar beni ve şunları ki benümile biledür mü'minlerden didi. (118) ﴿فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ﴾ [569] ﴿ثُمَّ أَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ﴾ (119) Andan sonra gark itdük Nûh'un necâtından sonra bâkî kalanlarını. (120) ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (121) ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾ (122)

564 Bunda elbet büyük bir ders vardır; ama çokları iman etmezler.

565 Şüphesiz Rabbin, işte O, mutlak galip ve engin merhamet sahibidir.

566 Benden korkun ve bana itâat edin.

567 Ben iman eden kimseleri kovacak değilim.

568 Nuh: Rabbim! dedi, kavmim beni yalanladı.

569 Bunun üzerine biz onu ve beraberindekileri, o dolu geminin içinde (taşıyarak) kurtardık.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tubid.gov.tr

﴿إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ (124) ﴿إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ﴾ (123) ﴿كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَ﴾ ﴿وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ (126) ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ﴾ (125) أَمِينٌ﴾ ﴿أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ﴾ (127) الْعَالَمِينَ﴾ Yapar mısız her yüce yerde bir kuzlar ya nişânlar şu hâlde ki oyun eylersiz anı. Murâd nişânlardan göğercinliklerdür. Lu'b oldur ki anda lezzet ola, 'abes ü bî-fâyide işler işlemekdür. (128) ﴿وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ﴾ Dahı su alacak yirler mi tutarsız bürkeler gibi ya kulleler gibi dünyâda hulûd umup. (129) ﴿وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ﴾ Vaktâ ki tutasız hışmıla tutarsız şu hâlde ki cebbârlarsız. Ya'nî kılıçla ve sevtıla ururlardı, 'avâkıbını fikr itmezlerdi gâyetde zâlimliklerinden. (130) ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ﴾ (131) ﴿وَاتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ﴾ Korkun şol Tanrı'dan ki virdi size ni'metleri ki bilürsiz. (132) [570] ﴿أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ﴾ (133) **[268b]** ﴿وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ﴾ Meded itdi size yürür davarıla ve oğullarıla ve bağlarıla ve çeşmelerile Tanrı anlara virdüği ni'amı evvel icmâl itdi sonra tafsîl itdi.

Su'âl: *Benîn*i *en'âm*la ne ma'nâdan koşdı? **Cevâb:** Anlara benîn meded itdüğiçün ve anları tutup kapduğiçün koşdı. (134)

﴿إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾ Bedürüstî ben korkaram üzerinize ulu günün 'azâbından eğer îmâna gelmezseniz didi. (135) ﴿قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ﴾ Hûd'un kavmi berâberdür üzerimüze senün nasîhat itdüğün ve nasîhat itmedüğün didiler.

Su'âl: أَمْ لَمْ تَعِظْ dise ahsarıdı, zîrâ ma'nâ birdür. **Cevâb:** Ma'nâ bir değilidi fark varıdı, zîrâ سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَفَعَلْتَ هَذَا الْفِعْلَ الَّذِي هُوَ الْوَعْظِ أَمْ لَمْ تَكُنْ أَصْلًا مِنْ أَهْلِهِ وَمُبَاشَرِيهِ [571] ebleğdür أَمْ لَمْ تَعِظْ'den. (136)

﴿إِنْ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ﴾ Değüldür bu sen zikr itdüğün illâ ilerükilerün kelecisi didiler. خَلْقُ الْأَوَّلِينَ dahı okundı. Ma'nâ, değüldür bu sen getürdüğin illâ ilerükilerün yalanı dimek olur. (137) ﴿وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ﴾ Dahı biz mu'azzebler değülüz didiler. (138) ﴿فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (139) ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾ (140)

570 O size verdi: davarlar, oğullar.

571 Öğüt verme işini yapsan da, gerçekten öğüt verip bunu uygulayanlardan olmasan da bizim için eşittir.

﴿إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ (142) ﴿إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ﴾ (141) ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ﴾ ﴿وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ (144) ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ﴾ (143) أَمِينٌ﴾ ﴿أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هَاهُنَا آمِنِينَ﴾ (145) الْعَالَمِينَ﴾ Terk olınur mısız bu ni‘metlerde ve bu devletlerde **[269a]** şu hâlde ki emînler olursız ölümden. (146) ﴿فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ﴾[572] (147) ﴿وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ﴾ Bostânlarda ve çeşmelerde ve ekinlerde ve nahlde ki anun tal‘ı ya‘nî kolları ki andan çıkar tâzelerdür. (148) ﴿وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ﴾ dahı evler yonarsız dağlardan hurremler olup. ﴿نَخْل﴾’i ifrâd itdüği ba‘de’ş-şumûl şerefiçündür. (149) ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ﴾ (150) ﴿وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ﴾ Dahı müşriklerün sözlerine mutî‘ olman didi. Anlar dokuz bölük idi ki nâkanun ‘akrına ittifâk itdiler. (151) ﴿الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ﴾ Şol müsrifler ki fesâd iderler yir yüzinde küfr u me‘âsî birle dahı eyü iş işlemezler.

Su’âl: ﴿يُفْسِدُونَ﴾ didi ﴿وَلَا يُصْلِحُونَ﴾ ne ma‘nâdan didi? **Cevâb:** Fesâd olur ki salâhıla karışık olur, evet bunlarda aslâ salâh yoğıdı. (152)

﴿قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ﴾ Anlar, değülsin sen yâ Sâlih illâ kerrâtıla sihr olmış-lardan didiler. (153) ﴿مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا﴾ Değülsin sen illâ bizcileyin beşer ﴿فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ bize mu‘cizeyile gel eğer gerçeklerdenisen didiler. Dahı andan bir purtleci deve dilediler ki saru kayadan çıka. Dahı Sâlih iki rek‘at namâz kıldı; Cibrîl ta‘lîmiyle diledi. Ol kayadan bir deve çıkdı dahı doğurdı. Rivâyetdür ki ol deve çıkdığı yiri altmış arşun ölçdiler. (154) ﴿قَالَ هَذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ﴾ Sâlih ‘aleyhi’s-selâm, **[269b]** uş dilediğünüz deve didi ana bir günün nasîbi, dahı sizünçün birgün didi. (155) ﴿وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾ Dahı ana yamanlık irgürmen darbıla ve ‘akrıla ki sizi ulu günün ‘azâbı tutar didi. (156) ﴿فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ﴾ Dahı anı öldürdiler dahı peşîmânlar oldılar. (157) ﴿فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ﴾ Dahı anları ‘azâb tutdı.

Su’âl: Çün peşîmân oldılar gerek idi ki ‘azâb inmeyeyidi. **Cevâb:** Nedemleri tevbeyiçün değülidi, bel ‘azâb korkusiçünidi ol ma‘nâdan ‘azâb indi. ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (158) ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾ (159)

﴿إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ (161) ﴿إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَلَا تَتَّقُونَ﴾ (160) ﴿كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ﴾ ﴿وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ (163) ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ﴾ (162) أَمِينٌ﴾

[572] Böyle bahçelerde, çeşme başlarında.

﴿أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ﴾ (164) ‘Âlem halkından irkeklere mi gelürsiz ﴿وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ﴾ (165) Dahı terk idersiz şunı ki sizünçün yaratdı ma‘bûdunuz ezvâcınuzdan. Murâd ‘uzv-i mahsûsdur. Zîrâ hâtûnlarını dahı edbârından tutarlardı. ﴿بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ﴾ Bel siz çiziden çıkıcılarsız ki şerî‘ata hergiz rızâ virmedi. (166) ﴿قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ﴾ Anlar, eğer sözünden dönmezsen yâ Lût aramuzdan çıkanlardan olursun ya köyümüzden çıkanlardan olursın didiler. (167) ﴿قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ﴾ **[270a]** Lût bedürüstî ben sizün işinizi sevmeyenlerdenem didi. (168) ﴿رَبِّ نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ﴾ Hudâvendâ kurtar beni ve ehlimi şundan ki anlar işlerler.

Su’âl: Lût kavmi Lût’a ve ehline yaman kasd itdiler midi ki ﴿نَجِّنِي وَأَهْلِي﴾ didi. **Cevâb:** ﴿مِمَّا يَعْمَلُونَ﴾ didiği مِنْ عَذَابِ مَا يَعْمَلُونَ dimek olur. (169)

﴿فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ﴾[573] (170) ﴿إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ﴾ Dahı kurtarduk anı ve ehlini bir uğurda, meğer hâtûnı anlara olan ‘azâbdan.

Su’âl: Hâtûnı bile çıkdı mı ya çıkmadı mı? **Cevâb:** Çıkdı lâkin yolda helâk oldı, pes ﴿فِي الْغَابِرِينَ﴾, مُقَدَّرًا غُبُورُهَا takdîrindedür. (171)

﴿ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ﴾ Andan sonra kalanlarını helâk eyledük. (172) ﴿وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا﴾ Dahı anlarunıla bile olmayanlarun üzerine taş yağdurduk, ya yağan kükürd taşıydı. ﴿فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ﴾ Ne yamandur münzirlerün matarı mahsûsun bi’z-zemm mahzûfdur. Ma‘nâ قَبُحَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ مَطَرَهُمْ’dur. (173) ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (174) ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾ (175)

﴿كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ﴾ Ashâb-ı Eyke peygâmberleri yalanladılar. (176) ﴿إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ﴾ (177) ﴿إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ﴾ (178) ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ﴾ (179) ﴿وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

Su’âl: Ne ma‘nâdan أَخُوهُمْ شُعَيْبٌ dimedi? **Cevâb:** Şu‘ayb Ashâb-ı Eyke’den değülidi, evet Medyen’e ve Eyke’ye peygâmber gönderilmişidi, evet **[270b]** ‘âdetleri oldı ki ölçeği ve terâzüyi kem tutarlardı, dahı Şu‘ayb anlara (180) ﴿أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ﴾ ölçeği tamâm tutun dahı kem tutucılardan olman didi. (181)

573 Bunun üzerine onu ve bütün ailesini kurtardık.

﴿وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ﴾ Dahı dürüst terâzüyile tartun. Murâd ba‘zılar katında *kabbân*dur. (182) ﴿وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ﴾ Dahı halka nesnelerini eksük virmen ve artuk alman ﴿وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾ dahı yir yüzinde fesâd itmen. عَثَي ve عَاثَ يعُوثُ ve عَثَي يعْثَي dirler. ظَهَرَ الْفَسَادُ dimek olur.

Su’âl: ﴿وَلَا تَعْثَوْا﴾ dimek fesâd itmek dimek olur, ﴿مُفْسِدِينَ﴾ dimekde fâyide ne? **Cevâb:** Ma‘nâ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ بِالْكُفْرِ مُفْسِدِينَ[574] dimek olur. Ya وَلاَ تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ مُصِرِّينَ عَلَي الْفَسَادِ[575] dimek olur. (183)

﴿وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ﴾ Korkun ol Tanrı’dan ki sizi yaratdı ve sizden ilerükileri dahı yaratdı. (184) ﴿قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ﴾[576] (185) ﴿وَمَا أَنْتَ إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُنَا وَإِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ Dahı biz seni yalancılardan anlaruz, ya anlamazuz seni illâ yalancılardan dimek olur.

Su’âl: ﴿وَمَا أَنْتَ﴾ didi *vâv* birle, yukaruda ﴿مَا أَنْتَ﴾ *vâv*sız, ma‘nâ muhtelif olur mı? **Cevâb:** *Vâv*un duhûlinde iki ma‘nâ kasd olundı ki münâfilerdür risâlete. Biri teshîr, biri beşeriyyetdür. Rasûl revâ değül ki ne müsahhar, ne beşer ola mezheblerinde. Vâvsız bir ma‘nâ kasd olunır ki ol müsahhar olmakdur **[271a]** andan sonra takrîr oldı ol kendüler gibi beşer olmaklığıla. (186)

﴿فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ Dahı bırak üzerimüze birkaç pâre bize ‘ukûbet itmekiçün gökden eğer gerçeklerden oldınsa didiler. (187) ﴿قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ Şu‘ayb benüm Tanrım yiğrek bilür şunı ki siz işlersiz noksân-ı keylden didi. (188) ﴿فَكَذَّبُوهُ﴾ Dahı Şu‘ayb’ı yalanladılar ﴿فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ﴾ dahı anları zulle güninde ‘azâbı tutdı ﴿إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾ bedürüstî ol ‘azâb, ulu günin ‘azâbı oldı. Zîrâ dolu gibi üzerlerine gölgelerünleriken od yağdı, Medyen Cibrîl’ün sayhasıyla helâk oldılar. (189) ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (190) ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾

Su’âl: Bu sûrede her kıssa evveli ve âhiriyle tekrâr olduğunda nükte ne? **Cevâb:** Her kıssa bir kitâb gibidür. Her birinde dürlü ‘ibret vardur anları ta‘zîmiçün feth itdi ve hatm itdi. (191)

• • • • • • • • • • •

574 Küfr azgınlığını işleyerek yeryüzünde müfsitler olmayın.

575 Fesatta ısrarcılar olmak sûretiyle yeryüzünde müfsitler olmayın,

576 Onlar şöyle dediler: Sen, olsa olsa iyice büyülenmiş birisin!

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ Bedürüstî ol Kur'ân 'alemler Tanrı'sınun kelâmıdur. (192) ﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ﴾ Anunıla Cibrîl indi. Eğer نَزَّلَ okursan *rûh* mansûb olur. Ya'nî anunıla Cibrîl'i indirdi dimek olur.

Su'âl: *Tenzîl* nice olur, masdardur sûret virmez? **Cevâb:** Murâd *tenzîl*den *münezzel* dimek olur. (193)

﴿عَلَى قَلْبِكَ﴾ Senün gönlün üzerine indi.

Su'âl: Niçün [577] نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَيكَ dimedi, hâlbuki **[271b]** ﴿هُوَ الَّذِيَ أَنزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ﴾ [578] didi? **Cevâb:** Takdîr [579] نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَيكَ لِتَحْفَظَ بِقَلْبِكَ dimek olur. Ya kalbden murâd 'akldur, [580] عَلَي قَدَرِ عَقْلِكَ dimek olur. ﴿لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ﴾ (194)

﴿بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ﴾ Tâ inzâr idicilerden olasın rûşen 'Arabî dilile. 'Arabî dilile biş peygâmber inzâr itdi. Anlar hod ve Sâlih ve Şu'ayb ve İsmâ'îl ve Muhammed'dür salavâtullâhi 'aleyhim. (195) ﴿وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ﴾ Dahı bedürüstî ol Kur'ân ilerükilerün kütüblerine müsbetdür, ya me'ânîsi müsbetdür. Bu âyet Ebû Hanîfe'ye hüccetdür salâtda Fârisî'ce kırâ'eti revâ gördüğinde. Ya zamîr Muhammed'e râci'dür, eyle olsa işkâl kalmaz. (196) ﴿أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةً أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Sebeb bu âyete oldur ki Mekke kâfirleri Medîne Yahûdına âdem gönderdiler, dahı Muhammed'ün na'tından su'âl itdiler. Dahı ol Yahûd bu zamân anun hurûcı çağıdur didilerse bu âyet indi. Ya'nî Mekke kâfirlerine nişâne olmadı mı ki anı Benî İsrâ'îl'ün 'ulemâsı bilürler. (197)

﴿وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ﴾ Eğer anı indürsevüz 'İbrân dilince bir kişiünn üzerine ki 'Arabiyyü'l-lisân değüldür (198) ﴿فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ﴾ dahı anı okısa anlarun üzerine ﴿مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ﴾ anlayumayup ana îmân getüriciler olmazlardı. (199) ﴿كَذَلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ﴾ Ya'nî ancılayın Kur'ân tekzîb itmeği kılduk müşriklerün kulûbında mücâzâtiçün. (200) ﴿لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ﴾ ana îmân getürmezler.

577 Rûhu'l-Emîn onunla sana indi.

578 O Allah ki Kitâb'ı sana indirdi … Âl-i 'İmrân 3/7.

579 Rûhu'l-Emîn onunla sana indi, kalbini korumak üzere.

580 Aklının alabileceği ölçüde.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: *Selk* nice isnâd olundı Tanrı’nun zâtına? **Cevâb:** Anunıla diledi **[272a]** delâlet itmeği anun temekküni üzerine anlarun kulûbında gûyâ ki anun üzerine yaradıldılar.

Su’âl: ﴿لَا يُؤْمِنُونَ﴾’nun mevkı‘ı nedür? Ya‘nî ﴿سَلَكْنَا﴾’ya nice münâsebeti vardur? **Cevâb:** Cümledür ki tavzîh ider kalbini. Ma‘nâ إِنَّهُمْ لَا يَزَالُونَ عَلَي التَّكْذِيبِ إِلَي مُعَايَنَةِ الْعَذَابِ[581]dür. Nice ki ﴿حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾ anı beyân ider. (201)

﴿فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ Dahı anlara gelür ol ‘azâb nâgâh anlar anı bilmeziken.

Su’âl: Ta‘kîbün ma‘nâsı ki ﴿فَيَأْتِيَهُمْ﴾ beyân ider? **Cevâb:** Ma‘nâ terâdüf-i ru’yet-i ‘azâb değül yarar ki müstemirrün âhirinde ‘azâbı göreler. (202)

﴿فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ﴾ Anun ‘akabinde “Biz mühlet virilür değül miyüz ki tevbeyile tedârük ideydük?” diyeler. Vaktâ ki anlara peygâmber ‘azâb va‘de kıldı, anlar tekzîb itmekiçün anı “Ol ‘azâb ne vaktindür?” didilerse Tanrı (203) ﴿أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ﴾ didi. Ya‘nî bizüm ‘azâbumuzı tizlerler mi didi. (204)

﴿أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ﴾ Gördün mü ki yâ Muhammed anlara ‘ömr eğer virsevüz bir nice yıl (205) ﴿ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ﴾ andan sonra anlara gelse şol nesne ki va‘de olınurlardı ‘azâbdan (206) ﴿مَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ﴾ menfa‘at itmez anlara ‘azâb def‘iyle şol ki ‘ömr sürdilerdi dünyâda. (207) ﴿وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ﴾ Dahı helâk itmedük köy ehlinden bir tâyifeyi, illâ ana inzâr idici gönderdük (208) ﴿ذِكْرَى وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾ Anlara nasîhat itmekiçün, dahı **[272b]** biz anları helâk itmekile zâlimler olmaduk. (209)

﴿وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ﴾ Ol Kur’ân’ı şeyâtîn indürmedi (210) ﴿وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ﴾ dahı anlara gerekmez ki indireler ﴿وَمَا يَسْتَطِيعُونَ﴾ güçleri dahı yitmez anı indirmeğe (211) ﴿إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ﴾ bedürüstî anlar Kur’ân’ı işitmekden memnû‘lardururlar, zîrâ işidicek yanarlar. (212) ﴿فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ﴾ Tanrı’yıla ayruk Tanrı’ya tapma, murâd bundan tesmî‘dür ﴿فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ﴾ ya‘nî eğer bir ma‘bûda dahı taparsan mu‘azzeblerden olursın. (213) ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ Ya‘nî korkut akribânı tamu odıyla tâ îmân getüreler. (214) ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ

581 Yalanlamaya azâbı görünceye kadar devam ederler.

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Dahı kanadını dir, ya'nî tevâzu' it şuna ki mü'minlerden sana tâbi' oldı. (215) ﴿فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ﴾ Eğer muhâlefet itseler sana "Bedürüstî ben berîyim şundan ki şirkden ve me'âsîden işlersiz di" yâ Muhammed. (216) ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ﴾ Dahı tevekkül eyle 'Azîz Rahîm Tanrı üzerine (217) ﴿الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ﴾ şol sıfatlu 'Azîz Rahîm ki görür seni vaktâ ki durursun namâziçün yirinden. Murâd dün namâzıdur, ya 'âmmdur. (218) ﴿وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ﴾ Dahı görür senün durduğını ve rukû'unı ve sücûdını secde idenlerde. (219) [582]﴿إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ (220)

Su'âl: ﴿لِمَنِ اتَّبَعَكَ﴾ muğnî idi ﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ dimekden. **Cevâb:** Yarar ki tâbi' ola îmân getürmedin.

﴿هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ﴾ Haber vireyim ve delâlet ideyim mi şunun üzerine ki şeyâtîn anlara iner. (221) **[273a]** ﴿تَنَزَّلُ عَلَى كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ﴾ İner her yalancınun üzerine ki fâciru'l-kalb ola. Murâd kehenedür Şık ve Satîh gibi ve Müseyleme ve Tuleyha gibi. (222) ﴿يُلْقُونَ السَّمْعَ﴾ Kulak ururlar, ya'nî kulak ururlardı mele-i a'lâya sürilmedin. Dahı andan nesne kaparlardı, dahı anı kehenenün kulûbına bırakurlardı. ﴿وَأَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ﴾ çoğı ol şeyâtînün yalancılardur haber virdüklerinde. Yarar ki ﴿يُلْقُونَ﴾'deki zamîr ﴿أَفَّاكٍ﴾'e gide.

Su'âl: ﴿يُلْقُونَ﴾'nün mahallî nedür? **Cevâb:** Hâliyyetile mansûbdur. Ya mecrûrdur ﴿أَفَّاكٍ﴾'e sıfatdur. Ya mahalli yokdur müste'nefeliğile. Evceh budur ki ﴿مَنْ﴾ istifhâmiyye ola. Ol vaktın ma'nâ "Haber vireyim mi size ki şeyâtîn kimlerün üzerine iner?" dimek olur.

Su'âl: Harf-i cerr nice girer ﴿مَنْ﴾'ün üzerine ki mütezammindür ma'nâ-yı istifhâmı ki ana sadr-ı kelâm vardur? Sen [583]عَلَي زَيدٍ مَرَرْتَ'mi dirsin, ya اَعَلَي زَيدٍ مَرَرْتَ'mi dirdin? **Cevâb:** Asl اَمَنْ'dür, harf-i istifhâm hazf oldı. Nice ki هَلْ'den aslı اَهَلْ'dür. Nice ki şâ'ir:

أَهَلْ رَأَوْنَا بِسَفْحِ الْقَاعِ ذِي الْأَكَمِ [584]

didi. Vaktâ ki harf-i istifhâmı takdîr idesin عَلَي'nun üzerine takdîr idersin.

582 Çünkü hakkıyla işiten ve bilen O'dur.

583 Zeyd'e mi uğradın?

584 Bizi tepelik dağın eteğinde mi gördüler!

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿وَأَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ﴾ didi, hâlbuki cemî‘si kâziblerdür. **Cevâb:** ﴿أَكْثَرُهُمْ﴾ didiğinden her sözde yalan olmak lâzım gelmez. (223)

﴿وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ﴾ Şâ‘irlere azgunlar uyarlar, zîrâ işleri yalancılıkdur ve hecv itmekdür **[273b]** ve ‘ırzlar harâb itmekdür ve medhe lâyık olmayanları medh itmekdür. وَالشُّعَرَاءَ dahı okundı ızmâr vechiyle. Murâd kâfir şu‘arâsıdur ki peygâmberi hecv iderlerdi. (224) ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ﴾ Görmedün mi ki yâ Muhammed ki bedürüstî anlar kelâmun her deresinde giderler, târaten keleciye medh donın giyürürler, târaten zem donın giyürürler. (225) ﴿وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ﴾ Dahı bedürüstî anlar söylerler şunı ki işlemezler. Ya‘nî şöyle itdük ve şöyle işledük dirler, evet yalan. Vaktâ ki bu âyet indi Hassân b. Sâbit ve ‘Abdullâh b. Revâha ve Ka‘b b. Mâlik melûl oldılarsa (226) ﴿إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا﴾ âyeti indi. Meğer şunlar ki îmân getürdiler, dahı ‘amel-i sâlih itdiler dahı Tanrı’yı çok yâd itdiler tevhîdile, dahı kinlerini aldılar mazlûm olduklarından sonra, ya‘nî kendüleri hecv idene cevâb virdiler. Zîrâ hecv yaraları ok yaralarından artukdur. ﴿وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾ Ya‘nî tizde bileler şunlar ki Müsülmânları hecv itdiler ki ne dönecek yire döner. Ya‘nî ziyâna ve nîrâna dönerler. Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً[585] didi. Yine إِنَّ فِي الشِّعْرِ لَحِكَمًا[586] didi. Yine إِنَّ مِنَ الشُّعَرَاءِ لَحُكَمَاء[587] didi. Yine إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا[588] didi. (227)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

585 “Şüphesiz bazı şiirler var ki hikmettir.” Buhârî, *Edeb*, 90.

586 Şüphesiz şiirde hikmetler vardır.

587 Şüphesiz şâirlerden hakîm olanlar vardır.

588 “Şüphesiz ifadenin öylesi vardır ki büyüleyici bir etkiye sahiptir.” Buhârî, *Nikâh*, 47.

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

27. NEML SÛRESİ

سُورَةُ النَّمْلِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ ثَلٰثٌ وَتِسْعُونَ أَوْ أَرْبَعٌ وَتِسْعُونَ أَيَةً[589]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

[274a] ﴿طس﴾ Tefhîmile ve imâleyile dahı okundı. ﴿تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ﴾ ﴿تِلْكَ﴾ işâretdür âyât-ı sûreye. *Kitâb-ı Mübîn* immâ Levh'dür ve immâ bu sûredür ve immâ Kur'ân'dur. İbâneti oldur ki beyân ider şunı ki bunda koyuldı 'ulûmdan ve hikemden. İzâfetden murâd ta'zîmdür.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

Su'âl: Kitâb-ı Mübîn nekire geldiğinde nazar ne? **Cevâb:** Murâd tefhîmdür, nice ki [590]﴿فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِندَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ﴾'de.

Su'âl: Vaktâ ki *kitâb*dan murâd Kur'ân ola, 'atfun vechi nice olur? **Cevâb:** Bu şunun gibidür ki şey'ün bir sıfatını bir sıfatına 'atf eyleyesin, nice ki فَعَلَ فُلَانٌ السَّخِي وَالْجَوَادُ الْكَرِيم[591] dirsin.

Su'âl: Fark nedür bununla [592]﴿الَرَ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُّبِينٍ﴾ arasında? **Cevâb:** Fark yokdur, illâ ma'tûfila ma'tûfun'aleyh arasında tekaddüm ve te'ehhur cihetiyle.

589 Neml sûresi; Mekke'de nâzil olmuştur, 93 veya 94 âyettir.

590 Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler. Kamer 54/55.

591 Filanca sehâvet ehli ve değerli bir cömert gibi yaptı.

592 Elif, lâm, râ. İşte bu âyetler Kitâb'ın, apaçık olan Kur'ân'ın âyetleridir. Hicr 15/1.

Su'âl: İki adıla ne ma'nâdan yâd olundı? **Cevâb:** Nazar var, Kur'ân'ıla ol ma'nâdan yâd oldı ki okınur, kitâbıla ol ma'nâdan yâd olundı ki yazılur. (1)

﴿الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾[594] (2) ﴿هُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾[593]

Su'âl: Mâ kabline ittisâli nicedür ﴿وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾ âyetinün? **Cevâb:** Yarar ki sıla cümlesinden ola, yarar ki mu'teriza ola. Şöyle ki هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يؤْمِنُونَ وَيعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ مِنَ الْأَعْمَالِ هُمُ الْمُؤمِنُونَ بِالْآخِرَةِ[595] dimek ola. (3)

﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ﴾ **[274b]** Bedürüstî şunlar ki îmân getürmezler âhirete, bezedük anlariçün 'amellerini fevâhişden, dahı buyurduk anlara anunıla anlar tereddüd iderler mütehayyirler olup.

Su'âl: Tezyîn-i fevâhişi nisbet itmek anun pâk zâtına nice revâdur, hâlbuki şeytâna isnâd olundı, nice ki Tanrı[596] ﴿زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ﴾ didi? **Cevâb:** İsnâdeyn arasında fark vardur şeytâna isnâd hakîkatdür, Tanrı'ya isnâd mecâzdur. Bu veche ki Tanrı anlara uzun 'ömür virdi ve çok rızık virdi, bu şehevâta uymağa vesîle oldı. Dahı mücâzât oldı anlarun küfürlerine sûreti (4)

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ﴾ Anlar şunlardur ki anlaruniçün katı 'azâb vardur, katl ve esir gibi anlar kıyâmet güninde şunlardur ki ziyân idicilerdür. (5)

﴿وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ﴾ Bedürüstî sen yâ Muhammed Kur'ân telkîn olınursın Cibrîl diliyle Hakîm 'Alîm hazretinden (6) ﴿إِذْ قَالَ مُوسَى لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا﴾ An yâ Muhammed ol vakti ki Mûsâ ehline "Durun bunda ki bedürüstî ben od gördüm" didi. Ol Medyen'den Mısır'dan yana teveccüh itdiğindeyidi Sâfûrâ'nun dahı ağrısı urmuşıdı, yol dahı azmışlarıdı, dahı Mûsâ od gördi. ﴿سَآتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ﴾ Tiz ola ki andan size yol haberiyle gelem ﴿أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ﴾ ya odıla gelem. ﴿قَبَسٍ﴾ bedel ola, ya izâfetiledür. Ma'nâ ol vaktın od şu'lesiyle gelem dimek olur. ﴿لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ﴾ Tâ ısınasız anunıla.

593 Müminler için bir hidayet rehberi ve bir müjdedir.

594 Onlar ki, namazı kılarlar, zekâtı verirler ve ahirete de kesin olarak inanırlar.

595 İman edip, namazı dosdoğru kılma ve zekâtı verme gibi yararlı işler yapanlar var ya, işte Âhirete kesin olarak inananlar onlardır.

596 Enfâl 8/48.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: **[275a]** Bunda ﴿سَآتِيكُمْ﴾ didi, bir yerde [597]﴿لَعَلِّي آتِيكُمْ﴾ didi, müte‘ârızayn değül mi? **Cevâb:** Umıcı, vaktâ ki recâsı kuvvetlene yakîn sûretini bağlar.

Su’âl: *Sîn* tesvîfile ne ma‘nâdan geldi? **Cevâb:** Ehline ne kadar ki anlana olur haberile geldi.

Su’âl: أَوْ’i *vâv* üzerine ihtiyâr neden itdi? **Cevâb:** İki murâdıla gelmezsem bir murâdıla hod gelürem dimeğidi. (7)

﴿فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ Vaktâ ki Mûsâ geldi ol oda, [598]بُورِكَ مَنْ عِنْدَ النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا birle hitâb olundı. Nâr katındaki Mûsâ’yıdı, od yöresindeki melâ’ikeyidi. ﴿مَنْ فِي النَّارِ﴾ [599]مَنْ فِي طَلَبِ النَّارِ birle dahı te’vîl olundı.

Su’âl: Câyiz midür ki ﴿أَنْ﴾ sakîleden muhaffef ola, takdîr [600]نُودِيَ بِأَنَّهُ بُورِكَ ola, dahı zamîr şân ola. **Cevâb:** Câyiz değül, zîrâ elbette قَدْ gerek.

Su’âl: قَدْ muzmer olsa revâ mıdur? **Cevâb:** Sahîh değül, zîrâ ‘âlâmet dür, *el-‘alâmetü lâ tuhzefü*.

Su’âl: Tanrı evvel bu hitâbı Mûsâ’ya kılduğında nazar ne? **Cevâb:** Bu beşâretdür Mûsâ’ya ol diyâra berekâtıla, dahı ta‘accübdür Mûsâ’yı, dahı i‘lâmdur ana ki bu emrün müdebbiri Allâh’dur.

Su’âl: Od harâretsiz olmaz, nice ki yıldırım soğuksız olmaz. Ne ma‘nâdan ol odun harâreti yoğıdı? **Cevâb:** Ol nâr nûrdı, ya nârdı harâreti meslûbıdı, Nemrûd odı gibi. (8)

﴿يَا مُوسَى إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ **[275b]** Nidâ geldi, “Yâ Mûsâ bedürüstî ol ki seni okır benem ki ‘Azîz Hakîm’em” didi. yarar ki zamîr zamîr-i şân ola, yarar ki râci‘ ola şuna ki delâlet itdi anun üzerine mâ kabli. Ya‘nî bedürüstî ol sana söyleyen benem dimek olur. ﴿اللَّهُ﴾, ﴿أَنَا﴾’ye beyândur, ﴿الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ sıfatândur. (9) ﴿وَأَلْقِ عَصَاكَ﴾ Dahı ‘asânı bırak diyü nidâ olundı.

597 Tâhâ 20/10.

598 Ateşin yanında ve civârında olanlar mübârek kılındı.

599 Âteşi talep edenler.

600 “Muhakkak mübârek oldu” diye nidâ olundu.

Su'âl: ﴿وَأَلْقِ عَصَاكَ﴾ nireye ma'tûfdur? **Cevâb:** ﴿بُورِكَ﴾'ye ma'tûfdur. Mûsâ 'asâsını bırakdı, bir mu'teber ejdehâ oldı.

﴿فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ﴾ Vaktâ ki Mûsâ anı gördi şu hâlde ki çalkanurdı, şöyle ki ol hıffetde ince yılandı ﴿وَلَّى مُدْبِرًا﴾ gidivirdi Mûsâ ﴿وَلَمْ يُعَقِّبْ﴾ dahı dönmedi Tanrı nidâ itdi ﴿يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ﴾ diyü. Ya'nî yâ Mûsâ korkma ki bedürüstî korkmaz benüm hazretümde mürsel olanlar. (10)

﴿إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ Meğer şol ki zulm itdi dahı yamanlıkdan sonra eyü iş getürdi bedürüstî ben Gafûr Rahîm'em didi.

Su'âl: Bir kişi ki günâh ide andan tevbe idüp a'mâl-i sâliha ide Tanrı ana mağfiret va'de ide. ﴿إِنِّي﴾ kelimesi birle niçün korka? **Cevâb:** Ma'nâ وَلَا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ[601]'dür. Ya'nî ol dahı korkmaz bunı Mûsâ Kıbt'ı öldürdüğünde kızdığında didi. Ya لَكِنْ مَنْ ظَلَمَ'dür. Ya ma'nâ لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ وَلَا غَيرَ الْمُرْسَلُونَ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ[602]'dür. (11)

﴿وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ﴾ Dahı **[276a]** elini koltuğuna sok, güneş olup çıkar yamanlıksız, barassız. Ya elini yinüne sok. ﴿فِي تِسْعِ آيَاتٍ﴾ Ya'nî bu mu'cize ol dokuz mu'cizelerdendür ﴿إِلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ﴾ Fir'avn'a git dahı anun kavmine zîrâ bedürüstî anlar fâsık gürûhlar oldılar. Âyât on bir oldı. (12)

﴿فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ﴾ Vaktâ ki anlara geldi bizüm nişânelerümüz şu hâlde ki göricidür anlar bu rûşen sihirdür didiler. ﴿مُبْصِرَةً﴾ gördürüci dimek olur. ﴿هَذَا﴾ dahı ﴿جَاءَتْهُمْ﴾ lafzınun masdarına işâretdür. (13) ﴿وَجَحَدُوا بِهَا﴾ Dahı inkâr itdiler ol âyâta ﴿وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ﴾ hâlbuki nefisleri anı yakîn bildiler ki hakkıdı ﴿ظُلْمًا وَعُلُوًّا﴾ zulm yöninden ve serkeşlik yöninden ﴿فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ﴾ nazar it yâ Muhammed ki müfsidlerün hâli nite oldı. (14) ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا﴾ Tahkîk Dâvûd'a ve Süleymân'a 'ilm virdük, 'ilm-i 'azîz ﴿وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ dahı ol iki hamd Tanrı'çün şol sıfatlu ma'bûd ki tafdîl itdi bizi çoklarun üzerine mü'min bendelerinden.

601 Ve kim zulm ederse, fakat sonra kötülüğü iyiliğe çevirirse (o da korkmaz).

602 Katımda peygamberler korkmaz, peygamberlerin haricisi de korkmaz…

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: فَقَالَا ne ma'nâdan dimedi, hâlbuki اَعْطَيْتَهُ فَشَكَرَ وَمَنَعْتَهُ فَصَبَرَ[603] dirler? **Cevâb:** Vâvda telvîh vardur mahzûfa. Takdîr وَلَقَدْ اٰتَيْنَاهُمَا عِلْمًا فَعَمِلَا بِهِ وَعَلَّمْنَاهُ فَعَرَفَا حَقَّ النِّعْمَةِ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي[604] 'dür. (15)

﴿وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُودَ﴾ Süleymân Dâvûd'dan -salavâtullâhi 'aleyhimâ- mülki **[276b]** mîrâs aldı ve 'ilmi, mâlı değül. Kalan oğlanları almadı, oğlanları on dokuzıdı, lâkin Süleymân akdâ ve eşkeridi. ﴿وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ﴾ İy halâyık kuşlar söziçün fehm virildük didi. Hikâyet olundı ki bülbülün üzerinden geçdi ashâbına bilür misiz nedir didi? Ashâbı, Allâhu a'lem ve nebiyyuhû didiler. Süleymân 'aleyhi's-selâm, yarımca hurma yidüm selâm olsun dünyâya dir didi. Kumru لَيتَ الْخَلْقُ لَمْ يخْلُقُوا[605] dir, tâvûs كَمَا تَدِينُ تُدَانُ[606] dir, hüdhüd قَدِّمُوا خَيرًا تَجِدُوهُ[609] dir, karlağuc كُلُّ حَي سَيمُوتُ[608] dir, taytavi اِسْتَغْفِرُوا اللهَ يا مُذْنِبِينَ[607] dir, kartal سُبْحَانَ رَبِّي الْأَعْلَى[610] dir, süteyte سُبْحَانَ رَبِّي الْعَظِيمِ[611] dir, gudâf كُلُّ شَيءٍ هَالِكٌ اِلَّا الله[612] dir, kılkuyruk مَنْ سَكَتَ سَلِمَ[613] dir, tûtî وَيلٌ لِمَنِ الدُّنْيا هَمُّهُ[614] dir, horus اُذْكُرُوا اللهَ اَيهَا الْغَافِلُونَ[615] dir, nesr يا ابْنَ اَدَم عِشْ مَا شِئْتَ اٰخِرُكَ الْمَوْتُ[616] dir, 'ukkâb سُبْحَانَ رَبِّي الْقُدُّوس[618] dir, bayguş لِدُو لِلْمَوْتِ وَابْنُوا فِي الْبُعْدِ مِنَ النَّاسِ رَاحَةٌ[617] dir, dıfda' لِلْخَرَابِ[619] dir hâ bu nev'ile. ﴿وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ﴾ Dahı biz her nesneden virildük

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

603 Verdiğimde şükretti, men ettiğimde sabretti.

604 Gerçek şu ki, biz o ikisine bir ilim verdik, onlar da o ilimle amel ettiler, onu öğrettiler ve ondaki nimeti hakkıyla tanıdılar ve her ikisi de "Bizi üstün kılan Allah'a hamdolsun!" dediler.

605 Keşke yaratılanlar yaratılmasaydı.

606 Nasıl yaparsan, sana da öyle yapılır.

607 Allah'tan af dileyin ey günahkarlar.

608 Her diri ölecektir.

609 Önden hayır gönderirsenin onu bulursunuz.

610 A'lâ olan rabbim noksan sıfatlardan münezzehtir.

611 Azîm olan rabbim noksan sıfatlardan münezzehtir.

612 Allah'ın dışında herşey yok olacaktır.

613 Kim susarsa selâmet bulur.

614 İhtimâmı dünyâya olana yazıklar olsun.

615 Ey gafiller Allah'ı zikredin.

616 Ey âdemoğlu dilediğin gibi yaşa sonun ölümdür.

617 İnsanlar uzak olmakta rahatlık vardır.

618 Kuddûs olan rabbim noksan sıfatlardan münezzehtir.

619 Ölmek için dünyaya gelir; harap olması için binalar yaparsınız.

﴿إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ﴾ bedürüstî bu rûşen fazldur didi. Ya'nî bunı ben şükran direm, fahran dimezem didi.

Su'âl: ﴿عُلِّمْنَا﴾ ve ﴿أُوتِينَا﴾ mütekebbirler kelâmından değül midür? **Cevâb:** Murâd kendü ve atasıdur didiler. (16)

﴿وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ﴾ Dirildi Süleymân'un seferiçün leşkerleri cinden ve benî **[277a]** âdemden ve kuşlardan ve vuhûşdan, dahı anları eğlerlerdi. Ya'nî evvellerini eğlerlerdi sonı irişsün diyü. Leşker yiri yüz fersahıdı, yüz fersah içinde yiğirmi biş fersah cin leşkerinün idi, yiğirmi biş fersah benî âdemün idi, ol iki bölük dahı bu resme bin evi varıdı sırçadan aşağasından, bin ev dahı varıdı altundan, bin dahı gümişden, bin dahı poladdan idi bu seferiçünidi. Karâr itmekiçün yine bin evi varıdı. Üç yüz gabinlü 'avradı varıdı, yediyüz süriyyesi varıdı. Altunıla harîrden dokunmış bisâtı varıdı. İni ve uzunı dört fersahıdı. Ortasında kendünün altından kürsîsi varıdı. Üç altun kürsî dahı varıdı, peygâmberler oturdı. Üç yüz kürsî dahı varıdı gümüşden, 'ulemâ otururlardı. Çevresinde benî âdem dururdı kuşlar havada kanat bağlamışlarıdı gölge iderlerdi. Bu resme sefere kalkardı, 'âsıf götürürdü, ruhâ seyr itdürürdi. Etrâfında ne kadar haber olsa yil ana irişdürürdi. Bir gün bir ekinci لَقَدْ أُوتِيَ آلَ دَاوُدَ مُلْكًا عَظِيمًا[620] didi. Süleymân 'aleyhi's-selâm işitdi, tahtından indi, katına vardı. Dahı ana, "İy bîçâre bir tesbîh ki bende ide kalbile, Âl-i Dâvûd'a virilenden yiğrekdür" didi. (17)

﴿حَتَّى إِذَا أَتَوْا عَلَى وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ **[277b]** Şuna değin ki karınca deresi üzerine geldiler didi. Bizimle kalan karıncalara ki anun hükmindeyidi iy karıncalar süknâlarunuza girün ki Süleymân basmasun sizi dahı anun leşkeri basmasunlar sizi bilmeyüp. Rivâyetdür ki ol vâdi Tâif vilâyetindeyidi, ya Şâm vilâyetindeyidi. Ol karıncalar ba'zı 'âdetceyidi, ba'zı zübâb gibi idi, ba'zı develer gibiyidi. Beğlerine Münzir dirlerdi. Ba'zı, adı Tâhiye'yidi didi. Süleymân durdı anlar karârlarına varınca.

Su'âl: أَتَي, إِلَي'yıla ta'diye ider, عَلَى'yıla neden ta'diye itdi? **Cevâb:** Yukarudan gelürlerdi ya derenün yukarusundan gelürlerdi. *Hatm*dan murâd yarar ki hatm-ı kulûb ola, 'ukalâ zamîrini getürdi 'ukalâ hısâlına nisbet olunduklariçün.

620 Dâvûd'un âilesine çok büyük mülk verildi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿لَا يَحْطِمَنَّكُمْ﴾ didi, hâlbuki bular havada gelürlerdi. **Cevâb:** Nemle vaktâ ki leşker hışıldusını işitdi, yüriyip gelür sanup ﴿لَا يَحْطِمَنَّكُمْ﴾ didi.

Su'âl: ﴿لَا يَحْطِمَنَّكُمْ﴾ nedür? **Cevâb:** Emre yarar, emrden bedel olmağa dahı yarar. (18)

﴿فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا﴾ Dahı Süleymân başladı gülmeğe Münzir'ün kavlinden, dahı çekdi durdı bir zamân andan yüridi. Dahı Münzir'e "Ben 'âdil idiğimi bilmedün mi ki لَا يَحْطِمَنَّكُمْ didün?" didi. Münzir "'Adlünden ﴿وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ diyüp 'özr diledüm" didi. "Anlar gitdi, sen niçün durdun?" didi. Münzir "Ne olursa bana, **[278a]** size olmasun didüm" didi. Süleymân anda gülmeğe başladı. Dahı ana, "Neden kara giyersiz?" didi. Münzir "Dâr-ı mesâyibdeyüz, musîbet ehlinün donları kara gerek" didi. Süleymân "Belinüzdeki kemer nedendür?" didi. Münzir "Kemer hizmetkârlara yaraşur" didi. Süleymân "Neden 'uryân yürürsiz?" didi. Münzir "Cihâna şöyle geldük şöyle giderüz" didi. Süleymân "Yılda bir dâne, ya iki dâne birle nice kanâ'at idersiz?" didi. Münzir "Müsâfirlerüz, müsâfirler yünül gerek" didi. Süleymân "Sen karıncalarun pâdişâhısın niçün toprak üzerine otururbut?" didi. Münzir "Tanrı miskînleriyüz, miskîn toprak üzerine yaraşur" didi. Süleymân "Neden su içmezsiz?" didi. Münzir "Tûfândan berü korkaruz su içmeğe?" didi. Süleymân "Dile benden ne dilersen?" didiyise, Münzir "Benüm rızkuma kefîl ol" didi. Süleymân "Elümden gelmez" didi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TÜRKLER ANSİKLOPEDİSİ
www.tuba.gov.tr

Su'âl: *Dıhk* gurûrdandur, dahı ﴿تَبَسَّمَ﴾ dimek kifâyet eylerdi? **Cevâb:** Dıhkı Süleymân'un ferahdanıdı ki Münzir anı 'adle nisbet itdi. Bir dahı ﴿ضَاحِكًا﴾ didiği مُتَعَجِّبًا dimeğidi.

﴿وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ﴾ Dahı Hudâvendâ ilhâm it bana ki şükr idem şol ni'metlere ki minnet itdün üzerime ve atam anam üzerine, dahı sâlih 'amel idem ki sen kabûl idesin anı benden, dahı beni givür keremünle sâlih bendelerünün arasına didi. (19)

﴿وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ﴾ **[278b]** Bu şundayıdı ki Süleymân Kudus'i yapdı, dahı Hicâz'a teveccüh itdi. Vaktâ ki tavâf itdi, birkaç gün anda mukîm oldı. Her gün biş bin deve boğazlardı, biş bin sığır, yiğirmi

bin koyun kurban iderdi. Andan sonra sabâhın Mekke'den çıkdı, zevâlde San'a'ya vardı. Dahı bir nezîh yir gördi. İndi ki namâz kıla hüdhüdi isdedi. Ya'nî kuşları düğenledi, dahı noldı bana ki hüdhüdi görmezem ya gâyiblerden mi oldı didi. (20) ﴿لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ﴾ Her-âyine ben ana 'azâb idiserem, ya anı boğazlaram, ya bana rûşen burhânıla gele didi. 'Azâb oldı ki tüyin yolıp güneşe bırakmağıla, ya nökerinden ayırmağıla, ya ebnâ-yı cinsine muhtâc itmeğile, ya habsile, ya gayrı ebnâ-yı cinsile olmağıla, ya 'ibâdet lezzetin andan almağıla olur. Boğazlamakdan murâd oldur ki soyı dünyâdan kesile.

Su'âl: Nice revâdur ki 'ukûbet ide şunı ki üzerine kalem çalınmaz? **Cevâb:** Te'dîbiçün 'ukûbet revâdur. Nice ki ata oğlancığına 'ukûbet ider suç idicek, ammâ zebh siyâseten revâdur.

Su'âl: Üç nesneye Süleymân kasem itdi, ikisinde söz yok, hüccetile geleceğini neden bildi? **Cevâb:** Revâdur ki Süleymân [621] لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ deyicek Cibrîl burhânıla indi, gelür diyü haber virdi ola. Dahı Süleymân'a 'itâb itdi niçün [622] أَوْ لَأَعْفُوَنَّ عَنْهُ **[279a]** dimedün didi? (21)

Hüdhüdi istedüği anuniçündi ki hüdhüd Süleymân'un kınkınıyıdı. Ya'nî yetmiş arşun yirde suyı bilürdi. Bir gün üçdı yüceden Belkîs'ün sarâylarını ve bakçasını gördi. Ol bakçada anun hüdhüdin gördi, katına indi söyleşürek ana Süleymân'un vasfını ve 'azametini söyledi. Belkîs hüdhüdi dahı "Belkîs'ün on iki bin serleşkeri var" didi. "Her serleşkerün hükminde yüz bin âdem var" didi. Süleymân hüdhüdinün adı Ya'fûr'idi. Belkîs hüdhüdinün adı 'İnfîr'idi. 'İnfîr "Gel sarâyına varalum" didi. "Korkaram Süleymân'dan ki âbdest alacak suyı ben bilürem" didi. Evet "Belkîs neye tapar" didi. 'İnfîr "Güneşe tapar" diyicek hüdhüd kalkdı. "Hatâ idermiş diyüp gelerek tavşancılı" gördi. Gördi ki gadbân "Tanrı ağırla beni esirge" didi. Tavşancıl "Anan ağlasın seni" didi. "Peygâmber gazab itdi sana" didi. "İstisnâ itdü mi?" didi. "İtdi" didi. Süleymân'a geldi kanadını süriyü. Yaklaşıcak Süleymân başından yapışdı berü aldı. Hüdhüd ol dem "Tanrı hazretine duracağını an" didiyse salıvirdi. Dahı haberini sordı.

621 Onu şiddetli bir ceza ile cezalandıracağım veya onu keseceğim.

622 Veya onu affedeceğim.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ﴾ Az zamân eğlendi ﴿فَقَالَ أَحَطتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ﴾ dahı ben bildüm şunı ki sen bilmedün ﴿وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ﴾ dahı Sebe'den sana yakîn haberile geldüm didi. Hüdhüd ﴿أَحَطتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ﴾ didi, Süleymân dinmedi ﴿وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ﴾ **[279b]** yine tınmadı. (22) ﴿إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ﴾ Didi, yine tınmadı ﴿وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ﴾ didi, yine tınmadı. (23) ﴿وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ Deyicek Süleymân 'aleyhi's-selâm gazaba geldi "Ne dirsin!" didi. Hüdhüd ﴿وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ﴾ didi. Ya'nî bedürüstî ben bir hâtûn buldum ki Sebe'ye mâlik olur, dahı her nesneden ana virilmiş, dahı anun ulu tahtı var didi. Buldum anı ve anun kavmini Tanrı'yı koyup güneşe secde iderler didi. Dahı şeytân bezemişdi anlaruniçün işledükleri 'ameli, dahı anları yırak itmişdi doğru yoldan, dahı anlar râst yolı bulmazlar didi.

Belkîs Şurahbîl kızıydı ya Şurâhîl idi. Atası Yemen pâdişâhıydı, kırkıncı pâdişâhıdı, anası cindenidi. Atası bir gün şikâr itmeğe çıkdı. Gördi bir ak bir kara yılan cenk iderler. Şurahbîl karayı öldürdi. Bir gün ak yılanı gördi bir zîbâ sûretile. Ol gün bana kerem kıldın bir güzel kızım var sana virürem didi. Şurahbîl kabûl itdi. Anası ana kakımayasın, kakırsan talâk vâkı' olur didi. Az zamândan kızı doğdı kındakladı. Ol esnâda bir od geldi sarâya anası kızı atıvirdi. Od aldı gitdi Şurahbîl kakıdı. Hâtûnı işide bir talâk oldı didi. Bir zamândan er oğlı doğdı, kundakdayıken içerü bir zağar girdi. Anı dahı önüne atıcak **[280a]** aldı yüriyüvirdi. Yine kakıdı, hâtûnı işde bir talâk dahı didi. Az zamândan bir sahn ta'âm geldi ba'zı mülûkden. Hâtûnı anun içine kemre koydı, yine "Niçün itdün?" didiyse "İşde talâk üç oldı" didi. Evet bu geçenlerün sırrını haber vireyim didi. Od kızun dâyesiydi didi. Zağar oğlanun lalasıydı didi. Ta'âm oğluyıdı anuniçün kemre katdum didi, dahı gâyib oldı. Belkîs büyüyicek atasına getürdi atası ölicek yerine pâdişâh oldı.

Su'âl: Belkîs'un 'arşını hüdhüd neden ululadı Süleymân'ın 'azametini görmüşiken? **Cevâb:** Anun 'arşını ululamakda fesâd yok, zîrâ benî âdem düzmişdi Süleymân'un tahtınun vasfını kim idebilürdi. Tahtı Belkîs'ın hûbıdı, ini heştâd arşunıdı, uzunı dahı heştâddı. Altundan ve gümişden idi, cevâhirle murassa'dı. Ayakları kızıl yâkûtdan idi ve yeşil zümrüddendi.

Su'âl: Belkîs hakkında ﴿وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ﴾ dindi. Süleymân ﴿وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿شَيْءٍ﴾ didi gûyâ ki ikisi bir tarîklü oldı. **Cevâb:** Süleymân'a mu'cizeyidi, buna dünyâ esbâbındanıdı.

Su'âl: ﴿مِنْ كُلِّ شَيْءٍ﴾ didi zâhirine nice sarf iderüz? **Cevâb:** Yarar ki ba'z ma'nâsına ola.

Su'âl: Süleymân'a nice pûşîde oldı Sebe kazıyyesi, hâlbuki arası üç günlük yolıdı? **Cevâb:** Tanrı pûşîde kıldı Süleymân'dan maslahatiçün, nice ki Ya'kûb'a Yûsuf'un yerini pûşîde kıldı.

Su'âl: Hüdhüd ma'rifetullâh vâcib olduğını, güneşe secde harâm olduğı **[280b]** nirden hâsıl oldı? **Cevâb:** Tanrı'dan ilhâmıla hâsıl oldı, bu 'aceb değül. (24)

﴿أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ﴾ Niçün secde itmezler şol Tanrı'ya ki çıkarur gizlüyi, ya'nî gizlü olan nesneleri. Yağmur ve kar ve tegerk gibi göklerde dahı yirde gizlü olan nesneleri nebâtât ve eşcâr ve ezhâr ve me'âdin gibi, dahı bilür şunı ki gizlerler ve âşikâre kılurlar. (25) ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ﴾ Tanrı ki andan gayrı ma'bûd yokdur, ulu 'arşun ma'bûdıdur. Tanrı ki andan gayrı ma'bûd yokdur, ulu 'arşın ma'bûdıdur.

Su'âl: ﴿أَلَّا﴾ teşdîdile dahı tahfîfile dahı okundı. Secde-i tilâveye ne buyurursız? **Cevâb:** İki vechede dahı vâcibdür.

Su'âl: Hüdhüd 'arş-ı Belkıs'a ve 'arşullâha neden 'âzîm didi? **Cevâb:** Belkîs'un 'arşına 'azîm didi ebnâ-yı cinsine nisbet. Tanrı'nun 'arşına 'azîm didi, semâvâtına ve arzına nisbet.

Su'âl: ﴿أَلَّا يَسْجُدُوا﴾ diyen kimdür? **Cevâb:** Hüdhüd didi, nice ki takrîr olundı. Yarar ki Süleymân dimiş ola. الْعَظِيمُ ref'ile dahı okundı. أَلَا يا أُسْجُدُوا dahı okundı. Takdîr أَلَا يا هَؤُلَاءِ أُسْجُدُوا olur ﴿أَلَّا يَسْجُدُوا﴾ okunsa. Aslı أَنْ لَا يَسْجُدُوا'dur lâm elif sıla olur kendü ﴿يَهْتَدُونَ﴾'ye ma'mûl olur. Lâm elif sıla olmasa ﴿يَهْتَدُونَ﴾'ye ma'mûl olur. Yarar ki lâm elif sıla olıcak ﴿السَّبِيلِ﴾'den bedel ola هَلَّا, هَلَا يَسْجُدُوا يَسْجُدُوا dahı okundı. اَلَا تَسْجُدُونَ, هَلَا تَسْجُدُونَ dahı okundı. (26)

﴿قَالَ سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ Süleymân, te'emmül idelüm ki gerçek mi söyledün ya yalancılardan mı **[281a]** oldun didi. Ol dem hüdhüd su yirini

kulağızladı. Çıkardılar abdest aldı, namâz kıldı. Dahı kağıd yazdı, sûreti مِنْ عَبْدُ اللهِ سُلَيمَان بِنْ دَاوُدَ إِلَي بَلْقِيسَ مَلِكَةِ سَبَأ[623] diyü 'unvân kodı. Nice ki takrîri geliser, dahı Hüdhüd'e (27) ﴿اذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقِهِ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ﴾ didi. Ya'nî var benüm işbu kitâbumla, dahı at anlara andan sonra anlardan dön. Dahı gör ki ne cevâb virürler didi. Aldı kitâbı yüriyüvirdi, yetmiş bin kuş gönderdiler, hühdüd ayrıldı Sebe'ye gelicek Belkîs'un halveti takasında kondı. Dahı kağıdı minkârında aldı, dahı Belkîs'un başı katında pırpır itdi. Beğleri gördiler andan Belkîs gördi. Dahı ol kitâbı Belkîs'un önine bırakdı, ya'nî kucağına bırakdı. Ol dem Belkîs aldı, dahı 'unvânını okıdı. Mührini göricek üzerlerine heybet düşdi. Zîrâ mühr-i Süleymân yüziğiyleyidi. 'Unvân satırında اَلسَّلَامُ عَلَي مَنْ اِتَّبَعَ الْهُدَي[624] yazılmışdı. Belkîs kitâbı okudı, mazmûnını bildi. Dahı beğlere (28)

﴿قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ﴾ didi. Ya'nî iy serverler bedürüstî bana kerîm kitâb bırakıldı. Mazmûnı hûb mühürlü nassınun önünde. (29) ﴿إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ﴾ Yazılmış ya bu dahı 'unvânındayıdı ﴿وَإِنَّهُ﴾ dahı bedürüstî ol nass-ı kitâb, ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ (30) ﴿أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ﴾ ibâretidi. Ma'nâsı bana serkeşlik itmen, ya üzerime serkeşlik itmen, dahı gelün Müsülmân olup **[281b]** dimeğidi. Belkîs yazıcıydı ve okıyıcıydı, Tübba' neslindenidi.

Su'âl: ﴿فَأَلْقِهِ إِلَيْهِمْ﴾ didi zamîr-i cem'ile nazar ne? **Cevâb:** Hüdhüd evvelde ﴿وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا﴾ dimişidi ol ma'nâdan ﴿فَأَلْقِهِ إِلَيْهِمْ﴾ didi.

Su'âl: ﴿ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ﴾ didi, ﴿فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ﴾ nice sûret bağlar? **Cevâb:** âyetde takdîm ve te'hîr vardur. Takdîr فَأَلْقِهِ إِلَيْهِمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ[625]'dur.

Su'âl: Süleymân kendü adını Tanrı adı üzerine neden takdîm itdi? **Cevâb:** Belkîs bîgâneyidi, bilmeyüp istihfâf itse benüm adumı istihfâf itsün didiğiydi. Belkîs kitâbı gördi ki müşkile hatmlenmişidi. *Süleymân*'un adını okudı, dahı *selâmet*liğile tefe'ül itdi. Açdı *besmele*yi gördi, bismillâhile *sümûyile* tefe'ül itdi. *er-Rahmân er-Rahîm*'den *rahmet* anladı, andan sonra kavmine (31)

623 Allah'ın kulu Süleymân b. Dâvûd'dan, Sebe kraliçesi Belkıs'a.

624 Selâm hidâyete tâbi olanlara olsun.

625 Mektubu olana ver, sonra bak nasıl dönecekler.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ﴾ didi. Ya'nî iy serverler ne buyurursız bana işümde? Ya'nî bu hâdisede ben bir nesneyi ceddile idemezem meğer siz hâzır olasız dimeğidi. Ol serverler üç yüz on üç kişiyidi, her kişinün eli altında on bin kişi varıdı. Maksûdı meşveretden anlarun hâtırlarını ele almağıdı. (32)

﴿قَالُوا نَحْنُ أُولُو قُوَّةٍ وَأُولُو بَأْسٍ شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانْظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ﴾ Anlar, biz kuvvet eyeleriyüz dahı kalabe cenk eyeleriyüz yaraklu, evet iş sanadur, ya'nî buyruk senündür, iy melike buyur ne buyurursan didiler. (33) ﴿قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا﴾ Belkîs anlara bedürüstî pâdişâhlar vaktâ ki 'unve vechiyle bir vilâyete **[282a]** girerler, anı fesâda virürler ﴿وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً﴾ dahı anun ehlinün 'azîzlerini hor iderler ﴿وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ﴾ 'âdet şöyledür, ancılayın iderler didi. Dahı elçiyle anı görelüm didi. Yarar ki ﴿وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ﴾ Tanrı'yı Belkîs tasdîk itmiş ola. (34) ﴿وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ﴾ Belkîs, bedürüstî ben ana elçi göndericiyim armağanıla dahı göriciyem ki elçiler ne haberile dönerler. Benüm armağanumı kabûl ider mi, ya itmez mi? Eğer kabûl iderse pâdişâhdur, kabûl itmezse peygâmberdür hazer gerek didi. Hüdhüd bunı işitdi, dahı gitdi. Dahı Belkîs biş yüz kul kızlar zeyyinde altun bilesüklerle altun küpelerile bidevi kısraklarıla altun eyerlerile ki anlar cevâhirle murassa'lardı, kalan 'uddesi dahı hemçünân gönderdi. Yine biş yüz karavaş kullar zeyyinde aygırlar biner gönderdi. Yine bin altun kerpüç ve bin gümiş kerpüç, her kerpüç yüz batmanıdı, yine bir tac ki murassa'ıdı cevâhirle ve dürr-i yetîmile dahı çokluk müşk ve 'anber gönderdi. Dahı bir hokka ki içinde bir dürr-i yetîm varıdı delüksüz, bir kızıl yâkût dahı varıdı delüği eğri büğriydi. Dahı armağanlarına tafsîl yazdı. Ol tafsîlün âhirinde bu cevhere iplik geçmek gerek bu dürr-i yetîm delinmek gerek ins ü cin eli dokunmadın eğer peygâmberisen didi. Dahı iki kişi gönderdi, biri Münzir b. 'Amr'dı, biri dahı bir devletlü rey issi kişiydi. Dahı anlara, eğer Süleymân yüzinüze gazabıla bakarsa melikdür, beşâşetile bakarsa peygâmberdür didi, dahı gönderdi. Hüdhüd haber viricek **[282b]** revân Cibrîl indi, ne ki kazıyye varısa Süleymân'a 'arz itdi. Süleymân buyurdı yedi fersah yiri altun kerpüçile döşedi. Dahı dîvâr çekdi bir fersah yire, dahı buyurdı ki aygırlar ve kısraklar ve katırlar ve deryâ cânverlerinden yine bağladılar katar katar ve saf saf besreklerden ve develerden yine hemçünân. Ol altun kerpüçler üzerine terslerlerdi elçi gelicek vakt buyurdı kürsîler kordılar. Süleymân tahtına çıkdı

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

buyurdı ki fersah fersah cin durdı, yine fersah fersah benî âdem durdı, vuhûş ve sibâ‘ yine hemçünân. Kuşlar kanat gerdiler dahı ol fersahlarun üzerinde durdılar. Elçi geldi ol altun kerpüçleri göriceğez kendüler getürdiğini dökdiler ileri yüridiler armağanlarıla. (35)

﴿فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَانَ﴾ Vaktâ ki elçi Süleymân'a geldi, Süleymân anları beşâretile telakkî idüp "Haberinüz nedür?" didi. Anlar bir hokkamuz vardur, açmadın içinde ne varıdı bil didiler. Süleymân 'aleyhi's-selâm içinde bir şah-dâne incü var ve bir kızıl yâkût var eğri delüklü didi. Dahı açdı bir arazaya buyurdı haytı ağzına aldı dahı ol yâkûta geçürdi, döndi anı hokkaya kodı. Bir kurdcuğuza dahı buyurdı ol incüyi dahı deldi, ol yana geçdi. "Bu karavaşları dahı temiz" it didiler. Su getürtdi dahı buyurdı ki ellerini ve yüzlerini yuyalar anları dahı tutup kapmaklarından bildi andan. ﴿قَالَ أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَا آتَانِيَ اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتَاكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ﴾ Süleymân beni mâlıla mağrûr idersiz, şol nesne ki Tanrı anı bana virdi yiğrekdür **[283a]** andan ki size virdi, bel siz siz ki armağununuzla şâd olursız didi.

Su'âl: Vech-i ıdrâb nedür? **Cevâb:** Vaktâ ki imdâdı inkâr itdi, dahı ta'lîl itdi inkârını ıdrâb itdi andan sebebün beyânına ki Belkîs da'vet itdi armağanlar göndermek üzerine. Yarar ki bu sözile armağanları yine döndermiş ola. (36)

﴿ارْجِعْ إِلَيْهِمْ﴾ Dön anlara didi. hitâb yarar ki Münzir'e ola yarar ki hühdüde ola, bir kitâbıla dahı var diyü ﴿فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا﴾ ya îmân getürsünler, getürmezlerise elbette varuram anlara bir leşkerile ki anlarun tâkati yokdur anlara ﴿وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا أَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾ dahı elbette çıkarıruz anları Sebe' vilâyetinden şu hâlde ki zelîllerdür şu hâlde ki tutgunlardur ve pâdişâhlarıken bendelerdür. Vaktâ ki elçi Belkîs'a irişdi, "Bildüm ki pâdişâh değülmiş, peygâmbermiş" didi. Dahı ana elçi gönderdi gelürem diyü. Dahı kendünün tahtını yidi sarâydan içerü kodı, demür kilidler urdı, andan on bin atluyıla yüriyüvirdi. Her atluyıla ulûf varıdı. Yaklaşıcak Süleymân bildi, diledi ki ol îmâna gelmedin Belkîs'un tahtını kendünün idine, hem ana mu'cize göstere. Ol dem (37) ﴿قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ﴾ didi. Ya'nî Süleymân "İy bölük, kankınuz bana gelür Belkîs'un tahtı birle, anlar bana Müsülmân olup gelmezden öndin?" didi. (38)

﴿قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ﴾ Cinden bir 'ifrît **[283b]** ben geleyim ol 'arşıla sen yiründen durmadın. Ya nî meclis-i hükmünden kalkmadın didi. Süleymân 'aleyhi's-selâm dahveye değin hükm iderdi. Bedürüstî ben ol 'arşı getürmek üzerine tüvânâyam, emînem anun cevâhiri üzerine didi. عِفْرِيةٌ dahı هَا'yıla okundı, aslı عِفْر'dür, tâ mübâlağa içündür. Adı anun Kûzâ'yıdı. Ya sahrı cinnidi bir dağ gibiyidi, nazarı irdiği yire kadem basardı. Süleymân geç didi. (39) ﴿قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ﴾ Eyitdi şol ki anun katında kitâbdan 'ilm varıdı, ya'nî ism-i a'zam varıdı, ben geleyüm sana ol 'arşıla gözüni sana divşimezden öndin didi. Murâd Âsafdur ki Berhıyâ oğlıydı ki Şem'iyâ oğlıydı, Süleymân'un vezîriydi. Ya Ustum getürdi, ya getüren Hızır'dı, ya Cibrîl'idi ki katında Levh-i 'ilm varıdı. Süleymân gözüni Yemen'den yana tutdı, Âsaf du'a, kıldı taht anda batdı bunda çıkdı. Vaktâ ki Süleymân gözüni yumdı, gördi Belkîs'un tahtını önünde. (فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ) Vaktâ ki öninde ol tahtı karâr itmiş gördi ﴿قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ﴾ bu benüm ma'bûdumun keremindendür, beni sınamağiçün itdi ki şükür mi iderem, ya küfrân mı iderem. Dahı her kim ki şükür ide bedürüstî anun şükrinün nef'i yine kendüyiçün, dahı her kim ki küfrâna meşgûl ola bedürüstî benüm ma'bûdum şükürden ganîdür, kerîmdür in'âm itmeğile küfrân idenün üzerine.

Su'âl: ﴿أَنَا آتِيكَ بِهِ﴾ diyen Süleymân olmağa yarar mı? **Cevâb:** Yarar muhâtab **[284a]** ol vaktın 'ifrît olur.

Su'âl: Nice revâdur ki peygâmber olmayanda şol kuvvet ola ki peygâmberde olmaya? **Cevâb:** Âsaf Belkîs'ün 'arşını getürmekden Süleymân'dan efdal olmak lâzım gelmez. Nice ki Meryem'e uçmak ta'âmları gelmek kerâmetidi Zekeriyyâ'nun elinden gelmezdi. Süleymân yine istiskâya çıkdı, ol esnâda bir karınca du'â eyledi, Tanrı yağmur virdi. Süleymân ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَقَدْ سُقِيتُمْ بِدَعْوَةِ غَيْرِكُمْ[626] didi. Yine Peygâmber 'aleyhi's-selâm muhâcirlerün yoksullarından du'â dilerdi ki mansûr ola. (40)

﴿قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ﴾ Süleymân 'arşını Belkîs'un tağyîr idün arturmak ve eksimekle, görelüm bilür mi ya şunlardan

626 Geriye dönün, sizden başka birinin duâsı sebebiyle sulandınız.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

mı olur ki anlayamaz. Dahı ‘arşını tağyîr eyledi, önüni ardına, ardını önüne eyledi. Altın üstüne, üstüni altına eyledi ‘aklını sınamağiçün. Dahı sarh yapdı, ayağını ve baldırını tecrübe itmekiçün. Sarh diyü kasra dirler. Dahı anun gelecek yolına ak sırca itdi, altına su akıtdurdı, ana balıcaklar salıvirdi ve dıfda‘lar dahı. Kendü tahtında oturdı ins ve cin ve tuyûr anı kuşadılar. Vaktâ ki Belkîs geldi “‘Arşun buncılayın mıdur?” didiler. Nice ki ana (41) ﴿فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهَٰكَذَا عَرْشُكِ﴾ işâret ider. ﴿قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ﴾ Belkîs gûyâ ki oldur didi, oldur dimedi. Zîrâ tahtını yedi sarâydan içerü yedi kalvetden içerü komışıdı, kilîd dilleri elindeyidi. Bu aradan Süleymân hak peygâmberdığını bildi Belkîs, tahtı **[284b]** dahı ol sarhdayıdı. ﴿وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ﴾ Süleymân dahı ‘ilm virildük Belkîs’dan öndin, ya‘nî bize anun geleceğini bildürdi ol gelmezden burun dahı biz mutî‘ler olduk o hazrete didi.

Su’âl: ﴿وَأُوتِينَا﴾ nireye, dahı ittisâli ne vechiledür mâ kabline? **Cevâb:** Vaktâ ki ol makâm ki soruldıyıdı ‘arşından Belkîs dahı gereği gibi cevâb virdi. Bir makâm oldı ki Süleymân tasavvur itmişidi anı hüdhüdi göndericek. Yarar ki ﴿وَأُوتِينَا﴾ Belkîs’un sözünden ola. Ma‘nâ dahı ‘ilm virildük Tanrı birdiğine ve tüvânâyıdığına ve Süleymân hak peygâmberduğına dimek olur. (42) ﴿وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ﴾ Men‘ itdi Tanrı Belkîs’i şundan ki tapardı ana Tanrı’dan gayı zîrâ bedürüstî ol kâfir kavmdenidi. إِنَّهَا dahı okundı لِأَنَّهَا takdîr olur. ﴿مَا كَانَتْ﴾ dahı عَمَّا كَانَتْ ma‘nâsınadur. Yarar ki ﴿مَا كَانَتْ﴾, ﴿صَدَّهَا﴾’ya fâ‘il ola. Ya‘nî “Belkîs’i men‘ itdi tevhîdden, âfitâba tapduğı” dimek olur. Bu vechile ‘aklını tecrübe itdi. Şimdi Süleymân anı bilmek ister ki ayağı eşek ayağı gibidür, dahı sâkları kılludur diyü zemm itmişlerdi. Nâgâh anı Süleymân evlene ve andan oğlı ola ve zahmetimüz müstemirr ola diyü. (43) ﴿قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ﴾ Belkîs’a sarha gir dinildi ﴿فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً﴾ vaktâ ki anı gördi ulu su sandı ﴿وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا﴾ dahı iki baldırından donını yukaru itdi. Dahı Süleymân Belkîs nâ-mahrem olduğiçün yüzüni döndürüp ﴿قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ﴾ **[285a]** bedürüstî ol köşkdür ki muhkem olmışdur, ak sırçadan didi. sarh diyü sahn-ı sarâya dahı dirler. Belkîs çıkdı kendü tahtında oturdı, Süleymân anı evlendi, mülkini yine kendüye virdi. Şeyâtîn nûra düzivirdiler Belkîs’içün, dahı anuniçün Süleymân cinne buyurdı ki Seylahayn’ı ve Gumdân’ı yapdılar. Ayda bir kez katına gelürdi, dahı üç gün dururdı, dahı andan oğul doğurdı. ﴿قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Belkîs anda Hudâvendâ nefsüme zulm itdüm âfitâba tapmağıla ya Süleymân'a yaman zann itmeğile ki gark ider sandı ol lüccede. Dahı ihlâs kıldum Süleymân birle Tanrı'yiçün ki 'âlemlerün ma'bûdıdur didi. Süleymân Belkîs'ı alıcak andan doğan oğlanun adını Dâvûd kodı. (44)

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ﴾ Nâgâh anlar iki bölüğidi, çekiş iderleridi. Bir bölüği Sâlih'idi îmân getürenlerile, bir bölüği kâfirlerdi. (45) ﴿قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ Sâlih, iy benüm kavmüm niçün tizlersiz 'ukûbeti tevbeden öndin, niçün dönmezsiz küfrünüzden 'azâb inmezden burun tâ siz esirgenesiz didi.

Su'âl: ﴿لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ﴾'den anlanan budur ki seyyi'e ve hasene mütevekkı'ıdı anlardan hâlbuki ısrârları varıdı. **Cevâb:** Anlar Sâlih bize va'de kıldığı 'azâb vâkı' olursa tevbe kıluruz, ol demde tevbe kabûl **[285b]** olur dirlerdi.

Su'âl: Ne ma'nâdan يَخْتَصِمَانِ dimedi? **Cevâb:** ﴿فَرِيقَانِ﴾'da ma'nâ-yı cem' varıdı, hem ﴿يَخْتَصِمُونَ﴾'ye tevâfuk-ı seci' varıdı. (46)

﴿قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ﴾ Sâlih'ün kavmi Sâlih'e "Bize senün sebebünle şomluk irişdi ki kaht dahı, sana îmân getürenler sebebiyle" didiler. ﴿قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ﴾ Sâlih kavmine ol ki size irişür hayırdan ve şerden Tanrı'dandur ya Tanrı katında yazılmışdur, bel siz kuş ile fal tutup fitnelenür tâyifesiz didi. 'Âdetleri şöyleyidi ki kul sağlarından geçse hayır fal iderlerdi, sol yandan geçse şerre fâl iderlerdi. (47)

﴿وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ﴾ Hicr şehrinde dokuz bölük varıdı, ya'nî dokuz kişi varıdı fesâd iderlerdi yir yüzinde ki aslâ eyü işleri yoğıdı. Anlar Hüzeyl b. 'Abdurrabb, Ganem b. Ganem, Riyân b. Mihrec, Mısda' b. Mihrec, 'Umeyr Kürdebe, 'Âsım b. Mahzeme, Sebît b. Sadefe, Sim'ân b. Safî. Dokuzuncıları Kudâr b. Sâlif'idi. (48) ﴿قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ﴾ Anlar and içün Tanrı'ya ki her-âyine şebîhun idüp anı öldürevüz, dahı ehlini anun öldürevüz, andan sonra anun velîsine eyidevüz bizümle da'vâ idicek "Biz anlarun hâllerini bilmezüz" diyevüz, dahı "Bedürüstî biz gerçeklerüz diyevüz" didiler.

Su'âl: ﴿تَقَاسَمُوا﴾ haber midür, ya inşâ mıdur? **[286a] Cevâb:** Yarar ki haber ola yarar ki inşâ ola. Haber olıcağaz hâl olur قَالُوا مُتَقَاسِمِينَ dirüz. İnşâ vechi

hod takrîr olundı. يا ﴿لَنُبَيِّتَنَّهُ﴾'yıla dahı okundı. Bundan ma'lûm oldı ki kizb kabîhdür kâfirler katında dahı.

Su'âl: Nice sâdıklar olurlar hâlbuki inkâr itdiler işledüklerini? **Cevâb:** Gûyâ ki ehlini öldürmen hemân didükleri olur. (49)

﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ Anlar mekr itdiler mekr itmeklik, biz dahı mekr itdük gereği gibi mücâzâten li-mekrihim, hâlbuki anlar bilmezler murâdumuz anlardan neyidiğini. Rivâyetdür ki dünle kılıç sırup geldiler. Tanrı melâ'ikeyile Sâlih'ün evini doldurdı, dahı gelenleri taşladılar, evet atan görinmezdi. (50) ﴿فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ Nazar eyle yâ Muhammed ki anlarun mekrlerinün serencâmı nice oldı, bedürüstî biz helâk itdük anları ve anlarun kavmini bir uğurda. إِنَّا kesrile olursa müste'nefedür, fethile okunsa ﴿عَاقِبَةُ﴾'den bedel olur. Ya haber-i mübtedâ-yı mahzûf olur. Takdîr هِيَ تَدْمِيرُهُمْ'dur. Ya mansûb olur لِأَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ ma'nâsı üzerine. Ya haber-i kâne olur, ya'nî[627] كَانَ كَيْفَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ التِّدْمَارَ olur. (51) ﴿فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ Ol gördüğünüz anlarun evleridür şu hâlde ki sükkândan ısızlardur şirkleri sebebiyle, bedürüstî anda nişâne vardur şol kavmiçün ki bilürler hakkı ve tasdîk iderler gelen peygâmberi. (52) ﴿وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ﴾ **[286b]** Dahı kurtarduk şunları ki îmân getürdiler, dahı perhîz iderlerdi şirkden, anlar dört bin kişiyidi. (53)

﴿وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ﴾ Dahı Lût'ı yâd it ol vaktde ki kendü kavmine yaman iş mi getürürsiz hâlbuki yamandığını bilürsiz. (54) ﴿أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾ Bedürüstî siz değülsiz ki erenlere mücâma'at idersiz şehvet yöninden, hâtûnları koyup, bel siz bir tâyifesiz ki bilmezsiz işün serencâmını.

Su'âl: ﴿تُبْصِرُونَ﴾ تَعْلَمُونَ ma'nâsında, ﴿تَجْهَلُونَ﴾ ana nice münâsib olur? **Cevâb:** تَفْعَلُونَ مَعَ عِلْمِكُمْ فِعْلَ الْجَاهِلِينَ[628] dimek olur.

Su'âl: ﴿تَجْهَلُونَ﴾ sıfatdur ﴿قَوْمٌ﴾'e يَجْهَلُونَ neden dimedi? **Cevâb:** Muhâtab tağlîb olundı akvâ olduğiçün. (55)

627 Hilelerinin sonu nasıl helâkleri oldu?

628 Bu ilminizle câhillerin yaptığını yapıyorsunuz.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ﴾ Lût'un kavminün cevâbı olmadı meğer işbu ki "Çıkarun Lût'un ehlini köyünüzden ki bedürüstî anlar bir tâyifedür ki bizüm necis işlerümüzden pâk olmak dilerler." Bunı istihzâyıla didiler. (56) ﴿فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ﴾ Kurtarduk Lût'ı, dahı ehlini ya'nî iki kızını ki Reysâ ve Za'ûrâ'dır, meğer hâtûnı ki Kuvâra'dır, kurtarmaduk koduk anı 'azâbdan bâkî kalanlarıla. (57) ﴿وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ﴾[629] (58)

﴿قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى﴾ Senâ Tanrı'yiçündür, dahı Tanrı'nun selâmı ol bendeleri **[287a]** üzerlerine olsun ki anları güzîde kıldı di yâ Muhammed. Yarar ki emr Lût'a ola. ﴿آللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ Tanrı mı yiğrekdür, ya şol ki Tanrı'ya şerîk iderler esnâmdan! (59) ﴿أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾ Ya yiğrek midür şol ki gökleri yaratdı, dahı yirleri yaratdı, dahı indürdi sizüniçün gökden yağmurı ﴿فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ﴾ dahı bitürdük ol yağmurıla bostânlar ki zât-ı hüsndür ﴿مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا﴾ olmaz sizün tapduklarunuz anun ağacını bitüreler. Bu takrîr ma'nâ i'tibârıncadur. Ve illâ ma'nâ, "Olmadı sizüniçün ki anun ağacını bitüresiz" dimek olur. ﴿أَإِلَهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ﴾ ma'bûd var mıdur Tanrı'yıla, ya'nî yokdur meğer ol. Bel anlar kavmdür ki tevhîdden 'udûl idüpdürürler putperestliğile.

Su'âl: Fark nedür ﴿أَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ ve ﴿أَمَّنْ خَلَقَ﴾'daki أَمْ ve أَمْ arasında? **Cevâb:** Evvel أَمْ muttasıladur. Zîrâ ma'nâ أَيُّهُمَا خَيْرٌ dimek olur. Sonrağı أَمْ munkatı'adur, بَلْ ma'nâsına. ﴿فَأَنْبَتْنَا﴾ kelimesinde iltifât vardur haybetden tekellüme. (60)

﴿أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا﴾ Bel şu Tanrı yiğrekdür ki yiri yaratdı, dahı döşedi, dahı anı bendelerine karâr idecek menâzil kıldı ﴿وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا﴾ dahı anun arasında akar ırmaklar kıldı ﴿وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ﴾ dahı anuniçün çöksü olacak dağlar kıldı. ﴿وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا﴾ Dahı iki deryânun arasında hicâb kıldı ki birbirine karışmaya ﴿أَإِلَهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ Tanrı'yıla ayruk ma'bûd var mı ki **[287b]** yokdur illâ ol, bel çoğı anlarun tevhîdi bilmezler. (61)

﴿أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ﴾ Bel ma'bûd şol ma'bûddur ki naçar olanun niyâzını kabûl ider vaktâ ki ana du'â eyleye ﴿وَيَكْشِفُ السُّوءَ﴾ dahı durrı keşf ider

[629] Onların üzerlerine müthiş bir yağmur indirdik. Bu sebeple, uyarılan (fakat aldırmayan) ların yağmuru ne kötü olmuştur!

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ﴾ dahı sizi yirlerün halîfeleri kılur ehli helâk oldukdan sonra ﴿أَئِلَهٌ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ﴾ Tanrı'yıla dahı ma'bûd var mı yokdur meğer ol az yâd iderler ol Tanrı'yı. Ya'nî yâd itmezler anı şekâdan.

Su'âl: Muztar olanlara şâmildür ﴿أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ﴾, nice muztarrı görürüz du'â eyler lâkin kabûl olmaz. **Cevâb:** Belâ şâmildür lâkin bu 'âmm, 'âmm-i mahsûsdur, nice delîlile Yahyâ ve Zekeriyyâ muztarlar değül midi. (62)

﴿أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾ Bel Tanrı şol ma'bûddur ik kulağızlar sizi kuru karanuluklarında ve deryâ karanuluklarında yıldızlarıla ve 'alâmetlerile ﴿وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ﴾ dahı ma'bûd şol ma'bûddur ki yilleri beşâretçi gönderür rahmetinün önünce ki yağmurdur. [630] ﴿أَئِلَهٌ مَعَ اللَّهِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ (63) ﴿أَمَّنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ﴾ Bel ma'bûd şol ma'bûddur ki halkı yaradur 'ademden andan sonra i'âde ider anı âhiretde ﴿وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ dahı ma'bûd şol ma'bûddur ki rûzi kılur size gökden yağmurı ve yirden nebâtâtı ﴿أَئِلَهٌ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ getürün burhânunuzı Tanrı'ya şerîk var didiğinüze eğer gerçeklerisenüz di **[288a]** yâ Muhammed.

Su'âl: Bed' ve i'âde ki andan sonra olur nice sûret bağlar, bunlar hod münkirdür i'âdeye? **Cevâb:** Ma'rifetden mütemekkin olduklarıyla gûyâ ki kâyildürürler ana. (64)

﴿قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ﴾ Yâ Muhammed Mekke kâfirleri bilmez bir âferîde göklerde ve yirlerde gayb olan nesneyi, ya'nî kıyâmeti meğer Tanrı di. ﴿وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ﴾ Dahı bilmez anlar ki ne vaktın kopısarlar.

Su'âl: İsmullâh nice ref' oldı Tanrı hod müte'âlîdür olmakdan şunlardan ki göklerde ve yirlerdedür? **Cevâb:** Oldur ki *illâ* lâkin ma'nâsınadur.

Su'âl: Kıyâmet ve uçmak ve tamu gayblardur anlara 'ilmümüz müte'allikdür istisnâ nice sûret bağlar? **Cevâb:** Ma'nâsı لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ بِلَا مُعَلِّمٍ إِلَّا اللَّهُ[631]'dur. Ya ma'nâsı لَا يَعْلَمُ جَمِيعَ الْغَيْبِ إِلَّا اللَّهُ[632]'dur. Ya لاَ يَعْلَمُ مَا فِي الضَّمَايِرِ إِلاَّ اللَّهُ[633]'dur.

630 Allah'tan başka bir tanrı mı var! Allah, onların koştukları ortaklardan çok yücedir, münezzehtir.

631 Bir öğreten olmazsa gaybı ancak Allah bilir.

632 Gaybın tamamını ancak Allah bilir.

633 Gizlilerde olanı ancak Allah bilir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su'âl: İstisnâ nice revâ değüldür Tanrı hod her yirde hâzırdur? **Cevâb:** Kevnullâh her yirde mecâz ve kevn-i mahlûkât yirlerde ve göklerde hakîkat, istisnâyı sahîh tutarsavuz cem' beyne'l-hakîkat ve'l-mecâz lâzım gelür. (65)

﴿بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ﴾ Ya'nî anlarun 'ilmi kıyâmet varlığına âhiretde nihâyete irişür ﴿بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا﴾ bel ki anlar gümândadur dünyâ sarâyında ﴿بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ﴾ bel ki anlar körlerdür burhânlar ve hüccetler görmekde.

Su'âl: 'İlm ve gümân ve 'amy nice sûret bağlar? **Cevâb:** Tâyife vardur ki **[288b]** kıyâmet varlığını bilürler, bir tâyife var ki kıyâmet varlığında gümân iderler, bir tâyife var ki ciddile inkâr iderler.

Su'âl: Vechi nedür şunun ki اَادْرَكَ okudı istifhâm üzerine? **Cevâb:** Ol istifhâmdur 'alâ sebîli'l-inkâr li-idrâki 'ilmihim.

Su'âl: بَلْ اَدْرَكَ'ye nice ma'nâ virürüz? **Cevâb:** Vaktâ ki ﴿وَمَا يَشْعُرُونَ﴾ didi, ma'nâsı[634] بَلْ يَشْعُرُونَ olur andan sonra ol şu'ûrı tefsîr itdi, [635]اَدْرَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ birle 'alâ sebîli't-tehekküm.

Su'âl: Bu üç ıdrâbun ma'nâsı nedür? **Cevâb:** Değüldür anlar illâ anlarun ahvâlinün tertîbi. Ya'nî vasf itdi anları evvelâ bununıla ki bilmezler vakt-i ba'si, sonra bununıla ki bedürüstî anlar bilmezler kıyâmet olduğını, andan sonra bununıla ki habt iderler keyfe mettefak şekde ve gümânda. (66)

﴿لَقَدْ وُعِدْنَا هَذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾[637] (67) ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَئِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ﴾[636]

Su'âl: Bu âyetde ﴿لَقَدْ وُعِدْنَا هَذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا﴾'dur, bir yirde dahı ﴿لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَذَا﴾[638]'dur, nazar ne? **Cevâb:** Takdîm delîldür anun üzerine ki maksûd olan mukaddem olandur. Nazar birinde îcâd-ı ba'sedür, birinde îcâd-ı meb'ûsedür. (68)

634 Elbette fark edebiliyorlar.

635 Onların Âhirete dair bilgileri yeterliymiş!

636 İnkârcılar dediler ki: Sahi, biz ve atalarımız, toprak olduktan sonra, gerçekten (diriltilip) çıkarılacak mıyız?

637 Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapılmıştır. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.

638 Mü'minûn 23/83.

﴿وَلاَ تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلاَ (69) ﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ﴾[639] (70) تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ﴾[640] ﴿وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾ Dahı anlar ol ‘azâb ne vaktdedür **[289a]** eğer gerçeklerisenüz bize eydün dirler. (71) ﴿قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ﴾ Yakın oldı size ba‘zı şunun ki tizlersiz ‘azâbdan di yâ Muhammed. Evveli ‘azâb-ı kabirdür, sonı ‘azâb-ı kıyâmetdür. Ya evveli ol kan kızlıkdur, ikincisi ‘azâb-ı Bedir’dür, üçüncüsi ma‘lûmdur. (72) ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ﴾ Dahı bedürüstî senün ma‘bûdun kerem eyesidür bendeleri üzerine bununıla ki günâh idicek anlara ‘azâb itmez, lâkin ekseri şükr itmezler te’hîr-i ‘azâba yâ Muhammed. (73)

﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾ Dahı bedürüstî senün ma‘bûdun yâ Muhammed bilür şunı ki anlarun gönülleri gizler sana ‘adâvetden, dahı şunı ki âşikâre iderler küfürden. (74) ﴿وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ Hiçbir nesne yokdur ki bendelerden pûşîde olmışdur göklerde ve yirlerde illâ ol levhu’l-mahfûzda müsettardur. (75) ﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾ Ya‘nî bedürüstî bu Kur’ân beyân ider Benî İsrâ’îl’ün üzerine çoğını şunun ki anda ihtilâf iderler Mesîh emrinde, ya‘nî insâf itseler Yahûda ve Nasârâya kifâyet ider bu Kur’ân. (76) ﴿وَإِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ Dahı bedürüstî bu Kur’ân dalâlden beyândur ve ‘azâbdan emândur îmân getürenleriçün Benî İsrâ’îl’den ve gayrı Benî İsrâ’îl’den. (77) ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ﴾ Bedürüstî senün ma‘bûdun yâ Muhammed hükm ider aralarında hükmiyle ol ma‘bûd **[289b]** ‘Azîz’dür ki kazâsı redd olunmaz ‘Alîm’dür bi-men yukdâ lehû ve bi-men yukdâ ‘aleyhi bendelere.

Su’âl: بِحُكْمِهِ يقْضِي dimekde nazar nedür, زَيدٌ يضْرِبُ بِضَرْبِهِ[641] dimezler, hâlbuki بِحِكْمَتِهِ ,يقْضِي ma‘nâsınadur? **Cevâb:** ﴿بِحُكْمِهِ﴾, بِعَدْلِهِ ma‘nâsınadur, ya يحْكُمُ ma‘nâsınadur. (78)

﴿فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ﴾ Dimedi tevekkül it Tanrı’nun üzerine, zîrâ bedürüstî sen rûşen hak üzerinesin. (79) ﴿إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ

639 De ki: Yeryüzünde gezin de, günahkârların âkıbeti nice oldu, görün!

640 (Rasûlüm!) Onların yüzünden tasalanma, kurmakta oldukları tuzaklardan ötürü sıkıntı duyma.

641 Zeyd vuruşuyla vurdu.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلاَّ مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ (80) إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ﴾[642] ﴿مُسْلِمُونَ﴾ Zîrâ bedürüstî sen yâ Muhammed ölmişlere söz işitdüremezsin, dahı sağıra söz anladamazsın vaktâ ki i'râz ideler hakdan şu hâlde ki mükezzibler-dür, dahı sen kulağuzlayamazsın şunları ki besâ'irleri kör olupdur, bizüm âyât-ı 'izâmumuzdan anlayamazlar. Anı işitdüremezsin meğer şuna ki îmân getürür bizüm âyâtumuza dahı anlar muhlislerdür.

Su'âl: ﴿إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى﴾ ikinci ta'lîldür, nice sûret bağlar? **Cevâb:** Emr bi't-tevekkül müsebbeb kılındı şundan ki peygâmbere andan melâlet hâsıl olur-dı müşriklerün serkeşliğinden, Tanrı ana sen hak üzerinesin dahı anlardan el yu intisârı elden koma dimek olur.

Su'âl: ﴿وَلَّوْا﴾ dimek ﴿مُدْبِرِينَ﴾ dimekden muğnîyidi. **Cevâb:** Bu te'kîddür esammun hâliçün, zîrâ kaçan ki yüz çevüre dahı gide, okıyıcınun sözini işitmez olur. (81)

﴿وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ﴾ **[290a]** Vaktâ ki 'azâb vâcib ola anlarun üzerine şöyle ki tevbe ve îmân kabûl olmaya çıkaruruz anlaruniçün yirden dâbbe ki söyler anlara hitâb idüben, "Her dîn bâtıldur illâ Dîn-i İslâm" diyüb. Rivâyetdür ki ol âdem sûretinde çıka şöyle ki bir er kişidür 'Arabca söyleye. Evvel âyet gün mağribden doğmak ola, anun ardınca hurûc-ı dâbbe ola. Rivâyetdür yine ki yüni ola kuş gibi, dört ayağı ola, başı öküz başı gibi ola, gözi donuz gözi gibi ola, kulağı fil kulağı gibi ola, levni kaplan gibi ola, göğsi aslan gibi ola, böğürleri kedi böğri gibi ola, boynuzları dağ keçisi boynuzı gibi ola, budları besrek budları gibi ola, bir boynızından bir boynızına bir fersah yol ola atluya, kuyruğı koç kuyruğı gibi ola, boynı nu'âme boynı gibi ola, kanatları ola. Üç günde çıka, evvel günü sülüsi çıka, ikinci gün sülüsânı, üçünci gün tamâmı çıka, başı bulutlara irişe. Yemen'den çıka evvelde yine bata. Bir zamândan Mekke'den çıka, yine bata. Bir zamândan Mekke'de Safâ'yıla Merve'nün arasından çıka. Dahı söyleye mü'mine yâ mü'min diye, kâfire yâ kâfir diye. Ol vakt halk korka namâza meşgûl ola. Elinde Mûsâ'nun 'asâsı ola ve Süleymân'un yüzüği ola. Mü'mine 'asâyıla nişân ide kâfire yüzü-ğile nişân ide. Bu takrîr evvel rivâyet üzerine sahîh olur, halk bedürüstî bizüm

[642] Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da dâveti duyuramazsın.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

âyâtumuza inanmazlar diye, üç kere haykıra. Şöyle ki mâ beyne'l-hâfikayn işideler bunı şol kadar uzana ki maşrıkun ehli ve mağribun ehli göreler. Anı **[290b]** göricek kaçalar anlara benden kaçmak sizi kurtarur mı diye. Evvel batacak yirdir, ditreye altı sâ'at çalkana dura. Sabâh olıcak Deccâl çıkdı diyü haber gele. Vaktâ ki mü'minün alnına nişân itdi, anunıla bedeni yayıla ak ola, kâfirün karaca nişânı bedenini kapkara ide.

Su'âl: Dâbbeden ﴿بِآيَاتِنَا﴾ dimek nice sûret bağlar? **Cevâb:** Dâbbenün kavli hikâyetdür Tanrı kavline ya takdîr بِآيَاتِ رَبِّنَا'dur. (82)

﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ﴾ An yâ Muhammed ol güni ki her ümmetden sürerüz bir bölüği şunlardan ki yalanlarlar bizüm âyât-ı 'izâmumuzı. Anlarun evveli habs olur âhiri üzerine tâ dirneşeler cehenneme atmağıçün. *Fevc*den murâd ru'esâdur.

Su'âl: İki ﴿مِنْ﴾ ne مِنْ'dür? **Cevâb:** Evveli teb'îz ikincisi tebyîn ifâde ider. (83)

﴿حَتَّى إِذَا جَاءُوا قَالَ أَكَذَّبْتُمْ بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْمًا أَمْ مَاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ Şu vakte değin ki cem' olalar haşriçün Tanrı anlara benüm âyâtumı ki Muhammed'dür ve Kur'ân'dur, dahı anı tekzîb itdinüz gûyâ ki bilmedinüz gereği gibi nedür ol ki işlerdünüz diye. Murâd münâkaşa ve tevbîhdür. (84) ﴿وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ﴾ Dahı 'azâb vâcib oldı anlarun üzerine şirk itdükleri sebebiyle, dahı cevâbiçün anlar söyleyemezler. (85) ﴿أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ Görmediler mi ki bedürüstî biz giceyi kılduk tâ sâkin olalar anda ve râhat olalar dahı gündüzi kılduk şu hâlde ki göstericidür ya göricidür. Bedürüstî anlarda nişâneler **[291a]** vardur, bizüm birliğümüze şol tâyifeyiçün ki îmân getürdiler.

Su'âl: Ne ma'nâdan mutâbakat ri'âyet olmadı, biri 'illet oldı biri hâl? **Cevâb:** Tıbâk min haysü'l-ma'nâ ri'âyet olundı. Zîrâ لِيُبْصِرُوا فِيهِ طُرُقَ التَّقَلُّبِ فِي الْمَكَاسِبِ[643] takdîrindedür.

Su'âl: Âyât her tâyifeye vardur, ﴿لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ neden didi? **Cevâb:** Belâ 'âmmdur, evet mütte'iz olan mü'minlerdür. (86)

643 Gündüzün maîşet kazançları için dolaşılacak yolları görsünler diye.

﴿وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ﴾ An yâ Muhammed ol güni ki İsrâfîl sûrı üfürür, dahı göklerdeki ve yirlerdeki korkar, meğer şunlar korkmaya ki Tanrı anlarun kulûbını sâbit itdi, Cibrîl ve Mîkâ'îl ve İsrâfîl ve Melekü'l-Mevt gibi. Ya şühedâ ve hûri gibi ve hazene-i nâr ve hamele-i 'arş gibi. Ya Mûsâ ve İdrîs gibi. Dahı ol günde geleler hazrete şu hlâde ki horlardururlar.

Su'âl: فَيَفْزَعُ neden dimedi? **Cevâb:** Murâd i'lâmdur tahakkuk-ı feze'i ve anun sübûtını. Şöyle ki ol lâ mahâle vâkı' oldı.

Su'âl: ﴿دَاخِرِينَ﴾ didi, hâlbuki peygâmberler ve sâdıklar hor olup gelmezler. **Cevâb:** ﴿دَاخِرِينَ﴾ dimek bendeliğile dimek olur, nice ki bir âyetde dahı ﴿إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا﴾[644] didi. (87)

﴿وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ﴾ Dahı görürsiz dağları sâkinler sanursın, hâlbuki anlar bulutlar gibi yürürler ecrâm-ı 'azîme dahı 'âdet şöylecedür ki hareketi belürmez ﴿صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ şol sıfatlu ma'bûdun sun'ından ki her nesneyi muhkem itdi. ﴿صُنْعَ﴾ **[291b]** nez'-i hâfıdıla mansûbdur, ya medhile mansûbdur.[645] ﴿إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ﴾ (88)

﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا﴾ Her kim ki haseneyile gele anuniçün kıyâmet güninde andan dahı yiğrek vardur. Birine on, birine yedi yüz, birine nâmütenâhî ﴿وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ﴾ dahı anlar ol günün korkısından emîn olıcılardur.

Su'âl: Feze'ayn arasında fark nedür? **Cevâb:** Evvel feze'den murâd ürkmekdür, sonrağı feze'den murâd 'azâbdan korkmakdur. (89)

﴿وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ Her kim ki şirkile gele yüzleri üzerine atılur tamuya. ﴿وُجُوهُهُمْ﴾ didiğine sebeb oldur ki kişi yüzini katı sakıngan olur. Anlara cezâ olunmazlar, illâ şununla ki işlerdinüz dine. Bunda iltifât vardur gaybetden hitâba. (90) ﴿إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا﴾ Eyit yâ Muhammed bedürüstî buyuruldum ki tapam işbu beldenün ma'bûdına ki ol harâm itdi anı. Hitâb Mekke ehlinedür, anı Tanrı

644 Göklerdeki ve yerdeki **herkes Rahman'a kul olarak gelecektir**. Meryem 19/93.

645 Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan haberdardır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

İbrâhîm du‘âsıyla harâm itdi, Medîne’yi peygâmber harâm itdi. ﴿وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ﴾ dahı anuniçündür her nesne kâyinâtdan ﴿وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ dahı buyuruldum ben ki muvahhidlerden olam. (91) ﴿وَأَنْ أَتْلُوَ الْقُرْآنَ﴾ Kur’ân okıyam üzerinüze iy Mekke ehli ﴿فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ﴾ her kim ki îmân getüre Kur’ân’a, bedürüstî ol îmân getürdüği üzerine mesâb olur cennetile ﴿وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنْذِرِينَ﴾ her kim ki tevhîd itmese, dahı Kur’ân’a ve Muhammed’e inanmasa bedürüstî ben muhavviflerdenem benüm **[292a]** teblîğ-i risâletdür hemân di yâ Muhammed. (92) ﴿وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ Ya‘nî dahı *eş-şükrü lillâhi ‘alâ mâ hedânî* di. ﴿سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا﴾ Tizde gösterür iy müşrikler size âyâtı ‘izâmını dahı anı bilürsiz. Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm anlara ‘azâb haberini virdiydi, dahı anlar anı tekzîb itdiler. Murâd ol ‘azâbdan kahtdur ve katldür, ya feth-i Mekke’dür. ﴿وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ Dahı senün ma‘bûdun yâ Muhammed gâfil değüldür şundan ki işlerler ya işlersiz. (93)

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

28. KASAS SÛRESİ

سُورَةُ الْقَصَصِ مَكِّيَّةٌ غَيرَ أَيةٍ وَهِي الَّذِينَ آتيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَهِي سَبْعٌ اَوْ ثَمَانَ وَثَمَانُونَ أَيَةً[646]

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿طسم﴾ (1) ﴿تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ﴾ (2) ﴿نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ مُوسَى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾[647] Kıssa iderüz yâ Muhammed üzerine Mûsâ'nun ve Fir'avn'un haberlerinden, şu hâlde ki muhiklaruz ol tâyifeyiçün ki îmân getürürler. (3) ﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ﴾ Bedürüstî Fir'avn yir yüzinde ya'nî hükm itdüği yirde haddden geçdi tuğyânıla ﴿وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا﴾ dahı ehlini bölük bölük itdi, kimi 'azîz kimi zelîl, ya kimi hizmetkâr, kimi bennâ, kimi harrâs kimi 'ummâl 'âcizleri üzerinde, kimi server. ﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ﴾ müste'nefedür. ﴿يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِنْهُمْ﴾ Kahrılan nazar ider Mısır ehlinden bir niceye. Nice ki takrîr olundı. Her günde 'âciz olandan bir akçe alurdı, ödeyemese sâğ elini demürlerleridi, sol eliyle bir ay işlerdi. ﴿يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ﴾ oğlancuklarını boğazladurdı, dişilerini diri kordı, dahı **[292b]** hizmetkâr idinirdi. Sebeb Fir'avn'un düş gördüğiyidi, dahı kâhin "Benî İsrâ'îl'de bir oğlan doğa dahı mülkün elünden ala" dimeğiydi. ﴿يَسْتَضْعِفُ﴾ hâldür ﴿جَعَلَ﴾'den. Ya sıfatdur ﴿شِيَعًا﴾ lafzına. Ya kelâm-ı müste'nefdür, ﴿يُذَبِّحُ﴾ bedeldür.[648] ﴿إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ﴾ (4)

646 Kasas sûresi; ﴿الَّذِينَ آتيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾ âyeti hâriç Mekke'de nâzil olmuştur, 87 veya 88 âyettir.

647 Bunlar, apaçık Kitab'ın âyetleridir.

648 Çünkü o bozgunculardandı.

Su'âl: ﴿وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ﴾ nireye ma'tûfdur? **Cevâb:** ﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ﴾ lafzına ma'tûfdur, yarar ki ﴿يَسْتَضْعِفُ﴾'den hâl ola. Ya'nî Fir'avn anlara izlâlile nazar ider, biz i'zâzıla nazar iderüz. Ma'nâ-yı âyet dahı dilerüz ki minnet idevüz şunlarun üzerine ki kahrılan nazar olundılar yir yüzinde.

﴿وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ﴾ Dahı anları muktedâlar idevüz, dahı anları Kıbt'un mülkine vârisler idevüz. (5) ﴿وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ Dahı anları melikler idevüz Mısır mülkinde ﴿وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ﴾ dahı gösterevüz Fir'avn'a, dahı Hâmân'a, dahı ol ikinün leşkerine Benî İsrâ'îl'den şunı ki andan korkarlardı.

Su'âl: Nice cem' idersin irâdet-i minneti istid'âfıla, hâlbuki irâdet müte'allik olıcak bir nesneye lahzada olsa gerek? **Cevâb:** Anun ve kavminün irâdeti mukârin gibi kılındı istid'afa. (6)

﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ أَرْضِعِيهِ﴾ Dahı ilhâm itdük Mûsâ'nun anasına anı emzür diyü. Vaktâ ki yüklü oldı habli belürmedi. Tâ doğdı avuç kadarı emzüricek ağladuğından korkardı. ﴿فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ﴾ Vaktâ ki üzerine korkasın anı deryâya **[293a]** bırak didi. Bu ilhâmıdı ya Cibrîl öğretdi, ya düşünde gördi, dahı anı tâbûta kodı, dahı Nîl'e atdı. ﴿وَلَا تَخَافِي﴾ Dahı gark ola diyü korkma ﴿وَلَا تَحْزَنِي﴾ dahı bana döndürülmeye diyü melûl olma ﴿إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ﴾ bedürüstî biz anı sana döndürücilerüz ﴿وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ dahı anu mürsellerden kılıcılaruz.

Su'âl: Havfeynden murâd nedür? **Cevâb:** Evvel havfı Mûsâ'yı duyalar öldüreler didiğiydi. Sonrağı havfı gark ola diyü korkduğıydı.

Su'âl: Havfıla hüznün arasında fark nedür? **Cevâb:** Havf mütevekka' nesneyedür, hüzn vâkı' olmışadur. Rivâyetdür ki ol rûzigârda doksan bin oğlancuk boğazlandı. Her hâmileye bir kâbile varıdı. Yûhâbed Mûsâ'yı doğurıcak kâbilesini anun mahabbeti aldı, fir'anvun gezicileri giricek kundağıyla tennûre atdı. (7)

﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾ Deryâ ol tâbûtı Fir'avn'un sarâyına çıkardı, yetmiş karavaşıdı çıkardılar nice ki âyet buldı anı, "Fir'avn'un halkı tâ düşmen ola anlaruniçün ve melâlet ola" didi.

Su'âl: Bunlar anı düşmen ola ve melâlet ola diyü almadılar, âyetün vechi nice olur? **Cevâb:** Bu lâma lâm-ı 'âkıbet dirler nice ki şâ'ir:

TÜRKİYE DİYANET VAKFI TÜRKİYE DİYANET AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

لَهُ مَلَكٌ يُنَادِي كُلَّ يَوْمٍ ... لِدُو لِلْمَوْتِ وَابْنُوا لِلْخِرَابِ[649]

didi. Ol tâbûtı çıkarıcak Fir'avn açamadı kalanı çalışdı açamadılar. Aradan bir kişi Âsiye'ye bismillâh digil didiyse açıldı. Mûsâ'yı göricek cân u dilile ikisi bile sevdi. İkinci kerre Mûsâ **[293b]** Âsiye'ye bakdı, Âsiye îmâna geldi. ﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ﴾ Bedürüstî Fir'avn, dahı Hâmân, dahı anlarun haşemi hatâ idicileridi. (8) ﴿وَقَالَتِ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ Dahı Fir'avn'un hâtûnı ki Âsiye'dür, bu benüm gözüm aydınıdur, dahı senün. Öldürmen anı yakındur ki bize fâyidesi irişe, ya anı oğul idinevüz didi. Fir'annun bir bersâ kızı varıdı, Mûsâ'nun yüzine bakdı, barası gitdiyise Âsiye ﴿عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا﴾ didi. Hâlbuki bilmezlerdi anlar kendüler hatâ üzerine olduklarını.

Su'âl: ﴿وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ hâldür, kanı zü'l-hâl? **Cevâb:** Zü'l-hâl ﴿آلُ فِرْعَوْنَ﴾'dür. Takdîr فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ وَقَالَتِ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ[650]'dür. (9)

﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا﴾ Mûsâ'nun anasınun yüreği, ya'nî gönli dehşetile doldı 'akldan fârig oldı, vaktâ ki Fir'avn'un eline düşdüğini işitdi. ﴿إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ﴾ Tahkîk yakın oldı ki anı âşikâre ideydi ya'nî Mûsâ benüm oğlumdur diyeydi. Ya deryâya bırakıcak dalgalardan ihtiyât eyleyüp çıgırmak itdüğüdür. Ya Mûsâ büyiyicek Fir'avn oğlı dirlerdi, anası Fir'avn'un değüldür dimek isteyidi. ﴿لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا﴾ Eğer Yûhâbed'ün kalb üzerine sabr bağladuğumuz olmayayıdı ﴿لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ tâ ﴿إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ﴾ didiğümüze inanıcılardan olaydı. (10) ﴿وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ﴾ Yûhâbed Mûsâ'nun hemşîresine üçevürle Mûsâ'yı yırakdan didi. Eyle didiği atıcağıdı ya Fir'avn'un sarâyına **[294a]** çıkduğı esnâdayıdı ﴿فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ dahı anı yırakdan gözledi hâlbuki anlar bilmezlerdi anun hemşîresidiğini. (11) ﴿وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ﴾ Dahı harâm itdük anun üzerine murdı'aları anası gelmezden öndin ﴿فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ﴾ dahı Meryem kulağızlayam mı sizi bir evün ehli üzerine ki anun ırdâ'ına boyun tutalar, dahı ana şefkat idiciler olalar di.

649 Onun bir meleği vardır ki her gün nidâ eder, ölüm için doğurun, yıkılmak için binâ edin.

650 Firavun hanedanı onu bulup aldı. Firavun'un hanımı böyle dedi: Farkında değillerdi!

Su'âl: Hill ü hürmet mükellef olıcak olur, bu hod radî'dür. **Cevâb:** ﴿حَرَّمْنَا﴾ bunda *hırmân*dandur, *hürmet*den değüldür. (12)

﴿فَرَدَدْنَاهُ إِلَى أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ 'Akabinde anı anasına kaytarduk tâ gözi aydın ola, dahı kaygurmaya, dahı bile ki bedürüstî Tanrı'nun va'di hakdur, lâkin çoklar bilmezler ol va'd hakkıdığını. Rivâyetdür ki şeytân ana geldi, Fir'avn öldürse müsâb olurıdun sen elünle öldürdün didi. Vaktâ ki Fir'avn eline düşdüğini işitdi va'dullâhı unutdıyıdı, ﴿وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ﴾ didi Tanrı.

Su'âl: Nice revâyıdı Yûhâbed'e anun ırdâ'içün mâl alurdı? **Cevâb:** Ecriçün almazdı bel ki harbi mâlıdur diyü alurdı. (13)

﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾ Vaktâ ki Mûsâ tamâm kuvvetine irişdi otuz üç yaşayup, dahı kırka geldi, biz ana 'ilm virdük ve 'akl virdük, ya nübüvvet virdük ve Tevrât virdük, dahı muhsinlere ancılayın cezâ iderüz. (14) **[294b]** ﴿وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا﴾ Dahı Mısır'a girdi ehlinden gaflet vaktinde, ol mâ beyne'l-'işâ'eyn idi, ya bayramları güniydi ki her biri fıskına meşgûlidi.

Su'âl: Mûsâ Mısır'dayıdı, ﴿عَلَى حِينِ غَفْلَةٍ﴾ didiğinde nazar nedür? **Cevâb:** Fir'avn Mûsâ'dan vehm alıcak çıkarmışıdı şehirden, taşrada karâr it dahı içerü girme dimişidi nâgâh Mûsâ Mısır'a girdi.

﴿فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ﴾ Dahı anda iki kişi buldı çekiş iderlerdi ﴿هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ﴾ bu Benî İsrâ'îl'denidi ﴿وَهَذَا مِنْ عَدُوِّهِ﴾ bu Kıbt'danıdı Fir'avn'un aşcısıydı ﴿فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ﴾ dahı Mûsâ'dan meded diledi şol ki anun bölüğindendür şunun üzerine ki düşmendenidi ﴿فَوَكَزَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ﴾ dahı Mûsâ anı barmakları ucıyla yitdi dahı anı öldürdi Mûsâ peşîmân olup ﴿قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ﴾ didi. Ya'nî bu şeytân iğvâsındandur, zîrâ bedürüstî ol düşmendür ki rûşen azdurıcıdur didi. ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾ Mûsâ, Hudâvendâ bedürüstî ben zulm itdüm nefsüme Kıbt'ı öldürmeğile beni yarlığa didi, dahı anı yarlığadı.

Su'âl: Katl-i kâfiri şeytân 'amelinden neden kıldı? **Cevâb:** Zîrâ destûr olmadın öldürdiyidi, günâhıdı ana istiğfâr gerek idi. (15)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ Turkish Academy of Sciences www.tuba.gov.tr

﴿قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ﴾ Ya‘nî and içerüm üzerime mağfiret birle in‘âm itdüğine ki tevbe kılam, dahı **[295a]** elbette mücrimleriçün arka olmayam didi, evet istisnâ eylemedi. (17) ﴿فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ﴾ Mısır’da sabahladı şu hâlde ki korkardı ki kendüyi tutalar öldüreler ﴿فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ﴾ nâgâh gördi anı ki dün Mûsâ’dan yardım itmek dilediyidi yine yardım itmek ister ﴿قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ﴾ Mûsâ ana, bedürüstî sen rûşen azgunsın didi. (18) ﴿فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا﴾ Vaktâ ki Mûsâ diledi ki yine Kıbtî’yi ura ki ol düşmendür ikisine ﴿قَالَ يَا مُوسَى أَتُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ﴾ İsrâ’îl kendüden gocunup yâ Mûsâ diler misin ki beni öldüresin nice ki dün bir kişi öldürdün didi, dilemezsin sen illâ cebbâr olmağı yir yüzinde, dahı dilemezsin ki muslihlerden olasın didi. Fir‘avn’a bildürdiler ki ol aşcıyı Mûsâ öldürmiş. (19) ﴿وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى﴾ Dahı geldi Mûsâ’ya şehrün ortasından bir kişi ki ana Hizbîl dirlerdi, tizi tiz yüriyü ﴿قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ﴾ yâ Mûsâ bedürüstî Kıbt danışurlar ki seni öldüreler, çık git ki bedürüstî ben senüniçün nâsıhlerdenem didi. (20) ﴿فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ﴾ Çıkdı medîneden korkup şu hâlde ki ardumdan geleler diyü bakardı azuğı yoğıdı, binidi yoğıdı **[295b]** ﴿قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ Mûsâ Hudâvendâ ben zâlim kavimden kurtar didi. (21)

﴿وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ﴾ Ya‘nî vaktâ ki Medyen’den yana teveccüh itdi, -Medyen ol köydür ki Şu‘ayb andayıdı, anı Medyen yapmışdı ki İbrâhîm peygâmberün ‘aleyhi’s-selâm oğlıydı-, yakın oldı ki benüm ma‘bûdum beni râst yola kulağızlaya didi. Yol bilmezdi, bir melek ana yol kulağızladı, ot yiye yiye anda irişdi. (22) ﴿وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ﴾ Vaktâ ki Medyen suyına geldi ﴿وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ﴾ ol sunun üzerinde cemâ‘at-i kesîre buldı, dürlü tâyifeden çobanlardı, koyunlarını ol kuyudan suvarurlarıdı ﴿وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ﴾ dahı anlarun aşağa yanlarında iki kız buldı ki koyunlarını sürerlerdi anlarun sürilerine karışmasun diyü ya yüzlerini yaşarlarıdı nâ-mahrem görmesün diyü ﴿قَالَ مَا خَطْبُكُمَا﴾ Mûsâ anlara “Kazıyyenüz nedür?” didiyse ﴿قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ﴾ anlar suvarmazuz şuna değin ki çobanlar gide didiler Mûsâ sordıysa anlar ﴿وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ﴾ didiler. Ya‘nî bizüm babamuz ulu yaşludur didiler koyun suvarmak üzerimüze düşüpdür didiler ol çobanlar kuyunun üzerine bir büyük kaya kodılar ki anı kırk kişi korıdı. Mûsâ

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
www.tuba.gov.tr

ol kayayı götürdi dahı anlarun koyunlarını suvardı nice ki Tanrı (23) ﴿فَسَقَى لَهُمَا﴾ didi. Ol çobanlar **[296a]** derildiler bunı müşâhede itdiler. Ol koğayı kırık derilürdi çekerdi, Mûsâ tenhâ çekdi. Rivâyetdür ki Mûsâ 'aleyhi's-selâm anları sürdi, dahı suvardı, anlarun koyunlarını.

Su'âl: ﴿يَسْقُونَ﴾'de ﴿تَذُودَانِ﴾'de, ﴿لَا نَسْقِي﴾'de mef'ûlün terkine sebeb ne? **Cevâb:** Garaz olan fi'ldür, mef'ûl değüldür.

Su'âl: Mûsâ'nun su'âline ol kızlarun cevâbı nice mutâbık olur? **Cevâb:** Mûsâ *zevd*ün sebebinden su'âl itdi, anlar "Za'îfelerüz muhâlata idemezüz, babamuz dahı pîrdür nâ-çâruz, anlardan sonra suvarıruz" didiler.

Cevâb: فَإِنْ قُلْتَ كَيفَ جَازَ لِشُعَيْبٍ عَلَيهِ السَّلَام اَنْ يرْضِي لِابْنَتَيْهِ لِسَقْيِ الْمَاشِيَةَ؟[651] 'Âdât muhtelifdür ol 'asırda fesâd olmazdı.

﴿ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ﴾ Andan sonra mugaylân gölgesine geldi gâyet acıdı, dahı "Hudâvendâ bedürüstî ben şuna ki gönderürsin bana ta'âmdan nice olursa râzıyam" didi. Kızlar anı işitdi, Şu'ayb'a geldiler haber virdiler. Şu'ayb ol kızlarun birini saldı ki Mûsâ'yı okıya. (24)

﴿فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ﴾ Geldi ol ikinün birisi Mûsâ'ya utanırak, gördi ki münâcât ider, "İlâhî ene'l-fakîr, ene'l-garîb, ene'l-hazîn, ene'l-hayrân" dirdi ﴿قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا﴾ bedürüstî benüm babam seni okur ki bizüm koyunumızı suvardığuniçün sana 'ivaz ide didi. Ol kızun adı Safrâ, ya Sufeyrâ, ya Safûrâ'yıdı. Ol kız elini yüzine urmışıdı atasınun **[296b]** haberini irişdüricek. Yüridiler giderek, kızcuğazun topuğı açıldı Mûsâ "Yâ emetullâh ardumca yüri yolı bana taşcuğazla göster" didi. Şu'ayb'a gelicek ta'âmı hazırıdı gel yi didi. Mûsâ "Ma'âzallâh" didi, Şu'âyb "Aç değül misin?" didi. Mûsâ "Korkaram 'amelümle 'ivaz almış olam" didi. Şu'âyb "Korkma bu bizüm ziyâfetümüzdür" didiyise oturdı yidi. Nice ki ﴿فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ﴾ anı beyân ider ya'nî vaktâ ki Şu'ayb'a geldi dahı mâcerâyı takrîr itdi Şu'ayb ﴿قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ korkma ki zâlim kavmden kurtıldun didi.

651 Eğer dersen ki "Bir peygamber olarak Şu'ayb koyunlarını kızlarının suvarmasına nasıl razı oldu?"

Su’âl: Nice revâdur Mûsâ’ya ki bir ecnebiyyeye inanur, dahı anunıla üç mîl kadarı yoldaş olur? **Cevâb:** Bir kişinün kavliyle ‘amel itmek revâdur ihbârda, hürren kân ev ‘abden zekeran kân ev ünsâ. Nâmahremlik yine kayurmaz zîrâ Mûsâ’nun ‘iffeti takrîr olundı. (25)

﴿قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ﴾ İkisinden birisi yâ ebeti anı ücretile kabûl it ki ﴿إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ﴾ bedürüstî yiğreği şunun ki ücrete tutarsın kavî olan ve emîn olan oldur ki kırk kişi götürdüği kayayı yalınuz götürdi. Bana “Yâ emetullâh ardumca yüri” didi, topuğum açılığaz didi.

Su’âl: ﴿إِنَّ خَيْرَ﴾ didi ﴿خَيْرَ﴾ lafzını ﴿إِنَّ﴾ lafzına isim bırakdı nazar nedür? **Cevâb:** Sebeb-i takdîm-i ‘inâyetdür anda. (26)

[297a] ﴿قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ﴾ Şu‘ayb bedürüstî ben dilerem ki everem sana işbu iki kızumdan birisini şunun üzerine ki sen bana hizmet idesin sekiz yıl didi. ﴿ثَمَانِيَ حِجَجٍ﴾ mef‘ûlün bihîdür, ma‘nâsı رعية ثَمَانِيَ حِجَجٍ[652]’dür.

Su’âl: Nice revâdur iki kızından birisini evermek temyîz itmeden? **Cevâb:** Ol ‘akd-i nikâh değülidi, müvâ‘adeyidi, eğer ‘akdü mısa اَنكَحْتُمْ diridi.

Su’âl: Nice revâdur icâre nefs mehr olmak, mehr mâl gerek? **Cevâb:** İmâm-ı A‘zam zevc hizmet itdüğini mehriçün revâ görmedi, evet kulı hizmetini revâ gördi. Evet İmâm-ı Şâfi‘î katında revâdur, câyizdür ki ilerüki şerî‘atde revâyıdı ola.

﴿فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ﴾ Eğer on yıl tamâm idersen ol senün keremündendür. ﴿فَمِنْ عِنْدِكَ﴾, فَهُوْ مِنْ عِنْدِكَ takdîrindedür. ﴿وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ﴾ Dahı ben dilemezem ki senün üzerine meşakkat idem didi ﴿سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ tizde bulısen sen beni inşâallâhu te‘âlâ kavline bütün olanlardan didi. Şu‘âyb ﴿وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ﴾ didiğinde ra‘yden artuk nesneye teklîf itmeyem didiğiydi. (27) ﴿قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ﴾ Mûsâ ol didiğün iki yıl senünile benüm aramdadur, iki müddetden kangısını yerine getürsem benüm üzerime aslâ söz olmaya, Tanrı biz didiğimizün üzerine tanuk olsun didi.

652 Sekiz yıl çobanlık yapmak üzere.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: Tasavvur-ı 'udvân sekizde mütesavver olur. Ta'lîk-i 'udvânun **[297b]** ikisine vechi nedür, anda nice mütesavver olur? **Cevâb:** Sekizde söz yok, anda yine söz yok, on yıldan ziyâdedeyidi nazarı. Şu'ayb şartlaşdukdan sonra Mûsâ 'asâ diledi ki koyunı anunıla süre. Kızına var bir 'asâ al gel didi. Vardı bir 'asâ getürdi Şu'ayb gördi yine dönderdi. Ol meğer âdem 'asâsıydı yediye dek vardı bu geldi, Şu'ayb Mûsâ'ya virdi. Koyunı alup gitmek istedükde "Sağ cihete varma anda ejdehâ vardur ihtiyât iderem" didi. Koyun önine düşdi Musâ'nun gitdi gür ota uğradı, Mûsâ 'asâsını dikdi dahı yatdı uyıdı. koyun otlayırak ejdehâ üzerine vardı. Koyun andan ürkdi, ejdehâ koyundan yana yüriyicek Mûsâ'nun 'asâsı aktarıldı, dahı büyük ejdehâ oldı. Yavlak cenk itdiler, Mûsâ'nun 'asâsı tinnîni öldürdi, dahı kana bulaşup geldi dikildi. Mûsâ kalkdı 'asâsını kanlu gördi, tinnîni ölmüş gördi, dahı geldi Şu'ayb'a haber virdi. Şu'ayb şâd oldı "İki yılda ne ki edra' ve der'â doğarısa senün olsın" didi. Tanrı Mûsâ'ya düşinde vahy itdi ki 'asâsını koyunun içicek suyına bandıra. Bandırdı cemî'si edra' doğdu. (28)

﴿فَلَمَّا قَضَى مُوسَى الْأَجَلَ﴾ Vaktâ ki Mûsâ müddeti yitirdi ﴿وَسَارَ بِأَهْلِهِ﴾ dahı ehliyle Mısır'dan yana teveccüh itdi, Şu'ayb'dan destûr aldı ﴿آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا﴾ Tûr'dan yanaden od gördi **[298a]** ﴿قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ﴾ Mûsâ ehline, "Ben od gördüm siz eğlenidurun bir haber ya cezve getüreyim" didi. *Cezve* diyü şu'leye dirler, ya küsaküye dirler ki içinde od ola bol.

Su'âl: ﴿أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ﴾ okundı, أَيْمَا الْأَجَلَيْنِ dahı okundı. Fark nedür iki kırâ'tce? **Cevâb:** أَيَّمَا teşdîdile okunsa mü'ekkid olur أَيّ'nün ibhâmını. أَيْمَا okunsa te'kîd olur kazâya ke'nnehû أَيُّ الْأَجَلَيْنِ صَمَمْت عَلَي قَضَائِهَا[653] dimek olur. (29)

﴿فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ﴾ Vaktâ ki ol oda geldi nidâ olundı Mûsâ'nun sağından ﴿فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ﴾ mübârek buk'ada ﴿مِنَ الشَّجَرَةِ﴾ şecerden ki tutuşmışıdı oda[654] ﴿وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ (30) أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ ﴿اسْلُكْ (31) كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ﴾[655]

653 Hangi süreyi doldurmaya azmedersen.

654 Ey Musa! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.

655 Ve "Asânı at!" (denildi). Musa (attığı) asâyı yılan gibi deprenir görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı. "Ey Musa! Beri gel, korkma. Çünkü sen emniyette olanlardansın" (buyuruldu).

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ﴾ Dahı elüni koltuğuna kıs, ya givür korkudan, ma'nâ-yı zâhir budur. Yarar ki ﴿مِنَ الرَّهْبِ﴾, ﴿وَلَّى﴾'ya müte'allik ola. Ma'nâ vaktâ ki korkasın bir nesneden elüni sana divşe dimek olur. Her kim ki korksa dahı elini kendüye redd eylese korku andan gide. Yine her kim ki korksa, dahı elini göğsü üzerine kosa korkısı gide. ﴿فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ﴾ Dahı bu ikisi ulu hüccetdür ma'bûdundan Fir'avn ve anun kavmine, zîrâ bedürüstî **[298b]** anlar fâsık tâyifeyidi.

Su'âl: ﴿مِنَ الرَّهْبِ﴾'nün iştikâkı nedendür? **Cevâb:** رَهْبَةٌ'den. رَهَب yene dirler. Asma'î yol azdı birgün, dahı bir oğlancuk ana اَدُلُّكَ عَلَي الطَّرِيقِ إِنْ اَعْطَيْتَنِي مِمَّا فِي رَهْبِكَ[656] didi. فَذَانِّكَ teşdîdile ve tahfîle okundı, ذَانِيكَ dahı okundı *yâ*yıla.

Su'âl: Hüccete neden *burhân* dindi? **Cevâb:** Ak ve nurlu olduğiçün. Nice ki ak ve semüz 'avrada *berehrehe* dirler.

Su'âl: ﴿فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ﴾'de tesniye izâfetile neye düşmedi? **Cevâb:** Eğer düşse müfrede mültebis olurdı.

Su'âl: *Cenâh* bir yirde mazmûm, bir yirde mazmûmun ileyh kılındı. Nice ki ﴿وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ﴾ didi, ﴿وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ﴾[657] didi, tevfîk ne? **Cevâb:** Mazmûmdan murâd *yed-i yümnâ*dur, mazmûmun ileyhden *yed-i yüsrâ*dur. İkisi dahı *cenâh*dur. (32)

﴿وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ﴾ (33) ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ﴾[658] Mûsâ Hudâvendâ ben anlardan bir Kıbtî öldürdüm, korkaram ki beni yerine öldüreler. Benüm kardeşüm Hârûn efsahrakdur benden, -zîrâ Mûsâ'nun dilinde 'ukde varıdı- anı peygâmber idüp benümile bile gönder ki bana mededci olup benî tasdîk ide. Zîrâ bedürüstî ben korkaram ki beni yalanlayalar didi.

Su'âl: Hârûn, Mûsâ'yı tasdîk itdüğinde fâ'ide nedür? **Cevâb:** Tasdîk **[299a]** itdüğinden murâdı anuniçün صَدَقْت dimek değüldür, bel ki ana meded itmekdür, dahı anunıla cedel itmemekdür kâfirlerilen.

656 Sana yolu gösteririm ama yeninde olandan bana verirsen.

657 Tâhâ 20/22.

658 Musa dedi ki: Rabbim! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum.

Su'âl: رِدْءًا يُصَدِّقُونِي okunsa sûret nice olur, mevsûf müfred, sıfat cem'? **Cevâb:** يُصَدِّقُونِي okunsa zamîr ا‌رِدْء'e 'âyid olmaz, bel Fir'avn'a ve anun kavmine râci' olur. (34)

﴿قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ﴾ Ya'nî Tanrı te'âlâ Mûsâ'ya, kuvvetlendürürüz seni kardeşün Hârûn'ıla ﴿وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا﴾ dahı siz ikinüze saltanat kıluruz hüccetile ﴿فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا﴾ siz ikinüze el uzatmayalar ﴿بِآيَاتِنَا﴾ varun bizüm âyâtumuzıla, ya ﴿بِآيَاتِنَا﴾ ﴿نَجْعَلُ لَكُمَا﴾ kavline müte'allikdür ﴿أَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ﴾ siz ikinüz dahı şunlar ki ikinüze uydılar gâliblerdürürler.

Su'âl: ﴿وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ﴾ didi, hâlbuki zillet içindedürler. **Cevâb:** Mecâzdur, [659]﴿إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا﴾ gibi. (35)

﴿فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ﴾ Vaktâ ki Mûsâ anlara geldi âyât-ı 'izâmumuz birle bizüm şu hâlde ki rûşenleridi ﴿قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى﴾ anlar değüldür bu Mûsâ getürdüği illâ düzülmiş sihir ﴿وَمَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ﴾ dahı işitmedük biz bunı ilerüki atalarumuzdan didi. (36) ﴿وَقَالَ مُوسَى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَى مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ﴾ Mûsâ, benüm ma'bûdum eyü bilür şunı ki hazretinden râsthığıla geldi, dahı eyü bilür şunı ki anuniçün olur 'âkıbet-i mahmûde, yâ 'âkıbet-i **[299b]** mezmûme. Bedürüstî şân budur ki kâfirler berhurdâr olmazlar.

Su'âl: *'Âkıbetü'd-dâr* tahkîkile ne nesnedür? **Cevâb:** Tanrı dünyâyı âhirete kantara kıldı bendelerine, 'ibâdetleri anuniçündür sa'yleri sa'âdetiçündür, 'âkıbet hayırlığiçündür. 'Âkıbetü'ş-şerr i'tibârsız nesnedür. Yarar ki *'âkıbetü'd-dâr* 'âkıbetü'l-emr ve'd-devle ola. (37)

﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾[660] Dahı Fir'avn "İy benüm halkum ben bilmedüm sizüniçün benden gayrı ma'bûd, Mûsâ'ya tâbi' olman" didi. Tanrı Fir'avn'a iki keleciden hışm itdi. Biri bu biri [661]﴿أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾

• • • • • • • • • • •

[659] … Ben kendimi şarap sıkarken gördüm ... Yûsuf 12/36.

[660] Firavun: Ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum. Ey Hâmân! Haydi benim için çamur üzerine ateş yak (ve tuğla imal et), bana bir kule yap ki Musa'nın tanrısına çıkayım; ama sanıyorum, o mutlaka yalan söyleyenlerdendir, dedi.

[661] "**Ben, sizin en yüce Rabbinizim!**" dedi.Nâzi'ât 79/24.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

didiğiydi. Dahı Hâmân benümiçün kiremid ve kireç bişirmekiçün od ur didi, dahı benümiçün sarh yap didi. Ya'nî kasr yap didi, elli bin bennâ cem' itdi ırgatdan, gayrı dahı kiremid ve kireç bişirmeğe. Hâmân emr itdi ağaçlar biçgulmağa buyurdı ol kasrun balçığı içinde rândeden çıkan talaşı katdılar. Dahı buyurdı ki yapdılar biş bin arşun uzunı ve üç bin arşun eniydi. Dahı Fir'avn üzerine çıkdı göğe, ok atdı Tanrı anları fitnelemeğiçün okunı kanlu dönderdi. Tanrı Cibrîl'e emr itdi indi kanadıyla urdı aktarıldı üç pâre oldı. Bir bölüği Fir'avn'un leşkerini basdı bin kez bin âdem öldi. Bir bölüği deryâya düşdi bir bölüği mağribden yana düşdi. Le'allî Mûsâ'nun Tanrı'sına muttali' olam **[300a]** dahı ben anı bedürüstî yalancılardan yakîn iderem didi. (38) ﴿وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ﴾ Serkeşlik itdi ol Fir'avn dahı anun leşkeri Mısır'un vilâyetinde burhânsız, dahı yakîn itdiler ki bedürüstî anlar bizden yana dönderülmeyeler. (39) ﴿فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ﴾ Dahı tutduk Fir'avn'ı ve anun leşkerini dahı anları atduk cehenneme, deryâda bak yâ Muhammed ki nite oldı serkeşlerün serencâmı. (40) ﴿وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنْصَرُونَ﴾ Dahı anları muktedâlar kılduk ki oddan yana okurlar halkı, kıyâmet güninde anlar mansûr olmazlar, uçmakdan yana da'vet idenler mansûr olduğu gibi. Ya'nî anlar 'azâbda ebedîler olurlar. (41) ﴿وَأَتْبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ﴾ Dahı anlara irişdürdük dünyâ sarâyında garkı la'netile dahı kıyâmet güninde anlar hışmılan giriftâr olanlardandur. (42)

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَى بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ Dahı tahkîk Mûsâ'ya Tevrât virdük ilerükileri helâk itdüğümüzden sonra şu hâlde ki envârdur halka dahı râh-nümâdur, dahı emândur 'azâbdan tâ mütte'iz olalar dahı îmân getüreler. (43) ﴿وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ﴾ Dahı sen Tûr'un sağ yanında değülidün yâ Muhammed ol vaktde ki Mûsâ'ya 'ahd itdük risâletile ki Fir'avn'a var, dahı sen hâzır olanlardan değülidün.

Su'âl: **[300b]** Peygâmber 'aleyhi's-selâm cânib-i garbda değüldiği ma'lûmıdı, şâhidlerden değüldiği dahı ma'lûmıdı, ﴿وَمَا كُنْتَ﴾ didiğinde nazar neyidi?
Cevâb: Yâ Muhammed sen anda hâzır değüldün, evet andağı mâcerâyı kemâ yenbağî haber virürsin. Ol delîldür ki hak peygâmbersin dimek olur. (44)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ﴾ Lâkin biz vahy itdük sana anı, dahı vahy itdük sana ki tâ'ifeler yaratduk dahı uzandı 'ömürler üzerine şöyle ki vahy munkatı' oldı vâcib oldı ki seni bendelerümüze peygâmber gönderevüz ve sana ilerükilerün mâcerâlarını bildürevüz. Sen hod mukîm değülidün Medyen ehlinde, okursın anlarun üzerlerine âyâtumuzı ki Şu'ayb ve ana îmân getürenleri haber virür. Bizüz ki mürsiller olduk, seni peygâmber gönderdük, seni biz öğretdük. (45)

﴿وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا﴾ Dahı sen Tûr yanında değülidün vaktâ ki biz nidâ itdük Mûsâ'ya münâcât ve teklîm gicesinde ﴿وَلَكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ﴾ rahmet olmağiçün ma'bûddundan ﴿لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ tâ inzâr idesin ol kavme ki gelmedi anlara bir nezîr senden öndin ya'nî 'Îsâ'dan berü, mütte'iz olalar. Ba'zılar ﴿إِذْ نَادَيْنَا﴾ didiği Ümmet-i Muhammed'dür didi. Vaktâ ki Mûsâ Muhammed ümmetinün sıfatını işitdi Tevrât'dan, diledi ki anları göre. Tanrı anları göremezsin, evet sana sözlerini işitdürem didi. Dahı Tanrı te'âlâ *yâ ümmete Muhammedin* didi. Anlar *lebbeyk* **[301a]** *yâ rabbenâ lebbeyk* didiler. Mûsâ anlarun avâzından lezzet aldı. Tanrı ﴿قَدْ اَجَبْتُمْ قَبْلَ اَنْ تَدْعُونِي وَاَعْطَيْتُكُمْ قَبْلَ اَنْ تَسْأَلُونِي وَغَفَرْتُ لَكُمْ قَبْلَ اَنْ تَسْتَغْفِرُونِي[662] didi. (46) ﴿وَلَوْلَا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Evvel ﴿لَوْلَا﴾ imtinâ'iyyedür, ikincisi tahsîsiyyedür. Evvel فَا 'atfiçündür, sonrağısı cevâb-ı ﴿لَوْلَا﴾'dur. Zîrâ hüküm emrdedür, âyetde takdîm vardur. Ma'nâsı, eğer Hudâvendâ niçün bize peygâmber göndermedün ki senün âyâtuna uyayıduk, dahı mü'minlerden olayduk didikleri olmayayıdı mu'azzeb olalardı, dünyâda musîbet irişeydi anlara ol me'âsî sebebiyle ki işlediler dimek olur.

Su'âl: Bu ma'nâ nice müstakîm olur, hâlbuki 'ukûbet sebeb kılındı irsâle, kavl sebeb kılınmadı dâhil olduğiçün harf-i imtinâ' üzerine anun? **Cevâb:** Kavl maksûddur ki sebeb ola irsâl-i rusüle. Lâkin 'ukûbet vaktâ ki sebeb oldı kavle kılındı ol 'ukûbet sebeb-i irsâl kavl vâsıtasıyla, dahı üzerine ﴿لَوْلَا﴾ girdi, dahı kavl anun üzerine 'atf olundı. (47)

662 Siz bana dua etmeden önce duanıza icabet ettim, siz benden istemeden size verdim, siz benden istiğfar etmeden önce sizi bağışladım.

﴿فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا﴾ Vaktâ ki anlara bizüm katumuzdan hak peygâmber geldi şöyle ki hüccetleri kalmadı ﴿قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى﴾ anlarıniçün virilmedi Mûsâ virildüği mu'cizeler gibi ki Tevrât gibi kitâb bir uğurda indi, 'asâ ejdehâ oldı, el âfitâb gibi şu'le virdi, deryâ on iki pâre oldı didiler. ﴿أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ﴾ **[301b]** Anlarun ebnâ-i cinsi inkâr itmediler mi şuna ki Mûsâ virildi Muhammed'den öndin ﴿قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا﴾ Mûsâ ve Hârûn hakkında iki cadudur, yardımlaşdılar didiler ﴿وَقَالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ﴾ dahı bedürüstî biz her birine kâfirlerüz didiler.

Su'âl: ﴿مِنْ قَبْلُ﴾'yi neye müte'allik idersin? **Cevâb:** ﴿أَوَلَمْ يَكْفُرُوا﴾'ya müte'allikdür, yarar ki ﴿أُوتِيَ﴾'ye müte'allik ola. Takdîr مِنْ قَبْلِ مُحَمَّدٍ dimek olur, ya مِنْ قَبْلِ الْقُرْآنِ dimek olur. Ya Mekke ehli "Hârûn ve Mûsâ sâhirândur" didiler, ya "Mûsâ ve Muhammed sâhirândur" didiler. (48)

﴿قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَى مِنْهُمَا أَتَّبِعْهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ Yâ Muhammed anlara bir kitâb getürün Tanrı'dan ki ehdâ ola Tevrât'dan ve Kur'ân'dan uyayım ana eğer gerçeklerseniz digil. (49) ﴿فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ Ya'nî boyun sunmazlarısa kitâb getürmeğile sana bil ki bedürüstî anlar hevâlarına uyarlar, küfürde kim edallrakdur şundan ki hevâsına uyar şu hâlde ki Tanrı'dan burhânı yokdur gönülleri mühürlü olduğiçün.

Su'âl: ﴿يَسْتَجِيبُوا لَكَ﴾ didi lâmıla âyetde. Şâ'ir yine فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا عِنْدَ ذَاكَ مُجِيبُ[663] didi lâmsız. Ta'diye işini nice idersin? **Cevâb:** Bu fi'l ta'diye ider du'âya bi-nefsihî dâ'iye lâmıla ta'diye ider.

Su'âl: İsticâbet-i du'âyı iktizâ ider bunda du'â yok. **Cevâb:** Vardur du'â takdîr-i âyet فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا دَعَائَكَ إِلَي الْإِتْيَانِ بِالْكِتَابِ أَلْأَهْدَي فَاعْلَمْ أَنَّهُمْ قَدْ أُلْزِمُوا[664]'dur.

[302a] Su'âl: ﴿لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ didi, hâlbuki zâlimlerden nice mühtedîler vardur. **Cevâb:** لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ مَادَامُوا عَلَي ظُلْمِهِمْ[665] takdîrindedür. (50)

663 Bu davete icabet etmedi hiç kimse.

664 Senin daha iyi kılavuzluk edecek kitabı getirmeleri için yapmış olduğun çağrıya icabet etmezlerse, bil ki mağlup olmuşlardır.

665 Zulmlerine devâm ettikleri sürece Allah zâlim kavme hidâyet etmez.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ Dahı tahkîk anlara Kur'ân ulaşdurduk va'den ve va'iden ve kısasan ve 'iberan ve mevâ'iza ve nesâyiha anlarun sa'âdetmend olduklarını dilediğümüz içün ki mu'tebir olalar, dahı îmân getürürler. (51) ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ﴾ Şunlar ki anlara kitâb virdük Muhammed gelmezden öndin anlar Muhammed'e şimdi îmân getürürler. Murâd kırk kişidür ehl-i İncîl'den Müsülmân olmışlardı Muhammed ba's olmadın, otuz iki kişiydi Habeşe'den, sekiz kişiydi Şâm'dan. (52) ﴿وَإِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ﴾ Vaktâ ki okına anlarun üzerine Kur'ân îmân getürdük ana dirler bedürüstî ol hakdur ki bizüm ma'bûdumuzdandur dirler. Bedürüstî ol inmezden burun biz ana îmân getürdicilerüz didiler.

Su'âl: Gelmedük peygâmbere nice îmân getürürler, hâlbuki Muhammed eli üzerine îmân getürdiler? **Cevâb:** ﴿مُسْلِمِينَ﴾ didiği *mü'minîne bi-na'tihî ve sıfatihî* dimek olur.

Su'âl: İki istînâfun arasında fark nedür? **Cevâb:** ﴿إِنَّهُ الْحَقُّ﴾ ta'lîldür, ﴿آمَنَّا بِهِ﴾ lafzına. Zîrâ hak olıcak vâcibdür ki ana îmân getüreler. ﴿إِنَّا كُنَّا﴾ beyândur ﴿آمَنَّا بِهِ﴾ kavline. Zîrâ muhtemildi ki îmân ana yakında ve yırakda olmış olayıdı. **[302b]** ﴿آمَنَّا﴾ beyân itdi ki îmânları anlarun Kur'ân inmezden öndin idi. (53) ﴿أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا﴾ Anlara sevâbları virilür iki kerre. Biri İncîl'e ve 'Îsâ'ya îmân getürdükleridür, biri Kur'ân'a ve Muhammed'e îmân getürdükleridür sabr itdükleriyle incildükleri üzerine müşriklerden ﴿وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ﴾ Dahı terk iderlerdi yamanlığı îmân üzerine sâbit olmağıla nice ki Ebû Cehil anlara ﴿مَا رَأَينَا اَجْهَلَ مِنْكُمْ﴾[666] deyicek ana uymadılar, Muhammed'ün dîninden dönmediler. ﴿وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾ Dahı şunlara ki anlara rûzî kılduk sadaka itdiler. (54) ﴿وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ﴾ Vaktâ ki yaman keleci işitdiler müşriklerden andan i'râz itdiler işitmeze urup, dahı bize bizüm dînimüz size sizün dîninüz. *Selâmün 'aleyküm* dimek "Biz size mu'ârâza itmezüz" dimek olur. Câhil sohbetini taleb itmezüz didiler.

Su'âl: ﴿لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ﴾ diyü kime hitâb itdiler? **Cevâb:** Ehl-i lağva hitâb itdiler. (55)

666 Sizden daha câhilini görmedik.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾ Bedürüstî sen yâ Muhammed îmâna kulağızlayamazsın sevdüğüni lâkin Tanrı kulağızlar şunı ki diler. Zîrâ ol eyü bilür îmâna lâyık olanları. Rivâyetdür ki Ebû Tâlib ölür çağda yâ ma'şeri Benî Hâşim, Muhammed'e mutî' olun, dahı ana îmân getürün, tâ devletlenesiz didi. Peygâmber ana "Yâ 'ammi anlara nasîhat idersin sen niçün tutmazsın?" didi. **[303a]** Ebû Tâlib "Kardeşüm oğlı ne dilersin?" didiyse, "Yâ 'ammi lâ ilâhe illallâh digil" didi. Ebû Tâlib "Yâ ibne ehî, bilürem sâdık peygâmbersin lâkin şimdi îmân getürürsem korkdı getürdi diyeler, ko şu pirlerimüzün dîni üzerine ölürem" didi, dahı cân virdi. (56) ﴿وَقَالُوا إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدَى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ Kureyş eğer biz senünle râst yolı yürürsevüz, ya'nî sana îmân getürürsevüz Mekke'den çıkarılırız 'Arab şerriyle didiler. Tanrı anlara, biz anları Mekke'de mütemekkin kılmaduk mı şu hâlde ki haramıdı âminidi andağılar gâretden ve sebyden taşınurdı, anlara her nesnenün semerâtı, ya'nî her levnden anlara rızık olmağiçün hazretümüzden, lâkin ekseri anlarun bilmezler ki bizdendür ol didi.

Su'âl: ﴿رِزْقًا﴾ neyile mansûbdur? **Cevâb:** Yarar ki mef'ûlün lehû ola, eğer ﴿رِزْقًا﴾ مَرْزُوقًا ma'nâsına olursa hâl olur. (57)

﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا﴾ İy nice helâk itdük köylerden ki Tanrı'nun ni'metinde azdılardı şükrini bilmemeğile ﴿فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ﴾ şol evleridür ki anlarun, ısız kalmış içinde, ya'nî deyyâr yok. Anlardan sonra sâkin olmazlar anda meğer az zamân, ya'nî müsâfirler anda bir gün ya yarım gün eğlenürler anlara biz vârisler **[303b]** olduk, zîrâ ﴿إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا﴾[667] didi. (58) ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَى إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ﴾ Dahı yâ Muhammed senün ma'bûdun köyleri her zamânda helâk idici olmadı şuna değin ki anun büyükreğine peygâmber göndere ki okır anlarun üzerine bizüm âyâtumuzı. Biz köyleri helâk idiciler olmazuz, meğer ehli anlarun müşrikler olalar. Yarar ki ﴿أُمِّهَا﴾'dan murâd Mekke ola, ﴿رَسُولًا﴾'den murâd Muhammed Rasûlullâh ola. أُمِّهَا kesr-i hemzeyile dahı okundı. (59)

667 **Şüphesiz yeryüzüne ve onun üzerindekilere biz varis olacağız, biz**! Ancak bize döndürülecekler. Meryem 19/40.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ Her ne ki virilürsiz emvâlden ve gayrıdan ol az dünyânun metâ'ıdur, dahı anun bezeğidür az. Bâkî kalur ol nesne ki Tanrı katındadur sevâbdan ve cennâtdan yiğrekdür, dahı edvemdür. Anlamaz mısız ki bâkî yiğdür fânîden. (60) ﴿أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ﴾ Şol ki biz ana va'de kılduk görklü va'de, dahı ana ol irişicidür, şunun gibi midür ki anı dünyâ metâ'ıyla mütemetti' kıldık, andan sonra ol kıyâmet güninde cehenneme hâzır olanlardandur. Ya'nî ikisinün hâli berâber midür? Âyet 'Ammâr b. Yâsir ve Ebû Cehil hakkında indi, evet hüküm 'âmmdur.

Su'âl: Ol iki فَا'nun dahı ثُمَّ'nün vechi nedür? **Cevâb:** Evvel giçen âyetde metâ'-ı hayât-ı dünyâyı ve mü'minlerün sevâbını yâd itdi, andan sonra **[304a]** ol ikinün tefâvütine işâret itdi فَا'yıla. İkinci فَا tesbîbiçündür. ثُمَّ hâl-i ihdâr müterâhî olduğını beyân ider, hâl-i temettu'dan terâhî vaktiçün değül. (61)

﴿وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ﴾ An yâ Muhammed ol güni ki Tanrı nidâ ide dahı "Kanı anlar ki bana şerîklerdür diyü zu'm iderdinüz!" diye.

Su'âl: ﴿تَزْعُمُونَ﴾ ef'âl-i kulûbdandur, mef'ûleyni kanı? **Cevâb:** Mahzûflardur, takdîr الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ شُرَكَائِيَ[668]'dür. (62)

﴿قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ﴾ Eyitdi şunlar ki 'azâb hak oldı anlarun üzerine, "Hudâvendâ şunlar ki azdurduk anları dalâlete da'vet idüp azdurduk şunun gibi ki biz azduk." Ya takdîr-i âyet هَؤُلَاءِ هُمُ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا'dur, sonrağı ﴿أَغْوَيْنَا﴾ müste'nefdür. Ma'nâ اَضْلَلْنَاهُمْ كَمَا ضَلَلْنَا[669]'dur, ya'nî ikrâh itmedük gayy üzerine bel ki anlar ihtiyârlarıyla azdılar, teberrâ eyledük anlardan ve anlarun küfrinden, senün hazretine yalan söylediler, üzerimüze bize tapmazlardı diyeler. (63) ﴿وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأَوُا الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ﴾ Dahı kâfirlere okun putlarınuzı ki anlara tapardınuz Tanrı'yı koyup dine. Dahı anları okıyalar anlar cevâb virmeyeler dahı ol günün 'azâbını görüp kâşkî biz dahı râst yola yürimiş

668 Benim ortaklarım olduğunu zu'm ettikleriniz.

669 Sapıttığımız gibi onları da saptırdık.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

olayduk diyeler. Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ilâhî عَنْ مَنَعْتَهَا وَ اَعْدَائَكَ اَعْطَيْتَ الدُّنْيَا اِلَهِي اَوْلِيَائِكَ فَقَالَ اَعْطَيْتُهَا اَعْدَائِي لِيَتَمَرَّغُوا وَمَنَعْتُهَا اَوْلِيَائِي لِيَتَضَرَّعُوا[670]

[304b] Su’âl: ﴿لَوْ﴾ şart içündür asılda, cevâbı kanı? **Cevâb:** Muzmerdür, takdîri لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ[671]’dur. (64)

﴿فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا﴾ (65) ﴿وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ﴾[672] ﴿يَتَسَاءَلُونَ﴾ An yâ Muhammed ol güni ki okıya anları dahı anlara ne cevâb virdiniz peygâmberlerime diye. Dahı haberler yolı münsedd ola üzerlerine anlarun ol günde heybetden, dahı anlar birbirine sormayalar. Rivâyetdür ki “Tanrı bilür” diyeler. (66) ﴿فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَى أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ﴾ Ammâ şol ki şirkden tevbe kıla dahı îmân getüre ve ‘amel-i sâlih ide matmû‘dur ki anlar sa‘âdetmendlerden olalar. (76) ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ Senün ma‘bûdun yâ Muhammed yaradur şunı ki diler, dahı güzîde kılur risâletile irâde anundur. Dahı kimsenün değül. (68) ﴿وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾[673]

Su’âl: İsm-i mevsûle râci‘ kanı? **Cevâb:** Mahzûfdur, aslı kelâm مَا كَانَ لَهُم فِيهِ الْخِيَرَةُ[674]’dür, hazf olundı. (69)

﴿وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾[675]

Su’âl: Dünyâda olan hamd zâhir âhiretde hamd nicedür? **Cevâb:** Âhiretde hamd ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ﴾[677], ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ﴾[676], ﴿الْحَمْدُ

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

670 Allah’ım dünyalığı düşmanlarına verdin ve dostlarından men ettin. (Allah) dedi, dünyalığı düşmanlarıma verdim ki onunla aldansınlar, oyalansınlar diye ve dostlarımdan men ettim ki tazarruda bulunsunlar diler.

671 Hidâyet üzerine gitselserdi azâbı görmezlerdi.

672 O gün Allah onları çağırarak: Peygamberlere ne cevap verdiniz? diyecektir.

673 Rabbin, sînelerinde gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir.

674 Onlar için o hususta söz hakkı yoktur.

675 İşte O, Allah’tır. O’ndan başka tanrı yoktur. Önünde de, sonunda da hamd O’nundur, hüküm O’nundur. Ve ancak O’na döndürüleceksiniz.

676 Fâtır 35/34.

677 Zümer 39/74.

﴿لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[678]'dür. Âhiretde hamd itmek ve tesbîh itmek **[305a]** revâdur ki ola. (70)

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ Yâ Muhammed anlara, haber virün bana eğer Tanrı giceyi üzerinüze muttasıl kılsa kıyâmet günide değin ﴿مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ أَفَلَا تَسْمَعُونَ﴾ Tanrı'dan gayrı kimdür ki size bir pâre gündüzden getüre ki anunıla mesâlihinüzi idesiz, işitmez misiz mevâ'izi di yâ Muhammed. (71) ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾[679] didiği ya'nî anda râhat olasız dimek olur. Dahı أَفَلَا تُبْصِرُونَ قُدْرَةَ اللهِ[680] dimek olur.

Su'âl: ﴿بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ﴾ mukâbelesinde بِنَهَارٍ تَتَصَرَّفُونَ فِيهِ neden dimedi? **Cevâb:** *Tasarruf* nehârda hemân me'âşda olmaz bel ki fevâyid çokdur gice ol menzilde değül. (72)

﴿وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ Dahı ol ma'bûdun ba'zı rahmetinden oldur ki kıldı sizüniçün giceyi tâ anda râhat olasız, dahı kıldı gündüzi tâ anun ni'metinden anda taleb idesiz dahı ol ni'metün mün'imine şükr idesiz. (73)

﴿وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ﴾[681]

Su'âl: Bu âyetün tekrârında fâyide nedür? **Cevâb:** Ziyâde tevbîhdür kâfirlere, dahı i'lâmdur bunı ki küfürden kabîh nesne yokdur. (74)

﴿وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا﴾ Her ümmetden bir tanuk çıkarduk, murâd peygâmberleridür ﴿فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ﴾ **[305b]** dahı anlara, şirk itdüğünüze, dahı peygâmberinüze muhâlefet itdüğünüze hüccet getürün didik ﴿فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ﴾ 'âciz oldılar dahı ol vaktın bildiler ki hak bedürüstî Tanrı didiğidür, dahı

678 Fâtiha 1/2.

679 De ki: Söyleyin bakalım, eğer Allah üzerinizde gündüzü ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah'tan başka, istirahat edeceğiniz geceyi size getirecek tanrı kimdir? Hâla görmeyecek misiniz?

680 Allah'ın kudretini görmüyor musunuz?

681 O gün Allah onları çağırarak: Benim ortaklarım olduklarını iddia ettikleriniz hani nerede? diyecektir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tubav.gov.tr

peygâmberleri didiğidür. ﴿وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾ dahı belisiz oldı anlardan şunlar ki anlara yalan yire taparlardı. (75)

﴿إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى﴾ Bedürüstî Kârûn Mûsâ kavmindenidi, ya'nî ana îmân getürenlerdenidi, ya Mûsâ'nun 'ammisi oğlıydı, ya Mûsâ anun kızkardeşi oğlıydı. Hûb sûret olduğiçün ana münevver dirlerdi. Nübüvvet Mûsâ'nun idi, kurbân Hârûn elindeyidi, Kârûn küsdi. ﴿فَبَغَى عَلَيْهِمْ﴾ Dahı anlarun üzerine 'âsî oldı, dahı kimyâ bilürdi ﴿وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ﴾ dahı ana genclerden virdük ﴿مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ﴾ şunı ki bedürüstî anun mefâtihi 'aciz iderdi 'usbeyi götürmekde. *'Usbe* ondan doksana değindür, ya altmış katır yükiydi. Rivâyetdür ki her kilîd dili barmak kadarıncayıdı, her dilile yetmiş hazîne açılurdı göndenidi. Ol 'usbe kuvvet eyeleriyidi, *mefâtih* yarar ki meftah cem'i ola, meftah hazînedür hazâyin dört yüz binidi. ﴿إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ﴾ Ol vaktde Kârûn'a kavmi şâd olma ki bedürüstî mâlıla Tanrı mağrûrları sevmez didi. (76) ﴿وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ﴾ Dahı taleb it âhiret sarâyını şunda ki mütekallibsin Tanrı virdüğinden ﴿وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا﴾ dahı sana yitecek kadarını **[306a]** unutma dünyâdan. ﴿وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ﴾ Dahı ihsân it Tanrı'nun bendelerine nice ki Tanrı sana ihsân itdi ﴿وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ﴾ dahı fesâd itme yir yüzinde ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ﴾ bedürüstî Tanrı müfsid olanları sevmez didi. rivâyet vardur ki diyen Mûsâ'yıdı. (77)

﴿قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَى عِلْمٍ عِنْدِي﴾ Kârûn bedürüstî ben mâl virildüm 'ilm üzerine ki benüm katumdadur didi. *'İlm* didiği Tevrât'ıdı ya 'ilm-i kimyâyıdı. ﴿أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا﴾ Tanrı te 'âlâ bilmez mi Kârûn'ı ki bedürüstî Tanrı tahkîk helâk itdi andan öndin ümmetlerden şunı ki artukdakdur Kârûn'dan kuvvet yöninden, dahı çokrakdur cem' yöninden emvâli ﴿وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ﴾ dahı mücrimler günâhlarından sorulmayalar.

Su'âl: [682]﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ ya nedür? **Cevâb:** Su'âl-i isti'lâm olmaz, su'âl-i tevbîh olur.

[682] Rabbin hakkı için, onların hepsini sorguya çekeceğiz! Hicr 15/92.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿وَلَا يُسْأَلُ﴾'nün vech-i ittisâli mâ kabline nicedür? **Cevâb:** Vaktâ ki Kârûn andurdı kendüden ilerü tâğîleri şeddâd ve Nemrûd gibi Tanrı 'alâ sebîli't-tehdîd ﴿وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ﴾ didi. (78)

﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ﴾ Dahı çıkdı Kârûn kavminün üzerine bezeğinde boz katır binmişidi altun eyerile. Dört bin bilesince kendü zeyyinde âdem varıdı atlar üzerinde atlas cullarla. Sağında üç yüz güzel oğlan, solında **[306b]** üç yüz karavaş binmişlerdi, anlar dahı dürlü hüllelerileyidi. Rivâyet vardur ki binen doksan bindi. ﴿قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾ Eyitdi şunlar ki dünyâ mâlını dilerler, kâşki Kârûn'a olan gibi bize dahı olaydı ki bedürüstî ol ulu nasîb issidür didi. Temennâ kılanlar kem himmetlü mü'minlerdi. Ya 'Âlî himmetlü mü'minlerdi îsâr itmekiçün temennâ kıldılar, ya kâfirlerdi. Evceh evvelki rivâyetdür. (79) ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ﴾ Dahı eyitdi şunlar ki takvâ virildiler dönün sözinüzden, terk idün temennâyı ki Tanrı sevâbı yiğrekdür şuna ki îmân getürdi, dahı 'amel-i sâlih işledi. Cennâtıla mütemetti' olmaz meğer sâbir bendeler didi. (80)

﴿فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ﴾ Geçürdük Kârûn'ı yire, dahı evini anun yire. Sebeb oldı ki bir hesnâ 'avrada bir kızıl altun virdi ki Mûsâ'ya zinâ yapa. Mûsâ bilicek gazab itdi, kargıdı, Tanrı yire geçürdi. Hikâyet hod meşhûrdur. ﴿فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ﴾ Anuniçün nökerler olmadı ki anı alı koyalar Tanrı'nun 'azâbından dahı Mûsâ'dan intikâm edicilerden nesne olmadı. (81) ﴿وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ﴾ **[307a]** Dahı oldı şunlar ki anun mekânını ve mertebesini düne gün temennâ kıldılar, görmez misin ki Tanrı döşer rızkı şuna ki diler kendü bendelerinden ve rûzi kılur darlığıla dirler. Eğer Tanrı'nun bize minneti olmayayıdı bizi dahı yire geçürürdi dirler. Dahı görmez misin ki kâfirler berhurdâr olmaz dirler. Evlâ budur ki وَيْ sıladur takdîr كَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ'dur. Ba'zılar katında وَيْ kelime-i nedmdür. Ba'zılar katında وَيْكَأَنَّ, وَلَكِنَّ ma'nâsınadur. (82)

﴿تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ﴾ Ol ev ki âhiret sarâyıdur ﴿نَجْعَلُهَا﴾ kıluruz anı ﴿لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا﴾ şunlariçün ki yir yüzinde tekebbürlik dilemezler ve serkeşlik dilemezler îmândan ve 'isyân dilemezler. ﴿وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ dahı 'âkıbet-i

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

mahmûde müttakî bendeleriçündür. (83) ﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ Dahı her kim ki günâhıla gele, cezâ olunmaz şunlar ki günâhlar itdiler meğer şunun kadarınca ki işlediler. (84) ﴿إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ﴾ Bedürüstî şol Tanrı ki Kur'ân'ıla 'amel itmeği ve anun hükmüni irişdürmeği üzerine vâcib itdi, her-âyine döndericidür seni vatana. Peygâmber 'aleyhi's-selâm Cuhfe'ye irişicek Mekke önüne düşdi, Cibrîl indi bu âyeti getürdi. ﴿قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَى وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ Benüm ma'bûdum eyü bilür şunı ki risâletile ve Kur'ân'ıla geldi şunı dahı eyü bilür ki rûşen azgunluk içindedür di yâ Muhammed. **[307b]** Ya'nî "Dalâl içinde ben miyem ya siz misiz!" dimek olur. (85)

﴿وَمَا كُنْتَ تَرْجُو أَنْ يُلْقَى إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ﴾ Dahı ummazdun sen ki üzerine Kur'ân ineydi lâkin ol Kur'ân rahmet oldı senün ma'bûdundan, sen kâfirlere ard ve arka olma yâ Muhammed.

Su'âl: ﴿قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ﴾ nice muttasıl olur mâ kabline? **Cevâb:** Vaktâ ki Tanrı va'de itdi peygâmberine me'âdına dönmeği ana ﴿رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَى﴾ digil müşriklere didi. Ya'nî me'âdda zâhir olur sevâba müstahik olan ve 'ikâba müstahık olan.

Su'âl: ﴿إِلَّا رَحْمَةً﴾ ne vechile istisnâdur? **Cevâb:** İstisnâ ma'nâ i'tibâriyledür, takdîr [683] ﴿وَمَا أُلْقِيَ عَلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ﴾'dür, ya ﴿إِلَّا﴾, ﴿لَكِنَّ﴾ ma'nâsınadur. (86)

﴿وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ﴾ Dahı men' itmesün seni yâ Muhammed ve ayırmasun Kur'ân'dan ve tevhîdden ﴿بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَيْكَ﴾ şundan sonra ki sana indi ﴿وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ﴾ dahı ma'bûdunun tevhîdine da'vet it ﴿وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ dahı müşriklerile bile olma dînleri üzerine.

Su'âl: ﴿وَلَا يَصُدُّنَّكَ﴾ didi, ﴿وَلَا تَكُونَنَّ﴾ didi. Muhammed hod kimseye boyun sunar kişi değülidi. **Cevâb:** Hitâb ashâbadur eğerçe sûretde Muhammed'i muhâtab idindi. (87)

﴿وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ﴾ Tanrı birle bir ma'bûd dahı vardur dime yâ Muhammed ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ ki ma'bûd yokdur hergiz, meğer ol ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾

683 Sana Kitap ancak rabbinden bir rahmet olarak verildi.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

her nesne fânîdür, meğer ol. Ya her 'amel bâtıldur meğer şol ki anun rızâsiçün yaradıldı ol hâlik değül cinân ve nîrân ve hûr **[308a]** ve vildân gibi. ﴿لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ Hüküm anuniçündür dahı saltanat anundur dahı andan yana döndürülürsiz. يُرْجَعُونَ, yâ'yıla dahı okundı. (88)

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

29. ‘ANKEBÛT SÛRESİ

سُورَةُ العَنْكَبُوتِ مَكِّيَّةٌ أَوْ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ تِسْعٌ وَسِتُّونَ اَوْ سَبْعُونَ أَيَةً[684]

TÜBA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿الم﴾ (1) ﴿أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ﴾ Halk sağındı mı ki salı-virileler âmennâ didükleriçün dahı fitnelenmeyeler ve mübtelâ olunmayalar ki muzdarib mütemekkinden seçile.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Su’âl: حَسِبَ’nün mef‘ûleyni kanı? **Cevâb:** Takdîr-i âyet أَحَسِبَوا تَرْكَهُمْ غَيْرَ مَفْتُونِينَ لِقَوْلِهِمْ آمَنَّا[685]’dur.

www.tuba.gov.tr

Su’âl: ﴿أَنْ يَقُولُوا﴾ ‘illetidür anları fitnesiz terk itmeğün, pes haber nice vâkı‘ olur? **Cevâb:** Bu şunun gibidür ki خُرُوجُهُ لِمَخَافَةِ الشَّرِّ[686] dirsin ve ضَرْبُهُ لِلتَّأْدِيبِ[687] dirsin, câyizdür ‘illetiken. Vaktâ ki ﴿قُلْ هُوَ الْقَادِرُ﴾[688] âyeti indi Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm bu tarîkile benüm ümmetüm kalmaz yâ Cibrîl didi. Cibrîl ‘aleyhi’s-selâm du‘a eyle didi. Peygâmber ‘aleyhi’s-selâm iki rek‘at namâz kıldı, dahı du‘a itdi ki ümmetinün üzerine ‘azâb indürmeye. Cibrîl ‘aleyhi’s-selâm indi, yâ

684 ‘Ankebût sûresi; Mekke’de veya Medîne’de nâzil olmuştur, 69 veya 70 âyettir.

685 “İnandık” sözünü söylediklerinden sonra onları denemeden bırakacağımızı mı sanıyorlar.

686 Onun çıkıp gidişi kötülükten korktuğu içindir.

687 Dövmesi terbiye içindir.

688 En‘âm 6/65.

Muhammed Tanrı ümmetini hasfdan ve taş yağdurmakdan âzâd itdi didi, evet ittibâ'-ı hevâ ve katlden âzâd itmedi didi. Yine Peygâmber 'aleyhi's-selâm niyâz itdi, diledi ümmetini, ol dem bu âyet indi. (2)

﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ Tahkîk fitneledük şunları ki anlardan öndinidi. Ya'nî kimisini depesinden biçdiler, kimisini **[308b]** ensesinden boğazladılar anlar hak dînden dönmediler. ﴿فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ﴾ Her-âyine Tanrı bilür şunları ki râst oldılar yalancıları dahı bilür.

Su'âl: Tanrı bildiği hod rûşenidi, ne ma'nâdan ﴿فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ﴾ didi? **Cevâb:** ﴿فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ﴾ didiği[689] فَلَيَمِيزَنَّ الصَّادِقُ مِنْهُمْ مِنَ الْكَاذِبِ dimek olur. وَلَيُعْلِمَنَّ اللَّهُ dahı okundı. (3)

﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا﴾ Sağındı mı şunlar ki seyyi'ât işlerler ki bizden kurtılalar ﴿سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ ne yaman hükümdür ol hüküm ki iderler.

Su'âl: حَسِبَ'nün iki mef'ûli kanı? **Cevâb:** ﴿أَنْ يَسْبِقُونَا﴾'dur, ya حَسِبَ, قَدَّرَ ma'nâsınadur. ﴿أَمْ﴾ munkatı'adur, ya'nî bu husbân ilerüki husbândan ed'afdur. (4)

﴿مَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ اللَّهِ﴾ Her kim ki Tanrı'nun likâsını uma ﴿فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ﴾ bedürüstî Tanrı takdîr itdüği ecel ki mevtdür, lâşekk gelicidür.[690] ﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

Su'âl: ﴿فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ﴾ nice cevâb-ı şart vâkı' oldı? **Cevâb:** Takdîr مَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ لِقَاءَ اللَّهِ لَآتٍ'dür.[691] Zîrâ likâ, eceldedür. (5)

﴿وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ Dahı her kim ki çalışa harbile, ya gayrı harbile bedürüstî kendü nefsiçün çalışur. Bedürüstî Tanrı 'âlemlerden ganîdür. Bu âyet dahı ilerüki âyet 'Alî ve Hamza ve 'Ubeyde b. el-Hâris hakkında indi ki Bedir gazâsında cenk itdiler. (6) **[309a]** ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ Her-âyine anlarun günâhlarını örterüz dahı her-âyine işledükleri âmellerden efdalile cezâ iderüz. (7) ﴿وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا﴾ Dahı vasiyyet itdük ya'nî buyurduk âdem olana anasını eyü göre ﴿وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا﴾ dahı eğer

689 Sizden doğru söyleyen ile yalancıyı muhakkak ayırır.

690 O işitendir, bilendir.

691 Sizden kim Allah'a kavuşmayı ümit ederse bilsin ki Allah ile kavuşma muhakka gelecektir.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

cehd itseler ki bana şerîk idesin şol nesneyi ki ana ‘ilmün yokdur mutî‘ olma anlara ﴿إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ﴾ benden yanadur dönmeğünüz ﴿فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ dahı haber virürem ben anda şunı ki işlerdünüz. (8) ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ﴾ Her-âyine anları sâlih bendeler içine givirürüz. (9)

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ﴾ halkdan şol vardur ki îmân getürdük Tanrı’ya dir. Vaktâ ki Tanrı tâ‘atinde incidile, halkun ‘azâbını Tanrı âzâbı gibi sanur âhiretde ﴿وَلَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ﴾ eğer senün ma‘bûdundan zafer gelse düşmenler basılıp bedürüstî biz sizünle bileydük, bize dahı ganîmetden nasîbümüzi virün dirler. ﴿أَوَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ﴾ Tanrı eyürek bilmez mi şunı ki âlemlerün kulûbundadır. Âyet ‘Ayyâş b. Rebî‘a hakkında indi ki hicret idicek anası gamkîn oldı. Dahı Ebû Cehil b. Hişâm ve kardeşi Hâris tutdılar getürdiler, dahı bukağuladı anası, dahı döğdiler ki Muhammed’ün dîninden **[309b]** döndi. (10) ﴿وَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ﴾[692] (11)

﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ Dahı eyitdi şunlar ki kâfire oldılar şunlara ki îmân getürdiler uyun bizüm dînümüze ki biz anun üzerineyüz dahı Muhammed’e kâfir olun dahı biz sizün günâhunuzı götürelüm dahı ne ki Tanrı’dan gele bizüm boynumuza didiler. Tanrı te‘âlâ, anlar götürüciler değül mü’minlerün günâhından bir nesneyi, bedürüstî anlar yalancılardur didi.

Su’âl: Tanrı anlara kâzibler didi hâlbuki bilür ki ol ‘ahde vefâ idemezler dahı îfâ itmeğe kâdir dahı olamazlar. **Cevâb:** Tanrı anlara kâzib didi, zîrâ gönülleri dillerine muhâlifidi. (12)

﴿وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْأَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾ Dahı her-âyine götürülürler anlar kendüler günâhını, dahı günâhlar götürürler gayrun kendüler günâhlarıyla, dahı sorılurlar şundan ki çıkarurlardı yalanlardan.

Su’âl: Evvel ﴿وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ﴾ didi sonra ﴿وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ﴾ didi tenâkuz olmaz mı? **Cevâb:** ﴿وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ﴾ didiği

[692] Allah, elbette iman edenleri de bilir, iki yüzlüleri de bilir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

kendüler günâhıdur ﴿وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ﴾ didiği sefile günâhlarıdur, mü'minler günâhları değül. (13)

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ﴾ Dahı eğlendi Nûh aralarında bin yıldan **[310a]** elli eksük, dahı anları tûfân aldı zîrâ anlar müşrikleridi.

Su'âl: Niçün dokuz yüz elli yıl dimedi? **Cevâb:** Tanrı getürdüği ahkem ve ahsardır. Bir dahı sâmi'un kulağında bin yıl -ki âdedün başıdur- artuk eser eyler. Nûh'un 'ömri bin elli yıl idi kırkında nübüvvet geldi tokuz yüz elli yıl inzâr itdi. Altmış yıl dahı tûfândan sonra yaşadı. Rivâyetdür ki bin dört yüz yıl yaşadı.

Su'âl: Mümeyyiz niçün evvelâ seneyile oldı sonra 'âmile oldı? **Cevâb:** Belâgatde tefennün nâzük olur. (14)

﴿فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ Dahı kurtarduk Nûh'ı ve sefîne içindekileri gark olmakdan dahı ol sefîneyi 'âlem halkına 'ibret kılduk. (15) ﴿وَإِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾[693] (16) ﴿إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا﴾ Bedürüstî siz taparsız Tanrı'dan gayrı putlara ellerünüzile yonarsı dahı Tanrımuzdur diyü yalan söylersiz ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا﴾ bedürüstî şunlar ki taparsız anlara Tanrı'yı koyup size rızık virmez ﴿فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ dahı taleb idün rızkı Tanrı hazretinden dahı tapun ana dahı şükr idün anun virdüğine. Zîrâ andan yana döndürülürsiz öldükden sonra. (17)

[310b] ﴿وَإِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾ Muhammed Mekke ehline, eğer tekzîb idersenüz ben enbiyâdan haber virdüğümi kayurmazam zîrâ tekzîb itdi sizden öndinki ümmetler peygâmberlerini, peygâmberün üzerine teblîği risâletdür hemân.

Su'âl: Evvel rızkı tenkîr itdi sonra ta'rîf itdi nazar nedür? **Cevâb:** Zîrâ ﴿رِزْقًا﴾ didiğinden murâd sehlce rızıkdur ﴿عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ﴾ didiğinden murâd bol rızıkdur. Bu âyet dahı âyât-ı İbrâhîm müte'âllik olan kazıyyelerdür.

693 İbrahim'i de gönderdik. O kavmine şöyle demişti: Allah'a kulluk edin. O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilmiş olsanız bu sizin için daha hayırlıdır.

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su’âl: Eğer İbrâhîm’denise murâd nedür ﴿أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ birler? **Cevâb:** İbrâhîm’den öndin ki ümem Şît ve İdrîs ve Nûh kavmidür. İdrîs bin yıl ‘ömr sürdi ana bin kişi îmân getürdi, andan ref‘ olundı.

Su’âl: ﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ﴾ kavline ne dirüz? **Cevâb:** Revâdur ki İbrâhîm kavmine didiğini Tanrı hikâyet itmiş ola.

Su’âl: Eğer hitâb Kureyş’e olursa İbrâhîm’ün kazıyyesi arasında düşdüğinde nazar ne ola, i‘tirâza hod münâsebet gerek? **Cevâb:** İbrâhîm’ün kazıyyesi Muhammed’e tesellî, hem Peygâmber’ün dedesidür. Takdîr يا مَعْشَرَ قُرَيشٍ إِنْ تُكَذِّبُوا مُحَمَّدًا فَقَدْ كَذَّبَ إِبْرَاهِيمَ قَوْمُهُ وَكُلُ أُمَّةٍ نَبِيّهَا[694]dur. (18)

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾ Görmediler mi ki nice yaradur Tanrı halkı ‘ademden andan sonra anı yine i‘âde ider. Bedürüstî ol, Tanrı üzerine âsândur.

Su’âl: ﴿ثُمَّ يُعِيدُهُ﴾, ﴿يُبْدِئُ﴾’ya ma‘tûf değül, nireye ma‘tûfdur? **Cevâb:** **[311a]** ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ﴾ cümlesi üzerine ma‘tûfdur. (19)

﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ Eyit yâ Muhammed seyr idün yir yüzinde dahı nazar idün görün ki Tanrı halkı nice ‘ademden vücûda getürdi, andan sonra yine koparıruz anları ya‘nî kıyâmet güninde.

Su’âl: İfsâhun ma‘nâsı nedür Allâh kelimesini, dahı anı mübtedâ bırakmakda ma‘nâ nedür ızmârdan sonra bed’ü’l-halkda? **Cevâb:** Kelâm anlarunıla i‘âdedeyidi ızmârdan sonra Tanrı dahı kendünün kelâmını ol mesâka sevk itdi. (20)

﴿يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ﴾ ‘Azâb ider şuna ki diler anun ta‘zîbini küfrile, dahı rahmet ider şuna ki diler anun esirgemeğini, dahı andan yana döndürülürsiz. (21) ﴿وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾ Ya‘nî dahı siz kurtılur değülsiz kaçarsanuz, dahı yirde ve gökde yokdur sizüniçün bir dost ki Tanrı’nun ‘azâbından kurtara ne bir yardımcı, ya

694 Ey Kureyş! Muhammed’i yalanlıyorsanız, İbrahim’i de kavmi yalanlamıştı! Evet, her ümmet peygamberini yalanlamıştı!..

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Tanrı'yı 'aciz idemezsin kuhûfda ya burûcda nice ki ﴿أَيْنَمَا تَكُونُواْ يُدْرِككُّمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ﴾[695] didi. (22)

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَئِكَ يَئِسُوا مِن رَحْمَتِي وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ Dahı şunlar ki kâfir oldılar Tanrı'nun vahdâniyyetinün delâyiline, dahı ba'se inkâr itdiler anlar benüm rahmetümden nevmîd oldılar, anlardur ki anlarunçün 'azâb-i elîm vardur. (23) ﴿فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَن قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ﴾ Olmadı İbrâhîm'ün **[311b]** kavminün cevâbı illâ bu ki öldürün anı ya yakun didiler, dahı oda atdılar anı ﴿فَأَنجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ﴾ dahı 'akabinde Tanrı anı oddan kurtardı[696] ﴿وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَّوَدَّةَ (24) ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ Dahı şunı ki bedürüstî tutdınuz Tanrı'dan gayrı putları aranuzun meveddetinün sebebidür dünyâ sarâyında. ﴿مَا﴾ mevsûledür, yarar ki kâffe ola yarar ki masdariyye ola. Mevsûle olıcak 'âyidi mahzûfdur, ﴿أَوْثَانًا﴾ mef'ûlidür, ya'nî اتَّخَذْتُمْ الْأَوْثَانَ مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ'dür ma'nâsı. ﴿ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا وَمَأْوَاكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّاصِرِينَ﴾ Andan sonra kıyâmet güninde ba'zınuz ba'zınuza kâfir olur ve ba'zınuz ba'zınuza la'net ider. Ya'nî putlar kâfirlere la'net okıyalar ve kâfirler putlara, dahı yirinüz tamudur dahı sizünçün anda bir yardımcı ya çâre yokdur. (25)

﴿فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ﴾ Dahı Lût İbrâhîm'e îmân getürdi Nemrûd'un odı anı yakmadugında ﴿وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَى رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ dahı İbrâhîm, bedürüstî ben gidiciyem ma'bûdum buyurdugı yire didi. Her peygâmbere bir hicret vardur İbrâhîm 'aleyhi's-selâm iki, biri Kûsâ'dan Harrân'a, biri Harrân'dan Filistîn'edür. Hicretde Lût ve Sâre ve Hâcer bileydi. Ol vakt yetmiş biş yaşındayıdı. Ya hicret Arz-ı Mukaddese'ydi. (26) ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَآتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾ Dahı bağışladuk ana **[312a]** İshak'ı ve Ya'kûb'ı dahı anun zürriyetinde peygâmberlik kılduk ve kitâb kılduk, dahı ana ecir virdük, ya'nî sevâb-ı cemîl ve senâ-yı hasen virdük, her millet anı sever, dahı bedürüstî ol âhiretde sâlih bendelerdendür. Rivâyetdür ki belinden bin peygâmber geldi. *Kitâb*dan murâd Tevrât'dur ve Zebûr ve İncîl ve Furkân'dur. *Sâlihler*den murâd enbiyâdur.

• • • • • • • • • • •

695 Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır… Nisâ 4/78.

696 Doğrusu bunda, iman eden bir kavim için ibretler vardır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TÜRKSAM ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

Su’âl: Ne ma‘nâdan İsmâ’îl’i yâd itmedi? **Cevâb:** Delâlet itdi anun üzerine ﴿وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ﴾ didiği.

Su’âl: Ecrini dünyâda virdük didi, hâlbuki fenâ sarâyıdur. **Cevâb:** ﴿أَجْرَهُ﴾ didiğinden murâd uçmakdur ki dünyâda düşinde gördi kendüye virilen menâzili. (27)

﴿وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ﴾ Cümle-yi müste’nefedür. Bir kişi gûyâ ki livâta neden fâhişe oldı didi, dahı bununla cevâb virildi. Ma‘nâ anuniçün ki ikdâm itmedi anun üzerine anlardan öndin bir ehad dimek olur. (28) ﴿أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ﴾ Siz değül misiz ki erenlere gelürsiz dahı yol kesersiz dahı birbirinüz katında yaramaz iş işlersiz. Kat‘-ı sebîl oldı ki yol üzerine otururlardı, dahı gelenün mâlını alurlardı. Dahı anunıla livâta iderlerdi. Ya şehveti bitnil yire dökmezlerdi. ﴿فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ Dahı olmadı Lût’un kavminün cevâbı illâ ol ki bize Tanrı’nun ‘azâbını getür eğer **[312b]** ‘azâb iner didiğünde gerçeklerdenisen didiler. (29) ﴿قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ﴾ Lût Hudâvendâ beni gâlib it fesâd idenlerün üzerine didi. (30)

﴿وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى﴾ Vaktâ ki bizüm rasûllerümüz İbrâhim’e İshâk’ıla ve İshâk’dan Ya‘kûb’ıla beşâret ile geldiler ﴿قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُو أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ﴾ anlar bedürüstî biz bu köyün ehlini helâk idicilerüz zîrâ anun ehli zâlimler oldılar ısrârıla didiler. (31) ﴿قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا﴾ İbrâhîm bedürüstî Lût ol köydedür didi ﴿قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنُنَجِّيَنَّهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ﴾ anlar, biz eyürek bilürüz anı, her-âyine Lût’ı ve ehlini kurtarıruz meğer hâtûnı ki ‘azâba müstahık olanlardan oldı didiler.

Su’âl: Sodom’a karye didi, hâlbuki Mısır’dur her birinden yüz bin cenk ider kişi çıkardı. **Cevâb:** Karye diyü mecma‘-ı halka dirler. [697] قَرَيتُ الْمَاءَ فِي الْحَوْضِ’dan alındı. Bu vechile Mısır dahı karyedür.

Su’âl: ﴿هَذِهِ﴾ didi, تِلْكَ dimedi hâlbuki İbrâhîm’den yırağıdı. **Cevâb:** İbrâhîm’e yırağısa Cibrîl’ün manzarındayıdı.

• • • • • • • • • • •

[697] Suyu havuzda topladım.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TÜRKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

Su'âl: ﴿هَذِهِ الْقَرْيَةِ﴾ didi, تِلْكَ الْقُرَي dimedi, nazar ne? **Cevâb:** Eğerçe kâmusı helâk oldı lâkin nazar Sodom'ayıdı ki Lût andayıdı. (32)

﴿وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهْلَكَ إِلَّا امْرَأَتَكَ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ﴾ Ol melekler Lût'a korkma ve melûl olma zîrâ bedürüstî biz seni dahı **[313a]** ehlini kurtarıcılaruz, meğer hâtûnunı ki 'azâb olanlardan oldı didiler. (33) ﴿إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلَى أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ Bedürüstî 'azâb indiricilerüz işbu köyün üzerine gökden fiskları ve bedhûları sebebiyle. Cebrâ'îl kalb idicek üzerlerine taş dahı yağdı ya karasu çıkdı. (34) ﴿وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ Dahı tahkîk terk itdük ol köylerden nişâneler ki rûşenlerdür menâzillerinün âsârı gibi, dahı ol yağan taşlardur. (35)

﴿وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ﴾ Ya'nî işlen şunı ki anunıla âkıbet-i mahmûde umarsız. Müsebbeb sebeb yerine kondı, ya ﴿ارْجُوا﴾, اَخَافُوا ma'nâsınadur. ﴿وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾ (36) ﴿فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ﴾ *Racfe* zelzele-i şedîdedür, ya sayha-i Cibrîl'dür. ﴿جَاثِمِينَ﴾ didiği بَارِكِينَ عَلَي الرُّكَبِ مِيتِينَ dimek olur. (37) ﴿وَعَادًا وَثَمُودَ وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِنِهِمْ﴾ Dahı 'Âd'ı ve Semûd'ı helâk itdük, tahkîk rûşen oldı sizüniçün anlarun menâzili cihetinden anları helâk itmeğün eseri ﴿وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ﴾ dahı bezedi anlaruniçün şeytân dalâletlerini dahı anları hak yoldan ırdı dahı anlar 'âkıllar ve mütemekkinlerdi.

Su'âl: ﴿وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ﴾ didi eğer 'âkıllar mısaydı ol zevâle düşmezlerdi. **Cevâb:** Müstebsırlardı umûr-ı dünyâda, umûr-ı dînde değül. (38)

[313b] ﴿وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ﴾ Dahı Kârûn'ı ve Fir'avn'ı ve Hâmân'ı helâk itdük tahkîk geldi anlara Mûsâ 'aleyhi's-selâm dürlü mu'cizeyile dahı serkeşlik itdiler yir yüzinde anlar bizüm 'azâbumuzdan kurtılurlar değüldi. (39) ﴿فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ﴾ Dahı tutduk her gürûhı günâhıyla ﴿فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا﴾ anlardan kiminün üzerine taş yağdurduk Lût kavmi gibi ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ﴾ dahı anlardan kimini sayha aldı Sâlih kavmi gibi ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ﴾ dahı anlardan kimini günâhı sebebiyle yire geçürdük. Murâd Kârûn'dur ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا﴾ dahı anlardan kimini gark itdük Nûh kavmi ve Fir'avn kavmi gibi. ﴿وَمَا كَانَ

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

﴿اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ Dahı Tanrı anlara zulm ider olmadı lâkin anlar nefislerine zulm ider oldılar. (40)

﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ Tanrı temsîl itdi kâfirlerün ‘ibâdetini putlara za‘fda ve ‘adem-i menfa‘atde örümceğe. Ya‘nî meseli şunlarun ki Tanrı’dan gayrı dostlar tutdılar ‘ankebût gibidür ki ev yapdı. Bedürüstî evler ez‘afı ‘ankebût evidür, eğer bilselerdi.

Su’âl: ﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ didiğinün ma‘nâsı nedür, cemî‘ halk bilürler ki evhen-i buyût ‘ankebût eviydi? **Cevâb:** Tanrı anlara mesel darb itdi ve ma‘bûdlarına vaktâ ki evhen-i buyût ‘ankebût evi ola, dînlerün **[314a]** evheni dahı anlarun tapduğı dîn olur. (41)

﴿إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ Bedürüstî bilür şunı ki taparsız Tanrı’dan gayrı sanemlerden, ya‘nî nesne değül. Ya ma‘nâ Tanrı bilür ki nedür ol tapduklarımız. ﴿شَيْءٍ﴾’deki ﴿مِنْ﴾ beyâniçündür. (42) ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾ Ol meselleri darb iderüz halka, ya‘nî beyân iderüz anlarunıla muhtecib me‘ânîyi, evet anlamaz anı meğer ‘âlimler. Kureyş “Muhammed’ün Tanrı’sı zübâbıla ve ba‘ûdıla ve ‘ankebûtıla mesel darb ider” diyü gülüşdilerse ﴿وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾ indi. (43) ﴿خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ Tanrı gökleri ve yirleri yaratdı hakkıla, ya‘nî ‘abes yaratmadı bedürüstî anda dürlü ‘ibret var mü’minleriçün. (44)

﴿اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ﴾ Ya‘nî yâ Muhammed okı şunı ki vahy olundı sana Kur’ân’dan dahı namâzı turgur ki bedürüstî namâz nahy ider bendeyi fahşâdan ve me‘âsîden, dahı Tanrı’nun zikri ulurakdur kalan ‘ibâdâtdan, dahı Tanrı bilür şunı ki siz işlersiz hayırdan ve ‘ibâdâtdan.

Su’âl: Nice namâz-güzâr vardur ki namâzı anı fahşâdan ve münkerden men‘ itmez. **Cevâb:** Namâzdan murâd Hâtim namâzı gibidür ki “Sırâtı ayağum altında görürem, cenneti sağumda ve cehennemi solumda görürem ve melekü’l-mevti **[314b]** ensemde görürem, dahı beyne’l-havfi ve’r-recâ namâz kılıram” didi. ﴿وَلَذِكْرُ اللَّهِ﴾ masdardur, yarar ki fâ‘iline muzâf ola, yarar ki mef‘ûline muzâf ola. (45)

TÜBA TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ TURKISH ACADEMY OF SCIENCES www.tuba.gov.tr

تم الجلد الثاني بعون الله علي يد حسن بن مصطفي المحتاج الي رحمة الباري والي كرم صاحب الدولة[698]

وقد وقف وحبس هذا التفسير الشريف صاحب الخيرات مفخر الأكابر والأصاغر الحاج احمد اغا شرط قرائته لجامع مصطفي پاشا قد شرط لا يباع ولا يرهن ولا يوهب فمن بدله بعد ما سمعه فإنما إثمه علي الذين يبدلونه إنا الله سميع عليم[699]

TÜBA
Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences
www.tuba.gov.tr

[698] İkinci cilt Allah'ın yardımıyla, rahmet-i Bârî'ye ve devlet sâhibi olanın keremine muhtâc olan Hasan b. Mustafa'nın elinde tamamlandı.

[699] Bu kıymetli tefsiri hayırlar sahibi, büyüklerin ve küçüklerin övünç kaynağı el-Hâc Ahmed Ağa vakfetti. Tefsirin Mustafa Paşa Câmii'nde okunmasını, herhangi bir şekilde satılmamasını, rehin verilmemesini ve hibe edilmemesini şart koştu. Her kim işittikten sonra onu değiştirirse, günâhı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.

Müslüman Türklerin Mâverâünnehir bölgesinde güçlü temeller üzerine bina edip inşasını sürdüregeldiği ilmî faaliyetler, yüzyıllar boyunca İslam'ın temel referans metinlerinin dili olan Arapça üzerinden gerçekleşmiştir. Türklerin son büyük devletlerine mekân olan Anadolu coğrafyası, söz konusu paradigmanın değişimine bir merkez olmuştur. XII. asır ve öncesinde daha ziyade şifâhî iletişimin bir vasıtası olan Türk dili, takip eden yüzyıllarda ilmî faaliyetlerde de bir vasıta olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Anadolu Selçukluları'nın dağılması sonrasında bu coğrafyada ortaya çıkan beyliklerin, Türk dilinin ilmî sahada kullanılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Bu durum daha sonra Osmanlılar'ın himayesinde devamlılık arzetmiştir. Bu dönemde, yani XIV. ve XV. asırlarda, telif ve tercüme olmak üzere birçok kıymetli Türkçe eserin kaleme alındığını görmekteyiz.

Anadolu sahasında ortaya çıkan, Türkçe tercüme ve telif hareketinin çok önemli bir ürünü olarak değerlendirilmesi gereken *Aynü'l-Hayât* isimli Kur'ân tefsiri, muhtevası ve metodolojisi açısından dikkat çekici özelliklere sahiptir. Osmanlı hükümdarı Sultan II. Murad'a ithâfen XV. asrın ilk yarısında kaleme alınan *Aynü'l-Hayât*'ın bu neşrinin, Türk-İslâm medeniyetinin ilmî sahadaki zenginliğinden istifade etmemize katkı sunmasını ümit etmekteyiz.

TÜRK-İSLÂM BİLİM KÜLTÜR MİRASI DİZİSİ 38

TÜBA
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TAKIM ISBN: 978-605-2249-68-0
9 786052 249680
ISBN: 978-605-2249-70-3
9 786052 249703